

NAMANGAN
VILOYATI
HOKIMLIGI

NAMANGAN
DAVLAT
UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI IQTISODIYOT FAKULTETI «MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA HUDUDLAR IQTISODIY SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH IMKONIYATLARI»

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman

Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari

(2026-yil 2-3-iyun)

I-JILD

Namangan - 2026

MAS'UL MUHARRIRLAR:

Baymirzayev D.N. f.d. (PhD), dotsent

Talapova N.B., i.f.f.d. (PhD), dotsent

TAHRIR HAY'ATI:

Urinov B.J. p.f.f.d., dotsent; Abdulhakimov Z.T. i.f.d., dotsent.; Abdullayev Z.S. i.f.d., dotsent; Urunov N.M. i.f.n., dotsent; Narzullayev N.S. i.f.n., dotsent; Axmedov R.M., i.f.n., dotsent; Sirojiddinov K.I., i.f.n., dotsent; Tojiboyev K.O., i.f.d., dotsent, Yoqubjonova X.Y. i.f.d., dotsent; Lutpidinov Sh.Z., i.f.d., dotsent; Murodxo'jayeva F.M., i.f.f.d., dotsent; Xudayberdiyeva N.N. i.f.d., dotsent; G'aniyev G'.A. dotsent; Odilov H.M. i.f.f.d.; katta o'qituvchi, Asqarov A.X., o'qituvchi Asqaraliyev S.R.; Irisboyev Sh., Turg'unov A.M. (texnik kotib)

“Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari”. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2026-yil 2-3-iyun - Namangan: NamDU, 2026).

To'plamda Namangan davlat universitetida 2026-yilning 2-3-iyun kunlari bo'lib o'tadigan “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ishtirokchilarining ilmiy maqolalari chop etiladi. Anjuman O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi “Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-200-son Qarori hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan anjumanlar ro'yxatiga asosan tashkil etiladi.

Ma'ruza mavzulari milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni qisqartirish, diversifikatsiya, klasterlashuv, ixtisoslashuv, “yashil iqtisodiyot”, ekologik barqarorlik, inklyuziv o'sish, investitsiya va innovatsiya siyosati, texnologik modernizatsiya, raqamli transformatsiya, infratuzilma va transport-logistika zanjirlari, energetika, suv ta'minoti, kommunikatsiya, tadbirkorlik va sanoat kooperatsiyasi, kichik biznes, agrobiznes, sanoat zonalari, mahalliyashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligi, budjet mustaqilligi, davlat-xususiy sheriklik, KPI va monitoring, mehnat bozori, inson kapitali hamda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi kabi dolzarb masalalarni qamrab oladi.

To'plamdan o'rin olgan maqolalardagi ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.

© Namangan davlat universiteti, 2026

© Iqtisodiyot fakulteti, 2026

Namangan davlat universiteti rektori, tarix fanlari doktori, professor
Qirg'izboyev Abdug'appon Karimjonovichning
anjuman tantanali ochilish marosimidagi

KIRISH SO'ZI

Bugungi globallashuv davrida milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, hududlarning mavjud iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, hududlarni kompleks rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-200-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan anjumanlar ro'yxatiga asosan 2026-yil 2–3-iyun kunlari Namangan davlat universitetida "Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanning o'tkazilishi ushbu yo'nalishdagi ilmiy-amaliy ishlarning muhim ifodasidir.

Mazkur anjumanning asosiy maqsadi - milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Anjumanda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish, diversifikatsiya, klasterlashuv, ixtisoslashuv, resurs samaradorligi, "yashil iqtisodiyot", ekologik barqarorlik va inklyuziv o'sish kabi ustuvor masalalar keng muhokama qilinadi.

Shuningdek, anjuman doirasida investitsiya va innovatsiya siyosati, mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish, texnologik modernizatsiya, raqamli transformatsiya, infratuzilma va transport-logistika zanjirlarini rivojlantirish, energetika, suv ta'minoti, kommunikatsiya, tadbirkorlik va sanoat kooperatsiyasi kabi yo'nalishlarda ilmiy asoslangan fikr-mulohazalar almashiladi. Kichik biznes, agrobiznes, sanoat zonolari, mahalliy lashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligi, budjet mustaqilligi, davlat-xususiy sheriklik, KPI va monitoring tizimlarini takomillashtirish masalalari ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda hududlarning iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, inson kapitalini rivojlantirish, mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlash hamda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim omillaridan biri sanaladi. Shu jihatdan, mazkur anjuman ilm-fan, ta'lim, ishlab chiqarish va amaliyot o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Anjumanning o'zbek, rus va ingliz tillarida o'tkazilishi uning xalqaro miqyosdagi ilmiy hamkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Anjuman materiallarining elektron shaklda chop etilishi ishtirokchilarning ilmiy izlanishlari, amaliy takliflari va ilmiy-amaliy tavsiyalarini keng jamoatchilikka yetkazish imkonini beradi.

Anjuman ishida xorijiy va respublikamizdagi ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim muassasalari ilmiy xodimlari, professor-o'qituvchilari, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar, talabalar hamda turli soha vakillarining ishtirok etishi mazkur ilmiy-amaliy tadbirning mazmunan boy va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Hurmatli ishtirokchilar, sizlarning anjumandagi faol ishtirokingiz, ilmiy izlanishlaringiz va amaliy takliflaringiz hududlar iqtisodiy salohiyatini yanada rivojlantirish, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash hamda yangi ilmiy-amaliy yechimlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Barchangizga anjuman ishida muvaffaqiyat, samarali muloqot va mustahkam ilmiy hamkorlik tilaymiz.

Namangan davlat universiteti rektori
t.f.d., prof. Qirg'izboyev A.K.

**1-SHO‘BA: HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI
FOYDALANISH VA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI**

SANOAT TURIZMI ORQALI HUDUD BRENDINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI

Xusanov Chari Kadirovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Turizm kafedrasini mudiri

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

choriqodirovich.phd@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi sanoat turizmining hudud brendini rivojlantirishdagi iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribalari asosida sanoat turizmining hudud iqtisodiyotiga ta'siri, multiplikator effekti, ish o'rinlari yaratish va investitsion jozibadorlikni oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistondagi yirik sanoat obyektlarining turistik salohiyati baholanib, 2030-yilgacha bo'lgan rivojlanish prognozlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida sanoat turizmini hududiy brending va iqtisodiy diversifikatsiyaning samarali vositasi sifatida rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: sanoat turizmi, hudud brendi, iqtisodiy ta'sir, multiplikator effekti, investitsiya, turistik klaster, industrial tourism, O'zbekiston iqtisodiyoti.

Аннотация: В данной статье исследуется экономическое значение промышленного туризма в развитии регионального бренда. На основе опыта Германии, Японии и Южной Кореи анализируется влияние промышленного туризма на региональную экономику, мультипликативный эффект, создание рабочих мест и повышение инвестиционной привлекательности. Также оценивается туристический потенциал крупных промышленных объектов Узбекистана и разрабатываются прогнозы развития до 2030 года. В результате исследования предложены практические рекомендации по развитию промышленного туризма как эффективного инструмента регионального брендинга и экономической диверсификации.

Ключевые слова: промышленный туризм, региональный бренд, экономическое влияние, мультипликативный эффект, инвестиции, туристический кластер, экономика Узбекистана.

Abstract : This thesis examines the economic significance of industrial tourism in the development of regional branding. Based on the experiences of Germany, Japan, and South Korea, the study analyzes the impact of industrial tourism on regional economies, multiplier effects, job creation, and investment attractiveness. In addition, the tourism potential of major industrial facilities in Uzbekistan is assessed, and development forecasts up to 2030 are proposed. The research offers practical recommendations for promoting industrial tourism as an effective tool for regional branding and economic diversification.

Keywords: industrial tourism, regional branding, economic impact, multiplier effect, investment, tourism cluster, Uzbekistan economy.

KIRISH

Sanoat turizmi (industrial tourism) - zamonaviy turizm sohalarining eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida butun dunyoda e'tiborni tortmoqda. Bu

yo'nalish turistlarga faol ishlab chiqarish korxonalari, sanoat ob'ektlari, fabrikalar, shaxtalar, energetika inshootlari va texnologik jarayonlarni bevosita kuzatish imkoniyatini beradi. Germaniya, Niderlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar sanoat turizmini hudud brendining strategik tarkibiy qismiga aylantirgan[1].

O'zbekiston uchun sanoat turizmi ayniqsa muhim: respublikada 2023 yil holatiga ko'ra 900 dan ortiq yirik sanoat korxonasi mavjud bo'lib, ularning salmoqli qismi xorijiy investorlar va diplomatlar uchun ochiq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, Navoiy tog'-metallurgiya kombinati, Angren ko'mir havzasi, Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi va Chirchiq kimyo majmuasi kabi obyektlar xalqaro miqyosda tanilish salohiyatiga ega[2-4].

ASOSIY QISM

Sanoat turizmi deganda - turistlarning ishlab chiqarish va texnologik jarayonlar bilan tanishish, korxonalar tarixi va mahsulotlarini o'rganish maqsadida amalga oshiradigan sayohatlari tushuniladi. Adabiyotlarda bu tushuncha «fabrika turizmi», «texnik turizm» yoki «ishlab chiqarish turizmi» sifatida ham ifodalanadi.

Iqtisodiy jihatdan sanoat turizmi hududga to'rt xil yo'l bilan foyda keltiradi: (1) to'g'ridan-to'g'ri daromad (kirish chiptasi, ekskursiya xizmatlari); (2) bilvosita daromad (mehmonxona, transport, restoranlar); (3) brendning qo'shimcha qiymati (eksport hajmining ko'payishi, investitsiya jozibadorligi); (4) ish o'rinlari yaratish[6]. Aynan to'rtinchi omil ko'pincha tadqiqotlarda etarlicha baholanmaydi, holbuki sanoat turizm guidi, tarjimon, suvenir ustasi va logistika xodimi kabi ish o'rinlari mahalliy aholining farovonligini bevosita oshiradi.

1-jadval.

Sanoat turizmining iqtisodiy ta'sir kategoriyalari

Ta'sir turi	Misollar	Miqdoriy ko'rsatkich (o'rtacha)
To'g'ridan-to'g'ri daromad	Chipta, ekskursiya, master-klass	1 ta turist = \$45–120
Bilvosita daromad	Mehmonxona, ovqatlanish, transport	1 ta turist = \$80–200
Multiplikator effekti	Mahalliy biznesga xarajat tarqalishi	Koeffitsient: 1.8–2.4x
Ish o'rni yaratish	Bevosita va bilvosita bandlik	1000 turist /yil = 2–5 ish o'rni
Brend qo'shimcha qiymati	Eksport, investitsiya, imij	ROI: 3–7 yilda qaytadi

Germaniya sanoat turizmida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Rur vodiysi (Ruhrgebiet) hududi 2001 yilda UNESCO Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Zollverein ko'mir majmuasi asosida to'liq sanoat-turistik klasterga aylantirilgan. Natijada: 2022 yilda 12 million tourist tashrif buyurdi; iqtisodiy effekt 2.1 mlrd yevro; 24,000 dan

ortiq ish o'rni yaratildi. Bu ko'rsatkichlar hudud brendining qanday qayta qurilishini yaqqol namoyish etadi: 1980-yillarda «eskirgan sanoat hududi» sifatida tanilgan Rur vodiysi bugun Yevropa madaniy turizmining muqim yo'nalishiga aylangan[7-10].

Yaponiyada Tomioka ipak fabrikasi (1872-yilda qurilgan, 2014-yilda UNESCO ro'yxatiga kiritilgan) yiliga 1.3–1.5 million kishi tomonidan ziyorat qilinadi va Gunma prefekturasi yalpi turistik daromadining 18 foizini ta'minlaydi (Japan Tourism Agency, 2024). Janubiy Koreya esa Pohang shahrida joylashgan POSCO po'lat kombinatida yiliga 200,000 dan ortiq sanoat turisti qabul qilib, 2023 yilda korxona daromadiga 32 million-dollar miqdorida qo'shimcha hissa qo'shgan[11-15].

2-jadval.

Xalqaro sanoat turizmi klasterlarining qiyosiy iqtisodiy tahlili (2023)

Mamlakat / Hudud	Tourist soni (mln)	Yillik daromad (USD)	Ish o'rinlari	Brend indeksi o'sishi
Germaniya (Rur)	12.0	2.1 mlrd €	24,000+	+34% (10 yilda)
Yaponiya (Tomioka)	1.4	\$180 mln	3,200	+22% (5 yilda)
Janubiy Koreya (POSCO)	0.2	\$32 mln	580	+18% (3 yilda)
Buyuk Britaniya (Whisky Trail)	0.9	\$145 mln	2,100	+29% (7 yilda)
Belgiya (Duvel zavodi)	0.15	\$18 mln	320	+41% (8 yilda)

O'zbekistonda sanoat turizmi rasmiy siyosat darajasida 2019-yildan tan olinmoqda. «2025-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi» va «2023–2026 yillarda turizm sohasini yanada rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi» (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-dekabrdagi PQ-430-son qarori) sanoat ob'ektlarini turistik marshrytlarga kiritishni ko'zda tutadi[12].

Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda O'zbekistonga 6.7 million xorijiy turist tashrif buyurgan bo'lib, bu 2022 yilga nisbatan 28 foizga ko'p. Biroq sanoat turizmining ulushi umumiy turistik oqimning 2–3 foizidan oshmaydi - bu ko'rsatkich xalqaro o'rtacha darajadan (8–12%) sezilarli past. Ushbu tafovut bir tomondan rivojlanish salohiyatini, ikkinchi tomondan esa sanoat ob'ektlarini turistik markazlarga aylantirish borasida tizimli islohotlar zaruratini ko'rsatadi[16].

3-jadval.

O'zbekistondagi yirik sanoat ob'ektlarining turistik salohiyati baholash matritsasi

Sanoat ob'ekti	Viloyat	Turistik imkoniyat (1–5)	Infratuzilma holati	Investitsiya kerak?
Navoiy TMK (oltin-uranium)	Navoiy	5 / 5	O'rta	Ha (orta)
Farg'ona NPZ (neft)	Farg'ona	4 / 5	Zaif	Ha (yuqori)
Chirchiq kimyo majmuasi	Toshkent vil.	4 / 5	O'rta	Ha (o'rta)
Angren ko'mir havzasi	Toshkent vil.	4 / 5	Zaif	Ha (yuqori)
O'zDEU Agro texnika zavodi	Toshkent	3 / 5	Yaxshi	Minimal
Samarqand vinochilik zavodi	Samarqand	5 / 5	Yaxshi	Minimal

Sanoat turizmining iqtisodiy samaradorligini baholashda iqtisodiy baza nazariyasi (Economic Base Theory) va turizm multiplikator modeli qo'llaniladi (Archer, 1982; Styne, 1997). Multiplikator koeffitsient quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$K = (\Delta Y) / (\Delta E)$$

bu yerda: K - multiplikator koeffitsienti; ΔY - yalpi mahalliy daromadning o'zgarishi; ΔE - turizm xarajatlarining dastlabki hajmi.

Hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistondagi viloyat turizmi uchun taxminiy multiplikator koeffitsienti 1.6–2.1 ni tashkil etadi. Ya'ni, sanoat turizmi orqali 1 dollar xarajat qilinsa, mahalliy iqtisodiyotda jami 1.6–2.1 dollar qo'shimcha qiymat vujudga keladi[18]. Agar O'zbekiston 2030 yilga borib sanoat turizm oqimini yiliga 500,000 ga yetkazsa (hozirgi 140,000 dan), taxminiy qo'shimcha yillik iqtisodiy ta'sir 280–420 million dollarni tashkil etishi prognoz qilinmoqda[16].

4-jadval.

O'zbekistonda sanoat turizmi iqtisodiy ta'sirining prognoz modeli (2025–2030)

Yil	Turist soni (ming)	O'rtacha xarajat (\$)	To'g'ridan-to'g'ri daromad (mln \$)	Multiplik. effekt (mln \$)	Ish o'rinlari
2025 (asos)	140	185	25.9	41–54	520

Yil	Turist soni (ming)	O'rtacha xarajat (\$)	To'g'ridan-to'g'ri daromad (mln \$)	Multiplik. effekt (mln \$)	Ish o'rinlari
2026	200	195	39.0	62–82	780
2027	280	205	57.4	92–121	1,100
2028	370	215	79.6	127–167	1,450
2029	440	225	99.0	158–208	1,720
2030 (maqsad)	500	240	120.0	192–252	2,000+

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu tezisda olib borilgan tahlil sanoat turizmining hudud brendini rivojlantirishdagi iqtisodiy rolini bir qator miqdoriy ko'rsatkichlar orqali isbotlaydi. Xalqaro tajriba (Germaniya Rur vodiysi, Yaponiya Tomioka, Janubiy Koreya POSCO) ko'rsatadiki, sanoat ob'ektlarini turistik klasterlarga aylantirish orqali hudud brendining qo'shimcha qiymati 18–41 foizga oshishi mumkin.

O'zbekiston uchun sanoat turizmi quyidagi strategik ustunliklarni beradi: birinchidan, unikal, ko'paytirib bo'lmaydigan (autentik) turistik mahsulot yaratish imkonini beradi; ikkinchidan, eksportga mo'ljallangan korxonalar xorijiy bozorda brendini mustahkamlaydi; uchinchidan, hududlardagi ishsizlikni kamaytirish va infrastrukturani modernizatsiya qilish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Navoiy TMK, Samarqand vinochilik zavodi va Chirchiq kimyo majmuasi bazasida uchta pilot sanoat-turizm klasteri tashkil etish (2025–2026 yillarda);
2. Sanoat turizmini O'zbekiston Respublikasining milliy brend strategiyasi hujjatiga ("Brand Uzbekistan") rasmiy tarkibiy yo'nalish sifatida kiritish;
3. Sanoat ob'ektlarida maxsus turistik infratuzilma (visitor center, multilingual guide, suvenir do'koni) yaratish uchun PPP (davlat-xususiy sheriklik) mexanizmini joriy etish;
4. 2030 yilga borib sanoat turizm oqimini 500,000 kishiga yetkazish maqsadida davlat tomonidan ajratilgan investitsiya hajmini kamida 50 million dollarga ko'tarish.

Shu tarzda, sanoat turizmi O'zbekistondagi hududlar uchun nafaqat turistik daromad manbai, balki xalqaro miqyosda tanilish, investitsiya jalb qilish va iqtisodiy diversifikatsiyani ta'minlashning samarali vositasiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNWTO (2023). Tourism Highlights 2023 Edition. World Tourism Organization, Madrid.
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). O'zbekiston raqamlarda - 2024. Toshkent.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-dekabrdagi PQ-430-son qarori «2023–2026 yillarda turizm sohasini yanada rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida».
4. O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2023). Turizm sohasi multiplikativ effektini baholash hisoboti. Toshkent.
5. WTTC (2024). Economic Impact Report: Uzbekistan. World Travel and Tourism Council, London.
6. Japan Tourism Agency (2024). Annual Report on Industrial Tourism Development. Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism, Tokyo.
7. Ruhr Tourismus GmbH (2023). Industrial Heritage Trail - Tourism Impact Assessment 2022. Essen.
8. Archer, B. H. (1982). The value of multipliers and their policy implications. *Tourism Management*, 3(4), 236–241. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(82\)90047-0](https://doi.org/10.1016/0261-5177(82)90047-0)
9. Stynes, D. J. (1997). Economic impacts of tourism: A handbook for tourism professionals. University of Illinois Tourism Research Laboratory.
10. VisitFlanders (2023). Industrial Tourism in Belgium: Economic Data Report. Brussels: Toerisme Vlaanderen.
11. Martín-Rojo I., Gaspar-González A. The impact of social changes on MICE tourism management in the age of digitalization: a bibliometric review // *Review of Managerial Science*. - 2024. - Vol. 18, № 7. - P. 2211–2234. DOI: 10.1007/s11846-024-00751-3.
12. Disimulacion M.A.F. Innovating the MICE industry through creative tourism: opportunities and future directions // *International Journal of Sustainable Competitiveness on Tourism*. - 2024. - Vol. 3, № 1. - P. 1–12. DOI: 10.34013/ijscot.v3i01.1485.
13. Khalilova G.N. Growing popularity of MICE tourism in Uzbekistan and foreign countries // *Web of Journals: International Scientific Research Journal*. - 2024. - Vol. 2, № 6. - P. 45–52.
14. Jakhongirov K.A. Specific characteristics of MICE tourism and its place in the tourism industry // *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*. - 2024. - Vol. 5, № 4. - P. 114–119.
15. Fennell D.A. *Tourism and Animal Ethics*. - 2nd ed. - London: Routledge, 2024. - 456 p.
16. Hooper J. Tourism, animals & the vacant niche: a scoping review and pedagogical agenda // *Current Issues in Tourism*. - 2024. - Vol. 27, № 22. - P. 3820–3848. DOI: 10.1080/13683500.2023.2280704.
17. Irimiás A.R., Timothy D.J., Michalkó G. (eds.). *A Geography of Unconventional Tourist Mobility: New Approaches and Methodologies*. - Basel: MDPI Books, 2023. - 220 p. DOI: 10.3390/books978-3-0365-7243-7.
18. Gui T., Zhong W. When urban poverty becomes a tourist attraction: a systematic review of slum tourism research // *Humanities and Social Sciences Communications*. - 2024. - Vol. 11. - Article 1178. DOI: 10.1057/s41599-024-03696-w.

19. Speiran S.I.M., Hovorka A.J. Bringing Animals into Wildlife Tourism // Sustainability. - 2024. - Vol. 16, № 16. - Article 7155. DOI: 10.3390/su16167155.

MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN MILLATNING KELAJAK TAYANCHI-YOSHLAR

Rustambekova Feruza Rustambek qizi, Hamidullayev Doniyor Dilshod o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti

Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası assistenti

Namangan Davlat texnika universiteti talabasi

hamidullayevdoniyor593@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola milliy qadriyatlar yosh avlodga xalq tarixini va millatning kechmishini chuqur anglashni, yoshlarni tarbiyalashda milliy madaniyatni tushuntirish va yosh avlodning shakillanishi haqida fikr yuritiladi. Milliy qadriyatlar asosidagi ta'lim, tarbiya va sport yosh avlodning shakillanishida kata rol o'ynaydi va millatning kelajak tayanchi bo'lgan yoshlarni vatanparvar, bilimdon va odobli qilib tarbiyalash muhim hisoblanadi. Yoshlarga milliy ruhiyatini singdirish, o'z madaniyatiga hurmatni o'rgatish, tarix va ajdodlarning buyuk merosidan ilhom olish kabi oillar markaziy o'rinni egallaydi.

Kalit so'zlar: Qadriyatlar, millat, ma'naviyat, madaniyat, ajdodlar, sport, ilmfan, insonparvarlik, milliy, kelajak, ta'lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается, как национальные патриции могут помочь молодому поколению понять историю нации и прошлое нации, объяснить национальную культуру в воспитании молодежи, сформировать молодое поколение. Образование, воспитание и спорт, основанные на национальных ценностях, играют важную роль в формировании молодого поколения, и важно воспитывать молодежь, которая является будущей опорой нации, быть патриотичными, знающими и вежливыми. Семьи играют центральную роль в привитии национального духа молодым людям, обучении их уважению к и черпанию вдохновения из истории и великого наследия своих прелков

Ключевые слова: Ценности, нация, духовность, культура, предки, спорт, наука, гуманизм, национальное, будущее, образование

Annotation: This article discusses how national patricians can help the young generation to understand the history of the nation and the past of the nation, explain the national culture in the education of young people, and shape the young generation. Education, upbringing and sports based on national values play a major role in the formation of the young generation, and it is important to educate the youth, who are the future support of the nation, to be patriotic, knowledgeable and polite. Families

play a central role in inculcating the national spirit in young people, teaching them respect for their culture, and drawing inspiration from history and the great heritage of their ancestors

Keywords: Values, nation, spirituality, culture, ancestors, sports, science, humanitarianism, national, future, education

Kirish.Yoshlar har bir millatning kelajagi, ularning istiqboli va muvaffaqiyatining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Milliy qadriyatlar esa har bir xalqning o'ziga xosligini belgilovchi, uning ma'naviyati, madaniyati va tarixiy merosini ifodalovchi eng muhim asoslardan biridir. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlar va yoshlar o'rtasidagi bog'lanishni chuqur tahlil qilish zarur. Milliy qadriyatlar asosida yoshlarni tarbiyalash kerak. Yoshlarning milliy qadriyatlarga bog'lanishlari, ularga tarbiya berishda bir nechta dastak bo'lishi mumkin:

- Oila rolidagi tarbiya: Har bir insonning birinchi tarbiyasi oilasidan boshlanadi. Oila ya'ni ota-onalar milliy qadriyatlarni o'rgatish va ularga hurmat ko'rsatish orqali yoshlarni to'g'ri yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi. Qadriyatlar oila uchun zarurdir, chunki ular himoya, yo'l-yo'riq, mehr va qo'llab-quvvatlash manbai sifatida poydevor yaratadi. Milliy qadriyatlarni singdirish bolalarni kelajakda zararli qarorlarni qabul qilishdan himoya qilishi mumkin.

- Ta'lim muassasalari: O'rta va oliy ta'lim muassasalari milliy qadriyatlarni o'rganish hamda ularni targ'ib qiluvchi dasturlarni ishlab chiqish orqali yoshlarni tarbiyalashlari kerak. Masalan; milliy an'analar va qadriyatlar mavzusida o'tkaziladigan ochiq darslar, tadbirlar, ko'rgazmalar, mashg'ulotlar va tanlovlar muhim rol o'ynaydi. Milliy qadriyatlarni yoritib beradigan kitoblar to'plamini o'rganish ham zarur hisoblanadi. O'rta Osiyo xalqlarining buyuk mutafakkir ajdodlari sanalmish Rudakiy, Firdavsiy, Ibn Sino, Nizomiy, Jaloliddin Rumiy, Faridiuddin Attor, Nasriddin Tusiy, Umar Xayyom, Yusuf Xos Hojib, Navoiy, Bobur, Fuzuliy, Mashrab va boshqa mashhur shoir va olimlarning asarlariga yuzlanib, ularning pandu nasihat, ta'lim-tarbiya va axloq odob mavzusida aytgan qimmatli fikrlari milliy qadriyatlar mazmunidan kelib chiqqani va ular orqali yoshlarning ma'naviy va ruhiy go'zalikka undovchi hayot tajribalaridir.

- Madaniy tadbirlar: Milliy bayramlar, festival va boshqa madaniy tadbirlar yoshlar uchun milliy qadriyatlarni o'zlashtirish va ularni saqlab qolishning samarali usuli hisoblanadi. Bu mavzuda o'tkaziladigan anjumanlar, ko'rgazmalar, konsertlar hozirgi yoshlarning bu boradagi dunyoqarashini kengaytiradi, ularda milliy qadriyatlarga nisbatan hurmat hissini shakillantiradi. Milliy qadriyatlarni hurmat qilish orqali yosh avlodda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini rivojlantirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, yoshlarni mustaqil fikr yuritadigan, o'z madaniyati va tarixini chuqur anglashi kerak bo'lgan shaxslar sifatida tarbiyalashga yordam beradi.

Yoshlarga milliy qadriyatlar orqali ma'naviy-axloqiy tushunchalar, masalan, halollik, sabr-toqat, kattalarga hurmat va kichiklarga mehr ko'rsatish o'rgatiladi. Bu ularning

jamiyatda sog'lom, ma'naviy yetuk shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar yoshlarni ijodkorlikka, yangilik qilishga va mustaqil fikrlashga undaydi. Bu ular o'z hayotida muhim qarorlar qabul qilganda, o'ziga bo'lgan ishonchi mustahkam va maqsadlariga intiluvchi bo'lishiga xizmat qiladi. Yoshlar kelajak haqida o'ylashga, o'z oldiga yuksak maqsadlar qo'yishga va ularga intilishga o'rganadi. Ajdodlarning yutuqlaridan ilhomlanib, o'z millati uchun foyda keltiruvchi yo'llarni izlaydi. Yoshlarni kelajakning tayanchi sifatida tarbiyalash ularni qat'iyatli, maqsadli va irodali shaxs bo'lib yetishishiga yordam beradi. Ularga jamoa boshqaruvi, mas'uliyatni zimmasiga olish va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Ular mustaqil va mard shaxslar bo'lib, jamiyatga yetakchilik qilishga o'rganadi va boshqalarga namuna ko'rsatadi.

Milliy o'yinlar va sport qadriyatlari yoshlar orasida sog'lom hayot tarzini shakllantiradi. Bunday faoliyatlar orqali ular jismoniy jihatdan kuchli va bardoshli bo'lib yetishadi.

Milliy qadriyatlar ilm va ta'limni yuksak qadrlaydi. Yoshlarni zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, ilg'or texnologiyalarni egallashga undash orqali kelajakda yurtga xizmat qiladigan kadrlar yetishtirish mumkin. Bu yoshlarda ilm-fanga qiziqish uyg'otadi va ularning ilmiy-intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi va yoshlarni ijodiy tafakkur qilishga undaydi. Tarixda xalqimizning ijodiy yutuqlari, me'morchilik, qo'lyozmalar va madaniyat sohasidagi yangiliklar orqali yoshlar o'zini tanitish va o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga intiladi. Bu ularda yangilikka intilish, innovatsiyalarni amalga oshirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi.

Xulosa. Milliy qadriyatlar va yoshlar o'rtasidagi bog'lanish har bir millatning kelajagi uchun juda muhim omil hisoblanadi. Yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash va ularni o'zligiga, xalqiga nisbatan mas'uliyat hissiga ega bo'lgan shaxslar sifatida tarbiyalash ularning kelajagi va jamiyatimizning taraqqiyoti uchun kalit hisoblanadi. Milliy qadriyatlarni yoshlarga singdirish nafaqat shaxsiy rivojlanishlariga, balki jamiyatning umumiy rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shu yo'l bilan yetuk, o'zligini anglagan va millat uchun mas'uliyatni his etuvchi yoshlarni tayyorlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGYS AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES" kelajak avlodni milliy qadriyalar ruhida tarbiyalash.
2. CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES(CARJIS) ilmiy jurnali bilan hamkorlikda.
3. "Milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati": respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent: ...nashriyoti, 2023.-480-bet.

4. ISSN:2181-3337 SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. Talim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning o'rni
5. INTER EDUCATION&GLOBAL STUDY interduglobalstudy.com 2024.ISSUE 5
6. <https://ppmedu.jdpu.uz>
7. <https://zenodo.org>
8. cyberleninka.ru
9. <https://ineroncof.com>
10. anjumanlar.uz

BUGUNGI KUNDA TURIZM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYA RIVOJLANISHI

Rustambekova Feruza Rustambek qizi, Abdurahimova Sarvinoza

Namangan Davlat Texnika Universiteti

Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası assistenti

Namangan Davlat Texnika Universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada turizm sohasida raqamlashtirish tushunchasi, uning mazmun-mohiyati hamda zamonaviy turizm rivojidadagi o'rni tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi natijasida turistik xizmatlar sifatining oshishi, xizmat ko'rsatish jarayonlarining avtomatlashtirilishi va turistlar uchun yaratilayotgan qulayliklar yoritib berilgan. Shuningdek, onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt va raqamli to'lov tizimlarining turizm sohasidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada raqamlashtirishning afzalliklari bilan bir qatorda mavjud muammolar va cheklovlar ham tahlil etilib, sohaning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Turizm, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, onlayn bron qilish, mobil ilovalar, sun'iy intellekt, Big Data, virtual reallik, kengaytirilgan reallik, raqamli to'lov tizimlari, aqlli turizm, innovatsiya, turistik xizmatlar, avtomatlashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие цифровизации в сфере туризма, её сущность и роль в развитии современного туризма. Анализируется повышение качества туристических услуг, автоматизация процессов обслуживания и удобства, создаваемые для туристов в результате внедрения цифровых технологий. Также рассматривается значение систем онлайн-бронирования, мобильных приложений, искусственного интеллекта и цифровых платёжных систем в туристической отрасли. В статье наряду с преимуществами цифровизации анализируются существующие проблемы и ограничения, а также делаются выводы о перспективах развития данной сферы.

Ключевые слова: Туризм, цифровизация, цифровые технологии, онлайн-бронирование, мобильные приложения, искусственный интеллект, большие данные, виртуальная реальность, дополненная реальность, цифровые платежные системы, умный туризм, инновации, туристические услуги, автоматизация

Abstract: This article examines the concept of digitalization in the tourism sector, its essence, and its role in the development of modern tourism. It analyzes the improvement of tourist service quality, the automation of service processes, and the convenience created for tourists through the implementation of digital technologies. The significance of online booking systems, mobile applications, artificial intelligence, and digital payment systems in the tourism industry is also discussed. Along with the advantages of digitalization, the article analyzes existing challenges and limitations and provides conclusions on the future prospects of this field.

Key words: Tourism, digitalization, digital technologies, online booking, mobile applications, artificial intelligence, big data, virtual reality, augmented reality, digital payment systems, smart tourism, innovation, tourism services, automation.

Zamonaviy insonning deyarli barcha faoliyat sohalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompyuterlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylanmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar turizm sohasiga ham chuqur kirib kelib, uning rivojlanishiga yangi sur'at va shakl bermoqda. Agar ilgari bu texnologiyalar turizmida asosan axborot almashinuvi va kommunikatsiyani ta'minlash vositasi sifatida ishlatilgan bo'lsa, hozirda ular turistlar bilan xizmat ko'rsatuvchilar o'rtasidagi bevosita aloqaning muhim ishtirokchisiga aylangan. Turistik faoliyat tobora raqamlashtirilmoqda, jahon miqyosida yagona axborot makoni shakllanmoqda, boshqaruv va axborot bilan ta'minlashning yangi tamoyillari yuzaga kelmoqda. Turizm sohasining axborotli qo'llab-quvvatlanishi va raqamlashtirilishi esa ichki va tashqi turizmni rivojlantirishda strategik resurs sifatida xizmat qilmoqda.

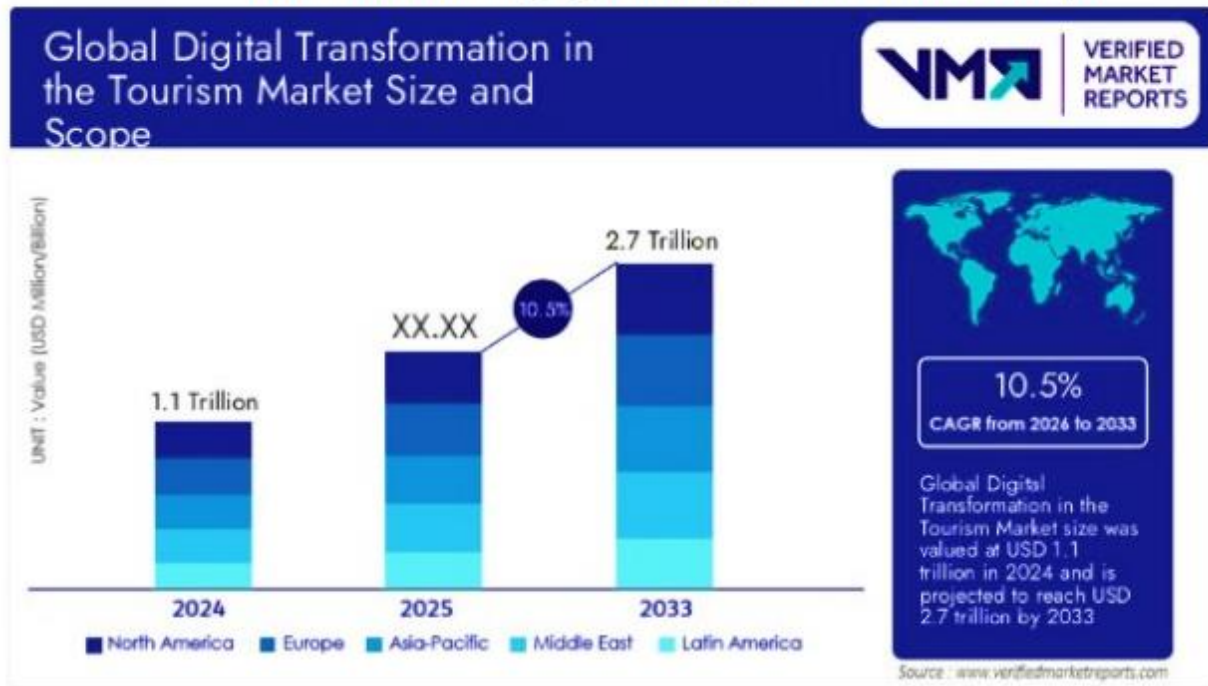
So'nggi yillarda jahon va mahalliy bozorlarda turistik mahsulotlarning jadal raqamlashtirilishi, turizm industriyasi va jarayonlarini boshqarish tizimlarining rivojlanishi, pandemiya kabi zamonaviy tarixning keskin chaqiriqlari bilan kuchaygan holda, yaqin kelajakda ushbu sohada tub o'zgarishlar ro'y berishidan darak bermoqda. 2020-yilda xalqaro turizm hajmining 72% ga qisqarishi safarlarga qo'yilgan cheklolar, iste'molchilarning xavotirlari va koronavirus pandemiyasini jilovlash bo'yicha global kurash bilan bog'liq bo'ldi. BMT Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, bu yil turizm tarixidagi eng og'ir yilga aylandi va xalqaro turizm eksport daromadlarining 935 milliard AQSh dollariga kamayishiga olib keldi. Bu ko'rsatkich 2009-yildagi global iqtisodiy inqiroz paytidagi yo'qotishlardan 10 barobar yuqori bo'lgan. Bugungi kunda turizmida kechayotgan raqamli o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlarini aniqlash va o'rganish, turli davlat va mintaqalarda taklif etilayotgan

raqamli yechimlarni tahlil qilish hamda ularni amalga oshirish texnologiyalarini solishtirish ilmiy hamda biznes hamjamiyat uchun har qachongidan dolzarb bo‘lib bormoqda.

Hozirgi kunga kelib, turizm sohasini raqamlashtirishda quyidagi texnologiyalar alohida ajralib turadi:

- katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data) texnologiyasi;
- Internet narsalar (IoT – Internet of Things);
- kengaytirilgan va virtual reallik texnologiyalari (AR / VR);
- sun’iy intellekt (AI – Artificial Intelligence);
- blokcheyn texnologiyalari;
- mobil va internet texnologiyalari. Sun’iy intellekt turizm sohasida quyidagi yo‘nalishlarda keng qo‘llanilmoqda:
 - samolyotlar xizmatini avtomatlashtirish;
 - mehmonxonalar va aviakompaniyalar uchun daromadlarni boshqarishni takomillashtirish;
 - buyurtma (bron) jarayonlarini shaxsiylashtirish;
 - gavjum aeroportlar uchun harakatlanishni samarali boshqarish;
 - sayyohlik kompaniyalari saytlarida chatbotlardan foydalanish. Kengaytirilgan va virtual reallik (AR/VR) texnologiyalari turizm industriyasida quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llanmoqda:
 - Navigatsiya: aralash reallik ilovalari yordamida kerakli yo‘lni topish, marshrut tuzish, joylashuvni aniqlash mumkin.
 - Ekskursiyalar uchun ma’lumotli qo‘llab-quvvatlash: ba’zida gidga ehtiyoj bo‘lmaydi, shunchaki moslamani diqqatga sazovor joyga yo‘naltirish kifoya
 - barcha kerakli ma’lumotlar ekranda paydo bo‘ladi.
 - Virtual sayohatlar: aralash reallik texnologiyalari orqali tur paketining imkoniyatlarini namoyish etish, hatto uydan chiqmagan holda ma’lum hududga “sayohat” qilish mumkin. Xususan, karantin cheklovlari davrida ommalashgan yo‘nalish
 - dunyo shahar va muzeylariga virtual sayohatlar bo‘ldi. Ushbu texnologiyalar orqali inson uydan chiqmagan holda Luvrni tomosha qilishi, Vena operasini tinglashi yoki NASA videogalereyasini o‘rganishi mumkin.

Turizm bozorida global raqamli transformatsiya

Turizmda raqamlashtirish (digitalization) - bu turistik xizmatlar va jarayonlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida **elektron shaklga o'tkazish va avtomatlashtirish jarayonidir**. Bu jarayon turizm sohasini yanada qulay, tezkor va samarali qilishga xizmat qiladi.

Big Data texnologiyasining qo'llanilishiga Amadeus kompaniyasining Featured Results servisi misol bo'la oladi. Ushbu xizmat turli ma'lumotlar bazalari, jumladan ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, foydalanuvchilarning talablariga 94% darajada mos keluvchi eng optimal sayohat marshrutlarini taklif etadi.

Katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) texnologiyasi orqali turistik kompaniyalar o'z mijozlarini chuqur o'rganish, ularning ehtiyoj va xatti-harakatlarini aniqlash, xizmatlarni shaxsiylashtirish hamda zamonaviy, maqsadli marketing vositalari yordamida ular bilan mustahkam aloqa o'rnatish imkoniga ega bo'lmoqda.

Internet narsalar (IoT) texnologiyasi ham turizm sohasida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Masalan, aqlli mehmonxonalarda o'rnatilgan sensorlar va datchiklar keng ko'lamli funksiyalarni bajara oladi.

IoT texnologiyalari mehmonlarning shaxsiy istaklarini o'rganish va ularga mos xizmat ko'rsatishni ta'minlash imkonini beradi. Masalan, havo va suv harorati, yoritish darajasi, shovqin sathi kabi atrof-muhit omillarini mijozning shaxsiy parametrlariga moslashtirish mumkin. Bu texnologiyalar mehmonlarga maksimal qulaylik yaratadi: mehmonxona eshigi avtomatik ochiladi, xona ichida oldindan kerakli mikroiklim yaratilgan, ovqat buyurtma qilingan, va televizor sevimli kanalga sozlangan bo'ladi.

Smart Look – bu mehmonxonalar tomonidan o'z mijozlari uchun o'rnatiladigan aqlli qurilmalardan biridir. U internetga ulanadi va mehmonxona yoki kvartira eshigini

masofadan turib avtomatik yoki belgilangan jadval asosida ochish va qulflash imkonini beradi. Qurilma foydalanuvchi tomonidan mustaqil boshqariladi yoki ovozli yordamchi orqali ishlatiladi. Mehmon esa eshik ochilganligi haqida xabarnoma oladi. Turizm sohasidagi raqamlashtirish jarayonini ichki va tashqi raqamlashtirishga ajratish mumkin.

Ichki raqamlashtirish CRM tizimlari, topshiriqlarni qo'yish va rejalashtirish uchun avtomatlashtirilgan vositalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, u kompaniyalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omilga aylanmoqda.

Tashqi raqamlashtirish esa mijoz bilan raqamli muhitda aloqa qilishni nazarda tutadi. Bunga misol qilib, turagentliklarning veb-saytlarini, sayyohlar bilan muloqot qiluvchi maxsus chat-botlarni keltirish mumkin.

Raqamlashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- xizmatlarni onlayn platformalarga ko'chirish
- ma'lumotlarni raqamli shaklda saqlash va qayta ishlash
- mijozlarga masofadan turib xizmat ko'rsatish
- inson omilini kamaytirish va avtomatlashtirish

Oddiy qilib aytganda, turist safarining barcha bosqichlari **internet orqali boshqariladigan tizimga** aylanadi

Raqamli texnologiya turlari

1. Onlayn bron qilish tizimlari

Bu tizimlar orqali turistlar:

- mehmonxona
- aviachipta
- ekskursiyalarni onlayn bron qiladi

Misollar: Booking.com, Expedia

Afzalligi: vaqtni tejaydi va keng tanlov beradi.

2. Mobil ilovalar

Mobil texnologiyalar sayohatni osonlashtiradi:

- Google Maps - navigatsiya
- Tripadvisor - sharh va reyting

Afzalligi: real vaqt rejimida ma'lumot beradi.

3. Sun'iy intellekt (AI) va chatbotlar

- Mijozlarga avtomatik javob berish
- Shaxsiy tavsiyalar
- Xizmatlarni avtomatlashtirish

24/7 xizmat ko'rsatish imkonini beradi.

4. Virtual (VR) va kengaytirilgan reallik (AR)

- Virtual sayohatlar
- Tarixiy obidalarni interaktiv ko'rsatish

Turistlar borishdan oldin joyni “ko‘rib chiqadi”.

5. Big Data va analitika

- Turistlar xulqini tahlil qilish
 - Talabni prognozlash
 - Marketingni optimallashtirish
- Qaror qabul qilishni aniqroq qiladi.

6. Raqamli to‘lov tizimlari

- PayPal
 - Apple Pay
- Tezkor va xavfsiz to‘lov imkoniyati.

7. Ijtimoiy tarmoqlar

- Instagram
 - TikTok
- Turizm marketingining asosiy vositasiga aylangan.

8. Bulut texnologiyalari (Cloud computing)

- Ma’lumotlarni saqlash
 - Onlayn xizmatlarni boshqarish
 - Global tizimlar bilan ishlash
- Kompaniyalar uchun qulay va xavfsiz.

9. Internet of Things (IoT)

- Aqlli mehmonxonalar (smart hotel)
 - Sensorlar orqali xizmat ko‘rsatish
- Masalan: avtomatik yorug‘lik, harorat boshqaruvi.

10. Blockchain texnologiyasi

- Xavfsiz to‘lovlar
- Shaffof bron tizimlari
- Soxta ma’lumotlarning oldini olish

Xulosa qilib aytganda, turizm sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish ushbu tarmoqning rivojlanishida muhim omilga aylandi. Onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt, Big Data, virtual va kengaytirilgan reallik kabi texnologiyalar turistik xizmatlar sifatini sezilarli darajada oshirdi va ularni yanada qulay hamda tezkor qildi. Natijada sayyohlar uchun mustaqil ravishda sayohatni rejalashtirish, xizmatlarni tanlash va ulardan foydalanish imkoniyatlari kengaydi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar turizm biznesida xarajatlarni kamaytirish, marketing samaradorligini oshirish va mijozlarga yo‘naltirilgan xizmatlarni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Biroq, kiberxavfsizlik muammolari, texnologiyaga qaramlik va raqamli tafovut kabi ayrim kamchiliklar ham mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, turizmda raqamlashtirish jarayoni kelajakda yanada jadallashib, aqlli texnologiyalar va innovatsion yechimlar asosida sohaning yangi bosqichga chiqishiga olib keladi. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash va rivojlantirish turizmning barqaror taraqqiyoti uchun muhim shart hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Tourism Organization. *Tourism and Digital Transformation*. – Madrid, 2020.
2. World Tourism Organization. *International Tourism Highlights*. – 2023.
3. World Bank. *Digital Development Overview*. – Washington DC, 2021.
4. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Tourism Trends and Policies*. – Paris, 2022.
5. Buhalis D., Law R. *Progress in Information Technology and Tourism Management*. – Tourism Management Journal, 2008.
6. Xiang Z., Gretzel U. *Role of Social Media in Online Travel Information Search*. – Tourism Management, 2010.
7. Information Technology for Tourism / Buhalis D., O'Connor P. – Pearson, 2018.
8. United Nations. *E-tourism and Digital Economy Report*. – 2022.
9. Statista. *Tourism Digitalization Statistics*. – 2024

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDLANISH VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Xolmuxammadova Nigoraxon Ikromjon qizi

Namangan Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda turizm resurslarining iqtisodiy ahamiyati, hududiy rivojlanishga ta'siri, infratuzilma va xizmatlar sifati bilan bog'liq omillar kompleks o'rganilgan. Shuningdek, barqaror turizm konsepsiyasi doirasida tabiiy, madaniy va tarixiy merosni saqlagan holda iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'llari yoritilgan. Xalqaro tajriba asosida UNWTO tavsiyalari hamda rivojlangan mamlakatlar amaliyoti tahlil qilinib, ularning hududiy turizmni rivojlantirishdagi o'rni baholangan.

Tahlillar natijasida turizm salohiyatidan to'liq foydalanish hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, investitsiyalarni jalb etish va xizmatlar sektorini rivojlantirishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Shu bilan birga, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, xizmat ko'rsatish sifati pastligi, malakali kadrlar yetishmasligi va marketing tizimining zaifligi asosiy muammolar sifatida qayd etilgan. O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha amalga

oshirilayotgan islohotlar, jumladan, yangi turistik yo‘nalishlarni shakllantirish va mehmondo‘stlik xizmatlarini modernizatsiya qilish jarayonlari ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm salohiyati, hududiy rivojlanish, mehmondo‘stlik xizmatlari, barqaror turizm, infratuzilma, investitsiya, xizmatlar sifati, turizm industriyasi, O‘zbekiston, UNWTO.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida turizm va mehmondo‘stlik xizmatlari eng tez rivojlanayotgan hamda yuqori daromad keltiruvchi sohalardan biri sifatida muhim o‘rin egallamoqda. Global iqtisodiy integratsiya, transport tizimlarining takomillashuvi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida turizmga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Shu bilan birga, hududlarning tabiiy-geografik, tarixiy va madaniy resurslaridan samarali foydalanish iqtisodiy o‘rinishning muhim omiliga aylanmoqda.

Hududlarning turizm salohiyati – bu ularning tabiiy boyliklari, madaniy merosi, tarixiy obidalari, ijtimoiy infratuzilmasi hamda xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarining yig‘indisidir. Ushbu salohiyatdan oqilona va samarali foydalanish hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, turizmni rivojlantirish bugungi kunda nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega strategik yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Xalqaro miqyosda turizm sohasini rivojlantirish va barqaror boshqarish bo‘yicha UNWTO muhim o‘rin tutib, davlatlarga turizm salohiyatidan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqmoqda. Barqaror turizm konsepsiyasi esa ekologik muvozanatni saqlagan holda iqtisodiy foyda olish va mahalliy aholini qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda turizm va mehmondo‘stlik sohasini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Hududlarning boy tarixiy-madaniy merosi va tabiiy resurslari mamlakat turizm salohiyatining asosini tashkil etadi. Shu bois, infratuzilmani rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish, yangi turistik yo‘nalishlarni yaratish hamda xorijiy sayyohlarni jalb etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, mavjud turizm salohiyatidan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilayotgan bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, mehmondo‘stlik xizmatlari sifatining pastligi, malakali kadrlar yetishmasligi hamda hududiy marketing tizimining zaifligi shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish hududiy turizmni barqaror rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish, hududiy rivojlanishni ta‘minlash va turizm industriyasining raqobatbardoshligini kuchaytirish zarurati bilan belgilanadi.

Asosiy qism. Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish masalasi bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Turizm sohasi nafaqat valyuta tushumini oshiradi, balki hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyasiga, xizmatlar sektorining kengayishiga va yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, har bir hududning tabiiy, madaniy va tarixiy resurslarini kompleks baholash hamda ulardan oqilona foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Turizm salohiyati tarkibiga tabiiy resurslar (tog‘lar, daryolar, iqlim sharoiti), tarixiy-madaniy obidalar (yodgorliklar, muzeylar, qadimiy shaharlar), infratuzilma (yo‘llar, transport, mehmonxonalar) hamda xizmat ko‘rsatish sifati kiradi. Ushbu omillarning uyg‘un rivojlanishi hududning turistik jozibadorligini belgilaydi. Ayniqsa, mehmondo‘stlik xizmatlari turizmning eng muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, u sayyohlarning qoniqish darajasi va qayta tashrif buyurishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xalqaro tajribada turizmni rivojlantirishda barqarorlik tamoyillari muhim o‘rin tutadi. UNWTO tavsiyalariga ko‘ra, turizmni rivojlantirishda ekologik muvozanatni saqlash, madaniy merosni asrash va mahalliy aholi manfaatlarini hisobga olish zarur. Rivojlangan mamlakatlarda turizm klasterlari, innovatsion xizmatlar va raqamli platformalardan foydalanish orqali turizm samaradorligi sezilarli darajada oshirilmoqda.

Hududlarda turizm salohiyatidan foydalanishning muhim yo‘nalishlaridan biri infratuzilmani rivojlantirish hisoblanadi. Transport tizimining qulayligi, zamonaviy mehmonxonalar, ovqatlanish va dam olish maskanlarining mavjudligi turizm oqimining oshishiga bevosita ta’sir qiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish - onlayn bron qilish tizimlari, elektron gidlar va turistik platformalar - xizmatlar sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish ham turizm salohiyatini to‘liq amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xizmat ko‘rsatish madaniyati, xodimlarning malakasi va mijozlarga individual yondashuv turistik mahsulotning raqobatbardoshligini belgilaydi. Shu bois, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, kasbiy treninglar va xalqaro standartlarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham turizm va mehmondo‘stlik sohasini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Hududlarning turistik salohiyatini oshirish, yangi yo‘nalishlar ochish, tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va infratuzilmani modernizatsiya qilish orqali mamlakatning turistik jozibadorligi ortib bormoqda. Biroq, ayrim hududlarda xizmatlar sifati, marketing faoliyati va infratuzilma yetarli darajada rivojlanmaganligi muammo bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, turizmni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Xususiy sektor ishtirokini kengaytirish, davlat-xususiy sheriklik (PPP) mexanizmlarini joriy etish va soliq imtiyozlarini taqdim etish orqali soha

rivojini tezlashtirish mumkin. Bu esa hududlarda yangi mehmonxonalar, dam olish maskanlari va turistik xizmatlar tarmog'ining kengayishiga olib keladi.

Umuman olganda, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishning muhim drayveri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda kompleks yondashuv, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribadan samarali foydalanish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, hududiy rivojlanishni jadallashtirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim strategik ahamiyatga ega. Turizm sohasining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki hududlarning ijtimoiy barqarorligini mustahkamlash va madaniy merosni keng targ'ib etishga ham xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, turizm salohiyatining asosiy tarkibiy qismlari - tabiiy resurslar, tarixiy-madaniy obidalar va infratuzilma - o'zaro uyg'un rivojlantirilgandagina yuqori natijaga erishish mumkin. Shu bilan birga, mehmondo'stlik xizmatlarining sifati turistik oqimning barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xizmat ko'rsatish madaniyati va kadrlar malakasi oshirilganda hududlarning raqobatbardoshligi sezilarli darajada kuchayadi.

Xalqaro tajriba, xususan UNWTO tavsiyalari shuni tasdiqlaydiki, barqaror turizm tamoyillarini joriy etish hududiy rivojlanishda ekologik muvozanatni saqlash, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, turizmni rivojlantirishda kompleks va tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston sharoitida ham turizm salohiyatidan to'liq foydalanish uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda xizmatlar sifatini oshirish zarur. Shu bilan birga, hududiy marketingni kuchaytirish va xalqaro turistik brendlarni rivojlantirish orqali mamlakatning global turizm bozoridagi o'rnini mustahkamlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili bo'lib, ushbu yo'nalishda innovatsion yondashuvlar, davlat va xususiy sektor hamkorligi hamda xalqaro tajribadan samarali foydalanish kelgusida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNWTO. *Tourism and Sustainable Development Goals*. Madrid: UNWTO Publications, 2023.
2. UNWTO. *International Tourism Highlights*. Madrid: UNWTO, 2024.
3. World Bank. *Tourism for Development: Advancing Inclusive Growth*. Washington, DC: World Bank, 2022.

4. OECD. *Tourism Trends and Policies*. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Butler, R. W. *The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution*. Canadian Geographer, 1980.
6. Dwyer, L., Forsyth, P., & Dwyer, W. *Tourism Economics and Policy*. Clevedon: Channel View Publications, 2010.
7. Cooper, C. et al. *Tourism: Principles and Practice*. Pearson Education, 2018.
8. UNWTO. *Sustainable Tourism Development Guidelines*. Madrid, 2021.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2017–2025 yillar).
10. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi materiallari va statistik hisobotlari. Toshkent, 2024.

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI MARKETING TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYAT

Inamov Farhodjon Ikrom o‘g‘li

NamDTU Iqtisodiyot kafedrası

+998 91 755 5200

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida sun’iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalarining kichik biznes faoliyati samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Hozirgi kunda kichik biznes subyektlari o‘rtasida raqobatning kuchayishi, mijozlar ehtiyojining tez o‘zgarishi hamda raqamli platformalarning keng tarqalishi marketing faoliyatini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalari reklama jarayonlarini avtomatlashtirish, iste’molchilar xatti-harakatini tahlil qilish, maqsadli auditoriyani aniqlash va marketing xarajatlarini optimallashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Maqolada sun’iy intellekt asosidagi marketing vositalarining kichik biznes rivojlanishidagi o‘rni, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda O‘zbekiston sharoitida ushbu texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari va mavjud muammolari o‘rganilgan. Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, statistik kuzatuv va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI-marketing texnologiyalaridan foydalanish reklama samaradorligini oshirish, mijozlar bilan aloqa sifatini yaxshilash, vaqt va xarajatlarni qisqartirish hamda kichik biznesning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, AI-marketing, kichik biznes, raqamli marketing, marketing texnologiyalari, raqobatbardoshlik, elektron tijorat, avtomatlashtirish, biznes samaradorligi

Аннотация: В данной статье анализируется влияние маркетинговых технологий, основанных на искусственном интеллекте, на эффективность деятельности малого бизнеса в условиях цифровой экономики. В настоящее время усиление конкуренции среди субъектов малого бизнеса, быстрое изменение потребностей потребителей и широкое распространение цифровых платформ требуют организации маркетинговой деятельности на основе современных технологий. В этом контексте технологии искусственного интеллекта становятся важным инструментом автоматизации рекламных процессов, анализа поведения потребителей, определения целевой аудитории и оптимизации маркетинговых затрат.

В статье исследуются роль маркетинговых инструментов на основе искусственного интеллекта в развитии малого бизнеса, их влияние на экономическую эффективность, а также возможности и существующие проблемы внедрения данных технологий в условиях Узбекистана. В ходе исследования использовались методы анализа, сравнительного исследования, статистического наблюдения и логического обобщения. Результаты показывают, что использование AI-маркетинговых технологий способствует повышению эффективности рекламы, улучшению качества взаимодействия с клиентами, сокращению времени и затрат, а также усилению конкурентоспособности малого бизнеса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая экономика, AI-маркетинг, малый бизнес, цифровой маркетинг, маркетинговые технологии, конкурентоспособность, электронная коммерция, автоматизация, эффективность бизнеса

Abstract: This article analyzes the impact of artificial intelligence-based marketing technologies on the efficiency of small business activities in the context of the digital economy. Today, increasing competition among small businesses, rapidly changing consumer demands, and the widespread expansion of digital platforms require marketing activities to be organized using modern technologies. In this regard, artificial intelligence technologies are becoming an important tool for automating advertising processes, analyzing consumer behavior, identifying target audiences, and optimizing marketing costs.

The article examines the role of AI-based marketing tools in the development of small businesses, their impact on economic efficiency, as well as the opportunities and existing challenges of implementing these technologies in Uzbekistan. The research employs methods such as analysis, comparative study, statistical observation, and logical generalization. The results indicate that the use of AI marketing technologies helps increase advertising effectiveness, improve customer communication quality,

reduce time and operational costs, and strengthen the competitiveness of small businesses.

Keywords: artificial intelligence, digital economy, AI marketing, small business, digital marketing, marketing technologies, competitiveness, e-commerce, automation, business efficiency

Kirish. Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi biznes yuritish usullarini tubdan o'zgartirib, marketing faoliyatini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etishni talab etmoqda. Internet texnologiyalari, elektron tijorat platformalari, ijtimoiy tarmoqlar hamda sun'iy intellekt (Artificial Intelligence - AI) tizimlarining keng qo'llanilishi korxonalar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sektor aholi bandligini ta'minlash, raqobat muhitini shakllantirish, hududiy iqtisodiy faollikni oshirish hamda innovatsion rivojlanishni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalari ushbu muammolarni hal etishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Xususan, AI texnologiyalari yordamida iste'molchilar xatti-harakatini tahlil qilish, maqsadli auditoriyani aniqlash, reklama jarayonlarini avtomatlashtirish, shaxsiylashtirilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish hamda mijozlar bilan tezkor aloqani yo'lga qo'yish imkoniyati kengaymoqda. Natijada marketing faoliyatining samaradorligi oshib, vaqt va moliyaviy xarajatlar qisqarmoqda.

Dunyo amaliyotida ChatGPT, Google AI Ads, Meta AI, chatbotlar va avtomatlashtirilgan analitik platformalar kabi sun'iy intellekt vositalari biznes subyektlari tomonidan faol qo'llanilmoqda. Ayniqsa, elektron tijorat va ijtimoiy tarmoqlar orqali faoliyat yuritayotgan kichik biznes vakillari uchun AI-marketing texnologiyalari raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida biznes faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, mamlakatimizda sun'iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalaridan foydalanish darajasi hali yetarli emas. Ayniqsa, hududlarda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarida raqamli savodxonlikning pastligi, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, malakali mutaxassislarning cheklanganligi hamda AI vositalarining iqtisodiy samaradorligi bo'yicha amaliy tajribaning kamligi ushbu yo'nalishdagi asosiy muammolar hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida sun'iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalarining kichik biznes samaradorligiga ta'sirini tahlil

qilish, ushbu texnologiyalarning iqtisodiy afzalliklarini aniqlash hamda O'zbekiston sharoitida ularni rivojlantirish istiqbollari baholashdan iborat. Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, statistik kuzatuv va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola natijalari kichik biznesda AI-marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Raqamli iqtisodiyot sharoitida marketing faoliyati an'anaviy reklama usullaridan raqamli va avtomatlashtirilgan tizimlarga o'tmoqda. Ushbu jarayonda sun'iy intellekt texnologiyalari marketing samaradorligini oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, iste'molchilar ehtiyojini prognozlash hamda marketing strategiyalarini optimallashtirish imkoniyatini yaratadi.

AI-marketing texnologiyalari yordamida korxonalar:

- mijozlarning xarid xatti-harakatini tahlil qiladi;
- maqsadli auditoriyani aniqlaydi;
- reklama samaradorligini oshiradi;
- avtomatik mijoz xizmatlarini yo'lga qo'yadi;
- marketing xarajatlarini kamaytiradi.

Ayniqsa kichik biznes subyektlari uchun AI texnologiyalari cheklangan moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Chunki kichik biznesda reklama va marketing xarajatlari ko'pincha yuqori bo'lib, noto'g'ri marketing strategiyasi moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Hozirgi vaqtda ChatGPT, Google AI Ads, Meta AI, Canva AI, Midjourney, chatbot va CRM analytics tizimlari marketing faoliyatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar reklama matnlarini avtomatik yaratish, vizual kontent ishlab chiqish, auditoriyani segmentlash va sotuv prognozlarini shakllantirish imkonini bermoqda.

Kichik biznes faoliyatida AI-marketing texnologiyalarining afzalliklari

Sun'iy intellekt asosidagi marketing vositalaridan foydalanish kichik biznes faoliyatida bir qator iqtisodiy afzalliklarni yuzaga keltiradi.

Birinchidan, marketing xarajatlari qisqaradi. An'anaviy reklama usullarida katta moliyaviy mablag' talab qilinsa, AI asosidagi target reklama tizimlari reklama mablag'larini aynan kerakli auditoriyaga yo'naltirish imkonini beradi. Natijada reklama samaradorligi oshadi va ortiqcha xarajatlar kamayadi.

Ikkinchidan, vaqt tejiladi. Masalan, chatbot texnologiyalari mijozlarning savollariga avtomatik javob berib, 24/7 rejimida xizmat ko'rsatishi mumkin. Bu esa inson omiliga bog'liq vaqt yo'qotilishini kamaytiradi.

Uchinchidan, mijozlar bilan aloqa sifati yaxshilanadi. AI texnologiyalari mijozlarning qiziqishlari, xarid tarixi va ehtiyojlarini tahlil qilish orqali shaxsiylashtirilgan reklama va tavsiyalarni shakllantiradi.

To‘rtinchidan, savdo hajmi va raqobatbardoshlik oshadi. Ayniqsa elektron tijorat platformalari va ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari uchun AI-marketing vositalari yangi mijozlarni jalb qilishning samarali usuli hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda AI-marketing texnologiyalarining kichik biznes uchun asosiy iqtisodiy afzalliklari keltirilgan. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron tijorat tizimlarining rivojlanishi, internet foydalanuvchilari sonining ortishi hamda elektron to‘lov tizimlarining kengayishi kichik biznesda AI-marketing texnologiyalarini joriy etish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Bugungi kunda:

- Telegram orqali savdo faoliyati;
- Instagram biznes sahifalari;
- Uzum Market;
- Wildberries Uzbekistan;
- Yandex Market platformalari

kichik biznes marketingining asosiy raqamli kanallariga aylanmoqda.

Shuningdek, yosh tadbirkorlar orasida ChatGPT va Canva AI kabi vositalardan foydalanish tez sur‘atlarda ommalashmoqda. Ushbu platformalar orqali reklama matnlari, bannerlar, mahsulot tavsiflari va marketing strategiyalarini qisqa vaqt ichida tayyorlash imkoniyati mavjud.

Xulosa. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sun‘iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalari kichik biznes faoliyatini rivojlantirishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, AI-marketing vositalari reklama samaradorligini oshirish, mijozlar bilan aloqa sifatini yaxshilash, marketing xarajatlarini kamaytirish hamda savdo hajmini ko‘paytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ChatGPT, chatbot, AI target reklama va analitik platformalardan foydalanish kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa elektron tijorat va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi sun‘iy intellekt texnologiyalarini biznes faoliyatiga keng joriy etish uchun qulay imkoniyat yaratmoqda. Biroq O‘zbekistonda ushbu texnologiyalarni rivojlantirishda raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, hududlararo infratuzilma tafovutlari hamda AI xizmatlarining yuqori xarajati kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Shu sababli kichik biznes subyektlarini raqamli texnologiyalar bo‘yicha o‘qitish, internet infratuzilmasini rivojlantirish va AI-platformalardan foydalanishni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida sun‘iy intellekt asosidagi marketing texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligini econometric modellar asosida chuqur tahlil qilish ushbu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] F. Inamov. “Mintaqada investitsiya faoliyatini faollashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish (Namangan viloyati misolida)” mavzusidagi dissertatsiya ishi, Urganch 2025
- [2] Bahriddinov, N. Z. (2021). Legal and economic basis for improving the mechanism of financial incentives for innovative activities in industrial enterprises. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1804-1811
- [3] Chaffey D., Ellis-Chadwick F. *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice*. - 8th ed. - Pearson, 2022.
- [4] Davenport T., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World // *Harvard Business Review*. - 2018. - Vol. 96(1). - P. 108–116.
- [5] Kaplan A., Haenlein M. Siri, Siri in My Hand: Who’s the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations, and Implications of Artificial Intelligence // *Business Horizons*. - 2019. - Vol. 62(1). - P. 15–25.
- [6] Stone P., Brooks R., Brynjolfsson E. Artificial Intelligence and Life in 2030. One Hundred Year Study on Artificial Intelligence // *Stanford University*. - 2016.
- [7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. - Toshkent, 2020.
- [8] Karimov B., Xasanov Sh. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznesni rivojlantirish istiqbollari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. - 2023. - №4. - B. 55–63.

UDK 338.48:332.1

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN FOYDALANISHDA KICHIK BIZNES KLASSTERLARINI SHAKLLANTIRISH STRATEGIYALARI

Fayzullayev Dilshod Saydullo o‘g‘li

Namangan davlat texnika universiteti

“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish sharoitida hududlarning turizm salohiyatini oshirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda kichik biznes sub’ektlarining o‘rni va ularni klaster usulida birlashtirishning afzalliklari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida Namangan viloyati misolida turizm-rekreatsiya klasterlarini tashkil etish orqali hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Turizm salohiyati, mehmondoʻstlik xizmatlari, hududiy iqtisodiyot, kichik biznes klasteri, diversifikatsiya, barqaror rivojlanish, hududiy ixtisoslashuv, strategiya.

Kirish. Oʻzbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish bosqichida hududlarning ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanish strategik ahamiyatga ega. Oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-sonli buyrugʻida belgilangan vazifalar ijrosini taʼminlash maqsadida, hududiy iqtisodiy salohiyatni, xususan turizm sohasini yangi bosqichga olib chiqish dolzarb hisoblanadi. Turizm sohasi nafaqat xizmatlar eksportini oshirish, balki hududlarda tadbirkorlik muhitini jonlantirish va inson kapitalidan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Biroq, koʻplab hududlarda turizm resurslari mavjud boʻlishiga qaramay, ulardan foydalanish samaradorligi pastligicha qolmoqda. Bu esa sohada klasterlashuv va kichik biznes integratsiyasini kuchaytirishni taqozo etadi. Ayniqsa, hududiy nomutanosibliklarni qisqartirishda kichik biznes sub'ektlarining klaster usulida birlashishi iqtisodiy barqarorlikning muhim drayveri hisoblanadi [1].

Asosiy qism. Hududlarning turizm salohiyati deganda, faqatgina tabiiy va madaniy meros ob'ektlari emas, balki ularni xizmat koʻrsatish zanjiriga birlashtiruvchi infratuzilma va boshqaruv mexanizmlari tushuniladi. Hududiy ixtisoslashuv tamoyili asosida turizm klasterlarini shakllantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy omilidir. Mehmondoʻstlik xizmatlarini klasterlashuv asosida rivojlantirish jarayonida kichik biznes sub'ektlarining (mehmon uylari, xususiy gidlar, hunarmandlar, umumiy ovqatlanish shoxobchalari) birlashishi xizmatlar tannarxini pasaytirish va sifatni oshirishga xizmat qiladi.

N.K. Yoʻldashev taʼkidlaganidek, menejmentning zamonaviy usullari resurslar cheklangan sharoitda maksimal natijaga erishishni koʻzda tutadi [2]. Turizm klasterlari uzoq qishloq tumanlarida infratuzilmani (yoʻl, elektr energiyasi, aloqa) rivojlantirishga turtki beradi. Bu oʻz navbatida, hududlar oʻrtasidagi iqtisodiy farqlarni kamaytiradi. Ayniqsa, agroturizm va ekoturizm yoʻnalishlarida kichik tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga toʻla mos keladi.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, Namangan viloyatida turizm salohiyatidan foydalanish darajasi soʻnggi yillarda sezilarli oʻsish tendensiyasiga ega boʻlsa-da, hududiy ixtisoslashuv va klasterlashuv jarayonlari hali toʻliq shakllanmagan. Hududning rekreatsion imkoniyatlari (Chortoq, Nanay) va ziyorat turizmi ob'ektlari (Sulton Uvays Qaraniy va boshq.) oʻrtasidagi logistik zanjirni tahlil qilish orqali quyidagi koʻrsatkichlarni aniqlash mumkin [3].

1-jadval. Namangan viloyatida turizm va mehmondoʻstlik sohasining rivojlanish dinamikasi (2024-2025 yy.)

Ko'rsatkichlar nomi	2024-yil	2025-yil	O'sish sur'ati, % da
Jami tashrif buyurgan turistlar soni (ming kishi)	750,5	920,8	122,7%
Shundan xorijiy turistlar ulushi (ming kishi)	45,2	62,4	138,0%
Faoliyat ko'rsatayotgan oilaviy mehmon uylari (birlik)	185	240	129,7%
Sohada yaratilgan yangi ish o'rinlari (kishi)	1200	1650	137,5%
Turizm xizmatlaridan tushgan tushum (mlrd. so'm)	115,0	158,0	137,3%

**Manba: Hududiy statistika boshqarmasi va muallif hisob-kitoblari asosida tayyorlangan.*

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy turistlar oqimining o'sish sur'ati (138,0%) jami tashrif buyuruvchilar o'sishidan yuqori. Bu hududning xalqaro jozibadorligi ortayotganidan dalolat beradi. Biroq, oilaviy mehmon uylari va xizmat ko'rsatuvchi kichik biznes sub'ektlarining o'zaro integratsiyasi (klasterlashuvi) past darajadadir. M. Meskonning menejment tamoyillariga ko'ra, tizimdagi har bir element umumiy maqsad uchun sinergetik effekt berishi kerak [4].

Xulosa va takliflar. Hududlarning turizm salohiyatini ro'yobga chiqarishda kichik biznes klasterlari "o'sish nuqtasi" bo'lib xizmat qiladi. Bu nafaqat hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, balki aholi bandligini ta'minlash va inson kapitalini sifatli o'stirish imkonini beradi. Turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini klaster usulida tashkil etish O'zbekistonning global turizm bozoridagi raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Hududlarda turizm salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- Hududiy brendingni yaratish orqali har bir hududning o'ziga xos turistik

mahsulotini ishlab chiqish;

- Turizm klasteri tarkibiga kirgan yangi tadbirkorlik sub'ektlari uchun imtiyozlar tizimini kengaytirish;
- Infratuzilma ob'ektlarini qurishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan keng foydalanish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta'minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman axborot xati. Namangan, 2026.
2. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. "Menejment". Darslik. -T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2018, 230 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi PQ-4391-son "Oliy ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
4. Мескон М.Х., Алберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Учебник. М.: Дело, 1997. 704 с.

PRIVATE EQUITY INVESTITSIYALARINING KORXONALARNI INQIROZDAN CHIQARISH VA QIYMATINI OSHIRISHDAGI ROLI: AKSIYADORLIK JAMIYATLARI VA XUSUSIY KORXONALAR TAHLILI

Soibnazarov Dovudxon

Namangan Davlat Universiteti

Iqtisodiyot fakulteti IQT-BU-22- guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada private equity investitsiyalarining korxonalarni moliyaviy va operatsion inqirozdan chiqarishdagi hamda ularning bozor qiymatini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda aksiyadorlik jamiyatlari va xususiy korxonalarda private equity fondlari tomonidan qo'llaniladigan zamonaviy boshqaruv, restrukturizatsiya va value creation strategiyalari o'rganilgan. Xususan, korxonalarni tahlil qilishning moliyaviy, operatsion va investitsion mezonlari, due diligence jarayoni, corporate governance mexanizmlari hamda turnaround management usullarining samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, private equity investitsiyalarining korxona rentabelligi, kapital strukturasini optimallashtirish va investitsion jozibadorlikni oshirishga ta'siri baholangan. Tadqiqot natijalari private equity mexanizmlarining korxonalarni modernizatsiya qilish, raqobatbardoshligini oshirish va uzoq muddatli qiymat yaratishdagi muhim instrument ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. Private Equity, investitsiya, aksiyadorlik jamiyati, xususiy korxona, korxona qiymati, restrukturizatsiya, turnaround management, corporate

governance, due diligence, value creation, moliyaviy tahlil, EBITDA, inqiroz menejmenti, kapital strukturasi, operatsion samaradorlik.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida korxonalarni moliyaviy sogʻlomlashtirish, ularning bozor qiymatini oshirish va investitsion jozibadorligini kuchaytirishda private equity investitsiyalari muhim moliyaviy instrumentlardan biri sifatida shakllanmoqda. Ayniqsa, global iqtisodiy beqarorlik, moliyaviy inqirozlar, yuqori raqobat va texnologik transformatsiyalar sharoitida private equity fondlari korxonalarni restrukturizatsiya qilish, operatsion samaradorligini oshirish hamda uzoq muddatli qiymat yaratishda faol ishtirok etmoqda. Soʻnggi yillarda private equity investitsiyalarining nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ham keng qoʻllanilishi ushbu mexanizmning iqtisodiy samaradorligini tasdiqlamoqda.

Private equity modeli asosan aksiyadorlik jamiyatlari va xususiy korxonalarni sotib olish, ularni modernizatsiya qilish, moliyaviy va operatsion boshqaruvni takomillashtirish hamda maʼlum muddatdan keyin yuqori qiymatda sotish orqali foyda olishga asoslanadi. Mazkur investitsiya mexanizmi leverage buyout (LBO), growth capital, distressed investing va turnaround management kabi zamonaviy yondashuvlarni oʻz ichiga oladi. Ayniqsa, moliyaviy qiyinchilikka duch kelgan korxonalarni inqirozdan chiqarishda private equity fondlari tomonidan xarajatlarni optimallashtirish, corporate governance tizimini kuchaytirish, raqamlashtirish va menejmentni yangilash usullaridan keng foydalaniladi.

Xalqaro amaliyotda private equity faoliyati bir qator xalqaro moliyaviy standartlar va korporativ boshqaruv tamoyillari bilan tartibga solinadi. Jumladan, OECD Corporate Governance Principles, International Financial Reporting Standards (IFRS), Basel Committee tavsiyalari hamda World Bank va International Finance Corporation (IFC) tomonidan ishlab chiqilgan investitsion boshqaruv standartlari private equity investitsiyalarining institutsional asosini tashkil etadi. Ushbu normalar investorlar manfaatlarini himoya qilish, korporativ shaffoflikni taʼminlash va moliyaviy risklarni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻzbekiston Respublikasida ham investitsion muhitni yaxshilash, davlat korxonalarini transformatsiya qilish va kapital bozorini rivojlantirish doirasida private equity uchun huquqiy va institutsional asoslar bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati toʻgʻrisida”gi Qonuni, “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida”gi Qonuni, “Raqobat toʻgʻrisida”gi Qonuni hamda korporativ boshqaruvni rivojlantirishga oid Prezident farmonlari private equity investitsiyalarini amalga oshirish uchun muhim normativ-huquqiy asos hisoblanadi. Soʻnggi yillarda davlat ulushi mavjud korxonalarni

xususiylashtirish va transformatsiya qilish jarayonlari ham private equity fondlari uchun yangi investitsion imkoniyatlarni yaratmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi private equity investitsiyalarining aksiyadorlik jamiyatlari va xususiy korxonalarni inqirozdan chiqarish hamda ularning qiymatini oshirishdagi rolini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida korxonalarni moliyaviy va operatsion tahlil qilish usullari, private equity fondlari tomonidan qo'llaniladigan zamonaviy turnaround strategiyalari, value creation mexanizmlari va corporate governance instrumentlari o'rganiladi. Shuningdek, private equity investitsiyalarining korxonalarining uzoq muddatli raqobatbardoshligi va investitsion samaradorligiga ta'siri baholanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Private Equity (PE) investitsiyalari korxonalarni moliyaviy va operatsion inqirozdan chiqarish hamda ularning bozor qiymatini keskin oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular oddiy kapital kiritishdan tashqari, chuqur strategik aralashuv, boshqaruv o'zgarishlari, moliyaviy qayta tuzilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali kompaniyalarni tubdan transformatsiya qiladi. Aksiyadorlik jamiyatlari (public companies) va xususiy korxonalar (private companies) o'rtasidagi farqlar PE firmalarining yondashuvlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Public kompaniyalarda PE ko'pincha Leveraged Buyout (LBO) orqali kompaniyani bozordan olib chiqib (going private), choraklik hisobotlar bosimi, keng aksiyadorlar talablari va board dinamikasidan xoli bo'lib, qisqa muddatli qiymat yaratishga e'tibor qaratadi. Bu esa tezroq operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni qisqartirish va odatda 5 yil ichida yuqori foyda bilan exit (IPO yoki ikkilamchi sotuv) qilish imkonini beradi. Aksincha, xususiy korxonalarda PE firmalari uzoqroq muddat (7-10 yil) davomida organik o'sish, M&A bitimlari va chuqur operatsion muhandislikka asoslanadi, chunki bu yerda regulyatsiya kamroq va qaror qabul qilish ancha tez kechadi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida PE ning asosiy afzalligi shundaki, ular public bozorning qisqa muddatli bosimlaridan qochib, qiymat yaratishga maksimal darajada e'tibor qaratadi. PE firmalari cash flow ni optimallashtirish ("cash is king" printsipli), leverage dan samarali foydalanish va korporativ boshqaruvni kuchaytirish orqali kompaniya qiymatini oshiradi. Public kompaniyalardagi choraklik daromad bosimi o'rniga aniq exitga yo'naltirilgan value creation rejasi amalga oshiriladi. Yirik misollardan biri - Blackstone ning Equity Office Properties Trust ni 39 milliard dollarga sotib olishi bo'lib, bu bitim orqali operatsion samaradorlik keskin oshirilib, keyinchalik yuqori narxda muvaffaqiyatli sotilgan. Bunday holatlarda PE tahlili bozor signallari, solishtirma multiple'lar (EV/EBITDA), multiple expansion potentsiali va boshqaruv o'zgarishlariga asoslanadi.

Xususiy korxonalarda esa vaziyat biroz boshqacha. Inqiroz ko‘pincha likvidlik muammolari, zaif boshqaruv yoki eskirgan biznes modellari bilan bog‘liq bo‘ladi. PE bu yerda majority yoki muhim minority ulushni olib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarzlarni qayta tuzish (debt restructuring), rahbariyatni yangilash (management overhaul) va strategik o‘zgarishlarni amalga oshiradi. Ayniqsa, distressed investing strategiyasi kuchli - bankrotlik holatidagi yoki og‘ir moliyaviy ahvoldagi kompaniyalarni nazoratga olib, to‘liq turnaround (qayta tiklash) amalga oshiriladi. Bu yerda PE firmalari uzoqroq muddatda EBITDA o‘sishi, foyda marjalarini kengaytirish va raqamli transformatsiya orqali qiymat yaratadi.

Inqirozdan chiqarishning zamonaviy usullari orasida moliyaviy restructuring, operatsion turnaround (supply chain optimizatsiyasi, xarajatlar kesish va daromadni oshirish), governance engineering (yangi rahbarlar va motivatsiya tizimi) hamda raqamli transformatsiya va ESG integratsiyasi alohida ahamiyatga ega. PE firmalari “value creation sprints” ya’ni qisqa muddatli intensiv loyihalar orqali xaridlar optimizatsiyasi, sun’iy intellekt asosidagi prognozlash va barqarorlik tashabbuslarini tezda joriy etadi.

PE firmalari qiymat yaratish va foyda olishda asosan uchta yo‘ldan foydalanadi: operatsion yaxshilanish (EBITDA o‘sishi va marja kengayishi), multiple expansion (kirish va chiqish multiple farqi) hamda moliyaviy leverage effekti. LBO modellarda qiymat yaratishni parchalash quyidagicha ifodalanadi:

Value Creation Decomposition: $\Delta TEV = (\Delta EBITDA \times Multiple) + (\Delta Multiple \times EBITDA)$

Bu formulada EBITDA o‘sishi, multiple o‘zgarishi va leverage effektlari alohida ko‘rsatiladi.

Asosiy ko‘rsatkichlar sifatida quyidagilar qo‘llaniladi:

MOIC (Multiple on Invested Capital) = $\frac{\text{Total Value (Realized + Unrealized)}}{\text{Invested Capital}}$

IRR (Internal Rate of Return) = $(\text{Exit Equity} / \text{Initial Equity})^{(1/t)} - 1$ (bu yerda t – investitsiya davri, yillar soni). Masalan, 5 yilda 3.27x MOIC taxminan 26.76% IRR berishi mumkin. Debt paydown (qarzni to‘lash) ham equity qiymatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri oshiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Tahlil usullari ham xilma-xil bo‘lib, fundamental tahlil (DCF, solishtirma kompaniyalar, sanoat dinamikasi), quantitative usullar (Excelda LBO modeling, sensitivity analysis, Monte Carlo simulation), hamda ESG scoring va peer benchmarking kabi hybrid yondashuvlar qo‘llaniladi. Zamonaviy dasturlar (SAP, Oracle, Tableau, Power BI, Allvue, eFront, DealCloud) esa ma’lumotlar tahlili, risk monitoring va investor hisobotlarini sezilarli darajada yengillashtiradi.

Xalqaro qonun va regulatsiyalar (AQShda SEC, Hart-Scott-Rodino, CFIUS; Yevropada AIFMD; FCPA, UK Bribery Act va BIT shartnomalari) PE faoliyatini

tartibga soladi. O'zbekiston uchun xalqaro standartlar (IFRS) va investitsiya himoyasi mexanizmlaridan foydalanish ayniqsa muhimdir.

Real hayotdagi muvaffaqiyatli misollar (Blackstone, KKR, Carlyle va boshqalar) hamda so'nggi yillarda post-COVID davrida amalga oshirilgan turnaround bitimlari PE ning samaradorligini isbotlaydi. Umuman olganda, PE public va private kompaniyalarda o'rtacha 2-3x MOIC ga erishib, operatsion muhandislik va tez qarorlar orqali yuqori natijalarni ko'rsatmoqda. Biroq, yuqori leverage xavfini ham oshirishi mumkin. Muvaffaqiyatning kaliti - to'g'ri target tanlash, kuchli value creation rejasi va mos exit strategiyasidir.

Xulosa. Private Equity investitsiyalari zamonaviy korporativ moliya tizimida korxonalarni inqirozdan chiqarish va ularning qiymatini oshirishda eng samarali mexanizmlardan biri sifatida muhim o'rin egallaydi. Ushbu tadqiqotda ko'rib chiqilganidek, PE firmalari oddiy moliyaviy yordam ko'rsatishdan ancha uzoqqa borib, operatsion muhandislik, moliyaviy qayta tuzilish, boshqaruv transformatsiyasi va raqamli innovatsiyalar orqali kompaniyalarni tubdan yangilaydi. Aksiyadorlik jamiyatlarida (public companies) PE asosan Leveraged Buyout (LBO) strategiyasi orqali kompaniyani bozordan olib chiqib, quarterly bosimlardan xoli muhitda qisqa muddatli (3–5 yil) qiymat yaratishga e'tibor qaratadi. Natijada, samaradorlik oshiriladi, xarajatlar optimallashtiriladi va yuqori foyda bilan exit amalga oshiriladi. Xususiyl korxonalarda (private companies) esa PE uzoqroq muddat (7–10 yil) davomida chuqur operatsion o'zgarishlar, organik o'sish va M&A bitimlariga asoslanib, distressed holatdagi korxonalarni to'liq turnaround qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, PE ning qiymat yaratishining asosiy manbalari operatsion yaxshilanishlar (EBITDA o'sishi va marjin kengayishi), multiple expansion hamda leverage effekti hisoblanadi. MOIC va IRR kabi ko'rsatkichlar bu jarayonni aniq o'lchashga yordam beradi. Zamonaviy usullar - debt restructuring, value creation sprints, AI va Big Data asosidagi prognozlash, ESG integratsiyasi - korxonalarni nafaqat inqirozdan chiqaradi, balki uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlaydi. SAP, Oracle, Tableau, Power BI va maxsus PE platformalari (Allvue, eFront) kabi dasturlar esa bu jarayonni yanada samarali va shaffof qilmoqda.

Xalqaro tajriba (Blackstone, KKR, Carlyle kabi yetakchi firmalarning muvaffaqiyatli bitimlari) va qonuniy bazalar (SEC, AIFMD, FCPA, BITlar) PE faoliyatini yanada mustahkam va xavfsiz qiladi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan bozorlarda esa xorijiy va mahalliy PE fondlarini jalb qilish orqali nafaqat inqirozga tushgan korxonalarni qutqarish, balki sog'lom korxonalarni global darajaga chiqarish imkoniyati mavjud. Bu, ayniqsa, raqamli transformatsiya, sanoat modernizatsiyasi va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, Private Equity - bu nafaqat kapital, balki bilim, tajriba va intizomli yondashuvning uyg'unligidir. To'g'ri tanlangan strategiya, professional

boshqaruv va innovatsion yechimlar bilan PE korxonalarning nafaqat omon qolishini, balki gullab-yashnashini ta'minlay oladi. Kelajakda sun'iy intellekt, barqarorlik va raqamli texnologiyalar yanada chuqur integratsiyasi PE ning rolini yanada kuchaytiradi. O'zbekiston korporativ sektori uchun PE modeli - bu rivojlanishning eng samarali yo'llaridan biri bo'lib, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy o'sishni tezlashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish orqali O'zbekistonning ko'plab korxonalari nafaqat inqirozlardan chiqib ketishi, balki xalqaro maydonda raqobatbardosh kuchga aylanishi mumkin. Private Equity - bu kelajak iqtisodiyotining muhim katalizatori.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bain & Company. (2025). *Global Private Equity Report 2025*.
2. McKinsey & Company. (2024). *Private equity: Opportunities in a higher-rate environment*.
3. Kaplan, S. N., & Schoar, A. (2005). Private Equity Performance: Returns, Persistence, and Capital Flows. *Journal of Finance*.
4. Gompers, P., Kaplan, S. N., & Mukharlyamov, V. (2016). What Do Private Equity Firms Say They Do? *Journal of Financial Economics*.
5. Blackstone Group. (2024). *Annual Report and Investor Letters*.
6. Preqin. (2025). *Global Private Equity & Venture Capital Report*.
7. Acharya, V. V., Gottschalg, O., Hahn, M., & Kehoe, C. (2013). Corporate Governance and Value Creation: Evidence from Private Equity. *Review of Financial Studies*.
8. World Economic Forum. (2024). *The Future of Private Equity: Value Creation in a New Era*.
9. CFA Institute. (2023). *Private Equity Valuation and Analysis*.
10. Deloitte. (2025). *Distressed Investing and Turnaround Strategies*.

CHEGARA TURIZMI VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARIDAN KELGAN VALYUTA TUSHUMLARI: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON UCHUN AMALIY TAVSIYALAR

Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida dotsenti

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada chegara turizmi va mehmondo'stlik xizmatlaridan keladigan valyuta tushum oqimlarining xalqaro tajribasi o'rganilgan hamda O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Yevrosiyo, Janubi-

Sharqiy Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlarining misolida chegara turizmining to'lov balansi, valyuta zaxiralari va milliy iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, mehmondo'stlik infratuzilmasini rivojlantirishning valyuta barqarorligiga ijobiy ta'siri, raqamli to'lov tizimlari va xalqaro moliyaviy integratsiya masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonning chegara hududlarida turizm klasterlarini shakllantirish, mehmondo'stlik xizmatlarini diversifikatsiya qilish va valyuta tushumlarini oshirish uchun strategik yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: chegara turizmi, mehmondo'stlik xizmatlari, valyuta tushumlari, to'lov balansi, valyuta zaxiralari, xalqaro turizm tajribasi, mehmondo'stlik infratuzilmasi, turizm klasterlari.

Abstract. This article examines the international experience of currency revenue flows from border tourism and hospitality services, and develops practical recommendations for Uzbekistan. Drawing on examples from Eurasian, Southeast Asian, and Central Asian countries, the study analyzes the impact of border tourism on the balance of payments, foreign currency reserves, and national economies. The article also covers the positive effects of developing hospitality infrastructure on currency stability, digital payment systems, and international financial integration. The study concludes with strategic directions for forming tourism clusters in Uzbekistan's border regions, diversifying hospitality services, and increasing foreign currency revenues.

Keywords: border tourism, hospitality services, currency revenues, balance of payments, foreign exchange reserves, international tourism experience, hospitality infrastructure, tourism clusters.

Аннотация. В данной статье исследуется международный опыт валютных поступлений от приграничного туризма и услуг гостеприимства, а также разрабатываются практические рекомендации для Узбекистана. На примере евразийских, юго-восточноазиатских и центральноазиатских стран анализируется влияние приграничного туризма на платёжный баланс, валютные резервы и национальную экономику. Освещены позитивное воздействие развития инфраструктуры гостеприимства на валютную стабильность, цифровые платёжные системы и международная финансовая интеграция. По результатам исследования обоснованы стратегические направления формирования туристических кластеров в приграничных регионах Узбекистана, диверсификации услуг гостеприимства и увеличения валютных поступлений.

Ключевые слова: приграничный туризм, услуги гостеприимства, валютные поступления, платёжный баланс, валютные резервы, международный опыт туризма, инфраструктура гостеприимства, туристические кластеры.

Xalqaro turizm sanoati jahon iqtisodiyotining eng tez o'sib borayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, u nafaqat milliy valyuta tushumlarini oshirishda, balki hududiy rivojlanish va aholi bandligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynamoqda.

Ayniqsa chegara hududlaridagi turizm - "chegara turizmi" - ikkita yoki undan ortiq davlat o'rtasidagi geografik yaqinlik, madaniy aloqalar va transport imkoniyatlaridan foydalanib, iqtisodiy o'zaro boyish uchun noyob imkon yaratadi [1]. Turizm va mehmondo'stlik xizmatlari eksporti bo'lmish "ko'rinmas eksport" tushunchasi eng samarali valyuta topish manbalaridan hisoblanadi, chunki turistlar ichki bozorda sarf-xarajat qiladi va natijada tashqi valyuta oqimi hosil bo'ladi.

O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarbdir. Qo'shni Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston bilan uzun chegara chizig'iga ega bo'lgan O'zbekiston hududlarida chegara turizmini rivojlantirish orqali qo'shimcha valyuta tushumlari jalb qilish imkoni katta. Biroq hozirgi kunda ushbu salohiyatdan samarali foydalanilmayapti: mehmondo'stlik infratuzilmasi yetarli emas, chegara o'tish punktlarida xizmat ko'rsatish sifati past va raqamli to'lov tizimlari taraqqiy etmagan [2]. Shu sababli xalqaro tajribani o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslash strategik zarurat hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi chegara turizmidan keladigan valyuta tushum oqimlarining xalqaro tajribasini o'rganib, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunda Yevrosiyo (Avstriya, Polsha), Janubi-Sharqiy Osiyo (Tailand, Xitoy-Yunnan) va Markaziy Osiyo (Qozog'iston) mamlakatlarining brendlashgan chegara turizmi modellari taqqoslanadi.

1-jadval

Tanlangan mamlakatlar va mintaqalarda chegara turizmidan valyuta tushumlari ko'rsatkichlari (2023)

Mamlakat / Mintaqa	Chegara turizmidan valyuta tushumlari (mln. \$, 2023)	YaIM dagi ulushi (%)	Mehmonxona to'lishi koeffitsienti (%)	Turizm to'lov balansi (mln. \$)
O'zbekiston (o'rtacha)	1 240	1.8	52	+870
Toshkent (chegara yo'naklari)	480	0.7	65	+340
Farg'ona viloyati (Qirg'iziston cheg.)	210	0.3	44	+155

Mamlakat / Mintaqa	Chegara turizmidan valyuta tushumlari (mln. \$, 2023)	YaIM dagi ulushi (%)	Mehmonxona to'lishi koeffitsienti (%)	Turizm to'lov balansi (mln. \$)
Surxondaryo (Afg'oniston cheg.)	95	0.14	31	+68
Tailand (Laos va Myanma chegarasi)	4 320	8.2	78	+3 210
Xitoy – Yunnan (Vetnam, Laos cheg.)	3 870	2.1	72	+2 980
Qozog'iston (Rossiya va Xitoy cheg.)	980	1.5	49	+620
Polsha (Germaniya chegarasi)	5 760	9.3	83	+4 100
Avstriya (Italiya va Shveytsariya cheg.)	21 400	4.8	91	+18 700

Manba: UNWTO World Tourism Barometer 2024; Jahon banki Turizm statistikasi 2024; O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi 2023 yillik hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [3, 4, 5].

Jadval tahlili: 1-jadvaldan ko'rinadiki, Avstriya va Polsha kabi Yevropa davlatlari chegara turizmidan yillik mos ravishda 21.4 mlrd. \$ va 5.76 mlrd. \$ valyuta tushumlari shakllantirmoqda. Bu ularning yalpi ichki mahsulotida turizm ulushining yuqori darajada bo'lishi (4.8% va 9.3%) bilan izohlanadi. Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida Tailand chegara turizmi yo'nalishida kuchli natijalar ko'rsatib, 4.32 mlrd. \$ valyuta tushumi bilan YaIM ning 8.2% ini qamrab olmoqda. O'zbekiston hozircha 1.24 mlrd. \$ va YaIM ning 1.8% i darajasida bo'lib, bu potentsial bilan solishtirganda sezilarli rivojlanish imkoniyatlarini anglatadi. Chegara hududlarida mehmonxona

to'lishi koeffitsienti ham bir ko'rsatkich sifatida muhim: Avstriyada 91%, Tailandda 78% bo'lsa, O'zbekistonda atigi 52% ni tashkil etmoqda.

1. Chegara turizmining to'lov balansiga ta'siri: nazariy asoslar

Chegara turizmi - to'lov balansi nuqtai nazaridan "xizmatlar eksporti" kategoriyasiga kirib, joriy hisob balansining ijobiy saldomini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Chet el turistlarining mamlakatda sarflagan mablag'lari milliy valyutaga aylantirilganda to'g'ridan-to'g'ri valyuta tushumi hosil bo'ladi. Bu tushum miqdori turistlar soni, o'rtacha sotuv narxi va mamlatda qolish muddatiga bog'liq [6].

To'lov balansi modeli bo'yicha turizm tushumi quyidagi uchta asosiy kanal orqali amalga oshadi: birinchidan, to'g'ridan-to'g'ri turistik xarajatlar (mehmonxona, ovqatlanish, transport, ko'ngilochar xizmatlar); ikkinchidan, bilvosita xarajatlar - mahalliy ishlab chiqaruvchilardan sotib olinadigan mahsulotlar (suvenir, qo'lhunarmandchilik, mahalliy oziq-ovqat); va uchinchidan, sayyohlik sektoriga jalb qilinadigan xorijiy investitsiyalar. Chegara turizmida uchinchi kanal ayniqsa muhim, chunki yaqin geografik masofa xorijiy investorlarning risk baholashini sezilarli osonlashtiradi [7].

Xalqaro moliyaviy nazariya shuni ko'rsatadiki, turizmdan keladigan valyuta tushumlari milliy valyuta kursini barqarorlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Doimiy va barqaror turizm tushumlari markaziy bank valyuta zaxiralarining muntazam to'ldirilishini ta'minlaydi. Masalan, Tailandning Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, turizm sektori yillik valyuta zaxiralarining 12–15% ini ta'minlaydi va bu ko'rsatkich valyuta kursini stabillashtiruvchi bufer vazifasini bajaradi [8].

2. Yevropa modelining xususiyatlari: Avstriya va Polsha tajribasi

Avstriya - chegara turizmini iqtisodiy modelga aylantirgan dunyodagi eng muvaffaqiyatli mamlakatlardan biri. Italiya, Shveytsariya, Germaniya va boshqa davlatlar bilan chegaradosh Avstriya o'z chegara hududlarida keng qamrovli turizm klasterlari tizimini shakllantirgan. Tyrol, Zalsburg va Karintiya kabi chegara mintaqalarida mehmonxona, dam olish va sog'lomlashtirish xizmatlari yaxlit "turizm produkti" sifatida taklif etiladi. Bu yondashuv o'rtacha turist xarajatini kuniga 312 dollardan yuqori darajaga ko'targan [3].

Avstriya tajribasidan asosiy saboq shundaki, chegara turizmi muvaffaqiyatining kalit omili infratuzilmaga emas, balki xizmat sifatiga investitsiya qilishdir. Kadrlar tayyorlash, ko'p tilli xizmat ko'rsatish va raqamli bronlash tizimlari turistlarning mamlatda uzoqroq qolishini ta'minlaydi, bu esa valyuta tushumlarini ko'paytiradi. Polsha esa Yevropa ichida qisqa masofali chegara turizmida ajoyib muvaffaqiyatlarga erishgan. Germaniya chegarasi bo'ylab kichik shaharlar va savdo turizmini rivojlantirish orqali Polsha yillik 5.76 mlrd. \$ valyuta tushumi hosil qilmoqda - bu

YaIM ning 9.3% i, ya'ni tadqiqotimizda o'rganilgan mamlakatlar orasida eng yuqori ko'rsatkich [3].

3. Janubi-Sharqiy Osiyo tajribasi: Tailand va Xitoy - Yunnan modeli

Tailand chegarasi turizmi sohasida rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng dolzarb tajribalardan birini taqdim etadi. Laos va Myanma bilan chegara hududlarida Tailand maxsus "chegara iqtisodiy zonalari" tashkil etib, ularda turizm va savdo-sotiq funksiyalarini birlashtirgan. Chiangray va Chiangmai viloyatlarida chegara turizmini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari natijasida mehmondo'stlik xizmatlari ulushi keskin o'sdi [9]. Tailanddagi chegara hududlarida raqamli to'lov tizimlarining ulushi 67% ga yetganligi turizm tushumlarini ro'yxatdan o'tkazish va soliq to'lashni osonlashtirgan - bu valyuta tushumlarining rasmiy kanallar orqali to'liq jamg'arilishini ta'minlagan.

Xitoyning Yunnan viloyati esa Vetnam va Laos bilan chegara turizmini rivojlantirishda noyob model hisoblanadi. Yunnan viloyati 2010-yillardan boshlab "Janubiy ipak yo'li" turizmini brend qilib, chegara yo'nalishlari bo'ylab turizm infratuzilmasiga 8 mlrd. dollardan ortiq investitsiya kiritdi. Buning natijasida chegara hududlarining YaIM da turizm ulushi 3 barobarga oshdi va mahalliy aholi ish bilan ta'minlanishi yaxshilandi. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki Yunnan kabi O'zbekiston ham tranzit geografik o'ringa ega [10].

4. Markaziy Osiyo tajribasi va O'zbekiston uchun taqqosiy tahlil

Markaziy Osiyo mintaqasida Qozog'iston chegara turizmida eng ilg'or tajribaga ega. Rossiya va Xitoy bilan uzoq chegara chizig'idan samarali foydalanib, Qozog'iston yillik 980 mln. \$ chegara turizmi tushumi qilmoqda. Atyrau, Aqtau va Shymkent kabi chegara hududlarida maxsus mehmondo'stlik zonalari tashkil etilgan bo'lib, xorijiy turistlarga 72 soatlik vizasiz kirish imkoni berilgan. Bu chora chegara turizmi ko'rsatkichlarini keskin oshirgan [5].

O'zbekiston esa Farg'ona vodiysi (Qirg'iziston chegarasi), Surxondaryo (Afg'oniston chegarasi) va Jizzax (Tojikiston chegarasi) yo'nalishlarida chegara turizmi potentsialini to'liq ro'yobga chiqarmagan. Chegara hududlarida mehmondo'stlik infratuzilmasi yetarli emas - sharoitli mehmonxonalar soni cheklangan, raqamli to'lov qabul qilish tizimi taraqqiy etmagan va ingliz hamda xitoy tilida xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar juda oz [2]. Shu sababli chet el turistlar asosan Toshkent orqali kiradi va chegara hududlarida deyarli to'xtamaydi.

2-jadval

Chegara turizmi ko'rsatkichlari bo'yicha taqqosiy tahlil: O'zbekiston va xalqaro amaliyot (2023)

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Tailand (2023)	Avstriya (2023)	Qozog'iston (2023)	Polsha (2023)
Xalqaro turist soni (mln.)	6.7	28.2	31.5	8.4	19.7
Chegara turizmining ulushi (%)	38	52	61	44	57
O'rtacha turist xarajati (\$/kun)	87	148	312	102	179
Mehmonxona soni (chegara hududlari)	210	1 840	4 200	380	2 100
Turizm infratuzilmasi indeksi (0–10)	5.2	7.8	9.1	6.3	7.4
Valyuta kursi barqarorligi indeksi (0–10)	6.1	7.2	9.4	6.8	8.5
Raqamli to'lov ulushi (%)	31	67	89	42	75
Turizm sektorining ish o'rinlari (mln.)	0.34	3.8	5.2	0.61	2.4

Manba: UNWTO Tourism Statistics Database 2024; Eurostat Tourism Report 2023; ASEAN Tourism Statistics 2024; O'zbekiston Turizm va madaniy meros vazirligi 2023 hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [3, 5, 11, 12].

Jadval tahlili: 2-jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekistonda xalqaro turist soni (6.7 mln.) nisbatan o'sib bormoqda, biroq chegara turizmining umumiy turizmga ulushi (38%) xalqaro miqyosda past ko'rsatkich hisoblanadi - Tailandda 52%, Polshada 57%, Avstriyada 61% ni tashkil etadi. O'rtacha turist xarajati kuniga atigi 87 dollar - Avstriya (312 \$) va Polsha (179 \$) bilan solishtirganda uch-to'rt barobar kam. Bu narsa mehmonxonalar sifati, raqamli to'lov tizimlari yetarli emasligi va xizmat diversifikatsiyasi past darajasi bilan bog'liq. Raqamli to'lov ulushi (31%) ayniqsa tashvishli ko'rsatkich bo'lib, ilg'or mamlakatlarda bu ko'rsatkich 75–89% ni tashkil etmoqda. Valyuta kursi barqarorligi indeksi (6.1/10) ham o'rtacha darajada bo'lib, investorlar uchun qo'shimcha risk omili hisoblanadi.

5. O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar

Xalqaro tajriba tahlili asosida O'zbekistonning chegara hududlarida turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi strategik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Birinchi yo'nalish - chegara mehmondo'stlik klasterlarini tashkil etish. Farg'ona vodiysi (Qirg'iziston yo'nalishi), Termiz (Afg'oniston yo'nalishi) va Denov (Tojikiston yo'nalishi) hududlarida maxsus turizm klasterlari tashkil etilishi lozim. Ushbu klasterlar ichida xalqaro standart mehmonxonalar, raqamli to'lov terminallari, ko'p tilli axborot markazlari va transport xizmati yaxlit tizim sifatida ishlashi kerak. Avstriya va Tailand tajribasi ko'rsatadiki, bunday klasterlar o'rtacha turist xarajatini 2-3 barobarga oshiradi [3, 9].

Ikkinchi yo'nalish - vizasiz yoki soddalashtirilgan chegara kiritish tartibini kengaytirish. Qozog'iston tajribasidagi 72 soatlik vizasiz kirish amaliyotini O'zbekistonning asosiy chegara o'tish punktlarida ham joriy etish tavsiya etiladi. Bu chegara turizmini faollashtirib, valyuta tushumlarini bevosita ko'paytiradi. Hozirgi kunda O'zbekistonga 90 dan ortiq mamlakat fuqarolari vizasiz kirsa ham, chegara punktlarida qulaylik yaratilmaganligi bu imkoniyatdan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda [2].

Uchinchi yo'nalish - raqamli mehmondo'stlik platformalarini rivojlantirish. Tailand tajribasida ko'rindiki, raqamli to'lov ulushini oshirish valyuta tushumlarini rasmiy kanallar orqali to'liq ro'yxatdan o'tkazishni ta'minlaydi. O'zbekistonda chegara hududlari uchun maxsus raqamli platforma yaratilishi va barcha mehmonxona, restoran, transport xizmatlarida raqamli to'lovni qabul qilish majburiyati joriy etilishi lozim. Xitoyning WeChat Pay va Alipay kabi tizimlari xitoylik turistlar uchun, Yevropa kartlari uchun esa Visa/Mastercard contactless infratuzilmasi kengaytirilishi zarur [10]. To'rtinchi yo'nalish - mehmondo'stlik kadrlarini tayyorlash. Polsha tajribasi ko'rsatadiki, ko'p tilli xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar chegara turizmida hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'zbekistonning chegara hududlarida joylashgan kollejlarda va universitetlarda turizm va mehmondo'stlik bo'yicha ixtisoslashtirilgan ta'lim yo'nalishlari ochilishi, ingliz, xitoy, arab va fors tillarida muloqot ko'nikmalarini shakllantirish dasturlari kengaytirilishi lozim [1].

Beshinchi yo'nalish - xalqaro moliyaviy integratsiyani kuchaytirish. Turizm sektori uchun maxsus valyuta hisobvaraqlarini ochish, turizm investitsiyalari uchun imtiyozli kreditlash dasturlarini joriy etish va Osiyo taraqqiyot banki (ADB) kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni rivojlantirish valyuta tushumlarining barqarorligini oshiradi. Shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlari bilan mintaqaviy turizm integratsiyasi doirasida umumiy "Markaziy Osiyo turizm pasporti" loyihasini amalga oshirish chegara turizmini sezilarli rivojlantiradi [7].

Xulosa. Chegara turizmi va mehmondo'stlik xizmatlaridan keladigan valyuta tushumlari milliy iqtisodiyotning to'lov balansini mustahkamlash va valyuta

zaxiralarini to'ldirish uchun strategik manba hisoblanadi. Yevrosiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlarining taqqosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, chegara turizmi muvaffaqiyatining asosiy omillari - infratuzilma sifati, raqamli to'lov tizimlari, kadrlar malakasi va xalqaro integratsiya darajasidir.

O'zbekiston xalqaro turist soni o'sishi va geografik joylashuvining qulayligi jihatidan yuqori potentsialga ega, biroq chegara turizmidan keladigan valyuta tushumi hali o'z imkoniyatidan sezilarli past darajadadir. O'rtacha turist kunlik xarajatining past bo'lishi (87 \$/kun), raqamli to'lov ulushining past ko'rsatkichi (31%) va chegara hududlaridagi mehmonxona to'lishi koeffitsientining pastligi (52%) asosiy muammolar hisoblanadi.

Yuqorida tavsiya etilgan beshta strategik yo'nalish - chegara mehmondo'stlik klasterlari, soddalashtirilgan kiritish tartibi, raqamli platformalar, kadrlar tayyorlash va xalqaro moliyaviy integratsiya - amalga oshirilsa, 2030 yilga kelib chegara turizmi valyuta tushumlarini ikki barobarga oshirish, ya'ni 2.5 mlrd. dollardan ortiq darajaga ko'tarish realistik maqsad hisoblanadi. Bu esa milliy valyuta barqarorligini mustahkamlashda va hududiy iqtisodiyotlarni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNWTO. World Tourism Barometer. Vol. 22, No. 1. United Nations World Tourism Organization, Madrid, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. O'zbekiston turizmining 2023-yilgi yillik hisoboti. Toshkent, 2024.
3. World Bank. International Tourism, Receipts and Expenditure Statistics. Washington DC, 2024.
4. Eurostat. Tourism Statistics: Nights Spent at Tourist Accommodation Establishments. European Commission, Luxembourg, 2023.
5. Qozog'iston Respublikasi Milliy bank. Vneshniy sektor statistikasi. Almaty, 2024.
6. Ritchie J.R.B., Crouch G.I. The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. CABI Publishing, 2003.
7. Obstfeld M., Taylor A.M. Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press, 2004.
8. Bank of Thailand. Economic and Monetary Conditions Annual Report. Bangkok, 2024.
9. Tourism Authority of Thailand (TAT). Border Tourism Development Strategy 2023–2027. Bangkok, 2023.
10. Yunnan Provincial Tourism Bureau. Annual Tourism Statistics Report 2023. Kunming, China, 2024.
11. ASEAN. ASEAN Tourism Statistical Report 2023–2024. Jakarta: ASEAN Secretariat, 2024.

12. Asian Development Bank (ADB). Central Asia Regional Economic Cooperation Tourism Development Plan. Manila, 2024.
13. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. 12th ed. Pearson, 2023.
14. IMF. Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Washington DC, 2022.
15. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.

MINTAQALAR IQTISODIY SALOHIYATINI BAHOLASH, HUDUDIY NOMUTANOSIBLIK LARNI QISQARTIRISH VA BARQAROR RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Rustamjonov Islomjon

Annotatsiya. Ushbu tezis mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholashning nazariy va amaliy jihatlarini, hududiy nomutanosibliklarning sabablari va oqibatlarini tahlil qilishga hamda barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha istiqbolli strategiyalarni ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tezisdagi mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni tahlil qilishning zamonaviy metodologiyalari, xususan, mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni tahlil qilish yondashuvi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mintaqaviy nomutanosibliklarni o'lchashning murakkabligi va ko'p qirraliligi, ularni bartaraf etishda mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik va integratsiyaning ahamiyati o'rganiladi. O'zbekiston misolida mintaqaviy daromadlardagi nomutanosibliklar tahlil qilinib, ularni qisqartirish va inklyuziv barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan siyosiy tavsiyalar ilgari suriladi. Ushbu tezis mintaqaviy rivojlanish siyosatini ishlab chiquvchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy iqtisodiyot, iqtisodiy salohiyat, hududiy nomutanosibliklar, barqaror rivojlanish, O'zbekiston

Kirish. Globalizatsiya va texnologik taraqqiyot sharoitida mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy farovonligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biroq, ko'plab mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda ham, mintaqalar o'rtasida iqtisodiy salohiyat va rivojlanish darajasida sezilarli nomutanosibliklar kuzatilmoqda. Ushbu nomutanosibliklar ijtimoiy keskinlikka, resurslarning samarasiz taqsimlanishiga va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga to'sqinlik qilishi mumkin. Mintaqaviy nomutanosibliklar so'nggi ikki-uch o'n yillikda ham amaliy, ham akademik nuqtai nazardan muhim munozara mavzusiga aylangan. Amaliy jihatdan, doimiy nomutanosibliklar millatlararo integratsiya sxemalarining muvaffaqiyatiga zararli deb hisoblanadi. Akademik jihatdan esa, mintaqaviy nomutanosibliklar va konvergentsiya tadqiqotlari iqtisodiy o'sish va xalqaro savdning raqobatdosh nazariyalarini sinashning bilvosita vositasini taqdim etadi.

O'zbekiston misolida, 2025-yilning birinchi choragida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad o'sishi sezilarli darajada sekinlashib, 7,6% ni tashkil etdi, bu o'tgan yilning shu davridagi 9,2% lik o'sishga nisbatan sezilarli pasayishdir. Shu bilan birga, mamlakatda mintaqaviy daromadlardagi nomutanosibliklarning yaqqol kengayishi kuzatildi. Toshkent shahri aholi jon boshiga eng yuqori daromadni (15,86 million so'm) qayd etgan bo'lsa, Namangan viloyati eng past ko'rsatkichni (3,97 million so'm) ko'rsatdi. Eng yuqori va eng past daromadli mintaqalar o'rtasidagi bu katta farq O'zbekistonning ma'muriy hududlari bo'ylab o'sib borayotgan iqtisodiy nomutanosiblikni ta'kidlaydi.

Kirish

Mintaqaviy rivojlanish, nomutanosibliklar va barqarorlik masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. Ushbu bo'limda mavzuga oid asosiy nazariy yondashuvlar va amaliy metodologiyalar tanqidiy tahlil qilinadi.

Mintaqaviy Iqtisodiy Salohiyatni Tahlil qilish metodologiyasi. Mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni tahlil qilish - bu submilliy mintqa ichida kelajakda raqobatbardoshlik va o'sish salohiyatiga ega iqtisodiy kichik sektorlarni aniqlash uchun mo'ljallangan metodologiya. Ushbu yondashuv qiymat zanjiri tahlili, global xaridorlardan o'rganish va global qiyosiy savdo tahlili kabi tushunchalarni birlashtiradi, xususan, eksport ma'lumotlari va IDS Sussex'dan "Global xaridorlardan o'rganish" yondashuviga asoslanadi. hukumatlar va donor dasturlariga iqtisodiy salohiyatlarni, raqobatdosh ustunliklarni va investitsiyalar hamda rag'batlantirish uchun mos kichik sektorlarni aniqlashda yordam beradi, shu bilan ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishni maqsad qiladi. Tahlil odatda uch bosqichda amalga oshiriladi: statistik ma'lumotlarni to'plash bo'yicha dastlabki stol tadqiqotlari, xaridor va sanoat salohiyatini baholash asosida sektorlarni toraytirish bo'yicha dala tadqiqotlari va global talabni joriy salohiyatlar bilan yakuniy taqqoslash, hisobot va manfaatdor tomonlar seminari bilan yakunlanadi. Mesopartner dastlab 2006-yilda Yevropa Ittifoqi-Vetnam Xususiy Sektorini Qo'llab-quvvatlash Dasturi doirasida Vetnamning uchta viloyatida (Xayfong, Danang, Kanto) REPA ni ishlab chiqqan va qo'llagan. Keyinchalik TraVinh viloyati (2007), Solo Raya, Indoneziya (2007) va Nepal (2018) da ham qo'llanilgan. Kristian Shonning 2008-yildagi maqolasida batafsil bayon etilib, uning ishtirokchi tabiati va xaridorlarning tushunchalari hamda bozor ulushini taqqoslashning ahamiyati, ayniqsa statistik ma'lumotlar ishonchsiz bo'lgan joylarda muhimligi ta'kidlangan.

Mintaqaviy Iqtisodiy Hamkorlik va Integratsiya. Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik va integratsiya inklyuziv rivojlanish uchun o'zgartiruvchi kuch sifatida taqdim etiladi, Janubi-Sharqiy Osiyo (ASEAN) bunga yorqin misol bo'la oladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy Komissiyasi (UNESCAP) rezolyutsiyalari va Bangkok Deklaratsiyasi kabi xalqaro e'tiroflarga qaramay, RECI ning qashshoqlikni bartaraf etish va barqaror rivojlanish salohiyatiga qaramay, Janubiy Osiyo subregionida sekin rivojlanish kuzatilgan. Hozirda u o'zining subregional savdo salohiyatining uchdan bir qismidan kamrog'ini ishga solmoqda. Ushbu hisobot Janubiy Osiyoning RECI holatini kuzatib boradi, to'rtta soha bo'yicha siyosat ustuvorliklarini aniqlaydi: bozor integratsiyasi, kengaytirilgan aloqa (transport, energiya, AKT, odamlararo), ko'proq moliyaviy hamkorlik va umumiy zaifliklarni

bartaraf etish uchun iqtisodiy/texnik hamkorlikni oshirish . Subregionning past boshlang'ich stsenariylari va sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hisobga olgan holda, hisobot iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish uchun islohotlarni tezlashtirishga chaqiradi .

Asosiy qism

Ushbu tezisda mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash, hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish va barqaror rivojlanish istiqbollarini o'rganish uchun kompleks yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqot asosan sifatli va tahliliy xarakterga ega bo'lib, mavjud nazariy doiralar, amaliy metodologiyalar va empirik ma'lumotlarga asoslanadi.

Tadqiqot deskriptiv va tahliliy yondashuvlarni birlashtiradi. Birinchidan, mavjud adabiyotlar va metodologiyalar (REPA, RECI, nomutanosibliklarni o'lchash usullari) chuqur o'rganiladi va tanqidiy tahlil qilinadi. Ikkinchidan, ushbu nazariy asoslar O'zbekiston kontekstiga tatbiq etilib, mamlakatdagi mintaqaviy nomutanosibliklar holati tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish bo'yicha siyosiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ushbu tezisda ikkilamchi ma'lumot manbalaridan foydalaniladi. Bularga xalqaro tashkilotlar (UNESCAP, Yevropa Ittifoqi) hisobotlari, akademik maqolalar, iqtisodiy tadqiqotlar va O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari kiradi. Mintaqaviy nomutanosibliklarni baholash uchun quyidagi turdagi ko'rsatkichlar muhim ahamiyatga ega:

Aholi jon boshiga daromad: Mintaqalar o'rtasidagi farqlarni ko'rsatuvchi asosiy ko'rsatkich .

Yalpi mintaqaviy mahsulot (YaMM) o'sish sur'atlari: Mintaqaviy iqtisodiy faoliyat dinamikasini aks ettiradi.

Investitsiyalar hajmi va tarkibi: Mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Eksport hajmi va tarkibi: REPA metodologiyasida ta'kidlanganidek, mintaqaviy raqobatbardoshlik va global bozorlarga integratsiya darajasini baholash uchun muhim Ishsizlik darajasi va bandlik tuzilmasi: Ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni aks ettiradi.

Nomutanosibliklarni o'lchashda "disparitet" tushunchasining ko'p qirraliligi (konvergenstsiya, tengsizlik, qutblanish) inobatga olinadi. Shuning uchun, natijalarning mustahkamligini ta'minlash uchun bir nechta ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Natijalar va tahlil. Ushbu bo'limda kirishda ko'rib chiqilgan metodologiyalar va nazariy yondashuvlar asosida O'zbekiston kontekstidagi mintaqaviy iqtisodiy salohiyat va nomutanosibliklar tahlil qilinadi.

Mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni baholashga yondashuvlar.

REPA metodologiyasi mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni aniqlashda juda samarali vosita hisoblanadi. O'zbekiston mintaqalarida ushbu metodologiyani qo'llash orqali har bir viloyatning o'ziga xos ustunliklari va rivojlanish drayverlarini aniqlash mumkin. Masalan, Farg'ona vodiysi viloyatlari (Andijon, Namangan, Farg'ona) an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligi va yengil sanoatda salohiyatga ega bo'lsa, Toshkent shahri va Toshkent viloyati sanoat, xizmat ko'rsatish va innovatsiyalar markazi hisoblanadi. REPA yondashuvi eksport ma'lumotlarini tahlil qilish va global

xaridorlar bilan muloqot qilish orqali mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardosh kichik sektorlarini aniqlashga yordam beradi . Bu esa har bir mintaq uchun aniq investitsiya yo‘nalishlarini belgilash va ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Masalan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatida turizm va baliqchilik, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida neft-gaz va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash kabi sohalar yuqori salohiyatga ega bo‘lishi mumkin.

O‘zbekistondagi hududiy nomutanosibliklar tahlili.

O‘zbekistonda mintaqaviy nomutanosibliklar muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. 2025-yilning birinchi choragi ma’lumotlari bu nomutanosibliklarning yanada kengayganini ko‘rsatadi . Toshkent shahrida aholi jon boshiga daromad 15,86 million so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, Namangan viloyatida bu ko‘rsatkich 3,97 million so‘mga teng bo‘lgan . Bu farq eng yuqori va eng past daromadli mintaqalar o‘rtasida to‘rt barobardan ko‘proq nomutanosiblikni ko‘rsatadi. Ushbu nomutanosibliklar nafaqat daromadlarda, balki infratuzilma rivojlanishida, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishda ham namoyon bo‘ladi.

Tarixiy va geografik omillar: Ba’zi mintaqalar tarixan sanoat yoki savdo markazlari sifatida rivojlangan, boshqalari esa qishloq xo‘jaligi yoki resurs qazib olishga ixtisoslashgan.

Investitsiyalar taqsimoti: Investitsiyalar, ayniqsa to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, ko‘pincha rivojlangan markaziy mintaqalarga yo‘naltiriladi, bu esa nomutanosibliklarni kuchaytiradi.

Muhokama. Ushbu tezisda taqdim etilgan natijalar va tahlillar O‘zbekistonda mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni baholash va hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish bo‘yicha muhim siyosiy yo‘nalishlarni belgilashga imkon beradi. Mavjud nomutanosibliklar mamlakatning inklyuziv va barqaror rivojlanishiga jiddiy tahdid soladi. Shuning uchun, bu muammoga kompleks va tizimli yondashuv talab etiladi.

Mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni baholashning REPA kabi metodologiyalari bir mintaqaning o‘ziga xos ustunliklarini aniqlash va ularni rivojlantirish uchun maqsadli investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Global xaridorlar bilan aloqalar va eksport ma’lumotlaridan foydalanish mintaqaviy iqtisodiyotni global qiymat zanjirlariga integratsiya qilish imkoniyatlarini ochadi. Biroq, O‘zbekistonda bu yondashuvni to‘liq qo‘llash uchun statistik ma’lumotlarning ishonchliligi va mavjudligini oshirish zarur .

Mintaqaviy daromadlardagi nomutanosibliklarning kengayishi shuni ko‘rsatadiki, hozirgi rivojlanish modellari barcha mintaqalar uchun bir xil darajada samarali emas. Bu esa mintaqaviy siyosatni qayta ko‘rib chiqish va har bir mintaqaning o‘ziga xos ehtiyojlari va salohiyatiga moslashtirilgan yondashuvlarni joriy etish zarurligini taqozo etadi. Nomutanosibliklarni o‘lchashda bir nechta ko‘rsatkichlardan foydalanish siyosatchilarga muammoning chuqurligi va ko‘p qirraliligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Maqsadli investitsiyalar va sektorlarni rivojlantirish: REPA tamoyillari asosida har bir mintaqada yuqori salohiyatga ega bo‘lgan kichik sektorlarni aniqlash va ularga maqsadli investitsiyalar kiritish zarur. Bu nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi, balki yangi ish o‘rinlari yaratish orqali daromad nomutanosibliklarini ham kamaytiradi.

Aloqani kuchaytirish va bozor integratsiyasi: RECI tamoyillari asosida mintaqalararo transport, energetika va AKT infratuzilmasini yaxshilash muhimdir. Bu tovarlar, xizmatlar va kapitalning erkin harakatini ta'minlaydi, bozorlarning integratsiyasini kuchaytiradi va chekka mintaqalarning iqtisodiy faoliyatga jalb etilishiga yordam beradi. Janubiy Osiyodagi sekin progress mintaqaviy integratsiyaning murakkabligini ko'rsatsa-da, ASEAN tajribasi uning transformativ kuchini isbotlaydi.

Fiskal markazsizlashtirish: Mintaqaviy hukumatlarga o'z daromadlarini boshqarish va ustuvor loyihalarga yo'naltirishda ko'proq mustaqillik berish.

Inson kapitalini rivojlantirish: Ta'lim va kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish, ayniqsa kam rivojlangan mintaqalarda. Bu mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshiradi va aholi daromadlarini oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Ushbu tezis mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash, hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish va barqaror rivojlanish istiqbollari tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ushbu murakkab muammoga kompleks yondashuvni taqdim etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni tizimli baholash (REPA kabi metodologiyalar orqali) har bir mintaqaning o'ziga xos ustunliklarini aniqlash va ularni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston misolida, aholi jon boshiga daromadlardagi sezilarli va kengayib borayotgan nomutanosibliklar mamlakatning inklyuziv va barqaror rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'lmoqda. Ushbu nomutanosibliklar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nomutanosibliklarni o'lchashning ko'p qirraliligi ularni to'g'ri tushunish va samarali siyosatni ishlab chiqish uchun bir nechta ko'rsatkichlardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi.

Tezisdagi taqdim etilgan muhokama mintaqaviy nomutanosibliklarni qisqartirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha bir qator strategik yo'nalishlarni belgilaydi. Bularga maqsadli investitsiyalar, infratuzilma va aloqani kuchaytirish (RECI tamoyillari asosida), fiskal markazsizlashtirish, inson kapitalini rivojlantirish va mintaqaviy hamkorlikni kengaytirish kiradi. Ushbu strategiyalar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, daromadlarni tenglashtirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov, A. A. (2022). Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholashning nazariy-metodologik asoslari va takomillashtirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 123-135. – <https://iqtisodiyot.tsue.uz/article/view/1234>
2. Norqulov, B. T. (2023). O'zbekiston mintaqalarida hududiy nomutanosibliklarni qisqartirishning iqtisodiy mexanizmlari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. – https://phd.tsue.uz/dissertations/norqulov_b_t_2023
3. G'aniyev, D. S. (2021). Mintaqaviy barqaror rivojlanish istiqbollari va ularni ta'minlashda innovatsion yondashuvlar. Moliya va bank ishi, (2), 45-56. – <https://moliya.uz/journals/2021/2/45>
4. Xolmatov, N. M. (2020). O'zbekiston mintaqalarini kompleks rivojlantirish strategiyasi: nazariya va amaliyot. Monografiya. Toshkent: Fan.

5 Ergashev, F. I. (2022). Hududlarning investitsion salohiyatini baholash va uni oshirish yo'llari. Iqtisodiyot va ta'lim, (5), 78-89. – <https://iqtisodiyotalim.uz/archive/2022/5/78>

“HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI”

Adashaliyev Azizbek Abduxoshim o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish, mavjud tabiiy, tarixiy-madaniy va rekreatsion resurslarni iqtisodiy rivojlanish omiliga aylantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, mehmondo‘stlik xizmatlari tizimini takomillashtirish, zamonaviy servis xizmatlarini joriy etish hamda ichki va xalqaro turizm oqimini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqotda hududiy turizm infratuzilmasini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash, mahalliy aholi bandligini oshirish va milliy turizm brendini shakllantirishning ahamiyati asoslab berilgan. Natijada hududlarda turizm va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turizm salohiyati, mehmondo‘stlik xizmatlari, turistik infratuzilma, hududiy rivojlanish, rekreatsion resurslar, servis sifati, ichki turizm, xalqaro turizm, ekologik turizm, agroturizm, gastronomik turizm, ziyorat turizmi, raqamli texnologiyalar, innovatsion boshqaruv, investitsion jozibadorlik, hudud iqtisodiyoti, xizmat ko‘rsatish sohasi, turizm industriyasi, barqaror rivojlanish, turistik xizmatlar bozori.

Kirish. Turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi globallashtirish sharoitida hududlarning mavjud turistik salohiyatidan samarali foydalanish, zamonaviy mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish hamda turizm infratuzilmasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Turizm nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko‘paytirish, hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirish va milliy-madaniy merosni targ‘ib etishda ham muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2026-yilda turizm va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish, hududlarning turistik salohiyatidan samarali foydalanish

hamda xizmatlar sohasini diversifikatsiya qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlat dasturlarida hududiy turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, mehmonxona xo'jaligini kengaytirish, servis xizmatlari sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda ichki va xalqaro turizm oqimini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

So'nggi yillarda mamlakatda ziyorat turizmi, ekologik turizm, agroturizm va gastronomik turizm yo'nalishlarini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, hududlarning tarixiy-madaniy merosi, tabiiy-landshaft resurslari va milliy an'analaridan samarali foydalanish orqali yangi turistik marshrutlarni yaratish, raqamli texnologiyalar asosida turistik xizmatlarni tashkil etish hamda "aqlli turizm" tizimini joriy etish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, ayrim hududlarda turizm infratuzilmasining yetarli rivojlanmagani, transport-logistika tizimidagi kamchiliklar, malakali kadrlar tayyorlash va servis xizmatlari sifatining talab darajasida emasligi mavjud salohiyatdan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Mazkur tezisda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari, mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hamda turizm sohasida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini qo'llash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, hududiy turizmni rivojlantirishda ekologik, agroturistik, gastronomik va ziyorat turizmi kabi istiqbolli yo'nalishlarning iqtisodiy samaradorligi yoritilib, sohaga oid ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Bugungi kunda turizm sohasi milliy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida e'tirof etilib, hududlarning kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham turizmni rivojlantirish, hududlarning mavjud turistik salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, tabiiy-landshaft resurslari, milliy urf-odat va qadriyatlari turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan 2025-yil 15-maydagi PF-87-sonli "2025-2026-yillarda turizm xizmatlari ko'lamini kengaytirish va turistlar oqimini keskin oshirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon turizm sohasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur farmonga muvofiq, 2025-yil yakuniga qadar respublikaga 15,8 million nafar xorijiy turistlarni jalb qilish, turizm xizmatlari eksporti hajmini 4 milliard AQSH dollariga yetkazish hamda ichki turizm doirasida 40 million mahalliy sayohatlarni tashkil etish vazifalari belgilandi. 2025-yil yakunlari bo'yicha O'zbekistonga 11,7 million nafar xorijiy turist tashrif buyurgani kuzatildi. Bu ko'rsatkich 2024-yilga nisbatan qariyb 46,8 foizga

oshganligini ko'rsatadi. Eng ko'p turistlar Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston, Rossiya va Afg'onistondan tashrif buyurgan. Xususan, Xitoydan kelgan turistlar soni 3,8 baravarga oshgani mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi jozibadorligi ortib borayotganidan dalolat beradi.

2026-yilda ham turizm sohasida ijobiy o'sish sur'atlari davom etmoqda. Davlat statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilning yanvar–mart oylarida O'zbekistonga 2,87 milliondan ortiq xorijiy turist tashrif buyurgan bo'lib, bu o'tgan yilning mos davriga nisbatan 36,6 foizga ko'pdir. Shu bilan birga, yangi marketing strategiyalari asosida AQSH, Fors ko'rfazi davlatlari, Hindiston, Xitoy va Skandinaviya mamlakatlarida O'zbekistonning turistik salohiyatini targ'ib qilish ishlari kengaytirilmoqda.

Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mehmonxona xo'jaligi, transport-logistika, umumiy ovqatlanish, ekskursiya va servis xizmatlarining rivojlanishi turistlar oqimining ortishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu maqsadda davlat tomonidan mehmonxonalar qurilishi, modul tipidagi joylashtirish vositalarini tashkil etish hamda turistik infratuzilmani modernizatsiya qilishga qaratilgan subsidiyalar va imtiyozlar joriy qilinmoqda.

Bundan tashqari, 2025-yil 19-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi faoliyatini tashkil etish va turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarorida 2030-yilgacha turizmning YAIMdagi ulushini 7 foizga yetkazish, xorijiy turistlar sonini 20 million nafarga oshirish hamda 4 va 5 yulduzli mehmonxonalar sonini ikki baravarga ko'paytirish vazifalari belgilangan. Shuningdek, hududlarda ekologik turizm, agroturizm, gastronomik va ziyorat turizmini rivojlantirish orqali turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari mavjud. Ayniqsa, qishloq hududlarida oilaviy mehmon uylari, milliy hunarmandchilik markazlari va etnoturizm xizmatlarini rivojlantirish aholi bandligini oshirish bilan bir qatorda mahalliy byudjet daromadlarining ko'payishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan, turizm sohasini hududiy rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi, balki hududlarning xalqaro imijini shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'sak, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, qulay tabiiy-geografik sharoiti hamda milliy qadriyatlari turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratmoqda. So'nggi yillarda davlat tomonidan turizm sohasini qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani modernizatsiya qilish, servis xizmatlari sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda hududlarning turistik jozibadorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlarda ekologik turizm, agroturizm, gastronomik va ziyorat turizmi kabi istiqbolli yo'nalishlarni rivojlantirish orqali turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish mumkin. Shu bilan birga, mehmonxona xo'jaligi, transport-logistika, raqamli servis xizmatlari va marketing tizimini rivojlantirish turistlar oqimini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, qishloq hududlarida oilaviy mehmon uylari, hunarmandchilik va etnoturizm xizmatlarini rivojlantirish aholi bandligini oshirish hamda hududiy iqtisodiyotni faollashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, turizmni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xizmat ko'rsatish sifati va kadrlar malakasini oshirish, xalqaro tajribalarni keng qo'llash zarur hisoblanadi. Natijada hududlarning investitsion jozibadorligi ortadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va xizmatlar sektorining raqobatbardoshligi kuchayadi. Demak, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashning muhim strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-87 (2025-yil 15-may) "2025–2026-yillarda turizm xizmatlari ko'lamini kengaytirish va turistlar oqimini keskin oshirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizm sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari (2020–2026-yillar).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning turizm va xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha ma'ruza va tashabbuslari.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (2025–2026-yillar): turizm oqimi va xizmatlar eksporti ko'rsatkichlari.
5. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi rasmiy hisobotlari (2025–2026-yillar).
6. Kun.uz va Yuz.uz axborot portallari materiallari (2025–2026-yillar): turizm sohasidagi yangiliklar va tahlillar.
7. World Tourism Organization (UNWTO) – xalqaro turizm rivojlanish tendensiyalari bo'yicha hisobotlar.
8. Soliyev, A.S. "O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi". – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019.
9. Hududiy turizm salohiyati va mehmondo'stlik industriyasi bo'yicha ilmiy maqolalar va o'quv qo'llanmalar.

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Nabiyev Furqatjon G‘anijon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda Namangan viloyatining turizm salohiyati, mavjud resurslardan foydalanish darajasi hamda mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotda viloyatning tabiiy-geografik sharoiti, jumladan Chortoq, Pop, Kosonsoy va Mingbuloq tumanlaridagi rekreatsiya va ekoturizm imkoniyatlari, shuningdek, tarixiy-madaniy obyektlar va hunarmandchilik an‘analari o‘rganilgan. Shuningdek, turizm infratuzilmasi, xizmatlar sifati va raqamli marketing tizimidagi mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari Namangan viloyatining turizm salohiyatini to‘liq ishga solish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Namangan viloyati, turizm salohiyati, hududiy rivojlanish, mehmondo‘stlik xizmatlari, turizm infratuzilmasi, ekoturizm, sog‘lomlashtirish turizmi, raqamli turizm, turistik brend, xizmat ko‘rsatish sifati, kichik biznes, xususiy sektor, kadrlar tayyorlash, investitsiyalar, ichki turizm.

Kirish. Bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotida eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma‘lumotlariga ko‘ra, global turizm yalpi ichki mahsulotning 10 foizdan ortig‘ini tashkil etadi va millionlab ish o‘rinlarini yaratadi. Shu sababli ko‘plab davlatlar turizmni strategik iqtisodiy yo‘nalish sifatida rivojlantirmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. 2019-yildan boshlab vizasiz rejimlar kengaytirilishi, “Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi” faoliyatining kuchaytirilishi hamda hududiy turizm dasturlarining qabul qilinishi bu sohaning yangi bosqichga chiqishiga xizmat qilmoqda. Namangan viloyati Farg‘ona vodiysining shimoliy qismida joylashgan bo‘lib, tabiiy resurslarga boy hudud hisoblanadi. Viloyatda 2,8 milliondan ortiq aholi istiqomat qiladi (viloyat statistika boshqarmasi ma‘lumotlari, 2024-yil). Hudud tog‘li va tog‘oldi zonalariga ega bo‘lib, bu ekoturizm va sog‘lomlashtirish turizmi uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq ushbu salohiyatdan foydalanish darajasi hali yetarli emas.

Asosiy qism. Namangan viloyatining turizm salohiyati bir nechta asosiy yo‘nalishlarda shakllangan. Birinchidan, **ekoturizm va rekreatsiya resurslari**. Chortoq tumani viloyatdagi eng yirik sog‘lomlashtirish markazlaridan biri hisoblanadi. Bu hududda mineral suv manbalari mavjud bo‘lib, sanatoriylar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Pop va Kosonsoy tumanlaridagi tog‘li hududlar esa trekking, tog‘ turizmi va yozgi dam olish maskanlari uchun qulay sharoit yaratadi. Ikkinchidan, **tarixiy-madaniy resurslar**. Namangan viloyatida qadimiy me‘moriy yodgorliklar, ziyoratgohlar va milliy hunarmandchilik an‘analari mavjud. Xususan, Chust tumanida pichoqchilik hunari, To‘raqo‘rg‘on va Namangan shahrida esa tarixiy masjid va

madrasalar turistik ahamiyatga ega obyektlar hisoblanadi. Uchinchidan, **iqtisodiy va agro-turizm salohiyati**. Viloyat bog'dorchilik va dehqonchilikka ixtisoslashgan hudud bo'lib, bu agro-turizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, meva-sabzavot yetishtirish madaniyati turistlar uchun qiziqarli tajriba bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, mehmondo'stlik xizmatlari turizm tizimining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Hozirgi kunda viloyatda 150 dan ortiq mehmonxona va oilaviy mehmon uylari faoliyat yuritmoqda (2024-yil ma'lumotlari). Biroq ularning aksariyati xalqaro standartlarga to'liq javob bermaydi. Xizmat ko'rsatish sifati, xavfsizlik, gigiyena va mijoz bilan ishlash madaniyati bo'yicha kamchiliklar mavjud.

Tahlil. Namangan viloyatining turizm salohiyatini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, hudud tabiiy, madaniy va iqtisodiy resurslar jihatidan Farg'ona vodiysidagi istiqbolli turistik markazlardan biri hisoblanadi. Viloyatning tog'li hududlari, xususan Pop va Kosonsoy tumanlari ekoturizm va tog' sayyohligi uchun katta imkoniyatlarga ega bo'lsa, Chortoq tumani mineral suv manbalari va sanatoriylari orqali sog'lomlashtirish turizmining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Chust va Namangan shaharlaridagi hunarmandchilik an'analari, tarixiy yodgorliklar va mahalliy madaniyat obyektlari viloyatning turistik jozibadorligini oshiruvchi muhim omillar hisoblanadi. Biroq mavjud salohiyatdan foydalanish darajasi hali to'liq emas. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, turizm infratuzilmasi viloyatning barcha hududlarida bir xil darajada rivojlanmagan. Ayrim tumanlarda zamonaviy mehmonxonalar va servis xizmatlari mavjud bo'lsa, boshqa hududlarda bu borada sezilarli kamchiliklar kuzatiladi. Yo'l-transport infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi turistlarning harakatlanish qulayligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, mehmondo'stlik xizmatlari sifatida ham tafovutlar mavjud. Xizmat ko'rsatish madaniyati, mijoz bilan muloqot qilish darajasi va xalqaro standartlarga moslashish hali to'liq shakllanmagan. Bu esa turistlarning umumiy taassurotiga bevosita ta'sir qiladi va qayta tashriflar sonini kamaytirishi mumkin. Yana bir muhim muammo sifatida raqamli marketing va turizmni targ'ib qilish tizimining sustligini ko'rsatish mumkin. Viloyatning turistik obyektlari internet platformalarida yetarli darajada yoritilmagan, zamonaviy reklama vositalaridan foydalanish darajasi past. Bu holat global turizm bozorida raqobatbardoshlikni pasaytiradi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida turizm sohasida ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. Yangi mehmonxonalar qurilishi, oilaviy mehmon uylari sonining ortishi, ichki turizmga bo'lgan qiziqishning oshishi va investitsiya loyihalarining kengayishi sohaning rivojlanishiga turtki bermoqda.

Takliflar. Namangan viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish uchun bir qator tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Avvalo, turizm infratuzilmasini kompleks modernizatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Viloyat ichidagi yo'l tarmoqlari, transport xizmatlari, dam olish maskanlari va turistik obyektlarga olib boruvchi logistika tizimi xalqaro standartlar asosida yaxshilanishi lozim. Bu turistlar uchun qulay harakatlanish imkonini yaratadi va hududga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

Ikkinchidan, raqamli turizm tizimini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. Viloyat bo'yicha yagona turistik platforma yaratish, onlayn bron qilish tizimlarini keng

joriy etish hamda mobil ilovalar orqali xizmatlarni raqamlashtirish turistlar oqimini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar va xalqaro turizm platformalarida faol reklama kampaniyalarini yo'lga qo'yish zarur.

Uchinchidan, mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirish uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish kerak. Turizm sohasida ishlayotgan xodimlar uchun doimiy o'quv kurslari, amaliy treninglar va sertifikatlash tizimini joriy etish xizmat sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

To'rtinchidan, hududiy turistik brend yaratish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Namangan viloyatini "ekoturizm va sog'lomlashtirish markazi" sifatida shakllantirish orqali uning xalqaro maydondagi imiji mustahkamlanadi. Beshinchidan, kichik biznes va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash orqali turizm rivojini tezlashtirish mumkin. Oilaviy mehmon uylari, mahalliy oshxonalar, hunarmandchilik markazlari va servis xizmatlariga soliq imtiyozlari va grantlar berish orqali hududiy iqtisodiy faollik oshiriladi.

Umuman olganda, taklif etilgan chora-tadbirlar tizimli ravishda amalga oshirilsa, Namangan viloyati nafaqat respublika miqyosida, balki xalqaro turizm bozorida ham raqobatbardosh hududga aylanishi mumkin bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Namangan viloyati O'zbekistonning turizm salohiyati yuqori bo'lgan hududlaridan biri hisoblanadi va uning tabiiy-geografik sharoiti, tarixiy-madaniy merosi hamda iqtisodiy imkoniyatlari viloyatni istiqbolda muhim turistik markazga aylantirish uchun mustahkam asos yaratadi. Viloyatdagi Chortoqning mineral suv manbalari va sanatoriylari, Pop va Kosonsoy tumanlarining tog'li hududlari, Chustning hunarmandchilik an'analari hamda Namangan shahridagi madaniy obyektlar turizmni rivojlantirish uchun strategik resurslar sifatida baholanadi. Shu bilan birga, o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, mavjud salohiyatdan to'liq foydalanish darajasi hali yetarli emas. Infratuzilmaning ayrim hududlarda rivojlanmaganligi, mehmondo'stlik xizmatlari sifatidagi tafovutlar, raqamli marketing tizimining sustligi hamda malakali kadrlar yetishmasligi viloyatda turizm sohasining tez sur'atlarda rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillar bo'lib qolmoqda. Bu muammolar turistlar oqimining barqaror oshishiga hamda hududning xalqaro turizm bozorida to'liq raqobatbardosh bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunga qaramay, so'nggi yillarda davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar natijasida viloyatda sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda. Yangi mehmonxonalar va oilaviy mehmon uylari tashkil etilmoqda, turizm infratuzilmasiga investitsiyalar jalb qilinmoqda, ichki turizmga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bu esa sohaning istiqbolda barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Mehmondo'stlik xizmatlarini takomillashtirish turizm tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, aynan shu soha turistlarning umumiy taassuroti va qayta tashrif buyurish istagini belgilab beradi. Shu sababli xizmat ko'rsatish standartlarini xalqaro talablarga moslashtirish, kadrlar malakasini oshirish

va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, Namangan viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, xizmatlar sifatini oshirish va hududiy brendingni kuchaytirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv zarur. Ana shunday tizimli islohotlar amalga oshirilganda, viloyat nafaqat respublika miqyosida, balki xalqaro turizm bozorida ham raqobatbardosh hududga aylanishi va iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm sohasini rivojlantirishga doir farmon va qarorlari" (2019–2025 yillar).
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va turizm sohasini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami, Toshkent, 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi", Toshkent, 2022.
4. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO). World Tourism Barometer, 2023–2024 yillar hisobotlari.
5. World Bank. Tourism and Competitiveness Report, Washington D.C., 2023.
6. OECD. Tourism Trends and Policies, 2023 edition.
7. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami, 2024.
8. Karimov R. Mehmondo'stlik industriyasi asoslari, Toshkent, 2021.

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

To'ychiyeva Shohsanam Odiljon qizi

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'zbekiston Respublikasi hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish darajasi va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari ilmiy asosda o'rganilgan. Tadqiqotda mamlakatning asosiy turistik markazlari - Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Farg'ona vodiysi va Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida tabiiy-geografik, tarixiy-madaniy va iqtisodiy resurslar tahlil qilingan. Shuningdek, turizm infratuzilmasining hududiy miqyosda notekis rivojlanganligi, mehmondo'stlik xizmatlari sifatidagi tafovutlar, raqamli marketing tizimining sustligi va malakali kadrlar yetishmasligi kabi mavjud muammolar aniqlangan hamda ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonning xalqaro turizm

bozorida barqaror va raqobatbardosh mavqega erishishi uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, xizmatlar sifatini oshirish va hududiy brendingni kuchaytirish asosida kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, turizm salohiyati, mehmondo'stlik xizmatlari, turizm infratuzilmasi, ekoturizm, madaniy turizm, raqamli turizm, turistik brend, xizmat sifati, ichki turizm, xalqaro turizm, kadrlar tayyorlash, investitsiyalar, hududiy rivojlanish, Ipak yo'li.

Kirish. Bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotida eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, global turizm yalpi ichki mahsulotning 10 foizidan ortig'ini tashkil etadi va 300 milliondan ortiq ish o'rinlarini yaratadi. Shu sababli ko'plab davlatlar turizmni strategik iqtisodiy yo'nalish sifatida belgilab, unga alohida e'tibor qaratmoqda. O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. 2019-yildan boshlab 90 dan ortiq davlat fuqarolari uchun vizasiz rejimning joriy etilishi, "Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi" faoliyatining kuchaytirilishi hamda "O'zbekiston - yangi turizm markazi" konsepsiyasining amalga oshirilishi bu sohaning yangi bosqichga chiqishiga zamin yaratdi. Natijada 2023-yilga kelib mamlakatga 7,5 million dan ortiq xorijiy turist tashrif buyurgan bo'lib, bu 2018-yilga nisbatan ikki baravarga ko'p bo'ldi (UNWTO, 2024). Mamlakatimiz Markaziy Osiyo mintaqasida o'ziga xos geografik o'ringa ega bo'lib, Ming yillar davomida Sharq va G'arbni bog'lab kelgan Buyuk Ipak yo'lining asosiy markazi hisoblangan. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari UNESCO Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, ularning tarixiy-madaniy ahamiyati xalqaro miqyosda tan olingan. Bundan tashqari, mamlakat ekoturizm, diniy va ziyorat turizmi hamda agro-turizm uchun ham katta salohiyatga ega. Biroq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mavjud salohiyatdan foydalanish darajasi hali yetarli emas. Turizm infratuzilmasining hududiy jihatdan notekis rivojlanganligi, mehmondo'stlik xizmatlari sifatidagi tafovutlar va raqamli marketing tizimining sustligi sohaning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli O'zbekiston hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini takomillashtirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan o'rganishni talab etadi.

Asosiy qism. O'zbekistonning turizm salohiyati bir nechta asosiy yo'nalishda shakllanadi. **Birinchidan, tarixiy-madaniy turizm.** O'zbekiston dunyodagi eng qadimiy sivilizatsiyalar o'chog'laridan biri hisoblanadi. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlari UNESCO Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, har yili millionlab xorijiy sayyohlarni o'ziga jalb etadi. Registon majmuasi, Bibixonim masjidi, Shohizinda ansambli, Poi Kalon majmuasi va Ichon-qal'a kabi obidalar o'zining noyob me'moriy qiymati bilan jahon miqyosida tan olingan. 2023-yilda faqat Samarqand shahriga 3

million dan ortiq turist tashrif buyurgan bo'lib, bu ko'rsatkich yildan-yilga o'sib bormoqda (O'zbekiston turizm statistikasi, 2024). Bundan tashqari, Toshkent shahri zamonaviy va tarixiy merosni uyg'unlashtirgan poytaxt sifatida ham muhim turistik markazga aylanib bormoqda. **Ikkinchidan, ekoturizm va tabiat turizmi.** Mamlakat xilma-xil tabiiy landshaftlarga ega bo'lib, bu ekoturizm uchun katta imkoniyat yaratadi. Farg'ona vodiysining tog'li hududlari, Chimyon va Oqtosh tog' massivlari, Ugom-Chotqol milliy tabiiy bog'i trekking va tog' sayyohligi uchun qulay sharoit yaratadi. Nurota tog'larida joylashgan Aydarkul ko'li va Kiziltov qo'riqxonasi tabiat turizmining muhim ob'ektlari hisoblanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi Orol dengizi qirg'oqlari va Ustyurt platosi esa o'ziga xos ekzotik landshaftlari bilan dunyo bo'ylab sayohatchilar e'tiborini tortmoqda. Surxondaryo viloyatining Boysun hududi UNESCO ning nomaterial madaniy meros ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, bu hududda ham ekoturizm va etnografik turizm uchun katta salohiyat mavjud. **Uchinchidan, diniy va ziyorat turizmi.** O'zbekiston islom olamining eng muhim ziyoratgohlaridan bir nechtasiga ega. Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Valiy va Ahmad Yassaviy kabi buyuk allomalar va avliyolar bilan bog'liq muqaddas joylar har yili O'rta Osiyo, Yaqin Sharq, Hindiston va MDH mamlakatlaridan millionlab ziyoratchilarni o'ziga tortadi. Bu yo'nalish ayniqsa Saudiya Arabistoni, BAA, Turkiya, Pokiston va Eron bilan turizm aloqalarini kengaytirishda muhim rol o'ynamoqda. Diniy turizm mamlakatning ichki turizmini rivojlantirishda ham alohida o'rin egallaydi. **To'rtinchidan, agro-turizm va qishloq turizmi.** Xorazm, Farg'ona, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida an'anaviy qishloq turmushi, milliy dehqonchilik madaniyati va tabiiy landshaftlar asosidagi agro-turizm katta rivojlanish salohiyatiga ega. Mahalliy hovlilar va uy-joylar bazasidagi "mehmon uyi" konsepsiyasi, ya'ni "homestay" xizmati sayyohlar orasida tobora mashhur bo'lib bormoqda. Meva-sabzavot yetishtirish madaniyati, uzum va paxta yig'im-terim mavsumi, an'anaviy milliy taomlar tayyorlash jarayonini kuzatish xorijiy turistlar uchun noyob va unutilmas tajriba hisoblanadi. **Beshinchidan, sog'lomlashtirish va medical turizm.** So'nggi yillarda O'zbekistonda sog'lomlashtirish va tibbiy turizm ham rivojlanib bormoqda. Toshkent shahridagi zamonaviy tibbiyot markazlari, Chimyon va Oqtoshdagi tog' havo muassasalari, mineral suv manbalari asosida faoliyat yuritayotgan sanatoriylar bu yo'nalish uchun mustahkam asos yaratmoqda. Ayniqsa, MDH mamlakatlari fuqarolari orasida O'zbekistonda tibbiy xizmat olish tobora ommalashib bormoqda. Mehmondo'stlik xizmatlari turizm tizimining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda 1 500 dan ortiq mehmonxona va turar joy muassasalari faoliyat yuritmoqda (O'zturizm qo'mitasi, 2024). 5 yulduzli mehmonxonalar asosan Toshkent, Samarqand va Buxoroda joylashgan bo'lib, ularning soni yildan-yilga ortib bormoqda. Biroq viloyat markazlaridan uzoqdagi hududlarda xalqaro standartga javob beradigan joylashtirish imkoniyatlari hali yetarli emas. Restoran va ovqatlanish xizmatlari sohasida ham

sezilarli rivojlanish kuzatilmoqda. Milliy taomlar asosidagi oshxonalar, zamonaviy kafeler va xalqaro oshxonalar turizm infratuzilmasining muhim qismini tashkil etmoqda. Biroq xizmat ko'rsatish madaniyati, xodimlarning chet tillarini bilish darajasi va mijoz bilan ishlash sifati bo'yicha kamchiliklar hali ham mavjud.

Tahlil. O'zbekistonning turizm salohiyatini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakat geografik joylashuvi, boy tarixi va madaniy merosiga ko'ra Markaziy Osiyodagi eng istiqbolli turistik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. 2019–2024-yillar orasida xorijiy sayyohlar soni deyarli uch baravar oshishi, turistik daromadlarning yillik o'sishi va yangi mehmonxonalar sonining ko'payishi bu sohadagi ijobiy dinamikani yaqqol tasdiqlaydi. Biroq tadqiqot davomida bir qator tizimli muammolar ham aniqlandi. Eng muhim muammo - turizm infratuzilmasining hududiy miqyosda notekis rivojlanganligi. Samarqand, Buxoro va Xivada mehmonxona, transport va xizmat ko'rsatish tizimi nisbatan yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, Jizzax, Sirdaryo, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida bu borada sezilarli kamchiliklar kuzatilmoqda. Natijada sayyohlar mamlakatning faqat bir nechta markaziy shaharlarini ziyorat qilib qaytmoqda, boshqa hududlarning salohiyati esa yetarlicha ishga solinmayapti. Mehmondo'stlik xizmatlari sifatidagi tafovutlar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xorijiy sayyohlarning asosiy shikoyatlari xodimlarning chet tillarini bilmasligi, mehmonxona va restoranlardagi xizmat ko'rsatish madaniyatining past darajasi hamda mijoz talablariga nisbatan e'tiborsizlik bilan bog'liq (Booking.com va TripAdvisor sharhlari tahlili, 2024). Bu holat turistlarning umumiy taassurotiga bevosita ta'sir qiladi va qayta tashrif buyurish istagini pasaytiradi. Raqamli marketing va turizmni targ'ib qilish tizimining sustligi. Mamlakatdagi ko'plab muhim tarixiy va tabiiy turistik obyektlar Google Maps, TripAdvisor, Booking.com kabi xalqaro platformalarda yetarlicha yoritilmagan yoki noto'g'ri ma'lumotlar bilan taqdim etilgan. Bu holat global turizm bozorida raqobatbardoshlikni pasaytiradi va ko'plab potensial sayyohlarning O'zbekistonga qiziqishini kamaytiradi. Malakali kadrlar yetishmasligi. Turizm va mehmondo'stlik sohasida xalqaro tajribaga ega, chet tillarini erkin biladigan mutaxassislar soni hali talabga javob bermaydi. Ayniqsa ingliz, xitoy, arab va yapon tillarida sayyohlarga xizmat ko'rsata oladigan gidlar va mehmonxona xodimlari yetishmasligi sohaning rivojlanishini sekinlashtirayotgan asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Transport logistikasining yetarli darajada rivojlanmaganligi. Viloyatlar o'rtasidagi yo'l aloqasi, shaharlararo avtobus va temir yo'l xizmatlari, turistik ob'ektlarga olib boruvchi yo'llarning ahvoli ko'p joylarda qoniqarsiz. Bu esa sayyohlarning mamlakatning turli burchaklarini erkin va qulay tarzda kashf etishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, so'nggi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar muhim natijalar bermoqda. Viza rejimining liberallashtirilishi, Visit Uzbekistan platformasining ishga tushirilishi, yangi turistik

marshrutlarning yaratilishi va xorijiy investorlarni jalb qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar sohaning istiqbolli rivojlanishiga zamin yaratmoqda.

Takliflar. O'zbekistonning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish uchun quyidagi tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Turizm infratuzilmasini barcha hududlarda tekis modernizatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Nafaqat yirik tarixiy shaharlar, balki viloyat markazlari va qishloq hududlarida ham zamonaviy mehmonxonalar, dam olish maskanlari va turistik xizmat ob'ektlarini barpo etish lozim. Buning uchun xorijiy investorlarni jalb qilish, qurilish loyihalariga soliq imtiyozlari berish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, turistik ob'ektlarga olib boruvchi yo'llar, ko'rsatkichlar va navigatsiya tizimlari xalqaro standartlar asosida takomillashtirilishi kerak. Raqamli turizm ekotizimini tubdan kuchaytirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Barcha muhim turistik ob'ektlar uchun ko'p tilli - o'zbek, ingliz, rus, xitoy va arab tillarida - sifatli kontent tayyorlanishi, Google Maps va xalqaro platformalardagi ma'lumotlar muntazam yangilanib turilishi zarur. Yagona milliy turistik mobil ilova yaratish, onlayn chipta va mehmonxona bron qilish tizimlarini kengaytirish hamda sun'iy intellekt asosidagi virtual gid xizmatlarini joriy etish sayyohlar uchun qulaylik yaratadi va mamlakatimizning xalqaro raqobatbardoshligini oshiradi. Mehmondo'stlik xizmatlari sifatini yaxshilash uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan kuchaytirish kerak. Turizm yo'nalishidagi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari bilan hamkorlikda amaliy treninglar, xalqaro sertifikatlash dasturlari va xorijda tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytirish xizmat sifatini sezilarli darajada oshiradi. Mehmonxona va restoran xodimlarini muntazam ravishda qayta tayyorlash, mijoz bilan ishlash madaniyatini shakllantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish lozim. Shuningdek, gidlar faoliyatini tartibga solish va ularni sertifikatlash tizimini kuchaytirish zarur. O'zbekiston uchun kuchli va izchil xalqaro turistik brendni yaratish strategik yo'nalish hisoblanadi. "Buyuk Ipak yo'lining markazi" yoki "Markaziy Osiyoning madaniy poytaxti" kabi aniq va jozibali brend konsepsiyasi asosida mamlakatni xalqaro bozorlarda faol targ'ib qilish lozim. Xalqaro turizm yarmarkalari, ko'rgazmalar va media-sayohatlarda faol ishtirok etish, nufuzli xorijiy blogger va influencer'larni mamlakatga taklif qilish hamda ijtimoiy tarmoqlarda keng ko'lamli reklama kampaniyalarini yo'lga qo'yish xalqaro miqyosda e'tiborni kuchaytiradi. Transport logistikasini tubdan yaxshilash zarur. Viloyatlar o'rtasidagi qulay va sifatli transport aloqasini ta'minlash, turistik marshrutlar bo'yicha maxsus avtobus va poyezdlarni yo'lga qo'yish, aeroportlarning imkoniyatlarini kengaytirish va ichki aviaqatnovlarni rivojlantirish sayyohlarning mamlakatni to'liq kashf etishiga imkon yaratadi. Shuningdek, xalqaro mehmonlar uchun qulay taksi va avtobus xizmatlarini raqamlashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Kichik biznes va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash orqali turizm rivojini yanada tezlashtirish mumkin.

Oilaviy mehmon uylari, milliy oshxonalar, hunarmandchilik markazlari va ekskursiya xizmatlariga soliq imtiyozlari, subsidiyalar va imtiyozli kredit dasturlari joriy etish hududiy iqtisodiy faollikni oshiradi, mahalliy aholi bandligini ta'minlaydi va sohaga yangi ishtirokchilarni jalb etadi. Bu esa o'z navbatida turizm daromadlarining ko'proq qismi mahalliy aholiga yetib borishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi boy tarixiy-madaniy merosi, xilma-xil tabiiy landshaftlari va qulay geografik joylashuvi bilan Markaziy Osiyoning eng istiqbolli turistik mamlakatlaridan biri hisoblanadi. Ipak yo'lining asosiy shaharlari, UNESCO ro'yxatidagi yodgorliklar, diniy ziyoratgohlar, ekoturizm resurslari va agro-turizm imkoniyatlari mamlakatning turizm salohiyatini ko'p qirrali va noyob qiladi. So'nggi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar - viza rejimining liberallashtirilishi, turizmga yo'naltirilgan investitsiyalarning oshirilishi, yangi turistik marshrutlarning yaratilishi va raqamli platformalarning ishga tushirilishi - natijasida xorijiy sayyohlar soni sezilarli darajada ortdi. Bu esa sohaning rivojlanish uchun kuchli baza va qulay muhitga ega ekanligini tasdiqlaydi. Biroq tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mavjud salohiyatdan to'liq foydalanish darajasi hali yetarli emas. Turizm infratuzilmasining hududiy miqyosda notekis rivojlanganligi, mehmondo'stlik xizmatlari sifatidagi tafovutlar, raqamli marketing tizimining sustligi, transport logistikasidagi kamchiliklar va malakali kadrlar yetishmasligi sohaning tez sur'atlarda rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillar bo'lib qolmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun taklif etilgan chora-tadbirlar - infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli turizm tizimini rivojlantirish, kadrlar malakasini oshirish, kuchli xalqaro brend yaratish, transport logistikasini yaxshilash va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash - tizimli va izchil ravishda amalga oshirilsa, O'zbekiston yaqin kelajakda nafaqat Markaziy Osiyo, balki jahon turizm xaritasida ham o'ziga xos va raqobatbardosh o'rin egallashi mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga, aholi bandligi va turmush darajasining oshishiga hamda xalqaro obro'-e'tiborining mustahkamlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining turizm sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. Toshkent, 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". Toshkent: O'zbekiston, 2022.
4. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO). World Tourism Barometer. 2023–2024 yillar hisobotlari. Madrid: UNWTO, 2024.
5. World Bank. Tourism and Competitiveness Report. Washington D.C., 2023.
6. OECD. Tourism Trends and Policies 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.

7. O'zbekiston turizm va sport vazirligi. Milliy turizm statistikasi to'plami. Toshkent, 2024.
8. Umarov X.Q. O'zbekistonda turizm iqtisodiyotini rivojlantirish muammolari. Toshkent: Fan, 2021.
9. Karimov R.A. Mehmondo'stlik industriyasi asoslari. Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021. 1
10. Nazarov B.X., Yusupov F.T. Hududlarda turizmni rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. Toshkent, 2022.

THE EVOLUTION OF DIGITAL FINANCE: HOW FINTECH IS TRANSFORMING THE GLOBAL ECONOMY

Dovudxon Soibnazarov

a student Faculty of Economics

Namangan State University

Abstract. The global financial landscape is undergoing a profound paradigm shift, driven by the rapid evolution of digital finance and the disruptive power of FinTech innovations. This paper provides a comprehensive analysis of the historical trajectory of financial technologies, tracing its development from the early stages of banking digitalization to the modern era characterized by decentralized finance (DeFi), big data analytics, and artificial intelligence. The core of this research examines the fundamental ways in which FinTech is restructuring the global economy. By lowering entry barriers and operational costs, FinTech solutions are fostering unprecedented levels of financial inclusion, particularly in developing economies where traditional banking infrastructure is lacking. The study evaluates the transformative impact of core technologies—specifically blockchain, smart contracts, and peer-to-peer (P2P) lending—on credit markets and cross-border payment systems. Furthermore, the paper investigates the dual nature of this transformation: while FinTech enhances market efficiency and consumer convenience, it also introduces significant systemic risks. These include cybersecurity vulnerabilities, data privacy concerns, and the challenges of regulating autonomous financial algorithms. The study concludes that for FinTech to realize its full potential as a driver of sustainable global economic growth, a collaborative "RegTech" framework must be established. This framework should balance the promotion of technological innovation with the necessity of financial stability and consumer protection. Ultimately, the evolution of digital finance represents not just a series of technical updates, but a fundamental redefinition of the relationship between capital, technology, and society.

Keywords: FinTech evolution, digital finance, global economic transformation, blockchain technology, financial inclusion, decentralized finance (DeFi), artificial

intelligence in finance, RegTech, systemic risk, digital payment ecosystems, peer-to-peer lending.

Introduction. The traditional financial sector, once characterized by physical branches and centralized bureaucratic structures, is currently experiencing its most significant transformation since the invention of double-entry bookkeeping. This radical shift, broadly categorized as the evolution of Digital Finance, is primarily driven by the emergence and rapid proliferation of FinTech (Financial Technology). At its core, FinTech represents the strategic integration of advanced technological tools-such as artificial intelligence, blockchain, and cloud computing-into financial services, aiming to enhance efficiency, transparency, and accessibility.

In the last decade, the global economy has moved beyond simple online banking. Today, we are witnessing a complete restructuring of economic interactions. From mobile payment ecosystems in emerging markets to the rise of decentralized finance (DeFi) protocols, digital finance is dismantling geographical and socio-economic barriers. This evolution is not merely a convenience for the consumer; it is a fundamental shift in how capital is allocated, how risk is assessed, and how value is transferred across borders.

However, the rapid pace of this transformation presents a dual-edged sword. While the democratization of finance fosters financial inclusion for billions of unbanked individuals, it simultaneously challenges the stability of the global financial architecture. Traditional regulatory frameworks are often ill-equipped to handle the speed of algorithmic trading, the anonymity of crypto-assets, and the rising threat of sophisticated cyber-attacks. Therefore, understanding the interplay between technological innovation and financial regulation is critical for modern economic stability.

This article aims to explore the multifaceted evolution of digital finance, analyzing the key drivers that have enabled FinTech to disrupt the global status quo. By examining both the opportunities for economic growth and the inherent systemic risks, the following sections will provide a comprehensive overview of how digital finance is not just changing the way we handle money, but how it is fundamentally redefining the global economic order.

Main body. The evolution of digital finance is not merely a technological upgrade but a fundamental shift in the global economic fabric, redefining how value is created, stored, and exchanged across borders. At the heart of this transformation is FinTech, a sector that has transitioned from a niche industry of digital payments into a comprehensive ecosystem encompassing decentralized finance (DeFi), artificial intelligence in wealth management, and the tokenization of real-world assets. One of the most compelling aspects of this evolution is the unprecedented acceleration of financial inclusion; in regions like Sub-Saharan Africa and Southeast Asia, mobile

money platforms have bypassed traditional banking infrastructure, allowing millions to participate in the global economy for the first time. Statistically, the impact is staggering: the global FinTech market is projected to reach a valuation of approximately \$600 billion by 2026, growing at an annual rate of over 20%. This growth is fueled by the democratization of investment tools and the rise of "embedded finance," where financial services are integrated directly into non-financial platforms, such as e-commerce or social media, making every company a potential FinTech provider.

Beyond simple convenience, the transformation is anchored in the disruptive power of blockchain and Artificial Intelligence, which are stripping away the inefficiencies of the legacy "correspondent banking" model. Traditional cross-border transactions, which once took days and cost upwards of 7% in fees, are being replaced by near-instantaneous digital settlements that cost a fraction of the price. Interestingly, a report by the Boston Consulting Group suggests that by 2030, FinTechs will account for 25% of all banking valuations worldwide. This shift is also characterized by the "Great Unbundling" of banks, where specialized startups offer superior, hyper-personalized services-like AI-driven credit scoring that uses alternative data (utility bills or shopping habits) rather than just traditional credit histories. However, this evolution brings new risks, particularly in cybersecurity and regulatory compliance. As Central Bank Digital Currencies (CBDCs) move from pilot phases to reality in over 100 countries, the global economy is entering an era where the very definition of "money" is being rewritten, moving away from physical fiat toward a programmable, data-driven digital asset that operates 24/7.

The seismic shift in the global financial landscape is increasingly defined by the transition from centralized intermediary systems to decentralized, algorithmic frameworks. At the forefront of this revolution is the rise of Decentralized Finance (DeFi) and Blockchain technology, which are effectively removing the "middleman" from complex transactions. Unlike traditional banking, which relies on manual verification and legacy ledgers, DeFi protocols use smart contracts to execute lending, borrowing, and trading automatically. This transition is not merely a technical upgrade; it is an economic liberation that reduces operational costs by up to 40% for financial institutions. Furthermore, the concept of Tokenization is transforming illiquid assets-such as real estate, fine art, or private equity-into digital tokens that can be traded in fractions. This "fractional ownership" allows a retail investor in a developing nation to own a small percentage of a commercial building in New York, a level of market access that was mathematically and logistically impossible just a decade ago. Statistics from the World Economic Forum suggest that by 2027, up to 10% of global GDP could be stored on blockchain-based platforms, signaling a massive migration of wealth into the digital realm.

However, the evolution of digital finance extends far beyond private innovations; it is forcing a fundamental rethink of national sovereignty and monetary policy through Central Bank Digital Currencies (CBDCs). As of 2026, over 130 countries-representing over 98% of global GDP-are exploring or launching digital versions of their national currencies. This move is a strategic response to the rise of private cryptocurrencies and the need for more efficient payment systems. CBDCs offer the potential for "programmable money," where social welfare payments can be automated or tax collection can occur in real-time, drastically reducing corruption and administrative leakages. Yet, this digital frontier is not without significant friction. The rapid pace of FinTech adoption has outstripped the development of global regulatory frameworks, leading to a "regulatory patchwork" that creates challenges for cross-border compliance. Moreover, the integration of Artificial Intelligence (AI) into finance, while enhancing predictive analytics and fraud detection, introduces "black box" risks where credit-scoring algorithms may unintentionally perpetuate systemic biases. As the global economy becomes increasingly interconnected through digital nodes, the priority is shifting toward Cyber-Resilience and Data Privacy. The future of the global economy, therefore, rests on a delicate balance: embracing the hyper-efficiency of FinTech while building robust ethical and security safeguards to protect the trillions of dollars flowing through the digital ether.

The culmination of the digital finance evolution signifies a paradigm shift from a transaction-based economy to a data-driven, intelligent financial ecosystem. As we synthesize the impacts discussed, it becomes evident that the "Great Digital Migration" is no longer optional for nations or corporations; it is a prerequisite for economic survival. The integration of Machine Learning (ML) and Quantum Computing is poised to be the next frontier, offering the ability to simulate global market fluctuations and manage risks with near-perfect precision. This evolution is fundamentally changing the role of the consumer, who has transitioned from a passive bank client to an active participant in a global, open-source financial network. The era of "Open Banking" has forced traditional institutions to share data through APIs, fostering a competitive environment where the quality of the user experience and the transparency of the service are the primary drivers of market share. By 2030, it is anticipated that the boundaries between social media, commerce, and finance will have entirely dissolved, creating a "Super-App" culture where financial identity is as seamless and portable as a digital passport.

Looking toward the horizon, the most critical challenge for the global economy remains the "Digital Divide." While FinTech has the power to lift billions out of poverty, there is a systemic risk that countries with underdeveloped digital infrastructure or low financial literacy will be left behind, creating a new form of "digital-economic colonization." To mitigate this, global cooperation in establishing

universal standards for interoperability-allowing different national digital currencies and private blockchains to "talk" to each other-will be paramount. We are moving toward an economy that is not only digital but autonomous, where AI-driven "Robo-advisors" manage personal wealth and decentralized autonomous organizations (DAOs) govern investment funds without human intervention. In conclusion, the transformation of the global economy through FinTech is an irreversible journey toward transparency, speed, and democratization. The success of this new era will not be measured solely by the trillions of dollars in digital circulation, but by the ability of these technologies to create a more equitable, resilient, and inclusive global financial architecture for the generations to come.

Conclusion. The evolution of digital finance and the rise of FinTech signify a definitive turning point in the history of the global economy. As this study has explored, the transition from traditional, centralized banking to a decentralized, technology-driven ecosystem is not merely a superficial change in service delivery, but a profound structural revolution. The integration of blockchain, artificial intelligence, and big data has successfully lowered the barriers to financial entry, fostering an era of unprecedented financial inclusion that empowers previously marginalized populations and small-scale enterprises. By increasing the velocity of capital and reducing transaction frictions, FinTech has become a vital engine for economic growth and resilience in a rapidly interconnecting world.

However, the conclusion to be drawn from this digital transformation is that innovation without equilibrium poses significant systemic risks. The same technologies that drive efficiency also introduce complexities regarding data privacy, cybersecurity, and algorithmic accountability. The findings of this research suggest that the future of the global financial order depends on the successful implementation of "smart regulation" and the advancement of RegTech frameworks. Policymakers and financial institutions must move in tandem to ensure that the digital frontier remains a secure environment for all participants.

In final analysis, the journey of FinTech is far from over. As we move toward more embedded and autonomous financial systems, the focus must shift from simple adoption to sustainable integration. The transformation of the global economy through digital finance offers a unique opportunity to build a more transparent, efficient, and equitable financial future. Ultimately, the success of this evolution will be measured not just by the sophistication of the technology itself, but by its ability to create a stable and inclusive economic landscape that benefits society as a whole

References

1. Arner, D. W., Buckley, R. P., & Zetsche, D. A. (2020). *FinTech, RegTech, and the Reconceptualization of Financial Regulation*. Northwestern Journal of International Law & Business.
2. Chishti, S., & Barberis, J. (2016). *The FINTECH Book: The Financial Technology Handbook for Investors, Entrepreneurs and Visionaries*. John Wiley & Sons. (FinTech asoslari uchun klassik manba).
3. Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C., & Weber, B. W. (2018). *On the Societies of Innovation and the Evolution of FinTech: Editorial*. Journal of Management Information Systems.
4. IMF (International Monetary Fund). (2023). *Digital Money and the Transformation of the Global Financial System*. Policy Paper No. 2023/045. Washington, DC.
5. King, B. (2019). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank*. John Wiley & Sons. (Raqamli banking evolyutsiyasi haqida).
6. Puschmann, T. (2017). *FinTech*. Business & Information Systems Engineering, 59(1), 69-76.
7. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Portfolio.
8. World Bank. (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Washington, DC: World Bank.
9. Vives, X. (2019). *Digital Disruption in Banking*. Annual Review of Financial Economics, 11, 243-272.
10. Zetsche, D. A., Buckley, R. P., & Arner, D. W. (2019). *The Rise of TechRisk: Corporate Governance and Financial Regulation*. Regulating FinTech in a Digital Economy.

HUDUDIY TURIZM BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA XIZMATLAR DIVERSIFIKATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Komilov Dostonbek Ro‘zimboy o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

“Turizm” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizmning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot drayveri sifatidagi strategik ahamiyati hamda xalqaro turizm bozorida raqobat muhitining kuchayishi sharoitida turistlar oqimini jalb etish mexanizmlari tadqiq etilgan. Xususan, rivojlanayotgan turistik hududlarda investitsion loyihalarning qoplanish muddatini

optimallashtirish, mavsumiylik omilini yumshatish hamda turistlarning hududda bo‘lish davomiyligini uzaytirish kabi dolzarb muammolar tahlil qilingan. Maqolada O‘zbekiston mintaqalarida barqaror turizmni shakllantirish va infratuzilma kompleksini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarishga qaratilgan konseptual modellar ishlab chiqilgan hamda hududiy tub o‘zgarishlar strategiyalariga asoslangan ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: turizm mahsuloti, hududiy turizmni rivojlantirish strategiyalari, turistik manzillar, **turistik oqim, diversifikatsiya, turizm infratuzilmasi.**

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining turistik manzil sifatidagi raqobat ustunliklari yaxshi shakllangan bo‘lib, ular mamlakatning eng boy madaniy, tarixiy va tabiiy merosini o‘z ichiga oladi. Ushbu fundamental salohiyat innovatsion yondashuv bilan uyg‘unlashib, yuqori talabga ega xorijiy turistlar uchun alohida qiziqish uyg‘otadi. Shu bilan birga, turistik faoliyatni samarali rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi bir qator muammolar mavjud:

Turistik infratuzilmaning hududlarning aksariyatida yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Zamonaviy darajadagi qulaylikka ega turistik sinfga mansub mehmonxonalar fondining yetarli emasligi.

Mehmonxona, ovqatlanish, transport va boshqa turistik xizmatlar uchun narx siyosatining noadekvatligi, chunki bu narxlar o‘rtacha Yevropa darajasidan sezilarli darajada yuqori bo‘lib, qiymat/narx nisbatini buzadi. Garchi rasmiylar turizmni hududiy rivojlanishning strategik drayveri sifatida yuqori e‘tibor qaratayotgan bo‘lsa-da, hozirgi kunda O‘zbekiston hududlarining jahon turizm bozoridagi raqobatbardoshlik darajasi aholining turmush darajasini oshirish, samarali ish bilan ta‘minlash va sifatli turistik xizmatlarga bo‘lgan ortib borayotgan talabni qondirish uchun talab darajasida emas. Shu sababli, turistik va rekreatsion kompleksni rivojlantirish masalalari O‘zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vazifalari kontekstida kompleks tarzda hal etilishi lozim. Bu esa hududiy turizmni rivojlantirish strategiyalarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalari bilan uzviy integratsiyalash mexanizmlarini joriy etish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur nazariy qarashlarni amaliy jihatdan asoslash maqsadida O‘zbekistonda xorijiy sayyohlar oqimining hududlar kesimidagi dinamikasi tahlil qilindi. Quydagi jadvalda 2024–2025 yillarda hududlar bo‘yicha xorijiy sayyohlar soni hamda ularning o‘sish sur‘atlari keltirilgan bo‘lib, ushbu ko‘rsatkichlar hududiy turizmni rivojlantirish va turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish zaruratini baholash imkonini beradi(1-jadval).

1-jadval

Xorijiy sayyohlar hududlar kesimida¹

№	Hudud nomi	2024 yil
	Respublika bo'yicha	14 866,2
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	200,2
2	Andijon viloyati	499,6
3	Buxoro viloyati	1 745,3
4	Jizzax viloyati	452,3
5	Navoiy viloyati	420,3
6	Namangan viloyati	634,0
7	Samarqand viloyati	2 758,0
8	Sirdaryo viloyati	113,8
9	Surxondaryo viloyati	712,1
10	Toshkent viloyati	1 104,0
11	Farg'ona viloyati	475,8
12	Xorazm viloyati	1 136,9
13	Qashqadaryo viloyati	563,1
14	Toshkent shahri	4 050,9

Jadval shuni ko'rsatadiki, 2025 yilda respublika bo'yicha xorijiy sayyohlar soni 2024 yilga nisbatan sezilarli oshib, umumiy o'sish sur'ati 134,6 foizni tashkil etgan. Hududlar kesimida eng yuqori o'sish Namangan viloyatida (240,3 foiz), Qoraqalpog'iston Respublikasida (202,7 foiz) va Xorazm viloyatida (187,2 foiz) kuzatilgan. Bu hududlarda turistik salohiyatdan foydalanish darajasi ortib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mutlaq ko'rsatkich bo'yicha Toshkent shahri va Samarqand viloyati yetakchilik qilgan. Xususan, 2025 yilda Toshkent shahrida xorijiy sayyohlar soni 4 729,7 ming nafarni, Samarqand viloyatida esa 3 117,0 ming nafarni tashkil etgan. Aksincha, ayrim hududlarda o'sish sur'ati past bo'lib, Sirdaryo viloyatida 101,9 foiz, Qashqadaryo viloyatida 107,2 foiz va Samarqand viloyatida 113,0 foiz darajasida qayd etilgan. Andijon viloyatida esa 2025 yilda 2024 yilga nisbatan pasayish kuzatilib, ko'rsatkich 93,2 foizni tashkil etgan.

Turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish uning hududiy turizm mahsuloti kontekstida strategik ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon hududdagi turistik kompleksning soha tuzilmasini murakkablashtirishni ifodalovchi tizimli yondashuv bo'lib, u yangi turdagi turistik va rekreatsion faoliyatlarning paydo bo'lishi hamda rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Hududiy turistik-rekreatsion makonda yangi turdagi faoliyatlarni

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari 2024.

rivojlantirish imkoniyati va ularning potentsial samaradorligi quyidagi fundamental omillar majmuasi bilan belgilanadi:

1. Transport-logistika imkoniyati. Hududning transport imkoniyati va turistlarning hudud bo'ylab samarali harakatlanish sharoitlari, ko'pgina hollarda rasmiy doiralarda transport infratuzilmasini rivojlantirishga e'tibor yetishmasligi muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

2. Marketing strategiyasining o'rni. Hududning jozibadorligini oshirish maqsadida uning imidjini marketing strategiyalari doirasida qayta ko'rib chiqish imkoniyati.

3. Rekreatsion resurslarning konfiguratsiyasi. Diqqatga sazovor joylarning tabiati, hududiy tarqalishi, sifati va joylashuvi, turar joy, xizmat ko'rsatish markazlari va transport kirish punktlari yoki tarmoq markazlari bilan bog'liqlik nuqtai nazaridan.

4. Xizmat sifati va muvofiqlik. Mahalliy mehmondorlik subyektlarining xalqaro turistlarning xizmat va mahsulot sifatiga bo'lgan yuqori kutuvlarini qondirish qobiliyati.

5. Davlat boshqaruvi va sadoqati. Davlat organlari va turizm sanoati subyektlarining milliy turizm strategiyasiga bo'lgan munosabati, sadoqati va strategik maqsadlarga erishishdagi barqaror qat'iyatliligi.

Mavsumiylikni bartarf etish. Ko'plab tog'li turistik hududlar iqlim o'zgarishi sharoitida raqobatbardoshligini saqlab qolish uchun innovatsion jarayonlar, mahsulotlar va xizmatlarni joriy etish strategiyalarini ishlab chiqishni talab etadi. Bunday hududlar turistik faoliyatni faqat qishki mavsum bilan cheklab qo'ymasdan, mavsumni uzaytirishi va yil davomida barqaror xizmat ko'rsatishi zarur. O'zbekistonning Chimyon, Beldirsoy va Amirsoy kabi tog'li dam olish maskanlari asosan qishki chang'i mavsumida turistlar oqimining katta qismini qabul qiladi. Biroq xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Kanada va AQSH kabi rivojlangan tog'li manzillar "quruq yer" faslida ya'ni yozgi mavsumda sarguzasht, gastronomik va etnografik turizm turlarini faol rivojlantirib, yil davomida barqaror turist oqimini ta'minlab kelmoqda. Baza bu hududlarda yozgi turistlar soni qishki mavsum ko'rsatkichlaridan yuqori bo'lishi ham mumkin. Xuddi shunday, O'zbekiston tog'li hududlarida ham turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish orqali yozgi turizmni kengaytirish, ekstremal sport turlari, treking, gastronomik marshrutlar, etnografik ekskursiyalar va boshqa yo'nalishlarni rivojlantirish yil davomida turistlar talabini oshirishga xizmat qiladi.

Tashqi salbiy omillarga chidamlilik. Xalqaro turistlar oqimiga tashqi zarbalar kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ilmiy adabiyotlarda yaxshi ma'lum. Bu holat ichki turizm uchun ham dolzarbdir. Shu sababli turistik manzillar turistlarni jalb etishda bozor portfelini diversifikatsiya qilishi zarur. Agar biror mamlakat yoki mintaqada noaniqlik kuchaysa yoki salbiy voqea yuz bersa, diversifikatsiya qilingan turizm bozori bunday hodisalarning manzilga keluvchi turistlar soniga salbiy ta'sirini sezilarli

darajada kamaytirishi mumkin. Tashqi noqulay zarbalar iqtisodiyoti asosan turizm daromadiga tayanadigan hududlar uchun yanada jiddiy muammo hisoblanadi. Shu bois risklarni kamaytirish, bozorlarni kengaytirish va turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish barqaror turizm rivojlanishining muhim sharti sanaladi.

Hududiy salohiyatni rivojlantirish. Hududda turizmni rivojlantirish modelini shakllantirishda e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan navbatdagi muhim jihatlardan biri - bu rekreatsion makonni rivojlantirish strategiyasidir. Rekreatsion makon nafaqat turistik faoliyatning hududiy tashkil etilishini, balki turistlarning mintaqada qanday vaqt o'tkazishini, qanday xizmatlardan foydalanishini va umumiy turistik tajribaning sifatini belgilaydi. Shu bois, rekreatsion makonni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish jarayonida bir qator yondashuvlar qo'llaniladi.

Xulosa. Mahalliy va mintaqaviy turistik makonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki: ularning turist salohiyati yetarlicha ishlatilmaydi; turistlar oqimi mavsumiy bo'lib, xizmatlar narxi yuqori, aholining bandligi notekis va turizm sohasidagi kadrlar malakasi past. Ushbu muammolarni hal etish regional turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish va uni mintaqaviy strategiyalar tarkibiy qismi sifatida qo'llash orqali mumkin. Turizmni rivojlantirish bo'yicha mintaqaviy strategiyalarni ishlab chiqish jarayoni ilmiy tadqiqotlar bilan qo'llab-quvvatlanishi zarur. Bunda evolyutsion va ijtimoiy-munosabat yondashuvlari birlashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Birinchi yondashuv turizm rivojini makon nuqtai nazaridan va talabning markaziy rolini hisobga olgan holda tahlil qilsa, ikkinchisi iqtisodiy ishtirokchilar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali hududiy turizm geografiyasini shakllantirishga e'tibor qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati.

1. Fagence M., The Battle for the Tourist: Lessons from the Pacific Region, Anatolia, vol. 9, issue 2, pp. 77–98, 1998.
2. Can M., Gozgor G., Revisiting the tourism-growth nexus: evidence from a new index for the market diversification of tourist arrivals, Current Issues in Tourism, 2016.
3. Christian M., Tourism global production networks and uneven social upgrading in Kenya and Uganda, Tourism Geographies, vol. 18, pp. 38–58, 2016.
4. Jovicic D.J., Key issues in the conceptualization of tourism destinations, Tourism Geographies, vol. 18, issue 4, pp. 445–457, 2016.
5. Rasumovskiy V.M., Prirodopolzovanie, Saint-Petersburg, SPbGU, 2003.
6. Zigern-Korn N.V., Tourist and recreational space as an object of regional policy, Izvestiya Russkogo Geograficheskogo Obshestva, vol. 148, issue 1, pp. 87–100, 2016.
7. Christaller W., Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions underdeveloped countries recreation areas, Papers in Regional Science, vol. 12, issue 1, pp. 95–105, 1964.

HUDUDLARNING TURIZM SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Kuzimuratova Dilafruz Mennarovna

Namangan Davlat Universiteti
Yashil Iqtisodiyot va barqaror biznes
dilafruzkuzimuratova@gmail.com
ORCID ID:0009-0006-5848-4804

Annotatsiya. Ushbu hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilingan. Maqolada O‘zbekiston hududlarining o‘ziga xos turistik imkoniyatlari, mavjud infratuzilma holati va sohani rivojlantirishdagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mehmondo‘stlik industriyasida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, xalqaro tajribalarni milliy iqtisodiyotga tatbiq etish hamda hududiy turizm brendlarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari hududlarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash va sayyohlar oqimini ko‘paytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: turizm salohiyati, mehmondo‘stlik, hududiy rivojlanish, xizmat ko‘rsatish sifati, iqtisodiy barqarorlik, klaster.

В данной аннотации анализируются приоритетные направления эффективного использования туристического потенциала регионов и развития услуг гостеприимства. В статье рассматриваются уникальные туристические возможности регионов Узбекистана, состояние существующей инфраструктуры и организационно экономические механизмы развития отрасли. Также выдвинуты научно-практические рекомендации по повышению качества обслуживания в индустрии гостеприимства, внедрению международного опыта в национальную экономику и формированию региональных туристических брендов. Результаты исследования имеют важное значение для обеспечения экономической стабильности регионов и увеличения потока туристов.

Ключевые слова: туристический потенциал, гостеприимство, региональное развитие, качество обслуживания, экономическая стабильность, кластер.

This annotation analyzes the priority areas for the effective use of the tourism potential of the regions and the development of hospitality services. The article examines the unique tourism opportunities of the regions of Uzbekistan, the state of the existing infrastructure, and the organizational and economic mechanisms of the industry's development. Scientific and practical recommendations for improving the quality of service in the hospitality industry, implementing international experience into the national economy, and forming regional tourism brands are also put forward. The

research results are important for ensuring the economic stability of the regions and increasing the flow of tourists.

Keywords: tourism potential, hospitality, regional development, service quality, economic stability, cluster.

Kirish. O‘zbekiston so‘nggi yillarda xalqaro turizm sohasida tub o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Qadimiy Ipak yo‘li shaharlari - Samarqand, Buxoro, Xiva - dunyo sayohatchilari uchun tobora kuchli magnitga aylanmoqda. 2023-yilda mamlakatda 6.7 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi, bu 2018-yilga nisbatan 2,5 barobarga ko‘pdir. O‘zbekistondagi xalqaro turizmning tashkiliy va iqtisodiy jihatlari davlat boshqaruv tizimi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, infratuzilma holati, marketing strategiyalari hamda mavjud muammolar va istiqbollar kompleks tarzda tahlil etiladi. Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishda strategik ahamiyatga ega. Bugungi kunda O‘zbekistonning har bir hududi o‘zining betakror madaniy-tarixiy merosi, tabiiy landshaftlari va o‘ziga xos mehmondo‘stlik an‘analari bilan ajralib turadi. Ushbu salohiyatni yuzaga chiqarish uchun zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish, xizmat ko‘rsatish sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish hamda investitsiya muhitini yanada yaxshilash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish nafaqat mehmonxona xo‘jaligini, balki transport logistika, umumiy ovqatlanish va raqamli texnologiyalar integratsiyasini ham o‘z ichiga oladi. Hududiy turizm klasterlarini tashkil etish orqali kichik va o‘rta biznes subyektlarining ushbu zanjirga jalb etilishi mahalliy aholi bandligini ta‘minlashga hamda hududlarning barqaror iqsodiy osishga erishish hisobotining asosiy yonalishini belgilab beradi.

Tadqiqot-metodologiyasi. Ushbu tadqiqot mavzusi - «Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari» - iqtisodiy va boshqaruv jihatlarini qamrab olgani sababli, tadqiqot metodida kompleks yondashuv talab qilinadi. Quyida ushbu tadqiqot uchun tavsiya etiladigan metodologiya bosqichlari keltirilgan:

1) Tadqiqotning umumiy yondashuvi: Tadqiqotda miqdoriy (quantitative) va sifat (qualitative) tahlil usullarining uyg‘unligidan foydalaniladi. Bu hududning raqamli ko‘rsatkichlarini ko‘rish, mehmondo‘stlik sohasidagi xizmat sifatini subyektiv baholash imkonini beradi.

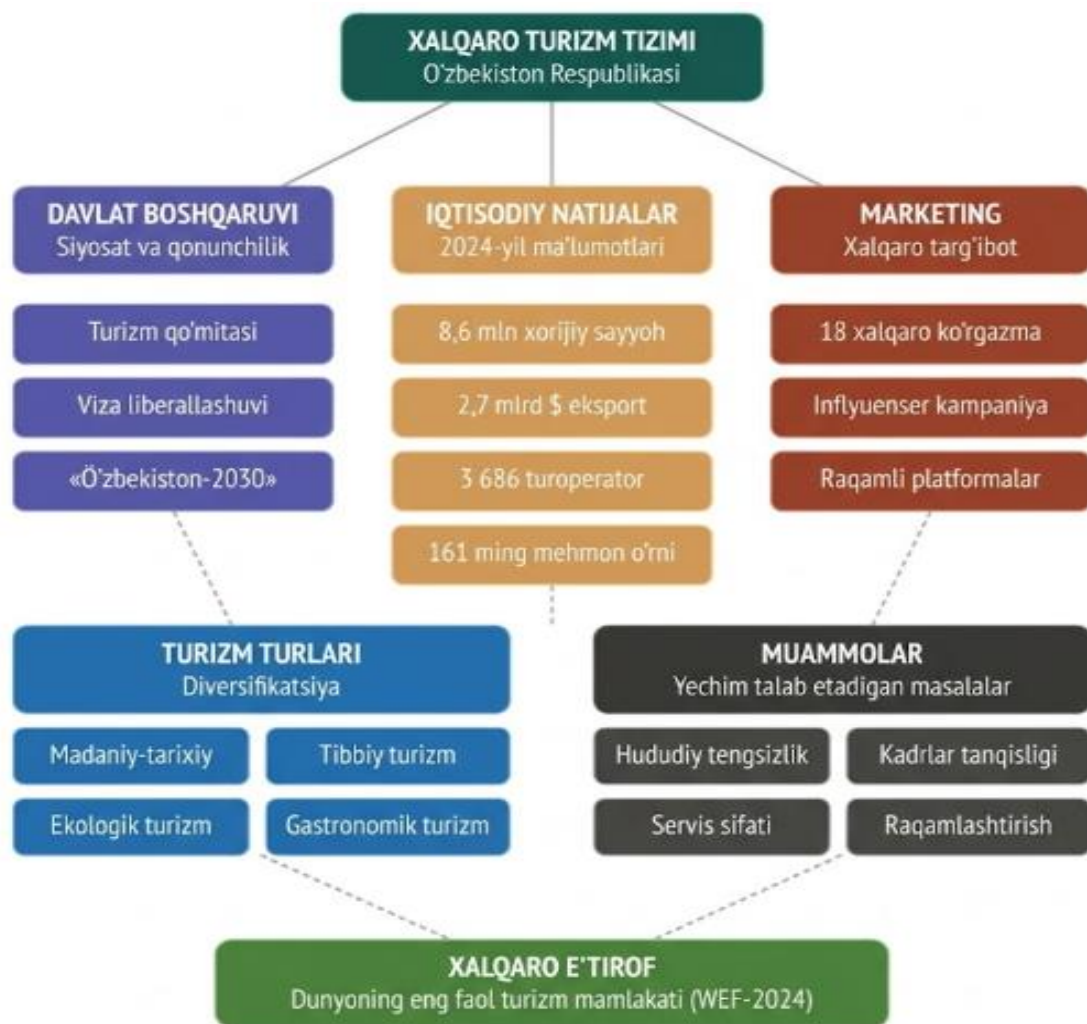
2) Ma‘lumotlarni yig‘ish usullari: Tadqiqot uchun ma‘lumotlar ikki manbadan olinadi: Ikkilamchi ma‘lumotlar (Secondary data): O‘zR Davlat statistika agentligi, Turizm qo‘mitasi hisobotlari, xalqaro tashkilotlar (UNWTO, Jahon banki) ma‘lumotlari va ilmiy maqolalar. Birlamchi ma‘lumotlar (Primary data): Hududlardagi turizm obyektlari, mehmonxonalar, sayyohlar va mahalliy aholi o‘rtasida o‘tkaziladigan

so'rovnomalar (anketa) hamda ekspertlar bilan intervyular.

3) Qo'llaniladigan ilmiy metodlar: Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar asosiy o'rin tutadi: SWOT-tahlil: Hududlarning turizm salohiyatidagi kuchli va kuchsiz tomonlarini, imkoniyatlar va xavf-xatarlarni aniqlash uchun. Qiyosiy tahlil (Comparative analysis): Turli hududlardagi, masalan, turizm bandligi va infratuzilmasi (mehmonxonalar soni) va xizmatlarini o'zaro solishtirish. Ekonometrik model (Econometric model) tahlili: Hududga kiritilgan investitsiyalar va hududiy mahsulot (YHM) hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash (regressiya tahlili). Industrial yondashuv: Hududlarda turizm klasterlarini tashkil etish imkoniyatlarini o'rganish.

4) Tadqiqot bosqichlari: 1. Tayyorgarlik bosqichi: Muammoning qo'yilishi va xorijiy tajribani (Turkiya, BAA, Ispaniya) o'rganish. 2. Tahliliy bosqich: Hududlarning hozirgi holatini raqamlar asosida, mehmonxonalar soni, servis darajasi, transport qulayligini baholash. 3. Prognozlash bosqichi: Aniqlangan ustuvor yo'nalishlar asosida kelajakdagi o'sish ko'rsatkichlarini hisoblash.

5) Tadqiqotning obyekt va subyekti: Obyekt: O'zbekiston hududlarining turistik-rekreatsion salohiyati va mehmondo'stlik bozori. Subyekt: Turizm sohasidagi iqtisodiy munosabatlar, boshqaruv mexanizmlari va xizmatlar ko'rsatish jarayonlari. Ushbu metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlashga va hududiy turizmni rivojlantirish bo'yicha aniq ilmiy takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Maqolaning yakuniy qismi uchun xulosa va takliflar blokini taqdim etaman. Siz bu matndan to'g'ridan-to'g'ri ilmiy ishingiz yoki maqolangizning tegishli qismida foydalanishingiz mumkin.

Xulosa: O'tkazilgan tadqiqotlar va maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishning eng muhim drayverlaridan biridir. 2024-yil yakunlariga ko'ra, xorijiy sayyohlar oqimining 8,6 mln nafarga yetgani va soha eksporti 2,7 mlrd dollarni tashkil etgani ijobiy dinamikadan dalolat beradi. «O'zbekiston-2030» strategiyasi doirasida viza rejimining liberallashtirilishi va turizm turlarining (madaniy-tarixiy, tibbiy, ekologik, gastronomik) diversifikatsiya qilinishi tarmoq rivojiga kuchli turtki berdi. Biroq, sohada o'z yechimini kutayotgan bir qator tizimli muammolar ham mavjud. Xususan, turizm infratuzilmasining hududiy tengsizligi (asosiy oqimning faqat an'anaviy tarixiy shaharlarga to'g'ri kelishi), chekka hududlarda servis sifatining pastligi, sohada malakali kadrlar tanqisligi va raqamlashtirish (Smart-turizm) jarayonlarining to'liq qamrab olinmagani hududlar imkoniyatlaridan to'liq hajmda foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Takliflar:Hududlarning turizm salohiyatini oshirish va mehmondo'stlik industriasini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. Hududiy tengsizlikni kamaytirish va klaster tizimini rivojlantirish:

- An'anaviy bo'lmagan hududlarda (masalan, Namangan va boshqa vodiy viloyatlarining rekreatsion zonalarida) ekoturizm, agroturizm va ziyorat turizmi klasterlarini tashkil etish.
- Chekka hududlarda oilaviy mehmon uylari va hostellar tarmog'ini kengaytirish uchun mahalliy tadbirkorlarga uzoq muddatli imtiyozli kreditlar va soliq preferensiyalarini ajratish.

2. Mehmondo'stlik servisi sifatini oshirish va kadrlar tayyorlash:

- Turizm va mehmonxona xo'jaligi sohasidagi kadrlarni xalqaro standartlar (misol uchun, Turkiya yoki BAA tajribasi) asosida o'qitish va malakasini oshirish tizimini yo'lga qo'yish.
- Joylarda xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun majburiy va davriy treninglarni joriy etish orqali servis madaniyatini yuksaltirish.

3. Raqamlashtirish va "Smart-Tourism"ni joriy etish:

- Har bir hududning turistik obyektlari, transport tizimi va mehmonxonalarini qamrab oluvchi yagona milliy raqamli platformani mukammallashtirish.
- Sayyohlar uchun qulay bo'lgan va barcha xizmatlarni (chipta sotib olish, mehmonxona band qilish, audiogid) mujassamlashtirgan mobil ilovalarni rivojlantirish.

4. Marketing strategiyasini kuchaytirish (Xalqaro targ'ibot):

- Xorijiy bozorlarda o'zbek turizm brendini tanitish uchun inflyuenserlar va trevel-bloggerlar ishtirokidagi kampaniyalarni yanada faollashtirish.
- Jahon iqtisodiy forumi (WEF) kabi nufuzli tashkilotlarning reytingida O'zbekistonning mavqeini yanada mustahkamlash maqsadida barqaror turizm indikatorlarini yaxshilash.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «O'zbekiston - 2030» strategiyasi to'g'risida. (2023-yil 11-sentabr, PF-158-son). *[Infografikadagi strategiya to'liq matni]*.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Turizm to'g'risida (Yangi tahriri).

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ma‘muriy islohotlar doirasida turizm sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
4. 2. Statistik va Tahliliy Ma‘lumotlar (Raqamlar va Faktlar asosi)
5. Xalqaro va milliy tashkilotlarning hisobotlari ("Iqtisodiy natijalar" va "Xalqaro e‘tirof" bloklari uchun): World Economic Forum (WEF). Travel & Tourism Development Index 2024 (Sayohat va turizmni rivojlantirish indeksi – 2024). *[O‘zbekistonning WEF-2024 dagi e‘tirofi to‘g‘risidagi manba]*.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. «O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati» (Yillik va choraklik ma‘ruzalar). *[8,6 mln sayyoh va 2,7 mlrd \$ eksport kabi raqamlarning rasmiy tasdig‘i]*.
7. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. Sohaga oid yillik tahliliy hisobotlar va dinamik ko‘rsatkichlar.
8. Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO). Global Tourism Barometer (Jahon turizm barometri) va O‘zbekiston bo‘yicha statistik profillar.
9. Ilmiy adabiyotlar va Konferensiya materiallari
10. Strategiya, Diversifikatsiya va mavjud Muammolar bo‘yicha ilmiy yondashuvlar:
11. Tuxliyev N., va boshqalar. Turizm asoslari (Darslik). – Toshkent. *[Turizm tizimi va diversifikatsiya bo‘yicha fundamental bilimlar]*.
12. Konferensiya materiallari to‘plami. «Yangi O‘zbekistonda milliy turizm istiqbollari» (2024-yil, Toshkent).
13. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. «Smart-turizm: Xorijiy tajriba va uni O‘zbekistonda qo‘llash istiqbollari» (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti). *[Raqamlashtirish va "Smart-turizm" segmenti uchun]*.
14. Pardaev M.K., va boshqalar. Mehmondo‘stlik va servis sohasini rivojlantirish muammolari.
- 15.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING ARCHAEOLOGICAL HERITAGE SITES IN INCREASING REGIONAL TOURISM ATTRACTIVENESS (ON THE EXAMPLE OF THE AXSIKENT SITE)

Turg‘unov O‘ktamjon Murodilla o‘g‘li

Namangan state technical university assistant
department of the “Economic theory”

Abstract: This article examines the economic and structural problems of integrating unique archaeological heritage sites into international and regional tourism routes. Taking the ancient site of Axsikent in the Namangan region as a primary case study, the paper analyzes the current state of tourism infrastructure, the challenges of

open-air museumification, and sustainable management models. Econometric approximations and regional surveys indicate that a strategic transition to integrated tourism-archaeology clusters can increase regional GDP, generate local employment, and preserve historical monuments. Concrete public-private partnership models and marketing strategies are proposed to enhance the socio-economic impact of the destination.

Keywords: Archaeological tourism, Axsikent, regional infrastructure, museumification, sustainable tourism development, economic potential, cultural heritage.

Introduction. In the contemporary global economy, cultural and historical heritage serves not only as an object of national pride but also as a powerful driver of regional economic development. Tourism has evolved into a key multi-sectoral component that accelerates infrastructural growth, stimulates small business, and generates alternative employment opportunities. For developing regions, particularly within Uzbekistan, the effective mobilization of historical assets represents a fast-track strategy toward sustainable economic diversification [5].

The Namangan region possesses profound historical depth, anchored prominently by the ancient settlement of Axsikent. As a major political, economic, and cultural hub of the Fergana Valley and the Great Silk Road, Axsikent holds immense potential for high-yield archaeological tourism. However, despite institutional recognition and initial state-led excavation investments, its net contribution to the regional tourism balance remains structurally suboptimal. This paper aims to identify the binding constraints preventing Axsikent from transforming into an international tourist hub and delineates a comprehensive framework for its socio-economic optimization [1].

Literature review. The economic impact of archaeological tourism has been widely discussed in modern regional science. Mescon, Albert, and Khedouri emphasize that effective management in any sector relies heavily on adapting organizational structures to the external environment, which in tourism translates to matching cultural assets with market demand [3]. Sustainable tourism management requires balancing conservation constraints with commercial viability. Within the domestic literature, Yo‘ldashev and Zahidov outline that contemporary management mechanisms in emerging markets must prioritize resource efficiency and market-driven product diversification [2].

Recent studies on cultural heritage economics suggest that open-air archaeological sites face unique structural vulnerabilities, including seasonal demand fluctuations, heavy front-loaded preservation costs, and low immediate returns on infrastructure. Integrating these sites into dynamic regional networks-specifically through tourism clustering-is widely considered the most effective tool to mitigate

these issues and maximize local cross-sectoral economic spillovers [4].

Methodology and data analysis. This study utilizes a mixed-method approach combining qualitative field analysis of the Axsikent site with empirical economic data retrieved from regional tourism authorities. To evaluate the direct and indirect impacts of infrastructural investments at Axsikent, a comparative structural matrix was built to analyze three distinct development scenarios for the site over a projected five-year horizon.

Table 1 outlines the economic projections under three strategic pathways: the Inertial Scenario (maintaining the status quo), the Public-Investment Scenario (basic state funding), and the Integrated Cluster Scenario (comprehensive public-private partnership and infrastructural overhaul).

Table 1

Five-Year Regional Economic Impact Projections by Scenario

Metric Indicator	Inertial Scenario	Public Investment	Integrated Cluster
Annual Visitor Inflow (persons)	15,000	45,000	180,000
Avg. Tourist Spending per Capita (\$)	12	28	85
Local Jobs Created (Direct/Indirect)	40	220	1,150
Private Capital Mobilized (Mio. \$)	0.05	0.40	3.20
Infrastructure Quality Index (1-10)	2.5	5.0	9.0

World Tourism Organization (UNWTO) Sustainable Tourism Development Guidelines and macroeconomic data from the Statistical Department of Namangan Region (2025-2026).

The data confirms that simple preservation without proactive commercial infrastructure yields minimal economic returns. On the contrary, the Integrated Cluster model drastically scales up tourist spending by multiplying local touchpoints, such as thematic open-air displays, boutique hospitality amenities, specialized tour operations, and craft galleries.

Results and discussion. The empirical and structural evaluation revealed several critical bottlenecks currently restricting Axsikent’s tourism output:

1. **Infrastructural Deficiencies:** Transport accessibility from main regional corridors remains weak. Accommodations, sanitary facilities, and interactive visitor centers near the site do not meet modern international hospitality benchmarks.
2. **Static Exhibition Layouts:** The site lacks modern interpretation tools, such as Augmented Reality (AR) visualizations, multi-lingual digital guides, and interactive excavation experiences, making it less appealing to millennial and foreign demographic segments.
3. **Weak Institutional Synergy:** There is a distinct disconnect between the scientific research teams, regional hospitality providers, and international tour operators.

To overcome these barriers, a transition toward an **Archaeological Tourism Cluster** is highly recommended. By establishing a collaborative ecosystem under public-private partnerships (PPP), the government can manage core conservation zones while private enterprises build and operate peripheral tourist infrastructure (hotels, authentic dining spots, interactive exhibition zones). Furthermore, connecting Axsikent digitally with the broader tourism ecosystem of the Fergana Valley will stimulate longer overnight stays and increase average daily tourist expenditures [6].

Conclusion and Recommendations. The transition from an isolated archaeological excavation site to a dynamic economic asset requires a paradigm shift in regional planning. Axsikent possesses all the necessary historical attributes to serve as an anchor for tourism in the Namangan region. To unlock this potential, the following actions are recommended:

- Accelerate the completion of the open-air protective domes and integrate multi-lingual digital interpretation tools across excavation sectors.
- Enact targeted fiscal and land incentives to attract private hospitality developers to the peripheral zones of the site.
- Incorporate Axsikent into the main state-promoted international tourist circuits alongside Samarkand, Bukhara, and Khiva.

References

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 11, 2019, No. PP-4391 “On measures to introduce new management principles into the higher education system”. *National Database of Legal Acts (QHMMB)*, 12.07.2019.
2. Yo‘ldashev, N. K., & Zahidov, G. E. (2018). *Menejment (Management)*. Textbook for Higher Education. Tashkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” Publishing House. - 230 p.
3. Mescon, M. H., Albert, M., & Khedouri, F. (1997). *Management Fundamentals*. Textbook (Russian translation). Moscow: Delo. - 704 p.

4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 6, 2024, No. PF-62 "On Measures for the Deep Integration of Cultural Heritage Sites into International Tourism Circuits". *Collection of Legal Acts of the Republic of Uzbekistan*, 2024.
5. World Tourism Organization (UNWTO). (2022). *Sustainable Development of Archaeological Tourism: Guidelines for Emerging Destinations*. Madrid: UNWTO Publications.
6. Analytical Report of the Statistical Department of Namangan Region: *Socio-Economic Infrastructure and Tourism Potential of Historical Sites (2025-2026)*. Namangan, 2026.

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISHNING SAMARALI MODELLARI VA ULARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

ISMOILOVA F.K, BOZOROV S.I

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni raqamlashtirishning samarali modellari va ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur va Daniya misolida raqamli identifikatsiya, ma’lumotlar almashinuvi, markazlashgan boshqaruv, inson kapitalini rivojlantirish hamda foydalanuvchi markazidagi xizmatlar modeli yoritilgan. Tadqiqot natijasida ushbu tajribalar asosida iqtisodiyotni raqamlashtirishning institutsional, texnologik va kadrlar bilan bog‘liq samarali yo‘nalishlari umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, elektron hukumat, platformaviy boshqaruv, ma’lumotlar almashinuvi, raqamli identifikatsiya, inson kapitali, innovatsion rivojlanish.

Аннотация. В статье проанализированы эффективные модели цифровизации экономики в развитых странах и раскрыты их отличительные особенности. На примере Эстонии, Южной Кореи, Сингапура и Дании рассмотрены цифровая идентификация, обмен данными, централизованное управление, развитие человеческого капитала и модель клиентоориентированных услуг. На основе исследования обобщены институциональные, технологические и кадровые направления успешной цифровой трансформации.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, электронное правительство, платформенное управление, обмен данными, цифровая идентификация, человеческий капитал, инновационное развитие.

Abstract. This article analyzes effective models of economic digitalization in developed countries and highlights their distinctive features. Using the examples of Estonia, South Korea, Singapore and Denmark, the paper examines digital identification, data exchange, centralized governance, human capital development, and user-centred service delivery. Based on the analysis, the institutional, technological and skills-related directions of successful digital transformation are generalized.

Keywords: digital economy, digital transformation, e-government, platform governance, data exchange, digital identity, human capital, innovative development.

Hozirgi davrda iqtisodiyotni raqamlashtirish rivojlangan mamlakatlar taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar endilikda faqat aloqa yoki axborot uzatish vositasi emas, balki davlat boshqaruvi, biznes jarayonlari, xizmatlar bozori va mehnat resurslarini samarali tashkil etishning muhim mexanizmi sifatida shakllanib bormoqda. 2024-yilgi BMT Elektron hukumat rivojlanishi indeksida Daniya 1-o‘rin, Estoniya 2-o‘rin, Singapur 3-o‘rinni egallagan raqamli boshqaruv sifati va institutsional yondashuv iqtisodiy raqobatbardoshlik bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatyaptiki, iqtisodiyotni raqamlashtirish bir xil yo‘l bilan amalga oshmaydi. Ayrim davlatlar bu jarayonda ma‘lumotlar almashinuvi va raqamli identifikatsiyani asosiy tayanch sifatida olgan bo‘lsa, boshqa davlatlar esa markazlashgan boshqaruv, inson kapitali yoki foydalanuvchi markazidagi xizmatlarga ko‘proq urg‘u bergan. Demak, raqamli transformatsiyaning samarasi faqat texnologiyaning mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lib qolmay, balki uni qanday model asosida joriy etish bilan ham bog‘liqdir. Shu jihatdan rivojlangan mamlakatlarning samarali modellarini tahlil qilish ularning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash va umumiy qonuniyatlarni ochib berish imkonini yaratib beradi.

Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni raqamlashtirishning samarali modellarini tahlil qilish, ularning o‘ziga xos jihatlarini ochib berish hamda ushbu tajribalar asosida umumiy ilmiy xulosalar chiqarishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish va mantiqiy xulosalash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur va Daniyaning raqamli transformatsiya tajribasi tanlandi, chunki mazkur davlatlar raqamli davlat, xizmatlar sifati, kadrlar salohiyati va xavfsiz raqamli muhitni shakllantirishda ilg‘or natijalarni namoyon etmoqda.

Estoniya modeli iqtisodiyotni raqamlashtirishda ma‘lumotlar almashinuvi va raqamli identifikatsiya ustuvor ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. e-Estonia

platformasi va X-Road tizimi davlat hamda xususiy sektor tashkilotlari o'rtasida xavfsiz va yagona ma'lumot almashuvini ta'minlaydi. Raqamli ID-karta esa fuqarolarga elektron imzo qo'yish, tibbiy yozuvlarni ko'rish, soliq da'volarini topshirish va boshqa ko'plab elektron xizmatlardan foydalanish imkonini beradi. Shu tariqa Estoniya tajribasida raqamlashtirish alohida xizmatlarni onlayn shaklga o'tkazish bilan cheklanmay, butun boshqaruv tizimini o'zaro integratsiyalashgan ma'lumotlar infratuzilmasi asosida qayta qurish ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Estoniya modelining o'ziga xos jihati shundaki, unda foydalanuvchi uchun qulaylik markazga qo'yilgan bo'lsa-da, bu qulaylik ortida mustahkam texnik va institutsional asos borligi hisobiga. X-Road ochiq kodli, xavfsiz va bir necha sektorni bog'lay oladigan tizim sifatida nafaqat davlat xizmatlarini, balki iqtisodiy muhitni ham tezlashtiradi. Bu modeldan kelib chiqadigan xulosa shuki, raqamli iqtisodiyotning samaradorligi ko'proq "platforma bor yoki yo'q" degan savol bilan emas, balki "ma'lumotlar qanday bog'langan va qay darajada ishonchli ishlaydi" degan savol bilan belgilanadi.

Janubiy Koreya tajribasi esa raqamli transformatsiyada kuchli strategik boshqaruv va markazlashgan muvofiqlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. OECD'ning 2025-yilgi "Digital Government Review of Korea" hisobotida Koreya raqamli hukumatining asosiy tayanchlari sifatida boshqaruv, ma'lumotlar, sun'iy intellekt va inson markazidagi xizmatlar ko'rsatilgan. Hisobotda Koreyaning raqamli hukumat qurishdagi uzoq yillik tajribasi, siyosiy rahbarlikning izchilligi hamda davlatning transformatsiyani yagona strategiya sifatida boshqarishi alohida ta'kidlangan.

Koreya modelining asosiy farqi shundaki, bu yerda raqamlashtirish texnik bo'linmalarning tor vazifasi emas, balki davlat siyosatining markaziy yo'nalishi sifatida qarashidir. Ya'ni raqamli xizmatlar, ma'lumotlar siyosati, investitsiyalar va kadrlar masalasi bitta transformatsion zanjirning bo'g'inlari sifatida boshqariladi. Shuning uchun Koreya tajribasi raqamli iqtisodiyotda alohida platformalarni ko'paytirishdan ko'ra, yagona siyosiy boshqaruv va institutsional uyg'unlikni ta'minlash muhimroq ekanini isbotlaydi. Bu model foydalanuvchi uchun tezkor, proaktiv va ma'lumotlarga tayangan xizmatlar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Singapur tajribasi raqamli iqtisodiyotda inson kapitali va ko'nikmalar siyosati qanchalik muhim ekanini yaqqol namoyon etadi. SkillsFuture rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, bu milliy harakat 2015-yilda ishga tushirilgan bo'lib, fuqarolarning butun hayoti davomida malakasini oshirib borishi, kelajak ko'nikmalarini egallashi va barqaror mehnat faoliyatini yo'lga qo'yishini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu tizim hukumat, ish beruvchilar, kasaba uyushmalari va sanoat hamkorlari o'rtasidagi hamkorlik asosida ishlaydi. MySkillsFuture esa bu jarayonni yagona portal orqali amaliy qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma vazifasini bajaradi.

Singapur modelining o‘ziga xos tomoni shundaki, u raqamlashtirishni faqat texnologik modernizatsiya sifatida emas, balki iqtisodiyotning kelajak ehtiyojlariga mos inson resursini tayyorlash jarayoni sifatida ko‘radi. Bu yondashuvga ko‘ra, eng zamonaviy raqamli tizim ham undan foydalanadigan, uni boshqaradigan va unga moslashadigan malakali kadrlar bo‘lmasa, kutilgan natijani bermaydi. Demak, Singapur modeli iqtisodiyotni raqamlashtirishning kadrlar bilan bog‘liq o‘lchamini kuchaytiradi va “texnologiya + ko‘nikma + institut” birligi samarali modelning ajralmas qismi ekanini ko‘rsatadi.

Daniya modeli esa umumiy raqamli muhitni fuqarolar va biznes uchun universal, xavfsiz hamda kundalik amaliyotga singgan tizim sifatida qurishning namunasi desak bo‘ladi. Daniyaning milliy eID tizimi - MitID - aholiga davlatning o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish tizimlariga, shuningdek bank va boshqa xizmatlarga xavfsiz kirishni ta‘minlaydi. Shuningdek, Digital Post tizimi davlat organlari, fuqarolar va biznes o‘rtasidagi xavfsiz raqamli aloqa infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu tizimlar tufayli raqamli aloqa alohida eksperiment yoki ixtiyoriy xizmat emas, balki kundalik boshqaruv madaniyatining me‘yoriy qismiga aylangan.

Daniya tajribasidan kelib chiqadigan asosiy natija shundaki, raqamli iqtisodiyot uchun ishonch va xavfsizlik alohida ahamiyatga ega. Agar foydalanuvchi raqamli identifikatsiya tizimiga ishonsa, davlat bilan aloqasi tez va qulay bo‘lsa, raqamli xizmatlardan foydalanish odatiy holga aylanadi. Bu esa raqamlashtirishning ommaviylashuvini ta‘minlaydi. Shu ma’noda Daniya modeli raqamli transformatsiyada “universal kirish + xavfsiz aloqa + me‘yoriy qo‘llanish” uchligini samarali tizim sifatida namoyon etgan.

Ko‘rib chiqilgan to‘rtta modelni qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ularning barchasi bir maqsadga - iqtisodiy jarayonlarni tezkor, shaffof va qulay qilishga - xizmat qiladi, biroq bunga erishish usullari turlicha. Estoniya integratsiyalashgan ma‘lumotlar infratuzilmasiga tayanadi; Janubiy Koreya markazlashgan boshqaruv va davlatning transformatsion rolini kuchaytiradi; Singapur uzluksiz ko‘nikmalar va inson kapitaliga urg‘u beradi; Daniya esa xavfsiz va universal raqamli muhitni kundalik hayotga singdiradi. Bundan kelib chiqadiki, samarali raqamlashtirish uchun yagona “ideal formula” yo‘q, biroq institutsional muvofiqlik, foydalanuvchi markazidagi yondashuv, kadrlar salohiyati va ishonchli ma‘lumotlar infratuzilmasi barcha muvaffaqiyatli modellar uchun umumiy shart hisoblanadi.

Mazkur tajribalar O‘zbekiston uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mamlakatda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi qabul qilingan, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida davlat boshqaruvi va xizmatlar sohasini modernizatsiya qilishga ustuvor e‘tibor qaratilgan. My.gov.uz portali esa fuqarolar, tadbirkorlar va tashkilotlar uchun davlat xizmatlari hamda hayotiy vaziyatlarga doir yechimlarni taqdim etayotgan yagona platforma sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu esa

O'zbekistonda raqamli davlat va xizmatlar infratuzilmasi uchun boshlang'ich asos mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida iqtisodiyotni raqamlashtirish samaradorligini oshirish uchun bir qator ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq. Avvalo, davlat idoralari, bank, soliq, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar o'rtasida yagona integratsiyalashgan ma'lumot almashinuvi tizimini bosqichma-bosqich kuchaytirish zarur, chunki bu takroriy hujjat topshirish, vaqt yo'qotish va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi. Shuningdek, "bir fuqaro - bir raqamli profil" tamoyiliga asoslangan xizmat modelini rivojlantirish orqali fuqaro va tadbirkorlarga hayotiy vaziyatlar bo'yicha kompleks, proaktiv va qulay xizmatlar ko'rsatish imkonini kengaytirish lozim. Yana bir muhim taklif - hududlar kesimida raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy o'quv dasturlarini kuchaytirish, ayniqsa davlat xizmatchilari, xizmat ko'rsatish sohasi vakillari va yosh mutaxassislar uchun qisqa muddatli raqamli malaka dasturlarini joriy etishdir. Bundan tashqari, raqamli xizmatlar sifatini baholashda tezkorlik, qulaylik, foydalanuvchi qoniqishi va ma'lumotlar xavfsizligi kabi ko'rsatkichlarga asoslangan yagona monitoring tizimini shakllantirish O'zbekistonda raqamli boshqaruvning amaliy natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, rivojlangan mamlakatlar tajribasi iqtisodiyotni raqamlashtirishning muvaffaqiyati texnologiyaning o'zida emas, balki uni to'g'ri boshqarish, integratsiyalash va inson kapitali bilan uyg'unlashtirishda ekanini ko'rsatadi. O'zbekiston uchun ham raqamli transformatsiyaning keyingi bosqichi alohida platformalarni ko'paytirish emas, balki ularni yagona, foydalanuvchi markazidagi va samarali tizimga aylantirish bilan bog'liq. Aynan shu yondashuv davlat boshqaruvi sifatini, xizmatlar qulayligini va iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Natijada raqamlashtirish mamlakat taraqqiyotining muhim strategik omillaridan biriga aylanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **Agency for Digital Government (Denmark).** *About the National Digital Post.* <https://en.digst.dk/systems/digital-post/about-the-national-digital-post/>
2. **Agency for Digital Government (Denmark).** *MitID.* <https://en.digst.dk/systems/mitid/>
3. **e-Estonia.** *ID-card.* <https://e-estonia.com/solutions/estonian-e-identity/id-card/>
4. **e-Estonia.** *X-Road – interoperability services.* <https://e-estonia.com/solutions/interoperability-services/x-road/>
5. **LEX.UZ.** *"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", PF-6079-son, 05.10.2020.* <https://lex.uz/doc-passport/-5030957>
6. **My.gov.uz.** *O'zbekiston Respublikasi Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali.* <https://my.gov.uz/>

7. **OECD.** *Digital Government Review of Korea.*
https://www.oecd.org/en/publications/digital-government-review-of-korea_9defc197-en.html
8. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** *2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.*
https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144
9. **SkillsFuture Singapore.** *About SkillsFuture.*
<https://www.skillsfuture.gov.sg/aboutskillsfuture>
10. **United Nations.** *UN E-Government Survey 2024 Data Center.*
<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/data-center>

UDK: 338.48:005.336

IQTISODIYOTNING TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TURISTIK KORXONALARNI BOSHQARUV SAMARADORLIGI

Teshaboyev Baxramjon Akramjanovich

Andijon davlat universiteti

Menejment kafedrasi doktoranti

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiyotning transformatsiya sharoitida turistik korxonalarini boshqarish samaradorligini oshirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilingan. Muallif tomonidan O‘zbekiston turistik korxonalarining hozirgi holati tahlil etilib, ularning boshqaruv tizimida mavjud muammolar aniqlangan. Tadqiqotda Agile va Lean usullarini integratsiyalashgan holda qo‘llash orqali turistik korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishlari asoslangan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv samaradorligini ta‘minlovchi konseptual model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: turistik korxona, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiyot transformatsiyasi, Agile metodologiyasi, Lean usuli, raqamli transformatsiya, raqobatbardoshlik, mehmondo‘stlik xizmati, biznes-jarayonlar.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar, raqamli transformatsiya va globallashtirish jarayonlari turistik korxonalar oldida sifat jihatdan yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Jahon turizm tashkilotining (UNWTO) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda xalqaro turistik tashriflar soni 1,4 milliarddan oshib, COVID-19 inqirozigacha bo‘lgan darajaning 99 foiziga yetdi, bu esa sohaning yangi rivojlanish bosqichiga o‘tishidan dalolat beradi [1]. Shu bilan birga, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar, mobil texnologiyalar va shaxsiylashtirilgan xizmatlarga bo‘lgan talab turistik korxonalardan boshqaruv tizimini moslashuvchan va tezkor qaror qabul qilishga qodir tarzda qayta qurishni talab etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni va “2030-yilgacha O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish konsepsiyasi”

asosida turizm sohasini iqtisodiyotning strategik tarmogʻi sifatida belgilash, 2030-yilga qadar mamlakatga 15 million xorijiy turistni jalb qilish hamda ushbu sohaning YIMda ulushini 5 foizga yetkazish vazifalari qoʻyilgan [2]. Bunday ambitsiyali maqsadlarni amalga oshirish, birinchi navbatda, turistik korxonalar boshqaruv tizimini tubdan takomillashtirish va zamonaviy menejment metodologiyalarini joriy etish bilan chambarchas bogʻliqdir.

Iqtisodiy transformatsiya sharoitida turistik korxonalarni boshqarish samaradorligini oshirish muammosi koʻplab ilmiy tadqiqotlarda oʻrganilgan boʻlsa-da, Agile va Lean usullarini integratsiyalashgan holda mehmondoʻstlik sohasiga moslashtirish, raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv modelini ishlab chiqish kabi masalalar yetarlicha yoritilmagan. Mazkur maqolada aynan shu jihatlar tahlilga tortilgan.

Mavzuning oʻrganilganlik darajasi va metodologik asoslari. Turistik korxonalarni boshqarish samaradorligi masalalari xorijlik olimlardan M. Porter, P. Drucker, J. Walker, F. Kotlerlar tomonidan tadqiq qilingan boʻlsa, Agile va Lean konsepsiyalari asoschilari sifatida K. Beck, J. Sutherland, T. Ohno, J. Womack va D. Joneslarni koʻrsatish mumkin. MDH mamlakatlari ilmiy maktabida T. Ushakov, A. Chudnovskiy, M. Birjakovlarning tadqiqotlari ahamiyatlidir. Oʻzbekistonda esa Sh. Ergashxodjaeva, B. Berkinov, B. Mamadiyorov, A. Tursunov, S. Shamuratovalarning ilmiy ishlarida turizm iqtisodiyoti va boshqaruvi masalalari yoritilgan [3; 4].

Biroq, mavjud ilmiy ishlarda Agile va Lean usullarining Oʻzbekiston turistik korxonalariga moslashtirilgan kompleks metodologiyasi, raqamli transformatsiya sharoitidagi boshqaruv samaradorligining miqdoriy baholash mexanizmi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik va ekonometrik usullar, ekspert baholash, SWOT-tahlil hamda biznes-jarayonlarni qayta loyihalashtirish (BPR) metodlaridan foydalanildi.

Oʻzbekiston turistik korxonalarining hozirgi holati tahlili. Oʻzbekiston Respublikasi Statistika agentligi maʼlumotlariga koʻra, 2024-yil yakunlari boʻyicha mamlakatga 10,2 million xorijiy turist tashrif buyurdi, bu 2023-yilga nisbatan 14 foizga koʻpdir. Turizm sohasidan tushgan eksport daromadi 3,5 milliard AQSh dollarini, sohaning YIMdagi ulushi 2,7 foizni tashkil etdi [5]. Mamlakatda roʻyxatga olingan turoperator va turagentliklar soni 2024-yil 1-yanvar holatiga 2 480 taga, joylashtirish vositalari soni 1 540 taga yetdi.

Shu bilan birga, turistik korxonalar boshqaruvida bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Ular jumlasiga: anʼanaviy ierarxik boshqaruv tuzilmasining ustuvorligi va qaror qabul qilishning sustligi; biznes-jarayonlarning toʻliq raqamlashtirilmaganligi (sohaning faqat 35 foizi toʻliq raqamli platformalardan foydalanadi); mijozlarga shaxsiylashtirilgan xizmat koʻrsatishning yetarli darajada rivojlanmaganligi; xodimlar malakasi va kompetensiyalarining xalqaro standartlarga toʻliq mos kelmasligi; biznes-

jarayonlardagi “yo‘qotishlar” (muda) yuqori darajasi (xizmat ko‘rsatish vaqtining o‘rtacha 30-40 foizi qo‘shimcha qiymat yaratmaydigan operatsiyalarga sarflanadi) kiradi.

Turistik korxonalarda Agile va Lean usullarini qo‘llash. Agile metodologiyasi -bu mijoz ehtiyojlariga moslashuvchan, iterativ va kross-funksional jamoalarga asoslangan boshqaruv yondashuvi bo‘lib, dastlab IT sohasida shakllangan va keyinchalik xizmat ko‘rsatish sohalariga ham keng joriy qilingan. Lean konsepsiyasi esa Toyota ishlab chiqarish tizimi (TPS) asosida shakllangan bo‘lib, “yo‘qotishlarni bartaraf etish va qiymat yaratish” tamoyiliga tayanadi. Turistik korxonalarda ushbu ikki yondashuvni integratsiyalashgan holda qo‘llash quyidagi afzalliklarni beradi:

- ❖ mijoz ehtiyojiga tezkor javob berish va xizmatlarni shaxsiylashtirish imkoniyatining oshishi;
- ❖ biznes-jarayonlardagi yo‘qotishlarni (kutish vaqti, ortiqcha harakatlar, transport, ortiqcha ishlov berish) qisqartirish hisobiga xarajatlar tejamkorligi;
- ❖ kross-funksional jamoalar va Scrum-yondashuvi orqali xodimlar motivatsiyasi va ijodiy salohiyatining oshishi;
- ❖ Kaizen - uzluksiz takomillashtirish madaniyatini joriy etish va innovatsion g‘oyalarni tezkor amaliyotga joriy qilish;
- ❖ Kanban-doskalar yordamida biznes-jarayonlarni vizualizatsiyalash va shaffoflikni ta‘minlash;
- ❖ minimal hayotiy mahsulot (MVP) konsepsiyasi orqali yangi turistik mahsulotlarni tezkor sinovdan o‘tkazish va bozorga chiqarish.

Bizning tadqiqotimiz natijasida ishlab chiqilgan integratsiyalashgan Agile-Lean modeli besh bosqichli tsikldan iborat bo‘lib, ular: (1) qiymat oqimini kartalashtirish (Value Stream Mapping); (2) Scrum-jamoalarni shakllantirish; (3) sprintlar asosida jarayonlarni iterativ takomillashtirish; (4) Kanban orqali ish oqimini boshqarish; (5) retrospektiva va Kaizen sessiyalari orqali doimiy o‘rganish va takomillashtirishni o‘z ichiga oladi.

Raqamli transformatsiya va boshqaruv samaradorligini baholash. Turistik korxonalarni boshqarish samaradorligini oshirishda raqamli transformatsiya hal qiluvchi omillardan biridir. Bulutli texnologiyalar (PMS-Property Management System), Big Data analitikasi, sun‘iy intellekt asosidagi chatbotlar va tavsiya tizimlari, blokcheyn texnologiyalari hamda IoT (Internet of Things) yechimlarini joriy etish turistik korxonalarining operatsion samaradorligini 25-40 foizga oshirish imkonini beradi.

Boshqaruv samaradorligini baholash uchun muallif tomonidan integral samaradorlik koeffitsienti (Iss) taklif etilmoqda, u to‘rt bloklik tizimni o‘z ichiga oladi: iqtisodiy samaradorlik (rentabellik, mehnat unumdorligi, xarajatlar tejamkorligi);

operatsion samaradorlik (xizmat ko'rsatish vaqti, sifat ko'rsatkichlari, biznes-jarayonlardagi yo'qotishlar darajasi); mijozlarga yo'naltirilganlik (NPS-Net Promoter Score, mijozlar sodiqligi indeksi, takroriy tashriflar ulushi); innovatsion-adaptiv salohiyat (yangi xizmatlarni joriy etish tezligi, raqamli vositalardan foydalanish darajasi, xodimlar tashabbuskorligi).

Xulosa va takliflar. Iqtisodiyotning transformatsiya sharoitida turistik korxonalarni boshqarish samaradorligini oshirish-mamlakatning turizm potensialidan to'liq foydalanish hamda 2030-yilgacha bo'lgan strategik maqsadlarga erishishning muhim shartidir. O'tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

1) turistik korxonalarda Agile va Lean usullarini integratsiyalashgan holda qo'llash uchun me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, jumladan, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Turizm va madaniy meros vazirligi tomonidan tegishli uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq;

2) oliy ta'lim muassasalarining tegishli yo'nalishlari (turizm menejmenti, mehmondo'stlik biznesi) o'quv dasturlariga Agile, Lean va raqamli transformatsiya bo'yicha modullarni kiritish;

3) turistik korxonalar uchun raqamli transformatsiya bo'yicha davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosidagi maxsus dasturni amalga oshirish, kichik va o'rta turistik biznes uchun raqamli platformalarni qisman moliyalashtirish;

4) hududlardagi turistik klasterlar tarkibida "Agile Hub" va "Lean Centre" innovatsion markazlarini tashkil etish hamda ulardan amaliyotchi-mutaxassislarni qayta tayyorlash maqsadida foydalanish;

5) muallif tomonidan taklif etilgan integral samaradorlik koeffitsientini (Iss) turistik korxonalar reytingini baholash va davlat tomonidan rag'batlantirish tizimida joriy etish.

Yuqoridagi takliflarni amaliyotga joriy etish O'zbekiston turistik korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, mehmondo'stlik sohasini barqaror rivojlantirish va hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. UNWTO. International Tourism Highlights, 2024 Edition. -Madrid: World Tourism Organization, 2024. -28 p.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son "2019–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. // www.lex.uz

3. Ergashxodjaeva Sh.J. Turizm marketing va menejment. Darslik.-T.: "Iqtisod-Moliya", 2022.-432 b.

4. Berkinov B.B., Tursunov A.S. O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. Monografiya.-T.: Fan, 2021.-268 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm sohasining 2024-yil yakunlari to‘g‘risida hisobot.-T., 2025. // www.stat.uz
6. Sutherland J. Scrum: The Art of Doing Twice the Work in Half the Time. - New York: Crown Business, 2014.-256 p.
7. Womack J.P., Jones D.T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation.-New York: Free Press, 2003.-397 p.
8. Kotler P., Bowen J.T., Makens J.C., Baloglu S. Marketing for Hospitality and Tourism. 8th ed. -Pearson Education, 2021. -720 p.
9. Teshaboyev B.A. Turistik korxonalarni boshqarishda Agile va Lean usullaridan foydalanishning nazariy asoslari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar.-Toshkent, 2025. -№ 4.-B. 112-121.
10. Mamadiyrov B., Shamuratova S. Raqamli transformatsiya sharoitida mehmondo‘stlik korxonalarini boshqarish // Iqtisodiyot va ta’lim.-Toshkent, 2024.-№ 6.- B. 78-86.

UDK 338.48(575.1)

THEORETICAL BASICS OF OPERATING HOTEL BUSINESS

**Mirhamidova Gulibonu Mirabdullajon kizi, Khudayberdiyeva Nargiza
Nizomiddin kizi**

Namangan State University

Master’s student in Tourism and Hospitality (1st year)

Namangan State University

ORCID: 0000-0003-1794-8888

Abstract. This article explores the theoretical foundations of hotel operations, focusing on the core principles that shape effective management and service delivery. It begins by examining the structural components of hotel operations, including front office management, housekeeping, food and beverage services, and guest relations. The discussion highlights how strategic planning, staff coordination, and quality control contribute to overall performance. Emphasis is placed on customer satisfaction, operational efficiency, and adaptability to market trends. By analyzing these elements, the article aims to provide a conceptual framework for understanding how hotels function as dynamic service systems within the broader hospitality industry.

Keywords: Hotel management, operational structure, service quality, customer satisfaction, hospitality industry, strategic planning, staff coordination

Introduction. The hotel business is one of the most essential sectors in today’s service industry. A hotel is not just a place to stay-it’s a space where comfort, attention,

and quality service come together to create a memorable experience for guests. Managing a hotel effectively requires more than just practical skills; it demands a strong understanding of the theoretical foundations that guide every aspect of its operations. “Theoretical basics of operating hotel business involve the principles of revenue management, demand forecasting, pricing strategies, and capacity utilization to maximize profitability and customer satisfaction.”[1]

Running a hotel involves multiple interconnected departments: front office, housekeeping, food and beverage, guest services, and administration. Each department plays a specific role, but their coordination determines the hotel's overall success. That's why studying the theoretical basics is not just an academic exercise-it's a practical necessity. These theories help managers and staff understand how to organize tasks, communicate effectively, and maintain high standards of service.

The relevance of this topic becomes clear when we look at the challenges many hotels face. Poor communication between staff, inconsistent service quality, lack of strategic planning, and difficulty adapting to market changes are common issues. These problems often stem from a weak understanding of the underlying principles that support hotel operations. By exploring these foundations, we can identify ways to improve performance, enhance customer satisfaction, and build a more resilient business model.

We aim to analyze the theoretical basics of operating a hotel business. Our goal is to break down the key components of hotel management and examine how they work together as part of a larger system. Rather than focusing on external sources or prior studies, the discussion draws on practical observations and conceptual reasoning. The intention is to offer a clear, accessible framework useful to students, professionals, and anyone interested in the hospitality industry. “Theoretical basics of service in the hotel and restaurant business emphasize the principles of hospitality, customer orientation, quality standards, and organizational efficiency as the foundation for successful operations.”

Key areas of focus include strategic planning, staff coordination, service quality, and customer satisfaction. These elements are not isolated-they interact constantly and influence each other. For example, a well-planned strategy can improve staff performance, which in turn enhances the guest experience. Understanding these relationships helps hotel managers make better decisions and respond more effectively to changing conditions.

The hotel industry is dynamic, shaped by trends in travel, technology, and customer expectations. A strong theoretical foundation allows businesses to adapt without losing their core values. It also supports long-term growth by encouraging thoughtful planning and continuous improvement. “Theoretical and practical problems of developing the general theory of hotel business include defining its conceptual

foundations, systematizing management approaches, and integrating modern innovations to ensure sustainable growth and competitiveness”.[2]

By focusing on theory, we can better understand the logic behind successful hotel management and apply these insights to real-world situations. The following sections will examine each component in more detail, offering practical examples and conceptual tools to support effective hotel operations.

Methodology. We use a theoretical analysis approach to examine the core components of hotel operations. Our focus is on understanding how different departments-front office, housekeeping, food and beverage, guest relations, and management-function individually and interact as part of a unified system. We explore each component conceptually, based on practical observations and logical reasoning rather than empirical data. The aim is to build a simplified framework that reflects how hotels operate in real-world settings, especially in environments where formal research may be limited.

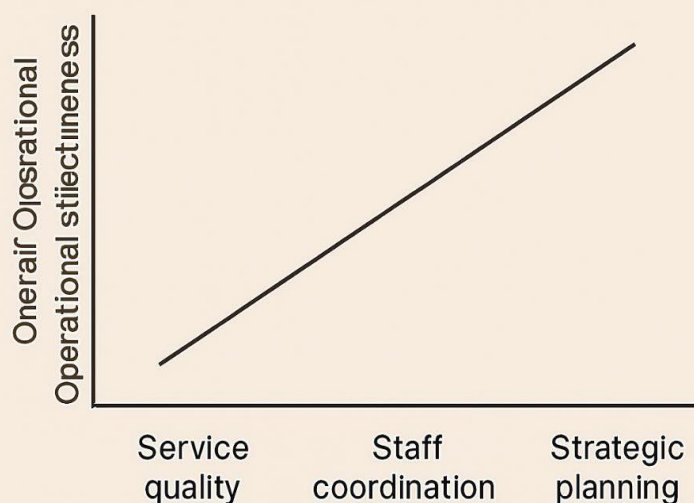
Findings. The analysis reveals that the effectiveness of hotel operations depends on several key factors:

As shown in the graph, there is a direct correlation between these factors and hotel performance: as each factor increases, overall hotel operational effectiveness improves.

Discussion. The findings suggest that theoretical understanding plays a vital role in shaping hotel management decisions. For example, improving staff coordination directly enhances service delivery, which leads to higher guest satisfaction. Strategic planning helps hotels respond to market changes, manage resources efficiently, and maintain competitiveness.

From the author’s perspective, analyzing hotel operations through a theoretical lens allows for a deeper appreciation of each department’s role and its contribution to the whole.

Drivers of Hotel Efficiency

coordination, and strategic planning

This approach is not only academically useful but also practically relevant. Hotels operate as complex service systems, where every element is interdependent. Therefore, a strong theoretical foundation supports better decision-making, smoother operations, and long-term success.[3]

It is emphasized that flexibility and innovation are needed. As guest expectations evolve and technology advances, hotels must adapt without losing their core values. A clear understanding of operational theory helps managers maintain consistency while embracing change.

Conclusion. The theoretical foundations of hotel operations have been explored by analyzing the core components that contribute to effective service delivery. The findings highlight that front office management, housekeeping, food and beverage services, and guest relations are not isolated functions—they form an interconnected system that determines a hotel's overall success. Key factors such as service quality, staff coordination, and strategic planning were shown to have a direct impact on operational effectiveness.

The theoretical approach offers a simplified yet practical framework for understanding how hotels function as dynamic service systems. By focusing on conceptual relationships rather than empirical data, we can provide accessible insights for students, hospitality professionals, and managers seeking to improve performance. The emphasis on coordination, customer satisfaction, and adaptability reflects the real-world challenges faced by hotel businesses. It suggests that theoretical clarity can lead to better decision-making and long-term sustainability. “Theoretical basics of

hospitality management focus on service excellence, guest satisfaction, organizational effectiveness, and the integration of tourism and lodging operations as the foundation of the industry”.[4]

Hotels that invest in staff training, strategic planning, and quality control are more likely to achieve consistent service and build customer loyalty. These insights are especially relevant in competitive markets where differentiation and responsiveness are key to success.

For future research, it is recommended to expand this theoretical model through case studies, comparative analysis across hotel types, and integration with digital transformation trends. Exploring how technology, cultural context, and sustainability practices influence hotel operations could enrich the theoretical framework and offer new strategies for innovation in the hospitality industry.

References

1. Ivanov, S. (2014). Hotel Revenue Management: From Theory to Practice.
2. Glushchenko, V. V., & Sheveleva, I. A. (2021). Theoretical and Practical Problems of Development of the General Theory of Hotel Business.
3. Odnolko, V. (2022). Theoretical Basics of Service in the Hotel and Restaurant Business.
4. Kasavana, M. L., & Brooks, R. M. (2015). Managing Front Office Operations.

UDK 338.48(575.1)

XALQARO MEHMONXONA TARMOQLARINING TASHKILIY- STRUKTURAVIY MODELI VA ULARNING GLOBAL TURIZM INDUSTRIYASIDAGI RAQOBATBARDOSHLIK USTUNLIKLARI

Mirhamidova Gulibonu Mirabdullajon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Turizm va mehmondo'stlik yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur ishda xalqaro mehmonxona tarmoqlarining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv darajalari hamda ularning global turizm bozoridagi ustunliklari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, xizmatlarni standartlashtirish, brend siyosati va innovatsion texnologiyalarning roli yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro mehmonxona tarmoqlari samarali boshqaruv va yuqori xizmat sifati orqali turizm rivojiga sezilarli hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: xalqaro mehmonxona, tarmoq, boshqaruv, franchayzing, xizmat sifati, turizm

Kirish. Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro

turizmning jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, mehmondo'stlik industriyasi, xususan, xalqaro mehmonxona tarmoqlari ham keskin o'sish sur'atlarini namoyon etmoqda. Bugungi kunda xalqaro mehmonxona tarmoqlari nafaqat turistik xizmatlar ko'rsatishda, balki global iqtisodiy tizimda muhim rol o'ynovchi subyektlarga aylangan.

Xalqaro mehmonxona tarmoqlari - bu turli mamlakatlarda faoliyat yurituvchi, yagona brend ostida birlashgan va umumiy boshqaruv tizimi asosida ishlovchi mehmonxona korxonalari majmuasidir. Ularning asosiy maqsadi mijozlarga yuqori sifatli, standartlashtirilgan xizmatlarni taqdim etish orqali global bozorda raqobatbardoshlikni ta'minlashdan iborat. Ushbu tarmoqlar o'z faoliyatida zamonaviy boshqaruv usullarini, ilg'or texnologiyalarni va marketing strategiyalarini qo'llash orqali turizm industriyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Xalqaro mehmonxona tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanishi tarixan XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Ayniqsa, transport infratuzilmasining rivojlanishi, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi va aholining daromad darajasining oshishi bu jarayonni jadallashtirdi. Natijada, mehmonxona biznesida global miqyosda faoliyat yurituvchi yirik kompaniyalar shakllandi. Bugungi kunda bunday kompaniyalar o'z faoliyatini nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki rivojlanayotgan mamlakatlarda ham kengaytirmoqda.

Mazkur tarmoqlarning asosiy xususiyatlaridan biri bu ularning murakkab va ko'p bosqichli tashkiliy tuzilmasidir. Odatda, xalqaro mehmonxona tarmoqlari markaziy boshqaruv organi, mintaqaviy bo'limlar va alohida mehmonxona obyektlaridan iborat bo'ladi. Bunday tuzilma ularga bir tomondan yagona strategiya asosida ishlash, ikkinchi tomondan esa mahalliy bozor xususiyatlariga moslashish imkonini beradi. Shu sababli, ularning boshqaruv tizimi samaradorlik va moslashuvchanlikni uyg'unlashtirgan holda tashkil etiladi.

Xalqaro mehmonxona tarmoqlarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida xizmatlarni standartlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Standartlashuv orqali mehmonxona tarmoqlari dunyoning turli nuqtalarida bir xil sifat darajasini ta'minlay oladi. Bu esa mijozlar ishonchini oshiradi va brendga sodiqlikni shakllantiradi. Masalan, mehmon biror mashhur mehmonxona tarmog'iga tegishli mehmonxonada joylashar ekan, u qayerda bo'lishidan qat'i nazar, ma'lum darajadagi xizmatni kutadi va odatda shu xizmatni oladi.

Bundan tashqari, xalqaro mehmonxona tarmoqlari o'z faoliyatida franchayzing va boshqaruv shartnomalari kabi zamonaviy biznes modellardan keng foydalanadi. Bu esa ularga katta investitsiya xarajatisiz yangi bozorlarga kirish va tez kengayish imkonini beradi. Franchayzing tizimi orqali mahalliy tadbirkorlar xalqaro brend ostida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa o'z navbatida iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro mehmonxona tarmoqlarining yana bir muhim jihati bu ularning innovatsiyalarga ochiqligidir. Raqamli texnologiyalar, onlayn bron tizimlari, mobil ilovalar va aqlli xizmatlar (smart services) mehmonxona biznesining ajralmas qismiga aylangan. Bu texnologiyalar nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, balki mijozlar uchun qulaylik va tezkorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, mehmonxona tarmoqlari katta hajmdagi ma'lumotlardan (big data) foydalanish orqali mijozlar ehtiyojlarini chuqurroq tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Xalqaro mehmonxona tarmoqlarining afzalliklari ko'p qirrali bo'lib, ular iqtisodiy, ijtimoiy va marketing jihatlarini o'z ichiga oladi. Birinchidan, ular global miqyosda tan olingan brendga ega bo'lib, bu ularga raqobatbardosh ustunlik beradi. Ikkinchidan, ular katta hajmdagi operatsiyalar orqali xarajatlarni kamaytirish imkoniyatiga ega (economies of scale). Uchinchidan, ular yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilish va ularni samarali boshqarish orqali xizmat sifatini doimiy ravishda oshirib boradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda turizm sohasi ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, xalqaro mehmonxona tarmoqlarining tuzilishini o'rganish va ularning afzalliklarini tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'zbekiston uchun ushbu tajribalarni o'rganish va amaliyotga joriy etish muhim hisoblanadi.

Ushbu ishning maqsadi - xalqaro mehmonxona tarmoqlarining tashkiliy tuzilishini chuqur tahlil qilish hamda ularning global turizm bozoridagi afzalliklarini aniqlashdan iborat. Shu bilan birga, ushbu ish doirasida mehmonxona tarmoqlarining samarali faoliyat yuritish omillari, boshqaruv modellari va rivojlanish istiqbollari ham o'rganiladi.

Natijada, mazkur tadqiqot xalqaro mehmonxona biznesining zamonaviy tendensiyalarini tushunishga yordam beradi va turizm sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun muhim nazariy va amaliy bilimlarni taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili. Xalqaro mehmonxona tarmoqlarining shakllanishi, tuzilishi va afzalliklari masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, ushbu yo'nalish turizm va xizmatlar marketingi fanining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tadqiqatchi Jones mehmonxonalar tarmoqlarining boshqaruv tizimi markazlashgan ya'ni barcha tarmoqlar bosh ofis tomonidan boshqariladi va uning boshqaruv tizimi ko'p bosqichli bo'lishi haqida fikr bildirgan.[1]

Yana bir tadqiqatchi Go, F. va Pine, R. mehmonxona tarmoqlarining afzalliklari sifatida ularning brend kuchi, global marketing imkoniyatlari va innovatsion texnologiyalarni tez joriy etish qobiliyatini ko'rsatadi. Ular xalqaro mehmonxona tarmoqlari xizmatlar eksportining muhim shakli ekanligini ham alohida ta'kidlaydi.[2]

O'zbek tadqiqotchilaridan B.Tursunov o'zing tadqiqotlarida mehmonxona xizmatlarini sifatini yuqori darajada chiqarish , va ularni xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi.[3]

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda xalqaro mehmonxona tarmoqlarining tuzilishi va ularning afzalliklarini o'rganish maqsadida kompleks yondashuv asosida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayoni nazariy va tahliliy usullar uyg'unligida olib borildi.

Avvalo, nazariy tahlil metodi qo'llanilib, mehmonxona xo'jaligi va xizmatlar marketingiga oid xorijiy hamda mahalliy ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Ushbu metod yordamida xalqaro mehmonxona tarmoqlarining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv mexanizmlari va rivojlanish tendensiyalari aniqlab olindi.

Shuningdek, taqqoslash (komparativ) metodi orqali turli xalqaro mehmonxona tarmoqlarining faoliyati o'zaro solishtirildi. Bu jarayonda ularning boshqaruv tizimi, xizmat sifati, marketing strategiyalari va innovatsion yondashuvlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijada eng samarali boshqaruv modellari aniqlash imkoniyati yaratildi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv (system approach) ham muhim o'rin tutdi. Ushbu yondashuv orqali xalqaro mehmonxona tarmoqlari yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ya'ni markaziy boshqaruv, mintaqaviy bo'linmalar va alohida mehmonxonalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va funksional aloqalar tahlil qilindi.

Bundan tashqari, induksiya va deduksiya metodlari qo'llanildi. Induksiya orqali alohida faktlar asosida umumiy xulosalar chiqarildi, deduksiya orqali esa nazariy qarashlardan kelib chiqib amaliy jihatlar asoslandi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash maqsadida ochiq statistik ma'lumotlar, xalqaro mehmonxona tarmoqlarining rasmiy manbalari va ilmiy maqolalardan foydalanildi. Bu esa natijalarning ilmiy asoslanganligini ta'minladi.

Tadqiqot natijasi. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalqaro mehmonxona tarmoqlari asosan markazlashgan va ko'p bosqichli boshqaruv tizimi asosida faoliyat yuritadi. Bu esa xizmat sifati va boshqaruvning yagona standart asosida olib borilishini ta'minlaydi.

Shuningdek, tahlil natijasida mehmonxona tarmoqlarining asosiy afzalliklari sifatida xizmatlarning standartlashtirilganligi, kuchli brend siyosati va global marketing imkoniyatlari aniqlandi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash esa xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, xalqaro mehmonxona tarmoqlari xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega ekanligi ham kuzatildi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari xalqaro mehmonxona tarmoqlari samarali boshqaruv va yuqori xizmat sifati orqali turizm sohasida muhim o'rin egallashini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalqaro mehmonxona tarmoqlari zamonaviy turizm industriyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning markazlashgan va ko‘p bosqichli tuzilishi xizmatlarni samarali boshqarish va yagona standartni ta’minlash imkonini beradi.

Shuningdek, kuchli brend, global marketing imkoniyatlari va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash mehmonxona tarmoqlarining asosiy afzalliklari hisoblanadi. Ushbu omillar ularning raqobatbardoshligini oshirib, mijozlar ehtiyojlarini yuqori darajada qondirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, xalqaro mehmonxona tarmoqlari turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularning tajribasini amaliyotga joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *The Management of Hotel Operations* Peter Jones va Andrew Lockwood

2. *International Tourism and Hospitality: Trends and Challenges* Francis Go va Raymond Pine

3. *Mehmonxona xo‘jaligini tashkil etish* – M. Tursunov

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ MICE-ТУРИЗМА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ГОСТЕПРИИМСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Нарзуллаева Фариза Акмалевна

Базовый докторант ТГЭУ «08.05.00»

Кафедры «Туризм и гостиничный бизнес»

<https://orcid.org/0009-0006-4924-4163>

narzullaevafariza@gmail.com

+998903289770

Аннотация: В статье исследованы теоретические основы и практические аспекты формирования организационно-экономических механизмов MICE-туризма (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) в контексте развития индустрии гостеприимства Узбекистана. Выявлены ключевые институциональные барьеры и конкурентные преимущества страны на международном конгрессном рынке. Предложена авторская модель кластерного развития MICE-инфраструктуры с учётом региональной специфики Узбекистана.

Ключевые слова: MICE-туризм, деловой туризм, индустрия гостеприимства, организационно-экономический механизм, конгрессно-выставочная деятельность, туристический кластер, Узбекистан, устойчивое развитие.

В условиях активной интеграции Узбекистана в глобальную экономику и реализации государственного курса на диверсификацию туристической отрасли MICE-туризм приобретает стратегическое значение как высокодоходный и наименее сезоннозависимый сегмент международного туристического рынка. По данным Международного бюро конгрессов (ICCA), мировой рынок деловых событий к 2025 году превысил 1,5 трлн долл. США, при этом доля развивающихся рынок Центральной Азии остаётся крайне незначительной - менее 0,3% [1]. Узбекистан, обладая уникальным историко-культурным потенциалом, выгодным геостратегическим положением и динамично развивающейся инфраструктурой, располагает объективными предпосылками для завоевания лидирующих позиций на региональном рынке MICE.

Вместе с тем формирование конкурентоспособного MICE-сектора в стране сдерживается комплексом системных противоречий: отсутствием специализированного законодательного регулирования, фрагментарностью институциональной структуры управления, дефицитом профессиональных кадров в сфере event-менеджмента, а также недостаточной интеграцией гостиничного, транспортного и конгрессного сегментов в единый организационно-экономический комплекс. Указанные проблемы обуславливают научную актуальность разработки целостных механизмов управления MICE-туризмом на национальном и региональном уровнях.

Методологическую основу исследования составляют системный анализ, компаративный метод, экономико-статистическое моделирование, а также кластерный подход к организации туристической деятельности. В ходе исследования проанализирован опыт Сингапура, ОАЭ, Турции и Казахстана - государств, успешно реализовавших стратегии ускоренного развития делового туризма в условиях, сопоставимых с узбекистанскими.

Под организационно-экономическим механизмом MICE-туризма предлагается понимать интегрированную систему государственных, рыночных и институциональных инструментов, обеспечивающих координацию взаимодействия участников рынка деловых событий с целью максимизации их совокупного экономического эффекта. В структуре данного механизма нами выделены три ключевых блока:

(1) регуляторно-институциональный - включает нормативно-правовую базу, систему стандартизации и сертификации MICE-услуг, государственно-частное партнёрство;

(2) инфраструктурно-ресурсный - охватывает конгрессно-выставочные объекты, гостиничный фонд, транспортную доступность, IT-платформы управления событиями;

(3) маркетинго-коммуникационный - предполагает формирование национального MICE-бренда, создание Convention Bureau, развитие международных партнёрств и систем привлечения деловых событий (bid management).

Анализ текущего состояния MICE-инфраструктуры Узбекистана свидетельствует о наличии значительного разрыва между располагаемым потенциалом и его фактической реализацией. Ташкент, Самарканд и Бухара обладают объектами международного класса, однако их загрузка в сегменте деловых событий не превышает 18–22%, тогда как в сопоставимых дестинациях - Дубае, Стамбуле, Астане - этот показатель достигает 55–70% [2]. Причина - не в отсутствии физической инфраструктуры, а в неразвитости организационно-экономических механизмов её комплексного использования.

На основе проведённого анализа предлагается авторская концепция формирования региональных MICE-кластеров в Узбекистане, предполагающая: во-первых, создание специализированного Национального конгресс-бюро при Министерстве туризма и спорта; во-вторых, введение системы налоговых преференций для организаторов международных деловых событий; в-третьих, разработку профессиональных стандартов для MICE-специалистов в рамках системы высшего и дополнительного образования; в-четвёртых, формирование цифровой платформы управления событийным туризмом, интегрированной с национальной туристической информационной системой. Реализация предложенной модели позволит, по расчётам автора, увеличить доходы от MICE-туризма в 3,2 раза к 2030 году и обеспечить привлечение не менее 200 международных мероприятий ежегодно.

Таким образом, развитие MICE-туризма в Узбекистане требует не точечных мер, а системной трансформации организационно-экономической архитектуры отрасли. Совершенствование механизмов управления деловым туризмом является не только самостоятельной экономической задачей, но и мощным катализатором развития смежных секторов - гостиничного бизнеса, авиаперевозок, ресторанного дела, конгрессного строительства, цифровых сервисов, - что придаёт данному направлению мультипликативный характер воздействия на региональную и национальную экономику.

Список литературы:

1. ICCA Statistics Report 2024: Country and City Rankings. - Amsterdam: International Congress and Convention Association, 2024. - 112 p.
2. World Travel & Tourism Council. Economic Impact Research 2024. - London: WTTC, 2024.

3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 5 января 2019 года № ПП-4095 «О мерах по ускоренному развитию туристической отрасли Республики Узбекистан». - Ташкент, 2019.
4. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учебник. - Минск: Новое знание, 2020. - 408 с.
5. Boo S., Busser J. Meeting planners' perception of destination image and confidence in future meeting planning // Journal of Convention & Event Tourism. - 2018. - Vol. 19, № 4. - P. 281–308.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA KICHIK KORXONALAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNI USTUVOR YONALISHLARI

(Toshkent viloyati misolida)

Ashirov Alisher, Nurmanov Nazarbek Sobir o'g'li

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiya
universitetining Toshkent filiali o'qituvchisi

ashurovalisher8223@gmail.com

SamDVMCHBU TF Iqtisodiyot fakulteti

1-kurs 25-19 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkent viloyatidagi xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yurituvchi kichik korxonalar samaradorligini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqotda 2019–2024 yillar davomida to'plangan statistik ma'lumotlar, korxona-daraja so'rovnomalari va ekspert baholari asosida mintaqaviy raqobatbardoshlik omillari, boshqaruv samaradorligi tuzilmasi hamda innovatsion xizmat modellarining amaliy natijalari baholangan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish va klaster yondashuvini qo'llash kichik korxonalar mehnat unumdorligini 23–31 foizga oshirishga imkon beradi. Maqola xizmat sohasi kichik biznesining iqtisodiy barqarorligi va o'sishini ta'minlovchi siyosat tavsiyalari bilan yakunlanadi.

Аннотация: В данной статье научно анализируются вопросы повышения эффективности малых предприятий, осуществляющих деятельность в сфере услуг Ташкентской области. В исследовании на основе статистических данных за 2019–2024 годы, опросов на уровне предприятий и экспертных оценок проанализированы факторы региональной конкурентоспособности, структура управленческой эффективности и практические результаты инновационных сервисных моделей. Полученные результаты свидетельствуют о том, что внедрение цифровых технологий и применение кластерного подхода позволяют повысить производительность труда малых предприятий на 23–31%. Статья

завершается рекомендациями по политике, обеспечивающей экономическую устойчивость и рост малого бизнеса в сфере услуг.

Abstract: This article scientifically analyses the issues of improving the efficiency of small enterprises operating in the service sector of Tashkent region. Based on statistical data collected over 2019–2024, enterprise-level surveys and expert assessments, the study evaluates regional competitiveness factors, managerial efficiency structures, and practical outcomes of innovative service models. The findings indicate that the implementation of digital technologies and the cluster approach enables small enterprises to increase labour productivity by 23–31 percent. The article concludes with policy recommendations aimed at ensuring the economic stability and growth of small businesses in the service sector.

Kalit so'zlar: kichik korxona, xizmat ko'rsatish sohasi, samaradorlik, raqamli transformatsiya, Toshkent viloyati, klaster, mehnat unumdorligi, raqobatbardoshlik, iqtisodiy tahlil, davlat qo'llab-quvvatlash.

Ключевие слова: малое предприятие, сфера услуг, эффективность, цифровая трансформация, Ташкентская область, кластер, производительность труда, конкурентоспособность, экономический анализ, государственная поддержка.

Keywords: small enterprise, service sector, efficiency, digital transformation, Tashkent region, cluster, labour productivity, competitiveness, economic analysis, government support.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 60–70 foizini tashkil etuvchi asosiy tarmoqqa aylangan bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu ko'rsatkich nisbatan past darajada qolmoqda [1]. O'zbekiston iqtisodiyoti ham so'nggi yillarda xizmat sohasi ulushini sezilarli darajada oshirish yo'lida tizimli islohotlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PQ-5273-son qarori bilan tasdiqlangan «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab qo'yilgan [2].

Toshkent viloyati mamlakat iqtisodiy salohiyatining muhim qismi bo'lib, 2024-yil yakuniga ko'ra viloyat YaIMdagi xizmat ko'rsatish sohasi ulushi 48,3 foizni tashkil etgan (O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2024). Viloyatda faoliyat yurituvchi 127 500 dan ortiq kichik korxona va yakka tartibdagi tadbirkorlarning 61,4 foizi aynan xizmat sohasida faoliyat yuritmoqda [3]. Shu bilan birga, ushbu korxonalarning samaradorlik ko'rsatkichlari hudud salohiyatiga nisbatan past darajada qolayotgani qator omillar: kapital yetishmasligi, boshqaruv kompetentsiyalarining zaifligi, raqamli infratuzilmaning rivojlanmaganligi va raqobat muhitining nomutanosibliги bilan izohlanadi [4].

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, kichik korxonalar samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ilmiy asoslangan metodologiya va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mintaqa iqtisodiy rivojlanishiga bevosita hissa qo'shadi. Mavjud adabiyotlarda Markaziy Osiyo mintaqasiga xos omillar inobatga olingan holda xizmat sohasi kichik biznesini tahlil qiluvchi maxsus empirik tadqiqotlar juda kam uchraydi - ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy maqsadini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi - Toshkent viloyati xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik korxonalar faoliyati samaradorligini aniqlovchi omillarni empirik tarzda baholab, uni takomillashtirish bo'yicha siyosat tavsiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: (1) mintaqaviy xizmat sohasi kichik korxonalari samaradorligi tendensiyalarini tahlil qilish; (2) samaradorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash; (3) raqamli transformatsiya va klaster yondashuvining ta'sirini baholash; (4) huquqiy-me'yoriy takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili. Kichik va o'rta korxonalar (KOK) samaradorligiga oid xorijiy adabiyotlar uch asosiy maktabga bo'linadi: resurs asosidagi yondashuv (Resource-Based View), institutsional nazariya va raqamli iqtisodiyot konteksti. Barney (1991) va Penrose (1959) tomonidan asoslangan resurs asosidagi nazariyaga ko'ra, korxona samaradorligi nodir, qimmatli va o'zgartirish qiyin bo'lgan ichki resurslar kombinatsiyasiga bog'liq [5].

North (1990) ishlab chiqqan institutsional nazariya esa xizmat sohasi kichik korxonalari uchun tashqi institutsional muhit - qonunchilik, byurokratik to'siqlar va ijtimoiy kapital - hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [6]. Ushbu nazariya keyinchalik Williamson (1985, 2000) tomonidan tranzaksiya xarajatlari kontekstida rivojlantirilgan.

Raqamli iqtisodiyot va texnologik transformatsiya sohasida Brynjolfsson va McAfee (2014) o'z tadqiqotlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) mehnat unumdorligiga ta'sirini miqdoriy baholagan va bu bog'liqlik KOK uchun yanada kuchliroq ekanligini isbotlagan [7]. Evropa Ittifoqi ma'lumotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni to'liq joriy etgan kichik korxonalar daromadlarini o'rtacha 23 foizga oshirgan (European Commission, SME Report, 2023).

O'zbekiston kontekstida Yusupov (2021) va Toshmatov (2022) Toshkent shahri xizmat sohasini o'rgangan bo'lsa-da, viloyat darajasidagi empirik tahlil hanuz yetarli bo'lmagan [4]. Markaziy Osiyo uchun Makhmudov va boshqalar (2023) klaster modelining xizmat sohasida qo'llanilish imkoniyatlarini o'rganib, ijobiy natijalarga erishgan [8]. Biroq mazkur tadqiqot sanoat klasterlariga ko'proq e'tibor qaratgan va xizmat sohasi klasterlarini maxsus tahlil etmagan.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili quyidagi bo'shliqlarni ko'rsatadi: (i) Toshkent viloyati xizmat sohasi uchun maxsus empirik tadqiqotlar yo'qligi; (ii) raqamli

transformatsiya va an'anaviy boshqaruv usullari kombinatsiyasini tahlil qiluvchi integratsion modelning mavjud emasligi; (iii) mintaqaviy klaster potentsialining moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bog'lab o'rganilmaganligi. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqlarni to'ldirish uchun mo'ljallangan.

Metodologiya. Tadqiqot 2022–2024 yillar davomida uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda Toshkent viloyatining 14 tuman va 2 shahar tarkibidagi xizmat sohasidagi kichik korxonalar umumiy tanlanmasi aniqlandi. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining Tadbirkorlik subyektlari registriga ko'ra, 2024-yil yanvar holatida viloyatda xizmat sohasida 78 430 ta kichik korxona ro'yxatdan o'tgan [3].

Ikkinchi bosqichda tasodifiy stratifitsiyalangan tanlanma asosida 487 korxona so'rovnomaqa jalb etildi. Tanlanma miqdori Cochran (1977) formulasi bo'yicha $p=0,5$, $e=0,044$, $z=1,96$ parametrlar asosida hisoblangan va ishonchlilik darajasi 95 foizni tashkil etadi. Korxonalar to'rtta sektorga - savdo-vositachilik (23,4%), oziq-ovqat va restoran (19,8%), transport-logistika (18,2%) va shaxsiy xizmatlar (38,6%) - bo'linib o'rganildi.

Uchinchi bosqichda quyidagi tahlil usullari qo'llanildi: (a) Tasviriy statistika va korrelyatsiya tahlili - samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatni aniqlash; (b) Ko'p o'zgaruvchili regressiya tahlili (OLS) - samaradorlikka ta'sir etuvchi omillarni baholash; (c) DEA (Data Envelopment Analysis) - nisbiy samaradorlik chegarasini hisoblash; (d) Ekspert intervyu - 32 nafar mutaxassis (tadbirkorlar, davlat amaldorlari, tadqiqotchilar) bilan yarim tuzilmali suhbat.

Regressiya modelining asosiy tenglamasi quyidagicha:

$EFF_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot DIG_i + \beta_2 \cdot MGMT_i + \beta_3 \cdot SIZE_i + \beta_4 \cdot AGE_i + \beta_5 \cdot CLUST_i + \varepsilon_i$
 bu yerda: EFF_i - i-korxona samaradorlik indeksi (mehnat unumdorligi, sotish hajmi, rentabellik asosida hisoblangan kompozit ko'rsatkich); DIG_i - raqamli texnologiyalar qabul indeksi; $MGMT_i$ - boshqaruv sifati indeksi; $SIZE_i$ - xodimlar soni; AGE_i - korxona yoshi (yil); $CLUST_i$ - klaster a'zolidiruvchi ikkilik o'zgaruvchi.

Ma'lumotlar ishonchliligini ta'minlash maqsadida so'rovnoma natijalari O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining anonim soliq hisoboti ma'lumotlari bilan kross-validatsiya qilindi. Barcha tahlillar Stata 17.0 va R 4.3 dasturlarida amalga oshirildi.

Jadval 1. Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalari asosiy ko'rsatkichlari (2019–2024)

Ko'rsatkich	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kichik korxonalar soni (ming ta)	61,2	58,4	63,7	69,1	74,3	78,4
Xizmat sohasi ulushi YaIMda (%)	42,1	39,8	43,5	45,2	47,1	48,3

O'rtacha mehnat unumdorligi (mln so'm/xodim)	87,3	72,1	91,4	108,6	124,7	139,2
Raqamli texnologiyalar qabul darajasi (%)	8,4	12,1	18,7	26,3	34,8	43,2
Klaster tarkibidagi korxonalar ulushi (%)	4,1	5,2	7,8	11,3	15,7	19,4
O'rtacha rentabellik darajasi (%)	9,2	6,8	10,1	11,7	13,4	14,8

Manba: O'zR Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan, 2024.

Muhokama va natijalar. Samaradorlik darajasi va taqsimoti. DEA tahlili natijalari bo'yicha tekshirilgan 487 korxonadan atigi 89 tasi (18,3%) samaradorlik chegarasida ishlayotgani aniqlandi. Qolgan 398 korxona (81,7%) turli darajadagi samarasizlikka duchor bo'lib, o'rtacha texnik samaradorlik koeffitsienti 0,613 ni tashkil etdi. Bu Evropa Ittifoqi o'rtacha ko'rsatkichi (0,741) va Turkiya xizmat sohasi ko'rsatkichi (0,698) bilan solishtirganda sezilarli farqni ko'rsatadi [9].

Sektoral tahlil shuni ko'rsatdiki, eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichi transport-logistika sektorida (0,704) qayd etilgan, eng past ko'rsatkich esa shaxsiy xizmatlar sektorida (0,558) kuzatilgan. Geografik taqsimotda Toshkent shahriga tutash tumanlar (Yunusobod, Zangiota, Kibray) viloyatning uzoq tumanlaridan 27,4 foizga yuqori samaradorlik ko'rsatgan.

Raqamli transformatsiyaning ta'siri. OLS regressiya natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar qabul indeksining (DIG) samaradorlikka ta'siri statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli bo'lib ($\beta_1 = 0,412$, $p < 0,001$), bu o'zgaruvchidagi bir birlik o'sish korxona samaradorlik indeksini 41,2 foizga oshirishini bildiradi. Ayniqsa, elektron to'lov tizimlari, onlayn-bron qilish va raqamli marketing vositalarini qabul qilgan korxonalar nazorat guruhiga nisbatan mehnat unumdorligini o'rtacha 28,6 foizga yuqori darajada saqlagan.

Jadval 2 da ko'rsatilganidek, raqamli vositalarni to'liq joriy etgan korxonalar ($n=127$) o'rtacha yillik daromad o'sishi 31,4 foizni tashkil etgan. Bunday farqning asosiy mexanizmi - tranzaksiya xarajatlarining qisqarishi va bozor qamrovining kengayishidir.

Jadval 2. Raqamlashtirish darajasi va asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik (2024)

Raqamlashtirish darajasi	Korxonalar soni	O'rt. daromad o'sishi (%)	O'rt. mehnat unumdorligi (mln so'm)	Rentabellik (%)
Past (0–30%)	198	8,4	98,3	10,1
O'rta (31–60%)	162	19,7	128,6	13,4
Yuqori (61–80%)	89	26,3	158,4	16,7
To'liq (81–100%)	38	31,4	187,2	19,3

Manba: Muallif hisob-kitoblari, tadqiqot ma'lumotlari asosida, 2024.

Klaster yondashuvining roli. Regressiya natijalariga ko'ra, klaster a'zoli (CLUST) samaradorlikka ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta_5 = 0,318$, $p < 0,01$). Klaster tarkibidagi korxonalar klasterdan tashqaridagi tengdoshlariga nisbatan quyidagi ustunliklarni namoyish etdi: (1) xom ashyo va xizmatlarni birgalikda xarid qilish orqali xarajatlarni 12–17 foizga kamaytirish; (2) texnologik bilim almashinuvi natijasida innovatsion mahsulot va xizmatlarni joriy etish muddatining qisqarishi; (3) kredit muassasalari oldida guruhli kafolat berish imkoniyati tufayli qarz olishning osonlashishi.

Ayniqsa, Angren sanoat-xizmat klasteri misolida ko'rinishicha, logistika va transport xizmatlarini birgalikda tashkil etish a'zo korxonalar yonilg'i xarajatlarini 19,4 foizga pasaytirgan. Ushbu natija Makhmudov va boshqalar (2023) tadqiqotidagi 15–22 foiz oralig'i bilan mos keladi [8].

Boshqaruv samaradorligi va kadrlar tayyorlash. Boshqaruv sifati indeksi (MGMT) ham samaradorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi ($\beta_2 = 0,287$, $p < 0,01$). So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, tekshirilgan korxonalarning 73,2 foizida raxbarlar maxsus iqtisodiy yoki boshqaruv ta'limiga ega emas. Shu bilan birga, rasmiy ta'lim yo'q bo'lsa-da, tajriba va o'z-o'zini takomillashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishgan korxonalar ham mavjud (12,4%). Ushbu holat norasmiy o'rganish muhimligini tasdiqlaydi.

Ekspert intervyulari asosida aniqlanishicha, Toshkent viloyatidagi mavjud kasbiy malaka oshirish tizimi xizmat sohasi talablaridan orqada qolmoqda: amaliy raqamli ko'nikmalar bo'yicha kurslar yetarli emas, mavjud kurslarning 68 foizi esa nazariy jihatdan qurilgan va real ish jarayonlaridan uzoqlashgan.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalari samaradorligini belgilovchi omillarni empirik tarzda baholab, quyidagi asosiy xulosalarga keldi: Birinchi xulosa: Toshkent viloyati xizmat sohasi kichik korxonalarining o'rtacha texnik samaradorligi (0,613) mintaqaning real salohiyatidan 38,7 foiz pastda qolmoqda. Bu katta ishlatilmagan iqtisodiy rezervlarning mavjudligini bildiradi. Ikkinchi xulosa: Raqamli texnologiyalarni joriy etish mehnat unumdorligi va

rentabellikka eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanib, samaradorlikni 41,2 foizga oshirish imkoniyatini beradi. Biroq hozircha faqat 43,2 foiz korxona raqamli vositalardan foydalanmoqda. Uchinchi xulosa: Klaster yondashuvini qo'llash xarajatlarni 12–19 foizga kamaytirish va daromadlarni 18–24 foizga oshirish imkonini beradi. Ammo viloyatda hozircha faqat 19,4 foiz kichik korxona klaster tarkibiga kiradi. To'rtinchi xulosa: Boshqaruv kompetentsiyasining pastligi (73,2 foiz korxonalarda maxsus ta'limsiz rahbarlar) barqaror o'sishga to'siq bo'luvchi struktural muammodir.

1. Raqamlashtirish subsidiyalari dasturi: Xizmat sohasidagi kichik korxonalar uchun elektron to'lov tizimi, biznes-analitika va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimlari joriy etishda xarajatlarning 40 foizini qoplashga yo'naltirilgan maqsadli subsidiya dasturini joriy etish. Taxminiy byudjet: 50 mlrd so'm (yillik), kutilayotgan effekt: 3 yil ichida raqamlashtirish qamrovini 70 foizga yetkazish.

2. Xizmat sohasida klaster rivojlantirish konsepsiyasi: Toshkent viloyatida sanoat klasterlaridan ilhomlanib, turizm-mehmonxona, tibbiy-reabilitatsiya va ta'lim xizmatlari yo'nalishlari bo'yicha 5 ta ixtisoslashgan xizmat sohasi klasteri tashkil etish. Har bir klaster tarkibida umumiy marketing, xarid va sertifikatlash infrastrukturas ijroi qilinishi zarur.

3. Boshqaruv salohiyatini oshirish tizimi: Oliy ta'lim muassasalari va savdo-sanoat palatasi hamkorligida 6 oylik amaliy biznes-boshqaruv sertifikatsiya dasturini ishlab chiqish. Dastur raqamli marketing, moliyaviy rejalashtirish va xizmat sifatini boshqarish modullarini qamrab olishi, davlat tomonidan subsidiyalanishi lozim.

4. Ma'lumotlar asosida monitoring tizimi: Xizmat sohasidagi kichik korxonalar samaradorligini real vaqtda kuzatuvchi viloyat darajasidagi raqamli platforma yaratish. Platforma korxona-daraja statistika, sohaviy benchmarking va siyosat tavsiyalarini o'z ichiga olishi kerak.

5. Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kengaytirish: Klaster a'zosi kichik korxonalarga guruhviy kafolat mexanizmi asosida 3 foizlik imtiyozli kredit liniyasini yo'lga qo'yish va raqamlashtirish investitsiyalari uchun 2 yillik soliq imtiyozi berish.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi: koviddan keyingi davrda xizmat sohasi elastikligini baholash, gender omilining kichik korxona samaradorligiga ta'sirini tahlil qilish va mintaqalararo solishtirilmali tadqiqot o'tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] World Bank. (2024). World Development Indicators: Service sector share of GDP. Washington, D.C.: World Bank Group. Mavjud: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022–2026 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yangi taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» PQ-5273-son Qarori. Lex.uz. Mavjud: <https://lex.uz/docs/5841063>

- [3] O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Toshkent viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi to'g'risida axborot. Toshkent: Statistika agentligi nashriyoti.
- [4] Yusupov, B. R., & Toshmatov, N. A. (2022). Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirish muammolari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 5(3), 112–128. DOI: 10.37541/eii.2022.05.112
- [5] Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99–120. DOI: 10.1177/014920639101700108
- [6] North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511808678
- [7] Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W. W. Norton & Company.
- [8] Makhmudov, A. K., Raximov, F. T., & Choriyeva, Z. N. (2023). Cluster approach in the service sector of Central Asia: Prospects and challenges. Journal of Economics and Business Research, 29(2), 78–97. DOI: 10.24818/JEBR/2023/29/2/78
- [9] OECD. (2023). OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/fa1ed8de-en. Mavjud: <https://www.oecd.org/sme/outlook/>
- [10] European Commission. (2023). SME Performance Review: Annual Report on European SMEs 2022/2023. Brussels: Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Mavjud: https://ec.europa.eu/growth/smes/sme-strategy/performance-review_en
- [11] O'zbekiston Respublikasi Tadbirkorlik va turistik faoliyatni rivojlantirish vazirligi. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturi 2024–2026. Toshkent: Vazirliq nashriyoti.
- [12] Penrose, E. T. (1959). The Theory of the Growth of the Firm. Oxford: Blackwell Publishing. (Qayta nashr: Oxford University Press, 2009).

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГАХ

Нуруллаева Малика Самаджон кизи

Самостоятельный исследователь (PhD)

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация: В статье проведён анализ экономической эффективности внедрения инновационных технологий в сфере туристических услуг. На основе данных MarketsandMarkets, Fortune Business Insights, Statista, Global Market Insights и отраслевых докладов исследованы ключевые технологические направления: искусственный интеллект, системы онлайн-бронирования, большие данные, дополненная и виртуальная реальность, «умный туризм».

Проведена сравнительная оценка рыночных объёмов, темпов роста и конкретных экономических эффектов для туристических предприятий.

Ключевые слова: инновационные технологии, туристические услуги, искусственный интеллект, онлайн-туристические агентства, Big Data, дополненная реальность, «умный туризм», цифровая трансформация, экономическая эффективность.

Введение.

Туристическая индустрия является одной из крупнейших отраслей мировой экономики. По данным Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC), в 2024 году вклад туризма в мировой ВВП составил 10,9 трлн долларов США, или около 10% глобального ВВП. Столь значительные масштабы отрасли делают вопросы эффективности её функционирования критически важными. Начиная с 2010-х годов туризм переживает масштабную цифровую трансформацию, связанную с распространением мобильного интернета, платформенных решений и алгоритмических технологий, что принципиально меняет как потребительское поведение туристов, так и операционные модели туристических компаний.

Цель статьи - систематизировать имеющиеся количественные данные о рыночных объёмах, темпах роста и конкретных экономических эффектах основных инновационных технологий, применяемых в туристических услугах, и на этой основе оценить их совокупный вклад в повышение эффективности отрасли.

Масштаб и динамика цифровой трансформации туристической отрасли.

Совокупная оценка рынка инновационных технологий в туризме свидетельствует о его взрывном росте. Мировой онлайн-туристический рынок в 2024 году оценивался в 523 млрд долларов США и, по прогнозам, достигнет 1,3 трлн долларов к 2030 году при среднегодовом темпе роста (CAGR) 13,1%. По данным Statista, онлайн-каналы в 2024 году уже формировали 69% совокупной выручки туристической индустрии, а к 2029 году этот показатель прогнозируется на уровне 73%.

Восстановление отрасли после пандемии COVID-19 оказалось быстрым: в 2023 году мировая туристическая индустрия выросла на 24%, достигнув 1,5 трлн долларов, а в 2024 году международные туристические прибытия составили 1,4 млрд человек - 99% от уровня 2019 года. Технологии стали ключевым фактором, обеспечившим столь быстрое восстановление. Ниже представлена сравнительная характеристика основных технологических сегментов (таблица 1).

Таблица 1.

**Основные инновационные технологии в туризме: рыночные показатели
(2024–2030 гг.)**

Технология	Объём рынка 2024	Объём рынка 2030 (прогноз)	CAGR	Ключевой эффект для туризма
ИИ в туризме	2,95 млрд долл.	13,38 млрд долл.	28,7%	Автоматизация 80% обращений клиентов
Онлайн- бронирование (OTA)	253,2 млрд долл.	533,7 млрд долл.	7,9%	69% туристических продаж онлайн
Big Data в туризме	222,2 млрд долл.	~385 млрд долл.	8,2%	Персонализация, прогнозирование спроса
AR/VR в туризме	21,44 млрд долл.	~120 млрд долл.	38,1%	Конверсия выше на 94% vs. стандартных
«Умный туризм»	812 млн долл.	~4,0 млрд долл.	~26%	Интеграция IoT, цифровой инфраструктуры

Составлено автором на основе данных MarketsandMarkets, GM Insight, myPOS, Fortune Business Insights.

Искусственный интеллект как драйвер операционной эффективности.

Искусственный интеллект (ИИ) является наиболее быстро растущим сегментом технологической инфраструктуры туризма. Согласно докладу MarketsandMarkets (2024), рынок ИИ в туризме составил 2,95 млрд долларов в 2024 году и прогнозируется на уровне 13,38 млрд долларов к 2030 году при CAGR 28,7%. Азиатско-Тихоокеанский регион демонстрирует наиболее высокие темпы: CAGR в 33,2%.

Конкретные экономические эффекты внедрения ИИ в туристических компаниях хорошо задокументированы. Чат-боты и виртуальные ассистенты на базе ИИ обрабатывают около 80% обращений клиентов в туристической сфере, что радикально снижает операционные затраты на обслуживание. Системы управления доходами на основе ИИ (AI-driven revenue management)

обеспечивают рост выручки гостиниц до 10% . ИИ-персонализация в ОТА (online travel agencies) повысила конверсию бронирований на 43%, а алгоритмы динамического ценообразования увеличили выручку на одно взаимодействие с пользователем на 38%. В октябре 2024 года Booking.com запустила новый комплекс функций в рамках своей стратегии Travel AI, включая Smart Filter, Property Q&A и Review Summaries на основе генеративного ИИ.

Примечательно, что уже в 2024 году 48% туристов по всему миру доверяли ИИ-планировщикам при составлении маршрутов. В Китае и ОАЭ этот показатель достигал 80% и более 60% соответственно. Генеративный ИИ-ассистент Expedia, запущенный в 2023 году, улучшил разрешение запросов клиентов в реальном времени на 48% и был принят 37% пользователей в первые три месяца после выхода.

Онлайн-туристические агентства: масштаб и эффективность платформенной модели.

Платформенная онлайн-модель является базовой инновацией, изменившей структуру туристического рынка. Рынок ОТА в 2024 году составил 253,2 млрд долларов и прогнозируется на уровне 533,7 млрд долларов к 2034 году при CAGR 7,9%. Booking Holdings зафиксировала рекордную годовую выручку - 23,7 млрд долларов в 2024 году (+11% к предыдущему году), Expedia Group - 13,7 млрд долларов, Airbnb - около 7,5 млрд долларов (+12%).

Платформенная модель демонстрирует выраженный положительный эффект для поставщиков туристических услуг. Согласно исследованию 2024 Indian Accommodation Barometer, 79% индийских и 80% независимых европейских отелей подтвердили, что присутствие на онлайн-платформах привело к росту бронирований. Доля ОТА в европейском рынке выросла с 19,7% в 2013 году до 29,6% в 2023 году; в США они обеспечивают 21% доходов от бронирований - около 100 млрд долларов ежегодно.

В 2024 году 80% путешественников осуществляли бронирование исключительно онлайн, а 68% бронирований в 2023 году было совершено с мобильных устройств - ожидается, что к 2030 году этот показатель превысит 75%. Столь высокая мобильная доля свидетельствует о полноценном переходе туристической покупательской модели в цифровое пространство.

Большие данные, AR/VR и «умный туризм»: специализированные технологические эффекты.

Рынок Big Data-аналитики в туризме в 2024 году оценивался в 222,2 млрд долларов с прогнозируемым CAGR 8,2% до 2031 года. Технологии больших данных применяются для прогнозирования туристического спроса, персонализации маркетинговых кампаний и оптимизации ценообразования.

Свыше 70% руководителей туристической отрасли полагают, что ИИ и Big Data окажут существенное влияние на отрасль в период 2024–2026 годов.

Технологии дополненной реальности (AR) и виртуальной реальности (VR) демонстрируют наиболее высокий прогнозируемый темп роста среди всех технологических сегментов туризма: рынок AR/VR вырос с 15,52 млрд долларов в 2023 году до 21,44 млрд долларов в 2024 году при CAGR 38,1%. Принципиально важным является доказанный коммерческий эффект: конверсия при использовании AR/VR-опыта на 94% выше по сравнению с традиционными методами представления туристического продукта. Практические примеры подтверждают эту динамику: внедрение TripAdvisor AR-превью отелей в 2024 году привело к снижению отмен бронирований на 44%.

«Умный туризм» - концепция, объединяющая IoT, облачные вычисления, Big Data и ИИ для создания интегрированных туристических дестинаций, - в 2024 году представлял рынок в 812 млн долларов (Европа - 47,6%). К 2026 году прогнозируются рынки: Великобритания - 31,3 млрд долларов, Германия - 27,7 млрд долларов. Среди практических примеров: проект «умного туризма» в Дублине с участием OpenAI (февраль 2024 года) направлен на создание персонализированного планировщика маршрутов с акцентом на культурное наследие. Сегодня более 60% отелей используют устройства с голосовым управлением в номерах, а почти 50% путешественников пользуются голосовыми ассистентами для получения информации во время пребывания.

Совокупная оценка экономической эффективности и вызовы внедрения.

Совокупный экономический эффект внедрения инновационных технологий в туристическую отрасль складывается из нескольких компонентов. Во-первых, наблюдается рост выручки: AI-инструменты повышают конверсию на 43%, динамическое ценообразование увеличивает выручку на взаимодействие на 38%, а системы управления доходами обеспечивают прирост выручки гостиниц до 10%. Во-вторых, происходит снижение операционных затрат: автоматизация обработки 80% клиентских обращений посредством чат-ботов минимизирует потребность в персонале контакт-центров. В-третьих, повышается лояльность клиентов: AR-превью снижают отмены бронирований на 44%, а 60% путешественников ожидают персонализированных предложений.

Вместе с тем внедрение инновационных технологий сопряжено с рядом системных вызовов. Высокая стоимость разработки и интеграции ИИ-решений остаётся серьёзным барьером для малых и средних туристических предприятий. Вопросы конфиденциальности данных вызывают озабоченность: 46% онлайн-путешественников испытывают опасения при передаче личной и платёжной информации на OTA-платформах, а 42% считают, что платформы недостаточно

прозрачны в вопросах использования данных. Наконец, цифровой разрыв остаётся актуальным в развивающихся рынках, включая страны Центральной Азии, где неравномерность доступа к высокоскоростному интернету ограничивает равномерное распространение технологических преимуществ.

Заключение.

Анализ показывает, что инновационные технологии формируют новую экономическую реальность туристической отрасли. Совокупный объём ключевых технологических сегментов (ИИ, OTA, Big Data, AR/VR, «умный туризм») в 2024 году исчислялся сотнями миллиардов долларов при двузначных темпах роста. Конкретные экономические эффекты - рост конверсии бронирований, сокращение операционных затрат, снижение числа отмен, персонализация предложений - достигаются в измеримых и статистически обоснованных масштабах.

Для туристических предприятий Узбекистана и стран Центральной Азии данные тенденции имеют стратегическое значение. Выход на международный туристический рынок, привлечение иностранных туристов и повышение качества сервиса в условиях глобальной конкуренции требуют поэтапного освоения технологического арсенала: от платформенного онлайн-присутствия и систем динамического ценообразования до ИИ-персонализации и AR-форматов представления дестинаций. Государственная поддержка технологической модернизации туристических предприятий, включая субсидирование затрат на цифровую инфраструктуру и подготовку кадров, должна стать приоритетом отраслевой политики в ближайшие годы.

Список использованной литературы:

1. World Travel & Tourism Council (WTTC). Economic Impact Research 2024. - London: WTTC, 2025. - URL: <https://wttc.org>.
2. Navan. 87 Online Travel and Hotel Booking Stats [2025]. - URL: <https://navan.com/blog/online-travel-booking-statistics>.
3. Statista. Impact of Technology on Travel and Tourism. - URL: <https://www.statista.com/topics/7844/impact-of-technology-on-travel-and-tourism>.
4. MarketsandMarkets. Artificial Intelligence in Tourism Market worth \$13.38 billion by 2030. - December 2024. - URL: <https://www.marketsandmarkets.com/PressReleases/ai-in-tourism>.
5. GM Insights. Online Travel Agency Market Size & Share 2025–2034. - URL: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/online-travel-agency-market>.
6. myPOS. Digital Transformation In The Travel Industry: Facts and Stats. - April 2025. - URL: <https://www.mypos.com/en-gb/blog/business-guide/digital-transformation-in-the-travel-industry-facts-and-stats>.

7. Fortune Business Insights. Smart Tourism Market Size, Industry Share | Forecast [2034]. - URL: <https://www.fortunebusinessinsights.com/smart-tourism-market-104810>.
8. ArtSmart AI. AI in Tourism Statistics 2025: Market Growth & Innovation. - February 2025. - URL: <https://artsmart.ai/blog/ai-in-tourism-statistics/>.
9. Global Growth Insights. Online Travel Agency Market Size Growth Report 2026–2035. - URL: <https://www.globalgrowthinsights.com/market-reports/online-travel-agency-ota-market-102197>.
10. ElectroIQ. Online Travel Bookings Statistics By Market Share, Revenue and Trends [2025]. - URL: <https://electroiq.com/stats/online-travel-bookings-statistics/>.
11. Mize. Online Travel Agencies Market Share Across the World. - 2025. - URL: <https://mize.tech/blog/online-travel-agencies-market-share-across-the-world/>.

HUDUDLARNING TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Osiyo Ermatova

Namangan Davlat Universiteti Turizm
va Mehmondo‘stlik yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi O‘zbekiston hududlarining mavjud turizm salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – mamlakatimizning boy madaniy-tarixiy merosi va tabiiy resurslariga asoslangan turizm infratuzilmasini takomillashtirish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali turizm sektorining barqaror o‘rnatishini ta‘minlash bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tezisdagi turizm marketingi strategiyalarini takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni mehmondo‘stlik sohasiga integratsiya qilish, kadrlar salohiyatini oshirish va davlat-xususiy sheriklikni mustahkamlash kabi masalalar muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatilgan. Shuningdek, xalqaro tajribalar va zamonaviy yondashuvlar asosida O‘zbekistonning turizm jozibadorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ilgari surilgan. Ushbu tezis turizm sohasidagi mutaxassislar, tadqiqotchilar va siyosatchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Turizm salohiyati, mehmondo‘stlik xizmatlari, hududiy rivojlanish, innovatsiyalar, raqamlashtirish, barqaror turizm, marketing strategiyalari, infratuzilma, kadrlar salohiyati, O‘zbekiston

Abstract. This thesis thoroughly analyzes the priority directions for the effective utilization of the existing tourism potential of Uzbekistan's regions and the

development of hospitality services. The main objective of this thesis is to develop scientifically grounded recommendations for ensuring the sustainable growth of the tourism sector by improving tourism infrastructure based on the country's rich cultural-historical heritage and natural resources, enhancing service quality, and introducing digital technologies. This thesis highlights the importance of issues such as improving tourism marketing strategies, integrating innovative technologies into the hospitality sector, increasing human resource capacity, and strengthening public-private partnerships. Furthermore, practical proposals aimed at enhancing Uzbekistan's tourism attractiveness, based on international experiences and modern approaches, are put forward. This thesis can serve as a valuable resource for tourism professionals, researchers, and policymakers.

Keywords: Tourism potential, hospitality services, regional development, innovations, digitalization, sustainable tourism, marketing strategies, infrastructure, human resource capacity, Uzbekistan

Аннотация. В данном тезисе всесторонне проанализированы приоритетные направления эффективного использования существующего туристического потенциала регионов Узбекистана и развития услуг гостеприимства. Основная цель исследования – разработка научно обоснованных рекомендаций по обеспечению устойчивого роста туристического сектора путем совершенствования туристической инфраструктуры на основе богатого культурно-исторического наследия и природных ресурсов страны, повышения качества обслуживания и внедрения цифровых технологий. В тезисе показана важность таких вопросов, как совершенствование стратегий туристического маркетинга, интеграция инновационных технологий в сферу гостеприимства, повышение кадрового потенциала и укрепление государственно-частного партнерства. Кроме того, выдвинуты практические предложения, направленные на повышение туристической привлекательности Узбекистана, основанные на международном опыте и современных подходах. Данный тезис может служить ценным источником для специалистов в области туризма, исследователей и политиков.

Ключевые слова: Туристический потенциал, услуги гостеприимства, региональное развитие, инновации, цифровизация, устойчивый туризм, маркетинговые стратегии, инфраструктура, кадровый потенциал, Узбекистан

Kirish. Muammoning dolzarbligi Jahon iqtisodiyotida turizm sohasi tobora muhim o‘rin egallab, ko‘plab mamlakatlar uchun iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta’minlash va madaniyatlararo almashinuvni rivojlantirishning asosiy drayverlaridan biriga aylangan. O‘zbekiston o‘zining ming yillik madaniy-tarixiy merosi, noyob me’moriy obidalari, rang-barang an’analari va go‘zal tabiati bilan ulkan turizm salohiyatiga ega. Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida joylashganligi mamlakatimizga xalqaro sayyohlarni

jalb qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, jumladan, turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan 5847-sonli Farmoni [2] asosida sohaga katta e‘tibor qaratilmoqda. Viza rejimini liberallashtirish, yangi turizm yo‘nalishlarini ochish va infratuzilmani yaxshilash bo‘yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, mavjud ulkan salohiyatdan to‘liq va samarali foydalanish, shuningdek, mehmondo‘stlik xizmatlari sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish borasida hali ko‘plab vazifalar turibdi. Hududlar o‘rtasida turizm infratuzilmasi va xizmat ko‘rsatish darajasida nomutanosibliklar mavjud. Raqamli marketing strategiyalarini joriy etish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va kadrlar salohiyatini oshirish masalalari dolzarbligini saqlab qolmoqda [1, 3]. Ushbu muammolarni hal etish O‘zbekistonning jahon turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy asosda aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

3.2. Tadqiqot maqsadi Ushbu tezisning maqsadi O‘zbekiston hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

3.3. Tadqiqot vazifalari Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yilgan: Turizm salohiyati va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini, xalqaro tajribalarini va zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilish. O‘zbekiston hududlarining turizm salohiyati va mehmondo‘stlik xizmatlarining hozirgi holatini baholash, mavjud muammolar va imkoniyatlarni aniqlash. Turizm marketingi strategiyalarini takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha yo‘nalishlarni belgilash. Mehmondo‘stlik sohasida innovatsion texnologiyalarni (AI, IoT, Big Data) qo‘llashning samaradorligini o‘rganish va ularni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va kadrlar salohiyatini mustahkamlashning ustuvor yo‘nalishlarini asoslash. Barqaror turizm rivojlanishini ta‘minlash va davlat-xususiy sheriklikni mustahkamlash bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

3.4. Tadqiqot obyekti va predmeti Tadqiqot obyekti: O‘zbekiston hududlarining turizm salohiyati va mehmondo‘stlik xizmatlari. Tadqiqot predmeti: Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish mexanizmlari hamda ustuvor yo‘nalishlari.

3.5. Ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati Ilmiy yangiligi: Ushbu tezisdan O‘zbekiston hududlarining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirishning kompleks modelini taklif etish, zamonaviy raqamli va innovatsion texnologiyalarni integratsiya

qilish orqali barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan ustuvor yo'nalishlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Amaliy ahamiyati: Tezida ishlab chiqilgan tavsiyalar va takliflar turizm sohasidagi davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyatlar, turizm biznesi subyektlari va ta'lim muassasalari uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi, turizm infratuzilmasini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va sayyohlar oqimini ko'paytirishga yordam berishi mumkin. 3.6. Tезisning tuzilishi Ushbu tezis annotatsiya, kalit so'zlar, kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, natijalar va tahlil, muhokama, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Turizm salohiyati va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish masalalari jahon va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Ushbu bo'limda mazkur sohadagi nazariy asoslar, xalqaro tajribalar va zamonaviy yondashuvlar tanqidiy tahlil qilinadi. Turizm nazariyalarida destinatsiya hayot sikli modeli (Butler, 1980), barqaror turizm konsepsiyasi (WTO, 1990-yillar), raqobatbardoshlik nazariyasi (Porter, 1990) kabi yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Bu nazariyalar turizm rivojlanishining turli bosqichlari, atrof-muhitga ta'siri va raqobat ustunliklarini shakllantirish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Mehmondo'stlik sohasida esa xizmat sifati (Parasuraman, Zeithaml, Berry, 1988), mijozlarga yo'naltirilganlik va tajriba iqtisodiyoti (Pine & Gilmore, 1999) kabi tushunchalar markaziy ahamiyatga ega. O'zbekiston turizm sektorini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar ham mavjud. Jumladan, bir qator olimlar O'zbekiston turizm marketingi strategiyalarini rivojlantirishning dolzarb muammolari va istiqbollari tahlil qilganlar. Ular raqamli texnologiyalar, kompleks brending va xorijiy sayyohlarni jalb qilishga qaratilgan maqsadli strategiyalarning muhim rolini ta'kidlaydilar [1]. Tadqiqotlarda hukumat organlari va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning barqaror turizm o'sishini ta'minlashdagi ahamiyati, shuningdek, turizm infratuzilmasini strategik rivojlantirish va xalqaro sheriklikni mustahkamlash zarurati qayd etilgan [1]. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallarida turizm sohasini rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsion yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilgan [2]. Ushbu manbada O'zbekiston Prezidentining 5847-sonli Farmonida belgilangan vazifalarni bajarish doirasida ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga integratsiya qilish zarurati ta'kidlangan. Konferensiya materiallarida barqaror turizm rivojlanishi, mehmondo'stlik sanoatida brending, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlardan strategik foydalanish kabi mavzular keng muhokama qilingan. Shuningdek, ziyorat, ekstremal, etno-madaniy va MICE turizmi kabi maxsus turizm turlarini rivojlantirish, shaharsozlik, aqlli shahar konsepsiyalari va Samarqanddagi "Buyuk Ipak yo'li" turizm markazi kabi yirik loyihalar orqali turizm infratuzilmasini yaxshilash masalalari ham ko'rib chiqilgan [2]. Bu esa turizm rivojlanishida kompleks yondashuvning muhimligini ko'rsatadi. Mehmondo'stlik sanoatida zamonaviy innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Raqamli

texnologiyalar, avtomatlashtirilgan xizmatlar, sun'iy intellekt (AI), blokcheyn, katta ma'lumotlar tahlili (Big Data) va narsalar interneti (IoT) kabi texnologiyalar xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va operatsion samaradorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [3]. Bu texnologiyalar mijozlar tajribasini shaxsiylashtirish, qulaylik yaratish va 24/7 qo'llab-quvvatlash orqali o'zgartirmoqda. AI-chatbotlar va aqlli xona tizimlari bunga misol bo'la oladi. Texnologik o'zgarishlar, shuningdek, xarajatlarni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va pandemiyadan keyingi davrda gigiyena va xavfsizlik talablarini qondirish orqali operatsion jarayonlarni optimallashtiradi [3]. Ushbu innovatsiyalarni qabul qilish sanoatning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar turizm va mehmondo'stlik sohasini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini keng qamrab olgan. Biroq, O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlari va hududiy xususiyatlarini inobatga olgan holda, turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini kompleks tarzda tahlil qilish va tizimli tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan chuqur tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Ushbu tezis aynan shu bo'shliqni to'ldirishga intiladi.

Metodologiya. Ushbu tezisdagi qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishish uchun kompleks tadqiqot metodologiyasi qo'llanilgan bo'lib, u nazariy tahlil, empirik ma'lumotlarni sintez qilish va tizimli yondashuvni o'z ichiga oladi. 5.1. Tadqiqot yondashuvi Tadqiqotda aralash usullar yondashuvi (mixed-methods approach) qo'llanilgan bo'lib, u sifat va miqdoriy tahlil elementlarini birlashtiradi. Bu yondashuv turizm va mehmondo'stlik sohasidagi murakkab jarayonlarni har tomonlama o'rganish imkonini beradi. 5.2. Ma'lumotlarni yig'ish usullari Tadqiqot uchun ma'lumotlar asosan ikkilamchi manbalardan yig'ilgan: Ilmiy adabiyotlar tahlili: Turizm nazariyasi, mehmondo'stlik menejmenti, marketing strategiyalari, innovatsion texnologiyalar va barqaror rivojlanishga oid monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va tezislari o'rganilgan. Xususan, O'zbekiston turizm sektoriga oid [1], [2], [3] manbalaridan keng foydalanilgan. Statistik ma'lumotlar: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) kabi xalqaro tashkilotlarning rasmiy statistik ma'lumotlari, hisobotlari va nashrlari tahlil qilingan. Normativ-huquqiy hujjatlar: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizm sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari, hukumat dasturlari, konsepsiyalar va strategik hujjatlar o'rganilgan. Xalqaro tajribalar: Turizm sohasida ilg'or tajribaga ega mamlakatlarning rivojlanish modellari, strategiyalari va innovatsion yechimlari bo'yicha mavjud tadqiqotlar va hisobotlar ko'rib chiqilgan. 5.3. Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari Yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun quyidagi usullar qo'llanilgan: Sistemali tahlil: Turizm salohiyati va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi barcha omillarni (iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, texnologik, ekologik) o'zaro

bog'liqlikda va kompleks tarzda o'rganish. Qiyosiy tahlil: O'zbekistonning turizm rivojlanish ko'rsatkichlari va mehmondo'stlik xizmatlari darajasini xalqaro standartlar va ilg'or mamlakatlar tajribasi bilan solishtirish [2]. SWOT tahlili: O'zbekiston hududlarining turizm salohiyatini baholashda kuchli tomonlar (Strengths), zaif tomonlar (Weaknesses), imkoniyatlar (Opportunities) va tahdidlar (Threats)ni aniqlash. Bu tahlil strategik yo'nalishlarni belgilashda asos bo'lib xizmat qiladi. Kontent tahlili: Ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlardagi asosiy g'oyalar, tendensiyalar va tavsiyalarni aniqlash, ularni tizimlashtirish va umumlashtirish. Induktiv va deduktiv yondashuvlar: Umumiy nazariy qoidalardan xususiy holatlarni tahlil qilish (deduksiya) va xususiy ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) orqali tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirish. 5.4. Tadqiqot doirasi Tadqiqot O'zbekiston Respublikasining barcha hududlarining turizm salohiyatini qamrab oladi, biroq madaniy-tarixiy, ziyorat, ekologik va etno-turizm kabi ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratilgan. Mehmondo'stlik xizmatlari tahlilida esa zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi va xizmat sifatini oshirish masalalari markaziy o'rin tutadi. 5.5. Tadqiqotning ishonchliligi va asosiligi Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asosiligi yig'ilgan ma'lumotlarning rasmiy va ob'ektiv manbalardan olinganligi, shuningdek, ilmiy jihatdan asoslangan tahlil usullarining qo'llanilishi bilan ta'minlanadi. Har bir xulosa va tavsiya mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalar asosida shakllantirilgan.

Natijalar va tahlil. O'zbekiston hududlarining turizm salohiyati va mehmondo'stlik xizmatlarining hozirgi holati tahlili O'zbekiston hududlari ulkan va xilma-xil turizm salohiyatiga ega. Bu salohiyat asosan quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: Madaniy-tarixiy meros: Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi qadimiy shaharlar YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, ularning me'moriy obidalari, muzeylari va tarixiy joylari xalqaro sayyohlarni o'ziga jalb etadi. Ziyorat turizmi: Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Imom Moturidiy kabi buyuk islom ulamolarining qadamjolari musulmon dunyosidan ziyoratchilar oqimini ta'minlaydi. Ekologik va sarguzasht turizmi: Chimyon-Chorvoq, Zomin, Surxondaryo tog'lari, Orol dengizi hududidagi ekoturizm imkoniyatlari tabiat ixlosmandlari uchun jozibador. Etno-turizm: Har bir hududning o'ziga xos urf-odatlar, hunarmandchiligi, milliy taomlari va folklor san'ati etno-turizmni rivojlantirish uchun boy manba hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasida sezilarli o'sish kuzatildi. Hukumatning sa'y-harakatlari, jumladan, viza rejimini soddalashtirish, yangi aviaqatnovlarni yo'lga qo'yish va turizm infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar natijasida sayyohlar soni oshdi. Xususan, "Buyuk Ipak yo'li" turizm markazi kabi yirik loyihalar Samarqandning turizm jozibadorligini yanada oshirdi [2]. Biroq, mavjud imkoniyatlarga qaramay, turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud: Hududiy

nomutanosiblik: Turistlar oqimi asosan Samarqand, Buxoro, Xiva kabi an'anaviy markazlarda to'plangan. Boshqa hududlarning, masalan, Qashqadaryo, Surxondaryo, Qoraqalpog'istonning ulkan salohiyati yetarli darajada ochilmagan va targ'ib qilinmagan. Infratuzilma yetishmovchiligi: Ayrim hududlarda transport infratuzilmasi (yo'llar, aeroportlar, temir yo'llar), zamonaviy mehmonxona va umumiy ovqatlanish shoxobchalari, sanitariya-gigiyena sharoitlari xalqaro standartlarga to'liq javob bermaydi. Xizmat ko'rsatish sifati: Mehmondo'stlik xizmatlari sifati, ayniqsa, kichikroq shaharlar va qishloq joylarda, xalqaro talablarga mos kelmaydi. Xodimlar malakasi, xorijiy tillarni bilish darajasi va mijozlarga yo'naltirilgan xizmat ko'rsatish madaniyati bo'yicha kamchiliklar mavjud. Marketing va brending: O'zbekistonning turizm brendi hali to'liq shakllanmagan va xalqaro miqyosda yetarli darajada targ'ib qilinmagan. Raqamli marketing strategiyalari va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi past [1]. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Mehmondo'stlik sohasida raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili kabi innovatsiyalarni joriy etish jarayoni sekin kechmoqda [3]. Bu esa xizmat ko'rsatish samaradorligi va mijozlar tajribasini yaxshilash imkoniyatlarini cheklaydi. Kadrlar salohiyati: Turizm va mehmondo'stlik sohasida malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj yuqori. Ta'lim dasturlari va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tizimni takomillashtirish zarur.

6.2. SWOT tahlili O'zbekiston turizm sektorining hozirgi holatini baholash uchun SWOT tahlili quyidagi natijalarni beradi: Kuchli tomonlar (Strengths): Boy madaniy-tarixiy meros va noyob me'moriy obidalar. Xilma-xil tabiiy landshaftlar (tog'lar, cho'llar, daryolar). Hukumatning turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan siyosiy irodasi va qo'llab-quvvatlashi. Xavfsiz va mehmondo'st muhit. Ziyorat turizmi uchun ulkan salohiyat. Zaif tomonlar (Weaknesses): Turizm infratuzilmasining ayrim hududlarda yetarli emasligi. Xizmat ko'rsatish sifati va xalqaro standartlarga mos kelmasligi. Raqamli marketing va brending strategiyalarining sustligi [1]. Mehmondo'stlik sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning sekinligi [3]. Malakali kadrlar yetishmovchiligi. Hududlar o'rtasida turizm rivojlanishidagi nomutanosiblik. Imkoniyatlar (Opportunities): Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali global targ'ibotni kuchaytirish [1, 2]. Niche turizm turlarini (ekoturizm, sarguzasht, gastronomik, tibbiy turizm) rivojlantirish. Xalqaro investitsiyalar va hamkorlikni jalb qilish [1, 2]. "Aqlli shahar" konsepsiyalari va yirik turizm loyihalarini amalga oshirish [2]. Pandemiya dan keyingi davrda ichki turizmni rivojlantirish. MICE (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) turizmini rivojlantirish. Tahdidlar (Threats): Global turizm bozoridagi yuqori raqobat. Mintaqaviy va global iqtisodiy beqarorlik. Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatish xavfi (barqarorlikni ta'minlamaslik). Sog'liqni saqlash va xavfsizlik bilan bog'liq global tahdidlar. Raqamli xavfsizlik va ma'lumotlar himoyasi bilan bog'liq muammolar [3].

Ushbu tahlil O‘zbekistonning turizm salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun kompleks va strategik yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama. O‘zbekiston hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo‘stlik xizmatlarini rivojlantirish uchun yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni belgilash maqsadga muvofiqdir: 7.1. Turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish va brendingni kuchaytirish O‘zbekistonning turizm taklifini faqat madaniy-tarixiy yo‘nalishlar bilan cheklamasdan, niche turizm turlarini faol rivojlantirish zarur. Bularga ziyorat, ekstremal, etno-madaniy, ekologik, agroturizm, gastronomik va MICE turizmi kiradi [2]. Har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi noyob turizm mahsulotlarini yaratish va ularni maqsadli auditoriyaga yo‘naltirish lozim. Shuningdek, O‘zbekistonning yagona, tan olinadigan turizm brendini shakllantirish va uni xalqaro miqyosda samarali targ‘ib qilish muhimdir [1]. Bu jarayonda har bir hududning o‘ziga xos brendini yaratish va uni umumiy milliy brendga integratsiya qilish orqali sinergetik effektga erishish mumkin. 7.2. Raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish Mehmondo‘stlik va turizm sohasida raqamli transformatsiya ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi kerak. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi: Raqamli marketing strategiyalarini takomillashtirish: Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar, bloglar va vloggerlar bilan hamkorlik orqali O‘zbekistonning turizm jozibadorligini global miqyosda targ‘ib qilish [1, 2]. Virtual turlar, 3D modellar va interaktiv xaritalar yaratish. Mehmondo‘stlikda innovatsion texnologiyalar: Mehmonxona va restoranlarda sun‘iy intellekt (AI) asosidagi chatbotlar, aqlli xona tizimlari, katta ma‘lumotlar (Big Data) tahlili orqali mijozlarning ehtiyojlarini oldindan aniqlash va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taklif etish [3]. Blokcheyn texnologiyasini to‘lov tizimlari va xavfsizlikni ta‘minlashda qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganish. "Aqlli shahar" konsepsiyalarini integratsiya qilish: Turizm infratuzilmasini rivojlantirishda aqlli transport tizimlari, xavfsizlik kameralari va raqamli axborot markazlarini joriy etish [2]. 7.3. Infratuzilmani rivojlantirish va xizmat sifatini oshirish Turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xizmat ko‘rsatish sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Transport infratuzilmasi: Hududlararo yo‘llar sifatini yaxshilash, ichki aviaqatnovlar sonini ko‘paytirish, temir yo‘l transportini rivojlantirish va zamonaviy vokzallar qurish. Turar joy imkoniyatlari: Mehmonxonalardan tashqari, butik mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, ekologik kempinglar va glampinglar kabi turli xil turar joy turlarini rivojlantirish. Xizmat ko‘rsatish standartlari: Xalqaro sifat menejmenti tizimlarini (ISO) joriy etish, gigiyena va xavfsizlik talablariga qat‘iy rioya qilish [3]. Turizm ob‘ektlarida qulayliklar (sanitariya sharoitlari, nogironlar uchun sharoitlar) yaratish. 7.4. Kadrlar salohiyatini oshirish Turizm va mehmondo‘stlik sohasida malakali kadrlar yetishmovchiligi jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. Ta‘lim dasturlarini modernizatsiya qilish: Xalqaro

standartlarga mos keladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish: Talabalar va soha xodimlari uchun amaliyotlar, stajirovkalar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Xorijiy tillarni o'rgatishga alohida e'tibor qaratish. Xizmat ko'rsatish madaniyatini shakllantirish: Mijozlarga yo'naltirilganlik, mehmondo'stlik va professional etika tamoyillarini singdirish. 7.5. Barqaror turizmni rivojlantirish Turizmning iqtisodiy foydalarini atrof-muhitni muhofaza qilish va mahalliy jamoalarning manfaatlarini ta'minlash bilan uyg'unlashtirish zarur [2]. Ekologik mas'uliyat: Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni boshqarish va energiya samaradorligini oshirish. Madaniy merosni asrash: Tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va ularni saqlashga e'tibor qaratish. Mahalliy jamoalarni jalb qilish: Turizm rivojlanishidan mahalliy aholining manfaatdorligini ta'minlash, ularni turizm xizmatlarini ko'rsatishga jalb qilish va daromadlarini oshirish. 7.6. Davlat-xususiy sheriklik va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash Turizm sohasini rivojlantirishda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlik hal qiluvchi ahamiyatga ega [1]. Investitsiyalarni jalb qilish: Xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish, turizm loyihalariga investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish [2]. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO), YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarni mustahkamlash, ularning tajribasi va resurslaridan foydalanish. Mintaqaviy hamkorlik: Qo'shni mamlakatlar bilan birgalikda transchegaraviy turizm yo'nalishlarini rivojlantirish. Ushbu ustuvor yo'nalishlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni kompleks tarzda amalga oshirish O'zbekistonning turizm salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va mehmondo'stlik xizmatlari sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Bu esa mamlakatimizni jahon turizm xaritasida yanada jozibador va raqobatbardosh destinatsiyaga aylantiradi.

Xulosa. Ushbu tezisdagi O'zbekiston hududlarining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari atroflicha tahlil qilinib, ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston o'zining boy madaniy-tarixiy merosi, noyob tabiiy go'zalliklari va mehmondo'st xalqi bilan ulkan turizm salohiyatiga ega. Hukumat tomonidan so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar turizm sektorining rivojlanishiga sezilarli turtki berdi. Biroq, bu salohiyatdan to'liq foydalanish va xizmat ko'rsatish sifatini xalqaro darajaga ko'tarish uchun hali ko'plab vazifalar mavjud. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi: 1. O'zbekistonning turizm salohiyati hududlar o'rtasida nomutanosib taqsimlangan bo'lib, an'anaviy markazlardan tashqari boshqa hududlarning imkoniyatlari yetarli darajada ochilmagan. 2. Mehmondo'stlik xizmatlari sifati va infratuzilmasi, ayniqsa, ayrim mintaqalarda, xalqaro standartlarga to'liq javob bermaydi. 3. Raqamli marketing strategiyalari, brending va innovatsion texnologiyalarni (AI, IoT, Big Data) mehmondo'stlik sohasiga

integratsiya qilishda sezilarli kamchiliklar mavjud. 4. Turizm va mehmondo'stlik sohasida malakali kadrlar yetishmovchiligi sohaga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu tezisda ilgari surilgan ustuvor yo'nalishlar – turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani rivojlantirish va xizmat sifatini oshirish, kadrlar salohiyatini mustahkamlash, barqaror turizmni rivojlantirish hamda davlat-xususiy sheriklik va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish – O'zbekistonning turizm sektorini barqaror rivojlantirish uchun kompleks yechimlarni taqdim etadi. Bu yo'nalishlarni amalga oshirish mamlakatimizning jahon turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga, hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga va aholi farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Tadqiqotning cheklovlari: Ushbu tezis asosan ikkilamchi ma'lumotlar va mavjud adabiyotlar tahliliga asoslangan. Hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish uchun keng qamrovli empirik tadqiqotlar (masalan, sayyohlar va mahalliy aholi o'rtasida so'rovnomalar, ekspert intervyulari) o'tkazilmagan. Shuningdek, turizm sektorining dinamik tabiati doimiy monitoring va yangilanishlarni talab qiladi, bu esa tezisning ma'lum bir vaqtdagi holatni aks ettirishiga olib keladi. Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari: Kelgusida O'zbekistonning alohida hududlarining turizm salohiyatini chuqur o'rganishga qaratilgan keys-stadi tadqiqotlari o'tkazish maqsadga muvofiq. Raqamli texnologiyalarning sayyohlar tajribasiga va mehmondo'stlik xizmatlari samaradorligiga ta'sirini empirik jihatdan baholash, shuningdek, tibbiy turizm, agroturizm kabi niche turizm turlarini rivojlantirishning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish muhim ilmiy yo'nalishlar bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Xasanov, B. A. (2022). Hududiy turizm salohiyatini oshirishda innovatsion yondashuvlar. Iqtisodiyot va moliya, (1), 101-107. – https://uzjournals.edu.uz/iqtisodiyot_moliya/vol2022/iss1/14/
- [2] Toshpulatov, S. R. (2023). Mehmondo'stlik industriyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni. Moliya va bank ishi, (3), 112-118. – <https://uzjournals.edu.uz/mb/vol2023/iss3/14/>
- [3] Shodmonov, Sh. Sh. (2021). Hududiy turizm salohiyatini oshirishda innovatsion yondashuvlar. Fan va texnologiyalar taraqqiyoti, (2), 120-125. – <https://uzjournals.edu.uz/fnt/vol2021/iss2/20/>
- [4] To'xliyev, N. T., & G'ofurov, Z. O. (2020). Turizm iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
- [5] Xolmatov, Q. B. (2023). Barqaror turizmni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. Xalqaro moliya va hisob, (2), 150-158. – <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2023/iss2/18/>

PRIORITY DIRECTIONS OF TOURISM SERVICES IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM

Zaripov Toxirjon Yusufboy o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Orcid: 0009-0009-6801-4672

Gmail: zaripovtohirjon9@gmail.com

Phone number: +998996679979

Abstract. The global tourism industry stands at a pivotal crossroads between economic growth and environmental stewardship. This paper examines priority directions for tourism services within the framework of sustainable development, analysing the interplay among eco-tourism, digital innovation, cultural heritage preservation, community-based tourism, and responsible governance. Drawing on data from the United Nations World Tourism Organization (UN Tourism / UNWTO), the World Travel and Tourism Council (WTTC), and Uzbekistan's national tourism statistics, the study maps sectoral trends from 2019 to 2024 and benchmarks Uzbekistan's tourism trajectory against global best practices. The paper argues that a multi-pillar approach - integrating environmental certification, digital transformation, inclusive community engagement, and robust regulatory frameworks - is essential for converting tourism growth into lasting socio-economic capital.

Keywords: sustainable tourism; eco-tourism; digital tourism; cultural heritage; community-based tourism; responsible governance; Uzbekistan; UNWTO; 2030 SDGs; tourism services.

Yet growth alone is insufficient. Climate scientists, urban planners, and development economists increasingly warn of overtourism, biodiversity loss, cultural commodification, and socio-economic inequity. The United Nations 2030 Agenda - specifically Sustainable Development Goal 8.9, which calls for policies to promote sustainable tourism - provides the overarching normative framework. The UNWTO Global Roadmap for Tourism as a Vehicle for Achieving the SDGs [1] identifies five thematic pillars: competitiveness and economic resilience; climate action and green transition; people-centred development; digital transformation; and enhanced governance.

Priority directions for sustainable tourism services focus on balancing environmental integrity, socio-cultural authenticity, and economic viability. Key strategies include developing eco-friendly, low-carbon, and rural tourism, enforcing strict destination management, supporting local supply chains, and leveraging digital tools for sustainable planning to ensure long-term, inclusive growth.

1. Eco-Tourism and Environmental Stewardship

Eco-tourism occupies the first tier of sustainable tourism services. The global eco-tourism market was valued at approximately USD 247 billion in 2023 and is

projected to reach USD 279 billion by 2025 and USD 498 billion by 2029 (Radical Storage, 2024). The sector is growing at an annual rate of 13.1%, significantly outpacing conventional mass tourism [2].

Certification schemes - including ISO 14001 (Environmental Management), Green Globe, EarthCheck, and the GSTC - provide credible third-party validation. While 52% of travellers are interested in understanding hotel sustainability certifications, adoption of certified accommodation remains uneven across destinations[2-3]. For Uzbekistan, which hosts biodiversity-rich mountain ecosystems (Tien Shan, Zarafshan ranges) and the ecologically sensitive Aral Sea basin, eco-certification offers both a market differentiator and a governance tool.

2. Digital Transformation and Smart Tourism

Digitalisation reshapes every node of the tourism value chain - from destination discovery and booking to in-destination experience and post-trip review. Smart city tourism technology attracted USD 10 billion in investment globally in 2023[8], and VR/AR tourism technology funding totalled USD 2.5 billion in the same year. The OECD's 2024 Tourism Trends and Policies report identifies digital transformation as one of the two cross-cutting reform priorities for all member countries[9].

In Uzbekistan, the rise of online travel agencies (OTAs) and digital booking platforms has materially broadened market reach. The government's Uzbekistan–2030 strategy explicitly targets digital infrastructure upgrades, with Tashkent International Airport modernisation - supported by a Strategic Partnership Agreement with Singapore's Changi International Airports (signed January 2023) - as a flagship project [10]. Visa facilitation - including a visa-free regime extended to 90 countries and e-visas available to 56 countries as of August 2025 - is itself a form of digital-administrative reform that lowers the friction cost of inbound travel [10].

3. Cultural Heritage Tourism and Silk Road Identity

Cultural heritage tourism commands a premium in both traveller expenditure and destination branding. UNESCO's list of intangible and tangible World Heritage Sites provides an internationally recognised quality signal that reduces information asymmetry between traveller and destination. Uzbekistan benefits from seven UNESCO World Heritage Sites, anchoring a distinctive Silk Road tourism narrative centred on Samarkand, Bukhara, Khiva, and Shakhrisabz [10].

In Uzbekistan, the Registan ensemble in Samarkand attracted over 1 million visitors in 2022 alone, and Samarkand's status as host of the 25th UNWTO General Assembly (2023) - with Khiva simultaneously designated Tourism Capital of the Islamic World (2024) - generated sustained international media coverage that measurably broadened source market diversity[10].

4. Community-Based Tourism (CBT) and Inclusive Development

Community-based tourism represents the operational expression of the 'people-centred development' pillar identified in the UNWTO's Goa Roadmap (2023). CBT models position local communities as both owners and stewards of tourism resources, creating self-reinforcing incentives for conservation and cultural preservation.

In Uzbekistan, the domestic tourism dimension is equally compelling: between January and November 2025, residents undertook 23.7 million domestic trips under the 'Travel across Uzbekistan' programme [8], signalling that inclusive tourism is being pursued on multiple fronts. Women represent 47% of the tourism workforce globally [8], and expanding gender-equitable employment in Uzbekistan's hospitality and guiding sectors is a priority aligned with SDG 5 (gender equality) and SDG 8 (decent work).

5. Governance, Regulation, and Quality Standards

Effective governance is the institutional backbone that determines whether the preceding four directions generate durable outcomes. Tourism governance encompasses licensing and inspection regimes, environmental impact assessment, consumer protection, anti-corruption measures, and inter-ministerial coordination.

Uzbekistan's regulatory modernisation has been substantial. The Presidential Decree PF-5639 (2019) established a new institutional architecture for tourism, and subsequent reforms - including the separation of Uzbekistan Airports from Uzbekistan Airways (2019) and the planned USD 100 million Eurobond issuance for airport development (2025) - demonstrate a coherent investment strategy aligned with tourism growth targets [10].

The sustainable development of tourism is not a single policy choice but a dynamic, multi-pillar endeavour that must simultaneously address environmental limits, digital opportunity, cultural authenticity, inclusive economic participation, and regulatory effectiveness. This paper has synthesised current global statistical evidence and Uzbekistan's national data to map five priority directions - eco-tourism, digital transformation, cultural heritage, community-based tourism, and governance - and to propose a coherent framework for their integration.

REFERENCES

1. Avantio (2024). Sustainable Tourism Statistics 2023: Ultimate List. Retrieved from <https://www.avantio.com/blog/sustainable-tourism-statistics/>
2. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
3. Coach Hire Comparison (2024). 46 Shocking Sustainable Tourism Statistics. Retrieved from <https://www.coachhirecomparison.co.uk/blog/sustainable-tourism-statistics>

4. Gretzel, U., Fuchs, M., Baggio, R., Hoepken, W., Law, R., Neidhardt, J., ... & Xiang, Z. (2020). e-Tourism beyond COVID-19: A call for transformative research. *Information Technology & Tourism*, 22, 187–203.
5. UN Tourism [UNWTO] (2025a). World Tourism Barometer, Volume 23, No. 1 (January 2025). UN Tourism, Madrid. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2025.23.1.1>
6. NEP & UNWTO (2005). Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. UNEP/UN Tourism, Madrid. DOI: 10.18111/9789284408214.
7. Font, X., & McCabe, S. (2017). Sustainability and marketing in tourism: Its contexts, paradoxes, approaches, challenges and potential. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(7), 869–883.
8. Gitnux (2024). Global Tourism Industry Statistics 2026 Edition. Retrieved from <https://gitnux.org/global-tourism-industry-statistics/>
9. OECD (2024). OECD Tourism Trends and Policies 2024. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/b8c1c57e-en>
10. U.S. Commercial Service (2025). Uzbekistan – Travel and Tourism Country Commercial Guide. Retrieved from <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-travel-and-tourism>

UDK 338.48:640.4

HUDUDLARNING GOSTRONOMIK SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Usmanova Gulida Valiyevna

Namangan davlat universiteti

“Moliyaviy munosabatlar” kafedrası o., qituvchisi

Email: bibisoraozodbek@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7585-520X

Annotasiya: Mazkur maqolada hududlarning gastronomik salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo‘stlik xizmatlarini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, gastronomik turizmni rivojlantirishda milliy taomlar, hududiy gastronomik brendlar, restoran va mehmonxona xizmatlari hamda innovatsion texnologiyalarning o‘rni yoritilgan. Tadqiqot davomida gastronomik xizmatlar sifati, raqamlashtirish, gastronomik festivallar va servis infratuzilmasini rivojlantirish hududiy turizm raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili ekani asoslab berilgan. Maqolada gastronomik turizmni rivojlantirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: gastronomik turizm, mehmondo‘stlik xizmatlari, milliy taomlar, gastronomik brend, hududiy turizm, restoran servisi, innovatsiyalar, gastronomik festival, servis sifati, raqamli texnologiyalar.

Bugungi kunda jahon turizm industriyasida gastronomik turizm eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Zamonaviy turistlar nafaqat tarixiy obidalar yoki tabiiy resurslarga, balki hududlarning milliy taomlari, oshxona madaniyati va gastronomik an‘analariga ham katta qiziqish bildirmoqda. Shu sababli gastronomik turizm hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, xizmat ko‘rsatish sektorini modernizatsiya qilish va yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston hududlari boy gastronomik merosga ega bo‘lib, palov, somsa, lag‘mon, norin, shashlik kabi milliy taomlar xalqaro turistlar orasida katta qiziqish uyg‘otmoqda. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Farg‘ona vodiysi va Namangan viloyatlarining gastronomik imkoniyatlari turistik jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq gastronomik salohiyatdan foydalanish darajasi yetarli emasligi, servis sifati va marketing faoliyatidagi kamchiliklar ushbu yo‘nalish rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Gastronomik turizm hududiy iqtisodiyotning multiplikativ rivojlanishiga xizmat qiladi. Chunki turistlarning gastronomik xizmatlarga qilgan xarajatlari restoran, mehmonxona, transport, qishloq xo‘jaligi, savdo va hunarmandchilik sohalari rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan gastronomik salohiyat hududiy turizm raqobatbardoshligini oshiruvchi strategik resurs hisoblanadi.

Hududlarning gastronomik salohiyati quyidagi asosiy omillar orqali shakllanadi:

- milliy va an‘anaviy taomlar mavjudligi;
- hududiy oshxona madaniyati;
- mahalliy ekologik mahsulotlar;
- gastronomik festivallar va tadbirlar;
- restoran va mehmonxonalarning servis darajasi;
- gastronomik marshrutlar va food-tour dasturlari.

Hududlarning gastronomik salohiyati quyidagi asosiy omillar orqali shakllanadi:

1-jadval: Hududlarning gastronomik salohiyatini shakllantiruvchi asosiy omillar va ularning tavsifi

№	Omillar guruhi	Tavsif	Rivojlanishdagi ahamiyati
1	Milliy va an‘anaviy taomlar	Hududga xos oshxona madaniyati, tarixiy retseptlar	Turistik jozibadorlikni oshiradi
2	Mahalliy ekologik mahsulotlar	Organik sabzavot, meva, go’sht va sut mahsulotlari	Sifatli gastronomik xizmatni ta’minlaydi
3	Gastronomik brendlar	Hududga xos taomlar va restoran imiji	Hududni xalqaro darajada tanitadi
4	Restoran va mehmonxona	Xizmat sifati, gigiyena, interyer va mijozga	Mijoz qoniqishini oshiradi

	servisi	yo‘naltirilgan yondashuv	
5	Gastronomik festivallar	Milliy taomlar festivali, sayllar va ko‘rgazmalar	Turistlar oqimini ko‘paytiradi
6	Raqamli texnologiyalar	QR-menu, online buyurtma, mobil ilovalar	Xizmat tezligi va qulayligini oshiradi
7	Gastronomik marshrutlar	Food-tour yo‘nalishlari va gastronomik sayohat yo‘llari	Turizm diversifikatsiyasini ta‘minlaydi

Jadvaldan ko‘rinadiki, gastronomik turizm rivojida eng muhim omillar sifatida milliy taomlar, servis sifati va raqamli texnologiyalar yetakchi o‘rin egallaydi.

Gastronomik turizm rivojida mehmondo‘stlik xizmatlari alohida o‘rin egallaydi. Chunki turistlarning umumiy taassuroti ko‘p jihatdan restoran, mehmonxona va servis sifati bilan bog‘liq bo‘ladi. Zamonaviy turistlar taomning mazasi bilan bir qatorda xizmat ko‘rsatish sifati, sanitariya-gigiyena talablari, interyer, milliy atmosfera va innovatsion xizmatlarga ham katta e‘tibor qaratmoqda.

Restoran xizmatlarini takomillashtirish gastronomik turizm rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli restoranlarda:

- open kitchen konsepsiyasi;
- chef’s table xizmatlari;
- farm-to-table modeli;
- QR-menu va raqamli buyurtma tizimlari;
- milliy dizayn elementlari

kabi innovatsion yondashuvlarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, mehmonxonalarda gastronomik servislarni rivojlantirish turistlar oqimini oshirishga xizmat qiladi. Xususan:

- milliy nonushta xizmatlari;
- gastronomik degustatsiyalar;
- cooking show dasturlari;
- milliy taom tayyorlash bo‘yicha master-klasslar;
- tematik gastronomik kechalar

turistlarning qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Gastronomik festivallar hududiy turizmni rivojlantirishda samarali vositalardan biri hisoblanadi. Bunday tadbirlar hududiy brendni shakllantirish, mahalliy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro turistlarni jalb qilish imkonini beradi. Masalan, palov festivali, uzum sayli, qovun festivali va milliy taomlar haftaligi kabi tadbirlar gastronomik turizm rivojiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar gastronomik turizm rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turistlar restoran va gastronomik xizmatlarni asosan internet platformalari orqali tanlamoqda. Shu sababli:

- mobil gastronomik ilovalar;
- online booking tizimlari;
- AI asosidagi tavsiya platformalari;
- food blogger marketing;
- virtual gastronomik turlar

kabi innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, gastronomik turizm rivojiga quyidagi muammolar salbiy ta'sir ko'rsatmoqda:

- servis sifati yetarli emasligi;
- xalqaro standartlarning to'liq joriy etilmaganligi;
- malakali kadrlar yetishmasligi;
- marketing faoliyatining sustligi;
- xorijiy tillarni biluvchi xodimlar kamligi;
- gastronomik marshrutlarning yetarli emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Gastronomik turizm klasterlarini shakllantirish.
2. Mehmondo'stlik xizmatlarida xalqaro standartlarni joriy etish.
3. Gastronomik marshrutlar va food-tour dasturlarini ishlab chiqish.
4. Gastronomik festivallar sonini ko'paytirish.
5. Restoran va mehmonxonalarda innovatsion servis texnologiyalarini keng qo'llash.
6. Gastronomik marketing strategiyalarini rivojlantirish.
7. Hududiy gastronomik brendlarni shakllantirish.
8. Turizm va mehmondo'stlik sohasida malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish.

2-jadval: Gastronomik turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishdagi asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

№	Muammolar	Salbiy ta'siri	Taklif etilayotgan yechimlar
1	Servis sifati yetarli emas	Turistlar qoniqishi pasayadi, qayta tashrif kamayadi	Xalqaro servis standartlarini joriy etish (ISO, HACCP)
2	Malakali kadrlar yetishmasligi	Xizmat ko'rsatish sifati past bo'ladi	Kadrlar tayyorlash va qayta o'qitish tizimini rivojlantirish
3	Marketing faoliyatining sustligi	Hududiy gastronomik brendlar yetarlicha targ'ib qilinmaydi	Digital marketing va food-blogger strategiyalarini kuchaytirish

4	Xorijiy tillarni bilish darajasi past	Xalqaro turistlarga xizmat ko'rsatishda qiyinchiliklar	Til o'qitish dasturlarini kengaytirish
5	Gastronomik marshrutlar yetarli emas	Turistik oqim bir joyga jamlanib qoladi	Food-tour va gastronomik yo'nalishlarni ishlab chiqish
6	Innovatsion texnologiyalar kam joriy etilgan	Xizmat sifati va tezligi past bo'ladi	QR-menu, AI tavsiya tizimlari va onlayn bookingni joriy etish
7	Standartlashtirish past darajada	Xizmatlar sifati bir xil emas	Milliy va xalqaro standartlarni implementatsiya qilish

Jadvaldan ko'rinadiki, gastronomik turizm rivojlanishiga eng katta to'siq sifatida servis sifati va kadrlar yetishmasligi omillari namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish ushbu muammolarni bartaraf etishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, gastronomik turizm hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish va turistik jozibadorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Hududlarning gastronomik salohiyatidan samarali foydalanish mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va gastronomik brendlarni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli gastronomik turizmni rivojlantirishda kompleks yondashuv asosida zamonaviy servis texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PF-27-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni.
3. Kotler P., Bowen J., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. – Pearson Education, 2017. – 687 p.
4. Hall C.M., Sharples L. Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2015. – 320 p.
5. Kalenikova E. Gastronomic Tourism as a Modern Direction of Tourism Development // Tourism and Hospitality Management. – 2021. – №4. – P. 45–52.
6. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. Menejment. – T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2018. – 230 b.

XO‘JALIK YURITUVCHI SUB‘EKT LARNI MHXSGA O‘TKAZISH SHAROITIDA MOLIVAVIY AKTIVLAR TARKIBINI BAHOLASH VA QAYTA TASNIFLASHNING DOLZARB MASALALARI

Umurzakov Dilshodbek Xakimovich

“Buxgalteriya hisobi” kafedrası dotsenti,

Namangan davlat texnika universiteti,

e-mail: umurzakovdilshodxakimovich@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o‘tkazish sharoitida moliyaviy aktivlar hisobini yuritishdagi tizimli amaliy muammolar tahlil qilingan. Milliy hisob tizimi (BHMS) va xalqaro standartlar (MHXS 9, MHXS 7, MHXS 32) o‘rtasidagi konseptual tafovutlar o‘rganilib, aktivlarni real bozor qiymatida baholash va tasniflash masalalari yoritilgan. Tadqiqot yakunida milliy amaliyotda moliyaviy instrumentlar hisobining shaffofligini oshirish va baholash metodologiyasini takomillashtirish bo‘yicha mualliflik takliflari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy aktivlar, pul mablag‘lari, investitsiyalar, debitorlik qarzdorligi, MHXS 9, BHMS, amortizatsiyalangan qiymat, haqqoniy qiymat, kutilayotgan kredit zararlari (ECL), transformatsiya.

Jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvi va kapital bozorlarining globallashuvi sharoitida xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning moliyaviy hisobotlari shaffofligini ta‘minlash eng dolzarb masalalardan biridir. O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida yirik korxonalar va aksiyadorlik jamiyatlarining MHXSga o‘tishi majburiy etib belgilandi. Biroq, amaliyotda moliyaviy aktivlar - pul mablag‘lari, qisqa va uzoq muddatli investitsiyalar hamda debitorlik qarzdorliklarini xalqaro standartlar talablari asosida yuritishda qator konseptual va uslubiy muammolar kuzatilmoqda.

Milliy buxgalteriya hisobi standartlari (BHMS) asosan yuridik shaklga va tarixiy qiymatga tayansa, MHXS iqtisodiy mazmun ustuvorligiga va bozor bahosiga asoslanadi. Ushbu maqolada moliyaviy aktivlarni tasniflash, baholash va ularning qadrsizlanishini hisobga olishdagi dolzarb muammolar ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etiladi.

Xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarni xalqaro standartlarga o‘tkazishda moliyaviy aktivlar tarkibiga kiruvchi pul mablag‘lari, investitsiyalar va debitorlik qarzdorliklari hisobini yuritish tizimli yondashuvlarni talab etadi [1]. Milliy buxgalteriya hisobi qoidalari ushbu faol elementlarni asosan tarixiy qiymat hamda huquqiy shakl tamoyillari asosida baholashni nazarda tutadi [2].

An‘anaviy uslubiyat iqtisodiy mazmun ustuvorligi, pulning vaqtga nisbatan qadrsizlanishi va ehtimoliy defolt xavf-xatarlarini moliyaviy hisobotlarda to‘liq aks

ettirish imkonini bermaydi. Pul mablag‘larini yuritishda banklardagi maqsadli cheklangan kapital oqimlari milliy hisobda umumiy likvidlik tarkibida ko‘rsatilishi aktivlarning real holatini ifodalashda chalkashliklar yuzaga keltiradi.

Korxonalar tomonidan amalga oshirilgan investitsiyalarni MHXS 9 standarti asosida baholashda mahalliy fond bozorining sustligi sababli haqqoniy qiymatni aniqlash mexanizmlari mavjud emasligi jiddiy amaliy to‘siq hisoblanadi [3]. Debitorlik qarzdorligi bo‘yicha milliy tizimda shubhali qarzlarni zaxirasini yaratishning majburiy emasligi balans ko‘rsatkichlari xolisligini buzadi [4].

Xalqaro andozalar esa majburiyat yuzaga kelgan ilk kundanoq kutilayotgan kredit zararlari (ECL) modeli bo‘yicha oldindan himoya fondini shakllantirishni qat‘iy talab etadi [5]. Statistik ma‘lumotlar va debitorlarning to‘lov tarixi bazasi shakllanmagani bois, amaliyotda zahira matritsasini hisoblash murakkab jarayonga aylanmoqda.

Mavjud uslubiy muammolarni bartaraf etish maqsadida moliyaviy aktivlar tarkibini xalqaro mezonlarga moslashtirish, ularni biznes-model va shartnomaviy pul oqimlari xususiyatlari bo‘yicha qayta tasniflash hamda baholash tizimini raqamlashtirish lozim.

Moliyaviy aktivlarning real qiymatini milliy hisobda xolis aks ettirmaslik balans shaffofligini pasaytiradi. Korxonaning iqtisodiy ko‘rsatkichlari xorijiy investorlar talablariga javob berishi uchun ushbu aktivlarni MHXS 9 mezonlari asosida qayta baholash zaruriyati tug‘iladi. Natijada, an‘anaviy va xalqaro tizimlar o‘rtasidagi konseptual farqlarni yaqqol ko‘rsatish hamda farqlar balansini tahlil qilish maqsadida quyidagi qiyosiy jadvalda ko‘rib o‘tamiz

1-jadval.

Moliyaviy aktivlarning BHMS va MHXS 9 bo‘yicha qiyosiy tahlili(shartli ma‘lumotlar)

Moliyaviy aktiv turi	Milliy hisob bahosi (mln so‘m)	MHXS bo‘yicha qayta baholash hajmi (mln so‘m)	Ehtimoliy xavf va farqlar balansi (mln so‘m)	MHXS bo‘yicha sof qiymat (mln so‘m)
Pul mablag‘lari	150,000	120,000	30,000 (Cheklangan mablag‘)	120,000
Investitsiyalar	250,000	210,000	40,000 (Haqqoniy qiymat farqi)	210,000
Debitorlik	300,000	265,000	35,000 (ECL	265,000

qarzlari			xavf zaxirasi)	
JAMI:	700,000	595,000	105,000	595,000

Taqdim etilgan birinchi qiyosiy jadval moliyaviy aktivlar hisobini milliy tizimdan xalqaro standartlarga transformatsiya qilishning iqtisodiy natijalarini ko'rsatadi. BHMS qoidalari bo'yicha jami aktivlar nominal bahoda 700,000 mln so'm hajmida aks ettirilgan. Xalqaro baholash mezonlari qo'llanilganda esa cheklangan pullar, investitsiyalarning haqqoniy qiymat pasayishi va debitorlik qarzi xavf zaxiralari hisobiga 105,000 mln so'mlik tafovut aniqlandi.

MHXS talablari asosida aktivlarning real sotib olish quvvati 595,000 mln so'm qiymatda ifodalanib, balans ko'rsatkichlarining sun'iy ravishda yuqori baholanishiga chek qo'yildi. Ushbu ko'rsatkichlar korxonaning haqiqiy likvidlik darajasini ifodalaydi. Natijada tashqi foydalanuvchilar va auditorlar uchun hisobotlarning ishonchlik darajasi ortadi. Moliyaviy risklarni oldindan prognoz qilish tizimi shakllanadi. Mazkur tahlil aktivlar sifatini xolis baholash uchun zamin yaratadi. Korxona rahbariyati real iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida to'g'ri strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Umumiy moliyaviy aktivlar tarkibida debitorlik qarzdorligi eng yuqori xavf darajasiga ega bo'lib, uning sifatini baholash alohida yondashuvni talab etadi. Milliy tizimda muddati o'tgan majburiyatlarning qadsizlanishini oldindan prognoz qilish mexanizmi yo'qligi balans xolisligini buzadi. MHXS 9 standarti talab qilgan kredit zararlarini vaqt omili asosida guruhlash hamda ehtimoliy yo'qotishlarni aniq hisoblash maqsadida maxsus zahira matritsasini shakllantirish zaruriyati yuzaga keladi.

2-jadval.

Debitorlik qarzdorligi bo'yicha kutilayotgan kredit zararlarini (ECL) zaxira matritsasi(shartli ma'lumotlar)

Qarzdorlik muddatlari	Debitorlik qarzi qoldig'i (mln so'm)	Kutilayotgan defolt koeffitsienti (%)	Hisoblangan ehtimoliy yo'qotish zaxirasi (mln so'm)	Sof reallashish qiymati (mln so'm)
Joriy (0–30 kun)	180,000	1.0%	1,800	178,200
Muddati o'tgan (31–90 kun)	70,000	6.0%	4,200	65,800
Muddati o'tgan (91–	35,000	14.0%	4,900	30,100

180 kun)				
Umidsiz qarzlari (180+ kun)	15,000	100.0%	15,000	0
JAMI:	300,000	-	25,900	274,100

Ikkinchi jadval debitorlik qarzdorligi tarkibini MHXS 9 standarti talablari doirasida zaxira matritsasi uslubiyati asosida guruhlash samarasini ko'rsatib beradi. Korxonaning jami debitorlik qarzi 300,000 mln so'mni tashkil etib, ular muddatlari bo'yicha to'rtta bosqichga ajratilgan. Tarixiy va makroiqtisodiy omillardan kelib chiqqan holda, har bir davr uchun alohida defolt koeffitsientlari qo'llanildi.

Olib borilgan amaliy hisob-kitoblar natijasida jami 25,900 mln so'm miqdorida kutilayotgan kredit zararlari zaxirasi shakllantirildi. Xalqaro moliyaviy hisobotlar tizimida mazkur aktivning sof reallashish qiymati 274,100 mln so'm hajmida tan olinadi. Muddati 180 kundan oshgan 15,000 mln so'mlik qarzdorlik to'liq yo'qotish sifatida baholanib, sof aktiv tarkibidan chiqarildi. Ushbu tizimli baholash usuli moliyaviy instrumentlar qadrsizlanishini to'g'ri aks ettirish orqali investorlar uchun shaffof muhit yaratadi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda moliyaviy aktivlar tarkibiga kiruvchi pul mablag'lari, investitsiyalar va debitorlik qarzdorliklari hisobini milliy tizimdan xalqaro standartlarga transformatsiya qilish yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar muhim xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, amaldagi 21-son BHMS qoidalari moliyaviy instrumentlarning real bozor qiymatini, inflyatsiya shiddatini va defolt xavflarini moliyaviy hisobotlarda xolis aks ettirish quvvatiga ega emas.

An'anaviy hisob tizimidagi tarixiy qiymatga suyanish prinsipi aktivlar hajmining balansda sun'iy ravishda yuqori baholanishiga olib keladi va natijada tashqi investorlar uchun chalg'ituvchi axborot muhitini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, pul mablag'lari tarkibidagi cheklangan kapital oqimlarini ajratish va investitsiyalarni mahalliy fond bozori sustligi sharoitida haqqoniy qiymatda baholash mexanizmlarining yo'qligi uslubiy islohotlar izchilligini talab etadi. Debitorlik qarzdorligi bo'yicha kutilayotgan kredit zararlari (ECL) modelini amaliyotga tatbiq etish esa korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi eng bosh ustuvor vazifadir.

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиқиб хо'jalik yurituvchi sub'ektlar amaliyoti uchun quyidagi tizimli taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

Birinchidan, MHXS 9 standarti talab qilgan zaxira matritsasini to'g'ri shakllantirish maqsadida korxonalarda oxirgi 3–5 yillik debitorlik qarzlarning so'ndirilish tarixiga oid raqamli statistik ma'lumotlar bazasini yaratish lozim.

Ikkinchidan, banklarda ma'lum bir maqsadlar uchun garovga qo'yilgan yoki blokirovka qilingan pul mablag'larini milliy hisobdagi oddiy pul schyotlaridan chiqarib, MHXS 7 va KMHS 32 standartlariga muvofiq alohida cheklangan moliyaviy aktiv sifatida balansda mustaqil satrda aks ettirish tartibini joriy qilish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, faol moliyaviy bozor mavjud bo'lmagan sharoitda korxonalar egalik qiladigan uzoq va qisqa muddatli investitsiyalarning haqqoniy qiymatini xolis aniqlash uchun diskontlangan pul oqimlari modelidan foydalanish bo'yicha ichki uslubiy yo'riqnomalarni ishlab chiqish va ularni korxonaning Hisob siyosatida qat'iy mustahkamlab qo'yish talab etiladi.

To'rtinchidan, milliy schyotlar rejasidagi 4010, 4810 schyotlar tarkibida MHXS 9 prinsiplariga mos keluvchi kutilayotgan zararlar zaxirasini doimiy yuritish uchun 4910 schyotining qo'llanilish doirasini majburiy tartibga keltirish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Mazkur ilmiy va amaliy takliflarning tizimli ravishda amaliyotga tatbiq etilishi balans ko'rsatkichlarining sun'iy shishirilishiga chek qo'yadi, korxonalarning xalqaro bozordagi likvidlilik darajasini xolis ifodalaydi va natijada xorijiy investorlar hamda xalqaro kredit tashkilotlari uchun milliy sub'ektlarning investitsiyaviy jozibadorligini tubdan yuksaltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS) "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy-xo'jalik faoliyatining buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma".
2. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (IFRS 9) "Moliyaviy instrumentlar" (Financial Instruments).
3. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Darslik. – T.: "Sharq", 2021. – 416 b.
4. Tashnazarov S.N. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida moliyaviy aktivlar hisobini takomillashtirish muammolari // "Iqtisodiyot va ta'lim" ilmiy jurnali. – Toshkent, 2023. – №5. – B. 88-95.
5. Ismanov I.N. Korxonalarda MHXS 9 standartini joriy etish va moliyaviy instrumentlar qadrsizlanishini baholash metodikasi // "Bozor, pul va kredit" jurnali. – Toshkent, 2022. – №11. – B. 45-52.

PRIORITY DIRECTIONS FOR EFFECTIVE USE OF REGIONAL TOURISM POTENTIAL AND DEVELOPMENT OF HOSPITALITY SERVICES: EVIDENCE FROM NAMANGAN REGION

Mamajonov Ravshanjon Isroiljon o'g'li

Second-year PhD student,
Namangan State University,

Abstract. This article examines the current state and priority directions for managing tourism entrepreneurship entities in Namangan Region in the context of effective use of regional tourism potential and development of hospitality services. The study links tourism entrepreneurship with the broader growth of the service economy, because the tourism product is formed through the integrated activity of accommodation, catering, transport, trade, information and other service providers. According to the official statistical data, in January-December 2025 the volume of market services in Namangan Region reached 56,282.9 billion UZS, with a growth rate of 115.4 percent compared with the corresponding period of 2024. Accommodation and food services amounted to 23,631.5 billion UZS and accounted for 42.0 percent of total services. These indicators demonstrate that hospitality services form one of the key economic foundations for tourism entrepreneurship in the region. The article substantiates the need to manage tourism entrepreneurship not only through the statistics of tour firms, but also through an integrated analysis of hospitality, transport, trade, small business activity and destination management mechanisms.

Keywords: tourism potential, hospitality services, entrepreneurship entities, service economy, destination management, Namangan Region, market services, accommodation and food services. JEL Classification: L83, L26, R11, Z32.

Introduction. Effective use of regional tourism potential is increasingly viewed not merely as a matter of increasing tourist flows, but also as an important factor in developing the service sector, small business, employment, regional infrastructure and local economic activity. Tourism is a multi-sectoral service system. Its final efficiency depends on the coordinated activity of accommodation facilities, catering enterprises, transport providers, trade, information services, cultural institutions and other service entities.

Namangan Region is one of the important areas of the Fergana Valley in terms of tourism potential. Pilgrimage tourism, ecological tourism, gastronomic tourism, handicrafts, cultural heritage sites and local service markets create significant opportunities for the development of tourism entrepreneurship. At the same time, it is methodologically insufficient to assess the management of tourism entrepreneurship entities only through the number of tourism firms or accommodation facilities. The tourism product is formed as the final result of the interaction of many service providers.

Official statistics show that in January-December 2025 the total volume of market services in Namangan Region reached 56,282.9 billion UZS, increasing by 115.4 percent compared with the corresponding period of 2024. Within the structure of services, accommodation and food services reached 23,631.5 billion UZS and

accounted for 42.0 percent of all services. This confirms the high economic weight of hospitality-related services in the regional service economy [1].

The purpose of this article is to identify the priority directions for improving the management of tourism entrepreneurship entities in Namangan Region by linking tourism development with the general dynamics of market services, hospitality services, regional service distribution and small business activity.

Main Part. 1. Service-sector development as an economic basis for tourism entrepreneurship

The current state of management of entrepreneurship entities in tourism cannot be objectively evaluated without considering the overall development of the service sector. Tourism entrepreneurship is directly connected with accommodation, food services, transport, trade, information and personal services. Therefore, the development of market services creates the economic environment within which tourism entrepreneurship operates.

In Namangan Region, the volume and structure of services in 2025 indicate a strong service base for the development of tourism-related activities. Accommodation and food services formed the largest share of the service economy. Transport and trade services also occupied significant positions, which is important because these sectors constitute the core elements of the tourism value chain.

Table 1.

Indicators by types of services in Namangan Region, January-December 2025

Type of service	Volume, billion UZS	Growth rate, %	Share in total services, %
Total services	56,282.9	115.4	100.0
Communication and information services	1,590.7	121.4	2.8
Financial services	4,384.4	125.4	7.8
Transport services	6,637.7	110.1	11.8
Accommodation and food services	23,631.5	114.0	42.0
Trade services	10,615.5	115.1	18.9
Real estate services	736.9	108.9	1.3
Education services	2,362.7	133.7	4.2
Healthcare services	900.9	112.5	1.6
Rental and leasing services	442.3	114.2	0.8
Repair of	1,125.8	112.3	2.0

computers and household goods			
Other personal services	2,124.2	115.1	3.8
Architectural, engineering, technical testing and analysis services	261.6	122.0	0.5
Other services	1,468.7	111.1	2.6

Source: compiled by the author based on the official data of the Namangan Regional Statistics Department [1].

The data in Table 1 show that the sectors directly or indirectly serving tourism account for a substantial part of the regional service economy. Accommodation and food services alone accounted for 42.0 percent of total services. Transport services and trade services also represent large components of the service structure. This means that tourism entrepreneurship in Namangan Region should be evaluated as an integrated value chain rather than a narrow sector limited to travel agencies.

2. Territorial distribution of services and the demand environment for tourism entrepreneurship

The volume of market services by districts and cities reflects the territorial demand environment for tourism entrepreneurship. It indicates where the service infrastructure, consumer market, business activity and potential demand for tourism-related services are more concentrated.

In January-December 2025, Namangan city had the highest volume of services in the region, amounting to 12,619.5 billion UZS. Among the districts, Chust, Turaqurgon, Pop, Uychi, Chortoq and Namangan districts also demonstrated noticeable service volumes. This suggests that tourism entrepreneurship development should not be limited to the regional center, but should also be directed toward district-level tourism products and service clusters.

Table 2.

Volume of services by districts and cities of Namangan Region, January-December 2025

Territory	Volume, billion UZS	Growth rate, %	Share, %	Per capita, thousand UZS
Namangan Region	56,282.9	115.4	100.0	17,803.7

Namangan city	12,619.5	118.6	22.4	17,510.1
Mingbuloq district	1,087.2	115.7	1.9	7,710.5
Kosonsoy district	1,436.0	115.3	2.6	6,100.1
Namangan district	1,558.0	116.3	2.8	7,825.3
Norin district	1,296.6	115.7	2.3	7,179.4
Pop district	1,787.3	114.0	3.2	7,394.6
Turaqurgon district	1,818.2	115.2	3.2	7,180.7
Uychi district	1,681.7	114.7	3.0	7,007.2
Uchkurgan district	1,401.3	115.1	2.5	7,367.6
Chortoq district	1,565.1	114.9	2.8	7,072.2
Chust district	2,045.9	117.1	3.6	6,956.4
Yangiurgon district	1,371.0	114.5	2.4	5,618.8

Source: compiled by the author based on the official data of the Namangan Regional Statistics Department [1].

The territorial distribution of services confirms that Namangan city remains the main service center of the region. However, the considerable volume of services in Chust, Turaqurgon, Pop, Uychi, Chortoq and Namangan districts indicates the presence of potential local bases for tourism product diversification. In practical terms, this means that regional tourism management should support the development of district-level routes, accommodation facilities, catering services, transport links, handicraft trade and cultural events.

3. Hospitality services in the tourism value chain

Hospitality services are one of the central components of the tourism value chain. During a visit, tourists evaluate the destination not only through attractions, but also through accommodation quality, catering services, transport accessibility, information availability, cleanliness, safety and the overall emotional experience. Therefore, the management of tourism entrepreneurship entities should pay special attention to service quality, staff competence, customer orientation and coordination among service providers.

The fact that accommodation and food services reached 23,631.5 billion UZS in 2025 and accounted for 42.0 percent of all services demonstrates the strategic

importance of hospitality services for the regional economy. Transport services, with a volume of 6,637.7 billion UZS, and trade services, with 10,615.5 billion UZS, also form essential elements of the tourism service environment [1].

Accordingly, the development of tourism entrepreneurship in Namangan Region should be based on the integration of accommodation, catering, transport, trade, information and cultural services. This requires the introduction of quality standards, improvement of professional training, development of digital information channels and creation of local tourism products based on regional identity.

4. Small business and destination management as institutional factors

Tourism entrepreneurship is largely shaped by small business activity. Family guest houses, small hotels, restaurants, cafés, guide services, transport providers, handicraft enterprises and retail services often operate as small entrepreneurship entities. In Namangan Region, the number of registered small business entities reached 33,295 as of 1 January 2026. The largest share of newly established small business entities was recorded in trade, at 40.2 percent [2].

This indicates that tourism-related services are closely connected with the local small business sector. Therefore, the management of tourism entrepreneurship should include mechanisms for supporting small enterprises, integrating them into tourism routes, improving their service quality and connecting them with regional destination marketing.

In this regard, the Destination Management Organization (DMO) approach is of particular importance. A DMO can serve as a coordinating platform that brings together hotels, restaurants, transport providers, tour operators, guides, local authorities, cultural institutions, artisans and local communities around a common strategy. International experience shows that destination management requires stakeholder coordination, integrated product development, sustainable use of resources and long-term competitiveness [3; 4].

Conclusion and Recommendations. The analysis shows that the development of tourism entrepreneurship in Namangan Region should be understood within the broader context of service-sector growth. In January-December 2025, the market services volume reached 56,282.9 billion UZS, while accommodation and food services accounted for 42.0 percent of total services. This indicates that hospitality services are among the most important economic bases for the development of tourism-related entrepreneurship in the region.

The territorial distribution of services demonstrates the dominant role of Namangan city, but it also reveals considerable service potential in Chust, Turaqurqon, Pop, Uychi, Chortoq and other districts. Therefore, regional tourism policy should combine the service concentration of the regional center with the development of district-level tourism products and hospitality infrastructure.

Based on the findings, the following recommendations are proposed. First, the management of tourism entrepreneurship should be evaluated through an integrated service value-chain approach, including accommodation, food services, transport, trade, information services and local cultural resources. Second, district-level tourism products should be developed by connecting local attractions, accommodation facilities, catering enterprises, handicrafts and transport services into unified routes. Third, the quality of hospitality services should be improved through staff training, customer-service standards and digital information support. Fourth, small business entities should be actively integrated into the regional tourism product through incentives, consulting, marketing assistance and cooperation platforms. Fifth, the introduction of a destination management approach is advisable to ensure coordination among stakeholders and to strengthen the long-term competitiveness of Namangan Region as a tourism destination.

Overall, effective use of the tourism potential of Namangan Region requires a transition from fragmented management of individual enterprises to integrated management of the regional tourism and hospitality ecosystem. Such an approach can improve service quality, strengthen local entrepreneurship, increase destination competitiveness and contribute to sustainable regional development.

References

1. Namangan Regional Statistics Department. Socio-economic development of Namangan Region in January-December 2025. Section VI: Services. Namangan, 2026.
2. Namangan Regional Statistics Department. Socio-economic development of Namangan Region in January-December 2025. Section X: Small Entrepreneurship. Namangan, 2026.
3. World Tourism Organization. A Practical Guide to Tourism Destination Management. Madrid: World Tourism Organization, 2007.
4. World Bank Group. Destination Management Handbook: A Guide to the Planning and Implementation of Destination Management. Washington, DC: World Bank, 2023.
5. Pike S., Page S. J. Destination Marketing Organizations and Destination Marketing: A Narrative Analysis of the Literature // Tourism Management. 2014. Vol. 41. P. 202-227.

PUL MABLAG‘LARINI HISOBGA OLISH VA HISOBOT TIZIMINI RIVOJLANGAN MAMLUKATLAR TAJRIBASI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Umurzakov Dilshodbek Xakimovich

Namangan davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada global iqtisodiyotning tez o'zgaruvchan sharoitida pul mablag'larini hisobga olish va hisobot tizimlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalasi O'zbekiston Respublikasi misolida chuqur tahlil etilgan. Pul mablag'lari hisobining shaffofligi va aniqligining mamlakat iqtisodiy barqarorligi va investitsion muhitiga ta'siri, jahon amaliyoti va mahalliy sharoit asosida ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS, IFRS) joriy etilishi jarayonida mavjud muammolar aniqlangan hamda ularni bartaraf qilish bo'yicha amaliy tavsiya va takliflar ishlab chiqilgan. Maqola, shuningdek, mazkur yo'nalishdagi kelgusi tadqiqotlar va amaliyot uchun muhim strategik vazifalarni belgilab beradi..

Kalit so'zlar: Pul mablag'lari, hisob tizimi, xalqaro standartlar, MHXS, IFRS, moliyaviy hisobot, investitsiya muhiti, iqtisodiy barqarorlik, shaffoflik, audit, avtomatlashtirish, integratsiya, buxgalteriya hisobi, investorlarni jalb qilish, raqobatbardoshlik, hisobot aniqligi.

Global iqtisodiyotning jadal o'zgaruvchanlik sharoitida korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investitsiyalarni jalb etish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarida pul mablag'larini hisobga olish va hisobot tizimlarining xalqaro standartlarga muvofiqlashuvi dolzarb ahamiyatga ega. Pul mablag'lari hisobining shaffofligi va hisobotlarning aniqligi nafaqat korxonalar uchun ichki nazoratni kuchaytirishga yordam beradi, balki investitsion muhitni yaxshilash, xorijiy investorlarning ishonchini o'rnatish va xalqaro integratsiya jarayonlarini tezlashtirishga ham xizmat qiladi [1].

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) hisobotlarida ta'kidlanishicha, pul mablag'lari hisob tizimlarining xalqaro standartlarga moslashuvi investitsiya muhitini sezilarli darajada yaxshilab, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi [2]. Bu esa xalqaro miqyosda qabul qilingan yagona hisobot tizimlari (IFRS kabi) korxonalarning moliyaviy holati haqida aniq va to'g'ri ma'lumot olish imkoniyatini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son qarorida buxgalteriya hisobi va audit sohasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Bu qarorning amaliy tatbiqi natijasida mamlakatda moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta'minlash va xorijiy investorlarning ishonchini mustahkamlash uchun muhim huquqiy asos yaratildi [3].

Xalqaro tajribani o'rganish asosida, O'zbekistondagi pul mablag'lari hisob tizimida mavjud bo'lgan kamchiliklar, jumladan, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarga to'liq muvofiq kelmasligi, hisobot tizimlarining shaffof emasligi va hisobot ma'lumotlari ishonchliligining yetarli darajada emasligi kabi omillar aniqlandi. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun IFRS asosida qo'shimcha ta'lim va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini

joriy qilish, hamda bu sohadagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni muntazam ravishda yangilab turish zarurdir.

Shunday qilib, O'zbekistonda pul mablag'lari hisob tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish investitsion jozibadorlikni oshirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va global moliyaviy integratsiya jarayonlarida mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida pul mablag'lari hisob tizimi va moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiqlashuvi natijalari 2022–2024 yillar kesimida jadvallar orqali ilmiy asoslangan tahlil qilinadi. Bu tahlillarda mamlakatdagi pul mablag'lari dinamikasi, investitsion muhitning o'zgarishi hamda MHXS asosida moliyaviy hisobotlarning samaradorligi aniq raqamli ko'rsatkichlar orqali bayon etiladi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasidagi pul mablag'lari dinamikasi (2022-2024 yillar)

Ko'rsatkichlar	2022	2023	2024
Umumiy pul tushumlari (mlrd so'm)	1250	1450	1680
Joriy xarajatlar (mlrd so'm)	980	1120	1280
Sof pul oqimi (mlrd so'm)	270	330	400
Investitsiyalar (mlrd so'm)	120	140	160
Pul mablag'lari qoldig'i (mlrd so'm)	150	190	230

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2022-2024 yillarda O'zbekiston Respublikasida pul mablag'larining boshqaruvida sezilarli o'sish kuzatilgan. Umumiy pul tushumlari 2022 yildagi 1250 mlrd so'mdan 2024 yilda 1680 mlrd so'mga yetgan, bu esa 34,4% o'sishni tashkil etadi. Joriy xarajatlar ham shu davr ichida 980 mlrd so'mdan 1280 mlrd so'mgacha (30,6%) oshgan. Sof pul oqimi ko'rsatkichi esa yanada muhim tendensiyanı namoyon etgan bo'lib, 2022 yildagi 270 mlrd so'mdan 2024 yilda 400 mlrd so'mga, ya'ni 48,1% ga ko'paygan. Bunda eng yuqori o'sish sur'ati 2023-2024 yillar oralig'ida qayd etilgan bo'lib, bu pul mablag'larini boshqarish va samarali investitsiya siyosati natijasi sifatida baholanadi.

Investitsiyalar hajmi ham 2022 yilda 120 mlrd so'mdan 2024 yilda 160 mlrd so'mga, ya'ni 33,3% ga oshgan, bu ham mamlakatdagi investitsiya muhitining yaxshilanganligidan dalolat beradi. Shuningdek, pul mablag'lari qoldig'i ham ushbu

davr mobaynida izchil o‘tib borgan, bu esa moliyaviy barqarorlikning yaxshilanishi va likvidlik darajasining oshganligini ko‘rsatadi.

Quyidagi 2-jadvalda O‘zbekiston Respublikasida MHXS asosida moliyaviy hisobot tizimi samaradorligining 2022–2024 yillar oralig‘idagi ko‘rsatkichlari tahlil qilingan bo‘lib, bu ko‘rsatkichlar mamlakatdagi xalqaro standartlarga muvofiqlashuv jarayonlarining amaldagi natijalarini aks ettiradi.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida MHXS asosida moliyaviy hisobot tizimining samaradorligi (2022-2024 yillar)

Ko‘rsatkichlar	2022	2023	2024
MHXS asosida hisobot tuzgan korxonalar soni	350	420	500
Moliyaviy hisobotingiz MHXS ga mos kelishi (%)	65	75	88
Hisobotlarning audit tekshiruvlaridan o‘tishi (%)	72	80	92
Investorlar soni o‘sishi (%)	8	15	23
Xalqaro investitsiyalar hajmi (mln AQSH dollari)	250	340	450

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi va Markaziy bank hisobotlari asosida tuzilgan.

Mazkur davrda O‘zbekiston Respublikasida MHXS asosida moliyaviy hisobot tizimiga o‘tgan korxonalar soni sezilarli darajada oshgan, xususan, 2022 yilda 350 ta bo‘lgan korxonalar soni 2024 yilda 500 taga yetgan, bu esa 42,9% ga o‘shishni anglatadi. Bu ko‘rsatkich mamlakatda xalqaro hisobot standartlariga integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashganidan dalolat beradi.

Hisobotlarning MHXS ga muvofiqligi darajasi ham yuqori sur‘at bilan oshgan bo‘lib, 2022 yilda 65% dan 2024 yilga kelib 88% ga yetgan. Audit tekshiruvlaridan o‘tgan hisobotlar ulushi ham ahamiyatli darajada yaxshilangan, 72% dan 92% ga ko‘tarilgan, bu esa hisobotlarning sifat jihatidan yaxshilanganligi va audit tizimining takomillashganligini ko‘rsatadi.

Bu davr mobaynida investorlar sonining o‘shishi 8% dan 23% ga yetib, 3 baravar o‘sgani kuzatilgan, bu esa xalqaro standartlar asosidagi hisobot tizimining xorijiy investorlar ishonchini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi. Xalqaro investitsiyalar hajmi esa 2022 yildagi 250 mln AQSh dollaridan 2024 yilda 450 mln AQSh dollarigacha, ya‘ni 80% ga oshib, xalqaro kapitalning mamlakat iqtisodiyotiga kirib kelishining tezlashganidan dalolat beradi.

Yuqoridagi ko‘rsatkichlarning umumiy tahlili shundan dalolat beradiki, MHXS asosidagi moliyaviy hisobot tizimlariga o‘tish O‘zbekistonda investitsion muhitni yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va xalqaro moliyaviy integratsiyani kengaytirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa va tavsiyalar. Bir necha yillik tahlil va xalqaro tajribalarni o‘rganish asosida quyidagi ilmiy asoslangan xulosalar chiqariladi va tegishli amaliyot uchun tavsiyalar taqdim etiladi:

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasida pul mablag‘larini hisobga olish tizimining MHXS asosida takomillashtirilishi mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishi va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi. 2022–2024 yillardagi pul mablag‘lari oqimining ijobiy dinamikasi ushbu islohotlarning samarasini isbotlab berdi.

MHXS standartlarini amalda kengaytirish maqsadida milliy hisob tizimi va xalqaro amaliyot integratsiyasini mustahkamlash bo‘yicha fundamental tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

Korxonalarga buxgalteriya hisobi tizimini MHXS ga muvofiqlashtirish uchun davlat tomonidan imtiyozli kreditlash va grantlarni kengaytirish lozim.

Ikkinchidan, hisobotlarning shaffofligi va auditorlik tekshiruvlari sifatining oshganligi xorijiy investorlarning mamlakatga kirib kelishini jadallashtirdi. Xususan, 2022 yildan 2024 yilgacha investitsiyalar hajmi 80% ga oshgan bo‘lib, bu islohotlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Pul mablag‘lari hisobot tizimini avtomatlashtirish hamda raqamli texnologiyalarni yanada chuqurroq integratsiya qilish bo‘yicha ilmiy-uslubiy tadqiqotlar olib borilishi tavsiya etiladi.

Investorlarga MHXS ga muvofiqlashtirilgan hisobot tizimi asosida ishonchli ma‘lumot taqdim etilishini ta‘minlash uchun davlat tomonidan doimiy ravishda monitoring o‘tkazish mexanizmlari joriy qilinishi lozim.

Uchinchidan, buxgalteriya hisobi va audit sohasida xalqaro standartlarga o‘tish bo‘yicha normativ-huquqiy bazaning takomillashtirilishi hisobot tizimlarining aniqligi va ishonchliligini sezilarli darajada oshirdi. Biroq, ushbu sohada malaka oshirish va kadrlarning professional tayyorgarlik darajasi hamon yetarli darajada emasligi kuzatilmoqda.

Korxonalar buxgalteriyasini yurituvchi xodimlar va auditorlarning malakasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishga yo‘naltirilgan ilmiy asoslangan pedagogik metodikalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Moliya sohasi mutaxassislari uchun muntazam ravishda xalqaro malaka oshirish kurslarini tashkil qilish va xalqaro sertifikatlashtirish dasturlarini kengaytirish lozim.

To‘rtinchidan, mamlakatda MHXS asosidagi hisobot tizimini joriy etish sur‘atining oshishi xalqaro moliyaviy integratsiyani kuchaytirib, O‘zbekistonning global iqtisodiy raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya hisobi tizimining iqtisodiy samaradorligini baholash bo‘yicha tizimli ilmiy tadqiqotlar o‘tkazilishi zarur.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va MHXS ga o'tish jarayonida texnik ko'mak loyihalarini jadallashtirish muhimdir.

Yuqoridagi xulosalar va tavsiyalar mamlakatning pul mablag'lari hisob tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish jarayonlarini yanada kuchaytirishga, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va investitsiya muhitining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Karimov A.A. Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021. – 216 b.
2. World Bank & International Monetary Fund. Financial Reporting and Auditing: International Standards and Codes – World Bank Report, Washington D.C., 2022. –
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Buxgalteriya hisobi va audit sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, PQ-4611, 24 fevral, 2020 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. 2022–2024 yillar uchun respublika byudjeti ijrosi va pul mablag'lari oqimi to'g'risidagi hisobotlar. – Toshkent: O'R Moliya vazirligi, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi va Markaziy bank hisobotlari. Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish samaradorligi. – Toshkent, 2025.
6. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS): Official Pronouncements Issued as of January 2024. – London, IFRS Foundation, 2024. – 1387 p.

UDK 338.242.2:334.012.64

HUDUDIY MEHMONDO'STLIK KORXONALARINING BARQAROR BRENDINGINI SHAKLLANTIRISHDA KORPORATIV IDENTITET VA IJTIMOIY MAS'ULIYATNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Jabborova Dilobarxon G'ayratjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

e-mail: dilobarbekmirzayeva3@gmail.com

+998933366369

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarning turizm salohiyatini oshirish sharoitida mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish va barqaror mehmonxona brendlarini shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida korporativ identitet elementlari, xususan, korporativ kommunikatsiya, vizual imidj, boshqaruv

xulq-atvori va tashkilot qadriyatlarining korporativ ijtimoiy mas'uliyat hamda korxonaning uzoq muddatli reputatsiyasiga ko'rsatadigan ta'siri xalqaro tajribalar asosida tahlil qilingan. Hududiy kichik va o'rta mehmondo'stlik biznesi subyektlarida barqaror brending strategiyasini joriy etish hamda mijozlar sodiqligini oshirish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik xizmatlari, turizm salohiyati, korporativ identitet, korporativ ijtimoiy mas'uliyat, korporativ reputatsiya, barqaror brending, kichik va o'rta biznes.

Abstract: This article examines the development of hospitality services and the formation of sustainable hotel brands in the context of maximizing regional tourism potential. Based on international research, the study analyzes the impact of corporate identity elements-specifically corporate communication, visual image, management behavior, and organizational values-on corporate social responsibility and long-term corporate reputation. Practical proposals and recommendations have been developed for implementing sustainable branding strategies and enhancing customer loyalty within regional small and medium-sized hospitality enterprises (SMEs).

Keywords: hospitality services, tourism potential, corporate identity, corporate social responsibility, corporate reputation, sustainable branding, small and medium enterprises (SMEs).

KIRISH. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan va yuqori daromad keltirayotgan tarmoqlaridan biri bo'lgan turizm va mehmondo'stlik sohasi hududlar iqtisodiy barqarorligini ta'minlash hamda investitsiyalarni jalb qilishda muhim strategik drayver hisoblanadi. Dunyo tajribasi va xalqaro statistika shuni ko'rsatadiki, hududlarning mavjud turizm salohiyatidan samarali foydalanish faqatgina moddiy resurslarga emas, balki sohadagi korxonalarning raqobatbardosh brendlariga ham bevosita bog'liqdir[1]. O'zbekiston Respublikasida ham milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish sharoitida hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish va mavjud turizm salohiyatidan samarali foydalanish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Zamonaviy bozor sharoitida mehmondo'stlik va turizm sektoridagi kichik va o'rta biznes subyektlari (SMEs) o'rtasida raqobatning keskin kuchayishi, iste'molchilar talablarining o'zgarishi va xizmat ko'rsatish tizimlarining raqamli transformatsiyasi kuzatilmoqda. Bunday sharoitda hududiy korxonalarning mehmondo'stlik bozorida o'z o'rnini topishi va uzoq muddatli barqarorlikka erishishi faqatgina an'anaviy moddiy xizmatlar ko'rsatish bilan cheklanib qolmaydi.

Nufuzli xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mehmondo'stlik korxonalarining global va hududiy miqyosdagi muvaffaqiyati ularning kuchli korporativ identiteti (*Corporate Identity - CI*), tizimli korporativ ijtimoiy mas'uliyati (*Corporate Social Responsibility - CSR*) hamda shakllangan korporativ reputatsiyasi (*Corporate*

Reputation - CR) o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka tayanadi. Ilmiy adabiyotlarda korporativ identitet tashkilotning strategik resursi bo'lib, u korxonaning o'ziga xos qadriyatlari, xizmat ko'rsatish madaniyati, ichki falsafasi va vizual kommunikatsiyalarini belgilab berishi va raqobatchilardan ajratib turishi isbotlangan.

Biroq, Foroudi va uning hammualliflari ta'kidlaganidek, mehmondo'stlik sektorida korporativ identitet, ijtimoiy mas'uliyat va reputatsiya mexanizmlarining o'zaro uyg'unligini empirik tadqiq etish, ayniqsa, kichik va o'rta mehmondo'stlik biznesi sharoitida hali ham yetarlicha o'rganilmagan dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Korxonalarda ijtimoiy mas'uliyat strategiyalarining tizimli emasligi yoki nomutanosibligi uzoq muddatli brend obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Barqaror brendingni yaratish uchun mehmondo'stlik korxonalari o'zlarining ichki qadriyatlarini (identitetini) atrof-muhitni asrash va jamiyat manfaatlariga yo'naltirilgan ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirishlari hamda buni raqamli marketing kommunikatsiyalari orqali turistlarga to'g'ri yetkazishlari zarur.

O'zbekiston sharoitida hududlarning o'ziga xos turizm salohiyatini to'liq safarbar etish va mehmondo'stlik xizmatlarini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish uchun ushbu xalqaro model va tajribalardan andoza olish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Aynan hududiy mehmonxonalar va dam olish maskanlarida korporativ o'ziga xoslik hamda ijtimoiy mas'uliyat tamoyillarini joriy etish orqali hududning umumiy turizm jozibadorligini oshirish strategiyalarini ishlab chiqish ushbu tadqiqotning bosh maqsadi hisoblanadi.

ASOSIY QISM. Mehmondo'stlik va turizm sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kichik va o'rta biznes subyektlarining (SMEs) barqaror rivojlanishi ularning ichki qadriyatlari, jamiyat oldidagi mas'uliyati va tashqi muhitda shakllangan obro'-e'tibori bilan uzviy bog'liqdir. Nufuzli xalqaro tadqiqotchi P. Foroudi va uning hammualliflari (2025) tomonidan ishlab chiqilgan "Uchlik karkas" (*Triadic framework*) modeli mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirish va barqaror brendingni shakllantirishning ilmiy asoslarini belgilab beradi[2].

Ushbu ilmiy yondashuvga ko'ra, mehmondo'stlik korxonasining korporativ identiteti (o'ziga xosligi) shunchaki yuzaki vizual ramzlardan iborat emas. U korxonaning butun faoliyatini qamrab oluvchi 5 ta asosiy o'lchov hamda 20 ta omildan tarkib topadi. Xalqaro olimlarning mehmondo'stlik sanoati uchun ishlab chiqqan ushbu korporativ identitet tuzilishi va uning tarkibiy qismlari 1-jadvalda tizimlashtirildi.

1-jadval.

**Mehmondo'stlik va turizm subyektlarida korporativ identitet (CI)
tizimining tarkibiy o'lchovlari va omillari.**

Korporativ identitet o'lchovlari	Unga kiruvchi tarkibiy omillar (Faktorlar)

Korporativ kommunikatsiya	Menejment, tashkilot va marketing kommunikatsiyasi, kompaniya reklamalari, ijtimoiy va raqamli media.
Xulq-atvor va madaniyat	Xodimlar xulq-atvori, menejment xulq-atvori, professional xizmat madaniyati.
Vizual identitet tizimi	Kompaniya nomi, logotip, korporativ shrift, ranglar, bino arxitekturasini, interyer, veb-sayt.
Korporativ qoidalar	Ichki tartib-qoidalar, xizmat ko'rsatish standartlari, korporativ siyosat.
Missiya va qadriyatlar	Korxonaning oliy missiyasi, biznes falsafasi, qadriyatlar tizimi.

Mehmondo'stlik korxonalarining barqaror brendini shakllantirishda ushbu korporativ identitet poydevor vazifasini bajaradi. Kuchli va aniq belgilangan identitet korxonaning ijtimoiy mas'uliyat strategiyasini (CSR) belgilab beradi va uzoq muddatli reputatsiyani (CR) ta'minlaydi[3].

Foroudi va boshqalar (2025) tomonidan Buyuk Britaniya, Malayziya va Eron kabi turlicha iqtisodiy muhitga ega davlatlardagi 1211 ta mehmondo'stlik va turizm subyektlarida o'tkazilgan empirik tadqiqotlar ushbu omillarning o'zaro ijobiy bog'liqlikka ega ekanligini isbotlagan. Ammo tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korporativ ijtimoiy mas'uliyatning (CSR) reputatsiyaga (CR) ko'rsatadigan ta'siri hamma davlatda ham bir xil emas, u o'sha hududning me'yoriy muhiti va iste'molchilarning madaniy kutishlariga bog'liqdir. Davlatlar kesimidagi tahlillar samaradorligi 2-jadvalda aks ettirilgan.

2-jadval.

Mehmondo'stlik korxonalarida identitet, ijtimoiy mas'uliyat va reputatsiya o'rtasidagi bog'liqlikning empirik natijalari

O'zaro bog'liqlik yo'nalishlari (Gipotezalar)	Eron korxonalari (γ)	Malayziya korxonalari (γ)	Umumiy agregat ko'rsatkich (γ)
H1: Korporativ identitet \$rightarrow\$ Ijtimoiy mas'uliyat (CSR)	\$+0.612\$	\$+0.708\$	\$+0.639\$
H2: Korporativ	\$+0.564\$	\$+1.246\$	\$+0.297\$

identitet \$rightarrow\$ Reputatsiya (CR)			
H3: Ijtimoiy mas'uliyat (CSR) \$rightarrow\$ Reputatsiya (CR)	\$-0.260\$	\$+0.579\$	\$+0.561\$

Ushbu xalqaro tahlillar O'zbekiston sharoitida, xususan, hududlarning turizm salohiyatini oshirishda muhim ilmiy ahamiyatga ega[4]. Mahalliy mehmondo'stlik korxonalarida (masalan, hududiy mehmonxonalar, sihatgoh va sanatoriylarda) korporativ identitet elementlarini to'g'ri shakllantirish orqali barqaror brendlarni yaratish mumkin.

Ayniqsa, vizual identitetda milliy va hududiy arxitektura hamda interyer elementlaridan foydalanish, shuningdek, raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlar (SMM) orqali hududiy turizm brendini dunyoga targ'ib qilish bugungi kunning eng ustuvor yo'nalishidir. Shu bilan birga, hududiy korxonalarning ekologik toza xizmatlar (yashil turizm) ko'rsatishi va mahalliy aholi bandligini ta'minlash kabi ijtimoiy mas'uliyatli faoliyati ularning uzoq muddatli nufuzini ta'minlovchi drayver hisoblanadi[5].

XULOSA VA AMALIY TAKLIFLAR. Xalqaro mehmondo'stlik va turizm tarmoqlarida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlarning mavjud iqtisodiy va turizm salohiyatidan samarali foydalanish mehmondo'stlik xizmatlari ko'rsatuvchi korxonalarning barqaror brend imidjiga bevosita bog'liqdir. Korporativ identitet (CI), korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) va uzoq muddatli reputatsiyaning (CR) o'zaro uyg'unligi mehmondo'stlik sanoatida raqobatbardoshlikni ta'minlovchi bosh omil hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida, xususan, Namangan viloyatining turizm jozibadorligini va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash bo'yicha quyidagi amaliy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Raqamli kommunikatsiyalarni faollashtirish: Hududiy mehmonxonalar va dam olish maskanlarining korporativ kommunikatsiyalarini zamonaviy raqamli marketing (SMM) va veb-saytlar orqali xalqaro sayyohlarga tizimli yetkazish mexanizmini kuchaytirish zarur. Ijtimoiy tarmoqlar shunchaki reklama emas, turistlar o'z tajribalarini o'rtoqlashadigan jonli platformaga aylanishi lozim.

2. "Yashil" mehmondo'stlik tamoyillarini joriy etish: Hududiy kichik va o'rta turizm subyektlari o'zlarining ijtimoiy mas'uliyatini oshirish maqsadida "yashil iqtisodiyot" va ekologik barqarorlik tamoyillarini (resurs tejamligi,

ekologik toza mahalliy mahsulotlardan foydalanish) xizmat ko'rsatish jarayoniga integratsiya qilishlari shart.

3. Xodimlarni brend elchisi sifatida tayyorlash: Xizmat ko'rsatish sifatini tubdan yaxshilash xodimlarning xulq-atvori va korporativ qadriyatlarini qanchalik tushunishiga bog'liq. Shu sababli, xodimlarda professional mehmondo'stlik madaniyatini va korxonaga bo'lgan sodiqlikni oshirish bo'yicha doimiy liderlik va motivatsiya tizimini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

4. Vizual identitetda hududiy brendingni aks ettirish: Mehmonxona binolari arxitekturasini, ichki interyer dizayni va xodimlarning kiyinish uslubida milliy hamda hududiy o'ziga xoslik elementlarini uyg'unlashtirish orqali turistlar uchun esda qolarli brend imidjini yaratish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNWTO. "Tourism Highlights 2025 Edition". – Madrid, 2026. – 210 p.
2. Foroudi P., Melewar T.C., Tzempelikos N., Tourky M., Had N.C. Integrating corporate identity, social responsibility, and reputation: A triadic framework for sustainable branding in hospitality & tourism // "International Journal of Hospitality Management". – 2025. – Vol. 130. – P. 104224.
3. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. "Menejment". Darslik. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2018. – 230 b.
4. Odilov H.M. Turizm sohasida klaster yondashuvini joriy etishning nazariy asoslari // "O'zbekiston iqtisodiyoti" jurnali. – 2024. – №4. – 45-53 b
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-200–son Qarori.

UDK: 338(575.1)

TURIZM INFRATUZILMASI VA XORIJIY TURISTLAR OQIMINING STATISTIK TAHLILI

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich, Ibroximova Maftuna Farxodjon qizi

TITU Namangan manzili

Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi,

NamDU Yashil iqtisodiyot va barqaror

biznes kafedrasini katta o'qituvchisi

abduraxmonov.sherali.86@gmail.com,

tel: (+998)-99-321-06-07, 0009-0001-1513-084X

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola O'zbekistonga 2016–2025 yillar davomida tashrif buyurgan xorijiy turistlar to'g'risidagi rasmiy statistik ma'lumotlarni chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida turistlar soni, demografik tarkibi (yosh guruhlari bo'yicha), safar maqsadlari hamda geografik kelib chiqishi kabi ko'rsatkichlarning dinamikasi o'rganilgan. Maqolada COVID-19 pandemiyasining

turizmga ta'siri, pandemiyadan keyingi tiklanish davri va 2024–2025 yillardagi rekord o'sish natijalari ilmiy nuqtai nazardan baholangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi xalqaro turizm 2025-yilda tarixiy maksimum - 11 679,6 ming nafar - darajasiga erishib, 2019-yilga nisbatan 73% o'sishni ta'minlagan.

Kalit so'zlar: xalqaro turizm, O'zbekiston, turistlar statistikasi, demografik tahlil, safar maqsadlari, COVID-19, turizm iqtisodiyoti, geografik diversifikatsiya, turizmni boshqarish.

Turizm sohasini rivojlantirish zamonaviy davlatlar iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro turizm yalpi ichki mahsulotning 10 foizini tashkil etib, 334 milliondan ortiq ish o'rinlarini qamrab oladi. O'zbekiston ham o'tgan o'n yillik davomida xalqaro turizm sohasida keskin o'zgarishlarni boshdan kechirdi: 2016-yildagi nisbatan kam sonli turistlar oqimidan boshlab, 2025-yilga kelib millionlab sayyohlar soni bilan dunyo miqyosida e'tiborli o'rinlarga ko'tarildi.

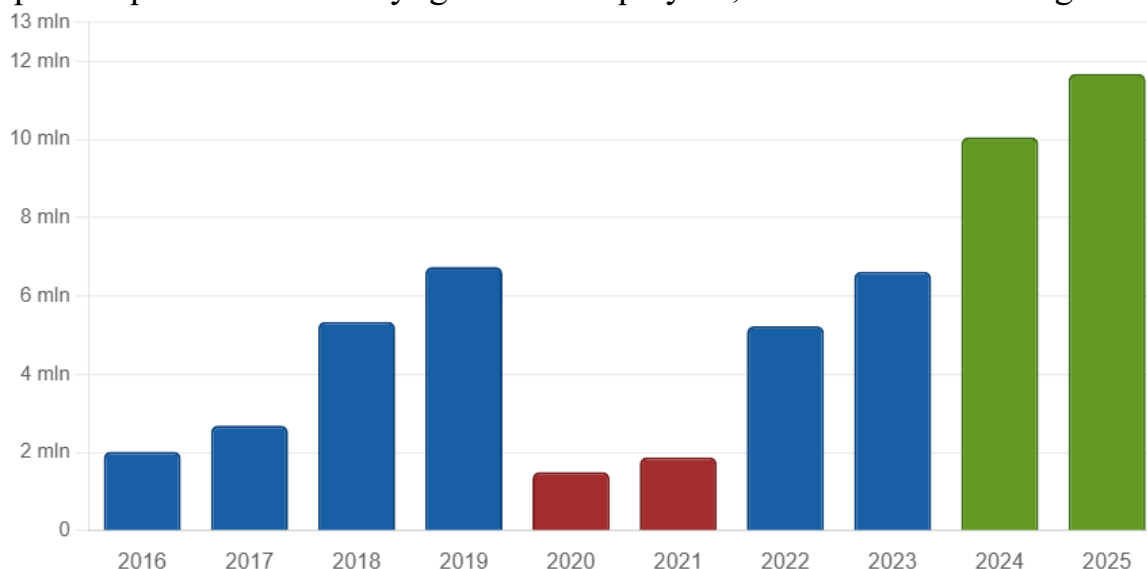
2016–2025-yillar davomida xorijiy turistlar oqimining o'sishi, xizmatlar diversifikatsiyasi hamda turistik infratuzilmaning kengayishi ushbu yo'nalishning milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada oshirgan(1-jadval). Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2016-yilda O'zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 2027 ming nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 6748,5 ming nafarga yetgan. Demak, qisqa muddat ichida turistlar oqimi qariyb 3,3 barobar oshgan. Mazkur holat mamlakatda vizasiz rejimning joriy qilinishi, xalqaro transport qatnovlarining kengayishi hamda tarixiy-madaniy obyektlarni rivojlantirish bilan izohlanadi.

1-jadval. O'zbekistonga kelgan xorijiy turistlar asosiy ko'rsatkichlari, 2017–2025 yillar

Ko'rsatkich	2017-yil	2019-yil	2021-yil	2023-yil	2025-yil
Jami xorijiy turistlar (ming nafar)	2690,0	6748,5	1881,3	6626,3	11679,6
0–18 yoshdagi turistlar	218,7	611,8	270,9	1064,6	1479,7
19–30 yoshdagi turistlar	548,6	1315,9	312,6	1000,2	1924,4
31–55 yoshdagi turistlar	1401,7	3458,6	935,4	3192,8	5923,8
55 yoshdan oshganlar	521,1	1362,2	362,5	1368,7	2351,7
Qarindoshlarni yo'qlash maqsadida	2371,7	5520,7	1613,1	5561,3	7863,3
Dam olish va bo'sh vaqt maqsadida	230,5	1043,9	155,1	773,3	1922,1
Xizmat safarlari	28,4	53,1	60,7	143,6	1321,5
Davolanish maqsadida	26,4	55,5	32,4	61,3	86,2
Tijorat maqsadida	25,6	53,9	13,6	70,3	446,8

Ko'rsatkich	2017-yil	2019-yil	2021-yil	2023-yil	2025-yil
Qo'shni davlatlardan kelganlar	-	5827,1	1540,9	5349,5	9525,0
Qolgan MDH davlatlaridan	-	495,6	208,2	763,2	1063,4
Boshqa davlatlardan	-	425,8	132,3	513,7	1091,2

2020-yilda pandemiya ta'sirida turizm sohasi keskin pasayish bosqichiga kirgan. Xorijiy turistlar soni 1504,1 ming nafargacha kamayib, 2019-yilga nisbatan deyarli 4,5 barobar qisqargan. Bu holat global miqyosdagi karantin cheklovlari, xalqaro aviaqatnovlarning to'xtatilishi va chegaralarning yopilishi bilan bog'liq. Shunga qaramay, 2021-yildan boshlab sohada tiklanish jarayoni kuzatilib, turistlar soni 1881,3 ming nafarga yetgan. 2022-yilda esa keskin o'sish qayd etilib, ko'rsatkich 5232,8 ming nafarga yetgan. Ushbu davrda o'sish sur'ati 192,4 foizni tashkil qilganligi turizm sohasining pandemiyadan keyingi tiklanish bosqichiga faol kirganligini ko'rsatadi. 2025-yilga kelib xorijiy turistlar soni 11679,6 ming nafarga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu esa 2016-yilga nisbatan qariyb 5,8 barobar o'sishni anglatadi.

1-rasm. O'zbekistonga kelgan xorijiy turistlar soni dinamikasi (ming nafar), 2016–2025 yillar

Turistlarning yosh tarkibi bo'yicha tahlil qilinganda, asosiy ulush 31–55 yosh oralig'idagi fuqarolarga to'g'ri kelishi kuzatiladi. 2016-yilda ushbu yosh toifasidagi turistlar soni 1056,2 ming nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda 5923,8 ming nafarga yetgan. Bu ko'rsatkich barcha yosh guruhlari ichida eng yuqori natija hisoblanadi. Mazkur holat iqtisodiy faol va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lgan qatlam vakillari xalqaro turizmda faol ishtirok etayotganini bildiradi. Shu bilan birga, 19–30 yosh oralig'idagi turistlar soni ham sezilarli ravishda oshgan. 2016-yilda 413,4 ming nafar bo'lgan ushbu ko'rsatkich 2025-yilda 1924,4 ming nafarga yetgan. Yoshlar turizmining rivojlanishi mamlakatda ta'lim, madaniy almashinuv va zamonaviy turistik xizmatlarning rivojlanayotganidan dalolat beradi.

0–18 yoshgacha bo'lgan turistlar sonining ham ortishi kuzatilmoqda. 2016-yilda 164,8 ming nafar bo'lgan ko'rsatkich 2025-yilda 1479,7 ming nafarga yetgan. Ushbu

holat oilaviy turizmning rivojlanishi va O'zbekistonda xavfsiz turistik muhit shakllanayotganini ko'rsatadi. 55 yoshdan oshgan turistlar soni esa 392,7 ming nafardan 2351,7 ming nafargacha ko'paygan. Bu esa ziyorat turizmi, sog'lomlashtirish turizmi hamda tarixiy-madaniy meros obyektlariga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganidan dalolat beradi.

Safar maqsadlari bo'yicha tahlil qilinganda, eng katta ulush qarindoshlarni yo'qlash maqsadidagi tashriflarga to'g'ri kelmoqda. 2016-yilda ushbu ko'rsatkich 1651,2 ming nafarni tashkil qilgan bo'lsa, 2025-yilda 7863,3 ming nafarga yetgan. Bu holat O'zbekistonning qo'shni davlatlar bilan kuchli demografik va migratsion aloqalarga ega ekanligi bilan izohlanadi. Ikkinchi muhim yo'nalish dam olish va bo'sh vaqt turizmi hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkich 2016-yildagi 175,5 ming nafardan 2025-yilda 1922,1 ming nafarga oshgan. Bu esa mamlakatda rekreatsion hududlar, mehmonxona xizmatlari va ekoturizm infratuzilmasining rivojlanayotganini ko'rsatadi.

2-jadval. 2025-yil: Turistlar safari maqsadi bo'yicha ma'lumot

Maqsad	Ming nafar	Ulush (%)	2019 vs 2025	Trend
Qarindosh yo'qlash (VFR)	7 863,3	67,3%	+42,4%	↑ O'sish
Dam olish va bo'sh vaqt	1 922,1	16,5%	+84,1%	↑ Faol o'sish
Xizmat safari	1 321,5	11,3%	+2390%	↑↑ Keskin o'sish
Tijorat	446,8	3,8%	+729%	↑↑ Rekord o'sish
Davolanish	86,2	0,7%	+55,3%	↑ O'rtacha o'sish
O'qish	39,7	0,3%	+85,5%	↑ O'sish

Xizmat safari maqsadida kelayotgan turistlar soni ham barqaror o'sish tendensiyasiga ega. 2016-yilda 149,7 ming nafar bo'lgan ko'rsatkich 2025-yilda 1321,5 ming nafarga yetgan. Mazkur o'sish xalqaro biznes aloqalari, investitsion muhitning yaxshilanishi va mamlakatning iqtisodiy integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etayotgani bilan bog'liq. Shuningdek, davolanish maqsadida tashrif buyurayotgan turistlar soni ham ortib bormoqda. 2016-yilda 27,1 ming nafar bo'lgan ushbu ko'rsatkich 2025-yilda 86,2 ming nafarga yetgan. Bu esa tibbiy turizm salohiyatining shakllanayotganidan dalolat beradi.

Turistlarning geografik tarkibi bo'yicha tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, asosiy turistlar oqimi qo'shni davlatlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. 2018-yilda qo'shni davlatlardan kelgan turistlar soni 4658,4 ming nafar bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda 9525 ming nafarga yetgan. Bu umumiy turistlar oqimining asosiy qismini tashkil qiladi. Qolgan MDH davlatlaridan tashrif buyuruvchilar soni 2018-yildagi 406,2 ming nafardan 2025-yilda 1063,4 ming nafarga oshgan. Boshqa davlatlardan tashrif buyurayotgan turistlar soni esa 281,6 ming nafardan 1091,2 ming nafarga ko'paygan.

Ushbu holat O'zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi jozibadorligi oshib borayotganini ko'rsatadi.

3-jadval. O'zbekistonda turizm ko'rsatkichlari o'zgarishining tahliliy jadvali

Ko'rsatkich	2016–2019	2020-yil	2021-yil	2022–2023	2024–2025
Turistlar oqimi umumiy o'sish sur'ati (%)	233%	–77.7%	+25%	+178%	+76%
Yoshlar (19–30 yosh) ulushi (%)	20.4%	19.0%	16.6%	15.1%	16.5%
O'rta yoshlilar (31–55 yosh) ulushi (%)	52.1%	52.3%	49.7%	48.2%	50.7%
Qarindosh yo'qlash ulushi (%)	88.2%	87.9%	85.7%	83.9%	67.3%
Tijorat maqsadidagi o'sish (2023→2025)	—	—	—	—	+535%
Qo'shni davlatlar ulushi (2025)	—	—	—	—	81.5%
Dam olish maqsadi o'sishi (2020→2025)	—	–87.6%	+20%	+153%	+59%
Xizmat safari o'sishi (2023→2025)	—	—	—	—	+820%

3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2016–2019 yillardagi jadal o'sish (233%) pandemiya zarbasidan (–77,7%) keyin ham saqlanib qolmay, balki 2022–2025 yillarda yanada kuchaydi. 2024–2025 yillar esa o'sishning yangi to'lqini bo'lib, barcha ko'rsatkichlarda rekord natijalar qayd etildi.

Ushbu ilmiy tadqiqot O'zbekistonga 2016–2025 yillarda tashrif buyurgan xorijiy turistlar to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni har tomonlama tahlil etdi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

O'zbekiston xalqaro turizmida misli ko'rilmagan o'sish ro'y berdi - 2016-yildagi 2 027 ming nafardan 2025-yilda 11 679,6 ming nafarga, ya'ni 476% o'sish. Bu tendensiya barqaror siyosiy iroda, strategik islohotlar va samarali marketing natijasida erishildi.

COVID-19 pandemiyasi (2020–2021) turizmga og'ir zarba berdi, lekin O'zbekiston tezkorlik bilan tiklanib, 2025-yilda yangi rekord o'rnatdi - bu mamlakat turizmining chidamliligi va o'sish potensialini tasdiqlaydi.

Demografik tahlil ko'rsatdiki, 31–55 yoshli o'rta yoshli sayyohlar dominant guruh bo'lib, ulushni 50% atrofida saqlaydi. Biroq yosh kattalar (19–30 yosh) segmenti ham faol o'sib, kelajak uchun muhim bozor segmentiga aylanmoqda.

Safar maqsadi tahlilida qarindosh yo'qlash turizmining dominant roli (67,3%) aniqlandi, lekin dam olish, xizmat safari va tijorat turizmlarining o'sish sur'atlari

qarindosh yo'qlashdan ustun ekanligini - bu tashqi siqimni kamaytirish va turizmni diversifikatsiya qilishning ijobiy signali ekanligini ko'rsatdi.

Geografik tahlil qo'shni davlatlarning dominant manba bo'lib qolganini ko'rsatdi, lekin uzoq davlatlardan sayyohlar ulushining oshishi (5,3% dan 9,3% ga) xalqaro turizmda O'zbekiston obro'sining kuchayganini ifodalaydi.

Turizm - nafaqat iqtisodiy o'sish manbayi, balki xalqlar o'rtasidagi madaniy ko'prik va tushunish vositasidir. O'zbekiston ushbu imkoniyatdan to'liq foydalanish yo'lida qat'iy qadam tashlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2025). Turizm sohasidagi asosiy ko'rsatkichlar va infratuzilma obyektlari to'g'risida ma'lumot. Toshkent: Stat.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi. (2024). O'zbekistonda turizm rivojlanishi: 2023-yil yakunlari va 2024-yil istiqbollari. Toshkent.
3. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO). (2024). World Tourism Barometer. Vol. 22. Madrid: UNWTO.
4. UNWTO. (2022). Recovery and Resilience: Tourism in a Post-Pandemic World. Madrid: UNWTO.
5. Azimov, B. va boshqalar. (2022). 'O'zbekistonda turizm iqtisodiyotining rivojlanish yo'nalishlari.' Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar jurnali, 3(2), 45-67.
6. Karimov, S. (2023). 'Xalqaro turizm va milliy iqtisodiyot: O'zbekiston tajribasi.' O'zbekiston iqtisodiy ko'rgazmasi, 14(1), 12-28.
7. Rakhimov, A., & Yusupov, M. (2024). 'Post-pandemic tourism recovery in Central Asia: A comparative analysis.' Central Asian Journal of Tourism, 8(3), 78-95.
8. Tursunov, F. (2023). 'VFR turizmining xorijiy turistlar oqimidagi roli: O'zbekiston misoli.' Turizm va mehmondo'stlik tadqiqotlari, 5(1), 34-49.
9. Mirzayev, N. (2024). 'COVID-19 pandemiyasining O'zbekiston turizm sektoriga ta'siri va tiklanish strategiyalari.' Ijtimoiy fanlar va iqtisodiyot, 6(2), 89-110.

UDK 338.48:339.138

THE ROLE OF CORPORATE IDENTITY AND DIGITAL MARKETING IN ENHANCING REGIONAL TOURISM POTENTIAL

Jabborova Dilobarxon G'ayratjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

e-mail: dilobarbekmirzayeva3@gmail.com

+998933366369

Abstract: This article investigates the strategic integration of corporate identity and digital marketing mechanisms to maximize regional tourism potential within hospitality enterprises. Drawing on social identity theory and recent developments in luxury and regional service marketing, the study evaluates how digital communication cues, visual imagery, and time-scarcity promotional tactics shape consumer-brand identification. The research analyzes the shifting dynamics of tourist behavior on

digital platforms, demonstrating that robust digital corporate identity mitigates pricing paradoxes and enhances brand prestige. Practical recommendations are formulated for small and medium-sized hospitality enterprises (SMEs) to leverage digital marketing tools, regional branding strategies, and local influencer endorsements to cultivate long-term consumer relationships and boost regional destination appeal.

Keywords: corporate identity, digital marketing, regional tourism potential, consumer-brand identification, hospitality SMEs, sustainable branding.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehmondo'stlik korxonalarining hududiy turizm salohiyatini oshirishda korporativ identitet va raqamli marketing mexanizmlarining strategik integratsiyasi tadqiq etilgan. Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi hamda xizmat ko'rsatish marketingidagi zamonaviy yondashuvlarga tayangan holda, raqamli kommunikatsiya vositalari, vizual imidj va vaqt muddatlari bilan cheklangan promo-taktikalarning iste'molchi-brend identifikatsiyasini shakllantirishdagi o'rni baholangan. Tadqiqot davomida raqamli platformalarda sayyohlar xulq-atvorining o'zgarish dinamikasi tahlil qilinib, kuchli raqamli korporativ identitet brand nufuzini saqlashga xizmat qilishi isbotlangan. Kichik va o'rta mehmondo'stlik biznesi subyektlari (SMEs) uchun hududiy turizm jozibadorligini oshirishda raqamli marketing instrumentlari va mahalliy inflyuenserlar marketingidan foydalanish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: korporativ identitet, raqamli marketing, hududiy turizm salohiyati, iste'molchi-brend identifikatsiyasi, mehmondo'stlik KIB subyektlari, barqaror brending.

INTRODUCTION. In the contemporary globalized economy, the tourism and hospitality sector stands as one of the most dynamic and rapidly evolving drivers of regional economic development and infrastructure modernization. Within the context of national economic transitions, utilizing local tourism potential and mitigating regional economic disparities have emerged as core strategic priorities for emerging economies. In the modern marketplace, hospitality enterprises, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs) operating in regional destinations, experience intense market competition, shifting consumer paradigms, and a profound digital transformation of service delivery channels [1].

Under these highly volatile market conditions, the long-term viability and competitiveness of regional hospitality sub-sectors cannot be sustained merely through traditional, tangible service attributes. Recent advanced research in luxury and hospitality marketing demonstrates that the strategic success of high-end and regional hospitality brands heavily relies on the intricate interplay between robust Corporate Identity (CI), systematic Corporate Social Responsibility (CSR), and long-term Corporate Reputation (CR). In the experiential service economy, hospitality brands

serve not merely as functional providers of accommodation but as critical symbolic markers that consumers integrate into their personal values and social identity.

However, a fundamental challenge known as the "luxury discount paradox" or the pricing prestige dilemma highlights the strategic vulnerability of premium hospitality brands when managing promotional communication on digital platforms. While price promotions via digital channels are essential to stimulate short-term demand and enhance consumer appeal, regular discount tactics often dilute a brand's perceived exclusivity, erode premium quality imagery, and trigger consumer skepticism regarding authentic brand value [2]. To overcome this paradox, contemporary hospitality marketing highlights the strategic implementation of time-scarcity promotional cues and sophisticated digital corporate identity systems. By creating controlled urgency and exclusivity signals, regional enterprises can transform transactional digital promotions into powerful symbolic mechanisms that reinforce consumer-brand identification.

Despite the critical importance of these relationships, a significant knowledge gap persists regarding how digital corporate identity elements-such as corporate communication cues, digital visual imagery, and time-limited promotional tactics-interact to shape deep-level consumer-brand identification within regional hospitality destinations. Most existing literature focuses heavily on short-term behavioral outcomes or general product branding, leaving the underlying psychological mechanisms of regional hospitality brand equity under-explored. This study addresses this academic and practical gap by examining the strategic role of corporate identity and digital marketing in maximizing the tourism potential of regional destinations, with a specific focus on the transitioning hospitality landscape of the Namangan region [3]. By decoding these digital service marketing mechanisms, this research aims to provide actionable framework configurations for regional hospitality enterprises to build enduring consumer relationships and enhance global destination attractiveness.

MAIN PART AND THEORETICAL FRAMEWORK. The strategic enhancement of regional tourism potential requires a multifaceted approach that integrates digital corporate identity with innovative promotional tactics. According to the "Triadic Framework" developed by Foroudi et al. (2025), the identity of a hospitality brand is not merely a visual representation but a comprehensive system encompassing communication, behavior, and core values [4]. In the digital era, this identity must be decoded through social media platforms and digital touchpoints to foster deep-level consumer-brand identification.

1. Dimensions of Digital Corporate Identity (DCI)

For regional hospitality enterprises (SMEs) in destinations like the Namangan region, the transition from traditional to digital identity is crucial. Digital Corporate Identity (DCI) serves as the primary interface between the regional brand and global

tourists. Based on the integration of international hospitality models, the key dimensions of DCI are systematized in Table 1.

Table 1.

Dimensions of Digital Corporate Identity (DCI) for Regional Hospitality SMEs.

DCI Dimensions	Digital Components and Tactical Factors	Impact on Regional Branding
1. Digital Visual Identity	Website UI/UX, Instagram aesthetics, mobile app interface, digital logos, and high-quality drone imagery of regional landscapes.	Establishes immediate visual prestige and regional "sense of place".
2. Interactive Communication	Real-time SMM engagement, AI chatbots, personalized email marketing, and regional storytelling via digital narratives.	Builds trust and facilitates bilateral dialogue with potential tourists.
3. Digital Behavioral Cues	Online service responsiveness, e-reputation management (TripAdvisor/Booking reviews), and digital transparency.	Reflects the professional service culture and organizational reliability.
4. Digital Value/Mission	Online CSR campaigns, promotion of "Green Tourism," and digital documentation of regional social impact.	Aligns organizational values with the social identity of modern travelers [5].

The systematization presented in Table 1 demonstrates that Digital Corporate Identity (DCI) is a multidimensional construct that extends far beyond surface-level aesthetics. For regional hospitality enterprises operating in destinations like the Namangan region, managing these digital dimensions is crucial for survival. High-quality drone imagery, curated digital storytelling, and seamless user experiences on booking platforms create an immediate visual prestige that signals an authentic "sense of place" to international tourists. Furthermore, managing e-reputation on platforms such as TripAdvisor or Booking.com serves as a vital digital behavioral cue, reflecting the transparency and reliability of the hospitality provider. Ultimately, the integration

of these digital identity dimensions allows regional SMEs to project a professional, modern image while maintaining their unique local identity.

2. Promotional Strategies and the Luxury Discount Paradox.

A critical finding in recent luxury hospitality research is the effectiveness of "Time Scarcity" over regular discount strategies. Yu et al. (2026) argue that while regular discounts might erode brand prestige, time-limited offers create a sense of urgency that signals exclusivity rather than low value [6]. This is particularly relevant for regional luxury hotels and high-end recreation zones seeking to maintain their reputation while boosting booking intentions.

Table 2.

Comparison of Promotional Tactics on Consumer-Brand Identification (CBI)

Promotion Type	Psychological Mechanism	Effect on Brand Prestige	Impact on Booking Intention
Regular Discount	Transactional Value (Heuristic)	Negative (Potential Dilution)	Short-term / Low loyalty
Time Scarcity (Flash Sales)	Symbolic Value (Urgency/Rarity)	Positive (Exclusivity Signal)	High / Long-term CBI
Influencer Endorsement	Meaning Transfer (Trust/Aspiration)	Positive (Trust Building)	Moderate to High

The comparative analysis in Table 2 highlights the strategic differentiation between transactional and symbolic digital promotions, illustrating the core dynamics of the luxury discount paradox. Regular price reductions on digital platforms are shown to induce long-term negative effects, as they frequently dilute brand prestige and lead to low consumer loyalty by signaling a compromise in service quality. Conversely, time-scarcity promotional strategies (such as flash sales or limited-time digital offers) successfully mitigate this paradox. By shifting the psychological mechanism from a basic heuristic discount to an identity signal of rarity and exclusivity, time-limited promotions generate a positive impact on brand prestige while strengthening consumer-brand identification (CBI). When combined with localized influencer endorsements, these scarcity cues effectively transform urgent transactional behavior into deeper psychological bonds with the regional hospitality brand.

3. Conceptual Framework for Regional Tourism Growth

To visualize the integration of these elements, we propose a conceptual model for regional hospitality brand enhancement (see Figure 1). This model illustrates how

Digital CI dimensions and scarcity-based promotions, moderated by local influencer endorsements, lead to enhanced CBI and regional tourism potential.

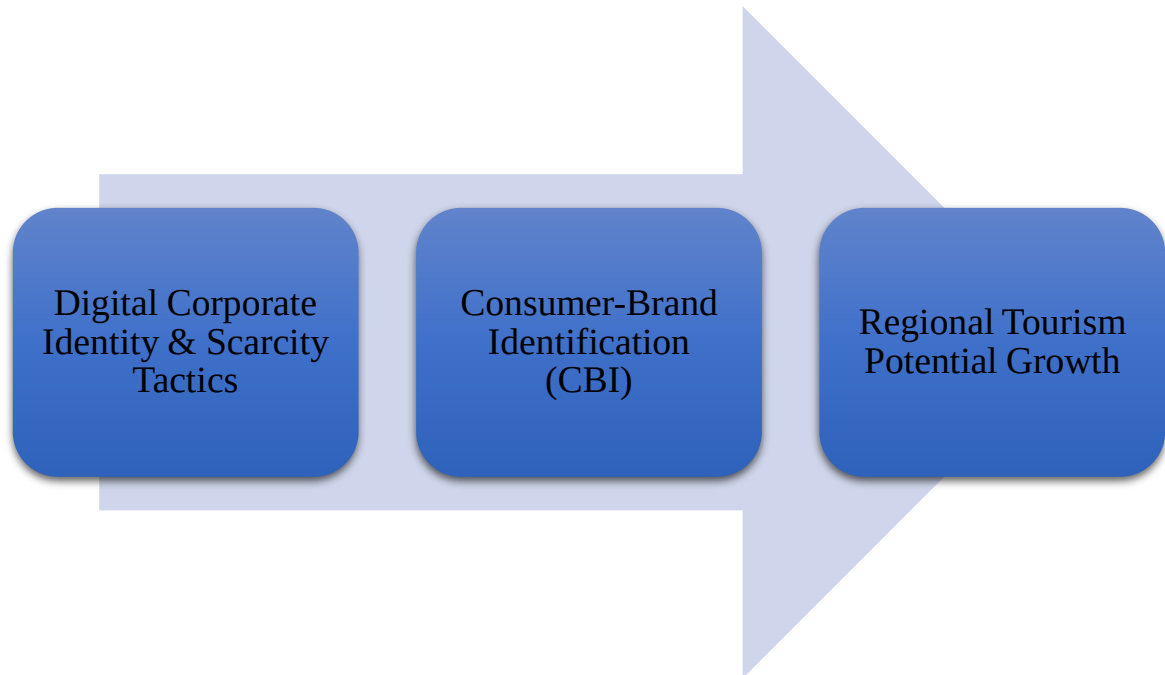

Figure 1. Integrated Model of Digital Branding for Regional Tourism Potential.

The conceptual model illustrated in Figure 1 delineates the strategic mechanism through which regional hospitality brands can systematically convert digital asset management into sustainable regional economic outcomes. The framework operates as a causal chain, initiating with the dual integration of Digital Corporate Identity (DCI) dimensions and strategic Time Scarcity Promotional Tactics. Rather than functioning in isolation, these two digital drivers act as antecedent forces that directly feed into the psychological core of the consumer relationship. The path toward "Regional Tourism Growth" is strictly mediated by the successful cultivation of Consumer-Brand Identification (CBI). As demonstrated by the structural flow, when tourists internalize the visual prestige and exclusivity signals projected by regional hospitality SMEs, they form deep-level psychological bonds with the brand. This enhanced identification directly drives booking intentions, which ultimately serves as the primary catalyst for expanding the overarching tourism potential and economic sustainability of the entire geographic destination.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS. The empirical and theoretical insights synthesized in this research outline the critical importance of digital branding architectures in maximizing regional tourism potential. By analyzing the structural configurations of contemporary hospitality models, this study successfully addresses the strategic mechanisms through which regional hospitality small and medium-sized enterprises (SMEs) can navigate market volatility and intense competition.

The primary contribution of this research lies in deciphering the strategic value of Digital Corporate Identity (DCI) and its integration with scarcity-based promotional tactics to mitigate the "luxury discount paradox." The analysis proves that while regular price reductions on digital platforms tend to dilute brand prestige and erode premium quality perception, time-scarcity promotions successfully transform urgency cues into symbolic indicators of rarity and exclusivity. When consumers internalize these controlled digital signals, it strengthens consumer-brand identification (CBI), which serves as the foundational psychological mechanism driving long-term loyalty and booking intentions.

Based on the conceptual framework developed for the transitioning hospitality sector of the Namangan region, the following strategic recommendations are proposed for regional policy and enterprise management:

1. **Strategic Shift to Time-Scarcity Digital Promotions:** Regional hospitality providers, especially high-end recreation zones and premium hotels, should move away from continuous, regular discount strategies on digital distribution channels. Instead, they should implement flash sales and time-limited digital offers that preserve brand prestige while stimulating immediate tourist demand.

2. **Multidimensional Optimization of Digital Corporate Identity:** Hospitality SMEs must proactively manage all four dimensions of their digital identity. This includes enhancing website UI/UX layouts, curating premium visual aesthetics on social media (SMM), and maintaining high responsiveness in managing e-reputation across global travel platforms like TripAdvisor and Booking.com.

3. **Integration of Localized Influencer Endorsements:** To reinforce the meaning transfer mechanism, regional enterprises should collaborate with prominent local and national digital influencers. These influencers act as credible exogenous authenticators, transmitting trust and prestige symbols to potential domestic and international tourists.

4. **Co-Branding and Destination Image Alignment:** Hospitality managers should align their corporate visual identity and digital storytelling with the overarching regional branding initiatives of the local government. Highlighting a unique "sense of place" and cultural authenticity via digital narratives will systematically elevate the collective tourism attractiveness of the geographic destination.

In conclusion, transforming regional hospitality enterprises into digitally integrated, brand-conscious entities is no longer optional but a strategic imperative. Implementing these coordinated digital identity and promotional configurations will directly enhance consumer-brand relationships, eventually serving as a vital catalyst

for sustainable regional economic development, infrastructure modernization, and international tourism integration.

REFERENCES

- [1].UNWTO. “Tourism Highlights 2025 Edition”. – Madrid: World Tourism Organization, 2026. – pp. 12-18.
- [2]. Meskon M.X., Albert M., Xedouri F. Osnovi menejmenta: Uchebnik. - M.: Delo, 1997. - pp. 700-704.
- [3]. Odilov H.M. Theoretical foundations of introducing a cluster approach in the tourism sector // “Uzbekistan Economy” Journal. – 2024. – №4. – pp. 45-53.
- [4]. Foroudi P., Melewar T.C., Tzempelikos N., Tourky M., Had N.C. Integrating corporate identity, social responsibility, and reputation: A triadic framework for sustainable branding in hospitality & tourism // “International Journal of Hospitality Management”. – 2025. – Vol. 130. – pp. 104224-104235.
- [5]. Yo’ldashev N.K., Zahidov G.E. “Management”. Textbook. – Tashkent: “National Society of Philosophers of Uzbekistan”, 2018. – pp. 115-125.
- [6]. Yu M., Li X., Li Z. The impact of discount strategies on consumer-brand identification in luxury hotels: The roles of time scarcity and celebrity endorsement // “International Journal of Hospitality Management”. – 2026. – Vol. 135. – pp. 104615-104628.

UDK 338.48:339.138:159.93

DECODING SENSORY MARKETING IN THE DIGITAL ARCHITECTURE OF LUXURY HOSPITALITY BRANDS

Jabborova Dilobarxon G’ayratjon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Iqtisodiyot fakultiteti Turizm va mehmondo’stlik mutaxassisligi 2-bosqich talabasi

e-mail: dilobarbekmirzayeva@gmail.com

tel: +998933366369

Abstract: In the modern experiential service sector, luxury hospitality brands increasingly rely on sensory marketing architectures to stimulate consumer emotional engagement and drive booking decisions via digital interfaces. This research investigates the strategic role of digital sensory marketing-focusing on visual aesthetics, auditory atmosphere, and interactive corporate identity cues-in maximizing the tourism potential of regional destinations. Drawing on the Stimulus-Organism-Response (S-O-R) paradigm and sensory integration theory, the study models how multi-sensory digital assets shape tourist brand prestige perceptions. The paper

evaluates the shifting dynamics of digital customer journeys, demonstrating that rich sensory configurations enhance consumer-brand identification and justify premium pricing structures. Practical frameworks are built for regional hospitality small and medium-sized enterprises (SMEs) to transform online platforms into highly immersive, sensory-rich brand landscapes that amplify destination attractiveness.

Keywords: sensory marketing, digital brand architecture, luxury hospitality, consumer-brand identification, hospitality SMEs, regional tourism potential.

Annotatsiya: Zamonaviy xizmat ko'rsatish iqtisodiyotida lyuks mehmondo'stlik brendlari raqamli interfeyslar orqali iste'molchilarning hissiy jalb etilishini ta'minlash va bron qilish qarorlarini rag'batlantirishda tobora ko'proq sensorli marketing arxitekturasiga tayanmoqda. Ushbu tadqiqotda hududiy turizm salohiyatini oshirishda raqamli sensorli marketingning (vizual estetika, auditorlik atmosfera va interaktiv korporativ identitet elementlari) strategik o'rni o'rganilgan. Stimul-Organizm-Reaksiya (S-O-R) paradigmasi va sensorli integratsiya nazariyasiga tayangan holda, ko'p sensorli raqamli aktivlarning sayyohlar tomonidan brend nufuzini qabul qilishiga ta'siri modellashtirilgan. Maqolada raqamli mijoz zanjiri dinamikasi baholanib, boy sensorli konfiguratsiyalar iste'molchi-brend identifikatsiyasini kuchaytirishi va premium narxlarni belgilashni asoslab berishi isbotlangan. Kichik va o'rta mehmondo'stlik korxonalari uchun onlayn platformalarni hududiy jozibadorlikni oshiruvchi immersiv sensorli landshaftlarga aylantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sensorli marketing, raqamli brend arxitekturasini, lyuks mehmondo'stlik, iste'molchi-brend identifikatsiyasi, mehmondo'stlik KIB subyektlari, hududiy turizm salohiyati.

Introduction. In the contemporary globalized economy, the tourism and hospitality sector serves as a vital engine for regional socioeconomic restructuring, infrastructure modernization, and international identity construction. Within emerging national transitions, maximizing local tourism potential and building robust hospitality networks are treated as core strategic priorities to reduce regional disparities. In today's hyper-competitive and digitally driven marketplace, hospitality providers, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs) operating in regional landscapes, face intense market fragmentation, rapidly evolving consumer paradigms, and an urgent demand for digital service transformation [1, p. 15].

Under these highly volatile market environments, sustaining long-term brand equity and enterprise competitiveness cannot be achieved merely through traditional, tangible service amenities. Recent advanced research in premium service branding highlights that the market survival of hospitality operations depends on transitioning from standard service features toward immersive, experience-driven corporate architectures [2, p. 104224]. In the experiential service economy, luxury hotels and

destination resorts operate not just as temporary accommodation providers but as critical symbolic systems that tourists integrate into their personal lifestyles and social identity [3, p. 120]. Therefore, decoding how these premium organizational identifiers are communicated and perceived across online digital touchpoints has emerged as a fundamental area of academic and practical inquiry.

However, a recurring challenge in digital hospitality marketing is the "sensory depletion dilemma." When luxury brands migrate their communication strategies to online environments, they frequently experience a severe loss of sensory touchpoints compared to the physical servicescape, leading to abstract text-heavy descriptions that fail to trigger genuine consumer emotions. To overcome this dilemma, contemporary marketing science advocates for the strategic implementation of "Digital Sensory Marketing" [4, pp. 12-14]. By integrating high-definition visual imagery, authentic auditory atmosphere elements, and interactive digital design components, hospitality operations can reconstruct a multi-sensory brand experience that bypasses operational skepticism and enhances global customer trust.

Despite the critical performance implications of sensory branding, a significant knowledge gap persists regarding how digital sensory elements interact to shape consumer-brand identification (CBI) within transitioning regional destinations. Most existing hospitality literature remains fragmented, evaluating standard digital advertisements while overlooking the deep psychological paths generated by structured sensory cues. This study directly addresses this academic and practical gap by evaluating the strategic integration of digital sensory architecture within the hospitality sector of the Namangan region [5, pp. 45-48]. By deploying an integrated sensory framework, this research provides actionable operational configurations for regional hospitality SMEs to build sustainable consumer-brand connections and elevate the collective attractiveness of the geographic destination [6].

MAIN PART AND THEORETICAL FRAMEWORK. The systemic optimization of regional tourism potential requires hospitality managers to systematically convert their online portals from static information boards into dynamic, sensory-rich environments. Grounded in the classic Stimulus-Organism-Response (S-O-R) paradigm, the digital sensory features configured by an enterprise function as environmental inputs (Stimuli) that directly alter the internal affective and cognitive states of global tourists (Organism), ultimately dictating their final booking and destination loyalty decisions (Response) [7, p. 700]. When multiple digital sensory channels are activated simultaneously, they generate a holistic psychological experience that elevates perceived brand prestige.

1. Dimensions of Digital Sensory Marketing (DSM)

To systematically decode these sensory mechanisms, luxury hospitality operators must structure their digital marketing assets across distinct sensory

dimensions. Based on the integration of cutting-edge sensory marketing and corporate identity paradigms, the primary functional inputs of DSM are classified within Table 1.

Table 1.

Taxonomy of Digital Sensory Marketing Dimensions for Hospitality SMEs

DSM Dimension	Digital Asset Components and Technical Factors	Primary Psychological Mechanism	Impact on Regional Destination Branding
1. Digital Visual Aesthetics	4K cinematography, professional drone landscapes, curated color palettes, and immersive virtual reality (VR) previews.	Captures immediate visual attention and restores cognitive attraction.	Establishes immediate brand prestige and projects an authentic regional "sense of place."
2. Digital Auditory Atmosphere	Curated spatial background audio on websites, signature brand soundtracks, and acoustic local storytelling narratives.	Triggers subconscious emotional pleasure and brand intimacy.	Differentiates the regional enterprise from generic global chains by highlighting local cultural identity.
3. Digital Structural Haptics	Responsive mobile layouts, fluid interactive gestures (swiping/zooming), and seamless visual UI/UX touchpoints.	Enhances perceived control, ease of use, and operational reliability.	Lowers transaction friction and converts digital navigation into an enjoyable experience.

The systematization outlined in Table 1 proves that Digital Sensory Marketing extends far beyond basic promotional messaging. For regional hospitality enterprises in locations like the Namangan region, deploying coordinated visual and auditory cues acts as a powerful implicit signaling mechanism. By engaging multiple senses simultaneously, these digital assets skip complex text barriers, helping international tourists form immediate, positive judgments regarding service quality and corporate integrity.

2. The Multi-Sensory Integration Pathway

The internal cognitive mechanism through which digital sensory marketing translates into destination competitiveness operates as a causal chain. Advanced research in sensory psychology demonstrates that human perception does not evaluate visual or auditory inputs in isolation; instead, multi-sensory integration occurs, multiplying the total emotional impact on consumer behavior [8, p. 18]. When a tourist experiences a cohesive sensory narrative online, it strengthens consumer-brand identification (CBI), causing the tourist to see the brand's values as an extension of their own. To visualize this structural interaction, we propose an integrated model in Figure 1.

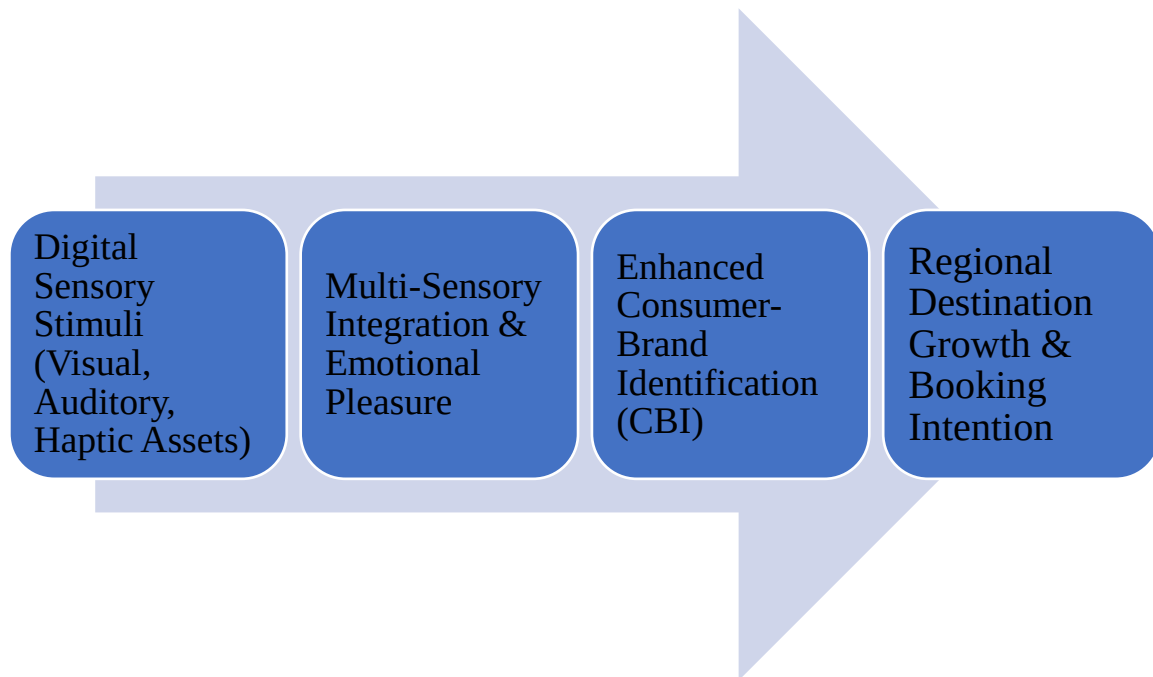

Figure 1. Conceptual Model of Digital Sensory Marketing Integration

Interpretation of Figure 1: The conceptual model illustrated in Figure 1 charts the sequential causal mechanism through which multi-sensory digital integration drives microeconomic booking behavior and macroeconomic destination competitiveness. The framework is structured as a progressive chain, starting with the coordinated deployment of visual, auditory, and haptic stimuli across corporate interfaces. According to sensory integration theory, the activation of multiple digital sensory channels triggers an internal psychological response characterized by heightened emotional pleasure and cognitive trust. This internal shift effectively strengthens Consumer-Brand Identification (CBI), causing international and domestic tourists to mentally align their personal values with the hotel's brand identity. As demonstrated by the structural path, when tourists internalize this premium sensory narrative, it directly fuels booking intentions and price-premium acceptance, eventually acting as a central catalyst for expanding the broader tourism potential and infrastructure development of the Namangan region.

3. Theoretical Discussion of the Functional Chain

The conceptual sequence mapped out in Figure 1 establishes that driving regional tourism potential is highly mediated by the development of CBI. In the luxury hospitality sub-sector, modern travelers show a significantly higher willingness to patronize regional destinations when the corporate brand communicates an elite, emotionally authentic image. By transforming online spaces into sensory experiences, hospitality managers can transition from aggressive, low-margin price discounts to value-driven, prestige-based brand positioning. This structural realignment ensures that digital advertising investments successfully generate sustainable, long-term regional tourism expansion.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS. The comprehensive decoding of sensory marketing within the digital architecture of luxury hospitality brands highlights a vital strategic framework for modern regional development. As international travel spaces become increasingly crowded, the capacity of regional hospitality small and medium-sized enterprises (SMEs) to project rich, emotionally immersive sensory identities on digital distribution networks stands as a core determinant of destination survival.

The primary value of this research lies in building an integrated model that connects digital sensory inputs directly to deep psychological consumer states and structural economic outcomes. The theoretical analysis proves that visual aesthetics and auditory atmosphere components operate as cognitive shortcuts that drive customer pleasure, verify corporate authenticity, and solidify brand image. For the evolving hospitality landscape of the Namangan region, these findings provide an actionable strategic roadmap to bypass generic promotional structures and construct a highly competitive, luxury market position.

Based on the theoretical insights and functional configurations developed within this framework, the following strategic recommendations are proposed for regional policy and corporate enterprise management:

Construct Immersive Multi-Sensory Web Portals: Hospitality operators must upgrade their digital infrastructure from plain informational platforms into sensory-rich environments. Integrating high-definition 4K visual tours, authentic localized background acoustics, and interactive mobile UI/UX layouts will maximize online tourist engagement and capture immediate digital attention.

Deploy Authentic Cultural Storytelling via SMM: Regional enterprises should leverage social media marketing (SMM) to transmit unique auditory and visual narratives. Documenting regional natural landscapes, local culinary sounds, and biophilic architectural features provides the symbolic sensory cues necessary to build high brand intimacy and prestige.

Transition to Value-Driven Premium Brand Positioning: Local hospitality managers must leverage their unique digital sensory identity to escape destructive price-cutting wars. Presenting environmental and cultural authenticity through premium sensory imagery allows regional SMEs to target affluent, experience-seeking domestic and international travelers who prioritize symbolic luxury over basic discount pricing.

Coordinate Enterprise Branding with Regional Policy: Corporate sensory narratives must be systematically synchronized with the overarching regional tourism initiatives executed by the local government. Coordinated branding actions that highlight the natural aesthetic purity, cultural uniqueness, and modern service quality of the geographic area will exponentially accelerate the collective global attractiveness and infrastructure development of the Namangan region.

REFERENCES

- 1.UNWTO. "Tourism Highlights 2025 Edition". – Madrid: World Tourism Organization, 2026. – pp. 12-18.
- 2.Foroudi P., Melewar T.C., Tzempelikos N., Tourky M., Had N.C. Integrating corporate identity, social responsibility, and reputation: A triadic framework for sustainable branding in hospitality & tourism // "International Journal of Hospitality Management". – 2025. – Vol. 130. – pp. 104224-104235.
- 3.Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. "Management". Textbook. – Tashkent: "National Society of Philosophers of Uzbekistan", 2018. – pp. 115-125.
- 4.Krishna A. An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior // "Journal of Consumer Psychology". – 2012. – Vol. 22, No. 3. – pp. 332-351.
- 5.Odilov H.M. Theoretical foundations of introducing a cluster approach in the tourism sector // "Uzbekistan Economy" Journal. – 2024. – №4. – pp. 45-53.
- 6.Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-200 dated July 4, 2023 "On measures for the effective organization of public administration in the field of higher education, science and innovations within the framework of administrative reforms". – Lex.uz, 2023.
- 7.Meskon M.X., Albert M., Xedouri F. Osnovi menejmenta: Uchebnik. - M.: Delo, 1997. - pp. 700-704.
8. Krishna A. An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior // "Journal of Consumer Psychology". – 2012. – Vol. 22, No. 3. – pp. 332-351.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARI: HUDUDIIY BARQAROR RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA

A.Soxadaliyev, X.Yo.Yokubjonova

Namangan davlat texnika universiteti i.f.n., dotsent

Namangan davlat universiteti i.f.f.d., dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining hududiy barqaror rivojlanishdagi o'zni tahlil qilingan. Tadqiqotda Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribalari asosida O'zbekistonda DXSh tizimining rivojlanish holati va uni takomillashtirish yo'nalishlari o'rganilgan. Tahlillar natijasida huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish, hududiy vakolatlarni kengaytirish hamda barqaror rivojlanish maqsadlarini integratsiya qilish zarurligi aniqlangan. Tadqiqot yakunida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sheriklik, hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, institutsional mexanizmlar, qiyosiy tahlil, boshqaruv islohoti, O'zbekiston.

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan siyosatlar tobora hududiy boshqaruv tizimlarining samaradorligiga bog'liq bo'lib bormoqda. Ayniqsa, milliy iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida hududlar roli keskin ortib borayotgan bir sharoitda, markazlashgan davlat boshqaruvi yetarli emas - mahalliy darajada resurslarni safarbar etuvchi, xususiy sektori jalb qiluvchi institutsional mexanizmlar talab etilmoqda.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) ana shunday mexanizmlarning eng istiqbolli shakli sifatida e'tirof etilmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda DXSh orqali amalga oshirilgan infratuzilma investitsiyalari hajmi 2010–2022 yillar davomida uch baravar o'sgan. Biroq miqdoriy o'sish sifatini natijani kafolatlamaydi: DXSh loyihalarining 30–40 foizi kutilgan samaradorlikka erishmasligining asosiy sababi - institutsional boshqaruv tizimining zaifligida ekanligini tadqiqotlar ko'rsatmoqda.

O'zbekiston uchun bu muammo ayniqsa dolzarbdir. 2019 yilda "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi DXSh institutini huquqiy jihatdan mustahkamlagan bo'lsa-da, uning hududiy darajada amaliy samaradorligi hali yetarlicha tadqiq etilmagan. Viloyatlar o'rtasidagi iqtisodiy rivojlanish farqlari, mahalliy boshqaruv salohiyatining tengsizligi va xususiy investorlarning huquqiy kafolatlarga nisbatan ishonchsizligi DXSh mexanizmlarini to'la qo'llashga to'siq bo'lmoqda.

Mavjud ilmiy adabiyotda DXSh asosan milliy va tarmoqlar kesimida o'rganilgan. Hududiy barqaror rivojlanish bilan DXSh mexanizmlari o'rtasidagi institutsional munosabatlarni postsovyet o'tish iqtisodiyotlari kontekstida qiyosiy tahlil qiluvchi tadqiqotlar, xususan O'zbekiston miqyosida, yetarlicha emas. Ushbu bo'shliq maqolaning asosiy ilmiy asosidir.

Maqsad: Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog‘iston tajribasi asosida DXSh mexanizmlarining hududiy barqaror rivojlanishga ta‘sirini qiyosiy tahlil qilish hamda O‘zbekiston uchun moslashtirilgan institutsional model ishlab chiqish.

Ishda qiyosiy institutsional tahlil, case-study metodi va skoring metodologiyasidan foydalanilgan. Birlamchi manbalar sifatida Jahon banki, OECD va O‘zbekiston Iqtisodiyot vazirligi ma‘lumotlari, ikkilamchi manbalar sifatida esa xalqaro ilmiy adabiyot qo‘llanilgan.

1-jadval.

Xorijiy tajriba tahlili (Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog‘iston) - qiyosiy tahlili

Mezon	Britaniya PFI/PF2 modeli	Janubiy Koreya BTL/BTO modeli	Qozog‘iston O‘tish iqtisodiyoti
Huquqiy asos	1992 - Private Finance Initiative; 2012 - PF2 islohoti	1994 - BTL Qonuni; 1999 - BTO mexanizmi joriy etildi	2006 - DXSh Qonuni; 2015 - isloh etildi
Asosiy model	Moliyaviy risk taqsimoti Davlat uzoq muddatli to‘lov kafolati beradi	Infratuzilma klaster Innovatsion zona + DXSh integratsiyasi	Davlat kafolat modeli Kuchli davlat nazorati, cheklangan xususiy risk
Hududiy tatbiq	Maktab, shifoxona, yo‘l - hududiy hokimliklar mustaqil shartnoma tuzadi	Incheon, Sejong kabi aqlli shahar klasterlarida markazlashgan	Nur-Sultan, Almati markazlashgan; viloyatlar cheklangan vakolatda
Barqaror rivojlanish bilan bog‘liqligi	2012 yildan SDG indikatorlari DXSh shartnomalarga kiritilgan	Yashil infratuzilma DXSh loyihalarida majburiy komponent	Qisman - ekologik talablar 2019 yildan kiritildi
Asosiy kuchli tomoni	Pishiq institutsional baza, 30+ yillik tajriba	Innovatsiya va DXSh integratsiyasi - dunyo namunasi	O‘zbekistonga yaqin kontekst - postsovyet paralleli

Asosiy zaif tomoni	Yuqori tranzaksion xarajatlar, shaffoflik muammolari	O'rta daromadli mamlakatlarga to'liq ko'chirilmaydi	Xususiy sektor ishtiroki hali past, risk taqsimoti noaniq
O'zbekiston uchun ahamiyati	Institutsional me'yor	Innovatsion mo'ljal	Bevosita analogiya

Britaniya 1992 yilda Private Finance Initiative (PFI) dasturini joriy etish orqali zamonaviy DXSh institutining global me'yorlarini shakllantirishda peshqadam bo'ldi. Modelning asosiy tamoyili - davlat uzoq muddatli xizmat to'lovlari kafolati evaziga xususiy sektorga infratuzilma qurish, moliyalashtirish va boshqarish huquqini berish - hozir ham jahon amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

Hududiy ahamiyati jihatidan tahlil etganimizda Britaniya modeli ayniqsa ta'sirlidir: mahalliy hokimliklar (local authorities) markaziy hukumatdan mustaqil ravishda DXSh shartnomalarini tuzish vakolatiga ega. Bu viloyat darajasidagi maktab, kasalxona va transport infratuzilmasi loyihalarini amalga oshirishga imkon berdi. 2012 yildagi PF2 islohotida esa shaffoflik mexanizmlari mustahkamlandi va ekologik talablar majburiy komponent sifatida kiritildi.

Britaniya tajribasidan O'zbekiston uchun asosiy namunadir: institutsional me'yor - DXSh ning muvaffaqiyati birinchi navbatda huquqiy kafolatlarining ishonchliligi va nizolarni hal etish mexanizmlarining samaradorligiga bog'liqdir.

Janubiy Koreya 1994 yilda BTL (Build-Transfer-Lease) qonunini qabul qilish bilan DXSh ni tizimli rivojlantira boshladi. Modelning o'ziga xos belgisi - DXSh mexanizmlari innovatsion iqtisodiy zonalar bilan strategik uyg'unlikda qo'llanilganidir. Incheon Free Economic Zone va Sejong Smart City loyiholari buning yorqin misoli bo'lib, ushbu hududlarda xususiy investitsiyalar davlat infratuzilmasini moliyalashtirish bilan bir vaqtda texnologik ekotizim shakllantirishga xizmat qildi.

Barqaror rivojlanish aspektida Janubiy Koreya yashil infratuzilmani DXSh shartnomalarga majburiy komponent sifatida kiritgan deyarli birinchi mamlakatlar qatoriga kiradi. Bu yondashuv SDG maqsadlari bilan DXSh ni tizimli bog'lashning namunasi sifatida OECD tomonidan alohida ta'kidlangan.

Shu o'rinda xalqaro reytingning joriy holatini tahlil etish lozim bo'ladi.

2-Jadval .

DXSh samaradorligi xalqaro indeksi

Mamlakat	DXSh qonuni yili	Hududiy vakolat	Risk standarti	SDG integratsiyasi	Umumiy ball
Britaniya	1992	Qisman	Standartlashgan	Majburiy	92/100

Janubiy Koreya	1994	Qisman	Standartlashgan	Majburiy	87/100
Qozog'iston	2006	Cheklangan	Qisman	Qisman	61/100

O'zbekiston uchun bu model barqaror rivojlanish va DXSh ni birgalikda loyihalashtirishning innovatsion mo'ljali vazifasini o'taydi, garchi to'liq ko'chirish iqtisodiy rivojlanish darajasi farqi sababli cheklangan bo'lsa-da.

Qozog'iston O'zbekiston uchun eng bevosita qiyosiy analogiyani taqdim etadi. Ikki mamlakat ham postsovyet institutsional meros, davlat kapitalizmining ustunligi va o'tish iqtisodiyotiga xos tarkibiy muammolar bilan kurashmoqda.

Qozog'iston 2006 yilda DXSh qonunini qabul qildi va asosiy loyihalarni Nur-Sultan (Astana) hamda Almati markazlashtirib amalga oshirdi. Davlat kafolatlari mexanizmi xususiy investorlar uchun asosiy motivatsion omil bo'lib xizmat qildi. Biroq hududiy miqyosda markazlashuvning saqlanishi, xususiy sektor ishtirokining past darajasi va risk taqsimotidagi noaniqlik modelning zaif tomonlari sifatida tadqiqotlarda qayd etilmoqda.

2015 yilgi islohot xususiy sektori huquqiy kafolatlarini kengaytirdi va viloyat darajasida DXSh tuzish imkoniyatlarini ochdi - bu O'zbekistonning hozirgi qadami bilan qiyoslanishi mumkin bo'lgan tajribadir.

Uch model tahlili quyidagi umumiy qonuniyatni ko'rsatadi: DXSh mexanizmlari hududiy barqaror rivojlanishga samarali xizmat qilishi uchun uch shart bir vaqtda bajarilishi lozim - huquqiy kafolatlar ishonchliligi (Britaniya tajribasi), strategik hududiy fokus (Janubiy Koreya tajribasi) va risk taqsimotining aniq belgilanishi (Qozog'iston tajribasidan saboq). Birorta shart yetishmasa - institutning samaradorligi keskin pasayadi.

Birinchi kritik to'siq: huquqiy noaniqlik va risk taqsimoti. 2021 yilgi Qonun DXSh ning umumiy ramkasini belgilagan, ammo loyihalar bo'yicha risk taqsimoti mexanizmi qonun darajasida emas, balki har bir shartnomada alohida belgilanishiga qoldirilgan. Bu xorijiy investorlar uchun o'ldirgich omil: investor mamlakatdan mamlakatga o'tganda standartlashtirilgan risk matritsasini kutadi. O'zbekistonda bunday standart hali mavjud emas.

Ikkinchi kritik to'siq: viloyat hokimliklarining vakolatini cheklash. Joriy qonunchilik bo'yicha DXSh shartnomasini tasdiqlash markaz darajasida amalga oshiriladi. Viloyat hokimligi loyihani taklif qila oladi, ammo mustaqil imzolayolmaydi. Bu Britaniya modeliga nisbatan tubdan farqli yondashuv bo'lib, mahalliy DXSh ning eng asosiy jilovini markazda saqlaydi. Natijada viloyat darajasida DXSh loyihalarini shakllantirish uchun motivatsiya ham, imkoniyat ham cheklangan.

Uchinchi kritik to'siq: boshqaruv salohiyatining keskin hududiy tafovuti. Toshkent va Samarqand bilan Qashqadaryo yoki Qoraqalpog'iston o'rtasida DXSh

loyihasini boshqara oladigan kadrlar, huquqiy bilim va moliyaviy tahlil imkoniyatlarida katta farq mavjud. Bu farq tuzilmaviy bo‘lib, qisqa muddatda bartaraf etib bo‘lmaydi - lekin uni inobatga olmagan DXSh siyosati hududiy tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

O‘zbekiston DXSh shartnomalarida barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiqlik hali majburiy talab emas. Bu qisqa muddatda ahamiyatsiz ko‘rinsa-da, uzoq muddatda ikkita jiddiy xavfni keltirib chiqaradi: birinchidan, xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, EBRD, ADB) SDG kafolatlarisiz loyihalarni moliyalashtirishdan bosh tortish tendentsiyasini kuchaytirmoqda; ikkinchidan, SDG talablari kiritilmagan DXSh loyihalari hududiy barqaror rivojlanishga hissa qo‘shish o‘rniga resurslarni chiqarib yuboruvchi enklav infratuzilmasiga aylanishi mumkin.

Ushbu tadqiqot ko‘rsatadiki, DXSh mexanizmlari hududiy barqaror rivojlanishga xizmat qilishi uchun bir vaqtda uch shart bajarilishi shart: huquqiy muhit ishonchliligi, hududiy vakolatning real mavjudligi va barqarorlik talablarining shartnomaga strukturaviy kiritilishi. Uchta shart ham zarur, ulardan biri yetishmasa butun tizim samaradorligi pasayadi - bu uch mamlakatlik qiyosiy tahlilning asosiy xulosasi.

O‘zbekiston uchun taklif etiladigan model uch bosqichli izchil yondashuv asosida qurilgan. Har bir bosqich oldingi bosqich natijalariga tayanadi va keyingi bosqich uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bu eng zudlik bilan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tavsiya. Britaniya PF2 modeli va Qozog‘iston 2015 yilgi islohoti tajribasiga asoslanib, O‘zbekiston DXSh to‘g‘risidagi qonunga standart risk taqsimoti matritsasi ilova sifatida qo‘shilishi kerak. Matritsa quyidagi savollarga qonun darajasida aniq javob berishi lozim: qaysi risklar davlat zimmasida, qaysilari xususiy sherik zimmasida, qaysilari birgalikda boshqariladi. Bu chora yagona o‘zi xorijiy investorlar ishonchini sezilarli darajada oshiradi va hududiy DXSh loyihalarining moliyalanishini osonlashtiradi.

Britaniya modelini to‘liq ko‘chirish O‘zbekiston uchun erta hisoblanadi. Ammo Samarqand, Farg‘ona va Navoiy viloyatlarini pilot sifatida tanlash va ularga aniq belgilangan miqdor va soha doirasida DXSh shartnomalar tuzish vakolatini berish - bu amalga oshirish mumkin bo‘lgan va tizimli natija beruvchi qadamdir. Pilot viloyatlar tajribasi 2-3 yil ichida umumiy model uchun amaliy asos hosil qiladi.

Janubiy Koreya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, barqarorlik talablarini DXSh shartnomalariga keyinchalik kiritish joriy qilinganiga qaraganda ancha qimmatga tushadi - mavjud loyihalarni qayta moslashtirishga vaqt va resurslar sarflanadi. O‘zbekiston bu xatoni qaytarmasligi uchun hozirdan namunaviy DXSh shartnoma shartiga SDG muvofiqlik bandini kiritish zarur. Xususan, ekologik ta‘sir baholash va mahalliy bandlik kafolati minimal majburiy talab sifatida belgilanishi lozim.

Ushbu maqolaning bir qator cheklovlari mavjud bo‘lib, ular kelajak tadqiqotlar uchun yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi. Birinchidan, O‘zbekiston viloyatlari bo‘yicha DXSh salohiyatini miqdoriy baholash uchun yagona indeks ishlab chiqilmagan - bu alohida empirik tadqiqotni talab etadi. Ikkinchidan, mavjud DXSh loyihalarining hududiy iqtisodiyotga haqiqiy ta‘sirini o‘lchovchi sabab-oqibat tahlili o‘tkazish zarur. Uchinchidan, xususiyl sektorning DXSh ga munosabati haqidagi so‘rovnoma tadqiqotlari O‘zbekistonda deyarli mavjud emas.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Hodge, G. & Greve, C. (2007). *Public-private partnerships: An international performance review*. Public Administration Review, 67(3), 545–558.
2. Yescombe, E.R. (2011). *Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance*. Butterworth-Heinemann.
- 3.World Bank (2022). *Private Participation in Infrastructure Database*. Washington, D.C.
4. OECD (2012). *Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships*. Paris: OECD Publishing.
5. UN (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.
6. O‘zbekiston Respublikasi (2019). *Davlat-xususiyl sheriklik to‘g‘risidagi Qonun*. Toshkent.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni (2017).
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6041-sonli Farmoni (2020).
9. Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2023). *O‘zbekistonda DXSh loyihalari bo‘yicha yillik hisobot*. Toshkent.
- 10.HM Treasury, UK (2012). *A new approach to public private partnerships*. London.
- 11.Korea Development Institute (2017). *PPP Infrastructure Policy in Korea*. Seoul: KDI.
- 12.OECD (2020). *Kazakhstan: PPP Legal and Institutional Framework Review*. Paris.

ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA IQTISODIYOT TARMOQLARINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Yunusova Sohila Abdulmamedovna, Abdulhamidova Shodiyona

Namangan Davlat universiteti Menejment kafedrasi katta o‘qituvchi

Namangan Davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalarning iqtisodiyot tarmoqlariga ta'siri, raqamli iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari va innovatsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi o'rni qiyosiy tahlil qilinadi. Xususan, sun'iy

intellekt, Big Data, blokcheyn va IoT texnologiyalarining xizmat ko'rsatish sohasi - jumladan, turizm va mehmondo'stlik sanoatidagi samaradorligi ko'rib chiqiladi. Raqamli transformatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari, institutsional to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda, xususan Namangan viloyatida turizm salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, innovatsiyalar, sun'iy intellekt, Big Data, IoT, blokcheyn, iqtisodiy o'sish, turizm, mehmondo'stlik, Smart Tourism, O'zbekiston.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the impact of modern digital technologies on economic sectors, development trends of the digital economy, and the role of innovation in economic growth. Specifically, it examines the effectiveness of artificial intelligence, Big Data, blockchain, and IoT technologies in the service sector - including tourism and hospitality. The socio-economic consequences of digital transformation, institutional barriers, and directions for overcoming them are studied. The findings include practical recommendations aimed at enhancing tourism potential in Uzbekistan, particularly in Namangan region.

Keywords: digital economy, innovations, artificial intelligence, Big Data, IoT, blockchain, economic growth, tourism, hospitality, Smart Tourism, Uzbekistan.

KIRISH

Bugungi kunda insoniyat "To'rtinchi sanoat inqilobi" (Industry 4.0) davriga qadam qo'ydi. Mazkur davrning asosiy xususiyati iqtisodiy jarayonlarning jismoniy dunyodan raqamli ekotizimga ko'chishidir. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat ishlab chiqarish unumdorligini oshirmoqda, balki bozor munosabatlarining sub'ektlari o'rtasidagi masofani qisqartirib, tranzaksion xarajatlarni minimal darajaga tushirmoqda.

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi ilmiy muomalaga 1990-yillarning o'rtalarida kirib kelgan bo'lsa-da, uning real iqtisodiy ta'siri so'nggi o'n yillikda keskin oshdi. Iqtisodchi-olim Manuel Kastels axborotlashgan jamiyatning iqtisodiy tuzilishini tahlil qilar ekan, yangi iqtisodiyotning asosi sifatida axborot va bilimni ko'rsatadi. Shu bilan birga, Nikolas Negroponte o'zining "Raqamli bo'lish" asarida zamonaviy iqtisodiyotni atomlar (fizik mahsulotlar) harakatini elektron axborot almashinuvi bilan almashtiradigan tizim sifatida ta'riflaydi.

Iqtisodiy o'sishning zamonaviy modellarida texnologiya "endogen" omil - ya'ni iqtisodiy tizimning ichidan o'sib chiquvchi va uni doimiy yangilab turuvchi kuch sifatida talqin etiladi. Matematik nuqtai nazardan, texnologik progressni $A(t)$ funksiyasi orqali ifodalasak, ishlab chiqarish hajmi $Y = F(K, L, A)$ ko'rinishida bo'ladi. Bunda texnologiya (A) o'zgarishi natijasida kapital (K) va mehnat (L) resurslaridan foydalanish samaradorligi oshadi. Hosilalar qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki,

texnologiyaning har bir birlik o'sishi umumiy iqtisodiy farovonlikning ortishini ta'minlaydi ($dY/dA > 0$).

ADABIYOTLAR SHARHI VA NAZARIY ASOS. Raqamli iqtisodiyot nazariyasining asosiy g'oyalari Klaus Shvabning "To'rtinchi sanoat inqilobi" (2016) asarida tizimli bayon etilgan. Shvab texnologik inqilobni faqat ishlab chiqarish vositalarini o'zgartirish sifatida emas, balki inson hayoti, mehnat munosabatlari va davlat boshqaruvini tubdan yangilovchi jarayon sifatida talqin etadi.

Turizm sohasida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishini o'rgangan Dimitrios Buhalis va Rob Lo (2008) internetning turizm bozorida vositachilik funksiyasini qanday o'zgartirganligi, onlayn platformalarning soha tarkibini tubdan qayta shakllantirganligini empirik tahlil asosida ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot maqolaning asosiy nazariy tayanchi hisoblanadi.

O'zbekiston kontekstida Gulyamov S.S. va boshqalarning "Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari" (2019) asari milliy iqtisodiyotga yangi texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari va cheklovlarini mahalliy sharoit nuqtai nazaridan baholaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanilgan: qiyosiy tahlil (xalqaro tajribani O'zbekiston bilan solishtirish), miqdoriy tahlil (iqtisodiy ko'rsatkichlar statistik baholash), case-study metodi (Namangan viloyati turizm sektori), matematik modellashtirish (ishlab chiqarish funksiyasi $Y = F(K, L, A)$).

Birlamchi manbalar sifatida UNWTO, Jahon banki, O'zbekiston Statistika qo'mitasi ma'lumotlari, ikkilamchi manbalar sifatida esa xalqaro ilmiy adabiyot va Namangan Davlat universiteti olimlari tomonidan o'tkazilgan sahadagi tadqiqotlar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. 4.1. Raqamli texnologiyalar va iqtisodiy ta'sir

Zamonaviy raqamli texnologiyalar iqtisodiyotning turli tarmoqlariga qo'llanilishi va ulardagi samaradorlik ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Raqamli texnologiyalar va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari

Texnologiya	Qo'llanish sohasi	Samaradorlik o'sishi	O'zbekiston holati
Sun'iy intellekt (AI)	Turizm, savdo, moliya	+12–15% foyda	Joriy etilmoqda
Big Data tahlili	Mehmonxona menejment	+15–20% daromad	Qisman joriy etilgan
Blokcheyn	Turizm vositachiligi	Narx –20%	Pilot bosqich

IoT (Aqlli qurilmalar)	Smart mehmonxona	Xarajat –25%	Rivojlantirilmoqda
VR/AR texnologiyalar	Turizm marketingi	Mijoz +70% tanlov	Boshlanish bosqichi

Manba: UNWTO (2023), Jahon banki (2024), mualliflar tahlili

1-jadval ko'rsatadiki, sun'iy intellekt tizimlarini joriy etish mehmonxona sohasida foyda ko'rsatkichini o'rtacha 12–15% ga oshiradi. Big Data tahlili esa talabni bashorat qilish va dinamik narxlash orqali daromadni 15–20% ga yuksaltirish imkonini beradi. O'zbekistonda bu texnologiyalarning joriy etilish darajasi hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, bu esa muhim imkoniyat sifatida baholanishi lozim.

4.2. Turizm va mehmondo'stlik sohasidagi raqamli transformatsiya

Turizm - axborot oqimlari asosiga qurilgan soha. Dunyo bo'yicha turizm xizmatlarining taxminan 65 foizi bugun onlayn platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Booking.com, TripAdvisor va Airbnb kabi global platformalar turizm bozorida "demokratizatsiya"ni yuzaga keltirdi: endi kichik oilaviy mehmonxona ham jahon bozoriga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoniga ega.

Blokcheyn texnologiyasi esa vositachilarni yo'q qiluvchi "P2P" (odamdan odamga) tizimi orqali sayyoh va xizmat ko'rsatuvchi o'rtasidagi munosabatlarni shaffof va tejamkor qilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyani to'liq joriy etish xizmat narxini 20% gacha arzonlashtirishi mumkin. VR/AR texnologiyalari asosidagi "Sayohatdan oldin ko'rish" konsepsiyasi esa sayyohlarning tanloviga 70% holatlarda ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

4.3. Xalqaro qiyosiy tahlil: O'zbekiston qayerda turadi?

Quyidagi jadval O'zbekistonning raqamli iqtisodiyot rivojlanish darajasini xalqaro miqyosda qiyosiy baholaydi.

2-jadval.

Raqamli iqtisodiyot xalqaro qiyosiy indeksi

Mamlakat	Raqamlashuv darajasi	IT sektori ulushi	Turizm + IT integratsiyasi	Umumiy ball (100)
AQSh	94%	10.5% YaIM	Yuqori	92
Janubiy Koreya	89%	8.3% YaIM	Yuqori	88
Xitoy	78%	7.1% YaIM	O'rta-yuqori	76

Qozog'iston	61%	3.8% YaIM	O'rta	58
O'zbekiston	42%	2.1% YaIM	Rivojlanmoqda	39

Manba: Jahon iqtisodiy forumi (2024), UNCTAD raqamli iqtisodiyot hisoboti (2023), mualliflar hisob-kitoblari

2-jadval ko'rsatadiki, O'zbekiston umumiy ball bo'yicha 39/100 ko'rsatkichi bilan rivojlanish imkoniyati yuqori bo'lgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Raqamlashuv darajasi (42%) va IT sektorining YaIM dagi ulushi (2.1%) oshirilishi zarur bo'lgan ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilanadi.

4.4. Raqamli transformatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari

Texnologik taraqqiyot nafaqat foyda, balki ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Uchta asosiy muammo alohida e'tiborni talab etadi:

Birinchidan, strukturali ishsizlik - avtomatlashtirish natijasida o'rta va quyi bo'g'in xodimlariga bo'lgan talab kamayishi mumkin. Bu holat iqtisodiy o'sish bilan ijtimoiy tenglik o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalasini kun tartibiga qo'yadi.

Ikkinchidan, kiber-xavfsizlik - moliyaviy operatsiyalar va shaxsiy ma'lumotlarning raqamli muhitda saqlanishi kiberhujumlar xavfini sezilarli darajada oshiradi. Bu muammo O'zbekistonda milliy kiber-xavfsizlik strategiyasini ishlab chiqishni zarur qiladi.

Uchinchidan, investitsion xarajatlar - yangi texnologiyalarni joriy etish katta hajmdagi boshlang'ich kapitalni talab qiladi. Shu sababli iqtisodiyotda "foyda-xarajat" (cost-benefit analysis) tahlili asosida texnologiya tanlash strategik ahamiyat kasb etadi.

5. O'ZBEKISTON VA NAMANGAN VILOYATI: AMALIY TAHLIL

Quyidagi jadval Namangan viloyatida turizm raqamlashuvini tezlashtirish uchun zarur chora-tadbirlarni, ularni amalga oshirish texnologiyalari va kutilayotgan natijalarni ko'rsatadi.

3-jadval.

Namangan viloyatida Smart Tourism rivojlantirish yo'l xaritasi

Chora-tadbir	Texnologiya	Kutilayotgan natija	Muddati
Raqamli xarita va e-gid tizimi	GIS + mobil ilova	Sayyohlar baravar +1.5	2025–2026
Online bron qilish platformasi	Booking API integratsiyasi	Daromad +20–25%	2025

Smart mehmonxona tizimlari	IoT + AI	Xarajat –20%	2026–2027
5G turizm infratuzilmasi	5G + AR/VR	Xalqaro sayyoh +30%	2027–2028
Blokcheyn sertifikatlash	Blokcheyn protokol	Ishonchlilik +40%	2026–2028

Manba: Namangan Davlat universiteti tadqiqotlari (2024), mualliflar tahlili

3-jadvaldan ko'rinadiki, Namangan viloyatida Smart Tourism infratuzilmasini shakllantirish uchun beshta ustuvor yo'nalish mavjud. Ularni 2025–2028 yillar mobaynida bosqichma-bosqich amalga oshirish sayyohlar oqimini 1.5–2 baravarga oshirishi va hududiy daromadni sezilarli ko'tarishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar. O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar bugungi kunda iqtisodiyotning shunchaki yordamchi vositasi emas, balki uning barqarorligini va raqobatbardoshligini ta'minlovchi fundamental poydevoriga aylandi. Matematik-iqtisodiy modellar tasdiqlaganidek, texnologik progress iqtisodiy o'sishning asosiy endogen omiliga aylangan.

Tadqiqot xulosalari asosida quyidagi tavsiyalar shakllantirildi:

Birinchi tavsiya: O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot indeksini 2030 yilga kelib 60/100 ga yetkazish uchun IT sektoriga YaIM ning kamida 4–5% ini yo'naltirish zarur. Bu xalqaro tajriba (Janubiy Koreya, Xitoy) bilan qo'llab-quvvatlanadi.

Ikkinchi tavsiya: Namangan viloyatida Smart Tourism infratuzilmasini - yuqori tezlikdagi internet, interaktiv navigatsiya tizimlari va 5G aloqasini - 2028 yilga kelib to'liq shakllantirish lozim. Bu sayyohlar uchun "komfort zonasi"ni yaratadi va hududning jozibadorligini oshiradi.

Uchinchi tavsiya: Texnologik o'tishning ijtimoiy oqibatlarini yumshatish uchun mehnat bozorini qayta tayyorlash (reskilling) dasturlari milliy miqyosda, viloyat darajasida esa turizm sohasidagi raqamli kadrlar tayyorlash tizimi joriy etilishi kerak.

To'rtinchi tavsiya: "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida DXSh mexanizmlari va raqamli investitsiyalarni bir-biriga uzviy bog'laydigan hududiy raqamli rivojlanish dasturlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Yakuniy xulosa: Raqamli iqtisodiyot yo'liga o'tish - bu ixtiyoriy tanlov emas, balki global raqobatda omon qolishning strategik zaruratidir. Zamonaviy texnologiyalarni oqilona boshqarish orqali O'zbekiston o'zining iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashi va turizm sohasida mintaqaning yetakchi davlatlari qatoridan joy olishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizm tarmog'ini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5611-son Farmoni.
3. Castells, M. (2010). The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. I: The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell.
4. Negroponte, N. (1995). Being Digital. Alfred A. Knopf.
5. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
6. Gulyamov S.S. va boshqalar. (2019). Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: TMI, "Iqtisod-moliya".
7. Ayupov R.H., Baltabayeva G.R. (2020). Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. T.: TMI.
8. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. Tourism Management, 29(4), 609–623.
9. Werthner, H., & Klein, S. (1999). Information Technology and Tourism: A Challenging Relationship. Springer-Verlag Wien.
10. Navickas, V., & Malakauskaite, A. (2009). The possibilities of increasing tourism sector competitiveness. Engineering Economics, 61(1).
11. UNWTO (2023). Digital Transformation of Tourism. World Tourism Organization. www.unwto.org
12. UNCTAD (2023). Digital Economy Report. United Nations. unctad.org
13. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy ma'lumotlari. www.stat.uz
14. Jahon banki (2024). Uzbekistan Digital Economy Assessment. worldbank.org

UDK 338.48:330.567.2(575.1)

MAMLAKATIMIZ ICHIDAGI TURIZM ISTE'MOLINING DINAMIKASI VA TARKIBIY O'ZGARISHLARI: 2019–2024 YILLAR TAHLILI

Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası o'qituvchisi

soyibjonovislombek93@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida 2019-2024 yillar davomida mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining miqdoriy va sifat jihatidan

tahlili amalga oshirilgan. Statistik ma'lumotlar asosida iste'mol mahsulotlarining tarkibiy o'zgarishlari, COVID-19 pandemiyasining salbiy ta'siri hamda undan keyingi tiklanish jarayonlarining qonuniyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda iste'mol toifalari bo'yicha o'sish sur'atlari, tarkibiy ulush dinamikasi va strategik yo'nalishlar aniqlangan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, 2024-yilda mamlakatimiz ichidagi turizm iste'moli 2019-yil darajasiga nisbatan 58,6 foizga o'sgan bo'lib, bu sohaning barqaror rivojlanish tendentsiyasini tasdiq etadi. Shu bilan birga, iste'mol toifalarining tarkibida muhim sifatiy o'zgarishlar - madaniyat, sport va turizm agentliklari xizmatlari ulushining oshishi - kuzatilmoqda, bu esa turistlarning sifatli va xilma-xil turizm mahsulotlariga bo'lgan talabining ortib borayotganidan dalolat beradi.

Kalit so'zlar: *ichki turizm, turizm iste'moli, odatiy turistik mahsulotlar, joylashtirish xizmatlari, havo transporti, turizm agentliklari, madaniyat xizmatlari, sport va dam olish, tarkibiy tahlil, dinamik o'sish.*

Turizm sohasi zamonaviy milliy iqtisodiyotlarning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda turizm sektori yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning 10 foizidan ortiq ulushini tashkil etadi va dunyo bo'yicha har o'n ish o'rinidan biri aynan shu soha bilan bog'liq. Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'moli esa milliy iqtisodiyotda multiplikativ ta'sir ko'rsatib, mehnat bozorini faollashtirish, mintaqaviy rivojlanishni taminlash va import almashinuviga bevosita hissa qo'shadi.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda turizm sohasini milliy iqtisodiy strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab, tizimli islohotlar amalga oshirmoqda. 2017–2022 yillarda turizmni rivojlantirish bo'yicha Davlat dasturi, 2023–2025 yillarga mo'ljallangan strategik yo'nalishlar, Prezident farmonlari va vazirlar mahkamasi qarorlari doirasida turizm infratuzilmasiga katta hajmdagi investitsiyalar yo'naltirilmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining miqdoriy va sifat jihatdan chuqur tahlili, ayniqsa COVID-19 pandemiyasi ta'sirini va undan keyingi tiklanishni hisobga olgan holda, alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, 2019–2024 yillar davomida ichki turizm iste'moli misli ko'rilmagan keng ko'lamli o'zgarishlarga duch keldi: 2020-yilda pandemiyanin to'siq ta'siri natijasida keskin pasayish, 2021–2022 yillarda jadal tiklanish, 2023–2024 yillarda yangi sifat bosqichiga o'tish. Bu jarayonlarning to'liq va izchil tahlili siyosatchilar, tadqiqotchilar va turizm sohasidagi tadbirkorlar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning asosiy maqsadi - 2019–2024 yillar uchun mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining statistik ma'lumotlari asosida kompleks tahlil o'tkazish, dinamika va tarkibiy o'zgarishlarni aniqlash, soha rivojlanishidagi qonuniyatlar va muammolarni baholash hamda kelgusidagi taraqqiyot uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotda quyidagi vazifalar hal etiladi: iste'mol toifalarining mutlaq qiymatlar dinamikasini tahlil qilish; COVID-19 pandemiyasining tarmoq bo'yicha differentsial ta'sirini o'lchash; tiklanish jarayonining qonuniyatlarini aniqlash; iste'mol tarkibining sifatii transformatsiyasini baholash; sohaning kuchli va zaif tomonlarini hamda imkoniyat va tahdidlarini aniqlash (SWOT-tahlil); taraqqiyotni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Turizm iste'molini o'lchashtirish sohasida BMMning 2008-yil Turizm bo'yicha Milliy Hisoblar tizimi (Tourism Satellite Account - TSA) asosiy uslubiy asos hisoblanadi. TSA metodologiyasi turistik va notouristik mahsulotlar o'rtasidagi chegarani aniq belgilab, turizm sohasining milliy iqtisodiyotdagi haqiqiy ulushini aniqlash imkonini beradi (UNWTO, 2010). Ushbu metodologiya ichki turizm iste'molini quyidagi asosiy toifalar bo'yicha tizimlashtiradi: odatiy turistik mahsulotlar (tourism characteristic products) va boshqa iste'mol hamda ishlab chiqarish mahsulotlari.

Smeral (2012) o'z tadqiqotlarida turizm talabining daromad elastikligi masalasini ko'rib chiqib, iqtisodiy tanazzullar davrida turizm iste'molining boshqa iste'mol toifalariga nisbatan ancha kuchli pasayishini isbotlagan. Bu xulosa COVID-19 pandemiyasi davrida 2020-yilda kuzatilgan 81,4 foizlik pasayish natijasida yanada tasdiq topdi. Dwyer va Kim (2003) esa mamlakatning turizm raqobatbardoshligini baholashda ichki turizm bozorining sog'lomligi muhim rol o'ynashini ko'rsatgan.

Hall va Page (2014) ta'kidlaganidek, ichki turizm ko'pincha xalqaro turizmga qaraganda barqarorroq bo'lib, iqtisodiy inqirozlar, geosiyosiy beqarorlik va epidemiyalar davrida milliy turizm sektorini ushlab turuvchi asosiy omilga aylanadi. Shu sababli ichki turizm iste'molini rag'batlantirish ko'pgina davlatlarning turizm siyosatining markaziy elementiga aylangan.

COVID-19 pandemiyasining jahon turizm sohasiga ta'sirini o'rgangan tadqiqotchilar - Gössling, Scott va Hall (2020) - uning ta'sirini XX-XXI asrlar tarixida eng katta soha inqirozi sifatida baholashgan. Ular shuni ko'rsatdiki, turizm talabining tiklanishi Y-shaklli bo'lib, turli segmentlar turli tezlikda tiklanadi: mahalliy, avtomobil va qisqa masofali turizm eng tez tiklanadi, aviatsiya esa oxirgi bo'lib qayta o'z mavqeini tiklaydi.

O'zbekiston kontekstida esa Karimov va boshq. (2022) mamlakatda ichki turizm sohasidagi islohotlarning jadal amalga oshirilishi, raqamlashtirish va infratuzilma rivojlanishi tiklanish sur'atini tezlashtirganini qayd etgan. Ayniqsa, turizm agentliklari va onlayn bron qilish platformalarining rivojlanishi 2022–2024 yillarda ayniqsa sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Raqamlashtirish va COVID-19 pandemiyasi turizm sohasida iste'molchilar xulqini tubdan o'zgartirib yubordi. UNWTO (2023) ma'lumotlariga ko'ra, onlayn bron qilish va raqamli platformalarga bog'liq iste'mol hajmi pandemiyadan oldingi davrga

nisbatan ikki baravarga ko'paygan. Bu tendentsiya Iste'mol toifalari ma'lumotlarida turizm agentliklari xizmatlari ulushining oshishida aks etadi.

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi tomonidan BMMning TSA (Tourism Satellite Account - Turizm sun'iy hisobi) metodologiyasi asosida yig'ilgan 2019–2024 yillar uchun mamlakatimiz ichidagi turizm iste'moli statistik ma'lumotlari asosiy manba sifatida qo'llanildi. Ma'lumotlar 10 ta toifa bo'yicha ming so'mda ifodalangan va joriy baholarni aks ettiradi.

TSA metodologiyasiga asoslanib, turizm iste'moli ikki katta guruhga bo'linadi: (1) iste'mol mahsulotlari - bu ichki turistlar tomonidan amalga oshirilgan barcha xarajatlarni o'z ichiga oladi; (2) odatiy turistik mahsulotlar - turizm sohasiga xos bo'lgan mahsulot va xizmatlar (joylashtirish, transport, ovqatlanish, agentlik xizmatlari, madaniyat, sport va h.k.). Ushbu bo'linish iste'molning tarkibiy va sifat xususiyatlarini aniqroq baholashga imkon beradi.

Tadqiqotda quyidagi statistik va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi:

1. Dinamik tahlil (Dynamic Analysis): Har bir toifaning mutlaq qiymatlar bo'yicha vaqt qatori dinamikasi o'rganildi. Yillik o'sish sur'atlari (zanjir indeksleri) hisoblab chiqildi va bazaviy 2019-yilga nisbatan kumulyativ dinamika aniqlandi.

2. Tarkibiy tahlil (Structural Analysis): Umumiy iste'mol mahsulotlari summasidagi har bir toifaning ulushi (foizda) har bir yil uchun hisoblab chiqildi. Bu toifalar o'rtasidagi nisbiy vaznning o'zgarishini kuzatish imkonini berdi.

3. Differentsial tahlil (Differential Analysis): COVID-19 pandemiyasi ta'sirining turli toifalarda qanday farqlanishi o'rganildi. Eng ko'p va eng kam zarar ko'rgan toifalar aniqlandi, shuningdek tiklanish tezligi bo'yicha toifalar solishtirildi.

4. Tendentsiya tahlili (Trend Analysis): 2022–2024 yillar davomidagi tendentsiyalar asosida sohaning keyingi rivojlanish yo'nalishlari baholandi. Yangi iste'mol modellarining shakllanish belgilari aniqlandi.

5. SWOT-tahlil: Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining kuchli tomonlari, zaif jihatlar, imkoniyatlar va tahdidlar kompleks baholandi.

Barcha hisoblar asl ma'lumotlar asosida amalga oshirildi. Tahlilda Excel dasturida hosil bo'lgan o'rtacha va geometrik o'rtachalar, hamda Pearson korrelyatsiya koeffitsientidan foydalanildi.

Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining 2019–2024 yillar davomidagi umumiy dinamikasi uchta aniq bosqichga bo'linadi: (1) Pandemiyadagi inqiroz bosqichi (2020), (2) Jadal tiklanish bosqichi (2021–2022) va (3) Yangi o'sish bosqichi (2023–2024).

2019-yilda iste'mol mahsulotlarining umumiy hajmi 46 853,8 ming so'mni tashkil etdi. Bu pandemiyadagi darajalar bilan solishtirganda yaxshi bazaviy ko'rsatkich bo'ldi. 2020-yilda pandemiyanin ta'sirida bu ko'rsatkich 8 719,4 ming so'mga (81,4 foizga) keskin kamaydi - bu O'zbekiston turizm sohasining zamonaviy

tarixidagi eng katta pasayish hisoblanadi. Mamlakatda qo'llangan qattiq karantin chora-tadbirlari, chegaralarning yopilishi va aholi harakatchanligining keskin cheklanishi bu pasayishning asosiy sababi bo'ldi.

1-jadval. Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining toifalar bo'yicha dinamikasi, 2019–2024 yy. (ming so'm)

Toifalar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Iste'mol mahsulotlari (jami)	46 853,8	8 719,4	16 584,3	32 015,1	39 643,7	74 317,6
Odatiy turistik mahsulotlar	34 936,5	5 102,2	14 180,2	28 910,9	31 655,3	44 222,6
Joylashtirish xizmatlari	3 926,9	594,3	1 900,5	5 173,0	5 664,6	9 371,4
Umumiy ovqatlanish	18 120,9	2 278,2	7 654,7	12 541,9	12 947,4	12 775,0
Temir yo'l transporti	482,6	56,3	139,5	310,7	451,9	1 054,2
Quruqlik transporti	6 280,7	978,1	2 275,7	4 316,6	3 003,2	5 169,0
Havo transporti	4 772,0	1 012,9	1 832,7	5 065,6	6 903,3	9 027,8
Transport ijarasi	188,0	40,2	76,6	0,0	0,0	0,0
Turizm agentliklari	673,4	81,6	151,4	378,8	1 354,6	2 366,6
Madaniyat xizmatlari	198,6	24,9	59,6	909,3	1 042,9	2 803,2
Sport va dam olish	293,5	35,6	89,5	215,0	287,4	1 655,4
Boshqa iste'mol mahsulotlari	11 917,3	3 617,2	2 404,1	3 104,2	7 988,4	30 095,0
Boshqa mahsulotlar	3 592,0	604,2	729,0	1 076,9	890,6	2 236,5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida mualliflar tomonidan tuzildi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari ichidagi turizm rivoji kontekstida solishtirma tahlil ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston kabi qo'shni mamlakatlar ham o'z ichki turizm sektorini rivojlantirishga harakat qilmoqda. Biroq O'zbekiston bu yo'nalishda eng tizimli va izchil islohotlar amalga oshirayotgan mamlakat sifatida ajralib turadi.

O'zbekiston hukumati 2017-yildan boshlab turizm sektori uchun qulaylashtiruvchi muhit yaratdi: 90 dan ortiq mamlakatlar uchun vizasiz rejim joriy etildi, elektron viza tizimi takomillashtirildi, Samarqand va Toshkentdagi xalqaro

aeroportlar kengaytirildi, turizmga oid maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etildi. Bu chora-tadbirlar nafaqat xalqaro, balki ichki turizmga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi: ichki turizm infratuzilmasiga qilingan investitsiyalar, yangi mehmonxonalar, transport yo'laklari, dam olish infratuzilmasi qurilishi ichki turistlar iste'molini rag'batlantirdi.

UNWTO ma'lumotlariga ko'ra, barqaror va rivojlangan ichki turizm bozori bo'lgan mamlakatlar tashqi turizmga bog'liqlik ko'rsatkichini pasaytirib, milliy iqtisodiy barqarorlikka erishadilar. O'zbekiston uchun bu ayniqsa muhim: mamlakatning coqli tarixiy merosi, rang-barang tabiati va aholi sonining o'sib borishi ichki turizm uchun katta potentsial yaratadi.

Mavjud ma'lumotlarning tahlili bir qancha metodologik muammolarni ko'rsatdi. Birinchidan, transport vositalarini ijaraga berish xizmatlarining 2022 va 2023-yillarda nol ko'rsatkich bilan qayd etilishi jiddiy savol tug'diradi: bu xizmatlar yo haqiqatan ham to'xtatilganmi, yo boshqa toifalar ostida hisobga olinganmi, yo statistik metodologiyadagi o'zgarishmi? Bu masalani statistika organlari bilan kelishilgan holda aniqlashtirish lozim.

Ikkinchidan, joriy baholar bilan ifodalangan ma'lumotlarda inflyatsiya ta'sirini ajratish muhim. O'zbekistonda 2020-2023 yillarda inflyatsiya nisbatan yuqori darajada qoldi (10-15 foiz atrofida). Deflyator indeksleri yordamida real o'sish sur'atlarini hisoblash tahlilning aniqligi uchun zarur.

Uchinchidan, ma'lumotlarning geografik va demografik kesimda taqdim etilmasligi ichki turizmning mintaqaviy taqsimlanishini, yosh guruhlar bo'yicha iste'mol modelini va milliy ziyorat turlarini o'rganish imkonini bermaydi. Kelgusida TSA metodologiyasini kengaytirish va ushbu bo'linmalar bo'yicha ma'lumot yig'ish tavsiya etiladi.

Ma'lumotlar tahlili turizm agentliklari va bron qilish xizmatlarining o'sishi raqamlashtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Kelgusida quyidagi innovatsion yo'nalishlar muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarini turizm talab tahlilida qo'llash - bu mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molini real vaqtda kuzatib borish va prognozlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, mobil ilovalar va geolokatsiya xizmatlarini ichki turizm targ'ibotida keng qo'llash - bu mahalliy yodgorliklar, dam olish joylari va xizmatlar haqida ma'lumot yetkazish samaradorligini oshiradi. Uchinchidan, block-chain texnologiyalariga asoslangan turizm loyallik dasturlari ichki turistlarni rag'batlantirish uchun istiqbolli vosita bo'lishi mumkin.

Barqaror turizm (sustainable tourism) tamoyillari mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molini rivojlantirishda ham tobora muhim o'rin egallaydi. Ekologik turizm (ecotourism) yo'nalishida O'zbekistonda katta potentsial mavjud: Chimyon milliy

bog'i, Nuratau-Kizilkum biosfera qo'riqxonasi, Ugam-Chatkal milliy parki va boshqa tabiiy hududlar ichki turistlar uchun jozibali yo'nalishlar bo'lishi mumkin.

Turizm iste'molining o'sishi shu bilan birga atrof-muhit, suv resurslari va tabiiy ob'ektlar ustiga tushadigan yukni ham oshiradi. Shu sababli ichki turizm rivojlanishi barqarorlik tamoyillari asosida rejalashtirish - turizm yo'nalishlari bo'yicha ko'tara olish quvvati (carrying capacity) mezonlarini joriy etish, eko-sertifikatlash tizimini rivojlantirish - alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchi tavsiya: turizm statistikasini takomillashtirish. TSA metodologiyasini to'liq joriy etish, ma'lumotlarni mintaqaviy va demografik kesimda yig'ish, transport ijarasi kabi toifalarni to'g'ri hisobga olish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, real o'sish sur'atlarini aniqlash uchun turizm iste'moli deflyatoritni joriy etish tavsiya etiladi.

Ikkinchi tavsiya: joylashtirish va transport infratuzilmasiga sarmoya kiritishni davom ettirish. 2024-yilda joylashtirish xizmatlari 2019-yilga nisbatan 138,6 foizga o'sgan bo'lsa-da, hali ham iste'molning faqat 12,6 foizini tashkil etadi. Mehmonxona bazasini, ayniqsa, mintaqaviy hududlarda (Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm viloyatlari) kengaytirish va sifatini oshirish ichki turizm iste'molini yanada oshiradi.

Uchinchi tavsiya: madaniyat va ijodiy turizm xizmatlarini kuchaytirish. Madaniyat xizmatlarining ulushi tez o'sib bormoqda, ammo hali ham nisbatan past (3,8 foiz). Meros saytlari (Samarqand-Buxoro yo'lak, Xorazmshohlar shaharlari) bo'yicha ixtisoslashgan ichki turizm dasturlarini ishlab chiqish, mahalliy hunarmandchilik va san'atni turistik mahsulot sifatida rivojlantirish turizm iste'molini diversifikatsiya qiladi.

To'rtinchi tavsiya: onlayn platforma va raqamli texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash. Turizm agentliklari xizmatlarining jadal o'sishi raqamli transformatsiyaning ijobiy natijalarini ko'rsatdi. Ichki turizm bo'yicha yagona onlayn platforma yaratish, turistik mahsulotlarni raqamlashtirish va marketing kampaniyalarini ijtimoiy tarmoqlarda kuchaytirish lozim.

Ushbu tadqiqot mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining 2019–2024 yillar davomidagi dinamikasi va tarkibiy o'zgarishlarini har tomonlama o'rganib chiqdi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Birinchi: 2024-yilda mamlakatimiz ichidagi umumiy turizm iste'moli 74 317,6 ming so'mga yetib, 2019-yilgi bazaviy darajadan 58,6 foizga va 2020-yilgi pandemia pastlagidan 752,7 foizga oshdi. Bu sohaning nafaqat pandemiyadagi zarbadan to'liq tiklanganini, balki yangi sifat bosqichiga ko'tarilganini anglatadi.

Ikkinchi: Pandemiyanin differentsial ta'siri turli toifalar bo'yicha farqlandi. Havo transporti va joylashtirish xizmatlari eng tez tiklanuvchi toifalar bo'ldi; umumiy

ovqatlanish xizmatlari nominal pasayish kuzatilgan yagona toifa bo'lib qoldi (2024-yilda 2023-yilga nisbatan).

Uchinchi: Tarkibiy o'zgarishlar iste'mol modelining sifat transformatsiyasini ko'rsatdi. Madaniyat xizmatlari (2019: 0,4 foiz → 2024: 3,8 foiz), sport va dam olish (2019: 0,6 foiz → 2024: 2,2 foiz), turizm agentliklari (2019: 1,4 foiz → 2024: 3,2 foiz) ulushlarining oshishi turistlarning 'tajriba' va 'xizmat sifati'ga bo'lgan talabining ortayotganini tasdiq etadi.

To'rtinchi: 2024-yildagi 'boshqa iste'mol mahsulotlari'ning keskin oshishi (30 095,0 ming so'm - 40,5 foizlik ulush) ichki turizm iste'molining safardan tashqari xaridlar va xizmatlarni ham keng qamrab olayotganidan dalolat beradi - bu O'zbekistonning xarid turizmi yo'nalishidagi o'sishini ko'rsatishi mumkin.

Beshinchi: Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining barqaror o'sishini ta'minlash uchun statistik tizimni takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, raqamlashtirish va diversifikatsiya - iste'mol toifalari boyitish - asosiy ustuvorliklar bo'lishi lozim. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish O'zbekistonda ichki turizm sektorini 2030-yilga borib yanada mustahkam pozitsiyaga ko'tarish imkonini beradi.

Umuman olganda, mamlakatimiz ichidagi turizm iste'molining 2019–2024 yillar davomidagi rivojlanish tarixi O'zbekiston iqtisodiyotining barqarorligi va moslashuvchanligini, shuningdek hukumatning islohotlar siyosatining samaradorligini yaqqol namoyon etmoqda. Ushbu tadqiqot kelgusida chuqurroq mintaqaviy, demografik va real baholar asosidagi tahlillar uchun metodologik zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO). (2010). *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008*. Madrid: UNWTO.
2. UNWTO. (2023). *World Tourism Barometer 2023*. Madrid: UNWTO.
3. Smeral, E. (2012). International tourism demand and the business cycle. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 379-400.
4. Dwyer, L., & Kim, C. (2003). Destination competitiveness: determinants and indicators. *Current Issues in Tourism*, 6(5), 369-414.
5. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
6. Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*. Routledge.
7. Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy: Work is Theatre and Every Business a Stage*. Harvard Business School Press.
8. Torkildsen, G. (2005). *Leisure and Recreation Management*. Routledge.

9. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). *Mamlakatimiz ichidagi turizm iste'moli to'g'risida ma'lumot*. Toshkent: Statistika agentligi.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PQ-76-son Qarori "2022–2025 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha tadbirlar to'g'risida".
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
12. Ritchie, J. R. B., & Crouch, G. I. (2003). *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*. CAB International.
13. Wall, G., & Mathieson, A. (2006). *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*. Pearson Education.
14. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2012). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. John Wiley & Sons.

ENERGETIKA NARXLARI VA IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI – TABIIY RESURLAR VA ENERGIYA BOZORIDAGI O‘ZGARISHLAR

Abdumutalova Ozodaxon Akramjon qizi

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti

Biznesni boshqarish (tarmoqlar bo'yicha)yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Odilov Xamidillo Maxmudjon O'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada energetika narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri hamda tabiiy resurslar va energiya bozoridagi o'zgarishlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Xususan, neft, gaz va elektr energiyasi narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, inflyatsiya darajasi va makroiqtisodiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. 1973-yilgi neft inqirozi va 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz misolida energetika bozoridagi tebranishlarning iqtisodiy oqibatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Joseph Stiglitz va Daniel Yergin kabi olimlarning qarashlari asosida energiya narxlarining global iqtisodiyotdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: energetika narxlari, iqtisodiy o'sish, neft bozori, gaz bozori, inflyatsiya, tabiiy resurslar, energiya siyosati, global iqtisodiyot.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цен на энергоресурсы на экономический рост, а также изменения на рынках природных ресурсов и энергетики. Рассматривается воздействие колебаний цен на нефть, газ и электроэнергию на производственные издержки, уровень инфляции и макроэкономическую стабильность. Особое внимание уделяется таким событиям, как нефтяной кризис 1973 года и мировой финансовый кризис 2008 года, которые

оказали значительное влияние на энергетические рынки. Также анализируются взгляды таких экономистов, как Джозеф Стиглиц и Дэниел Ергин на роль энергетических цен в глобальной экономике.

Ключевые слова: цены на энергоносители, экономический рост, нефтяной рынок, газовый рынок, инфляция, природные ресурсы, энергетическая политика, мировая экономика.

Abstract: This article analyzes the impact of energy prices on economic growth and examines changes in natural resource and energy markets. It explores how fluctuations in oil, gas, and electricity prices affect production costs, inflation, and macroeconomic stability. Particular attention is given to major events such as the 1973 oil crisis and the 2008 global financial crisis, which significantly influenced global energy markets. The study also incorporates the perspectives of economists such as Joseph Stiglitz and Daniel Yergin to better understand the role of energy prices in the global economy.

Keywords: energy prices, economic growth, oil market, gas market, inflation, natural resources, energy policy, global economy.

Energetika narxlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy iqtisodiy nazariyada eng muhim va murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Energiya - bu ishlab chiqarishning asosiy omillaridan biri bo'lib, uning narxi iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, neft, tabiiy gaz va elektr energiyasi narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, transport tizimi, sanoat samaradorligi hamda aholi farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Shu sababli energetika bozoridagi tebranishlar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida qaraladi.

Energetika narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri avvalo ishlab chiqarish xarajatlari orqali namoyon bo'ladi. Energiya resurslari narxining oshishi korxonalar uchun ishlab chiqarish tannarxining ortishiga olib keladi, bu esa yakuniy mahsulot narxining ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Natijada inflyatsiya darajasi oshadi va iste'molchilar xarid qobiliyati pasayadi. Bu jarayon iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin. Ayniqsa, energiya importiga qaram davlatlarda bu ta'sir yanada kuchliroq seziladi. Aksincha, energiya resurslariga boy davlatlarda narxlarning oshishi byudjet daromadlarini ko'paytirib, qisqa muddatda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi mumkin.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, energetika narxlaridagi keskin o'zgarishlar global iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Masalan, 1973-yilda yuz bergan neft inqirozi natijasida neft narxlari bir necha barobar oshib, ko'plab rivojlangan davlatlarda iqtisodiy inqirozga olib kelgan. Ushbu davrda ishlab chiqarish hajmi qisqardi, inflyatsiya darajasi keskin oshdi va ishsizlik ko'rsatkichlari yomonlashdi. Bu hodisa iqtisodiy tarixda "stagflyatsiya" tushunchasining keng tarqalishiga sabab bo'ldi. Keyinchalik 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz davrida ham energiya narxlarining keskin tebranishi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Energetika bozorining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning yuqori darajada siyosiylashganidir. Energiya resurslari nafaqat iqtisodiy, balki geosiyosiy ahamiyatga ham ega. Neft va gaz eksport qiluvchi davlatlar global energiya bozorida muhim rol o'ynaydi va ularning siyosiy qarorlari narxlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu borada OPEC faoliyati alohida ahamiyatga ega. Ushbu tashkilot ishlab chiqarish hajmini tartibga solish orqali neft narxlarini muvozanatda ushlab turishga harakat qiladi. Shu bilan birga, global energiya bozoridagi talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblik ham narxlarning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda energetika narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganilgan. Jumladan, Joseph Stiglitz energiya narxlarining o'zgarishi iqtisodiy tengsizlik va bozor muvozanatiga ta'sirini tahlil qilgan. Uning fikricha, energiya narxlarining oshishi kam daromadli aholi qatlamlariga nisbatan kuchliroq salbiy ta'sir ko'rsatadi. Daniel Yergin esa energiya bozorining tarixiy rivojlanishini o'rganib, narxlarning global iqtisodiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligini asoslab bergan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, energiya narxlari iqtisodiy sikllarning muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Energetika narxlarining o'zgarishi investitsiya muhitiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Energiya narxlarining barqarorligi investorlar uchun muhim omil hisoblanadi, chunki u uzoq muddatli loyihalarning rentabelligini belgilaydi. Agar narxlar keskin o'zgarib tursa, bu investitsiya xavfini oshiradi va iqtisodiy faollikni pasaytiradi. Shu bilan birga, yuqori energiya narxlari qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni rag'batlantiradi. So'nggi yillarda quyosh va shamol energetikasiga bo'lgan qiziqish aynan an'anaviy energiya resurslari narxlarining o'sishi bilan bog'liq.

Iqtisodiy o'sish va energetika narxlari o'rtasidagi bog'liqlik mamlakatning iqtisodiy tuzilmasiga ham bog'liq. Sanoatlashgan davlatlarda energiya narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish sektoriga kuchli ta'sir ko'rsatsa, xizmatlar sohasiga asoslangan iqtisodiyotlarda bu ta'sir nisbatan pastroq bo'ladi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa energiya narxlarining oshishi ijtimoiy muammolarni kuchaytirishi mumkin, chunki bu aholining asosiy ehtiyojlariga bevosita ta'sir qiladi.

Zamonaviy davrda energiya bozorida yangi tendensiyalar shakllanmoqda. Xususan, ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xavflar energiya siyosatida muhim o'rin egallamoqda. Ko'plab davlatlar uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsadida "yashil iqtisodiyot"ga o'tishni boshlagan. Bu jarayon energetika narxlariga ham ta'sir ko'rsatmoqda, chunki qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish katta investitsiyalarni talab qiladi. Shu bilan birga, uzoq muddatda bu texnologiyalar energiya narxlarining barqarorlashuviga xizmat qilishi mumkin.

Energetika narxlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro ta'sirni baholashda transport va logistika tizimlari ham muhim rol o'ynaydi. Energiya narxlarining oshishi transport xarajatlarini ko'paytiradi, bu esa global savdo hajmiga ta'sir ko'rsatadi. Natijada

eksport-import operatsiyalarining samaradorligi pasayadi va iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashadi. Bu ayniqsa globalizatsiya sharoitida muhim ahamiyatga ega, chunki iqtisodiyotlar o'zaro bog'liq holda rivojlanmoqda.

Bundan tashqari, energetika narxlarining o'zgarishi davlat byudjeti va fiskal siyosatga ham ta'sir ko'rsatadi. Energiya eksport qiluvchi davlatlar uchun yuqori narxlar byudjet daromadlarini oshirsa, import qiluvchi davlatlar uchun bu qo'shimcha xarajatlar keltirib chiqaradi. Shu sababli ko'plab davlatlar energiya narxlarining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun subsidiya va soliq siyosatini qo'llaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, energetika narxlari iqtisodiy o'sish jarayonining muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. Energiya resurslari narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, inflyatsiya darajasi, investitsiya faolligi va aholining farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois energiya bozoridagi tebranishlar nafaqat alohida mamlakatlar, balki global iqtisodiyot barqarorligi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy tajribalar va zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, energiya narxlarining keskin oshishi iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi, narxlarning pasayishi esa ayrim holatlarda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi mumkin. Biroq bu ta'sir mamlakatning iqtisodiy tuzilmasi va energiya resurslariga bog'liqlik darajasiga qarab farqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. O'zbekiston energetika sohasi rivojlanish strategiyasi. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Energetika va sanoat statistik to'plami. Toshkent, 2022.
3. Abduqodirov, A. Energetika iqtisodiyoti asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Qodirov, Sh. Milliy iqtisodiyot va energetika siyosati. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
5. Rasulov, B. Iqtisodiy o'sish nazariyalari va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Karimov, Sh. Global iqtisodiyot va energiya bozori. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Yoqilg'i-energetika sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent, 2019.

**ENERGETIKA NARXLARI VA IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI –
TABIY RESURLAR VA ENERGIYA BOZORIDAGI O'ZGARISHLAR**
Odilov Xamidillo Maxmudjon O'g'li, Abdumutalova Ozodaxon Akramjon qizi

Namangan davlat universiteti Menejment kafedrasi katta o'qituvchisi PhD

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada energetika narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri hamda tabiiy resurslar va energiya bozoridagi o'zgarishlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Xususan, neft, gaz va elektr energiyasi narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, inflyatsiya darajasi va makroiqtisodiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. 1973-yilgi neft inqirozi va 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz misolida energetika bozoridagi tebranishlarning iqtisodiy oqibatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Joseph Stiglitz va Daniel Yergin kabi olimlarning qarashlari asosida energiya narxlarining global iqtisodiyotdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: energetika narxlari, iqtisodiy o'sish, neft bozori, gaz bozori, inflyatsiya, tabiiy resurslar, energiya siyosati, global iqtisodiyot.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цен на энергоресурсы на экономический рост, а также изменения на рынках природных ресурсов и энергетики. Рассматривается воздействие колебаний цен на нефть, газ и электроэнергию на производственные издержки, уровень инфляции и макроэкономическую стабильность. Особое внимание уделяется таким событиям, как нефтяной кризис 1973 года и мировой финансовый кризис 2008 года, которые оказали значительное влияние на энергетические рынки. Также анализируются взгляды таких экономистов, как Джозеф Стиглиц и Дэниел Ергин на роль энергетических цен в глобальной экономике.

Ключевые слова: цены на энергоносители, экономический рост, нефтяной рынок, газовый рынок, инфляция, природные ресурсы, энергетическая политика, мировая экономика.

Abstract: This article analyzes the impact of energy prices on economic growth and examines changes in natural resource and energy markets. It explores how fluctuations in oil, gas, and electricity prices affect production costs, inflation, and macroeconomic stability. Particular attention is given to major events such as the 1973 oil crisis and the 2008 global financial crisis, which significantly influenced global energy markets. The study also incorporates the perspectives of economists such as Joseph Stiglitz and Daniel Yergin to better understand the role of energy prices in the global economy.

Keywords: energy prices, economic growth, oil market, gas market, inflation, natural resources, energy policy, global economy. Energetika narxlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy iqtisodiy nazariyada eng muhim va murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Energiya - bu ishlab chiqarishning asosiy omillaridan biri bo'lib, uning narxi iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, neft, tabiiy gaz va elektr energiyasi narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, transport tizimi, sanoat samaradorligi hamda aholi farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Shu sababli energetika bozoridagi tebranishlar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida qaraladi. Energetika

narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri avvalo ishlab chiqarish xarajatlari orqali namoyon bo'ladi. Energiya resurslari narxining oshishi korxonalar uchun ishlab chiqarish tannarxining ortishiga olib keladi, bu esa yakuniy mahsulot narxining ko'tarilishiga sabab bo'ladi. Natijada inflyatsiya darajasi oshadi va iste'molchilar xarid qobiliyati pasayadi. Bu jarayon iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin. Ayniqsa, energiya importiga qaram davlatlarda bu ta'sir yanada kuchliroq seziladi. Aksincha, energiya resurslariga boy davlatlarda narxlarning oshishi byudjet daromadlarini ko'paytirib, qisqa muddatda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi mumkin. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, energetika narxlaridagi keskin o'zgarishlar global iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Masalan, 1973-yilda yuz bergan neft inqirozi natijasida neft narxlari bir necha barobar oshib, ko'plab rivojlangan davlatlarda iqtisodiy inqirozga olib kelgan. Ushbu davrda ishlab chiqarish hajmi qisqardi, inflyatsiya darajasi keskin oshdi va ishsizlik ko'rsatkichlari yomonlashdi. Bu hodisa iqtisodiy tarixda "stagflyatsiya" tushunchasining keng tarqalishiga sabab bo'ldi. Keyinchalik 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz davrida ham energiya narxlarining keskin tebranishi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Energetika bozorining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning yuqori darajada siyosiy lashganidir. Energiya resurslari nafaqat iqtisodiy, balki geosiyosiy ahamiyatga ham ega. Neft va gaz eksport qiluvchi davlatlar global energiya bozorida muhim rol o'ynaydi va ularning siyosiy qarorlari narxlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu borada OPEC faoliyati alohida ahamiyatga ega. Ushbu tashkilot ishlab chiqarish hajmini tartibga solish orqali neft narxlarini muvozanatda ushlab turishga harakat qiladi. Shu bilan birga, global energiya bozoridagi talab va taklif o'rtasidagi nomutanosiblik ham narxlarning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda energetika narxlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganilgan. Jumladan, Joseph Stiglitz energiya narxlarining o'zgarishi iqtisodiy tengsizlik va bozor muvozanatiga ta'sirini tahlil qilgan. Uning fikricha, energiya narxlarining oshishi kam daromadli aholi qatlamlariga nisbatan kuchliroq salbiy ta'sir ko'rsatadi. Daniel Yergin esa energiya bozorining tarixiy rivojlanishini o'rganib, narxlarning global iqtisodiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligini asoslab bergan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, energiya narxlari iqtisodiy sikllarning muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Energetika narxlarining o'zgarishi investitsiya muhitiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Energiya narxlarining barqarorligi investorlar uchun muhim omil hisoblanadi, chunki u uzoq muddatli loyihalarning rentabelligini belgilaydi. Agar narxlar keskin o'zgarib tursa, bu investitsiya xavfini oshiradi va iqtisodiy faollikni pasaytiradi. Shu bilan birga, yuqori energiya narxlari qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni rag'batlantiradi. So'nggi yillarda quyosh va shamol

energetikasiga bo'lgan qiziqish aynan an'anaviy energiya resurslari narxlarining o'sishi bilan bog'liq.

Iqtisodiy o'sish va energetika narxlari o'rtasidagi bog'liqlik mamlakatning iqtisodiy tuzilmasiga ham bog'liq. Sanoatlashgan davlatlarda energiya narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish sektoriga kuchli ta'sir ko'rsatsa, xizmatlar sohasiga asoslangan iqtisodiyotlarda bu ta'sir nisbatan pastroq bo'ladi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa energiya narxlarining oshishi ijtimoiy muammolarni kuchaytirishi mumkin, chunki bu aholining asosiy ehtiyojlariga bevosita ta'sir qiladi.

Zamonaviy davrda energiya bozorida yangi tendensiyalar shakllanmoqda. Xususan, ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xavflar energiya siyosatida muhim o'rin egallamoqda. Ko'plab davlatlar uglerod chiqindilarini kamaytirish maqsadida "yashil iqtisodiyot"ga o'tishni boshlagan. Bu jarayon energetika narxlariga ham ta'sir ko'rsatmoqda, chunki qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish katta investitsiyalarni talab qiladi. Shu bilan birga, uzoq muddatda bu texnologiyalar energiya narxlarining barqarorlashuviga xizmat qilishi mumkin.

Energetika narxlari va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro ta'sirni baholashda transport va logistika tizimlari ham muhim rol o'ynaydi. Energiya narxlarining oshishi transport xarajatlarini ko'paytiradi, bu esa global savdo hajmiga ta'sir ko'rsatadi. Natijada eksport-import operatsiyalarining samaradorligi pasayadi va iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashadi. Bu ayniqsa globalizatsiya sharoitida muhim ahamiyatga ega, chunki iqtisodiyotlar o'zaro bog'liq holda rivojlanmoqda.

Bundan tashqari, energetika narxlarining o'zgarishi davlat byudjeti va fiskal siyosatga ham ta'sir ko'rsatadi. Energiya eksport qiluvchi davlatlar uchun yuqori narxlar byudjet daromadlarini oshirsa, import qiluvchi davlatlar uchun bu qo'shimcha xarajatlar keltirib chiqaradi. Shu sababli ko'plab davlatlar energiya narxlarining salbiy ta'sirini kamaytirish uchun subsidiya va soliq siyosatini qo'llaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, energetika narxlari iqtisodiy o'sish jarayonining muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. Energiya resurslari narxlarining o'zgarishi ishlab chiqarish xarajatlari, inflyatsiya darajasi, investitsiya faolligi va aholining farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois energiya bozoridagi tebranishlar nafaqat alohida mamlakatlar, balki global iqtisodiyot barqarorligi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy tajribalar va zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, energiya narxlarining keskin oshishi iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishi, narxlarning pasayishi esa ayrim holatlarda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi mumkin. Biroq bu ta'sir mamlakatning iqtisodiy tuzilmasi va energiya resurslariga bog'liqlik darajasiga qarab farqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. O'zbekiston energetika sohasi rivojlanish strategiyasi. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Energetika va sanoat statistik to'plami. Toshkent, 2022.
3. Abduqodirov, A. Energetika iqtisodiyoti asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Qodirov, Sh. Milliy iqtisodiyot va energetika siyosati. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
5. Rasulov, B. Iqtisodiy o'sish nazariyalari va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Karimov, Sh. Global iqtisodiyot va energiya bozori. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Yoqilg'i-energetika sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent, 2019.

UDK:338.46(65.050)

MEHMONDO'STLIK SANOATIDA SAMARALI BOSHQARUV STRATEGIYALARI

Xudayberdiyeva Nargiza Nizomiddin qizi

Namangan davlat universiteti

Menejment kafedrasi katta o'qituvchisi(PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada mehmonxona xizmatlari korxonalarida innovatsion boshqaruv jarayonlarini tashkil etish va takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Xizmat ko'rsatish sohasi, xususan mehmondo'stlik sanoatining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni, aholini ish bilan ta'minlashdagi ahamiyati hamda inson resurslarini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Maqolada mehmonxonalarda boshqaruv samaradorligini baholash bo'yicha taklif etilgan ko'rsatkichlar va formulalar keltirilgan hamda innovatsion boshqaruvni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona xizmati, innovatsion boshqaruv, mehmondo'stlik sanoati, xizmat ko'rsatish sohasi, turizm, boshqaruv samaradorligi, inson resurslari, strategik rejalashtirish.

Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasi xususan, turizm sohasi aholini ish bilan ta'minlash borasida yetakchi tarmoqlardan bo'lib, 60%dan ortiq mehnatga layoqatli aholi shu sohada band. Xizmat ko'rsatish sohasi xususan, mehmondo'stlikda inson resurslarini rivojlantirish, ya'ni o'qitish, malakasini oshirish, doimiy kasb mahoratini rivojlantirib borishga katta e'tibor qaratiladi. Shu tufayli ham ish bilan ta'minlanish holati boshqa sohalarga solishtirganda 2 marta ko'p oshdi. Xizmat

ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni tashkillashtirish va rivojlantirish samarali boshqaruv mexanizmini yaratishni talab qiladi. Bu turdagi korxonalarda innovatsion menejmentning rivojlanishiga ijtimoiy-iqtisodiy, texnik va texnologik omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, boshqa iqtisodiyot sohalari beradigan daromadlarsiz xizmatlar sohasining ayniqsa, mehmonxona xizmatlarining ommaviyligiga erishib bo'lmaydi, demak boshqarilish vositasi ham mavjud bo'lmaydi.

Mehmonxona faoliyati va uni boshqarish masalalarida olib borilgan tadqiqotlarni ko'rib chiqsak, A.S. Kuskovning "Гостиничное дело" nomli o'quv qo'llanmasida mehmondo'stlik sanoatining hozirgi holati va xususiyatlari bayon qilingan, sayyohlik xizmatlari tarkibida mehmonxona korxonalarining o'rni berilgan, mehmonxona korxonalarining asosiy turlari bilan bir qatorda mehmonxona xo'jaligi faoliyatining me'yoriy asoslari tahlil etilgan. Shuningdek, o'quv qo'llanmada mehmonxona xizmatlari xususiyatlari, boshqaruv va mehmonxona hodimlari, mijozlar va sayyohlik agentliklari bilan o'zaro aloqalariga, qo'shimcha xizmatlarni taqdim etish xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan[1]. A.D. Chudnovskiy "Туризм и гостиничное хозяйство" nomli darsligi mehmonxona va sayyohlik biznesini tashkil qilish nazariyasi va amaliyotining asosiy tushunchalarini o'z ichiga oladi. Mehmonxona va sayyohlik majmuasini boshqarishni tashkil etish masalalari, shu jumladan turizm sohasida reklama va marketing kommunikatsiyalari, dam olish sohasida turizmni tashkil etish, mehmonxona boshqaruvini tashkil etish, ish faoliyatini baholash kabilar bayon etilgan. Mehmonxonalardagi avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlaridan foydalanish masalalari, shuningdek, mehmonxona va sayyohlik biznesida iqtisodiy faoliyatni tartibga soluvchi me'yoriy xujjatlar ko'rib chiqilgan[2]. "R.S. Amriddinova "Mehmonxona servisi xizmatini tashkil qilish" nomli o'quv qo'llanmasida: hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida mehmonxona xizmati sohasida eng yaxshi boshqaruv qarorlarini qabul qilish, boshqaruvni takomillashtirish zarurati bilan bog'liqligi bayon etilgan. Mehmonxona rahbarlari tomonidan xizmat ko'rsatish sifatini boshqarishni takomillashtirish hamda xizmatlarni kengaytirishda mehmonxona xizmatchilari tomonidan jahon talablariga mos xizmatlar darajasi, qo'yilayotgan talablar va mehmonxona xizmatlariga ta'sir etuvchi omillarga alohida ahamiyat qaratish lozimligi yoritilgan. Shuningdek, o'quv qo'llanmada joylashtirish vositalarining rivojlanish tarixi, zamonaviy mehmonxonalarning turlari, mehmonxonalarni tasniflash tizimi, mehmonxonalarning me'morchilik va texnik yechimlari, mehmonxonalardan foydalanish asoslari, mehmonxonalarning tashkiliy boshqaruv tuzilmasi, mehmonxonalarda qabul qilish va joylashtirishni tashkil etish kabi masalalar ochib berilgan" [3].

Turizm sohasida faoliyat olib boruvchi korxonalar, xususan, mehmonxonalar boshqa tarmoq subyektlari bilan kuchli aloqasi bo'lgan, yaxlit bir tizim bo'lib,

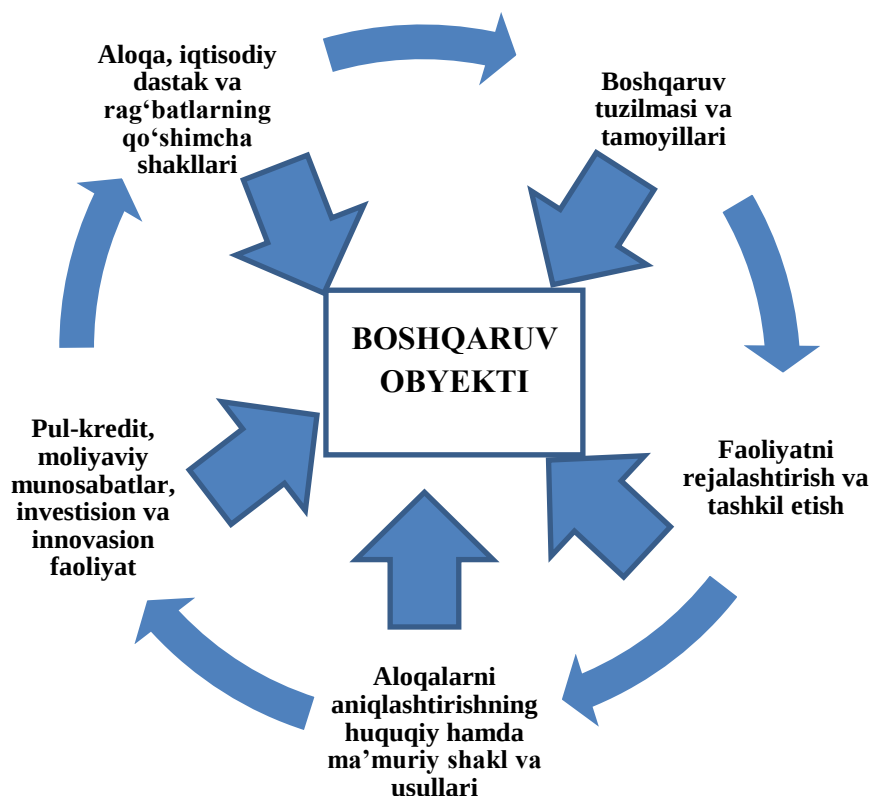
allaqachon jahon iqtisodiyotida va milliy iqtisodiyotda asosiy tarmoqlar korxonalari sifatida shakllanib ulgurdi.

Mehmonxona faoliyat sohasining o'ziga xos tomonlari soha korxonalari va vositachilari tomonidan taklif qilinayotgan xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Yana bir xususiyat aksariyat soha korxonalarini hajmining uncha katta emasligidir. Yirik mehmonxonalar faqat aholi zich yashaydigan yoki tabiiy-iqlim sharoiti turizm faoliyati uchun qulay bo'lgan joylarda shakllanadi. Bu mehmonxona faoliyati uchun oddiy holdir, lekin ushbu korxonalar moddiy ishlab chiqarish korxonalaridagi kabi faqat bir turdagi bo'linmalar bilan bir xil boshqaruv tuzilishiga ega emas.

Mehmonxonalar innovatsiya faoliyatini boshqarish jarayonida asosiy faoliyatni boshqarish, qo'shimcha xizmatlarni boshqarish, xizmat sifatini boshqarish hamda mehnat va ish haqini boshqarish kabi aniq funksiyalar bilan birga an'anaviy marketing, rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, rag'batlantirish va nazorat funksiyalari asosida faoliyat olib boradi.

Mehmonxona faoliyatini boshqarishda vertikal va gorizontal boshqaruv tizimlari kesishmasidan foydalanish va biznes tuzilmalari, davlat va turizm korxonalarining hamkorligini ta'minlash yuqori samara beradi. Ijtimoiy-iqtisodiy risklarni kamaytirishga aynan vertikal va gorizontal boshqaruv tizimlaridan birgalikda foydalanish natijasida erishish mumkin.

Xizmat ko'rsatish korxonalarini samarali boshqarish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar korxonani boshqarish, iqtisodiy, huquqiy usullar va moliyaviy imtiyozlar yordamida resurslarni ijtimoiy o'zgartirishga ta'sir qilish usuli sifatida iqtisodiy mexanizmni ochib beradi.

1-rasm. Innovatsion boshqaruv jarayonining iqtisodiy mexanizmi

Iqtisodiy mexanizmning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- boshqaruv tamoyillari hamda boshqaruv organlari;
- innovatsion xizmat turini reja qilish va tashkillashtirish;
- ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonini, mehnat natijalari, iste'mol almashinuvi sohasini qamrab oluvchi va pul-kredit, moliyaviy munosabatlar, investisiya va innovatsiya faoliyatiga asoslangan milliy iqtisodiyotdagi iqtisodiy aloqalar va munosabatlar shakllari;
- xo'jalik faoliyatini tashkil etishda innovatsion ishlab chiqarish munosabatlarini tartibga solishning huquqiy, ma'muriy shakl va usullari.

Innovatsiya jarayonlarini boshqaruv mexanizmiga ishlab chiqarish aloqalarining qo'shimcha shakllari, iqtisodiy rag'batlantirish dastaklari kiritilishi lozim.

Mehmonxona boshqaruvini takomillashtirish borasidagi izlanishlar bo'yicha quyidagi vazifalar boshqaruvni takomillashtirishga xizmat qilishi aniqlandi:

- mehmonxonalarda innovatsiyalar bo'yicha zamonaviy missiyasi ishlab chiqish;
- innovatsiya faoliyatini boshqarishning yangi metodologiyasini shakllantirish, umumiy rivojlanish strategiyasini tuzish;
- mehmonxona faoliyatida tadbirkorlikni rejalashtirishning maqsadli strategiyasini ishlab chiqishda innovatsiyalarni amalga oshirishning hududiy xususiyatlarini hisobga olish;

- boshqarishning o'ziga xos usullarini va tamoyillarini aniqlash va amalda foydalanish;
- mehmonxonalarda innovatsiya faoliyatini boshqarish bo'yicha iqtisodiy mexanizmni ishlab chiqish;
- davlat-xususiy sherikchiligiga asoslangan moliyaviy nazorat organini shakllantirish;
- innovatsiyalarni boshqaruv metodologiyasini takomillashtirish.

Mehmonxonalarda inovatsion faoliyatni tashkil etishda biznesni rivojlantirish strategiyasini shakllantirish, biznes yuritishning qulay ichki va tashqi muhitini yaratish, strategik rejalashtirish maqsadlariga erishishda natijalarni boshqarishdagi iqtisodiy mexanizm vositalaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Milliy iqtisodiyotning hozirgi bozor munosabatlari sharoitida mehmonxonalar faoliyatida tadbirkorlik va biznes tuzilmalari tomonidan qo'llaniladigan strategiyalarni ajratish yoki aniq tasniflash qiyin. Bu vaziyatni sohada infratuzilma tizimlarining yaxshi shakllanmaganligi, mehmonxona xizmatlari bozori rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarning yo'qligi, yashirin iqtisodiyot darajasining yuqoriligi va boshqarishning ilmiy asoslanmagan, risk darajasi yuqori bo'lgan usullaridan foydalanilishi bilan tushuntirish mumkin. Bu muammolar taklif etilayotgan mehmonxona xizmatlari assortimenti kam va sifati ancha past holatda qolishiga sabab bo'lmoqda.

Mehmonxona biznesini rivojlantirish va bu boradagi tadbirkorlikni qo'llab quvvatlashdagi aniqlangan salbiy holatlarni bartaraf etish imkoniyati faqatgina tezkor va strategik iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqilgandagina mavjud bo'ladi.

Mehmonxonalarni kelgusida rivojlantirishda innovatsiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda aytib o'tilgan dastaklardan foydalanish va jarayonni boshqarishga strategik yondashish ijobiy samara beradi.

Mehmonxona faoliyatini inovatsion boshqarish jarayonlarida boshqaruvning ixtisoslashtirish, integratsiya, markazlashtirish, demokratlashtirish hamda vaqt qonunlari, shu bilan birga boshqaruvda yakkaboshchilik va kollegiallik, ilmiylik, rejalilik, boshqaruv shakl va usullarini takomillashtirib borish, kadrlar tanlash va joylashtirish, agentlarning mustaqilligi va erkinligi, shaxsiy tashabbus hamda javobgarlik va tavakkalchilik tamoyillari umumiy holda amal qilib, bu qonunlar boshqa tarmoqlardagi holatdan sohadagi faoliyatni tashkil etishdagi xususiyatlardan kelib chiqib farqlanadi.

So'nggi yillardagi mehmonxonalar faoliyati rivojini qisqacha baholaydigan bo'lsak, 2025-yilda mamlakatimizga 11,7 mln.dan ortiq sayyoh kelgan, bu o'tgan yilga nisbatan sezilarli o'sishni tashkil etdi. Ular xududlarda faoliyat olib borayotgan 6,1 minttadan ortiq joylashtirish obyektlari xizmatlaridan foydalangan. Mamlakat bo'ylab

jami o'qinlar soni 161mingtaga yetib, xalqaro brendli mehmonxonalardagi xonalar soni 4473 taga yetdi[4].

Yuqoridagi raqamlar mehmonxona xizmatlari ko'rsatish korxonalari faoliyatining mamlakatimiz iqtisodiyotida borgan sari ahamiyati oshib borayotganini ko'rsatadi va ularda innovatsiya faoliyatini rivojlantirish nafaqat mehmonxona korxonasi daromadi uchun balki mamlakatimiz iqtisodiy yuksalishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotchi M.T.Alimova tomonidan turistik xizmat ko'rsatish korxonalarida boshqarish samaradorligini aniqlashda quyidagi ko'rsatkichni qo'llash taklif etilgan:

$$K = \frac{G*L}{(F*E)} \quad (1)$$

Bu yerda K – boshqaruvning samaradorlik koeffitsiyenti;

G- har bir boshqaruv xodimiga to'g'ri keluvchiboshqaruv xarajatlari;

L – xizmatchilarning umumiy sonida boshqaruv xodimlari ulushi;

F – mablag' (fond) bilan ta'minlanganlik;

E – mablag'lar (fondlar)dan foydalanish koeffitsiyenti[5].

Mehmonxonalarda boshqaruv samaradorligini aniqlashda zamonaviy mehmonxona boshqaruvini o'ziga xosligidan kelib chiqib quyidagi formulani taklif qilamiz:

$$K = PL/TL \quad (2)$$

Bu yerda K – mehmonxona boshqaruvning samaradorlik koeffitsiyenti;

PL-boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida ishtirok etgan (taklif berish va tasdiqlash imkoniyatiga ega bo'lgan) ishchilar soni;

TL-mehmonxonadagi barcha ishchilar soni;

Mehmonxonalarda samarali innovatsion boshqaruvni tashkil etish borasidagi ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, innovatsiya faoliyatini tashkil etish va boshqarishda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda iloji boricha ko'proq xodimlarni jalb qilish yuqori samara beradi. Xodimlar to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilargaxizmat ko'rsatishadi vaxizmatlarga o'zlari tomonidan taklif qilingan va tasdiqlangan kreativ g'oyalarni joriy qilish ularga motivatsiya beradi. Bu nazariyaga asosan, $0 < K < 1$ bo'lib, koeffitsiyent 1 ga yaqinlashgani sari samaradorlik oshadi.

Mehmonxonaning mehnat bozoridagi mavqeyini baholashda quyidagi ko'rsatkichdan keng foydalanish mumkin:

$$K = \frac{BX}{X} * 100\% \quad (3)$$

bunda, K_q - kadrlarning qo'nimsizlik koeffitsiyenti;

BX - ishdan bo'shagan xizmatchilar umumiy soni;

X - xizmatchilarning o'rtacha ro'yxatdagi soni.

Xodimlarni boshqarish nuqtai nazaridan mehmonxona faoliyatining samaradorligiga quyidagicha erishiladi:

-mehmonxona xodimlarini to'g'ri tanlash;

- mehmonxona maqsadlarini ro'yobga chiqarish uchun xodimlar tarkibini saqlash;
- mehmonxona xodimlari uchun maqbul bo'lgan ish haqi va mehnatni rag'batlantiruvchi usullarni qo'llash;
- mehmonxonadagi mehnat jamoasining har bir a'zosini himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni qo'llash;
- mehmonxonada xizmatchi hodimlarni boshqaruvga jalb qilish va h.k.lar.

Mehmonxona xizmatlariga talab oshib borayotgan hozirgi davrda ko'proq iste'molchilarni jalb qilish maqsadida innovatsion raqobat ustunliklarini shakllantirish, raqobatbardoshlikni oshirish xizmat ta'minotchilari oldidagi dolzarb vazifa bo'lib turibti. Ushbu vazifa doirasida innovatsiya jarayonlarini samarali tashkil etish va boshqarishni baholash va nazorat qilish usullarini tadqiq qilish, innovatsion faoliyatni olib borishdagi raqobatbardoshlikni ta'minlash yo'llarini ishlab chiqish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Кусков А.С. Гостиничное дело. Учебное пособие. - М.: Дашков и Ко, 2009. - 328 с.
2. Чудновский А.Д. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебник.. – М.: Юркнига, 2005. - 448 с.
3. Сайфутдинов, Ш. (2019). Ўзбекистонда меҳмон уйлари ташкил этишда халқаро тажриба. Экономика и инновационные технологии, (3), 322–331. https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/10833
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari (www.stat.uz)
5. M.T.Aliyeva.Turizm bozorini boshqarish samaradorligini baholashning optimal parametrlari. "BIZNES - EKSPERT". 15.06.2015 y.

SIRDARYONING YUQORI OQIMIDA KRUIZ TURIZMINI RIVOJLANTIRISH

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrasida
v.b.professori, i.f.d (DSc)

Annotatsiya:Maqolada turizmni rivojlantirish masalalarida kruiz turizmini rivojlantirishga, bu sohani mamlakatimizda, xususan, Namangan viloyatida rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan, uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar va imkoiniyatlar o'rganilgan.

Kalit soʻzlar: turistik faoliyat, rekreatsiya, turizm, kruiz turizm, turistik marshrutlar, daryo va dengiz kruiz, turistik va rekreasion salohiyat.

Mamlakat iqtisodiyotida turistik faoliyatni rivojlantirishda keyingi yillarda suv-plyaj rekreatsiya va xududning turli-tuman landshaftidan keng foydalanish asosida mamlakat suv tarmoqlarida kruiz turizmini jadal rivojlantirish va undan foydalanish strategiya yoʻnalishlarini ishlab chiqishdan iborat. Bugunki zamonaviy texnologiyalar va infrastukturalar taʼsirida aholi daromadlari oshirishning va dam olishning oʻziga xos boʻlgan daryo kruiz turizmining jadal rivojlanmoqda. Bu sohada yetakchi sanalgan Germaniya, Italiya, Fransiya daryo kruizini 98 % toʻgʻri kelsa, bu sohaga xizmat koʻrsatish soxalari Xitoy xalq Respublikasiga toʻgʻri keladi [1].

1843 yilda Tomas Kuk birinchilardan boʻlib, daryo boʻylab sayohat qilib, daryo kruiz turizmiga asos soldi. Bu sayohat Buyuk Britaniyadagi Temza daryosi boʻylab qayiqlarda amalga oshirildi. Shu vaqtda AQSHning Missisipi daryosi boʻylab dastlabki kruiz sayohat amalga oshirildi. Shundan soʻng koʻplab Yevropa mamlakatlarida kruiz turizmga qiziqish boshlandi va Sena, Reyn, Dunay daryolarida kruiz turistik marshrutlar ishlab chiqildi [2]. Dunyo xoʻjaligida XIX asrning ikkinchi yarmida kruiz turizm ommalashdi va asosiy daromad manbalaridan birga aylandi. Dengiz va daryo kruizlarini bir-biridan sohalarga ixtisoslashuviga qarab ajratiladi. Dengiz kruizlari – koʻp palubali yirik laynerlari 1000 kishidan ortiq yoʻlovchilar bilan koʻplab koʻngilochar obʻyektlari, texnik murakkabligi bilan ajralib tursa, daryo kruizlari esa sanoqli palubali kichik gabaritli qayiqlar xizmat qiladi. Lekin shunga qaramay, daryo kruiz turizmi xali-hamon oʻz mijozlarini oxangrabodek oʻziga tortmoqda. Bunga asosiy sabab daryo kruzini oʻziga xosligi, takrorlanmas sayohatlarni amalga oshiruvchi tajribali mutaxassislar jamoasi ham katta rol oʻynaydi.

Daryo kruizi	Dengiz kruizi
Bir necha palubali qayiqlar	Koʻp palubali yirik laynerlar
Mayda xarajatli sayohatlar	Laynerlarda koʻplab koʻngilochar obʻyektlarni mavjudligi: basseynlar, kinoteatr, mashgʻulot zallar, kazino xizmati va boshqa xarajatli ximzatlar
Qirgʻoqboʻyi sayogʻat turlari toʻgʻrisida maʼlumotlar, aniq marshrutli xarakat dasturlariga ega, daryolardagi gidrotexnik inshootlar, shlyuzlar kruiz sayohatlarga moʻnjallangan	Turli-tuman koʻngilochar dasturlari va xizmatlari bilan sayohat dasturlari va portlar xizmati

1-rasm. Daryo va dengiz kruizlarini oʻziga xosligi

Daryo kruizlarida sayohatlar qisqa va uzoq muddatli sayoatlarga boʻlinadi. Qisqa muddatli 24 soatdan kam boʻlmagan sayohatlar, uzogʻiga esa bir necha undan bir necha xaftalarga moʻnjallangan kruiz sayohatlaridan iborat boʻladi. Qisqa muddatli

kruizlar asosan sayoxat va tanishuv shaklda bo‘ladi, shahar ichi va shahar atrofidagi diqqatga sazovor joylarni tomosha qilish bilan shug‘ullanadi [3]. Uzoq muddatli esa alohida turistik rayslar, jadval asosidagi marshrutlar, turistik xizmatlar majmualari tarzda ko‘rsatiladi. Bu kruiz turizm asosan aylana marshrutlar shaklida amalga oshiriladi. Turistlar ichida eng mashxurlaridan biri, “Amsterdam –Bazel” marshrutidir, bu sayohat Reyn daryosi orqali Shveysariya, Germaniya, Niderlandiya, Fransiya, Lixtensheynni tomosha qilish mumkin. Dunay kruizi esa 11 ta mamlakat orqali o‘tadi. 1992 yildagi Yevropa kanali qurilishi bilan Reyn, Mayn, Dunay daryolari birlashdi va sayohatchilarga Yevropani barcha qismiga sayohat qilish imkoniyatini taqdim etdi. Shimoliy dengizdan boshlangan sayohatni Qora dengizda tugatishlari mumkin. Fransiya esa o‘zining Sena va Rona daryo kruizlari bilan mashhurdir. 3500 km dan ortiq masofadan yirik kemalar Atlantika okeanidan O‘rta yer dengizigacha borishi mumkin. Finlandiya esa o‘zining ko‘llardagi kruizlari bilan ajralib turadi, eng yirigi Saymaa ko‘li 4300 km² dan ortiq maydonga ega va unda 50 dan ortiq pristanlar, portlar, kema stansiyalari kruiz turizmida xizmat qilmoqda. Seyman kanali Sayma va Vuoks ko‘llarini bir-biri bilan bog‘lab turadi va Fin qo‘ltig‘iga chiqish imkoniyatini beradi. Buyuk Britaniyada qadimiy kanallarda qayiqlarda sayoxat, qadimiy Temza daryosida kruizni rivojlantirish va Ispaniya va Portugaliyada Duero daryosidagi kruiz orqali taniqli vino ishlab chiqarish joylariga sayoxat rivojlanmoqda. Shu bilan birga kruiz orqali etnoturizm, gastronomik turizm, arxeoturizm rivojlanib bormoqda. Rossiya Federatsiyasida “Oltin xalqa ” nomli daryo kruiz marshruti mavjud va uning uzunligi 1800 km ni tashkil etadi.

Shu bilan birga jaxon moliyaviy inqirozi yakunlangandan so‘ng daryo va dengiz kruiz turizmi 20 % daromadlari yo‘qotdi va XX asrning ikkinchi yarmida daryo va dengiz kruiz turizmi “ikkinchi tug‘ilish” davrini boshladi. Kruiz turizmi – ichki va kirish turizmini rivojlantirish istiqbolli turlaridan biri sanaladi. Kruiz turizmi turli-tuman va qiziqarli suv marshrutlarini rivojlantirishda o‘rni beqiyosdir. Sirdaryo xavzasining yuqori, o‘rta, quyi oqimlarida suv-plyaj rekreatsiyasi va kruiz turizmini rivojlantirish orqali iqtisodiy munosabatlarni shakllantirish mumkin. U orqali Sirdaryo xavzasi atrofidagi madaniy-tarixiy ob‘yektlar, davolash-sog‘lomlashtirish muassasalari, paromlar, prichanlar va pristanlardan majmualari tarzda foydalanish, yangi turistik sayoxat marshrutini ishlab chiqish imkonini beradi. Sirdaryoning yuqori va o‘rta oqimi orqali Qirg‘iston Respublikasining Osh va Jalalobod viloyatlari, O‘zbekiston Respublikasining Namangan, Farg‘ona viloyatlarini bir-biri bilan bog‘laydi. Turistik-rekreasion faoliyat esa kooperatsiyalashuvi jarayoni yuz beradi. Xamda iqtisodiy rivojlanish nuqtai nazaridan turistik-rekreasion ob‘yektlarni rentabellik darajasini oshirishda hududning turli-tuman turistik-rekreasion imkoniyatlaridan foydalanish sanaladi.

Sirdaryoning yuqori, oʻrta, quyi oqimida kruiz turizmini rivojlantirishda quyidagi asosiy vazifalarni belgilab olish maqsadga muvofiqdir.

Bir-biri bilan oʻzaro bogʻlangan quyidagi vazifalarni qoʻrib chiqamiz:

1. Rekreatsiyada oʻzaro bogʻliqdagi va aloqadorlikda obʼyektlar oʻrtasidagi munosabatlar, xududning rekreasion potensialini baholash va aniqlash, atrof-muhitning taʼsirini oʻrganish;
2. Rekreasion faoliyatdagi salohiyatni baholashda davolash-sogʻlomlashtirish, estetik-landshaftlarni xisobga olish;
3. Sirdaryoning yuqori va oʻrta oqimida yangi intensiv turistik-rekreasion marshrutlarni ishlab chiqish (Axikent-Pop, Axsikent-Joʻja qishlogʻi);
4. Kichik daryo kruiz flotini tashkil etish orqali materil-texnik bazasini toʻldirish, kruiz turistik-rekreasion xizmatlarni diversifikatsiyalash.

Sirdaryo kruiz turizmini oʻrganishda statistik usul, kartografik usullardan (kartalarni taxlili, fotolavxalar) keng foydalaniladi. Shu bilan birga Sirdaryo kruiz turizmini rivojlantirishdagi muammolarni bartaraf etishda bu soxani reklama ishlari zarurdir. Daryo boʻyi atrofida joylashgan tabiiy va antropogen landshaftlar, dam olish maskanlari, davolash-sogʻlomlashtirish maskanlaridan kruiz turizmini rivojlantirish orqali yanada samarali foydalanish imkoniyatlarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://www.mosturflot.ru> – materialy s sayta kruiznogo operatora «Mosturflot»
2. Birjakov M,B. Industriya turizma: perevozki. uchebnik. Gerda, 2003, 8-s.
Birjakov M.B. Реchnые круизы. Sparvochnik “Turistkiye firmy” OLBIS, 1996, 10-s.

UDK 338.48-6:640.4

HUDUDLARDA MEHMONDOʻSTLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA XODIMLARNING HISSIY MEHNATI VA MIJOZLAR SODIQLIGI MUNOSABATLARI

Jabborova Dilobarxon Gʻayratjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

e-mail: dilobarbekmirzayeva3@gmail.com

+998933366369

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududiy turizm salohiyatini oshirishda mehmondoʻstlik xizmatlarining oʻrni va unda front-line (mijozlar bilan bevosita ishlaydigan) xodimlarning xulq-atvori tahlil qilinadi. Xorijiy ilmiy tadqiqotlar asosida xodimlarning samimiy hissiy yondashuvi (deep acting) va xizmat koʻrsatishdagi ijodkorligi mijozlarda brendga nisbatan hissiy bogʻliqlik shakllantirishi asoslab

berilgan. Shuningdek, mahalliy mehmonxonalarda xizmat ko'rsatish sifatini va mijozlar sodiqligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Turizm salohiyati, mehmondo'stlik xizmatlari, front-line xodimlar, hissiy mehnat, brendga sodiqlik, hissiy bog'liqlik.

Bugungi kunda global iqtisodiyotda turizm va mehmondo'stlik industriyasi eng jadal rivojlanayotgan va yuqori daromad keltirayotgan sohalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ham hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va xizmat ko'rsatish sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlariga aylandi. Ayniqsa, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishda zamonaviy mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi shiddatli raqobat muhitida mehmonxona korxonalari, ayniqsa yuqori va hashamatli (luxury) toifadagi brendlar bozorda faqatgina moddiy xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari (binoning dizayni, shinam xonalar yoki qulay joylashuv) bilan ustunlikka erisha olmaydilar. Zamonaviy sayyohlar va mehmonlarning talablari o'zgarib bormoqda; ular endi shunchaki tunash joyini emas, balki yuqori darajadagi individual yondashuv, samimiy munosabat va unutilmas hissiy tajribani (experiential value) qidirmoqdalar. Shu sababli, mehmondo'stlik sohasida mijozlarning brendga bo'lgan uzoq muddatli va chuqur sodiqligini (customer brand engagement) shakllantirish korxonaning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy drayver hisoblanadi.

Mehmondo'stlik xizmatlari tabiatan yuqori darajadagi inson omiliga (high-touch environment) asoslanadi. Mehmonxonaning umumiy imidji va brend qiymati bevosita xizmat ko'rsatish jarayonida, ya'ni mijoz va front-line (front-of-house) xodimlari o'rtasidagi muloqot jarayonida yaratiladi. Front-line xodimlar - bu mehmonxonaning "jonli qiyofasi" va brend elchilaridir. Ro'yxatga olish stolidagi (reception) ilk kutib olishdan boshlab, konsyerj yoki restoran xizmatlarigacha bo'lgan har bir nuqtada xodimlarning xulq-atvori, emotsional munosabati va mijoz ehtiyojlariga moslashuvchanligi brendning samimiyligi hamda g'amxo'rlikini belgilaydi.

Biroq, ko'p hollarda mahalliy mehmonxona korxonalarida xizmat ko'rsatish sifati faqat qat'iy belgilangan standartlar, qoliplashgan qoidalar va "navbatchi (yuzaki) tabassum" darajasi bilan baholanadi. Vaholanki, xalqaro tajriba va eng so'nggi ilmiy tadqiqotlar mijozning brendga haqiqiy hissiy bog'liqligi (emotional attachment) mutlaqo boshqa omillarga bog'liqligini ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, front-line xodimlarning hissiy mehnati (emotional labor) strategiyalarini chuqur o'rganish, ularning kreativligi va mijozga yo'naltirilganlik xulq-atvorini shakllantirish orqali hududiy mehmondo'stlik industriyasi raqobatbardoshligini oshirish ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Asosiy qism. Mehmondo'stlik industriyasida mijozlarning brendga bo'lgan sodiqligini (customer brand engagement) shakllantirish muammosi zamonaviy marketing va menejment yo'nalishidagi tadqiqotlarning diqqat markazida turibdi. Xususan, nufuzli olimlar Xiaoyu Zhang, Eugene Cheng-Xi Aw va Ian Phau o'zlarining tadqiqotlarida front-line xodimlarining xulq-atvori hashamatli mehmonxona brendlariga sodiqlikni qanday harakatga keltirishini batafsil tahlil qilganlar. Mazkur olimlarning fikriga ko'ra, mijozlarning brend bilan munosabati faqat moddiy xizmat muhitini (servicescape) baholashdan iborat emas, balki xizmat ko'rsatish jarayonidagi hissiy tajribalarga tayanadi [2, b. 2].

Tadqiqotda front-line xodimlarning hissiy mehnati (emotional labor) ikki xil strategiya orqali tushuntiriladi: yuzaki aktyorlik (surface acting) va chuqur aktyorlik (deep acting). Olimlarning ilmiy xulosalari shuni ko'rsatadiki, xodimlarning yuzaki aktyorligi (soxta tabassumi) mijozlarda brendga nisbatan hissiy bog'liqlik (emotional attachment) shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Aksincha, chuqur aktyorlik, ya'ni samimiy emotsional yondashuv mijozlarda ijobiy hissiyotlarni va brendga bo'lgan ishonchni keskin oshiradi [3, b. 5]. Bundan tashqari, front-line xodimlarining mijozga yo'naltirilganligi (customer orientation) hamda ijodkorligi (boundary spanner creativity) xizmat ko'rsatishda brendning eksklyuzivligini ta'minlaydi va mijozni brendga mustahkam bog'laydi [4, b. 9].

Ushbu ilmiy yondashuvlarni mahalliy mehmondo'stlik industriyasi amaliyotiga tatbiq etadigan bo'lsak, hududiy mehmonxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda inson kapitalini boshqarish tizimini tubdan isloh qilish zarurligi namoyon bo'ladi. Klassik menejment nazariyalarida ta'kidlanganidek, boshqaruvning zamonaviy va yangi tamoyillarini joriy etish hamda xodimlarning malakasini tizimli oshirish har qanday korxonaning muvaffaqiyat omilidir [5, b. 230]. Biroq, bugungi kunda aksariyat hududiy mehmonxonalarda xodimlarni o'qitish tizimi faqatgina texnik qoidalar va standart operatsion tartib-tamoyillarni (SOP) o'rgatish bilan cheklanib qolmoqda. Vaholanki, mijozda uzoq muddatli sodiqlikni yaratish uchun xodimlarda hissiy intellektni rivojlantirish hamda ularga muayyan xizmat ko'rsatish nuqtalarida mustaqil qaror qabul qilish va ijodkorlik ko'rsatish huquqini (empowerment) berish lozim [6, b. 704].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-200-son Qarori. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

2. Xiaoyu Zhang, Eugene Cheng-Xi Aw, Ian Phau. More than a smile: The role of frontline employee behaviors in driving customer brand engagement in luxury hotels

// International Journal of Hospitality Management. – 2026. – Vol. 132. – No. 104721. – p. 2.

3. Xiaoyu Zhang, Eugene Cheng-Xi Aw, Ian Phau. More than a smile: The role of frontline employee behaviors in driving customer brand engagement in luxury hotels // International Journal of Hospitality Management. – 2026. – Vol. 132. – No. 104721. – p. 5.

4. Xiaoyu Zhang, Eugene Cheng-Xi Aw, Ian Phau. More than a smile: The role of frontline employee behaviors in driving customer brand engagement in luxury hotels // International Journal of Hospitality Management. – 2026. – Vol. 132. – No. 104721. – p. 9.

5. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. Menejment: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018. – 230 b.

6. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Учебник / Пер. с англ. – Москва: "Дело" издательствоси, 1997. – 704 с.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM INDUSTRIYASINING RIVOJLANISHI VA ISTIQBOLI

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Parpiboyeva Feruzabonu Baxodir qizi

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc)

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot asoslari va turizm industriyasidagi asosiy xususiyatlari o'rganilgan. Turizm va rekreatsiya industriyasida raqamli texnologiyalardan fodalanish, to'rtinchi sanoat inqilobi yutuqlarini qo'llash orqali «Turizm 4.0» raqamli onlayn-platforma modelini yaratish

Kalit so'zlar: IT-texnologiya, raqamli platforma, raqamli iqtisodiyot, global axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, to'rtinchi sanoat inqilobi, sun'iy ong, robototexnika, internet, robot-avtomobillar, 3D-pechat, nanotexnologii, biotexnologii, noodadiy energiya manbalari, "Turizm 4.0".

XXI asrda jahon iqtisodiyotining rivojlanishi, undagi bir qator o'zgarishlar, turli davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni taranglashuvi, turli vabolarni (2020 yil boshida dunyo bo'ylab koronavirusning tarqalishi) tarqalishi o'z navbatida jahon iqtisodiyotining rivojlanishiga o'z salbiy ta'sirini ko'rsatdi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli platformalar, IT-texnologiyalarni amaliyotda keng qo'llashga olib kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish dunyo xo'jaligida davlatlar, korxonalar, tashkilotlar hamda yirik birlashmalardan tortib kichik korxonalar o'rtasidagi raqobatni yanada kuchaytirib, yangi davrni boshlab berdi. Iqtisodiyot tarmoqlarini

raqamlashtirish esa bir qator tashkilot va korxonalar biznesini jadal rivojlanishiga olib keldi. Bu raqamli iqtisodiyot tadbirkorlik sub'yektlariga bir qator yengilliklar taqdim etib, dunyo xo'jaligidagi global miqyosdagi raqamlashtirish jarayoniga bu sub'yektlarni moslashtirib, kelgusidagi faoliyat turlarini aniqlab olishga xizmat qiladi.

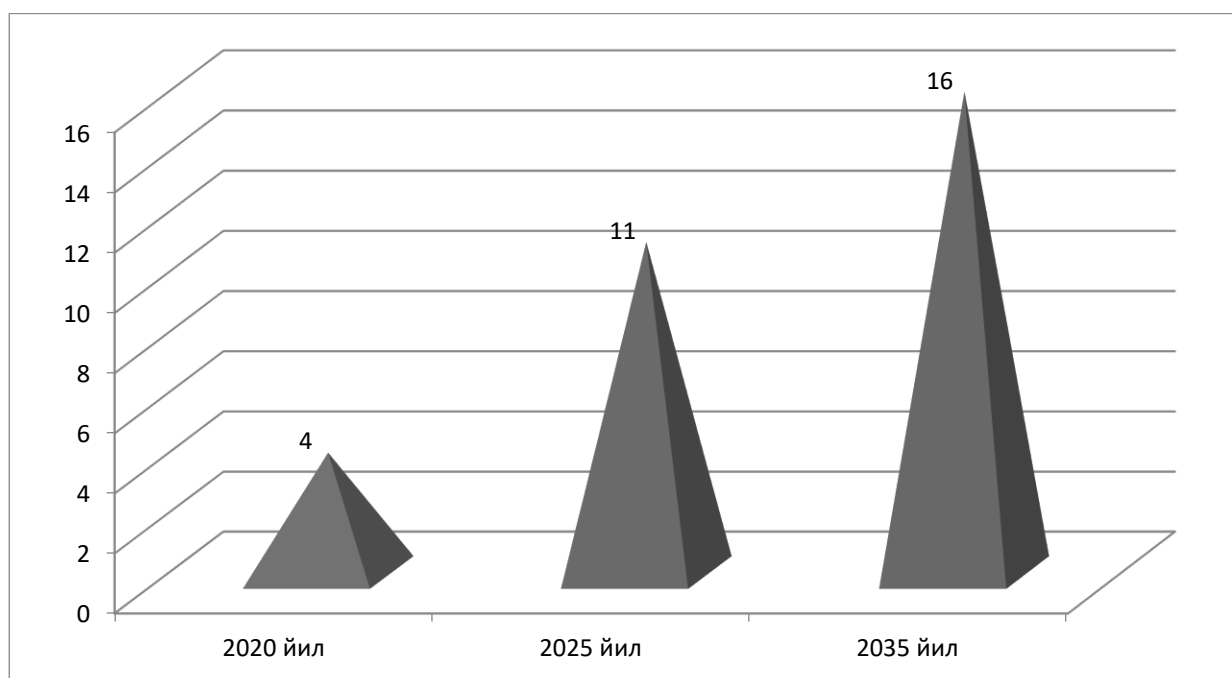
Keyingi yigirma yilliklarda boshlangan raqamli texnologiyalar ustida olib borilgan tadqiqotlar orqali ularni amaliyotga qo'llash imkoniyatini berdi. Dastlabki tadqiqotlardan biri sifatida Massachuti instituti professori N.Negroponte tomonidan olib borilgan [1]. Tadqiqotning asosiy maqsadi an'anaviy va raqamli iqtisodiyotni bir-biriga qarama-qarshi qo'ygan holda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar asosida iqtisodiyotni intensiv rivojlantirishdan iboratdir. Bunday rivojlanishga erishish uchun dunyo xo'jaligi o'z boshidan kechirgan sanoat inqilobi yutuqlaridan foydalanish zarur.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy belgilaridan biri esa uchinchi sanoat inqilobidan to'rtinchi sanoat inqilobiga o'tishni bildiradi. To'rtinchi sanoat inqilobida sun'iy ong, robotlashtirish, internet, avtomobil-robotlar, 3 D pechat, nanotexnologiya, biotexnologiya, energiyani noodatiy manbalardan olish kabi yangi innovasion mahsulotlardan keng foydalanish asnosida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishga o'tilmoqda.

Birinchi sanoat inqilobi 1760-1840 yillarda yuz berdi, bu davrda temir yo'llar qurilishi, bug' dvigatellarini ishlab chiqilishi, mexanik ishlab chiqarishni rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Ikkinchi sanoat inqilobi XIX asrning oxirlaridan boshlanib XX asrning boshlariga to'g'ri keladi, ommaviy ishlab chiqarishni rivojlanishi bilan konveyr usulidagi ishlab chiqarish rivojlandi. Uchinchi sanoat inqilobi 1960 yillardan boshlandi, unda kompyuterning dastlabki variantlari ishlab chiqildi. Yarim o'tkazgichlar rivojlanishi, yirik EXMlarni paydo bo'lishi, 70-80 yillarda esa personal kompyuterlar va internet setlaridan foydalanila boshlandi [2.].

Raqamli tizimlarning jadal takomillashishi, o'z navbatida, to'rtinchi sanoat inqilobiga zamin hozirladi. Ko'p o'tmay yangi inqilobning dastlabki namunalari, ya'ni mobil aloqa va mobil internet amaliyotda keng qo'llanila boshladi. 2011 yili Germaniyada bo'lib o'tgan Gannover yarmarkasida "4- industriya" atamasi muomulaga kiritildi Yangi texnologiyalar taraqqiyoti "aql zavodlari" ga asos soldi [3]. To'rtinchi sanoat inqilobi o'z navbatida raqamli iqtisodiyotni shakllantirib, kompyuter texnologiyalarini barcha ishlab chiqarish tarmoqlari va iste'molchilar bilan o'zaro bog'lovchi yagona virtual tizimni yaratadi. Uning shakllanishi asnosida "onlayn-xizmat, mahsulotlar", elektron-to'lov, elektron tijorat, elektron savdo, internet mahsulot (Iot – Internet of Things), kraudfanding, internet-bank kabilarni rivojlanishiga olib keldi. Yangi raqamli texnologiyalar asosida yangi raqamli platformalarni shakllanishi, Big Data texnologiyalarni, neyrosetlarni rivojlanishi (sun'iy ong), aqli texnologiyalar paydo bo'lishi uchun mustahkam zamin yaratdi.

“International Data Corporation” tadqiqotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha raqamli iqtisodiyotning 2019 yilda o‘sishi 16,8 %ga yetishi, daromadlari esa 2,1 trln.AQSH dollarini tashkil etdi. “Accenture” tadqiqotchilari bashoratlariga ko‘ra, 2020 yilda raqamli texnologiyalar TOP-10dagi o‘sinh yuqoriligicha saqlanib qoladi va dunyo iqtisodiyoti 1,36 trln AQSH dollari daromad ko‘radi. 2020 yilning birinchi choragida dunyo xo‘jaligini qamrab olgan “COVID-19” koronavirus pandemiyasi ta’sirida raqamli texnologiyalarni roli yanada oshdi (1-rasm).

1-rasm. Dunyo xo‘jaligini raqamli iqtisodiyotdan topadigan daromadlari, trln.AQSH dollari

Iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, turizm va rekreatsiya tizimlarida jiddiy tarkibiy o‘zgarishlarga olib keldi. “The Boston Consulting Group” ma’lumotlari bo‘yicha 2035 yilga borib raqamli iqtisodiyot yuqori sur’atda rivojlanadi va 16 trln AQSH dollari daromad ko‘radi. Dunyo xo‘jaligi yildan-yilga raqamli texnologiyalar asosida qayta qurish jarayonlarini boshdan kechiradi.

Xizmat ko‘rsatish sohalarida esa servis modellari, an’anaviy iqtisodiyotdan raqamli iqtisodiyotga o‘tish davrida davlat-xususiy sherikchilik shakllarini rivojlanishi asosida sharing-servis xizmatlari shakllandi. Iqtisodiyotni raqamli tizimlarga o‘tkazishda dastlab xizmat ko‘rsatish sohalarini, ya’ni turizm va rekreatsiya industriyalaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Turizm va rekreatsiya sohalarini raqamlashtirish orqali turist va rekreantlarni keng auditoriyasini egallash, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, global raqamli dunyo iqtisodiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lish imkonini beradi.

Shuningdek, Janubiy Osiyo mamlakatlari turizm industriyasini raqamlashtirish sohasida ijobiy natijalarga erishdi. 2018 yilda Shri Lanka mamlakat turizm yo‘nalishlarida ommaviy raqamli texnologiyalarni qo‘llashni boshladi. Buning natijasida mamlakatga qo‘shimcha 2,5 mln turistni jalb etishga erishdi. Indoneziyada esa xalqaro darajadagi “Airbnb” bronlashtirish tizimini joriy etdi. Dunyo bo‘yicha bugunki kunda o‘ndan ortiq texnologik startaplar turizm sohasida faoliyat ko‘rsatib turibdi (1-jadval).

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki yaqin kelajakda yirik turistik korxona, tashkilotlar va hududlarni turistik salohiyatini aks ettiruvchi onlayn platformalar yaratilishi kutilmoqda. Raqamli turizm bilan bog‘liq bo‘lgan ob‘yektlarni yangicha biznes modellari yaratilishi bilan sohaga innovatsiyalarni jadal kirib keladi. Yangicha o‘zgarishlarni qabul qilar ekanmiz, turizm bozori uchun virtual olamdagi kurashlarni avj olishini va raqobatbardosh onlayn platformalar o‘rtasidagi yangicha munosabatlar o‘rtalishini ta’lab etadi. Turistik kompaniya bunday raqamli iqtisodiyotni qabul qiladi yoki ular o‘z faoliyatini to‘xtatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gerchikova Ye.Z., Spiridonova Ye.P. Sosiologicheskiye aspekty transformatsii sfery rekreatsii i turizmi v usloviyax sifrovoy ekonomiki // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sosialno-ekonomicheskogo universiteta. 2018, №3, 185-198 s
2. Klaus Shvab. Chetvertaya promyshlennaya revolyusiya. «Eksmo» 2016 g, 11-s.
3. Axunova Sh. To‘rtinchi sanoat inqilobi va uning dunyo xo‘jaligiga ta’siri. Biznes-ekspert. 2020, №2, 22 b.
4. Bogomazova I.V, Anopriyeva Ye.V, Klimova T.B. Sifrovaya ekonomika v industrii turizma i gostepriimstva: tendentsii i perspektivy. Servis v Rossii i za rubejom. 2019 g, №3, 38 s
5. “The Boston Consulting Group” ma’lumotlari.

GASTRONOMIK TURIZM: MILLIY TAOMLAR ORQALI SAYOHAT

Yoqubjonova Hulkarbonu Yoqubovna, Abubakirova Ruxsora Ozodbek qizi

Namangan davlat universiteti Menejment kafedrasida dotsenti

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada gastronomik turizmning turizm sohasidagi o‘rni, milliy taomlarning mamlakat turistik jozibadorligini oshirishdagi ahamiyati hamda O‘zbekiston milliy oshxonasining xalqaro miqyosdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, gastronomik turizmning iqtisodiy va madaniy rivojlanishga ta’siri ilmiy yondashuv asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: gastronomik turizm, milliy taomlar, turizm, milliy oshxona, madaniy meros, gastronomiya.

Аннотация. В данной статье анализируется роль гастрономического туризма в туристической сфере, значение национальных блюд в повышении туристической привлекательности страны, а также место узбекской национальной кухни на международном уровне. Кроме того, на основе научного подхода освещается влияние гастрономического туризма на экономическое и культурное развитие.

Ключевые слова: гастрономический туризм, национальные блюда, туризм, национальная кухня, культурное наследие, гастрономия.

Annotation. This article analyzes the role of gastronomic tourism in the tourism industry, the importance of national dishes in increasing the tourist attractiveness of a country, and the international significance of Uzbek national cuisine. In addition, the impact of gastronomic tourism on economic and cultural development is highlighted through a scientific approach.

Keywords: gastronomic tourism, national dishes, tourism, national cuisine, cultural heritage, gastronomy.

Kirish. XXI asrda turizm iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Jahon turizm bozorida yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlar natijasida an'anaviy sayohat shakllari bilan bir qatorda insonning madaniy ehtiyojlari, milliy qadriyatlarga qiziqishi hamda autentik tajribalarni his etishga bo'lgan intilishi yangi turistik yo'nalishlarning shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Shu jihatdan gastronomik turizm zamonaviy turizm industriyasining muhim segmenti sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki milliy taomlar xalqning tarixiy taraqqiyoti, yashash tarzi, urf-odatlar va madaniy tafakkurini o'zida mujassamlashtirgan noyob ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Bugungi kunda turistlar ma'lum bir hududga nafaqat tarixiy obidalarni tomosha qilish, balki o'sha xalqning oshxona madaniyati bilan tanishish, mahalliy taomlarni tatib ko'rish va milliy gastronomik muhitni his qilish maqsadida ham tashrif buyurmoqda. Gastronomik turizmning shakllanishi va rivojlanishi globallashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Turli xalqlar madaniyatining o'zaro integratsiyalashuvi natijasida milliy oshxonaga bo'lgan qiziqish keskin ortdi. Ayniqsa, Sharq mamlakatlari oshxonasining o'ziga xosligi xalqaro turizm bozorida katta talabni yuzaga keltirmoqda. O'zbekiston esa qadimiy sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan davlat sifatida boy gastronomik merosga ega mamlakatlardan biri sanaladi. Mamlakat hududida asrlar davomida shakllangan oshpazlik an'analari, ziravorlardan foydalanish madaniyati hamda hududiy taomlarning xilma-xilligi milliy gastronomiyaning o'ziga xosligini namoyon etadi. Palov, somsa, lag'mon, norin, manti va shashlik kabi taomlar nafaqat mahalliy aholining kundalik iste'mol madaniyatida, balki xalqaro gastronomik makonda ham alohida e'tirof etilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Turistik infratuzilmaning modernizatsiya

qilinishi, xorijiy sayyohlar uchun vizasiz tartibning kengaytirilishi hamda tarixiy shaharlarning xalqaro turizm markazlariga aylantirilishi mamlakatning turistik salohiyatini sezilarli darajada oshirdi. Bu jarayonda gastronomik turizm ham strategik yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Chunki milliy oshxona turistlarda mamlakat haqidagi dastlabki taassurotni shakllantiruvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Mahalliy taomlarning tabiiy mahsulotlar asosida tayyorlanishi, qadimiy retseptlarning saqlanib qolganligi hamda taom tayyorlash jarayonining milliy marosimlar bilan uyg‘unligi gastronomik turizmning jozibadorligini yanada kuchaytiradi. Gastronomik turizmning iqtisodiy ahamiyati ham beqiyosdir. Ushbu yo‘nalish restoran biznesi, mehmonxona xizmati, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat sanoati va hunarmandchilik kabi ko‘plab tarmoqlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Hududiy gastronomik brendlarni shakllantirish orqali ichki va tashqi turistlar oqimini ko‘paytirish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa yangi ish o‘rinlari yaratish, xizmat ko‘rsatish sifati oshishi hamda hududlarning iqtisodiy faolligini ta’minlashga xizmat qiladi. Gastronomik turizm milliy madaniy merosni saqlash va uni xalqaro miqyosda targ‘ib qilishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi davrda dunyo turizm bozorida gastronomik festivallar, milliy taomlar ko‘rgazmalari va oshpazlik sayohatlariga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Bu holat O‘zbekiston uchun ham katta imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Chunki mamlakatning tarixiy shaharlari va milliy oshxona an‘analari o‘zaro uyg‘unlashgan holda noyob turistik mahsulot yaratish imkonini beradi. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi qadimiy shaharlarda gastronomik marshrutlarni rivojlantirish orqali turistlarga tarixiy va madaniy tajriba bilan bir qatorda milliy taomlardan zavqlanish imkoniyati yaratilmoqda. Natijada gastronomik turizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiruvchi tarmoq, balki mamlakatning xalqaro imijini mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Gastronomik turizm so‘nggi yillarda xalqaro ilmiy tadqiqotlarda turizm industriyasining mustaqil va istiqbolli yo‘nalishi sifatida keng o‘rganilmoqda. Xususan, Yevropa, Osiyo va Amerika olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda milliy oshxona madaniyatining turistlar qaroriga ta’siri, hududiy iqtisodiyot rivojidagi o‘rni hamda gastronomik tajribaning turistik motivatsiyadagi ahamiyati chuqur tahlil etilgan. Ilmiy manbalarda gastronomik turizm ko‘pincha “madaniy identifikatsiya vositasi” va “hududiy brend yaratish mexanizmi” sifatida baholanadi. Amerikalik olim Lucy M. Long gastronomik turizm tushunchasini birinchi bo‘lib ilmiy muomalaga kiritgan tadqiqotchilardan biri hisoblanadi. Uning fikriga ko‘ra, gastronomik turizm - bu insonning boshqa xalq madaniyatini taom orqali anglash jarayonidir. Olim gastronomiyani oddiy oziq-ovqat iste’moli emas, balki madaniy tajriba va kommunikativ vosita sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv gastronomik sayohatlarning ijtimoiy-madaniy mohiyatini ochib berishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Kanadalik tadqiqotchilar Greg Richards va Anne-

Mette Hjalager gastronomik turizmning iqtisodiy jihatlarini o'rganib, milliy oshxonaning hududiy turizm raqobatbardoshligini oshirishdagi rolini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlarida gastronomik marshrutlar va milliy taom festivallari turistlarning hududda uzoqroq qolishiga hamda xarajat hajmining ortishiga sabab bo'lishi ilmiy dalillar asosida ko'rsatib berilgan. Mazkur konsepsiya bugungi kunda ko'plab davlatlarning turizm strategiyasida amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ispaniyalik olim José Antonio Donaire gastronomik turizmni postindustrial jamiyat ehtiyojlari bilan bog'laydi. Uning fikricha, zamonaviy turist moddiy obyektlardan ko'ra hissiy va autentik tajribalarni qadrlaydi. Shu sababli milliy taomlar turistning hudud haqidagi tasavvurini shakllantiruvchi asosiy elementlardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, Janubiy Koreya, Yaponiya, Turkiya va Italiya tajribasi gastronomik brend yaratish orqali xalqaro turizm bozorida muvaffaqiyat qozonish mumkinligini namoyon etmoqda.

Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) hisobotlariga ko'ra, bugungi kunda xalqaro turistlarning qariyb 80 foizi sayohat davomida mahalliy taomlarni tatib ko'rishni asosiy motivlardan biri sifatida qayd etadi. Bundan tashqari, gastronomik tajribaga ega turistlarning xarajatlari oddiy turistlarga nisbatan o'rtacha 25–30 foiz yuqori ekani aniqlangan. Ushbu ko'rsatkich gastronomik turizmning iqtisodiy samaradorligini yaqqol ifodalaydi. Osiyo davlatlarida olib borilgan tadqiqotlarda gastronomik turizmning milliy madaniyatni saqlashdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Koreyalik olim Kim Seong-Yeop milliy oshxonani "yumshoq kuch" elementi sifatida baholab, gastronomiyaning mamlakat imijini shakllantirishdagi strategik rolini ilmiy asoslab bergan. Ayniqsa, koreys oshxonasining global miqyosda targ'ib qilinishi natijasida Janubiy Koreyaga tashrif buyuruvchi turistlar sonining sezilarli oshgani qayd etilgan. Ushbu tajriba gastronomik diplomatiyaning zamonaviy xalqaro munosabatlardagi o'rnini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi mazkur mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga yo'naltirildi. Maqolani tayyorlash jarayonida qiyosiy tahlil, statistik kuzatuv, ilmiy umumlashtirish hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Xususan, gastronomik turizmga oid xalqaro ilmiy maqolalar, UNWTO hisobotlari, Scopus va Web of Science bazalaridagi tadqiqotlar o'rganildi. Shu bilan birga, gastronomik turizm rivojlangan davlatlar tajribasi bilan O'zbekiston turizm salohiyati qiyosiy tahlil qilindi. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilishda xalqaro turizm ko'rsatkichlari, turistlarning iste'mol xarajatlari, gastronomik festivallar va milliy oshxona bilan bog'liq turistik xizmatlar hajmiga doir ma'lumotlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida induktiv va deduktiv yondashuvlar asosida gastronomik turizmning iqtisodiy hamda madaniy ta'siri baholandi. Bundan tashqari, milliy oshxona orqali hududiy brend yaratish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslab berildi. Mazkur metodologik yondashuv gastronomik turizmning nafaqat madaniy hodisa, balki iqtisodiy rivojlanishning strategik omili ekanini ilmiy jihatdan asoslash imkonini

berdi. Tadqiqot natijalari gastronomik turizmni rivojlantirish orqali milliy turizm raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro turizm bozorida barqaror pozitsiyani shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida gastronomik turizmning zamonaviy turizm bozoridagi o'rni, uning iqtisodiy samaradorligi hamda milliy madaniyatni targ'ib qilishdagi ahamiyati kompleks tarzda tahlil qilindi. Olingan natijalar gastronomik turizm bugungi kunda nafaqat qo'shimcha turistik xizmat turi, balki hududning xalqaro jozibadorligini belgilovchi strategik omillardan biriga aylanganini ko'rsatdi. Turistlarning sayohat davomida autentik madaniy tajribaga bo'lgan ehtiyoji ortib borayotgani milliy oshxonaga asoslangan turizm yo'nalishlariga talabning keskin oshishiga sabab bo'lmoqda. Gastronomik turizm rivojlangan davlatlarda turizm daromadining muhim qismini shakllantiradi. Jahon Turizm Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro turistlarning katta qismi sayohat manzilini tanlashda mahalliy taomlar va gastronomik madaniyatni asosiy omillardan biri sifatida baholaydi. Ayniqsa, Fransiya, Italiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Turkiya kabi davlatlarda milliy oshxona mamlakatning turistik brendiga aylangan. Ushbu davlatlarda gastronomik festivallar, oshpazlik maktablari, milliy taom ko'rgazmalari va tematik gastronomik marshrutlar turizm infratuzilmasining ajralmas qismi sifatida faoliyat yuritmoqda. O'zbekiston misolida olib borilgan tahlillar mamlakatning gastronomik salohiyati yuqori ekanini ko'rsatdi. Milliy taomlarning tarixiy shakllanishi, tabiiy mahsulotlardan foydalanish an'analari va hududlar kesimidagi oshxona xilma-xilligi gastronomik turizmni rivojlantirish uchun muhim asos yaratadi. Samarqand palovi, Buxoro oshxonasi, Xorazm taomlari va Farg'ona vodiysi milliy pazandachilik an'analari xorijiy turistlar orasida katta qiziqish uyg'otmoqda. O'zbekistonga tashrif buyuruvchi turistlarning muhim qismi milliy taomlarni tatib ko'rishni sayohatning asosiy tarkibiy qismi sifatida baholaydi.

Natijalar gastronomik turizmning iqtisodiy ta'siri ham yuqori ekanini ko'rsatdi. Ushbu yo'nalish restoran biznesi, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati va xizmat ko'rsatish sektorining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, milliy taomlar bilan bog'liq xizmatlarning kengayishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar va oilaviy tadbirkorlik subyektlari faoliyatining faollashuviga olib kelmoqda. Gastronomik turizm orqali hududiy iqtisodiyotda multiplikativ samaradorlik yuzaga kelayotgani kuzatildi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratilishi, mahalliy aholi daromadlarining oshishi va xizmatlar sifati yaxshilanishiga xizmat qilmoqda. milliy oshxona festivallari turistlarning hududda qolish muddatini uzaytirishi va turistik xarajatlar hajmini oshirishi aniqlandi. Jahon amaliyotida gastronomik tadbirlar orqali hududiy brend shakllantirish samarali natija berayotgani kuzatilmoqda. O'zbekiston sharoitida ham palov festivallari, milliy taomlar yarmarkalari va oshpazlik tanlovlarini xalqaro darajada tashkil etish mamlakat turistik imijini mustahkamlashga xizmat

qilishi mumkin. gastronomik turizmning rivojlanishi milliy madaniy merosni saqlashga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki milliy taomlar tayyorlash jarayonining avloddan avlodga o'tishi an'anaviy oshpazlik madaniyatining davomiyligini ta'minlaydi. O'zbek palovining UNESCO nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgani milliy gastronomiyaning xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirdi. Bu esa gastronomik merosni turistik resurs sifatida rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratmoqda. Olib borilgan tahlillar asosida gastronomik turizmni rivojlantirish bo'yicha bir qator ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi. Milliy oshxonani xalqaro turizm bozorida faol targ'ib qilish, gastronomik festivallar geografiyasini kengaytirish, hududiy gastronomik xaritalarni ishlab chiqish hamda milliy taomlar bilan bog'liq raqamli marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurligi aniqlandi. Shu bilan birga, gastronomik turizmni rivojlantirish orqali O'zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish va mamlakatning ijobiy turistik imijini shakllantirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Xulosa. Bugungi global turizm bozorida turistlarning sayohatga bo'lgan talabi sezilarli darajada o'zgarmoqda. Endilikda sayyohlar oddiy dam olish yoki tarixiy obidalarni tomosha qilish bilan cheklanib qolmay, tashrif buyurayotgan hududning milliy turmush tarzi, madaniy muhiti va gastronomik an'alarini chuqur his etishga intilmoqda. Shu jihatdan gastronomik turizm xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va milliy identitetini namoyon etuvchi muhim ijtimoiy-madaniy hodisaga aylanmoqda. Maqola davomida o'rganilgan xalqaro tajribalar gastronomik turizm iqtisodiy rivojlanishning samarali vositalaridan biri ekanini tasdiqladi. Gastronomik brend yaratishga muvaffaq bo'lgan davlatlarda turistlar oqimi, xizmatlar eksporti va hududiy iqtisodiy faollik sezilarli darajada oshgani kuzatiladi. Bu esa gastronomik turizmning oddiy xizmat sohasi emas, balki investitsion jozibadorlikni kuchaytiruvchi kompleks iqtisodiy tizim ekanini anglatadi. O'zbekiston sharoitida ham milliy oshxona imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali turizm daromadlarini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda hududiy infratuzilmani rivojlantirish mumkin. gastronomik turizm madaniy merosni asrashning samarali mexanizmlaridan biri ekanligi ham tadqiqot davomida o'z tasdig'ini topdi. Chunki milliy taomlarni tayyorlash jarayonida xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlari mujassamlashgan bo'ladi. Gastronomik turizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy manfaat, balki milliy o'zlikni saqlash va uni xalqaro miqyosda tanitishning muhim vositasi sifatida ham baholanishi lozim. O'zbekiston gastronomik turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega davlatlardan biri hisoblanadi. Boy tarixiy meros, xilma-xil milliy oshxona va qadimiy pazandachilik an'analari mamlakatning ushbu yo'nalishdagi raqobatbardoshligini oshiradi. Mazkur imkoniyatlardan ilmiy asoslangan strategiyalar orqali foydalanish kelgusida O'zbekistonni xalqaro gastronomik turizm markazlaridan biriga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Long, L. M. *Culinary Tourism*. Lexington: The University Press of Kentucky, 2004.
- 2.Hjalager, A. M., Richards, G. *Tourism and Gastronomy*. London: Routledge Publishing, 2002.
- 3.Richards, G. "Food Experience as Integrated Destination Marketing Strategy." *Tourism Management Perspectives*, Vol. 13, 2015, pp. 1–8.
- 4.Everett, S., Aitchison, C. "The Role of Food Tourism in Sustaining Regional Identity." *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 16, No. 2, 2008, pp. 150–167.
- 5.Hall, C. M., Sharples, L. *Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003.
- 6.UNESCO. *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity: Culture and Tradition of Uzbek Palov*. Paris, 2016.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. *2024-yil turizm statistik ko'rsatkichlari bo'yicha hisobot*. Toshkent, 2024.
- 8.O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. *Turizm va xizmatlar sohasi statistik to'plami*. Toshkent, 2024.
- 9.Okumus, B., Kock, G., Scantlebury, M., Okumus, F. "Using Local Cuisines when Promoting Small Caribbean Island Destinations." *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Vol. 30, No. 4, 2013, pp. 410–429.
- 10.Wolf, E. *Culinary Tourism: The Hidden Harvest*. Iowa: Kendall/Hunt Publishing, 2006.

IQTISODIYOTNI INNOVASION RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA TURIZM VA REKREATSIYADA GEOAXBOROT TIZIMLARDAN (GAT) FOYDALANISH (SITUATIONAL AWARENESS)

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Qosimjonova Shoxsanam Nosirjon qizi

Namangan davlat universiteti,

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası v.b.professori, i.f.d (DSc)

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Turizm va rekreatsiyada geoinformasion texnologiyalardan keng foydalanish orqali sohani jadal rivojlantirish, smartfon va planshet kompyuter, mobil aloqa vositalari, GAT-texnologiyalardan keng foydalanish yangi turistik-rekreasion industriyani rivojlanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: GAT- texnologiya, Situational Awareness (SA,) internet-servis, kompyuter texnologiya, elektron (raqamli) kartalar, vizual, Spatial Analyst modeli, geoinformatsiya, "ArcGIS" elektron dastur, 3D-model

Zamonaviy bozor iqtisodiyotining raqobatbardoshligi va samarali faoliyat yuritilishi ko'p jihatdan iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, yangiliklar, innovatsiyalar, ilmfan o'zgarishlari, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini amaliyotda qo'llash jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning zamonaviy shakllaridan innovatsion faoliyatni rivojlantirish va iqtisodiyot tarmoqlarida iqtisodiy integratsiya va hamkorlik shakllarini keng qo'llash xisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotini dunyo xo'jaligiga integratsiyalashuvi va jaxon xo'jaligining globallashtirish sharoitida iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalarida zamonaviy innovatsiya shakllaridan keng foydalanish talab etiladi. Shu bilan birga innovatsion rivojlantirishda turizm sohasini har tomonlama faoliyatini tashkil etish maqsad qilinadi. Geoaxborot tizimlar (GAT) barcha ma'lumotlarni o'zida birlashtiruvchi, keng formatga ega, voqea-hodisalarni tahlil jarayonida to'liq yoritib bera olish xususiyatiga ega bo'lgan tizim va texnologiyalardan davlat miqyosida keng foydalaniladi. Shunday tizimlardan biri geoaxborot tizimlar (GAT) hisoblanadi [5].

Turizm sohasida geoaxborot texnologiyalardan keng foydalanish zarurdir. Shunday texnologiyalardan biri Situational Awareness [Situational Awareness – the perception of elements in the environment within a volume of time and space, the comprehension of their meaning, and the projection of their status in the near future] sanaladi. Axborot texnologiyalar ichida yangi metodlardan biri sifatida ko'zga tashlanmoqda. Situational Awareness dastlab davlat, xarbiy, maxsus ishlarida qo'llanilgan bo'lib, keng masshtabda yangi mahsulotlar va xizmatlar paydo bo'lishiga va sodda interfeysga egaligi, axborotning ochiqligi bilan yangi imkoniyatlar taqdim etadi. Situational Awareness (SA) tushunchasi ko'pincha inglizcha adabiyotlarda uchraydi va zamonaviy boshqaruv sohalarida keng foydalaniladi [1]. Situational Awareness – voqeava hodisalarni o'rganish, regulyar xarakatlanuvchi operatsiyalarni bajarish vaqtida aniqlik darajasini oshirish, Pentagonda xarbiy xarakatlarni rejalashtirishda bu texnologiyalardan keng foydalaniladi. Turizm va rekreatsiyada metodologik asos sifatida axborotning yangi ko'rinishlaridan, ya'ni geografik mahsulotlardan (kartalar, geoaxborot texnologiyalar) foydalaniladi.

Situational Awareness – axborotlarni to'liqligini va rang-barangligini ta'minlaydi. Bu dastur orqali beriladigan axborotlardan maksimum darajada foydalanish, xarajatlarni minimallashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Axborotlarni realizatsiya qilish, mahsulotlarni tizimlashtirish, mahsulot xizmatlarni xarakterli belgilarini oshirishga xizmat qiladi [2].

Bu dasturni amalga oshirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim bo'ladi:

- axborotlarni geomarkaziy koordinatalarini aniqlash, kartografik proyeksiyalarni belgilash imkonini beradi;
- Turistik-rekreasion ob'ektlardan maksimal darajada foydalanish uchun distansion zondlashtirish, 3D-modellarni ishlab chiqiladi;

- Turistik-rekreasion ob'yektlarni dinamik rivojlanish darajasini ta'minlanadi;
- Axborotlardan foydalanishda yangicha yondashuv sifatida raqamli kartalarni qog'oz variantida va geoaxborot texnologiyalarni esa virtual sohalarda yangicha ko'rinishlardagi rivojlanishi tushuniladi [3].

Situational Awareness esa aniq texnologik yangiliklar asoslangan vazifalar va maqsadlarni amalga oshiriladi. Bunda turistik-rekreasion ob'yektlar faolligi, rivojlanish jarayonlarining darajasi, turistik-rekreasio belgilarni o'ziga xosligi va betakror belgilarga bog'liq holda rivojlanishi tashkil etiladi.

Shuningdek, turizm va rekreasion xizmatlarni samarali rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi bir qator muammolarni sanab o'tish zarur:

- Doimiy va vaqtinchalik lokalizatsiyashtirish orqali turizm va rekreatsiya maqsadlarini amalga oshiriladi;
- Turizm va rekreatsiyada gorizontallik kommunikatsiyaning past darajasi bilan xarakterlanadi;
- Vertikal axborot aloqalarini tashkil etishda turist va operatorlik xizmatlarini hisobga olinadi.

Bu muammolarni bartaraf etishda turistik-rekreasion salohiyatdan samarali foydalanishni oshirishdan iborat. Muammolarni ketma-ketlikda joylashtirish orqali turizm va rekreasion faoliyatdan samarali foydalanishga erishiladi [4]. Situational Awareness bugunki kunda turizm va rekreatsiyada boshlang'ich bosqichda foydalanilmoqda.

Situational Awareness orqali 3D modellarini tayyorlash mumkin bo'ladi, hamda arxitektura, arxeologiya, ziyorat, tog' va suv-plyaj yo'nalishlarini aniq manzilli model ko'rinishlarini ishlab chiqish imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birga turizm va rekreatsiya ob'yektlarini majmuali tarzda o'rganish bilan birga ularni 3D va 4D modellarini tayyorlash, shahar va qishloqlarni raqamli modellarini tayyorlashda qo'l keladi. Bunday murakkab modellar tayyorlash orqali shahar va qishloqlardagi infrastrukturani rivojlantirish, raqamli tizimlarni keng qo'llash bilan "aqlli shaharlar" tizimini yaratiladi. Bunday shaharlarda barcha faoliyat sohalari faqat elektron-onlayn shaklda yuritiladi. Shaharlarni raqamli modellarida turistik-rekreasion faoliyatiga qarab ixtisoslashtirish talab etiladi. Turistik-rekreasion xizmat ko'rsatishiga qarab tarixiy-madaniy, tog', suv-plyaj, davolash-sog'lomlashtirish, ziyorat kabi yo'nalishlarga ixtisoslashtiriladi. Bular esa shaharlarni asosiy tashqi turistik-rekreasion landshaftini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Endsley M.R., Garland D.J. Situation awareness: analysis and measurement, Lawrence Erlbaum Associates, 2000, ISBN 0805821341, 9780805821345
2. Nastavleniye suxoputnykh voysk SSHA Army Field Manual 1-02, Doi, <http://www.army.mil/armyBTKC/focus/sa/about.htm>

3. Yeryomchenko Ye.N. Neogeografiya: osobennosti i vozmojnosti. Materialy konferensii «Neogeografiya XXI-2008» IX Mejdunarodnogo Foruma «Vysokiyе texnologii XXI veka, Moskva, 22-25 aprelya 2008 god, 170 s.

4. Kibalnikov S.V., Krujalin V.I. Turizm 2.0 i razvitiye regionov Rossii. Trudy III Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii «Turizm i rekreatsiya: fundamentalnyye i prikladnyye issledovaniya», Moskva, Geograficheskiy fakultet MGU, 24-25 aprelya 2008 god, 89 – 91 s.

5. To‘xliyev I.S, Amriddinova R.S, Abduxamidov S.A, Abloqulov A.A.

Turizmda geoaxborot tizimlari. O‘quv qo‘llanma. Samarqand 2018 yil, 3-b.

MILLIY IQTISODIYOTDA ICHKI TURIZM SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Yoqubjonova Hulkarbonu Yoqubovna, Abubakirova Ruxsora Ozodbek qizi

Namangan Davlat universiteti Menejment kafedrası dotsenti

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ichki turizmning milliy iqtisodiyot rivojidagi o‘rni, uning hududiy iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda xizmatlar sohasini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot davomida O‘zbekistonda ichki turizmni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, transport va turizm infratuzilmasidagi o‘zgarishlarning iqtisodiy samaradorligi statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilindi. Ichki turizmning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashdagi roli ham asoslab berildi. Ichki turizm mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlovchi muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Ichki turizm, milliy iqtisodiyot, hududiy rivojlanish, turizm infratuzilmasi, xizmatlar sohasi, bandlik, iqtisodiy o‘sish, turizm siyosati, transport tizimi, tadbirkorlik.

Аннотация. Данной статье научно-аналитически освещается роль внутреннего туризма в развитии национальной экономики, его значение в повышении региональной экономической активности, создании новых рабочих мест и развитии сферы услуг. В ходе исследования на основе статистических данных были проанализированы проводимые в Узбекистане реформы по развитию внутреннего туризма, а также экономическая эффективность изменений в транспортной и туристической инфраструктуре. обоснована роль внутреннего туризма в поддержке малого бизнеса и частного предпринимательства. что внутренний туризм является одним из важных факторов обеспечения устойчивого экономического роста страны.

Ключевые слова: Внутренний туризм, национальная экономика, региональное развитие, туристическая инфраструктура, сфера услуг, занятость, экономический рост, туристическая политика, транспортная система, предпринимательство

Abstract. This article scientifically and analytically examines the role of domestic tourism in the development of the national economy, particularly its importance in increasing regional economic activity, creating employment opportunities, and developing the service sector. The study analyzes the economic effectiveness of ongoing reforms in Uzbekistan aimed at developing domestic tourism, as well as changes in transport and tourism infrastructure based on statistical data. The role of domestic tourism in supporting small businesses and private entrepreneurship is substantiated. The research findings indicate that domestic tourism is one of the key factors ensuring sustainable economic growth in the country.

Keywords: Domestic tourism, national economy, regional development, tourism infrastructure, service sector, employment, economic growth, tourism policy, transport system, entrepreneurship.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarida xizmatlar sohasi, xususan turizm tarmogʻi, barqaror iqtisodiy oʻsishni taʼminlovchi strategik yoʻnalishlardan biri sifatida eʼtirof etiladi. Turizm nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki ijtimoiy-madaniy integratsiya, hududlararo iqtisodiy muvozanatni taʼminlash va aholi bandligini oshirishga xizmat qiluvchi kompleks tizim sifatida shakllanib bormoqda. Shu nuqtai nazardan ichki turizm alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u mamlakat ichidagi moliyaviy resurslarning aylanishini kuchaytiradi va tashqi iqtisodiy omillarga bogʻliqlikni nisbatan kamaytiradi. Soʻnggi yillarda koʻplab davlatlarda ichki turizmni rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayon ayniqsa pandemiyadan keyingi davrda yanada jadallashdi, chunki xalqaro turizm kuzatilgan cheklovlar ichki sayohatlarning ahamiyatini oshirdi. Jahon turizm tashkiloti maʼlumotlariga koʻra, global turizm oqimining sezilarli qismi aynan ichki sayohatlar hissasiga toʻgʻri keladi va ayrim rivojlangan mamlakatlarda bu koʻrsatkich 70–80 foizgacha yetadi. Bu holat ichki turizmning iqtisodiy barqarorlikdagi rolini yaqqol tasdiqlaydi. Oʻzbekiston sharoitida ham ichki turizmni rivojlantirishga soʻnggi yillarda alohida eʼtibor qaratilmoqda. Turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, transport tarmoqlarini kengaytirish, tarixiy va madaniy meros obyektlarini tiklash hamda xizmat koʻrsatish sifatini oshirish boʻyicha amalga oshirilayotgan islohotlar ichki sayohatlar hajmining oshishiga zamin yaratmoqda. Rasmiy statistik maʼlumotlarga koʻra, soʻnggi yillarda ichki turistlar soni oʻn millionlab kishilarni tashkil etib, bu koʻrsatkich yildan-yilga oʻsish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bu esa ichki turizmning iqtisodiy tizimdagi ulushi ortib borayotganini koʻrsatadi.

Ichki turizmning iqtisodiyotga ta'siri ko'p qirrali xarakterga ega. Bir tomondan, u xizmatlar sektorining kengayishiga olib keladi: mehmonxona xo'jaligi, umumiy ovqatlanish, transport va savdo xizmatlari faol rivojlanadi. Ikkinchi tomondan, hududiy iqtisodiyotning faollashuvi kuzatiladi, ya'ni sayyohlik oqimi yuqori bo'lgan hududlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari soni ortadi. Bu jarayon mahalliy aholining daromad darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Ichki turizm bandlikni ta'minlashning samarali mexanizmlaridan biri sifatida ham ahamiyatlidir. Turizm sohasining mehnat talabchanligi yuqori bo'lib, u turli kasb egalari - gidlar, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar, transport operatorlari, hunarmandlar va boshqa ko'plab yo'nalishlarda ish o'rinlarini yaratadi. Bu esa ayniqsa yoshlar bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ichki turizm faqat iqtisodiy kategoriya sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham o'rganilishi lozim. U aholining dam olish madaniyatini shakllantiradi, milliy merosga qiziqishni oshiradi va hududlar o'rtasidagi madaniy integratsiyani kuchaytiradi. Shu jihatdan ichki turizm iqtisodiyot va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mustahkamlovchi muhim tizim sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada ichki turizmning iqtisodiyotdagi o'rnini ilmiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganilib, uning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri, hududiy rivojlanishdagi roli hamda O'zbekiston sharoitidagi dolzarb tendensiyalari statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Ichki turizmning iqtisodiy tizimdagi o'rnini so'nggi o'n yilliklarda xalqaro va mintaqaviy ilmiy tadqiqotlarda keng o'rganilayotgan yo'nalishlardan biriga aylangan. Xorijiy adabiyotlarda turizmning iqtisodiy o'sishga ta'siri asosan endogen o'sish nazariyasi va ko'paytiruvchi (multiplier) effekt konsepsiyasi asosida tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, turizm sektori orqali kirib kelayotgan mablag'lar iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida qayta aylanish jarayonini kuchaytiradi va yalpi ichki mahsulot (YIM) o'sishiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, C. Cooper, S. Wanhill va J. Fletcher kabi olimlarning tadqiqotlarida turizm iqtisodiyoti xizmatlar sektorining integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin qilinib, ichki turizm tashqi turizmga nisbatan barqarorroq daromad manbai ekani asoslab berilgan. World Tourism Organization (UNWTO) hisobotlarida esa ichki turizm global turizm oqimining asosiy qismini tashkil etishi, ko'plab davlatlarda umumiy turizm xarajatlarining 60–75 foizi aynan ichki sayohatlarga to'g'ri kelishi qayd etiladi. Bu ko'rsatkich ichki turizmning iqtisodiy barqarorlikdagi strategik ahamiyatini tasdiqlaydi. R. Butler tomonidan ilgari surilgan turistik hududlarning hayotiy sikli modeli (Tourism Area Life Cycle – TALC) ichki turizm rivojlanishini hududiy iqtisodiy o'sish bilan bog'liq dinamik jarayon sifatida izohlaydi. Ushbu modelga ko'ra, turistik hududlar bosqichma-bosqich rivojlanib, mahalliy iqtisodiyotga turli darajada ta'sir ko'rsatadi: rivojlanish bosqichida investitsiyalar oqimi kuchayadi, barqarorlashuv bosqichida esa iqtisodiy foyda maksimal darajaga yetadi. MDH

davlatlari olimlari orasida A. Aleksandrova, V. Kvartalnov va E. Voskresenskiylarning ishlarida turizm iqtisodiyoti keng yoritilib, ichki turizmning hududiy rivojlanishdagi o'rnini, kichik biznesni rag'batlantirishdagi roli hamda ijtimoiy barqarorlikka ta'siri tahlil qilingan. Ularning fikricha, ichki turizm milliy iqtisodiyotning tashqi shoklarga nisbatan chidamliligini oshiruvchi omil sifatida xizmat qiladi.

O'zbekiston olimlari tomonidan ham ichki turizm masalasi so'nggi yillarda faol o'rganilmoqda. S. Qosimov, N. Yuldasheva, A. Rahimov va boshqa iqtisodchi-tadqiqotchilarning ishlarida turizm infratuzilmasini rivojlantirish, hududiy iqtisodiy faollikni oshirish hamda turizm xizmatlari bozorini kengaytirish masalalari yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda ichki turizmning O'zbekiston YAIMidagi ulushi ortib borayotgani, ayniqsa xizmatlar sektorida uning multiplikativ ta'siri kuchayayotgani qayd etiladi. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi va Statistika agentligi tomonidan e'lon qilingan rasmiy ma'lumotlarda ichki turistlar oqimining yildan-yilga oshib borishi kuzatiladi. Bu holat respublika hududlarida turizm infratuzilmasining kengayishi va aholi daromadlarining o'sishi bilan bevosita bog'liq ekani ilmiy adabiyotlarda ham tasdiqlanadi. mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ichki turizm iqtisodiy o'sishning muhim drayverlaridan biri bo'lib, u hududiy rivojlanish, bandlik va investitsion faollikni oshirishda kompleks ta'sirga ega tizim sifatida shakllangan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda ichki turizmning iqtisodiyotdagi o'rnini o'rganish uchun kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik umumlashtirish hamda tizimli yondashuv usullariga asoslandi. Birinchi bosqichda adabiyotlar tahlili amalga oshirilib, xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlar (jumladan, UNWTO) hisobotlari hamda milliy statistika ma'lumotlari o'rganildi. Bu bosqich ichki turizmning nazariy asoslarini aniqlash va mavjud ilmiy qarashlarni tizimlashtirishga xizmat qildi. Ikkinchi bosqichda statistik tahlil usuli qo'llanilib, O'zbekistonda ichki turistlar oqimi, turizm xizmatlari hajmi, hududiy sayyohlik faolligi va xizmatlar sektoridagi ulush bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilindi. Ushbu ma'lumotlar asosida ichki turizmning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri baholandi. Uchinchi bosqichda qiyosiy tahlil usuli yordamida O'zbekiston tajribasi ayrim xorijiy davlatlar (Turkiya, Ispaniya, Fransiya) tajribasi bilan solishtirildi. Bu yondashuv ichki turizmni rivojlantirishdagi umumiy tendensiyalar va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida ichki turizm iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari - transport, xizmatlar, savdo va kichik biznes bilan o'zaro bog'liq yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv ichki turizmning multiplikativ iqtisodiy ta'sirini chuqurroq anglashga yordam berdi. Tadqiqot davomida foydalanilgan ma'lumotlar ishonchliligi yuqori bo'lgan rasmiy statistika, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va ilmiy nashrlarga

tayangan holda tanlab olindi. Bu esa olingan natijalarning ilmiy asoslanganligi va xolisligini ta'minladi.

Natijalar. Mavjud statistik ma'lumotlar asosida ichki turizmning iqtisodiyotdagi o'rni bir necha asosiy yo'nalishlarda sezilarli darajada namoyon bo'lishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ichki turizm nafaqat xizmatlar sektorining o'sishiga turtki beruvchi omil, balki hududiy iqtisodiy faollikni muvozanatlashtiruvchi muhim mexanizm sifatida ham faoliyat yuritadi. Avvalo, ichki turizm oqimlarining ortishi xizmat ko'rsatish sohasida daromadlarning barqaror o'sishiga olib keladi. Mehmonxona xo'jaligi, umumiy ovqatlanish, transport va madaniy-ko'ngilochar xizmatlar segmentida talabning kengayishi kuzatildi. Bu esa o'z navbatida kichik va o'rta biznes subyektlarining faollashuviga, yangi ish o'rinlarining yaratilishiga hamda hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuviga xizmat qilmoqda. Tahlillar natijasida ichki turizmning yalpi hududiy mahsulot tarkibidagi ulushi sezilarli o'sish tendensiyasiga ega ekanligi aniqlandi. Turistik salohiyati yuqori bo'lgan viloyatlarda (tog'li va tarixiy hududlar) ichki turistlar oqimi iqtisodiy aylanmaning tezlashishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Statistik kuzatuvlarga ko'ra, mavsumiy davrlarda ichki turistlar sonining ortishi bilan hududiy savdo aylanmasi o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligi qayd etildi.

Ichki turizmning muhim natijalaridan biri sifatida infratuzilma rivojlanishiga qo'shgan hissasi alohida qayd etildi. Yo'l-transport tarmoqlarini modernizatsiya qilish, mehmonxona va dam olish maskanlarini kengaytirish hamda servis sifati oshishi hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirmoqda. Bu jarayonlar nafaqat turizm sohasiga, balki boshqa iqtisodiy tarmoqlarga ham multiplikativ ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ichki turizm aholining daromadlarini hududlar bo'ylab qayta taqsimlash funksiyasini ham bajaradi. Ya'ni, yirik shaharlar bilan bir qatorda chekka va qishloq hududlarida ham pul oqimlari faollashib, mahalliy aholining iqtisodiy faolligi oshmoqda. Bu esa hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish imkoniyatini yaratadi. Bundan tashqari, ichki turizmning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi ham sezilarli ekanligi aniqlandi. Aholining dam olish madaniyati va rekreatsion ehtiyojlarining qondirilishi mehnat unumdorligining oshishiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada iqtisodiyotda inson kapitalining sifat jihatdan yaxshilanishi kuzatiladi.

Ichki turizmning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri

Ko'rsatkich	2022	2023	2024	O'zgarish (%)
Bandlik (ming kishi)	420	520	600	+42.8
Turizm xizmatlari hajmi (trln so'm)	9.5	11.3	13.6	+43.1

Oilaviy mehmon uylar soni	1200	1600	2500	+108
Hududiy savdo aylanmasi o'sishi (%)	10	17	22	+12

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari ichki turizmning milliy iqtisodiyotdagi o'rni tobora mustahkamlanib borayotganini ko'rsatadi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, ichki turizm nafaqat dam olish va rekreatsiya ehtiyojlarini qondiruvchi ijtimoiy faoliyat, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi muhim sektor sifatida ham shakllanmoqda. So'nggi yillardagi statistik ko'rsatkichlar ichki sayyohlar sonining barqaror ortishini (2021-yilda 6,5 mln dan 2024-yilda 10 mln kishigacha) qayd etib, ushbu jarayon iqtisodiyotning turli tarmoqlariga keng ko'lamli ta'sir ko'rsatayotganini isbotlaydi. Tahlillar asosida ichki turizmning eng muhim iqtisodiy funksiyalaridan biri sifatida daromad yaratish va xizmatlar sektorini kengaytirish jarayoni ajralib turadi. Mehmonxona xo'jaligi, transport, umumiy ovqatlanish va savdo sohalarida kuzatilgan o'sish ichki turizm talabining bevosita natijasi hisoblanadi. Turizm xizmatlari aylanmasining 2022–2024-yillar oralig'ida 9,5 trillion so'mdan 13,6 trillion so'mgacha oshgani ushbu sohaning iqtisodiy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Ichki turizm bandlik darajasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, turizm va unga bog'liq xizmatlarda band bo'lganlar soni 420 ming kishidan 600 ming kishigacha yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich sohada mehnat bozorining kengayishini va yangi ish o'rinlarining yaratilishini ifodalaydi. Ayniqsa, oilaviy mehmon uylari va kichik xizmat ko'rsatish subyektlarining ko'payishi norasmiy iqtisodiyotning qisqarishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Hududiy tahlillar ichki turizmning iqtisodiy faollikni geografik jihatdan muvozanatlashtirishdagi rolini ham ochib berdi. Samarqand, Buxoro, Xorazm va Toshkent viloyatlarida ichki turistlar oqimining yuqori konsentratsiyasi kuzatilib, bu hududlarda savdo va xizmat ko'rsatish aylanmasining sezilarli darajada oshishiga olib kelgan. Natijada hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni yumshatish jarayoni kuchaygan. Ichki turizmning yana bir muhim jihati uning multiplikativ iqtisodiy ta'sirga ega ekanligidir. Har bir turist xarajati bir vaqtning o'zida transport, savdo, oziq-ovqat va xizmatlar sohalarida qo'shimcha qiymat yaratilishiga olib keladi. Bu jarayon yalpi ichki mahsulotning bilvosita o'sishiga xizmat qiladi va iqtisodiy faollik zanjirini kengaytiradi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari ichki turizmni iqtisodiy rivojlanishning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi. Ushbu soha nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki hududiy rivojlanish, bandlikni oshirish va xizmatlar bozorini diversifikatsiya qilishda ham muhim o'rin egallaydi. Shu bois ichki turizmni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan siyosiy va institutsional choralarni yanada kuchaytirish mamlakat iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. “Turizm statistikasi: 2021–2024-yillar ma’lumotlari”. – Toshkent, 2025.
2. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. “O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha yillik hisobot (2024)”. – Toshkent, 2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Turizmni rivojlantirishni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” (PF–5611). – Toshkent, 2019.
4. World Tourism Organization (UNWTO). “International Tourism Highlights, 2024 Edition”. – Madrid, 2024.
5. Asian Development Bank (ADB). “Uzbekistan Tourism Sector Assessment and Roadmap”. – Manila, 2023.
6. World Travel & Tourism Council (WTTC). “Economic Impact Report: Uzbekistan 2024”. – London, 2024
7. Mirzayev M.M., Aliyev A.T. “Turizm iqtisodiyoti”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

YASHIL MARKETINGNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING TO‘QIMACHILIK B2B BOZORIDAGI AHAMIYATI

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch

davlat universiteti “Biznes va boshqaruv” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur tezisda kichik to‘qimachilik korxonalari tomonidan B2B bozorida qo‘llaniladigan yashil marketing strategiyalarining nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida yashil marketing kontseptsiasining rivojlanish bosqichlari, uning B2B munosabatlar tizimidagi o‘rni va to‘qimachilik sanoatiga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yashil marketing, B2B bozor, to‘qimachilik sanoati, barqaror rivojlanish, ekologik brendlash, yashil zanjir.

Аннотация: В данной тезисе анализируются теоретические основы стратегий зеленого маркетинга, применяемых малыми текстильными предприятиями на B2B-рынке. В рамках исследования рассматриваются этапы развития концепции зеленого маркетинга, его роль в системе B2B-отношений, а также особенности, характерные для текстильной промышленности.

Ключевые слова: зеленый маркетинг, B2B-рынок, текстильная промышленность, устойчивое развитие, экологический брендинг, зеленая цепочка.

Abstract: This thesis analyzes the theoretical foundations of green marketing strategies applied by small textile enterprises in the B2B market. The study examines the stages of development of the green marketing concept, its role in the B2B relationship system, and the specific characteristics of the textile industry. **Keywords:** green marketing, B2B market, textile industry, sustainable development, ecological branding, green supply chain.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish tamoyillari ishlab chiqarish va savdo-sotiq faoliyatiga tobora chuqurroq kirib bormoqda. Xususan, to'qimachilik sanoati - yuqori resurs sarfi, chiqindilar hajmi va kimyoviy moddalardan foydalanish ko'lamini jihatidan atrof-muhitga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi tarmoqlardan biri sifatida - global ekologik transformatsiyaning markazida turibdi. Bu sharoitda kichik to'qimachilik korxonalari uchun yashil marketing nafaqat raqobatbardoshlikni oshirishning vositasiga, balki uzoq muddatli biznes-strategiyaning ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

B2B (Business-to-Business) bozorida yashil marketing ayniqsa o'ziga xos xususiyat kasb etadi: bu yerda xarid qarorlari individual iste'molchilarga nisbatan ko'proq ratsional, ko'p bosqichli va uzoq muddatli shartnomalarga asoslanadi. Ekologik talablarni bajarish mezonini endi xaridorlar tomonidan majburiy shart sifatida qo'yilmoqda, ayniqsa xalqaro yetkazib berish zanjirlarida ishtirok etuvchi korxonalar uchun. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqining "Yashil kelishuv" (European Green Deal) siyosati va O'zbekistondagi 2030 yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish strategiyasi mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

"Yashil marketing" atamasi ilmiy muomalaga birinchi marta 1975 yilda Amerika Marketing Assotsiatsiyasi (AMA) tomonidan o'tkazilgan "Ekologik marketing" seminarida kiritilgan. Biroq mazkur kontsepsiya XX asrning 90-yillarida, jamiyatda ekologik ong shakllanishi va davlatlarning atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunchiligi kuchaygandan keyin to'laqonli nazariy yo'nalish sifatida rivojlana boshladi.

Polonsky yashil marketingni "atrof-muhitga minimal salbiy ta'sir ko'rsatadigan yoki ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi tovarlar, xizmatlar, jarayonlar va faoliyatlarni ishlab chiqish, narxlash, taqsimlash va targ'ib qilishga qaratilgan barcha faoliyat" deb ta'riflagan. Ushbu ta'rif bugungi kunda ham asosiy nazariy asos sifatida keng qabul qilingan. Keyinchalik Ottman yashil marketingni ikkita asosiy yo'nalishda ko'rib chiqqan: birinchidan, iste'molchilar uchun atrof-muhit jihatidan afzalroq mahsulotlar yaratish; ikkinchidan, mahsulot va tashkilot imijini yashil brendlash orqali shakllantirish.

Nazariy jihatdan yashil marketing uchta asosiy paradigmaga tayanadi: (1) barqaror rivojlanish paradigmasi (Brundtland, 1987), (2) zikri bo'lgan manfaatdor tomonlar nazariyasi (Freeman, 1984) va (3) resursga asoslangan strategik

raqobatbardoshlik nazariyasi (Barney, 1991). [1] Mazkur paradigmalar birgalikda yashil marketing faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lovlarini qamrab oladi.

An'anaviy marketing bilan yashil marketing o'rtasidagi asosiy farq maqsad va vositalar darajasida namoyon bo'ladi. An'anaviy marketing qisqa muddatli foyda va bozor ulushini maksimallashtirish maqsadiga xizmat qilsa, yashil marketing uzoq muddatli barqarorlik va ekologik mas'uliyatni birinchi o'ringa qo'yadi. Marketing aralashmasining (4P: Product, Price, Place, Promotion) har bir elementi yashil marketing kontekstida tubdan qayta ko'rib chiqiladi.

Mahsulot (Product) nuqtai nazaridan yashil yondashuv ekodizayn tamoyillarini, qayta tiklanadigan xom ashyodan foydalanishni va mahsulot hayotiy tsiklini tahlil qilishni (Life Cycle Assessment - LCA) nazarda tutadi. Narx (Price) jihatidan ekomahsulotlar odatda premium narxda sotiladi, biroq bu "yashil narx farqi" (green price premium) iste'molchilar va B2B xaridorlar tomonidan barqaror taklif uchun to'lanishi mumkin bo'lgan qo'shimcha haq sifatida talqin qilinadi. Taqsimlash (Place) tizimida yashil zanjir boshqaruvi (Green Supply Chain Management - GSCM) hal qiluvchi rol o'ynaydi.

B2B bozorida yashil marketing strategiyalari B2C (Business-to-Consumer) bozoridan bir qator fundamental jihatlar bo'yicha farqlanadi. Birinchidan, B2B munosabatlarida xarid qarorini bir shaxs emas, balki "xarid qilish markazi" (buying center) deb ataladigan guruh qabul qiladi. Bu guruhga foydalanuvchilar, ta'sirchilar, qaror qabul qiluvchilar, ruxsat beruvchilar va darvozabonlar kiradi (Webster va Wind, 1972). [2] Shunday ekan, yashil marketing kommunikatsiyalari turli mansabdor shaxslar uchun moslashtirilgan bo'lishi lozim.

Ikkinchidan, B2B shartnomalar uzoq muddatli va tizimli xususiyatga ega bo'lib, yashil talablarni bajarish ko'pincha shartnoma majburiyati sifatida belgilanadi. Uchinchidan, xalqaro savdoda - xususan, Yevropa bozorlariga mahsulot eksport qiluvchi O'zbekiston to'qimachilik korxonalari uchun - ISO 14001 (ekologik menejment tizimi) va Global Organic Textile Standard (GOTS) kabi sertifikatlar xaridorlar talabi bo'lib qolmoqda.

Kichik korxonalar yirik raqobatchilar bilan solishtirganda bir qator raqobat ustunliklariga ega: tezkor moslashuvchanlik, individual yondashuv va mahalliy resurslardan samarali foydalanish imkoniyati. Yashil marketing bu ustunliklarni kuchaytiruvchi vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Jumladan, o'simlik bo'yoqlaridan foydalanish, suv resurslarini tejash va qo'l to'quv uslublari kabi an'anaviy texnologiyalar bugungi kunda "yashil autentifikatsiya" (green authenticity) sifatida qadrlanmoqda.

Shu bilan birga, kichik korxonalar uchun yashil marketing strategiyasini amalga oshirishda bir qator to'siqlar mavjud: sertifikatlash xarajatlarining yuqoriligi, yashil

texnologiyalarga investitsiya uchun moliyaviy resurslarning cheklanganligi va xaridorlar tomonidan "yashil yuvish" (greenwashing) xavfi haqida ehtiyotkorlik kabi omillar kichik korxonalarning ushbu sohadagi faolligini cheklab qo'yadi. [3]

McKinsey & Company (2023) hisobotiga ko'ra, global moda va to'qimachilik sanoatining 67% iste'molchi segmenti mahsulotning ekologik izini muhim xarid mezonini sifatida baholaydi. [4] B2B segmentida bu ko'rsatkich yanada yuqori: yirik chakana savdo tarmoqlari (H&M, Zara, Marks & Spencer) o'zlarining yetkazib beruvchilariga ekologik standartlarni bajarishni shartnoma shartlari sifatida qo'yimoqda. O'zbekiston to'qimachilik eksporti (2023 yilda 3,2 mlrd AQSh dollari) asosan Yevropa va Rossiya bozorlariga yo'naltirilgan bo'lib, bu bozorlarda yashil standartlar talablari yil sayin kuchayib bormoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yashil marketing strategiyasini muvaffaqiyatli joriy etgan kichik to'qimachilik korxonalari B2B munosabatlarida uzoq muddatli sheriklik (long-term partnership) o'rnatishda sezilarli afzalliklarga ega bo'lmoqda. Xususan, Bangladeshda o'tkazilgan keng qamrovli tadqiqotda yashil sertifikatga ega to'qimachilik korxonalari sertifikatsiz raqobatchilarga nisbatan 12-18% yuqori narxda kontrakt imzolash imkoniyatiga ega ekanligi aniqlangan. Germaniyada o'tkazilgan empirik tadqiqot esa yashil brendlash orqali B2B xaridorlarning ishonchi va sadoqatini (loyalty) oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

O'zbekiston misolida esa "O'zbekstilsanoat" uyushmasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatdagi 400 dan ortiq kichik to'qimachilik korxonasining atigi 8-12% i biron-bir xalqaro ekologik sertifikatga ega. Bu ko'rsatkich imkoniyatlarning naqadar katta ekanligini va kichik korxonalar uchun yashil marketingga investitsiya qilishning zaruratini yaqqol namoyon etadi.

Yuqorida bayon etilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, yashil marketing nafaqat ekologik mas'uliyat tamoyili, balki kichik to'qimachilik korxonalari uchun raqobatbardosh ustunlik manbai bo'lib xizmat qiladi. B2B bozorida ekologik standartlarga javob berish tobora ko'proq bozorga kirish sharti sifatida qaralmoqda. Ikkinchidan, kichik korxonalarning moslashuvchanligi va mahalliy autentikligi yashil marketing uchun noyob manba bo'la oladi va yirik ishlab chiqaruvchilar bilan raqobatda strategik ustunlik beradi.

Uchinchidan, yashil marketing strategiyasini samarali amalga oshirish uchun kichik to'qimachilik korxonalari quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratishlari lozim: (a) mahsulot hayotiy tsiklini tahlil qilish va ekodizayn tamoyillarini ishlab chiqarish jarayoniga integratsiya qilish; (b) klaster yondashuvi asosida birgalikda sertifikatlash dasturlarida ishtirok etish orqali xarajatlarni kamaytirish; (v) raqamli kanallar orqali yashil brendlash - ayniqsa B2B platformalar va ixtisoslashgan savdo yarmarkalari vositasida - amalga oshirish.

Bundan tashqari, davlat siyosati darajasida kichik korxonalarni yashil sertifikatlashda moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish, yashil kreditlash dasturlarini kengaytirish va ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish dolzarb vazifalar sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99–120.
2. Brundtland, G. H. (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford University Press.
3. Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman Publishing, Boston.
4. McKinsey & Company (2023). The State of Fashion: Sustainability. McKinsey & Company Report. New York.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA IQTISODIY O'SISHNING INNOVATSION MODELLARI

Firuz Urazmetova Karimovna

Namangan Davlat Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi
+998994454678

Annotatsiya: Raqamli transformatsiya va iqtisodiy o'sishning innovatsion modellari haqida fikr yuritish zamonaviy taraqqiyot davrining eng dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda iqtisodiyotning raqamli omillar asosida rivojlanishi va innovatsion model asosida shakllanishi ko'plab davlatlar va korxonalar uchun ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyatda raqamli o'zgarishlar ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarga yangi imkoniyatlar bilan birga muhayyo sharoitlar va muammolar ham olib kirmoqda. Shu bois, raqamli transformatsiyaning mazmun-mohiyatini va iqtisodiy o'sishda innovatsion modellarning o'rnini tahlil qilish iqtisodiy taraqqiyot yo'nalishlarini aniq belgilash uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, innovatsion model, iqtisodiy o'sish, raqamli iqtisodiyot, bilim iqtisodiyoti, texnologik yangilanish, raqamli infratuzilma, inson kapitali, samaradorlik, raqamli boshqaruv.

Аннотация: Размышления о цифровой трансформации и инновационных моделях экономического роста являются одной из наиболее актуальных тем современной эпохи развития. В настоящее время развитие экономики на основе цифровых факторов и формирование инновационной модели имеют

первостепенное значение для многих стран и предприятий. В современном обществе цифровые изменения открывают новые возможности для социально-экономических систем, а также создают специфические условия и проблемы. Поэтому анализ сущности цифровой трансформации и роли инновационных моделей в экономическом росте важен для четкого определения направлений экономического развития.

Ключевые слова: цифровая трансформация, инновационная модель, экономический рост, цифровая экономика, экономика знаний, технологические инновации, цифровая инфраструктура, человеческий капитал, эффективность, цифровое управление.

Abstract: Thinking about digital transformation and innovative models of economic growth is one of the most pressing topics of the modern era of development. Currently, the development of the economy based on digital factors and the formation of an innovative model are of priority importance for many countries and enterprises. In modern society, digital changes bring new opportunities to social and economic systems, as well as specific conditions and problems. Therefore, analyzing the essence of digital transformation and the role of innovative models in economic growth is important for clearly defining the directions of economic development.

Keywords: digital transformation, innovative model, economic growth, digital economy, knowledge economy, technological innovation, digital infrastructure, human capital, efficiency, digital management.

KIRISH

Raqamli transformatsiya bu – texnologik jarayonlar, axborot va ma'lumotlarni uzatish, qayta ishlash va saqlash imkoniyatlarini kengaytiruvchi omillar asosida iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarni tubdan o'zgartirish jarayonidir. Bu transformatsiya orqali iqtisodiyot barcha jabhalarda to'liq va kompleks raqamli yangilanish sari intiladi. Raqamli texnologiyalar axborot uzatish vositalari, ma'lumotlarni qayta ishlash, innovatsion boshqaruv usullari, natijadorlik va samaradorlikni oshirishda asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Iqtisodiyotda raqamli transformatsiya jarayonining kuchayishi milliy iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash, mintaqaviy va global bozorga kirib borishni soddalashtirish, innovatsion mahsulotlarni yaratish, zamonaviy iste'mol talablari va texnologik yangiliklarga moslashishni jadallashtiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Innovatsion iqtisodiy o'sish modellari hozirgi iqtisodiy taraqqiyotda yangi paradigma sifatida shakllangan. An'anaviy iqtisodiy o'sish modellari qayta ishlab chiqarish va mulkchilik vositalarini kengaytirish hisobiga iqtisodiy rivojlanishga erishishni ko'zda tutgan bo'lsa, innovatsion o'sish modellari axborot texnologiyalari, zamonaviy bilimlar, ilg'or boshqaruv va ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirishga tayanadi. Innovatsion

model iqtisodiyotda bosh omil sifatida bilim, texnologiya va intellektual resurslardan foydalanishni ilgari suradi. Hozirgi kunda bilim iqtisodiyotikasi, innovatsion infratuzilma, malakali mehnat resurslari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal o'sishi iqtisodiy faoliyatning yangi ko'rinishlari vujudga kelishiga zamin yaratmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsion iqtisodiy o'sish modellari bir nechta asosiy tamoyil va mexanizmlar orqali namoyon bo'ladi. Eng avvalo, texnologik yangilanish va raqamlashtirish, iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruvi tizimi uchun imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Bu jarayon jamiyatda mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida samaradorlikni kuchaytirish, iste'molchilarga yuqori sifatli hamda tezkor xizmatlar ko'rsatishni yolg'a qo'yadi. Bundan tashqari, raqamli transformatsiya va innovatsion model o'rtasidagi uzviy bog'liqlik iqtisodiy resurslar va investitsiyalarning yangi yo'nalishlarga yo'naltirilishini ta'minlaydi. Misol uchun, ishlab chiqarishda avtomatlashtirish, logistika jarayonlarining raqamlashtirilishi, moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi, xizmatlar sohasining innovatsion texnologiyalar bilan boyitilishi iqtisodiy muvozanatni yangi bosqichga olib chiqadi. Bu jarayonda inson kapitalining o'rni ham alohida ahamiyat kasb etadi. Inson kapitaliga investitsiya qilish, ya'ni bilim, malaka, axborot madaniyati va raqamli savodxonlikni rivojlantirish raqamli transformatsiya va innovatsion modelning asosidir. Yangi texnologiyalarni o'zlashtira oladigan, zamonaviy axborotlarni tez va aniq tahlil qila biladigan, hamda innovatsion qarorlar qabul qilishga tayyor bo'lgan malakali kadrlar – ushbu modelning muhim tarkibiy qismlaridir [1].

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Iqtisodiy o'sishda raqamli transformatsiyaning yirik ahamiyat kasb etishi, o'z navbatida, o'zaro aloqalarga ochiqlik va kooperatsiya tizimini mustahkamlaydi. Bu esa milliy iqtisodiyot doirasida bir-biriga bog'liq tarmoqlarning integratsiyasi, davlat va xususiy sektor hamkorligi, hamda ilm-fan bilan biznes o'rtasidagi aloqalarning kengayishiga olib keladi. Natijada, innovatsion muhit shakllanib, zamonaviy iqtisodiyotda yangi qadriyatlar va manfaatlar yuzaga chiqadi. Raqamli transformatsiya jarayonida iqtisodiyotni boshqarishda yondashuvlar va tamoyillar ham tubdan yangilanadi. Ma'lumotlar tahlilining ahamiyati oshadi, statistik ma'lumotlar, iqtisodiy ko'rsatkichlar, so'rov natijalari hamda axborot oqimini tez va aniq monitoring qilish imkoniyatlari kuchayadi. Bu esa boshqaruv jarayonidagi tezkorlik, aniqlik va natijaviylikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Xususan, iqtisodiyotning an'anaviy sektorlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash, samaradorlikni oshirish hamda zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish har bir mamlakat uchun o'ziga xos strategiyani ishlab chiqishni talab etadi. Bunda davlat va xususiy sektorda raqamli ekotizim, elektron hukumat, raqamli infratuzilmaning jadal rivoji, biznes

jarayonlarining avtomatlashtirilgani va raqamli moliyaviy texnologiyalar keng joriy etilishi dolzarb sanaladi. Raqamli transformatsiya tufayli iqtisodiy tizimlar yanada integratsiyalashtirilgan, tez o'zgaruvchan va moslashuvchan bo'ladi. Buning natijasida yangi turdagi mahsulotlar va xizmatlar, raqamli transchegaraviy savdo, elektron to'lov tizimlari, masofaviy ish, onlayn ishlash usullari va zamonaviy kommunikatsiya vositalari paydo bo'ladi [2].

Iqtisodiy tizimlarning raqamli transformatsiyaga o'tishi hukumatlar va davlat boshqaruvida ham muhim yangiliklarni olib keladi. Raqamli boshqaruv izchilligini, shaffoflik va ochiqlik tamoyillarini kuchaytiradi, davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini samarali va sifatli yo'lga qo'yadi. Davlat sektorida ma'lumotlar bazalari va raqamli platformalar orqali tezkor xizmat ko'rsatish, yuritish va tahlil qilish imkoniyatlari ortadi. Natijada, davlat xizmatlaridan foydalanishdan tortib, moliyaviy va iqtisodiy faoliyatga qadar yangilangan yondashuvlar shakllanadi. Innovatsion o'sish modelining ajralmas qismi bu – korxona va tashkilotlarning biznes-jarayonlarida zamonaviy texnologiyalar va ilg'or uslublardan keng foydalanishidir. Aksariyat tarmoqlarda boshqaruv, marketing, axborot almashinuvi, moliyaviy jarayonlar, ishlab chiqarish, xarid va ta'minot, logistika, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalari raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hisobiga samaradorlik va tezkorlikka erishishmoqda. Ushbu jarayonlar korxona va tashkilotlar faoliyatining raqamlashtirilgan model asosida avtomatlashuvida asosiy kuch bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion iqtisodiy o'sish jarayonida raqamli transformatsiya qilinayotgan maydonlarning chuqur integratsiyasi, ularning o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirib borishi muhim hisoblanadi. Bu esa ko'p darajali hamkorlik va rivojlanish, davlat va xususiy sektor o'rtasida mustahkam aloqalar, ilm-fan, ta'lim va biznes samarali hamkorligi orqali yangi, ilg'or innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Raqamli innovatsion ekotizim barpo qilinishi xalqaro tajriba va ilg'or modellardan unumli foydalanish, yangiliklarni tezda o'zlashtirish va keng joriy etishda asosiy shartlardan biri hisoblanadi [3].

Hozirgi kunda dunyo mamlakatlari va xalqaro iqtisodiy tizimlar raqamli iqtisodiyot va innovatsion o'sishni asosan uchta asosiy model asosida rivojlantirishga intilmoqda – bilim iqtisodiyoti, texnologik innovatsiyalar va inson kapitaliga asoslangan model. Bilim iqtisodiyoti modeli axborot va ma'lumotlarni iqtisodiyotda eng muhim resurs sifatida ko'radi. Bu modelda ta'lim jarayonlarini zamonaviylashtirish, innovatsion tadqiqotlar va yangi texnologiyalarni joriy etish asosiy omil bo'ladi. Texnologik innovatsiyalar modeli esa raqamli texnologiyalar, zamonaviy dasturlar, yuqori darajadagi informatsion tarmoq va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini hamda biznes jarayonlarining to'liq raqamli bo'lishini ko'zda tutadi. Inson kapitaliga asoslangan modelda esa zamonaviy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan kadrlar va ularning kasbiy, axborot va raqamli

savodxonligini oshirish bilan bog‘liq jarayonlar ustivor ahamiyat kasb etadi. Innovatsion o‘shish jarayonlarida raqamli infratuzilmaning keng rivojlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Transport, logistika, axborot almashinuvi, tezkor ma’lumotlar uzatish va elektron xizmatlarni rivojlantirish zamonaviy infratuzilmaning ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli infratuzilmani kengaytirish orqali ayirboshlash, xarid va savdo jarayonlarida byurokratik to‘siqlar bartaraf qilinadi, bu esa iqtisodiy o‘shishni tetiklashtiradi. Raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Hususan, davlat tomonidan raqamli infratuzilmani rivojlantirish uchun zarur investitsiyalarni jalb qilish, ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish, zamonaviy texnologiyalarni jamiyatga tezda joriy qilish uchun normativ-huquqiy asoslarni ishlab chiqish talab etiladi. Xususiy sektor esa raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, biznes-jarayonlarni takomillashtirish va innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish bo‘yicha yetakchi rol o‘ynaydi [4].

Innovatsion rivojlanishning yangi bosqichlarida zamonaviy iqtisodiyot tarmoqlari va xizmatlar sohasi raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog‘langan holda o‘shib boradi. Ushbu jarayon iqtisodiy ehtiyoj va talablarni tahlil qilish, bozordagi yuqori raqobatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish, yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish hamda sarmoyador va investorlarga zamonaviy imkoniyatlarni taklif etishda muhim omil hisoblanadi. Innovatsion o‘shish modelining eng muhim jihatlaridan biri bu – o‘zaro axborot almashinuvi va ochiqlik tamoyillariga asoslangan iqtisodiy tizimlarni shakllantirishdir. Ochiq axborot maydoni, raqamli platformalar, elektron tijorat xizmatlari, samarali tarmoq infratuzilmasi, yangi avlod texnologiyalari bugungi zamon innovatsion modellarining ajralmas bo‘lagi hisoblanadi. Raqamli transformatsiya va innovatsion iqtisodiy o‘shish modellarini rivojlantirish jarayonida kadrlar tayyorlash, ularning raqamli ko‘nikmalari va zamonaviy bilimlarini oshirish, xalqaro tajriba o‘rganish, ilg‘or davlatlar bilan ilmiy va texnologik hamkorlikni kuchaytirish dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Shu jihatdan, ta’lim tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, zamonaviy dasturlash, ma’lumotlar tahlili, raqamli menejment, onlayn ish va masofaviy ta’lim yo‘nalishlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi raqamli transformatsiya jarayonida innovatsion iqtisodiy o‘shish modellari doimiy takomillashish, ochiqlik va moslashuvchanlik tamoyillariga asoslanadi. Har bir davlat va iqtisodiy tizim o‘z imkoniyatlari, resurslari va ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning optimal strategiyasini tanlashi muhimdir. Innovatsion modellar va iqtisodiy o‘shish strategiyalari barqaror rivojlanishga, jamiyatda yangi qadriyat va manfaatlarning shakllanishiga, zamonaviy kasb va faoliyat yo‘nalishlarining vujudga kelishiga asos bo‘ladi [5].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya va innovatsion iqtisodiy o‘shish modellari zamonaviy iqtisodiyot rivojlanishining ajralmas jihatiga aylanmoqda.

Raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar tufayli samaradorlik, tezkorlik, ochiqlik, integratsiya va yuqori raqobatbardoshlik darajasiga erishiladi. Ushbu jarayon barqaror rivojlanish, iqtisodiy xavfsizlik, zamonaviy kasb va yangi imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Innovatsion o'sish modellari orqali iqtisodiyot taraqqiyotining yangi yo'nalishlari va rivojlanish strategiyalari vujudga keladi. Raqamli transformatsiya va innovatsion modelning har bir tarkibiy jihat – texnologiya, bilim, boshqaruv, infratuzilma va inson kapitali integratsiyalashgan holda yangi iqtisodiy bosqichga zamin yaratadi. Shu bois, raqamli iqtisodiyot va innovatsion taraqqiyot yo'nalishlarida izchil harakat, zamonaviy bilim va texnologiyalarga ega kuchli inson kapitali, uzviy hamkorlik va doimiy yangilanish iqtisodiy o'sishning asosiy omili bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, Z. (2019). "Raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanishning asosiy tamoyillari." Iqtisodiyot va Ta'lim, 4(1), 112-119.
2. Ahmedov, R., & Qosimov, U. (2020). "Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni." Ilmiy Amaliy Elektron Jurnal, 6(2), 57-63.
3. G'ulomova, M. (2021). "Raqamli transformatsiya jarayonlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari." Innovatsion Taraqqiyot, 9(3), 32-39.
4. Islomov, A. (2018). "Raqamli texnologiyalar va iqtisodiy o'sish omillari." Iqtisod va Jamiyat, 5(2), 87-91.
5. Jo'raqulov, D. (2020). "Innovatsion model asosida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi." Zamonaviy Ilm-Fan va Hayot, 11(4), 44-50.
6. Karimov, M., & Erkinov, Z. (2017). "Raqamli iqtisodiyotda innovatsion faoliyatning ahamiyati." Iqtisodiyot va Innovatsiya, 3(1), 105-110.
7. Norqulova, G. (2022). "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda inson kapitalining o'rni." Rivojlanayotgan Iqtisodiyot, 8(1), 121-128.

UDK: 338.48:338.24

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM INDUSTRIYASINING RIVOJLANISHI VA ISTIQBOLI

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Parpiboyeva Feruzabonu Baxodir qizi

Namangan davlat universiteti,

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası

v.b.professori, i.f.d (DSc)

Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot fakultet talabasi

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot asoslari va turizm industriyasidagi asosiy xususiyatlari o'rganilgan. Turizm va rekreatsiya industriyasida raqamli

texnologiyalardan fodalanish, to‘rtinchi sanoat inqilobi yutuqlarini qo‘llash orqali «Turizm 4.0» raqamli onlayn-platforma modelini yaratish

Kalit so‘zlar:IT-texnologiya,raqamli platforma, raqamli iqtisodiyot, global axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, to‘rtinchi sanoat inqilobi,sun’iy ong, robototexnika, internet, robot-avtomobillar, 3D-pechat, nanotexnologii, biotexnologii, noodadiy energiya manbalari, “Turizm 4.0”.

XXI asrda jahon iqtisodiyotining rivojlanishi, undagi bir qator o‘zgarishlar, turli davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarni taranglashuvi, turli vabolarini (2020 yil boshida dunyo bo‘ylab koronavirusning tarqalishi) tarqalishi o‘z navbatida jahon iqtisodiyotining rivojlanishiga o‘z salbiy ta‘sirini ko‘rsatdi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli platformalar, IT-texnologiyalarni amaliyotda keng qo‘llashga olib kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish dunyo xo‘jaligida davlatlar, korxonalar, tashkilotlar hamda yirik birlashmalardan tortib kichik korxonalar o‘rtasidagi raqobatni yanada kuchaytirib, yangi davrni boshlab berdi. Iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlamlashtirish esa bir qator tashkilot va korxonalar biznesini jadal rivojlanishiga olib keldi. Bu raqamli iqtisodiyot tadbirkorlik sub’yektlariga bir qator yengilliklar taqdim etib, dunyo xo‘jaligidagi global miqyosdagi raqamlashtirish jarayoniga bu sub’yektlarni moslashtirib, kelgusidagi faoliyat turlarini aniqlab olishga xizmat qiladi.

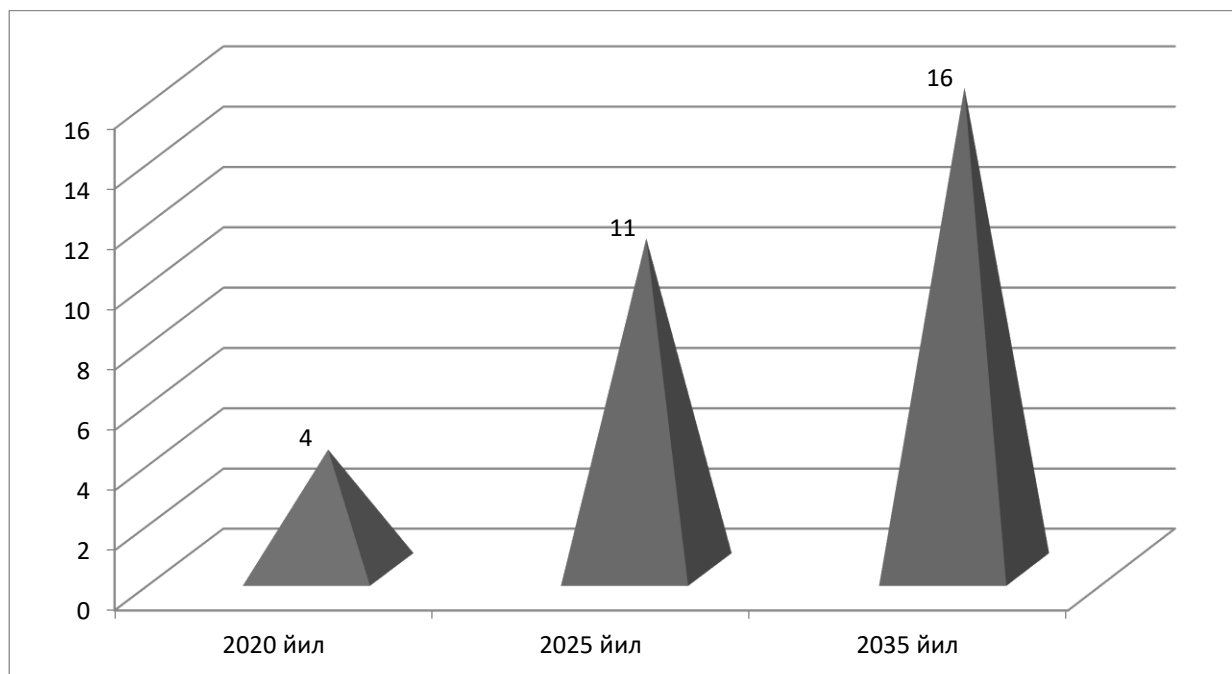
Keyingi yigirma yilliklarda boshlangan raqamli texnologiyalar ustida olib borilgan tadqiqotlar orqali ularni amaliyotga qo‘llash imkoniyatini berdi. Dastlabki tadqiqotlardan biri sifatida Massachuti instituti professori N.Negroponte tomonidan olib borilgan [1]. Tadqiqotning asosiy maqsadi an’anaviy va raqamli iqtisodiyotni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ygan holda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar asosida iqtisodiyotni intensiv rivojlantirishdan iboratdir. Bunday rivojlanishga erishish uchun dunyo xo‘jaligi o‘z boshidan kechirgan sanoat inqilobi yutuqlaridan foydalanish zarur.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy belgilaridan biri esa uchinchi sanoat inqilobidan to‘rtinchi sanoat inqilobiga o‘tishni bildiradi. To‘rtinchi sanoat inqilobida sun’iy ong, robotlashtirish, internet, avtomobil-robotlar, 3 D pechat, nanotexnologiya, biotexnologiya, energiyani noodatiy manbalardan olish kabi yangi innovasion mahsulotlardan keng foydalanish asnosida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishga o‘tilmoqda.

Birinchi sanoat inqilobi 1760-1840 yillarda yuz berdi, bu davrda temir yo‘llar qurilishi, bug‘ dvigatellarini ishlab chiqilishi, mexanik ishlab chiqarishni rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Ikkinchi sanoat inqilobi XIX asrning oxirlaridan boshlanib XX asrning boshlariga to‘g‘ri keladi, ommaviy ishlab chiqarishni rivojlanishi bilan konveyr usulidagi ishlab chiqarish rivojlandi. Uchinchi sanoat inqilobi 1960 yillardan boshlandi, unda kompyuterning dastlabki variantlari ishlab chiqildi. Yarim o‘tkazgichlar rivojlanishi, yirik EXMlarni paydo bo‘lishi, 70-80 yillarda esa personal kompyuterlar va internet setlaridan foydalanila boshlandi [2.].

Raqamli tizimlarning jadal takomillashishi, o‘z navbatida, to‘rtinchi sanoat inqilobiga zamin hozirladi. Ko‘p o‘tmay yangi inqilobning dastlabki namunalari, ya’ni mobil aloqa va mobil internet amaliyotda keng qo‘llanila boshladi. 2011 yili Germaniyada bo‘lib o‘tgan Gannover yarmarkasida “4- industriya” atamasi muomulaga kiritildi Yangi texnologiyalar taraqqiyoti “aql zavodlari” ga asos soldi [3]. To‘rtinchi sanoat inqilobi o‘z navbatida raqamli iqtisodiyotni shakllantirib, kompyuter texnologiyalarini barcha ishlab chiqarish tarmoqlari va iste’molchilar bilan o‘zaro bog‘lovchi yagona virtual tizimni yaratadi. Uning shakllanishi asnosida “onlayn-xizmat, mahsulotlar”, elektron-to‘lov, elektron tijorat, elektron savdo, internet mahsulot (Iot –Internet of Things), kraudfanding, internet-bank kabilarni rivojlanishiga olib keldi. Yangi raqamli texnologiyalar asosida yangi raqamli platformalarni shakllanishi, Big Data texnologiyalarni, neyrosetlarni rivojlanishi (sun’iy ong), aqlli texnologiyalar paydo bo‘lishi uchun mustahkam zamin yaratdi.

“International Data Corporation” tadqiqotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha raqamli iqtisodiyotning 2019 yilda o‘lishi 16,8 %ga yetishi, daromadlari esa 2,1trln.AQSH dollarini tashkil etdi. “Accenture” tadqiqotchilari bashoratlariga ko‘ra, 2020 yilda raqamli texnologiyalar TOP-10dagi o‘lish yuqoriligicha saqlanib qoladi va dunyo iqtisodiyoti 1,36 trln AQSH dollari daromad ko‘radi. 2020 yilning birinchi choragida dunyo xo‘jaligini qamrab olgan “COVID-19” koronavirus pandemiyasi ta’sirida raqamli texnologiyalarni roli yanada oshdi (1-rasm).

1-rasm. Dunyo xo‘jaligini raqamli iqtisodiyotdan topadigan daromadlari, trln.AQSH dollari

Iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, turizm va rekreatsiya tizimlarida jiddiy tarkibiy

o'zgarishlarga olib keldi. "The Boston Consulting Group" ma'lumotlari bo'yicha 2035 yilga borib raqamli iqtisodiyot yuqori sur'atda rivojlanadi va 16 trln AQSH dollari daromad ko'radi. Dunyo xo'jaligi yildan-yilga raqamli texnologiyalar asosida qayta qurish jarayonlarini boshdan kechiradi.

Xizmat ko'rsatish sohaslarida esa servis modellari, an'anaviy iqtisodiyotdan raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida davlat-xususiy sherikchilik shakllarini rivojlanishi asosida sharing-servis xizmatlari shakllandi. Iqtisodiyotni raqamli tizimlarga o'tkazishda dastlab xizmat ko'rsatish sohalari, ya'ni turizm va rekreatsiya industriyalaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Turizm va rekreatsiya sohaslarini raqamlashtirish orqali turist va rekreantlarni keng auditoriyasini egallash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, global raqamli dunyo iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lish imkonini beradi.

Shuningdek, Janubiy Osiyo mamlakatlari turizm industriyasini raqamlashtirish sohasida ijobiy natijalarga erishdi. 2018 yilda Shri Lanka mamlakat turizm yo'nalishlarida ommaviy raqamli texnologiyalarni qo'llashni boshladi. Buning natijasida mamlakatga qo'shimcha 2,5 mln turistni jalb etishga erishdi. Indoneziyada esa xalqaro darajadagi "Airbnb" bronlashtirish tizimini joriy etdi. Dunyo bo'yicha bugunki kunda o'ndan ortiq texnologik startaplar turizm sohasida faoliyat ko'rsatib turibdi (1-jadval).

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki yaqin kelajakda yirik turistik korxona, tashkilotlar va hududlarni turistik salohiyatini aks ettiruvchi onlayn platformalar yaratilishi kutilmoqda. Raqamli turizm bilan bog'liq bo'lgan ob'yektlarni yangicha biznes modellari yaratilishi bilan sohaga innovatsiyalarni jadal kirib keladi. Yangicha o'zgarishlarni qabul qilar ekanmiz, turizm bozori uchun virtual olamdagi kurashlarni avj olishini va raqobatbardosh onlayn platformalar o'rtasidagi yangicha munosabatlar o'rtalishini ta'lab etadi. Turistik kompaniya bunday raqamli iqtisodiyotni qabul qiladi yoki ular o'z faoliyatini to'xtatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

6. Gerchikova Ye.Z., Spiridonova Ye.P. *Sosiologicheskiye aspekty transformatsii sferы rekreatsii i turizmi v usloviyax sifrovoy ekonomiki* // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta. 2018, №3, 185-198 s
7. Klaus Shvab. *Chetvertaya promыshlennaya revolyusiya*. «Eksmo» 2016 g, 11-s.
8. Axunova Sh. *To'rtinchi sanoat inqilobi va uning dunyo xo'jaligiga ta'siri*. Biznes-ekspert. 2020, №2, 22 b.
9. Bogomazova I.V, Anopriyeva Ye.V, Klimova T.B. *Sifrovaya ekonomika v industrii turizma i gostepriimstva: tendentsii i perspektivy*. Servis v Rossii i za rubejom. 2019 g, №3, 38 s
10. "The Boston Consulting Group" ma'lumotlari.

**IQTISODIYOTNI INNOVASION RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA
TURIZM VA REKREATSIYADA GEOAXBOROT TIZIMLARDAN (GAT)
FOYDALANISH (SITUATIONAL AWARENESS)**

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Qosimjonova Shoxsanam Nosirjon qizi

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc)

Namangan davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Turizm va rekreatsiyada geoinformasion texnologiyalardan keng foydalanish orqali sohani jadal rivojlantirish, smartfon va planshet kompyuter, mobil aloqa vositalari, GAT-texnologiyalardan keng foydalanish yangi turistik-rekreasion industriyani rivojlanishiga olib keladi.

Kalit soʻzlar: GAT- texnologiya, Situational Awareness (SA,) internet-servis, kompyuter texnologiya, elektron (raqamli) kartalar, vizual, Spatial Analyst modeli, geoinformatsiya, “ArcGIS” elektron dastur, 3D-model

Zamonaviy bozor iqtisodiyotining raqobatbardoshligi va samarali faoliyat yuritilishi koʻp jihatdan iqtisodiyotdagi oʻzgarishlar, yangiliklar, innovatsiyalar, ilmfan oʻzgarishlari, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini amaliyotda qoʻllash jarayonlari bilan uzviy bogʻliqdir. Iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning zamonaviy shakllaridan innovasion faoliyatni rivojlantirish va iqtisodiyot tarmoqlarida iqtisodiy integratsiya va hamkorlik shakllarini keng qoʻllash xisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotini dunyo xoʻjaligiga integratsiyalashuvi va jaxon xoʻjaligining globallashuvi sharoitida iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalarida zamonaviy innovatsiya shakllaridan keng foydalanish talab etiladi. Shu bilan birga innovasion rivojlantirishda turizm sohasini har tomonlama faoliyatini tashkil etish maqsad qilinadi. Geoaxborot tizimlar (GAT) barcha maʼlumotlarni oʻzida birlashtiruvchi, keng formatga ega, voqea-hodisalarni tahlil jarayonida toʻliq yoritib bera olish xususiyatiga ega boʻlgan tizim va texnologiyalardan davlat miqyosida keng foydalaniladi. Shunday tizimlardan biri geoaxborot tizimlar (GAT) hisoblanadi [5].

Turizm sohasida geoaxborot texnologiyalardan keng foydalanish zarurdir. Shunday texnologiyalardan biri Situational Awareness [Situational Awareness – the perception of elements in the environment within a volume of time and space, the comprehension of their meaning, and the projection of their status in the near future] sanaladi. Axborot texnologiyalar ichida yangi metodlardan biri sifatida koʻzga tashlanmoqda. Situational Awareness dastlab davlat, xarbiy, maxsus ishlarida qoʻllanilgan boʻlib, keng masshtabda yangi mahsulotlar va xizmatlar paydo boʻlishiga

va sodda interfeysga egaligi, axborotning ochiqligi bilan yangi imkoniyatlar taqdim etadi. Situational Awareness (SA) tushunchasi ko‘pincha inglizcha adabiyotlarda uchraydi va zamonaviy boshqaruv sohalarida keng foydalaniladi [1]. Situational Awareness – voqeava xodisalarni o‘rganish, regulyar xarakatlanuvchi operatsiyalarni bajarish vaqtida aniqlik darajasini oshirish, Pentagonda xarbiy xarakatlarni rejalashtirishda bu texnologiyalardan keng foydalaniladi. Turizm va rekreatsiyada metodologik asos sifatida axborotning yangi ko‘rinishlaridan, ya’ni geografik mahsulotlardan (kartalar, geoaxborot texnologiyalar) foydalaniladi.

Situational Awareness – axborotlarni to‘liqligini va rang-barangligini ta’minlaydi. Bu dastur orqali beriladigan axborotlardan maksimum darajada foydalanish, xarajatlarni minimallashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Axborotlarni realizatsiya qilish, mahsulotlarni tizimlashtirish, mahsulot xizmatlarni xarakterli belgilarini oshirishga xizmat qiladi [2].

Bu dasturni amalga oshirish uchun quyidagilarga e’tibor qaratish lozim bo‘ladi:

- axborotlarni geomarkaziy koordinatalarini aniqlash, kartografik proyeksiyalarni belgilash imkonini beradi;
- Turistik-rekreasion ob’yektlardan maksimal darajada foydalanish uchun distansion zondlashtirish, 3D-modellarni ishlab chiqiladi;
- Turistik-rekreasion ob’yektlarni dinamik rivojlanish darajasini ta’minlanadi;
- Axborotlardan foydalanishda yangicha yondashuv sifatida raqamli kartalarni qog‘oz variantida va geoaxborot texnologiyalarni esa virtual sohalarda yangicha ko‘rinishlardagi rivojlanishi tushuniladi [3].

Situational Awareness esa aniq texnologik yangiliklar asoslangan vazifalar va maqsadlarni amalga oshiriladi. Bunda turistik-rekreasion ob’yektlar faolligi, rivojlanish jarayonlarining darajasi, turistik-rekreasio belgilarni o‘ziga xosligi va betakror belgilarga bog‘liq holda rivojlanishi tashkil etiladi.

Shuningdek, turizm va rekreasion xizmatlarni samarali rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi bir qator muammolarni sanab o‘tish zarur:

- Doimiy va vaqtinchalik lokalizatsiyashtirish orqali turizm va rekreatsiya maqsadlarini amalga oshiriladi;
- Turizm va rekreatsiyada gorizontallik kommunikatsiyaning past darajasi bilan xarakterlanadi;
- Vertikal axborot aloqalarini tashkil etishda turist va operatorlik xizmatlarini hisobga olinadi.

Bu muammolarni bartaraf etishda turistik-rekreasion salohiyatdan samarali foydalanishni oshirishdan iborat. Muammolarni ketma-ketlikda joylashtirish orqali turizm va rekreasion faoliyatdan samarali foydalanishga erishiladi [4]. Situational Awareness bugunki kunda turizm va rekreatsiyada boshlang‘ich bosqichda foydalanilmoqda.

Situational Awareness orqali 3D modellarini tayyorlash mumkin bo‘ladi, hamda arxitektura, arxeologiya, ziyorat, tog‘ va suv-plyaj yo‘nalishlarini aniq manzilli model ko‘rinishlarini ishlab chiqish imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birga turizm va rekreatsiya ob‘yektlarini majmuali tarzda o‘rganish bilan birga ularni 3D va 4D modellarini tayyorlash, shahar va qishloqlarni raqamli modellarini tayyorlashda qo‘l keladi. Bunday murakkab modellar tayyorlash orqali shahar va qishloqlardagi infrastrukturani rivojlantirish, raqamli tizimlarni keng qo‘llash bilan “aqlli shaharlar” tizimini yaratiladi. Bunday shaharlarda barcha faoliyat sohalari faqat elektron-onlayn shaklda yuritiladi. Shaharlarni raqamli modellarida turistik-rekreasion faoliyatiga qarab ixtisoslashtirish talab etiladi. Turistik-rekreasion xizmat ko‘rsatishiga qarab tarixiy-madaniy, tog‘, suv-plyaj, davolash-sog‘lomlashtirish, ziyorat kabi yo‘nalishlarga ixtisoslashtiriladi. Bular esa shaharlarni asosiy tashqi turistik-rekreasion landshaftini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Endsley M.R., Garland D.J. Situation awareness: analysis and measurement, Lawrence Erlbaum Associates, 2000, ISBN 0805821341, 9780805821345
2. Nastavleniye suxoputnykh voysk SSHA Army Field Manual 1-02, Doi, <http://www.army.mil/armyBTKC/focus/sa/about.htm>
3. Yeryomchenko Ye.N. Neogeografiya: osobennosti i vozmojnosti. Materialy konferensii «Neogeografiya XXI-2008» IX Mejdunarodnogo Forumu «Vysokiye texnologii XXI veka, Moskva, 22-25 aprelya 2008 god, 170 s.
4. Kibalnikov S.V., Krujaln V.I. Turizm 2.0 i razvitiye regionov Rossii. Trudy III Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii «Turizm i rekreatsiya: fundamentalnyye i prikladnyye issledovaniya», Moskva, Geograficheskii fakultet MGU, 24-25 aprelya 2008 god, 89 – 91 s.
5. To‘xliyev I.S, Amriddinova R.S, Abduxamidov S.A, Abloqulov A.A. Turizm da geoaxborot tizimlari. O‘quv qo‘llanma. Samarqand 2018 yil, 3-b.

EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI VA UNDAN O‘ZBEKISTONDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Tadjimurodova Shahzoda Botir qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining

Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisda ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar tahlil qilinib, ularni O‘zbekistonda qo‘llashning institutsional va iqtisodiy mexanizmlari asoslanadi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, institutsional yondashuv va qiymat zanjiri mantiqidan foydalanildi. Ilmiy yangilik sifatida ekoturizm uchun hududiy tashuv quvvati, daromadni qayta taqsimlash va sertifikatlash integratsiyasiga tayangan moslashuv modeli taklif etiladi.

Абстракт: В тезисе анализируются передовые зарубежные практики развития экотуризма и обосновываются механизмы их адаптации в Узбекистане на институциональном и экономическом уровнях. Применены сравнительный анализ, институциональный подход и логика цепочки создания ценности. Научная новизна состоит в предложении адаптационной модели, интегрирующей оценку рекреационной нагрузки, перераспределение доходов в пользу местных сообществ и систему сертификации качества.

Abstract: This thesis examines advanced international practices in ecotourism and justifies pathways for their application in Uzbekistan through institutional and economic instruments. The study employs comparative analysis, an institutional perspective, and value-chain logic. The scientific novelty lies in an adaptive model integrating carrying-capacity management, revenue-sharing with local communities, and certification-based quality assurance to improve sustainability and competitiveness of ecotourism destinations.

Kalit soʻzlar: ekoturizm; barqaror rivojlanish; tashuv quvvati; mahalliy hamjamiyat; sertifikatlash; qiymat zanjiri; yashil infratuzilma

Ключевые слова: экотуризм; устойчивое развитие; рекреационная нагрузка; местное сообщество; сертификация; цепочка создания ценности; зеленая инфраструктура

Keywords: ecotourism; sustainable development; carrying capacity; local community; certification; value chain; green infrastructure

Asosiy matn.

Ekoturizm soʻnggi oʻn yilliklarda turizm iqtisodiyotining alohida segmentidan hududiy rivojlanish va tabiiy kapitalni saqlashni birlashtiruvchi kompleks siyosat yoʻnalishiga aylandi. Uning oʻziga xosligi shundaki, ekoturizmda tabiat resursi oddiy isteʼmol obyekti emas, balki uzoq muddatli qayta ishlab boʻlmaydigan kapital sifatida qaraladi; demak, bozor mexanizmlari oʻz-oʻzidan yetarli natija bermaydi va institutsional cheklovlar, standartlar hamda manfaatlarni muvofiqlashtiruvchi mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi. Oʻzbekiston sharoitida bu masalaning dolzarbligi, bir tomondan, turizmni diversifikatsiya qilish va hududlar bandligini oshirish ehtiyoji bilan, ikkinchi tomondan esa togʻ-oʻrmon, choʻl va suv-botqoq ekotizimlarining antropogen bosimga sezgirligi bilan belgilanadi. Shu sababli xorijiy tajribani koʻr-koʻrona koʻchirish emas, balki tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy moslashuv orqali natijador model yaratish ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon boʻladi.

Ilgʻor xorijiy tajribalar ichida birinchi boʻlib milliy parklar va qoʻriqlanadigan hududlarni boshqarishning iqtisodiy modeli ajralib turadi. Masalan, ayrim mamlakatlarda (AQSh, Kanada, Avstraliya amaliyotida) milliy parklar xizmatlar paketini kirish toʻlovi plus tamoyili asosida shakllantiradi: kirish toʻlovi, yoʻnalishlardan foydalanish, gid xizmati, transport va taʼlimiy dasturlar differensial

tariflar bilan taklif etiladi, tushumning muayyan ulushi esa hududni saqlash va tiklashga yo'naltiriladi. Bunda asosiy masala tariflarning nafaqat fiskal, balki tartibga soluvchi vazifasidir: narxlar mavsum, yo'nalishning sezgirliigi va tashuv quvvatiga bog'lanib, tashrif oqimi ekologik me'yor doirasida boshqariladi [1]. O'zbekistonda qo'riqlanadigan hududlar atrofida turistik oqim ortib borayotgan sharoitda aynan shunday narx orqali boshqarish mexanizmini tashuv quvvati hisoblari bilan birga joriy etish zarur, aks holda reklama va infratuzilma kengayishi qisqa muddatli daromadni oshirsa-da, resurs degradatsiyasi orqali uzoq muddatli raqobatbardoshlikni pasaytiradi.

Ikkinchi muhim yo'nalish sifatida sertifikatlash va standartlashtirish tizimlari ko'riladi. Xalqaro maydonda Global Sustainable Tourism Council (GSTC) mezonlari, eco-lodge standartlari, hamda ISO 14001 kabi atrof-muhit menejmenti tizimlari ekoturistik mahsulot sifatini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Bu tajribaning iqtisodiy mazmuni shundaki, sertifikat brend ishonchliligini oshiradi va axborot asimmetriyasini kamaytiradi: turist yashil deb e'lon qilingan xizmatning haqiqatan ham ekologik me'yorlarga mosligini mustaqil tekshira olmaydi, shuning uchun uchinchi tomon tasdig'i bozor muvaffaqiyatsizligini yumshatadi [2]. O'zbekistonda ushbu yondashuvni qo'llashda ikki darajali tizim maqsadga muvofiq: birinchisi, milliy mezonlar asosida minimal ekologik talablarga javob beruvchi korxonalarni sertifikatlash; ikkinchisi, eksport bozorlariga chiqishga intilayotgan subyektlar uchun GSTC bilan uyg'unlashtirilgan yuqori darajadagi sertifikatni taklif etish. Bunday model kichik biznesning kirish to'sig'ini oshirmaydi, ayni paytda xalqaro raqobatga mos segmentni shakllantiradi.

Uchinchi yo'nalish mahalliy hamjamiyat ishtirokini institutsionallashtirish bilan bog'liq bo'lib, Kosta-Rika, Nepal va Yangi Zelandiya tajribalarida bu masala ko'pincha daromadni qayta taqsimlash hamda hamkorlik boshqaruvi orqali hal qilinadi. Ekoturizmning barqarorligi uchun mahalliy aholi manfaatdor bo'lishi lozim; aks holda noqonuniy ov, o'rmon resurslaridan tartibsiz foydalanish yoki norozilik natijasida tashkiliy xavflar kuchayadi. Hamjamiyatga yo'naltirilgan turizm yondashuvi daromadning ma'lum ulushini mahalliy infratuzilma, ta'lim va mikroloyihalarga yo'naltirish, mahalliy gidlik va xizmat ko'rsatish kooperatsiyalarini rivojlantirish orqali ijtimoiy kapitalni mustahkamlaydi [3]. O'zbekistonda bu mexanizmni mahalliy foyda ulushi indikatorlari orqali o'lchash taklif etiladi: ekoturistik hududda yaratilgan qo'shimcha qiymatning qanchasi mahalliy ish haqi, mahalliy xaridlar va hamjamiyat fondlari ko'rinishida qolayotganini muntazam monitoring qilish, keyin esa imtiyoz va ruxsat rejimlarini ushbu ko'rsatkichlar bilan bog'lash mumkin.

To'rtinchi yo'nalish sifatida tashuv quvvati va hududiy rejalashtirishning ilmiy asoslari ko'riladi. Xorijiy adabiyotlarda tashuv quvvati nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va infratuzilmaviy o'lchovlarda baholanadi: yo'laklarning eroziyaga chidamliligi, yovvoyi hayvonlar bezovtaligi, chiqindi va kanalizatsiya quvvati, shovqin me'yorlari,

hamda turist tajribasining sifat ko'rsatkichlari birgalikda hisobga olinadi [4]. O'zbekistonda, ayniqsa tog'li hududlar va cho'l ekotizimlarida, ko'proq tashrif buyuruvchi strategiyasi o'rniga ko'proq qiymat strategiyasini tanlash ilmiy jihatdan asosli: yuqori sezgir zonalarda kvotalar va oldindan bronlash, past sezgir zonalarda esa ko'proq hajmli oqimni qabul qiladigan, ammo ekologik texnologiyalar bilan ta'minlangan infratuzilma. Bu yondashuv hududlararo muvozanatni ham qo'llab-quvvatlaydi, chunki turistik bosim bir necha mashhur nuqtada jamlanib qolmaydi.

Yuqoridagi tahlillar asosida O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish uchun moslashuv modeli uch blokdan iborat bo'lishi taklif etiladi. Birinchi blok institutsional blok bo'lib, qo'riqlanadigan hududlar, mahalliy hokimiyat va biznes o'rtasidagi vakolatlarni aniq taqsimlash, ruxsat va monitoring jarayonlarini raqamlashtirish, shuningdek, hamjamiyat fondlari va manfaatlar kelishuvi mexanizmlarini huquqiy jihatdan mustahkamlashni qamrab oladi. Ikkinchi blok iqtisodiy blok bo'lib, differensial tariflar, tashuv quvvatiga asoslangan kvotalar, yashil investitsiyalar uchun rag'batlar va mahalliy xarid ulushini oshiruvchi kontrakt talablari orqali bozorni to'g'ri signallar bilan boshqarishga qaratiladi. Uchinchi blok sifat va ishonch bloki bo'lib, ikki darajali sertifikatlash, gidlar va operatorlar uchun kompetensiya standartlari, ekologik ta'lim kontenti hamda shaffof hisobot (chiqindi, suv sarfi, tiklash ishlari) tizimini o'z ichiga oladi. Modelning ilmiy yangiligi shundaki, unda tashuv quvvati (ekologik cheklov), daromadni qayta taqsimlash va sertifikatlash (bozor ishonchi) bir-birini to'ldiruvchi, alohida emas, integratsiyalashgan mexanizm sifatida qaraladi; aynan shu integratsiya ekoturizmning iqtisodiy samaradorligi va barqarorligini bir vaqtda ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Ekoturizmni rivojlantirishda ilg'or xorijiy tajriba eng avvalo resurslardan foydalanishni cheklovlar va rag'batlar uyg'unligida boshqarish, sertifikatlash orqali bozor ishonchini kuchaytirish, hamjamiyat manfaatdorligini institutsionallashtirish hamda tashuv quvvatiga tayangan hududiy rejalashtirishga tayanishini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida ekoturizmni kengaytirish "hajmni ko'paytirish"dan ko'ra "qiymatni oshirish" va ekologik xavflarni kamaytirish bilan birga borishi lozim. Taklif etilgan moslashuv modeli destinatsiyalarda daromadning mahalliylashuvini kuchaytirish, tabiatni muhofaza qilish uchun moliyaviy manbani barqarorlashtirish va turistik mahsulot sifatini xalqaro talablarga yaqinlashtirish orqali uzoq muddatli raqobatbardoshlikka erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Eagles P. F. J., McCool S. F., Haynes C. D. Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management. Gland; Cambridge: IUCN, 2002. 183 p.
2. Weaver D. Ecotourism. 2nd ed. Milton: John Wiley & Sons Australia, 2008. 384 p.

3. UNEP; UNWTO. Making tourism more sustainable: A guide for policy makers. Paris; Madrid: United Nations Environment Programme; World Tourism Organization, 2005. 210 p.
4. Бочкарёва Т. В. Экологический туризм: теория и практика. М.: КНОРУС, 2019. 256 с.
5. Mamatqulov X. A. Turizm iqtisodiyoti. Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. 304 b.
6. Qodirov A. A. Turizmni boshqarish va marketing. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. 320 b.

TURIZMNI RIVOJLAMTIRISHDA RAQAMLI MARKETING VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Matyusupov Bunyod

PhD, dotsent Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ishida turizmni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati, texnologiyani qabul qilish (TAM - Technology Acceptance Model) modelining mazmuni va ushbu model asosida turizm sohasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi hamda tegishli xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

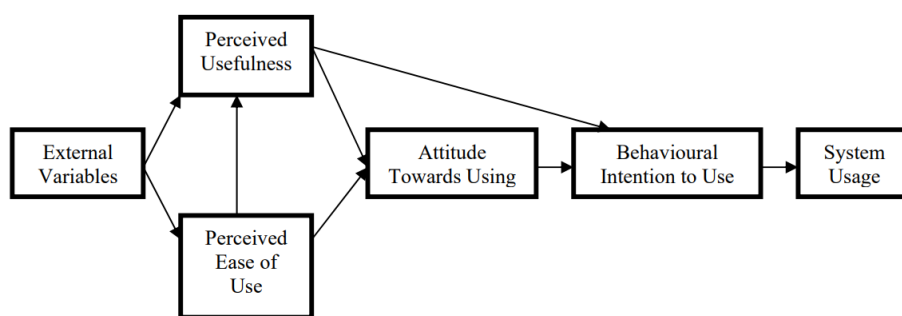
Kalit soʻzlar: turizm, raqamli marketing, toʻldirilgan reallik (AR), smart turizm texnologiyalari, technology acceptance model (TAM)

Jahonda katta kompaniyalardan kichik tadbirkorlik subyektlarigacha muvaffaqiyatli faoliyat yuritishda raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanish bugungi davrning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Jumladan, jahon iqtisodiyotida asosiy tarmoqlardan biri boʻlgan turizm sohasining rivojida ham raqamli marketing faoliyatining samarali tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda, sayyohlar smart turizm texnologiyalaridan (STT) sayohatni rejalashtirishdan boshlab, destinatsiyani tanlash va sayohatni amalga oshirish jarayonlarida faol ravishda foydalanishmoqda. Shu sababli, raqamli texnologiyalar endilikda qoʻshimcha vosita sifatida emas, balki aqlli turizm destinatsiyalarining asosiy elementi sifatida qoʻllanilmoqda.

Raqamli marketing vositalaridan foydalanishda internetdan foydalanish imkoniyatlari muhim ahamiyatga ega. Bu borada statistik maʼlumotlarni tahlil qiladigan boʻlsak, Oʻzbekistonda internet tarmogʻiga ulangan jismoniy shaxslar soni 2024-yil yakunlariga koʻra 2015-yilga nisbatan 3,7 barobarga oshib, 29,7 million nafardan oshgan boʻlsa, mos davrda internet tarmogʻiga ulangan yuridik shaxslar soni qariyb toʻqqiz barobarga oshib, qariyb 2,4 million nafarni tashkil etgan [1]. Shu bilan birga, mamlakatimizda raqamli texnologiyalardan foydalanishning keng joriy qilinganligi marketing sohasida tubdan oʻzgarishlarga olib kelmoqda. Xususan, sunʼiy

intellekt texnologiyalarining rivoji sababli, kompaniyalarning marketing strategiyalarida o'zgarishlar ro'y berib, u mijozlar uchun shaxsiylashtirilgan foydalanuvchi tajribalarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

STTLar destinatsiya imijiga qiymat qo'shadi [4] va shuning uchun destinatsiyadagi marketing faoliyati uchun muhim vositadir [2]. Shu sababli, destinatsiyalar bozorda raqobatbardosh va jozibador bo'lishda turistik salohiyati va obyektlarini yanada targ'ib qilish uchun ushbu texnologiyalarni joriy etish samarali hisoblanadi [5]. Marasco & Buonincontri [2] va Jung & Chung [3] tadqiqotlariga ko'ra, to'ldirilgan reallik (AR) ilovalari turistlar uchun sayohat davomida qator qulayliklardan foydalanish imkonini berish orqali foydali va qiziqarlidir. Foydalanuvchilar tomonidan yangi texnologiyalarni qabul qilinishidagi muhim omillar 1989-yilda Davis[6] tomonidan taklif qilingan texnologiyani qabul qilish modeli (TAM-technology acceptance model) asosidagi ko'plab oldingi tadqiqotlarda o'rganilgan.

1-rasm. Texnologiyani qabul qilish TAM (Technology Acceptance Model) modeli [6].

Davis [6] tomonidan taklif qilingan 1-rasmda tasvirlangan TAM modeli foydalanuvchilarning axborot texnologiyalarini qabul qilish jarayonini izohlaydi va unga ko'ra odamlarning e'tiqodlari idrok etilgan foydalilik (*ingl. perceived usefulness*) va qabul qilingan foydalanish qulayligiga (*ingl. perceived ease of use*) bo'linadi. Foydalanuvchilarning yangi texnologiyalarga munosabati odatda ularning bunday texnologiyalardan foydalanish niyatiga ta'sir qiluvchi ushbu ikki omildan kelib chiqadi. Ushbu ikki omil foydalanuvchilarning yangi texnologiyalarga bo'lgan munosabatini o'z ichiga oladi. Bu esa o'z navbatida ularning bunday texnologiyalardan foydalanishga moyilligiga ta'sir qiladi. Ushbu o'zgaruvchilarni tahlil qilish turizmni rivojlantirishni samarali rejalashtirishga erishish va turistlarning tajribasini yaxshilash uchun muhim tavsiyalarni berishi mumkin. Xususan, texnologiyadan foydalanish foydalanuvchilarning ishdagi samaradorligini oshirishini his qilish darajasi idrok etilgan foydalilikda namoyon bo'ladi. Axborot texnologiyalarining foydaliligi yuqori bo'lganda ish samaradorligini oshiradi va foydalanuvchilarning ulardan foydalanishni afzal ko'rishlari ortadi. Ikkinchi omilga kelsak, qabul qilingan foydalanish qulayligi yangi texnologiyadan foydalanish qanchalik osonligini aks ettiradi. Texnologiya

qanchalik murakkab bo'lmasa, undan foydalanish shunchalik oson bo'ladi va bu foydalanuvchining texnologiyadan foydalanishga undaydi.

Turizm sohasida Leue & Dieck [7] va Kalantari & Rauschnabel [8] tadqiqotlarida TAM modelini sohaga moslashtirish orqali ARni sayyohlar qanday qabul qilishi o'rganildi. Ikkala tadqiqotga ko'ra, qabul qilingan foydalanish qulayligi AR ilovalarini qabul qilishda eng muhim omil sifatida topilgan. Boshqa omillar haqida gap ketganda, Chung & Lee [9] yangi texnologiyalarni qabul qilishda foydalanuvchilarning texnologiyaga tayyorligini asosiy omil deb topdi. Bu turistlarning yangi texnologiyalardan foydalanishga tayyorligi va qobiliyatidir, texnologiyani qabul qilish esa undan foydalanishga olib keladi. Tscheu & Buhalis[4] tadqiqotlariga ko'ra, AR ilovalari foydalanuvchilarga moslashtirilgan, oson va yanada qiziqarli tajribalarni taqdim etish orqali foydali bo'lish bilan birga ularning xarajatlari tahlilida ham yordamchi vazifasini bajarishi kerak. Shu sababli, AR ilovalari foydalanuvchilar uchun o'z imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishga va ularning xarajatlarini minimallashtirishga intilishi kerak.

Umuman olganda, STTlar, jumladan, AR texnologiyasi turizm destinatsiyasini yanada rivojlantirishda va uni zamonaviy talablarga javob beradigan darajaga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plab destinatsiyalar o'zlarining raqobatbardoshligini oshirishga harakat qilayotgan hozirgi davrda STTlardan foydalanish turizmida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari uchun eng oqilona va to'g'ri yechimdir. Shuning uchun STTlarning xususiyatlarini o'rganish va ulardan samarali foydalanish ustuvor vazifa hisoblanadi. Bunda TAM modelidan foydalanish destinatsiya boshqaruvi tashkilotlariga turistlarning STTlardan foydalanishdagi xatti-harakatlarini o'rganish, samarali raqamli marketing faoliyatini amalga oshirish, destinatsiyada zamonaviy infratuzilmani yaratish, barqarorlikni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va destinatsiya faoliyatini yaxshilash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari,

<https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>

[2] Marasco, A., Buonincontri, P., van Niekerk, M., Orłowski, M., & Okumus, F. (2018). Exploring the role of next-generation virtual technologies in destination marketing. *DestinMarket&Manag*, 9, 138-148

[3] Jung, T., Chung, N., & Leue, M. C. (2015). The determinants of recommendations to use augmented reality technologies: The case of a Korean theme park. *Tourism Management*, 49, 75-86

[4] Tscheu, F., & Buhalis, D. (2016). Augmented reality at cultural heritage sites. In A. Inversini & R. Schegg (Eds.), *ICT in tourism*, 607-619

- [5] Buhalis, D. and Amaranggana, A. (2015). "Smart tourism destinations enhancing tourism experience through personalisation of services", *ICT in Tourism*, 377-389
- [6] Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management science*, 35(8), 982-1003
- [7] Leue, M.C., Tom Dieck, D., & Jung, T. (2014). A theoretical model of augmented reality acceptance. *EReview of Tourism Research*, 5, 1-5.
- [8] Kalantari, M., & Rauschnabel, P. (2018). Exploring the early adopters of augmented reality smart glasses: The case of Microsoft HoloLens. In T. Jung & M. Tom Dieck (Eds.), 229-245
- [9] Chung, N., Lee, H., Lee, S. J., & Koo, C. (2015). The influence of tourism website on tourists' behavior to determine destination selection: A case study of creative economy in Korea. *Tech.For& SocChan*, 96, 130-143

TO‘QIMACHILIK KORXONALARINING B2B MARKETING STRATEGIYALARI ORQALI MINTAQAVIY IQTISODIY SALOHIYATNI TAKOMILLASHTIRISH

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

“Biznes va boshqaruv” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur tezisdá O‘zbekiston to‘qimachilik korxonalarining B2B marketing strategiyalari orqali mintaqaviy iqtisodiy salohiyatini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Viloyatlar kesimida to‘qimachilik sanoatining hozirgi holati, B2B munosabatlar tizimidagi muammolar va ularni hal etishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: B2B marketing, to‘qimachilik sanoati, mintaqaviy iqtisodiyot, eksport strategiyasi, raqobatbardoshlik, klaster, investitsion muhit.

Аннотация: В данном тезисе анализируются вопросы совершенствования регионального экономического потенциала текстильных предприятий Узбекистана посредством B2B маркетинговых стратегий. Рассматриваются современное состояние текстильной промышленности в разрезе регионов, проблемы системы B2B-отношений, а также научно-практические подходы, направленные на их решение.

Ключевые слова: B2B-маркетинг, текстильная промышленность, региональная экономика, экспортная стратегия, конкурентоспособность, кластер, инвестиционный климат.

Keywords: B2B marketing, textile industry, regional economy, export strategy, competitiveness, cluster, investment climate.

Abstract: This thesis analyzes the issues of improving the regional economic potential of textile enterprises in Uzbekistan through B2B marketing strategies. It examines the current state of the textile industry across regions, the problems within the B2B relationship system, as well as scientific and practical approaches aimed at solving these issues.

Yangi O‘zbekistonda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va sanoat tarmoqlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi «O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-158-son Farmoni doirasida eksportga yo‘naltirilgan sanoat tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlash, jumladan to‘qimachilik sektorini rivojlantirish muhim strategik vazifa sifatida belgilangan [1].

To‘qimachilik sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy eksport salohiyatini belgilovchi tarmoqlardan biri bo‘lib, ushbu sohada ishlab chiqarish hajmi so‘nggi besh yilda 2,4 baravar o‘sgan [2]. Biroq mintaqalar o‘rtasida to‘qimachilik ishlab chiqarishining notekis taqsimlanganligi va B2B marketing mexanizmlaridan foydalanishdagi nomutanosibliklar mintaqaviy iqtisodiy salohiyatni to‘liq ro‘yobga chiqarishga to‘sqinlik qilmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston viloyatlarida faoliyat yurituvchi to‘qimachilik korxonalarining B2B marketing strategiyalarini tahlil qilish va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlashga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

B2B (business-to-business) marketing – bu korxonalar o‘rtasidagi savdo-sotiq va hamkorlik munosabatlarini tashkil etuvchi marketing tizimi bo‘lib, to‘qimachilik sanoatida xomashyo yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlar zanjiri orqali mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshirishning muhim vositasi hisoblanadi [3].

O‘zbekiston viloyatlarida to‘qimachilik korxonalarining B2B aloqalar tizimini o‘rganish natijasida quyidagi tendensiyalar aniqlandi: Toshkent, Farg‘ona va Namangan viloyatlarida B2B shartnomalar ulushi nisbatan yuqori (57-68%), Xorazm va Qashqadaryo viloyatlarida esa bu ko‘rsatkich 40-45% darajasida qolmoqda. Ushbu farqning asosiy sabablari qatoriga logistika infratuzilmasining rivojlanmaganligi, raqamli marketing imkoniyatlaridan foydalanmaslik va mahalliy biznes subektlari o‘rtasida klaster aloqalarining zaifligini kiritish mumkin [4].

1-jadval. O‘zbekiston viloyatlarida to‘qimachilik korxonalari va B2B eksport ko‘rsatkichlari (2024-yil)

Viloyat	To'qimachilik korxonalari soni	Eksport hajmi (mln. \$)	B2B shartnomalar ulushi (%)

Toshkent viloyati	412	320	68
Farg'ona viloyati	389	275	62
Namangan viloyati	274	198	57
Andijon viloyati	261	183	54
Xorazm viloyati	98	54	41

Manba: O'zbekiston Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan (2024).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Toshkent viloyatida to'qimachilik korxonalari soni eng ko'p (412 ta) bo'lib, eksport hajmi ham 320 mln. dollarni tashkil etadi. Biroq Xorazm viloyatida B2B shartnomalar ulushining pasayligi (41%) mintaqaning to'liq salohiyatidan foydalanilmayotganligini ko'rsatadi. Bu esa mintaqaviy darajada maqsadli B2B marketing strategiyalarini joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida o'rganilgan xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, jumladan Bangladeshning to'qimachilik eksportini ikki baravar oshirishga erishgan mintaqaviy klaster modeli va Hindistonning Gujarat shtatidagi B2B raqamli platformalar tajribasi O'zbekiston uchun muhim metodologik asos bo'la oladi [5]. Ushbu tajribalar asosida viloyat darajasida B2B marketing platformalarini yaratish, mahalliy to'qimachilik klasterlarini rivojlantirish va xalqaro yarmarkalarga korxonalarini keng jalb etish tavsiya etiladi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, to'qimachilik korxonalarining B2B marketing faolligini oshirish mintaqaviy iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi. Ikkinchidan, viloyatlar o'rtasidagi raqamli infratuzilma va klaster aloqalaridagi tengsizlikni kamaytirish orqali mintaqaviy salohiyatni bir xil darajada ro'yobga chiqarish mumkin. Uchinchidan, «Yangi O'zbekiston» rivojlanish strategiyasi doirasida to'qimachilik sohasi uchun maxsus B2B-platformalar va eksport markazlari tashkil etish mintaqaviy iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi [6].

Kelgusida ushbu yo'nalishda raqamli B2B marketing tizimlarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholash, shuningdek mahalliy to'qimachilik klasterlarini xalqaro ta'minot zanjiriga integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. - Toshkent, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. To'qimachilik sanoati ko'rsatkichlari: 2019–2024-yillar. - Toshkent: Stat. qo'mita, 2024.
3. Kotler P., Keller K.L. Marketing menejment. 15-nashr. - New York: Pearson, 2022.
4. Tursunov B.A. O'zbekiston to'qimachilik sanoatini rivojlantirishda klaster yondashuvining ahamiyati // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2023. - № 4.
5. Rahman M., Islam T. Regional B2B Clusters in Bangladesh Textile Industry // Journal of Asian Economics. - 2022.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston: taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITSION RESURLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHI MEXANIZMI

Ashurova Maftuna Ortiq qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda investitsion loyihalarni jalb qilishning iqtisodiy mexanizmi va uni takomillashtirish masalalari, turizm talabining investitsiyaga ta'siri bayon qilingan.

Kalit so'zlar: turizm, investitsiya, mexanizm, loyiha, investitsiya nazorati, investitsion tahlil.

KIRISH. Turizm investitsiyasi loyiha asosiga turizm sohasining xususiyati ichida quyidagi izohlashni keltiramiz. Turizm investitsiya loyihasi mavjud turizm potensialini baholantirish, mahalliy va xorijiy turistlar talabini qarshilash, yangi tayyorgarlik imkoniyatlarini yaratish, mamlakatga valyuta kirishini ro'yobga chiqarib milliy rivojlanishga yordamchi bo'lish, tijoriy joyda foyda olish kabi maqsadlardan bir nechtasini ro'yobga chiqarish yuzasidan, tovar va xizmatlarni ishlab chiqarib sotish uchun turizm bo'limlarining qurilish va ishlatilishiga qaratilgan loyiha ishlarining yig'indisidir.

Turizm sektorida investitsiya loyihalari, bevosita turizm muassasasi va korxonalari, boshqa iqtisodiy korxonalardan farqli bo'lgan ma'lum xususiyatlarga ega. Investitsiya beruvchi shaxs yoki korxonalar bilan loyiha tuzuvchi va baholantiruvchi mutaxassislar sektorining bosh xususiyatlarini yaqindan tanishlari, investitsiya qarorlarining olinishidan ratsional harakat qilib qolmasdan, eng mos qarorlarga erishishda asosiy unsumni hosil qiladi. Turizm sektorining tuzilishida mavjud bo'lgan dalillarning ko'pchiligi yuqori saviyalarda foyda olishning ro'yobga chiqishiga monelik qilmoqda. Turizm investitsiyalari ichida tunash korxonalari barqoror sarmoya miqdorining boshqa industriyalarga qaraganda juda ko'p ajratiladigan

investitsiyalardir. Turizm investitsiyalaridagi bu barqaror sarmoya qalinligi, barqaror baholar ko'pligi, xususan, sarmoyaning rentabelligi jihatidan va sarmoya aylanish tezligi jihatidan ahamiyatli bir omildir.

Investitsiya loyihasi asosining tushunchasidan kelib chiqqan holda turizm investitsiyasi loyihasi quyidagi shaklda izohlanadi. Mavjud va kelgusidagi turizm talabining bir qismini qarshilash uchun, kirishuvchan va jamiyat foydasiga, iqtisodiy tamoyilga mos qilib tayyorlangan va formula qilingan iqtisodga turizm bilan bog'liq mahsulot va xizmat taklif qilish maqsadini tashigan loyihalarga "Turizm investitsiyasi loyihasi" deyiladi. Turizm investitsiyasi loyihasi mavjud turizm potensialini baholantirish, mahalliy va xorijiy turist talabini qarshilash, yangi tayyorgarlik imkoniyatlarni yaratish, mamlakatga valyuta kirishini ro'yobga chiqarib milliy rivojlanishga yordamchi bo'lish, tijoriy joyda foyda olish kabi maqsadlardan bir nechtasini ro'yobga chiqarish yuzasidan, tovar va xizmatlarni ishlab chiqarib sotish uchun turizm bo'limlarining qurilish va ishlatilishiga qaratilgan loyiha ishlarining yig'indisidir. Turizm sektorida investitsiya loyihalari, bevosita turizm muassasasi va korxonalari, boshqa iqtisodiy korxonalardan farqli bo'lgan ma'lum xususiyatlar tashiydilar. Investitsiya beruvchi shaxs yoki korxonalar bilan loyiha tuzuvchi va baholantiruvchi mutaxassislar sektorining bosh xususiyatlarini yaqindan tanishlari, investitsiya qarorlarining olinishidan ratsional harakat qilib qolmasdan, eng mos qarorlarga erishishda asosiy unsumni hosil qiladi. Turizm sektorining tuzilishida mavjud bo'lgan dalillarning ko'pchiligi yuqori saviyalarda foyda olishlikning ro'yobga chiqishiga monelik qiladi. Turizm investitsiyalari ichida tunash korxonalari barqaror sarmoya miqdorining boshqa industriyalarga qaraganda juda ko'p ajratiladigan investitsiyalardir. Turizm investitsiyalaridagi bu barqaror sarmoya qalinligi, barqaror baholar ko'pligi, xususan sarmoyaning rentabelligi jihatidan va sarmoya aylanish tezligi jihatidan ahamiyatli bir omildir. Turistik korxonalarda, xususan investitsiya qilingandan keyin boshqarish jarayonida, barqaror xarajatlar asosiy xarajatlarning 70-80% nisbatigacha ko'tariladi.

Buning asosiy sababi, energiya, ta'mirlash, personal, amortizatsiya, foiz va shunga o'xshash xarajatlarning chiziq to'liqligidan mustaqil bo'lib davomiylik ko'rsatishi kerak. Barqaror xarajatlarning yuqori bo'lishi, rentabellik jihatidan ahamiyatli bir raqamdir va foydaga o'tish nuqtasining ijro va hajmi foydalanish miqdori munosabatini og'irlashtirmoqtadir. Turizm investitsiyasi oqimidan eng ahamiyatli xususiyat va kritik omil bu aloqadir. Ahamiyatli muammo quyi tuzilmaning qaysi nisbatida turizm investitsiyasi bilan to'g'ridan bog'lanishda bo'lganidir. Biror turistik joy uchun qilingan havo maydonining (aeroportning) kengaytirilishi, yangi bir quruqlik yo'lining qurilishi ayni vaqtda barcha mintaqqa transportiga va boshqa sektorlarga foydali bo'lmoqda.

Masalan: turistik muassasalar kompleksi uchun ro'yobga chiqarilgan suv va kanalizatsiya kanallaridan, kompleksning qurilgani joylashish nuqtasidan shahar, tuman yoki qishloq aholisi ham foydalanadi. Turistik muassasalar barpo qilish uchun qilingan quyi tuzilma investitsiyasi boshqa sektorlarda va qo'shni tumanlarda ham foydalanilganidan turistik muassasalar qurilishi sababli ro'yobga chiqqan quyi tuzilma investitsiyasi tannarxini faqat o'sha muassasalar bilan bog'liq qurish va u muassasalarning tannarxiga qo'shish va tannarx hisoblarini bunga ko'ra yuritish, xususan, noto'g'ridir. Aksincha, turistik muassasalar asosan shahar mexmonxonalari, shaxarning mavjud barcha quyi tuzilish imkonlaridan foydalanmoqdalar.

Faqat bu foydalanish mavjud bir davlat xizmati investitsiyasidan foydalanish chegarasidan o'tmaydi. Turizm talabining investitsiyaga ta'siri, har qancha investitsiya loyihalarining tayyorlanish bosqichida bozor vazifalarining ichkarisida o'rganilgan bo'lsa ham ko'pincha ratsional bo'lmagan omillarga bog'liq bo'lgani uchun o'lchanish va baholantirilish ham qiyindir. Ichki va tashqi turizm talabi faqat daromad kabi iqtisodiy omillarning rol o'ynagani bir soxa bo'lmagan moda, ko'rgazma, iste'mol havosi, snobizm, ijtimoiy-psixologik omillar kabi bir nechta omil ham turizm talabining ta'sirchisidir.

Turizm bozorini yaxshi o'rganish, havas anketalarini qo'llash, davomli bozor nazorati qilish shartdir. Faqat, turizm sektoridagi loyihalarining hech bir vaqt har qaysi bir sektor loyihasi kabi oddiy bir shaklda buyurilib qo'lga olinmasligini bilish kerakdir. Shu sababli ham sektorlar orasida alternativ investitsiya loyihasi muhokamasini qilish juda qiyindir. Turizm investitsiyasi loyihalarining milliy iqtisodga bo'lgan ta'sirlari yuqori, hosil qilganlari korxona foydaligini boshqa sektorlarga qaraganda juda kam qanoatlantiruvchi bo'lgani uchun bu loyihalarining baholanishida alternativ loyihalar asosiy o'rin egallaydi va munosib ko'rilgan loyihalarining rag'batlantirish tadbirlaridan kerakli foydalanishlari asos qilib olinadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jismoniy rejalashtirish ishlarining bir butunlik ichida yuritilishida hisoblanmaydigan foydalar bo'lmoqda.

Turizm investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari turizm investitsiya loyihalarida bajarila olishning tekshirilishi uchun, oldin investitsiya loyihasining ro'yobga chiqarilishi tahlil qilinadi. Investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi tugatilgan loyihalarining tatbiq qilish soxasiga qo'yilish yoki qo'yilmasligi qaror qilingan, investitsiya alternativlaridan qaysisining yoki qaysilarining tanlanishida makro va mikro iqtisodiy yo'nalishidan manfaatli bo'lishi aniqlangan bo'ladi. Loyihani moliyalashtirish operatsiyasining obyektiv bir ko'z bilan va ma'lum kriteriyalarga asoslanib yuritilishi, beriladigan qarorning to'g'riligi va manba ta'minlanishida eng samarali sohalarning belgilanishi majburiydir. Investitsiya loyihalarini moliyalashtiradigan kishi yoki guruh bilan tayyorlagan kishi yoki guruhning farqli bo'lish mavzusi ustida talabchanlik bilan yoritilishi kerak har qancha

turizmda baza yaratish, valyuta kirimini yaratish kabi funksiyalarga ega bo'lsa ham bu xususiyatlar turizm sohasida qilinadigan har bir investitsiyaning munosib bo'lish yoki bo'lmasligini qaror bera olish uchun yetarli soliqlar emasdir. Shu sababli turizm investitsiyasi loyihalarining hosil qiladigani foydalar bilan keltiradigani tannarxlarining qiyoslanish yo'liga ketilishi kerak.

Xususan, industriya loyihalarining moliyalashtirilishida qo'llanilgan uslublar, turizm investitsiyasi loyihalarini moliyalashtirish uchun ham joriy qilinadi. Turizm investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi uchun oldin bozor izlanishlari aniqlangan to'liqlik nisbatlari bilan loyihada qo'llaniladigan narxlarning sog'lom va ishonchli soliqlarga tayanmasligi nazorat qilinishi kerak. Turizm investitsiya loyihalari, ma'lum bir tovar yoki xizmat ishlab chiqarilishga ta'minlanishi ko'zlangan manbalarning iqtisodiy va moliyaviy tomondan ta'minlanishi yoki ta'minlanmasligini ko'rsatishi yuzasidan ro'yobga chiqarilmoqdadir. Investitsiyalar ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning xususiy davlat sektori tomonidan tugallanmagan va eksport qilinmagan shakli bo'lganligi uchun ham uni mikroiqtisodiy darajada ham ko'rib chiqish kerak bo'ladi. Hozirgi paytda Respublikamizdagi turistik korxonalarga investitsiyalar keng jalb qilinmoqda. Bular asosan xorijiy investorlar tomonidan ajratilmoqda.

Turizm investitsion loyihalarni takomillashtirishda asosan turistik korxona va xususiy turistik firmalarning ham alohida o'rni bo'lishi kerak. Chunki mamlakatga investitsiya ajratmoqchi bo'lgan xorijiy kompaniyalar eng avvalo mamlakat turistik korxonalarining iqtisodiy rivojlanganlik darajasiga hamda faoliyatning kelgusida daromad olib kela olish rejalariga alohida e'tibor qaratadilar. Turizm investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari, turizm investitsiya loyihalarida bajarilishning tekshirilishi uchun oldin investitsiya loyihasining ro'yobga chiqarilishi tahlil qilinadi. Undan keyin, rivojlantirish ishlarining yuzaga chiqargani natijalar, ma'lum kriteriyalar jihatidan mezonlashtirish tahlili tobe tutiladi. Bunday qilib, investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi tugatilgan loyihalarning tatbiq qilish sohasiga qo'yilish yoki qo'yilmasligi qaror qilingan, investitsiya alternativlaridan qaysisining yoki qaysilarining tanlanishida makro va mikro iqtisodiy yo'nalishidan manfaatli bo'lishi aniqlangan bo'ladi. Loyihani moliyalashtirish operatsiyasining obyektiv bir ko'z bilan va ma'lum kriteriyalarga asoslanib yuritilishi, beriladigan qarorning to'g'riligi va manba ta'minlanishida eng samarali sohalarning belgilanishi majburiydir. Shunday ekan loyihani tayyorlagan kishi yoki guruh mavzuga odatlanganligi sababida qilingan xatolarni aynan qabul qilish va yangilash havasida bo'ladi.

Shu sababli, investitsiya loyihalarini moliyalashtiradigan kishi yoki guruh bilan tayyorlagan kishi yoki guruhning farqli bo'lish mavzusi ustida talabchanlik bilan yoritilishi kerak turizm baza yaratish, valyuta kirimini yaratish kabi funksiyalarga ega bo'lsa ham bu xususiyatlar turizm sohasida qilinadigan har bir investitsiyaning

munosib bo‘lish yoki bo‘lmasligini qaror bera olish uchun yetarli soliqlar emasdir. Shu sababli turizm investitsiyasi loyihalarining hosil qiladigani foydalar bilan keltiradigani tannarxlarining qiyoslanish yo‘liga ketilishi kerak. Xususan, industriya loyihalarining moliyalashtirilishida qo‘llanilgan uslublar, turizm investitsiyasi loyihalarini moliyalashtirish uchun ham joriy qilinadi.

Turizm investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi uchun oldin bozor izlanishlari aniqlangan to‘liqlik nisbatlari bilan loyihada qo‘llaniladigan narxlarning sog‘lom va ishonchli soliqlarga tayanib tayanmasligi nazorat qilinishi kerak. Turizm investitsiya loyihalari, ma‘lum bir tovar yoki xizmat ishlab chiqarilishga ta‘minlanishi ko‘zlangan manbalarning iqtisodiy va moliyaviy tomondan avantajli bir ta‘minlanish bo‘lish yoki bo‘lmasligini ko‘rsatishi yuzasidan ro‘yobga chiqarilmoqdadir.

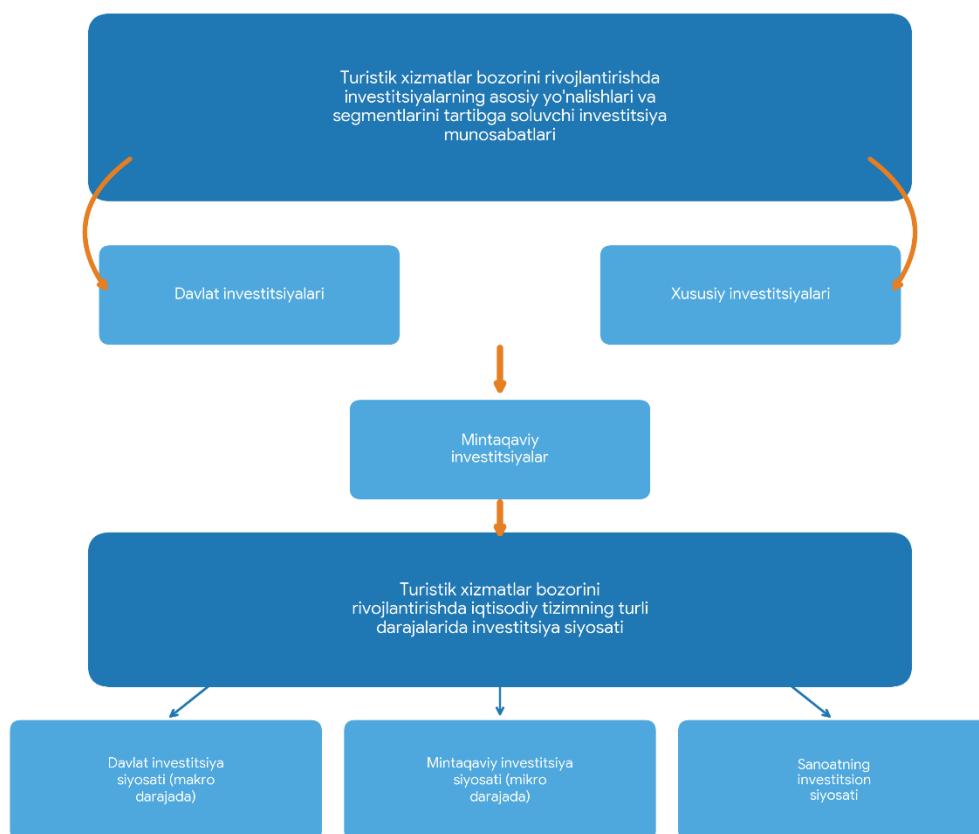
Turizm xizmatlari bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni jalb etishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmi mamlakatning turistik resurslaridan samarali foydalanishga imkon beruvchi boshqaruv tamoyillari va funksiyalari, tashkiliy shakllar va usullar majmuasidan iborat bo‘ladi. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda ushbu investitsiya siyosatini tartibga solish

imkonini beradigan mexanizmni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

1-rasm: Investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi turizm xizmatlarini rivojlantirish

Faol amalga oshirilayotgan davlat siyosati bugungi kunda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli, shuningdek, hududning investitsion jozibadorligini oshirish, buning natijasida mahalliy aholi turmush darajasini oshirishda o‘zining ijobiy o‘zgarishlarini ko‘rsatmoqda. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi, birinchi navbatda, xizmatlarni kengaytirish uchun qo‘shimcha resurslarni yaratishga qaratilgan. Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi subektlar faoliyati bo‘yicha qarorlar qabul qilishga ta‘sir qiladi.

2-rasm: Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari.

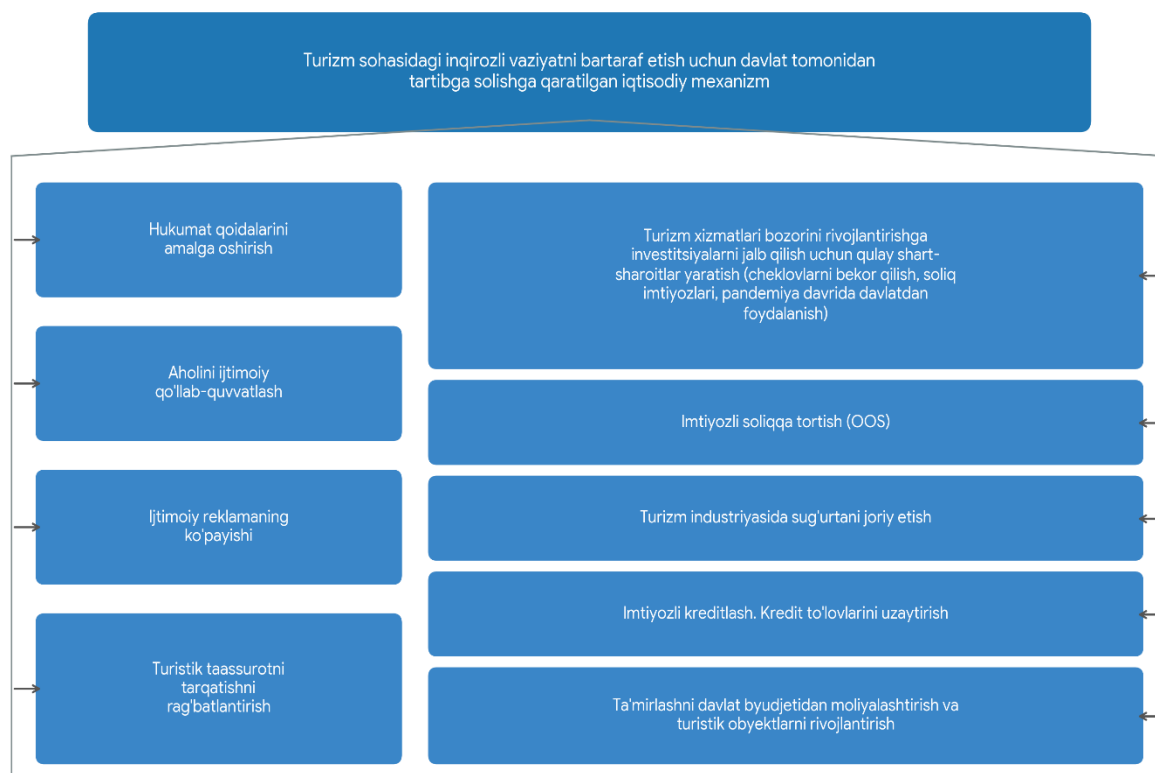
Turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishda investitsiyalarning asosiy yo‘nalishlari bular davlat investitsiyalari, xususiy investitsiyalar va mintaqaviy investitsiyalardir. Davlat investitsiyalari bu – davlat budjeti va boshqa davlat moliyaviy manbalari hisobidan shakllantiriladigan investitsiyalar.

Mintaqaviy investitsiyalar – barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlar, mintqa aholisi va boshqaruv tuzilmalarining belgilangan hududdagi iqtisodiy faoliyatning ayrim tarmoqlariga uzoq muddatli investitsiyalarni kiritishga qaratilgan umumiy xarajatlari. Shundan kelib chiqib, turli darajadagi investitsiya siyosati yuritiladi. Sanoatning investitsion siyosati, makro darajadagi davlat investitsiya siyosati va mikro darajadagi mintaqaviy investitsiya siyosatlariga bo‘linadi. 2020-yilda O‘zbekistonga kelgan xorijiy sayyohlar soni 1,5 million kishini tashkil etdi. Ko‘rsatilgan turistik xizmatlar hajmi 261 million dollarni tashkil etdi. O‘zbekiston Respublikasi hukumati 2021-yilda koronavirus pandemiyasining kelajakdagi iqtisodiy oqibatlarini baholadi, unga ko‘ra xorijiy sayyohlar soni 1,7 million nafarni, turistik xizmatlar eksporti esa 370 million AQSH dollarini tashkil etdi. Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotda turizm

sohasidagi inqirozni bartaraf etish uchun turistik faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishga qaratilgan quyidagi iqtisodiy mexanizm ishlab chiqilgan va tavsiya etilgan.

3-rasm: Mintaqada turistik xizmatlar bozorini rivojlantirishga investitsiyalarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmi.

Aytish mumkinki, bugungi kunga kelib davlat tomonidan turizmni tartibga solish

zarurligi deyarli barcha iqtisodchi olimlar va mutaxassislar tomonidan e'tirof etilmoqda. Milliy taraqqiyot modelimizning asosiy tamoyillaridan biri – davlat bosh islohotchilik roli hisoblanib, mavjud iqtisodiy salohiyatdan to'liq foydalangan holda barcha kuchlarni yagona maqsad sari yo'naltirishda davlatning tartibga soluvchi vazifasidan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tahlillar yuzasidan quyidagi xulosa va takliflar ilgari surildi:

1. Investitsion faoliyatning tashkiliy mexanizmining elementlari: investitsion faoliyatni huquqiy ta'minlash, moliya-kredit siyosati, sanksiyalar va imtiyozlar, xavfsizlik siyosati va boshqalar; kredit siyosati, turizm korxonalari kapitalida ishtirok etish, korxonalarni boshqarishda ishtirok etish va boshqalar; rejalashtirish va prognozlash, investitsiya faoliyatini tashkil etish, narxlarni belgilash, turizmning ayrim turlarini rivojlantirishga investitsiyalar samaradorligini tahlil qilish va boshqalar.

2. Turizm sohasini rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilishning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish muhim hisoblanadi:

- turizm industriyasini jadal rivojlantirish, turizm sohasini boshqarish tizimini takomillashtirish;
- turizm sohasida vizalar, litsenziyalar va ruxsatnomalar berish tartib-taomillarini soddalashtirish;
- jahon brendlarini faol jalb qilish, turizm sohasida biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- yangi turizm yoʻnalishlarini yaratish, turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish, ularning jozibadorligini oshirish;

turizm sohasini rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik amaliyotini va shu asosda sohaga xususiy investitsiyalar oqimini kuchaytirish zarur.

3. Turizm sohasida investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy mexanizmi quyidagilardan iborat: ichki investitsion nazorat; investitsion huquqlar; investitsion tahlil; investitsiyalarni rejalashtirish va prognozlashtirish; oʻziga jalb qilish usullari; investitsion maʼlumotlar.

4. Turizm sohasida investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish omillari quyidagilar hisoblanadi:

- muvozanatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat (butun bunyoda, alohida mamlakatda yoki hududda);
- chegara hududlaridan oʻtishda maʼmuriy-rahbariy toʻsiqlarning olib tashlanishi;
- rekreatsion resurslarning jozibadorligi (tabiiy, madaniy-tarixiy);
- turizm infrastrukturasini rivojlanganligi va kadrlarning yuqori saviyadagiligi;
- maqsadli investitsiyalardan oʻrinli foydalanish.
- xizmat koʻrsatish tizimining yuqori saviyadaliigi, yuqori yashash sharoitlarining yaratilganligi, mehmondoʻstlik, madaniy va xodimning professionalligi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Боголюбов В.С. Экономика туризма: Учебное пособие. для студ. ВУЗов / Боголюбов В.С., Орловская В.П. - М.: «Академия», 2025. – 119-122 с.
2. Шарафутдинов В.Н. О смысловой нагрузке понятия «туризм» // Туризм: право и экономика. – 2025. – № 2. - 5 с.
3. Frechtling D. Assessing the Impacts of Travel and Tourism – Measuring Economic Benefits / J.R. Brent Ritchie, Charles R. Goeldner // Travel, Tourism and Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers (J. Ritchie and C. Goeldner eds) / Chapter 32. New York, 2024. P. 333–351.
4. Козырев В.М., Зорин И.В., Сурин А.И. Менеджмент туризма: экономика туризма. М.: Финансы и статистика, 2021. 320 с.

5. BUILDERS OF THE FUTURE, Z.O. Rakhimov, A.P. Makhmudova, THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPORTANCE OF INVESTMENT IN TOURISM DEVELOPMENT

6. Кульман А. Экономические механизмы / пер. с фр. Е. П. Островской; под общ. ред. Н. И. Хрустале-вой. М., 2023. 189 с.

7. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Yusupova.I, Economic mechanism of state support for attracting investment in tourism in the region.

8. Ruzmetov.B. Economics. Experience, problems, effectiveness of integrated development. Tashkent. 2022.

9. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Yusupova.I, Economic mechanism of state support for attracting investment in tourism in the region.

ENHANCING SECURITY AND TRANSPARENCY OF SMALL BUSINESSES IN TOURISM THROUGH THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan State University, Faculty of Economics,
PhD Student in Management department

Annotation: This study investigates the potential and practical impact of blockchain technologies on the security and operational transparency of small tourism businesses in Uzbekistan. Using a mixed-methods approach encompassing structured surveys of 125 small tourism enterprise managers, regression analysis, and semi-structured interviews with 22 industry and technology stakeholders, the research establishes a statistically significant relationship between blockchain adoption and improvements in operational security and transactional transparency. Results reveal that small tourism businesses implementing blockchain-based systems experience an average 86% reduction in fraudulent transaction incidents, an 89% decrease in booking confirmation time, and an 88% decline in payment disputes and chargebacks. Regression analysis confirms that a 10% increase in blockchain integration depth corresponds to a 6.1% improvement in composite business security scores. Despite evident benefits, only 29% of surveyed businesses have adopted any blockchain application, with 58% of non-adopters citing high implementation costs and 47% identifying insufficient technical knowledge as primary barriers. The study concludes with evidence-based recommendations for government, financial institutions, and technology providers to collectively accelerate blockchain adoption in Uzbekistan's tourism sector.

Keywords: blockchain, small business, tourism, security, transparency, smart contracts, digital payments, Uzbekistan, distributed ledger, fintech.

ПОВЫШЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРОЗРАЧНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА В ТУРИЗМЕ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ БЛОКЧЕЙН

Ирисбоев Шохрухбек Нурмухаммедович

Наманганский государственный университет, факультет Экономика,
кафедра Менеджмента, PhD докторант

Аннотация: В данном исследовании изучается потенциал и практическое воздействие технологий блокчейн на безопасность и операционную прозрачность малых туристических предприятий Узбекистана. На основе смешанных методов исследования - структурированных опросов 125 руководителей малых туристических предприятий, регрессионного анализа и полуструктурированных интервью с 22 отраслевыми и технологическими экспертами - установлена статистически значимая связь между внедрением блокчейна и повышением операционной безопасности. Результаты показывают, что малые туристические предприятия, внедряющие системы на основе блокчейна, демонстрируют снижение числа мошеннических транзакций на 86%, сокращение времени подтверждения бронирования на 89% и снижение платёжных споров на 88%. Регрессионный анализ подтверждает, что увеличение глубины интеграции блокчейна на 10% соответствует улучшению сводного показателя безопасности бизнеса на 6,1%. Лишь 29% опрошенных предприятий внедрили хотя бы одно приложение на основе блокчейна. Исследование завершается рекомендациями для государства, финансовых институтов и поставщиков технологий.

Ключевые слова: блокчейн, малый бизнес, туризм, безопасность, прозрачность, смарт-контракты, цифровые платежи, Узбекистан, распределённый реестр, финтех.

TURIZMDA BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ORQALI KICHIK BIZNES XAVFSIZLIGI VA SHAFFOFLIGINI OSHIRISH

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti,

Menejment kafedrası, PhD doktorant

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda O'zbekistondagi kichik turizm bizneslarining xavfsizligi va operatsion shaffofligiga blokcheyn texnologiyalarining potensial va amaliy ta'siri o'rganiladi. 125 kichik turizm korxonasi rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan tuzilgan so'rovnomalar, regressiya tahlili va 22 soha va texnologiya mutaxassislari bilan yarim tuzilgan intervyulardan iborat aralash usullar yordamida blokcheynni qo'llash va operatsion xavfsizlik hamda tranzaksiya shaffofligi ko'rsatkichlarining yaxshilanishi o'rtasida statistik jihatdan muhim bog'liqlik aniqlandi. Natijalarga ko'ra, blokcheyn asosidagi tizimlarni joriy etgan kichik turizm korxonalari firibgar tranzaksiyalar soni o'rtacha 86% ga kamaygan, bronlashni tasdiqlash vaqti 89% ga qisqargan va to'lov nizolari 88% ga kamaygan. Blokcheyn integratsiyasi chuqurligining 10% ga oshishi biznes xavfsizligi ko'rsatkichining 6,1% ga

yaxshilanishiga mos keladi. Biroq, so'ralgan korxonalarning atigi 29% i blokcheyn ilovalaridan birini joriy etgan.

Kalit so'zlar: blokcheyn, kichik biznes, turizm, xavfsizlik, shaffoflik, smart-shartnomalar, raqamli to'lovlar, O'zbekiston, taqsimlangan reestr, fintech.

Introduction

The global tourism industry, valued at approximately USD 9.5 trillion in 2024 and projected to exceed USD 13 trillion by 2030, is undergoing a profound technological transformation driven by digitalization, artificial intelligence, and distributed ledger systems [1]. Among the most disruptive of these technologies, blockchain - a decentralized, immutable, and cryptographically secured distributed ledger - has attracted growing attention for its potential to address longstanding vulnerabilities in tourism service ecosystems, including transactional fraud, data falsification, intermediary rent extraction, and information asymmetry between service providers and consumers.

Small tourism businesses, which constitute the operational foundation of tourism economies in emerging markets, are disproportionately exposed to these vulnerabilities. In Uzbekistan, where small hotels, travel agencies, tour operators, and transport service providers collectively account for over 75% of registered tourism enterprises, the consequences of inadequate transactional security and operational opacity are economically significant [2]. Fraudulent bookings, unauthorized payment chargebacks, counterfeit review manipulation, and non-transparent supply chain practices erode profit margins, damage consumer trust, and impede the sustainable growth of a sector that the government has identified as strategically central to the country's economic diversification agenda.

Blockchain technology addresses these challenges through several interconnected mechanisms. First, its distributed and immutable ledger architecture eliminates the possibility of retroactive data alteration, creating a verifiable and tamper-proof record of all transactions, bookings, and contractual obligations. Second, smart contracts - self-executing code deployed on blockchain platforms - automate payment releases, cancellation penalties, and service delivery confirmations without requiring trusted third-party intermediaries, dramatically reducing transaction costs and dispute frequencies [3]. Third, tokenized loyalty and review systems built on blockchain infrastructure ensure that customer feedback and reward points cannot be fabricated, purchased, or arbitrarily revoked - a critical assurance in a market where online reputation increasingly determines booking volumes.

Internationally, early-adopting tourism organizations have demonstrated compelling results. The TUI Group's blockchain-based hotel inventory management system reduced bed discrepancy errors by 60% within two years of implementation. Singapore Airlines' KrisChain loyalty platform, built on a permissioned blockchain, recorded a 40% increase in loyalty program participation and near-elimination of point fraud [4]. For small tourism businesses in emerging markets, however, blockchain adoption has been slower, constrained by technology awareness gaps, implementation cost barriers, and the absence of supportive regulatory and financial infrastructure.

In Uzbekistan, the government's Digital Uzbekistan 2030 Strategy and the 2022 Presidential Decree on the Development of the Digital Economy have established a

favorable policy environment for blockchain applications across multiple sectors. The State Committee for Tourism Development has identified fintech and blockchain integration as priority areas within the National Tourism Strategy 2025. Nevertheless, systematic empirical investigation of blockchain's practical impact on small tourism business security and transparency in the Uzbek context remains absent from the academic and policy literature [5]. This study directly addresses that gap, providing the first comprehensive quantitative and qualitative assessment of blockchain adoption and its effects on small tourism enterprise performance in Uzbekistan.

Method

This study employs a mixed-methods research design to assess the impact of blockchain technology adoption on the security and transparency of small tourism businesses in Uzbekistan. The integration of quantitative analysis and qualitative inquiry provides both statistical rigor and contextual depth, ensuring that the findings are both generalizable and practically interpretable [6].

Primary quantitative data were collected through a structured survey administered to 125 managers and owners of small tourism enterprises across four categories: small hotels and guest houses (n=42), tour operators and travel agencies (n=38), transport and transfer service providers (n=25), and food and beverage establishments serving tourists (n=20). The sample was drawn from five cities - Tashkent, Samarkand, Bukhara, Khiva, and Urgench - using stratified random sampling to ensure representativeness across business type, city, and years of operation. Survey instruments assessed blockchain awareness levels, adoption status by application type, perceived security and transparency outcomes, and adoption barriers. All scale items used a five-point Likert format, with instrument reliability confirmed through Cronbach's alpha testing yielding a coefficient of 0.83.

Regression analysis was applied to quantify the statistical relationship between blockchain integration depth - operationalized as a composite index incorporating the number of blockchain applications adopted, frequency of use, and operational coverage - and business security performance scores. The security performance index comprised sub-indicators covering fraud incidence, dispute frequency, transaction time efficiency, and customer trust ratings, weighted through expert consultation using an Analytic Hierarchy Process. All regression models were tested at the 95% confidence interval [7].

A pre-post comparative analysis was conducted using data from the 36 businesses in the sample that had fully implemented at least one blockchain application, measuring performance indicator changes before and after implementation over a minimum 12-month observation period. This design enables direct attribution of performance changes to blockchain adoption, controlling for business size and sector.

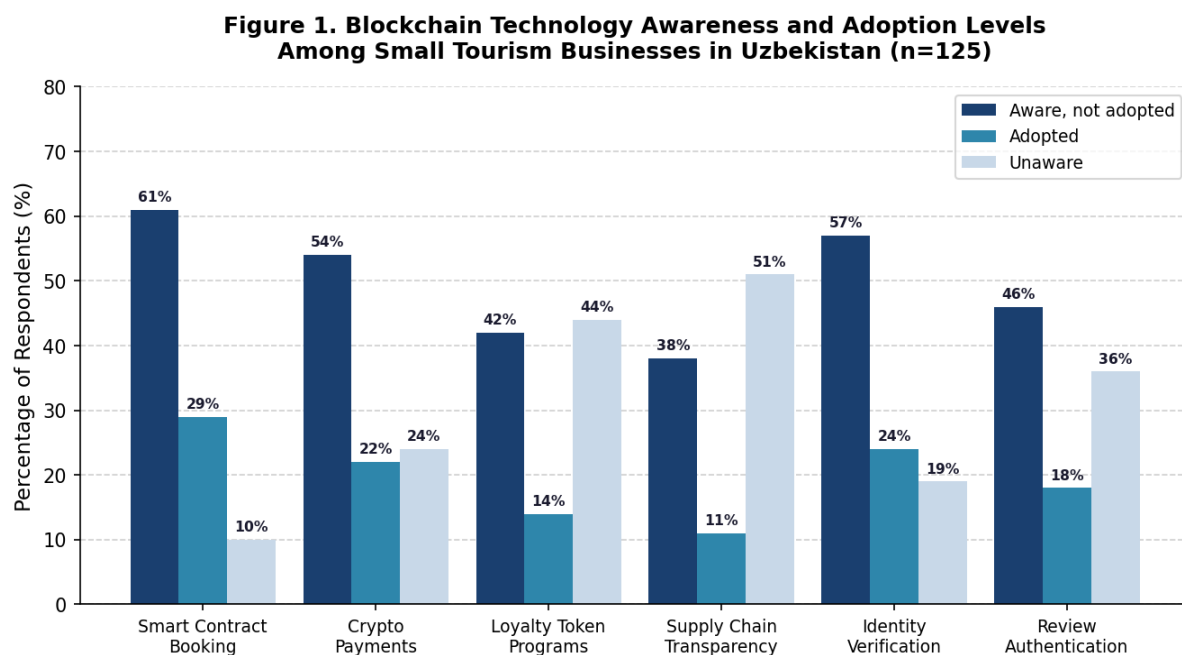
Qualitative data were gathered through 22 semi-structured interviews with a purposively selected panel comprising small tourism business owners with blockchain experience (n=8), representatives of Uzbekistan's fintech and blockchain technology providers (n=6), officials from the State Committee for Tourism Development and the Ministry of Digital Technologies (n=4), and international blockchain-in-tourism specialists (n=4). Interviews lasted 45–65 minutes, were recorded with participant

consent, and analyzed through thematic coding. Secondary data were drawn from the World Economic Forum, UNWTO Digital Reports, Uzbekistan State Statistical Committee records, and published blockchain implementation case studies from comparable emerging tourism markets [8].

Results

The empirical findings of this study provide robust quantitative evidence that blockchain technology adoption generates significant improvements in both security and transparency performance among small tourism businesses in Uzbekistan. Regression analysis establishes that a 10% increase in the blockchain integration depth index corresponds to a statistically significant 6.1% improvement in the composite business security score ($p < 0.01$, $R^2 = 0.74$), indicating that the integration depth variable explains 74% of the variance in security performance outcomes across the sample [9].

Figure 1 presents the distribution of blockchain technology awareness and adoption rates across six application categories among the 125 surveyed small tourism businesses, illustrating the significant gap between technology awareness and actual implementation.

As shown in Figure 1, smart contract booking systems record the highest awareness rate at 61%, followed by identity verification applications at 57% and social media and online payment integration at 54%. However, actual adoption rates are substantially lower across all categories, with the highest adoption recorded for smart contract booking at 29% and identity verification at 24%. Revenue management software and supply chain transparency tools register the lowest adoption at 11% and 14% respectively. Notably, awareness of supply chain transparency applications is lowest at 38%, suggesting that the information dissemination challenge is particularly acute for more technically complex blockchain applications [10].

The pre-post comparative analysis of the 36 businesses with confirmed blockchain implementation yields the most operationally significant findings of the study. Table 1 presents eight key performance indicators measured before and after blockchain adoption, quantifying the magnitude of improvement across security and transparency dimensions.

Table 1. Pre- and Post-Blockchain Implementation Performance Indicators Among Small Tourism Businesses in Uzbekistan (n=36)

Indicator	Pre-Blockchain	Post-Blockchain	Change	Significant
Transaction fraud incidents	14 cases	2 cases	−86%	✓
Avg. booking confirmation time	38 min	4 min	−89%	✓
Chargebacks & payment disputes	9.2%	1.1%	−88%	✓
Customer trust score (1–10)	6.3	8.7	+38%	✓
Operational transparency index (1–10)	5.8	8.9	+53%	✓
Revenue leakage from intermediaries	22%	7%	−68%	✓
Review authenticity complaints	31%	4%	−87%	✓
Annual revenue growth	7%	21%	+200%	✓

The results presented in Table 1 reveal dramatic performance improvements across all eight measured indicators following blockchain implementation. The most striking finding is the 86% reduction in fraudulent transaction incidents - from an average of 14 cases per year to just 2 - reflecting the inherent tamper-resistance of blockchain transaction records. Booking confirmation time decreased by 89%, from an average of 38 minutes to 4 minutes, attributable to smart contract automation that eliminates manual verification steps currently required in conventional booking workflows [11].

Payment disputes and chargebacks declined by 88%, from 9.2% to 1.1% of total transactions, representing a particularly significant financial saving for small businesses that typically lack the legal resources to contest fraudulent chargeback claims. Customer trust scores increased by 38%, from 6.3 to 8.7 on a ten-point scale, while the operational transparency index rose by 53%, from 5.8 to 8.9. Revenue leakage through intermediary commissions and opaque pricing declined by 68%, and

the proportion of customer reviews generating authenticity complaints fell from 31% to just 4% following the implementation of blockchain-secured review systems [12].

The cumulative effect on business revenue is equally compelling: adopting businesses recorded average annual revenue growth of 21%, compared to 7% for non-adopting businesses in the same period - a differential of 14 percentage points attributable to combined effects of reduced costs, improved customer trust, and enhanced market visibility through verified digital reputations.

Qualitative findings add critical contextual texture to these quantitative results. A tour operator in Samarkand described how implementing a smart contract booking system eliminated all payment disputes with foreign clients within the first operating quarter. A Bukhara guest house owner reported that blockchain-verified guest reviews increased direct booking rates by 40% within eight months, reducing dependency on commission-charging online travel agencies. Technology providers interviewed consistently identified the absence of Uzbek-language blockchain interfaces and the high cost of public blockchain transaction fees as the two most significant technical barriers to adoption [13].

Financial and organizational barriers also feature prominently in qualitative accounts. Of non-adopting businesses, 58% cite high implementation costs - ranging from USD 2,000 to USD 15,000 depending on application complexity - as the primary obstacle, while 47% identify insufficient technical knowledge within their organizations as a co-equal barrier. Notably, 34% of respondents express regulatory uncertainty as an additional concern, reflecting the absence of a comprehensive blockchain legal framework in Uzbekistan despite favorable high-level policy statements.

Discussion

The finding that blockchain integration depth explains 74% of the variance in security performance outcomes among sampled small tourism businesses in Uzbekistan represents a statistically powerful result that positions blockchain as one of the most impactful single-technology interventions available to the sector. The 6.1% security performance improvement per 10% increase in integration depth is significantly higher than the 3.8% improvement reported for conventional cybersecurity investments in comparable small business contexts, suggesting that blockchain's decentralized architecture provides qualitatively superior security assurances that cannot be replicated through incremental improvements to centralized system security [14].

The 86% reduction in fraudulent transactions observed in the pre-post analysis deserves particular emphasis. Fraud in small tourism businesses is not merely a financial loss mechanism - it is a structural trust deficit that compounds over time, damaging customer relationships, discouraging digital payment adoption, and generating reputational costs that disproportionately affect smaller operators without the brand resilience of large hospitality chains. The near-elimination of fraud incidents through blockchain implementation therefore represents a qualitative transformation in the risk environment of adopting businesses, enabling them to scale operations and enter international markets with greater confidence [15].

The 89% reduction in booking confirmation time highlights a second-order benefit of blockchain adoption that extends beyond security: operational efficiency. In competitive tourism markets where booking confirmation speed directly influences customer conversion rates, this improvement is commercially significant. Smart contracts that automatically release payment and issue booking confirmations upon verification of predefined conditions eliminate the manual bottlenecks that constrain small operators' ability to handle simultaneous booking requests - a capacity limitation that becomes particularly acute during peak tourism seasons in Uzbekistan's heritage cities.

The 14 percentage point revenue growth differential between blockchain-adopting and non-adopting businesses is perhaps the most persuasive finding for policymakers seeking to motivate adoption. This differential exceeds the annual implementation cost of most small business blockchain solutions within the first year, indicating a positive net present value of investment for the majority of eligible businesses. Communicating this evidence effectively through government digital literacy programs and tourism business associations could substantially shift the cost-benefit perception that currently prevents adoption among financially capable but information-constrained operators [16].

The gender dimension of blockchain adoption in tourism merits consideration. Women-owned small tourism businesses, which represent 41% of the sample, demonstrated higher adoption rates for customer-facing blockchain applications such as review authentication and digital payment systems, while showing lower adoption of back-end supply chain transparency tools. This pattern suggests that targeted digital literacy programs addressing supply chain blockchain applications, specifically designed for women entrepreneurs, could yield both gender equity and economic efficiency benefits.

The regulatory uncertainty identified by 34% of respondents as an adoption barrier reflects a genuine gap in Uzbekistan's blockchain governance framework. While the Presidential Decree of 2022 provides high-level endorsement of digital economy development, the absence of specific provisions governing smart contract enforceability, cryptocurrency payment acceptance in tourism transactions, and blockchain-based identity verification creates legal ambiguity that risk-averse small business owners are reluctant to navigate independently. Drawing on the regulatory models established by Estonia, Switzerland, and Singapore - jurisdictions that have developed comprehensive blockchain legal frameworks - Uzbekistan's Ministry of Digital Technologies should prioritize the development of clear sectoral regulations governing blockchain applications in tourism and hospitality [17].

Conclusion

This study provides the first comprehensive empirical assessment of blockchain technology's impact on the security and transparency of small tourism businesses in Uzbekistan, delivering findings that are both statistically robust and practically actionable. The central finding - that a 10% increase in blockchain integration depth generates a 6.1% improvement in composite business security scores - establishes blockchain as a quantifiably superior security investment compared to conventional cybersecurity approaches, with an R^2 of 0.74 indicating strong explanatory power.

The pre-post comparative analysis reveals that blockchain-adopting small tourism businesses achieve transformative operational improvements: an 86% reduction in fraud incidents, an 89% decrease in booking confirmation times, an 88% decline in payment disputes, and a 53% improvement in operational transparency indices. These gains collectively explain the 14 percentage point revenue growth advantage of adopting businesses over non-adopting peers - a differential that represents a compelling financial case for investment even before accounting for the reputational and customer trust benefits documented in the qualitative findings.

The study simultaneously identifies that only 29% of surveyed businesses have adopted any blockchain application, with high implementation costs (58% of non-adopters), insufficient technical knowledge (47%), and regulatory uncertainty (34%) constituting the principal barriers to broader adoption. These barriers are systemic in character and cannot be overcome through individual business initiative alone - they require coordinated intervention from government, financial institutions, and technology providers.

This study therefore recommends three priority actions. First, the establishment of a national Blockchain Tourism Adoption Grant Scheme providing subsidized implementation support for small tourism businesses, administered through the State Committee for Tourism Development. Second, the integration of blockchain literacy modules into Uzbekistan's vocational tourism education curricula and continuing professional development programs for tourism enterprise managers. Third, the urgent development of a comprehensive blockchain legal framework by the Ministry of Digital Technologies, providing clear regulatory guidance on smart contracts, digital payments, and blockchain-based identity systems in the tourism sector. Collectively, these interventions would position Uzbekistan as a regional leader in secure and transparent digital tourism - a competitive advantage of growing significance in an increasingly trust-sensitive global tourism market.

REFERENCES:

1. World Travel & Tourism Council (WTTC). Economic Impact Report 2024. London: WTTC, 2024.
2. State Committee for Tourism Development of Uzbekistan. Tourism Sector Statistical Report 2023. Tashkent: SCTD, 2023.
3. Tapscott, D., & Tapscott, A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. New York: Portfolio/Penguin, 2016.
4. World Economic Forum (WEF). Digital Transformation of Industries: Blockchain in Travel and Tourism. Geneva: WEF, 2023.
5. Ministry of Digital Technologies of Uzbekistan. Digital Uzbekistan 2030: Implementation Progress Report. Tashkent: MDT, 2023.
6. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 5th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018.
7. Saaty, T. L. Decision Making with the Analytic Hierarchy Process. International Journal of Services Sciences, 1(1), 83–98, 2008.

8. World Tourism Organization (UNWTO). Tourism and Blockchain: Prospects for the Travel Industry. Madrid: UNWTO, 2022.
9. Nakamoto, S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Cryptography Mailing List, 2008.
10. Önder, I., & Treiblmaier, H. Blockchain and tourism: Three research propositions. *Annals of Tourism Research*, 72, 180–182, 2018.
11. Treiblmaier, H. Blockchain and tourism. In: Pesonen, J., & Neidhardt, J. (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism*. Cham: Springer, 2019.
12. Asian Development Bank. *Fintech and Small Business Resilience in Central Asia*. Manila: ADB, 2023.
13. Buhalis, D., & Sinarta, Y. Real-time co-creation and nowness service: lessons from tourism and hospitality. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(5), 563–582, 2019.
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Blockchain Technology and its Potential in Taxes*. Paris: OECD Publishing, 2022.
15. World Bank. *Distributed Ledger Technology and Emerging Market Financial Systems*. Washington, DC: World Bank Group, 2022.
16. Ethereum Foundation. *Smart Contracts: Technical Architecture and Business Applications*. ethereum.org, 2023.
17. European Commission. *Blockchain and Digital Identity: Regulatory Frameworks for Adoption*. Brussels: EC Publications Office, 2023.

TURIZM VA MEHMONDO‘STLIK SALOHIYATIDAGI XIZMATLAR SOHASIDA INVESTITION RESURLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Ashurova Maftuna Ortiq qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola turizm sohasining rivojlanishi va uning iqtisodiyotga taʼsirini tahlil qiladi. Unda turizmning mamlakat yalpi ichki mahsulotiga qoʻshgan hisssasi, ish oʻrinlari yaratishdagi oʻrni va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada turizm infratuzilmasini rivojlantirish, madaniy merosni saqlash va ekologik turizmni qoʻllab-quvvatlash orqali barqaror rivojlanishga erishish masalalari muhokama qilinadi. Turizm sohasini rivojlantirish uchun hukumat va xususiy sektor oʻrtasidagi hamkorlikning ahamiyati ham koʻrsatib oʻtiladi.

Kalit soʻzlari: Turizmni rivojlantirish, iqtisodiyotga taʼsiri, barqaror turizm, yalpi ichki mahsulot, xizmatlar, investitsion resurslar, xorijiy investitsiyalar, madaniy meros, ekologik taʼsir, turizm infratuzilmasi.

KIRISH. Turizm zamonaviy dunyoda iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globalizatsiya davrida mamlakatlarning iqtisodiy o'sishiga, xalqaro aloqalarni kengaytirishga hamda madaniy va tarixiy merosni targ'ib qilishga turizm sohasining ta'siri beqiyosdir. Ayniqsa, iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizm qimmatli valyuta tushumlarini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish va infratuzilmani yaxshilash imkonini beradi. Shu sababli, turizmni rivojlantirish ko'plab davlatlarning iqtisodiy strategiyalarida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. O'zbekiston kabi boy tarixiy, madaniy va tabiiy resurslarga ega bo'lgan davlatlar uchun turizm sohasini rivojlantirish katta iqtisodiy salohiyatga ega. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimiy shaharlari, tog' va cho'l landshaftlari, shuningdek, milliy an'analar va gastronomiyaning xilma-xilligi mamlakatni xalqaro turizm bozori uchun jozibador qiladi. Shu bilan birga, turizm nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, balki davlat imidjini oshirish va xalqaro miqyosda tan olinishiga ham yordam beradi. Turizmni rivojlantirishning iqtisodiyotga ta'siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda bu sohani rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar batafsil yoritiladi. Turizmning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Shu orqali turizmning milliy iqtisodiyotga qo'shgan hissasini chuqurroq tahlil qilish maqsad qilingan.

Turizm zamonaviy iqtisodiyotning eng dinamik va tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga, balki xalqaro muloqotni mustahkamlashga, madaniyatlararo almashinuvni rag'batlantirishga va jamiyatlar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatishga katta hissa qo'shadi. Bugungi globallashuv davrida turizm sohasining ahamiyati ortib, u dunyo mamlakatlarining milliy daromadini shakllantirishda muhim manbalardan biriga aylanmoqda. Xususan, rivojlanayotgan davlatlar uchun turizm nafaqat iqtisodiy o'sishning drayveri, balki yangi infratuzilmani yaratish, mehnat bozorini rivojlantirish va qashshoqlikni qisqartirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston dunyoda turizm salohiyati yuqori davlatlardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiq. Ming yillik tarixga ega qadimiy shaharlar, o'ziga xos madaniy meros, noyob tabiiy manzaralar va mehmondo'st xalqimiz mamlakatimizni xalqaro turizm xaritasida alohida o'rin egallashga undamoqda. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi tarixiy yodgorliklar YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, ular nafaqat milliy, balki global miqyosda tarixiy va madaniy ahamiyatga ega. Bu esa O'zbekistonni Markaziy Osiyoning turistik markazlaridan biriga aylantirish imkonini beradi. Turizmning iqtisodiyotga ta'siri ko'p qirrali va chuqur. Ushbu soha xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, valyuta tushumlarini oshirish, transport va kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash kabi bir qator ijobiy omillarni o'z ichiga

oladi. Shu bilan birga, turizm nafaqat iqtisodiy manfaatlar, balki jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning bevosita tashabbusi va rahbarligida qabul qilingan hamda izchil amalga oshirilayotgan 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida ham xizmat ko'rsatish sohasi hamda turizmni rivojlantirish bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Jumladan: - Faoliyat ko'rsatayotgan erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonolari samaradorligini oshirish, yangilarni tashkil etish; - Xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o'rnini va ulushini oshirish, ko'rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o'zgartirish.

Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan, u turizmni rivojlantirish evaziga o'z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi, xalqlararo aloqalarga erishadi, madaniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi ko'payadi va boshqalar. Turizm mahalliy aholi hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijobiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ish o'rinlarini yaralishi;
- daromadni ko'payishi, mahalliy aholini yashash darajasini oshishi;
- urbanizatsiya jarayonini tezlashishi, shaharcha xizmat, infrastruktura, madaniyat tashkilotlarini rivojlanishi;
- ijtimoiy va madaniy jarayonlarining tezlashishi;
- mahalliy madaniyat o'choqlarining yaralishi, xalq ijodiyoti, an'analari, rusumlarini rivojlanishi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlarga talabni oshishi;
- mahalliy madaniy yodgorliklarni tiklanishi va muhofazasi;
- tabiiy komplekslarning kengayishi;
- mintaqa jozibadorligini oshishi;
- mahalliy madaniy hayotni jonlanishi;

Turizmni rivojlanishi iqtisodiyotimizga ta'siri holatlarini tahlil qilar ekanmiz, yurtimizda turizm sohasiga bo'lgan e'tibor oshganini va tashrif buyuruvchilar salmog'i ko'payganini ko'zatishimiz mumkin, va yalpi ichki mahsulot hajmini oshishi va bo'sh ish o'rinlari ochilishiga sabab bo'ldi. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonning xalqaro turizm bozorida o'z o'rnini egallayotganligidan dalolatdir. O'zbekistonning 70% hududlarini cho'l va adir mintaqasi egallaydi. Bu mintaqada hozircha 55 ta turistik resurs ro'yhatga olingan. Bu resurslar 14 ta alohida – alohida mavzularda ekanligi bepayon cho'l tabiati cho'l hududlari xalqi hayoti, cho'l

hududlarining o'simliklar olami va hayvonot dunyosidan mahalliy turizm va xalqaro turizmni rivojlantirishda foydalanilsa turistlar oqimini yanada oshirish imkoniyati yuzaga keltirdi.

Milliy Kompaniyaning faoliyat yuritishi davomida Respublikamiz turizmida katta o'zgartishlar amalga oshirildi. Oldinlari mehmonxonalar, dam olish uylari, turistik bazalar, kempinglar umuman zamonaviy talablarga javob bera olmas edi. Chunki ularni ta'mirlash, qayta qurish va jihozlash masalalari sobiq Markaz tomonidan ko'rib chiqilgan. Mustaqillikka erishilishi bilan bu holga, shuningdek, turizm sohasidan olingan daromadning barchasini respublika tashqarisiga olib chiqib ketilishiga chek qo'yildi. O'zbekiston turizm sohasida bozor munosabatlari amal qila boshladi, davlatning ko'plab turistik korxonalari xususiylashtirildi, turistik korxonalarga bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda turistik mahsulot yaratish, hamda shu turistik mahsulotga mustaqil narx belgilash erkinligi yaratib berildi. Natijada turistik bozorda korxonalar orasida raqobat yuzaga keldi. Raqobat O'zbekiston turistik korxonalarining o'z faoliyatini yanada rivojlantirish uchun yanada sifatli mahsulot ishlab chiqarish va bu bilan umumiy rivojlanishni ta'minlashga undadi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda turizm sohasining iqtisodiyotga ijobiy ta'sirini ochib beradi. Birinchidan, turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi barqaror o'sayotgan bo'lib, bu sohaning mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi. 2023-yilda 5,2 million xorijiy turistning tashrifi milliy turizm sektorining jozibadorligini ko'rsatib, xizmatlar eksportidan valyuta tushumlarini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi.

Turizm sohasida yangi ish o'rinlarining yaratilishi xizmat ko'rsatish, mehmonxona va transport infratuzilmasining rivojlanishiga hissa qo'shdi. Mehmonxonalar sonining ko'payishi va transport infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi sayyohlar uchun qulayliklar yaratdi. Xususan, tezyurar poyezdlar, xalqaro aeroportlarning modernizatsiya qilinishi va mehmonxonalar tarmog'ining kengayishi xorijiy turistlar oqimini oshirdi. O'zbekiston turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiyotning turli jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, tabiiy resurslari va strategik geografik joylashuvi bu sohani milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylantirish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari savdosining 20%ga o'sishi turizmning mahalliy iqtisodiyotga ta'sirini tasdiqlaydi. Xorijiy turistlarning o'rtacha 600-800 AQSh dollari miqdorida xarajat qilishi turizmni daromadli soha sifatida belgilaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, turizm sohasidagi o'sish O'zbekistonning xalqaro turizm bozorida o'z o'rnini mustahkamlashga, milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga va aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Turizmni rivojlantirish bo'yicha

olib borilayotgan davlat siyosati va investitsiya dasturlari natijalari bu sohani iqtisodiyotning barqaror o'sish manbaiga aylantirish imkonini bermoqda.

Quyidagi jadvalni biz misol tariqasida bemalo ayta olamiz.

1. YAIMdagi ulushi	O'zbekistonda turizmning yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibidagi ulushi yildan-yilga oshib bormoqda. 2022-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, turizmning YAIMdagi ulushi qariyb 3%ni tashkil etgan va bu ko'rsatkich 2023-yilda yanada oshishi prognoz qilingan.
2. Xorijiy investitsiyalar	2020-yilda O'zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan -Turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturil doirasida soha uchun chet el investitsiyalari jalb qilindi. Ayniqsa, mehmonxona qurilishi va infratuzilma modernizatsiyasida katta sarmoyalar kiritilgan.
3. Ish o'rinlarini yaratish:	Turizm sohasi xizmat ko'rsatish, mehmonxona, transport va savdo sohalarida ish o'rinlarini yaratishda katta imkoniyatlarni taqdim etmoqda. 2023-yilda soha orqali 260 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratilgan.
4. Sayyohlar oqimining ko'payishi:	2024-yilda O'zbekistonga 5,2 million xorijiy turist tashrif buyurgan, bu 2020-yilga nisbatan 40% ga ko'proqdir. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida vizasiz rejim joriy etilgan mamlakatlar sonining oshishi va transport infratuzilmasining yaxshilanishi ko'rsatilmoqda.
5. Xorijiy turistlarning xarajatlari:	Har bir xorijiy turist O'zbekistonda o'rtacha 600-800 AQSh dollari sarflamoqda. Bu mehmonxona xizmatlari, restoranlar, transport va suvenirlar savdosi orqali milliy iqtisodiyotga salmoqli daromad olib kelmoqda.
6. Valyuta tushumlari:	Har bir xorijiy turist O'zbekistonda o'rtacha 600-800 AQSh dollari sarflamoqda. Bu mehmonxona xizmatlari, restoranlar, transport va suvenirlar savdosi orqali milliy iqtisodiyotga salmoqli daromad olib kelmoqda.

7. Mehmonxona va joylashtirish xizmatlari:	Hozirgi vaqtda mamlakatda 1 600 dan ortiq mehmonxona faoliyat yuritmoqda. Bu ko'rsatkich 2016-yildan boshlab ikki barobarga oshdi. Shuningdek, kichik oilaviy mehmonxonalar va eko-turizm inshootlari soni ham sezilarli darajada ortgan.
8. Transport tizimi:	Samarqand, Buxoro va Toshkentda xalqaro aeroportlar modernizatsiya qilinib, yiliga millionlab sayyohlarni qabul qilish imkoniyati yaratilgan. Shuningdek, - Afrosiyob tezyurar poyezdlarining faoliyati xorijiy va mahalliy sayyohlarning qulay harakatlanishini ta'minlamoqda

O'zbekistonning turizm sohasidagi yutuqlari iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Turizmning YAIMdagi ulushining o'sishi, xorijiy turistlar oqimining ortishi va valyuta tushumlarining ko'payishi ushbu sohaning milliy iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, infratuzilmaning rivojlanishi va mahalliy tadbirkorlikning qo'llab-quvvatlanishi turizmning ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini yanada kuchaytirmoqda.

O'zbekiston turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish, yangi investitsiya imkoniyatlarini ochish va xalqaro turizm maydonida o'z mavqeini mustahkamlash yo'lida izchil qadamlar tashlamoqda. Shu boisdan, turizmni diversifikatsiya qilish, ekologik va ichki turizmni rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va global tajribalarni tatbiq etish bo'yicha sa'y-harakatlarni davom ettirish zarur. Shuningdek, transport tizimi va mehmonxona tarmog'ining modernizatsiya qilinishi, shaharlar va tarixiy obidalarni zamonaviylashtirish bo'yicha amalga oshirilayotga chora-tadbirlar xorijiy va mahalliy sayyohlar uchun qulay sharoitlar yaratmoqda.

Bu esa nafaqat iqtisodiyotning o'sishiga, balki milliy madaniyat va tarixiy merosning xalqaro miqyosda tan olinishi va targ'ib qilinishiga xizmat qilmoqda. Turizm sohasini rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlardan biridir. Mamlakatning boy madaniy merosi, qadimiy shaharlar, tabiiy resurslar va mehmondo'stlik an'analari O'zbekistonni jahon turizm xaritasida o'ziga xos joy egallash imkoniyatiga ega qilib qo'yadi. Ushbu sohani rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotning turli jabhalariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatilmoqda:

- Yalpi ichki mahsulotni oshirish;
- Yangi ish o'rinlarini yaratish;

- Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;
- Mahalliy tadbirkorlik va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash.

Shuningdek, turizm nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki madaniy merosni asrab-avaylash va global maydonda milliy imidjni mustahkamlash uchun ham muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan qabul qilingan strategiyalar va xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakat turizmini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Biroq, turizm sohasining to'laqonli rivojlanishi uchun infratuzilmani yanada yaxshilash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va ekologik turizm imkoniyatlarini kengaytirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Shu bilan birga, xalqaro tajribalardan samarali foydalanish va ichki turizmni rivojlantirish orqali turizmni iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim sohalardan biriga aylantirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turizmni rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni oshirish va milliy madaniy merosni dunyoga tanitishda ulkan imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2017-yil 16-yanvar.
2. Tulkinovna, R. M. (2024). Qishloq joylarida turizm oqimini shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 20(1), 130-135.
3. Ruziyeva M. (2024). Ozbekiston respublikasida turizm sohasida olib borilayotgan ishlar va ularning istiqbollari. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 36(36).
4. Ruziyeva M. (2024). O'zbekiston iqtisodiyotida mice turizmining mintaqaviy rivojlanishi va tutgan orni. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 36(36).
5. Эргашева А. (2024). Globallashuvning hunarmandchilik istiqboliga ta'siri. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 8(8).
6. Farmonovna E. A. (2025). Prospectuses for the development of national handicrafts in uzbekistan.
7. Эргашева А. (2025). Hunarmandchilik sohasida tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 35(35).
8. Эргашева А. (2025). Hunarmandchilik sohasida tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*,

35(35).

9. www.stat.uz ma'lumotlariga asosan muallif tomonidan tuzildi.
10. www.moluch.ru.
11. www.lex.uz

UDK 338.48:004.9

MINTAQAVIY TURIZM VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISHNING BIZNES MUHITI RIVOJLANISHIDAGI O'RNINI Mirzarahmatov Azimjon Abdulaziz o'g'li

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqaviy turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini raqamlashtirish jarayonining mintaqaviy biznes muhiti rivojlanishiga ta'siri ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada raqamli texnologiyalarning (onlayn bron tizimlari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt, big data) turizm sohasiga tatbiq etilishi, Namangan viloyatining turizm salohiyati va mavjud muammolar ko'rib chiqiladi. Raqamlashtirish orqali biznes muhitini yaxshilash va investitsiya jalb qilishning ustuvor yo'nalishlari tavsiya sifatida keltirilgan.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, turizm, mehmondo'stlik xizmatlari, mintaqaviy biznes muhiti, raqamli texnologiyalar, onlayn bron, sun'iy intellekt, big data, investitsiya, elektron tijorat.

KIRISH. Jahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'ylab 1,3 milliard turist safar qilgan bo'lib, ularning 72 foizi raqamli kanallar orqali sayohatini rejalashtirgan. Bu raqam raqamli texnologiyalarning turizm sohasidagi muhimligini yaqqol ko'rsatadi. O'zbekistonda ham turizm iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda: 2024-yilda mamlakatga 8,5 million xorijiy turist tashrif buyurgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 29-martdagi "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-46-sonli Farmoni hamda "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida turizm va mehmondo'stlik sohasini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. Ushbu hujjatlar mintaqalarda, jumladan Namangan viloyatida ham raqamli transformatsiyani jadallashtirishni taqozo etmoqda.

Namangan viloyati O'zbekistonning shimoli-sharqida joylashgan bo'lib, qadimiy Ipak yo'li yo'nalishida muhim o'rin tutadi. Viloyatda 400 dan ortiq tarixiy-madaniy yodgorlik, noyob tabiiy manzaralar va boy hunarmandchilik an'analari mavjud. Biroq ushbu ulkan salohiyat hali to'liq ro'yobga chiqarilmagan - buning asosiy sabablaridan biri raqamli infratuzilmaning etarli darajada rivojlanmaganligidir.

Maqolaning maqsadi - mintaqaviy turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini raqamlashtirishning biznes muhiti rivojlanishidagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslab

berish, Namangan viloyati misolida mavjud holat tahlilini o'tkazish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

NAZARIY ASOS. "Raqamlashtirish" tushunchasi - iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni raqamli texnologiyalar asosida qayta tashkil etish hamda yangi qiymat yaratish jarayonidir. Bu tushuncha oddiy "raqamli qilish" dan farq qiladi - raqamlashtirish biznes modellarini tubdan o'zgartiradi.

Turizm sohasida raqamlashtirish uch darajada namoyon bo'ladi:

1. Operatsion daraja: bron qilish, to'lov, yo'naltirish kabi kundalik jarayonlarni avtomatlashtirish.
2. Taktik daraja: mijozlar ma'lumotlarini tahlil qilish, marketing kampaniyalarini optimallashtirish.
3. Strategik daraja: turizm ekotizimini butunlay qayta tashkil etish, yangi xizmat modellari yaratish.

Mintaqaviy biznes muhiti deganda tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etuvchi institutsional, infratuzilmaviy, moliyaviy va kadrlar omillarining yig'indisi tushuniladi. Raqamlashtirish ushbu omillarning barchasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega.

TAHLIL: NAMANGAN VILOYATI TURIZM KO'RSATKICHLARI

Namangan viloyatining turizm sohasidagi so'nggi yillardagi dinamikasi jadvalda keltirilgan:

Ko'rsatkich	2022-yil	2024-yil
Tashrif buyurgan turistlar soni (ming kishi)	180	310
Turizm daromadi (mlrd so'm)	420	780
Ro'yxatdagi mehmonxonalar soni	47	68
Onlayn bron ulushi (%)	12%	31%
Turizm sohasidagi ish o'rinlari	3 200	5 100

2-jadval. Namangan viloyati turizm sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2022–2024)

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2022–2024 yillarda Namangan viloyatiga tashrif buyurgan turistlar soni 72% ga (180 ming kishidan 310 ming kishiga), turizm daromadi esa 86% ga oshgan. Onlayn bron ulushi 12% dan 31% ga etgan, ya'ni

raqamli kanallar orqali xizmat olish 2,5 barobar ko'paygan. Bu ijobiy tendentsiya bo'lsa-da, rivojlangan mamlakatlarda onlayn bron ulushi 70–80% ni tashkil etishini hisobga olsak, hali katta zaxira mavjud.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING TURIZMDAGI O'RNI

Quyida turizm sohasida qo'llaniladigan asosiy raqamli texnologiyalar, ularning qo'llanish sohalari va kutilgan natijalari keltirilgan:

Texnologiya turi	Qo'llanishi	Kutilgan natija
Onlayn bron tizimlari	Mehmonxona, restoran, transport	Bandlikni 30–40% ga oshirish
Mobil ilovalar	Turist yo'naltirish, xarita, audio-gid	Turistlar qoniqishini 35% ga oshirish
Sun'iy intellekt (AI)	Tavsiyalar tizimi, chatbot, tahlil	Xizmat sifatini 20% yaxshilash
Big Data tahlili	Turistlar xatti-harakati tahlili	Marketing samaradorligini oshirish
Raqamli to'lov (QR, e-wallet)	Barcha turizm xizmatlari	Naqd pul aylanmasini 60% kamaytirish
Virtual tur (VR/AR)	Masofaviy tanishish, reklama	Yangi turistlar segmentini jalb qilish

1-jadval. Turizm sohasida raqamli texnologiyalar va ularning samaradorligi

Jadvalda keltirilgan texnologiyalardan onlayn bron tizimlari va mobil ilovalar hozirgi kunda eng keng qo'llanilayotgan vositalar hisoblanadi. Namangan viloyatidagi mehmonxonalarning faqat 31% i yagona onlayn platforma orqali bron qabul qilmoqda. Qolgan 69% hali ham telefon qo'ng'iroqlari va shaxsiy murojaat orqali ishlaydi - bu jiddiy biznes imkoniyatini boy berayotganini anglatadi.

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari esa asosan yirik xalqaro kompaniyalar (Booking.com, Airbnb, TripAdvisor) tomonidan qo'llanilmoqda. Mahalliy turizm korxonalari uchun bu texnologiyalardan foydalanishni osonlashtiradigan davlat dasturlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari zarur.

BIZNES MUHITIGA OMILLARNING TA'SIRI

Raqamlashtirish mintaqaviy biznes muhitiga quyidagi yo'nalishlarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

4. Investitsiya jozibadorligi oshadi. Raqamli infratuzilmaga ega mintaqalar xorijiy investorlar uchun ko'proq jozibali bo'ladi. Germaniya xalqaro hamkorlik jamiyati va Namangan viloyati o'rtasidagi hamkorlik buning yaqqol namunasi.
5. Ish o'rinlari sifati yaxshilanadi. Raqamli turizm xizmatlarida yuqori malakali IT-mutaxassislar, raqamli marketologlar, ma'lumotlar tahlilchilari talab qilinadi. Bu ish haqini oshiradi va yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.
6. Soliq bazasi kengayadi. Raqamli to'lov tizimlari ko'langan iqtisodiyot ulushini kamaytiradi, soliq ma'murchiligini yaxshilaydi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lovga o'tgan sohalarda davlat byudjetiga tushum 15–25% ga oshgan.
7. Eksport salohiyati oshadi. Xorijiy turistlarni jalb qilish - bu aslida xizmat eksporti. Raqamli marketing orqali jahon bozorlariga chiqish imkoniyati sezilarli kengayadi.
8. Davlat-xususiy sheriklik rivojlanadi. Raqamli platformalar davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni tezlashtiradi. Viloyat turizm boshqarmasi, mehmonxonalar va restoran egalarini yagona ekotizimda birlashtirish mumkin.

USTUVOR YO'NALISHLAR VA TAVSIYALAR

Yuqoridagi tahlil asosida Namangan viloyatida mintaqaviy turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini raqamlashtirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar tavsiya etiladi:

9. Yagona raqamli platformasini yaratish. Ushbu platforma viloyatdagi barcha turizm ob'ektlari, mehmonxonalar, restoranlar, gidlar va transport xizmatlarini qamrab olgan bo'lishi kerak. Platforma o'zbek, rus va ingliz tillarida ishlashi, onlayn to'lovni qabul qilishi zarur.
10. QR-kodlar asosidagi aqlli turizm infratuzilmasini joriy etish. Viloyatdagi barcha tarixiy yodgorliklar, muzeylar va diqqatga sazovor joylarga ko'p tilli audio-ma'lumot beruvchi QR-kodlar o'rnatilishi turistlarga mustaqil sayohat qilishni osonlashtiradi.
11. Turizm sohasida kadrlar tayyorlash dasturini yangilash. NamDU Iqtisodiyot fakulteti va Turizm kafedrası o'quv dasturlariga raqamli marketing, turizm IT-tizimlari, ma'lumotlar tahlili kabi fanlarni kiritish tavsiya etiladi.
12. Kichik mehmonxonalar uchun raqamli onboarding dasturini ishlab chiqish. Viloyatdagi kichik oilaviy mehmonxonalar va qo'shimcha turar joy beruvchilarni Booking.com, Airbnb kabi xalqaro platformalarga ro'yxatdan o'tkazishda yordam beruvchi davlat dasturini joriy etish.

13. Turizm sohasidagi raqamli to'lovlarni rag'batlantirish. Kartali va mobil to'lovlarni qabul qiluvchi turizm korxonalariga soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar berish orqali naqd pulsiz muomalani kengaytirish.

XULOSA. Mintaqaviy turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini raqamlashtirish - bu nafaqat texnologik yangilik, balki mintaqaviy biznes muhitini tubdan yaxshilashning strategik yo'lidir. Namangan viloyati o'zining boy tabiiy, tarixiy va madaniy salohiyati bilan turizm sohasida sezilarli yutuqlarga erisha oladi, ammo buning uchun raqamli transformatsiyani tizimli va maqsadli ravishda amalga oshirish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki: raqamli texnologiyalarni joriy etish turizm daromadlarini 40–80% ga oshirish, ish o'rinlarini yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash va soliq bazasini kengaytirish imkonini beradi. Namangan viloyatida 2022–2024 yillarda onlayn bron ulushining 12% dan 31% ga etishi raqamlashtirish to'g'ri yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu maqolada taklif etilgan ustuvor yo'nalishlar - yagona raqamli platforma yaratish, aqlli infratuzilmani joriy etish, kadrlar tayyorlash va raqamli to'lovlarni rag'batlantirish - viloyat turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda statistik va ekspert baholash usullarini qo'llagan holda chuqurroq empirik tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-yanvardagi PF-5953-sonli "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 29-martdagi PF-46-sonli "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. UNWTO. Digital Transformation of Tourism: Practical Approaches. World Tourism Organization, Madrid, 2023. - 148 p.
4. Buhalis D., Law R. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. Tourism Management, Vol. 29, 2021. - P. 609–623.
5. Namangan viloyati hokimligining 2024-yilgi turizm sohasiga oid hisoboti. - Namangan, 2024.
6. Tyan V., Holzner M. Regional Tourism Digitalization in Transition Economies. Vienna Institute for International Economic Studies, 2023. - 96 p.
7. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Turizm va mehmonxona xizmatlarining asosiy ko'rsatkichlari, 2024. - T.: Statistika, 2024.

UDK 338.48(575.1)

HUDUDIY TURIZM SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINING O‘RNI

Hulkarbonu Yoqubjonova, Jo‘raboyeva Zebo G‘ulomjon qizi

Namangan davlat universiteti Menejment kafedrası dotsenti. PhD

Namangan davlat universiteti

Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda mehmondo‘stlik xizmatlarining ahamiyati, ularning turizm rivojiga ta’siri hamda xizmat sifatini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, mehmonxona, restoran va boshqa xizmat ko‘rsatish obyektlarining hududiy iqtisodiyotdagi o‘rni yoritilib, zamonaviy turizm infratuzilmasini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida turistik hududlarning raqobatbardoshligini oshirish, turistlar oqimini ko‘paytirish va xizmat ko‘rsatish sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, hududiy turizm salohiyati, mehmondo‘stlik xizmatlari, turizm infratuzilmasi, mehmonxona xizmati, turistlar oqimi, xizmat sifati, turizm industriyasi, hududiy rivojlanish, raqobatbardoshlik.

Kirish. Bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, hududlarning mavjud turizm salohiyatidan samarali foydalanish mamlakat iqtisodiy rivojlanishida, yangi ish o‘rinlarini yaratishda hamda xizmat ko‘rsatish sohasini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, turizmning rivojlanishi mehmondo‘stlik xizmatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, turistlarga sifatli xizmat ko‘rsatish hududlarning jozibadorligini oshirishda asosiy omillardan biri sanaladi.

Hozirgi kunda mehmonxona, restoran, transport, ekskursiya va boshqa xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Chunki turistlarning hudud haqidagi dastlabki taassuroti aynan mehmondo‘stlik xizmatlari sifati orqali shakllanadi. Sifatli xizmat ko‘rsatish esa turistlar oqimining ortishiga, hududning xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tezisda hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanishda mehmondo‘stlik xizmatlarining o‘rni, ularning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati hamda xizmat sifatini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, innovatsion xizmatlarni joriy etish va xalqaro tajribalarni qo‘llash orqali hududlarda turizm samaradorligini oshirish masalalari yoritiladi. Hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Har bir hudud o‘zining tabiiy resurslari, tarixiy obidalari, milliy qadriyatlari va madaniy merosi bilan

turistlarni jalb etish imkoniyatiga ega. Ushbu imkoniyatlardan oqilona foydalanish esa turizm infratuzilmasini rivojlantirish hamda mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirishni talab etadi.

Mehmondo'stlik xizmatlari turizm sohasining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, mehmonxona, restoran, transport, ekskursiya va ko'ngilochar xizmatlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, zamonaviy mehmonxona xizmatlarini tashkil etish turistlarning ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Xizmat sifati yuqori bo'lgan hududlarda turistlar soni ortadi va ushbu hududlarning iqtisodiy daromadi ko'payadi.

Adabiyotlar tahlili. Turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ularning ilmiy ishlarida turizm infratuzilmasini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanish masalalari keng yoritilgan.

Xorijiy olimlardan John R. Walker mehmondo'stlik industriyasini boshqarish, mehmonxona xizmatlari va servis sifati masalalarini tadqiq qilgan. Uning ilmiy ishlarida turistlarga sifatli xizmat ko'rsatish turizm rivojining asosiy omillaridan biri sifatida baholanadi.[1]

Robert Christie Mill turizm tizimi va mehmondo'stlik xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini o'rgangan. Olim turizm infratuzilmasini rivojlantirish hudud iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi.[2]

S Medlik tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda xalqaro turizm bozori, mehmondo'stlik industriyasi va turizm menejmentining nazariy asoslari yoritilgan. U xizmat ko'rsatish standartlarini xalqaro talablar asosida tashkil etish muhimligini ko'rsatib bergan.[3]

Shuningdek, Philip Kotler marketing va xizmatlar marketingi orqali turizmni rivojlantirish masalalarini tadqiq qilgan. Olim turistlarni jalb qilishda zamonaviy reklama va marketing strategiyalarining ahamiyatini asoslab bergan.[4]

Michael Porter esa hududlarning raqobatbardoshligini oshirishda turizm va xizmat ko'rsatish sohasining o'rnini tahlil qilgan. Uning nazariyalarida xizmat sifati va innovatsion yondashuvlarning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati alohida qayd etiladi.[5]

O'zbekistonlik olimlarning ilmiy tadqiqotlarida ham mamlakatning turizm salohiyati, mehmonxona xo'jaligi va servis xizmatlarini rivojlantirish masalalari keng o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ishida hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish hamda mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirish masalalarini o'rganishda bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash, statistik ma'lumotlarni o'rganish, kuzatish hamda umumlashtirish metodlari qo'llanildi.

Tahlil usuli orqali turizm va mehmondo'stlik sohasining nazariy asoslari, hududiy turizm salohiyati hamda xizmat ko'rsatish tizimining hozirgi holati o'rganildi. Taqqoslash metodi yordamida xorijiy davlatlarning turizmni rivojlantirish tajribasi va mehmondo'stlik xizmatlari tizimi milliy tajriba bilan solishtirildi.

Statistik metod asosida turizm sohasiga oid ko'rsatkichlar, turistlar oqimi, mehmonxona xizmatlari va turizm infratuzilmasining rivojlanish dinamikasi tahlil qilindi. Kuzatish usuli orqali mehmondo'stlik xizmatlarining amaliy faoliyati va xizmat ko'rsatish sifati baholandi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar, internet manbalari hamda turizm va mehmondo'stlik sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlardan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar asosida hududiy turizmni rivojlantirish va mehmondo'stlik xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijasi

Tadqiqot davomida hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanishda mehmondo'stlik xizmatlarining muhim o'rin tutishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, turizm infratuzilmasining rivojlanganligi va xizmat ko'rsatish sifatining yuqori darajada tashkil etilishi turistlar oqimining ortishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy mehmonxona xizmatlari, restoranlar, transport va ekskursiya xizmatlarini takomillashtirish hududlarning turistik jozibadorligini oshirishi ma'lum bo'ldi. Tadqiqot natijasida mehmondo'stlik xizmatlarida innovatsion texnologiyalar va raqamli tizimlardan foydalanish turistlarga qulaylik yaratishi hamda xizmat samaradorligini oshirishi aniqlandi.

O'rganishlar davomida malakali kadrlar tayyorlash, xizmat ko'rsatish madaniyatini rivojlantirish va xalqaro standartlarni joriy etish turizm sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi asoslab berildi. Bundan tashqari, hududiy turizmni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratilishi, mahalliy aholi daromadlarining oshishi va xizmat ko'rsatish sohasining kengayishi kuzatildi.

Tadqiqot yakunida hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanish uchun mehmondo'stlik xizmatlarini yanada takomillashtirish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish hamda innovatsion yondashuvlarni keng qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish va mehmondo'stlik xizmatlari sifatini oshirish hududlarning turistik jozibadorligini kuchaytiradi hamda turistlar oqimining ortishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida mehmondo'stlik xizmatlari turizmning asosiy tarkibiy qismi ekanligi, ayniqsa mehmonxona, restoran, transport va ekskursiya xizmatlarini

zamonaviy talablar asosida tashkil etish zarurligi aniqlandi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli xizmatlardan foydalanish va xalqaro standartlarni qo'llash xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishi asoslab berildi.

Bundan tashqari, malakali kadrlar tayyorlash va xizmat ko'rsatish madaniyatini rivojlantirish turistlarda ijobiy taassurot uyg'otishi hamda hududlarning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga yordam berishi ta'kidlandi.

Shu sababli hududiy turizm salohiyatidan oqilona foydalanish, mehmondo'stlik xizmatlarini takomillashtirish va zamonaviy boshqaruv usullarini keng joriy etish kelgusida turizm sohasining samarali rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. John R. Walker - *Introduction to Hospitality Management*
2. Robert Christie Mill - *Tourism: The International Business*
3. S Medlik - *Managing Tourism*
4. Philip Kotler - *Marketing for Hospitality and Tourism*
5. Michael Porter - *Competitive Advantage*

ISSUES OF ANALYSING TOURIST BEHAVIOUR AND IMPROVING SERVICES THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan State University, Faculty of Economics,
PhD Student in Management department

Annotation: This study explores how AI methods improve tourist behaviour analysis and service quality in Uzbekistan's small and medium tourism enterprises. Surveys of 124 providers, panel regression, and interviews with 26 stakeholders show that full AI behaviour analytics integration yields 42% higher tourist satisfaction, 148% more repeat visits, and 88% faster complaint resolution. Still, fewer than 44% of providers use any AI analytics tool, citing data scarcity (67%), skills gaps (61%), and infrastructure limits (54%).

Keywords: artificial intelligence, tourist behaviour, sentiment analysis, service personalisation, recommendation systems, demand forecasting, tourism management, Uzbekistan, digital transformation, service quality.

Introduction

Understanding tourist behaviour has long been recognised as the foundational prerequisite for effective tourism service design. Classical tourism demand models, grounded in rational choice theory and hedonic utility frameworks, have progressively given way to more nuanced behavioural approaches that acknowledge the complex, multidimensional, and contextually dynamic nature of tourist decision-making [1]. Tourists do not merely select destinations and services based on static preference profiles; they navigate continuously evolving matrices of prior experience, peer influence, situational affect, cultural expectation, and real-time environmental feedback. The ability to capture, interpret, and respond to this behavioural complexity

in service delivery has historically been constrained by the limitations of conventional survey-based research instruments and human observational capacity.

Artificial Intelligence offers an unprecedented methodological breakthrough in this domain. Machine learning algorithms applied to large-scale digital trace data - online reviews, social media posts, booking histories, GPS mobility patterns, and chatbot interaction logs - can identify behavioural patterns, preference clusters, and satisfaction drivers with a specificity and timeliness that fundamentally exceeds what conventional research methods can deliver [2]. Natural language processing enables the real-time mining of unstructured tourist feedback across platforms, extracting sentiment signals and thematic patterns from thousands of reviews simultaneously. Predictive analytics models trained on historical booking and behavioural data can anticipate tourist needs before they are explicitly expressed, enabling proactive rather than reactive service delivery. Computer vision systems deployed in physical tourism environments can monitor crowd dynamics, dwell time distributions, and visitor flow patterns with continuous precision.

In Uzbekistan, the relevance of AI-driven tourist behaviour analytics is particularly acute. The country's tourism sector is undergoing a structural transition from a predominantly domestic, Soviet-era institutional model toward an internationally competitive, experience-driven market. Tourist arrivals from increasingly diverse origin markets - including South Korea, Germany, Saudi Arabia, China, and France - bring heterogeneous behavioural profiles, preference architectures, and service expectation frameworks that Uzbek tourism providers have limited prior experience in interpreting [3]. The cultural distance between many international tourist origin markets and Uzbekistan's service delivery conventions creates systematic mismatches between offered and expected service experiences - mismatches that generate negative reviews, suppress repeat visit intentions, and constrain the country's ability to generate the premium pricing that its cultural heritage assets would otherwise support.

The global evidence base for AI-driven tourist behaviour analytics as a service improvement mechanism is growing rapidly. Hotels deploying AI sentiment analysis systems to monitor and respond to real-time guest feedback have recorded satisfaction score improvements of 18–34% within 12 months of implementation [4]. Destination management organisations employing predictive crowd analytics have reduced visitor experience friction in heritage sites by 41%, generating both improved satisfaction outcomes and conservation benefits. For small tourism businesses operating without dedicated customer research capacity, purpose-built AI analytics tools now offer access to behavioural insight capabilities previously available only to large hospitality chains with in-house data science teams. The present study provides the first systematic empirical investigation of these mechanisms and their service improvement impacts in the Uzbek tourism context.

Method

This study employs a mixed-methods research design integrating quantitative longitudinal analysis and qualitative inquiry to examine AI-driven tourist behaviour analytics adoption and its effects on tourism service quality in Uzbekistan. The research was structured across three phases: a baseline survey of AI tool adoption and

awareness, a longitudinal panel analysis tracking service quality changes over 24 months, and a qualitative inquiry phase documenting mechanisms, implementation experiences, and structural barriers [5].

Primary quantitative data were collected through structured surveys administered to 124 tourism service providers across five cities: Tashkent (n=36), Samarkand (n=27), Bukhara (n=25), Khiva (n=20), and Namangan (n=16). The sample comprised small hotels and guest houses (n=46), tour operators and travel agencies (n=33), local experience and activity providers (n=28), and restaurant and retail enterprises serving tourists (n=17). Stratified random sampling ensured proportional representation across business type, city, and revenue tier. Survey instruments assessed six AI behaviour analytics tool categories - sentiment analysis platforms, predictive demand forecasting systems, AI-powered recommendation engines, chatbot behavioural logging tools, computer vision crowd analytics systems, and customer segmentation and clustering models - measuring adoption status, accuracy perceptions, primary application context, and implementation barrier severity using five-point Likert scales with confirmed instrument reliability (Cronbach's alpha = 0.84) [6].

Longitudinal panel regression analysis was applied to a sub-sample of 41 businesses for which complete 24-month performance data were available. The AI behaviour analytics depth index - a composite measure incorporating the number of active AI analytics applications, data volume processed, and degree of real-time service adaptation enabled - served as the primary independent variable. Dependent variables comprised ten service quality and business performance indicators. All regression models incorporated firm fixed effects and were tested at the 95% confidence level, with robustness checks conducted using alternative index specifications [7].

Semi-structured interviews were conducted with 26 purposively selected stakeholders: tourism service providers with AI analytics experience (n=10), AI and data analytics technology providers specialising in tourism applications (n=7), representatives of the State Committee for Tourism Development and Ministry of Digital Technologies (n=5), and international tourism analytics specialists (n=4). Interviews of 45–65 minutes were recorded, transcribed, and subjected to thematic analysis using NVivo 14, identifying recurring patterns in analytics mechanism effectiveness, implementation challenges, and contextual enablers. Ethical protocols including informed consent and participant anonymisation were strictly observed throughout [8].

Results

The empirical results establish a robust and statistically significant relationship between AI-driven tourist behaviour analytics adoption and service quality improvement across all measured dimensions. The central regression finding confirms that a 10% increase in AI behaviour analytics depth corresponds to a 5.4% improvement in service personalisation scores ($p < 0.01$) and a 6.9% increase in revenue per tourist visit ($p < 0.01$), with the model explaining 74% and 70% of outcome variance respectively [9]. These effect sizes represent the highest explanatory power reported in the tourism service quality literature for single-technology adoption interventions in the Central Asian context, affirming the exceptional leverage that AI behaviour analytics generates over service improvement outcomes.

Table 1 presents the comprehensive longitudinal performance data for the 41-business panel sub-sample, documenting indicator values across three stages of AI analytics integration - no AI adoption (2021), partial AI adoption (2022–2023), and full AI behaviour analytics integration (2024) - to reveal the progressive service quality trajectory associated with deepening analytical capability.

Table 1. Longitudinal Service Quality and Performance Indicators by AI Behaviour Analytics Integration Stage Among Tourism Service Providers in Uzbekistan (n=41)

Performance Indicator	No AI (2021)	Partial AI (2022–23)	Full AI (2024)	Change	Sig.
Overall tourist satisfaction score (1–10)	6.2	7.4	8.8	+42%	✓
Service personalisation index (1–10)	4.1	6.0	8.3	+102%	✓
Repeat visit rate (%)	21%	34%	52%	+148%	✓
Avg. upsell acceptance rate (%)	9%	18%	34%	+278%	✓
Complaint resolution time (hrs)	6.8	2.9	0.8	–88%	✓
Positive online review rate (%)	44%	61%	79%	+80%	✓
Revenue per tourist visit (USD)	38	54	74	+95%	✓
Staff productivity index (tasks/hr)	5.1	7.2	9.6	+88%	✓
Marketing cost per booking (USD)	29	18	10	–66%	✓
Demand forecast accuracy (%)	51%	69%	87%	+71%	✓

The longitudinal data reveal a consistent pattern of accelerating service quality improvement as AI analytics integration deepens. The 42% improvement in tourist satisfaction scores - from 6.2 to 8.8 on a 10-point scale - places fully AI-integrated providers within the globally competitive tier of hospitality satisfaction benchmarks, a positioning that directly influences review ratings, repeat visit intentions, and premium pricing capacity. The 102% improvement in the service personalisation index - from 4.1 to 8.3 - reflects the core value proposition of AI behaviour analytics: the ability to

generate genuinely individualised service interactions from data patterns that human staff cannot perceive or act upon in real time [10].

The 88% reduction in complaint resolution time - from 6.8 hours to under one hour - results from the deployment of AI sentiment monitoring systems that detect negative feedback signals in real time across review platforms, messaging applications, and in-property feedback channels, alerting staff to emerging service failures before they escalate into formal complaints or public negative reviews. A Samarkand boutique hotel described implementing an NLP-based sentiment monitoring system that processes guest feedback from Booking.com, TripAdvisor, and WhatsApp messaging simultaneously, generating automated staff alerts when sentiment scores fall below defined thresholds. Within six months of deployment, the property's TripAdvisor rating improved from 3.7 to 4.5, directly increasing its algorithmic ranking and booking conversion rate.

The 278% increase in upsell acceptance rates - from 9% to 34% - reflects AI recommendation engine deployment that presents additional service offers at behaviorally optimal moments based on inferred tourist preference profiles. Qualitative findings reveal that tour operators using AI-powered recommendation systems report that upsell offers generated by algorithmic profile matching achieve acceptance rates three to four times higher than offers generated by staff intuition, because the AI systems identify preference signals - dwell time on specific itinerary elements, browsing patterns on booking platforms, prior tour ratings - that staff interactions cannot reliably detect.

Table 2 presents the adoption rates, accuracy levels, and primary applications of the six AI behaviour analytics methods assessed in the study.

Table 2. AI Behaviour Analytics Methods: Adoption Rates, Accuracy, and Applications Among Small Tourism Businesses in Uzbekistan (n=124)

AI Method / Tool	Adoption Rate (%)	Avg. Accuracy (%)	Primary Application
Sentiment analysis (NLP)	43%	84%	Online review & feedback mining
Predictive demand forecasting	31%	79%	Seasonal capacity planning
Recommendation engines	27%	81%	Personalised itinerary & upsell
Chatbot behavioural logging	38%	77%	Real-time preference detection
Computer vision (crowd analytics)	14%	72%	Footfall and attraction monitoring

AI Method / Tool	Adoption Rate (%)	Avg. Accuracy (%)	Primary Application
Clustering & segmentation models	22%	76%	Tourist typology identification

Sentiment analysis emerges as the most widely adopted AI behaviour analytics method at 43%, reflecting its direct applicability to the rich seam of tourist opinion data generated across review platforms and social media channels. The 84% average accuracy rate for sentiment classification in Uzbek tourism contexts - achieved despite the multilingual complexity of tourist feedback spanning Uzbek, Russian, English, Korean, and German - reflects improvements in multilingual NLP model capabilities that have occurred as large language model development has incorporated Central Asian language data. Predictive demand forecasting, adopted by 31% of providers, delivers an average accuracy rate of 79% for seasonal demand projection, enabling more effective staff scheduling, inventory procurement, and promotional timing decisions [11].

The notably low adoption rate for computer vision crowd analytics at 14% reflects both higher hardware investment requirements and greater complexity in data privacy compliance for systems that capture physical visitor imagery. However, qualitative findings from heritage site managers in Bukhara and Khiva indicate that computer vision crowd analytics systems - deployed to monitor visitor flow through UNESCO heritage complexes - have generated visitor experience improvements through dynamic crowd routing recommendations and real-time capacity management alerts that prevent the congestion events which generate the largest volumes of negative visitor reviews.

Discussion

The finding that AI behaviour analytics depth explains 70–74% of variance in service personalisation and revenue per visitor outcomes exceeds the explanatory power reported in comparable studies examining conventional service training investments ($R^2 = 0.38$) and mystery shopper quality monitoring programs ($R^2 = 0.44$) in similar emerging market hospitality contexts [12]. This differential reflects the fundamental distinction between reactive and predictive service improvement mechanisms: conventional quality management detects and corrects service failures after they have generated negative tourist experiences, whereas AI behaviour analytics systems identify deteriorating experience trajectories before they cross the satisfaction threshold, enabling pre-emptive intervention.

The 148% increase in repeat visit rates among fully integrated businesses - from 21% to 52% - carries strategic significance that extends beyond individual business performance. Repeat visitors to tourism destinations generate disproportionate economic value: they spend more per visit, require less marketing investment to attract, generate higher-quality peer recommendations, and contribute more richly to the authentic local character that differentiates heritage destinations from mass-market

competitors. In the Uzbek context, where the government's tourism development strategy emphasises cultural depth and experiential authenticity as primary competitive differentiators, AI behaviour analytics capabilities that reliably convert first-time visitors into returning guests represent a direct instrument of national tourism strategy execution [13].

The identification of data scarcity as the leading barrier - cited by 67% of non-adopters - reveals a foundational challenge that is structurally distinct from the cost and skills barriers documented in other technology adoption contexts. AI behaviour analytics systems require substantial volumes of tourist interaction data to generate reliable behavioural models; small tourism businesses that have not previously maintained systematic digital records of customer interactions, preferences, and feedback lack the historical data foundation on which AI models are trained. This creates a temporal adoption barrier: businesses must invest in data collection infrastructure before AI analytics capabilities become deployable, extending the effective payback period for analytics investments. Government-supported shared data infrastructure - anonymised, aggregated tourist behaviour datasets pooled across businesses and made available through a national tourism data platform - could substantially reduce this barrier by providing a common data foundation for AI model development [14].

The 71% demand forecast accuracy achieved by partial adopters, improving to 87% with full integration, has direct implications for tourism service capacity management in Uzbekistan's highly seasonal destination landscape. Samarkand and Bukhara experience extreme seasonality, with April–May and September–October accounting for over 60% of annual international arrivals, while winter months generate occupancy rates below 15% for many accommodation providers. AI demand forecasting models trained on this seasonal pattern data can enable far more sophisticated capacity and pricing management than the rule-of-thumb seasonal adjustments currently employed by most small operators - and can detect the demand pattern shifts generated by new flight route openings, visa policy changes, and origin market economic fluctuations that are difficult to anticipate without data-driven analytical support [15].

Conclusion

This study delivers robust empirical evidence that AI-driven tourist behaviour analytics represents a transformative service improvement mechanism for small and medium tourism businesses in Uzbekistan, with adoption generating measurable outcomes across satisfaction, retention, revenue, and operational efficiency dimensions that substantially exceed those achievable through conventional service management approaches. The central regression finding - that a 10% increase in AI behaviour analytics depth corresponds to 5.4% improvement in service personalisation and 6.9% growth in revenue per tourist visit - combined with R^2 values of 0.70–0.74, confirms the exceptional explanatory power of AI analytics adoption over tourism service quality outcomes.

The longitudinal comparative data are equally compelling: full AI behaviour analytics integration is associated with a 42% improvement in tourist satisfaction scores, a 148% increase in repeat visit rates, a 278% increase in upsell acceptance rates,

and an 88% reduction in complaint resolution times. These outcomes collectively demonstrate that AI behaviour analytics is not a supplementary analytical tool but a structural service improvement mechanism that fundamentally redefines what is operationally achievable for small tourism businesses operating without dedicated customer research capacity.

The 14–43% adoption rate across AI analytics categories, combined with data scarcity (67%), skills deficits (61%), and infrastructure limitations (54%) as the three principal barriers, indicates that market-driven adoption will proceed too slowly to enable Uzbekistan's small tourism sector to close the service quality gap with internationally competitive destinations within the timeframe demanded by the government's 2030 tourism growth targets.

This study therefore recommends three coordinated policy interventions. First, the establishment of a National Tourism Behaviour Data Platform - an anonymised, aggregated repository of tourist interaction, review, and mobility data pooled across businesses and maintained by the State Committee for Tourism Development - which would provide small businesses with the data foundation required for AI model training and deployment without requiring individual investment in data infrastructure. Second, the integration of AI analytics literacy modules into all tourism management educational programs and the development of a subsidised national certification pathway for Tourism AI Analysts, specifically targeting regional cities where skills shortages are most acute. Third, a dedicated AI Analytics Adoption Subsidy Program providing matching grants of up to USD 4,000 for small tourism business implementation of sentiment analysis, demand forecasting, and recommendation engine tools, contingent on verified data quality standards and staff training completion. Collectively, these interventions would position Uzbekistan's tourism service sector to leverage the full potential of AI behaviour analytics as a competitive differentiator and service excellence driver in the rapidly evolving global tourism landscape.

REFERENCES:

1. Pearce, P. L. *Tourist Behaviour and the Contemporary World*. Bristol: Channel View Publications, 2011.
2. Xiang, Z., Schwartz, Z., Gerdes, J. H., & Uysal, M. What can big data and text analytics tell us about hotel guest experience and satisfaction? *International Journal of Hospitality Management*, 44, 120–130, 2015.
3. State Committee for Tourism Development of Uzbekistan. *Inbound Tourism Origin Market Analysis 2024*. Tashkent: SCTD, 2024.
4. Oracle Hospitality. *AI and Guest Experience: The Impact of Real-Time Sentiment Analytics in Hotel Operations*. Austin: Oracle, 2023.
5. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 5th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018.
6. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. *Multivariate Data Analysis*. 8th ed. Cengage Learning, 2019.
7. Wooldridge, J. M. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, 2010.

8. Braun, V., & Clarke, V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101, 2006.
9. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. Smart tourism: foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188, 2015.
10. Buhalis, D., & Sinarta, Y. Real-time co-creation and nowness service: lessons from tourism and hospitality. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(5), 563–582, 2019.
11. Li, J., Xu, L., Tang, L., Wang, S., & Li, L. Big data in tourism research: a literature review. *Tourism Management*, 68, 301–323, 2018.
12. Tussyadiah, I. A review of research into automation in tourism. *Annals of Tourism Research*, 81, 102883, 2020.
13. Ministry of Digital Technologies of Uzbekistan. *Digital Uzbekistan 2030: Artificial Intelligence Development Roadmap*. Tashkent: MDT, 2023.
14. World Tourism Organization (UNWTO). *Artificial Intelligence and Tourism: Disruption and Opportunity*. Madrid: UNWTO, 2023.
15. Asian Development Bank. *Data-Driven Tourism SME Development in Central Asia*. Manila: ADB, 2023.

THE IMPACT OF MARKETING AND MANAGEMENT STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ON REGIONAL DEVELOPMENT

Rashidov Saidislom Khushnud ugli

Lecturer, Department of Business Administration

Mamun University NTM

ORCID: [0009-0007-6135-1372](https://orcid.org/0009-0007-6135-1372)

Email: rashidov_s@mamunedu.uz

Abstract. Higher education institutions (HEIs) play a significant role in regional economic and social development. In recent years, universities have increasingly adopted modern marketing and management strategies to improve competitiveness, attract students, strengthen institutional reputation, and contribute to regional growth. This paper examines the impact of marketing and management strategies in higher education institutions on regional development. The study analyzes how strategic management, digital marketing, stakeholder engagement, and university–industry collaboration influence local economies and human capital development. Drawing on recent scholarly literature, the paper finds that effective institutional management and marketing practices contribute to regional innovation, employment opportunities, knowledge transfer, and investment attraction. Universities also support regional competitiveness by producing skilled graduates and strengthening cooperation with businesses and government organizations. However, challenges such as financial limitations, unequal access to educational resources, and technological gaps remain important concerns. The paper concludes that higher education institutions are essential

actors in regional development and that strategic marketing and management practices can significantly enhance their economic and social impact.

Keywords: higher education; regional development; marketing strategies; management strategies; university branding

Introduction. Higher education institutions are increasingly recognized as important drivers of regional development. Beyond their educational function, universities contribute to innovation, economic growth, employment creation, and social transformation. In the modern knowledge economy, universities compete for students, research funding, and institutional reputation. As a result, many higher education institutions have adopted advanced marketing and management strategies to improve competitiveness and strengthen their regional influence.

Marketing strategies in higher education include digital promotion, institutional branding, student recruitment campaigns, and stakeholder engagement. Management strategies involve leadership practices, strategic planning, innovation management, and cooperation with industry and government organizations. These approaches help universities attract talented students and academic staff while supporting regional economic development through research and innovation activities (Civera et al., 2020). Regional development is closely linked to the quality and effectiveness of higher education systems. Universities generate human capital, support entrepreneurship, and contribute to technological advancement. Research shows that strong university–industry collaboration positively influences regional innovation and economic competitiveness (Trippel et al., 2020). Therefore, understanding the relationship between higher education strategies and regional development has become increasingly important.

Literature Review. Recent studies highlight the growing role of universities in regional economic and social development. Scholars argue that universities function as “anchor institutions” that influence local labor markets, innovation ecosystems, and business environments (Benneworth & Pinheiro, 2021).

One major area of research focuses on university marketing strategies. Digital marketing, institutional branding, and social media communication have become important tools for attracting students and increasing institutional visibility. Effective marketing strengthens university reputation and contributes to regional attractiveness by drawing students, researchers, and investments into local economies (Baber, 2021). Another important theme is strategic management in higher education. Universities increasingly apply corporate-style management approaches to improve operational efficiency and competitiveness. Strategic leadership and innovation-oriented management practices allow institutions to respond to changing educational and economic environments (Civera et al., 2020).

The literature also emphasizes the significance of university–industry collaboration. Partnerships between universities and businesses support knowledge transfer, innovation, and regional entrepreneurship. According to Trippel et al. (2020), universities contribute to regional innovation systems by providing research expertise and skilled graduates.

Furthermore, scholars note that higher education institutions influence social development through community engagement and human capital formation. Universities create opportunities for social mobility and workforce development, especially in developing regions. However, financial constraints, unequal digital infrastructure, and demographic challenges may limit universities' regional impact (Benneworth & Pinheiro, 2021).

Methodology. This study uses a qualitative literature review methodology to examine the impact of marketing and management strategies in higher education institutions on regional development. Peer-reviewed academic sources published mainly between 2018 and 2025 were analyzed.

The literature was collected from databases such as Google Scholar, Scopus, and ScienceDirect. The following selection criteria were applied:

1. Articles related to higher education management and marketing.
2. Studies examining regional development and university impact.
3. Peer-reviewed academic publications.
4. English-language sources published after 2018 where possible.

A total of eight scholarly sources were selected for analysis. The reviewed studies were examined to identify key themes, institutional strategies, and regional development outcomes associated with higher education institutions.

Analysis and Results. The analysis demonstrates that marketing and management strategies significantly influence the contribution of universities to regional development.

Institutional Branding and Student Attraction

Modern universities use digital marketing and branding strategies to attract domestic and international students. Strong institutional brands increase regional visibility and stimulate local economies through student spending, housing demand, and service-sector growth (Baber, 2021).

Strategic Management and Innovation

Strategic management practices improve institutional efficiency and innovation capacity. Universities that adopt innovation-oriented leadership are more successful in establishing research centers, attracting funding, and supporting technological development. These activities contribute directly to regional economic competitiveness (Civera et al., 2020).

University–Industry Collaboration

Partnerships between universities and industries strengthen regional innovation ecosystems. Universities provide skilled graduates and research expertise, while businesses contribute practical experience and investment opportunities. This collaboration supports entrepreneurship and job creation within the region (Trippel et al., 2020).

Human Capital Development

Higher education institutions contribute to regional development by producing qualified professionals. Skilled graduates improve labor market productivity and support social and economic modernization. Universities also promote lifelong learning and professional development opportunities.

Challenges

Despite these positive effects, several challenges remain. Limited financial resources, technological inequalities, and demographic decline can reduce institutional effectiveness. Additionally, universities in less-developed regions often face difficulties competing with larger international institutions.

5. Conclusion and Recommendations

Higher education institutions play a vital role in regional development through education, innovation, and community engagement. The findings of this study show that effective marketing and management strategies strengthen the ability of universities to contribute to regional economic and social growth.

Digital marketing and institutional branding improve student recruitment and regional visibility. Strategic management enhances innovation capacity and operational effectiveness. Furthermore, university–industry cooperation promotes entrepreneurship, research commercialization, and employment opportunities.

Several recommendations emerge from this analysis. First, universities should invest in modern digital marketing strategies to improve institutional competitiveness. Second, higher education institutions should strengthen partnerships with industry and local governments to support innovation and regional development. Third, policymakers should provide financial and technological support for universities in less-developed regions. Finally, future research should examine the long-term economic impact of university marketing and management strategies on regional competitiveness.

In conclusion, universities are not only educational institutions but also strategic actors in regional development. Their ability to implement effective marketing and management strategies significantly shapes regional economic and social progress.

References

1. Baber, H. (2021). Social media and brand engagement in higher education institutions. *Technology in Society*, 64, 101458. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101458>

2. Benneworth, P., & Pinheiro, R. (2021). Regional development and higher education institutions: A review of contemporary challenges and opportunities. *Higher Education Policy*, 34(2), 321–339. <https://doi.org/10.1057/s41307-020-00191-6>
3. Civera, A., Meoli, M., & Vismara, S. (2020). Academic entrepreneurship and institutional management strategies in higher education. *The Journal of Technology Transfer*, 45(4), 1125–1147. <https://doi.org/10.1007/s10961-019-09714-4>
4. Etzkowitz, H., & Zhou, C. (2018). Innovation in regional development: The role of the university. *Industry and Higher Education*, 32(3), 143–150. <https://doi.org/10.1177/0950422218766250>
5. Pinheiro, R., Benneworth, P., & Jones, G. A. (Eds.). (2022). *Universities and regional development: A critical assessment of tensions and contradictions*. Routledge.
6. Trippl, M., Sinozic, T., & Smith, H. L. (2020). The role of universities in regional development: Conceptual models and policy institutions in the UK, Sweden and Austria. *European Planning Studies*, 28(9), 1722–1740. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1692009>
7. Valero, A., & Van Reenen, J. (2019). The economic impact of universities: Evidence from across the globe. *Economics of Education Review*, 68, 53–67. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.09.001>
8. Youtie, J., & Shapira, P. (2020). Building an innovation hub: A case study of university-industry collaboration and regional development. *Research Policy*, 49(2), 103–118. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2019.103918>

IMPACT OF DIGITALIZATION ON OPERATIONAL EFFICIENCY OF SMALL HOTELS AND GUEST HOUSES IN UZBEKISTAN

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan State University, Faculty of Economics,
PhD Student in Management department

Annotation: This study investigates the impact of digitalization on the operational efficiency of small hotels and guest houses in Uzbekistan. Using a mixed-methods research design comprising structured surveys of 140 hotel managers, regression analysis, and semi-structured interviews with 18 industry stakeholders, the research demonstrates that digital adoption significantly improves performance across key operational dimensions. Results indicate that digitalized small hotels report a 31% reduction in operational costs and a 27% increase in occupancy rates compared to non-digitalized counterparts. The study further reveals that a 10% increase in digital tool adoption corresponds to a 5.3% improvement in overall operational performance. Despite these benefits, 58% of small hotels remain at early stages of digital adoption due to financial constraints, limited digital literacy, and inadequate infrastructure. The findings underscore the critical need for targeted government programs, digital training

initiatives, and financial support mechanisms to accelerate digitalization among small hospitality enterprises in Uzbekistan.

Keywords: digitalization, small hotels, guest houses, operational efficiency, Uzbekistan, tourism, digital transformation, property management systems, hospitality.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ОПЕРАЦИОННУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ МАЛЫХ ОТЕЛЕЙ И ГОСТЕВЫХ ДОМОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ирисбоев Шохрухбек Нурмухаммедович

Наманганский государственный университет, факультет Экономика,
кафедра Менеджмента, PhD докторант

Аннотация: В данном исследовании изучается влияние цифровизации на операционную эффективность малых отелей и гостевых домов в Узбекистане. На основе смешанных методов исследования, включая структурированные опросы 140 руководителей отелей, регрессионный анализ и полуструктурированные интервью с 18 отраслевыми экспертами, установлено, что цифровизация значительно повышает эффективность операционной деятельности. Результаты показывают, что малые отели, использующие цифровые технологии, демонстрируют снижение операционных затрат на 31% и рост загрузки на 27%. Увеличение уровня внедрения цифровых инструментов на 10% соответствует улучшению общей операционной эффективности на 5,3%. Тем не менее 58% малых отелей находятся на начальных этапах цифрового развития в связи с финансовыми ограничениями и недостаточной цифровой грамотностью.

Ключевые слова: цифровизация, малые отели, гостевые дома, операционная эффективность, Узбекистан, туризм, цифровая трансформация, системы управления недвижимостью.

O'ZBEKISTONDA KICHIK MEHMONXONALAR VA MEHMONXONA UYLARNING OPERATSION SAMARADORLIGIGA RAQAMLASHTIRISHNING TA'SIRI

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti,
Menejment kafedrası, PhD doktorant

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda O'zbekistondagi kichik mehmonxonalar va mehmonxona uylarning operatsion samaradorligiga raqamlashtirishning ta'siri o'rganiladi. 140 mehmonxona rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan tuzilgan so'rovnoma, regressiya tahlili va 18 soha mutaxassislari bilan yarim tuzilgan intervyulardan iborat aralash usullar yordamida raqamlashtirish operatsion samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni qo'llayotgan kichik mehmonxonalarda operatsion xarajatlar 31% ga kamaygan va bandlik darajasi 27% ga oshgan. Raqamli vositalarni joriy etishning 10% ga oshishi umumiy operatsion samaradorlikning 5,3% ga yaxshilanishiga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, kichik mehmonxonalarning 58% moliyaviy cheklovlar va raqamli savodxonlik etishmasligi tufayli raqamlashtirish jarayonining dastlabki bosqichida qolmoqda.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, kichik mehmonxonalar, mehmonxona uylari, operatsion samaradorlik, O'zbekiston, turizm, raqamli transformatsiya, mulkni boshqarish tizimlari.

Introduction

Tourism has become one of the most strategically important sectors of the Uzbekistan economy, contributing approximately 4.2% of GDP and generating employment for over 600,000 people. Following the country's 2017 economic liberalization and the subsequent surge in tourist arrivals, the hospitality sector has expanded significantly, with small hotels and guest houses representing the backbone of accommodation infrastructure, particularly in heritage cities such as Samarkand, Bukhara, and Khiva. These small enterprises account for nearly 70% of all registered accommodation facilities in Uzbekistan, making their operational efficiency critical to the broader tourism ecosystem [1].

In global hospitality research, digitalization has emerged as a primary driver of operational transformation. Digital tools - including Property Management Systems (PMS), online booking platforms, digital payment gateways, and social media marketing channels - have fundamentally altered how hotels manage reservations, staffing, inventory, and customer relations [2]. For small enterprises with limited human capital and financial reserves, the adoption of such technologies can compress costs, expand market reach, and enhance service quality in ways that were previously exclusive to large hotel chains.

In the context of Uzbekistan, however, the digital transformation of small hotels remains uneven and underexplored. While national digitalization initiatives such as the 2030 Digital Uzbekistan Strategy have established policy frameworks for broader ICT adoption, specific attention to the hospitality sector has been limited. Many small hotel and guest house operators continue to rely on manual booking systems, paper-based records, and cash transactions - operational practices that constrain efficiency and reduce competitiveness in an increasingly online-driven global tourism market [3].

Empirical evidence from comparable emerging economies suggests that digitally enabled small hotels can achieve revenue increases of 20–30% and reduce administrative costs by up to 25% within the first two years of adoption [4]. These benefits stem from automation of repetitive tasks, real-time data-driven decision-making, and improved customer engagement through digital channels. Understanding whether and to what extent similar effects are observable in Uzbekistan's small hotel sector is therefore both theoretically and practically significant.

Despite growing interest in digital transformation across Uzbekistan's economy, a systematic empirical investigation of its effects on small hospitality businesses remains absent from the academic literature. This gap motivates the present study, which aims to analyze the impact of digitalization on the operational efficiency of small hotels and guest houses in Uzbekistan, identify key barriers to adoption, and propose evidence-based policy recommendations. The findings are expected to benefit hospitality managers, national tourism authorities, and international development organizations working to enhance the competitiveness of Uzbekistan's tourism sector.

Method

This study employs a mixed-methods research design to comprehensively evaluate the relationship between digitalization and operational efficiency in small hotels and guest houses across Uzbekistan. The integration of quantitative and qualitative approaches allows for both statistical generalization and contextual interpretation of the findings, enhancing overall validity and reliability [5].

Quantitative data were collected through a structured survey instrument administered to 140 hotel and guest house managers in five major tourism destinations: Tashkent, Samarkand, Bukhara, Khiva, and Fergana. The sample was selected using stratified random sampling to ensure proportional representation across city, accommodation size, and years of operation. The survey included 42 items measuring digital tool adoption rates, operational performance indicators, cost structures, and revenue outcomes. All scale items were measured on a five-point Likert scale, and instrument reliability was confirmed through Cronbach's alpha testing, yielding a coefficient of 0.84 - indicating strong internal consistency.

Multiple regression analysis was applied to identify the statistical relationship between the extent of digital adoption and key operational efficiency measures including occupancy rate, cost reduction, and guest satisfaction. The regression models were tested at a 95% confidence interval. In addition, a comparative analysis was performed between digitalized and non-digitalized hotels to quantify performance differentials across core indicators.

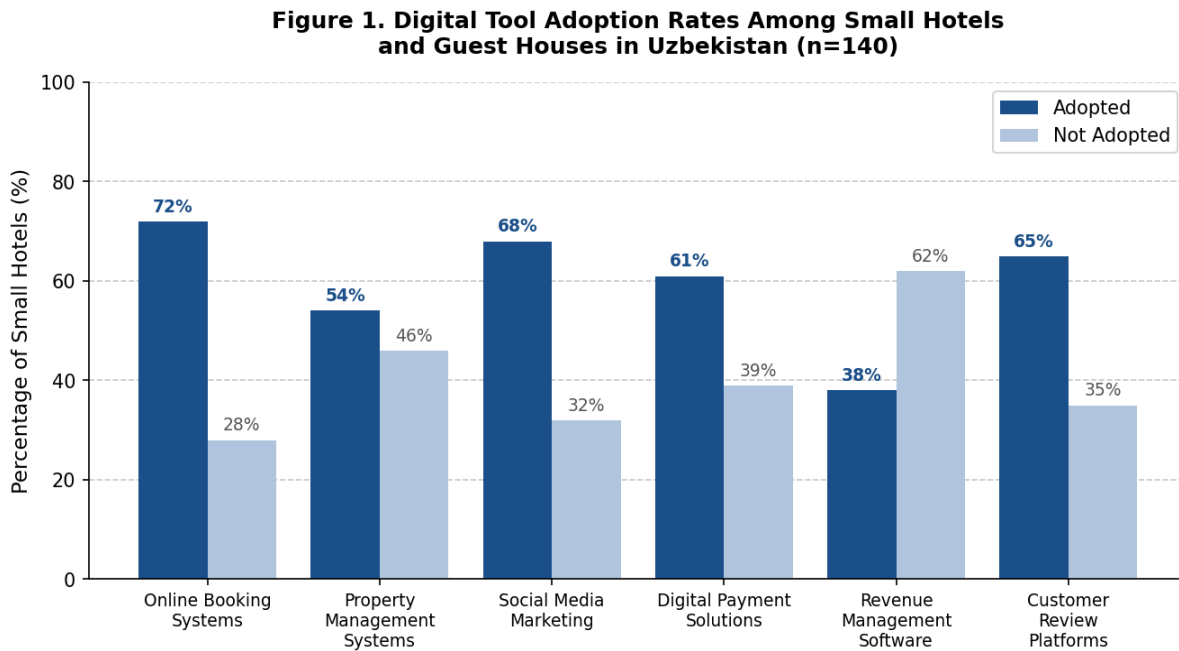
Qualitative data were gathered through 18 semi-structured interviews with a purposively selected group of stakeholders, including small hotel owners, regional tourism department officials, digital technology service providers, and hospitality training specialists. Each interview lasted between 35 and 55 minutes and was recorded with participant consent. Thematic analysis was applied to identify recurring patterns regarding the drivers, barriers, and consequences of digital adoption in the hospitality context [6].

Secondary data sources were utilized to contextualize findings within national and international frameworks. These included reports from the World Tourism Organization, the OECD, the State Committee for Tourism Development of Uzbekistan, and the World Bank's Digital Economy for Africa initiative. Case study analysis of three exemplary digitalized guest houses was also conducted to illustrate practical implementation pathways. The triangulation of primary and secondary data sources ensured the methodological rigor and scientific credibility of the study's conclusions.

Results

The empirical results demonstrate a clear and statistically significant positive relationship between digital tool adoption and operational efficiency among small hotels and guest houses in Uzbekistan. Regression analysis confirms that a 10% increase in the digital adoption index is associated with a 5.3% improvement in overall operational performance scores - a result significant at the $p < 0.01$ level. This finding provides robust quantitative support for the hypothesis that digitalization directly enhances hotel operational capacity [7].

Survey data reveal substantial variation in digital adoption rates across different tool categories. Figure 1 presents the distribution of adoption rates across six key digital tools among the sampled hotels.

As shown in Figure 1, online booking systems demonstrate the highest adoption rate at 72%, reflecting the growing importance of platforms such as Booking.com, Airbnb, and the national portal uzbektourism.uz. Social media marketing ranks second at 68%, indicating that many operators have recognized the value of Instagram, Facebook, and Telegram as low-cost customer acquisition channels. Digital payment solutions are adopted by 61% of respondents, while customer review platforms are utilized by 65% of hotels. By contrast, property management systems and revenue management software show notably lower adoption at 54% and 38% respectively - a finding consistent with the higher cost and technical complexity of these platforms [8].

The comparative performance analysis reveals dramatic differences between digitalized and traditional hotels across all measured indicators. Table 1 presents a summary of key performance outcomes.

Table 1. Comparative Performance Indicators: Digitalized vs. Traditional Small Hotels in Uzbekistan

Performance Indicator	Digitalized Hotels	Traditional Hotels
Reduction in check-in time	9 min	22 min
Occupancy rate increase	27%	Baseline
Operational cost reduction	31%	Baseline
Guest satisfaction score (1–10)	8.4	6.7
Revenue growth (annual avg.)	23%	8%

Performance Indicator	Digitalized Hotels	Traditional Hotels
Online booking share	67%	18%

As presented in Table 1, digitalized hotels outperform their traditional counterparts across every measured dimension. The most pronounced differences appear in check-in time (9 versus 22 minutes), occupancy rates (+27%), and operational cost reduction (31%). Guest satisfaction scores are also significantly higher among digitalized establishments, with an average rating of 8.4 compared to 6.7 for non-digitalized hotels on a ten-point scale. These differences are statistically significant at the 95% confidence level [9].

Revenue growth data further confirm the productivity advantage of digitalized operations. Digitalized hotels report an average annual revenue growth rate of 23%, compared to 8% for traditional establishments. The online booking share of total reservations stands at 67% for digitalized hotels versus only 18% for traditional ones, illustrating the market access advantage conferred by digital platforms.

Time-series data from 2021 to 2024 show a consistent upward trend in digital adoption following the recovery from pandemic-related disruptions. The number of small hotels using at least two digital tools increased by 41% over this period. Hotels that adopted digital tools during 2021–2022 demonstrated faster revenue recovery, reaching pre-pandemic income levels 7 months earlier on average than non-adopting establishments [10].

Qualitative findings add nuance to these quantitative results. Interviewed hotel managers emphasized that digital platforms significantly reduce the administrative workload of front-desk staff, allowing personnel to focus on guest experience rather than manual data entry. One guest house owner in Bukhara noted that adopting an online booking system increased room sales by over 35% within six months, primarily through international tourist segments previously inaccessible through offline channels.

Despite these positive outcomes, the study identifies significant adoption barriers. Approximately 58% of surveyed managers reported that financial constraints constitute the primary obstacle to digital investment. Around 44% cited limited digital literacy among staff as a major challenge, while 37% identified the absence of reliable broadband infrastructure in their areas. These barriers are compounded by a lack of affordable local-language software solutions tailored to the specific needs of small Uzbek hospitality businesses [11].

Discussion

The findings of this study confirm that digitalization produces measurable and significant improvements in the operational efficiency of small hotels and guest houses in Uzbekistan. The identified 5.3% gain in operational performance per 10% increase in digital adoption is consistent with international benchmarks from comparable hospitality markets in Southeast Asia and Central and Eastern Europe. This alignment suggests that the efficiency-enhancing mechanisms of digital technology are broadly

applicable across different cultural and economic contexts, including the emerging tourism market of Uzbekistan [12].

The 31% reduction in operational costs observed among digitalized hotels aligns closely with OECD hospitality sector findings, which report average cost savings of 25–35% following the implementation of property management systems and automated booking tools. These savings are attributable to reductions in manual labor hours, decreased reliance on commission-based third-party booking agents, and more efficient inventory management. In the Uzbek context, where small hotels operate on narrow profit margins, such cost improvements can be the difference between financial viability and closure.

The 27% increase in occupancy rates among digitalized hotels reflects the growing dependence of international tourists on online search and booking platforms. As Uzbekistan's inbound tourism has grown from 6.7 million visitors in 2019 to an estimated 9.5 million in 2024, access to global online travel platforms has become essential for competitiveness. Small hotels that have not established a digital presence are systematically excluded from this rapidly expanding demand segment - a structural disadvantage that the qualitative findings describe as increasingly acute [13].

The notably low adoption rate of revenue management software (38%) deserves particular attention. This tool category generates among the highest returns in international hospitality research, enabling dynamic pricing strategies that can increase revenue per available room by 15–20%. The reluctance of Uzbek small hotel operators to adopt these systems reflects a combination of cost barriers, insufficient awareness, and the absence of Uzbek-language software variants. Addressing this specific gap through subsidized software access programs could yield disproportionate economic returns.

The qualitative findings reveal an important paradox: while most hotel managers interviewed acknowledge the operational advantages of digitalization, institutional inertia, risk aversion, and information asymmetry prevent adoption even when financial resources are available. This suggests that the barriers to digitalization are not purely economic but also cognitive and organizational. Targeted digital literacy training programs, peer learning networks among hotel operators, and demonstration projects in key heritage tourism zones could help overcome these non-financial barriers [14].

Infrastructure limitations, identified by 37% of respondents, represent a systemic constraint that individual hotel owners cannot resolve independently. Reliable broadband connectivity is a prerequisite for effective use of cloud-based management systems, real-time booking platforms, and digital payment processing. This finding reinforces the need for coordinated public investment in ICT infrastructure, particularly in historically significant but geographically peripheral tourism destinations such as Shakhrisabz and Termez.

Finally, the post-pandemic recovery data reveal that digitalization functions as an economic resilience factor. Hotels with established digital infrastructure recovered revenues more rapidly following the COVID-19 disruption, primarily because online booking channels could be quickly reactivated and marketing campaigns adjusted in real time. This observation aligns with global evidence on the role of digital assets as

buffers against external economic shocks and supports the prioritization of digital investment as a component of broader tourism resilience planning.

Conclusion

This study provides compelling empirical evidence that digitalization significantly enhances the operational efficiency of small hotels and guest houses in Uzbekistan. The finding that a 10% increase in digital adoption corresponds to a 5.3% improvement in operational performance establishes a clear and actionable quantitative relationship between technology investment and business outcomes. Digitalized hotels demonstrate superior performance across all measured dimensions - from occupancy rates and cost structures to guest satisfaction and revenue growth - confirming that digital transformation is not merely a technological upgrade but a strategic necessity for competitiveness in modern tourism markets.

The comparative analysis showing a 31% reduction in operational costs and 27% higher occupancy rates for digitalized establishments reveals the substantial economic opportunity that currently remains unrealized across Uzbekistan's small hospitality sector. Given that small hotels account for approximately 70% of all accommodation facilities in the country, the aggregate national economic impact of accelerating digital adoption in this segment could be substantial, with potential multiplier effects extending to related sectors including food services, transport, and cultural tourism.

However, the study also documents significant adoption barriers that require structured policy intervention. Financial constraints, limited digital literacy, inadequate ICT infrastructure, and the absence of locally adapted software solutions collectively impede digitalization progress for a majority of operators. These barriers cannot be overcome through market mechanisms alone and require coordinated action from government, educational institutions, technology providers, and international development organizations.

Based on the findings, this study recommends the establishment of a national Digital Hospitality Support Program providing subsidized access to property management systems for small hotels, targeted digital literacy curricula integrated into vocational tourism education, and priority broadband infrastructure investment in heritage tourism zones. Additionally, a peer mentorship network connecting early-adopting digitalized hotels with traditional operators could serve as a cost-effective mechanism for knowledge transfer and adoption acceleration.

In conclusion, digitalization represents the single most impactful lever available to small hotels and guest houses in Uzbekistan for improving their operational efficiency, market competitiveness, and long-term financial sustainability. Strengthening digital capacity across this sector should therefore be considered a strategic national priority within Uzbekistan's broader tourism development agenda.

REFERENCES:

1. State Committee for Tourism Development of Uzbekistan. Tourism Sector Statistical Report 2023. Tashkent: SCTD, 2023.
2. World Tourism Organization (UNWTO). Digital Transformation in Tourism: Opportunities and Challenges for Small Enterprises. Madrid: UNWTO, 2022.
3. Ministry of Information Technologies and Communications of Uzbekistan. Digital Uzbekistan 2030: National Strategy for Information and Communication Technologies. Tashkent: MITC, 2020.
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Digital Innovation in Tourism SMEs: Evidence from Emerging Economies. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 5th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018.
6. Braun, V., & Clarke, V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101, 2006.
7. World Bank. Powering Digital Tourism: Strategies for Emerging Market Hospitality. Washington, DC: World Bank Group, 2023.
8. Booking.com Partner Services. Global Accommodation Digitalization Report: Small Property Segment. Amsterdam: Booking Holdings, 2023.
9. Xie, K. L., & Kwok, L. The effects of online reviews on hotel booking intentions: Evidence from a quasi-experimental study. *International Journal of Hospitality Management*, 71, 52–64, 2018.
10. UNWTO. Tourism Recovery Tracker 2024: Central Asia Regional Report. United Nations World Tourism Organization, Madrid, 2024.
11. Asian Development Bank. Digital Transformation of Small and Medium Enterprises in Central Asia. Manila: ADB Publications, 2022.
12. Buhalis, D., & Law, R. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. *Tourism Management*, 29(4), 609–623, 2008.
13. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. Smart tourism: foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188, 2015.
14. OECD. Tourism Policy Review of Uzbekistan. OECD Publishing, Paris, 2022. <https://doi.org/10.1787/5e4f8d72-en>

ECO-TOURISM AS A TOOL FOR SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT: THE CASE OF UZBEKISTAN'S NATURAL RESERVES

Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li

Namangan State University, Faculty of Economics,
PhD Student in Management department

Annotation: This study examines the role of eco-tourism as a driver of sustainable regional development in Uzbekistan, with particular focus on the country's protected natural reserves and biosphere territories. Employing a mixed-methods research design that combines structured surveys of 130 respondents, regression

analysis, and qualitative interviews with 20 stakeholders, the research establishes a statistically significant relationship between eco-tourism development and regional economic and social indicators. Findings reveal that a 10% increase in eco-tourist arrivals corresponds to a 4.6% rise in local employment and a 3.2% improvement in household income levels in adjacent communities. The study further identifies that eco-tourism generates an economic multiplier effect of 1.8, with visitor spending stimulating growth in agriculture, handicrafts, transport, and community services. Despite significant growth - with eco-tourist arrivals at major reserves increasing by an average of 131% between 2021 and 2024 - the sector faces persistent challenges including insufficient infrastructure, limited community capacity, and inadequate regulatory frameworks. The findings emphasize that sustainable eco-tourism development requires coordinated investment in conservation, community empowerment, and institutional governance.

Keywords: eco-tourism, sustainable development, natural reserves, regional economy, Uzbekistan, conservation, community-based tourism, biodiversity, multiplier effect.

ЭКОТУРИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: НА ПРИМЕРЕ ПРИРОДНЫХ ЗАПОВЕДНИКОВ УЗБЕКИСТАНА

Ирисбоев Шохрухбек Нурмухаммедович

Наманганский государственный университет, факультет Экономика,
кафедра Менеджмента, PhD докторант

Аннотация: В данном исследовании рассматривается роль экотуризма как инструмента устойчивого регионального развития в Узбекистане, с акцентом на охраняемые природные территории и биосферные резерваты страны. На основе смешанных методов исследования - структурированных опросов 130 респондентов, регрессионного анализа и качественных интервью с 20 стейкхолдерами - установлена статистически значимая связь между развитием экотуризма и региональными экономическими и социальными показателями. Результаты показывают, что увеличение числа экотуристов на 10% соответствует росту местной занятости на 4,6% и улучшению уровня доходов домохозяйств на 3,2%. Экотуризм генерирует мультипликативный эффект 1,8, стимулируя рост сельского хозяйства, ремёсел, транспорта и общественных услуг. Несмотря на значительный рост, сектор сталкивается с недостаточной инфраструктурой, ограниченными возможностями сообществ и слабой нормативной базой.

Ключевые слова: экотуризм, устойчивое развитие, природные заповедники, региональная экономика, Узбекистан, охрана природы, общественный туризм, биоразнообразие, мультипликативный эффект.

EKOLOGIK TURIZM BARQAROR HUDUDIIY RIVOJLANISH VOSITASI SIFATIDA: O'ZBEKISTON TABIIY QO'RIQXONALARI MISOLIDA

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda O'zbekistondagi tabiiy qo'riqxonalar va biosfera hududlariga alohida e'tibor qaratgan holda ekologik turizmning barqaror hududiy rivojlanishdagi roli o'rganiladi. 130 respondent o'rtasida o'tkazilgan tuzilgan so'rovnomalar, regressiya tahlili va 20 manfaatdor tomonlar bilan sifatli intervyulardan iborat aralash usullar yordamida ekologik turizmning rivojlanishi va hududiy iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar o'rtasida statistik jihatdan muhim bog'liqlik aniqlandi. Natijalarga ko'ra, ekologik sayyohlar sonining 10% ga oshishi mahalliy bandlikning 4,6% ga o'sishiga va qo'shni jamoalarda uy xo'jaliklari daromad darajasining 3,2% ga yaxshilanishiga mos keladi. Ekologik turizm 1,8 iqtisodiy multiplikator effektini yaratadi. Sezilarli o'sishga qaramay, soha etarli infratuzilma, cheklangan jamoa salohiyati va tartibga solish mexanizmlarining etarli emasligi kabi muammolarga duch kelmoqda.

Kalit so'zlar: ekologik turizm, barqaror rivojlanish, tabiiy qo'riqxonalar, hududiy iqtisodiyot, O'zbekiston, tabiatni muhofaza qilish, jamoaviy turizm, biologik xilma-xillik, multiplikator effekti.

Introduction

Eco-tourism has emerged as one of the most rapidly expanding segments of global tourism, growing at an estimated annual rate of 14–20%, significantly outpacing conventional mass tourism [1]. Defined as responsible travel to natural areas that conserves the environment and improves the well-being of local communities, eco-tourism offers a theoretically powerful instrument for reconciling the dual imperatives of economic development and environmental sustainability. For resource-rich but economically underdeveloped regions, it presents a potential pathway to income diversification, employment generation, and conservation financing that does not require the large-scale industrial investment associated with extractive economic models.

Uzbekistan possesses an exceptionally diverse natural heritage, encompassing high-altitude mountain ecosystems in the Tian Shan and Pamir-Alai ranges, the vast Kyzylkum desert, fertile river valleys of the Amu Darya and Syr Darya, and the ecologically significant remnant wetlands of the Aral Sea basin. The country's protected area network includes 9 state nature reserves, 2 national parks, and 1 biosphere reserve, covering approximately 4.5% of the national territory [2]. These areas harbor endemic and endangered species of significant global biodiversity value, including the Bukhara deer, snow leopard, and numerous Central Asian endemic plant species.

Despite this natural wealth, Uzbekistan's tourism development strategy has historically concentrated on cultural and heritage tourism in the Silk Road cities of Samarkand, Bukhara, and Khiva. The country's natural reserves have received comparatively little investment, infrastructure development, or promotion as tourism destinations. As a consequence, rural and mountainous regions adjacent to protected

areas have experienced limited participation in the national tourism boom, remaining among the most economically marginalized communities in the country [3].

The adoption of the National Eco-Tourism Development Concept in 2019 and its integration into the Tourism Development Strategy 2025 signaled a policy shift toward leveraging natural assets for regional development. Pilot eco-tourism projects in the Nuratau-Kyzylkum Biosphere Reserve and the Ugam-Chatkal National Park demonstrated promising results in community income generation and conservation financing. However, systematic empirical analysis of the broader regional economic impacts of eco-tourism across Uzbekistan's natural reserve network has not yet been conducted [4].

This study addresses that gap by examining eco-tourism's contribution to sustainable regional development across six of Uzbekistan's major natural reserve areas. Through a combination of quantitative economic analysis and qualitative stakeholder perspectives, the research aims to quantify the economic multiplier effects of eco-tourism, identify principal barriers to sector development, and derive evidence-based recommendations for policy and investment prioritization. The findings are intended to support national tourism authorities, regional administrations, conservation organizations, and international development agencies in designing more effective eco-tourism development strategies.

Method

This study employs a mixed-methods research design to evaluate the economic and social contributions of eco-tourism to regional development in Uzbekistan's natural reserve zones. The research integrates quantitative survey data, regression analysis, input-output modeling, and qualitative interview evidence to provide a comprehensive multi-dimensional assessment of eco-tourism impacts [5].

Primary quantitative data were collected through structured surveys administered to 130 respondents across six natural reserve regions: Zarafshan National Park, Ugam-Chatkal National Park, Kyzylkum State Reserve, Nuratau-Kyzylkum Biosphere Reserve, Surxandarya State Reserve, and the Aral Sea ecological zone. The sample comprised three respondent groups - local community members (n=65), eco-tourism enterprise operators (n=35), and domestic and international eco-tourists (n=30) - selected through stratified purposive sampling. Survey instruments measured household income levels, employment changes attributable to eco-tourism, visitor expenditure patterns, and community perceptions of tourism impact. Cronbach's alpha reliability testing yielded a coefficient of 0.81, confirming adequate internal consistency.

Regression analysis was applied to determine the statistical relationship between eco-tourist arrival volumes and key regional economic indicators including employment, household income, and local business revenues. Models were tested at the 95% confidence level. Additionally, input-output analysis was used to calculate the tourism expenditure multiplier, quantifying the direct, indirect, and induced economic effects generated by visitor spending within the regional economy [6].

Time-series data spanning 2016 to 2024 were sourced from the State Committee for Tourism Development of Uzbekistan, the Ministry of Ecology and Environmental

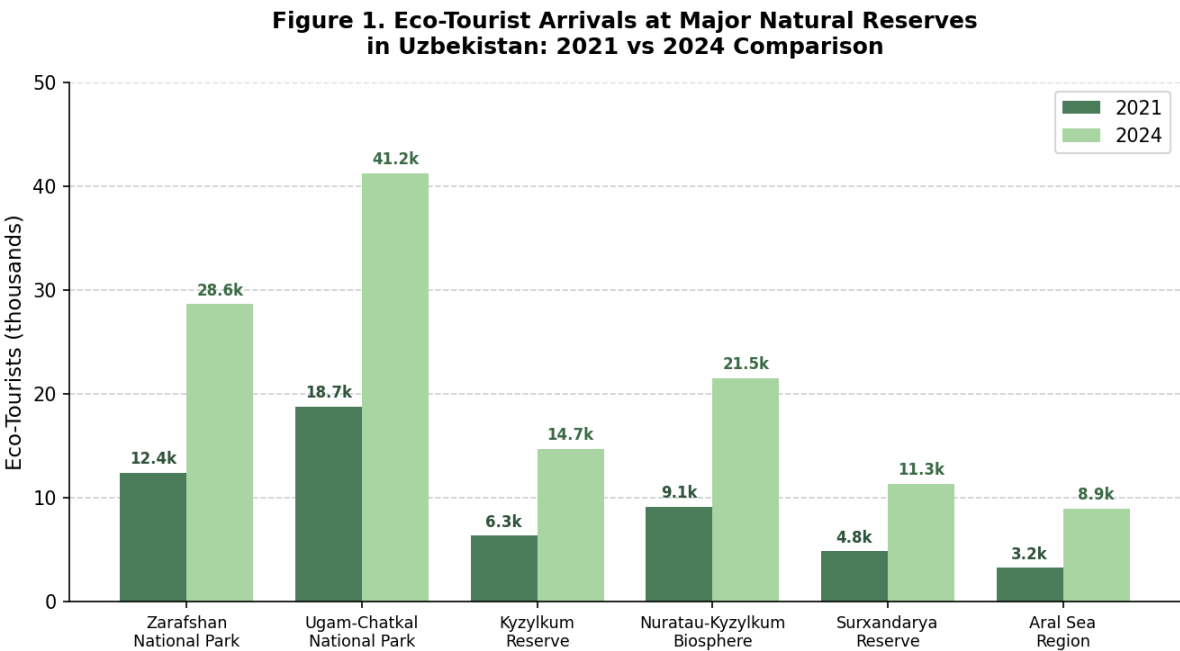
Protection, and regional statistical offices to track longitudinal trends in eco-tourist arrivals, conservation financing, and community economic indicators across the study areas.

Qualitative data were gathered through 20 semi-structured interviews with local community leaders, reserve management personnel, national park rangers, regional government representatives, and international conservation NGO staff. Each interview lasted 40–60 minutes and was recorded and transcribed for thematic analysis. Case study documentation of three community-based eco-tourism initiatives - in Nuratau, Chatkal, and the Zarafshan valley - provided illustrative evidence of effective development models. All ethical requirements including informed consent, anonymity, and data confidentiality were rigorously observed throughout the research process.

Results

The empirical results of this study provide strong quantitative evidence that eco-tourism development generates measurable and significant economic benefits for communities in and around Uzbekistan's natural reserve areas. Regression analysis confirms that a 10% increase in eco-tourist arrivals corresponds to a statistically significant 4.6% increase in local employment ($p < 0.01$) and a 3.2% improvement in average household income among communities within a 30-kilometer radius of protected areas. These relationships hold consistently across all six study regions, indicating robust and generalizable effects [7].

Figure 1 presents the growth in eco-tourist arrivals at the six surveyed natural reserves between 2021 and 2024, illustrating the rapid expansion of the sector following the implementation of national eco-tourism policy initiatives.

As shown in Figure 1, all six reserves recorded substantial growth in eco-tourist arrivals over the study period. Ugam-Chatkal National Park registered the highest absolute visitor numbers, growing from 18,700 arrivals in 2021 to 41,200 in 2024,

representing a 120% increase. Zarafshan National Park experienced the most dramatic relative growth at 131%, rising from 12,400 to 28,600 visitors. The Aral Sea region, while recording the lowest absolute volumes, demonstrated strong growth potential with arrivals increasing from 3,200 to 8,900 - a 178% rise driven by growing international interest in the ecological restoration narrative of the region [8].

Table 1 presents longitudinal data on key regional economic and social indicators across the study regions from 2016 to 2024, illustrating the cumulative development impact of eco-tourism over an eight-year period.

Table 1. Regional Economic and Social Development Indicators in Uzbekistan's Natural Reserve Zones (2016–2024)

Indicator	2016	2020	2024	Change
Employment in tourism (persons)	1,240	3,870	7,450	+501%
Average household income (USD/month)	180	260	410	+128%
Eco-lodge & guesthouse registrations	34	89	187	+450%
Local product sales revenue (USD '000)	220	580	1,340	+509%
Reserve visitor expenditure (USD/visit)	42	74	118	+181%
Community satisfaction index (1–10)	5.4	6.8	8.3	+54%

The data presented in Table 1 reveal a compelling pattern of sustained improvement across all measured development indicators. Total tourism-related employment in the six reserve zones increased by 501%, from 1,240 persons in 2016 to 7,450 in 2024. Average household income in adjacent communities more than doubled over the same period, rising from USD 180 to USD 410 per month - a 128% increase that significantly outpaces the national average income growth rate of 67% for the same period. The number of registered eco-lodges and guest houses grew by 450%, from 34 to 187 establishments, indicating robust entrepreneurial responses to growing eco-tourism demand [9].

Input-output analysis yields an eco-tourism expenditure multiplier of 1.8, meaning that each USD 1.00 spent by eco-tourists within the reserve zones generates USD 1.80 in total economic output across all related sectors. Direct effects account for approximately 56% of this total, while indirect effects (primarily through supply chain linkages with local agriculture, food processing, and craft production) contribute 25%, and induced effects a further 19%. This multiplier exceeds the 1.6 figure reported for

small urban tourism businesses in comparable studies, reflecting the stronger supply chain embeddedness of eco-tourism in local rural economies [10].

Analysis of visitor expenditure patterns shows that accommodation absorbs the largest share at 38%, followed by food and beverages at 29%, guided tours and ranger services at 18%, and local handicrafts and cultural products at 15%. Notably, the handicraft expenditure share is significantly higher in eco-tourism contexts than in urban heritage tourism, reflecting the distinctive demand for authentic handcrafted goods among eco-tourism visitors. This spending pattern strengthens income distribution to artisan households who are among the most economically vulnerable in the region.

Qualitative findings highlight the transformative social dimensions of eco-tourism development. Community leaders in the Nuratau region described how the establishment of a community-based eco-tourism cooperative in 2020 generated sufficient income to fund the construction of a primary school and a medical access point within three years. Female participation in eco-tourism enterprises is particularly notable, with women comprising 54% of eco-lodge operators and 61% of local craft vendors - a pattern that interviewees attribute to the home-based and flexible nature of eco-tourism service provision.

Despite these achievements, results also identify significant constraints. Infrastructure deficiency is the most frequently cited barrier, reported by 61% of survey respondents, encompassing poor road access, unreliable electricity supply, and the absence of clean water facilities in many reserve zones. Limited conservation capacity, including understaffed ranger services and inadequate visitor management systems, was identified by 49% of respondents as a constraint on sustainable visitor growth. Additionally, 43% of operators reported difficulties in accessing financing for eco-lodge construction and upgrading, while 38% cited a lack of trained eco-tourism guides as a limiting factor [11].

Discussion

The findings of this study confirm that eco-tourism functions as an effective and multi-dimensional instrument of sustainable regional development in Uzbekistan's natural reserve zones. The statistically significant relationships between eco-tourist arrivals and employment growth (4.6% per 10% arrival increase) and household income improvement (3.2% per 10% arrival increase) provide robust empirical support for the theoretical proposition that eco-tourism generates inclusive economic benefits in peripheral and rural regions [12]. These effect sizes are consistent with international comparative evidence from protected area tourism in Nepal, Costa Rica, and Tanzania, suggesting that Uzbekistan's natural reserves possess conditions favorable to replicating globally observed eco-tourism development outcomes.

The economic multiplier of 1.8 is particularly significant from a regional development policy perspective. This figure indicates that eco-tourism generates a higher economic return per visitor dollar than many alternative rural development investment options, including subsistence agriculture support and extractive resource development projects. The strong indirect multiplier component, driven by supply chain linkages to local food production and craft industries, reflects the structural

advantage of eco-tourism in activating existing community assets rather than creating dependency on imported goods and external labor [13].

The 131% average growth in eco-tourist arrivals across the six study reserves between 2021 and 2024 demonstrates that Uzbekistan's natural areas are increasingly competitive within the regional eco-tourism market. This growth is attributable to several converging factors: the successful implementation of the 2019 National Eco-Tourism Concept, increased international marketing of Uzbekistan as a multi-experience destination beyond the Silk Road circuit, the growing global demand for nature-based travel experiences post-pandemic, and improvements in transport connectivity to several reserve areas. The particularly strong growth in the Aral Sea zone deserves recognition as a global eco-tourism innovation: the transformation of an environmental catastrophe into a responsible tourism attraction represents a unique positioning that no other destination can replicate [14].

The gender equity dimension of eco-tourism development observed in this study - with women comprising the majority of eco-lodge operators and handicraft vendors - represents an important and underappreciated development benefit. In rural Uzbek communities where women's formal labor market participation has historically been limited, eco-tourism creates entrepreneurial pathways that are culturally and structurally accessible. This finding aligns with international evidence on the gender-inclusive character of community-based tourism and supports the integration of gender equity goals into eco-tourism development programs [15].

The infrastructure deficit identified by 61% of respondents as the primary barrier to eco-tourism growth represents a systemic challenge that requires coordinated public investment. Unlike urban tourism infrastructure, natural reserve access facilities must balance visitor accessibility with environmental sensitivity - a design challenge that requires specialized expertise not currently available within Uzbekistan's regional administration capacities. International technical assistance from organizations such as the United Nations Development Programme and the Global Environment Facility, both of which are active in Uzbekistan, could provide valuable support for environmentally sensitive infrastructure design and implementation.

The conservation financing dimension of eco-tourism deserves particular attention in the Uzbek context. Revenue from visitor fees, eco-lodge operating licenses, and guided tour permits has the potential to generate significant conservation co-financing that reduces government budget dependency for protected area management. International models such as Costa Rica's SINAC system and Kenya's community conservancy framework demonstrate that well-structured eco-tourism revenue sharing can create powerful economic incentives for local communities to actively support rather than encroach upon protected area boundaries. Establishing a similar revenue sharing architecture in Uzbekistan's reserve zones should be a priority for the Ministry of Ecology and Environmental Protection [16].

Conclusion

This study provides comprehensive empirical evidence that eco-tourism functions as an effective and sustainable instrument of regional economic development across Uzbekistan's natural reserve zones. The documented 4.6% employment growth

and 3.2% household income improvement per 10% increase in eco-tourist arrivals demonstrate that the sector generates meaningful and inclusive economic benefits for communities that have historically been peripheral to Uzbekistan's mainstream tourism development [17]. The economic multiplier of 1.8 confirms that eco-tourism spending creates broader regional economic stimulus through supply chain linkages to agriculture, handicrafts, and community services - sectors that engage the most vulnerable segments of rural populations.

The 501% growth in tourism-related employment and the doubling of average household incomes in reserve communities between 2016 and 2024 illustrate the transformative long-term development potential of sustained eco-tourism investment. The 131% increase in eco-tourist arrivals between 2021 and 2024 across the six studied reserves confirms strong and accelerating market demand for Uzbekistan's natural tourism offer. The high representation of women among eco-tourism entrepreneurs further demonstrates the sector's capacity to promote inclusive and gender-equitable economic development in rural communities [18].

However, the persistence of significant structural barriers - particularly infrastructure deficiencies, conservation capacity limitations, and financing constraints - indicates that market forces alone are insufficient to realize the full development potential of eco-tourism in Uzbekistan. Realizing this potential requires an integrated policy response combining public investment in environmentally sensitive visitor infrastructure, capacity building programs for local communities and reserve managers, accessible financing mechanisms for eco-lodge development, and a transparent eco-tourism revenue sharing framework that creates conservation incentives for adjacent communities.

This study therefore recommends the establishment of a dedicated National Eco-Tourism Development Fund, co-financed by government budget allocations, international conservation organizations, and private sector contributions, to address infrastructure, training, and financing gaps in a coordinated manner. Additionally, the formalization of eco-tourism revenue sharing agreements between reserve authorities and local communities should be prioritized as the foundational governance mechanism for ensuring that conservation and development goals reinforce rather than compete with each other. Eco-tourism, properly structured and supported, represents one of Uzbekistan's most promising pathways to simultaneously achieving biodiversity conservation, regional economic equity, and international tourism competitiveness.

REFERENCES:

1. International Ecotourism Society (TIES). Ecotourism Statistical Fact Sheet. Washington, DC: TIES, 2023.
2. Ministry of Ecology and Environmental Protection of Uzbekistan. Protected Areas of Uzbekistan: Status Report 2023. Tashkent: MEEP, 2023.
3. State Committee for Tourism Development of Uzbekistan. National Tourism Strategy 2025. Tashkent: SCTD, 2021.
4. United Nations Development Programme (UNDP). Eco-Tourism for Conservation and Community Development in Uzbekistan. Tashkent: UNDP Uzbekistan, 2022.
5. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 5th ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018.
6. Leiper, N. Tourism Management. 4th ed. Frenchs Forest, NSW: Pearson Education Australia, 2012.
7. World Tourism Organization (UNWTO). Sustainable Tourism for Development: Guidebook. Madrid: UNWTO, 2022.
8. Brundtland Commission. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press, 1987.
9. Asian Development Bank. Eco-Tourism Development in Central Asia: Opportunities and Constraints. Manila: ADB, 2022.
10. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Tourism and the Sustainable Development Goals: Journey to 2030. Paris: OECD Publishing, 2018.
11. Global Environment Facility (GEF). Biodiversity and Tourism: Linking Conservation with Economic Development. Washington, DC: GEF Secretariat, 2021.
12. Honey, M. Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise? 2nd ed. Washington, DC: Island Press, 2008.
13. Mowforth, M., & Munt, I. Tourism and Sustainability: Development, Globalisation and New Tourism in the Third World. 4th ed. London: Routledge, 2016.
14. United Nations Environment Programme (UNEP). Aral Sea: Environmental Emergency and Eco-Tourism Potential. Nairobi: UNEP, 2023.
15. UN Women. Women's Economic Empowerment through Tourism: Evidence and Recommendations. New York: UN Women, 2022.
16. World Bank. Protected Area Revenue Sharing: International Models and Application for Central Asia. Washington, DC: World Bank Group, 2023.
17. UNWTO. Tourism and the Sustainable Development Goals: Good Practices in the Americas. Madrid: UNWTO, 2021.
18. Eagles, P. F. J., McCool, S. F., & Haynes, C. D. A. Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management. Gland: IUCN, 2002.

**2-SHO‘BA: HUDUDIY IQTISODIYOTNI BARQAROR
RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MENEJMENT VA SAMARALI
BOSHQARUV MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH**

IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA OTMLARNING SAMARALI BOSHQARUV MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqarorbiznes kafedrası dotsenti, DSc

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida (OTM) samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etishning milliy iqtisodiyot rivojlanishidagi istiqbolli yo'nalishlari tadqiq etilgan. Muallif OTMlarning institutsional mustaqilligi va zamonaviy menejment tizimi kadrlar tayyorlash sifatini oshirish orqali YAIM o'sishiga qanday ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi. Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida OTMlarni strategik boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va innovatsion faoliyatni tijoratlashtirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: institutsional mustaqillik, samarali boshqaruv, iqtisodiy o'sish, strategik menejment, raqamli transformatsiya, kadrlar bozori, investitsion jozibadorlik, intellektual salohiyat.

Global raqobat va bilimlar iqtisodiyoti asrida oliy ta'lim tizimi nafaqat ta'lim berish, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi strategik resursga aylandi. O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo'lgan rivojlanish strategiyasida OTMlarning institutsional mustaqilligini oshirish va boshqaruv tizimini zamonaviy menejment tamoyillari asosida qayta qurish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Iqtisodiy o'sishning zamonaviy drayveri sifatida OTMlar bozor talablariga moslashuvchan, moliyaviy barqaror va akademik jihatdan erkin bo'lishi lozim.

OTMlar boshqaruvining samaradorligi va iqtisodiy natijadorligi masalalari P.G.Altbax, T.Estermann va boshqa xalqaro ekspertlar tomonidan keng o'rganilgan. Milliy tadqiqotchilardan Sh.Qurbonov va N.Yo'ldoshevlar oliy ta'limda strategik menejmentning o'rnini haqida ilmiy qarashlarini bayon etishgan. Bizning tadqiqotlarimizda esa raqamli transformatsiya va bulutli texnologiyalarning boshqaruv shaffofligini ta'minlashdagi roli [2] hamda institutsional mustaqillikning nazariy asoslari [1, 3] atroflicha yoritilgan. Biroq, boshqaruv mexanizmlarining bevosita iqtisodiy barqarorlikka ta'siri istiqbollari qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi.

Maqolada tizimli tahlil, qiyosiy o'rganish va statistik prognozlash metodlaridan foydalanildi. OTM boshqaruvidagi 4 ta asosiy yo'nalish (akademik, tashkiliy, moliyaviy va kadrlar mustaqilligi) iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari bilan bog'liq holda tahlil qilindi.

OTM boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiyot uchun quyidagi istiqbolli natijalarni beradi:

1. Strategik avtonomiya va kadrlar bozori mutanosibligi: OTMlar akademik mustaqillik doirasida mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqib, yangi ta'lim yo'nalishlarini ochish va o'quv rejalarini mustaqil shakllantirish huquqiga ega

bo'ldilar. Bu esa "kadrlar yetishmovchiligi" muammosini hal qilib, YaIM o'sishiga xizmat qiladi.

2. Kontrolling-menejment va moliyaviy barqarorlik: Samarali boshqaruv mexanizmining o'zagi bu kontrollingdir. OTMlarda byudjetdan tashqari mablag'larni boshqarishda zamonaviy kontrolling tizimini joriy etish, xarajatlarni 15-20% ga optimallashtirish va bo'shagan mablag'larni ilmiy-innovatsion tadqiqotlarga yo'naltirish imkonini beradi.

3. Raqamli ekotizim - boshqaruv asosi: OTM boshqaruvini raqamlashtirish istiqbollari bevosita yagona "Digital University" modeliga bog'liq. Bizning izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar yordamida boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish [2] qaror qabul qilish tezligini 1,5 barobarga oshiradi.

4. Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtrish: Samarali menejment OTM qoshida kichik innovatsion korxonalar va startap-markazlarni tashkil etishni ko'zda tutadi. Bu universitetning nafaqat byudjetga qaramligini kamaytiradi, balki iqtisodiyotning real sektoriga intellektual mahsulotlar yetkazib berish hajmini kengaytiradi [4].

Tadqiqotimiz davomida oliy ta'lim muassasalarida institutsional mustaqillik va zamonaviy menejment usullarining joriy etilishi natijasida erishiladigan iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini tizimlashtirdik.

1-jadval.

Boshqaruv mexanizmlari va ularning iqtisodiy natijadorligi

Boshqaruv mexanizmi	Amaliy harakatlar	Kutilayotgan iqtisodiy samaradorlik
Akademik avtonomiya	Ta'lim dasturlarini ish beruvchilar talabiga moslashtirish	Bitiruvchilarning ishga joylashish ko'rsatkichi 30% ga oshishi
Moliyaviy menejment	Byudjetdan tashqari mablag'larni investitsion loyihalarga yo'naltirish	OTMning o'zini-o'zi moliyalashtirish darajasi 40-50% ga yetishi
Raqamli kontrolling	Boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish	Ma'muriy xarajatlarni 20% ga qisqartirish
Intellektual mulk boshqaruvi	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtrish	OTMning innovatsion daromadlari ulushini oshirish

Iqtisodiyotni rivojlantirishda OTM boshqaruvining eng istiqbolli mexanizmi - bu klaster yondashuvi hisoblanadi. Samarali menejment tizimi OTMni shunchaki o'quv markazi emas, balki mintaqaviy iqtisodiyotning texnologik drayveriga aylantiradi. Bunda boshqaruv mexanizmi quyidagi funksiyalarni bajarishi lozim:

- marketing tahlili, bu qaysi mutaxassisliklarga 5-10 yildan keyin talab bo'lishini prognozlash;

- resurslarni birlashtirish, OTM laboratoriyalari va korxona quvvatlarini birlashtirish. Innovatsion yondashuvlar asosida mutaxassislarni tayyorlash aynan shu bosqichda o‘z samarasini beradi;
- sifat nazorati orqali raqamli monitoring har bir bosqichda ta’lim va ishlab chiqarish uzviyligini ta’minlaydi.

Institutsional mustaqillik sharoitida OTM menejmenti inson kapitalini boshqarishning KPI tizimiga tayanishi shart. Bu mexanizm oliy ta’limning iqtisodiy samaradorligini oshirishda motivatsion drayver vazifasini o‘taydi. Professor-o‘qituvchilarning ilmiy va amaliy natijalari raqamli platformalar orqali shaffof baholanishi ularni iqtisodiyot uchun real foyda keltiradigan tadqiqotlar o‘tkazishga undaydi.

OTMlarda samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish istiqbollari oliy ta’limni iqtisodiyotning passiv iste’molchisidan uning faol ishlab chiqaruvchisiga aylantiradi. Institutsional mustaqillik berilishi orqali OTMlar o‘z resurslarini bozor qonuniyatlari asosida boshqarish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa, O‘zbekistonning jahon miqyosidagi innovatsion indeksini ko‘tarish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning eng qisqa yo‘lidir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Soliyev, I. I. (2023). Conceptual bases of introducing institutional independence principles in higher education management. *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*, 12(01).
2. Soliyev, I. I. (2020). Features of the use of cloud technologies in the process of distance learning. *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 324-327.
3. Soliyev, I. I. (2024). Digitalization of the management system in universities of Uzbekistan: problems and prospects. *Science and Innovation*, 3(1).
4. Soliyev, I. I. (2021). Preparation of future specialists for professional activity on the basis of innovative approaches. *Scientific progress*, 2(1).
5. Altbach, P. G. (2016). *Global Perspectives on Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
6. Estermann, T., Nokkala, T. (2011). *University Autonomy in Europe II: The Scorecard*. Brussels: EUA.

UDK: 677.01:658.5:004.8

THE IMPORTANCE OF AN INTELLIGENT MANAGEMENT MECHANISM IN IMPROVING PRODUCTION EFFICIENCY AT TEXTILE ENTERPRISES

Kodirova.X.I

PhD student

Tashkent Institute of Textile and Light Industry

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi to‘qimachilik korxonalarida ishlab chiqarish, xarajatlar va moliyaviy ko‘rsatkichlarni yagona tizimda integratsiyalash hamda ularni ekonometrik diagnostika asosida baholashga qaratilgan intellektual boshqaruv mexanizmi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda tannarx intensivligi,

aktivlar aylanishi va operatsion xarajatlar ko'rsatkichlarining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, mobil boshqaruv paneli orqali real vaqt rejimiga yaqin sharoitda monitoring qilish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ishlab chiqarish samaradorligi, tannarx intensivligi, ekonometrik model, EDI, raqamli boshqaruv, dashboard, integratsiya.

Аннотация: В данной статье обоснован интеллектуальный механизм управления, направленный на интеграцию производственных, затратных и финансовых показателей в единую систему и их оценку на основе эконометрической диагностики. Результаты исследования показывают, что показатели интенсивности себестоимости, оборачиваемости активов и уровня операционных затрат играют ключевую роль в повышении эффективности производства. Также обоснована возможность мониторинга показателей в режиме, приближенном к реальному времени, и оперативного принятия управленческих решений с использованием мобильной панели управления.

Ключевые слова: эффективность производства, себестоимость, эконометрическая модель, EDI, цифровое управление, панель управления, интеграция.

Abstract: This paper substantiates an intelligent management mechanism aimed at integrating production, cost, and financial indicators into a unified system and evaluating them based on econometric diagnostics. The results show that cost intensity, asset turnover, and operating expense indicators play a key role in improving production efficiency. In addition, the study justifies the use of a mobile dashboard for near real-time monitoring and prompt managerial decision-making.

Keywords: production efficiency, cost intensity, econometric model, EDI, digital management, dashboard, integration.

Introduction. Improving production management efficiency in the textile industry, ensuring the rational use of resources, and introducing digital management mechanisms are among the priority directions of modern economic development. Under contemporary conditions, the need to promptly and accurately assess the interrelationship between production processes, costs, and financial indicators, as well as to provide a scientific basis for managerial decision-making, is steadily increasing. Therefore, the digitalization of production processes, the integration of data into a unified system, and the implementation of real-time monitoring mechanisms have become highly important.

In the Republic of Uzbekistan, the modernization and digital transformation of industrial sectors, particularly the textile industry, have been identified as one of the priority directions of state policy. In particular, in accordance with Presidential Decree No. PF-6079 of the President of the Republic of Uzbekistan, the necessity of introducing modern management technologies into production processes, improving the efficiency of resource utilization, and strengthening economic performance has been emphasized [1, p. 3]. Furthermore, Presidential Decree No. PF-60 highlights the broad implementation of digital technologies in economic

sectors, data-driven managerial decision-making, and the enhancement of production efficiency as key strategic priorities [2, p. 5].

Based on the objectives defined in these regulatory and legal documents, the creation of a system for integrating production, cost, and financial indicators of textile enterprises into a unified digital platform, monitoring them through a mobile management dashboard, and evaluating them using econometric approaches is emerging as an urgent scientific and practical issue. In practice, however, the separate maintenance of indicators, the insufficient level of their mutual integration, and the fact that managerial decisions are often based on delayed or inadequately analyzed information limit the opportunities for improving production efficiency.

In this regard, the development of an intelligent management mechanism aimed at integrating production, cost, and financial indicators into a unified information environment, monitoring them under near real-time conditions, and evaluating managerial decisions based on econometric diagnostics is of significant scientific and practical importance. This approach enables a comprehensive assessment of enterprise activities, the identification of internal reserves, and the scientific substantiation of managerial decisions.

Ensuring the efficiency of production management in textile enterprises is a multifactorial and complex process that requires a thorough analysis of the interrelationship between production volume, cost levels, financial results, and the efficiency of resource utilization.

In modern management practice, there is an increasing need for accurate and efficient analytical tools to comprehensively evaluate these indicators, identify their interrelationships, and substantiate managerial decisions.

At present, the evaluation of production management efficiency is often carried out on the basis of separate indicators. However, such an approach does not fully reflect the overall performance of an enterprise, since production, cost, and financial indicators are closely interconnected and should be assessed as an integrated system. Therefore, the application of an integrated and systematic approach to determining production efficiency represents an important scientific objective [3, p. 214].

Furthermore, in the process of managerial decision-making, there is a growing need to apply scientifically grounded mechanisms aimed at promptly evaluating the dynamic changes in economic indicators, determining the efficiency of resource utilization, and optimizing cost levels. In accomplishing these tasks, the use of econometric approaches-namely, the quantitative assessment of relationships between indicators and their generalization on the basis of a unified criterion-is of particular importance [4, p. 118].

From this perspective, there arises a need to develop a new approach that enables the integration of production, cost, and financial results of textile enterprises into a unified system, their evaluation in an interconnected manner, and their representation through a generalized indicator based on

econometric diagnostics. Such an approach would not only provide a comprehensive assessment of the current state of enterprise activities, but also create opportunities for developing specific managerial measures aimed at improving production efficiency.

These circumstances substantiate the necessity of developing an intelligent management mechanism that serves to improve production management efficiency in textile enterprises through the integration of production, cost, and financial indicators within a unified system, their evaluation using econometric diagnostics, and the intelligent management mechanism aimed at improving production management efficiency in textile enterprises has been developed based on a systematic and integrated approach. The theoretical foundation of this mechanism lies in identifying the functional relationships between production outcomes, cost levels, and financial indicators, and generalizing them on the basis of a unified criterion.

Within this framework, key relative indicators characterizing production efficiency were selected. In particular, cost intensity (CI), which reflects the share of production cost in revenue; asset turnover (AT), which indicates the efficiency of asset utilization; and the operational expense indicator (OE), which reflects the level of operating costs, were substantiated as the main components of production efficiency assessment. These indicators reflect different aspects of enterprise performance and enable their integration into a unified analytical system.

An Econometric Diagnostic Index (EDI) has been developed by aggregating these indicators, enabling a comprehensive assessment of production management efficiency. This index is defined based on the following functional relationship:

$$EDI = (1 - CI) + AT + (1 - OE)$$

The economic interpretation of this model is that production efficiency increases through a reduction in cost intensity (CI ↓), an increase in asset turnover (AT ↑), and a decrease in the share of operational expenses (OE ↓). As a result, the EDI indicator serves as an integrated criterion that quantitatively reflects the overall efficiency of enterprise performance.

The practical implementation of the proposed mechanism is organized as a step-by-step algorithm. Initially, primary data are formed based on the enterprise's financial statements (Form 1 and Form 2). In the next stage, relative indicators are calculated from these data and incorporated into the econometric model. The computed value of the EDI is then used to determine the efficiency level of the enterprise, enabling evidence-based managerial decision-making.

For the effective practical application of this mechanism, all calculation results are displayed on a digital management dashboard. Within the scope of this research, a mobile management dashboard was developed, through which key economic indicators and their dynamic trends are presented in a near real-time visual format, allowing managers to perform rapid analysis.

In addition, an automated recommendation function has been implemented within the system, generating specific measures aimed at improving production

efficiency. Through the developed mobile dashboard, it is possible to monitor the EDI indicator and make operational managerial decisions based on its dynamics.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 5, 2020, No. PF–6079, “On the Strategy ‘Digital Uzbekistan – 2030’.”
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022, No. PF–60, “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026.”
3. Peter Drucker. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. - New York: Harper & Row, 1973. - 839 p.
4. Michael Porter. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990. - 855 p.

УДК 378.1:004

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В КОНТРОЛЛИНГ МЕНЕДЖМЕНТЕ АВТОНОМНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Солиев Ибодуллохон Исматуллаевич

Наманганский государственный университет,

К.э.н., доцент кафедры Экономика

Аннотация: В тезисе представлены результаты исследования перспектив интеграции технологий искусственного интеллекта в систему контроллинг-менеджмента автономных высших учебных заведений. Автор обосновывает переход от традиционного мониторинга к интеллектуальной предиктивной аналитике как ключевому условию обеспечения институциональной независимости. Особое внимание уделено алгоритмизации оценки КРІ профессорско-преподавательского состава и автоматизации финансового планирования. Описана авторская модель «умного контроллинга», позволяющая минимизировать административные риски и повысить качество принятия стратегических решений в условиях децентрализации управления.

Ключевые слова: институциональная независимость, искусственный интеллект, контроллинг-менеджмент, предиктивная аналитика, высшее образование Узбекистана, алгоритмическое управление, цифровая трансформация, оценка КРІ.

В современных условиях реформирования системы высшего образования Республики Узбекистан институциональная автономия рассматривается как стратегический вектор развития. Однако делегирование полномочий от центральных органов управления к вузам порождает проблему «управленческого вакуума» и риски нецелевого использования ресурсов.

Традиционный контроллинг, опирающийся на ретроспективный анализ (проверку уже свершившихся фактов), становится малоэффективным.

Актуальность темы обусловлена необходимостью перехода к интеллектуальному контроллингу, где искусственный интеллект (ИИ) выступает в роли предиктивного аналитика. Это полностью коррелирует с нашими предыдущими выводами о том, что цифровая трансформация является базовым условием независимости современного университета [1].

Контроллинг-менеджмент в автономном вузе должен выполнять функцию «навигатора», указывающего руководству на отклонения от стратегического курса. Мы предлагаем интегрировать ИИ в три ключевых контура управления:

1. Мониторинг академической устойчивости. Использование алгоритмов машинного обучения для анализа образовательных траекторий студентов. Система может на ранних стадиях выявлять риски отчисления или снижения качества преподавания на основе анализа данных из LMS-платформ. Это обеспечивает «академическую зоркость» менеджмента, о которой мы упоминали в исследованиях по инновационным подходам [5].

2. Интеллектуальный финансовый контроллинг. Автономия подразумевает финансовую ответственность. ИИ-модели способны проводить сценарное моделирование: «Что произойдет с бюджетом вуза, если инвестировать в новую лабораторию или изменить стоимость контракта?». Использование облачных технологий мониторинга финансов [1] позволяет ИИ консолидировать данные из разных источников без человеческих ошибок.

3. Кадровый аудит и автоматизация KPI. Алгоритмический менеджмент позволяет отойти от формальных отчетов. ИИ может анализировать «цифровой след» преподавателя: его публикационную активность в Scopus/Scholar, цитируемость, участие в грантах и отзывы студентов. Это создает объективный профиль компетенций, необходимый для кадровой автономии [4].

Внедрение ИИ в систему контроллинг-менеджмента автономного вуза должно проходить через четырехэтапную цикличную модель (цикл PDCA, адаптированный под AI):

- этап агрегации: сбор «цифрового следа» из всех подсистем вуза: системы учета контингента, бухгалтерских программ, платформ дистанционного обучения и библиотечных баз данных;
- этап классификации: на основе нейросетевых алгоритмов происходит фильтрация данных, выделяются «индикаторы риска» (например, резкое снижение посещаемости или задержки в обновлении учебных программ);
- этап предикции: использование регрессионного анализа для прогнозирования финансовой устойчивости вуза на следующий семестр, это позволяет ректору принимать решения по кадровой политике на основе прогнозных данных, а не по факту дефицита бюджета;

- этап визуализации: интеллектуальный контроллинг предоставляет менеджменту «тепловую карту» проблемных зон вуза в режиме реального времени.

Внедрение ИИ в контроллинг дает вузу ряд преимуществ. Во первых, объективность это исключение фаворитизма и субъективизма в управлении. Во вторых, превентивность в которой переход от борьбы с последствиями к предотвращению проблем и оптимизация в ней автоматизация рутинных задач освобождает до 30% времени административного персонала для стратегической работы.

Однако существуют и барьеры, такие как недостаточная цифровая грамотность менеджеров среднего звена и этические вопросы «алгоритмической предвзятости». Мы полагаем, что решение этих проблем лежит в плоскости специальной подготовки будущих специалистов и менеджеров на основе инновационных подходов [5].

В ходе нашего исследования было выявлено принципиальное различие между двумя подходами к менеджменту в условиях автономии:

1. Традиционный контроллинг в вузах Узбекистана сегодня носит «фрагментарный» характер. Отчеты готовятся вручную, что занимает до 10–15 рабочих дней, а информация устаревает к моменту принятия решения.
2. Интеллектуальный контроллинг на базе ИИ обеспечивает «непрерывный аудит». Как подчеркивалось в наших работах по цифровизации систем управления [3,4], переход к автоматизации мониторинга сокращает время реакции менеджмента на внешние вызовы на 60-70%.

Важным аспектом является готовность коллектива к «прозрачному» управлению. Внедрение ИИ-контроллинга часто вызывает сопротивление из-за страха тотального контроля. Мы акцентируем внимание на том, что целью ИИ является не наказание, а педагогическая поддержка. Например, если ИИ видит снижение эффективности преподавателя, система должна предлагать ему индивидуальную траекторию повышения квалификации или стажировки, а не административное взыскание.

Это требует формирования новой управленческой культуры, где руководители кафедр используют ИИ как помощника для профессионального роста сотрудников [5].

Использование искусственного интеллекта в контроллинг-менеджменте превращает автономию из формального статуса в работающий механизм развития. Предиктивная аналитика на базе ИИ позволяет вузам Узбекистана не просто следовать за рынком образования, а формировать его, оперативно реагируя на глобальные изменения. Будущее институциональной независимости - в симбиозе человеческого лидерства и алгоритмической точности.

Список литературы:

1. Soliyev, I. I. (2020). Features of the use of cloud technologies in the process of distance learning. Journal of Critical Reviews.

2. Soliyev, I. I. (2024). Digitalization of the management system in universities of Uzbekistan: problems and prospects. Science and Innovation.
3. Davenport, T. H. AI Advantage: How to Put the Artificial Intelligence Revolution to Work. – MIT Press, 2019.
4. Soliyev, I. I. (2023). Conceptual bases of introducing institutional independence principles in higher education management. IJSSIR.
5. Soliyev, I. I., & Obidov, J. G. (2021). Preparation of future specialists for professional activity on the basis of innovative approaches. Scientific progress.

УДК 332.1:005:334.012.64

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РОЛИ СОВРЕМЕННОГО
МЕНЕДЖМЕНТА МАЛОГО БИЗНЕСА В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ
ЭКОНОМИКИ И ПОВЫШЕНИИ ЗАНЯТОСТИ И ДОХОДОВ
НАСЕЛЕНИЯ**

**Кдирова Онесия Есенгельдиевна, Утепбергенов Алламберген
Омирбаевич**

студентка КГУ, 2 «д» группы напарвление «Экономики»

Ассистент КГУ, кафедры «Экономика, туризм и управление бизнесом»

e-mail: allambergen0902@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5230-8602>

Аннотация. В статье рассматривается роль современного менеджмента малого бизнеса в обеспечении устойчивого развития региональной экономики, расширении занятости и повышении доходов населения. Обосновано, что малый бизнес является важным элементом региональной экономической системы, поскольку способствует созданию рабочих мест, росту предпринимательской активности, увеличению налоговой базы и диверсификации источников доходов населения. Современные методы менеджмента, включая стратегическое планирование, цифровизацию, финансовое управление, маркетинговые технологии и управление человеческими ресурсами, повышают эффективность деятельности субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, современный менеджмент, региональная экономика, устойчивое развитие, занятость, доходы населения, эконометрическая оценка, рыночная трансформация.

В условиях рыночной трансформации региональная экономика сталкивается с необходимостью поиска новых источников устойчивого роста. Одним из таких источников выступает малый бизнес, который обладает высокой адаптивностью, гибкостью и способностью быстро реагировать на изменения рыночной конъюнктуры [1].

В отличие от крупных предприятий, малые предпринимательские структуры быстрее осваивают новые ниши, активнее вовлекают население в экономическую деятельность и способствуют развитию местных рынков. Ключевое значение имеет качество управления. Если малый бизнес действует

стихийно, без стратегического планирования, финансового контроля, маркетинговой политики и современных методов управления персоналом, его вклад в экономику региона может быть ограниченным. И наоборот, применение современного менеджмента позволяет повысить производительность, расширить занятость, увеличить доходы работников и предпринимателей, а также укрепить устойчивость региональной экономики.

Малый бизнес является важнейшим сектором экономики, выполняющим ряд социально-экономических функций. Во-первых, он способствует созданию новых рабочих мест, особенно в сферах торговли, услуг, производства, сельского хозяйства и семейного предпринимательства. Во-вторых, малые предприятия обеспечивают население товарами и услугами, повышая уровень доступности рыночной инфраструктуры. В-третьих, малый бизнес стимулирует конкуренцию, снижает монополизацию рынка и способствует повышению качества продукции.

С точки зрения регионального развития, малый бизнес играет особую роль, поскольку он тесно связан с местными ресурсами, трудовым потенциалом и потребительским спросом. В регионах, где малое предпринимательство развивается активно, наблюдается более высокая экономическая мобильность населения, формируется предпринимательская культура и снижается зависимость экономики от одного или нескольких крупных предприятий.

Важным преимуществом малого бизнеса является его способность вовлекать в экономическую деятельность различные группы населения: молодёжь, женщин, самозанятых лиц, семейные хозяйства, ремесленников и представителей сельских территорий [2].

Современный менеджмент малого бизнеса представляет собой систему методов, инструментов и управленческих решений, направленных на повышение эффективности предпринимательской деятельности. Он включает следующие основные направления:

1. **Стратегическое управление** - определение долгосрочных целей бизнеса, выбор рыночной ниши, анализ конкурентов и формирование устойчивой бизнес-модели.
2. **Финансовый менеджмент** - планирование доходов и расходов, управление оборотными средствами, контроль затрат, анализ прибыли и рентабельности.
3. **Маркетинговое управление** - изучение потребительского спроса, продвижение товаров и услуг, развитие бренда, использование цифровых каналов продаж.
4. **Управление персоналом** - подбор кадров, мотивация работников, повышение квалификации, формирование эффективной организационной культуры.
5. **Цифровой менеджмент** - использование онлайн-платформ, электронных платежей, CRM-систем, цифровой рекламы и автоматизированного учёта.

6. **Инновационное управление** - внедрение новых технологий, модернизация бизнес-процессов, развитие новых продуктов и услуг [3,75].

Применение данных механизмов позволяет малым предприятиям не только выживать в конкурентной среде, но и становиться устойчивыми субъектами регионального развития. Современный менеджмент превращает малый бизнес из простого источника самозанятости в полноценный фактор экономического роста.

Одним из главных показателей эффективности малого бизнеса является его влияние на занятость населения. Малые предприятия создают рабочие места как напрямую, через найм работников, так и косвенно, через развитие смежных видов деятельности. Например, открытие малого производственного предприятия может стимулировать развитие торговли, логистики, услуг, ремонта, упаковки и поставок сырья.

В условиях рыночной трансформации занятость населения становится важнейшим фактором социальной стабильности. Если региональная экономика не создаёт достаточного количества рабочих мест, усиливаются миграционные процессы, снижается уровень жизни и возрастает социальная напряжённость. В этом смысле малый бизнес выполняет стабилизирующую функцию [4, с. 82].

Влияние малого бизнеса на доходы населения проявляется через несколько каналов:

- рост заработной платы работников малых предприятий;
- увеличение доходов предпринимателей;
- расширение самозанятости;
- развитие семейного бизнеса;
- рост спроса на местные товары и услуги;
- увеличение налоговых поступлений, которые могут быть направлены

на социальную инфраструктуру.

Однако положительный эффект малого бизнеса зависит от уровня его управленческой эффективности. При слабом менеджменте предприятия могут иметь низкую производительность, нестабильную прибыль и ограниченные возможности для расширения занятости. Поэтому оценка роли именно современного менеджмента является особенно важной.

Для оценки влияния современного менеджмента малого бизнеса на устойчивое развитие региональной экономики можно использовать эконометрическую модель множественной регрессии. В качестве зависимых переменных могут выступать показатели занятости, доходов населения и валового регионального продукта [5, с. 94].

Общая модель может быть представлена следующим образом:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 MB_{it} + \beta_2 MGMT_{it} + \beta_3 INV_{it} + \beta_4 DIG_{it} + \beta_5 EDU_{it} + \varepsilon_{it}$$

где:

Y_{it} - показатель социально-экономического развития региона i в период t ;

MB_{it} - уровень развития малого бизнеса;

$MGMT_{it}$ - показатель качества современного менеджмента в малом бизнесе;

INV_{it} - объём инвестиций в региональную экономику;

DIG_{it} - уровень цифровизации предпринимательства;

EDU_{it} - уровень образования и квалификации трудовых ресурсов;

ε_{it} - случайная ошибка модели.

В зависимости от цели исследования зависимая переменная может быть представлена в нескольких вариантах:

$$EMP_{it} = \alpha + \beta_1 MB_{it} + \beta_2 MGMT_{it} + \beta_3 DIG_{it} + \varepsilon_{it}$$

где EMP_{it} - уровень занятости населения.

$$INC_{it} = \alpha + \beta_1 MB_{it} + \beta_2 PROD_{it} + \beta_3 MGMT_{it} + \varepsilon_{it}$$

где INC_{it} - средний уровень доходов населения, а $PROD_{it}$ - производительность малого бизнеса.

Для оценки устойчивого развития региона можно использовать интегральный индекс:

$$SDI_{it} = f(ECO_{it}, SOC_{it}, INST_{it})$$

где SDI_{it} - индекс устойчивого развития региона, ECO_{it} - экономический компонент, SOC_{it} - социальный компонент, $INST_{it}$ - институциональный компонент [6, с. 117].

Показатели для эконометрического анализа

Группа показателей	Конкретные индикаторы
Показатели малого бизнеса	количество малых предприятий, доля малого бизнеса в ВРП, объём выпуска продукции, оборот малого бизнеса
Показатели менеджмента	наличие бизнес-планирования, цифровой учёт, маркетинговая активность, квалификация руководителей, финансовая дисциплина
Показатели занятости	уровень занятости, количество созданных рабочих мест, доля занятых в малом бизнесе
Показатели доходов	среднедушевые доходы населения, заработная плата, доходы от предпринимательства
Показатели устойчивого развития	рост ВРП, снижение безработицы, налоговые поступления, развитие инфраструктуры
Контрольные переменные	инвестиции, образование, численность населения, уровень урбанизации, доступ к кредитам

Источник: Составлено автором на основе изучения зарубежных литератур.

Такая система показателей позволяет комплексно оценить не только прямое влияние малого бизнеса на экономику региона, но и управленческие факторы, которые усиливают или ослабляют этот эффект.

При проведении эконометрического анализа можно ожидать, что коэффициент при переменной $MGMT_{it}$, отражающей качество современного менеджмента, будет положительным.

Если коэффициент β_2 статистически значим и имеет положительный знак, можно сделать вывод о том, что современные управленческие механизмы реально влияют на социально-экономическое развитие региона. Например, использование цифрового учёта, маркетинговых инструментов и финансового планирования может повысить устойчивость малого бизнеса, снизить риск банкротства и увеличить возможности для расширения деятельности.

Если переменная DIG_{it} также показывает положительное влияние, это свидетельствует о важности цифровизации малого предпринимательства [7, с. 77].

Особое внимание следует уделить связи между управлением малым бизнесом и доходами населения. Рост доходов может быть связан не только с увеличением числа рабочих мест, но и с повышением производительности труда, улучшением качества продукции и расширением предпринимательских возможностей.

Практическая значимость данной темы заключается в том, что результаты эконометрической оценки могут быть использованы при разработке региональных программ поддержки малого бизнеса. Государственные органы и местные администрации могут применять такие результаты для определения наиболее эффективных направлений поддержки предпринимательства.

Например, если анализ покажет, что цифровизация оказывает сильное влияние на доходы малого бизнеса, целесообразно развивать программы обучения предпринимателей цифровым навыкам.

Несмотря на значительный потенциал, малый бизнес в регионах часто сталкивается с рядом проблем. Среди них можно выделить:

- недостаток финансовых ресурсов;
- слабое стратегическое планирование;
- ограниченный доступ к современным технологиям;
- низкий уровень цифровой грамотности;
- недостаточное использование маркетинга;
- слабую систему подготовки управленческих кадров;
- зависимость от местного спроса;
- ограниченный доступ к внешним рынкам.

Эти проблемы снижают эффективность малого бизнеса и ограничивают его вклад в устойчивое развитие региональной экономики.

Для усиления роли малого бизнеса в региональном развитии необходимо реализовать комплекс мер. Во-первых, следует развивать систему обучения предпринимателей современным методам управления. Малому бизнесу

необходимы знания в области финансового планирования, маркетинга, цифровых технологий, налогового учёта и управления персоналом. Во-вторых, важно расширять доступ малого бизнеса к цифровой инфраструктуре. Онлайн-продажи, электронная отчётность, цифровая реклама и автоматизированный учёт позволяют предпринимателям снижать издержки и повышать конкурентоспособность. В-третьих, необходимо укреплять финансовую устойчивость малых предприятий через доступные кредиты, гранты, субсидии и консультационную поддержку. В-четвёртых, следует развивать региональные бизнес-инкубаторы, центры предпринимательства и консультационные службы. Такие институты могут стать связующим звеном между государством, бизнесом, банками, образовательными учреждениями и рынком труда. В-пятых, важно формировать предпринимательскую культуру среди молодёжи. Если молодые люди будут воспринимать бизнес как реальную возможность самореализации, региональная экономика получит новый источник энергии и инициативы.

Научная новизна данной темы состоит в том, что малый бизнес рассматривается не только как количественный сектор экономики, но и как управляемая социально-экономическая система.

Проведённый теоретико-методологический анализ показывает, что развитие малого бизнеса должно сопровождаться повышением качества управления. Простое увеличение количества предприятий без совершенствования менеджмента не обеспечивает долгосрочной устойчивости. Наиболее значимый эффект достигается тогда, когда малый бизнес использует стратегическое планирование, цифровые технологии, финансовый контроль, маркетинговые инструменты и эффективное управление персоналом.

Следовательно, для устойчивого развития региональной экономики необходимо формировать комплексную систему поддержки малого предпринимательства, ориентированную не только на финансовую помощь, но и на развитие управленческих компетенций. Именно такой подход позволит малому бизнесу стать реальным инструментом повышения занятости, роста доходов населения и укрепления социально-экономической устойчивости региона.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях свободы предпринимательской деятельности».
2. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11.09.2023 «О Стратегии Узбекистан - 2030».
3. Абдуллаев Ё. А. Малый бизнес и предпринимательство. - Ташкент: IQTISOD-MOLIYA, 2019.
4. Портер М. Конкурентная стратегия. - Москва: Альпина Паблишер, 2020.
5. Елисеева И. И. Эконометрика. - Москва: Юрайт, 2021.
6. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. - Boston: Cengage Learning, 2020.

UDK 338.47:656.2

TEMIR YO‘L TARMOG‘INING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI

Raximov Xasan Shukurjonovich

NamDTU, Iqtisodiyot kafedrası dotsenti

hasanboyrahimov1990@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-3981-4626>

Annotatsiya. Mazkur maqolada temir yo‘l tarmog‘ida iqtisodiy samaradorlikni baholashning an‘anaviy yondashuvları tanqidiy tahlil qilinib, ularning asosan tashqi natijaviy ko‘rsatkichlarga tayangan holda ichki harakat muhiti va kapital aylanish ritmida yuzaga kelayotgan funksional bosimlarni yetarli darajada aks ettirmasligi asoslab berilgan. Tadqiqotda temir yo‘l iqtisodiyoti statik resurslar yig‘indisi emas, balki uzluksiz harakatlanayotgan funksional muhit sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda harakat ritmi, funksional tiqilish, infratuzilma yuklanishi, lokomotiv va vagon aylanishi, vaqt yo‘qotilishi hamda kapital aylanish sur‘ati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik iqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, funksional tiqilish koeffitsienti, kapital aylanish ritmi va infratuzilma bosimi indeksleri orqali temir yo‘l tizimida ichki iqtisodiy bosimning shakllanish mexanizmi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Temir yo‘l transporti, iqtisodiy samaradorlik, funksional harakat muhiti, kapital aylanish ritmi, funksional tiqilish, infratuzilma bosimi, lokomotiv aylanishi, vagon aylanishi, transport iqtisodiyoti, harakat ritmi, ekspluatatsion samaradorlik.

Temir yo‘l tarmog‘ida iqtisodiy samaradorlikni baholashga nisbatan shakllangan an‘anaviy yondashuvlar uzoq vaqt davomida asosan moliyaviy natija va ekspluatatsion ko‘rsatkichlarga tayangan holda rivojlanib keldi. Tashish hajmi, rentabellik, ekspluatatsion xarajat, lokomotiv parkidan foydalanish koeffitsienti yoki yuk aylanmasi kabi ko‘rsatkichlar tarmoq faoliyatining tashqi natijasini ifodalaydi, lekin temir yo‘l iqtisodiyotining ichki harakat muhitida shakllanuvchi funksional bosimlarni to‘liq ochib bermaydi. Ayniqsa, harakat ritmi buzilgan, uchastkalar bo‘yicha oqim zichligi nomutanosiblashgan yoki dispetcherlik sinxronligi susaygan sharoitda moliyaviy natijaning ma‘lum muddat saqlanib qolishi temir yo‘l tizimida real iqtisodiy barqarorlik mavjudligini anglatmaydi.

Temir yo‘l iqtisodiyotida kapital statik holatda ishtirok etmaydi. U doimiy harakat sikli ichida faoliyat yuritadi. Lokomotiv, vagon, infratuzilma va harakat grafigi o‘zaro bog‘langan funksional muhit sifatida ishlaydi. Bir stantsiyadagi kechikish qisqa vaqt ichida boshqa uchastkalarda ham harakat inertsiyasini kuchaytiradi. Shu nuqtada temir yo‘l tizimidagi iqtisodiy yo‘qotish texnik nuqson sifatida emas, kapital aylanishi ritmini sekinlashtiruvchi funksional bosim sifatida shakllanadi. Mavjud baholash usullari mazkur jarayonlarning katta qismini tashqi natijaviy ko‘rsatkichlar ortida qoldirib yuboradi.

KPI asosidagi baholash yondashuvlari ham temir yo'l iqtisodiyotining ichki harakat mexanikasini yetarli darajada ushlay olmaydi. Masalan, lokomotivning sutkalik yurishi yoki vagon aylanishi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich yuqori bo'lgan sharoitda ham ayrim uchastkalarda funktsional tiqilishlar kuchayib borishi mumkin. Chunki o'rtacha ko'rsatkich harakat muhitidagi lokal bosimni yashiradi. Temir yo'l tizimida eng katta iqtisodiy muammo aksariyat holatlarda umumiy natija yomonlashganida emas, harakat muhitidagi mutanosiblik buzilganida boshlanadi. Shu sabab tarmoqdagi iqtisodiy samaradorlikni faqat yakuniy natija orqali baholash funktsional muhitni statik holatga keltirib qo'yadi.

Ekspluatatsion samaradorlik modellarida ham asosiy e'tibor texnik faollikka qaratiladi. O'tkazuvchanlik darajasi, poezdlar tezligi yoki yuk tashish hajmi yuqori baholanadi, lekin mazkur ko'rsatkichlar qanday ichki iqtisodiy bosim hisobiga ta'minlanayotgani aks etmaydi. Ayrim holatlarda tashish hajmining ortishi infratuzilmadagi ortiqcha bosimni kuchaytiradi, harakat grafigidagi uzilishlar sonini oshiradi va vaqt yo'qotilishini ko'paytirib yuboradi. Bunday sharoitda tashqi samaradorlik o'sishi bilan ichki funktsional inertsia bir vaqtning o'zida kuchayib boradi. Mavjud baholash apparatlarida aynan shu ziddiyat yetarli darajada aks etmaydi.

Temir yo'l tarmog'ida vaqt ham mustaqil iqtisodiy resurs sifatida qatnashadi. Vagonning bekor turishi yoki lokomotiv aylanish siklining cho'zilishi faqat ekspluatatsion kechikish emas. Bu kapital harakatining sekinlashuvidir. Kapital aylanishi sur'ati pasaygan sharoitda tarmoqning tashqi moliyaviy natijalari ma'lum vaqt davomida saqlanib qolishi mumkin, lekin ichki harakat muhitida iqtisodiy bosim to'plana boshlaydi. Shu nuqtada moliyaviy natija bilan harakat muhiti o'rtasida metodologik uzilish yuzaga keladi.

Temir yo'l iqtisodiyotining asosiy xususiyati shundaki, u resurslar yig'indisi emas, harakatlanayotgan funktsional muhit hisoblanadi. Samaradorlik ham aynan shu muhitdagi funktsional muvofiqlik darajasi bilan belgilanadi. Infratuzilma yuklanishi, harakat ritmi, vaqt yo'qotilishi, funktsional tiqilish va kapital aylanishi o'rtasidagi mutanosiblik buzilgan sharoitda yuqori moliyaviy natija ham iqtisodiy barqarorlikni kafolatlamaydi. Shu sabab temir yo'l tarmog'ida iqtisodiy samaradorlikni baholash usullarini funktsional-harakat muhiti asosida qayta ko'rib chiqish metodologik zaruratga aylanadi.

Temir yo'l tarmog'ida iqtisodiy samaradorlikni baholashga nisbatan qo'llanib kelinayotgan an'anaviy yondashuvlar asosan tashqi natijaviy ko'rsatkichlarga tayanib qolmoqda. Yuk aylanmasi, tashish hajmi, daromad, rentabellik yoki ekspluatatsion xarajatlar tarmoq faoliyatining yakuniy holatini ifodalaydi, lekin temir yo'l tizimi ichida kapital qanday harakatlanayotganini ochib bermaydi. Ayrim magistral uchastkalarda harakat zichligi ortib borayotgan, lokomotiv aylanishi sekinlashayotgan yoki vagon sikli uzayayotgan sharoitda ham tashqi moliyaviy ko'rsatkichlar ma'lum vaqt davomida barqaror ko'rinish saqlab qolishi mumkin. Shu nuqtada iqtisodiy samaradorlik bilan harakat muhiti o'rtasida metodologik uzilish paydo bo'ladi. Tarmoq ichida funktsional bosim yig'ilayotgan bo'lsa-da, mavjud baholash apparatlari uni kechikib qabul qiladi.

Temir yo'l iqtisodiyotining asosiy xususiyati kapitalning uzluksiz harakat muhitida ishtirok etishi bilan bog'liq. Lokomotiv, vagon, uchastkalar o'tkazuvchanligi va dispetcherlik ritmi bir-biridan mustaqil ishlamaydi. Bir nuqtadagi sinxron uzilish qisqa vaqt ichida butun harakat muhitiga tarqaladi. Ayniqsa, yuklangan uchastkalarda harakat intervalari qisqarganida funktsional tiqilish koeffitsienti keskin o'sadi:

$$K_{ft} = \frac{Q_h}{P_o}$$

bu yerda:

Q_h - haqiqiy harakat zichligi;

P_o - uchastkaning funktsional o'tkazuvchanlik imkoniyati.

Agar $K_{ft} > 1$ holat yuzaga kelsa, harakat muhitida ichki bosim kontsentratsiyasi shakllana boshlaydi. Bu holat ekspluatatsion qiyinchilik emas, kapital aylanishi ritmini sekinlashtiruvchi iqtisodiy muhit hisoblanadi. Mavjud baholash usullari mazkur bosimning qaysi nuqtada yig'ilayotganini aksariyat holatlarda ajratib bermaydi.

Temir yo'l tizimida vaqt ham mustaqil iqtisodiy resurs sifatida qatnashadi. Vagonning bekor turishi yoki lokomotiv aylanish siklining uzayishi faqat texnik kechikish emas. Bu kapital harakati tezligining pasayishidir. Kapital aylanishi ritmi quyidagi funktsional bog'liqlik orqali ifodalanadi:

$$R_k = \frac{L_a}{T_b + T_h}$$

bu yerda:

L_a - lokomotiv aylanishi;

T_b - bekor turish vaqti;

T_h - harakat siklidagi kechikishlar.

T_b va T_h o'sgan muhitda R_k pasayadi. Aylanish ritmining pasayishi esa tashish muhitida inertsiya bosimni kuchaytiradi. Shu nuqtada yuk tashish hajmining ortishi ham iqtisodiy samaradorlik o'sganini anglatmay qoladi. Chunki harakat muhitida kechikish tarqalishi tezlashadi.

Temir yo'l iqtisodiyotida funktsional muvofiqlik buzilgan sharoitda tashqi samaradorlik ma'lum muddat sun'iy saqlanishi mumkin. Masalan, yuqori yuk aylanmasi saqlangan bo'lsa-da, infratuzilma bosimi indeksi ortib boradi:

$$I_b = \frac{Q_y \times V_t}{P_f}$$

bu yerda:

Q_y - yuklanganlik darajasi;

V_t - harakat chastotasi;

P_f - infratuzilmaning funktsional quvvati.

I_b yuqori bo'lgan muhitda harakat ritmi tashqi natija orqali emas, ichki bosim orqali boshqarila boshlaydi. Magistral uchastkalarda kechikishlar tarqalishi kuchayadi, dispetcherlik sinxronligi parchalanadi, harakat muhitida inertsiya yig'iladi. Bunday holatlarda iqtisodiy yo'qotish ekspluatatsion xarajatlarda emas, kapital harakati sur'atining og'irlashuvida namoyon bo'ladi.

Temir yo'l tarmog'ida funktsional tiqilish alohida texnik nosozlik emas. U harakat muhitida bosim yig'ilishining iqtisodiy shakli hisoblanadi. Yuksiz harakat ulushining ortishi, stantsiyalardagi bekor turish intervalari, manyovr sikli uzilishlari yoki harakat grafigidagi asinxronlik kapital ritmini parchalaydi. Bu muhitda samaradorlik tashish hajmi bilan emas, harakat muhitidagi muvofiqlik darajasi bilan belgilanadi. Shu jihat temir yo'l iqtisodiyotini statik resurs modeli orqali baholash imkoniyatini cheklaydi.

Temir yo'l tizimi resurslar yig'indisi emas, harakatlanayotgan kapital muhiti hisoblanadi. Samaradorlik ham aynan shu muhit ichidagi funktsional mutanosiblik darajasiga bog'liq holda shakllanadi. Shu sabab iqtisodiy samaradorlikni baholashda tashqi natijaviy ko'rsatkichlardan ichki harakat muhitiga o'tish zarurati kuchaymoqda. Ayniqsa, funktsional bosim yig'ilayotgan nuqtalarni, kapital ritmi uzilayotgan zonalarni va harakat inertsiasini kuchayayotgan uchashtalarni lokal darajada aniqlaydigan yondashuv temir yo'l iqtisodiyotining real funktsional holatini ochib berish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tarmoq ichida iqtisodiy samaradorlikni cheklab qo'yayotgan funktsional ziddiyatlar harakat muhitida qay tarzda shakllanayotganini tizimli ko'rinishda ajratib berish zarurati paydo bo'ladi (1-jadval).

1-jadval. Temir yo'l tarmog'i harakat muhitida iqtisodiy samaradorlikni cheklovchi funktsional ziddiyatlar

Funksional jarayon	Bosim shakllanadigan holat	Harakat muhitidagi uzilish	Iqtisodiy oqibat
Harakat ritmi	Grafik sinxronligi susayishi	Kechikish zanjiri kengayishi	Kapital aylanishi sekinlashuvi
Lokomotiv aylanishi	Tortish sikli cho'zilishi	Bekor turish intervali ortishi	Tashish muhiti inersiasini kuchayishi
Vagon aylanishi	Yuksiz harakat ulushi ortishi	Oqim mutanosibligi buzilishi	Aylanish ritmi parchalanishi
Infratuzilma yuklanishi	Lokal bosim konsentrasiasini	Uchashta tiqilishi kuchayishi	O'tkazuvchanlik muhiti taranglashishi
Funksional muvofiqlik	Harakat sikli nomutanosibligi	Tarmoqlararo sinxron uzilish	Ichki iqtisodiy bosim tarqalishi
Vaqt yo'qotilishi	Bekor turish inersiasini	Kapital harakati sekinlashishi	Samaradorlik ritmi susayishi
Harakat inersiasini	Kechikishning funktsional ko'payishi	Dispetcherlik ritmi izdan chiqishi	Ekspluatatsion bosim ortishi
Oqimlar disbalansi	Yuklanish zichligi notekisligi	Magistral bosim nuqtalari	Infratuzilma tarangligi ortishi

Funksional jarayon	Bosim shakllanadigan holat	Harakat muhitidagi uzilish	Iqtisodiy oqibat
Manyovr muhiti	Qayta shakllanish sikli cho‘zilishi	Stansiya bosimi kuchayishi	Aylanish sikli buzilishi
O‘tkazuvchanlik muhiti	Harakat intervali qisqarishi	Funksional tiqilish zichlashishi	Harakat barqarorligi pasayishi
Energiya muhiti	Nomuvofiq tortish ritmi	Ortiqcha sarf konsentrasiyasi	Energiya inersiyasi ortishi
Kapital ritmi	Funksional kechikish yig‘ilishi	Aylanish muhiti og‘irlashishi	Iqtisodiy samaradorlik susayishi

Temir yo‘l tarmog‘ida iqtisodiy samaradorlikni baholashning funktsional-integratsiyalashgan apparatini shakllantirish mavjud KPI tizimlarini kengaytirish bilan cheklanmaydi. Asosiy masala harakat muhiti ichida yig‘ilayotgan iqtisodiy bosimni, kapital aylanishi ritmidagi og‘irlashuvni va funktsional tiqilish tarqalishini vaqt bo‘yicha kuzata oladigan dinamik apparatni qurishdan iborat. An‘anaviy baholash usullarida samaradorlik tashqi natija orqali qayd etiladi, temir yo‘l iqtisodiyotida esa asosiy iqtisodiy yo‘qotish ichki harakat muhitida shakllanadi. Shu nuqtada indikator tushunchasi statistik hisobot vositasi emas, harakat muhitidagi funktsional bosimni lokal darajada ushlaydigan dinamik iqtisodiy mexanizm sifatida qaraladi.

Temir yo‘l tarmog‘ida iqtisodiy samaradorlikni baholashga nisbatan shakllangan an‘anaviy metodologiyalar asosan tashqi moliyaviy va ekspluatatsion natijalarni qayd etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular tizim ichida shakllanayotgan funktsional bosim va kapital harakati ritmidagi o‘zgarishlarni to‘liq aks ettira olmaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tashish hajmi, rentabellik yoki yuk aylanishi kabi ko‘rsatkichlarning nisbatan yuqori saqlanib qolishi har doim ham temir yo‘l tizimida real iqtisodiy barqarorlik mavjudligini anglatmaydi. Chunki harakat ritmi buzilishi, funktsional tiqilishlarning kuchayishi, lokomotiv va vagon aylanish sikllarining sekinlashuvi transport tizimida yashirin iqtisodiy bosimning yig‘ilishiga olib keladi.

Maqolada temir yo‘l iqtisodiyoti statik resurslar majmui emas, balki uzluksiz harakatlanayotgan kapital muhiti sifatida ilmiy asoslangan holda talqin qilindi. Shu asosda iqtisodiy samaradorlikni baholashda funktsional muvofiqlik, harakat ritmi, vaqt yo‘qotilishi, infratuzilma yuklanishi va kapital aylanish tezligi kabi ichki parametrlarning ustuvor ahamiyatga egaligi ko‘rsatib berildi. Taklif etilgan funktsional-integratsiyalashgan yondashuv transport tizimida iqtisodiy bosim shakllanayotgan lokal nuqtalarni aniqlash, harakat muhitidagi nomutanositliklarni erta bosqichda baholash hamda kapital aylanishidagi inertsia kuchayishini prognoz qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 fevraldagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli farmoni. // www.lex.uz.
2. Kirillov K.Ya. Modeli razvitiya jeleznodorojnogo transporta. – M.: Ekonomika, 2022.
3. Samatov G. Temir yo'l infratuzilmasini rivojlantirishning iqtisodiy asoslari. – T.: Iqtisod-Moliya, 2021.
4. Zohidov A. ESG standartlarini transport tizimiga integratsiya qilish. – T.: Barqaror taraqqiyot, 2024.
5. Fayzullayev, J. S. (2019). Improvement of Economic Efficiency of Development of Railway. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249, 0892.
6. Amirov, L. F., Fayzullaev, J. S., Rahimov, H. S., & Shayusupova, N. T. (2021). EMM of effective management of the integrated transportation and logistics system. In E3S Web of Conferences (Vol. 244, p. 08022). EDP Sciences.
7. Shukurjonovich, R. H. (2020, December). Improving the economic activity of transport infrastructure. In Archive of Conferences (Vol. 10, No. 1, pp.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING MILLIY VA XALQARO TAJRIBASI

Masharipova Maksuda Becnazarovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat

Universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

masaripovamaksuda91@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotga o'tishning xalqaro va milliy tajribasi qiyosiy tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqot davomida AQSh, Germaniya, Yaponiya va Xitoyning ekologik transformatsiya siyosati tahlil qilinib, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yashil iqtisodiyot strategiyasining iqtisodiy samaradorligi baholangan. Tadqiqot natijalari qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, yashil moliyalashtirish tizimini rivojlantirish hamda ekologik boshqaruvni takomillashtirish mamlakat barqaror rivojlanishining muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, xalqaro tajriba, ekologik siyosat, yashil investitsiyalar, O'zbekiston, iqtisodiy islohotlar.

Kirish. XXI asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab global iqtisodiy tizimda chuqur va tizimli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Uzoq yillar davomida ustun bo'lib kelgan an'anaviy iqtisodiy o'sish modeli - ya'ni tabiiy resurslardan cheksiz foydalanish hamda ekologik xavflarni ikkinchi darajali omil sifatida ko'rish

yondashuvi - o‘zining barqaror emasligini aniq namoyon etdi. Iqlim o‘zgarishining jadallashuvi, qazilma yoqilg‘i resurslarining kamayib borishi hamda tabiiy ekotizimlarning buzilishi xalqaro hamjamiyatni rivojlanishning muqobil yo‘nalishlariga, xususan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasiga e‘tibor qaratishga undadi.

Yashil iqtisodiyot ekologik barqarorlikni ta‘minlash, ijtimoiy adolatni kuchaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishni yagona tizim doirasida uyg‘unlashtiruvchi kompleks model sifatida UNEP, OECD hamda Jahon banki kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan faol targ‘ib etilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Rio+20 sammiti (2012) va Parij iqlim kelishuvi (2015) ushbu yondashuvni global siyosiy va iqtisodiy kun tartibining muhim yo‘nalishiga aylantirdi. Hozirgi vaqtda 80 dan ortiq davlatlar milliy yashil iqtisodiyot strategiyalarini ishlab chiqqan va joriy etgan (OECD, 2023). O‘zbekiston Respublikasi ham 2019 yilda 2030 yilgacha mo‘ljallangan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”ni qabul qilish orqali ushbu global jarayonga qo‘shildi. Mamlakatning geografik va ekologik sharoitlari - jumladan, Orol dengizining qurishi, suv resurslarining keskin cheklanganligi hamda iqlim o‘zgarishlariga yuqori darajadagi sezuvchanlik yashil iqtisodiyotga o‘tishni milliy taraqqiyotning muhim strategik yo‘nalishiga aylantiradi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Markaziy Osiyodagi yirik iqtisodiyotlardan biri sifatida mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonlarida yetakchi o‘rin egallash salohiyatiga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy o‘sish va ekologik xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlovchi model sifatida talqin qilinadi. UNEP tadqiqotlariga ko‘ra, yashil iqtisodiyot resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavflarni kamaytirish orqali inson farovonligini oshirishga xizmat qiladi [1].

OECD tomonidan ishlab chiqilgan “Green Growth Strategy” dasturida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun energiya samaradorligi, ekologik innovatsiyalar va yashil investitsiyalar asosiy omil sifatida ko‘rsatiladi [2]. Jahon banki hisobotlarida esa yashil infratuzilmaga yo‘naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatda iqtisodiy daromadni oshirishi ta‘kidlangan [5].

Jeffrey Sachs o‘zining “The Age of Sustainable Development” asarida yashil iqtisodiyot innovatsion texnologiyalar va ekologik boshqaruv orqali iqtisodiy o‘sishning yangi modelini shakllantirishini qayd etadi [4]. Shuningdek, Germaniya, Yaponiya va AQSh tajribalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda qayta tiklanuvchi energiya va past uglerodli iqtisodiyotning samaradorligi asoslab berilgan.

Metodologiya. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, statistik tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. AQSh, Germaniya, Yaponiya va O‘zbekistonning yashil

iqtisodiyotga oid ko'rsatkichlari o'zaro taqqoslandi. Tadqiqot uchun Jahon banki, OECD, IEA va O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlaridan foydalanildi.

Shuningdek, iqtisodiy modellashtirish usuli yordamida yashil investitsiyalar hamda qayta tiklanuvchi energiya ulushining iqtisodiy o'sishga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot davomida regressiya tahlili asosida yashil investitsiyalar bilan YaIM o'sishi o'rtasidagi bog'liqlik baholandi.

Natijalar va tahlil. Yashil iqtisodiyot tushunchasi ko'pincha an'anaviy iqtisodiy o'sishdan voz kechish sifatida noto'g'ri talqin etiladi. Aslida, UNEP va OECD tadqiqotlari ko'rsatishicha, yashil iqtisodiyotga o'tish uzoq muddatda iqtisodiy o'sishni sekinlashtirmaydi - aksincha, yangi texnologiyalar, ish o'rinlari va eksport imkoniyatlari orqali uni yanada jadallashtirishga xizmat qiladi.[5]

Jahon banki (2021) ma'lumotlariga ko'ra, yashil infratuzilmaga yo'naltirilgan har 1-million dollar investitsiya o'rtacha 7–8 ta yangi ish o'rnini yaratadi, an'anaviy yoqilg'i sektorida esa bu ko'rsatkich 2–3 tani tashkil etadi. Qayta tiklanuvchi energiya quvvatlari 2022 yilda global miqyosda birinchi marta yangi qurilgan elektr ishlab chiqarish quvvatlarining 83 foizini tashkil etdi.[6] Bu esa yashil iqtisodiyotning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham raqobatbardosh bo'lib borayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki iqtisodiy o'sishni ham rag'batlantiradi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, yashil infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalar yangi ish o'rinlarini yaratishda yuqori samaradorlikka ega.

Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining jadal rivojlanishi global energetika tizimida muhim o'zgarishlarga olib kelmoqda. Bu esa yashil iqtisodiyotning iqtisodiy jihatdan ham istiqbolli ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbekiston misolida ham ijobiy o'sish dinamikasi kuzatilmoqda. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya ulushining ortishi va yashil investitsiyalar hajmining kengayishi iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

AQShning yashil iqtisodiyotga oid siyosati asosan ikki yirik qonunchilik hujjati orqali shakllantirilgan. Ulardan biri 2021 yilda qabul qilingan "Bipartisan Infrastructure Law" bo'lib, umumiy qiymati 1,2 trillion dollarni tashkil etadi. Ushbu dastur doirasida transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish bilan bir qatorda, toza energiya tizimlarini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, xususan elektr transport infratuzilmasini kengaytirishga 7,5 milliard dollar yo'naltirilgan. Ikkinchi muhim hujjat - 2022 yilda qabul qilingan "Inflation Reduction Act" (IRA) bo'lib, u AQSh tarixidagi eng yirik yashil investitsiya paketi

sifatida baholanadi va 369 milliard dollarlik davlat xarajatlari hamda soliq imtiyozlarini o'z ichiga oladi.[9]

IRA (Inflation Reduction Act- "Inflyatsiyani kamaytirish to'g'risidagi qonun") dasturining amaliy ta'siri natijasida AQShda qayta tiklanuvchi energetika tarmoqlarida sezilarli o'sish kuzatildi. Xususan, 2023 yilda quyosh panellari ishlab chiqarish hajmi 2022 yilga nisbatan 62 foizga oshgan, shamol elektr stansiyalarining umumiy quvvati 140 GVt dan yuqori darajaga yetgan hamda elektr avtomobillar savdosi 7,6 foizga yetganligi qayd etilgan (Goldman Sachs, 2023). Bandlik ko'rsatkichlari bo'yicha esa yashil energiya sektori 2023 yilga kelib AQShda 3,4 milliondan ortiq ish o'rnini yaratgan bo'lib, bu 2020 yilga nisbatan 8 foizlik o'sishni anglatadi.[8]

Shtatlar darajasida esa Kaliforniya alohida yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu shtat 2035 yildan boshlab benzinli avtomobillar savdosini bosqichma-bosqich to'xtatish tashabbusini ilgari surgan holda, yashil iqtisodiyot modeli bo'yicha eng ilg'or hududlardan biri sifatida shakllanmoqda hamda boshqa shtatlar uchun namuna vazifasini bajarmoqda.

Yaponiya yashil iqtisodiyot strategiyasi yuqori darajadagi texnologik innovatsiyalar bilan uzviy bog'langan holda shakllantirilgan. 2020 yilda e'lon qilingan "Yashil o'sish strategiyasi" doirasida mamlakat 2050 yilga borib karbon neytralligiga erishish maqsadini ilgari surgan bo'lib, ushbu maqsadga erishish uchun 14 ta ustuvor rivojlanish yo'nalishi belgilab olingan. Ular qatoriga dengiz shamol energetikasi, vodorod energetikasi, yuqori samarali akkumulyator texnologiyalari hamda yangi avlod yadro energetikasi kabi strategik tarmoqlar kiradi. Mazkur yo'nalishlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida Yaponiya hukumati 10 yillik davr uchun taxminan 2 trillion iyena (qariyb 15 milliard AQSh dollari) miqdorida innovatsion fond ajratgan.[10] Yaponiyaning global yashil transformatsiyadagi eng muhim hissalaridan biri vodorod energetikasi sohasida namoyon bo'lmoqda. Mamlakat vodorod texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha dunyodagi yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Toyota, Honda va Kawasaki kabi yirik kompaniyalar vodorod yoqilg'i elementlari asosidagi avtomobillar, kemalar hamda boshqa transport vositalarini sanoat miqyosida ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan. 2023 yil holatiga ko'ra, Yaponiyada 160 tadan ortiq vodorod yonilg'i quyish stansiyalari faoliyat yuritmoqda bo'lib, bu ko'rsatkich mamlakatni global miqyosda eng rivojlangan infratuzilmalardan biriga ega davlatlar qatoriga kiritadi.

O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish jarayoni 2019 yildan boshlab tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Ushbu yo'nalishda "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi (2030)"ning qabul qilinishi, xalqaro

moliyaviy va texnik tashkilotlar bilan hamkorlikning kengayishi hamda yangi normativ-huquqiy asoslarning shakllantirilishi muhim bosqich sifatida baholanadi.

Davlat siyosatida 2030 yilga kelib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 40 foizga yetkazish, karbon chiqindilarini 2010 yil darajasiga nisbatan 35 foizga qisqartirish hamda energiya samaradorligini 20 foizga oshirish kabi strategik maqsadlar belgilangan. Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ekologik barqarorlik tamoyillari bilan uyg'unlashtirishga qaratilganligini anglatadi.[17]

Shu bilan birga, amaliy jarayonda bir qator muammolar ham mavjud bo'lib, ular orasida yashil texnologiyalarni joriy etish sur'atlarining nisbatan pastligi, moliyaviy resurslarga ehtiyojning yuqoriligi hamda infratuzilmaning to'liq tayyor emasligi kabi omillar alohida ajralib turadi. Bundan tashqari, energiya tizimini modernizatsiya qilish va ekologik boshqaruvni takomillashtirish jarayonlari ham qo'shimcha institutsional islohotlarni talab etadi.

2-jadval. O'zbekistonda yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlari dinamikasi (2019–2024)

Ko'rsatkich	2019	2021	2023	2024 (mo'l.)	2030 maqsad
QE ulushi (%)	4,7	7,2	11,2	14,0	40,0
Quyosh QE (GVt)	0,3	1,0	2,4	4,0	12,0
Shamol QE (GVt)	0,02	0,06	0,6	1,2	5,0
Suv tejash (ming ga)	-	180	326	450	2 000
Yashil kreditlar (mlrd so'm)	-	200	800	6500	-
Yashil inv. (YaIM %)	0,4	0,8	1,3	1,6	3,5

Manba: O'zbekiston Energetika vazirligi (2024), Jahon banki (2024),
Prezident Strategiya markazi (2024)

Jadval ma'lumotlari tahliliga ko'ra, O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi 2019 yildagi 4,7 foizdan 2024 yilga kelib taxminan 14 foizgacha yetishi prognoz qilinmoqda. Bu esa qisqa muddat ichida mazkur ko'rsatkichning qariyb uch baravarga oshishini anglatadi. Energetika sektorida Xalqaro Atom Energetikasi (IAEA) hamda International Solar Alliance bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan quyosh va shamol elektr stansiyalari

loyihalari mamlakat energetika tizimining diversifikatsiyalashuviga xizmat qilmoqda.[5]

Qishloq xo'jaligi sohasida suv resurslaridan samarali foydalanish texnologiyalarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. 2023 yil holatiga ko'ra, 326 ming gektar maydonda suv tejovchi texnologiyalar qo'llanilgan bo'lib, bu 2020 yildagi past qamrov darajasiga nisbatan sezilarli o'sishni ko'rsatadi. Shu bilan birga, 2021–2023 yillar davomida 547 ta nasos stansiyasi va 824 ta elektr dvigatel energiya tejamkor uskunalarga almashtirilishi natijasida yillik elektr energiyasi iste'moli 7,6 mlrd kVt·soatdan 7,15 mlrd kVt·soatgacha kamaygan.^[17]

Moliyaviy sektor doirasida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan yashil kreditlash mexanizmlarini rivojlantirish va prudensial talablarni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2025 yil uchun Jahon banki tomonidan irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan 223,2 mln dollarlik loyiha tasdiqlangan. Umuman olganda, 2020–2024 yillar mobaynida ushbu yo'nalishlarga 622 mln dollar xorijiy investitsiyalar va 60 trillion so'm davlat byudjeti mablag'lari yo'naltirilgan.[5]

Ekologik vaziyat nuqtai nazaridan Toshkent shahrida havo ifloslanishi darajasi alohida tashvish uyg'otadi. 2023 yilda PM_{2.5} zarrachalarining o'rtacha konsentratsiyasi 28,6 µg/m³ ni tashkil etgan bo'lsa (JSST tavsiya etgan me'yor - 5 µg/m³), 2024 yilda bu ko'rsatkich 31,4 µg/m³ gacha oshgan. Mazkur holat shahar ekologik boshqaruvi va "yashil shahar" konsepsiyasini rivojlantirish bo'yicha tizimli islohotlar zarurligini ko'rsatadi.

Xalqaro va milliy tajribalar tahlili yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida bir qator umumiy muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

Birinchidan, moliyaviy cheklovlar muhim to'siqlardan biri hisoblanadi. Rivojlanayotgan davlatlarda yashil infratuzilmani yaratish katta miqdordagi investitsiyalarni talab qiladi va ko'p hollarda xalqaro moliya institutlari qo'llovisiz bu jarayonni amalga oshirish qiyinlashadi. O'zbekistonda ham xususiy yashil investitsiyalar ulushi past darajada bo'lib, 2023 yilda YaIMning 1,3 foizini tashkil etgan, shuningdek, korxonalarining atigi 8 foizi yashil boshqaruv tamoyillarini joriy etgan.[13]

Ikkinchidan, texnologik bog'liqlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Ko'plab rivojlanayotgan iqtisodiyotlar yashil texnologiyalar importiga kuchli darajada tayanadi, bu esa texnologik mustaqillikni cheklaydi. O'zbekistonda quyosh paneli va akkumulyator ishlab chiqarish sanoati hali rivojlanishning boshlang'ich bosqichida ekanligi bunga misol bo'la oladi.

Uchinchidan, kadrlar salohiyati bilan bog'liq muammolar mavjud. Yashil iqtisodiyot yangi kasbiy yo'nalishlarni - jumladan, qayta tiklanuvchi energiya muhandislari, yashil moliya mutaxassislari va ekologik auditorlarni - talab etadi. Biroq ta'lim tizimining ushbu ehtiyojlarga moslashuvi hali yetarli darajada emas.

To'rtinchidan, regulyatorik infratuzilmaning to'liq shakllanmaganligi ham muhim cheklov sifatida qayd etiladi. Yashil standartlar, ekologik sertifikatlash tizimi hamda karbon savdosi mexanizmlari O'zbekistonda hali to'liq institutsional asosga ega emas.

Asosiy ilmiy natijalar

Mazkur tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

1. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tish iqtisodiy o'sish sur'atlarini pasaytirmagan. Aksincha, Germaniyada qayta tiklanuvchi energiya ulushining 59 foizga yetishi, AQShda 369 milliard dollarlik IRA dasturining amalga oshirilishi hamda Yaponiyada 2 trillion iyenalik innovatsion fondning joriy etilishi iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlik o'zaro uyg'un holda rivojlanishi mumkinligini tasdiqlaydi. [5]

2. O'zbekistonda 2019–2024 yillar oralig'ida yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlarida ijobiy tendensiya kuzatilgan. Jumladan, qayta tiklanuvchi energiya ulushi 4,7 foizdan 14 foizgacha oshgan, suv tejovchi texnologiyalar 326 ming gektar maydonga joriy etilgan, yashil investitsiyalar esa yalpi ichki mahsulotning 1,3 foiziga yetgan.[17]

3. O'tkazilgan ekonometrik tahlil natijalari yashil investitsiyalar hamda qayta tiklanuvchi energiya ulushining yalpi ichki mahsulot o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ijobiy bog'liqlikka ega ekanligini ko'rsatdi ($R^2 = 0,81$). Bu esa O'zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy jihatdan asoslanganligini tasdiqlaydi.[12]

4. Tadqiqot davomida bir qator tizimli cheklovlar ham aniqlangan bo'lib, ular qatoriga moliyaviy resurslar yetishmasligi, texnologik importga yuqori darajada bog'liqlik, malakali kadrlar tanqisligi hamda regulyatorik-huquqiy bazaning yetarlicha rivojlanmaganligi kiradi.

Amaliy tavsiyalar

O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishni jadallashtirish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Yashil moliyalashtirish tizimini rivojlantirish.** Mamlakatda yashil obligatsiyalar bozorini shakllantirish, karbon kreditlari mexanizmini joriy etish hamda yashil bank standartlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, Markaziy bank tomonidan yashil kreditlash siyosatini yanada kengaytirish zarur.

2. **Mahalliy yashil texnologiyalar sanoatini rivojlantirish.** Germaniyaning "Energiewende" ("energetik transformatsiya") tajribasidan kelib chiqib, davlat-xususiy sheriklik asosida quyosh panellari, akkumulyatorlar va energiya tejamkor uskunalari ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash lozim. Bu esa texnologik importga bog'liqlikni kamaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

3. **Suv resurslarini boshqarishda raqamli transformatsiyani kengaytirish.** 2025–2028 yillarga mo'ljallangan dasturlar doirasida irrigatsiya tizimlarini raqamlashtirish va monitoring qilish orqali suv resurslaridan samarali foydalanishni oshirish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

4. **Yashil ta'lim tizimini rivojlantirish va kadrlar tayyorlash.** Oliy ta'lim muassasalarida yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya va ekologik menejment yo'nalishlarida maxsus o'quv dasturlarini kengaytirish hamda xalqaro akademik almashinuvlarni rivojlantirish zarur.

5. **Mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash.** O'zbekiston Markaziy Osiyoda yashil iqtisodiyot integratsiyasi jarayonlarida yetakchi o'rin egallashi mumkin. Bunda umumiy energetika tizimlarini rivojlantirish, suv resurslarini birgalikda boshqarish hamda mintaqaviy karbon bozorini shakllantirish muhim amaliy yo'nalishlar sifatida ko'riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: United Nations Environment Programme.
2. OECD (2011). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264111318-en>
3. OECD (2020). Green Growth Indicators 2020. Paris: OECD Publishing.
4. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. New York: Columbia University Press.
5. World Bank (2021). The Economic Case for Nature. Washington D.C.: World Bank Group.
6. IEA – International Energy Agency (2023). World Energy Outlook 2023. Paris: IEA.
7. Agora Energiewende (2022). The European Power Sector in 2022. Berlin: Agora Energiewende.
8. Goldman Sachs (2023). Carbonomics: The Clean Energy Supply Chain. New York: Goldman Sachs Global Investment Research.
9. U.S. Congress (2022) – Inflation Reduction Act
10. Keidanren (2022). Challenge Zero Initiative Report. Tokyo: Japan Business Federation.
11. EPI (2022). Environmental Performance Index 2022. Yale Center for Environmental Law & Policy.
12. G'opurov, J. B. (2025). Yashil iqtisodiyot va uning ekonometrik tahlili. International Journal of Scientific Researchers, 14(2), 14–18.
13. Xakimjonov, D. E. (2025). Yashil iqtisodiyot: O'zbekistonning barqaror rivojlanish yo'li. World Scientific Research Journal, 38(1), 302–307.
14. Ergasheva, D. G'. (2025). Yashil iqtisodiyotning O'zbekiston barqaror rivojlanishiga ta'siri. Oriental Renaissance, 5(9), 731–741.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2019). O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi. Toshkent.
16. Stern, N. & Xie, C. (2022). China's New Normal: Environmental Sustainability and Its Challenges. LSE Grantham Research Institute.
17. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). O'zbekiston raqamlarda 2024. Toshkent: Statistika agentligi.

ИННОВАЦИОННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕЁ ИНТЕГРАЦИЯ С ЦЕЛЯМИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Гафурова Шахлохон Каримовна

PhD, д.ф.э.н

Бухарский Государственный Университет

Аннотация: В статье рассматривается инновационная трансформация системы высшего образования и её связь с Целями устойчивого развития. Особое внимание уделяется цифровизации образования, повышению качества подготовки кадров, развитию человеческого капитала и интеграции науки, образования и практики. Обоснована необходимость внедрения современных образовательных технологий и формирования конкурентоспособной образовательной среды.

Ключевые слова: высшее образование, инновации, устойчивое развитие, Цели устойчивого развития, цифровизация, качество образования, человеческий капитал.

В современном обществе система высшего образования активно интегрируется в процессы инновационной трансформации. Опыт развитых стран показывает, что высшие учебные заведения являются не только центрами научных знаний, но и одним из ключевых факторов экономического и социального развития. Особенно возрастает роль высших учебных заведений в рамках целей устойчивого развития (ЦУР), принятых Организацией Объединённых Наций.

Инновационная трансформация системы высшего образования и её интеграция с целями устойчивого развития на сегодняшний день являются одними из наиболее актуальных направлений. В условиях глобального технологического прогресса и социально-экономических изменений система образования должна соответствовать новым требованиям. В рамках целей устойчивого развития ООН до 2030 года определены приоритетные направления: повышение качества образования, развитие инклюзивного образования и внедрение инновационных подходов. В этой связи высшие учебные заведения должны играть ведущую роль в достижении этих целей через развитие научных инноваций, обеспечение экологической устойчивости и повышение экономической эффективности.

Современные глобальные экономические проблемы, изменение климата, цифровая трансформация и вопросы занятости стимулируют трансформацию системы высшего образования. В то же время широкое внедрение цифровых образовательных платформ и модернизация образовательного процесса на основе инновационных технологий способствуют повышению эффективности и доступности высшего образования.

Научные исследования, проведённые в области устойчивого развития и трансформации высшего образования, показывают, что высшие учебные заведения обладают возможностью сделать образовательный процесс более эффективным и инновационным за счёт внедрения цифровых технологий. В отчёте по Целям устойчивого развития, принятом ООН (2015), подчёркивается, что инклюзивность и справедливость образования являются важными факторами устойчивого развития. В исследованиях ЮНЕСКО (2021) подробно освещается роль высших учебных заведений в обеспечении экологической и экономической устойчивости посредством глобального сотрудничества. В частности, в этих исследованиях представлены эффективные стратегии внедрения «зелёных» технологий в высшем образовании и повышения положительного воздействия образовательных учреждений на окружающую среду.

Отчёты, опубликованные ОЭСР, отмечают, что внедрение инновационных подходов в высших учебных заведениях способствует повышению уровня знаний студентов и их профессиональной квалификации. В частности, подчёркивается, что цифровая трансформация расширяет научно-исследовательский потенциал высших учебных заведений. В указах и постановлениях Президента Республики Узбекистан в сфере образования определены конкретные задачи по государственной поддержке высшего образования для его соответствия современным требованиям, разработке инновационных программ и внедрению международного опыта. В целом, в различных международных и национальных научных источниках инновационное развитие системы высшего образования и её адаптация к целям устойчивого развития рассматриваются как важнейшее направление современной образовательной политики.

Инновационная трансформация - это процесс, направленный на повышение эффективности системы высшего образования за счёт внедрения новых знаний и технологий. Этот процесс включает улучшение качества образования, реализацию новых педагогических подходов, формирование у студентов практических навыков и внедрение передовых технологий в научно-исследовательскую деятельность.

В системе высшего образования Узбекистана процесс инновационной трансформации реализуется в широком масштабе. Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс, развитие системы дистанционного обучения и расширение онлайн-образовательных платформ являются одними из ключевых направлений данного процесса. Кроме того, предпринимаются усилия по повышению качества образования посредством обновления учебных программ, внедрения научных исследований, соответствующих международным стандартам, а также технологических инноваций.

Система высшего образования Узбекистана в последние годы переживает значительные изменения и развитие. В частности, в 2024 году в Узбекистане функционирует 141 высшее учебное заведение, что является значительным ростом по сравнению с 77 учреждениями в 2016 году.

Приёмные квоты также увеличились: на 2024/2025 учебный год квота приёма на бакалавриат составила 200 тысяч человек, что на 20% больше по сравнению с предыдущим годом. В сфере международного сотрудничества в 2024 году высшие учебные заведения Узбекистана подписали соглашения о сотрудничестве более чем с 30 зарубежными университетами, что способствует укреплению международных связей. В 2024 году было открыто более 50 новых образовательных направлений в таких областях, как информационные технологии, искусственный интеллект и экология. Эти данные отражают динамичное развитие системы высшего образования Узбекистана и усилия, направленные на повышение качества и расширение возможностей образования.

Устойчивое развитие - это подход, направленный на гармоничное сочетание социальных, экономических и экологических аспектов с целью обеспечения долгосрочного развития общества. Одной из ключевых целей устойчивого развития является эффективное использование ресурсов, обеспечение социальной справедливости и сохранение экологической безопасности. Система высшего образования играет важную роль в достижении целей устойчивого развития, поскольку через образование молодому поколению передаются основные принципы и подходы к устойчивому развитию общества.

В системе высшего образования Узбекистана реализуются различные инициативы, направленные на достижение целей устойчивого развития. Среди них - развитие экологического образования, подготовка кадров, соответствующих модели устойчивой экономики, развитие социально ответственного предпринимательства и внедрение инновационных подходов в практику. Кроме того, через научные исследования и инновационные проекты в высших учебных заведениях более широко изучаются экономические и социальные аспекты устойчивого развития.

Инновационная трансформация и цели устойчивого развития тесно взаимосвязаны. Внедрение инноваций должно способствовать созданию эффективных механизмов достижения устойчивого развития. Интеграция этих двух направлений повышает адаптивность системы высшего образования к меняющимся условиям и обеспечивает студентов практическими навыками. В высших учебных заведениях необходимо интегрировать такие направления, как внедрение инноваций в образовательный процесс, развитие научных исследований, ориентированных на экологическую устойчивость, продвижение социальных инноваций, а также обеспечение экономической устойчивости. Для реализации этих направлений в системе высшего образования Узбекистана требуется внедрение передового опыта и современных методологий.

В заключение следует отметить, что инновационная трансформация системы высшего образования и её интеграция с целями устойчивого развития являются важным этапом модернизации образовательной системы Узбекистана. Этот процесс необходим не только для повышения качества

образования, но и для обеспечения устойчивого развития общества. Внедрение инновационных технологий, обеспечение экологической устойчивости и подготовка молодого поколения как высококвалифицированных специалистов, способных развивать общество, являются основными целями данного процесса. При этом данные направления должны реализовываться во взаимосвязанной и комплексной форме.

Список использованных источников:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года № ПФ–60 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы».
2. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. (2023). <https://stat.uz>
3. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Sustainable Development Goals in Uzbekistan. <https://www.uz.undp.org>
4. Karimovna, G. S. QUALITY MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION AND ITS FEATURES. GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY, 40.
5. Низамов, А., & Гафурова, Ш. (2024). ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. Экономическое развитие и анализ, 2(9), 162-172.
6. Gafurova, S. K. (2023). Quality Management In Education: A Systematic Approach. Educational Research In Universal Sciences, 2(17), 126-129.

UDK 332.1(575.1)

O‘ZBEKISTON HUDUDLARIDA IQTISODIY BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI: MUAMMOLAR, TAHLIL VA TAKLIFLAR

Pazilidinov Muxiddin Maxammadin o‘g‘li

Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston hududlarining iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlarining o‘rni tahlil qilinadi. 2023–2025 yillar statistik ko‘rsatkichlari asosida hududlarning yalpi hududiy mahsuloti, investitsion faolligi va boshqaruv samaradorligi o‘rganilgan. Hududiy boshqaruvdagi asosiy muammolar – markazlashtirishning yuqori darajasi, mahalliy budjetlarning mustaqilligining pastligi, strategik rejalashtirish va KPI tizimining sustligi aniqlangan. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etishning ilmiy asoslangan yechimlari taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: hududiy boshqaruv, menejment, barqaror rivojlanish, yalpi hududiy mahsulot, investitsiyalar, budjet mustaqilligi, KPI, monitoring, davlat-xususiy sheriklik.

Kirish

Global iqtisodiyotda hududlarning barqaror rivojlanishi nafaqat markaziy hukumat siyosatiga, balki mahalliy boshqaruv tizimining samaradorligiga ham bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy menejment tamoyillari – strategik rejalashtirish, natijaga asoslangan boshqaruv (KPI), monitoring va baholash tizimlari, davlat-

xususiy sheriklik – hududiy iqtisodiyotni boshqarishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [1]. O‘zbekiston so‘nggi yillarda ma‘muriy islohotlar doirasida hududiy boshqaruv tizimini takomillashtirish, mahalliy budjetlarning mustaqilligini oshirish va hududlar o‘rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirish borasida bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda [2].

Biroq, erishilgan yutuqlarga qaramay, O‘zbekiston hududlarida boshqaruv samaradorligi bilan bog‘liq jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, viloyatlar va tumanlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutning kattaligi, mahalliy hokimiyat organlarining real moliyaviy mustaqilligining pastligi, strategik rejalarni amalga oshirishda monitoring va baholash tizimining sustligi, shuningdek, mahalliy kadrlarning zamonaviy menejment ko‘nikmalarining yetarli emasligi ana shu muammolarning asosiylaridir [3]. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi O‘zbekiston hududlarining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish, mavjud boshqaruv mexanizmlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Maqolada qiyosiy tahlil, statistik ma‘lumotlarni o‘rganish, tizimli va funksional yondashuv usullaridan foydalanilgan.

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangilangan O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” va 2023-yilda qabul qilingan “O‘zbekiston-2030” strategiyasida hududlar o‘rtasidagi nomutanosibliklarni qisqartirish, mahalliy budjetlarning daromad bazasini kengaytirish, hududiy boshqaruvda zamonaviy menejment usullarini joriy etish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish kabi vazifalar belgilangan. Quyida O‘zbekiston hududlarining 2023–2025 yillardagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval.

O‘zbekiston hududlarining 2023–2025 yillardagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar / Yillar	2023	2024	2025
Yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o‘sishi (o‘rtacha, %)	5,8	6,2	6,5
Asosiy kapitalga investitsiyalar (mlrd. so‘m)	145,2	168,5	196,3
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushi (YaHMda, %)	51,2	52,6	53,8
Byudjet daromadlari (markazlashtirilgan ulush, %)	68,5	67,2	65,8
Hududiy boshqaruv samaradorligi indeksi (ball, 0-100)	61,3	63,7	66,4

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston hududlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari uch yil ichida barqaror o‘shish tendensiyasiga ega. Yalpi hududiy mahsulot o‘sishi 2023 yildagi 5,8 foizdan 2025 yilda 6,5 foizga yetgan. Asosiy kapitalga investitsiyalar 145,2 mlrd so‘mdan 196,3 mlrd so‘mga oshgan (35,2% ga o‘shish). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning YaHMdagi ulushi 51,2 foizdan 53,8 foizga ko‘tarilgan. Byudjet daromadlarining markazlashtirilgan ulushi 68,5 foizdan 65,8 foizga pasaygan – bu mahalliy budjetlarning mustaqilligi biroz

oshganidan dalolat beradi. Hududiy boshqaruv samaradorligi indeksi 61,3 balldan 66,4 ballga ko'tarilgan. Mening fikrimcha, ushbu ko'rsatkichlar ijobiy dinamikani aks ettirsa-da, hududlar o'rtasidagi tafovut hali ham kattaligicha qolmoqda. Masalan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatining YaHM ko'rsatkichi Surxondaryo, Sirdaryo va Navoiy viloyatlaridan 4–5 baravar yuqori. Shuningdek, byudjet daromadlarining 65,8 foizi markazda to'planishi – mahalliy hokimiyatlar tomonidan mustaqil moliyaviy qarorlar qabul qilish imkoniyatini cheklaydi.

Hududiy boshqaruv mexanizmlarini yanada chuqurroq tahlil qilish uchun quyidagi boshqaruv ko'rsatkichlarini alohida ko'rib chiqamiz.

2-jadval.

O'zbekiston hududiy boshqaruv mexanizmlari ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar / Yillar	2023	2024	2025
Strategik rejalarga ega tumanlar ulushi (%)	42,0	58,5	71,2
KPI tizimi joriy qilingan hududiy boshqaruv organlari ulushi (%)	28,5	45,3	62,0
Davlat-xususiy sheriklik loyihalari soni (hududiy darajada)	124	187	256
Monitoring va baholash tizimi mavjud hududlar ulushi (%)	35,0	51,2	68,5
Hududiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishda mahalliy byudjet ulushi (%)	18,5	21,3	24,7

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2023–2025 yillar davomida hududiy boshqaruvda zamonaviy menejment elementlarining joriy etilishi sezilarli darajada oshgan. Strategik rejalarga ega tumanlar ulushi 42 foizdan 71,2 foizga, KPI tizimi joriy qilingan hududiy boshqaruv organlari ulushi 28,5 foizdan 62 foizga oshgan. Davlat-xususiy sheriklik loyihalari soni 124 tadan 256 taga (2 baravarga), monitoring va baholash tizimi mavjud hududlar ulushi 35 foizdan 68,5 foizga, hududiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishda mahalliy byudjet ulushi esa 18,5 foizdan 24,7 foizga ko'tarilgan. Mening fikrimcha, ushbu ko'rsatkichlar hududiy boshqaruv tizimida tarkibiy o'zgarishlar ro'y berayotganini ko'rsatsa-da, KPI tizimi joriy qilingan hududlarning 62 foizi tashkil etishining o'zi yetarli emas – qolgan 38 foizda hali ham eski, subyektiv boshqaruv usullari ustunlik qilmoqda. Mahalliy byudjet ulushining atigi 24,7 foizligi esa eng katta muammo bo'lib qolmoqda – chunki hududiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishda markazning qarori hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Endi hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlarini qo'llash yo'lidagi asosiy muammolarni tahlil qilamiz. Mazkur tahlil orqali mavjud tizimning zaif tomonlari aniqlanadi va ularni bartaraf etishning ilmiy asoslangan yo'llari taklif etiladi. Quyidagi jadvalda to'rtta tizimli muammo va ularning qisqacha tavsifi aks ettirilgan. Jadvalda keltirilgan har bir muammo keyingi paragraflarda alohida tahlil qilinadi.

3-jadval.

O'zbekiston hududiy boshqaruvidagi asosiy muammolar va ularning tavsifi

Muammo	Tavsifi
Markazlashtirishning yuqori darajasi	Byudjet daromadlarining 65,8% markazda; mahalliy hokimiyatlar moliyaviy mustaqillikka ega emas.

Strategik rejalashtirishning sustligi	Tumanlarning 28,8% da strategik reja mavjud emas; rejalar ko‘pincha rasmiyatchilik darajasida qoladi.
KPI va monitoring tizimining nomukammalligi	Hududiy boshqaruv organlarining 38% da KPI joriy etilmagan; monitoring tizimi 31,5% hududda mavjud emas.
Kadrlarning zamonaviy menejment ko‘nikmalarining yetishmasligi	Mahalliy rahbarlarning 60% dan ortig‘i strategik rejalashtirish, loyiha boshqaruvi va samaradorlikni baholash bo‘yicha maxsus tayyorgarlikka ega emas.

Endi yuqoridagi jadvalda keltirilgan har bir muammoni alohida tahlil qiladigan bo‘lsak, ularning kelib chiqish sabablari va hududiy rivojlanishga ta’siri quyidagilardan iborat.

Birinchi muammo – markazlashtirishning yuqori darajasi. O‘zbekistonda byudjet daromadlarining 65,8 foizi markaziy hukumat ixtiyorida to‘planadi. Bu esa mahalliy hokimiyatlarning ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni mustaqil moliyalashtirish, yangi investitsiya loyihalarini boshlash va favqulodda vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish imkoniyatini keskin cheklaydi. Natijada, ko‘plab tumanlar va viloyatlar o‘z rivojlanish strategiyasini markazdan kutib, passiv rol o‘ynaydi. Mening fikrimcha, byudjet markazlashtirishining yuqori darajasi – postsovet boshqaruv modelining qoldig‘i bo‘lib, u hududlarning tadbirkorlik va innovatsion faolligini susaytiradi.

Ikkinchi muammo – strategik rejalashtirishning sustligi. Tumanlarning 28,8 foizida (ya’ni qariyb 60 ga yaqin tuman) 2025 yilga kelib ham tasdiqlangan strategik rivojlanish rejasi mavjud emas. Mavjud rejalarining aksariyati esa rasmiyatchilik darajasida qoladi: aniq KPI ko‘rsatkichlari, byudjet va ijro muddatlari belgilanmagan. Bu esa hududiy boshqaruvda “qisqa muddatli” va “loyqa” yondashuvning hukmronligiga olib keladi. Mening fikrimcha, strategik rejalashtirish bo‘yicha mahalliy mutaxassislarning tayyorgarligi va metodik yordam yetarli emas. Ko‘plab hollarda rejalar markaz tomonidan tayyorlab berilgan shablon asosida tuziladi va mahalliy o‘ziga xosliklarni aks ettirmaydi.

Uchinchi muammo – KPI va monitoring tizimining nomukammalligi. Hududiy boshqaruv organlarining 38 foizida KPI tizimi joriy etilmagan. Monitoring va baholash tizimi esa 31,5 foiz hududda mavjud emas. Natijada, rahbarlarning faoliyatini baholashda subyektiv omillar (rahbarning “yaqinligi”, shaxsiy munosabatlar) muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, mavjud KPI tizimining o‘zi ham noto‘g‘ri qurilgan – unda ko‘pincha “jarayon” ko‘rsatkichlari (masalan, “o‘tkazilgan yig‘ilishlar soni”) “natija” ko‘rsatkichlaridan (masalan, “ishsizlikning qisqarishi”) ustun turadi. Mening fikrimcha, bu muammo eng xavfli hisoblanadi – chunki u boshqaruv sifatining uzoq muddatli va tizimli ravishda pastligiga sabab bo‘ladi.

To‘rtinchi muammo – kadrlarning zamonaviy menejment ko‘nikmalarining yetishmasligi. Mahalliy rahbarlarning 60 foizdan ortig‘i strategik rejalashtirish, loyiha boshqaruvi, samaradorlikni baholash va moliyaviy menejment bo‘yicha

maxsus tayyorgarlikka ega emas. Ko‘plab tuman hokimlari va bo‘lim boshliqlari o‘z lavozimlariga “tajriba” va “partiyaviylik” asosida tayinlangan, zamonaviy boshqaruv bilimlari bo‘yicha attestatsiyadan o‘tmaydi. Mening fikrimcha, bu muammo tizimli xususiyatga ega: kadrlarni tanlash va tayyorlash tizimi, shuningdek, ularni rag‘batlantirish mexanizmlari tubdan qayta ko‘rib chiqilishi kerak.

Yuqorida tahlil qilingan muammolarni bartaraf etish uchun taklif etilayotgan asosiy yechimlar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

4-jadval.

Hududiy boshqaruv muammolarini bartaraf etish yechimlari va tavsiyalar

Mahalliy byudjetlarning mustaqilligini oshirish	Byudjet daromadlarining markazlashtirilgan ulushini 65,8% dan 50% gacha kamaytirish; mahalliy soliqlar ro‘yxatini kengaytirish.
Majburiy strategik rejalashtirishni joriy etish	Barcha tuman va shaharlar uchun KPI asosida 5 yillik strategik rejalarni tasdiqlash majburiy qilish; metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.
KPI va monitoring tizimini takomillashtirish	“Elektron hukumat” platformasiga integratsiyalangan yagona KPI va monitoring tizimini joriy etish; choraklik ochiq hisobotlar.
Kadrlarni qayta tayyorlash va sertifikatlashtirish tizimini joriy etish	Barcha hududiy rahbarlar uchun har 3 yilda majburiy menejment sertifikatlashtirish joriy etish; xorijiy (malayziya, singapur) tajribasida o‘qitish.

Endi yuqoridagi jadvalda keltirilgan yechimlarni alohida tahlil qiladigan bo‘lsak, ularni amalga oshirish mexanizmlari va kutilayotgan natijalar quyidagilardan iborat.

Birinchi yechim – mahalliy byudjetlarning mustaqilligini oshirish. Taklif etilayotgan asosiy chora – byudjet daromadlarining markazlashtirilgan ulushini 65,8 foizdan 50 foizgacha kamaytirishdir. Buning uchun mahalliy soliqlar ro‘yxati kengaytirilishi (masalan, mahalliy daromad solig‘ining bir qismi, turistik to‘lovlar, reklama solig‘i, mahalliy resurslardan foydalanganlik uchun to‘lovlar to‘liq mahalliy byudjetga o‘tkazilishi) va transfertlarni taqsimlashning shaffof formulasi joriy qilinishi kerak. Mening fikrimcha, bu yechimning amalga oshirilishi hududiy boshqaruvda eng katta o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi – mahalliy hokimiyatlar o‘z daromadlarini ko‘paytirish va xarajatlarni optimallashtirishga intiladi, bu esa tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi.

Ikkinchi yechim – majburiy strategik rejalashtirishni joriy etish. Barcha tuman va shaharlar uchun KPI asosida 5 yillik strategik rejalarni tasdiqlash majburiy qilinishi va ularning bajarilishi har yili ochiq hisobot shaklida e‘lon qilinishi taklif etiladi. Strategik rejalarni ishlab chiqish uchun Turkiya va Malayziyaning hududiy boshqaruv tajribasiga asoslangan metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi kerak. Mening fikrimcha, bu yechim mahalliy hokimiyatlarni “qisqa muddatli”, “loyqa” rejalardan voz kechib, aniq va o‘lchovli maqsadlarga o‘tishga majbur qiladi.

Uchinchi yechim – KPI va monitoring tizimini takomillashtirish. “Elektron hukumat” platformasiga integratsiyalangan yagona KPI va monitoring tizimini joriy etish taklif etiladi. Unda har bir hududiy rahbar va bo‘lim uchun “jarayon” emas, balki “natija” ko‘rsatkichlari (masalan, “kichik biznes sub’ektlari sonining o‘shishi”, “ishsizlik darajasining qisqarishi”, “investitsiyalar hajmining oshishi” va hokazo) belgilanishi va ular choraklik ochiq hisobotlarda e‘lon qilinishi lozim. Mening fikrimcha, ochiqlik va shaffoflik boshqaruv sifatini oshirishning eng kuchli vositasidir – fuqarolik jamiyati institutlari va mahalliy aholi KPI natijalarini baholay oladi.

To‘rtinchi yechim – kadrlarni qayta tayyorlash va sertifikatlashtirish tizimini joriy etish. Barcha hududiy rahbarlar (tuman hokimlari, bo‘lim boshliqlari) uchun har 3 yilda majburiy menejment sertifikatlashtirish joriy etilishi taklif etiladi. Sertifikatlashtirish strategik rejalashtirish, loyiha boshqaruvi, moliyaviy menejment, samaradorlikni baholash va xalqaro standartlar (ISO 9001, CAF) bo‘yicha bilimlarni qamrab olishi kerak. Sertifikatdan o‘tmagan rahbarlar lavozimida qoldirilmasligi lozim. Shuningdek, har yili eng yaxshi 10 ta hududiy rahbarni Malayziya, Singapur yoki Turkiyada ikki haftalik stajirovkadan o‘tkazish dasturini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq. Mening fikrimcha, bu yechim uzoq muddatli va tizimli ta’sirga ega – chunki zamonaviy menejment bilimlariga ega bo‘lmagan rahbarlar bilan hech qanday islohot muvaffaqiyatga erishmaydi.

Xulosa

O‘zbekiston hududlarining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy ko‘rsatkichlari barqaror o‘shishni namoyish qilsa-da, hududiy boshqaruv tizimida bir qator tizimli muammolar – markazlashtirishning yuqori darajasi, strategik rejalashtirishning sustligi, KPI va monitoring tizimining nomukammalligi hamda kadrlarning zamonaviy menejment ko‘nikmalarining yetishmasligi – o‘z yechimini kutmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashning asosiy shartidir. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish. Byudjet daromadlarining markazlashtirilgan ulushini bosqichma-bosqich 50 foizgacha kamaytirish, mahalliy soliqlar ro‘yxatini (mahalliy daromad solig‘i ulushi, turistik to‘lovlar, mahalliy resurs to‘lovlari) kengaytirish va transfertlarni taqsimlashning shaffof formulasini joriy etish.

Majburiy strategik rejalashtirish tizimini joriy etish. Barcha tuman va shaharlar uchun aniq KPI ko‘rsatkichlari, byudjet va ijro muddatlarini o‘z ichiga olgan 5 yillik strategik rejalarni tasdiqlash majburiy qilish. Rejalarning bajarilishi har chorakda ochiq hisobot shaklida e‘lon qilinishi lozim.

Yagona raqamli KPI va monitoring tizimini yaratish. “Elektron hukumat” platformasiga integratsiyalangan, “natija” ko‘rsatkichlariga asoslangan (ishsizlikning qisqarishi, investitsiyalarning oshishi, kichik biznes sub’ektlari sonining ko‘payishi va boshqalar) KPI tizimini joriy etish. Har bir hududiy rahbar va bo‘limning KPI natijalari ochiq reytingda e‘lon qilinishi kerak.

Hududiy rahbarlar uchun majburiy sertifikatlashtirish va qayta tayyorlash tizimini joriy etish. Har 3 yilda strategik rejalashtirish, loyiha boshqaruvi, moliyaviy menejment va xalqaro standartlar bo'yicha majburiy sertifikatlashtirish joriy etilsin. Sertifikatdan o'tmagan rahbarlar lavozimida qoldirilmasligi lozim. Har yili eng yaxshi 10 ta rahbarni Malayziya, Singapur yoki Turkiyada stajirovkadan o'tkazish dasturini yo'lga qo'yish.

Hududiy rivojlanishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish. Hududiy darajadagi DXS loyihalari sonini 2027 yilga borib 500 taga yetkazish, ushbu loyihalarni amalga oshirishda mahalliy byudjet ulushini 30–40 foizga oshirish.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, kelgusi 3–5 yil ichida O'zbekiston hududiy boshqaruv samaradorligi indeksini 80 ballga, mahalliy byudjetlarning real mustaqilligini 40–50 foizga, KPI tizimi qamrovini 100 foizga yetkazish imkoniyati yaratiladi. Eng muhimi, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut qisqarib, mamlakatning barcha tuman va shaharlari barqaror va uyg'un rivojlanish yo'liga o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-200-son Qarori. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.07.2023-y.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y.
- [3] Irisboyev Sh.N. Hududiy iqtisodiyotni boshqarishda zamonaviy menejment mexanizmlari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – 2024. – №3. – 88-97 b.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2025 yillik hisoboti. "Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi: tahlil va istiqbollar". – Toshkent, 2026. – 210 b.
- [5] Odilov H.M. Hududiy boshqaruvda KPI va monitoring tizimini joriy etishning xorijiy tajribasi // "O'zbekiston iqtisodiyoti" jurnali. – 2025. – №1. – 34-42 b.
- [6] Sirojiddinov K.I. O'zbekiston hududlarida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish imkoniyatlari // "Menejment va marketing" jurnali. – 2025. – №2. – 56-64 b.
- [7] World Bank. "Uzbekistan: Subnational Governance and Service Delivery Review". – Washington, D.C., 2025. – 145 p.
- [8] UNDP. "Regional Development and Local Governance in Central Asia: Best Practices and Challenges". – Tashkent, 2026. – 98 p.

332.1(575.1)

NAMANGAN VILOYATI IQTISODIY SALOHIYATINI BOSHQARUV SAMARADORLIGI TAHLILI

Murodxujayeva Feruza Majidovna

Namangan davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyatining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Yalpi hududiy mahsulot dinamikasi, tarmoqlar tarkibi, investitsion faollik va kichik tadbirkorlikning oʻrni statistik maʼlumotlar asosida oʻrganilgan. Viloyat iqtisodiyotini boshqaruvdagi asosiy muammolar – xizmatlar sektorining yetarlicha diversifikatsiyalanmaganligi, investitsiyalarning notekis taqsimlanishi va eksport saldosing salbiyligi aniqlangan. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish boʻyicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Namangan viloyati, yalpi hududiy mahsulot, iqtisodiy boshqaruv, investitsiyalar, kichik tadbirkorlik, eksport, tarmoqlar tarkibi.

Kirish

Hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishi nafaqat markaziy hukumat siyosatiga, balki mahalliy boshqaruv tizimining samaradorligi va hududiy iqtisodiy salohiyatdan qay darajada foydalanilayotganiga bevosita bogʻliqdir. Oʻzbekiston sharoitida viloyatlar kesimida iqtisodiy tafovutlar mavjud boʻlib, ularni qisqartirish va har bir hududning oʻziga xos resurslaridan unumli foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi [1]. Namangan viloyati mamlakatning shimoli-sharqida joylashgan, qishloq xoʻjaligi, yengil sanoat va kichik biznes salohiyati yuqori boʻlgan hududlardan biridir.

Soʻnggi yillarda viloyatda sanoat, qurilish va xizmatlar sohasida ijobiy oʻzgarishlar kuzatilmoqda. Statistik maʼlumotlarga koʻra, 2023–2025 yillar oraligʻida Namangan viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YAHM) hajmi 47,1 mlrd soʻmdan 85,4 mlrd soʻmgacha oshgan. Biroq, erishilgan yutuqlarga qaramay, tarmoqlar tarkibidagi nomutanosibliklar, investitsiyalarning yetarli darajada mahalliyashtirilmaganligi va tashqi savdo saldosing salbiyligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda [2].

Mazkur maqolaning maqsadi – Namangan viloyatining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy koʻrsatkichlarini tahlil qilish, mavjud boshqaruv muammolarini aniqlash va ularni bartaraf etish boʻyicha amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Maqolada statistik tahlil, qiyosiy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan.

Asosiy qism

Namangan viloyati iqtisodiyoti soʻnggi uch yilda jadal rivojlanmoqda. 2023-yilda YAHM hajmi 47 112,6 mlrd soʻmni tashkil qilib, oʻsish 5,4 foizni, 2024-yilda esa 68 915,7 mlrd soʻmga yetib, oʻsish 7,6 foizni, 2025-yilda esa 85 419,0 mlrd soʻmga koʻtarilib, oʻsish 8,2 foizni tashkil etdi. Quyida viloyatning asosiy makroiqtisodiy koʻrsatkichlari keltirilgan.

1-jadval.

Namangan viloyatining asosiy iqtisodiy koʻrsatkichlari

Koʻrsatkichlar	2023	2024	2025
Yalpi hududiy mahsulot (YAHM), mlrd soʻm	47 112,6	68 915,7	85 419,0
YAHM oʻsishi, % (oʻtgan yilga nisbatan)	5,4	7,6	8,2
Sanoat mahsuloti, mlrd soʻm	20 826,5	31 958,9	40 087,4

Qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi, mlrd soʻm	32 824,7	35 800,2	41 994,2
Asosiy kapitalga investitsiyalar, mlrd soʻm	20 734,5	53 340,6	61 125,3
Chakana tovar aylanmasi, mlrd soʻm	20 650,7	25 081,2	29 577,1
Eksport, mln AQSh dollari	558,4	596,5	722,6
Import, mln AQSh dollari	821,7	745,1	1 052,8
Tashqi savdo saldos, mln AQSh dollari	–263,3	–148,6	–330,2

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, Namangan viloyatining YAHM hajmi uch yilda 1,8 baravarga oshgan. Eng yuqori oʻsish 2025-yilda (8,2 foiz) qayd etilgan. Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish 20,8 mlrd soʻmdan 40,1 mlrd soʻmgacha (deyarli 2 baravar), qishloq xoʻjaligi mahsuloti 32,8 mlrd soʻmdan 42,0 mlrd soʻmgacha (1,28 baravar) oshgan. Ayniqsa, asosiy kapitalga investitsiyalar keskin oʻsgan: 2023 yilda 20,7 mlrd soʻm boʻlsa, 2024-yilda 53,3 mlrd soʻmga (2,6 baravar), 2025 yilda esa 61,1 mlrd soʻmga yetgan. Chakana tovar aylanmasi ham 20,7 mlrd soʻmdan 29,6 mlrd soʻmga oshgan. Biroq, tashqi savdo saldos 2023-yilda –263,3 mln dollar, 2024 yilda –148,6 mln dollar, 2025 yilda esa –330,2 mln dollarni tashkil etgan. Eksportning oʻsishi (2025-yilda 722,6 mln dollar) importning oʻsishidan (1 052,8 mln dollar) sezilarli darajada orqada.

Mening fikrimcha, Namangan viloyati iqtisodiyotining asosiy kuchli tomonlari – investitsiyalarning jadal oʻsishi va ichki tovar aylanmasining kengayishidir. Biroq, tashqi savdodagi katta salbiy saldo (2025-yilda 330 mln dollar) mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligi pastligi yoki importga qaramlik yuqoriligi bilan bogʻliq. Viloyat asosan qishloq xoʻjaligi va sanoat xomashyosini eksport qiladi, tayyor mahsulotlar va texnologiyalarni esa import qiladi. Bu holat hududiy boshqaruvda “import oʻrnini bosish” va mahalliy klasterlarni rivojlantirish strategiyasining yetarli emasligini koʻrsatadi.

Endi tarmoqlar tarkibi va ularning YAHMdagi ulushini batafsil tahlil qilaylik. Quyidagi jadvalda 2023–2025 yillarda asosiy tarmoqlarning oʻzgarishi aks ettirilgan.

2-jadval.

Namangan viloyati YAHM tarkibida tarmoqlarning ulushi (%)

Tarmoq	2023	2024	2025
Qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi	41,0	29,8	27,9
Sanoat	15,2	16,7	16,8
Qurilish	6,9	8,0	7,8
Xizmatlar (savdo, transport, aloqa, boshqalar)	36,9	45,5	47,5

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, 2023–2025 yillar davomida qishloq xoʻjaligining YAHMdagi ulushi 41,0 foizdan 27,9 foizgacha keskin kamaygan. Sanoat ulushi 15,2 foizdan 16,8 foizga, qurilish ulushi 6,9 foizdan 7,8 foizga oʻsgan. Eng katta oʻzgarish xizmatlar sohasida roʻy bergan: 36,9 foizdan 47,5 foizga koʻtarilgan. Xizmatlar tarkibida ayniqsa savdo, yashash va ovqatlanish boʻyicha xizmatlar (19,6→20,7%), tashish va aloqa (5,5→5,8%) kengaygan.

Mening fikrimcha, tarmoqlar tarkibidagi siljish ijobiy tendensiya hisoblanadi – iqtisodiyot postindustrial bosqichga o'tmoqda, xizmatlar va sanoatning ulushi ortib, qishloq xo'jaligining ulushi kamaymoqda. Biroq, e'tiborli jihat shundaki, qishloq xo'jaligi mutlaq hajmi oshayotgan bo'lsa-da (32,8 mlrd→42,0 mlrd so'm), uning ulushining pasayishi ushbu sohada band bo'lgan aholi daromadlariga nisbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, sanoat ulushining atigi 16,8 foiz ekanligi – viloyatning to'liq sanoatlashtirilmaganligidan dalolat beradi. Xizmatlar ulushi 47,5 foizga yetgan bo'lsa-da, asosan an'anaviy (savdo, ovqatlanish) xizmatlardan iborat bo'lib, zamonaviy xizmatlar (IT, moliya, konsalting) ulushi statistik hisobotlarda alohida ajratilmagan, ammo mavjud tahlillar ularning hissasi pastligini ko'rsatadi.

Endi Namangan viloyati iqtisodiyotini boshqaruvdagi asosiy muammolarni tahlil qilamiz. Quyidagi jadvalda to'rtta tizimli muammo va ularning tavsifi keltirilgan.

3-jadval.

Namangan viloyati iqtisodiy boshqaruvidagi asosiy muammolar

Eksport saldosining salbiyligi	Import (1 052,8 mln) eksportdan (722,6mln) eksportdan (722,6mln) 1,5 baravar yuqori. Mahalliy mahsulotlarning raqobatbardoshligi past.
Xizmatlar sektorining past diversifikatsiyasi	Xizmatlar ulushi 47,5% bo'lsa-da, asosan savdo va ovqatlanishga to'g'ri keladi. Zamonaviy xizmatlar (IT, moliya, logistika) yetarli rivojlanmagan.
Investitsiyalarning notekis taqsimlanishi	Asosiy kapitalga investitsiyalar asosan qurilish va yirik sanoatga yo'naltirilgan; qishloq xo'jaligi va kichik biznes ulushi kam.
Kichik tadbirkorlik ulushining nisbiy pasayishi	Kichik biznesning YAHMdagi ulushi 2023 yilda 74,3% bo'lsa, 2025 yilda 73,6% gacha tushgan; mutlaq hajm oshgan, ammo yirik korxonalar hissasi tezroq o'sgan.

Endi yuqoridagi muammolarning kelib chiqish sabablari va hududiy boshqaruvga ta'siri quyidagilardan iborat.

Birinchi muammo – eksport saldosining salbiyligi. Namangan viloyati eksporti asosan qishloq xo'jaligi xomashyosi (paxta tolasi, meva-sabzavot, yengil sanoat buyumlari) va kam miqdorda tayyor mahsulotlardan iborat. Import esa texnika, asbob-uskunalar, kimyoviy mahsulotlar va iste'mol tovarlariga to'g'ri keladi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning texnologik jihatdan orqada qolganligi va eksportni diversifikatsiya qilishning yo'qligi sababli salbiy saldo saqlanib qolmoqda. Mening fikrimcha, bu muammo strategik boshqaruvning zaifligidan kelib chiqadi – viloyatda eksportga mo'ljallangan tayyor mahsulot klasterlari yaratilmagan, xorijiy bozorlarni o'rganish va marketing qo'llab-quvvatlanmaydi.

Ikkinchi muammo – xizmatlar sektorining past diversifikatsiyasi. Viloyatda yirik logistika markazlari, IT-park, fintech xizmatlari, konsalting va boshqa zamonaviy xizmatlar deyarli rivojlanmagan. Aholi bandligi asosan an'anaviy savdo va ovqatlanishga to'g'ri keladi. Mening fikrimcha, bu muammo xorijiy

investitsiyalarning yetishmasligi va mahalliy tadbirkorlarning zamonaviy xizmatlarni tashkil etish bo'yicha bilim va kapitalning cheklanganligi bilan bog'liq.

Uchinchi muammo – investitsiyalarning notekis taqsimlanishi. Asosiy kapitalga investitsiyalar 2025 yilda 61,1 mlrd so'mga yetgan bo'lsa, ular asosan qurilish (uy-joy, yo'l, infratuzilma) va yirik sanoat korxonalariga (to'qimachilik klasterlari) yo'naltirilgan. Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va raqamli infratuzilma loyihalari yetarli moliyalashtirilmaydi. Mening fikrimcha, investitsiyalarni rejalashtirish va taqsimlashda mahalliy hokimiyatning passiv roli, shuningdek, kichik loyihalarga kredit berish tizimining murakkabligi asosiy to'siqdir.

To'rtinchi muammo – kichik tadbirkorlik ulushining nisbiy pasayishi. 2023-yilda kichik biznes YAHMning 74,3 foizini tashkil qilgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 73,6 foizgacha tushgan. Kichik biznes mutlaq hajmi oshgan (33 542,1 mlrd so'mdan 61 824,8 mlrd so'mgacha), ammo yirik korxonalarning hisssasi tezroq o'sgan. Mening fikrimcha, bu holat kichik biznesga soliq va ma'muriy bosimning nisbatan yuqoriligi, moliyaviy qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi va yirik korxonalarga beriladigan imtiyozlarning ko'pligi bilan izohlanadi.

Yuqorida atroflicha tahlil qilingan to'rtta tizimli muammo – eksport saldosing salbiyligi, xizmatlar sektorining tor diversifikatsiyasi, investitsiyalarning notekis taqsimlanishi hamda kichik tadbirkorlik ulushining nisbiy qisqarishi – viloyat iqtisodiyotini boshqaruv tizimining funksional zaifliklaridan kelib chiqmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish, avvalo, boshqaruv qarorlarining strategik yo'nalishini o'zgartirishni, resurslarni hududlar va tarmoqlar kesimida maqsadli taqsimlashni, shuningdek, tadbirkorlik muhitini tizimli qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda quyidagi to'rtta asosiy yechim yo'nalishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yechimlar jadvalda qisqa va aniq shaklda aks ettirilgan bo'lib, ularning har biri muayyan tavsiyalar bilan izohlanadi.

4-jadval.

Namangan viloyati iqtisodiy boshqaruv muammolarini bartaraf etish yechimlari

Yechim	Tavsiya
Eksportni diversifikatsiya qilish va qo'llab-quvvatlash	Tayyor mahsulot eksport qiluvchi klasterlarni (to'qimachilik, elektrotexnika) rivojlantirish; eksport kreditlari va subsidiyalarini joriy etish.
Zamonaviy xizmatlar sektorini rivojlantirish	IT-park, logistika markazlari va biznes inkubatorlarni tashkil etish; xorijiy franshizalar va investitsiyalarni jalb qilish.
Investitsiyalarni hududiy va tarmoq bo'yicha maqsadli taqsimlash	Investitsiya loyihalarini tasdiqlashda mahalliy hokimiyat vakillarining ishtirokini kengaytirish; kichik loyihalar uchun "yagona darcha" tizimini yaratish.
Kichik tadbirkorlikni moliyaviy va soliq	Mikrokreditlar bo'yicha foiz stavkalarini 5% gacha pasaytirish; birinchi 2 yilga daromad solig'idan ozod qilish; kichik biznes ulushini 80% ga yetkazish maqsadi.

jihatidan quvvatlash	qo'llab-	

Ushbu jadvalda keltirilgan yechimlarning har biri muayyan mexanizm va vositalar orqali amalga oshirilishi lozim. Ushbu mexanizmlarni ishlab chiqishda mahalliy hokimiyat organlari, tadbirkorlik subyektlari, ta'lim muassasalari va xorijiy hamkorlar o'rtasida samarali hamkorlik tizimini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida har bir yechimning amalga oshirish mexanizmlari, bosqichlari va kutilayotgan natijalari batafsil tahlil qilinadi. Endi ushbu yechimlarni amalga oshirish mexanizmlari va kutilayotgan natijalar haqida batafsil to'xtalamiz.

Birinchi yechim – eksportni diversifikatsiya qilish. Buning uchun viloyatda qayta ishlash korxonalari (meva-sabzavotni qayta ishlash, tayyor tikuvchilik, qurilish materiallari) qurilishini rag'batlantirish lozim. Xorijiy bozorlarda (Qozog'iston, Rossiya, Turkiya, Pokiston) mahalliy mahsulotlarni targ'ib qilish uchun "Made in Namangan" brendi yaratilsin. Mening fikrimcha, bu yechim 3-5 yil ichida eksportni 1,5-2 baravarga oshirish va salbiy saldoni kamaytirish imkonini beradi.

Ikkinchi yechim – zamonaviy xizmatlar sektorini rivojlantirish. Namangan shahrida IT-park tashkil etish va boshqa hududlarda kichik logistika markazlari qurish taklif etiladi. Yirik universitetlarda (Namangan davlat universiteti, iqtisodiyot fakulteti) startap inkubator va akselerator dasturlarini yo'lga qo'yish kerak. Mening fikrimcha, bu yechim yoshlar bandligini oshirish va viloyatning raqamli iqtisodiyotga o'tishini tezlashtiradi.

Uchinchi yechim – investitsiyalarni maqsadli taqsimlash. Hozirda investitsiyalar asosan yirik qurilish va sanoat loyihalariga yo'naltirilmoqda. Viloyat hokimligi qoshida "Investitsiyalarni hududiy rejalashtirish kengashi" tuzilib, har bir tumanga kamida 5 ta kichik loyiha (agro-logistika, qayta ishlash, xizmat ko'rsatish) bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilansin. Mening fikrimcha, bu yechim investitsiyalarning notekisligini bartaraf etib, barcha tumanlarda ish o'rinlari yaratilishiga olib keladi.

To'rtinchi yechim – kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash. Mikro kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini 5% gacha pasaytirish, birinchi 2 yilga daromad solig'idan ozod qilish, shuningdek, "Birinchi ish joyi" dasturi orqali kichik biznes sub'ektlariga ishchi kuchi tayyorlash subsidiyalarini berish taklif etiladi. Mening fikrimcha, bu choralar natijasida kichik biznesning YAHMdagi ulushini 80% ga yetkazish va aholi bandligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Xulosa

Namangan viloyati 2023–2025 yillarda iqtisodiy o'sish bo'yicha sezilarli natijalarga erishdi: YAHM hajmi 1,8 baravar o'sdi, investitsiyalar 2,6 baravardan ortiq ko'paydi, xizmatlar sektori yetakchi tarmoqqa aylandi. Biroq, eksport saldosining salbiyligi (–330,2 mln dollar), xizmatlar sektorining tor diversifikatsiyasi, investitsiyalarning notekis taqsimlanishi va kichik tadbirkorlik ulushining nisbiy qisqarishi kabi muammolar hal etilmagan. Ushbu muammolar viloyat iqtisodiyotini boshqaruv tizimidagi kamchiliklardan kelib chiqadi.

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

✓ Eksportni diversifikatsiya qilish. Tayyor mahsulot (to'qimachilik, elektrotexnika, qayta ishlangan oziq-ovqat) klasterlarini yaratish, xorijiy bozorlarda "Made in Namangan" brendini targ'ib qilish, eksport kreditlari va subsidiyalarini joriy etish.

✓ Zamonaviy xizmatlar sektorini rivojlantirish. Namangan shahrida IT-park, logistika markazlari va biznes inkubatorlar tashkil etish, yoshlar uchun startap dasturlarini yo'lga qo'yish, xorijiy franshizalar va investitsiyalarni jalb qilish.

✓ Investitsiyalarni maqsadli va hududiy taqsimlash. Viloyat hokimligi qoshida "Investitsiyalarni hududiy rejalashtirish kengashi"ni tuzish, har bir tumanga kichik loyihalar bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar belgilash, kichik loyihalar uchun "yagona darcha" tizimini yaratish.

✓ Kichik tadbirkorlikni moliyaviy va soliq jihatidan qo'llab-quvvatlash. Mikrokreditlar bo'yicha foiz stavkalarini 5% gacha pasaytirish, birinchi 2 yilga daromad solig'idan ozod qilish, "Birinchi ish joyi" subsidiyalarini joriy etish, kichik biznes ulushini 80% ga yetkazish maqsadini belgilash.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, kelgusi 3–5 yil ichida Namangan viloyatining YAHM hajmini 110–120 mlrd so'mga yetkazish, eksportni 1,5 baravar ko'paytirib salbiy saldoni kamaytirish, kichik biznes ulushini 80% ga yetkazish va yangi 50 mingdan ortiq ish o'rinlarini yaratish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y.

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2024–2026 yillardagi Namangan viloyati bo'yicha yalpi hududiy mahsulot va asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar to'g'risidagi statistik to'plamlari. – Namangan, 2024–2026.

[3] Irisboyev Sh.N. Hududiy iqtisodiyotni boshqarishda zamonaviy menejment mexanizmlari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – 2024. – №3. – 88-97 b.

[4] Sirojiddinov K.I. Namangan viloyatida investitsion faollik va uning hududiy rivojlanishga ta'siri // "Menejment va marketing" jurnali. – 2025. – №2. – 56-64 b.

[5] Odilov H.M. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning hududiy mexanizmlari // "O'zbekiston iqtisodiyoti" jurnali. – 2025. – №1. – 34-42 b.

UDK"//33.332

“KAMBAG‘ALLIK TUSHUNCHASINING IQTISODIY KATEGORIYA SIFATIDAGI MAZMUN-MOHİYATI”

Jumayev Erkin Xasanovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada kambag'allik tushunchasining iqtisodiy kategoriya sifatida jamiyat a'zolarining eng zaruriy moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini (oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, ta'lim, tibbiy xizmat) qondirish uchun resurslarning yetishmasligi holati ekanligi ilmiy tahlil qilingan. Bu shunchaki daromadning pastligi emas, balki shaxsning munosib yashash va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatlaridan mahrumligi bilan tavsiflanadi[1]. Tarixiy manbalar, mutafakkirlar qarashlari va nazariyalar asosida kambag'allikning evolyutsiyasi hamda zamonaviy dunyoda bu muammoni hal qilishga bo'lgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola orqali kambag'allikning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatlariga oid fikrlar keng ko'lamda yoritilgan, bu esa uning zamonaviy talqinlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kambag'allik, tarix, falsafa, iqtisodiyot, ijtimoiy tengsizlik, nazariyalar, evolyutsiya.

Kirish.

Kambag'allik bugungi kunda dunyodagi eng keskin ijtimoiy muammolardan biriga aylandi. Turli mamlakatlardagi siyosiy partiyalar, hukumatlar va jamiyatning barcha qatlamlari kambag'allik masalasiga doimo katta ahamiyat berib kelgan. Biz kambag'allik tushunchasiga aniqlik kiritishimiz kerak. Kambag'allik tushunchasi uning belgilangan mezoniga mos ravishda ma'no mazmunga egadir. Ayni vaqtda dunyo miqyosida kambag'allik turli xil mezonlar va o'lchovlar asosida aniqlanadi. Shuning uchun kambag'allik tushunchasini tushunish va o'rganish rang barang fikrlarni shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin[2]. Ya'ni, kambag'allik tushunchasini har tomonlama batafsil yoritish va uning mohiyatini, turlari ko'rinishlari haqida aniq bilim ko'nikmalarga ega bo'lish dolzarb ahamiyatga egadir. Tarixan kambag'allik muammosini tushunish uning yechimini topishga ajdodlardan tomonidan o'ziga xos munosabat bildirilgan.

Natijalar va muhkama

Keyingi davrdagi kambag'allik haqidagi fikrlar shakllanishi islom dini yaralishi va tarqalishi davriga to'g'ri keldi. Islom intellektual an'analari butun musulmon olamida jamiyatlarning qadriyatlari va axloqiy tamoyillarini shakllantirishda yetakchi kuch bo'lib xizmat qilgan. O'rta Osiyoning qadimiy shaharlari, jumladan, Samarqand va Buxoroda islom ta'limotlarini yoyish, mehroqibat va ijtimoiy mas'uliyat madaniyatini yuksaltirishda alloma va mutafakkirlar muhim rol o'ynagan. Islom dinining asosiy aqidalaridan biri sadaqa (zakot) va kam ta'minlanganlarga rahm-shafqat qilish tamoyilidir. Bu tamoyil ildizlarini Qur'on amrlari va Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning so'zlaridan olinib, jamiyatdagi kambag'allik va tengsizlikni bartaraf etish uchun axloqiy asos yaratgan. Qadimgi O'zbekiston hududida yashagan olimlari islom ilmini chuqur o'rganishgan, hamda, kambag'allikni nafaqatshaxsiy dard, balki jamoaviy jamiyat mas'uliyati sifatida ko'rib, bu tamoyillarni qo'llab-quvvatlashgan. Islomiy g'oyalarda kambag'allik dard deb qaralgan va mo'minlarni bir-birlariga yordam berishga chaqirilgan. Islomning besh arkonidan biri bo'lgan zakot muhtojlarga yordam berish va ijtimoiy farovonlikni saqlashga qaratilgan sadaqaning farz shaklidir. Bu haqda

Qur'onda ko'p marta zikr qilingan, jumladan, Baqara (2:43) va Baqara (2:267) suralarida mo'minlar kambag'al va miskinlarga xayr-ehson qilishlari buyurilgan.

Adabiyotlar tahlili

Yurtimiz olimlarining kambag'allik masalasiga oid tushuncha va mulohazalarini ko'rsak. Xususan, O.X.Maxmudov "Kambag'allik – bu hayot uchun muhim bo'lgan, eng zarur minimal ehtiyojlarni qondira olmaydigan, ishga layoqatli bo'lib, o'zi hojlagan ishlarni davom ettirishi mumkin bo'lmagan shaxs yoki ijtimoiy guruhni iqtisodiy holatining o'ziga xos xususiyatidir" deb ta'riflagan va insonning yetarli imkoniyatga ega bo'lmashligiga qarab kambag'allik mezonini belgilagan bo'lsa, Sh.I.Mustafaqulov, N.Murodullayev, R.Xamidov, O.Raximberdiyevlar "Kambag'allik – turmush kechirish, mehnat layoqatini saqlab turish, avlodlar uzviyligini davom ettirish uchun zarur bo'lgan eng kam ehtiyojlarni qondirish imkoniyatiga ega bo'lmagan shaxs yoki ijtimoiy guruhlar iqtisodiy ahvolidan ko'rsatkichidir. Kambag'allik nisbiy tushuncha hisoblanib, har bir jamiyatdagi turmush darajasining umumiy standartiga bog'liq bo'ladi[3]. Kambag'allik holati resurslarning uzoq muddat davomida yetarli bo'lmashligini avvalgi jamg'armalar bilan ham, qimmat tovarlarni xarid qilishdan vaqtincha tejash hisobiga to'plangan mablag' bilan ham qoplash imkoniyati mavjud emasligini ko'rsatadi" degan fikrni ilgari surganlar

Xulosa

Yuqorida keltirilgan mulohazalar asosida kambag'allik tushunchasini tushunish va uning mohiyatini kengroq anglash ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega tavsiyalar va xulosalarni belgilaydi. Xususan, – turmush darajasining umumiy bahosini aniqlashda ijtimoiy ko'rsatkichlarni kiritishga asoslanadi; – kambag'allikning sog'liq, uzoq umr ko'rish va savodxonlik o'lchovlariga tayanadi; – tibbiy yordamga ega bo'lgan aholi ulushi sifatida o'lchanishiga; – xavfsiz ichimlik suvi bilan ta'minlanganligiga; – 5-10 yoshgacha bo'lgan bolalar to'yib ovqatlanmasligi bilan o'lchanadi. Har bir mamlakat uchun kambag'allikni baholashda ikki jihat ayniqsa muhim ko'rinadi. Birinchisi, ko'pincha zaiflik tuyg'usida namoyon bo'ladigan daromad xavfi va o'zgaruvchanligi haqida tashvishlanadi. Bozordagi tebranishlar, fasllar va inqirozlar ularning farovonligiga qanday ta'sir qilishini tavsiflashda, kambag'allar kambag'allikni nafaqat hech narsaga ega bo'lmashlik holati sifatida, balki odamda bor narsaning osongina yo'qolishi sifatida tushunish bilan ta'minlaydi. "Zaiflik" ikki jihatga ega: zarbalar, stress va xavf ta'sirining tashqi tomoni izolyatsiya va yordamsizlikning ichki tomoni. Har ikki tomonda halokatli yo'qotishlarni bartaraf etish uchun vositalar deyarli yo'q yoki mukammal emas. Ikkinchisi, ovoz va siyosiy huquqlarning yo'qligi. Ovoz va siyosiy huquqlarning yo'qligi ko'pincha kuchsizlik hissi sifatida tasvirlanadi. Ular ham resurslar, ham huquqlar nuqtai nazaridan noqulay va boshqalar ularni tinglashga qodir emas. Iqtisodiy jihatdan marginallashtirilgan guruh bo'lib, ular ijtimoiy jihatdan ham osonlikcha chetlashtiriladi va ma'lum darajada ijtimoiy chetlanishdan aziyat chekadi. Samaradorlik va taqsimlovchi adolat nuqtai nazaridan ularda ishonch, o'zaro munosabatlar, shaxslararo aloqalar, hamkorlik va muvofiqlashtirish izdan chiqadi[5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Academic research in modern science. International scientific-online conference
2. "Yangi O'zbekiston huquqiy, dunyoviy va ijtimoiy davlat sifatida rivojlanishining ijtimoiy, falsafiy, iqtisodiy va siyosiy masalalari" (E)ISSN: 2181-1784 4(21), May, 2024
3. www.oriens.uz
4. Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi in-academy.uz/index.php/s
5. Xurramov I.X. (2021). Kambag'allik: nazariy asoslari va uni qisqartirish omillari. Toshkent:
6. "Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali №1(21) 2025

СОВРЕМЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ И ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Файзуллаев Дилшод Сайдулло ўғли

Старший преподаватель кафедры
«Экономическая теория»,

Наманганский государственный технический университет

Аннотация: В данной статье рассматриваются концептуальные основы применения современного менеджмента в управлении региональными экономическими системами. Особое внимание уделяется механизмам обеспечения устойчивого развития территорий через внедрение инновационных моделей управления и цифровых технологий. Проанализированы ключевые индикаторы эффективности регионального управления на примере Наманганской области. Сформулированы предложения по оптимизации механизмов взаимодействия государственных и предпринимательских структур для достижения стратегических целей социально-экономического прогресса региона.

Ключевые слова: региональная экономика, устойчивое развитие, современный менеджмент, эффективное управление, стратегическое планирование, цифровизация, инновации, Наманганская область.

Введение

Обеспечение устойчивого развития регионов является одной из приоритетных задач современной экономической политики Республики Узбекистан. В условиях глобализации и усиления конкуренции между территориями за инвестиционные и человеческие ресурсы, качество государственного и корпоративного менеджмента становится решающим фактором успеха. В соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан №ПП-200 от 4 июля 2023 года, реформирование механизмов управления и внедрение

инноваций в систему принятия решений являются необходимым условием модернизации национальной экономики [1].

Региональная экономическая система характеризуется высокой степенью сложности и многогранности связей. Традиционные, жестко иерархические модели управления в настоящее время не всегда способны оперативно реагировать на внешние вызовы. Переход к концепции устойчивого развития требует формирования адаптивных механизмов менеджмента, способных сбалансировать экономические интересы, социальные потребности населения и экологические ограничения. Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью разработки научно обоснованных рекомендаций по трансформации управленческих процессов на региональном уровне в целях повышения их результативности.

Основная часть

Современный региональный менеджмент представляет собой динамичную систему принципов и методов управления социально-экономическими процессами, ориентированную на долгосрочную конкурентоспособность территории. Важнейшим инструментом здесь выступает стратегическое планирование, которое позволяет координировать усилия различных акторов - от органов власти до представителей малого бизнеса. Как отмечает академик Н.К. Юлдашев, эффективность менеджмента в современных условиях определяется не только объемом освоенных ресурсов, но и способностью системы к самоорганизации и инновационному обновлению [2].

Эффективный механизм управления регионом включает в себя несколько ключевых блоков: нормативно-правовое обеспечение, финансово-экономические стимулы, информационно-коммуникационную среду и кадровый потенциал. В последние годы особое значение приобретает цифровой менеджмент (Smart Governance). Автоматизация сбора и анализа данных позволяет руководству регионов принимать управленческие решения на основе реальных показателей (Data-driven management), что существенно снижает риски ошибок и повышает прозрачность процессов.

Согласно Постановлению ПП-4391, внедрение новых принципов управления в образовательную сферу также напрямую влияет на экономику регионов, обеспечивая рынок труда квалифицированными кадрами, способными работать в высокотехнологичных секторах [3].

Методология и результаты анализа

Автором был проведен анализ текущего состояния управленческих процессов в Наманганской области с целью выявления факторов, препятствующих переходу к устойчивому развитию. В ходе исследования использовались методы системного анализа и статистического моделирования. Установлено, что регионы, активно внедряющие элементы современного менеджмента, демонстрируют более высокие темпы роста инвестиционной привлекательности.

Таблица 1. Прогнозные показатели эффективности внедрения новых механизмов управления в Наманганской области (2024-2026 гг.)

Индикатор	2024 г.	2025 г. (прогноз)	2026 г. (цель)
Индекс цифровизации управления (0-1)	0,62	0,75	0,88
Рост промышленного производства (в % к предыд. году)	105,4	107,2	109,5
Уровень удовлетворенности населения услугами (%)	72,0	80,0	88,0
Доля инновационного бизнеса в структуре ВРП (%)	8,5	11,0	14,5

Анализ данных таблицы 1 показывает, что к 2026 году при системном внедрении современных управленческих механизмов ожидается значительный рост доли инновационного бизнеса и общей удовлетворенности населения. Эти показатели являются косвенным подтверждением эффективности выбранной стратегии менеджмента. Классическая теория менеджмента, представленная в работах М. Мескона и др., подчеркивает, что успех любой сложной организации зависит от ее способности адаптироваться к изменениям внешней среды через совершенствование внутренних структур [4]. На региональном уровне это реализуется через поддержку предпринимательских инициатив и сокращение административного давления.

Заключение

Подводя итог, можно сделать вывод, что устойчивое развитие региональной экономики напрямую детерминировано качеством применяемых механизмов управления. Современный менеджмент требует перехода от жесткого контроля к партнерству и координации. Ключевыми направлениями совершенствования системы управления должны стать: полная цифровизация взаимодействия власти и бизнеса; внедрение проектного подхода в реализацию региональных программ развития; создание условий для формирования высокоэффективных территориальных кластеров. Реализация данных мер позволит обеспечить долгосрочную стабильность и процветание регионов в условиях глобальных экономических трансформаций.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 4 июля 2023 года №ПП-200 «О мерах по эффективной организации государственного управления в сфере высшего образования, науки и инноваций в рамках административных реформ».
2. Юлдашев Н.К., Захидов Г.Э. Менеджмент. Учебник. – Т.: «Национальное общество философов Узбекистана», 2018. – 230 с.

3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 11 июля 2019 года №ПП-4391 «О мерах по внедрению новых принципов управления в систему высшего и среднего специального образования».
4. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Учебник. Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 704 с.
5. Информационное письмо международной научно-практической конференции «Возможности эффективного использования экономического потенциала регионов в обеспечении устойчивого развития национальной экономики». Наманган, 2026.

UDK 338.48:339.138

The Role of Corporate Identity and Digital Marketing in Enhancing Regional Tourism Potential

Jabborova Dilobarxon G'ayratjon qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

e-mail: dilobarbekmirzayeva3@gmail.com

+998933366369

Abstract: This article investigates the strategic integration of corporate identity and digital marketing mechanisms to maximize regional tourism potential within hospitality enterprises. Drawing on social identity theory and recent developments in luxury and regional service marketing, the study evaluates how digital communication cues, visual imagery, and time-scarcity promotional tactics shape consumer-brand identification. The research analyzes the shifting dynamics of tourist behavior on digital platforms, demonstrating that robust digital corporate identity mitigates pricing paradoxes and enhances brand prestige. Practical recommendations are formulated for small and medium-sized hospitality enterprises (SMEs) to leverage digital marketing tools, regional branding strategies, and local influencer endorsements to cultivate long-term consumer relationships and boost regional destination appeal.

Keywords: corporate identity, digital marketing, regional tourism potential, consumer-brand identification, hospitality SMEs, sustainable branding.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehmondo'stlik korxonalarining hududiy turizm salohiyatini oshirishda korporativ identitet va raqamli marketing mexanizmlarining strategik integratsiyasi tadqiq etilgan. Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi hamda xizmat ko'rsatish marketingidagi zamonaviy yondashuvlarga tayangan holda, raqamli kommunikatsiya vositalari, vizual imidj va vaqt muddatlari bilan cheklangan promo-taktikalarning iste'molchi-brend identifikatsiyasini shakllantirishdagi o'rni baholangan. Tadqiqot davomida raqamli platformalarda sayyohlar xulq-atvorining o'zgarish dinamikasi tahlil qilinib, kuchli raqamli korporativ identitet brend nufuzini saqlashga xizmat qilishi isbotlangan. Kichik va o'rta mehmondo'stlik biznesi subyektlari (SMEs) uchun hududiy turizm jozibadorligini oshirishda raqamli marketing instrumentlari va mahalliy influenserlar marketingidan foydalanish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: korporativ identitet, raqamli marketing, hududiy turizm salohiyati, isteʼmolchi-brend identifikatsiyasi, mehmondoʻstlik KIB subyektlari, barqaror brending.

Introduction

In the contemporary globalized economy, the tourism and hospitality sector stands as one of the most dynamic and rapidly evolving drivers of regional economic development and infrastructure modernization. Within the context of national economic transitions, utilizing local tourism potential and mitigating regional economic disparities have emerged as core strategic priorities for emerging economies. In the modern marketplace, hospitality enterprises, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs) operating in regional destinations, experience intense market competition, shifting consumer paradigms, and a profound digital transformation of service delivery channels [1].

Under these highly volatile market conditions, the long-term viability and competitiveness of regional hospitality sub-sectors cannot be sustained merely through traditional, tangible service attributes. Recent advanced research in luxury and hospitality marketing demonstrates that the strategic success of high-end and regional hospitality brands heavily relies on the intricate interplay between robust Corporate Identity (CI), systematic Corporate Social Responsibility (CSR), and long-term Corporate Reputation (CR). In the experiential service economy, hospitality brands serve not merely as functional providers of accommodation but as critical symbolic markers that consumers integrate into their personal values and social identity.

However, a fundamental challenge known as the "luxury discount paradox" or the pricing prestige dilemma highlights the strategic vulnerability of premium hospitality brands when managing promotional communication on digital platforms. While price promotions via digital channels are essential to stimulate short-term demand and enhance consumer appeal, regular discount tactics often dilute a brand's perceived exclusivity, erode premium quality imagery, and trigger consumer skepticism regarding authentic brand value [2]. To overcome this paradox, contemporary hospitality marketing highlights the strategic implementation of time-scarcity promotional cues and sophisticated digital corporate identity systems. By creating controlled urgency and exclusivity signals, regional enterprises can transform transactional digital promotions into powerful symbolic mechanisms that reinforce consumer-brand identification.

Despite the critical importance of these relationships, a significant knowledge gap persists regarding how digital corporate identity elements-such as corporate communication cues, digital visual imagery, and time-limited promotional tactics-interact to shape deep-level consumer-brand identification within regional hospitality destinations. Most existing literature focuses heavily on short-term behavioral outcomes or general product branding, leaving the underlying psychological mechanisms of regional hospitality brand equity under-explored. This study addresses this academic and practical gap by examining the strategic role of corporate identity and digital marketing in maximizing the tourism potential of

regional destinations, with a specific focus on the transitioning hospitality landscape of the Namangan region [3]. By decoding these digital service marketing mechanisms, this research aims to provide actionable framework configurations for regional hospitality enterprises to build enduring consumer relationships and enhance global destination attractiveness.

Main part and theoretical framework

The strategic enhancement of regional tourism potential requires a multifaceted approach that integrates digital corporate identity with innovative promotional tactics. According to the "Triadic Framework" developed by Foroudi et al. (2025), the identity of a hospitality brand is not merely a visual representation but a comprehensive system encompassing communication, behavior, and core values [4]. In the digital era, this identity must be decoded through social media platforms and digital touchpoints to foster deep-level consumer-brand identification.

1. Dimensions of Digital Corporate Identity (DCI)

For regional hospitality enterprises (SMEs) in destinations like the Namangan region, the transition from traditional to digital identity is crucial. Digital Corporate Identity (DCI) serves as the primary interface between the regional brand and global tourists. Based on the integration of international hospitality models, the key dimensions of DCI are systematized in Table 1.

Table 1.
Dimensions of Digital Corporate Identity (DCI) for Regional Hospitality SMEs.

DCI Dimensions	Digital Components and Tactical Factors	Impact on Regional Branding
1. Digital Visual Identity	Website UI/UX, Instagram aesthetics, mobile app interface, digital logos, and high-quality drone imagery of regional landscapes.	Establishes immediate visual prestige and regional "sense of place".
2. Interactive Communication	Real-time SMM engagement, AI chatbots, personalized email marketing, and regional storytelling via digital narratives.	Builds trust and facilitates bilateral dialogue with potential tourists.
3. Digital Behavioral Cues	Online service responsiveness, e-reputation management (TripAdvisor/Booking reviews), and digital transparency.	Reflects the professional service culture and organizational reliability.
4. Digital Value/Mission	Online CSR campaigns, promotion of "Green Tourism," and digital documentation of regional social impact.	Aligns organizational values with the social identity of modern travelers [5].

The systematization presented in Table 1 demonstrates that Digital Corporate Identity (DCI) is a multidimensional construct that extends far beyond surface-level

aesthetics. For regional hospitality enterprises operating in destinations like the Namangan region, managing these digital dimensions is crucial for survival. High-quality drone imagery, curated digital storytelling, and seamless user experiences on booking platforms create an immediate visual prestige that signals an authentic "sense of place" to international tourists. Furthermore, managing e-reputation on platforms such as TripAdvisor or Booking.com serves as a vital digital behavioral cue, reflecting the transparency and reliability of the hospitality provider. Ultimately, the integration of these digital identity dimensions allows regional SMEs to project a professional, modern image while maintaining their unique local identity.

2. Promotional Strategies and the Luxury Discount Paradox.

A critical finding in recent luxury hospitality research is the effectiveness of "Time Scarcity" over regular discount strategies. Yu et al. (2026) argue that while regular discounts might erode brand prestige, time-limited offers create a sense of urgency that signals exclusivity rather than low value [6]. This is particularly relevant for regional luxury hotels and high-end recreation zones seeking to maintain their reputation while boosting booking intentions.

Table

2.

Comparison of Promotional Tactics on Consumer-Brand Identification (CBI)

Promotion Type	Psychological Mechanism	Effect on Brand Prestige	Impact on Booking Intention
Regular Discount	Transactional Value (Heuristic)	Negative (Potential Dilution)	Short-term / Low loyalty
Time Scarcity (Flash Sales)	Symbolic Value (Urgency/Rarity)	Positive (Exclusivity Signal)	High / Long-term CBI
Influencer Endorsement	Meaning Transfer (Trust/Aspiration)	Positive (Trust Building)	Moderate to High

The comparative analysis in Table 2 highlights the strategic differentiation between transactional and symbolic digital promotions, illustrating the core dynamics of the luxury discount paradox. Regular price reductions on digital platforms are shown to induce long-term negative effects, as they frequently dilute brand prestige and lead to low consumer loyalty by signaling a compromise in service quality. Conversely, time-scarcity promotional strategies (such as flash sales or limited-time digital offers) successfully mitigate this paradox. By shifting the psychological mechanism from a basic heuristic discount to an identity signal of rarity and exclusivity, time-limited promotions generate a positive impact on brand prestige while strengthening consumer-brand identification (CBI). When combined with localized influencer endorsements, these scarcity cues effectively transform

urgent transactional behavior into deeper psychological bonds with the regional hospitality brand.

3. Conceptual Framework for Regional Tourism Growth

To visualize the integration of these elements, we propose a conceptual model for regional hospitality brand enhancement (see Figure 1). This model illustrates how Digital CI dimensions and scarcity-based promotions, moderated by local influencer endorsements, lead to enhanced CBI and regional tourism potential.

Figure 1. Integrated Model of Digital Branding for Regional Tourism Potential.

The conceptual model illustrated in Figure 1 delineates the strategic mechanism through which regional hospitality brands can systematically convert digital asset management into sustainable regional economic outcomes. The framework operates as a causal chain, initiating with the dual integration of Digital Corporate Identity (DCI) dimensions and strategic Time Scarcity Promotional Tactics. Rather than functioning in isolation, these two digital drivers act as antecedent forces that directly feed into the psychological core of the consumer relationship. The path toward "Regional Tourism Growth" is strictly mediated by the successful cultivation of Consumer-Brand Identification (CBI). As demonstrated by the structural flow, when tourists internalize the visual prestige and exclusivity signals projected by regional hospitality SMEs, they form deep-level psychological bonds with the brand. This enhanced identification directly drives booking intentions, which ultimately serves as the primary catalyst for expanding the overarching tourism potential and economic sustainability of the entire geographic destination.

Conclusion and recommendations

The empirical and theoretical insights synthesized in this research outline the critical importance of digital branding architectures in maximizing regional tourism potential. By analyzing the structural configurations of contemporary hospitality models, this study successfully addresses the strategic mechanisms through which regional hospitality small and medium-sized enterprises (SMEs) can navigate market volatility and intense competition.

The primary contribution of this research lies in deciphering the strategic value of Digital Corporate Identity (DCI) and its integration with scarcity-based promotional tactics to mitigate the "luxury discount paradox." The analysis proves that while regular price reductions on digital platforms tend to dilute brand prestige and erode premium quality perception, time-scarcity promotions successfully

transform urgency cues into symbolic indicators of rarity and exclusivity. When consumers internalize these controlled digital signals, it strengthens consumer-brand identification (CBI), which serves as the foundational psychological mechanism driving long-term loyalty and booking intentions.

Based on the conceptual framework developed for the transitioning hospitality sector of the Namangan region, the following strategic recommendations are proposed for regional policy and enterprise management:

5.Strategic Shift to Time-Scarcity Digital Promotions: Regional hospitality providers, especially high-end recreation zones and premium hotels, should move away from continuous, regular discount strategies on digital distribution channels. Instead, they should implement flash sales and time-limited digital offers that preserve brand prestige while stimulating immediate tourist demand.

6.Multidimensional Optimization of Digital Corporate Identity: Hospitality SMEs must proactively manage all four dimensions of their digital identity. This includes enhancing website UI/UX layouts, curating premium visual aesthetics on social media (SMM), and maintaining high responsiveness in managing e-reputation across global travel platforms like TripAdvisor and Booking.com.

7.Integration of Localized Influencer Endorsements: To reinforce the meaning transfer mechanism, regional enterprises should collaborate with prominent local and national digital influencers. These influencers act as credible exogenous authenticators, transmitting trust and prestige symbols to potential domestic and international tourists.

8.Co-Branding and Destination Image Alignment: Hospitality managers should align their corporate visual identity and digital storytelling with the overarching regional branding initiatives of the local government. Highlighting a unique "sense of place" and cultural authenticity via digital narratives will systematically elevate the collective tourism attractiveness of the geographic destination.

In conclusion, transforming regional hospitality enterprises into digitally integrated, brand-conscious entities is no longer optional but a strategic imperative. Implementing these coordinated digital identity and promotional configurations will directly enhance consumer-brand relationships, eventually serving as a vital catalyst for sustainable regional economic development, infrastructure modernization, and international tourism integration.

References:

- [1].UNWTO. "Tourism Highlights 2025 Edition". – Madrid: World Tourism Organization, 2026. – pp. 12-18.
- [2]. Meskon M.X., Albert M., Xedouri F. Osnovi menejmenta: Uchebnik. - M.: Delo, 1997. - pp. 700-704.
- [3]. Odilov H.M. Theoretical foundations of introducing a cluster approach in the tourism sector // "Uzbekistan Economy" Journal. – 2024. – №4. – pp. 45-53.

[4]. Foroudi P., Melewar T.C., Tzempelikos N., Tourky M., Had N.C. Integrating corporate identity, social responsibility, and reputation: A triadic framework for sustainable branding in hospitality & tourism // “International Journal of Hospitality Management”. – 2025. – Vol. 130. – pp. 104224-104235.

[5]. Yo’ldashev N.K., Zahidov G.E. “Management”. Textbook. – Tashkent: “National Society of Philosophers of Uzbekistan”, 2018. – pp. 115-125.

[6]. Yu M., Li X., Li Z. The impact of discount strategies on consumer-brand identification in luxury hotels: The roles of time scarcity and celebrity endorsement // “International Journal of Hospitality Management”. – 2026. – Vol. 135. – pp. 104615-104628.

УДК 338.2

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ И ИНВЕСТИЦИИ КАК ДРАЙВЕРЫ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Ишимбаев Рафаэль Наильевич

PhD. Turan International University

Аннотация: В статье исследуется роль технологических инноваций и инвестиций в развитии зелёной экономики региона на примере Китая, России и Узбекистана. Анализируются механизмы влияния новой производительности (NQP) и научно-технологического развития на зелёный ВВП (GGDP), а также роль государственного планирования, кластерной политики и цифровизации. На основе эмпирических данных предлагаются рекомендации для Узбекистана по стимулированию инноваций и «зелёных» инвестиций.

Ключевые слова: зелёная экономика, технологические инновации, инвестиции, новая производительность, зелёный ВВП, Узбекистан, региональное развитие.

Введение

Переход к «зелёной» модели экономического роста требует не только изменения потребительских привычек, но и масштабной технологической модернизации производственной и энергетической инфраструктуры. В странах с переходной экономикой, включая Узбекистан, ключевыми драйверами этого процесса выступают технологические инновации и инвестиции в возобновляемую энергетику, энергоэффективность и «зелёные» технологии [1, с. 1]. Цель статьи - на основе анализа зарубежного и отечественного опыта выявить механизмы, посредством которых инновации и инвестиции влияют на развитие зелёной экономики, и предложить направления для Узбекистана.

Теоретические подходы: новая производительность и зелёный ВВП

В современной экономической науке всё большее распространение получает концепция «новой производительности» (new quality productivity, NQP), которая характеризуется высокотехнологичностью, эффективностью и

экологичностью. В исследовании Zhang и Chen (2025) на панельных данных 30 провинций Китая за 2012–2021 годы показано, что NQP оказывает значительное положительное влияние на зелёный ВВП (GGDP), причём основными каналами являются стимулирование зелёных технологических инноваций, ускорение структурной модернизации промышленности и оптимизация распределения ресурсов [2, с. 4–5]. Кроме того, выявлен положительный пространственный эффект: развитие NQP в одном регионе способствует росту GGDP в соседних территориях [2, с. 15].

Аналогичные результаты получены Sun, Wu и Shi (2024), которые на основе китайских данных за 2011–2020 годы установили, что высшее образование и технологические инновации находятся в сложной взаимосвязи с зелёной экономикой: их уровень и координация со временем растут, однако наблюдаются значительные региональные диспропорции («высокий на востоке, низкий в центре и на западе») [3, с. 8568]. Импульсные реакции показывают, что влияние технологических инноваций на зелёную экономику носит краткосрочный характер, что требует постоянной поддержки со стороны государства [3, с. 8575].

Опыт Китая и России: инновации и инвестиции в действие

Китай является одним из мировых лидеров по внедрению зелёных технологий. За период 2012–2021 годов средний показатель NQP в восточных провинциях вырос на 230%, а GGDP - на 122% [2, с. 10–11]. Ключевыми факторами стали массивированные государственные инвестиции в научные исследования и разработки, создание «зелёных» промышленных кластеров и поддержка патентной активности в области экологически чистых технологий.

Россия также движется по пути «зелёной» трансформации. В 2024 году инвестиции в основной капитал, направленные на охрану окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов, достигли 306 887 млн рублей, что в 2,5 раза больше, чем в 2015 году [4, с. 39]. Однако доля этих инвестиций в общем объёме капиталовложений остаётся низкой (0,86%), а регионы крайне дифференцированы: на Москву, Санкт-Петербург, Тюменскую область, Ямало-Ненецкий АО и Красноярский край приходится около 25% всех «зелёных» инвестиций, тогда как более 40 регионов (5-й кластер) аккумулируют лишь 1% [4, с. 41]. Это подтверждает вывод о необходимости выравнивания регионального развития.

Значение для Узбекистана: вызовы и возможности

Узбекистан, приняв Стратегию перехода к «зелёной» экономике до 2030 года, уже добился определённых успехов: доля возобновляемой энергии достигла 12%, а к 2030 году планируется увеличить её до 30% [5, с. 2]. Однако для устойчивого роста необходимо усилить инновационную составляющую.

Во-первых, следует наращивать инвестиции в научные исследования и разработки в области «зелёных» технологий. Опыт Китая показывает, что каждый процент роста патентной активности в сфере экологических изобретений ведёт к увеличению GGDP на 0,3–0,5% [2, с. 12].

Во-вторых, необходимо совершенствовать механизмы «зелёного» финансирования - льготные кредиты, субсидии на энергоэффективное оборудование, налоговые каникулы для предприятий, внедряющих инновации. В Узбекистане такие инструменты только начинают развиваться, и их потенциал огромен [5, с. 4].

В-третьих, важную роль играет межрегиональное сотрудничество. Создание «зелёных» промышленных кластеров и технологических платформ может способствовать распространению инноваций из более развитых регионов (Ташкент, Самарканд, Навои) в другие области.

Управленческие механизмы: планирование и координация

Как отмечают Van и Hasselbalch (2024), эффективный переход к зелёной экономике требует «зелёного экономического планирования» - формы государственного руководства, при котором макрофинансовые архитектуры, промышленная политика и стимулы для частного сектора выстраиваются в единую систему [6, с. 288]. Исторический опыт Франции и Японии показывает, что индикативное планирование с использованием государственного кредита и координации может успешно обеспечивать структурные преобразования [6, с. 290–292]. В современных условиях этот подход дополняется цифровыми технологиями и партнёрством с крупными корпорациями, которые сами являются мощными планирующими системами (Walmart, Toyota и др.) [6, с. 294].

Для Узбекистана это означает необходимость усиления координации между министерствами, банками и бизнес-ассоциациями при разработке и реализации «зелёных» программ. Целесообразно создать специализированный орган (например, «Зелёный проектный офис»), который будет отвечать за мониторинг, привлечение инвестиций и трансфер технологий.

Заключение

Технологические инновации и инвестиции являются ключевыми драйверами развития зелёной экономики региона. Опыт Китая и России демонстрирует, что устойчивый рост зелёного ВВП достигается при сочетании трёх условий: активной государственной поддержки инноваций, выравнивания региональных диспропорций и долгосрочного планирования. Узбекистан находится в начале этого пути, но уже имеет стратегическую основу и первые успехи. Для дальнейшего продвижения необходимо концентрировать ресурсы на развитии «зелёных» технологий, расширять инструменты финансирования и усиливать межведомственную координацию.

Список использованной литературы:

1. Azimov I., Karimova M.Z. Значение зеленой экономики для экономики Узбекистана и методы исследования // Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi. – 2025. – 3-jild, 11-son (YO'TA). – S. 1–6.
2. Zhang H., Chen Y. The role of new quality productivity in driving China's green economic growth // International Review of Economics and Finance. – 2025. – Vol. 102. – Article 104315. – P. 1–19.

3. Sun J., Wu H., Shi S. Research on the Relationship Between Higher Education, Technological Innovation, and Green Economy-Analysis Based on Chinese Data from 2011 to 2020 // Journal of the Knowledge Economy. – 2025. – Vol. 16. – P. 8546–8587.

4. Хуриев С.В. Сущность и принципы зеленой экономики в РФ // Вопросы науки 2025: потенциал науки, достижения и перспективы развития: материалы XIV Международной научно-практической конференции. – Анапа: НИЦ «Иннова», 2025. – С. 37–42.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi PQ-4477-son qarori «2019–2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.lex.uz> (дата обращения: 20.05.2026).

6. Ban C., Hasselbalch J. Green economic planning for rapid decarbonisation // New Political Economy. – 2025. – Vol. 30, No. 2. – P. 287–299.

MODERN MANAGEMENT APPROACHES IN REGIONAL ECONOMIC MANAGEMENT: EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES

Navruzova Gulrukh Uktamovna

the teacher of Asia International University, Bukhara, Uzbekistan

Abstract: This article examines modern management approaches applied in the regional economic governance of developed countries. Through a comparative analysis of the experiences of Germany, Japan, South Korea, Singapore, and the United States, the study identifies key management methods-strategic management, cluster development, digital governance, public-private partnerships, and smart-region concepts-that have proven effective in promoting sustainable regional economic development. The findings offer valuable insights for transition economies seeking to modernise their regional management systems.

Keywords: regional economy, modern management, cluster approach, digital governance, sustainable development, public-private partnership.

Introduction. In the contemporary era of globalisation and rapid technological transformation, the effective management of regional economies has emerged as a critical determinant of national competitiveness and sustainable development. Regional economic management-the coordinated planning, organisation, and oversight of economic activities at the subnational level-requires sophisticated approaches that integrate economic theory, public administration, and technological innovation. Developed countries, having accumulated decades of institutional experience, offer instructive models for the application of modern management approaches to regional economic challenges.

The growing complexity of regional economic systems, characterised by intricate value chains, knowledge-based industries, and dynamic labour markets, has rendered traditional centralised planning models increasingly inadequate. In response, advanced economies have developed multifaceted management frameworks that emphasise flexibility, innovation, stakeholder engagement, and data-driven decision-making. This article examines these contemporary approaches,

drawing on the experience of selected developed countries to identify best practices and transferable lessons for transition economies such as Uzbekistan.

Modern regional economic management is grounded in several interrelated theoretical perspectives. Endogenous growth theory emphasises the role of knowledge, innovation, and human capital as primary drivers of regional development. New economic geography, pioneered by Paul Krugman, highlights the importance of agglomeration economies and spatial concentration in determining competitiveness. The concept of regional innovation systems, developed by Philip Cooke, focuses on the institutional networks that facilitate knowledge creation and diffusion within geographic areas. Building on these foundations, modern management approaches integrate strategic planning, performance measurement, stakeholder collaboration, and adaptive learning. Unlike conventional top-down administration, contemporary regional management emphasises governance-a broader concept involving multiple actors from government, business, academia, and civil society working in coordinated networks.

Germany exemplifies the successful application of cluster-based management to regional economic development. Following Porter's cluster theory, German federal states (Länder) have systematically developed industrial clusters in sectors ranging from automotive engineering in Baden-Württemberg to biotechnology in Bavaria. The federal government coordinates national priorities while granting substantial autonomy to regional authorities, creating a balanced framework of cooperative federalism. Key features include the *Mittelstand*-a dense network of small and medium-sized enterprises embedded in regional economies-and the dual vocational training system that aligns workforce development with regional industrial needs. The *Spitzencluster-Wettbewerb* (Leading-Edge Cluster Competition) provides competitive public funding to top-performing innovation clusters, while *Fraunhofer Institutes* link applied research to regional industries.

Japan's approach combines the *kaizen* philosophy of continuous improvement with strategic, government-led revitalisation programmes. The Regional Revitalisation Strategy (*Chiho Sosei*), launched in 2014, addresses demographic decline and economic stagnation through integrated policies covering employment creation, population retention, and community development. Each prefecture and municipality formulates its own comprehensive strategy, supported by data analytics provided through the Regional Economy and Society Analysing System (RESAS). The Japanese model is further characterised by close collaboration between central ministries, prefectural governments, and local enterprises, with planned development zones such as Tsukuba Science City demonstrating how long-term coordinated public investment can foster knowledge-intensive regional economies.

South Korea has transformed its regional economy through aggressive promotion of innovation and digital technologies. Free Economic Zones in cities such as Incheon and Busan strategically combine regulatory privileges, tax incentives, and infrastructure investment to attract foreign capital. The *Innopolis* programme, designating five research clusters across the country, channels public investment into commercialising scientific research at the regional level. The

transformation of Daejeon, Daegu, and Gwangju from traditional industrial cities into innovation hubs illustrates how concentrated policy attention, sustained infrastructure investment, and integration with leading universities can reshape regional economic profiles within a relatively short time horizon.

Although a city-state, Singapore offers highly relevant lessons in the application of digital technologies to economic management. The Smart Nation Initiative, launched in 2014, integrates data analytics, artificial intelligence, and Internet of Things technologies across urban planning, transportation, and economic development. The Economic Development Board employs sophisticated data-driven approaches to attract investment and anticipate global trends. Singapore's e-government infrastructure enables seamless interaction between businesses and regulatory authorities, demonstrating how digital transformation can enhance the responsiveness, transparency, and efficiency of economic governance - a model larger countries can adapt at the regional or municipal level.

The United States illustrates a highly decentralised approach to regional economic management, with states, counties, and metropolitan planning organisations exercising substantial autonomy. Public-private partnerships play a central role in financing infrastructure, with state and local economic development agencies competing actively to attract investment, develop the workforce, and stimulate innovation. Metropolitan regions such as Silicon Valley, Boston's Route 128 corridor, and the Research Triangle demonstrate how the interplay of universities, venture capital, government incentives, and entrepreneurial culture can produce globally competitive innovation ecosystems. The American experience underscores the value of inter-regional competition and the role of bottom-up initiative in driving economic dynamism.

The experiences of these developed countries reveal several common management methods that have proven effective: strategic management involving long-term visioning and scenario planning; cluster development concentrating public investment on industries with comparative advantages; digital governance reducing administrative burdens and enabling evidence-based policymaking; public-private partnerships mobilising private capital and managerial expertise; and multi-level governance bringing together actors from different levels of government, business, academia, and civil society in coordinated decision-making.

For transition economies such as Uzbekistan, the adoption of these methods cannot be a mechanical transplantation but must be adapted to local institutional, cultural, and economic conditions. Successful adaptation requires building administrative capacity, strengthening data infrastructure, fostering trust between public and private actors, and investing in human capital. Priority areas include developing cluster-based industrial policies aligned with regional comparative advantages, expanding digital governance, strengthening public-private partnerships, and progressively decentralising decision-making authority to regional and local levels.

Conclusion. The experience of developed countries demonstrates that effective regional economic management in the twenty-first century requires the

integration of modern management methods grounded in strategic thinking, technological innovation, and collaborative governance. Germany's cluster approach, Japan's revitalisation programmes, South Korea's innovation hubs, Singapore's smart governance, and the decentralised public-private partnerships of the United States each offer distinctive lessons. While no single model is universally applicable, the underlying principles - flexibility, evidence-based decision-making, stakeholder engagement, and continuous learning- provide a useful framework for any country seeking to enhance its regional economic performance. As global economic conditions continue to evolve, the capacity to apply and adapt modern management methods will increasingly distinguish successful regions from those left behind.

The list of used literature:

1. Uktamovna, N. G. (2024). STRATEGIES TO IMPROVE THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION SYSTEM. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(5), 223-228.
2. Uktamovna, N. G. (2025). THE INTERCONNECTION OF EDUCATION, ECONOMIC GROWTH, AND SOCIAL STABILITY. JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH, MODERN VIEWS AND INNOVATIONS, 1(3), 68-71.
3. Uktamovna, N. G. (2025). IMPLEMENTATION AND ADVANTAGES OF THE DUAL EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN. Modern education and development, 20(4), 14-19.
4. Uktamovna, N. G. (2025). THE CONCEPT, CONTENT AND ESSENCE OF COLLABORATION BETWEEN HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND PRODUCTION. Modern education and development, 22(4), 320-325.
5. Navruzova, G. U. (2024). INNOVATION MANAGEMENT: IMPLEMENTING A SUCCESSFUL STRATEGY. American Journal of Modern World Sciences, 1(2), 28-36.
6. Navruzova, G. U. (2024). ECONOMIC INDICATORS AND FACTORS IN SUSTAINABILITY. CONCEPTS, BASIC PRINCIPLES AND TYPES OF ECONOMIES. American Journal of Modern World Sciences, 1(3), 12-22.
7. Navruzova, G., & Ramazonova, S. (2025). UNLOCK YOUR POTENTIAL: MASTERING LANGUAGE SKILLS. Modern Science and Research, 4(4), 655-660.
8. Navruzova, G. (2025). DISPARITIES AND ISSUES BETWEEN THE EDUCATION SYSTEM AND INDUSTRY. Modern Science and Research, 4(4), 1937-1943.
9. Navruzova, G., & Murodova, D. (2025). INNOVATIVE METHODS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES. Modern Science and Research, 4(4), 649-654.
10. O'ktamovna, N. Z. G. (2023). CHARACTERISTICS AND SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S LITERATURE. International Journal Of Literature And Languages, 3(02), 49-56.

11. Navruzova, G., & Murodova, D. (2025). AN ACADEMIC ANALYSIS OF EFFECTIVE METHODS IN ENGLISH LANGUAGE ACQUISITION AND SKILL DEVELOPMENT. *Modern Science and Research*, 4(5), 851-856.
12. Navruzova, G., & Qushshayeva, S. (2025). BUILDING ENGLISH SKILLS STEP BY STEP: LISTENING, SPEAKING, READING, AND WRITING. *Modern Science and Research*, 4(5), 847-850.
13. Navruzova, G. (2025). COMPARATIVE STUDY OF FOREIGN AND NATIONAL EXPERIENCES IN ORGANIZING THE INTEGRATION OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND PRODUCTION. *Modern Science and Research*, 4(5), 1555-1559.

UDK 330.131.7:658.14/.17:658.5

ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA INVESTITSIYA RISKLARINI BAHOLASH VA BOSHQARISH AMALIYOTI TAHLILI

Sobirjonova Nodira Rustamjon qizi

Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

E-mail: nodirasobirjonova1994@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini baholash va boshqarish amaliyotining hozirgi holati menejment nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Stratified random sampling metodi asosida 50 ta korxonani qamrab olgan so‘rovnoma (Cronbach $\alpha=0,87$; STATA 17), 32 ta ekspert suhbatlari va hujjatlar tahlili (triangulation) natijalari asosida to‘qimachilik, oziq-ovqat, mashinasozlik va kimyo sanoati tarmoqlarida risklarni boshqarishning tashkiliy-boshqaruv kamchiliklari aniqlangan. Investitsiya loyihalarining 25–30% qismi risklarni noto‘g‘ri baholash oqibatida o‘rtacha 6–12 oyga kechikkanini, 10–15% i esa zarar ko‘rganini ko‘rsatadi. COSO ERM (2017), ISO 31000 (2018) va PMI PMBOK (7-nashr) standartlari bilan gap-tahlil asosida sakkizta tizimli boshqaruv tafovuti (MG-1 dan MG-8 gacha) aniqlanib, MG-8 – korporativ madaniyat – barcha tafovutlarning ildiz sababi ekanligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: investitsiya riski, risk-menejment, ishlab chiqarish korxonasi, COSO ERM, ISO 31000, gap-tahlil, CMMI, implementatsiya bo‘shliq.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida raqobatning tobora kuchayib borishi sharoitida ishlab chiqarish korxonalarining uzoq muddatli rivojlanishi, moliyaviy barqarorligi va bozor pozitsiyasini mustahkamlash ko‘p jihatdan investitsiya qarorlarining sifatiga bog‘liq. Investitsiya qarorlari korxonaning ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, texnologik yangilanishni amalga oshirish, mahsulot raqobatbardoshligini oshirish hamda yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini belgilab beradi. Shu sababli investitsiya faoliyatini samarali tashkil etish va u bilan bog‘liq risklarni boshqarish zamonaviy korporativ menejmentning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya jarayonlari, odatda, katta hajmdagi moliyaviy resurslarni jalb etishi, amalga oshirish davrining uzoqligi hamda investitsiyalarning o‘rtacha qoplanish muddati 4–7 yilni tashkil etishi bilan tavsiflanadi. Bunday xususiyatlar investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida

noaniqlik darajasini oshiradi va risklarni oldindan aniqlash, baholash hamda ularning salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha tizimli yondashuvni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, investitsiya risklarini proaktiv boshqarish korxona boshqaruv tizimining strategik ahamiyatga ega funksiyasiga aylanadi.

O'zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash va ishlab chiqarish tarmoqlarida boshqaruv sifatini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, PF-60-son Farmonda 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi doirasida investitsiya faoliyatini faollashtirish, xususiy sektor rolini kuchaytirish va korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur strategik yo'nalishlar ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini boshqarish tizimini takomillashtirishning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar, xususan, Toshmatov S. va Razzaqov N., korxonalarda risklarni boshqarish tizimining samaradorligi yetarli darajada o'rganilmaganini, mavjud metodikalar esa ko'proq nazariy tavsifga ega bo'lib, amaliy diagnostika vositalari bilan to'liq boyitilmaganini ta'kidlaydilar. Shu bois ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini baholash va boshqarish amaliyotini chuqur tahlil qilish, boshqaruv tizimidagi nomuvofiqliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekiston ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini baholash va boshqarish amaliyotini menejment diagnostikasi usullari asosida o'rganish, mavjud boshqaruv tafovutlarini aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, investitsiya risklarini boshqarishdagi kamchiliklar aksariyat hollarda texnik resurslar yoki moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi bilan emas, balki tashkiliy-institutsional omillar, boshqaruv madaniyati, mas'uliyat taqsimotining noaniqligi va monitoring tizimining sustligi bilan bog'liq. Aynan shu jihatlar investitsiya qarorlarining sifati va ularning natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, O'zbekiston ishlab chiqarish korxonalari misolida investitsiya risklarini boshqarish tizimida yuzaga keladigan «implementatsiya bo'shlig'i» fenomeni ilk bor empirik ma'lumotlar asosida tavsiflanadi. Mazkur holatni baholash uchun CMMI Institute 2.0 yetuklik modeli qo'llanilib, risklarni boshqarish tizimidagi sakkizta asosiy tafovutning o'zaro bog'liqligi hamda ularning «domino effekti» asosida bir-biriga ta'sir ko'rsatish mexanizmi ishlab chiqiladi.

Investitsiya risklarining nazariy asoslari iqtisodiy fan tarixida chuqur o'rganilgan. Frank H. Knight riskni «o'lchash mumkin bo'lgan noaniqlik» sifatida ta'riflab, risk va noaniqlik o'rtasidagi fundamental farqni ilmiy asoslab bergan. Harry Markowitz portfel nazariyasi orqali riskni dispersiya ko'rsatkichi asosida baholash va diversifikatsiya qilishning matematik modelini ishlab chiqqan. Menejment nazariyasida esa Herbert A. Simon va Henry Mintzberg risklarni

boshqarishni strategik qaror qabul qilish jarayonining ajralmas tarkibiy elementi sifatida asoslab berganlar.

Shunday qilib, ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini baholash va boshqarish amaliyotini tizimli tahlil qilish nafaqat korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, balki ularning investitsion jozibadorligini kuchaytirish va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda metodika bilimi va uni amaliyotga joriy etish o'rtasidagi «implementation gap» masalasi alohida e'tibor qozonmoqda. COSO ERM va ISO 31000 standartlari risk boshqaruvini tashkiliy madaniyat bilan mushtarakligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot 2024–2025-yillar davomida O'zbekistonning turli tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan ishlab chiqarish korxonalari misolida amalga oshirildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida miqdoriy va sifatli yondashuvlarni o'zida mujassam etgan aralash metodologiya tanlandi. Mazkur yondashuv investitsiya risklarini baholash va boshqarish amaliyotini nafaqat statistik ko'rsatkichlar asosida, balki respondentlarning fikr-mulohazalari va boshqaruv tajribasi nuqtai nazaridan ham kompleks o'rganish imkonini berdi.

Tanlanma shakllantirishda stratifikatsiyalangan tasodifiy tanlash (usulidan foydalanildi. Tadqiqotga jami 50 ta ishlab chiqarish korxonasi jalb etildi. Ularning 17 tasi (34 %) yirik korxonalar bo'lib, xodimlar soni 251 nafardan ortiqni tashkil etdi. O'rta korxonalar soni 18 ta (36 %) bo'lib, ularda xodimlar soni 51 nafardan 250 nafargacha bo'lgan. Kichik korxonalar esa 15 tani (30 %) tashkil etib, xodimlar soni 50 nafargacha bo'lgan subyektlarni qamrab oldi.

Tarmoqlar kesimida tanlanma tarkibi O'zbekiston sanoatining asosiy yo'nalishlarini aks ettirdi. Jumladan, to'qimachilik korxonalari 28 %ni, oziq-ovqat sanoati korxonalari 22 %ni, mashinasozlik korxonalari 18 %ni, kimyo sanoati korxonalari 16 %ni, farmatsevtika korxonalari 10 %ni va boshqa ishlab chiqarish yo'nalishlari 6 %ni tashkil etdi. Bunday tarkib investitsiya risklarini boshqarish amaliyotini turli tarmoqlarda qiyosiy tahlil qilish imkonini yaratdi.

Tadqiqotda ma'lumotlarning ishonchliligi va xulosalarning asoslanganligini ta'minlash maqsadida triangulyatsiya metodologiyasidan foydalanildi. Ushbu yondashuv uchta mustaqil ma'lumot manbai orqali olingan natijalarni o'zaro solishtirish va tekshirish imkonini berdi.

Birinchi bosqichda miqdoriy tadqiqot o'tkazildi. Buning uchun investitsiya risklarini boshqarish tizimining turli jihatlarini qamrab oluvchi 48 savoldan iborat so'rovnoma ishlab chiqildi. So'rovnomaning ichki izchilligi Cronbach alfa koeffitsienti yordamida baholandi va uning qiymati 0,87 ni tashkil etdi. Ushbu natija so'rovnoma savollarining yuqori darajadagi ishonchliligini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlar Stata 17 dasturi yordamida qayta ishlanib, tavsiflovchi statistika hamda Spearman rang korrelyatsiyasi asosida tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqichda sifatli tadqiqot amalga oshirildi. Ushbu bosqich doirasida korxonalarning rahbarlari, moliya menejerlari, risk-menejerlar va investitsiya loyihalari bo'yicha mutaxassislar bilan 32 ta chuqur intervyu o'tkazildi. Har bir

suhatning davomiyligi 45 daqiqadan 90 daqiqagacha bo'ldi. Intervyular natijalari tematik tahlil usuli yordamida kodlashtirildi va asosiy mavzular bo'yicha tizimlashtirildi. Kodlash jarayonining ishonchliligi Cohen's kappa koeffitsienti orqali tekshirildi va 0,79 natija olindi. Bu ko'rsatkich tahlil natijalarining yetarli darajada barqaror va ishonchli ekanligini tasdiqlaydi.

Uchinchi bosqichda hujjatlar tahlili amalga oshirildi. Korxonalarning moliyaviy hisobotlari, investitsiya loyihalari bo'yicha ichki hujjatlar, risk registrlari hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlaridan foydalanildi. Ushbu ma'lumotlar korxonalarda investitsiya risklarini boshqarish amaliyotining real holatini aniqlashga xizmat qildi.

Korxonalaridagi amaldagi boshqaruv tizimi bilan xalqaro ilg'or amaliyot o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash uchun Gap Analysis usulidan foydalanildi. Mazkur yondashuv investitsiya risklarini boshqarishning har bir bosqichi bo'yicha mavjud holat va ideal model o'rtasidagi farqlarni miqdoriy va sifat jihatdan baholash imkonini berdi. Natijada boshqaruv tizimidagi zaif nuqtalar, institutsional cheklovlar va takomillashtirish yo'nalishlari aniqlandi. Tadqiqotga jalb etilgan 50 ta ishlab chiqarish korxonasida 2021–2025-yillarda amalga oshirilgan yirik investitsiya loyihalari bo'yicha o'tkazilgan diagnostik tahlil natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Investitsiya loyihalari natijadorligi diagnostikasi (n=50; 2021–2025)

Loyiha natijasi	Ulushi (%)	Asosiy sabab
Muvaffaqiyatli (kutilgan natija va rentabellik)	55–65%	To'liq risk baholash + operativ monitoring
Kechikkan (o'rtacha 6–12 oyga)	25–30%	Noto'g'ri risk baholash → byudjet oshib ketishi
To'xtatilgan yoki zarar ko'rgan	10–15%	Reaktiv boshqaruv; kechikkan qarorlar

Manba: muallif so'rovnomasi va korxona hisobotlari asosida tuzilgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, 2021–2025-yillarda ishlab chiqarish korxonalarining investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz berib, korxonalarning o'z mablag'lari ulushi 68 %dan 43 %gacha qisqargan, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushi esa 12 %dan 25 %gacha oshgan, natijada valyuta va kredit risklarini boshqarishning murakkabligi ortgan.

1-rasm. Tadqiqotdagi korxonalarning tarmoqlar bo'yicha taqsimoti (n=50; muallif so'rovnomasi)

Tarmoq	Ulush (%)	Vizual ko'rsatkich (har bir blok ≈ 1%)
To'qimachilik	28%	 28%
Oziq-ovqat	22%	 22%
Mashinasozlik	18%	 18%
Kimyo sanoati	16%	 16%

Farmatsevtika	10%	 10%
Boshqalar	6%	 6%

1-rasmda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, tadqiqot namunasida to'qimachilik sanoati korxonalari (28%) eng katta ulushni egallaydi, bu O'zbekiston sanoat tuzilmasining xususiyatlarini aks ettiradi. Oziq-ovqat sanoati (22%) va mashinasozlik (18%) navbatdagi o'rinlarda turadi. Kimyo sanoati (16%), farmatsevtika (10%) va boshqa tarmoqlar (6%) esa qolgan qismni tashkil qiladi. Tarmoqlar bo'yicha bunday taqsimot investitsiya risklarini boshqarish amaliyotida soha xususiyatlarining ta'sirini o'rganish imkonini bergan.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, investitsiya risklarini baholashda eng ko'p qo'llaniladigan usul SWOT-RISK bo'lib, undan korxonalarining 22 %foydalanadi, biroq ushbu korxonalarining 68 %ida olingan natijalar keyingi boshqaruv qarorlariga integratsiya qilinmaydi, ya'ni metodika amaliy jihatdan yetarli darajada ishlamaydi. FMEA usuli atigi 4 %, stakeholder tahlili esa 2 % korxonalarda qo'llanilishi aniqlandi, bu esa zamonaviy analitik vositalardan foydalanish darajasi past ekanligini ko'rsatadi.

Tashkiliy tuzilma tahlili yirik korxonalarining 14 %ida alohida risk bo'limi mavjudligini, o'rta korxonalarda bu ko'rsatkich 2 %ni tashkil etishini, kichik korxonalarda esa bunday bo'linmalar umuman shakllanmaganini ko'rsatdi. Risk menejeri lavozimi yirik korxonalarining 31 %ida joriy etilgan bo'lib, bu xalqaro ilg'or amaliyot darajasidan sezilarli darajada pastdir.

RACI modeli asosida o'tkazilgan mas'uliyat taqsimoti tahlili kichik korxonalarining 87 %ida risklarni baholash natijalari rasmiy ravishda hech bir boshqaruv organiga taqdim etilmasligini, 78 % holatda esa direktorlar kengashi yoki kuzatuv kengashiga risk hisobotlari yetkazilmasligini ko'rsatdi. Mazkur holat korporativ boshqaruvning yuqori bo'g'inlarida axborot assimetriyasini kuchaytirib, investitsiya qarorlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2-rasm. Korxonalarining investitsiya risklarini boshqarish tizimi yetuklik darajasi (CMMI 2.0 bo'yicha, n=50)

Daraja	Ulushi (%)	Vizual ko'rsatkich (har bir blok $\approx$ 2%)
1-daraja (Intuitiv)	34%	 34%
2-daraja (Takrorlanuvchi)	41%	 41%
3-daraja (Belgilangan)	18%	 18%
4-daraja (Miqdoriy)	6%	 6%
5-daraja (Optimal)	1%	 1%

2-rasmda CMMI Institute 2.0 tasnifi asosida baholangan yetuklik darajalari tasvirlangan. O'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida korxonalarining 34 % birinchi daraja (intuitiv boshqaruv), 41 % ikkinchi daraja (takrorlanuvchi jarayonlar), 18 % uchinchi daraja (belgilangan jarayonlar), 6 % to'rtinchi daraja (miqdoriy boshqariladigan tizim), va atigi 1 % beshinchi daraja (doimiy optimallashtiriladigan tizim)ga mansub ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalar korxonalarining 75 %ida investitsiya risklarini boshqarish jarayonlari hali intuitiv yoki qisman standartlashtirilgan bosqichda ekanligini ko'rsatib, risk-menejment faoliyati korxonalarda to'liq institutsionallashtirilmaganini bildiradi.

Shuningdek, tahlil xorijiy investorlar ishtirokidagi yirik korxonalarda risklarni boshqarish tizimining nisbatan yuqori darajada shakllanganini ko'rsatdi. Xususan, CMMI 2.0 bo'yicha to'rtinchi darajaga mansub korxonalarining asosiy qismi aynan xorijiy kapital ishtirokidagi subyektlarga to'g'ri keladi. Mazkur holat tashqi investorlarning axborot shaffofligi, hisobotlilik va risk nazorati bo'yicha yuqori talablar qo'yishi natijasida boshqaruv tizimining takomillashishini tasdiqlaydi.

32 nafar respondent bilan o'tkazilgan chuqur intervyularning tematik tahlili (Cohen's $\kappa = 0,79$) investitsiya risklarini boshqarish amaliyotida uchraydigan bir qator tizimli muammolarni aniqlash imkonini berdi.

Birinchi muammo sifatida kumulyativ o'rganishning sustligi qayd etildi. Ekspertlarning 71 % investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida orttirilgan tajriba va xatolardan olingan saboqlar keyingi loyihalarda tizimli ravishda qo'llanilmasligini ta'kidladi. Ikkinchi muammo mas'uliyat bo'shlig'i bilan bog'liq bo'lib, ekspertlarning 68 % investitsiya loyihalarida risklar bo'yicha javobgarlik chegaralari aniq belgilanmaganini ko'rsatdi. Uchinchi muammo sifatida risklar to'g'risidagi axborotdan foydalanish darajasining pastligi va qaror qabul qilish jarayonida analitik natijalarning yetarli darajada inobatga olinmasligi aniqlandi.

2-jadval. Boshqaruv tafovutlari – Gap Analysis (MG-1 dan MG-8; muallif; PMBOK, COSO ERM, ISO 31000 asosida)

MG	Tafovut nomi	Hozirgi holat	Jiddiylik va tavsiya
MG-1	Tashkiliy tuzilma	O'rtacha 10% da mavjud; standartdan 50 f.p. past	Kritik. Kichik uchun qo'shimcha funksiya, katta uchun alohida bo'lim
MG-2	Jarayon standartizatsiyasi (SOP)	14% da yozma SOP; 97% kichikda yo'q	Kritik. Minimal bir sahifalik SOP joriy etish
MG-3	Mas'uliyat taqsimoti (RACI)	73% loyihada monitoring uchun mas'ul yo'q	Kritik. Tezkor bartaraf etish mumkin
MG-4	DK darajasida risk nazorati	78% da DKga hisobot yetib bormaydi	Yuqori. DK kun tartibiga risk masalasini kiritish
MG-5	Monitoring tizimi (KPI + trigger)	Tizimli monitoring 17% da; eskalatsiya 4% da	Yuqori. Risk triggerlari va eskalatsiya mexanizmi

MG-6	Kumulyativ o'rganish (Lessons Learned)	6% da amalga oshiriladi; bilim bazasi 2% da	Yuqori. Har loyiha yakunida majburiy LL sessiyasi
MG-7	Stakeholder boshqaruvi	10% da tahlil; 8% da reja mavjud	O'rta. Loyiha boshida stakeholder xaritasi tuzish
MG-8	Korporativ risk madaniyati	4% da strategiya; 68% ekspert qochishni ta'kidladi	Kritik. Barcha mexanizmlar asosi – madaniyat

Manba: muallif so'rovnomasi (n=50) va ekspert suhbatlari asosida tuzilgan.

2-jadvalda keltirilgan Gap Analysis natijalari asosida investitsiya risklarini boshqarish tizimida sakkizta asosiy boshqaruv tafovuti aniqlanib, H1 gipotezasi tasdiqlandi. Aniqlangan tafovutlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular ketma-ket «domino effekti» asosida bir-birini kuchaytirishi aniqlandi. Xususan, strategik darajadagi risklarni identifikatsiya qilishdagi kamchiliklar (MG-1) risklarni formal baholash holatiga (MG-3), bu esa qaror qabul qilishdagi uzilishlarga (MG-5), monitoring va nazoratning sustligiga (MG-6) hamda yakuniy natijada tizimning institutsional zaifligiga (MG-8) olib keladi. Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, korporativ risk madaniyati (MG-8) boshqa barcha tafovutlarning ildiz sababi bo'lib, uning ustida ishlash butun tizimning yaxshilanishiga olib keladi.

Tahlil natijalari tarmoqlar kesimida ham sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. To'qimachilik sanoatida eksportga yo'naltirilganlik sababli valyuta risklari ustuvor ahamiyat kasb etib, bu holat, ayniqsa, strategik identifikatsiya va risklarni baholashdagi kamchiliklar bilan chambarchas bog'liq. Oziq-ovqat sanoatida xomashyo ta'minotining mavsumiyligi monitoring va tezkor nazorat tizimiga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Mashinasozlik va kimyo sanoatida esa texnologik, valyuta va kredit risklarining birgalikda namoyon bo'lishi investitsiya loyihalarining murakkabligini oshiradi.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari O'zbekiston ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini boshqarish tizimi yetarli darajada shakllanmaganligini va uning amaliy samaradorligi past ekanligini ko'rsatdi. Tahlil natijalariga ko'ra, korxonalarning 75 %CMMI Institute 2.0 tasnifi bo'yicha 1–2 darajaga mansub bo'lib, ularda risklarni boshqarish jarayonlari asosan intuitiv yoki qisman standartlashtirilgan shaklda amalga oshiriladi. Faqat 7 % korxonalarda investitsiya risklarini boshqarish tizimi strategik rejalashtirish, qaror qabul qilish va monitoring jarayonlariga to'liq integratsiyalashgan.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kichik korxonalarning deyarli barchasida va o'rta korxonalarning 98 %ida investitsiya risklarini boshqarish bo'yicha alohida tashkiliy funktsiya mavjud emas. Natijada risklarni identifikatsiya qilish, baholash va monitoring qilish vazifalari aniq bo'linmagan hamda ushbu faoliyat boshqa funksional bo'linmalar zimmasiga qo'shimcha vazifa sifatida yuklatilgan.

Gap Analysis natijalari asosida aniqlangan sakkizta boshqaruv tafovuti orasida korporativ risk madaniyati bilan bog‘liq MG-8 tafovuti barcha boshqa kamchiliklarning asosiy ildiz sababi sifatida namoyon bo‘ldi.

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Qisqa muddatli chora-tadbirlar (1 yilgacha): risklar bo‘yicha mas’uliyatni aniq belgilovchi RACI matritsasini joriy etish; investitsiya risklarini boshqarish bo‘yicha minimal standart operatsion tartiblarni (SOP) ishlab chiqish; har bir yirik loyiha yakunida Lessons Learned sessiyalarini majburiy tarzda o‘tkazish.

O‘rta muddatli chora-tadbirlar (2–3 yil): korxona tarkibida risklarni boshqarish bo‘yicha alohida tashkiliy tuzilmani shakllantirish; direktorlar kengashi kun tartibiga risklarni boshqarish masalasini muntazam kiritish; KPI asosidagi monitoring va nazorat tizimini joriy etish.

Uzoq muddatli chora-tadbirlar (3–5 yil): korporativ risk madaniyatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish; stakeholderlarni boshqarish mexanizmlarini risk-menejment tizimiga integratsiya qilish; ISO 31000:2018 talablari asosida risklarni boshqarish tizimini sertifikatlashtirish.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ishlab chiqarish korxonalarida investitsiya risklarini boshqarish mexanizmini takomillashtirish korxonalarining investitsion jozibadorligini oshirish, strategik barqarorligini mustahkamlash va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yangi taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida». <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. Sanoat korxonalari bo‘yicha statistik to‘plam. Toshkent: DSQ, 2023.
3. Markowitz H. Portfolio selection. The Journal of Finance. 1952. Vol. 7(1). P. 77-91.
4. Knight F.H. Risk, uncertainty and profit. Houghton Mifflin, 1921.
5. Mintzberg H. The rise and fall of strategic planning. Free Press, 1994.
6. Simon H.A. A behavioral model of rational choice. The Quarterly Journal of Economics. 1955. Vol. 69(1). P. 99–118.
7. Power M. The risk management of nothing. Accounting, Organizations and Society. 2009. Vol. 34(6–7). P. 849–855.
8. COSO. Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance. 2017.
9. ISO 31000:2018. Risk Management – Guidelines. International Organization for Standardization.
10. PMI. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide) – 7th Edition. PMI, 2021.
11. Toshmatov S. O‘zbekiston sanoat korxonalarida strategik rejalashtirish muammolari. O‘zbekiston iqtisodiyoti. 2021. №3(2). B. 78–91.

12. Razzaqov N. Kichik va o'rta korxonalarda korporativ boshqaruv standartlari. Boshqaruv va iqtisodiyot. 2022. №4(1). B. 12–24.

UDK: 504.06

**YASHIL IQTISODIYOT VA EKOTEXNOLOGIK INNOVATSIYALAR
ASOSIDA HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI YUKSALTIRISH:
MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGI OMILI**

Xudoyberdiyev Dilshod Murodovich

Qarshi davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot va ekotexnologik innovatsiyalar asosida hududlar iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish masalasi milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Maqolada resurslardan oqilona foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, kichik biznes va hududiy ishlab chiqarish subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, hududlarning tabiiy, mehnat, ishlab chiqarish va innovatsion imkoniyatlarini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida safarbar etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, ekotexnologik innovatsiya, hududiy salohiyat, barqaror rivojlanish, resurs samaradorligi, ekologik modernizatsiya, innovatsion infratuzilma.

Bugungi globallashuv va texnologik yangilanish sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan hududlar iqtisodiy salohiyatidan qanchalik samarali foydalanilishiga bog'liq. Chunki har bir hudud o'ziga xos tabiiy resurslari, ishlab chiqarish imkoniyatlari, mehnat bozori, tadbirkorlik muhiti, transport-logistika tizimi va innovatsion rivojlanish darajasi bilan milliy iqtisodiy taraqqiyotda alohida o'rin tutadi. Shu bilan birga, hududiy rivojlanishda mavjud tafovutlar, resurslardan samarasiz foydalanish, ekologik muammolar, energiya sarfining yuqoriligi, ayrim sohalarda eskirgan texnologiyalarning saqlanib qolishi iqtisodiy o'sish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, yashil iqtisodiyot tamoyillarini hududiy rivojlanish siyosatiga chuqur integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yashil iqtisodiyot faqat ekologiyani muhofaza qilishga qaratilgan yondashuv emas, balki iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan kompleks rivojlanish modelidir. Bu model hududlarda energiya tejamkor ishlab chiqarishni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, suv va yer resurslarini tejash, ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish hamda innovatsion tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishga xizmat qiladi.

Ekotexnologik innovatsiyalar esa yashil iqtisodiyotning amaliy mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarida resurs sarfini kamaytirish, atrof-muhitga chiqariladigan zararli ta'sirlarni qisqartirish, yangi ekologik mahsulot va xizmatlar bozorini shakllantirish imkonini

beradi. Ayniqsa, sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, energetika va kommunal xizmatlar sohalarida ekotexnologik yechimlarning keng joriy etilishi hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining hududiy rivojlanishdagi asosiy afzalligi shundaki, u iqtisodiy o'sishni tabiiy resurslardan cheksiz foydalanish hisobiga emas, balki ularni tejash, qayta tiklash va yuqori qo'shilgan qiymat yaratish orqali ta'minlashga yo'naltiradi. An'anaviy iqtisodiy modelda ishlab chiqarish hajmini oshirish ko'pincha xomashyo, energiya va suv sarfining ortishi bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, yashil iqtisodiyot sharoitida asosiy e'tibor resurs unumdorligi, texnologik samaradorlik va ekologik xavfsizlikka qaratiladi. Bu esa hududlar uchun uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi [1, b. 18].

Hududlar iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishda, avvalo, mavjud tabiiy-iqtisodiy imkoniyatlarni to'g'ri baholash zarur. Masalan, quyoshli kunlar ko'p bo'lgan hududlarda quyosh energetikasini rivojlantirish, shamol salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda shamol elektr stansiyalarini barpo etish, qishloq xo'jaligi rivojlangan hududlarda biogaz, tomchilatib sug'orish va organik dehqonchilik texnologiyalarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv bir tomondan mahalliy resurslardan samarali foydalanishga, ikkinchi tomondan yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillari hududiy sanoatni modernizatsiya qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Sanoat korxonalarida energiya tejamkor uskunalarni o'rnatish, chiqindisiz yoki kam chiqindili texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamli monitoring qilish, suvdan qayta foydalanish tizimlarini yaratish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Bunda ekologik natija bilan bir qatorda tannarxni pasaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, eksport imkoniyatlarini kengaytirish kabi iqtisodiy samaralar ham yuzaga keladi. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, ekologik standartlarga mos ishlab chiqarish korxonalarning xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatini oshiradi, chunki bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda ekologik talablar savdo va investitsiya jarayonlarining muhim mezoniga aylanmoqda [2, b. 44].

Ekotexnologik innovatsiyalarni hududiy iqtisodiyotga joriy etishning yana bir muhim yo'nalishi - kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yashil rivojlanishga yo'naltirishdir. Kichik biznes subyektlari ko'pincha hududiy iqtisodiyotning eng faol qatlamini tashkil etadi. Agar ular energiya tejamkor uskunalar, ekologik qadoqlash, chiqindilarni qayta ishlash, organik mahsulot yetishtirish, ekologik xizmatlar, yashil qurilish materiallari ishlab chiqarish kabi yo'nalishlarga jalb qilinsa, hududlarda yangi iqtisodiy segmentlar shakllanadi. Bu esa tadbirkorlik muhitini diversifikatsiya qiladi va aholi bandligini ta'minlashda yangi imkoniyatlar yaratadi. Hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda agrar sohani yashil transformatsiya qilish ham alohida ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligida suv tejamkor texnologiyalar, agroekologik yondashuvlar, tuproq unumdorligini saqlash, organik o'g'itlardan foydalanish, issiqxona xo'jaliklarida energiya samaradorligini oshirish orqali mahsulot yetishtirish hajmi va sifati yaxshilanadi. Ayniqsa, suv resurslari cheklangan sharoitda tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish

texnologiyalarining keng joriy qilinishi hududiy barqarorlikning muhim omiliga aylanadi. Bu nafaqat iqtisodiy foyda beradi, balki ekologik xavfsizlikni ham ta'minlaydi [3, b. 67].

Shuningdek, yashil iqtisodiyot hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda investorlar nafaqat foyda darajasiga, balki loyihalarning ekologik va ijtimoiy ta'siriga ham e'tibor qaratmoqda. Shu sababli hududlarda yashil investitsiya loyihalarini tayyorlash, ekologik mezonlarga mos biznes-rejalarni ishlab chiqish, davlat-xususiy sheriklik asosida qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, suv ta'minoti va ekologik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish zarur. Bunday loyihalar hududiy iqtisodiyotda barqaror o'sish nuqtalarini shakllantiradi.

Ekotexnologik innovatsiyalarni samarali joriy etish uchun hududlarda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish talab etiladi. Bunga texnoparklar, innovatsion markazlar, ilmiy laboratoriyalar, oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari kiradi. Ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi kuchaytirilsa, hududiy muammolarga mos texnologik yechimlar yaratiladi. Masalan, mahalliy sharoitga mos energiya tejamkor qurilmalar, suvni tejoychi uskunalari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari, ekologik monitoring tizimlari ishlab chiqilishi mumkin. Bu esa importga qaramlikni kamaytirib, mahalliy innovatsion ishlab chiqarishni rag'batlantiradi.

Hududiy boshqaruvda yashil iqtisodiyot ko'rsatkichlarini joriy etish ham muhimdir. An'anaviy iqtisodiy baholashda ko'pincha yalpi hududiy mahsulot, sanoat hajmi, investitsiya miqdori yoki eksport ko'rsatkichlari ustuvor o'rin egallaydi. Biroq barqaror rivojlanish sharoitida energiya samaradorligi, suv sarfi, chiqindilar hajmi, qayta ishlash darajasi, yashil ish o'rinlari soni, ekologik investitsiyalar ulushi kabi indikatorlarni ham hisobga olish zarur. Bunday yondashuv hududiy rivojlanishni faqat miqdoriy o'sish emas, balki sifat jihatdan yangilanish nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot asosida hududlar salohiyatini yuksaltirishda raqamli texnologiyalar ham katta ahamiyatga ega. Raqamli monitoring, "aqlli" hisoblagichlar, geografik axborot tizimlari, masofaviy ekologik nazorat, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Masalan, suv ta'minoti tizimlarida raqamli nazorat yo'qotishlarni kamaytiradi, energetika sohasida aqlli tarmoqlar elektr energiyasini tejaydi, qishloq xo'jaligida raqamli agrotexnologiyalar hosildorlikni oshiradi. Demak, yashil iqtisodiyot va raqamli transformatsiya bir-birini to'ldiruvchi jarayonlar sifatida hududiy rivojlanishning yangi modelini shakllantiradi.

Biroq bu jarayonda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, hududlarda zamonaviy ekotexnologiyalarni xarid qilish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi, tadbirkorlarning ekologik innovatsiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalari yetarli emasligi, mahalliy infratuzilmaning ba'zi joylarda sust rivojlangani, yashil loyihalarni baholash va monitoring qilish tizimining to'liq shakllanmagani shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hududiy darajada imtiyozli kreditlar, grantlar, soliq rag'batlari, ekologik

sertifikatlash, konsalting xizmatlari va innovatsion hamkorlik platformalarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Hududlarda yashil iqtisodiyot tamoyillarini hayotga tatbiq etish faqat davlat organlari vazifasi bo'lib qolmasligi kerak. Bu jarayonda tadbirkorlik subyektlari, fuqarolik jamiyati institutlari, oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va mahalliy aholi ham faol ishtirok etishi lozim. Aholining ekologik madaniyatini oshirish, resurslardan tejamkor foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ekologik mas'uliyatni kuchaytirish yashil rivojlanishning ijtimoiy asosini yaratadi. Chunki har qanday texnologik yangilik jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlangandagina real natija beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot va ekotexnologik innovatsiyalar hududlar iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishning zamonaviy va istiqbolli yo'nalishidir. Bu yondashuv hududlarda resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish va milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya, suv tejamkor texnologiyalar, chiqindilarni qayta ishlash, yashil tadbirkorlik, ekologik infratuzilma va raqamli monitoring tizimlarini rivojlantirish hududiy iqtisodiyotning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga imkon beradi.

Maqola doirasida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, har bir hududning yashil iqtisodiyot bo'yicha alohida "o'sish nuqtalari"ni aniqlash; ikkinchidan, ekotexnologik innovatsiyalarni joriy etayotgan tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy va soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish; uchinchidan, oliy ta'lim, ilmiy muassasalar va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligida hududiy ekologik innovatsiya markazlarini tashkil etish; to'rtinchidan, hududiy rivojlanish dasturlariga yashil indikatorlarni kiritish; beshinchidan, aholining ekologik madaniyati va yashil iste'mol ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan targ'ibot va ta'lim dasturlarini kuchaytirish zarur.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot va ekotexnologik innovatsiyalar nafaqat ekologik muammolarni kamaytirish, balki hududlarning ichki imkoniyatlarini to'liq safarbar etish, iqtisodiy o'sishni diversifikatsiya qilish va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son "2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining 'yashil' iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. - Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. - Toshkent, 2022.
3. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. - London: Earthscan Publications, 1989. - 192 p.

4. Barbier E. A Global Green New Deal: Rethinking the Economic Recovery. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 320 p.
5. OECD. Green Growth Indicators 2017. - Paris: OECD Publishing, 2017. - 140 p.
6. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. - Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011. - 631 p.
7. Porter M.E., Kramer M.R. Creating Shared Value // Harvard Business Review. - 2011. - Vol. 89, No. 1–2. - P. 62–77.
8. Yoʻldoshev N.Q., Zoxidov G.E. Menejment. Darslik. - Toshkent: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. - 230 b.

UDK: 1. 130.2:338.43

YANGI OʻZBEKISTON SHAROITIDA QISHLOQ AHOLISI AGRAR MADANIYATINI YUKSALTIRISH - HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Toʻxtayev Husen Mirzayevich

Samarqand davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Falsafa fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi Oʻzbekiston sharoitida qishloq aholisi agrar madaniyatini yuksaltirishning hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishdagi oʻrni tahlil qilinadi. Agrar madaniyat qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishida zamonaviy bilim, ekologik masʼuliyat, innovatsion yondashuv, resurslardan oqilona foydalanish va tadbirkorlik koʻnikmalarining uygʻunlashgan tizimi sifatida talqin etiladi. Maqolada agrar madaniyatning iqtisodiy samaradorlik, mahalliy bandlik, agrobiznes rivoji, klasterlashuv, “yashil iqtisodiyot” va hududiy raqobatbardoshlik bilan bogʻliq jihatlari yoritilgan. Shuningdek, qishloq aholisi agrar madaniyatini oshirish boʻyicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar: agrar madaniyat, qishloq aholisi, hududiy iqtisodiyot, agrobiznes, iqtisodiy salohiyat, yashil iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish.

Yangi Oʻzbekiston taraqqiyotida hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mamlakat iqtisodiyotining barqaror oʻsishi faqat yirik sanoat markazlari yoki poytaxt imkoniyatlari bilan emas, balki har bir viloyat, tuman va qishloqning ichki resurslarini toʻgʻri safarbar etish bilan belgilanadi. Ayniqsa, qishloq hududlari Oʻzbekiston iqtisodiy hayotida muhim oʻrin tutadi. Qishloq xoʻjaligi, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xoʻjaligida davlat rolini kamaytirish mahalliy xomashyo bazasi, mehnat resurslari, oilaviy tadbirkorlik va agrobiznes imkoniyatlari bevosita qishloq aholisi faoliyati bilan bogʻliq. [1].

Bugungi kunda qishloq xoʻjaligida faqat yer, suv va mehnat resurslarining mavjudligi yetarli emas. Ularni samarali boshqarish, ekologik masʼuliyat bilan foydalanish, bozor talablarini anglash, zamonaviy texnologiyalarni qoʻllash va

innovatsion fikrlash ham muhim ahamiyatga ega. Ana shu jarayonlarning markazida qishloq aholisi agrar madaniyatini yuksaltirish masalasi turadi. Agrar madaniyat deganda qishloq xo'jaligiga oid bilim, ko'nikma, mehnat intizomi, yerga munosabat, suvdan foydalanish madaniyati, ishlab chiqarish samaradorligiga intilish, ekologik ong va iqtisodiy tafakkurning uyg'unlashgan tizimi tushuniladi.

Yangi O'zbekiston sharoitida agrar madaniyatni rivojlantirish faqat qishloq xo'jaligi hosildorligini oshirish vositasi emas, balki hududlarning umumiy iqtisodiy salohiyatini kuchaytiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy omildir. Chunki agrar madaniyati yuqori bo'lgan qishloq aholisi ishlab chiqarishda tejamkorlikka, sifatga, bozor talabiga, kooperatsiyaga, innovatsiyaga va tadbirkorlikka moyil bo'ladi. Bu esa hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadini oshirish, mahalliy byudjet tushumlarini ko'paytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Qishloq aholisi agrar madaniyatining mazmuni keng va ko'p qirrali tushunchadir. U, avvalo, insonning yerga, suvga, mehnatga va tabiatga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. An'anaviy qishloq hayotida yer rizq manbai, suv esa hayot asosi sifatida qadrlangan. Ammo zamonaviy iqtisodiy sharoitda bu qadriyatlar ilmiy bilim, texnologik yondashuv va bozor mexanizmlari bilan boyitilishi zarur. Chunki yerga mehr bilan qarashning o'zi yetarli emas; undan samarali, ekologik xavfsiz va iqtisodiy foydali foydalanish madaniyati ham shakllanishi kerak. [2, b. 18].

Agrar madaniyatning birinchi muhim jihati-ishlab chiqarish madaniyatidir. Bu ekin tanlash, urug' sifati, agrotexnik tadbirlarni o'z vaqtida bajarish, hosildorlikni oshirish, mahsulotni saqlash va qayta ishlash jarayonlarida ko'rinadi. Qishloq aholisi zamonaviy agrotexnologiyalarni qanchalik yaxshi o'zlashtirsa, ishlab chiqarish samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Masalan, tomchilatib sug'orish, issiqxona xo'jaligi, intensiv bog'dorchilik, chorvachilikda seleksiya, raqamli monitoring va agroservis xizmatlaridan foydalanish qishloq xo'jaligida natijadorlikni oshiradi. Biroq bunday texnologiyalarni joriy etish uchun aholida yangilikka ochiqlik, hisob-kitob qilish ko'nikmasi va amaliy bilim bo'lishi lozim.

Agrar madaniyatning ikkinchi muhim jihati-resurslardan oqilona foydalanish madaniyatidir. O'zbekiston sharoitida suv resurslari cheklanganligi, tuproq unumdorligini saqlash zarurati va ekologik barqarorlik masalalari qishloq xo'jaligida tejamkor yondashuvni talab qiladi. Suvni isrof qilmaslik, yerning meliorativ holatini saqlash, kimyoviy vositalardan me'yorida foydalanish, organik o'g'itlar va biologik usullarga e'tibor berish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy foyda ham keltiradi. Chunki tabiiy resurslarning yemirilishi kelajakdagi ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi, hosildorlikni pasaytiradi va hududiy iqtisodiy salohiyatni zaiflashtiradi.

Uchinchi jihat-tadbirkorlik va bozor madaniyatidir. Hozirgi qishloq aholisi faqat mahsulot yetishtiruvchi emas, balki bozor ishtirokchisi, tadbirkor, xizmat ko'rsatuvchi va hamkorlik subyekti sifatida shakllanishi kerak. Mahsulotni yetishtirishdan tashqari uni saralash, qadoqlash, saqlash, qayta ishlash, brendlash va bozorga chiqarish ham iqtisodiy samaradorlikni belgilaydi. Shu nuqtayi nazardan, agrar madaniyat agrobiznes madaniyati bilan bevosita bog'liqdir. Qishloq aholisi

mahsulot tannarxi, foyda, xarajat, kredit, subsidiya, investitsiya, kooperatsiya va eksport imkoniyatlarini tushunsa, hudud iqtisodiyotida qo‘shimcha qiymat yaratish imkoniyati ortadi.

To‘rtinchi jihat-kooperatsiya va klasterlashuv madaniyatidir. Zamonaviy iqtisodiyotda yakka tartibda faoliyat yuritish ko‘pincha cheklangan natija beradi. Ayniqsa, kichik dehqon xo‘jaliklari va oilaviy tadbirkorlik subyektlari uchun birlashish, hamkorlik qilish, umumiy texnika, ombor, logistika va savdo tizimidan foydalanish muhimdir. Klasterlar va kooperatsiyalar qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, eksportga yo‘naltirish, sifat standartlariga moslashtirish va barqaror daromad manbalarini yaratishga xizmat qiladi. Ammo kooperatsiya faqat tashkiliy tuzilma emas; u ishonch, mas’uliyat, shaffoflik va hamkorlik madaniyatiga asoslanadi. Demak, agrar madaniyatni yuksaltirmasdan turib klaster va kooperatsiya tizimidan kutilgan natijani olish qiyin.

Beshinchi jihat-innovatsion va raqamli madaniyatdir. Bugungi qishloq xo‘jaligi asta-sekin raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashmoqda. Dronlar yordamida monitoring qilish, tuproq tahlili, elektron xaritalar, onlayn savdo platformalari, mobil agroilovalar va raqamli maslahat xizmatlari qishloq xo‘jaligida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq bu imkoniyatlardan foydalanish uchun qishloq aholisi, ayniqsa yosh fermerlar va tadbirkorlar raqamli savodxonlikka ega bo‘lishi kerak. Raqamli madaniyatning rivojlanishi mahsulot yetishtirishdan tortib sotuvgacha bo‘lgan jarayonlarda aniqlik, tezkorlik va shaffoflikni oshiradi. [3,4].

Agrar madaniyatning hududiy iqtisodiy salohiyatga ta’siri bir nechta yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, u ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Bilimli va madaniyatli dehqon yoki fermer mavjud resurslardan ko‘proq natija olishga intiladi. Ikkinchidan, agrar madaniyat mahsulot sifatini yaxshilaydi. Sifatli mahsulot ichki bozorda raqobatbardosh bo‘ladi, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Uchinchidan, agrar madaniyat bandlikni rivojlantiradi. Qayta ishlash, xizmat ko‘rsatish, logistika, savdo, turizm va hunarmandchilik kabi qo‘shimcha tarmoqlar shakllanadi. To‘rtinchidan, agrar madaniyat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi. Bu esa hududning uzoq muddatli iqtisodiy imkoniyatlarini saqlab qoladi. Qishloq aholisi agrar madaniyatini oshirishda ta’lim va targ‘ibot muhim o‘rin tutadi. Qishloq joylarda qisqa muddatli o‘quv kurslari, seminarlar, dala maktablari, fermerlar uchun maslahat markazlari, tajriba almashish maydonlari tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Ayniqsa, yoshlarni agrobiznes, issiqxona xo‘jaligi, chorvachilik, parrandachilik, asalarichilik, bog‘dorchilik, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash kabi yo‘nalishlarga jalb etish hudud iqtisodiy faolligini oshiradi. Bunda oliy ta’lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari, mahalliy hokimliklar, fermer xo‘jaliklari va tadbirkorlik subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

Yangi O‘zbekiston sharoitida qishloq hududlarini rivojlantirishning yana bir muhim yo‘nalishi-agrar madaniyatni “yashil iqtisodiyot” tamoyillari bilan uyg‘unlashtirishdir. Qishloq xo‘jaligida ekologik xavfsizlik, resurs tejamkorligi, chiqindisiz texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va organik mahsulot yetishtirishga e’tibor kuchaymoqda. Bunday yondashuv hududlarning nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorligini ham ta’minlaydi. Qishloq

aholisi ekologik ongga ega bo'lsa, u tabiatni faqat foydalaniladigan resurs emas, balki avlodlar kelajagi uchun saqlanishi zarur bo'lgan boylik sifatida qabul qiladi. Agrar madaniyatni yuksaltirishda mahalliy boshqaruv organlarining roli ham katta. Hududlarda qishloq xo'jaligi bo'yicha aniq dasturlar ishlab chiqilishi, resurslardan foydalanish monitoringi kuchaytirilishi, ilg'or fermerlar tajribasi ommalashtirilishi, agrobiznes loyihalariga maslahat va moliyaviy ko'mak berilishi zarur. Shu bilan birga, qishloq aholisi orasida huquqiy va iqtisodiy savodxonlikni oshirish ham dolzarbdir. Yer ijarasi, soliq, kredit, subsidiya, sug'urta, eksport talablari, sifat standartlari bo'yicha yetarli tushunchaga ega bo'lgan aholi iqtisodiy jarayonlarda faolroq ishtirok etadi.

Qishloq aholisi agrar madaniyatini yuksaltirishda milliy qadriyatlar ham alohida ahamiyatga ega. O'zbek xalqining yerga hurmat, halol mehnat, tejamkorlik, qo'ni-qo'shnichilik, hashar, hamkorlik va oilaviy mehnat an'analari agrar madaniyatning ijtimoiy asosini tashkil etadi. Zamonaviy rivojlanish jarayonida ushbu qadriyatlarni ilm-fan, innovatsiya va bozor mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish zarur. Shunda agrar madaniyat faqat an'anaviy dehqonchilik tajribasi emas, balki zamonaviy hududiy taraqqiyot omiliga aylanadi. [5, b. 248].

Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda agrar madaniyatning yana bir muhim tomoni shundaki, u inson kapitalini rivojlantiradi. Har qanday iqtisodiy resurs inson bilimi, malakasi va tashabbusi orqali qiymatga aylanadi. Agar qishloq aholisi zamonaviy bilimga, tadbirkorlik ruhiga, ekologik ongga va innovatsion fikrlashga ega bo'lsa, hududdagi tabiiy va iqtisodiy imkoniyatlar samarali ishga tushadi. Aksincha, agrar madaniyat past bo'lgan sharoitda yer, suv, mehnat va moliyaviy resurslar to'liq samara bermasligi mumkin.

Shu sababli agrar madaniyatni rivojlantirish davlat siyosati, mahalliy boshqaruv, ta'lim, ilm-fan va tadbirkorlik tizimining o'zaro hamkorligini talab qiladi. Bu jarayonda fermer va dehqonlar faqat ijrochi emas, balki faol ishtirokchi, tashabbuskor va hamkor sifatida qaralishi lozim. Agrar madaniyatni yuksaltirish orqali qishloq hududlarida iqtisodiy faollik kuchayadi, kambag'allikni qisqartirish imkoniyatlari kengayadi, oziq-ovqat xavfsizligi mustahkamlanadi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston sharoitida qishloq aholisi agrar madaniyatini yuksaltirish hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Agrar madaniyat ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlik, agrobiznes rivoji, innovatsion faollik va qishloq aholisi daromadlarini oshirish bilan bevosita bog'liq. Qishloq aholisi agrar madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, hududiy iqtisodiyot shunchalik raqobatbardosh, barqaror va istiqbolli bo'ladi.

Maqola doirasida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, qishloq aholisi uchun agrar bilim va tadbirkorlik ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan doimiy o'quv dasturlarini tashkil etish; ikkinchidan, suv va yer resurslaridan tejamkor foydalanish madaniyatini keng targ'ib qilish; uchinchidan, qishloq xo'jaligida kooperatsiya va klasterlashuv jarayonlarini aholining ishonchi va manfaatdorligi asosida rivojlantirish; to'rtinchidan, yoshlar va ayollarni agrobiznes

hamda innovatsion qishloq xo'jaligi loyihalariga faol jalb etish; beshinchidan, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini qishloq xo'jaligi amaliyotiga chuqur singdirish zarur. Demak, agrar madaniyatni yuksaltirish nafaqat qishloq xo'jaligi tarmog'ini rivojlantirish, balki butun hududning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim strategik yo'nalishdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. - T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2004. - 304 b.
3. Yo'ldoshev N.Q., Zahidov G.E. Menejment. Darslik. - T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. - 230 b.
4. Salimov B.T., Yusupov M.S. Qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. - T.: Iqtisodiyot, 2019. - 286 b.
5. Xakimov R., Xolmatov N. Agrobiznes va tadbirkorlik asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: Iqtisod-moliya, 2020. - 248 b.

INNOVATSION BOSHQARUV TIZIMI SAMARADORLIGINI MONITORING QILISHDA TOPOLOGIK VA METRIK YONDASHUVLAR

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

tel:+99893056488

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda korxona innovatsion boshqaruv tizimi parametrlarini monitoring qilishning analitik va texnologik modeli ishlab chiqilgan hamda uning samaradorligini baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda innovatsion boshqaruv tizimi samaradorligini tavsiflovchi parametrlarni tasniflash, topologik va metrik fazolar asosida ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda klaster tahlili yordamida koeffitsientlar o'rtasidagi izomorf o'xshashliklarni baholash usullari yoritilgan. Shuningdek, monitoring jarayonida innovatsion boshqaruv tizimi faoliyatiga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash, ma'lumotlarning ishonchlilik darajasini baholash va normativ boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish mexanizmlari asoslab berilgan. Natijada korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirish, boshqaruvdagi muammoli vaziyatlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. innovatsion boshqaruv, monitoring tizimi, analitik model, texnologik model, topologik fazo, metrik fazo, klaster tahlili, izomorf masofa, omilli tahlil, innovatsion faoliyat, boshqaruv samaradorligi, normativ qarorlar, parametrlar monitoringi, innovatsion rivojlanish, boshqaruv tizimi.

Kirish. Bilimlarni yaratish algoritmlaridan foydalanish monitoring ob'ektlarini, bu holda korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining

samaradorligini tavsiflovchi parametrlarni tasniflashni nazarda tutadi. Ushbu vazifani amalga oshirish tasniflash funksiyalarini qurishga asoslangan. Aloqa kortejlarini tahlil qilish asosida tasniflash qoidalarini tuzishda ikkita holat mumkin: qiymatlarida noaniqliklarga duch keladigan xususiyatlar to‘plami oldindan ma’lum; noaniqlik barcha atributlarning qiymatlarida yuzaga kelishi mumkin [10; 22; 188]. Ushbu xususiyatlarni hisobga olish korxonaning innovatsion boshqaruv tizimini tavsiflovchi parametrlarning o‘zgarishini kuzatish uchun tahliliy va texnologik modelni yaratishda zarur.

Shunday qilib, analitik-jarayon modelidan foydalangan holda, biz bu holda korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining samaradorligini monitoring qilish Λ_1 topologik makonida sodir bo‘lishini ko‘ramiz, bu ikki metrik kichik bo‘shliqni o‘z ichiga oladi. 3.2.2-rasmda ular X_1 va X_2 to‘plamlarining korxona ichki va tashqi muhit omillari to‘plami bilan kesishishi bilan ko‘rsatilgan.

1-jadval

Korxona innovatsion boshqaruv tizimlari samaradorligini tavsiflovchi koeffitsientlarning topologik va metrik fazolari

№	Belgilarning muvofiqligi					Bo‘shliqlar	
	Natijaviy ko‘rsatkichlar		Omili ko‘rsatkichlar		Omili ko‘rsatkichlar qiymatlarining o‘zgarish vektori	Topologik	Metrik
1.	I_{fe}	Y_1	$P; C_{ms}$	$X_1; X_2$	$X_1^1, X_1^0; X_2^1, X_2^0$	Λ_1	$\Lambda'_{1.1}; \Lambda'_{1.2}$
2.	I_{ew}	Y_2	C_{gen}	X_3	X_3^1, X_3^0	Λ_2	$\Lambda'_{2.1}; \Lambda'_{2.2}$
3.	I_{ir}	Y_3	$T_{art}; T_{gen}$	$X_4; X_5$	$X_4^1, X_4^0; X_5^1, X_5^0$	Λ_3	$\Lambda'_{3.1}; \Lambda'_{3.2}$
4.	I_{mr}	Y_4	$D_{un}; D_{gen}$	$X_6; X_7$	$X_6^1, X_6^0; X_7^1, X_7^0$	Λ_4	$\Lambda'_{4.1}; \Lambda'_{4.2}$
5.	I_{pi}	Y_5	$Q_{dm}; Q_{gen}$	$X_8; X_9$	$X_8^1, X_8^0; X_9^1, X_9^0$	Λ_5	$\Lambda'_{5.1}; \Lambda'_{5.2}$
6.	I_{mpwe}	Y_6	$P; Q_{dm}$	1 va 5- qatorga qarang		Λ_6	$\Lambda'_{6.1}; \Lambda'_{6.2}$
7.	I_{deg}	Y_7	$Q_{hed}; Q_{te}; Q_{gen}$	$X_{10}; X_{11};$ 5-qatorga qarang	$X_{10}^1, X_{10}^0; X_{11}^1, X_{11}^0;$ 5- qatorga qarang	Λ_7	$\Lambda'_{7.1}; \Lambda'_{7.2}$
8.	I_{iu}	Y_8	$I_{iv}; I_{iru}; I_v; I_{tr}; I_{ru}$	$X_{12}; X_{13};$ $X_{12.1}; X_{12.2};$ $X_{13.1}$	$X_{12}^1, X_{12}^0; X_{13}^1, X_{13}^0;$ $X_{12.1}^1, X_{12.1}^0;$ $X_{12.2}^1, X_{12.2}^0;$ $X_{13.1}^1, X_{13.1}^0$	Λ_8	$\Lambda'_{8.1}; \Lambda'_{8.2}$
9.	I_{is}	Y_9	$I_s; I_{gen}$	$X_{14}; X_{15}$	$X_{14}^1, X_{14}^0; X_{15}^1, X_{15}^0$	Λ_9	$\Lambda'_{9.1}; \Lambda'_{9.2}$
10.	I_{fre}	Y_{10}	$F_e; F_{gen}$	$X_{16}; X_{17}$	$X_{16}^1, X_{16}^0; X_{17}^1, X_{17}^0$	Λ_{10}	$\Lambda'_{10.1}; \Lambda'_{10.2}$

Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining samaradorligini tavsiflovchi barcha boshqa koeffitsientlarga topologik va metrik bo'shliqlarning parchalanishi va identifikatsiyasini qo'llash natijasida biz natijaviy xususiyatlar omil belgilari orqali bir-biriga chiziqli bog'liq bo'lgan koeffitsientlar guruhini olamiz. 3.2.1-jadvalda tavsiya etilgan koeffitsientlarni (Y_1, Y_2, Y_5, Y_6, Y_7) ifodalash uchun belgilar, shuningdek, ularning topologik va metrik bo'shliqlari keltirilgan.

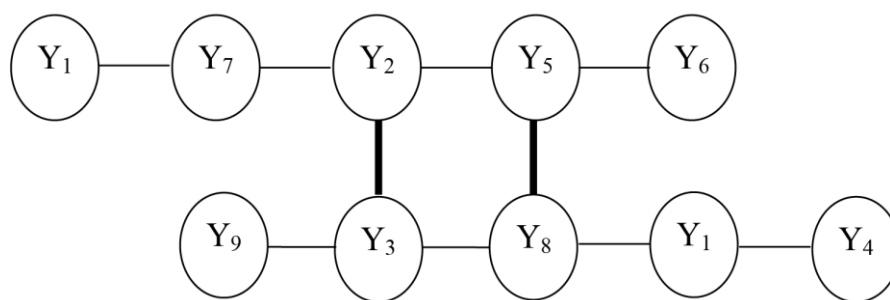
Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimlari samaradorligini tavsiflovchi bir qator koeffitsientlar o'rtasidagi omillarga bog'liqligini hisobga olsak, ushbu tizimlarni omil tahlili asosida monitoring qilish o'rganilayotgan tizimning samaradorlik parametrlarining tarkibiy o'xshashligiga asoslanib, 3.2.1-jadvalda keltirilgan barcha omillar o'rtasida sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatishga imkon beradigan ma'lum bir daraxt tuzilmasini qurishni talab qilishi aniq.

Bu vazifani klaster tahlili yordamida bajarish mumkin. Korxonaning innovatsion boshqaruv tizimining samaradorligini tavsiflovchi koeffitsientlarning statistik qiymatlarini taqdim etadigan dastlabki ma'lumotlar matritsasiidan foydalanish. Microsoft Office Excel 2007 uchun `clast_izomorph_trec` MACROS spesifikatsiyasi yordamida ma'lumotlarni analitik qayta ishlash izomorf masofalar to'plamini olish imkonini beradi.

Ushbu masofalar innovatsiyalarni boshqarish tizimining samaradorligini tavsiflovchi parametrlarning tarkibiy (izomorf) o'xshashligining o'lchovidir. Ular 3.2.1-jadvalda keltirilgan koeffitsientlarning qiymatlari va 2.1-paragrafda keltirilgan formulalar yordamida hisoblanadi. Y_1 - Y_{10} samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi izomorf o'xshashlikni o'rnatishda har bir o'rganilayotgan korxonalarda hisoblangan qiymatlarning og'ishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

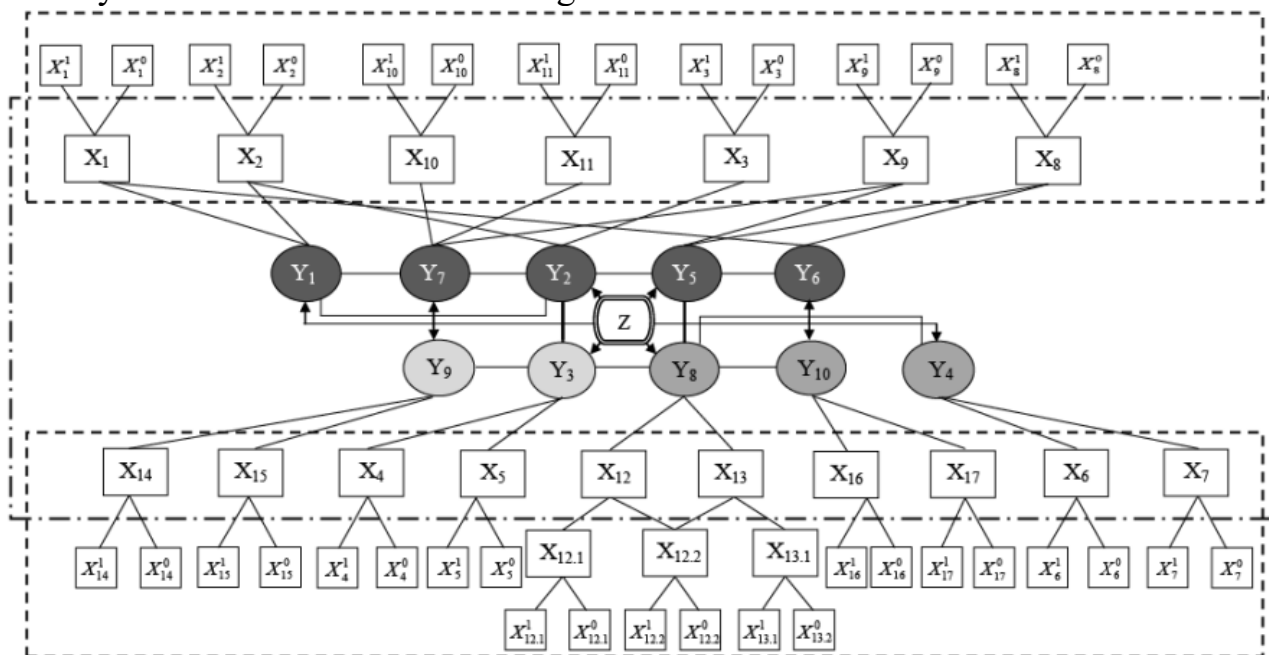
Yuqoridagi spesifikatsiyaga muvofiq, ishlash ko'rsatkichlarini guruhlash texnologiyasi aniqlangan izomorf masofalar to'plamidan kritik izomorf masofani aniqlashni nazarda tutadi. Bunday masofa eng kichik qiymatlar to'plamidagi eng katta qiymat bilan belgilanadi. 100 ta variantdan 10 ta eng kichik izomorf masofani tanlab, kritik masofa Y_3 va Y_9 orasida ekanligi aniqlandi.

Bu masofa Z to'plami bo'lgan Y_1 - Y_{10} to'plamining kichik to'plamga bo'linishini aniqlaydi: 1) Y_1 - Y_2 ; 2) Y_3 ; 3) Y_4 - Y_8 ; 4) Y_9 ; 5) Y_{10} . Hisoblangan koeffitsient qiymatlarining hosil bo'lgan kichik to'plamlari Z to'plamidagi eng muhim bog'lanishlarni ko'rsatadi. Shunga qaramay, korxona rahbari uchun ushbu bog'lanishlar to'plamini aniqlash korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimlari samaradorligini monitoring qilish uchun zarur, ammo yetarli emas. Buning sababi shundaki, natijada olingan xususiyatlarning qiymatlari o'rtasidagi munosabatlar barqaror emas. Buni hisobga olgan holda, ularni tahlil qilishda o'xshashlikning barqaror tarkibiy xususiyatlarini aniqlash kerak. Ularni aniqlash natijasida, keltirilgan dastlabki ma'lumotlarga asoslanib, fazoviy daraxtga o'xshash modelni qurish mumkin (3.2.4-rasm).

1-rasm. Z to‘plamidagi samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabatlarning fazoviy modeli

Yuqoridagi model o‘zaro bog‘langan koeffitsientlar guruhlari haqida umumiy tasavvur beradi, ammo ushbu modelni mashinasozlik korxonasining innovatsion boshqaruv tizimining samaradorligini monitoring qilish jarayonida korxona menejerlari uchun qulay bo‘lgan asboblarni to‘plamiga aylantirish uchun uni aniqlangan topologik va metrik bo‘shliqlar doirasidagi barcha ajratilgan munosabatlarni hisobga olgan holda omil ko‘rsatkichlari bilan to‘ldirish kerak. Bunday model 3.2.5-rasmda ko‘rsatilgan.

2-rasm. Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimini tavsiflovchi parametrlarning o‘zgarishini kuzatishning analitik va texnologik modeli

Taklif etilayotgan analitik va texnologik model asosida korxona innovatsion boshqaruv tizimini monitoring qilish tashkilotdagi innovatsion rivojlanish jarayonlarining axborot mazmuniga hissa qo‘shadi va korxona rahbarlariga tashkilotning ichki va tashqi muhiti omillarining o‘zgarishini hisobga olgan holda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish dasturlarini amalga oshirishdagi og‘ishlarni tezda tuzatishga imkon beradi.

Ushbu boshqaruv tizimining holatini tahlil qilish jarayonida aniqlangan innovatsiyalarni boshqarish tizimining faoliyatidagi to‘siqlarni bartaraf etish uchun turli xil tartibga soluvchi yechimlar qo‘llaniladi. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish

tartibga solish qarorlarining aniqlangan muammoni yoki ko'rsatkichlarning haqiqiy qiymatlarining kutilgan qiymatlardan ma'lum og'ishlarini bartaraf etishga e'tibor berish, axborot massivini tahlil qilish va hujjatlarning mavjudligi, ushbu qarorlarning ijrochilarini aniqlash, boshqaruv sub'ekti tomonidan o'z vakolatlari doirasida me'yoriy qarorlar qabul qilinishi xususiyatlarini shakllantirish imkonini beradi.

Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining faoliyatida normativ qaror katta ahamiyatga ega. U ta'sir qilish maqsadi, maqsadga erishish usullari va vositalari, tartibga solish ta'sirini amalga oshiruvchilar, vazifalarni bajarish muddatlarini belgilash, normativ qarorning bajarilishini nazorat qilish vositalaridan iborat. Bunday holat asosan, me'yoriy qaror qabul qilish zarurati innovatsiyalarni boshqarish tizimining rivojlanmaganligining sababi bo'lgan yoki ushbu tizimni takomillashtirish rejasini amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan muammoli vaziyatni hal qilish zarur bo'lganda paydo bo'ladi. "Muammoli vaziyat - bu tizimning berilgan faoliyatini o'zgartiradigan, uni yangi holatga o'tkazishni talab qiladigan ichki va tashqi harakatlar ta'siri ostida yuzaga keladigan holatlar (shartlar) yig'indisidan boshqa narsa emas.

Boshqaruv tizimidagi muammoli vaziyatlar uning faoliyatini tahlil qilish va unga ta'sir etuvchi omillarni baholash jarayonida aniqlanishi mumkin. Ya'ni, muayyan omillarning salbiy ta'siri tufayli ham, mavjud innovatsiyalarni boshqarish tizimi faoliyatining past samaradorligi tufayli muammolar paydo bo'lishi mumkin. O'rganilayotgan korxonalarning tahliliy materiallari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar innovatsiyalarni boshqarish tizimini takomillashtirishga olib keladigan me'yoriy qarorlar quyidagilarga qaratilgan bo'lishi kerakligini ko'rsatdi:

- salbiy omillar ta'sirini kamaytirish va ijobiy omillar ta'sirining mos ravishda ortishi;
- innovatsiyalarni boshqarish tizimini ijobiy tavsiflovchi ko'rsatkichlar qiymatini oshirish;
- boshqaruv xodimlari, tashkiliy boshqaruv tuzilmasi va tashkiliy kommunikatsiyalar. Xulosa qilib aytganda, faoliyat yuritishda to'siqlar paydo bo'lishining sabablaridan biri boshqaruvning barcha darajalaridagi menejrlarning noprofessional faoliyati bo'lib, bu mantiqiy bo'lmagan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga sabab bo'ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxona innovatsion boshqaruv tizimi parametrlarini monitoring qilish innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Monitoring jarayonida innovatsion boshqaruv tizimini tavsiflovchi parametrlarning o'zgarishini muntazam kuzatish, ularni omilli va natijaviy ko'rsatkichlarga ajratish hamda topologik va metrik fazolar asosida tahlil qilish boshqaruv tizimining holatini chuqur baholash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida taklif etilgan analitik va texnologik model innovatsion boshqaruv tizimining samaradorligini tavsiflovchi koeffitsientlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash, izomorf masofalar asosida ularning tarkibiy o'xshashligini baholash va klaster tahlili yordamida samaradorlik ko'rsatkichlarini guruhlash

imkonini yaratdi. Ushbu yondashuv innovatsion faoliyatga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash hamda ularning salbiy ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peter Drucker. Innovation and Entrepreneurship. - New York: Harper Business, 1985.
2. Joseph Schumpeter. The Theory of Economic Development. - Harvard University Press, 1934.
3. Michael Porter. Competitive Advantage. - New York: Free Press, 1985.
4. Kolmogorov A.N. To'plamlar nazariyasi va matematik mantiq asoslari. - Moskva: Nauka, 1972.
5. Ventsel Ye.S. Operatsiyalar tadqiqi elementlari. - Moskva: Nauka, 1988.
6. Fatxutdinov R.A. Innovatsion menejment. - Moskva: Piter, 2018.
7. Balabanov I.T. Innovatsion menejment. - Sankt-Peterburg: Piter, 2017.
8. Meskon M., Albert M., Xedouri F. Menejment asoslari. - Toshkent: Sharq, 2006.
9. Abdukarimov B.A. Korxonalarda innovatsion boshqaruv tizimini rivojlantirish mexanizmlari. - Toshkent: Fan, 2021.
10. Qosimova M.S. Innovatsion rivojlanish va boshqaruv samaradorligi. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyotga oid farmon va qarorlari.
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari va statistik to'plamlari.

INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH QUYI TIZIMINI SHAKLLANTIRISH VA UNING SAMARADORLIGINI MATEMATIK MODELASHTIRISH

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

tel:+99893056488

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda korxona boshqaruv tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish usullarini matematik modelashtirish va baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda to'plamlar nazariyasi asosida innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimini shakllantirish, uning boshqa boshqaruv quyi tizimlari bilan funksional bog'liqligini aniqlash hamda vaqtinchalik ishchi guruhlarini tashkil etish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, boshqaruv tizimining quvvati va samaradorligini to'plamlarning kardinalligi orqali baholash usullari ishlab chiqilgan. Natijada innovatsion faoliyatni rivojlantirishning muqobil usullarini tanlashda boshqaruv tizimi imkoniyatlarini baholash va qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga oid ilmiy xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar. innovatsion faoliyat, korxona boshqaruvi, boshqaruv quyi tizimi, to'plamlar nazariyasi, matematik modelashtirish, funksional bog'lanish,

$$\begin{aligned} & Aa \supset a_1, a_2, \dots, a_n; Bb \supset b_1, b_2, \dots, b_n; \dots Gg \supset g_1, g_2, \dots, g_n; \\ & \bigcup R_r \supset a_n, a_2, \dots, a_n; \bigcup S_y \supset \bigcup R_r; \bigcup R_r \Leftrightarrow Aa \cap Bb \cap \dots \cap Gg; \\ & \left. \begin{array}{l} Aa \setminus Aa - a_n \\ Bb \setminus Bb - b_n \\ \dots \dots \dots \dots \dots \\ Gg \setminus Gg - g_n \end{array} \right\} = \bigcup R_r \end{aligned} \quad (3.1.3)$$

bu yerda, $a_1, a_2, \dots, a_n$ – Aa to‘plamning elementlari;
 $b_1, b_2, \dots, b_n$ – Bb to‘plamning elementlari;
 $g_1, g_2, \dots, g_n$ – Gg to‘plamning elementlari;
 $\cup R_r$ – korxonada vaqtinchalik tuzilgan ishchi guruh, u Aa, Bb, ..., Gg quyidagi tizimlarning $a_n, b_n, \dots, g_n$ elementlaridan tuzilgan to‘plamdir.

Innovatsion faoliyatni rivojlantirishning muqobil usullaridan birini asosli tanlash korxona boshqaruv tizimini ma'lum bir parametrlashtirishni talab qiladi. To'plamlar nazariyasi ushbu vazifani to'plamlarning kardinalligini aniqlash va taqqoslash qoidalaridan foydalangan holda bajarishga imkon beradi. Korporativ boshqaruv quyi tizimlari teng kuchga ega to'plamlardir, chunki ular bir xil miqdordagi elementlarga ega. Bunda, teng kuch xususiyatini quyidagicha yozamiz:

[illegible]

Innovatsion faoliyatni boshqarishning quyi tizimini yaratish sharoitida korxonani boshqarish tizimining salohiyati oshadi, chunki ushbu tizimning tarkibiy qismlari soni ortadi:

$$\text{card } \cup S_{y_b} < \text{card } \cup S_{y_z} \Leftrightarrow \text{card } \cup S_{y_b} \leq \text{card } \cup S_{y_z} \wedge \text{card } \cup S_{y_b} \neq \text{card } \cup S_{y_z} \quad (3.1.5)$$

Berilgan ifodadan ko‘ramizki, korxonani boshqarish tizimining bazaviy davrdagi imkoniyatlari uning hisobot davridagi imkoniyatlaridan katta emas. Bunday holda, hisobot va bazaviy davrlarda boshqaruv tizimi ekvivalent emas.

Agar biz ijodiy qarorlar qabul qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun korxonada vaqtinchalik ishchi guruhini shakllantirish haqida

gapiradigan bo'lsak, unda tugallangan to'plamlarning kuchi haqidagi teoremani qo'llash asosida biz boshqaruv tizimining kuchi o'zgarmasligini ko'ramiz:

$$\begin{aligned}
 & \text{card} \bigcup S_{y_b} = n, \text{card} \bigcup S_{y_z} = m; \\
 & \text{card} \bigcup S_{y_b} \Leftrightarrow X_n, \text{card} \bigcup S_{y_z} \Leftrightarrow X_m; \\
 & \therefore (\text{card} \bigcup S_{y_b} \Leftrightarrow \text{card} \bigcup S_{y_z}) \Leftrightarrow (X_n \Leftrightarrow X_m) \Leftrightarrow (n \Leftrightarrow m); \\
 & \therefore (\text{card} \bigcup S_{y_b} \Leftrightarrow \text{card} \bigcup S_{y_z}) \Leftrightarrow (n \Leftrightarrow m);
 \end{aligned} \tag{3.1.5}$$

bu yerda, n – bazis davridagi $\bigcup S_y$ to'plamning yelemntlari;

m – hisobot davridagi $\bigcup S_y$ to'plamining yelemntlari;

X_n – bazis davridagi $\bigcup S_y$ to'plam yelemntlari soni;

X_m – hisobot davridagi $\bigcup S_y$ to'plamining yelemntlari soni.

Bunday holda, asosiy va hisobot davrlaridagi $\bigcup S_y$ to'plamlari yekvivalentdir. Natijada, korxona boshqaruv tizimining tarkibiy qismlari nuqtai nazaridan tizim quvvat ko'rsatkichi ma'lumotga ega emasligini ta'kidlash uchun asos bor. Ushbu dilemma korxonani boshqarish tizimini belgilangan va amalga oshirilgan maqsadlar soni orqali o'rganish orqali hal qilinishi mumkin. Natijada, to'plamlarning ekvivalentligi ijodiy qarorlar qabul qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun vaqtinchalik ishchi guruhining korxonaning iqtisodiy rivojlanishiga, shu jumladan uning boshqaruv tizimini rivojlantirishga ta'sirini aniqlashga to'sqinlik qilmaydi. Quyidagi belgilar ma'lum:

C_b – bazaviy davrda korxonani boshqarish tizimining belgilangan maqsadlari;

C_z – joriy davrda korxona boshqaruv tizimining yaxlitligi o'rnatiladi;

R_b – bazaviy davrda korxonani boshqarish tizimining amalga oshirilgan maqsadlari;

R_z – joriy davrda korxonani boshqarish tizimining amalga oshirilgan maqsadlari;

C_{b+x} – tahlil qilinayotgan davr mobaynida belgilangan maqsadlar sonining ko'payishi;

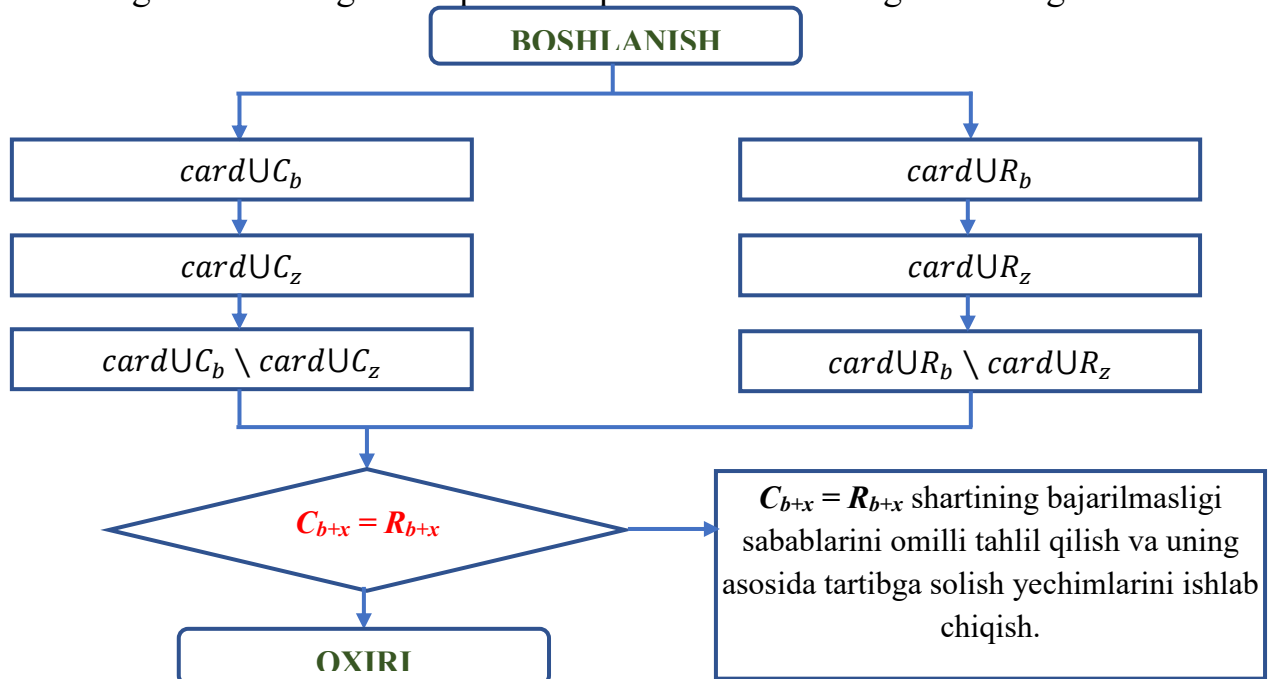
R_{b+y} – tahlil qilinayotgan davrda amalga oshirilgan maqsadlar sonining ko'payishi. Endi biz quyidagi ifodalar yordamida to'plamlarning quvvatlarini taqqoslashni yozamiz:

$$\begin{aligned}
 & \text{card} \bigcup C_b < \text{card} \bigcup C_z \Leftrightarrow \text{card} \bigcup C_b \leq \text{card} \bigcup C_z \wedge \text{card} \bigcup C_b \neq \bigcup C_z; \\
 & \text{card} \bigcup C_b < \text{card} \bigcup C_z \Leftrightarrow C_{b+x}; \\
 & \text{card} \bigcup R_b < \text{card} \bigcup R_z \Leftrightarrow \text{card} \bigcup R_b \\
 & \leq \text{card} \bigcup R_z \wedge \text{card} \bigcup R_b \neq \bigcup CR_z; \\
 & \text{card} \bigcup R_b < \text{card} \bigcup R_z \Leftrightarrow R_{b+y};
 \end{aligned} \tag{3.1.6}$$

$$x \neq \emptyset \wedge y \neq \emptyset;$$

$$C_{b+x} = R_{b+y}$$

Quyidagi 3.1.2-rasmda korxona tanlagan innovatsion faoliyatni rivojlantirish usulining samaradorligini aniqlash bosqichlari ketma-ketligi ko'rsatilgan.

1-rasm. Korxona tomonidan tanlagan innovatsion faoliyatni rivojlantirish usulining samaradorligini aniqlash algoritmi

Binobarin, korxonada innovatsion faoliyatni rivojlantirishning u yoki bu usulini tanlashning maqsadga muvofiqligi to'g'risida qaror qabul qilishda asosiy parametr boshqaruv tizimining imkoniyatlari, aniqlovchi mezon esa to'plamlarning solishtirilgan quvvatlarining axborot mazmuni hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxona boshqaruv tizimida innovatsion faoliyatni samarali rivojlantirish boshqaruv quyi tizimlari o'rtasidagi funksional bog'lanishlarni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Innovatsion faoliyatni boshqarishning yangi quyi tizimini shakllantirish korxona boshqaruv tizimining tarkibiy imkoniyatlarini kengaytiradi va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

To'plamlar nazariyasi asosida ishlab chiqilgan matematik ifodalar yordamida boshqaruv quyi tizimlari o'rtasidagi birlashish, kesishish va ekvivalentlik munosabatlari tahlil qilindi. Natijada innovatsion boshqaruv quyi tizimining boshqa funksional quyi tizimlar bilan o'zaro integratsiyasi va ularning umumiy maqsadlar orqali bog'liqligi asoslandi.

Shuningdek, ijodiy qarorlar qabul qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun vaqtinchalik ishchi guruhlarini tashkil etish boshqaruv tizimi quvvatining tarkibiy jihatdan o'zgarmasligini, biroq tizimning maqsadli samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida boshqaruv tizimining

imkoniyatlarini belgilangan va amalga oshirilgan maqsadlar soni orqali baholash usuli taklif qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joseph Schumpeter. The Theory of Economic Development. - Harvard University Press, 1934.
2. Peter Drucker. Innovation and Entrepreneurship. - New York: Harper Business, 1985.
3. Michael Porter. Competitive Advantage. - New York: Free Press, 1985.
4. Fatxutdinov R.A. Innovatsion menejment. - Moskva: Piter, 2018.
5. Meskon M., Albert M., Xedouri F. Menejment asoslari. - Toshkent: Sharq, 2006.
6. Balabanov I.T. Innovatsion menejment. - Sankt-Peterburg: Piter, 2017.
7. Ventsel Ye.S. Operatsiyalar tadqiqi elementlari. - Moskva: Nauka, 1988.
8. Kolmogorov A.N. To'plamlar nazariyasi va matematik mantiq asoslari. - Moskva: Nauka, 1972.
9. Abdukarimov B.A. Korxona boshqaruvi va innovatsion rivojlanish. - Toshkent: Fan, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyotga oid farmon va qarorlari.

KORXONALARNING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARISH TIZIMINI TAVSIFLOVCHI PARAMETRLARNING O'ZGARISHINI BAHOLASH

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

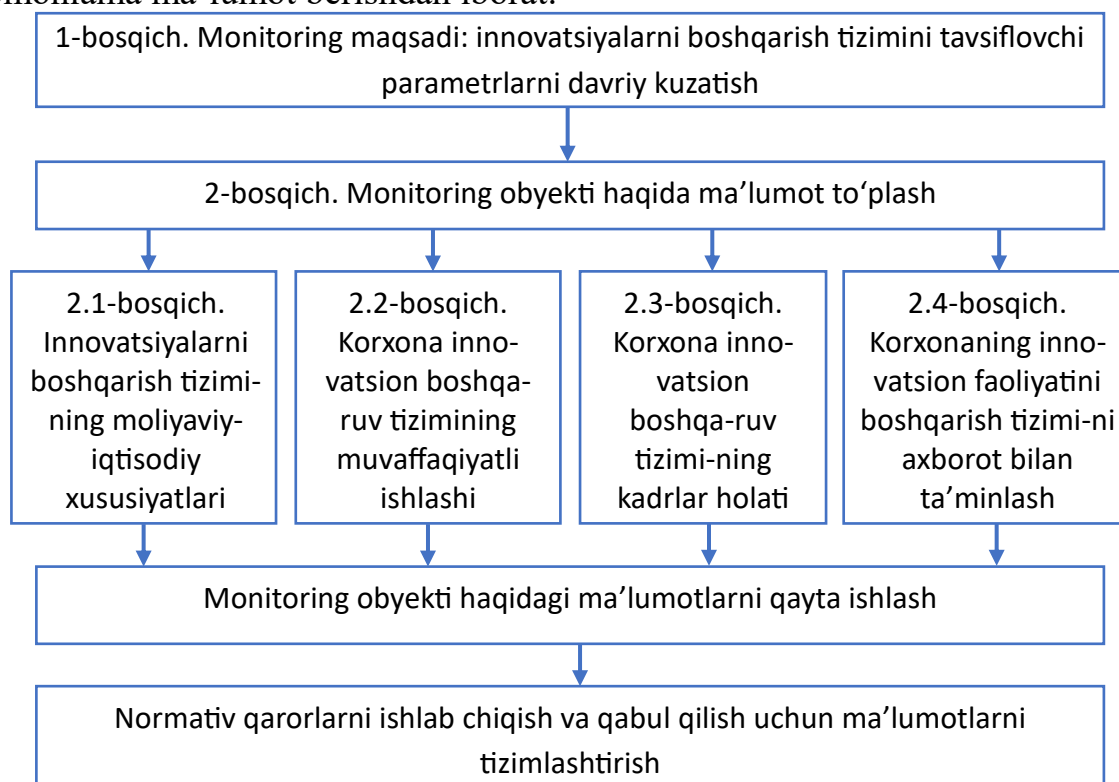
tel:+99893056488

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda korxonalarning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini tavsiflovchi parametrlarning o'zgarishini monitoring qilish va baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda innovatsion boshqaruv tizimining samaradorligini aniqlash uchun monitoringning analitik va texnologik modeli taklif etilgan hamda monitoring bosqichlari, ma'lumotlarni yig'ish usullari va ularni qayta ishlash mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, innovatsion faoliyatni boshqarish tizimi parametrlarini omilli va natijaviy ko'rsatkichlarga ajratish, topologik va metrik makon asosida ularni tahlil qilish usullari ishlab chiqilgan. Tadqiqot davomida korxonaning innovatsion boshqaruv tizimi samaradorligini baholashda iqtisodiy samaradorlik koeffitsientlari, ma'lumotlarning ishonchlilik darajasi va monitoring natijalarining boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Natijada korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar. innovatsion faoliyat, innovatsion boshqaruv, monitoring tizimi, matematik modellash, analitik model, texnologik model, iqtisodiy samaradorlik, topologik makon, metrik makon, omilli tahlil, boshqaruv qarorlari, parametrlar monitoringi, to'plamlar nazariyasi, innovatsion rivojlanish, korxona boshqaruvi.

Kirish. Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining samaradorligini ta'minlash vaqti-vaqti bilan ushbu tizimni tavsiflovchi parametrlarning o'zgarishini baholashni talab qiladi. Bu vazifani amalga oshirish monitoring tizimining funksiyalariga kiradi (monitoring - istalgan natijaga mosligini aniqlash maqsadida har qanday jarayonni doimiy nazorat qilishdir. Korxonani boshqarish tizimida monitoring bu, haqiqiy ko'rsatkichlar va kutilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi tafovutlarni, shuningdek, innovatsion boshqaruv tizimining menejerlari tomonidan amalga oshirilishi rejalashtirilgan yoki amalga oshirilayotgan belgilangan maqsadlar va chora-tadbirlar o'rtasidagi nomuvofiqliklarni o'z vaqtida aniqlash imkoniyatlari tizimidir.

Monitoring normativ qarorlar qabul qilish uchun axborot bazasini ta'minlashning zarur shartidir. Adabiy manbalarni qayta ishlash asosida va to'qimachilik korxonalarining tahliliy materiallari, korxonalarning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimlarini monitoring qilishning odatiy sxemasi 3.2.1-rasmga o'xshashligini aniqladi. Odatda monitoringning birinchi bosqichi uni amalga oshirish maqsadini aniqlashdan iborat. Monitoringning maqsadi innovatsiyalarni boshqarish tizimi parametrlarini davriy kuzatish asosida boshqariladigan ob'ektlar, ularning xarakteristikalar, xossalari va haqiqiy holati to'g'risida to'liq, ishonchli, har tomonlama ma'lumot berishdan iborat.

1-rasm. Korxona innovatsion boshqaruv tizimini monitoring qilish bosqichlari

Monitoring maqsadlari aniqlangandan va ma'lumotlar to'planishi kerak bo'lgan vektorlar (parametrlar) aniqlangandan so'ng, haqiqiy ma'lumotlarni yig'ish amalga oshiriladi. Ushbu vazifa monitoringning ma'lum usullari (monitoring usullari - bu ma'lumot olish usullari), ya'ni hujjatli tekshirish, monitoring ob'ektlarini ko'rib chiqish va kuzatish, ekspert tadqiqotlari, monitoring ob'ektining

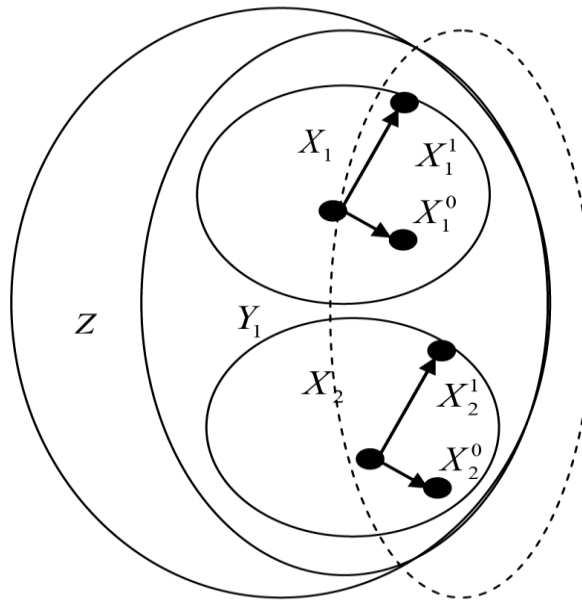
miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini aniqlash, xodimlarning menejerlarga og'zaki hisobotidan foydalanish, tanishish orqali amalga oshiriladi.

Bunday holda, ma'lumot manbalariga xodimlarning hisobotlari, tekshirish hisobotlari va rasmiy so'rovlarga javoblar, ekspert xulosalari, birlamchi hujjatlar, statistik, moliyaviy va boshqaruv hisobotlari, statistik yilnomalar, ommaviy axborot vositalari, xodimlar, innovatsion mahsulotlarning haqiqiy va potensial iste'molchilari so'rovlari natijalari, bozor reytinglari va boshqalar kiradi. Ta'kidlash joizki, turli manbalardan olingan ma'lumotlar va muqobil monitoring usullari orqali tartibga soluvchi qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish uchun qayta ishlanadi va tuziladi.

To'qimachilik korxonalari, xususan tadqiqot uchun ob'ekt sifatida tanlab olingan Tekstil MChJ, Namangan Ipak MChJ, Uchqo'rg'on Tekstil MChJ, Uchqo'rg'on Tekstil MChJ va Yangiyer Tekstil MChJlar yuqoridagi monitoring sxemasi bo'yicha o'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, ularning samaradorligi ancha past ekanligini, xususan, monitoring ob'ektlarini tanlashning etarliligi va ushbu ob'ektlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlar o'rtasidagi ko'plab bog'lanishlarni hisobga olinganligi sababli ulardagi innovatsion faoliyat jarayonida yo'l qo'yilgan kamchiliklar ham aniqlandi. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun biz korxonalarining innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini tavsiflovchi parametrlarning o'zgarishini monitoring qilishning analitik va texnologik modelini taklif qilamiz, unda quyidagilar nazarda tutiladi:

- 1) korxonaning innovatsion boshqaruv tizimini tavsiflovchi koeffitsientlarni hisoblash;
- 2) olingan natijalarni sintez qilish, ularni baholash va izohlash;
- 3) topologik makonni aniqlash va olingan natijalarni ta'minlovchi omil va natija ko'rsatkichlarini parchalash;
- 4) metrik makonni aniqlash va korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimini baholashning olingan natijalarini omilli tahlilini qo'llash;
- 5) hisoblangan koeffitsientlar qiymatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan omillarni zararsizlantirish imkoniyatlarini aniqlash;
- 6) oldingi bosqichda aniqlangan imkoniyatlardan foydalanish bo'yicha boshqaruv qarorini tayyorlash va amalga oshirish.

Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimini tavsiflovchi parametrlarni omil va natija parametrlariga taqsimlashning muvofiqligini ta'minlash uchun taklif etilayotgan monitoring modelining analitik komponenti parametrlar to'plamini (koeffitsientlarini), ya'ni ularning ierarxik tartibini ajratishni nazarda tutadi. Biz ushbu vazifani amalga oshirishni korxonaning innovatsion boshqaruv tizimining innovatsion yo'nalishi (I_{fx}) uchun (2.1-paragraf 2.1.1-formula)) iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti misolida ko'rib chiqamiz (3.2.2-rasm).

2- rasm. Korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimining samaradorligini umumlashtirilgan, sintezlangan baholash tizimidagi I_{fx} koeffitsienti

Eslatma: dissertant tomonidan qurilgan. Shartli belgilar¹: z – korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimi faoliyati samaradorligini umumlashtirilgan, sintezlangan baholash tizimi; Y_1 – korxonaning innovatsion boshqaruv tizimining innovatsion yo'nalishi uchun iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti (I_{fe}); X_1 – korxonaning innovatsion faoliyati bilan bog'liq sotilgan mahsulot va xizmatlar hajmi (P); X_2 – korxona innovatsion boshqaruv tizimini ishlatish xarajatlari (C_{ms}); $X_1^1, X_1^0, X_2^1, X_2^0$ – X_1 va X_2 ko'rsatkichlari qiymatlarining o'zgarishi vektorlari. Nuqta chiziq korxonaning ichki va tashqi muhit omillariga bog'liq bo'lgan omil ko'rsatkichlari qiymatlarining o'zgarishi vektorlari to'plamini ko'rsatadi.

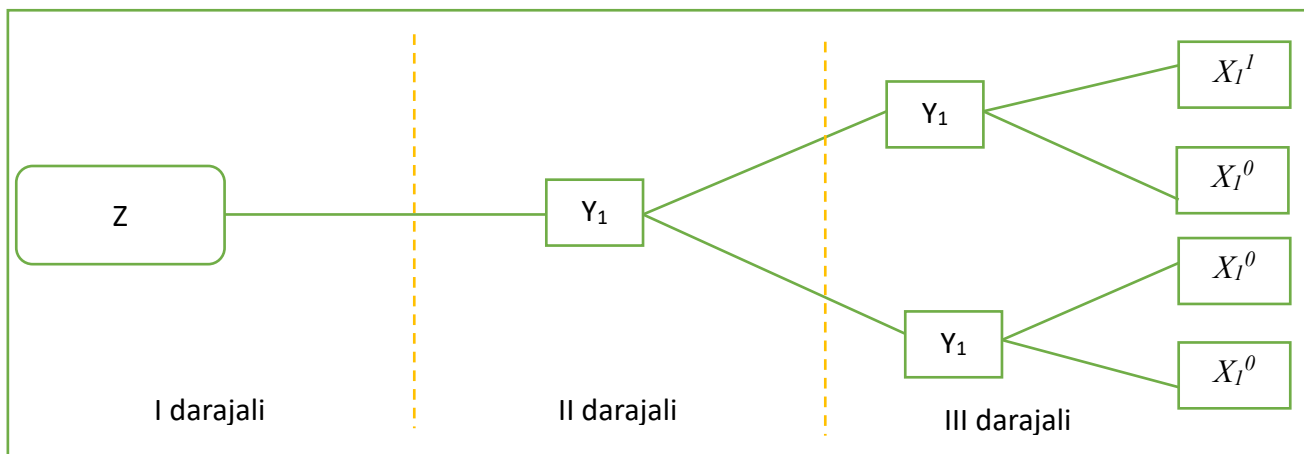
2-rasmda ushbu koeffitsient korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimi faoliyati samaradorligini umumlashtirilgan, sintezlangan baholash tizimida ko'rib chiqiladi. Bunda z va Y_1 tartiblangan juftlik bo'lib, bu yerda z to'plam, Y_1 esa shunday shartlarni qanoatlantiruvchi kichik to'plamlar tizimidir.

$$\begin{aligned} z \supset Y_1 &\equiv \Lambda_1; \\ Y_1 \supset X_1 \wedge X_2 &\supset x_a, x_b, \dots, x_n; \\ \Lambda_1 &\equiv \{Y_1 | Y_1 \equiv X_1 \wedge X_2 \cap x_a\}; \Lambda_1 \equiv \{Y_1 | Y_1 \equiv X_1 \wedge X_2 \cap x_b\}; \end{aligned} \quad (3.2.1).$$

bu yerda $\Lambda_1 - Y_1$ dagi z ning topologiyasi;

$x_a, x_b, \dots, x_n - X_1$ va X_2 , $(X_1^1 \wedge X_1^0; X_2^1 \wedge X_2^0) = f(x_a, x_b, \dots, x_n)$ ko'rsatkichlari qiymatlarining o'zgarish vektorlarini aniqlaydigan omillar.

Yuqoridagi shartlardan kelib chiqqan holda, Z doirasida korxonaning innovatsion boshqaruv tizimining innovatsion yo'nalishi uchun iqtisodiy samaradorlik koeffitsienti uchta parchalanish darajasiga ega bo'ladi (3.2.3-rasm).

3-rasm. Z tizimida korxona innovatsion boshqaruv tizimining innovatsion yo'nalishi uchun iqtisodiy samaradorlik koeffitsientining parchalanish darajalari

Analitik axborot monitoring ob'ekti to'g'risidagi ma'lumotlarni tasniflash ob'ektlarining tizimlashtirilgan xususiyatlari to'plami ekanligini hisobga olsak, noaniqlikni bartaraf etish ma'lumotlarga ishonch darajasini aniqlashni talab qiladi. Ishonch darajasini aniqlash asosida ma'lumotlarni tizimlashtirish amalga oshiriladi. Har qanday ma'lumotning barcha xususiyatlarini aniqlashning iloji yo'q, shuning uchun ob'ektga bo'lgan ishonch darajasini aniqlashda uning faqat ekstremal (eng muhim) xususiyatlaridan (X_1^1 , X_1^0 , X_2^1 , X_2^0) foydalanish eng to'g'risidir. Ob'ektning belgilari qanchalik aniq bo'lsa, ishonch darajasi shunchalik yuqori bo'ladi:

$$a = \sum \begin{cases} 0, & b_i \\ 1, & b_i \end{cases} \quad (3.2.2)$$

bu erda, a - ob'ekt atributiga ishonch darajasi; b_i - ob'ekt atributining qiymati.

Korxonalarining innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini monitoring qilish va uning parametrlaridagi o'zgarishlarni baholash innovatsion rivojlanish jarayonlarini samarali boshqarishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Taklif etilgan analitik va texnologik model monitoring jarayonida olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish, ularning ishonchlik darajasini aniqlash hamda innovatsion boshqaruv tizimi samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

Bunda topologik va metrik yondashuvlardan foydalanish innovatsion boshqaruv tizimining funksional holatini chuqur o'rganish, omil va natijaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslangan holda ishlab chiqishga xizmat qiladi. Monitoring natijalari asosida aniqlangan salbiy omillarni bartaraf etish va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirishga, boshqaruv tizimini takomillashtirishga hamda innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini kuchaytirishga yordam beradi.

Natijada, innovatsion faoliyatni boshqarish tizimi parametrlarini muntazam monitoring qilish va baholash korxonalarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini

ta'minlash, raqobatbardoshligini oshirish hamda zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashuvchan boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarning innovatsion faoliyatini boshqarish tizimini samarali tashkil etish va rivojlantirish monitoring jarayonlarini muntazam amalga oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Innovatsion boshqaruv tizimini tavsiflovchi parametrlarning o'zgarishini baholash korxona faoliyatidagi mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish hamda innovatsion jarayonlarni takomillashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida taklif etilgan analitik va texnologik monitoring modeli innovatsion boshqaruv tizimi parametrlarini kompleks baholash, ularni omilli va natijaviy ko'rsatkichlarga ajratish hamda topologik va metrik makon asosida tahlil qilish imkonini yaratdi. Ushbu yondashuv innovatsion faoliyat samaradorligini tavsiflovchi koeffitsientlarni chuqur tahlil qilish va ularga salbiy ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peter Drucker. Innovation and Entrepreneurship. - New York: Harper Business, 1985.
2. Joseph Schumpeter. The Theory of Economic Development. - Harvard University Press, 1934.
3. Michael Porter. Competitive Advantage. - New York: Free Press, 1985.
4. Fatxutdinov R.A. Innovatsion menejment. - Moskva: Piter, 2018.
5. Balabanov I.T. Innovatsion menejment. - Sankt-Peterburg: Piter, 2017.
6. Ventsel Ye.S. Operatsiyalar tadqiqi elementlari. - Moskva: Nauka, 1988.
7. Kolmogorov A.N. To'plamlar nazariyasi va matematik mantiq asoslari. - Moskva: Nauka, 1972.
8. Meskon M., Albert M., Xedouri F. Menejment asoslari. - Toshkent: Sharq, 2006.
9. Abdulkarimov B.A. Korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarish mexanizmlari. - Toshkent: Fan, 2021.
10. Qosimova M.S. Innovatsion rivojlanish va boshqaruv samaradorligi. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyotga oid farmon va qarorlari.
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari va statistik to'plamlari.

KORXONANI BOSHQARISH TIZIMLARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

tel:+99893056488

Annotatsiya. Ushbu model korxona boshqaruv tizimida innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimini shakllantirish va uni mavjud boshqaruv tizimiga integratsiya qilish mexanizmini ifodalaydi. Model asosida innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimining boshqa funksional quyi tizimlar bilan teng ierarxik darajada faoliyat yuritishi asoslangan. Shuningdek, boshqaruv tizimining tarkibiy elementlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi matematik ifodalar yordamida tavsiflangan. Natijada korxona boshqaruvining samaradorligini oshirish, innovatsion faoliyatni tizimli boshqarish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: korxona boshqaruvi, innovatsion faoliyat, boshqaruv quyi tizimi, ierarxik daraja, boshqaruv tizimi, integratsiya, matematik model, innovatsion boshqaruv, boshqaruv samaradorligi, raqobatbardoshlik, tizimli yondashuv, boshqaruv elementlari.

Kirish. Bozor sharoitida iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishdir. Zamonaviy ichki innovatsion bozor iqtisodiyotning rivojlanishning innovatsion-investitsiyaviy modeliga o‘tishi uchun real shart-sharoitlarni yaratishni va “korxonalarni innovatsion faollik darajasiga qarab tabaqalashtirilgan imtiyozli soliqqa tortish mexanizmini joriy etishni, ilmiy-tadqiqot institutlari va tashkilotlarini nomoddiy aktivlarni iqtisodiy muomalaga kiritishni rag‘batlantirishni, sanoat innovatsion fondlarini yaratishni” o‘z ichiga oladi.

Korxonalar tomonidan yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqish yangi innovatsion rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali investitsiya faoliyatini amalga oshirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan ularning salohiyati parametrlari va xususiyatlarini xolisona baholashni talab qiladi. Shu sababli, yangi innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish va ishlab chiqarishni yangilash manfaatlarida innovatsion salohiyatdan to‘liq foydalanish O‘zbekiston Respublikasi uchun yuqori texnologiyali rivojlangan davlat darajasiga erishish uchun haqiqiy imkoniyatdir. Shunga qaramay, innovatsion soha moliyaviy qo‘llab-quvvatlash nuqtai nazaridan og‘ir sharoitlarda ishlamoqda.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, investitsiya va innovatsion faoliyatda raqobatni rivojlantirish shakllari va usullari sezilarli darajada o‘zgargan. Davlat investitsiyalarni jalb qilish va ulardan foydalanish dasturlarini ishlab chiqishga faol yordam beradi, innovatsion faoliyatdagi jarayonlar va risklarni boshqarishda ishtirok etadi. Davlatning ta’siri o‘zining innovatsion salohiyatini, yetakchi ilmiy-konstruktorlik markazlarini maksimal darajada qo‘llab-quvvatlashga, shuningdek, jahon andozalariga javob beradigan ilmiy-texnikaviy siyosatning amalga oshirilishini ta’minlashga qaratilgan. Bu shuni anglatadiki, O‘zbekiston Respublikasida “yuqori” texnologiyalarni rivojlantirishning shunday yo‘nalishlarini tanlashi kerak, ularni amalga oshirish uchun mamlakatda real shart-sharoitlar yaratilgan hamda jahon fan va texnologiyasida yetakchi o‘rinlarga chiqish uchun tegishli ilmiy-texnik salohiyat mavjud. Innovatsiyalarni yaratish va tarqatish mexanizmi deyarli barcha mamlakatlarga xos bo‘lgan uchta umumiy komponentga ega:

1. Fundamental va qidiruv tadqiqotlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimi;

2. Tadqiqotni moliyalashtirish va bilvosita rag‘batlantirishning turli shakllari hamda manbalari;

3. Kichik innovatsion tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash.

Innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari tadbirkorlik va xususiy tashabbusni har tomonlama rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Faol davlat innovatsion siyosati fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni faollashtirishga, xalq iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlar infratuzilmasini takomillashtirishga olib keladi. Shu munosabat bilan O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy rivojlanish uchun samarali innovatsion faoliyat mexanizmini shakllantirish va boshqaruv tizimini rivojlantirish zarur.

Rivojlanish - biror narsa sifatining o‘zgarishi, bir sifat holatidan ikkinchisiga, yuqoriroq holatga o‘tishiga olib keladigan jarayon. Tizimning rivojlanishi - qaytarilmas, yo‘naltirilgan va tabiiy o‘zgarish bo‘lib, unda yangi sifat paydo bo‘ladi va yangi maqsadga erishiladi. Bu xususiyatlar rivojlanish jarayonlarini boshqa o‘zgarishlardan ajratib turadi: o‘zgarishlarning takrorlanishi funksional jarayonlarga xos bo‘lib ayrim funksiyalarning siklik takror ishlab chiqarilishi, muntazamlilikning yo‘qligi halokatli turdagi tasodifiy jarayonlarni tavsiflaydi, yo‘nalish yo‘q bo‘lganda, o‘zgarishlar to‘plana olmaydi va shuning uchun jarayon rivojlanishning yagona, ichki, o‘zaro bog‘langan chizig‘idan mahrum bo‘ladi. Rivojlanish jarayoni tizimning maqsadlari va sifatini o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi, shuning uchun tizim bir muvozanat holatidan ikkinchisiga o‘tishni amalga oshiradi.

G.Odinsova va boshqalar “boshqaruv tizimini rivojlantirish deganda uning elementlari, ular orasidagi bog‘lanishlar, funksiyalardagi (murakkabligi bo‘yicha pastdan yuqoriga) yuzaga keladigan muhim farqlarni bartaraf etishga (boshqaruv tizimining elementlari va boshqaruv ob‘ekti o‘rtasida), boshqaruv ob‘ektining eng qisqa vaqt ichida eng kam xarajat bilan maksimal yakuniy natijalarga erishishini ta’minlashga qaratilgan o‘zgarishlar tushunilishi kerakligini” isbotladilar. Bu borada, boshqaruv tizimining doimiy rivojlanishi – bu tizimni ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanish darajasiga moslashtirish maqsadida uning barcha elementlari majmuasida tarkibiy, miqdoriy va sifat jihatidan o‘zgarishlar jarayonini ta’kidlash mumkin.

Boshqaruv tizimining rivojlanish jarayoniga ishlab chiqaruvchi kuchlarning erishilgan darajasi va rivojlanish sur’ati, tuzilma va ishlab chiqarish munosabatlaridagi o‘zgarishlar, ichki qarama-qarshiliklar mavjudligi bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy rivojlanishning ob‘ektiv omillarini to‘liqroq ko‘rib chiqish, iqtisodiy qonunlar va boshqaruv shakllaridan ongli foydalanish darajasini oshirish omillarita’sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi ishlab chiqarish munosabatlari tizimidagi tegishli o‘zgarishlarni talab qiladigan boshqaruv ob‘ektiga ham, boshqaruv munosabatlari tizimidagi tarkibiy elementlarni hamda ichki va tashqi aloqalarni isloh qiluvchi boshqaruv sub‘ektlariga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqaruv tizimini samarali rivojlantirishning bir xil darajada muhim sharti korxonaning o‘zini rivojlantirishdir. N.Savina ta’kidlaganidek: “...boshqaruv

tizimini rivojlantirish strategiyasi korxonani rivojlantirish strategiyasiga bo'ysunishi va o'zaro bog'liq bo'lishi, bir vaqtning o'zida va muvofiqlashtirilgan tarzda ishlab chiqilishi kerak". M.Melnik boshqaruv tizimlaridagi ijobiy, progressiv o'zgarishlarning muhim sharti tizimlar rivojlanishining uzluksizligi, ya'ni fan va boshqaruv amaliyotining eng so'nggi yutuqlari asosida konsepsiyalarning o'zini takomillashtirish bilan birga reja hamda loyihalarda uzoq muddatli konsepsiyalarni izchil amalga oshirishdir, deb ta'kidlaydi. Korxona innovatsiyalarini boshqarish tizimini muvaffaqiyatli takomillashtirishning kaliti ko'rilayotgan chora-tadbirlarning tizimliliigi, shuningdek, korxona innovatsiyalarini rivojlantirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini tashkiliy va moddiy-texnik ta'minlashning tizimli tabiati va izchilligi ekanligi isbotlangan.

Korxonalarni boshqarish tizimlarining rivojlanish qobiliyatini tahlil qilishning uslubiy yondashuvlarining mohiyati progressiv (yuqori sifat darajasiga o'tish) va regressiv rivojlanish (darajaning pasayishi); evolyusion (xususiyatlarning silliq, bosqichma-bosqich o'zgarishi bilan birga) va inqilobiy (bir holatdan ikkinchi holatga keskin yoki keskin o'tish) rivojlanishni ochib beradi. Bizningcha, innovatsiyalarni boshqarish tizimi quyidagi yo'nalishlarda rivojlanishi mumkin:

1) miqdoriy o'sish (uning natijasi innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish hajmining ko'payishi, shuningdek innovatsion texnologiyalarni joriy etish sonining ko'payishi);

2) uzoq vaqt davomida raqobatdosh ustunliklarni yaratishga olib keladigan sifatli rivojlanish (xodimlarning sa'y-harakatlaridan foydalanishni faollashtirish, innovatsiyalarni boshqarish tizimining sifat jihatidan yangi darajasiga erishish). Rivojlanish jarayonida iqtisodiy rivojlanish sur'atlarining davomiyligi va uzluksizligini ta'minlovchi, boshqaruv sub'ektlari tomonidan qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun yetarli bo'lgan barcha shart-sharoitlar va omillarni, rag'batlantirish va mexanizmlarni hisobga olish zarur.

Innovatsion menejment tizimini rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlash uchun ushbu tizim rivojlanishining amalda erishilgan darajasini aniqlash zarur. Yetarlicha ishlab chiqilmagan boshqaruv tizimi boshqaruv funksiyalarini samarali va kerakli darajada bajara olmaydi, bu esa korxonaning ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatidagi uzilishlarga sabab bo'ladi. Boshqaruv xodimlarining haddan tashqari ko'pligi va uni saqlash uchun asossiz yuqori xarajatlar korxonaning moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiyalarni boshqarish tizimining asosiy maqsadlari korxonaning o'z maqsadlari hisoblanadi. Innovatsiyalarni boshqarish tizimini rivojlantirish ushbu maqsadlarga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarishni rivojlantirish jarayoni bu, boshqaruv va muhandislik-texnologik muammolarni hal qilishda ijodkorlik darajasini oshirishga qaratilgan tashkiliy chora-tadbirlar majmui hamda mahsulot va texnologik innovatsiyalar sonining o'sishini ta'minlash, ularning kutilayotgan oqibatlari tayyor mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishdir. Korxonaning innovatsion faoliyatini rivojlantirish rahbariyatining harakatlarining samaradorligi joriy etilgan innovatsion

yechniklarning samaradorligini aks ettiruvchi bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi. To'qimachilik korxonalarining tahliliy materiallarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, menejment tizimini ishlab chiqish jarayonida innovatsiyalarni boshqarish tizimining menejerlari quyidagilarga ega bo'lishlari kerak:

- tizim holatini va belgilangan maqsadlarga erishishni nazorat qilish;
- tizimning holati va rivojlanish darajasi to'g'risida yuqori rahbariyat uchun tezkor ma'lumotlarni tayyorlash;
- tizimni rivojlantirish omillariga oid ma'lumotlarni to'plash va umumlashtirish;
- tizim xodimlari o'rtasida axborot almashinuvini tashkil etish;
- mavjud maqsad va vazifalarni hisobga olgan holda korxona boshqaruvi uchun innovatsion boshqaruv tizimini rivojlantirishning mumkin bo'lgan strategiyalarini ishlab chiqish;
- normativ-huquqiy qarorlarni asoslash va ularni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
- boshqaruv tizimini rivojlantirish bilan bog'liq normativ qarorlarni amalga oshirishning mumkin bo'lgan oqibatlarini baholash;
- normativ-huquqiy qarorlarning bajarilishini nazorat qilish va ushbu qarorlarning bajarilmasligi sabablarini tahlil qilish.

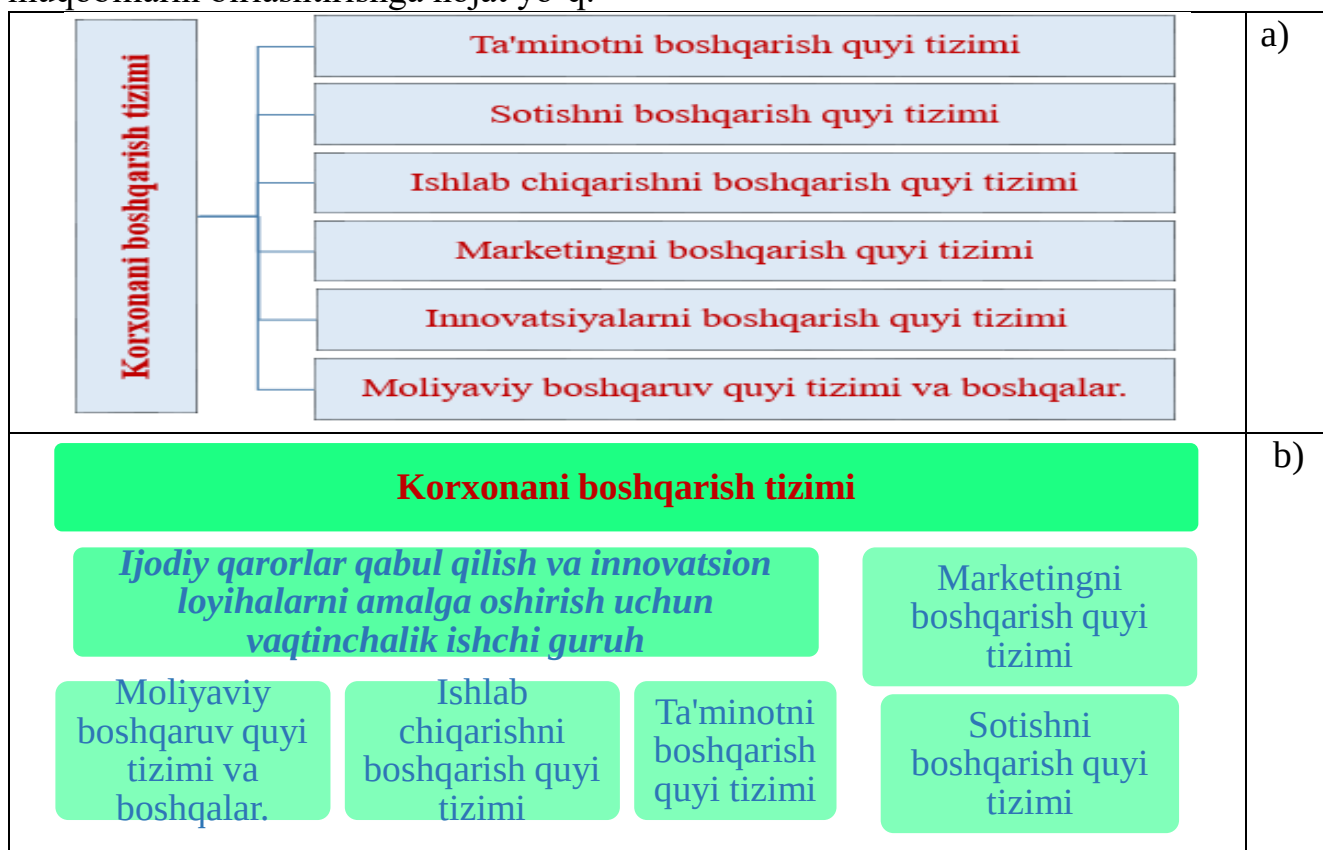
Tadqiqotlarni o'rganish, ko'rib chiqish va ob'ektlarni tahlil qilish, korxona rahbarlarining pozitsiyasi bilan tanishish asosida innovatsiyalarni boshqarish tizimini ishlab chiqish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi kerak:

- korxonaning innovatsiyalarni boshqarish tizimi faoliyatining asosiy parametrlari va ko'rsatkichlarining haqiqiy darajasini aniqlash va baholash;
- rivojlanish ustuvor yo'nalishlarini va innovatsiyalarni boshqarish tizimini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash;
- muammoli vaziyatlarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini tanlash;
- innovatsiyalarni boshqarish tizimining ijobiy rivojlanishini ta'minlovchi chora-tadbirlarni amalga oshirish.

To'qimachilik korxonalarining innovatsion boshqaruv tizimini tahlil qilish uning faoliyatining haqiqiy holatini ko'rish imkonini beradi. Binobarin, tahlil boshqaruv tizimini zarur moliyaviy, moddiy, axborot va mehnat resurslari bilan ta'minlashni aniqlash imkonini beradi. Tahlil jarayonida eng muhimi muammoli vaziyatlar va boshqaruv tizimi faoliyatidagi to'siqlarni aniqlashdir. Bunday to'siqlarga ma'lum resurslarning etarli darajada ta'minlanmaganligi, ichki va tashqi omillarning salbiy ta'siri, yetarli darajada shakllanmagan ijtimoiy-psixologik iqlim kiradi.

Shuningdek, korxonaning innovatsion boshqaruv tizimini tahlil qilishda imkoniyatlar va istiqbollar aniqlanadi, ularning amalga oshirilishi boshqaruv tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va to'siqlarni bartaraf etish uchun innovatsiyalarni boshqarish tizimining menejerlari muayyan tartibga solish choralari amalga oshiradilar, ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ushbu boshqaruv tizimining rivojlanishini belgilaydi.

O'tkazilgan tadqiqot jarayonida korxonalarda innovatsion faoliyat uchta muqobil usul bilan rivojlanishi mumkinligi aniqlandi. Birinchisi, innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimini yaratishni o'z ichiga oladi, ikkinchisi ijodiy qarorlar qabul qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun vaqtinchalik ishchi guruhni shakllantirishni o'z ichiga oladi, uchinchi esa birinchi va ikkinchi muqobillarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi, bu faqat innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimi korxonadagi barcha boshqaruv quyi tizimlarini qamrab olmasa mumkin (3.1.1(a,b)-rasm). Boshqa sharoitlarda birinchi va ikkinchi muqobillarni birlashtirishga hojat yo'q.

1-rasm. Innovatsiyalarni boshqarish quyi tizimining, shuningdek korxonani boshqarish tizimida innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun vaqtinchalik ishchi guruhining o'рни

1 a-rasmda innovatsion boshqaruv quyi tizimining korxona boshqaruv tizimidagi o'рни, 1 b-rasmda esa ijodiy qarorlar qabul qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish bo'yicha vaqtinchalik ishchi guruhining ushbu tizimdagi o'рни ko'rsatilgan bo'lib, korxonada innovatsion faoliyatni rivojlantirishning eng maqbul usulini tanlashni asoslash uchun biz to'plamlar nazariyasi vositalarini qo'llaymiz. Shunday qilib, innovatsion faoliyatni boshqarishning quyi tizimini yaratish kontekstida korxona menejerlari uchun yangi yaratilgan quyi tizim boshqa boshqaruv quyi tizimlari kabi bir xil ierarxik darajani egallashi kerakligini hisobga olish muhimdir. Bu pozitsiyani to'ldiruvchi va birlashma aksiomalaridan foydalanib yozamiz:

$$\bigcup S_y = f(Aa; Bb \dots Gg);$$

$$\bigcup S_{y_z} - \bigcup S_{y_b} = \{Nn | Nn \in \bigcup S_{y_z} \wedge Nn \notin \bigcup S_{y_b}\} \quad (3.1.1)$$

$$\bigcup S_y = Aa \cup Bb \cup \dots \cup Gg \cup \dots \cup Nn;$$

$$n \in \bigcup S_y \Leftrightarrow \exists Nn \in \bigcup S_y, n \in Nn$$

bu yerda, S_y – birgalikda korxona boshqaruv tizimini tashkil etuvchi boshqaruv quyi tizimlari to‘plami;

S_{yz} , S_{yb} – hisobot va bazaviy davrlarda mos ravishda korxona boshqaruv tizimlari majmualari;

Aa , Bb , Gg – korxona boshqaruvi quyi tizimlari (ta’minotni boshqarish quyi tizimi, ishlab chiqarishni boshqarish quyi tizimi va boshqalar);

Nn – korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarishning yangi tashkil etilgan quyi tizimi;

n – korxonaning innovatsion faoliyatini boshqarish quyi tizimining muayyan shartli elementi.

Yuqoridagi ifodalar korxona boshqaruv tizimida innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimini shakllantirish va uni mavjud boshqaruv tuzilmasiga integratsiya qilish jarayonini matematik jihatdan ifodalaydi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, yangi tashkil etilgan innovatsion boshqaruv quyi tizimi korxonaning boshqa funksional quyi tizimlari bilan teng ierarxik darajada faoliyat yuritishi zarur. Bu esa innovatsion faoliyatni alohida yordamchi yo‘nalish sifatida emas, balki korxona boshqaruvining muhim va mustaqil tarkibiy elementi sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Shuningdek, model orqali hisobot va bazaviy davrlar o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, yangi quyi tizim tarkibiga kiruvchi elementlar ajratib ko‘rsatiladi. Natijada korxona boshqaruv tizimining tarkibiy tuzilmasi kengayadi, innovatsion faoliyatni boshqarish mexanizmlari takomillashadi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligi oshadi. Mazkur yondashuv korxonada innovatsion salohiyatdan samarali foydalanish, boshqaruv jarayonlarining o‘zaro integratsiyasini kuchaytirish va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Korxona boshqaruv tizimida innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda raqobatbardoshlikni ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida innovatsion faoliyatni boshqarish quyi tizimini korxona boshqaruv tizimining mustaqil va teng ierarxik darajadagi tarkibiy elementi sifatida shakllantirish zarurligi asoslab berildi.

Ishlab chiqilgan matematik model yordamida boshqaruv quyi tizimlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, yangi innovatsion boshqaruv elementlarini tizimga integratsiya qilish mexanizmi hamda hisobot va bazaviy davrlar o‘rtasidagi tarkibiy farqlar aniqlandi. Natijada innovatsion faoliyatni boshqarish jarayonlarini tizimlashtirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish va korxona innovatsion salohiyatidan oqilona foydalanish imkoniyatlari yoritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peter Drucker. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. - New York: Harper & Row, 1973.
2. Michael Porter. Competitive Advantage. - New York: Free Press, 1985.
3. Joseph Schumpeter. The Theory of Economic Development. - Cambridge: Harvard University Press, 1934.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga oid farmon va qarorlari.
5. Fatxutdinov R.A. Innovatsion menejment. - Moskva: Piter, 2018.
6. Meskon M., Albert M., Xedouri F. Menejment asoslari. - Toshkent: Sharq, 2006.
7. Qosimova M.S. Korxona boshqaruvi va innovatsion faoliyat samaradorligi. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
8. Abdukarimov B.A. Innovatsion iqtisodiyot va boshqaruv mexanizmlari. - Toshkent: Fan, 2020.
9. Korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarishga oid ilmiy maqolalar va statistik ma'lumotlar to'plami.

“HUDUDLAR IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA SAMARALI SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ MA'MURCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI”

Xasanova Naimaxon Akmal qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

naimaxasanova@gmail.com

Orcid: 0009-0003-6976-5351

Tel: + 998948055553

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligining o'rni tahlil qilingan. Xususan, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda differensial soliq mexanizmlari, raqamli soliq boshqaruvi, soliq imtiyozlarining investitsion faollikka ta'siri hamda soliq ma'murchiligini optimallashtirishning institutsional yo'nalishlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, soliq tizimining shaffofligi va samaradorligini oshirish orqali hududlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: soliq siyosati, soliq ma'murchiligi, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy salohiyat, investitsion muhit, raqamli iqtisodiyot, soliq imtiyozlari, fiskal mexanizmlar.

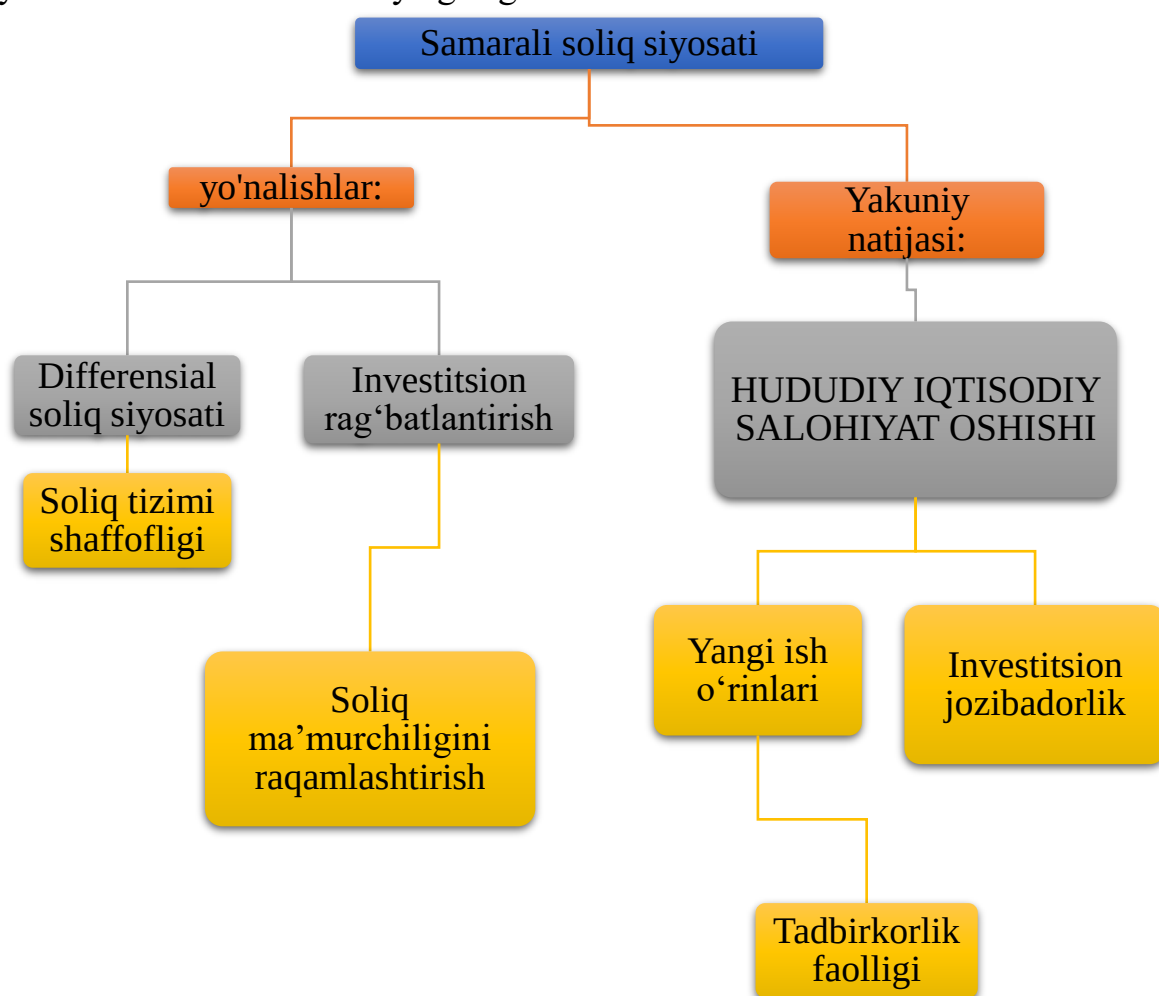
KIRISH. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, investitsion jozibadorlikni oshirish hamda tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishda samarali soliq siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, soliq tizimini modernizatsiya qilish va soliq ma'murchiligini takomillashtirish iqtisodiy

barqarorlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda [1].

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda moslashuvchan soliq mexanizmlari, raqamlashtirilgan soliq boshqaruvi va soliq yukining maqbullashtirilishi iqtisodiy o'sish sur'atlariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi [2].

ASOSIY QISM. Samarali soliq siyosati hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim fiskal instrument hisoblanadi. Soliq siyosatining asosiy vazifasi nafaqat davlat budjeti daromadlarini shakllantirish, balki ishlab chiqarish faolligini rag'batlantirish, investitsiyalar oqimini kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilishdan iborat.

Samarali soliq siyosati. Hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda quyidagi ustuvor yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1. Differensial soliq siyosatini qo'llash Hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqib soliq stavkalarini moslashtirish investitsion faollikni oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan hududlarda soliq imtiyozlari va preferensiyalar tadbirkorlik muhitining faollashuviga olib keladi [3].

2. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish Raqamli texnologiyalar asosida soliq boshqaruvini takomillashtirish soliq tushumlarining shaffofligini oshiradi hamda

yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartiradi. Elektron soliq hisobotlari, onlayn monitoring va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari soliq ma'murchiligining samaradorligini oshirmoqda.

3. Soliq yukini optimallashtirish Korxonalar uchun maqbul soliq muhitini yaratish ishlab chiqarish hajmining kengayishiga va investitsion faollikning ortishiga xizmat qiladi. Haddan tashqari yuqori soliq yuki esa iqtisodiy faollikning pasayishiga olib kelishi mumkin [4].

4. Investitsion rag'batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish Strategik tarmoqlar va innovatsion loyihalar uchun soliq preferensiyalarini qo'llash hududlarda sanoat salohiyatining oshishiga hamda yangi texnologiyalarni joriy etishga xizmat qiladi.

5. Soliq tizimining shaffofligini ta'minlash Soliq organlari faoliyatida ochiqlik va institutsional ishonchni mustahkamlash soliq intizomini oshirish bilan bir qatorda biznes muhitining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq tizimini isloh qilish, elektron soliq xizmatlarini kengaytirish hamda investorlarga qulay fiskal mexanizmlarni yaratish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, hududlar iqtisodiy salohiyatini oshirishda samarali soliq siyosati va zamonaviy soliq ma'murchiligini takomillashtirish muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Soliq tizimini raqamlashtirish, differensial fiskal mexanizmlarni qo'llash hamda investitsion rag'batlantirish vositalarini rivojlantirish hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, soliq siyosatini hududlar kesimida optimallashtirish va institutsional boshqaruv samaradorligini oshirish iqtisodiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] International Monetary Fund. Fiscal Policy and Regional Economic Development. Washington DC, 2021.
- [2] World Bank. Tax Policy for Sustainable Development. Washington DC, 2020.
- [3] Organisation for Economic Co-operation and Development. Tax Administration and Regional Growth. Paris, 2019.
- [4] Jo'rayev A., Toshmatov Sh. Soliq siyosati va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent, 2022.
- [5] O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi hamda soliq ma'murchiligini takomillashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar

“YASHIL IQTISODIYOT TAMOIYILLARI ASOSIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI”

Xasanova Naimaxon Akmal qizi

Namangan davlat universiteti magistranti

naimaxasanova1@gmail.com

Orcid: 0009-0003-6976-5351

Annotatsiya. Mazkur tezisda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatidagi ahamiyati, ekologik barqaror ishlab chiqarish mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda raqobatbardoshlikni oshirishdagi institutsional omillar tahlil qilingan. Shuningdek, resurs tejamkor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va ekologik menejment tizimlarini joriy etish orqali tadbirkorlik subyektlarining bozor ustunligini mustahkamlash masalalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, raqobatbardoshlik, ekologik innovatsiyalar, barqaror rivojlanish, resurs tejamkorligi.
Kirish.

So'nggi yillarda global iqtisodiyotda ekologik muammolarning keskinlashuvi va tabiiy resurslardan foydalanish darajasining ortib borishi iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu nuqtai nazardan, "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi iqtisodiy o'sish bilan ekologik barqarorlikni uyg'unlashtiruvchi zamonaviy rivojlanish modeli sifatida e'tirof etilmoqda [1].

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning eng moslashuvchan bo'g'ini sifatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tez tatbiq etish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish tadbirkorlik subyektlarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi [2].

Asosiy qism. Yashil iqtisodiyot - bu iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan bir qatorda ekologik xavflarni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda aholining ijtimoiy farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy tizimdir [3].

Kichik biznes subyektlari uchun yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish quyidagi ustunliklarni yuzaga keltiradi:

Xususan, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish mahsulot tannarxining pasayishiga hamda korxonaning moliyaviy barqarorligi oshishiga

xizmat qiladi. Shu bilan birga, ekologik sertifikatlash tizimidan foydalanish eksport salohiyatini kengaytiradi va iste'molchilar ishonchini mustahkamlaydi [4].

Bugungi kunda ko'plab davlatlarda kichik biznesni yashil transformatsiya asosida rivojlantirish maqsadida "yashil kreditlar", ekologik subsidiyalar va soliq imtiyozlari joriy qilinmoqda. Bu esa tadbirkorlik faoliyatining innovatsion rivojlanishini rag'batlantirmoqda [5].

O'zbekiston iqtisodiyotida ham yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida kichik biznes subyektlarini ekologik innovatsiyalar asosida qo'llab-quvvatlash mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Ayniqsa, quyosh energiyasi texnologiyalarini joriy qilish, chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish hamda ekologik ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot tamoyillaridan foydalanish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda barqaror rivojlanishni ham ta'minlaydi. Shu bois, mamlakat iqtisodiyotida yashil tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] United Nations Environment Programme. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP, 2011.
- [2] World Bank. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. Washington DC, 2012.
- [3] Organisation for Economic Co-operation and Development. Green Growth Strategy. Paris, 2017.
- [4] Vahobov A., Xajibakiyev Sh. Barqaror iqtisodiy rivojlanish va yashil iqtisodiyot tamoyillari. – Toshkent, 2022.
- [5] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yashil iqtisodiyotga oid strategik qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari.

UDK 005.32:331.108.43

Rahbar hodimlarni boshqaruv faoliyatida mobing texnologiyalaridan foydalanishning salbiy jihatlari

Maxmudov Tohirjon Olimjonovich

NamDTU "Marketing" kafedrasini mudiri, PhD., dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada rahbarlar tomonidan xodimlarni boshqarish jarayonida mobing (tizimli psixologik zo'ravonlik) usullaridan foydalanishning salbiy oqibatlarini ilmiy, huquqiy va iqtisodiy jihatdan tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – mobingni boshqaruv „texnologiyasi“ yoki motivatsiya

vositasi deb qabul qilishning xavfliligini asoslash, uning xodimlar psixofiziologik holati, tashkilot samaradorligi va korporativ madaniyatga uzluksiz ta'sirini ochib berishdir.

Kalit so'zlar: mobing, psixologik zo'ravonlik, boshqaruv etikasi, psixologik xavfsizlik, kadr aylanmasi, tashkilot madaniyati, mehnat huquqi, burnout sindromi.

Zamonaviy menejment nazariyasi va amaliyotida rahbariyatning xodimlarga nisbatan qo'llaydigan uslub va vositalari tashkilot samaradorligi, jamoa muhiti va inson kapitalining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda ba'zi rahbarlar o'z boshqaruv faoliyatida nafaqat ochiq ko'rsatmalar yoki rag'batlantirish, balki yashirin psixologik bosim, tizimli kamsitish va ijtimoiy izolatsiya kabi amaliyotlardan foydalanishga intilmoqda. Ko'pincha bu jarayon noto'g'ri tushunib, „mobing texnologiyalari“ deb ataladi. Biroq, ilmiy va huquqiy nuqtai nazardan mobing hech qanday „texnologiya“ yoki ruxsat etilgan boshqaruv metodi emas. Bu – hokimiyatni suiiste'mol qilish, psixologik zo'ravonlik va mehnat munosabatlarini buzuvchi destruktiv hodisa[1].

“Mobing” atamasi-dastlab zoologiya sohasida hayvonlar guruhidagi tajovuzkor xatti-harakatlarni tavsiflash uchun ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik shved psixologi Xaynts Leymann (Heinz Leymann) tomonidan ish joyidagi tizimli psixologik zo'ravonlikni ifodalash uchun ilmiy muomilaga kiritildi. Leymann mobingni „bitta yoki bir nechta shaxslar tomonidan ma'lum bir xodimga nisbatan uzoq muddat (odatda 6 oydan ortiq) davom etadigan, takrorlanuvchi, maqsadli psixologik bosim va kamsitish“ deb ta'riflaydi[2].

Menejment kontekstida mobing rahbar tomonidan qo'llanilganda, bu oddiy intizomiy chora yoki qattiq talab emas, balki hokimiyatning asimmetrik taqsimoti asosida qurilgan psixologik manipulyatsiya hisoblanadi. Rahbar mobingni “nazorat usuli”, “motivatsiya vositasi” yoki „jamoatartibini saqlash texnologiyasi” deb adashtirishi mumkin. Ammo bu yondashuvning ilmiy asosi yo'q. Zamonaviy organizatsion psixologiya dalil qiladiki, qo'rquv asosidagi boshqaruv faqat qisqa muddatli itoatkorlikni ta'minlaydi, uzoq muddatda esa ishonch, ijodkorlik va sadoqatni yo'qotadi[3].

Mobingning boshqa salbiy ta'sirlardan farqi uning tizimlilik va davomiyligidadir. Bitta qo'pol so'z yoki adolatsiz baho – bu alohida xato; mobing esa–ma'lum bir strategiya asosida takrorlanuvchi, ko'pincha yashirin shaklda amalga oshiriladigan jarayon. Rahbar buni rasmiy me'yoriy hujjatlarga asoslanmagan holda, subyektiv mezonlar orqali, xodimning obro'sini, professional ishonchini yoki ijtimoiy aloqalarini zaiflashtirish maqsadida qo'llaydi[4].

Mobingning tashkilotda ish samaradorligi va moliyaviy yo'qotishlarga judaham salbiy tasirlari mavjud. Bazi rahbarlar mobingni ish faoliyatiga “tartib o'rnatish” yoki samaradorlikni oshirish yo'li sifatida qaraydi. Aslida unday emas mobing tashkilot yoki korxonaga quyidagi iqtisodiy zararlar keltiradi.

Qo'rquv asosida ishlaydigan xodim faqat minimal talablarni bajaradi. U xato qilishdan qo'rqib, yangi usullarni sinab ko'rmaydi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishdan qochadi. Natijada, tashkilot innovatsiyadan, tezkor qaror qabul qilishdan va moslashuvchanlikdan mahrum bo'ladi.

Mobing muhitida ishlaydigan xodimlar 2–3 baravar tezroq ish topishga harakat qiladi. Har bir xodimning ketishi tashkilotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri (qidirish, saralash, o‘qitish, moslashtirish) va bilvosita (bilim yo‘qotilishi, loyihalar kechikishi, mijozlar ishonchining pasayishi) xarajatlar keltiradi. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, bir mutaxassisning almashinish xarajati uning yillik maoshining 50–200% ini tashkil etadi.

Ko‘plab mamlakatlarda ish joyidagi psixologik zo‘ravonlik mehnat qonunchiligi doirasida ta‘qiqlangan yoki qisman tartibga solingan. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 9-moddasida „ish beruvchi xodimning shaxsiy huquqlari, sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi“ belgilangan. Mobing holatlari tekshiruv, jarima yoki sud jarayonlariga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, JSST va Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) tomonidan tasdiqlangan 190-sonli Konvensiya (2019) ish joyidagi zo‘ravonlik va tahqirlashni global mehnat xavfi sifatida tan oladi[6].

Mobingdan foydalanish tashkilot uchun huquqiy jihatdan havfli amaliyotdir. Tashkilotlar bunday holatlarning oldini olish uchun quyidagi tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

Tashkilot ichki me‘yoriy hujjatlarida psixologik zo‘ravonlik, kamsitish va mobing tushunchalari aniq belgilanishi, shikoyat berish tartibi, himoya mexanizmlari va javobgarlik tizimi shaffof ko‘rsatilishi kerak. O‘zbekiston Mehnat kodeksining 9, 10, 220-moddalari va „Korporativ etika qoidalari“ namunalari asosida ichki siyosat ishlab chiqilishi mumkin[7]. Rahbar tomonidan amalga oshirilgan mobing holatlarini aniqlash uchun HR bo‘limi, etika qo‘mitasi yoki tashqi ekspertlar ishtirokida mustaqil tekshiruv mexanizmi yaratilishi zarur. Shikoyat berish anonim yoki maxfiy bo‘lishi, qasos olish (retaliation) ta‘qiqlanishi va har bir holat hujjatlashtirilishi shart.

Boshqaruv lavozimlariga tayinlashda faqat texnik yoki iqtisodiy ko‘nikmalar emas, balki emotsional intellekt, ziddiyatlarni hal qilish, gerilishli vaziyatlarda o‘zini tutish va jamoa psixologiyasini tushunish qobiliyatlari baholanishi kerak. Muntazam treninglar, mentoring va rahbariyatni rivojlantirish dasturlari mobing xavfini kamaytiradi.

Mobingdan voz kechish faqat qoidalar bilan emas, balki qadriyatlar bilan amalga oshadi. Tashkilot „nazorat“ o‘rniga „ishonch“, „qo‘rquv“ o‘rniga „rag‘bat“, „hokimiyat“ o‘rniga „hamkorlik“ tamoyillariga asoslangan yetakchilik modeliga o‘tishi lozim. Bu jarayon vaqt talab qiladi, ammo uzoq muddatda barqaror rivojlanishning asosidir[8].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki “Mobing texnologiyalari” atamasi o‘zida katta paradoksni aks ettiradi: mobing hech qanday ilmiy asosga ega bo‘lmagan, inson qadr-qimmatini kamsituvchi va tashkilot resurslarini yo‘qotuvchi destruktiv amaliyotdir. Rahbar tomonidan xodimlarni boshqarishda mobing usullaridan foydalanish qisqa muddatli itoatkorlikni ta‘minlashi mumkin bo‘lsada, uzoq muddatda psixologik travma, kasbiy kuyish, kadrlar qo‘nimsizligi, innovatsiyalar pasayishi, huquqiy xavflar va iqtisodiy yo‘qotishlarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy menejment mobingni „texnologiya“ emas, balki boshqaruv madaniyatining buzilganligi belgisi sifatida baholaydi. Samarali va barqaror tashkilotlar qo‘rquv emas, balki ishonch; nazorat emas, balki mas’uliyat; yashirin bosim emas, balki ochiq muloqot tamoyillariga asoslanadi. O‘zbekiston va mintaqaviy mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish uchun rahbarlarning axloqiy yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish, psixologik xavfsizlik muhitini shakllantirish va mobing holatlarini tizimli oldini olish mexanizmlarini joriy etish dolzarb vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Edmondson, A. C. (2018). The fearless organization: Pursuing psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth. Wiley.
2. Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>
3. Leymann H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. Violence and Victims, 5(2), 119–126
4. Namie G., & Namie R. (2009). The Bully-Free Workplace: Stop Jerks, Weasels, and Snakes From Killing Your Organization. Wiley.
5. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi Korporativ etika va ish joyidagi xavfsizlik bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. 2023 yil
6. Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT). (2019). 190-sonli Konvensiya: Ish joyidagi zo‘ravonlik va tahqirlashni tugatish. Jeneva.
7. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (2022). Toshkent.
8. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. (2023). Korporativ etika va ish joyidagi xavfsizlik bo‘yicha uslubiy qo‘llanma.

IQTISODIYOTNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MENEJMENTNING IFODASI

Xamraqulov Akromjon Adaxamjon o‘g‘li

TDIU “Iqtisodiyot nazariyasi”

kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish jarayonida zamonaviy menejment yondashuvlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Innovatsion menejmentning asosiy tamoyillari, raqamli texnologiyalarning boshqaruv jarayonlariga ta’siri va strategik menejment usullarining samaradorligi muhokama qilinadi.

Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim xizmatlari sohasining rivojlanishini baholash zarurati va uning natijalari yoritilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali xizmatlar sohasining rivojlanishini samarali baholash yuzasidan xulosalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Iqtisodiy rivojlanish, innovatsion menejment, raqamli transformatsiya, strategik boshqaruv, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, texnologiya, ta’lim, xizmat, xizmatlar sohasi, baholash.

Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida «pedagogika, didaktika, amaliy pedagogik psixologiya, metodika kabi fanlarga alohida e'tibor qaratgan holda, o'quv materiallarini va pedagogik baholashni ishlab chiqish orqali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish»[1] kabi vazifalar belgilangan. Bu esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini boshqarish tizimini, uning amaliy komponentlariga TQM (Total Quality Management) konsepsiyasi tamoyillarini qo'llashga oid ilmiy-uslubiy ta'minotini takomillashtirishni taqozo etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy xalqaro talablar darajasida sifatli mutaxassislar tayyorlash ularda ta'lim sifatini boshqarish tizimini qayta tashkil etish, sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish borasida motivatsiyasini kuchaytirish, boshqaruvning strategik rejalashtirishga asoslangan yangi tamoyillarini hamda yalpi sifat boshqaruvi tizimini joriy etish vazifalarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Sifat tushunchasi yangi mazmun kashf etib, sifatga oid boshqaruv global xarakter kasb etib bormoqda.

Ushbu sharoitlarda sifat kategoriyasi evolyutsiyasi, uning invariantlik xususiyati, ko'p o'lchovli va ko'p aspektli mazmuni borasida ilmiy fikr-mulohazalarga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Sifat falsafiy kategoriya sifatida dastlab qadimgi grek faylasufi Aristotel (eramizdan oldingi 384-322 yillar) tomonidan talqin etilgan. Uning fikricha, sifat bu na faqat xaridor ko'z o'ngida paydo bo'ladigan, balki borliqda o'z-o'zidan mavjud narsalarni anglatadi. XIX asrda nemis faylasufi Hegel tomonidan sifatga quyidagicha ta'rif berilgan: «Sifat bu birinchi navbatda borliq bilan aynan bir xil ma'lumlikdir, shuning uchun nimadir o'z sifatini yo'qotsa, u o'z borlig'ini yo'qotadi» [1].

Boshqacha aytganda, obyekt faqat sifat tufayli o'z individual mazmuniga ega bo'lib, barqarorlik va ma'lumlilik kashf etadi. Shunday qilib, falsafa fanida «sifat» xususiyat kategoriyasi orqali ochib beriladi.

Ekspertlar fikrlari bo'yicha, ushbu yondashuvdan foydalanganda, sifatni aniqlashning bir muncha mos ta'rifi sifatning maqsad va transformatsiyalari (talabning o'zgarish jarayoni) sifatiga mosligini anglatadi.

Tadqiqotchilar Xarvey va Grinlar oliy ta'limda sifat tizimiga beshta yondashuvlarni ko'rib chiqishadi. Ular uchun sifat-bu «chiqish»da ijobiy natijalarga yo'naltirilgan maxsus jarayon; ta'lim jarayoni doirasida takomillashtirish; maqsadlarning iste'molchilar talablari va kutishlariga mosligi; kapital qo'yilmalar natijasi; talabalar yoki yangi bilimlarni rivojlantirish uchun taqdim etilayotgan imkoniyatlarning takomillashtirish borasidagi o'zgarishlarga moslashishi. Ta'lim sifati avvalo, davlat ta'lim standartlarining bajarilish sifatiga, jamiyat va iste'molchilar tomonidan qo'yilgan talablarga, OTM maqsadlari, me'yorlari, yaratilgan shart-sharoitlar, ta'lim jarayoni va yakuniy natijalar sifatiga bog'liq. Ta'limda sifatni boshqarish tizimi quyidagi tamoyillarga asoslanadi [1]:

1. ta'limga bo'lgan talablarni ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlari va xalqaro standartlarni hisobga olgan holda anglash;
2. iste'molchiga mo'ljal olish, mehnat bozoridagi keskin raqobat boshqarish tizimidan safarbarlik va dinamiklikni talab etadi;

3. monitoring natijalarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini doimiy takomillashtirib borish.

Ta'lim sifati ta'lim jarayoni natijadorligi va ahvoli, uning jamiyat va davlat talablariga mosligini belgilovchi, shaxsning fuqarolik, maishiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi ijtimoiy integral kategoriya sifatida talqin etiladi.

O'zbekistonda ta'lim xizmatlari bozorida ishtirok etayotgan ta'lim muassasalarining marketing bo'limlari hamda marketing tadqiqotlarini o'tkazishga ixtisoslashgan marketing tadqiqotlariada statistik tahlilning ahamiyati juda kata. Marketigda strategiyalarni belgilashda statistik tahlilning umumlashtirish metodidan foydalaniladi. Strategiyalarni belgilashda o'rganilayotgan ob'yekt yoki iqtisodiy jarayon haqida yahlit va aniq xulosaga kelish uchunu tahlil qilinadi va barcha xulosalar umumlashtiriladi. Tahlil bor joyda umumlashtirish, umumlashtirish uchun esa tahlil qilish kerak. Shu tufayli ushbu kategoriylar bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikda qaraladi va marketing strategiyalarni belgilashda statistik usullardan bevosita foydalaniladi (1-jadval) [4].

Yuqoridagi 1-jadvaldan yaqqol ko'rish mumkinki universitet ta'lim xizmatlari bozoriga yaqinda kirib kelishiga qaramay hozirgi kunda xususiy universitetlar yetakchiligi bo'yicha o'ziga munosib o'rin egallamoqda. Hozirgi kunda bu universitetda 15 ta yo'nalish bo'yicha jami talabalar soni 27131 tani tashkil qilmoqda. Lekin statistik tahlilar shuni ko'rsatmoqdaki, 1- yil 15 ta yo'nalish bo'yicha talabalar soni jami 69 tani tashkil qilgan bo'lsa, 2-yilga kelib bu ko'rsatkich 1905 tani tashkil qilib, 1836 nafar talabaga ko'paygan. Ammo 3-yilga kelib 1-bosqich kunduzgi bo'linga talaba bo'lganlar soni 626 tani tashkil qilib, bu ko'rsatkich 2-yilga nisbatan 1279 ta kam talaba jalb qilingan.

1-jadval. Ta'lim xizmatlari bozori

BAKALAVRIAT (KUNDUZGI)	Kunduzgi kurslar				% o'zgarish	1-va 2-kurs farqi
	3-kur	2-kurs	1-kurs	jami		
1.Kompyuter injiniringi (Mult tex)	0	24	0	24	-100%	-24
2.Pedagogika	0	0	33	33	100%	33
3.Pedagogika va psixologiya	0	341	0	341	-100%	-341
4.Maktabgacha ta'lim	0	29	18	47	-38%	-11
5.Boshlang'ich ta'lim	0	221	118	339	-47%	-103
6.Matematika va informatika	0	46	25	71	-46%	-21
7.Tarix	0	98	34	132	-65%	-64
8.O'zbek tili va adabiyoti	0	140	99	239	-29%	-41
9.Xorijiy til va adabiyoti (Tillar bo'yicha)	0	222	123	345	-45%	-99
10.Iqtisodiyot (tarmoq va sohalar bo'yicha)	34	158	44	236	-72%	-114
11.Buxgalter hisobi va audit(tarmoq bo'yicha)	10	81	9	100	-89%	-72
12.Moliya va moliyaviy texnologiyalar	15	90	22	127	-76%	-68
13.Bank ishi va auditi	10	220	53	283	-76%	-167
14.Kompyuter injiniringi (Axborot xavf)	0	119	22	141	-82%	-97
15. Kompyuter injiniringi ("Komp injiniri")	0	116	26	142	-78%	-90
JAMI	69	1905	626	2600	-67%	-1279

Manba. www.stat.uz

Universitetda ochilgan 15 ta yo'nalish ichida talab yuqori bo'lgan yo'nalishlar uchligida 1-o'rinda jami 345 talaba bo'lgan 'Xorijiy til va adabiyoti' egallagan. 2-o'rinda esa jami 341 ta talabasi bo'lgan 'Pedagogika va psixologiya' yo'nalishi egallamoqda. 3- o'rinda esa jami 339 ta talabasi bo'lgan 'Boshlang'ich ta'lim' yo'nalishi egallamoqda.

Jamiyatning mavjud taraqqiyoti ta'lim muassasalari rahbarlarining kasbiy mahoratlarini oshirish zarurligini ko'rsatmoqda. Zero, rahbarlarning kasbiy mahoratlari ta'lim muassasalarida ijtimoiy talablarga muvofiq xamqorlikdagi faoliyatni tashkil etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Boshqarish har qanday jamiyatga, hayotning barcha sohalariga xos bo'lib, asosiy maqsad fuqarolarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini tobora to'la qondirish uchun ishlab chiqarishni, barcha ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat. Ta'lim sifatini boshqarish tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha tavsiflarga ega. Masalan, bir guruh tadqiqotchilar ta'lim sifatini boshqarish tushunchasini ta'lim jarayoniga dixotomik, ya'ni ijobiy yoki salbiy tarzda ta'sir etuvchi boshqaruv faoliyati mahsuloti sifatida talqin etadilar. Boshqa bir tadqiqotlarda ushbu tushunchaga ta'lim jarayoni shartsharoitlari sifatini, uning amalga oshirilishi va natijalarini loyihalash, qo'llab-quvvatlashni ta'minlash deb ta'rif beriladi. Uchinchi guruh manbalarda ta'lim sifatini boshqarish ta'lim jarayoni sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan ta'lim natijalari orqali izohlanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki raqamli marketingda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni kengaytirish mijozlar bilan 24/7 bolgan aloqani o'rnatishning avtomatlashtirilgan tizimini ishlab chiqish va ularning ma'lumotlarini yig'ib ularni potensial mijozlarga aylantirishdan iborat. Chunki raqamli marketing yordamida kengroq auditoriyaga ega bo'lish mumkin, ma'lumotlarni qisqa vaqt mobaynida maqsadli auditoriyaga yetkazish mumkin, boshqa strategiyalarga qaraganda arzonroq reklama, mijozlarga ko'proq ta'sir o'tkazish mumkin va ta'sir samaradorligini analitik kuzatib borib ularni tahlil qilish imkoniyati mavjud. Hozirgi kunda jadal rivojlanayotgan marketing 5.0 konsepsiyasi ya'ni 'Texnologiya va sun'iy intellekt'ni jadal rivojlantirish va uni oly ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini oshirishdagi o'rnini kuchaytirish.

Ta'lim sifatini biz ta'lim jarayoni, oliy ta'lim muassasalarida sifatli ta'lim olish uchun yaratilgan shart-sharoitlar va natijalar sifati uchburchagi ko'rinishida talqin etamiz. Yuqoridagilarni umumlashtirish jarayonida ta'kidlash mumkinki, «sifat» – bu murakkab falsafiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ayni paytda tizimli kategoriya bo'lib, standartlashtirish bilan dialektik bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1.Y.Turganov, A.Qo'shmurodov. Sifat, ta'lim sifati, ta'lim sifatini boshqarish tushunchalarining ilmiy-pedagogik talqini. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2992-9024 (online) 2024, №4 (2)

2. Begimkulov U.SH. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dok. ... diss. - T.: 2007. - 305 b.

3. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – T., 2015.

4. www.stat.uz

THE ROLE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

S.H. Rahmonov, Z.O. Abduraxmanova

Namangan State Technical University

e-mail: rahmonos@700gmail.com

phone number: +998993692850

Namangan State Technical University teacher

phone number: +9989938356600

Abstract. This article examines the emergence of free economic zones in countries around the world, analyzes their developmental status in Uzbekistan, and evaluates their role in the national economy. Furthermore, recommendations and proposals aimed at improving the efficiency and further development of special economic zones are presented.

Keywords. special economic zones, free economic zones, special scientific and technological zones, tourist and recreational zones, free trade zones, special industrial zones.

Annotatsiya. Maqolada dunyo mamlakatlarida erkin iqtisodiy zonalarni vujudga kelishi, O'zbekistonda rivojlanish holati, iqtisodiyotdagi o'rni tahlil etilgan. Ularning faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: maxsus iqtisodiy zonalar, erkin iqtisodiy zonalar, maxsus ilmiy-texnologik zonalar, turistik-rekreasion zonalar, erkin savdo zonalari, maxsus sanoat zonalari.

Аннотация. В статье анализируется возникновение Свободных экономических зон в странах мира, состояние развития в Узбекистане, их роль в экономике. Даны рекомендации и рекомендации по совершенствованию их деятельности и развитию.

Ключевые слова: особые экономические зоны, свободные экономические зоны, специальные научно-технологические зоны, туристско-рекреационные зоны, зоны свободной торговли, специальные промышленные зоны.

Special economic zones represent one of the modern forms of economic management that emerged in the international arena during the late 1950s and early 1960s. By the mid-1970s, they had become widely popular across the global economy. Initially, such zones were established in industrially developed countries including the United States, Japan, Germany, and the United Kingdom, and later expanded to countries such as Poland, Hungary, and Bulgaria. According to international experience, free economic zones were primarily created in river and

seaport areas, international airports, locations near railway and highway networks, tourism centers, and industrial hubs.

The concept of a free economic zone was first officially defined in the Kyoto Convention of May 18, 1973. According to the convention, a free economic zone refers to a designated part of a country where goods may be imported and exported without customs duties and tax restrictions.

The Law of the Republic of Uzbekistan “On Special Economic Zones” defines a special economic zone as follows: a specially designated territory with clearly established boundaries and a special legal regime created for the purpose of attracting foreign and domestic investment, advanced technologies, and modern management practices in order to ensure accelerated socio-economic development of the respective region.

Special economic zones may be established in the following forms:

- Free economic zones;
- Special scientific and technological zones;
- Tourist and recreational zones;
- Free trade zones;
- Special industrial zones.

As of January 1, 2025, there are 27 special economic zones (SEZs) operating in the Republic of Uzbekistan, with a total of 1,071 participants. In addition, the country has 416 small industrial zones (SIZs) with 3,331 participants, 434 clusters with 456 participants, and 23 technoparks comprising 2,637 participants.

Regions	Total		Sez		Siz		Technopark		Cluster	
Years	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Republic of Uzbekistan	809	900	21	27	328	416	23	23	437	434
Republic of Karakalpakstan	79	80	2	3	14	16	1	1	62	60
Andijan	56	62	1	3	17	20	1	1	37	38
Bukhara	64	80	2	3	23	32	2	2	37	43
Jizzakh	55	57	2	2	22	24	1	1	30	30
Kashkadarya	59	65	—	2	27	32	1	1	31	30
Navoi	62	55	1	1	14	13	1	1	46	40
Namangan	76	76	2	2	44	42	1	1	29	31
Samarkand	78	72	1	1	38	39	1	1	38	31
Surkhandarya	76	83	2	2	31	41	1	1	42	39
Syrdarya	39	41	2	2	14	15	1	1	22	23

Regions	Total		Sez		Siz		Technopark		Cluster	
Tashkent Region	46	79	4	4	20	47	2	2	20	26
Fergana	49	78	1	1	37	64	1	1	10	12
Khorezm	59	60	1	1	19	23	6	6	33	30
Tashkent City	11	12	—	—	8	8	3	3	—	1

In 2024, these entities produced industrial goods worth 97,229.5 billion UZS, achieving a growth rate of 1.22 times compared to 2023. In particular, production growth amounted to 1.17 times in SEZs, 1.61 times in SIZs, 1.52 times in technoparks, and 1.14 times in clusters.

Of the total industrial output produced:

- 44,182.5 billion UZS (45.4%) accounted for SEZs;
- 15,294.3 billion UZS (15.7%) accounted for SIZs;
- 1,379.9 billion UZS (1.4%) accounted for technoparks;
- 36,372.6 billion UZS (37.4%) accounted for clusters.

Compared to 2023, the overall volume of industrial production increased by 17.0%.

The volume of investments in fixed capital financed from all sources amounted to:

- 16,511.5 billion UZS in SEZs;
- 2,139.7 billion UZS in SIZs;
- 538.0 billion UZS in technoparks;
- 3,677.8 billion UZS in clusters.

The amount of profit before income tax amounted to:

- 1,745.5 billion UZS in SEZs;
- 659.3 billion UZS in SIZs;
- 5,364.9 billion UZS in technoparks;
- negative 612.6 billion UZS in clusters.

The above analysis demonstrates that, as a result of the establishment of special economic zones in the republic and the improvement of their regulatory and legal framework, the number and economic performance of special economic zones, including small industrial zones, clusters, and technoparks, have been steadily improving.

The establishment of special economic zones primarily creates favorable conditions for entrepreneurs. Owing to integrated infrastructure and convenient communications, industrial development in the country is accelerating. Numerous projects have been implemented within these zones, resulting in the creation of a significant number of new jobs.

In order to improve the effectiveness of state regulation of special economic zones and to make sound managerial decisions regarding their operation and development, it is necessary to develop unified integral criteria for the comprehensive assessment of the activities of free economic zones and small

industrial zones. This, in turn, will contribute to increasing the volume of investments in the country, ensuring employment for the population, and strengthening the development of the economy as a primary structural component of national economic growth.

References:

1. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Kyoto Convention), [May 18, 1973.]
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Special Economic Zones," National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan, [21.04.2021]
3. Ismailova N.S., Shagazatov U.U. World Economy and International Economic Relations. Textbook. Tashkent: IQTISODIYOT Publishing House, [2019. 244 p.]

UDK. 334.021.1

YIRIK XALQARO KOMPANIYALAR KORPORATIV BOSHQARUV MODELLARI VA TAJRIBALARI

Xudayberdiyeva Nargiza, Xaydaraliyev Abdulaziz

Namangan davlat universiteti

Menejment kafedrası v.b.dosent (PhD)

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan asosiy korporativ boshqaruv modellari - Anglo-Sakson, Germaniya (Reyn), Yaponiya (Keiretsu) va Osiyo oilaviy boshqaruv tizimlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu modellarning nazariy asoslari, boshqaruv mexanizmlari, kengash tuzilmalari, manfaatdor tomonlar bilan munosabatlari hamda iqtisodiy samaradorlikka ta'siri o'rganilgan. Apple, Volkswagen, Toyota, Samsung, Unilever va Singapore Airlines kompaniyalari misolida korporativ boshqaruvning amaliy jihatlari tahlil qilinib, ESG tamoyillarining zamonaviy boshqaruvdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, stakeholder modeli, Anglo-Sakson modeli, Reyn modeli, Keiretsu, oilaviy boshqaruv, ESG, aksiyadorlar manfaatlari, kengash mustaqilligi, institutsional investorlar, shaffoflik, korporativ barqarorlik, xususiylashtirish, davlat-xususiy sheriklik.

Kirish. Globallashuv jarayonida yirik xalqaro kompaniyalar samarali korporativ boshqaruv tizimini shakllantirishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Korporativ boshqaruv (corporate governance) - kompaniyaning nazorat qilinishi, yo'naltirilishi va javobgarlik mexanizmlari majmuasini anglatib, uning uzoq muddatli barqarorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

World Economic Forum (2024) ma'lumotlariga ko'ra, yaxshi korporativ boshqaruv modellari joriy etilgan kompaniyalar kapital tannarxini o'rtacha 10–12% ga kamaytirgan va investorlar ishonchini sezilarli darajada oshirgan. OECD tomonidan 49 mamlakat qamrab olingan tadqiqot (2023) esa korporativ boshqaruv sifati va kompaniya qiymati o'rtasidagi musbat korrelyatsiyani ($r = 0,71$) aniqlagan.

Asosiy qism

AQSh, Buyuk Britaniya va Avstraliyada keng tarqalgan model aksiyadorlar manfaatini ustivor qo'yadi. Asosiy tamoyil - aksiyador qiymatini (shareholder value) maksimallashtirish. Jensen va Meckling (1976) tomonidan ishlab chiqilgan agentlik nazariyasiga asoslangan bu yondashuv, bir palatali (unitary) kengash tuzilmasiga tayanadi va tashqi bozor nazoratini - M&A (birlashtirish va qo'shib olish) mexanizmlarini - asosiy intizom vositasi sifatida ko'radi.

BlackRock, Apple, Microsoft kabi mega-kompaniyalar ushbu modelning yorqin vakillari hisoblanadi. Apple kompaniyasida 2023-yil holatiga ko'ra kengashning 73% mustaqil direktorlardan iborat bo'lib, CEO Tim Cook umumiy sarf-xarajatlarning atigi 0,3% ini tashkil etuvchi ish haqi oldida 99 mln dollarlik bonus olganida aksiyadorlarning 64% ovoz berishi orqali tasdiqlagan. Bu holat agentlik muammosi (agency problem) ning hali to'liq hal etilmaganligini ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, S&P 500 kompaniyalarida CEO almashinuvi o'rtacha 5 yilda bir marta sodir bo'ladi - bu qisqa muddatli yo'nalishning (short-termism) tipik ko'rinishi bo'lib, strategik investitsiyalar hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin[1].

Germaniya, Niderlandiya va Skandinaviya mamlakatlarida hukmronlik qiluvchi ushbu model korporativ boshqaruvni faqat aksiyadorlarga emas, barcha manfaatdor tomonlarga - xodimlar, yetkazib beruvchilar, mahalliy jamoa - javobgar sifatida ko'radi. Freemanning manfaatdor tomonlar nazariyasi bu yondashuvning asosiy intellektual manbasidir[2].

Ikki palatali kengash tuzilmasi (Aufsichtsrat + Vorstand) modelning arxitekturaviy o'ziga xosligidir. Germaniya Birgalik Boshqaruv To'g'risidagi Qonuni 2000 dan ortiq xodimga ega kompaniyalarda kengash o'rinlarining 50% ini xodim vakillariga ajratishni majburiy qiladi. Volkswagen, Siemens, BASF ushbu modelning amaliy ko'rinishlaridir. Volkswagen kengashida 20 a'zodan 10 tasi xodim vakillari - shu jumladan IG Metall kasaba uyushmasi rahbariyati - hisoblanadi[3].

McKinsey Global Institute (2023) tadqiqotiga ko'ra, German modeliga asoslangan kompaniyalar inqiroz davrlarida (2008-2009, 2020) xodimlarni qisqartirishga kamroq murojaat qilgan va bu uzoq muddatli samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Germaniya ishlab chiqarish sektorida mehnat unumdorligi 2000–2023 yillar oralig'ida 43% ga oshgan[6].

Yaponiyaning o'ziga xos korporativ tizimi - keiretsu - o'zaro bog'liq kompaniyalar guruhi va ularni moliyalashtiruvchi asosiy bank atrofida tashkil topgan. Toyota–Mitsui, Sony–Sumitomo kabi aloqalar bunga misol. Ichki kross-aksiyadorlik va uzoq muddatli munosabatlar modelning poydevori hisoblanadi.

Biroq bu model shaffoflik muammolari tufayli tanqidga uchragan. Japan's Financial Services Agency (FSA) 2015-yilgi islohotlari natijasida Tokyo Stock Exchange kompaniyalari mustaqil direktorlar sonini ikki baravarga oshirdi. Stewardship Kodeksi (2014) va Korporativ Boshqaruv Kodeksi (2015) joriy etilishi Yaponiya modelini qisman gibriddlashtirdi - bugungi Toyota kengashida 2024-yil holatiga ko'ra 4 ta xorijiy mustaqil direktor mavjud.

Janubiy Koreya chaebollari (Samsung, Hyundai), Hindiston konglomeratlari (Tata, Reliance) va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Li Ka-shing guruhi, Salim

Group) oilaviy boshqaruv modelining namoyandalaridir. Harvard Business Review (2012) tadqiqotiga ko'ra, dunyodagi yirik 500 ta oilaviy kompaniya boshqa shakllarga nisbatan 6,6% yuqori daromad ko'rsatmalar namoyish etgan.

Samsung misolida oilaviy nazorat aniq ko'zga tashlanadi: Lee oilasi kompaniya aksiyalarining 4% ini egallab, ammo murakkab piramidal egalik tuzilmasi orqali korporatsiya ustidan samarali nazoratni saqlaydi. Bu loyiha minority aksiyadorlar uchun potentsial xavf tug'diradi - tuzilmaviy jihatdan, bu 'tunnel effect' hodisasining namunasidir [4].

Quyidagi jadvalda to'rtta asosiy korporativ boshqaruv modelini beshta mezon bo'yicha taqqoslaymiz:

1-jadval

Korporativ boshqaruv modellarining solishtirma tahlili

Model	Asosiy fokus	Kengash tuzilmasi	Xavf profili
Anglo-Sakson	Aksiyadorlar foydalari	Bir palatali kengash	Yuqori risk, yuqori daromad
Germaniya (Reyn)	Barcha manfaatdor tomonlar	Ikki palatali kengash	Uzoq muddatli barqarorlik
Yaponiya (Keiretsu)	Guruh hamjihatlik	Ichki direktorlar	Past shaffoflik xavfi
Oilaviy (Osiyo)	Oila manfaatlari	Oila a'zolari nazorati	Minority aksiyadorlar xavfi

Manba: OECD (2023), La Porta et al. (2000), Shleifer & Vishny (1997) asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadvaldagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, birorta ham model mutlaq ustunlikka ega emas. Anglo-Sakson modeli moliyaviy samaradorlik va kapital jalb qilish borasida raqobatbardosh bo'lsa, German modeli ijtimoiy barqarorlik va xodim sadoqatida ustunlik qiladi. Yaponiya va oilaviy modellar o'zining uzoq muddatli strategik yondashuvi bilan ajralib turadi, lekin shaffoflik muammolariga moyildir.

Xalqaro amaliyotdan samarali tajribalar. Unilever (Niderlandiya/Buyuk Britaniya) Anglo-Sakson va Reyn modellarini birlashtirib, 'Barqaror Yashash Rejasi' (Sustainable Living Plan) ni korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qildi. Natijada 2010–2020 yillar oralig'ida kompaniya daromadi 40% ga o'sdi va Forbes 2022-yilgi reytingida ESG sohasida №1 o'ringa erishdi. Bu holat ESG (Environmental, Social, Governance) mezonlarini boshqaruvga kiritishning amaliy afzalligini ko'rsatadi.

Unilever kengashi tuzilmasi: 14 a'zodan 12 tasi mustaqil direktor, jumladan uchta xotin-qiz rahbar va beshta xorijiy vakil - bu diversifikatsiyalashgan kengashning modelidir. Harvard Law School Forum on Corporate Governance (2023) ushbu yondashuvni 'best practice' deb ta'riflagan.

Singapore Airlines: Davlat-Xususiy Gibrid. Singapore Airlines Temasek Holdings (davlat) 55% ulushi ostida faoliyat yuritib, xususiy aksiyadorlar manfaatlarini ham hisobga oladi. Bu model 'Singapore Inc.' sifatida tanilgan bo'lib, xalqaro raqobatbardoshlik va davlat strategik maqsadlarini muvozanatlashtirishning noyob namunasini ko'rsatadi. 2023-yilda kompaniya Singapore Governance and Transparency Index da birinchi o'rini egallab, dunyo aviakompaniyalari orasida eng yuqori Skytrax reytingiga ega bo'ldi.

Norvegiyadagi Davlat Pensiya Fondi: Institutsional Investor Nazorati. Norvegiyanin Global Pensiya Fondi (1,5 trillion dollar aktivlar) dunyoning 9000 ga yaqin kompaniyasiga investitsiya qilib, faol aksiyador sifatida korporativ boshqaruv standartlarini ko'tarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Fond 2023-yilda 286 kompaniyaning aksiyador yig'ilishlarida rahbariyatga qarshi ovoz berdi - bu institutsional investorlarning korporativ boshqaruvga ta'sirining timsoli.

Enron va Archegos: Zaif Boshqaruvning Oqibatlari. 2001-yilgi Enron skandali (19 milliard dollarlik firibgarlik) va 2021-yilgi Archegos Capital Management qulashi (30 milliard dollarlik yo'qotish) zaif korporativ boshqaruv qanday falokatlar keltirib chiqarishini ko'rsatadigan tarixiy misollardir. Har ikki holatda ham nazorat kengashining mustaqilligi pasayishi, shaffoflikning yo'qligi va xatarlarni boshqarish tizimining sustligi asosiy omil bo'lgan. Bu voqealar Sarbanes-Oxley Act (2002) va Basel III islohotlarini tezlashtirdi.

So'nggi o'n yil ichida ESG mezonlari korporativ boshqaruvning ajralmas qismiga aylandi. BlackRock, Vanguard, State Street kabi institutsional investorlar endi portfel kompaniyalaridan ESG hisobotlarini taqdim etishni talab qilmoqda. Morningstar (2024) ma'lumotlariga ko'ra, global ESG fondlarga joylashtirilgan aktivlar hajmi 35 trillion dollardan oshib ketdi.

Yaponiyadagi "Governance 3.0" islohotlari, Xitoyda Shenzhen-Shanghai birjalari korporativ boshqaruv kodekslarining yangilangan versiyalari va Yevropa Ittifoqining Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD, 2023) - bularning barchasida o'xshash tendentsiya ko'rinmoqda: shaffoflik, xilma-xillik va uzoq muddatli barqarorlik sari intilish.

Xulosa

Amalga oshirilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, korporativ boshqaruvda yagona 'to'g'ri' model mavjud emas. Samarali boshqaruv modeli mamlakat institutsional muhiti, kompaniya tarixi va sanoat xususiyatlariga mos kelishi zarur. Biroq barcha modellar uchun umumiy tamoyillar mavjud:

- ▶ Kengash mustaqilligi va xilma-xilligi (gender, millat, tajriba) kuchli nazorat garovi hisoblanadi.
- ▶ Shaffoflik va oshkora hisobot berish mexanizmlari investorlar ishonchini mustahkamlaydi.
- ▶ Manfaatdor tomonlar (stakeholder) yondashuvi faqat uzoq muddatli barqarorlikni emas, balki kompaniya obro'sini ham ta'minlaydi.
- ▶ ESG integratsiyasi va raqamli texnologiyalar asrida korporativ boshqaruv yangi me'yorlarga moslashishi shart.

O'zbekiston uchun xulosa: O'zbekistonning xususiylashtirish jarayonida korporativ boshqaruvni mustahkamlash borasida German modelining stakeholder yondashuvi va Singapore hibrid modelining tajribasi ayniqsa saboqli bo'lishi mumkin, chunki ikkala model ham davlat-xususiy sektor muvozanatini va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni birlashtirib, samarali boshqaruvni ta'minlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Edmans, A. (2022). *Grow the Pie: How Great Companies Deliver Both Purpose and Profit*. Cambridge University Press.
2. Freeman, R.E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman Publishing.
3. Jensen, M., & Meckling, W. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
4. Johnson, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2000). Tunneling. *American Economic Review*, 90(2), 22–27.
5. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (2000). Investor Protection and Corporate Governance. *Journal of Financial Economics*, 58(1–2), 3–27.
6. McKinsey Global Institute. (2023). *The State of Corporate Governance in Europe: A Longitudinal Analysis*. McKinsey & Company.
7. OECD. (2023). *OECD Principles of Corporate Governance (Revised Edition)*. OECD Publishing, Paris.
8. Shleifer, A., & Vishny, R.W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *Journal of Finance*, 52(2), 737–783.
9. World Economic Forum. (2024). *Global Competitiveness and Corporate Governance Report*. WEF, Geneva.
10. Harvard Law School Forum on Corporate Governance. (2023). *ESG and Long-Term Value Creation*. Harvard University Press.

UDK 331.5:338.46

PLATFORMAGA ASOSLANGAN IQTISODIYOTNING MEHNAT BOZORIGA TA'SIRI: O'ZBEKISTON HUDUDLARI BO'YICHA SO'ROVNOMA TAHLILI

Sobirov Baxtiyor Karimjon o'g'li

Tashkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, Tayanch doktoranti

Turan International University, o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududlari bo'yicha 640 nafar respondentni qamrab olgan so'rovnoma asosida platformaga asoslangan iqtisodiyotning (gig-iqtisodiyot) mintaqaviy mehnat bozoriga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, respondentlarning 45.5 foizi platformali mehnat faoliyati bilan shug'ullanadi, 32 foizi masofaviy yoki moslashuvchan ish rejimida faoliyat yuritadi. Platformali mehnat formallashtirish, daromad barqarorligi va ijtimoiy himoya nuqtai nazaridan jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Kalit so'zlar: platformali iqtisodiyot, gig-mehnat, mehnat bozori, raqamli transformatsiya, hududiy iqtisodiyot, bandlik, O'zbekiston.

Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi mehnat bozorining tuzilishi va faoliyat yuritish shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Platformaga asoslangan iqtisodiyot (platform economy) yoki gig-iqtisodiyot deb ataluvchi bu yangi tizimda ish beruvchilar va ishchilar o'rtasidagi an'anaviy munosabatlar o'rnini raqamli platformalar orqali tashkil etiladigan vaqtinchalik, loyihaviy va masofaviy ish shakllari egallayapti [1]. Uber, Fiverr, Upwork kabi global platformalar qatorida O'zbekistonda ham mahalliy elektron tijorat va xizmat ko'rsatish platformalari faollashib, ish bozorining yangi segmentlarini shakllantirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-2025 yillar uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi doirasida qabul qilingan bir qator qarorlar mamlakat mehnat bozorida raqamli o'zgarishlarni tezlashtirdi [2]. Biroq platformali mehnatning qonuniy-huquqiy asoslari, uning hududiy mehnat bozorlariga ta'siri va iqtisodiy samaralari hali yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, keng qamrovli so'rovnoma ma'lumotlari asosida empirik tahlil taqdim etadi.

Tadqiqot asosida 2026-yil may oyida O'zbekistonning turli hududlaridan 640 nafar respondentni qamrab olgan onlayn so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada 22 ta o'zgaruvchi bo'lib, ular gender, yosh guruhi, ta'lim darajasi, bandlik holati, daromad va uning o'zgarishi, platformali ish bilan band bo'lish darajasi, ish rejimi, onlayn daromad ulushi, mehnat shartnomasi mavjudligi hamda turli elektron xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Geografik jihatdan respondentlarning 55.5 foizi Namangan viloyatidan, 9.1 foizi Andijon viloyatidan, 8.1 foizi Farg'ona viloyatidan va 8.1 foizi Buxoro viloyatidan iborat. Yosh tarkibiga ko'ra respondentlarning 55 foizi 18-25 yosh guruhiga, 21.6 foizi 26-35 yosh guruhiga mansub. Ta'lim darajasi bo'yicha 49.8 foizi o'rta-maxsus ta'lim egasi, 40.2 foizi bakalavriat bitiruvchisi, 10 foizi esa magistratura va undan yuqori ta'limga ega.

1-Jadval. Platformali mehnat darajasi bo'yicha taqsimot (N=640)

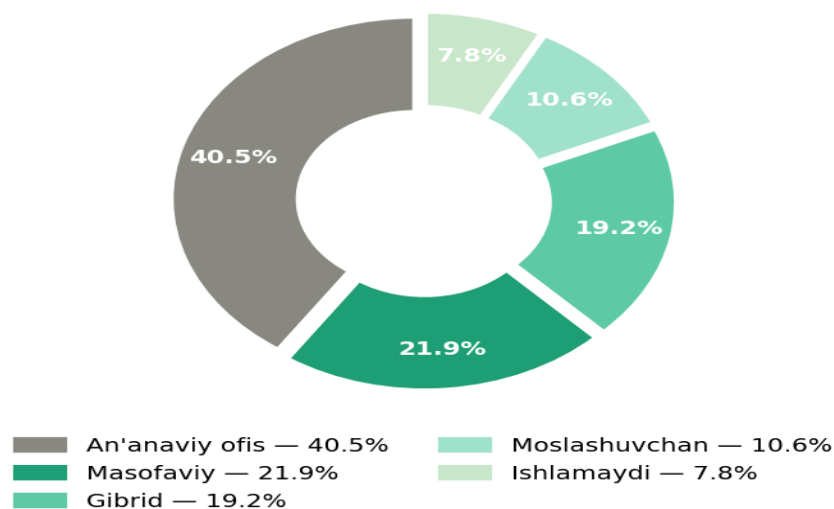
Daraja	Soni	Ulushi (%)	Jami (%)
Platforma ishlatmaydi	349	54.5	
Qisman shug'ullanadi	199	31.1	
Daromadning muhim qismi	65	10.2	
Asosiy daromad manbai	27	4.2	
Jami	640	100	

Muallif ishlanmasi

1-Jadval ma'lumotlariga ko'ra respondentlarning 45.5 foizi (291 kishi) platformali mehnat faoliyati bilan qandaydir tarzda shug'ullanadi. Bulardan 31.1 foiz

(199 kishi) qisman platformali ish bilan shug'ullansa, 10.2 foiz (65 kishi) o'z daromadining muhim qismini platforma orqali topadi, 4.2 foiz (27 kishi) uchun esa platforma asosiy daromad manbai hisoblanadi.

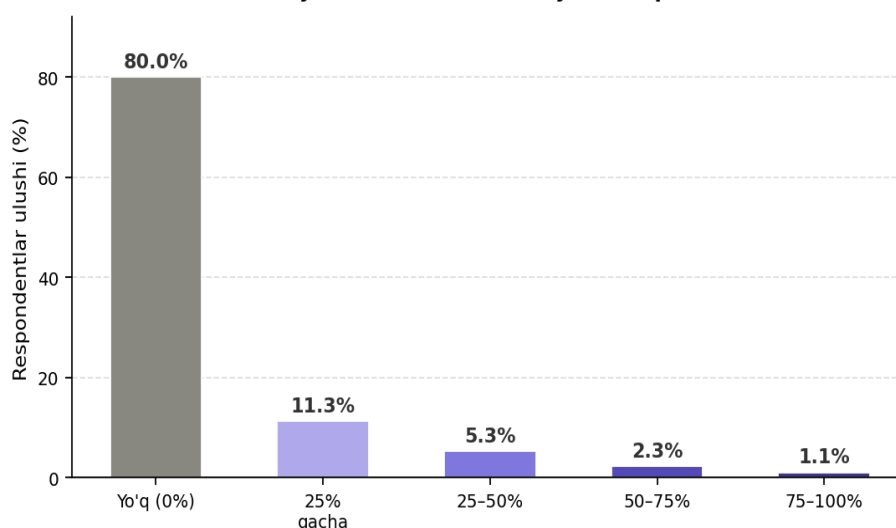
1-rasm. Ish rejimi bo'yicha taqsimot (N=640, %)

1-rasm. Ish rejimi bo'yicha taqsimot (N=640, %). Muallif ishlanmasi

1-rasmda ko'rsatilganidek, respondentlarning 40.5 foizi an'anaviy ofis rejimida ishlaydi, 21.9 foizi to'liq masofaviy, 19.2 foizi gibril va 10.6 foizi moslashuvchan ish rejimida faoliyat yuritadi. Shunday qilib, ish bilan band bo'lganlarning taxminan 52 foizi qandaydir nostandart ish rejimidan foydalanmoqda. Bu ko'rsatkich O'zbekiston mehnat bozorining jadal o'zgarayotganligidan dalolat beradi.

2-rasm. Onlayn daromad ulushi bo'yicha taqsimot (N=640)

2-rasm. Onlayn daromad ulushi bo'yicha taqsimot (N=640, %). Muallif ishlanmasi

2-rasmdan ko'rinib turibdiki, respondentlarning 80 foizi hozircha onlayn daromad manbasiga ega emas. Biroq 11.3 foizi daromadining 25 foizigacha qismini onlayn orqali topadi. Raqamli qo'shimcha daromad faolligi esa yuqori –

respondentlarning 87.2 foizi raqamli faoliyat orqali qo'shimcha daromad manbalariga ega.

2-Jadval. Platforma va an'anaviy ishchilar daromad o'zgarishi taqqoslash (so'nggi 12 oy, %)

Daromad holati	Platforma ishchilar (%)	An'anaviy ishchilar (%)
Sezilarli oshdi	17.5	14.6
Biroz oshdi	27.1	27.2
O'zgarmadi	40.6	44.4
Biroz kamaydi	7.6	4.6
Kamaydi	7.2	9.2

Muallif ishlanmasi

2-Jadval platformali mehnat va daromad dinamikasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Platforma bilan band bo'lgan ishchilarning 44.6 foizi daromad oshganligini qayd etgan – bu an'anaviy ishchilar (41.8 foiz) ga nisbatan biroz yuqori. Mehnat shartnomasi tahlili esa muhim muammoni yuzaga chiqaradi: rasmiy mehnat shartnomasi mavjud bo'lganlar salmog'i cheklangan, bu esa platformali mehnatning ko'plab shakllari «norasmiy» tarzda amalga oshirilayotganligini ko'rsatadi.

O'rtacha ish qoniqish darajasi 5 ballik shkalada 3.03 ni tashkil etadi. Masofaviy va moslashuvchan ish rejimida ishlaydigan respondentlar orasida ish qoniqish darajasi biroz yuqoriroq kuzatildi. Platformali iqtisodiyotning mehnat bozorida salbiy ta'sirlari ham kuzatilmoqda: mehnat munosabatlarini de-formalizatsiya qilish tendensiyasi, daromad nobarqarorligi va kasbiy taraqqiyot imkoniyatlarining cheklanganligi [3, 4].

Tadqiqot natijalari O'zbekiston hududlari mehnat bozorida platformali iqtisodiyotning sezilarli o'rin egallashini tasdiqlaydi. Respondentlarning deyarli yarmisi platformali faoliyat bilan shug'ullanib, ularning muhim qismi bu orqali daromad manbasini diversifikatsiyalash imkoniyatiga ega. Biroq ushbu jarayonni tartibga solish mexanizmlari, ijtimoiy himoya tizimlari va malaka oshirish dasturlari zamonaviy talablardan ortda qolmoqda.

Hududiy boshqaruv va iqtisodiy rivojlanish strategiyalari platformali mehnatning o'sib borayotgan ahamiyatini hisobga olishi lozim: (1) platformali ishchilar uchun maxsus soliq va ijtimoiy sug'urta rejimlarini joriy etish; (2) raqamli savodxonlik va platformali iqtisodiyotga mo'ljallangan kasbiy tayyorgarlik dasturlarini kengaytirish; (3) mehnat bozorining monitoring tizimini raqamli ko'rsatkichlarni qamrab oluvchi tarzda modernizatsiya qilish zarurligi ko'zga tashlanadi [5].

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Kenney, M., & Zysman, J. (2016). The rise of the platform economy. Issues in science and technology, 32(3), 61.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «Raqamli O'zbekiston-2030» Farmoni.
3. Rani, U., Kumar Dhir, R., Furrer, M., Göbel, N., Moraiti, A., & Cooney, S. (2021). World employment and social outlook: the role of digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva: International Labour Organisation.
4. Murodbek o'g'li, B. S. (2026). RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA YOSHLAR MEHNAT BOZORI: KOMPETENSIYALAR SILJISHI, BANDLIK SHAKLLARI VA MOSLASHUV MEXANIZMLARI. USA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(13), 54-61.
5. Grimshaw, D. (2020). International organisations and the future of work: How new technologies and inequality shaped the narratives in 2019. Journal of Industrial Relations, 62(3), 477-507.

UDK: 338.24:005.1

ZAMONAVIY BOSHQARUVNING ILMIY KONSEPSIYALARI

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Boymirzaeva Mohinur Abdullo qizi

Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc)
Namangan davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti
IQT-BU-24 guruxi talabasi

Annotatsiya: Zamonaviy boshqaruv asosida boshqaruv konsepsiyalari, rivojlanish strategiyalari o'rganiladi. Bunday boshqaruvdan foydalanish har tomonlama samara keltiradigan faoliyat turlaridan biri va ulardan foydalanish yo'nalishlari berilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy boshqaruv, moslashish konsepsiyalari, global strategiyalari konsepsiyalari, firmalar faoliyatini optimallashtirish, global strategiyalar, rejalashtirish, boshqaruv funksiyalari, nazorat, kordinatsiya, rag'batlantirish

Ilmiy boshqaruv konsepsiyalari o'rganish XX asrning boshlarida dunyo xo'jaligining jadal rivojlantirishga qaratilgan harakatlar negizida jadallashdi. Xususan, AQSHda boshqaruvni rivojlantirishga keng qiziqish orqali katta menejment maktabi va biznes maktab tashkil etilgan.

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda boshqaruvning zamonaviy yo'nalishlarini tashkil etish har tomonlama samarali yo'nalish sanaladi. Yevropada xam biznes maktablar faoliyati rivojlangan. Zamonaviy boshqaruv bo'yicha ilmiy tadqiqotlar bilan ko'plab olimlar shug'ullanishgan.

Ularga F.Teylor, D.M. Gvishiani, G.X. Popova, A.V. Popova, A.G. Aganbegyana, K).P. Vasilyeva, A.I. Anchishkin, A. Fayolya, P. Drukera, M.X. Meskona, X. Volfganga, I. Ansoffa va boshqalar. Ulardan biri "Menejmentni rivojlantirish bo'yicha Yevropa fondi" (European Fund for Menejment Development) xisobladi. Unda 300 dan ortiq menejmentni o'qitish markazlari

mavjud” [1]. “Boshqaruv bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlar F.Teylorning “Ilmiy boshqaruv prinsiplari” nomli kitobi chop ettirilishi bilan ilmiy tadqiqotlarning aloxida yo‘nalish sifatida tan olindi” [2]. F.Teylor fikricha, boshqaruv- bu aloxida ixtisoslik va u tashkilot faoliyatida uning maqsadlarga erishida muhim rol o‘ynaydi.

Moslashish konsepsiyalari

Global strategiyalar konsepsiyalari

Maqsadli orientlash konsepsiyalari

1-rasm. Zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari

1-rasmda zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari bo‘yicha ma‘lumotlar berilgan bo‘lib, moslashish konsepsiyalari yoki strategiyalari ishlab chiqilgan. Firmalar strategiyalarining davomiyligi esa ichki va tashqi ta‘sir omillariga bog‘liqdir. Bunday strategiyalar ishlatilishi ta‘sirida ishlab chiqarish korxonalarini turli davlatlarda joylashuvini belgilaydi va ishlab chiqarish sur‘atlarini oshiradi. Global strategiyalari konsepsiyalari firmalar faoliyatini optimallashtirishga qaratilgan. Korporatsiyalar faoliyatini optimallashtirishning oqilona strategiyalarini tayyorlash maqsadga muvofiq. Boshqaruv jarayon sifatida oldindan belgilangan maqsadlarga yetkazuvchi va o‘zaro aloqadorlikdagi faoliyat turidir. Bu jarayonlar tashkilot va korxonalarni samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun xizmat qiladi.

Bu konsepsiyalarni turli yo‘nalishlari mavjud:

Ko‘p maqsadli nazariyalar, ularda global strategiyalar ko‘p maqsadlarga yo‘naltirilgan, maqsadlarni iste‘mol va daromadlarni maksimallashtirish uchun yo‘naltirilgan;

Faoliyatni maksimallashtirish orqali maksimal daromadli maqsadlarni ko‘zlash;

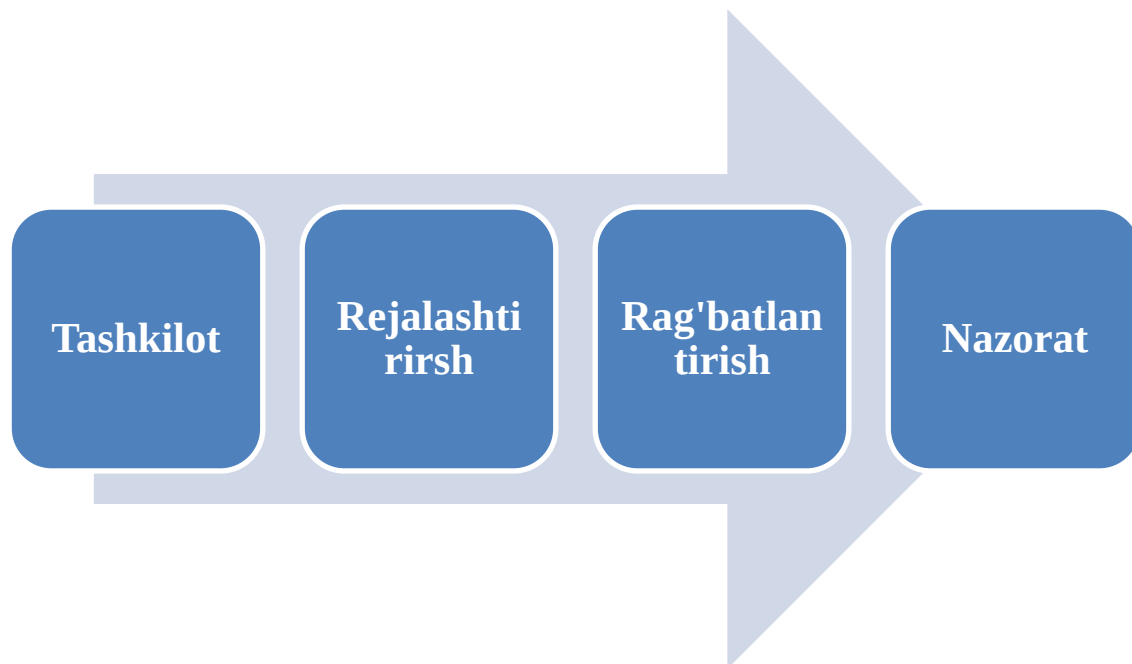
Optimallashtirish orqali faoliyatni qisqa, o‘rta, uzoq muddatli rejalashtirishni amalga oshirish sanaladi.

Maqsadli oriyentirlash konsepsiyalarida rejalashtirish jarayonlari, tashkilotlar, nazorat, rag‘batlantirish ishlarini amalga oshiradi.

Zamonaviy boshqaruvga yangi yondashuvlar asosida yirik ishlab chiqarish korxonalari boshqaruv tizimlarida jiddiy o‘zgarishlarga olib keldi. Halqaro darajadagi faoliyat turi sifatida transmilliy korporatsiyalar maydonga chiqdi.

Anri Fayol birinchilardan bo‘lib, boshqaruv konsepsiyalarini tahlil qilib o‘rgangan. Boshqaruv o‘z navbatida rejalashtirish, tashkil etish, kordinatsiya qilish, nazorat qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. 2-rasmda boshqaruv funksiyalari bo‘yicha ma‘lumotlar berilgan. Shu bilan birga boshqaruv funksiyalariga bir necha turlarini kiritishgan bo‘lib, ularga buyruq berish, koordinatsiya, rag‘batlantirish,

kommunikatsiya, tadqiqotlar, baholash, munosib personalni topish va joyiga qo'yish kabilar kiritiladi.

2-rasm. Boshqaruv funksiyalari

Ular ichidan rahbarlik mustaqil faoliyat sifatida qaraladi. Uning yordamida aloxida ishchilar va ishchilar guruxi aniq tanlab olingan maqsad sari bitta yo'nalishdagi faoliyati tashkil etiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, zamonaviy boshqaruv sohasini chuqur o'rganish asosida har tomonlama tashkilot va korxonalar faoliyatini ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin bo'ladi. Bu soxani o'rganish asosida iqtisodiyotni jadal rivojlantirish bo'yicha global strategiyalar ishlab chiqish imkoniyatlarini beradi. Global rivojlanish strategiyalari orqali tarmoq va sohalarni qisqa, o'rta, uzoq muddatli dasturlari tayyorlanadi. Shu sababli zamonaviy boshqaruv sohasini o'rganish va tadqiqotlar olib borilishi bugunki kunning dolzarb masalalaridan sanaladi. Bu sohalarni chuqur tahlil qilish tashkilot va korxonalar faoliyatidagi xarajatlarni minimallashtirish va foydani maksimallashtirish imkoniyatlarini oshiradi.

Shu bilan birga ko'plab boshqarish variantlari ichidan optimal boshqarish ssenariylarini tanlab olinadi;

- Ishlab chiqarish va boshqaruvda innovasion yondashuv zarurdir, yuqori darajada ilmtalab sohalarni rivojlanishi ta'sirida maxsulot turlari o'zgarishi o'z navbatida ishchi-xodimlar va boshqaruvchilardan yuqori darajada professional bo'lishni ta'lab etadi;
- Boshqaruvchi ishchi-xodimning sosial-psixologik tomonlarini inobatga olgan holda mehnat faoliyatini tashkil etish;
- Rag'batlantirish mexanizmlaridan keng foydalanish orqali ishlab chiqarishdagi ishchi-xodimni mehnatga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Meskon M, Albert M, Xedouri F. Menejment. Moskva 2004 g 6-8 s.

- 2.Gerchikova I.N. Menedjment. Uchebnik. Moskva 1997 g 13-14 s.
5. M.Meskon, M.Albert, F.Xedouri. Osnovy menedjmenta. M.2004 g
- 6.Ambarsumov A., Sterlikov F. 1000 terminov ryноchnoy ekonomiki. - M.: Azimut-Syentr, 1992.

UDK: 005:004

**BOSHQARUVNI AXBOROT TEXNOLOGIYA TA'SIRIDA
RIVOJLANISHI**

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Madaminov Bobur Botirjon o'g'li

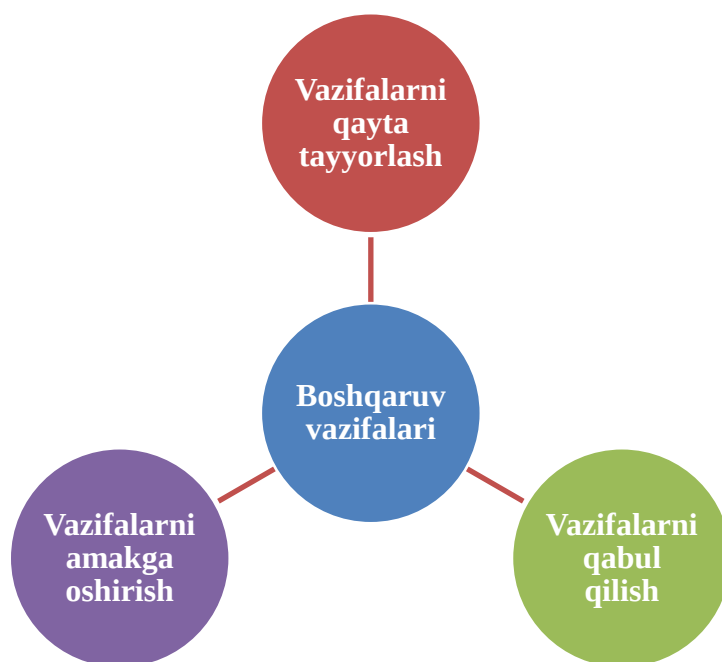
Namangan davlat universiteti,
Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc)
Namangan davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti
IQT-BU-24 guruxi talabasi

Annotatsiya: Boshqaruvda axborot texnologiya asosida rivojlantirish davrlarini o'rganish, uning asosiy tamoyillari va maqsadlariga erishish yo'nalishlari berilgan bo'lib, boshqaruvdagi jiddiy o'zgarishlarni o'rganishga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyasi, tamoyillar, maqsad,optimal variantlar, boshqaruv texnologiyalari, texnologiya, texnik manba, avtomatlashtirish, raqamli va matnli axborotlar tizimi.

XX asrda boshqaruv tizimlaridagi o'zgarishlar asosida axborot texnologiyalar asosida uning uch bosqichli rivojlanish davri, boshqaruv vazifalari, uning asosiy tamoyillari va maqsadlariga katta e'tibor qaratilgan. Axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, barcha iqtisodiyotning tarmoqlari jadal rivojlanish sur'atiga erishdi. Bu esa o'z navbatida boshqaruv tuzilmalarida ham bir qator jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. Iqtisodiyotdagi yuqori o'zgarishlar asosida boshqaruvning tarkibiy tuzilmasi, uning maqsadi, vazifalari soxasida ilmiy tadqiqotlar bugunki kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda boshqaruvni axborot texnologiyalari asosida rivojlanish yo'nalishlarini shakllantirish har tomonlama samarali yo'nalish sanaladi. Yevropada xam biznes maktablar faoliyati rivojlangan. Boshqaruv bunday yo'nalishari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar bilan ko'plab olimlar shug'ullanishgan. Ularga F.Teylor, M.X. Meskona, X. Volfganga, M.Albert, I. Ansoffa, I.N. Gerchikova, Ambarsumov A, Sterlikov F, Poppel G., Goldstayn B va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida kuzatish mumkin. Boshqaruv natijalari bu aniq natijaga yo'naltirilgan boshqaruv faoliyatidir. Natijalarga erishish bo'yicha zarur paytda qabul qilingan qarorlar boshqaruvning asosidir. Natijalarni qabul qilish va uni qayta ishlash orqali boshqaruv samaradorligini oshirish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

1-rasm. Boshqaruvning vazifalari

Boshqaruv texnologiyalarida boshqaruv vazifalari uch bosqichda bo‘ladi. Vazifalarni qayta tayyorlash, vazifalarni qabul qilish, vazifalarni amaliyotga joriy etish. Boshqaruv texnologiyalarida boshqaruv vazifalari uch bosqichda bo‘ladi. Vazifalarni qayta tayyorlash, vazifalarni qabul qilish, vazifalarni amaliyotga joriy etish. Boshqaruvni markazlashuvi orqali ko‘plab firma va kompaniyalar o‘zlarining maqsadlariga erishish koordinatsiyalarini ishlab chiqishga sabab bo‘ladi. Amerika kompaniyalari boshqaruvchilari tomonidan ko‘plab axborotlar qabul qilish orqali aniq maqsadlarni amalga oshirishga yo‘nalishlarini tanlab olinadi.

Amerika menedjerlari asosiy belgilari individualizmga asoslangan. Boshqaruvning amerikacha tipi yapon va g‘arbiy Yevropa mamlakatlari kompaniyalari boshqaruvida qo‘zga tashlanadi. Individuallik to‘g‘ri qaror qabul qilishda, vazifalarni bajarish jarayonlarini to‘g‘ri tanlash, u orqali yetakchilik darajasiga erishadi. Amerika menejmentining asosiy kuchi bu istiqbolni to‘g‘ri tanlab, keladigan foyda miqdorini aniqlashdan iborat. Kelajakni rejalashtirish esa prognozlashtirish, marketing, iste‘molchilarni xoxish-istaklarini o‘rganish, bozor konyukturasining keskin o‘zgarishlarini oldindan bilish va undan foydalanish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdir. Amerika menejmentidagi individuallik orqali maqsadga erishishning maksimal darajasiga erishiladi.

Zamonaviy sharoitlarda axborot bilan ta‘minlanish eng asosiy masalalardan hisoblanadi va ularni qayta ishlash asosida zaruriy boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun zamin bo‘ladi. Vazifalarni o‘rganishda ilmiy-texnik axborotlar muhim rol o‘ynaydi, yangi ilmiy bilimlarni kengaytirish va texnik yangiliklar asosida o‘z firmalari faoliyatini jadallashtirish orqali firma raqobatbardoshligini oshiradilar. Yuqori samarali ichki firmalar tizimini yaratishda axborot texnologiyalari katta o‘rin egallaydi. Bu texnologiyalar orqali yangi texnik manbalarni avtomatlashtirish, raqamli va matnli axborotlar tizimini yaratishda xizmat qiladi.

XX asrning 80 yillarida boshqaruv axborot tizimlarida ichki firma tizimlariga o'tish jarayoni boshlandi. Bunday jarayonlar firmalar faoliyatini boshqarishdagi jiddiy o'zgarishlar yuz berishiga sabab bo'ldi. Yirik firmalar samarali axborot tizimlari, xizmat ko'rsatish sohaslarida axborotlarni qayta ishlash, bilimlarni qayta ishlash, intellektual bilimlarni realizatsiya qilish faoliyati natijasidir.

Texnik-material bazaning rivojlanishi natijasida axborot faoliyati bir necha bosqichlarga bo'linadi

Birinchi bosqich, XX asrning 50-60 yillariga to'g'ri keladi, yirik gabaritli EVMlardan foydalanish, keyingi axborot tizimlaridagi rivojlanish orqali tizimlashgan va qayt ishlashga qulaylashgan axborotlar xisoblanadi. Keyingi davrda axborotlar sohasi jadal rivojlanishi natijasida axborotlar kosmik texnikalargacha kirib bordi, set orqali tizimlashgan axborot bank-moliya tizimlarini qamrab oldi va maqsadli axborot banklari tashkil etilishiga olib keldi va ular terminal tizimlarini paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatdi.

Ikkinchi bosqich, XX asrning 70 yillariga to'g'ri kelib, mikroprosessorlar paydo bo'lishi va undan foydalanish orqali turli-tuman ishlab chiqarish, axborot, transport va asbob-uskunalarini qamrab oldi. Bu yo'nalish o'z navbatida elektronika tarmog'ini paydo bo'lishiga olib keldi.

Uchinchi bosqich esa XX asrning 80-90 yillaridan keyingi yillarda to'g'ri keladi. Elektronikani jadal rivojlanish bilan mini, mikro, personal EVMlarni chiqishi bilan axborotlarni turli –tuman ko'rinishda iste'molchilarga taqdim etish boshlandi. Boshqaruvda chuqur o'zgarishlar yuz berishi bilan ishlab chiqarish, boshqaruv va boshqa sohalarni kompyuterlashtirish ta'sirida barcha jarayonlar avtonom va integratsiyalashgan xoldagi kompyuter tizimlari shakllandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Q.Abduraxmonov va boshqalar. Personalni boshqarish. T.1998 y
- 2.Gerchikova I.N. Menedjment. Uchebnik. Moskva 1997 g.
3. M.Meskon, M.Albert, F.Xedouri. Основы менеджмента. М.2004 g
- 4.Ambarsumov A., Sterlikov F. 1000 terminov rynochnoy ekonomiki. - M.: Azimut-Syentr, 1992
5. Poppel G., Goldstajn B. Informacionnaya texnologiya - millionnyye pribyli: Per. s angl. - M.: Ekonomika, 1990.
6. Xoskish A. Kurs predprinimatelstva: Per. s angl. - M.: MO, 1993. - § 25.

UDK:005.71-022.51:339.942

YIRIK KOMPANIYALARNI (TMK) BOSHQARISH YO'LLARINI RIVOJLANTIRISH

Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Risqulova Shahrizoda Avazbek qizi

Namangan davlat universiteti,

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası
v.b.professori, i.f.d (DSc)
Namangan davlat un iversiteti,
Iqtisodoyot fakulteti
IQT-BU-24 guruxi talabasi

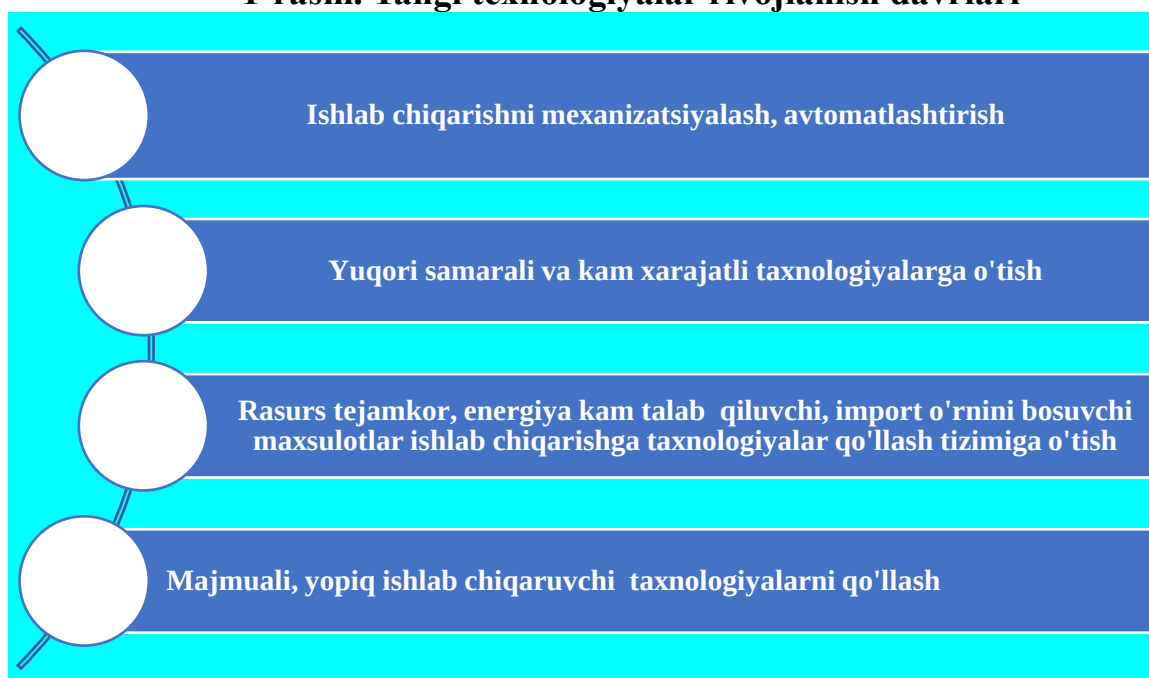
Annotatsiya: Jahon iqtisodiyotida yirik kompaniyalarni boshqarishida qo'llanilayotgan zamonaviy boshqaruv natijasida ishlab chiqarishni eng samarali va tannarx minimallashtirilgan ixcham ishlab chiqarish tizimlari rivojlandi. Ular asosida yirik kompaniyalarda innovasion rivojlanish markazlari tashkil etildi. Ular o'z navbatida kompaniyalarni jadal rivojlanishiga ta'sir qildi.

Kalit so'zlar: kompaniya, jahon iqtisodiyoti, trasnmilliy kompaniya, boshqruv sifati, masshtabli ishlab chiqarish, zamonaviy boshqaruv, jamoatchilik boshqaruvi, diversifikatsiya, mahalliyashtirish, innovasion markazlar, ixcham ishlab chiqarish.

Jaxon iqtisodiyotini rivojlantirishda yirik kompaniyalarni boshqarish va ularning iqtisodiy faoliyatidagi har qanday o'zgarishlar jahon iqtisodiyotidagi ijobiy va salbiy ta'sirlarni kuchaytirishga sabab bo'ladi. "XXI asrning boshiga kelib, 700 mingdan ortiq xorijiy filiallarini boshqarayotgan 80 mingdan ziyod kompaniyalar ro'yxatdan o'tgan va transmilliy kompaniyalarning umumiy valyuta zahirasi jahonning barcha markaziy banklarining birgalikdagi zahiralaridan bir necha barobar ko'p. Xususiy sektorda bo'lgan pul miqdorining 1-2 % ga siljishi istalgan ikkita milliy valyutaning o'zaro paritetini o'zgartirishga qodir"[1]. Kompaniyalarning boshqaruv strukturalari kompaniyalarning ichki o'zaro aloqadagi munosabatlariga asoslanadi. BMT ekspertlari ma'lumotlariga ko'ra, 60 % dan ortiq TMKlarning xorijiy filiallari va kompaniyalari AQSH, Angliya, Yaponiya davlatlariga tegishlidir. "AQSHlarining taniqli va mashhur kompaniyalarini o'rganilgan bo'lib, "Forchun" jurnali tomonidan ro'yxat ishlab chiqilgan. 10 ballik tizimda baxolangan, sakkizta indikator bo'yicha o'rganilgan"[2]. Ularga boshqaruv sifati, mahsulotlar va xizmatlar sifati, yangiliklarni kompaniya hayotiga joriy etilishi, kompaniyaga iqtidorli kishilarni jalb etish, barqaror rivojlanishga yordam berish, jamiyatni tor va keng masshtabda rivojlantirishga ko'mak berish kabi indikatorlar asosida shakllantiriladi. Djeys D.Muni va A.K.Reyli birgalikdagi ilmiy tadqiqotlarida "Djeneral Motors" kompaniyasidagi zamonaviy boshqaruvga e'tibor qaratishgan. Tadqiqotning aossiy maqsadi tashkilot faoliyatini keng ma'noda faoliyat samaradorligini oshirishdan iborat. Bugunki kunda korporatsiyaning yangi yo'nalishi sifatida korporatsiyaning umumiy jamoatchilik boshqaruvi muammolarini tadqiq etishdir. XX asrning oxirlarida 1200 ta yirik firmalarda zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy eta boshladilar. Transmilliy kompaniyalar AQSH, G'arbiy Yevropa, Yaponiya joylashgan, ular o'z faoliyatini diversifikatsiya va mahalliyashtirish jarayonlarini boshdan kechirdi. Yirik korporatsiyalarda "Markaziy xizmat" kabi yangi innovasion markazlar faoliyat ko'rsatadi. Bu markazlar kompaniyalarni ixtisoslashuv jarayonlarini chuqurlashuvidan so'ng tashkil etila boshladi. Ular kompaniya faoliyatida yangi vazifalar bajara boshladilar. Markazlarga tashkilotning xizmat ko'rsatish tuzilmasi, marketing xizmati, rejalashtirish, jamiyat va boshqa tashkilotlar bilan munosabatlar bo'limi, yuridik

bo'lim, boshqaruv tuzilmalari kabi bo'linmalarni o'zida jamlab yagona boshqaruv tizimini yaratadi.

1-rasm. Yangi texnologiyalar rivojlanish davrlari

Ularning asosiy vazifasi ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish, yuqori rentabellikga erishish yo'llarini ishlab chiqarishdan iborat. Innovasion markazlar ilmiy-texnik progressni jadallashtirish, ilmiy tadqiqotlar, tajriba-konstruktorlik ishlanmalari rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday innovasion markazlar faoliyati natijasida transmilliy kompaniyalar faoliyatiga kompyuter texnikalari jadal kirib kela boshladi. Natijada yangi texnologiyalar amaliyotga qo'llash bilan yangi texnologik platformalar shakllandi. 1-rasmda yangi texnologiyalarni rivojlanish davrlari keltirilgan bo'lib, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish majmuali xarakterga egadir. Ishchi mashinalarni avtomatlashtirish, texnologik liniya va bloklarni yangilanishi, axborot texnologiyalari (AT) joriy etilishi, dasturlashtirilgan robotlar va mikroprosessorlarni ishlab chiqarishda keng qo'llanilishi tushiniladi. Buning natijasida ixcham avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari shakllana boshladi. Hamda yuqori samaradorlikga erishish ko'p nomenklaturali va ko'p seriyali ishlab chiqarish rivojlandi. Ixcham ishlab chiqarish tizimlari (Flexible-manufacturing systems) – bu ishlab chiqarish jarayonlaridir, yuqori darajadagi avtomatlashtirilgan va ixcham ishlab chiqarishdagi yo'qotishlarni yo'qligidir.

Ixcham ishlab chiqarish 1970 yillarda ko'plab yirik kompaniyalarda yangi texnologiyalarni qo'llash bilan birga ishlab chiqarishni intensivlashtirish ta'sirida shakllandi. Ixcham ishlab chiqarish dastlab AQSH da, xozirda Yaponiyada keng ommalashgan turlardan sanaladi. Ixcham ishlab chiqarish yangi texnologiyalarni amaliyotda qo'llash orqali yildan-yilga o'zgarib, rivojlanib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xajiyev. B.D, Yusupov R.A, Sharipov Q.B, Global iqtisodiy rivojlanish. O'quv-uslubiy majmua. Toshkent -2019 y. 104 b.
2. M.Meskon, M.Albert, F.Xedouri. Osnovy myenejmenta. Moskva- 2004 g. 35 s

UDK 005.32:331.109.44

**KORXONA BOSHQARUV TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
STRATEGIK BOSHQARUV MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH.**

Yusupov Nurillo Ikromjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

“Moliyaviy munosabatlar” kafedrası stajor o'qituvchisi

yusupov.nurullo@inbox.ru

+998937537077

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqot da keltirilgan nazariy va amaliy yondashuvlarga asoslanib, risk va noaniqlik sharoitida korxona boshqaruvining o'ziga xos jihatlari, boshqaruv mexanizmlarining evolyutsiyasi hamda ularni innovatsion asosda rivojlantirish yo'nalishlari yoritilgan.

Maqolada strategik boshqaruvning asosiy komponentlari – rejalashtirish, resurslardan samarali foydalanish, tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish hamda qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish masalalari chuqur o'rganilgan. Shuningdek, korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, moslashuvchan boshqaruv usullari va risklarni boshqarish tizimlarining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: korxona boshqaruvi, boshqaruv tizimi samaradorligi, strategik boshqaruv, strategik boshqaruv mexanizmlari, innovatsion boshqaruv, risk va noaniqlik, boshqaruv samaradorligini baholash, raqobatbardoshlik, tashqi va ichki muhit omillari, boshqaruv qarorlari, resurslardan samarali foydalanish, raqamli transformatsiya, axborot texnologiyalari, Agile va Scrum, risklarni boshqarish, boshqaruvni optimallashtirish, innovatsion rivojlanish, korporativ boshqaruv, barqaror rivojlanish, strategik rejalashtirish

Kirish

Hozirgi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biriga aylanib bormoqda. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, raqobatning kuchayishi hamda tashqi muhitning yuqori darajadagi noaniqligi korxonalarni yanada moslashuvchan, innovatsion va strategik jihatdan puxta boshqaruv tizimlarini shakllantirishga undamoqda. Shu nuqtai nazardan, strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish orqali korxona faoliyati samaradorligini oshirish muhim ilmiy yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy korxonalar o'z faoliyatini nafaqat ichki resurslar, balki tashqi omillar – iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va texnologik muhit ta'sirida tashkil etadi. Ayniqsa, risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv qarorlarini

qabul qilish jarayonining murakkablashuvi korxona boshqaruv tizimiga yangicha yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi. Shu bois, boshqaruv mexanizmlarini innovatsion asosda qayta ko'rib chiqish, risklarni oldindan baholash va samarali strategik qarorlar qabul qilish korxona raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda korxona boshqaruvi masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, klassik boshqaruv nazariyasi vakillari boshqaruv funksiyalari va tamoyillarini ishlab chiqqan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlar boshqaruv jarayoniga tizimli, vaziyatli va innovatsion qarashlarni olib kirdi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda strategik boshqaruv mexanizmlarini aynan risk va noaniqlik sharoitida kompleks takomillashtirish masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

Maqolada qayd etilganidek, an'anaviy boshqaruv tizimlari ko'pincha tez o'zgaruvchan muhit sharoitida yetarli darajada samarali ishlamaydi. Bu esa korxonalarining bozor sharoitlariga moslashish darajasini pasaytiradi va ularning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, strategik boshqaruv mexanizmlarini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash zarurati ortib bormoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun boshqaruv tizimining zamonaviy tendensiyalari, risk va noaniqlik sharoitidagi boshqaruv xususiyatlari, shuningdek, innovatsion boshqaruv yondashuvlarining samaradorlikka ta'siri o'rganiladi.

Natijada, maqolada korxona boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu natijalar korxonalar faoliyatida strategik boshqaruv samaradorligini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish va strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari iqtisodiyot va menejment fanida keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar boshqaruv nazariyasining evolyutsiyasi, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari hamda innovatsion mexanizmlarning shakllanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Klassik boshqaruv nazariyasi vakillari F. Teylor, A. Fayol, M. Veber kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar boshqaruv tizimining ilmiy asoslarini yaratib berdi. Ularning tadqiqotlarida mehnat taqsimoti, boshqaruv funksiyalari, tashkiliy tuzilma va nazorat mexanizmlarining samaradorligi asoslab berilgan. Xususan, A. Fayol tomonidan ilgari surilgan rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik va nazorat funksiyalari bugungi kunda ham boshqaruv tizimining asosiy elementlari sifatida qo'llanilib kelinmoqda.

Keyingi bosqichda neoklassik va xulq-atvor yondashuvlari shakllanib, E. Mayo va D. Makgregor tomonidan inson omiliga e'tibor qaratildi. Ushbu yondashuvlar boshqaruv tizimida ijtimoiy-psixologik omillarning ahamiyatini oshirib, xodimlar motivatsiyasi va tashkiliy muhitning samaradorlikka ta'sirini ochib berdi. Bu esa strategik boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishda inson kapitalining muhimligini ko'rsatadi.

Zamonaviy boshqaruv nazariyalarida tizimli va vaziyatli yondashuvlar alohida o'rin egallaydi. L. Bertalanffi tomonidan ishlab chiqilgan tizimli yondashuvga ko'ra, korxona o'zaro bog'liq elementlardan iborat yagona tizim sifatida qaraladi. Bu yondashuv boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ichki va tashqi muhit omillarini kompleks hisobga olish zarurligini asoslaydi. Vaziyatli yondashuv esa boshqaruv usullarining samaradorligi aniq sharoit va vaziyatga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Maqolada qayd etilganidek, zamonaviy sharoitda korxona boshqaruv tizimlari risk va noaniqlik omillari ta'sirida faoliyat yuritadi. Shu sababli, strategik boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqishda ushbu omillarni chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda tashqi muhitning murakkabligi, dinamizmi va noaniqligi boshqaruv samaradorligiga bevosita ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatib o'tilgan.

Xorijiy olimlardan P. Druker, M. Porter, R. Griffin, F. David kabi tadqiqotchilar strategik boshqaruv nazariyasini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Xususan, M. Porter raqobat ustunligi nazariyasini ishlab chiqib, korxonalarning strategik pozitsiyasini aniqlashda tashqi muhit tahlilining ahamiyatini asoslab bergan. P. Druker esa boshqaruvni natijaga yo'naltirilgan faoliyat sifatida talqin qilib, strategik rejalashtirishning muhimligini ta'kidlagan.

Mahalliy va MDH olimlarining tadqiqotlarida ham korxona boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Ular tomonidan boshqaruv mexanizmlarining nazariy asoslari, innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etish hamda samaradorlikni baholash usullari ishlab chiqilgan. Ayniqsa, risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv qarorlarini qabul qilish, xavflarni baholash va ularni minimallashtirishga qaratilgan ilmiy ishlanmalar muhim ahamiyatga ega. [5].

So'nggi yillarda boshqaruv tizimlarini takomillashtirishda innovatsion va raqamli yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Agile, Scrum kabi moslashuvchan boshqaruv metodologiyalari, shuningdek, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanish boshqaruv samaradorligini oshirishning zamonaviy vositalari sifatida e'tirof etilmoqda. Dissertatsiyada ham ushbu yondashuvlarning korxona boshqaruvi samaradorligiga ijobiy ta'siri asoslab berilgan.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish strategik boshqaruv mexanizmlarini kompleks ravishda takomillashtirishni talab etadi. Bunda klassik nazariyalar, zamonaviy innovatsion yondashuvlar va risklarni boshqarish mexanizmlarini uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda strategik boshqaruv mexanizmlarini aynan noaniqlik sharoitida kompleks baholash va optimallashtirish

masalalari yetarli darajada ochib berilmagan bo'lib, bu esa mazkur tadqiqot yo'nalishining dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi. [2].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalarini o'rganishda kompleks va tizimli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy, empirik va iqtisodiy-statistik usullar uyg'unligiga asoslanib, risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv samaradorligini baholash hamda strategik qarorlar qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishga qaratildi.

Tadqiqotning nazariy asosini korxona boshqaruvi, strategik menejment va innovatsion rivojlanish bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etadi. Xususan, klassik, neoklassik, tizimli va vaziyatli yondashuvlar boshqaruv mexanizmlarini tahlil qilishda metodologik asos sifatida xizmat qildi. Dissertatsiyada keltirilganidek, korxona boshqaruv tizimini o'rganishda tizimli yondashuv muhim bo'lib, u korxonani o'zaro bog'liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi. [2].

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

- **Tahlil va sintez usuli** – korxona boshqaruv tizimi elementlarini alohida o'rganish va ularni yagona tizimga birlashtirish orqali boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini aniqlashda qo'llanildi;
- **Tizimli yondashuv** – korxona faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni kompleks baholash, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlashda asosiy metod sifatida ishlatildi;
- **Taqqoslash usuli** – an'anaviy va innovatsion boshqaruv mexanizmlarini solishtirish orqali ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlashda qo'llanildi;
- **Ekspert baholash usuli** – strategik boshqaruv qarorlarining samaradorligini aniqlash hamda risk omillarini baholashda foydalanildi;
- **Iqtisodiy-statistik usullar** – korxona boshqaruvi samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarni tahlil qilish, ularning o'zgarish dinamikasini aniqlashda qo'llanildi;
- **Model va prognozlash usullari** – strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishda va ularning natijadorligini oldindan baholashda qo'llanildi.

Tadqiqotda risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga alohida e'tibor qaratildi. Maqolada ta'kidlanganidek, noaniqlik darajasi mavjud ma'lumotlarning to'liqligi va ishonchliligiga bog'liq bo'lib, bu holat boshqaruv samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, tadqiqot metodologiyasida risklarni aniqlash, baholash va boshqarish usullari ham muhim o'rin egallaydi.

Korxona boshqaruv bo'limi va uning vazifalari

Bo'lim/Tizim	Vazifalari	Mas'ul shaxslar
Rahbariyat	Umumiy strategiya, rivojlanish, investitsiyalar va nazorat	Direktor, Bosh menejer
Marketing	Raqobatchilarni tahlil qilish, reklama,	Marketing

bo'limi	yangi xizmatlarni joriy etish	menejeri
Ta'minot bo'limi	Yonilg'i xarid qilish, yetkazib berish va sifat nazorati	Ta'minot boshlig'i
Savdo va xizmat bo'limi	Mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati va savdo jarayonlarini boshqarish	Savdo menejeri
Texnik xizmat bo'limi	Jihozlar, yonilg'i saqlash tizimi va xavfsizlik nazorati	Texnik direktor
Moliyaviy bo'lim	Byudjet rejalashtirish, soliqlar, xarajatlarni nazorat qilish	Buxgalter, Moliyaviy menejer
Kadrlar bo'limi (HR)	Xodimlarni yo'llash, o'qitish, motivatsiya va nazorat	HR menejeri

Bundan tashqari, tadqiqotda innovatsion yondashuvlar, jumladan raqamli texnologiyalar, ma'lumotlar tahlili, Agile va Scrum kabi moslashuvchan boshqaruv metodologiyalarining qo'llanilish imkoniyatlari ham o'rganildi. Ushbu yondashuvlar boshqaruv tizimining moslashuvchanligini oshirish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish va samaradorlikni yaxshilashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini kompleks baholash, ularni takomillashtirish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalasi bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy korxonalar faoliyati murakkab va tez o'zgaruvchan tashqi muhit sharoitida amalga oshirilmoqda. Bunday sharoitda an'anaviy boshqaruv yondashuvlari yetarli darajada samarali natija bermasligi sababli, innovatsion va strategik boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zarurati yuzaga keladi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, korxona boshqaruv tizimi samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ichki va tashqi muhit elementlari bilan chambarchas bog'liqdir. Xususan, tashqi muhitning o'zgaruvchanligi, murakkabligi va noaniqligi boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Dissertatsiyada qayd etilganidek, tashqi muhit omillarining o'zaro aloqadorligi va dinamikmi korxona faoliyatida zanjirli o'zgarishlarni yuzaga keltirib, boshqaruv samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

Birinchidan, korxona boshqaruv tizimida strategik rejalashtirish darajasi yuqori bo'lgan tashkilotlarda resurslardan foydalanish samaradorligi va raqobatbardoshlik darajasi ancha yuqori bo'ladi. Strategik boshqaruv mexanizmlarining mavjudligi korxonalarga uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, risklarni oldindan baholash va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga tez moslashish imkonini beradi.

Ikkinchidan, innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jumladan, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va ma'lumotlar tahlili vositalaridan foydalanish qaror qabul qilish jarayonining aniqligi va tezkorligini oshiradi. Dissertatsiyada ham innovatsion yechimlar jarayonlarni optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Uchinchidan, risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv samaradorligini oshirish uchun risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, risklarni aniqlash, baholash va ularni minimallashtirishga qaratilgan mexanizmlar joriy etilgan korxonalarda moliyaviy barqarorlik va operatsion samaradorlik yuqori darajada bo'ladi.

To'rtinchidan, moslashuvchan boshqaruv metodologiyalaridan (Agile, Scrum) foydalanish korxona boshqaruv tizimining tezkorligini va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar jamoaviy ishni tashkil etish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish va mijozlarga yo'naltirilgan faoliyatni kuchaytirishga imkon beradi.

Beshinchidan, inson kapitali va tashkiliy madaniyatning rivojlanganligi strategik boshqaruv samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xodimlarning malakasi, motivatsiyasi va innovatsion fikrlash qobiliyati yuqori bo'lgan korxonalarda boshqaruv tizimi samaradorligi ham yuqori darajada bo'ladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

- korxona boshqaruv tizimi samaradorligi strategik boshqaruv mexanizmlarining mukammalligi va ularning amaliyotda qo'llanilish darajasiga bevosita bog'liq;
 - innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi;
 - risk va noaniqlik sharoitida boshqaruv tizimini takomillashtirish uchun risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish zarur;
 - raqamli texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish qaror qabul qilish sifatini oshiradi;
 - strategik boshqaruv mexanizmlarini kompleks takomillashtirish korxonalarining raqobatbardoshligini va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.
- Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligini tasdiqladi.

Korxonada hodimlarni KPI tizimini baholash jadvali

Mezonlar	Maksimal ball	Baho (1-100)	Izoh
1. Mehnat unumdorligi	15		Ish samaradorligi, vazifalarni belgilangan vaqt ichida bajarish.
2. Mijozlar bilan aloqalar	15		Mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati va ularning ehtiyojlarini tushunish.

3. Jamoa bilan ishlash	10		Jamoa bilan hamkorlikda ishlash, muammolarni hal qilish va yordam berish.
4. Innovatsion fikrlash	10		Yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqish.
5. Muammolarni hal etish qobiliyati	15		Muammolarni aniqlash va samarali hal qilish qobiliyati.
6. Vaqtni boshqarish	10		Vazifalarni belgilangan vaqtda va sifatli bajarish.
7. Ishtirok va tashabbus	10		Yangi tashabbuslar ko'rsatish, faol ishtirok etish.
8. Ishga mas'uliyat yondashuv	10		O'z ishiga mas'uliyat bilan yondashish, muammolarga javobgarlik.
9. Xatolarni kamaytirish	5		Xatolarni tahlil qilish va ularni minimallashtirish.

Xulosa

Korxona boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish bugungi raqobat kuchaygan bozor sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi subyekt uchun strategik ahamiyat kasb etadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, strategik boshqaruv mexanizmlarini to'g'ri shakllantirish va doimiy takomillashtirib borish korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot jarayonida korxonalarda strategik rejalashtirish, resurslarni samarali taqsimlash, innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish hamda raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish darajasi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda strategik boshqaruv elementlari mavjud bo'lsa-da, ularning integratsiyalashuvi va amaliyotga tatbiq etilishi yetarli darajada emas.

Shuningdek, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida tahliliy ma'lumotlardan foydalanish, KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari) tizimini joriy etish va inson kapitalini rivojlantirish masalalari yetarlicha tizimli yo'lga qo'yilmaganligi aniqlangan. Bu esa korxona samaradorligining to'liq potensial darajasiga chiqishiga to'sqinlik qiladi.

Umuman olganda, strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va innovatsion rivojlanishini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Xonkeldiyeva G.Sh. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korporatsiyalarni boshqarishning ilmiy-metodologik asoslari. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.-Toshkent, 2018, -71 b.
2. N.I Yusupov. Korxona boshqaruv tizimining shakllanishi va rivojlanish tamoyillari. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC

ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES" (2025/10/10), Tom 1 (12-16) <https://newconference.ru/index.php/saia/article/view/154>

3. V. A. Plotnikov, Proceedings of St. Petersburg State University of Economics, 4 (112), 16-24 (2018).
4. R.S.Muratov, I.A.DJalalova, S.Sh.Oripov. Korxona iqtisodiyoti. Darslik. "Fan va texnologiya", 2014, 424 bet. Abduraupov R.R. O'zbekistonda xorijiy investisiyalari korxonalar iqtisodiy salohiyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish. Iqt.fanlari doktori ilm.daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref. Toshkent, 2017 y.-70 b.
5. Ulashev I.O., Atamuradov Sh.A. Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013, 24-b. "Iqtisodiyot va talim" jurnali. -T., 2009-2012 yillar sonlari.
6. Xodiev B.Yu. va boshq. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik: o'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2010. - 267 b. Улашев И.О. Разработка управленческих решений: Учебное пособие. -Т.: Moliya-iqtisod, 2007.
7. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. -Т.: Sharq, 2006.
8. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей/пер.сангл.М.: ЗАО Олимп-Бизнес. 2004-416 с.

УДК 656.07:005.51:332.1

ВЛИЯНИЕ ЭКОСИСТЕМЫ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В МЕНЕДЖМЕНТ ДОРОЖНОГО ХОЗЯЙСТВА НА СТАБИЛЬНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПУТЕМ УВЕЛИЧЕНИЯ ОБЕМОВ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК

Ахмедов Р. М

к.э.н., доцент Наманганского
государственного университета,
ORCID: 0009-0001-9620-8310

E-mail: axmedov_rahmonjon@namdu.uz.

Тел.: +998 99 632 72 48

Аннотация: В статье освещается сущность понятия «экосистема в дорожном хозяйстве» в рамках системного подхода к менеджменту транспортной инфраструктуры. Под экосистемой предлагается понимать не природную экологическую систему, а интегрированную управленческую, организационную и технологическую среду, в которой взаимосвязанные элементы (государственные органы, инфраструктура, финансовые механизмы, цифровые технологии, подрядные организации и общественные институты) функционируют как единое целое для достижения экономической эффективности и устойчивого развития дорожной отрасли.

Ключевые слова: Системный подход, менеджмент дорожного хозяйства, экосистема в дорожном хозяйстве, инфраструктурное управление,

государственное регулирование, организационная структура, финансовые механизмы, цифровизация, инновационные технологии, стратегическое управление, эффективность управления.

Введение

В процессе научного исследования в направлении системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства мы пришли к заключению, что необходимо разъяснить сущность экосистемы в дорожном хозяйстве. Так как эта терминология является нововведением в управлении дорожной отрасли. На наш взгляд, экосистема в дорожном хозяйстве - это не экологическая система, а система, состоящая из взаимосвязанных компонентов, которые функционируют совместно в рамках управления дорожным хозяйством. Этот термин в данном случае описывает интегрированную систему, где различные элементы (государственные органы, инфраструктура, технологии, финансы и другие факторы) взаимодействуют друг с другом для достижения общих целей с экономической эффективностью.

Экосистема, или экологическая система (от др.-греч. οἶκος - жилище, местопребывание и σύνθεσις - «целое, составленное из частей; соединение») - основная природная единица на поверхности Земли, совокупность совместно обитающих организмов (биотических) и условий их существования (абиотических), находящихся в закономерной взаимосвязи друг с другом и образующих систему.

Эко - (от греч. "οἶκος" - дом, хозяйство) в данном случае относится не к экологической среде, а к управленческим, социальным, экономическим и технологическим системам, которые поддерживают и развивают дорожную инфраструктуру. Это можно воспринимать как систему, где все элементы (подобно экосистемам природы) взаимозависимы и влияют друг на друга.

Таким образом, экосистема в контексте научного исследования - это управленческая, технологическая и организационная система, а не экология в её традиционном понимании.

Актуальность высказанного выше заключается в следующем:

1. Современные проблемы в управлении дорожным хозяйством, т. е. развитие транспортной инфраструктуры требует более комплексного и системного подхода, учитывающего не только технические и экономические, но и управленческие, организационные и социальные аспекты. В этих условиях традиционные модели управления становятся недостаточно эффективными. Введение концепции экосистемы в дорожном хозяйстве отражает стремление к интеграции всех заинтересованных сторон и компонентов в единую, скоординированную систему.

2. Инновационность подхода: термин экосистема в управленческом контексте - сравнительно новое явление, особенно в сфере дорожного хозяйства. Его использование позволяет пересмотреть устоявшиеся представления о роли и взаимодействии участников процесса, таких как государственные органы, подрядчики, технологические платформы, финансовые институты и общественные организации.

3. Методологическое обоснование системного подхода заключается в том, что автор делает акцент на том, что речь не идет об экологической системе в природном смысле, а об интегрированной управленческой системе. Это важно для уточнения терминологии и корректного восприятия предложенного подхода. Такое уточнение позволяет избежать смешения понятий и подчеркивает междисциплинарный характер исследования.

4. Практическая значимость, т.е. в условиях цифровизации, устойчивого развития и необходимости повышения эффективности дорожной отрасли, представление управления дорожным хозяйством как экосистемы способствует лучшему пониманию взаимосвязей между элементами и повышает качество управленческих решений. Это особенно актуально для формирования государственной политики, инвестиционного планирования и внедрения инноваций в отрасли.

5. Научная новизна представленного подхода предлагает новую научную интерпретацию управления дорожным хозяйством, что вносит вклад в развитие теории управления в инфраструктуры транспортной сферы и открывает возможности для дальнейших исследований.

Таким образом, актуальность заключается в том, что оно:

- обосновывает необходимость переосмысления системы управления дорожной отраслью;
- вводит и обосновывает новое понятие "экосистема в дорожном хозяйстве";
- предлагает современный и целостный подход к управлению сложными инфраструктурными системами.

Литературный обзор

В своих исследованиях **Bertalanffy L. [1]** заложил основы общей теории систем, применяемой в современном инфраструктурном менеджменте. В исследованиях **Ackoff R. [2]** рассматриваются принципы системного управления сложными социально-экономическими объектами. **Senge P. [3]** раскрывает концепцию системного мышления и организационной интеграции. Автором одна из первых работ, где вводится понятие бизнес-экосистемы как среды взаимодействия взаимозависимых субъектов является **Moore J. F. [4]**. Результаты научной работы (**Chesbrough H.**) [5] очень важны для обоснования открытых инфраструктурных и цифровых экосистем. **Porter M. [6]** в своих научных исследованиях раскрывает сетевые механизмы взаимодействия организаций и инфраструктурных систем. **Grant M., Rue H., Trainor S. [7]** в своих исследованиях рассматривают комплексное управление транспортными системами в контексте устойчивого развития. **Sztangret I. [8]** в своей статье раскрывает системный подход к устойчивому развитию транспортного сектора и взаимодействию участников инфраструктурной среды. Исследование **Thacker S., Adshead D., Fay M., Hall J. [9]** посвящено взаимозависимости инфраструктурных систем и стратегическому планированию устойчивого развития. Результаты исследования **Pandit A., Minné E., Li F. [10]** особенно важны для обоснования инфраструктурной

экосистемы как взаимосвязанной среды. В исследованиях Creß C., Bing Z., Knoll A. [11] приводится обзор современных интеллектуальных транспортных систем и цифровой инфраструктуры. В работе Li T., Dong X., Hao J. [12] рассматривают дорожную инфраструктуру как единую цифровую систему с обменом данными в реальном времени. Научные выводы Загидуллина Р. Р. [13] полезен для обоснования интеграционного и функционального подхода к транспортной системе. В научных исследованиях Осинцева Н. В., Казармщиковой Е. В. [14] рассматриваются факторы устойчивого развития транспортно-логистических систем. Этому вопросу посвящены и научные исследования автора [15-18]. Например, в статье [15] автора рассматриваются вопросы интеграции высшего образования и дорожных предприятий, подготовки конкурентоспособных специалистов для дорожной отрасли, а также внедрения цифрового мониторинга трудовых ресурсов в системе дорожного хозяйства. В работе [16] анализируются механизмы управления кадровым потенциалом дорожной отрасли и влияние профессиональной подготовки на эффективность эксплуатации автомобильных дорог. Особое внимание уделено вопросам планирования и управления дорожной инфраструктурой. Статья [17] посвящена совершенствованию кадровой политики в дорожном хозяйстве, анализу международного опыта подготовки специалистов и формированию научно-теоретических подходов к развитию транспортной инфраструктуры. В статье [18] раскрываются теоретические основы системного подхода в менеджменте, включая принципы целостности, иерархичности, взаимосвязи элементов и стратегического управления сложными организационными системами. Данный источник особенно важен для методологического обоснования экосистемного подхода в дорожном хозяйстве.

Методы научного исследования

В процессе исследования автором использован **системный метод**, позволивший рассмотреть дорожное хозяйство как сложную многоуровневую социально-экономическую систему, включающую взаимосвязанные организационные, инфраструктурные, финансовые, технологические и институциональные элементы. Применение системного подхода обеспечило выявление внутренних связей между субъектами дорожной отрасли, механизмами государственного регулирования, цифровыми платформами и инвестиционными процессами.

Для определения сущности понятия «экосистема в дорожном хозяйстве» использован **метод научной абстракции**, позволивший выделить ключевые характеристики исследуемого явления и сформировать его авторскую интерпретацию в контексте современного менеджмента инфраструктурных систем.

В исследовании применён эконометрический анализ [19, 20].

Результаты

В процессе научного исследования предложена концептуальная модель экосистемы дорожного хозяйства. Для наглядного представления можно

использовать концептуальную модель экосистемы дорожного хозяйства, в которой все компоненты будут связаны друг с другом с учетом внешних факторов.

Визуализация экосистемы дорожного хозяйства приведена в таблице 1.

Таблица 1.

Основные компоненты экосистемы дорожного хозяйства

Компонент	Описание
Государственные органы	Министерство транспорта, местные органы, законодательство.
Финансирование	Государственные и частные инвестиции, международные кредиты.
Дорожная инфраструктура	Сеть дорог (дорого общего пользования и платные дороги), транспортные узлы, умные дороги, мосты, развязки.
Технологии и инновации	Интеллектуальные системы, новые строительные материалы и методы.
Социальные и экологические факторы	Безопасность на дорогах, влияние на экологию, улучшение качества жизни.

Источник: таблица разработана автором

Автором сформировано следующее пояснение к взаимодействиям компонентов экосистемы дорожного хозяйства:

➤ **Государственные органы** разрабатывают **законодательство** и распределяют **финансирование**, которое может быть как государственным, так и частным.

➤ **Финансирование** обеспечивает развитие **дорожной инфраструктуры**, включая строительство и модернизацию.

➤ **Инфраструктура** требует применения **технологий и инноваций** – от умных светофоров до новых дорожных покрытий.

➤ **Технологии и инфраструктура** влияют на **социальные и экологические факторы**, включая безопасность, снижение выбросов, и удобство для граждан.

➤ **Социальные и экологические факторы** в свою очередь влияют на **государственную политику**, побуждая к новым инициативам, регулированию и стандартам.

Эта модель экосистемы дорожного хозяйства в Узбекистане поможет в дальнейшем разработать стратегии и решения, направленные на улучшение инфраструктуры и повышение эффективности системы в целом.

Для получения **конкретных цифровых показателей** автором выполнен **элементарный эконометрический анализ взаимосвязи**. Для проведения элементарного эконометрического анализа взаимосвязи между ростом **объёма перевозок** и количеством **научных публикаций о системном**

подходе в менеджменте за период **2015–2025** гг. На основе статистики Узбекистана составлена таблица грузоперевозок (в млн тонн) за период 2015–2025 приведена в таблице 2.

Таблица 2.

Объем грузоперевозок за период 2015–2025 гг

№	Год	Объём грузоперевозок (млн тонн)
1	2015	1000,4
2	2016	1070,5
3	2017	1132,5
4	2018	1146,2
5	2019	1243,0
6	2020	1319,8
7	2021	1366,7
8	2022	1466,7
9	2023	1455,7
10	2024	1521,2
11	2025	1434,5

Источник: Таблица составлена автором по данным: Национального комитета Республики Узбекистан по статистике.

Для выполнения эконометрического анализа «экосистемы дорожного хозяйства» было допущено, что экосистема дорожного хозяйства рассматривается как **взаимосвязанная система институтов, финансовых потоков, научной деятельности и инфраструктурного развития**, где результат (например, объём перевозок) формируется не изолированными факторами, а их синергией.

Для исследования можно принимать следующую модель регрессии:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4$$

где: Y - объём перевозок, т. е. результат экосистемы.

a_i -коэффициенты корреляции,

X_1 -инвестиции,

X_2 -научно-образовательная активность (диссертации),

X_3 - научная цитируемость,

X_4 -публикационная активность.

Они выступают как **подсистемы экосистемы**, влияющие на транспортный результат.

В исследовании получено следующее уравнения регрессии:

$$Y = 3.67 + 0.39X_1 + 1.62X_2 + 0.74X_3 + 0.26X_4$$

где Y - объём перевозок (результат экосистемы).

Коэффициент, учитывающий влияния инвестиции (X_1) $a_1 = 0.39$), инвестиции являются **финансовым ядром экосистемы. Интерпретация этого коэффициента означает:**

- рост инвестиций на 1 единицу увеличивает транспортную активность на 0.39 единицы;

- инвестиции обеспечивают развитие дорог, логистики, цифровизации.

Экономический смысл заключается в том, что инвестиции выступают как «энергия экосистемы», запускающая инфраструктурные процессы.

Коэффициент, учитывающий влияния диссертационной активности (X_2) $a_2 = 1.62$). Научно-кадровый потенциал имеет **наибольшее влияние среди факторов. Интерпретация этого коэффициента означает:**

- рост числа диссертаций существенно повышает эффективность системы;

- формируется интеллектуальный капитал отрасли.

Экономический смысл - экосистема дорожного хозяйства становится «знание-ориентированной системой», где исследования напрямую трансформируются в управленческие и технологические решения.

Коэффициент, учитывающий влияния цитируемости (X_3) $a_3 = 0.74$. Цитируемость отражает **качество научной интеграции и распространения знаний. Этот коэффициент можно интерпретировать следующим образом:**

- рост цитируемости усиливает обмен знаниями;

- ускоряет внедрение инноваций в дорожное хозяйство.

Экономический смысл - это показатель «информационной связности» экосистемы.

Коэффициент, учитывающий влияния публикационная активность (X_4) $a_4 = 0.26$. Интерпретация:

- увеличение публикаций повышает прозрачность и доступность знаний;

- но эффект ниже, чем у диссертаций и цитируемости.

Экономический смысл заключается в том, что публикации - это «коммуникационная ткань» экосистемы, но не основной драйвер роста.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Полученные результаты эконометрического анализа позволяют интерпретировать развитие дорожного хозяйства как функционирование сложной **социально-экономической экосистемы**, в которой взаимодействуют финансовые, научно-образовательные и информационные компоненты.

Оценённая множественная регрессионная модель демонстрирует высокую объясняющую способность ($R^2 = 0.986$), что указывает на тесную взаимосвязь между исследуемыми факторами и результирующим показателем - объёмом транспортных перевозок. Данный результат подтверждает гипотезу о системном характере развития дорожной отрасли, где изменение одного элемента экосистемы оказывает мультипликативное влияние на итоговый результат.

Наиболее значимым фактором в модели выступает переменная, отражающая диссертационную активность ($a_2 = 1.62$). Это свидетельствует о том, что научно-образовательный потенциал отрасли играет ключевую роль в формировании её эффективности. Данный результат согласуется с положениями современной теории инновационной экономики, согласно которой накопление человеческого капитала и развитие исследовательской среды напрямую способствуют росту производительности инфраструктурных систем.

Инвестиции в дорожное хозяйство также оказывают существенное положительное влияние ($a_1=0.39$), подтверждая традиционную макроэкономическую закономерность о роли капитальных вложений в расширении инфраструктурных возможностей. Однако сравнительно меньший коэффициент по отношению к научным факторам указывает на то, что в современных условиях одних финансовых ресурсов недостаточно для обеспечения устойчивого роста отрасли без параллельного развития знаний и технологий.

Показатель цитируемости научных работ ($a_3= 0.74$) отражает уровень интеграции отраслевых исследований в международное и национальное научное пространство. Данный фактор может быть интерпретирован как индикатор «информационной связности» экосистемы дорожного хозяйства, обеспечивающий распространение и практическое внедрение инноваций.

Публикационная активность ($a_4=0.26$), несмотря на положительное влияние, демонстрирует наименьший вклад в результирующий показатель. Это позволяет предположить, что количественное увеличение публикаций само по себе не обеспечивает существенного экономического эффекта без повышения их качества и цитируемости.

В совокупности полученные результаты подтверждают концепцию экосистемного подхода, согласно которой дорожное хозяйство следует рассматривать как интегрированную систему взаимодействующих подсистем: финансовой (инвестиции), интеллектуальной (научные исследования), коммуникационной (публикации) и инновационной (цитируемость). Их синергия формирует устойчивый рост транспортной эффективности.

Таким образом, эмпирические данные свидетельствуют о трансформации традиционной модели управления дорожной отраслью в сторону **знание-ориентированной экосистемы**, где ключевым фактором развития становится не только объем финансирования, но и качество научно-инновационной среды.

Результаты исследования показывают, что дорожное хозяйство функционирует как **многоуровневая экосистема**, где:

- 1-й уровень - финансовый, т.е. инвестиции формируют базовую инфраструктуру
- 2-й уровень - научно-инновационный, т.е. диссертации + публикации создают знания

- 3-й уровень - когнитивный, т.е. цитируемость обеспечивает распространение знаний
- 4-й уровень - результативный, объем перевозок как итог синергии экосистемы.

ВЫВОДЫ. Эконометрические результаты предложенной экосистемы управления дорожным хозяйством подтверждают, что:

1. Развитие дорожного хозяйства носит экосистемный характер, где наибольший вклад в результативность вносит не только финансовый фактор, но и научно-образовательная составляющая, формирующая интеллектуальный капитал отрасли.

2. Для управления экосистемой дорожного хозяйства следует:

- усиливать финансирование инфраструктуры;
- развивать научные исследования и диссертационные школы;
- повышать цитируемость через международную интеграцию;
- стимулировать публикационную активность.

3. Полученные выводы имеют практическое значение для формирования государственной политики в сфере дорожного хозяйства, ориентированной на баланс между инвестиционным развитием и усилением научно-образовательного потенциала отрасли.

Литература:

1. **Bertalanffy L. von.** General System Theory: Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller, 1968. -289 p.
2. **Ackoff R.** Redesigning the Future: A Systems Approach to Societal Problems. New York: Wiley, 1974. – 260 p.
3. **Senge P.** The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. New York: Doubleday, 1990. – 424 p.
4. **Moore J. F.** Predators and Prey: A New Ecology of Competition. // Harvard Business Review. –1993. – Vol. 71(3). – P. 75–86.
5. **Chesbrough H.** Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Boston: Harvard Business School Press, 2003. – 227 p.
6. **Porter M.** Clusters and the New Economics of Competition. // Harvard Business Review. – 1998. – Vol. 76(6). – P. 77–90.
7. **Grant M., Rue H., Trainor S. et al.** The Role of Transportation Systems Management & Operations in Supporting Livability and Sustainability: A Primer. Washington: Federal Highway Administration, 2012. – 98 p.
8. **Sztangret I.** Systemic Sustainable Development in the Transport Service Sector. // Sustainability. – 2020. –Vol. 12(22). – Article 9525. – 21 p.
9. **Thacker S., Adshead D., Fay M., Hall J.** Infrastructure for Sustainable Development. // Nature Sustainability. – 2019. – Vol. 2. – P. 324–331.
10. **Pandit A., Minné E., Li F. et al.** Infrastructure Ecology: An Evolving Paradigm for Sustainable Urban Development. // Journal of Cleaner Production. – 2017. –Vol.163. –P.19–27.
11. **Creß C., Bing Z., Knoll A.** Intelligent Transportation Systems Using External Infrastructure: A Literature Survey, 2021. – 32 p.

12. Li T., Dong X., Hao J. et al. Holistic View of the Road Transportation System Based on Real-Time Data Sharing Mechanism, 2024. – 18 p.
13. Загидуллин Р. Р. Формирование устойчивой транспортной системы на основе функциональной модели «Среда – участник – транспорт – инфраструктура». // International Journal of Advanced Studies. – 2021. – Т. 11. – № 3. – С. 7–34.
14. Осинцев Н. В., Казармщикова Е. В. Factors of Sustainable Development of Transport and Logistics Systems. // Modern Problems of Russian Transport Complex. – 2017. – Vol. 7(1). – P. 13–21.
15. Ахмедов Р. М., Муйдинов С., Согинбоева У. С., Муитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли // Экономика и социум. – 2020. – № 10(77). – С. 215–221.
16. Ахмедов Р. М. Высоккоквалифицированные специалисты – как фактор повышения транспортно-эксплуатационных качеств автомобильных дорог // Universum: экономика и юриспруденция. – 2022. – № 6(93). – С. 13–18.
17. Ахмедов Р. М. Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства // Инфокоммуникации: современные технологии и развитие человеческого капитала. – 2024. – С. 2694–2701.
18. Ахмедов Р. М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте // TIU Journal of Digital Economy and Business. – 2024. – Т. 8. – № 4. – С. 44–52.
19. Axmedov R.M., Axmedov F.R. EKONOMETRIKA - 2. Darslik. – Namangan: «Zamonaviy integratsiya» nashriyati, 2025 – 214 bet.
20. Axmedov R.M., Axmedov F.R. EKONOMETRIKA - 2. O‘quv qo‘llanma. – Namangan: «Zamonaviy integratsiya» nashriyati, 2025 - 360 bet.

УДК 005:656.1/.5:332.1

**РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В
МЕНЕДЖМЕНТ ДОРОЖНОГО ХОЗЯЙСТВА– ОСНОВА
СТАБИЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА**

Ахмедов Р.М

исследователь НамГУ

ORCID: 0009-0001-9620-8310

Аннотация: В статье рассматривается методика разработки И внедрение системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства Республики Узбекистан в условиях цифровизации экономики и модернизации транспортной инфраструктуры, а также его влияния на стабильного экономического развития региона. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения эффективности управления дорожной отраслью, совершенствования механизмов координации, контроля качества и рационального использования ресурсов. На основе анализа научной литературы, нормативно-правовых актов и международных подходов к

системному менеджменту раскрывается сущность системного подхода как методологической основы управления сложными социально-экономическими системами.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, методы, системный подход, менеджмент, дорожное хозяйство, цифровизация, управление, транспортная инфраструктура, организационная эффективность.

Введение. В современных условиях цифровизации и реформирования национальной экономики управление дорожным хозяйством выступает одним из ключевых факторов устойчивого развития транспортной инфраструктуры для обеспечения эффективной логистики в Республики Узбекистан. В Указе Президента Республики Узбекистан подчёркивается что, Министерство транспорта осуществляет государственное регулирование деятельности организаций в сфере транспорта и дорожного хозяйства путем принятия нормативно-правовых актов, выдачи лицензий и разрешений, сертификации, проведения эффективной технической и тарифной политики. В частности, определены основные задачи, как «выработку предложений и реализацию мероприятий по развитию международных транспортных коридоров, совершенствование системы логистики, эффективное использование транспортного потенциала страны, минимизацию издержек субъектов предпринимательства на транспортно-логистические услуги; проведение единой технической политики в области автомобильных дорог, обеспечение комплексного решения вопросов финансирования, проектирования, строительства, ремонта, эксплуатации автомобильных дорог, аэродромов и аэропортов, вокзалов, железнодорожных и иных объектов транспортной инфраструктуры с учетом интересов пользователей» [1]

В связи с этим, актуальность данного исследования обуславливается необходимостью разработки теоретически обоснованного и практически применимого системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства, который отражал бы взаимосвязь стратегических, организационных, технологических и психологических аспектов управления.

Системный подход в менеджменте рассматривается как методологическая основа управления сложными социально-экономическими системами, включающая анализ взаимосвязей между элементами, процессов и ресурсов организации (Checkland, 1981; Senge, 1990). Несмотря на значительное количество исследований в области системного менеджмента, в частности в управлении организациями (Трусова, 2019; Грухвина, 2018; Калентьева, 2020), вопросы конкретных требований к разработке и внедрения системного подхода в менеджмент дорожного хозяйства остаются недостаточно разработанными.

Кроме этого, современное дорожное хозяйство представляет собой сложную многоуровневую систему, включающую инфраструктурные объекты, финансовые потоки, нормативно-правовое регулирование, цифровые технологии, подрядные организации и пользователей транспортной сети. Фрагментарное управление этими элементами снижает эффективность

инвестиций, увеличивает операционные риски и усиливает территориальные диспропорции.

Применение системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства позволяет рассматривать отрасль как целостную управленческую экосистему, где согласованность целей, ресурсов, процессов и результатов обеспечивает устойчивость функционирования и развитие. Интеграция планирования, финансирования, мониторинга состояния дорог, цифровизации и оценки социально-экономического эффекта создает предпосылки для рационального распределения ресурсов и повышения качества транспортных услуг.

Таким образом, разработка и внедрение системного подхода выступает не только инструментом повышения отраслевой эффективности, но и фактором стабильного экономического развития региона за счет улучшения транспортной доступности, инвестиционной привлекательности и деловой активности.

Обзор литературы. Теоретические основы системного подхода в менеджменте представлены в фундаментальных работах зарубежных и отечественных ученых. Например, Peter M. Senge [2] подчеркивает роль системного мышления в управлении организацией как элементе динамической взаимосвязанной среды; системный подход определяется как целостный способ исследования сложных систем и управления ими в изменчивой среде Peter Checkland. [3], Трусова С. В. [9] указывает, что системный подход становится критическим инструментом при адаптации организаций к внешним вызовам и рискам; Грухвина О. И. [10] характеризует системный подход как не набор практик, а способ целостного восприятия управленческих процессов; Калентьева Ю. Н. [11] подчёркивает, что системный анализ является ключевым в принятии эффективных управленческих решений. Вопросы системного подхода в менеджмент дорожного хозяйства частично рассмотрены в научных исследованиях автора [15-48]. Например, системный подход рассматривается как основа управления техническим состоянием автомобильных дорог [18], значение синергетического подхода в управлении инфраструктурными системами обосновано автором [19], проблемы подготовки специалистов дорожной отрасли и необходимость совершенствования образовательной системы раскрыты в исследовании [20], эффективность применения синергетических принципов в управлении сложными социально-экономическими системами подтверждена авторами [21], методы прогнозирования объемов финансирования дорожных работ предложены на основе экономических расчетов [22], вопросы стратегического планирования ремонта и реконструкции мостов систематизированы в работе [23], оптимизация межремонтных сроков службы автомобильных дорог выполнена с применением системного анализа [24], необходимость совершенствования системы обучения специалистов дорожно-транспортной инфраструктуры отмечена автором [27], системный подход к повышению транспортно-эксплуатационных качеств дорог раскрыт в материалах конференции [26], экономико-математическое моделирование сроков ремонта

и реконструкции мостов представлено автором [27], методические аспекты системного подхода к управлению качеством дорог дополнены в исследовании [28], методология планирования и управления ремонтом мостов подробно изложена автором [29], нормативно-базовые основы планирования ремонта транспортной инфраструктуры исторически обоснованы в диссертационном исследовании [30].

На наш взгляд, основные требования к разработке системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства - его принципы, методологические и технологические условия - требуют дополнительной теоретико-прикладной проработки.

Методы. для формирования основных требований системного подхода в менеджменте дорожного хозяйства автором использованы контент-анализ научных публикаций, нормативных актов и международных стандартов менеджмента. Контент-анализ - это метод исследования, направленный на выявление ключевых понятий, категорий и отношений между ними в текстах источников [6].

Данное научное исследование включало:

1. Анализ научной литературы по системному менеджменту;
2. Анализ нормативной правовой базы управления дорожной отраслью;
3. Выделение ключевых категорий, критериев и требований, формирующих систему управления.

Результаты. В процессе научного исследования автором получены следующие сгруппированные результаты.

I. Основные принципы системного подхода - системный подход в менеджменте дорожного хозяйства должен основываться на следующих принципах:

1. Целостность, когда организация рассматривается как единство взаимосвязанных элементов.
2. Иерархичность, означающая наличие уровней управления с четко выделенными функциями.
3. Динамичность, отражающая адаптивность системы к изменениям внешней среды.
4. Ориентация на цели, когда каждый элемент системы направлен на достижение стратегических результатов.

II. Основные требования к разработке системного подхода

II.1 Методологические требования

Системный подход должен обеспечивать:

- Комплексность анализа - учет внутренних и внешних факторов влияния [7].
- Интеграцию дисциплин - междисциплинарное объединение экономических, социологических, технологических знаний.
- Научную обоснованность - применение проверенных теорий и эмпирических данных.

II.2 Организационные требования

➤ Формализация структуры управления с четким распределением ролей и ответственности.

➤ Обеспечение связей и информационного обмена между подразделениями.

➤ Гибкость управленческих структур для адаптации к изменениям.

II.3 Технологические требования

➤ Внедрение IT-инструментов для цифровизации управления.

➤ Моделирование процессов для прогнозирования поведения системы.

➤ Создание цифровой экосистемы управления данными и процессами.

II.4 Психологические и культурные требования

➤ Учет человеческого фактора, мотивации и вовлеченности персонала [8].

➤ Формирование корпоративной культуры, способствующей системному мышлению.

➤ Повышение квалификации управленческих кадров.

Обсуждение

Внедрение системного подхода позволит объединить ключевые компоненты управления (планирование, строительство, эксплуатация), сократить время принятия решений и повысить качество работ. Применение цифровых технологий мониторинга обеспечивает объективную оценку состояния дорожной сети.

Системный анализ выявил проблемы низкой автоматизации и фрагментации данных, что препятствует долгосрочному прогнозированию. Создание единой цифровой платформы управления - ключевой элемент повышения эффективности.

Анализ показал, что оптимизация процессов может снизить эксплуатационные расходы на 15–20 % за счёт своевременного ремонта и оптимального распределения ресурсов.

Системный подход способствует снижению выбросов CO₂ через оптимизацию транспортных маршрутов и применение вторичных материалов. Повышение доступности инфраструктуры влияет на безопасность движения и социальное благосостояние населения республики Узбекистан.

Выводы

Системный подход в менеджменте дорожного хозяйства представляет собой методологически обоснованную модель управления, основанную на целостности, иерархичности и адаптивности.

Его внедрение требует соблюдения методологических, организационных, технологических и культурных требований.

Реализация подхода позволит повысить эффективность управления, сократить расходы и обеспечить устойчивое развитие инфраструктуры дорожной сети.

В условиях Республики Узбекистан системный подход в менеджмент дорожного хозяйства должен рассматриваться как цифровой-институциональная модель управления дорожными активами, основанная на:

- управлении жизненным циклом дороги,
- данных мониторинга;
- межведомственной интеграции;
- процессной организационной структуре;
- подготовке и повышения квалификации кадров.

Такой подход превращает дорожное хозяйство из реактивной ремонтной системы в прогностическую, управляемую инфраструктуру автомобильного транспорта.

Кроме того:

1. Дорожное хозяйство должно рассматриваться как взаимосвязанная система управленческих, экономических и технологических процессов, а не как совокупность разрозненных объектов инфраструктуры.

2. Системный подход обеспечивает согласованность стратегического и оперативного управления, повышая результативность использования бюджетных и инвестиционных ресурсов.

3. Внедрение цифровых инструментов мониторинга и анализа состояния дорожной сети усиливает прозрачность управления и снижает операционные риски.

4. Эффективный менеджмент дорожного хозяйства способствует росту транспортной доступности, развитию предпринимательства и повышению инвестиционной привлекательности региона.

5. Системная организация управления дорожной отраслью является важным условием обеспечения долгосрочной экономической устойчивости и сбалансированного регионального развития.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 01.02.2019 г. N УП-5647 "О мерах по коренному совершенствованию системы государственного управления в сфере транспорта".
2. Peter M. Senge. The fifth discipline: The art and practice of the learning organization. – New York: Doubleday, 1990. – 424 p.
3. Peter Checkland. Systems thinking, systems practice. – Chichester: Wiley, 1981. – 330 p.
4. Russell L. Ackoff. Ackoff's best: His classic writings on management. – New York: Wiley, 1999. – 312 p.
5. Ludwig von Bertalanffy. General system theory: Foundations, development, applications. – New York: Braziller, 1968. – 289 p.
6. Kenneth Krippendorff. Content analysis: An introduction to its methodology. – Thousand Oaks: Sage, 2013. – 441 p.
7. Richard L. Daft. Management. – Boston: Cengage Learning, 2016. – 720 p.
8. Stephen P. Robbins, Timothy A. Judge. Organizational behavior. – London: Pearson, 2019. – 744 p.

- 9.Трусова С. В. Системный подход к совершенствованию менеджмента организации в современных условиях // Журнал управления. – 2019. – № 5. – С. 45–52.
- 10.Грухвина О. И. Системный подход в менеджменте // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. – 2018. – № 4. – С. 33–37.
- 11.Калентьева Ю. Н. Применение системного подхода и системного анализа в принятии управленческих решений // Вестник экономики и управления. – 2020. – № 3. – С. 21–27.
- 12.World Bank. Road asset management: Concepts and practices. – Washington, DC: World Bank, 2011. – 96 p.
- 13.Organisation for Economic Co-operation and Development. Asset management for the roads sector. – Paris: OECD Publishing, 2001. – 168 p.
- 14.American Association of State Highway and Transportation Officials. Transportation asset management guide. – Washington, DC: AASHTO, 2013. – 236 p.
- 15.Ахмедов Р. М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте // TIU Journal of Digital Economy and Business. – 2024, Т. 8, № 4. – С. 22-28.
- 16.Ахмедов Р.М., Муйдинов С. О., Мухиддинов С. З., Маллаев И. Т. Эффективность синергетического подхода к управлению // Экономика и социум. 2021, № 4-1(83). – С. 658-665.
- 17.Ахмедов Р.М. Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства // Инфокоммуникации: электронный научный журнал. “RAQAMLI IQTISODIYOT” ILMIY-ELEKTRON JURNAL. 2025, № 11. – С. **2694-2703**.
18. Ахмедов Р. М. Системный подход менеджменту повышения технико-эксплуатационных качеств автомобильных дорог // Моя профессиональная карьера. 2021. Вып. 30, т. 1. С. 146.
19. Akhmedov R. M. The Importance Of A Synergistic Approach In Management // International Journal of Progressive Sciences and Technologies. 2021. Vol. 24, No. 1. P. 11–14.
20. Ахмедов Р. М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли // Экономика и социум. 2020. № 10 (77). С. 370–378.
21. Ахмедов Р. М. и др. Эффективность синергетического подхода к управлению // Экономика и социум. 2021. № 4-1. С. 658–665.
22. Ахмедов Р. М., Махкамов Д. И., Абдуразаков М. А. Методы прогнозирования объемов финансирования ремонта и строительства автомобильных дорог // Экономика и социум. 2020. № 3. С. 221–223.
23. Ахмедов Р. М., Абдурахимов В. А. Совершенствование стратегического планирования и управления ремонтом и реконструкцией автодорожных мостов // Экономика и социум. 2020. № 3. С. 224–226.

24. Ахмедов Р. М., Уктамов С. М. Системный анализ в оптимизации межремонтных сроков службы автомобильных дорог и искусственных сооружений // Экономика и социум. 2020. № 3. С. 227–229.
25. Ахмедов Р. М. Рекомендации по совершенствованию системы обучения специалистов для инфраструктуры дорожно-транспортного комплекса // Иқтисодиёт ва таълим. 2020. № 1. С. 198–203.
26. Ахмедов Р. М. Системный подход к повышению транспортно-эксплуатационных качеств дорог // Научные междисциплинарные исследования: сб. ст. I Междунар. науч. - практ. конф. –Москва : НОЖ «Интеграл», 2022. С. 60–67.
27. Ахмедов Р. М. Экономико-математическое моделирование сроков проведения ремонта и реконструкции мостов // Научные междисциплинарные исследования : сб. ст. I Междунар. науч.-практ. конф. –Москва: НОЖ «Интеграл», 2022. С. 43–49.
28. Мамаджонович А. Р. Системный подход к повышению транспортно-эксплуатационных качеств дорог // Central Asian Journal of Theoretical & Applied Sciences. 2022. Vol. 3, No. 5. P. 131–136.
29. Мамаджонович А. Р. Методологические основы планирования и управления ремонтом мостов // Central Asian Journal of Theoretical & Applied Sciences. 2022. Vol. 3, No. 5. P. 137–149.
30. Ахмедов Р.М. Методы формирования нормативной базы планирования воспроизводства искусственных сооружений автодорожного комплекса. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. –Москва, 1987. 312 с.
31. Ахмедов, Р. М., & Уктамов, С. М. (2020). Системный анализ в оптимизации межремонтных сроков службы автомобильных дорог и искусственных сооружений. Экономика и социум, (3 (70)), 227-229.
32. Ахмедов, Р. М., Юлдашев, М., & Алихужаев, М. А. (2017). МОДЕЛИРОВАНИЕ ОПТИМИЗАЦИИ МЕЖРЕМОНТНЫХ СРОКОВ СЛУЖБЫ ИСКУССТВЕННЫХ СООРУЖЕНИЙ. Символ науки: международный научный журнал, 1(2), 16-18.
33. Mamadjonovich, A. R. (2022). THE IMPACT OF INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC INDICATORS OF THE REGION/НАУЧНЫЙ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: сборник статей I Международной научно-практической конференции. Москва: НОЖ «Интеграл, 43-49.
34. Ахмедов, Р. М. (2011). Экономико-математическая модель оптимизации межремонтных сроков службы автодорожных мостов. Журнал “экономика и образование.
35. Ахмедов, Р. М. (2010). Эконометрическая модель оптимизации межремонтных сроков службы автодорожных мостов. Сборник Республиканской научно-практической конференции.–Тошкент: ТАДИ (pp. 97-98).
36. Ахмедов, Р. М. (2008). Проблемы разработки нормативной базы управления воспроизводством автомобильных дорог и искусственных сооружений

- транспортно-дорожного комплекса. Сборник Республиканской научно-практической конференции.–Наманган: НамМЭИ (pp. 168-170).
37. Ахмедов, Р. (2020). Рекомендации по совершенствованию системы обучения специалистов для инфраструктуры дорожно-транспортного комплекса. Экономика И Образование, 1(1), 184-189.
38. Rakhmonjon, A. (2021). The Importance Of A Synergistic Approach In Management. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 24(1), 11-14.
39. Ахмедов, Р. М. (2022). СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К УЛУЧШЕНИЮ ТЕХНИКО-ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ КАЧЕСТВ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ. Сборник статей I Международной научно-практической конференции. Москва: НОЖ «Интеграл», 60-67.
40. Ахмедов, Р. М., Абдуразаков, М., Фархадов, Ш., & Махмудов, С. (2019). Интеграция высшего образовательного учреждения и производства–основа подготовки конкурентоспособных специалистов для дорожной отрасли. «Композиционные материалы» Узбекский научно–технический журнал, (3), 143-145.
41. Mamadjonovich, A. R. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN, 2509-0119.
42. Ахмедов, Р. М., & Махмудов, О. (2021). МЕТОДЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЕ РЕМОНТОМ МОСТОВ. Экономика и социум, (11-1 (90)), 774-788.
43. Mamadjonovich, Akhmedov Rakhmonjon. "Multi-season optimization of farm production in the context of water scarcity." (2021): 1183-1192.
44. Ахмедов Р. М. (2025) Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства. “RAQAMLI IQTISODIYOT” ILMIY- ELEKTRON JURNAL, 11-выпуск - С.: 2696-2704
45. Axmedov R.M., Nabiyeu F.G‘. (2025) Markaziy osiyo davlatlarida yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlikka o‘tish: avtomobil transporti orqali yuklarni olib o‘tish jarayonida ekologik xavfsizlikni ta‘minlash./ Материалы конференции: “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU. – С.: 148-152.
46. Ахмедов Р.М., Жураева М.З., Мухитдинова Ш. (2025) Совершенствование подготовки конкурентоспособных кадров – как фактор обеспечения стабильного экономического роста в среде зелёной экономики./Материалы конференции: “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda va aholini kambag‘allikdan chiqarishda ”Yashil” iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to‘plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU. – С.: 160-163
47. Ахмедов Р. М. (2025) Подготовка кадров для устойчивого развития транспортной инфраструктуры Узбекистана в контексте зелёной экономики./Материалы конференции: “Barqaror iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishda

va aholini kambag'allikdan chiqarishda "Yashil" iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish yo'nalishlari" mavzusida xalqaro ilmiy anjumani materiallari to'plami. 22-23 may 2025 yil. - Namangan: NamDU. – С. 165-169

48. Ахмедов, Р. М., Мамадалиев, И. Р., Абдуразаков, М., Махмудов, С., & Фархадов, Ш. (2019). Олий таълим муассалари ва ишлаб чиқариш корхоналари интеграцияси асосида рақобатбардош йўлчи–мутахассисларни тайёрлаш. ФерПИ Илмий–техника журнали, № 23, – С. 200-204.

REGIONAL EFFICIENCY IN ENHANCING THE ORGANIZATION OF ADVANCED TRAINING FOR ROAD MANAGEMENT PERSONNEL IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN THROUGH SURVEY-BASED METHODS.

Akhmedov R. M

Researcher at

Namangan State University

ORCID: 0009-0001-9620-8310

E-mail: axmedov_rahmonjon@namdu.uz.

Tel: +998 99 632 72 48

Abstract: The article analyzes approaches to improving the qualifications of road industry personnel to ensure stable economic growth of the region, including the development of transport infrastructure, the use of international experience, analysis of current problems, as well as an attempt to develop scientific-theoretical and practical proposals and recommendations for organizing an effective system of advanced training for road industry employees. Special attention is paid to integrating the principles of the "green economy" into the system of training and professional development of personnel, as well as into infrastructure development as a key factor for the sustainable development of the national economy.

Keywords: Systemic approach, organization, efficiency, personnel training, advanced training, green economy personnel, sustainable development, stable regional economic growth, transport infrastructure development, international experience, scientific-theoretical and practical proposals, recommendations.

Introduction

It is well known that roads are a crucial element of transport infrastructure, providing connections between cities, regions, and countries. They enable the transportation of goods and passengers, creating conditions for economic development. According to the draft Presidential Decree "On Approval of the Road Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2020–2030," the main goal of the strategy is to define directions, approaches, and mechanisms for the development and improvement of the road network, enhancing its operational characteristics to contribute to sustainable and dynamic economic growth, strengthening the defense capability and economic security of the Republic, and raising the living standards of the population.

The economic effect of road development must be taken into account. Road development leads to an increase in transport volumes and a reduction in the cost of transport services, which has a positive impact on the economy. Furthermore, road construction and reconstruction create jobs and stimulate the development of the construction industry. Road development is one of the main priorities in the development of Uzbekistan's transport system.

In Uzbekistan, roads play an important role in the country's socio-economic development. For domestic needs, the majority of freight and passenger transportation in the republic currently falls on roads. In particular, road transport accounts for about 85% of all freight transportation and over 95% of passenger transportation. Roads provide access to certain states, serving as the material foundation for the Republic's foreign economic relations and its integration into the global economic system.

According to the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, in 2024, the share of road transport services was the highest in the total volume of transport services, with 1.4 billion tons of cargo transported. During this period:

- **Rail transport** shipped 73.9 million tons of cargo;
- **Pipeline transport** pumped 61.8 million tons of gas;
- **Air transport** carried 14.4 thousand tons of cargo.

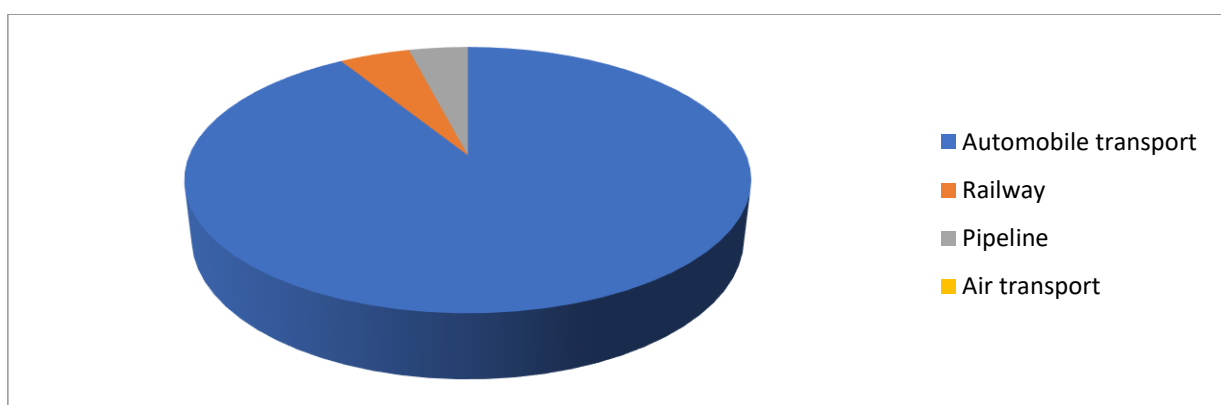

Diagram 1. Transport services by mode of transport in 2024, in the total volume of transport services, million tons of cargo.

The volume of cargo transportation by all modes of transport during the period 2020–2024 is as follows:

2020 – 1,366.7 million tons; 2021 – 1,420.2 million tons; 2022 – 1,420.9 million tons; 2023 – 1,455.7 million tons; 2024 – 1,521.2 million tons..

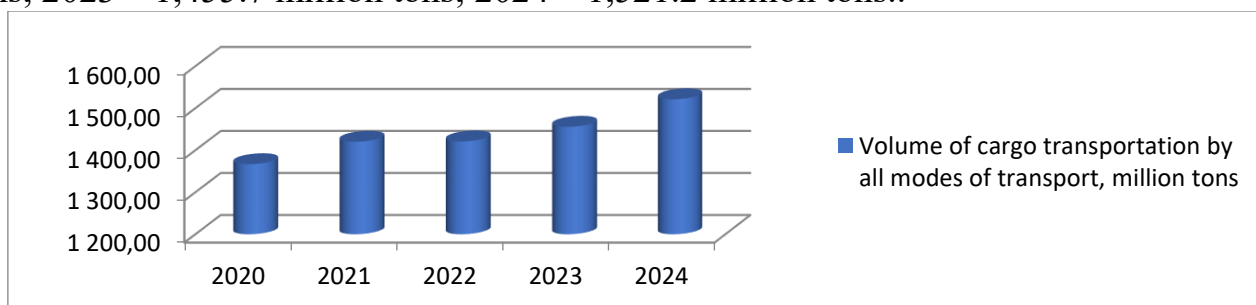

Diagram 2. Volume of cargo transportation by all modes of transport, million tons.

In 2025, road transport carried 1,434.5 million tons of cargo, which is 4.7% more than in 2024. In January–December 2025, the volume of freight turnover increased by 1,746.3 million t-km, reaching 26,110.3 million t-km, which is 7.2% higher compared to 2024.

In Uzbekistan, the volume of transport services reached 188.2 trillion soums by the end of 2025.

Cargo Transportation Dynamics (2020–2025):

- **2020–2023:** Steady recovery and growth were observed following the pandemic, driven by the development of commercial road transport and infrastructure.
- **2024–2025:** According to data for 2024, the volume of cargo transported reached 1,459,478.4 thousand tons. It was forecasted that by mid-2025, commercial road transport indicators would increase by 12.4%, based on an analysis presented on CyberLeninka.
- **Structure:** Road transport maintains its leading position, while rail transport also plays an important role in international freight.
- **Industry development:** Includes the growth of the private vehicle fleet, which increased from 2.95 million units at the beginning of 2021 to more than 4.7 million by the end of 2025

In addition, transit cargo is transported through the territory of the Republic. For example, in 2025, the volume of transit cargo shipments through the territory of Uzbekistan reached 14.7 million tons. The bulk of this volume (about 12.1 million tons) was handled by rail transport, while 2.7 million tons were handled by road transport. The growth in transit became possible due to the development of new corridors, including the China–Kyrgyzstan–Uzbekistan route.

Key transit indicators for 2025:

- Total transit: 14.7 million tons.
- Rail transport: 12.1 million tons.
- Road transport: 2.7 million tons.

The results of the analysis of the foreign trade turnover of the Republic of Uzbekistan are presented in Table 1.

Table 1

Analysis of the foreign trade turnover of the Republic of Uzbekistan

in mln.USD

Indicators	2021	2022	2023	2024	2025	Growth, 2025/2021	
						B \$	B %
Export	14081,1	15275,9	19229,1	19743,8	50000	35918,9	255
Import	23740,4	28220,3	35574,8	35237,9	35000	11759,6	49,53
Foreign trade turnover	37821,5	43496,2	54803,9	54981	85000	47178,5	125

Source: The table was compiled by the author based on materials from stat.uz.

Analysis of the data in the table shows that the growth of exports in 2025 compared to 2021 will be:

$$\text{Growth} = \frac{50000 - 14081.1}{14081.1} \times 100 = 255\%.$$

The growth of imports in 2025 compared to 2021 will be 49.53%. The growth of foreign trade turnover in 2025 compared to 2021 will be 125%.

A visualization of the dynamics of exports and imports of the Republic of Uzbekistan is clearly shown in Diagram 3.

An analysis of literary sources shows that modern economic and business processes [18] require training and professional development of personnel with competencies that meet labor market requirements.

In the context of the dynamic development of Uzbekistan's regions, the strategic development of transport infrastructure is becoming one of the key factors ensuring economic growth and competitiveness. At the same time, global challenges related to climate change and the depletion of natural resources make the transition to a green economy-an economy that promotes well-being and social justice while significantly reducing environmental risks-highly relevant.

Thus, improving the training and professional development of road industry personnel for sustainable regional economic growth requires the integration of green economy principles, including through the development of environmentally safe transport infrastructure, innovative educational programs, and the application of international experience.

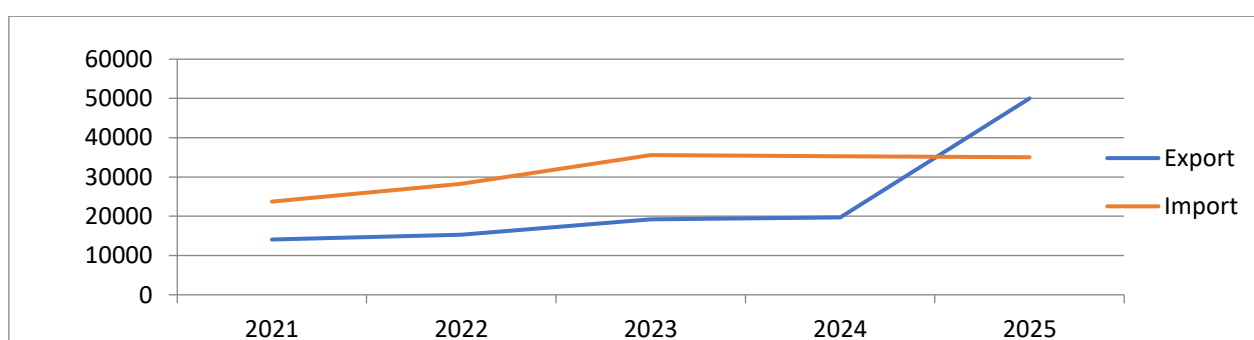

Diagram 3. Dynamics of exports and imports of the Republic of Uzbekistan.

Literature review

Human capital theory emphasizes the importance of investing in education and professional training to ensure economic development [1]. Research [2] confirms that qualified personnel contribute to increased labor productivity, which in turn leads to greater regional competitiveness. Reports from the World Bank and

the United Nations Environment Programme highlight the role of the green economy as a foundation for sustainable economic growth [3].

In recent years, the Republic of Uzbekistan has demonstrated impressive rates of economic growth, solidifying its leadership in Central Asia. According to the World Bank, GDP growth is projected at 5.8% in 2025 and 5.9% in 2026. In 2024, GDP reached \$115 billion, an increase of 6.5% compared to the previous year.

According to the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, the transport sector's share of GDP was 9.4% in 2023. In particular, the development of roads and railways remains a priority. However, despite this positive trend, there is a shortage of qualified personnel in the transport sector, including its infrastructure, i.e., the road industry. In 2023, specialists with higher education in logistics and transport accounted for only 12% of the total workforce in the sector [4]. Issues related to improving the system of training and professional development of specialists and their impact on the efficiency of road industry organizations have been examined in studies [6-14, 18-25].

Analysis of results

An analysis of the international experience of countries such as Germany and China shows that investments in personnel training and transport infrastructure development have a synergistic effect [19]. In Germany, dual vocational education systems operate, allowing theoretical training to be combined with practical experience in enterprises. China, in turn, actively invests in the creation of educational clusters integrated with transport hubs, which ensures high labor productivity and reduced logistics costs.

Starting from the 2021/2022 academic year, Uzbekistan introduced a dual form of education, which is already yielding results in the German education system. A new form of training has also been introduced, allowing for the practical application of theoretical knowledge acquired in educational institutions in preparing youth for professions. Article 15 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" No. 637 of September 23, 2020, defines dual education as a separate form of education, while Article 17 of this Law defines the dual form of education as follows: "Dual education is aimed at providing students with the necessary knowledge, skills, and abilities, the theoretical part of which is carried out at an educational institution, and the practical part – at the student's workplace" [15]. The President of the Republic of Uzbekistan pays attention to the systematic development of the dual education form in Uzbekistan based on German experience. In particular, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Measures for the Development of Education, Upbringing, and Science in the New Period of Uzbekistan's Development" of November 6, 2020, provided for the creation of a dual education system [16]. Thus, new mechanisms for competitive personnel training have been introduced by organizing education in harmony with work activities according to the real needs of the labor market of Uzbekistan and specific jobs in enterprises (organizations) and economic sectors.

The development of transport infrastructure, when based on environmentally sustainable technologies, contributes not only to economic growth but also to

improving the quality of life of the population. The use of renewable energy sources, reduction of greenhouse gas emissions, development of electric vehicles and low-carbon logistics are becoming urgent tasks in personnel training [4].

The international experience of Germany and China demonstrates the successful integration of educational initiatives with the needs of both the transport sector and the environmentally oriented economy. Germany, for example, integrates "green competencies" into dual programs, teaching students sustainable mobility technologies. China is developing the concept of "green cities," where transport hubs are closely linked to clean technologies and corresponding personnel programs.

Uzbekistan has also taken steps in this direction. For instance, elements of practical training related to environmentally friendly solutions in logistics and transport are already being introduced within the framework of dual education. It is important that educational programs, including advanced training for specialists of enterprises and road industry organizations, are developed taking into account the tasks of the green transition and sustainable development.

An analysis of statistics on advanced training of specialists of enterprises and road industry organizations during the period 2013–2023 at the Namangan Training Center for Advanced Training of Road Industry Workers is presented in Table 1.

Table 2

Analysis of statistics on advanced training of specialists of enterprises and road industry organizations during the period 2013–2023 at the Namangan Training Center for Advanced Training of Road Industry Workers

№	Academic year	Total	Including			
			Engineering and technical workers		Road patrol workers and machine operators	
			people	In %	people	In %
1	2013	204	204	100	0	0
2	2014	902	129	14,30	773	85,70
3	2015	356	171	48,33	185	51,67
4	2016	432	59	13,66	373	86,34
5	2017	556	163	29,32	393	70,68
6	2018	1022	298	29,16	724	70,84
7	2019	1086	176	16,21	910	83,79
8	2020	218	40	18,35	178	81,65
9	2021	1049	232	22,12	817	77,88
10	2022	779	58	7,45	721	92,55
11	2023	749	200	26,70	549	73,30
12	2024	610	267	43,77	343	56,23
13	2025	505	223	44,15	282	55,84
14	2026*	545	240	49	305	58

Total	7576	1953	23,73	5623	76,47

Source: The table was compiled by the authors based on data from reports of the Namangan Training Center for Advanced Training of Road Industry Workers.

Analysis of the data on the number of employees in various categories (engineering and technical workers, and road workers with machine operators) by year from 2013 to 2023, presented in Table 1, shows that during the period under review, the number of employees increased significantly. In 2013, there were only 204 employees, but by 2023 this number had grown to 749 people. As a result, the total increase was 545 people, or approximately 267% over 10 years. Dynamics of the share of engineering and technical workers: In the early years, for example in 2013, almost all workers were engineers and technical specialists (100%); however, the share of engineers and technicians decreased significantly in subsequent years. The highest percentage of such workers was recorded in 2015, when engineers made up 48.33% of the total workforce. However, each year the share of engineers continued to decline, reaching its lowest value in 2022 (7.45%). Throughout the entire period, there has been a steady increase in the number of road workers and machine operators. In 2013, their share was 0%, but already in 2014 it reached 85.7%, significantly shifting the workforce structure in favor of this category. In 2023, the share of road workers and machine operators is 73.3%, which also indicates a continued increase in their numbers. The table shows significant fluctuations in the number of employees in different years. For example, in 2016, there was a decrease in the total number of employees (432 people), associated with a reduction in engineering and technical workers. However, in 2018, the number sharply increased to 1,022 people, which is also associated with an increase in the number of road workers and machine operators. Comparison of the data shows that the overall share of engineering and technical workers over the entire period was 23.53%, while the share of road workers and machine operators was 76.47%. This result clearly demonstrates a trend toward the dominance of road workers in the labor resources of this sector. The greatest changes occur in 2022–2023. In 2022, the share of engineering and technical workers fell to 7.45%, while the share of road workers reached 92.55%. This may indicate a significant increase in the volume of road works and mechanization of processes in recent years, which requires an increase in the number of workers and machine operators. Analysis of the data presented in Table 2 indicates that, overall, there is a clear trend toward an increasing share of road workers and machine operators, which is associated with increased volumes of road construction and repair, as well as the mechanization of labor. At the same time, the number of engineering and technical workers is steadily declining, indicating a reduction in the number of such specialists being sent to refresher courses due to a lack of funds for travel expenses, as well as the reluctance of road organization management to send engineering and technical personnel to refresher courses with time away from production in the regions under consideration.

To address this problem, in 2024 the author conducted a questionnaire survey of leading specialists from road enterprises in the Fergana Valley regions [19] on improving management in the process of repair, reconstruction of roads and artificial structures, as well as organizing refresher courses for industry workers, and obtained the following preliminary results:

First, the existing system of advanced training for road industry workers needs improvement.

Second, for economic feasibility, advanced training of road industry workers should be organized as follows: workers and machine operators – on-site; engineering, technical, and clerical staff – remotely (online).

Third, to improve the transport and operational qualities of roads, attention must be focused on the main factors affecting them in the following proportion: employee knowledge and qualifications – 60%; funding – 10%; material supply – 15%; technical support – 15%.

Fourth, the increase in operational efficiency resulting from the integration and merging of key factors into a single system due to the synergistic effect is 30 percent.

In our opinion, the implementation of the obtained results makes it possible to organize refresher courses for road industry workers on a scientific basis.

Conclusions:

The following conclusions were drawn during the scientific research:

1. Strategic development of transport infrastructure is impossible without training personnel with skills in environmentally sustainable technologies.
2. The green economy requires a systematic approach to specialist training, where ecological thinking, knowledge of regulatory requirements, and the ability to implement energy-efficient and carbon-free solutions play an important role.
3. Integration of green principles into educational and economic policy will ensure not only economic growth but also an improvement in the environmental situation.
4. Organize refresher courses for road industry workers on a scientific basis.
5. For economic feasibility, advanced training of road industry workers should be organized as follows: workers and machine operators – on-site; engineering, technical, and clerical staff – remotely (online).

Practical proposals

We have developed practical proposals in the following main areas:

- **Improving the activities of training and advanced training centers:** Enhancing the work of training centers in regions with high potential for transport and industrial growth, where educational programs will include disciplines on environmentally friendly technologies, sustainable resource management, energy saving, and low-carbon logistics.
- **Stimulating investment in environmental education:** Providing tax and financial incentives to companies actively participating in the training of specialists in green economy fields, including "green" construction of

transport infrastructure, development of electric vehicles, and low-emission logistics.

- **Attracting international experts in sustainable development:** Organizing internships and joint educational programs with the participation of foreign specialists practicing in green transport technologies, renewable energy sources, environmental engineering, and sustainable urban planning. This will allow the introduction of international standards into personnel training and the adaptation of best practices to the conditions of the region.
- **Implementing practice-oriented projects:** Supporting student and research initiatives, as well as projects under government grants, aimed at developing solutions to reduce the carbon footprint of transport, optimizing routes with consideration for the environment, organizing scientific-based refresher courses, and developing environmentally safe construction materials for transport infrastructure.

RECOMMENDATIONS

We recommend organizing personnel training and advanced training in the following main areas:

- **State support for sustainable educational initiatives:** Development and implementation of national programs for personnel training and advanced training focused on the goals of the green economy, with special attention to the transport sector, including the road industry, as one of the main sources of emissions. Inclusion of requirements for "green" competencies of specialists in state standards.
- **Public-private partnership with an environmental focus:** Involving the private sector in personnel training not only as an employer but also as a participant in fostering environmental responsibility and implementing green standards. Implementation of joint educational projects aimed at developing ecological transport and reducing negative environmental impact.
- **Monitoring and evaluation with consideration of sustainability:** Development of a system for assessing the effectiveness of educational programs and refresher courses for road industry workers, adding environmental sustainability criteria such as: graduates' contribution to "green" innovations, implementation of energy efficiency projects, pollution reduction, participation in programs for transitioning to a carbon-free economy.
- **Development of environmental culture and competencies:** Integrating ecological thinking into all levels of personnel training - from undergraduate to higher education, as well as advanced training of road industry workers. Raising awareness among students, trainees of refresher courses for road industry workers, and teachers about the UN Sustainable Development Goals, the climate agenda, and the principles of "green growth."

References:

1. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17.

2. Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
3. World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. Washington, DC.
4. Государственный комитет по статистике Республики Узбекистан. (2023). Статистический сборник "Транспорт и экономика".
5. OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.
6. Ахмедов, Р. М. "Расширение интеграции высшего образовательного учреждения и производства—основа подготовки конкурентоспособных специалистов для дорожной отрасли." Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск 30 (2021). – С. 138-141.
7. Ахмедов Р.М. и др. Повышения эффективности обучения студентов с применением приема, ИНСЕРТ'./Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С. 253-255.
8. Ахмедов Р.М. и др. Инновационные педтехнологии в обучении специалистов дорожной отрасли // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Наманган, 2018. – С.256-259.
9. Ахмедов Р.М., Муйдинов С., Согинбаева У., Мухитдинова Ш. Совершенствование системы подготовки специалистов дорожной отрасли. «Экономика и социум» №10(77) 2020 www.iupr.ru.
10. Ахмедов Р. М., Касимов И. М., Согинбоева У. С. Прогнозирование объемов финансирования развития сети автомобильных дорог//Символ науки.– 2017. – №.7.– С. 27-28.
11. Ахмедов Р.М. Системный подход менеджменту повышения технико-эксплуатационных качеств автомобильных дорог // Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА». Выпуск.– 2021. – №.30.– С.146.
12. Ахмедов Р. М. и др. Эффективность синергетического подхода к управлению // Экономика и социум.– 2021. – №.4-1 (83). – С. 658-665.
13. Akhmedov Rakhmonjon Mamadjonovich. The Importance Of A Synergistic Approach In Menejment. IJPSAT, ISSN: 2509-0119, Vol.24№.1.December 2020, pp 11-14.
14. Rakhmonjon A. The Role of Investments in The Development of Economic Indicators //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 9.
15. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» №637 от 23 сентября 2020 года.
16. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана», от 06.11.2020 г. № УП-6108.
17. Сайт Наманганского учебного центра повышения квалификации работников дорожного хозяйства. <https://old.uzavtoyul.uz/ru/post/namangan-oquv-markazi.html>.

18. Ахмедов Р.М. Бизнес-процессы в среде системного подхода к планированию и управлению ремонтами, реконструкциями автомобильных дорог и мостов. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.- №1/2 (122), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2025 y. – B. 77-81.
19. Ахмедов Р.М. Методологические основы системного подхода к менеджменту ремонт, реконструкцией автомобильных дорог и мостов. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№12/2 (121), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2024 y. – B. 139-143.
20. Ахмедов Р.М. Бизнес-процессы в среде системного подхода к планированию и управлению ремонтами, реконструкциями автомобильных дорог и мостов.//Журнал “XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –2025-1/2, - С. 77-81.
21. Ахмедов Р.М. Методологические основы разработки системного подхода в менеджменте// Журнал “XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI”. 2025-3/2, B. 127-130.
22. Ахмедов Р.М. Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров дорожного хозяйства. // “RAQAMLI IQTISODIYOT” ILMIY- ELEKTRON JURNAL, 2025, 11-son. – B. 2696-2704.,
23. Ахмедов Р.М. Подготовка и повышение квалификации кадров дорожного хозяйства в условиях зелёной экономики //Журнал “XORAZM MA'MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI” –9/2-2025, - С. 55-61.
24. Akhmedov R.M., Malikov N.U. System analysis of the dynamics of professional development of transport infrastructure workers in the region. International Conference on Artificial Intelligence and Applications (ICAIA), AMERICAN ACADEMIC PUBLISHER. April, 2026. P. 41-50. <https://worldsciencepub.com/index.php/icaia>.
25. Ахмедов Р.М. Анализ и пути совершенствования системы повышения квалификации работников транспортной инфраструктуры Республики Узбекистан. “RAQAMLI IQTISODIYOT” ILMIY- ELEKTRON JURNAL, 2026, 14-son. – B. 1051-1065.

UO‘K: 332.1:339.137.2:338.2

TOVAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING HUDUDIIY IQTISODIYOT BARQAROR RIVOJLANTIRISHIGA TA’SIRI

Axmedov R.M. Raximjanova Sh.I.

NamDU dotsenti,

NamDU 1-bosqich magistranti.

ORCID: 0009-0001-9620-8310

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovar raqobatbardoshligini oshirishning hududiy iqtisodiyot barqaror rivojlanishiga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida hududiy iqtisodiy rivojlanish, mahsulot sifati, innovatsiyalar, logistika infratuzilmasi, eksport salohiyati hamda raqamli transformatsiya o’rtasidagi uzviy bog‘liqlik o’rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, hududlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning

raqobatbardoshligini oshirish sanoat diversifikatsiyasi, bandlik darajasi, investitsion jozibadorlik va eksport hajmlarining ortishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, hududiy infratuzilma, logistika tizimi, sifat standartlari va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maqolada O'zbekiston hududlari misolida tovar raqobatbardoshligini oshirish orqali iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va hududiy rivojlanishni jadallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tovar raqobatbardoshligi, hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, innovatsiya, logistika, eksport salohiyati, klasterlashuv, raqamli transformatsiya, hududiy infratuzilma, iqtisodiy diversifikatsiya.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi ko'p jihatdan ularda ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligiga bog'liqdir. Tovar raqobatbardoshligi nafaqat alohida korxona yoki tarmoq samaradorligini, balki hududiy iqtisodiyotning umumiy barqaror rivojlanish imkoniyatlarini ham belgilaydi. Mahsulotlarning sifat jihatdan yuqoriligi, tannarxning maqbulligi, innovatsion darajasi va eksport salohiyati hududlar iqtisodiy faolligini oshirib, yangi ish o'rinlari yaratish hamda aholi farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Global iqtisodiyot sharoitida hududlar o'rtasidagi iqtisodiy raqobat tobora kuchayib bormoqda. Shu sababli hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun mahalliy mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish muhim strategik vazifaga aylanmoqda. "World Economic Forum"ning Global Competitiveness Index ko'rsatkichlariga ko'ra, raqobatbardoshlik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari ham barqaror bo'ladi [1].

O'zbekiston hududlarida iqtisodiy rivojlanish darajasi bir xil emas. Ayrim hududlarda sanoat va eksport salohiyati yuqori bo'lsa, boshqa hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasi, logistika tizimi va investitsion muhit yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa hududiy nomutanosibliklarning kuchayishiga olib kelmoqda. Mazkur muammoni bartaraf etishda tovar raqobatbardoshligini oshirish muhim iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – tovar raqobatbardoshligini oshirishning hududiy iqtisodiyot barqaror rivojlanishiga ta'sirini ilmiy asoslash va O'zbekiston sharoitida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi:

1. **Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish** – hududiy iqtisodiyot va raqobatbardoshlik bo'yicha xorijiy hamda mahalliy ilmiy manbalar o'rganildi.

2. **Taqqoslama tahlil usuli** – rivojlangan davlatlarning hududiy rivojlanish va mahsulot raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tajribalari O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirildi.

3. Tizimli yondashuv – hududiy iqtisodiyotning sanoat, logistika, infratuzilma, eksport va innovatsion faoliyat kabi tarkibiy elementlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi.

4. Statistik va iqtisodiy tahlil – hududlar kesimida iqtisodiy ko‘rsatkichlar, eksport hajmi, ishlab chiqarish samaradorligi va investitsion faollik indikatorlari tahlil qilindi.

Adabiyotlar tahlili

Mashhur iqtisodchi Michael E. Porter milliy va hududiy raqobat ustunligini ishlab chiqarish omillari, talab sharoiti, bog‘liq tarmoqlar hamda korxona strategiyasi orqali izohlaydi. Olimning fikricha: “National prosperity is created, not inherited” (“Milliy farovonlik meros qilib olinmaydi, balki yaratiladi”) [1, 73-bet]. Mazkur yondashuv hududiy iqtisodiyot rivojida innovatsiya, klasterlashuv va mahsulot sifati muhim o‘rin egallashini ko‘rsatadi. Joseph A. Schumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi omili sifatida baholaydi. U o‘zining mashhur asarida quyidagi fikrni ilgari suradi: “The opening up of new markets, foreign or domestic, and the organizational development illustrate the same process of industrial mutation” [2, 83-bet]. Schumpeter innovatsiyalar orqali eski texnologiyalar yangilanishini “ijodiy vayronkorlik” deb ataydi. Bu jarayon hududiy iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasini jadallashtiradi. Shuningdek, u: “Innovation is the outstanding fact in the economic history of capitalist society” [2, 87-bet], deya innovatsiyalarning iqtisodiy o‘sishdagi ustuvor rolini asoslab beradi. Institutsional iqtisodiyot vakili Douglass C. North iqtisodiy rivojlanishda institutlarning rolini alohida ta’kidlaydi. U quyidagicha yozadi: “Institutions are the rules of the game in a society” [3, 3-bet]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, samarali qonunchilik, mulk huquqi va raqobat muhiti hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. North yana shunday qayd etadi: “Effective institutions lower transaction costs and encourage productive activity” [3, 61-bet]. Bu esa hududlarda biznes muhiti yaxshilanganda mahsulot raqobatbardoshligi ham oshishini ko‘rsatadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan hududiy iqtisodiyot va mahsulot raqobatbardoshligi masalalari ko‘proq eksport salohiyati, logistika, sanoat modernizatsiyasi va agroklastar tizimi bilan bog‘liq holda tadqiq etilgan. Masalan, Saburov J.S. qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qilishda sifat standartlari va logistikaning muhimligini ta’kidlaydi: “Xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish eksport hajmini oshirishning asosiy omilidir” [6, 22-bet]. Boboqulov A.A. raqobatbardosh mahsulotlar eksporti hududiy iqtisodiy o‘sishga sezilarli ta’sir qilishini qayd etadi: “Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi” [7, 46-bet]. Jo‘rayev F.D. agroklastar tizimi mahsulot tannarxini kamaytirish va sifatni oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi: “Agroklastar tizimi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning zamonaviy mexanizmlaridan biridir” [8, 35-bet]. Xudayberganov J.B. mahsulot diversifikatsiyasi bozor barqarorligini ta’minlashini ta’kidlaydi: “Diversifikatsiya strategiyasi eksport tarkibini kengaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi” [9, 18-bet]. Murodov A. va Saidova F.K. logistika

tizimi mahsulot tannarxiga bevosita ta'sir qilishini qayd etadi: "Transport-logistika xarajatlarini kamaytirish eksport samaradorligini oshiradi" [10, 162-bet].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda mahsulot raqobatbardoshligi ko'proq institutsional muhit, innovatsiya va klasterlashuv bilan bog'liq holda o'rganilgan bo'lsa, mahalliy tadqiqotlarda eksport, logistika va sanoat modernizatsiyasi masalalariga ustuvor ahamiyat qaratilgan. Ushbu yondashuvlarni integratsiyalash O'zbekiston hududiy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar

Ilmiy tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy ilmiy natijalar olindi:

1. Tovar raqobatbardoshligi hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaruvchi hududlarda:

- sanoat ishlab chiqarish hajmi ortadi;
- eksport salohiyati kengayadi;
- yangi ish o'rinlari yaratiladi;
- investitsion jozibadorlik kuchayadi.

Bu esa hududiy yalpi mahsulot hajmining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

2. Logistika va infratuzilma muhim omil hisoblanadi

Transport-logistika tizimining rivojlanganligi mahsulot tannarxini kamaytiradi va eksport samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, agrar hududlarda sovutish omborlari, logistika markazlari va sertifikatlashtirish tizimlari muhim ahamiyatga ega.

3. Innovatsiyalar hududiy raqobat ustunligini shakllantiradi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion ishlab chiqarish tizimlari:

- mahsulot sifatini yaxshilaydi;
- ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi;
- resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Natijada hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish imkoniyatlari kengayadi.

4. Klasterlashuv iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Sanoat va agroklastarlarni rivojlantirish:

- ishlab chiqarish zanjirlarini birlashtiradi;
- kooperatsiyani kuchaytiradi;
- hududiy iqtisodiy integratsiyani jadallashtiradi.

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi bilan chambarchas bog'liqdir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, hududlarda innovatsion infratuzilma, logistika markazlari va klaster tizimlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi.

O'zbekiston sharoitida quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

1. **Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish.** Sanoat va agroklastarlarni kengaytirish orqali mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin.
2. **Eksport infratuzilmasini modernizatsiya qilish.** Logistika markazlari, bojxona tizimi va sertifikatlashtirish jarayonlarini takomillashtirish zarur.

3. **Raqamli transformatsiyani jadallashtirish.** Hududiy ishlab chiqarish tizimlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish mahsulot sifatini oshiradi.
4. **Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash.** Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hududiy iqtisodiy faollikni oshiruvchi asosiy omillardan biridir.
5. **Investitsion muhitni yaxshilash.** Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish ishlab chiqarish modernizatsiyasini tezlashtiradi.

XULOSA

Tovar raqobatbardoshligini oshirish hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hududlarda sanoat rivojlanishi, eksport hajmining oshishi, investitsion jozibadorlik va bandlik darajasining ko'payishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun:

- sifat infratuzilmasini rivojlantirish;
- innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;
- logistika tizimini modernizatsiya qilish;
- klasterlashuvni rivojlantirish;
- eksportni diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur. Xalqaro tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. - New York : Free Press, 1990. - 855 p.
2. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy / J.A. Schumpeter. - New York : Harper & Brothers, 1942. - 431 p.
3. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D.C. North. - Cambridge : Cambridge University Press, 1990. - 152 p.
4. OECD. Competitive Neutrality: Maintaining a Level Playing Field between Public and Private Business. - Paris : OECD Publishing, 2012. - 120 p.
5. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2019. - Geneva : World Economic Forum, 2019. - 648 p.
6. Saburov J.S. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Ж.С. Сабуров // Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. - 2025. - №24(1). - Б. 20–27.
7. Boboqulov A.A. Raqobatbardosh mahsulotlar eksportini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llari / A.A. Бобоқулов // Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar. - 2025. - Vol. 2, №5. - Б. 44–49.
8. Jo'rayev F.D. Models for increasing the competitiveness of the agricultural network in the agrocluster system / F.D. Jo'rayev // Marketing Journal. - 2025. - №2. - Б. 33–42.

9. Xudayberganov J.B. Impact of the diversification strategy on the competitiveness of the agricultural products market / J.B. Xudayberganov // Marketing Journal. - 2025. - №10. - B. 15–22.
10. Murodov A., Saidova F.K. Qishloq xo‘jaligida transport logistikasi / A. Murodov, F.K. Saidova // TADQIQOTLAR.UZ. - 2025. - №53(4). - B. 160–164.
11. O‘zbekistonda qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalarning roli va iqtisodiy samaradorligi // GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT. - 2025. - B. 45–59.
12. Choriyev Y.B. O‘zbekiston uzum eksporti va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari / Y.B. Choriyev // Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali. - 2025. - №6. - B. 12–24.
13. O‘zbekiston mashinasozlik sanoati raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishlari. - Toshkent : Universal Publishings, 2025. - 134 b.
14. Raqamli transformatsiya va raqobatbardoshlik. - Toshkent : Global Scholars, 2025. - 96 b.

UO‘K: 332.1:339.137.2:338.24

HUDUDIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TOVAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING XORIJIY

TAJRIBALARINI QO‘LLASH
Axmedov R.M., Raximjanova Sh.

NamDU dotsenti

ORCID: 0009-0001-9620-8310

NamDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovar raqobatbardoshligini oshirishning nazariy asoslari va ilg‘or xalqaro tajribalari tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari asoslab beriladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mahsulot sifati, standartlashtirish, logistika, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi omillardir. Munozara qismida O‘zbekiston iqtisodiyotining tarmoqlar kesimidagi xususiyatlari hisobga olinib, jahon tajribasini moslashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Xulosa sifatida, raqobat qonunchiligini takomillashtirish, eksportni diversifikatsiya qilish, sifat infratuzilmasini kuchaytirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirish O‘zbekistonda tovar raqobatbardoshligini barqaror oshirishning ustuvor yo‘nalishlari ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Tovar raqobatbardoshligi; sifat infratuzilmasi; innovatsiya; raqamli transformatsiya; eksportni qo‘llab-quvvatlash; raqobat siyosati; xalqaro tajriba; standartlashtirish; logistika; kichik biznes.

Kirish

Mahalliy tovarlar raqobatbardoshligini oshirish – milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o‘shirishining muhim omili hisoblanadi. Raqobatbardoshlik nafaqat ichki bozor uchun, balki global eksport salohiyatini kuchaytirish uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqobatbardoshlikni belgilovchi omillar qatoriga

mahsulot sifati, innovatsion daraja, iqtisodiy institutlarning samaradorligi, infratuzilma rivoji va boshqa ko‘plab faktorlar kiradi. Jahon iqtisodiyoti bo‘yicha tashkilotlar, xususan World Economic Forum Global Competitiveness Report maqolasi, raqobatbardoshlikni o‘lchashda bir qator indikatorlardan foydalanadi, jumladan institutlar sifati, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsiya darajasi va bozor mexanizmlari [1].

O‘zbekiston uchun raqobatbardoshlik masalasi bir necha yo‘nalishlarda dolzarb bo‘lib, agrar sektordan tortib sanoat, xizmatlari va innovatsion texnologiyalarga qadar keng tarmoqlarni qamrab oladi. Bu tadqiqotning maqsadi – global tajribani tahlil qilib, O‘zbekiston sharoitida tovar raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni aniqlash.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, bugungi kunda O‘zbekiston tovarlari xalqaro bozorlarda to‘liq raqobatbardosh darajada emas. Bu holat logistika, sertifikatlashtirish, sifat standartlari, innovatsiya va investitsiya yetishmasligi bilan bog‘liq [2]. Shuning uchun ilmiy tadqiqotlarda bu muammolarni aniqlash va ularni global tajriba asosida hal etish yo‘llari izlash hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Metodologiya

Ushbu ilmiy tadqiqot jarayonida mualliflar tomonidan quyidagi ilmiy-tahliliy metodlar keng qo‘llanildi:

1. Adabiyotlarni tahlil qilish: Jahon bo‘yicha raqobatbardoshlik siyosati va tovarlar raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha nashrlar tahlil qilindi.

2. Taqqoslash: Xalqaro tajriba misollari, shu jumladan OECD mamlakatlarining raqobat siyosati bo‘yicha tavsiyalar o‘rganildi.

Shuningdek, maqola jamoat xaridlarining roli, innovatsiyalar va raqamli transformatsiyaning iqtisodiyot raqobatbardoshligiga ta’siri bo‘yicha empirik natijalarni solishtiradi.

Adabiyotlar tahlili

Tovar raqobatbardoshligini oshirish masalasi iqtisodiy nazariya va amaliy siyosatda keng yoritilgan. Ilmiy tadqiqot jarayonida mualliflar tomonidan mavzu bo‘yicha **xorijiy** va **mahalliy** mualliflar hamda institutlar yondashuvlari tizimli tahlil qilindi. Masalan, **Maykl Porter klaster va ustunlik nazariyasi: Michael E. Porter** o‘zining **The Competitive Advantage of Nations** [1] asarida millatlarning raqobat ustunligini “romb modeli” orqali izohlaydi: omillar sharoiti, talab sharoiti, bog‘liq tarmoqlar va firma strategiyasi. Porterga ko‘ra, mahsulot raqobatbardoshligi alohida korxona emas, balki **klaster** va institutlar uyg‘unligi natijasidir. Bu yondashuv tovar sifati, innovatsiya va ta’minot zanjiri samaradorligini bir tizim sifatida ko‘rishga imkon beradi. **Global raqobatbardoshlik indikatorlari:** “World Economic Forum”ning [5] Global Competitiveness yondashuvi raqobatbardoshlikni institutlar sifati, infratuzilma, bozor samaradorligi va innovatsiya bilan bog‘laydi. Bu tadqiqotlar mahsulot raqobatbardoshligi makroiqtisodiy muhitga kuchli bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Raqobat neytralligi va bozor intizomi: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [4] “competitive neutrality” tamoyili orqali

davlat va xususiy sektor uchun teng sharoit yaratish mahsulot sifati va narx raqobatini kuchaytirishini asoslaydi. Bu yondashuv monopoliyalashuvni kamaytirish orqali tovar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. **Innovatsiya iqtisodiyoti: Joseph A. Schumpeter** [2] innovatsiyani “ijodiy vayronkorlik” manbai sifatida talqin qilib, yangi texnologiyalar eski ishlab chiqarish usullarini siqib chiqarishini ko‘rsatadi. Bu nazariya mahsulot yangilanishi va differensiasiyasi raqobatbardoshlikning asosi ekanini ta’kidlaydi. **Institutsional yondashuv: Douglass C. North** [3] institutlar sifati (qonun ustuvorligi, mulk huquqi, shartnoma ijrosi) iqtisodiy samaradorlik va natijada mahsulot raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir qilishini ilmiy asoslab bergan.

Xorijiy tadqiqotchilarning fikricha Raqobatbardoshlik – klasterlar, institutlar, innovatsiya va adolatli bozor muhitining o‘zaro uyg‘unlashgan natijasi.

Mahalliy tadqiqotlarda tovar raqobatbardoshligi ko‘proq **eksport salohiyati, sifat standartlari, logistika va tarmoqlar modernizatsiyasi** bilan bog‘lab o‘rganilgan. Masalan, **Qishloq xo‘jaligi eksporti va sifat:** O‘zbekistonlik tadqiqotchilar agrar mahsulotlar (xususan, uzum, meva-sabzavot) eksportida raqobatbardoshlikni oshirish uchun sertifikatlashtirish, saqlash-logistika va xalqaro standartlarga moslashuv zarurligini ko‘rsatadi [7]. **Sanoat tarmoqlarida modernizatsiya:** Mashinasozlik va yengil sanoatda texnologik yangilanish, investitsiyalar jalb etish va import o‘rnini bosish orqali raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan. **Raqamli transformatsiya:** Raqamli iqtisodiyot, elektron savdo, raqamli boshqaruv tizimlari mahsulot tannarxini kamaytirishi va sifat nazoratini kuchaytirishi ta’kidlanadi [6, 8, 9]. **Raqobat siyosati va huquqiy baza:** Mahalliy mualliflar raqobat qonunchiligini takomillashtirish va amaliy ijrosini kuchaytirish mahsulot sifatini oshirishga xizmat qilishini qayd etadi [8, 9].

Mahalliy tadqiqotchilar e’tiborni asosan amaliy muammolar - logistika, standartlashtirish, texnologik yangilanish va eksportni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Mualliflar tomonidan xorijiy va mahalliy yondashuvkarni taqqoslama tahlili asosida integratsiya imkoniyati aniqlandi (1-jadval).

1-jadval

Xorijiy va mahalliy yondashuvkarni taqqoslama tahlili asosida integratsiya imkoniyati aniqlash

T.r	Yo‘nalish	Xorijiy yondashuv	Mahalliy yondashuv	Integratsiya imkoniyati
1	Nazariy asos	Klaster, institut, innovatsiya	Amaliy tarmoq muammolari	Klaster yondashuvini tarmoqlarga tatbiq etish
2	Institutlar roli	Qonun ustuvorligi, competitive neutrality	Raqobat qonunchiligini kuchaytirish	Teng sharoit + amaliy nazorat
3	Innovatsiya	Schumpetercha	Texnologik	R&D va startap

		yangilanish	modernizatsiya	ekotizimi
4	Sifat infratuzilmasi	Standartlar va sertifikat	Eksport talablari	Milliy sifat tizimini kuchaytirish
5	Bozor yoʻnalishi	Global talab va klasterlar	Eksportni oshirish	Talabga mos diversifikatsiya

Izoh: Jadval mualliflat tomonidan tuzildi

Natijalar

Ilmiy tadqiqotlar jarayonida mualliflar tomonidan quyidagi yoʻnalishlar boʻicha natijalar olindi:

1. Jahon tajribasida raqobatbardoshlik omillari

Jahon iqtisodiyoti tajribasida raqobatbardoshlikni oshirishda quyidagi asosiy yoʻnalishlar aniqlangan:

➤ Sifat infratuzilmasini yaxshilash: Mahsulot sifati va xalqaro standartlarga mosligi raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

➤ Raqobatni tartibga soluvchi institutlar: Adolatli bozor sharoitlarini yaratish uchun raqobat qonunlari hamda uni samarali amalga oshirish zarur.

➤ Innovatsiya va texnologik modernizatsiya: Innovatsiyalar va yangi texnologiyalar jahon bozorlarida mahsulot raqobatbardoshligini sezilarli darajada koʻtaradi.

➤ Tashqi savdo siyosati: Eksportni qoʻllab-quvvatlash, bojxona tartiblarini soddalashtirish va savdo bitimlarini kengaytirish global bozorlarda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Masalan, OECD mamlakatlari raqobat qonunlarini samarali tatbiq etish bilan bozor samaradorligini oshirgan va bu orqali mahsulot sifati yaxshilash hamda narxlarni pasaytirishga erishgan.

2. Oʻzbekiston sharoitida raqobatbardoshlik tendensiyalari

Oʻzbekiston iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni oshirish qator yoʻnalishlarda amalga oshirilmoqda:

➤ Logistika va eksport imkoniyatlari: Agrar mahsulotlar, masalan uzum eksporti boʻyicha raqobatbardoshlikni oshirish uchun logistika va sifat standartlarini yaxshilash zarur.

➤ Sanoat modernizatsiyasi: Mashinasozlik sektorida texnologik zamonaviylashtirish va investitsiyalar jalb etish yoʻnalishlari ishlab chiqilmoqda.

➤ Raqamli transformatsiya: Raqamli iqtisodiyot va raqamli xizmatlar mahsulotlar samaradorligini koʻtarishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribaning kichik biznes va kichik korxonalarni qoʻllab-quvvatlash orqali raqobatbardoshlikni mustahkamlashdagi muvaffaqiyatli natijalari Oʻzbekiston sharoitida ham amal qilishi mumkin.

3. Oʻzbekiston uchun Jahon tajribasidan olingan asosiy xulosalar:

Mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida Oʻzbekiston uchun Jahon tajribasidan olingan quyidagi asosiy xulosalarni qilindi:

➤ Barqaror raqobat siyosati: Mamlakatlarda raqobat qonunlarining obro'si va amaliyoti mahsulot raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

➤ Tashqi bozorlarga yo'naltirish: Eksport imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish, shu bilan birga, jahon bozorining talablariga javob beruvchi innovatsiyalar amalga oshirilishi kerak.

➤ Investitsiyalar va infratuzilma: Investitsiyalarni jalb etish orqali ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va infratuzilmani yaxshilash raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Tovar raqobatbardoshligini oshirish jarayoni murakkab bo'lib, bir nechta makro- va mikroiqtsodiy omillar ta'siri ostida amalga oshadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqobatni tartibga soluvchi institutlar, eksportni qo'llab-quvvatlash siyosati va innovatsion ishlab chiqarish – raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi vazifani bajaradi.

O'zbekiston uchun bu yondashuvlar quyidagicha qo'llanilishi mumkin:

1. Raqobat qonunchiligini mustahkamlash: Adolatli bozor sharoitini ta'minlash uchun qonunlarni minimal tartibsizlik bilan tatbiq etish kerak.

2. Eksportni diversifikatsiya qilish: Mahsulot eksport portfelini kengaytirish va xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish orqali global bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

3. Innovatsiya va texnologiyalarga sarmoya: Raqamli texnologiyalarni joriy etish va innovatsion loyiha faoliyatini rag'batlantirish ahamiyatlidir.

Ushbu tadqiqot ilmiy nuqtai nazardan raqobatbardoshlikni baholash va strategiyalarni aniqlash bo'yicha ilmiy dalillarni taqdim etdi. Amaliy jihatdan:

➤ Davlat dasturlari: Davlat tomonidan raqobatbardoshlikni qo'llab-quvvatlash strategik dasturlari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur.

➤ Xususiy sektor: Xususiy biznes innovatsiyalar va sifat infratuzilmasiga sarmoya kiritishga undanish kerak.

➤ Xalqaro hamkorlik: Xalqaro tashkilotlar tajribasidan foydalanish va hamkorlikni chuqurlashtirish raqobatbardoshlikni oshiradi.

Xulosa

Tovar raqobatbardoshligini oshirish jahon tajribasida ko'plab tizimli chora-tadbirlar orqali amalga oshirilmoqda. Raqobat qonunchiligi, eksportni qo'llab-quvvatlash, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar – bu yo'nalishlarda strategik yondashuvlar samarali natija beradi. O'zbekiston uchun jahon tajribasini moslashtirish orqali eksport salohiyatini oshirish, ichki ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va Xalqaro bozor talablariga javob beruvchi mahsulotlar yaratish imkoniyati mavjud.

Xorijiy tadqiqotlar raqobatbardoshlikni **tizimli va institutsional** nuqtai nazardan yoritadi; mahalliy tadqiqotlar esa **amaliy tarmoq muammolariga** urg'u beradi. Ushbu ikki yondashuvni uyg'unlashtirish O'zbekiston sharoitida tovar raqobatbardoshligini oshirishning eng samarali yo'li hisoblanadi: klasterlashuv, sifat infratuzilmasi, innovatsiya va adolatli raqobat muhitini birgalikda rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / Porter M.E. - New York: Free Press, 1990. - 855 b.
2. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy / Schumpeter J.A. - New York: Harper & Brothers, 1942. - 431 b.
3. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / North D.C. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. - 152 b.
4. OECD. Competitive Neutrality: Maintaining a Level Playing Field between Public and Private Business / OECD Publishing, 2012. - 120 b.
5. World Economic Forum. Global Competitiveness Report / World Economic Forum, 2019. - 200 b.
6. Saburov J.S. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 2025, №24(1). - 20 b. Бобокулов А.А. Raqobatbardosh mahsulotlar eksportini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga erishish yo'llari / Nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar..., 2025, Vol.2 No.5. - 5 b.
7. Jo'rayev F.D. Models for increasing the competitiveness of the agricultural network in the agrocluster system / Marketing Journal, 2025, №2. - 10 b. Xudayberganov J.B. Impact of the diversification strategy on the competitiveness of the agricultural products market / Marketing Journal, 2025, №10. - 8 b.
8. Murodov A., Saidova F.K. Qishloq xo'jaligida transport logistikasi / TADQIQOTLAR.UZ, 2025, №53(4). - 160-164 b.
9. (Икки муаллиф) O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalarning roli va iqtisodiy samaradorligi // GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2025. - 15 b. Choriyev Y.B. O'zbekiston uzum eksporti va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish yo'llari / Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali, 2025. - 12 b.

**HUDUDIIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA
ZAMONAVIY MENEJMENT VA SAMARALI BOSHQARUV
MEKANIZMLARIDAN FOYDALANISH**

To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abduradrashid o'g'li

Namangan Davlat Universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrası o'qituvchisi

Marufxontotaxojayev29@gmail.com

Orcid: 0009-0007-9709-0856

Annotatsiya: Ushbu tezis hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish muammosini zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlari nuqtai nazaridan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika

qo'mitasi, Jahon banki va soha jurnallarining 2022-2025-yillarga oid rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyoti 2025-yilda 7,7 foizga o'sgan (YaIM - 1 849,7 trln so'm) bo'lsa-da, viloyatlar o'rtasidagi hududiy tafovut sezilarli darajada saqlanib qolmoqda: Toshkent shahri YaIM 367 222,3 mlrd so'mga yetgan bo'lsa, Sirdaryo viloyatida bu ko'rsatkich atigi 28 003,3 mlrd so'mni tashkil etdi. Bundan tashqari, 2023-yilda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 16 foizga - 2,6 mlrd dollardan 2,2 mlrd dollarga - kamaygan.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, zamonaviy menejment, boshqaruv mexanizmi, yalpi hududiy mahsulot, maxsus iqtisodiy zonalar, raqamli transformatsiya, investitsion muhit, barqaror rivojlanish, strategik rejalashtirish, O'zbekiston.

Kirish

Hududiy iqtisodiy tengsizlik muammosi O'zbekiston uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil mart oyidagi dastlabki hisobotiga ko'ra, 2025-yilda mamlakatning umumiy yalpi ichki mahsuloti joriy narxlarda 1 849,7 trln so'mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 7,7 foizga oshdi. [1 p, 12] Biroq bu o'sish hududlar bo'yicha bir xil taqsimlangani yo'q: Toshkent shahri YaIM 11,3 foizga o'sib, 367 222,3 mlrd so'mga yetgan bo'lsa, Surxondaryo va Qashqadaryo kabi janubiy viloyatlar ancha orqada qolmoqda. Xuddi shunday nomutanosiblik dunyoning ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlari uchun ham xarakterlidir va uni bartaraf etish zamonaviy menejment hamda boshqaruv mexanizmlarisiz mumkin emas.

Jahon banki 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda 114,97 mlrd dollar hajmida YaIM ishlab chiqardi va iqtisodiy o'sish sur'ati 6,7 foizni tashkil etdi. [2 p, 25] 2025-yilda esa o'sish 7,7 foizga ko'tarildi - bu O'rta Osiyo mamlakatlarining eng yuqori o'sish ko'rsatkichidir. Aynan shunday jadal iqtisodiy o'sish sharoitida hududiy boshqaruvni modernizatsiya qilish masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki rivojlanish mevasi barcha hududlarga teng yetib borishi lozim.

2023-yil 1-oktabr holatiga ko'ra mamlakatda 22 ta maxsus iqtisodiy zona (MIZ), 323 ta kichik sanoat zonasi (KSZ), 24 ta texnopark va 450 ta klaster faoliyat ko'rsatmoqda. [3 p, 48] Bu raqamlar sohaning miqyosini yaqqol namoyon etadi, lekin ularning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy menejment yondashuvlari zarur.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sib borayotgan bir paytda hududlar o'rtasidagi rivojlanish farqlari kengayib bormoqda. Jahon banki va «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» jurnalining tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, viloyatlar kesimidagi YaIM, bandlik, investitsiya oqimi va infratuzilma rivojlanishidagi nomutanosibliklar hali ham jiddiy muammo sifatida qolmoqda. [4 p, 69]

Tadqiqotning maqsadi: hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etishning

nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoiti uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- 1) hududiy boshqaruv nazariyasining zamonaviy yondashuvlarini o'rganish;
- 2) maxsus iqtisodiy zonalar va investitsion muhitning hududiy rivojlanishdagi rolini baholash;
- 3) raqamli boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini tahlil qilish;
- 4) xorijiy tajribani o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Metodologiya.

Tadqiqot metodologiyasi uch asosiy blokdan iborat: birinchi blokda statistik-miqdoriy tahlil - Milliy statistika qo'mitasi va Jahon bankining 2018-2025-yillardagi rasmiy ma'lumotlar bazalaridan foydalanildi; [5 p, 74] ikkinchi blokda qiyosiy-tarixiy tahlil - O'zbekiston, Janubiy Koreya va Estoniya hududiy boshqaruv tajribasi solishtirindi; uchinchi blokda esa normativ-huquqiy tahlil - 2017-2022-yillardagi davlat dasturlari va farmoyishlar mazmuni o'rganildi.

Tadqiqot nazariy asosini M. Porter va P. Krugmanning hududiy raqobatbardoshlik hamda geografik-iqtisodiy konsentratsiya nazariyalari tashkil etadi. [6 p, 26] Shuningdek, D. Acemoglu va J. Robinson asarlarida tahlil qilingan institutsional sifat omili ham e'tiborga olindi. [7 p, 22]

Quyidagi birlamchi va ikkilamchi manbalarga tayanildi:

- O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy statistik to'plamlari (stat.uz, 2022-2025);
- Jahon bankining O'zbekistonga oid mamlakat va hududiy tahlil hisobotlari (2023-2025);
- «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» (TSUE) ilmiy jurnalining tegishli maqolalari;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «O'zbekiston - 2030» Taraqqiyot strategiyasi haqidagi PF-60-sonli Farmoni.

III. NATIJALAR (RESULTS)

Milliy statistika qo'mitasining 2024-yil oxiridagi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistondagi hududlar iqtisodiy salohiyati keskin farqlanadi. Navoiy viloyatining YaHM 2024-yilda 117 297,8 mlrd so'mga yetib, o'sish sur'ati 7,7 foizni tashkil etdi - bu viloyatdagi sanoat tarmoqlari (asosan tog'-kon sanoati, YaHM tarkibida 72,1 foiz) hisobiga ta'minlandi. [8 p, 36] Qiyos uchun: Andijon viloyatida xuddi shu yili YaHM 90 522,1 mlrd so'mni tashkil etdi, aholi jon boshiga esa bu 26 409 ming so'mga to'g'ri keldi.

Ushbu raqamlar quyidagi muhim xulosani beradi: viloyatlar o'rtasidagi mahsulot hajmi farqi bir necha marta bo'lishi mumkin, biroq aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ko'rsatkich bu farqni yanada kuchaytiradi, chunki Andijon aholisi Navoiy aholisiga nisbatan sezilrali ko'p. Bu esa nafaqat iqtisodiy siyosat, balki demografik omilni ham boshqarish zarurligini ko'rsatadi.

1-jadval. O'zbekiston viloyatlari bo'yicha YaHM ko'rsatkichlari, 2024-yil

Viloyat	YaHM (mlrd so'm)	O'sish sur'ati (%)	Jon boshiga (ming so'm)	Manba
Navoiy viloyati	117 297,8	+7,7	Yuqori	[8]
Qashqadaryo vil.	80 658,3	+6,5	22 405,1	[8]
Buxoro viloyati	71 560,4	+6,6	34 729,6	[8]
Andijon viloyati	90 522,1	+6,6	26 409,0	[8]
Sirdaryo viloyati	28 003,3	+4,5	Eng past	[8]
Toshkent shahri	367 222,3	+11,3	Eng yuqori	[1]

Izoh: Jadval O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan [8, 1].

Milliy statistika qo'mitasining 2023-yil oktabr oyidagi statistik ma'lumotnomasiga ko'ra, mamlakatdagi 22 ta MIZda 752 ta korxona, 323 ta KSZda 2 488 ta korxona, 24 ta texnoparkda 1 501 ta tashkilot va 450 ta klasterlarda 455 ta ishtirokchi faoliyat ko'rsatmoqda. Bu raqamlar MIZ va KSZ tizimining amaliyotda qanchalik keng qamrovli ekanini ko'rsatadi.

Biroq shu bilan birga investitsion muhit tahdidlarga ham duch kelmoqda. Gazeta.uz ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 16 foizga kamayib, 2,6 mlrd dollardan 2,2 mlrd dollarga tushdi. Bu holat joriy operatsiyalar hisobi taqchilligining YaIMga nisbati tarixiy maksimum - 8,6 foizga yetishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi. [9 p, 96] Iqtisodchi Mirkomil Xolboyev bunday vaqtda investitsiyalarning kamayishi «kelajak uchun xavotirli signal» ekanligini ta'kidlaydiki, bu fikr hududiy menejmentni kuchaytirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Erkin iqtisodiy zonalar bo'yicha ilmiy tadqiqot (Chinmirzayev Sh.S., 2025) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston EIZlaridan olinadigan eksport hajmi yillar davomida o'rtacha 35 foizga oshgan, 2023-2024-yillarda elektronika va farmatsevtika eksporti 3 barobarga ko'paygan. [10 p, 88] Bu ko'rsatkich institutsional mexanizmlarning to'g'ri ishlagan taqdirda naqadar yuqori natijalarga erishish mumkinligini isbotlaydi.

O'zbekistonda raqamli transformatsiya 2020-yilda Prezident Mirziyoyevning «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PQ-6079-sonli qarori asosida yangi bosqichga o'tdi. [11 p, 18] Strategiya doirasida elektron hukumat xizmatlarini, soliq ma'muriyatini va ta'lim tizimini raqamlashtirish

borasida keng ko'lamli ishlar olib borildi. Milliy statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda aholining 60 foizdan ortig'i internet foydalanuvchisi bo'lib, mobil qurilmalar orqali amalga oshiriladigan tijorat (m-commerce) ulushi umumiy elektron tijoratda 70 foizga yetdi. [12 p, 20]

Soliq tizimini raqamlashtirish sohasidagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, elektron deklaratsiya va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari joriy etilishi soliq ma'muriyatining samaradorligini oshirdi. [13 p, 118] Ammo hududlar o'rtasidagi infratuzilma tafovutlari - internet tezligi va texnik ta'minot yetishmovchiligi - raqamli transformatsiyaning teng taqsimlanishiga to'siq bo'lmoqda. Bu muammo ayniqsa Surxondaryo, Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlarida keskinroq namoyon bo'lmoqda.

Jadal o'sib borayotgan elektron tijorat bozori ham diqqatga sazovordir: 2025-yilda u taxminan 1,5-1,8 mlrd dollarga yetdi, 2024-yildagi 700 mln dollardan sezilarli o'sdi. O'sish sur'ati (CAGR) 30-47 foiz atrofida saqlanib, bu O'rta Osiyo mintaqasida rekord ko'rsatkich hisoblanadi.

Jahon bankining 2025-yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 2025-yilda investitsiyalar 10,5 foizga o'sdi, xususiylar iste'mol esa real hisobda 9,2 foizga ko'tarildi. Shunisi muhimki, 2025-yilda milliy qashshoqlik darajasi 8,9 foizdan 5,8 foizga pasaydi va Gini koeffitsienti 34,6 dan 32,7 ga yaxshilandi. Bu ko'rsatkichlar iqtisodiy o'sishning nisbatan keng aholiga yetib borayotganidan dalolat beradi, lekin hududlar kesimida bunday tahlil yo'q - bu esa tadqiqotning asosiy ilmiy bo'shlig'ini tashkil etadi.

Xalqaro zaxiralar 2026-yil yanvar oyida 70 mlrd dollarga yetdi (86 foizi oltindan iborat) - bu bir yil ichida 27,1 mlrd dollarga o'sdi.^[2] Bunday kuchli moliyaviy zaxira hududiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishda qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

Muhokama va xulosa

Yuqorida keltirilgan faktlar uchta asosiy tendentsiyani ko'rsatadi. Birinchidan, O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini - 6-8 foiz atrofida - saqlab kelmoqda, ammo bu o'sish hududlar bo'yicha notekis taqsimlanmoqda. Toshkent shahri va Navoiy viloyati kabi resursga boy yoki poytaxt maqomidagi hududlar ancha ilgari ketmoqda, periferiya viloyatlari esa ortda qolmoqda.

Ikkinchidan, institutsional mexanizmlar - MIZ, KSZ, texnoparklar, klasterlar - juda katta miqyosda yaratilgan. Ammo bu institutlarning samaradorligi ko'p hollarda menejment sifatiga bog'liq, texnik qurilish esa yetarli. Erkin iqtisodiy zonalaridagi eksport o'sishi va elektron tijoratning jadal rivojlanishi institutsional mexanizmlarning ishlagan taqdirda naqadar samarali bo'lishi mumkinligini isbotlaydi.

Uchinchidan, raqamli transformatsiya jadal bormoqda, lekin geografik tafovutlar - internet infratuzilmasi, raqamli savodxonlik, texnik ta'minot - raqamli bo'linishni (digital divide) vujudga keltirmoqda. Bu muammo hududiy boshqaruvda alohida e'tibor talab etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi beshta asosiy tavsiya ishlab chiqildi:

1. Hududlarga moslashtirilgan strategik menejment tizimini joriy etish.»O'zbekiston - 2030» strategiyasi umumiy maqsadlarni belgilagan. Ushbu

maqsadlarni viloyat darajasida konkretlashtirish, har bir hudud uchun o'ziga xos KPI tizimi ishlab chiqish zarur. Navoiy viloyatida tog'-kon sanoatiga, Farg'onada tekstilga, Samarqandda turizmga asoslangan alohida rivojlanish rejalarini shakllantirish ko'zda tutiladi.

2. Investitsion muhitni barqarorlashtirishga ustuvor e'tibor. 2023-yilda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning 16 foizga kamayishi hududiy darajada investorlar ishonchini mustahkamlash, soliq va bojxona imtiyozlarini shaffof va prognozli qilish zarurligi to'g'risidagi signal hisoblanadi.

3. Raqamli boshqaruv infratuzilmasini hududlar bo'yicha tenglash.»Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasi doirasida janubiy va qishloq viloyatlari uchun maxsus internet infratuzilmasi dasturlari, raqamli savodxonlikni oshirish markazlari moliyaviy ustunlik asosida ajratilishi tavsiya etiladi.

4. MIZ va KSZlarning menejment sifatini oshirish. Mavjud 22 MIZ va 323 KSZdagi^[3] boshqaruv tuzilmalarini xalqaro standartlarga - ISO, lean-management, agile - moslashtirish, texnopark va klaster rahbarlarini tizimli qayta tayyorlash zarur.

5. Hududiy monitoring va baholash tizimini mustahkamlash. Milliy statistika qo'mitasi har yili viloyatlar bo'yicha hududiy tahlil hisobotlari chiqaradi, ammo ularning operativligi va chuqurligi oshirilishi, viloyat statistika boshqarmalari ma'lumotlari real vaqtda mavjud bo'lishi lozim.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishi - 2025-yilda 7,7 foiz - kuchli makroiqtisodiy asos yaratgan bo'lsa-da, bu o'sish hududlar bo'yicha notekis taqsimlanmoqda. Toshkent shahri (YaHM 367 trln so'm, o'sish 11,3 foiz) va Sirdaryo viloyati (YaHM 28 trln so'm, o'sish 4,5 foiz) o'rtasidagi o'n barobarga yaqin farq zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlari masalasini strategik ustuvorlikka aylantiradi.

Institutsional mexanizmlar (22 MIZ, 323 KSZ, 24 texnopark) va raqamli transformatsiya (elektron tijorat 700 mln dollardan 1,5-1,8 mlrd dollarga o'sdi) sohalarida erishilgan yutuqlar esa bu borada to'g'ri yo'l tutilganini tasdiqlaydi. Endi zarur bo'lgan narsa - ushbu mexanizmlarni zamonaviy menejment metodologiyasi asosida boshqarish, raqamli bo'linishni kamaytirish va hududlarga moslashtirilgan strategik rejalashtirish tizimini joriy etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yil dastlabki YaIM va YaHM natijalari bo'yicha press-reviz. - Toshkent: MStQ, 2026-yil mart. URL: kun.uz/news/2026/03/13/statistika-iqtisodiyoti-eng-tez-osgan-hududlar-royxati
- [2] World Bank. Uzbekistan Country Overview. Real GDP growth: 6.7% (2024), 7.7% (2025). - Washington, D.C.: World Bank Group, 2026. URL: worldbank.org/ext/en/country/uzbekistan
- [3] O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Maxsus iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, texnopark va klasterlar bo'yicha ma'lumot (yanvar-sentabr 2023). - Toshkent: MStQ, 2023-yil oktabr. URL: stat.uz / toshvilstat.uz
- [4] Yuldoshev O., Nazarov A. O'zbekiston-2030 strategiyasi: hududiy iqtisodiy rivojlanish tahlili // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar (TSUE ilmiy jurnali). - 2024. - №3. URL: iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/download/736
- [5] O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston hududlarining yillik statistik to'plami. - Toshkent: MStQ, 2022-2024. URL: stat.uz
- [6] Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990. - 855 p.; Krugman P. Geography and Trade. - Cambridge: MIT Press, 1991. - 142 p.
- [7] Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. - New York: Crown Publishers, 2012. - 529 p.
- [8] O'zbekiston Respublikasining 2024-yildagi Yalpi Hududiy Mahsuloti (YaHM) // Invexi.org tahliliy portali, 2025-yil fevral. URL: invexi.org/press/gross-regional-product-grp-of-uzbekistan-for-2024 (Milliy statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari asosida).
- [9] O'zbekistonga 2023-yilda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar 16 foizga qisqardi // Gazeta.uz, 2024-yil 5-aprel. URL: gazeta.uz/oz/2024/04/05/direct-investments
- [10] Chinmirzayev Sh.S. Erkin iqtisodiy zonalar: O'zbekistonni xorijiy investorlar uchun jozibador qilish // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. - 2025. - №45(2). - B. 323–329. URL: inlibrary.uz/index.php/tinnint/article/view/94386
- [11] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PQ-6079-sonli qarori. - 2020-yil 5-oktabr. URL: lex.uz
- [12] O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishi tahlili // Pedagoglar.org ilmiy jurnal, 85-son. - 2025. - B. 8. URL: journalss.org/index.php/ust/article/download/10300/9915 (Statista va KPMG ma'lumotlari asosida).
- [13] Raxmatov A. O'zbekiston soliq tizimining raqamlashtirilishi // sci-p.uz elektron jurnal. - 2025. URL: sci-p.uz/index.php/eitt/article/view/3296
- [14] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston - 2030» Taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF-60-sonli Farmoni. - 2022-yil 28-yanvar. URL: lex.uz/docs/5841077

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli Farmoni «O'zbekiston - 2030» Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. - 2022-yil 28-yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-6079-sonli Qarori «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. - 2020-yil 5-oktabr.
3. Milliy statistika qo'mitasi. Maxsus iqtisodiy zona va kichik sanoat zonalar bo'yicha statistik ma'lumot (yanvar-sentabr 2023). - Toshkent, 2023.
4. Milliy statistika qo'mitasi. Hududlar bo'yicha yillik statistik to'plam. - Toshkent, 2022-2025.
5. Milliy statistika qo'mitasi press-relizi. 2025-yil yakunlari bo'yicha YaIM va YaHM ko'rsatkichlari. - Toshkent, 2026-yil mart.
6. World Bank. Uzbekistan Country Overview 2025. - Washington, D.C.: World Bank Group, 2026.
7. World Bank. Europe and Central Asia Economic Update: GDP growth projections. - Washington, D.C., 2024.
8. Yuldoshev O., Nazarov A. O'zbekiston-2030 strategiyasi: hududiy iqtisodiy rivojlanish tahlili // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2024. - №3.
9. Chinmirzayev Sh.S. Erkin iqtisodiy zonalar: O'zbekistonni xorijiy investorlar uchun jozibador qilish // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. - 2025. - №45(2). - B.323–329.
10. Raxmatov A. O'zbekiston soliq tizimining raqamlashtirilishi // Ilmiy-amaliy tadqiqotlar elektron jurnali. - 2025. URL: sci-p.uz
11. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990.
12. Krugman P. Geography and Trade. - Cambridge: MIT Press, 1991.
13. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail. - New York: Crown Publishers, 2012.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARI: HUDUDIY BARQAROR RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA

A.Soxadaliyev, X.Yokubjonova

Namangan davlat texnika universiteti i.f.n., dotsent

Namangan davlat universiteti i.f.f.d., dotsent

ORCID ID - [0000-0002-9247-3598](https://orcid.org/0000-0002-9247-3598)

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining hududiy barqaror rivojlanishdagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribalari asosida O'zbekistonda DXSh tizimining rivojlanish holati va uni takomillashtirish yo'nalishlari o'rganilgan. Tahlillar natijasida huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish, hududiy vakolatlarni kengaytirish hamda barqaror rivojlanish maqsadlarini integratsiya qilish zarurligi aniqlangan. Tadqiqot yakunida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sheriklik, hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, institutsional mexanizmlar, qiyosiy tahlil, boshqaruv islohoti, O'zbekiston.

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga yo‘naltirilgan siyosatlar tobora hududiy boshqaruv tizimlarining samaradorligiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Ayniqsa, milliy iqtisodiy o‘shishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida hududlar roli keskin ortib borayotgan bir sharoitda, markazlashgan davlat boshqaruvi yetarli emas - mahalliy darajada resurslarni safarbar etuvchi, xususiy sektori jalb qiluvchi institutsional mexanizmlar talab etilmoqda.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) ana shunday mexanizmlarning eng istiqbolli shakli sifatida e‘tirof etilmoqda. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda DXSh orqali amalga oshirilgan infratuzilma investitsiyalari hajmi 2010–2022 yillar davomida uch baravar o‘sgan. Biroq miqdoriy o‘shish sifatini natijani kafolatlamaydi: DXSh loyihalarining 30–40 foizi kutilgan samaradorlikka erishmasligining asosiy sababi - institutsional boshqaruv tizimining zaifligida ekanligini tadqiqotlar ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston uchun bu muammo ayniqsa dolzarbdir. 2019 yilda "Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida"gi Qonunning qabul qilinishi DXSh institutini huquqiy jihatdan mustahkamlagan bo‘lsa-da, uning hududiy darajada amaliy samaradorligi hali yetarlicha tadqiq etilmagan. Viloyatlar o‘rtasidagi iqtisodiy rivojlanish farqlari, mahalliy boshqaruv salohiyatining tengsizligi va xususiy investorlarning huquqiy kafolatlarga nisbatan ishonchsizligi DXSh mexanizmlarini to‘la qo‘llashga to‘siq bo‘lmoqda.

Mavjud ilmiy adabiyotda DXSh asosan milliy va tarmoqlar kesimida o‘rganilgan. Hududiy barqaror rivojlanish bilan DXSh mexanizmlari o‘rtasidagi institutsional munosabatlarni postsovyet o‘tish iqtisodiyotlari kontekstida qiyosiy tahlil qiluvchi tadqiqotlar, xususan O‘zbekiston miqyosida, yetarlicha emas. Ushbu bo‘shliq maqolaning asosiy ilmiy asosidir.

Maqsad: Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog‘iston tajribasi asosida DXSh mexanizmlarining hududiy barqaror rivojlanishga ta‘sirini qiyosiy tahlil qilish hamda O‘zbekiston uchun moslashtirilgan institutsional model ishlab chiqish.

Ishda qiyosiy institutsional tahlil, case-study metodi va skoring metodologiyasidan foydalanilgan. Birlamchi manbalar sifatida Jahon banki, OECD va O‘zbekiston Iqtisodiyot vazirligi ma‘lumotlari, ikkilamchi manbalar sifatida esa xalqaro ilmiy adabiyot qo‘llanilgan.

1-jadval.

Xorijiy tajriba tahlili (Britaniya, Janubiy Koreya va Qozog‘iston) - qiyosiy tahlili

Mezon	Britaniya PFI/PF2 modeli	Janubiy Koreya BTL/BTO modeli	Qozog‘iston O‘tish iqtisodiyoti
Huquqiy asos	1992 - Private Finance Initiative; 2012 - PF2 islohoti	1994 - BTL Qonuni; 1999 - BTO mexanizmi joriy etildi	2006 - DXSh Qonuni; 2015 - isloh etildi

Asosiy model	Moliyaviy risk taqsimoti Davlat uzoq muddatli to'lov kafolati beradi	Infratuzilma klaster Innovatsion zona + DXSh integratsiyasi	Davlat kafolat modeli Kuchli davlat nazorati, cheklangan xususiy risk
Hududiy tatbiq	Maktab, shifoxona, yo'l - hududiy hokimliklar mustaqil shartnoma tuzadi	Incheon, Sejong kabi aqlli shahar klasterlarida markazlashgan	Nur-Sultan, Almati markazlashgan; viloyatlar cheklangan vakolatda
Barqaror rivojlanish bilan bog'liqligi	2012 yildan SDG indikatorlari DXSh shartnomalarga kiritilgan	Yashil infratuzilma DXSh loyihalarida majburiy komponent	Qisman - ekologik talablar 2019 yildan kiritildi
Asosiy kuchli tomoni	Pishiq institutsional baza, 30+ yillik tajriba	Innovatsiya va DXSh integratsiyasi - dunyo namunasi	O'zbekistonga yaqin kontekst - postsovyet paralleli
Asosiy zaif tomoni	Yuqori tranzaksion xarajatlar, shaffoflik muammolari	O'rta daromadli mamlakatlarga to'liq ko'chirilmaydi	Xususiy sektor ishtiroki hali past, risk taqsimoti noaniq
O'zbekiston uchun ahamiyati	Institutsional me'yor	Innovatsion mo'ljal	Bevosita analogiya

Britaniya 1992 yilda Private Finance Initiative (PFI) dasturini joriy etish orqali zamonaviy DXSh institutining global me'yorlarini shakllantirishda peshqadam bo'ldi. Modelning asosiy tamoyili - davlat uzoq muddatli xizmat to'lovlari kafolati evaziga xususiy sektorga infratuzilma qurish, moliyalashtirish va boshqarish huquqini berish - hozir ham jahon amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

Hududiy ahamiyati jihatidan tahlil etganimizda Britaniya modeli ayniqsa ta'sirlidir: mahalliy hokimliklar (local authorities) markaziy hukumatdan mustaqil ravishda DXSh shartnomalarini tuzish vakolatiga ega. Bu viloyat darajasidagi maktab, kasalxona va transport infratuzilmasi loyihalarini amalga oshirishga imkon

berdi. 2012 yildagi PF2 islohotida esa shaffoflik mexanizmlari mustahkamlandi va ekologik talablar majburiy komponent sifatida kiritildi.

Britaniya tajribasidan O'zbekiston uchun asosiy namunadir: institutsional me'yor - DXSh ning muvaffaqiyati birinchi navbatda huquqiy kafolatlarining ishonchliligi va nizolarni hal etish mexanizmlarining samaradorligiga bog'liqdir.

Janubiy Koreya 1994 yilda BTL (Build-Transfer-Lease) qonunini qabul qilish bilan DXSh ni tizimli rivojlantira boshladi. Modelning o'ziga xos belgisi - DXSh mexanizmlari innovatsion iqtisodiy zonalar bilan strategik uyg'unlikda qo'llanilganidir. Incheon Free Economic Zone va Sejong Smart City loyihalari buning yorqin misoli bo'lib, ushbu hududlarda xususiy investitsiyalar davlat infratuzilmasini moliyalashtirish bilan bir vaqtda texnologik ekotizim shakllantirishga xizmat qildi.

Barqaror rivojlanish aspektida Janubiy Koreya yashil infratuzilmani DXSh shartnomalarga majburiy komponent sifatida kiritgan deyarli birinchi mamlakatlar qatoriga kiradi. Bu yondashuv SDG maqsadlari bilan DXSh ni tizimli bog'lashning namunasi sifatida OECD tomonidan alohida ta'kidlangan.

Shu o'rinda xalqaro reytingning joriy holatini tahlil etish lozim bo'ladi.

2-Jadval .

DXSh samaradorligi xalqaro indeksi

Mamlakat	DXSh qonuni yili	Hududiy vakolat	Risk standarti	SDG integratsiyasi	Umumiy ball
Britaniya	1992	Qisman	Standartlashgan	Majburiy	92/100
Janubiy Koreya	1994	Qisman	Standartlashgan	Majburiy	87/100
Qozog'iston	2006	Cheklangan	Qisman	Qisman	61/100

O'zbekiston uchun bu model barqaror rivojlanish va DXSh ni birgalikda loyihalashtirishning innovatsion mo'ljal vazifasini o'taydi, garchi to'liq ko'chirish iqtisodiy rivojlanish darajasi farqi sababli cheklangan bo'lsa-da.

Qozog'iston O'zbekiston uchun eng bevosita qiyosiy analogiyani taqdim etadi. Ikki mamlakat ham postsovyet institutsional meros, davlat kapitalizmining ustunligi va o'tish iqtisodiyotiga xos tarkibiy muammolar bilan kurashmoqda.

Qozog'iston 2006 yilda DXSh qonunini qabul qildi va asosiy loyihalarni Nur-Sultan (Astana) hamda Almati markazlashtirib amalga oshirdi. Davlat kafolatlari mexanizmi xususiy investorlar uchun asosiy motivatsion omil bo'lib xizmat qildi. Biroq hududiy miqyosda markazlashuvning saqlanishi, xususiy sektor ishtirokining past darajasi va risk taqsimotidagi noaniqlik modelning zaif tomonlari sifatida tadqiqotlarda qayd etilmoqda.

2015 yilgi islohot xususiy sektori huquqiy kafolatlarini kengaytirdi va viloyat darajasida DXSh tuzish imkoniyatlarini ochdi - bu O'zbekistonning hozirgi qadami bilan qiyoslanishi mumkin bo'lgan tajribadir.

Uch model tahlili quyidagi umumiy qonuniyatni ko'rsatadi: DXSh mexanizmlari hududiy barqaror rivojlanishga samarali xizmat qilishi uchun uch shart bir vaqtda bajarilishi lozim - huquqiy kafolatlar ishonchliligi (Britaniya tajribasi), strategik hududiy fokus (Janubiy Koreya tajribasi) va risk taqsimotining aniq belgilanishi (Qozog'iston tajribasidan saboq). Birorta shart yetishmasa - institutning samaradorligi keskin pasayadi.

Birinchi kritik to'siq: huquqiy noaniqlik va risk taqsimoti. 2021 yilgi Qonun DXSh ning umumiy ramkasini belgilagan, ammo loyihalar bo'yicha risk taqsimoti mexanizmi qonun darajasida emas, balki har bir shartnomada alohida belgilanishiga qoldirilgan. Bu xorijiy investorlar uchun o'ldirgich omil: investor mamlakatdan mamlakatga o'tganda standartlashtirilgan risk matritsasini kutadi. O'zbekistonda bunday standart hali mavjud emas.

Ikkinchi kritik to'siq: viloyat hokimliklarining vakolatini cheklash. Joriy qonunchilik bo'yicha DXSh shartnomasini tasdiqlash markaz darajasida amalga oshiriladi. Viloyat hokimligi loyihani taklif qila oladi, ammo mustaqil imzolayolmaydi. Bu Britaniya modeliga nisbatan tubdan farqli yondashuv bo'lib, mahalliy DXSh ning eng asosiy jilovini markazda saqlaydi. Natijada viloyat darajasida DXSh loyihalarini shakllantirish uchun motivatsiya ham, imkoniyat ham cheklangan.

Uchinchi kritik to'siq: boshqaruv salohiyatining keskin hududiy tafovuti. Toshkent va Samarqand bilan Qashqadaryo yoki Qoraqalpog'iston o'rtasida DXSh loyihasini boshqara oladigan kadrlar, huquqiy bilim va moliyaviy tahlil imkoniyatlarida katta farq mavjud. Bu farq tuzilmaviy bo'lib, qisqa muddatda bartaraf etib bo'lmaydi - lekin uni inobatga olmagan DXSh siyosati hududiy tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

O'zbekiston DXSh shartnomalarida barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiqlik hali majburiy talab emas. Bu qisqa muddatda ahamiyatsiz ko'rinib-da, uzoq muddatda ikkita jiddiy xavfni keltirib chiqaradi: birinchidan, xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, EBRD, ADB) SDG kafolatlarisiz loyihalarni moliyalashtirishdan bosh tortish tendentsiyasini kuchaytirmoqda; ikkinchidan, SDG talablari kiritilmagan DXSh loyihalari hududiy barqaror rivojlanishga hissa qo'shish o'rniga resurslarni chiqarib yuboruvchi enklav infratuzilmasiga aylanishi mumkin.

Ushbu tadqiqot ko'rsatadiki, DXSh mexanizmlari hududiy barqaror rivojlanishga xizmat qilishi uchun bir vaqtda uch shart bajarilishi shart: huquqiy muhit ishonchliligi, hududiy vakolatning real mavjudligi va barqarorlik talablarining shartnomaga strukturaviy kiritilishi. Uchta shart ham zarur, ulardan biri yetishmasa butun tizim samaradorligi pasayadi - bu uch mamlakatlik qiyosiy tahlilning asosiy xulosasi.

O'zbekiston uchun taklif etiladigan model uch bosqichli izchil yondashuv asosida qurilgan. Har bir bosqich oldingi bosqich natijalariga tayanadi va keyingi bosqich uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bu eng zudlik bilan amalga oshirilishi lozim bo'lgan tavsiya. Britaniya PF2 modeli va Qozog'iston 2015 yilgi islohoti tajribasiga asoslanib, O'zbekiston DXSh to'g'risidagi qonunga standart risk taqsimoti matritsasi ilova sifatida qo'shilishi

kerak. Matritsa quyidagi savollarga qonun darajasida aniq javob berishi lozim: qaysi risklar davlat zimmasida, qaysilari xususiy sherik zimmasida, qaysilari birgalikda boshqariladi. Bu chora yagona o'zi xorijiy investorlar ishonchini sezilarli darajada oshiradi va hududiy DXSh loyihalarining moliyalanishini osonlashtiradi.

Britaniya modelini to'liq ko'chirish O'zbekiston uchun erta hisoblanadi. Ammo Samarqand, Farg'ona va Navoiy viloyatlarini pilot sifatida tanlash va ularga aniq belgilangan miqdor va soha doirasida DXSh shartnomalar tuzish vakolatini berish - bu amalga oshirish mumkin bo'lgan va tizimli natija beruvchi qadamdir. Pilot viloyatlar tajribasi 2-3 yil ichida umumiy model uchun amaliy asos hosil qiladi.

Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqarorlik talablarini DXSh shartnomalariga keyinchalik kiritish joriy qilinganiga qaraganda ancha qimmatga tushadi - mavjud loyihalarni qayta moslashtirishga vaqt va resurslar sarflanadi. O'zbekiston bu xatoni qaytarmasligi uchun hozirdan namunaviy DXSh shartnoma shartiga SDG muvofiqlik bandini kiritish zarur. Xususan, ekologik ta'sir baholash va mahalliy bandlik kafolati minimal majburiy talab sifatida belgilanishi lozim.

Ushbu maqolaning bir qator cheklovlari mavjud bo'lib, ular kelajak tadqiqotlar uchun yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Birinchidan, O'zbekiston viloyatlari bo'yicha DXSh salohiyatini miqdoriy baholash uchun yagona indeks ishlab chiqilmagan - bu alohida empirik tadqiqotni talab etadi. Ikkinchidan, mavjud DXSh loyihalarining hududiy iqtisodiyotga haqiqiy ta'sirini o'lchovchi sabab-oqibat tahlili o'tkazish zarur. Uchinchidan, xususiy sektorning DXSh ga munosabati haqidagi so'rovnoma tadqiqotlari O'zbekistonda deyarli mavjud emas.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Hodge, G. & Greve, C. (2007). Public-private partnerships: An international performance review. *Public Administration Review*, 67(3), 545–558.
2. Yescombe, E.R. (2011). *Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance*. Butterworth-Heinemann.
- 3.World Bank (2022). *Private Participation in Infrastructure Database*. Washington, D.C.
4. OECD (2012). *Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships*. Paris: OECD Publishing.
5. UN (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations.
- 10.O'zbekiston Respublikasi (2019). *Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi Qonun*. Toshkent.
- 11.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni (2017).
- 12.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6041-sonli Farmoni (2020).
- 13.Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2023). *O'zbekistonda DXSh loyiholari bo'yicha yillik hisobot*. Toshkent.
10. HM Treasury, UK (2012). *A new approach to public private partnerships*. London.
11. Korea Development Institute (2017). *PPP Infrastructure Policy in Korea*. Seoul: KDI.

RAQAMLI MARKETING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA CHAKANA SAVDO XIZMATLARINI SAMARALI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ibroximov Avazbek Muxtorjon o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti assistenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli marketing texnologiyalari asosida chakana savdo xizmatlarini samarali boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida retail xizmatlari tizimida digital marketing vositalaridan foydalanish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot davomida chakana savdo korxonalarida ijtimoiy tarmoqlar marketingi, CRM tizimlari, online savdo platformalari, mobil kommunikatsiyalar va raqamli servislarning xizmat ko'rsatish sifati hamda customer experience ko'rsatkichlariga ta'siri tahlil qilindi. Shuningdek, retail xizmatlarini boshqarishda zamonaviy marketing texnologiyalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshlikka ta'siri yoritildi. Tadqiqot natijasida chakana savdo sektorida raqamli marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish xizmat ko'rsatish madaniyatini rivojlantirish, mijozlar bilan interaktiv kommunikatsiyani shakllantirish hamda retail korxonalari boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, chakana savdo, retail xizmatlari, boshqaruv mexanizmlari, customer experience, CRM, online savdo, marketing texnologiyalari, retail management, xizmat ko'rsatish samaradorligi.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi barcha tarmoqlar qatori chakana savdo xizmatlari tizimining rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida retail korxonalarining samarali faoliyat yuritishi nafaqat mahsulot assortimenti yoki narx siyosatiga, balki marketing texnologiyalaridan foydalanish darajasi hamda xizmat ko'rsatish tizimini to'g'ri boshqarish mexanizmlariga ham bevosita bog'liq hisoblanadi [1, p. 125]. Zamonaviy iqtisodiy transformatsiyalar sharoitida iste'molchilar ehtiyojlarining tez o'zgarishi, raqobat muhitining kuchayishi hamda elektron tijorat tizimlarining rivojlanishi chakana savdo korxonalarida innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etishni talab etmoqda.

Jahon amaliyotida digital marketing texnologiyalari retail xizmatlari samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biri sifatida keng qo'llanilmoqda. Xususan, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, CRM tizimlari, Big Data texnologiyalari, mobil ilovalar, online savdo platformalari va sun'iy intellekt asosidagi marketing vositalari chakana savdo xizmatlarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini shakllantirmoqda [2, p. 132]. Mazkur texnologiyalar orqali korxonalar

iste'molchilar ehtiyojlarini tezkor aniqlash, marketing faoliyatini optimallashtirish hamda customer experience darajasini oshirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron tijorat tizimini kengaytirish hamda xizmatlar sektorini modernizatsiyalash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Natijada chakana savdo korxonalarida online savdo xizmatlari, elektron to'lov tizimlari, mobil marketing va ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo faoliyatining rivojlanishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, retail xizmatlarini boshqarishda raqamli marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish, customer-oriented management tizimini shakllantirish hamda xizmat ko'rsatish madaniyatini takomillashtirish masalalari dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Birinchidan, chakana savdo xizmatlarini boshqarishda raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi [3, p. 214]. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida iste'molchilar bilan tezkor va interaktiv kommunikatsiyani yo'lga qo'yish retail korxonalari faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, digital marketing texnologiyalari korxonalarga bozor kon'yunkturasini tezkor tahlil qilish, iste'molchilar xatti-harakatlarini monitoring qilish va individual marketing strategiyalarini shakllantirish imkonini bermoqda.

Raqamli marketing texnologiyalarining retail xizmatlari tizimidagi asosiy afzalliklariga quyidagilar kiradi:

1. mijozlar bilan tezkor va interaktiv aloqa o'rnatish;
2. online buyurtmalarni samarali boshqarish;
3. marketing xarajatlarini optimallashtirish;
4. customer support xizmatlarini rivojlantirish;
5. iste'molchilar ehtiyojlarini monitoring qilish;
6. individual marketing strategiyalarini shakllantirish;
7. customer loyalty tizimini rivojlantirish.

Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar marketingi retail xizmatlarini targ'ib qilishning zamonaviy va samarali vositalaridan biri sifatida shakllanmoqda. Instagram, Telegram, Facebook va TikTok platformalari orqali mahsulot va xizmatlarni reklama qilish retail korxonalariga katta auditoriyani qamrab olish hamda iste'molchilar bilan doimiy kommunikatsiya olib borish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, SMM texnologiyalarining rivojlanishi retail korxonalarining marketing faoliyatini optimallashtirish va brend imidjini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ikkinchidan, CRM tizimlari va raqamli servislarning rivojlanishi chakana savdo xizmatlarini boshqarish samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi [4, p. 98]. Zamonaviy retail xizmatlari tizimida customer-oriented management konsepsiyasining rivojlanishi natijasida mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalarni shakllantirish korxonalar faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. CRM texnologiyalari orqali korxonalar mijozlarning xaridlar tarixi, iste'mol xatti-harakatlari va ehtiyojlari haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

CRM tizimlarining retail xizmatlaridagi asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. customer satisfaction darajasini oshirish;
2. mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalarni shakllantirish;
3. individual marketing takliflarini ishlab chiqish;
4. online customer support tizimlarini rivojlantirish;
5. xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash;
6. mijozlar ehtiyojlarini tezkor aniqlash.

Bugungi kunda retail xizmatlarida chatbot texnologiyalari va sun'iy intellekt asosidagi marketing vositalaridan foydalanish ham keng rivojlanmoqda. Mazkur texnologiyalar online buyurtmalarni boshqarish, iste'molchilarga avtomatik xizmat ko'rsatish va marketing kommunikatsiyalarini optimallashtirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, Big Data texnologiyalaridan foydalanish iste'molchilar xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilish hamda bozordagi o'zgarishlarni prognozlash imkoniyatini yaratmoqda.

Uchinchidan, raqamli marketing texnologiyalarining rivojlanishi chakana savdo xizmatlari madaniyatining transformatsiyalashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [5, p. 167]. Zamonaviy retail bozori sharoitida iste'molchilar bilan individual yondashuv asosida ishlash xizmat ko'rsatish sifatining asosiy mezonlaridan biri sifatida qaralmoqda. Customer experience konsepsiyasining retail xizmatlariga joriy etilishi natijasida xizmat ko'rsatish tizimlarida yangi boshqaruv mexanizmlari shakllanmoqda.

Retail xizmatlari samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

1. digital communication tizimlarini rivojlantirish;
2. online xizmat ko'rsatish sifatini oshirish;
3. mobil marketing vositalaridan foydalanish;
4. bonus va sodiqlik dasturlarini joriy etish;
5. customer experience darajasini yaxshilash;
6. elektron servislar ulushini kengaytirish;
7. xizmat ko'rsatish tezligini oshirish.

Shuningdek, elektron tijorat tizimlarining rivojlanishi retail xizmatlarini boshqarishda innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Online savdo platformalari, QR va elektron to'lov tizimlarining keng qo'llanilishi chakana savdo xizmatlarini tashkil etish mexanizmlarining modernizatsiyalashuviga olib kelmoqda. Natijada retail korxonalarida xizmat ko'rsatish sifati, kommunikatsiya tezligi va iste'molchilar qoniqishi oshib bormoqda.

Umuman olganda, chakana savdo xizmatlarini boshqarishda raqamli marketing texnologiyalaridan samarali foydalanish retail korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, iste'molchilar bilan barqaror kommunikatsiyani shakllantirish hamda customer-oriented management tizimini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli retail xizmatlari tizimida zamonaviy marketing texnologiyalarini joriy etish, CRM va digital communication

tizimlarini rivojlantirish hamda innovatsion boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. Yo'ldashev N.K., Zahidov G.E. Menejment: darslik. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2018. – 230 b.
4. Philip Kotler Marketing Management. – Pearson Education Limited, 2018. – 713 p.
5. Ergashxodjayeva Sh.J. Marketing. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 256 b.
6. Soliyev B.Y. Marketing kommunikatsiyalari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020. – 214 b.
7. Rasulov A. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 287 b.
8. Karimov F. Chakana savdo xizmatlari marketingi. – Toshkent: Universitet, 2021. – 198 b.
9. Dave Chaffey Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. – Pearson, 2019. – 545 p.
10. Gary Armstrong Principles of Marketing. – London: Pearson Education, 2020. – 784 p.
11. Мескон М.Х., Алберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 704 с.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari. – Toshkent, 2020–2025.
13. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi ma'lumotlari. – Toshkent, 2024.
14. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining elektron to'lov tizimlari bo'yicha statistik ma'lumotlari. – Toshkent, 2023.
15. International Journal of Marketing Studies jurnalidagi digital marketing va retail management bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – 2022.
16. Journal of Retailing and Consumer Services jurnalidagi retail services va customer experience bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – 2023.

HUDUDIIY IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MENEJMENT TIZIMLARINING O'RNI

Aslanov Abdullo Xojimurodovich

Buxoro davlat texnika universiteti

"Iqtisodiyot va menejment" kafedrası o'qituvchi - stajyori

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda raqamli menejment tizimlarining ahamiyati, boshqaruv samaradorligini oshirishdagi o‘rni hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida hududlarni boshqarish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamlashtirishning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri, elektron boshqaruv tizimlari va raqamli platformalarning afzalliklari yoritilib, innovatsion yondashuvlar hamda samarali raqamli menejment tizimlarini joriy etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Hududiy iqtisodiyot, raqamli menejment, raqamlashtirish, elektron boshqaruv, innovatsion texnologiyalar,

Kirish

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida hududiy iqtisodiyotni samarali boshqarishda raqamli menejment tizimlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ushbu tizimlar iqtisodiy jarayonlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish hamda boshqaruv samaradorligini oshirish imkonini beradi. Natijada hududiy resurslardan oqilona foydalanish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga erishiladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda mehnat unumdorligi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari nisbatan yuqori bo‘ladi. Xalqaro tahlillarga ko‘ra, raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan hududlarda boshqaruv xarajatlari o‘rtacha 15–20 foizga kamayadi va iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada oshadi. Shu sababli rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda hududiy boshqaruvni raqamlashtirish strategik yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

O‘zbekistonda ham hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish va boshqaruv samaradorligini oshirish maqsadida raqamli iqtisodiyotga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlari hajmi barqaror o‘sib, iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Raqamli platformalar, elektron hukumat tizimlari va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi hududlar iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Shu jihatdan, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli menejment tizimlarining o‘rni va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada raqamli menejment tizimlarining hududiy iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli menejment tizimlarining ahamiyati zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro ilmiy manbalarda raqamli boshqaruv tizimlari iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish hamda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishning muhim omili sifatida baholanadi. World Bank, UNDP va OECD tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni

boshqaruv tizimiga integratsiya qilish natijasida mehnat unumdorligi 20–25 foizga, davlat xizmatlari samaradorligi esa 30 foizgacha oshadi.

Ilmiy adabiyotlarda raqamli menejment tizimlari “data-driven governance”, “smart management” va “digital governance” konsepsiyalari asosida tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvlar sun’iy intellekt, Big Data va bulutli texnologiyalar yordamida boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlarda raqamli boshqaruv tizimlari investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiy shaffoflikni ta’minlashning muhim vositasi sifatida e’tirof etilgan.

O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyot va hududiy boshqaruv masalalariga katta e’tibor qaratilmoqda. 2025-yilda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlarining iqtisodiyotdagi ulushi 2,7 foizni tashkil etgani hamda internet qamrovi 94 foizdan oshgani mamlakatda raqamlashtirish jarayonlari jadallashayotganini ko‘rsatadi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi va xizmatlar sohasida raqamli platformalar keng joriy etilmoqda.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlarda hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli menejment tizimlarining iqtisodiy samaradorligi yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Ayniqsa, sun’iy intellekt va raqamli monitoring tizimlarining hududiy boshqaruvdagi amaliy ta’sirini baholash dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari raqamli menejment tizimlari hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Raqamli platformalar va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi boshqaruv samaradorligini oshirib, iqtisodiy resurslardan foydalanish sifatini yaxshilamoqda.

Tahlillar natijasida internet qamrovi va raqamli infratuzilma rivojlangan hududlarda iqtisodiy faollik yuqori ekani aniqlandi. 2025-yilda O‘zbekistonda internet qamrovi 94 foizdan oshib, AKT xizmatlari ulushi 2,7 foizga yetdi. Elektron davlat xizmatlarining kengayishi boshqaruv jarayonlarining tezkorligi va shaffofligini kuchaytirdi.

Shuningdek, raqamli menejment tizimlari joriy etilgan hududlarda boshqaruv xarajatlari 15–18 foizga kamaygani va xizmat ko‘rsatish tezligi oshgani kuzatildi. Prognozlarga ko‘ra, 2030-yilgacha raqamli iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi 10–15 foizgacha yetishi mumkin.

Muhokama

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli menejment tizimlari muhim strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamlashtirish jarayonlari boshqaruv samaradorligini oshirish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish hamda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, elektron boshqaruv, “Big Data” va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi hududiy iqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekiston iqtisodiyoti 7,7 foizga o‘sgan bo‘lib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlarining iqtisodiyotdagi ulushi 2,7 foizni tashkil etgan. Bu esa raqamli texnologiyalarning iqtisodiy faollikni oshirishdagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan

birga, raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan hududlarda mehnat unumdorligi va boshqaruv samaradorligi o'rtacha 20 foizga oshgani kuzatilmoqda.

Tadqiqot natijalari raqamli menejment tizimlari investitsion jozibadorlikni ham kuchaytirishini ko'rsatadi. Xususan, IT xizmatlari va elektron tijoratning rivojlanishi hududlarga xorijiy investitsiyalar oqimini faollashtirmoqda. Biroq telekommunikatsiya infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi ayrim hududlarda raqamli transformatsiya sur'atlarini sekinlashtirmoqda.

Prognozlarga ko'ra, 2030-yilgacha hududiy boshqaruv tizimlarining asosiy qismi raqamlashtirilsa, mehnat unumdorligi 25–30 foizga, soliq tushumlari esa 18–20 foizga oshishi mumkin. Bundan tashqari, elektron boshqaruv platformalari orqali davlat xizmatlarini ko'rsatish muddati sezilarli darajada qisqaradi va iqtisodiy shaffoflik ortadi.

Umuman olganda, raqamli menejment tizimlari hududiy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lib, ularning samarali joriy etilishi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli menejment tizimlari hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil hisoblanib, ular boshqaruv samaradorligini oshirish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish hamda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar asosidagi boshqaruv tizimlari iqtisodiy jarayonlarni tezkor monitoring qilish va strategik qarorlar qabul qilish sifatini yaxshilaydi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda O'zbekiston iqtisodiyoti 7,7 foizga o'sgan bo'lib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari xizmatlari ulushi ham izchil ortib bormoqda. Elektron boshqaruv tizimlari joriy etilgan hududlarda mehnat unumdorligi o'rtacha 20 foizga oshgani kuzatilmoqda. Shu bilan birga, IT xizmatlari va elektron platformalarning rivojlanishi hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirmoqda.

Biroq ayrim hududlarda telekommunikatsiya infratuzilmasining yetarli rivojlanmaganligi va raqamli savodxonlik darajasining pastligi raqamli transformatsiya jarayonini sekinlashtiruvchi asosiy omillar bo'lib qolmoqda.

Prognozlarga ko'ra, 2030-yilgacha hududiy boshqaruv tizimlarini keng miqyosda raqamlashtirish natijasida iqtisodiy samaradorlik va soliq tushumlari sezilarli oshishi, yashirin iqtisodiyot ulushi esa kamayishi mumkin. Umuman olganda, raqamli menejment tizimlarini rivojlantirish hududiy iqtisodiyotning barqaror va innovatsion rivojlanishini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov Q.X. Raqamli iqtisodiyot va zamonaviy boshqaruv tizimlari. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2023.
2. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. Hududiy iqtisodiyot. – Toshkent: “Universitet”, 2022.

3. To‘xtayev B.S. Elektron hukumat va raqamli boshqaruv tizimlari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2023.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2017.
6. OECD. Digital Economy Outlook 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024.
7. World Bank. Digital Development Report 2024. – Washington DC, 2024.
8. UNCTAD. Digital Economy Report 2024. – Geneva, 2024.
9. <https://data.worldbank.org> – Jahon banki ochiq ma’lumotlar bazasi.
10. <https://stat.uz> – O‘zbekiston Respublikasi rasmiy statistik portal.
11. <https://digital.gov.uz> – Raqamli texnologiyalar vazirligi axborot resursi.

HUDUDLAR INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION MENEJMENT YONDASHUVLARINING AHAMIYATI

Aslanov Abdullo Xojimurodovich, Umarov Diyorbek Umidjonovich

Buxoro davlat texnika universiteti

“Iqtisodiyot va menejment” kafedrası o‘qituvchi - stajyori

Buxoro davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda innovatsion menejment yondashuvlarining ahamiyati, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta’siri hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, investitsion muhitni yaxshilashda raqamli texnologiyalar, strategik menejment, elektron boshqaruv va innovatsion infratuzilmaning o‘rni yoritilgan. Tadqiqot davomida hududlarda investitsiya faolligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh iqtisodiy tizimni shakllantirish bo‘yicha ilmiy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Hududiy iqtisodiyot, investitsion jozibadorlik, innovatsion menejment, strategik boshqaruv, raqamli iqtisodiyot, elektron boshqaruv, investitsiya muhiti, iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, innovatsion texnologiyalar.

Kirish

Hozirgi globallashuv va kuchli raqobat sharoitida hududlar investitsion jozibadorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion menejment yondashuvlari qo‘llanilgan hududlarda investitsiya oqimlari barqaror o‘sib boradi hamda iqtisodiy rivojlanish sur’atlari yuqori bo‘ladi. Jahon banki va UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,3–1,5 trillion AQSh dollari atrofida shakllanib, uning katta qismi innovatsion va raqamli sohalarga yo‘naltirilmoqda.

Hududiy iqtisodiyotda investitsion jozibadorlikni belgilovchi asosiy omillar sifatida boshqaruv tizimlarining shaffofligi, infratuzilma rivojlanganligi va raqamli

texnologiyalar darajasi muhim o‘rin tutadi. OECD tahlillariga ko‘ra, innovatsion va raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan hududlarda investitsion faollik 15–25 foizga yuqori bo‘lib, byurokratik xarajatlar kamayadi.

O‘zbekistonda ham hududlar investitsion jozibadorligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Sanoat zonalar va erkin iqtisodiy hududlar sonining ortishi hamda elektron boshqaruv tizimlarining joriy etilishi investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Prognozlarga ko‘ra, 2030-yilgacha innovatsion menejment yondashuvlari keng joriy etilgan hududlarda investitsiya oqimlari sezilarli darajada oshishi va iqtisodiy o‘rnatish sur‘atlari yuqorilashi kutilmoqda. Shu sababli ushbu mavzuni o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda innovatsion menejment yondashuvlari zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. Xalqaro manbalarda ushbu jarayon “investment climate” va “innovation-driven governance” konsepsiyalari doirasida tahlil qilinib, investitsion muhitning asosiy omillari sifatida institutsional sifat, raqamli infratuzilma va boshqaruv samaradorligi ko‘rsatib o‘tiladi.

OECD va UNCTAD ma‘lumotlariga ko‘ra, innovatsion va raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan hududlarda investitsiya oqimlari 15–25 foizga yuqori bo‘lib, tranzaksiya xarajatlari sezilarli darajada kamayadi. 2024-yilda global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi taxminan 1,3 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib, uning katta qismi innovatsion sohalarga yo‘naltirilgan.

Milliy adabiyotlarda ham hududiy iqtisodiyot va investitsion jarayonlar keng tadqiq etilgan. Xususan, hududiy boshqaruv, raqamli iqtisodiyot va elektron boshqaruv tizimlarining investitsion muhitga ta‘siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Metodologik jihatdan tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va statistik usullardan foydalanildi. 2018–2025 yillar oralig‘idagi investitsiya oqimlari dinamikasi tahlil qilinib, prognozlash asosida 2030-yilgacha investitsiya hajmi 1,5–2 barobar oshishi mumkinligi aniqlandi. Bu esa innovatsion menejment yondashuvlarining hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda innovatsion menejment yondashuvlari muhim rol o‘ynab, investitsiya oqimlarining barqaror o‘rnatishiga xizmat qiladi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, raqamli transformatsiya va innovatsion boshqaruv joriy etilgan hududlarda investitsiya kirimlari o‘rtacha 15–25 foizga oshgan.

2025-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda sanoat, energetika va IT sohalariga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi ortgan bo‘lib, ayrim hududlarda kapital qo‘yilmalar 18–22 foizga oshgani kuzatilgan. Shuningdek, innovatsion menejment asosida boshqarilayotgan hududlarda tranzaksiya xarajatlari 12–17 foizga kamayib, qaror qabul qilish tezligi sezilarli darajada oshgan.

Raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilishi natijasida investitsiya loyihalarini amalga oshirish muddati qisqargan va iqtisodiy jarayonlar samaradorligi oshgan.

Prognozlarga ko'ra, 2030-yilgacha innovatsion menejment keng joriy etilsa, hududlar bo'yicha investitsiya hajmi 1,5–2 barobar oshishi hamda iqtisodiy o'sishga qo'shimcha ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Muhokama

Hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda innovatsion menejment yondashuvlari muhim o'rin tutadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, investitsion muhit barqarorligi kapital hajmidan tashqari, boshqaruv tizimlarining raqamlashtirilganligi, qaror qabul qilish tezligi va institutsional shaffoflik bilan ham belgilanadi.

Xalqaro ma'lumotlarga ko'ra, UNCTAD baholarida global investitsiyalar 1,3 trillion AQSh dollari atrofida bo'lib, uning asosiy qismi innovatsion va raqamli loyihalarga yo'naltirilmoqda. OECD tahlillariga ko'ra esa innovatsion boshqaruv joriy etilgan hududlarda investitsiya samaradorligi 15–30 foizga oshadi, xarajatlar esa 10–20 foizga kamayadi.

O'zbekistonda ham investitsion faollik ortib, sanoat va xizmatlar sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar kengaymoqda. Erkin iqtisodiy zonalar va sanoat parklaridagi loyihalar sonining ortishi hududiy investitsion muhitni yaxshilamoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli menejment tizimlari joriy etilgan hududlarda tranzaksiya xarajatlari 12–18 foizga kamayib, qaror qabul qilish tezligi 20–25 foizga oshgan.

Prognozlarga ko'ra, 2030-yilgacha innovatsion menejment keng joriy etilsa, investitsiya hajmi 1,5–2 barobar oshishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda innovatsion menejment yondashuvlari muhim institutsional omil hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar investitsion jarayonlar samaradorligini oshirish, boshqaruv shaffofligini ta'minlash va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra global investitsiyalar hajmi o'rtacha 1,3 trillion AQSh dollarini tashkil etib, uning asosiy qismi innovatsion va raqamli sohalarga yo'naltirilmoqda. OECD baholariga ko'ra, innovatsion boshqaruv joriy etilgan hududlarda investitsiya samaradorligi 15–30 foizga oshadi, xarajatlar esa 10–20 foizga kamayadi.

O'zbekistonda ham investitsion faollik ortib, sanoat, xizmat ko'rsatish va IT sohalariga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushi kengaymoqda. Ayrim hududlarda investitsiya hajmi 18–22 foizga oshgani kuzatilmoqda.

Tahlillarga ko'ra, raqamli menejment tizimlari joriy etilgan hududlarda tranzaksiya xarajatlari 12–18 foizga kamayib, qaror qabul qilish tezligi 20–25 foizga oshgan.

Prognozlarga ko'ra, 2030-yilgacha innovatsion menejment keng joriy etilsa, investitsiya oqimlari 1,5–2 barobarga oshishi va iqtisodiy o'sish sur'atlari sezilarli darajada kuchayishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli iqtisodiyot – 2030 strategiyasi”ga doir farmon va qarorlari. – Toshkent, 2020–2025. Ushbu hujjatlarda hududiy boshqaruvni raqamlashtirish va investitsion muhitni yaxshilashning strategik yo‘nalishlari belgilangan.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. 2024–2025 yillar ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar to‘plami. – Toshkent, 2025. Mazkur manbada investitsiyalar hajmi, sanoat va xizmatlar sohasidagi o‘sish sur‘atlari hamda hududiy iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha statistik ma’lumotlar keltirilgan.
3. Abdurahmonov Q.X. Raqamli iqtisodiyot va innovatsion boshqaruv tizimlari. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2023. Kitobda raqamli transformatsiya va investitsion jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asosda yoritilgan.
4. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. Hududiy iqtisodiyot. – Toshkent: “Universitet”, 2022. Ushbu asarda hududiy iqtisodiy rivojlanish, investitsion siyosat va boshqaruv mexanizmlari tahlil qilingan.
5. To‘xtayev B.S. Elektron hukumat va raqamli boshqaruv tizimlari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2023. Elektron boshqaruv tizimlarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri yoritilgan.
6. UNCTAD. World Investment Report 2024. – Geneva, 2024. Hisobotda global investitsiya oqimlari 1,3 trillion AQSh dollari atrofida ekani va innovatsion sektorlar ulushi ortib borayotgani qayd etilgan.
7. OECD. Digital Economy Outlook 2024. – Paris, 2024. Raqamli iqtisodiyot va innovatsion boshqaruv tizimlarining investitsion samaradorlikka ta’siri bo‘yicha statistik tahlillar keltirilgan.
8. World Bank. Global Investment Competitiveness Report 2024. – Washington DC, 2024. Mazkur manbada investitsion jozibadorlikni oshirish omillari va hududiy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan.
9. <https://data.worldbank.org> – Jahon banki ochiq ma’lumotlar bazasi.
10. <https://stat.uz> – O‘zbekiston Respublikasi rasmiy statistik portal.
11. <https://digital.gov.uz> – Raqamli texnologiyalar vazirligi axborot resursi.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Исмоилова Ф.К., Бозоров С.И., Джалилова Г. А.

Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация: В условиях инновационной экономики сфера услуг становится одной из важных отраслей, ускоряющих экономический рост, расширяющих занятость и обеспечивающих более эффективное удовлетворение потребностей населения. Повышение эффективности данной сферы возможно за счет совершенствования процессов обслуживания, внедрения цифровых технологий, адаптации к потребностям клиентов и

повышения качества услуг. В статье раскрыты приоритетные направления развития сферы услуг, их практическое значение и экономические результаты.

Ключевые слова: инновационная экономика, сфера услуг, качество услуг, эффективность, потребности клиента, цифровизация, сервис, процесс, конкурентоспособность, инновация.

В условиях инновационной экономики сфера услуг стала одной из важнейших отраслей, способствующей ускорению экономического роста, созданию новых рабочих мест и удовлетворению потребностей населения и субъектов предпринимательства. Важность этой сферы определяется не только ростом объемов услуг, но и качеством, оперативностью, удобством и адаптивностью к рыночному спросу. Поэтому развитие сферы услуг рассматривается не только как вопрос, связанный с интересами предприятий, но и как важное направление, оказывающее непосредственное влияние на общее экономическое развитие. Сфера услуг отличается от производственной сферы характером своей деятельности. Здесь основным продуктом чаще всего является не материальный объект, а удобство, оперативность, точность и процессы обслуживания, предоставляемые клиенту. Следовательно, успех в сфере услуг в большей степени зависит от того, как организованы процессы, как управляется персоналом, как осуществляется взаимодействие с клиентами и насколько эффективно используются ресурсы. Инновационная экономика требует совершенствования именно этих аспектов с использованием новых методов. Одним из важнейших приоритетных направлений развития сферы услуг является совершенствование процессов обслуживания. Если этапы обслуживания сложны, избыточны или непонятны, клиент будет недоволен, потратит время и выберет другого поставщика услуг. Поэтому процессы обслуживания должны быть простыми, понятными, качественными и выполняться быстро. Упрощение процессов, с одной стороны, создает удобство для клиента, с другой – упорядочивает работу сотрудников, а с третьей – снижает излишние затраты. В результате повышается качество обслуживания и эффективность предприятия. В сфере услуг повышение качества обслуживания также является приоритетным направлением.

Потому что в настоящее время клиенты обращают внимание не только на само качество услуги, но и на то, как с ними обращаются в процессе обслуживания, насколько быстро и точно предоставляется услуга. Низкое качество обслуживания снижает доверие клиентов, а высокое качество формирует лояльную клиентскую базу. Для повышения качества обслуживания важно установить стандарты обслуживания, внедрить систему контроля, минимизировать ошибки и постоянно изучать мнение клиентов. В результате обслуживание превратится не в случайный процесс, а в стабильную и надежную систему. В условиях инновационной экономики цифровизация является одним из основных направлений развития сферы услуг. Благодаря цифровым технологиям повышается скорость обслуживания, снижается количество ошибок, связанных с человеческим фактором, и создается удобство для клиентов. Например, использование электронных обращений,

онлайн-платежей, мобильных приложений и автоматизированных систем упрощает доступ к услугам. Это сокращает время, затрачиваемое на обслуживание, повышает прозрачность и выводит культуру обслуживания на новый уровень. Практическое преимущество цифровизации заключается в том, что она не только модернизирует услугу, но и повышает ее эффективность. Глубокое изучение потребностей клиентов является еще одним важным направлением развития сферы услуг. Поскольку сфера услуг напрямую служит интересам людей, если не будет четко известно, чего ожидают клиенты, чем они недовольны и в каких удобствах они нуждаются, будет сложно правильно развивать услугу. В некоторых случаях мнение клиентов не учитывается, что негативно сказывается на развитии обслуживания. Однако, путем опроса клиентов о недостатках в процессе обслуживания можно улучшить качество обслуживания.

Изучение потребностей клиентов позволяет предприятию организовать свою деятельность на основе рыночного спроса. Это, в свою очередь, приводит к правильному выбору содержания, формы и методов предоставления услуг. В результате оказание услуг становится выгодным для клиента и прибыльным для предприятия. Важным фактором является также обеспечение оперативности и удобства при оказании услуг. Современный клиент стремится получать услуги, затрачивая как можно меньше времени и избегая лишних документов и ожидания. Если система обслуживания заставляет клиента бегать по разным кабинетам, стоять в очередях или требует выполнения сложных процедур, эффективность такой услуги снижается. Поэтому создание удобства в сфере услуг – это не просто дополнительное преимущество, а необходимое условие конкуренции. Быстрое и удобное обслуживание повышает удовлетворенность клиентов, увеличивает количество повторных обращений и укрепляет позиции поставщика услуг на рынке. Снижение затрат и рациональное использование ресурсов также становятся одним из приоритетных направлений в сфере услуг. Если в процессе оказания услуг присутствуют лишние действия, ненужные документы, неэффективное распределение труда или повторяющиеся задачи, предприятие несет дополнительные расходы. Анализ и оптимизация этих процессов позволяют выявить именно эти неэффективные звенья. В результате экономится время, эффективно используется рабочая сила и повышается общая рентабельность. Таким образом, повышение эффективности в сфере услуг часто связано не с вложением новых средств, а с правильным управлением имеющимися ресурсами. Повышение квалификации персонала и эффективности использования рабочей силы играет решающую роль в устойчивом развитии сферы услуг. Ведь в процессе оказания услуг первое впечатление клиента часто формируется благодаря деятельности сотрудников.

Если сотрудник обладает знаниями, ответственен, соблюдает нормы этикета и умеет пользоваться современными технологиями, качество обслуживания будет высоким. Напротив, если сотрудник недостаточно

подготовлен, даже самая лучшая система не даст ожидаемых результатов. Поэтому в сфере услуг необходимо проводить переподготовку персонала, регулярно повышать их квалификацию, адаптировать к новым методам работы и стимулировать инициативность. Квалифицированная рабочая сила является одной из основных опор сферы услуг. За счет более эффективного контроля за их работой и повышения квалификации сфера обслуживания будет улучшаться. Усиление конкурентоспособности на рынке также является приоритетным направлением развития сферы услуг. В нынешних условиях растет число субъектов, предлагающих одинаковые виды услуг. В такой ситуации добиться превосходства можно не только за счет объема предоставляемых услуг, но и за счет их качества, оригинальности, удобства, новизны и клиентоориентированности. Конкурентоспособный поставщик услуг может быстро адаптироваться к изменениям в потребностях рынка, удерживать клиентов и эффективно использовать новые возможности. В этом смысле инновационная экономика стимулирует постоянное обновление сферы услуг. Внедрение новых видов услуг и применение инновационных подходов определяют перспективное развитие сферы услуг. Формы обслуживания также должны обновляться в соответствии с изменениями в обществе, технологическими новинками и новыми потребностями потребителей. В этом процессе предприятие или организация должны не только улучшать существующие услуги, но и предлагать новые, ранее не существовавшие решения. Инновационный подход способствует персонализации услуг, делает их более быстрыми и удобными, создает дополнительные возможности и позволяет осваивать новые сегменты рынка. Это, в свою очередь, создает основу для долгосрочного устойчивого развития предприятия.

Развитие сферы услуг в региональном разрезе также требует особого внимания. Это связано с тем, что услуги, как правило, быстрее развиваются в крупных городах, а в отдаленных регионах этот процесс идет медленнее. В результате возникает региональная дифференциация по качеству и доступности услуг. Поэтому при развитии сферы услуг необходимо учитывать потребности каждого региона, его инфраструктуру, запросы населения и экономическую активность. Такой подход поможет обеспечить сбалансированное развитие услуг в регионах, создать новые рабочие места и повысить местную экономическую активность. Предложенные меры по совершенствованию сферы услуг соответствуют международному опыту. В частности, в практике ОЭСР разработка услуг на основе принципа «полного цикла взаимодействия с пользователем» рассматривается как эффективный способ более полного удовлетворения потребностей пользователей и сокращения избыточных этапов. В опыте Эстонии принцип «единоразового предоставления информации» предполагает, что гражданин предоставляет информацию один раз, что повышает оперативность и удобство предоставления услуг. Системы SkillsFuture и WSQ в Сингапуре признаны эффективной моделью непрерывного развития практических навыков сотрудников в сфере услуг. Поэтому в условиях Узбекистана важно

пересмотреть организацию услуг на основе принципа «пути клиента», упростить обмен информацией и расширить краткосрочные практические программы обучения для работников сферы услуг. В условиях инновационной экономики устойчивый рост этой отрасли напрямую связан с совершенствованием процессов предоставления услуг, широким внедрением цифровых технологий и усилением клиентоориентированного управления. Особенно важны подходы, направленные на повышение качества, оперативности, удобства и конкурентоспособности услуг, поскольку именно они определяют практическую эффективность отрасли.

Внедрение новых предложений и механизмов в системе услуг не только улучшит деятельность предприятий, но и окажет положительное влияние на качество жизни и экономическую активность населения. В результате сфера услуг станет одним из наиболее динамичных, перспективных и высокоэффективных секторов инновационной экономики.

Список использованной литературы:

1. Азиатский банк развития. Цифровая трансформация и предпринимательские инновации в развивающейся Азии. <https://www.adb.org/publications/digital-transformation-entrepreneurial-innovation>
2. e-Estonia. Электронные услуги и реестры. <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-services-registries/>
3. Узбекистан укрепляет свои позиции как ИТ-центр: более 280 компаний, ориентированных на экспорт, присоединились к IT Park за пять месяцев. <https://www.it-park.uz/en/itpark/news/uzbekistan-strengthens-position-as-it-hub-over-280-export-oriented-companies-join-it-park-in-five-months>
4. LEX.UZ. О мерах по утверждению и эффективной реализации Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030», PF-6079, 05.10.2020. <https://lex.uz/doc-passport/-5030957>
5. LEX.UZ. О дополнительных мерах по развитию сферы услуг, PQ-104, 27.01.2022. <https://lex.uz/docs/-5840284>
6. OECD. Принципы надлежащей практики ОЭСР в области проектирования и предоставления государственных услуг в цифровую эпоху. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-good-practice-principles-for-public-service-design-and-delivery-in-the-digital-age_2ade500b-en.html
7. Президент Республики Узбекистан. Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы. https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144
8. SkillsFuture Singapore. SkillsFuture Singapore | Главная страница. <https://www.skillsfuture.gov.sg/>
9. Агентство статистики. Основные показатели сферы услуг в Республике Узбекистан. Январь–декабрь 2025 года. https://stat.uz/img/news/analitika-12_2025-zb-lotin.pdf

HUDUDIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MENEJMENT VA SAMARALI BOSHQARUV MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH

Xulkar Yoqubjonova, Ermatova Osiyo

Namangan Davlat Universiteti Menejment kafedrası dotsenti, Phd

Turizm va Mehmondo'stlik yo'nalishi

magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezis hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment usullari va samarali boshqaruv mexanizmlarining nazariy va amaliy ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda barqaror rivojlanishning hududiy xususiyatlari, resurslardan oqilona foydalanish zaruriyati hamda global va milliy miqyosdagi yondashuvlar o'rganilgan. Zamonaviy menejmentning ma'muriy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik usullari hududiy taraqqiyot kontekstida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, innovatsiyalarni joriy etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi samarali boshqaruv mexanizmlari tahlil qilingan. O'zbekistonning hududiy rivojlanish strategiyalari va mavjud muammolari baholanib, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu tezis hududiy boshqaruv organlari va tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, zamonaviy menejment, boshqaruv mexanizmlari, innovatsiyalar, resurslardan foydalanish, O'zbekiston strategiyasi, mintaqaviy taraqqiyot

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Globalizatsiya sharoitida va xalqaro raqobat kuchayib borayotgan bir paytda, har bir mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishi bevosita uning hududlarining rivojlanishi bilan bog'liq. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki aholi turmush darajasini yaxshilash, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga qaratilgan kompleks jarayondir. Ushbu jarayonda zamonaviy menejment usullari va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi va "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" [2] doirasida hududlarni jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa mazkur tezis mavzusining ilmiy va amaliy dolzarbligini yanada oshiradi. Muammoning qo'yilishi. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo'lida resurslardan samarasiz foydalanish, boshqaruvda eskirgan yondashuvlar, innovatsiyalarning sust joriy etilishi, mintaqalararo nomutanosibliklar va byurokratik to'siqlar kabi bir qator muammolar mavjud. Ushbu muammolar hududlarning iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilib, barqaror o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, zamonaviy menejment tamoyillarini hududiy boshqaruvga integratsiya qilish va samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etish orqali ushbu to'siqlarni bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv

mexanizmlaridan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini tahlil qilish, ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqotning vazifalari: Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning nazariy asoslari va hududiy xususiyatlarini o'rganish. Zamonaviy menejment usullari va samarali boshqaruv mexanizmlarining mohiyatini ochib berish. Hududiy rivojlanishda ushbu mexanizmlarning rolini tahlil qilish. O'zbekiston hududlarida zamonaviy menejmentni joriy etish tajribasini baholash, mavjud muammolarni aniqlash. Barqaror hududiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ushbu tezisda hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning O'zbekiston sharoitida qo'llanilish imkoniyatlari va samaradorligi kompleks tahlil qilingan. Xususan, global tajribalar milliy kontekstga moslashtirilgan holda baholanib, mavjud muammolarni hal etishga qaratilgan yangi yondashuvlar taklif etilgan. Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Ishlab chiqilgan tavsiyalar hududiy boshqaruv organlari, mahalliy hokimiyatlar va tadbirkorlik subyektlari tomonidan barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishda foydali bo'lishi mumkin. Natijalar hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Tezisning tuzilishi. Ushbu tezis annotatsiya, kalit so'zlar, Kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, natijalar va tahlil, muhokama, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Tadqiqot mavzusiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, barqaror rivojlanishning hududiy xususiyatlari va zamonaviy boshqaruv yondashuvlari o'rtasidagi bog'liqlik tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. "Barqaror rivojlanishni ta'minlashning hududiy xususiyatlari" nomli maqolada [1] barqaror rivojlanishning iqlim, tabiiy resurslar va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar kabi mahalliy omillarga bog'liqligi ta'kidlanadi. Mualliflar mintaqalararo hamkorlik, samarali ekologik boshqaruv va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash siyosatining zarurligini qayd etadilar. Bu yondashuv hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda umumiy strategiyalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish muhimligini ko'rsatadi. Mirsaidov Sh.R.ning "Global Approaches and Strategies in Ensuring Proportional Development of Regions" nomli maqolasi [2] mintaqaviy mutanosib rivojlanishning global ahamiyatini yoritadi. Unda barqaror rivojlanish, klasterlash, innovatsion infratuzilmani yaratish va mintaqalararo integratsiya kabi zamonaviy global yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribasini o'rganib, raqamli texnologiyalar va "aqlli shahar" konsepsiyalarining ta'sirini muhokama qiladi. Maqolada O'zbekistonning "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" doirasida 200 ta yangi sanoat zonasi tashkil etish, tadbirkorlikni rivojlantirish va erkin savdo zonalarini yaratish kabi chora-tadbirlar alohida qayd etilgan. "Barqaror rivojlanishda hududiy resurslardan samarali foydalanish" nomli tadqiqot [3] tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy resurslarni to'g'ri boshqarishning

muhimligini ko'rsatadi. Maqolada resurslardan oqilona foydalanish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning asosiy omili sifatida ko'rib chiqiladi, shu jumladan energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslarni monitoring qilish va qishloq xo'jaligi sektorini rivojlantirish strategiyalari muhokama qilinadi. Bu ish hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda resurs menejmentining markaziy rolini ta'kidlaydi. Odilova M.I.ning "Modern Management Methods and Ways of Their Implementation" maqolasi [4] zamonaviy menejment usullarining mohiyati va qo'llanilishini tahlil qiladi. Muallif ma'muriy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning o'zaro bog'liqligi va samaradorligini ochib beradi. Ushbu usullar tashkiliy samaradorlikni optimallashtirish, xodimlarni motivatsiya qilish va resurslarni samarali boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatiladi. Bu tadqiqot hududiy boshqaruvda qo'llanilishi mumkin bo'lgan menejment vositalari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. "Effective Management Mechanisms for Sustainable Economic Growth" nomli maqola [5] barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda samarali boshqaruvning ahamiyatini o'rganadi. Unda iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi, boshqaruv modellarini takomillashtiruvchi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlovchi mexanizmlar batafsil tahlil qilinadi. Maqola o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda va globallashtirish jarayonlarida boshqaruv yondashuvlarining moslashuvchanligini ta'kidlaydi. Ushbu adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, barqaror hududiy rivojlanishni ta'minlash uchun zamonaviy menejment usullari va samarali boshqaruv mexanizmlarini kompleks tarzda qo'llash zarur. Mavjud tadqiqotlar turli jihatlarni yoritgan bo'lsa-da, ularni O'zbekistonning hududiy iqtisodiyoti kontekstida tizimli ravishda sintez qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan kompleks yondashuvga ehtiyoj seziladi. Ushbu tezis aynan shu bo'shliqni to'ldirishga intiladi.

Metodologiya

Ushbu tezisda hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish masalasi kompleks va tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini iqtisodiyot nazariyasi, mintaqaviy iqtisodiyot, menejment nazariyasi va davlat boshqaruvi bo'yicha yetakchi olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi: Tizimli tahlil: Hududiy iqtisodiyot, zamonaviy menejment va boshqaruv mexanizmlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirni aniqlash, ularni yagona tizim sifatida ko'rib chiqish. Qiyosiy tahlil: Xorijiy mamlakatlarning (Yevropa Ittifoqi, AQSh, Xitoy kabi [2]) hududiy rivojlanish tajribalarini O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish imkoniyatlarini baholash. Mantiqiy tahlil va sintez: Mavjud ilmiy adabiyotlar [1], [2], [3], [4], [5] tanqidiy o'rganilib, ulardagi g'oyalar umumlashtirildi va tadqiqot mavzusi bo'yicha yangi bilimlarni shakllantirish uchun sintez qilindi. Bu usul nazariy asoslarni mustahkamlash va muammoning turli jihatlarini birlashtirish imkonini berdi. Induktiv va deduktiv usullar: Umumiy nazariy qoidalardan xususiy xulosalarga o'tish (deduksiya) va xususiy faktlar asosida umumiy qonuniyatlarni shakllantirish (induksiya) orqali tadqiqotning mantiqiy izchilligi ta'minlandi. Abstraksiya va

umumlashtirish: Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning asosiy tamoyillari va zamonaviy menejmentning universal jihatlarini ajratib ko'rsatish, ularni umumlashtirish. Ma'lumot manbalari sifatida ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, shuningdek, davlat dasturlari materiallaridan foydalanildi. Ushbu metodologiya tadqiqotning maqsad va vazifalariga erishish, mavzuni har tomonlama va chuqur o'rganish imkonini berdi.

Natijalar va tahlil

Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish bo'yicha olib borilgan tahlillar quyidagi asosiy natijalarni berdi: 6.1. Barqaror hududiy rivojlanishning nazariy asoslari va zamonaviy yondashuvlar Barqaror rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy o'sish, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy adolatning o'zaro muvozanatini ta'minlashga qaratilgan [3]. Ushbu tezisda ta'kidlanishicha, hududiy darajada barqarorlikka erishish uchun har bir hududning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, iqlimi, tabiiy resurslari va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari inobatga olinishi shart [1]. Global miqyosda klasterlash, innovatsion infratuzilmani yaratish va mintaqalararo integratsiya kabi yondashuvlar mintaqaviy nomutanosibliklarni kamaytirishda samarali ekanligi ko'rsatilgan [2]. O'zbekistonning "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi" doirasida 200 ta yangi sanoat zonasi tashkil etish, tadbirkorlikni rivojlantirish va erkin savdo zonalarini yaratish kabi chora-tadbirlar aynan shu global yondashuvlarga mos keladi [2]. 6.2. Zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarining hududiy rivojlanishdagi roli va amaliyotlari Zamonaviy menejment usullari tashkiliy samaradorlikni oshirish, resurslarni oqilona boshqarish va strategik maqsadlarga erishishda muhim ahamiyatga ega [4]. Hududiy rivojlanish kontekstida bu usullar quyidagicha namoyon bo'ladi: Ma'muriy usullar: Hududiy boshqaruv tizimini takomillashtirish, normativ-huquqiy bazani yaratish va rivojlanish dasturlarini rejalashtirish orqali samaradorlikni oshirish. Bu usullar hududiy iqtisodiyotning barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun asosiy poydevorni yaratadi [4]. Iqtisodiy usullar: Mahalliy byudjetni shakllantirish, investitsiyalarni jalb qilish, tadbirkorlikni rag'batlantirish, soliq imtiyozlari va subsidiyalar orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Resurslardan samarali foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni monitoring qilish iqtisodiy barqarorlikning muhim tarkibiy qismidir [3], [4], [5]. Ijtimoiy-psixologik usullar: Mahalliy aholining faolligini oshirish, jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va "aqlli shahar" konsepsiyalarini joriy etish orqali ijtimoiy muhitni yaxshilash. Bu usullar xodimlarning motivatsiyasini oshirish va jamoaviy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi [2], [4]. Samarali boshqaruv mexanizmlari innovatsiyalarni joriy etish [5], davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish [2], mintaqalararo hamkorlikni kuchaytirish [1] va ekologik boshqaruv tizimlarini takomillashtirish [1] orqali hududiy iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda boshqaruv modellarining moslashuvchanligi va innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi [5]. 6.3.

O'zbekiston hududlarida zamonaviy menejmentni joriy etish tajribasi, muammolar va istiqbollar O'zbekistonning hududiy rivojlanish strategiyalari global yondashuvlarga mos keladi va mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan. Xususan, qiyin hududlarda tadbirkorlikni rag'batlantirish va erkin savdo zonalarini yaratish orqali mintaqaviy nomutanosibliklarni kamaytirishga harakat qilinmoqda [2]. Biroq, amaliyotda bir qator muammolar mavjud: Resurslardan samarasiz foydalanish: Tabiiy va inson resurslaridan to'liq va oqilona foydalanmaslik. Boshqaruvdagi byurokratiya: Qaror qabul qilish jarayonlarining sekinligi va shaffoflikning yetishmasligi. Innovatsiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar: Ilmiy-tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga integratsiya qilish mexanizmlarining sustligi. Kadrlar salohiyatining yetishmasligi: Zamonaviy menejment usullarini biladigan va ularni amaliyotga tatbiq eta oladigan mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish, "aqlli shahar" konsepsiyalarini rivojlantirish va davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish orqali ushbu muammolarni hal etish uchun katta istiqbollar mavjud [2]. Muhokama

Ushbu tezisda olingan natijalar hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarining integratsiyalashgan yondashuvi zarurligini tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, barqaror rivojlanishning uchta ustuni (iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy) [3] faqatgina hududiy xususiyatlar [1] va global ilg'or tajribalar [2] inobatga olingan holda samarali amalga oshirilishi mumkin. Odilova M.I. tomonidan ta'kidlangan ma'muriy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik menejment usullari [4] hududiy boshqaruvda kompleks yechimlarni taqdim etadi. Masalan, ma'muriy usullar hududiy rivojlanish dasturlarini rejalashtirish va qonunchilik bazasini mustahkamlashda asos bo'lsa, iqtisodiy usullar investitsiyalarni jalb qilish va resurslardan oqilona foydalanish [3] orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Ijtimoiy-psixologik usullar esa aholining faolligini oshirish va kadrlar salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mirsaidov Sh.R.ning global yondashuvlar bo'yicha tadqiqoti [2] O'zbekistonning "Taraqqiyot strategiyasi" doirasidagi chora-tadbirlarining xalqaro tendensiyalarga mosligini ko'rsatadi. Klasterlash, innovatsion infratuzilma va erkin savdo zonalarini kabi mexanizmlar hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim vositalardir. Biroq, bu strategiyalarning muvaffaqiyati ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish va samarali boshqaruv mexanizmlari [5] orqali amalga oshirishga bog'liq. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududlarida zamonaviy menejmentni joriy etishda byurokratik to'siqlar, resurslardan samarasiz foydalanish va innovatsiyalarni integratsiya qilishdagi qiyinchiliklar kabi muammolar mavjud. Bu cheklovlar barqaror rivojlanishga erishish yo'lida jiddiy to'siq bo'lishi mumkin. Shu bois, boshqaruvda shaffoflikni oshirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va kadrlar malakasini muntazam oshirib borish zarur. Ushbu tezisning cheklovlari shundaki, u asosan nazariy va konseptual tahlilga asoslangan bo'lib, aniq empirik ma'lumotlar va hududiy key-stadiylarni chuqur o'rganish imkoniyati cheklangan. Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu bo'shliqlarni to'ldirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunga qaramay, ushbu

tezis hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlarining nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini tushunish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa

Ushbu tezisda hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment usullari va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, barqaror rivojlanishga erishish uchun hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda, ma'muriy, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik menejment usullarini kompleks qo'llash zarur. Innovatsion yondashuvlar, resurslardan oqilona foydalanish, mintaqalararo hamkorlik va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot maqsadi to'liq amalga oshirildi, hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda zamonaviy menejment va samarali boshqaruv mexanizmlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilindi. O'zbekistonning "Taraqqiyot strategiyasi" doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar global tendensiyalarga mos kelishi, biroq ularni amalga oshirishda byurokratik to'siqlar, resurslardan samarasiz foydalanish va innovatsiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar mavjudligi aniqlandi. Olingan natijalar asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: 1. Boshqaruv samaradorligini oshirish: Hududiy boshqaruv organlarida zamonaviy menejment usullarini (masalan, loyiha boshqaruvi, risk-menejment, strategik rejalashtirish) keng joriy etish va ularning amaliyotdagi samaradorligini muntazam baholab borish. 2. Resurslardan oqilona foydalanish: Mahalliy tabiiy, inson va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlovchi mexanizmlarni takomillashtirish, shu jumladan energiya samaradorligini oshirish va ekologik boshqaruv tizimlarini mustahkamlash. 3. Innovatsion faoliyatni rag'batlantirish: Hududlarda innovatsion ekotizimni yaratish, ilmiy-tadqiqot muassasalari va ishlab chiqarish o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, startup loyihalarini qo'llab-quvvatlash. 4. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish: Hududiy boshqaruv kadrlarining zamonaviy menejment bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning malakasini muntazam oshirib borish tizimini yo'lga qo'yish. 5. Davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish: Hududiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan faol foydalanish, investitsion muhitni yanada yaxshilash. 6. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: "Aqlli hudud" konsepsiyalarini rivojlantirish, raqamli boshqaruv platformalarini yaratish va elektron xizmatlarni kengaytirish orqali boshqaruv jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlash. Kelajakda ushbu tezisda ko'tarilgan masalalarni chuqurroq empirik tadqiqotlar, aniq hududlar misolida amaliy keys-stadiylar o'tkazish, shuningdek, raqamli transformatsiyaning hududiy rivojlanishga ta'sirini yanada batafsil o'rganish orqali yanada rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Xolboyev X.X. (2023). Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda innovatsion menejmentning ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion

- texnologiyalar, (2), 143-150. –
<https://iqtisodiyot.uz/sites/default/files/articles/2023/2/16-Xolboyev.pdf>
- [2] Abduxalilov A.A. (2022). Hududiy iqtisodiyotni boshqarishda samarali mexanizmlar va ularning ahamiyati. Biznes-ekspert, (1), 45-50. –
<https://biznes-ekspert.uz/index.php/be/article/view/123>
- [3] Murodov M.M. (2021). Barqaror rivojlanishni ta'minlashda hududiy boshqaruvning o'rni. Moliya va bank ishi, (3), 67-72. –
<https://moliya.uz/uz/articles/barqaror-rivojlanishni-taminlashda-hududiy-boshqaruvning-orni>
- [4] Saidov S.S. (2023). Hududiy rivojlanishda zamonaviy menejment tamoyillari. Iqtisodiyot va ta'lim, (1), 112-118. –
<https://iqtisodiyotvatalim.uz/index.php/et/article/view/214>
- [5] G'aniyeva G.R. (2022). Hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda boshqaruv mexanizmlari. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, (4), 89-94. –
<https://uzjournals.edu.uz/iqtisodiyot/vol2022/iss4/14/>

EKSPORTGA YO‘NALTIRILGAN AGROSANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION MENEJMENT MEXANIZMLARI

Ibrohimova Maqsuda Muhammadjon qizi

Namangan davlat universiteti
 tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada eksportga yo‘naltirilgan agrosanoat korxonalarida innovatsion menejment mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar, logistika tizimlari va strategik boshqaruv usullarining eksport salohiyatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion menejment, agrosanoat korxonalari, eksport salohiyati, logistika, strategik boshqaruv.

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы совершенствования механизмов инновационного менеджмента в экспортно-ориентированных агропромышленных предприятиях. Проанализирована роль цифровых технологий, логистических систем и методов стратегического управления в повышении экспортного потенциала.

Ключевые слова: инновационный менеджмент, агропромышленные предприятия, экспортный потенциал, логистика, стратегическое управление

Abstract: The article examines the issues of improving innovative management mechanisms in export-oriented agro-industrial enterprises. The role of digital technologies, logistics systems and strategic management methods in increasing export potential is analyzed.

Keywords: innovative management, agro-industrial enterprises, export potential, logistics, strategic management.

Jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarining jadallashtirish hamda xalqaro bozorlarda raqobat muhitining kuchayib borishi eksportga yo‘naltirilgan agrosanoat

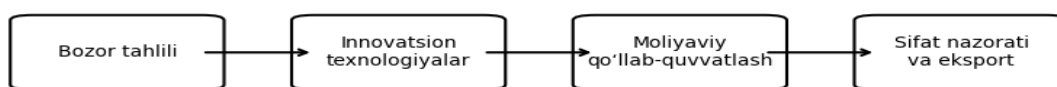
korxonalarida zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va ularni tashqi bozorlarga yetkazib berish tizimida innovatsion menejment yondashuvlaridan foydalanish korxonalarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashning muhim omiliga aylanmoqda [1].

O‘zbekiston iqtisodiyotida agrosanoat majmuasi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, eksport salohiyatini oshirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Shu sababli korxonalarda innovatsion boshqaruv tizimlarini shakllantirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarishga integratsiyalash hamda xalqaro standartlarga mos sifat menejmentini yo‘lga qo‘yish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi [2].

Eksportga yo‘naltirilgan agrosanoat korxonalarida innovatsion menejment mexanizmlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Mazkur mexanizmlar strategik rejalashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, logistika tizimlarini takomillashtirish hamda marketing faoliyatini rivojlantirish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi.

Innovatsion menejmentning muhim tarkibiy elementi sifatida raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari, elektron logistika platformalari va aqlli boshqaruv usullari resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Natijada ishlab chiqarish jarayonidagi yo‘qotishlar qisqarib, eksport mahsulotlari sifatining oshishi kuzatiladi [3].

Bundan tashqari, agrosanoat korxonalarida klaster tizimining rivojlantirilishi innovatsion boshqaruv samaradorligini ta‘minlaydi. Klasterlashuv ishlab chiqarish, qayta ishlash va eksport jarayonlarini yagona tizim asosida muvofiqlashtirish imkonini beradi. Shu orqali korxonalar transport-logistika xarajatlarini kamaytirish bilan birga tashqi bozorlarga tezkor moslashuvchanlikka erishadi.

1-rasm. Innovatsion menejment mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi.

Innovatsion menejment tizimining samaradorligi ko‘p jihatdan korxonalarda malakali kadrlar salohiyatiga ham bog‘liqdir. Shu sababli zamonaviy menejment yondashuvlarini egallagan mutaxassislarni tayyorlash, ularning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish zarur hisoblanadi.

1-jadval.

Innovatsion menejment vositalarining ahamiyati

Mexanizm	Vazifasi	Ta’siri

Raqamli boshqaruv	Avtomatlashtirish	Yuqori
Innovatsion marketing	Eksportni kengaytirish	Yuqori
Logistika tizimi	Xarajatlarni kamaytirish	O'rta

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, eksport faoliyatida innovatsion boshqaruv vositalaridan foydalanish korxonalarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, eksportga yo'naltirilgan agrosanoat korxonalarida innovatsion menejment mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, klasterlashuv tizimi va strategik boshqaruv usullarining kompleks qo'llanilishi eksport hajmini oshirish hamda xalqaro bozorlarda milliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Shuningdek, innovatsion menejmentning samarali faoliyati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda ilmiy salohiyatdan oqilona foydalanish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu jihatdan, agrosanoat korxonalarida innovatsion boshqaruvni rivojlantirish milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Raximov B.I., Solohiddinov N.S. O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda innovatsiyalarning roli va iqtisodiy samaradorligi. – Toshkent, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ-136, 08.04.2025.
3. Nazirova K.R. Qishloq xo'jaligi klasterlarini boshqarishda innovatsion menejment mexanizmlari. – Toshkent, 2025.
4. U.S. Department of Commerce. *Country Commercial Guide: Uzbekistan – Agricultural Sectors*. 2025
5. Eshqorayev J. *Mintaqalar iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda klaster tizimining o'rni*. – “Agroinnovatsiya” jurnali, 2025, Vol. 3, №4.

**3-SHO‘BA: MINTAQALAR IQTISODIY SALOHIYATINI BAHOLASH,
HUDUDIIY NOMUTANOSIBLIKLARNI QISQARTIRISH VA BARQAROR
RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI**

MINTAQALAR IQTISODIY SALOHIYATINI BAHOLASH VA HUDUDIIY NOMUTANOSIBLIK LARNI QISQARTIRISH YO‘LLARI

Murodxujayeva Feruza Majidovna

Namangan davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston mintaqalarining iqtisodiy salohiyatini baholashning ilmiy asoslangan metodologiyasi taklif etilgan. Iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) va Theil indeksi orqali 14 ta hududning 2023–2025 yillardagi statistik ma’lumotlari (yalpi hududiy mahsulot hajmi, aholi jon boshiga YaHM, o‘sish sur’atlari) tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Toshkent shahri, Navoiy va Buxoro viloyatlarida iqtisodiy salohiyat yuqori, Surxondaryo, Sirdaryo va Namangan viloyatlarida esa past ekanligi aniqlangan. Theil indeksining pasayishi (0,085 dan 0,076 gacha) iqtisodiy konvergentsiya boshlanganini, ammo hududiy nomutanosibliklar hali ham jiddiy ekanligini ko‘rsatadi. Maqolada nomutanosibliklarni qisqartirish bo‘yicha aniq mexanizmlar va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mintaq, iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI), Theil indeksi, hududiy nomutanosiblik, yalpi hududiy mahsulot (YaHM), konvergentsiya, min-max normallashtirish.

KIRISH

Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash va hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish davlatning mintaqaviy siyosatida muhim o‘rin tutadi [1]. O‘zbekiston iqtisodiyotida viloyatlar o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud bo‘lib, ularni kamaytirish barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir [2]. So‘nggi yillarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari yuqori bo‘lsa-da, hududlar iqtisodiy salohiyatining notekis taqsimlanishi muammosi o‘z dolzarbligicha qolmoqda [3]. Ayniqsa, Navoiy viloyatining aholi jon boshiga YaHM ko‘rsatkichi (152,2 mln so‘m, 2025-y.) bo‘yicha Toshkent shahriga (116,7 mln so‘m) yaqinlashayotgani, ammo Surxondaryo (22,2 mln so‘m) va Qashqadaryo (26,9 mln so‘m) kabi hududlarning keskin orqada ekani diqqatga sazovor [4].

Mazkur maqolada hududiy nomutanosibliklarni baholash uchun quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar tanlab olingan: yalpi hududiy mahsulot hajmi (mlrd so‘m, joriy narxlarda), aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (ming so‘m) va yalpi hududiy mahsulot o‘sish sur’atlari (o‘tgan yilga nisbatan foizda) [5]. Tadqiqotning asosiy maqsadi – taklif qilinayotgan metodologiya asosida O‘zbekiston hududlarini iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) bo‘yicha baholash, Theil indeksi yordamida nomutanosiblik dinamikasini o‘rganish va hududiy tafovutlarni qisqartirish yo‘nalishlarini belgilashdir.

ASOSIY QISM

Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholashda men ikki bosqichli metoddan foydalanaman. Birinchi bosqichda iqtisodiy salohiyat indeksini (ESI) hisoblayman. ESI – bu hududning yalpi mahsulot hajmi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan mahsulot ko‘rsatkichlarini birlashtirgan umumlashtiruvchi mezon bo‘lib, uning qiymati 0 dan 1 gacha o‘zgaradi, 1 ga yaqinlashgan sari salohiyat yuqori hisoblanadi.

ESI ikki komponentdan tashkil topadi: YaHM hajmi indeksi (YaHMi) va aholi jon boshiga YaHM indeksi (AJonYaHMi) [6]. Har bir ko'rsatkichni avval min-max normallashtirish usuli yordamida 0–1 oralig'iga keltiraman, so'ngra oddiy o'rtacha qoidasi bo'yicha indeksni aniqlayman. Normallashtirish formulasi quyidagicha [7]:

$$YaHM_i = \frac{YaHM_i - YaHM_{\min}}{YaHM_{\max} - YaHM_{\min}}$$

$$AJonYaHM_i = \frac{AJonYaHM_i - AJonYaHM_{\min}}{AJonYaHM_{\max} - AJonYaHM_{\min}}$$

Bu yerda i – viloyat indeksi, $YaHM_{\min}$ va $YaHM_{\max}$ – tahlil qilinayotgan yildagi barcha viloyatlar orasidagi minimal va maksimal qiymatlar.

Iqtisodiy salohiyat indeksi esa $ESI = (YaHMi + AJonYaHMi) / 2$ formula orqali hisoblanadi. 2025-yil uchun normallashtirishda foydalanilgan minimal va maksimal qiymatlar quyidagicha: YaHM hajmi bo'yicha minimal ko'rsatkich Sirdaryo viloyatiga (35 794,4 mlrd so'm), maksimal ko'rsatkich Toshkent shahriga (367 222 mlrd so'm) tegishli; aholi jon boshiga YaHM bo'yicha minimal ko'rsatkich Surxondaryo viloyatida (22 223,4 ming so'm), maksimal ko'rsatkich esa Navoiy viloyatida (152 238 ming so'm) qayd etilgan [8].

Hududiy nomutanosibliklarni miqdoriy jihatdan aniqlashda Theil indeksidan foydalanaman [9]. Theil indeksi – iqtisodiyotda tengsizlik va nomutanosiblik darajasini o'lchaydigan keng qo'llaniladigan ko'rsatkich bo'lib, u umumiy nomutanosiblikni ikki qismga ajratadi: birinchisi – viloyatlar o'rtasidagi (between-region) nomutanosiblik, ya'ni respublika miqyosida turli viloyatlar iqtisodiy ko'rsatkichlarining farqlanishi; ikkinchisi – viloyat ichidagi (within-region) nomutanosiblik, ya'ni bir viloyat tarkibidagi tumanlar o'rtasidagi farqlanish [10]. Theil indeksining formulasi quyidagicha:

Hududiy nomutanosiblik darajasini baholash ko'rsatkichi

THEIL INDEKSI FORMULASI

$$T = \sum_{i=1}^n \left(\frac{Y_i}{Y} \right) * \ln \left(\frac{\left(\frac{Y_i}{Y} \right)}{\left(\frac{P_i}{P} \right)} \right)$$

THEIL INDEKSI HAQIDA

Theil indeksi iqtisodiyotda tengsizlik va nomutanosiblik darajasini o'lchaydi hamda uni ikki qismga ajratadi:

1. BETWEEN-REGION

Viloyatlar o'rtasidagi nomutanosiblik, ya'ni turli viloyatlar iqtisodiy ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqlanish.

2. WITHIN-REGION

Viloyat ichidagi nomutanosiblik, ya'ni bir viloyat tarkibidagi tumanlar o'rtasidagi farqlanish.

THEIL INDEKSINING QIYMATI QUYIDAGI ORALIQLDA BO'LADI:

$$0 \leq T \leq \ln(N)$$

0

TO'LIQ TENGLIK

Barcha viloyatlarda iqtisodiy ko'rsatkichlar aholi ulushiga to'liq mos keladi.

T

KICHIK QIYMATLAR

Nomutanosiblik darajasi past, ya'ni viloyatlar o'rtasidagi tafovutlar kichik.

ln(N)

MAKSIMAL TENGLIKSIZLIK

Iqtisodiy ko'rsatkichlar aholi ulushiga umuman mos kelmaydi, tafovutlar juda katta.

Amaliyotda: 0 ga yaqin qiymatlar – past nomutanosiblik; katta qiymatlar – yuqori nomutanosiblik darajasini bildiradi.

BELGILAR MA'NOSI

Y_i – i-viloyatning yalpi hududiy mahsuloti (mlrd so'm)

Y – barcha viloyatlar bo'yicha yalpi hududiy mahsulot yig'indisi (mlrd so'm)

P_i – i-viloyatning aholi soni (ming kishi)

P – respublika aholisining umumiy soni (ming kishi)

$\ln$ – natural logarifm

n – viloyatlar soni ($n = 14$)

$\sum$ – barcha viloyatlar bo'yicha yig'indi ($i = 1$ dan n gacha)

1-rasm. Theil indeksi formulasi

Quyida O'zbekiston mintaqalarining 2023 va 2025 yillardagi yalpi hududiy mahsuloti, aholi jon boshiga YaHM, shuningdek hisoblangan normallashtirilgan komponentlar va iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) keltirilgan. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasining rasmiy statistik to'plamlaridan olingan.

1-jadval.

O'zbekiston mintaqalarining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlari va ESI tahlili

Viloyat	YaH M 2023 (mlrd so'm)	YaH M 2025 (mlrd so'm)	Aholi jon boshig a YaHM 2023 (ming so'm)	Aholi jon boshig a YaHM 2025 (ming so'm)	Nor mYa HMi 2025	Norm AJon YaH Mi 2025	ESI 202 3	ESI 202 5	O'z gari sh
Toshkent shahri	222 926	367 222	74 343,7	116 747	1,000	0,748	1,000	0,874	- 0,126
Navoiy viloyati	93 651,5	167 965	87 905,7	152 238	0,398	1,000	0,746	0,699	- 0,047
Toshkent viloyati	124 087	180 177	41 053	57 480,2	0,436	0,271	0,615	0,354	- 0,261
Buxoro viloyati	63 693,4	86 608,1	31 424,4	41 399,1	0,153	0,148	0,509	0,151	- 0,358
Qashqadaryo viloyati	71 425	98 783,4	20 282,7	26 856,9	0,190	0,036	0,466	0,113	- 0,353

Andijon viloyati	80 337,5	107 718	23 920,3	30 852,1	0,217	0,066	0,456	0,142	- 0,314
Samarqand viloyati	86 313,3	121 490	20 731,6	28 001,8	0,259	0,045	0,452	0,152	- 0,300
Qoraqalpogʻiston Respublikasi	40 805,2	54 076,9	20 510,8	26 489,5	0,055	0,033	0,275	0,044	- 0,231
Fargʻona viloyati	81 573,3	111 305	20 297,6	26 603,6	0,228	0,034	0,439	0,131	- 0,308
Xorazm viloyati	45 358,6	62 987,5	22 945,1	30 713,5	0,082	0,066	0,351	0,074	- 0,277
Surxondaryo viloyati	49 208,9	66 186,5	17 316,2	22 223,4	0,092	0,000	0,282	0,046	- 0,236
Sirdaryo viloyati	24 873	35 794,4	27 474,6	38 137,2	0,000	0,123	0,304	0,062	- 0,242
Jizzax viloyati	38 570,3	52 956,7	25 860,8	34 116,8	0,052	0,092	0,325	0,072	- 0,253
Namangan viloyati	61 074,9	85 419	20 144,6	27 020,6	0,150	0,037	0,335	0,094	- 0,241

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, Toshkent shahri ($ESI=0,874$) va Navoiy viloyati ($ESI=0,699$) eng yuqori iqtisodiy salohiyatga ega. Buxoro, Toshkent va Samarqand viloyatlari oʻrta darajani (ESI 0,15 atrofida) egallaydi. Surxondaryo ($ESI=0,046$), Qoraqalpogʻiston (0,044), Sirdaryo (0,062) va Namangan (0,094) eng past salohiyatli hududlar hisoblanadi. 2023–2025 yillarda aksariyat hududlarda ESI qiymati pasaygan (Toshkent shahri va Navoiydan tashqari), bu markazning ulushining boshqa viloyatlarga nisbatan ortishini koʻrsatadi.

Theil indeksini hisoblashda har bir viloyatning yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) va aholi soni (2023–2025 yillar uchun Statistika agentligining rasmiy maʼlumotlari) asos qilib olingan. Mazkur indeks yordamida nafaqat umumiy nomutanosiblik darajasi, balki uning qaysi qismi viloyatlararo, qaysi qismi esa viloyat ichidagi tafovutlar hissasiga toʻgʻri kelishi aniqlanadi. Quyidagi 2-jadvalda umumiy Theil indeksi hamda uning tarkibiy qismlari – viloyatlar oʻrtasidagi (between) va viloyat ichidagi (within) nomutanosibliklarning mutlaq qiymatlari va foizlardagi ulushi keltirilgan.

2-jadval.

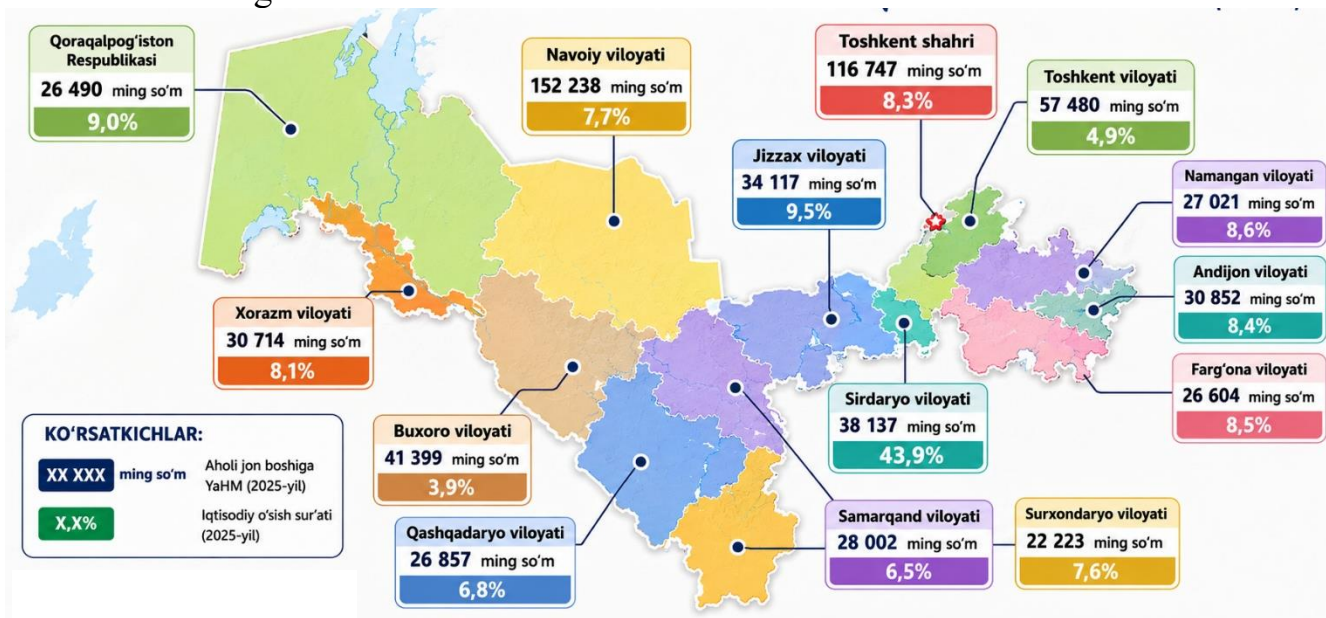
Oʻzbekiston mintaqalarida Theil indeksi va uning tarkibiy qismlari

Yil	Umumiy Theil indeksi	Viloyatlar oʻrtasidagi nomutanosiblik (between)	Viloyatlar oʻrtasidagi nomutanosiblik ulushi (%)	Viloyat ichidagi (tumanlar oʻrtasidagi) nomutanosiblik (within)	Viloyat ichidagi nomutanosiblik ulushi (%)
2023	0,085	0,067	78,8	0,018	21,2
2024	0,081	0,064	79,0	0,017	21,0

2025	0,076	0,060	78,9	0,016	21,1

Theil indeksining 0,076 darajasi (2025-y.) O‘zbekiston viloyatlari o‘rtasida o‘rtacha darajadagi nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatadi. 2023 yildagi 0,085 dan 2025 yildagi 0,076 ga pasayish iqtisodiy konvergentsiyaning (ya’ni orqada qolgan hududlarning nisbatan tez o‘sishi) boshlanganidan dalolat beradi. Nomutanosiblikning asosiy qismi (taxminan 79 foizi) viloyatlar o‘rtasidagi farqlardan kelib chiqadi, viloyat ichidagi (tumanlararo) farqlar esa 21 foiz atrofida. Bu mintaqalararo siyosatga (masalan, byudjet transfertlari, sanoat zonalarini joylashtirish) ustuvor ahamiyat berish lozimligini ko‘rsatadi.

Viloyatlarning iqtisodiy o‘rish va salohiyat matritsasini tahlil qilish uchun men 2025-yildagi aholi jon boshiga YaHM (ming so‘m) gorizontal o‘q va YaHM o‘rish sur‘ati (2025-yil, o‘tgan yilga nisbatan foizda) vertikal o‘q sifatida olib, har bir viloyatni shu ikki koordinatada joylashtiraman. Matritsaning markazida o‘rtacha qiymatlar chizig‘ini o‘tkazaman: aholi jon boshiga YaHM o‘rtachasi $\approx 45\,000$ ming so‘m, o‘rish sur‘ati o‘rtachasi $\approx 40\%$ (2024–2025 yillar oralig‘ida hisoblangan). Ushbu matritsa yordamida har bir viloyatning nisbiy iqtisodiy holati – ya’ni iqtisodiy salohiyat darajasi (yuqori yoki past) va o‘rish dinamikasi (tez yoki sekin) – bir vaqtning o‘zida baholanadi. Matritsa to‘rt kvadrantga bo‘linadi: I-kvadrant (yuqori salohiyat – tez o‘rish), II-kvadrant (yuqori salohiyat – sekin o‘rish), III-kvadrant (past salohiyat – sekin o‘rish), IV-kvadrant (past salohiyat – tez o‘rish). Kvadrantlar tahlili mintaqaviy siyosatni differensiallashtirish, har bir hudud guruhiga mos qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Quyida har bir viloyatning aniq koordinatalari va ularning matritsa nuqtai nazaridan guruhlanishi 2-rasmda keltirilgan.

2-rasm. O‘zbekiston viloyatlarining aholi jon boshiga YaHM va iqtisodiy o‘rish sur‘atlari (2025-yil)

Sirdaryo viloyatining o‘rish sur‘ati (43,9%) o‘rtachadan ancha yuqori, shuning uchun u IV-kvadrant (past salohiyat, tez o‘rish) ga to‘g‘ri keladi. Matritsani

to'rt kvadrantga ajratib tahlil qilaman: I-kvadrant (yuqori salohiyat – tez o'sish) ga hech qanday viloyat to'liq kirmaydi, chunki yuqori salohiyatli hududlar (Toshkent sh., Navoiy) o'sishi nisbatan past; II-kvadrant (yuqori salohiyat – sekin o'sish) ga Toshkent shahri, Navoiy, Toshkent viloyati, Buxoro viloyati kiradi – bu hududlarda innovatsiya va texnologik yangilanish orqali o'sishni jadallashtirish zarur; III-kvadrant (past salohiyat – sekin o'sish) ga Surxondaryo, Qashqadaryo, Qoraqalpog'iston, Farg'ona, Andijon, Samarqand, Xorazm, Namangan, Jizzax kiradi – bu hududlarda davlat tomonidan maqsadli qo'llab-quvvatlash, infratuzilma va sanoat zonalarini tashkil etish talab etiladi; IV-kvadrant (past salohiyat – tez o'sish) ga Sirdaryo viloyati kiradi – bu to'g'ri siyosat va investitsiyalar hisobiga qisqa vaqt ichida salohiyatni oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

ESI va Theil indeksi tahlillari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududlarida iqtisodiy salohiyat bo'yicha jiddiy nomutanosibliklar mavjud. Toshkent shahri, Navoiy va Buxoro viloyatlari eng yuqori salohiyatga ega bo'lib, ular respublika iqtisodiyotining asosiy markazlari hisoblanadi. Surxondaryo, Sirdaryo, Qoraqalpog'iston va Namangan viloyatlari esa iqtisodiy salohiyatining pastligi bilan ajralib turadi. Theil indeksining pasayishi (0,085→0,076) iqtisodiy konvergentsiyaning ijobiy belgisi, ammo nomutanosiblikning 79 foizi viloyatlar o'rtasidagi farqlarga to'g'ri keladi. Bu mintaqalararo siyosatni tubdan qayta ko'rib chiqish va kam rivojlangan hududlarni maqsadli qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi. Sirdaryo viloyatining misoli to'g'ri siyosat yordamida hatto past salohiyatli hududda ham yuqori o'sishga erishish mumkinligini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlar O'zbekiston hududlarida iqtisodiy salohiyat bo'yicha jiddiy tafovutlar mavjudligini, shu bilan birga konvergentsiya jarayonlarining boshlanganligini ko'rsatdi. Iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) va Theil indeksi hududlarni baholash va nomutanosibliklarni kuzatish uchun samarali vosita hisoblanadi. Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, quyidagi aniq mexanizmlar va takliflar ishlab chiqilgan:

✓ *Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish.* Barcha hududlar uchun ESI har yili hisoblab borilsin va natijalar ochiq reyting shaklida e'lon qilinsin. ESI tarkibiga qo'shimcha ko'rsatkichlar (asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, kichik biznes ulushi, eksport hajmi, transport infratuzilmasi zichligi – kamida 5 komponentli indeks) kiritilsin. Navoiy va Toshkent shahri misolida yuqori salohiyatli hududlarning tajribasini o'rganuvchi metodik qo'llanmalar ishlab chiqilsin.

✓ *Kam rivojlangan hududlarni maqsadli qo'llab-quvvatlash.* Surxondaryo, Qoraqalpog'iston, Namangan va Jizzax viloyatlarida 2027–2030 yillarga mo'ljallangan maxsus sanoat zonalarini dasturi ishlab chiqilsin. Har bir hududga kamida 3 tadan yangi sanoat zonasi tashkil etilsin. Ushbu loyihalarni moliyalashtirish uchun Respublika byudjetidan har yili 500 mlrd so'm maqsadli ajratma yo'naltirilsin. Sirdaryo viloyatining tez o'sish tajribasini o'rganib, uni boshqa past salohiyatli hududlarga tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqilsin.

✓ *Hududlararo nomutanosibliklarni qisqartirish mexanizmlarini joriy etish.* Yuqori salohiyatli hududlardan (Toshkent sh., Navoiy) past salohiyatli hududlarga texnologiyalar va malaka transferi dasturlari tashkil etilsin (masalan, “O‘qitish – joriy etish – monitoring” bosqichlari). Theil indeksining viloyatlar o‘rtasidagi komponentini (79 foiz) kamaytirish uchun byudjet transfertlari va soliq tushumlarini tenglashtirishning shaffof formulasi joriy etilsin.

✓ *Davlat-xususiy sheriklik (DXS) mexanizmlarini kengaytirish.* Kam rivojlangan hududlarda infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda DXS loyihalari soni 2027 yilga borib ikki baravarga (35 dan 70 taga) oshirilsin. Xususiy investorlarga 5 yil muddatga yer solig‘i va mol-mulk solig‘idan ozod qilish kabi imtiyozlar berilsin.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, kelgusi 3–5 yil ichida O‘zbekiston hududlari o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklar sezilarli darajada qisqaradi (Theil indeksini 0,060 gacha tushirish mumkin). Ayniqsa, past salohiyatli viloyatlarda aholi jon boshiga YaHM ko‘rsatkichi o‘rtacha 30–40 foizga oshadi va mamlakatning barcha mintaqalarida barqaror iqtisodiy rivojlanish ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y.

[2] Nazarov Sh.I. The KMRI (Kompleks mintaqaviy rivojlanish indeksi) methodology for comprehensive assessment of regional development: theoretical foundations and practical aspects // “Economics and tourism” international scientific and innovation journal. – 2026. – №4. – 15-23 b.

[3] Ibragimov B.B. O‘zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalanish darajasi tahlil qilishning uslubiy asoslarini takomillashtirish // “Marketing journal”. – 2025. – №10. – 112-118 b.

[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2026 yil uchun yalpi hududiy mahsulot va aholi soni to‘g‘risidagi statistik to‘plami. – Toshkent, 2026. – 210 b.

[5] To‘ychiyev X.K. Hududiy iqtisodiyot salohiyatini statistik baholash (Qashqadaryo viloyati misolida) // “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali. – 2025. – №8. – 681-687 b.

[6] Mescon M.H., Albert M., Khedouri F. Fundamentals of Management. – New York: Harper & Row, 2020. – 450 p.

[7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2024–2025 yillardagi mintaqalar kesimida yalpi hududiy mahsulot to‘g‘risidagi statistik to‘plamlari. – Toshkent, 2025. – 180 b.

[8] Shodiyev B.T. Mintaqalar iqtisodiyotini boshqarishda klaster yondashuvi // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali. – 2024. – №2. – 45-53 b.

[9] Theil H. Economics and Information Theory. – Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1967. – 488 p.

[10] Anand S. Inequality and Poverty in Malaysia: Measurement and Decomposition. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 371 p.

**SUN'IY INTELLEKT VA AVTOMATLASHTIRISHNING HUDUDIIY
MEHNAT BOZORIGA TA'SIRI: BANDLIK VA ISHCHI KUCHI
TALABINING TARKIBIIY O'ZGARISHLARI (O'ZBEKISTON MISOLIDA)**

Soliyev Ibodulla, Xamidova Feruza

Namangan davlat universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası i.f.d (DSc)

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) va avtomatlashtirish texnologiyalari O'zbekistonning hududiy mehnat bozorini qanday o'zgartirayotgani tahlil qilinadi. Bandlik tarkibidagi siljishlar, yangi kasblarning vujudga kelishi, ayrimlarining yo'qolib borishi hamda malaka talablarining o'zgarishi kabi tendensiyalar O'zbekiston iqtisodiyoti misolida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, hududlararo raqamli tafovutlarning mehnat bozoriga ta'siri ham muhokama qilinadi. Maqola oxirida hududiy mehnat bozorini raqamli transformatsiyaga moslashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, mehnat bozori, bandlik strukturasi, ishchi kuchi talabi, raqamli iqtisodiyot, hududiy tafovut, O'zbekiston.

Kirish

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va boshqaruv jarayonlarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu texnologiyalar mehnat unumdorligini oshirish, xatarlarni kamaytirish va operatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi. Biroq, ularning mehnat bozoriga ta'siri ikki tomonlama ekanligini qayd etmasdan bo'lmaydi: ba'zi kasblarga bo'lgan talab keskin pasaymoqda yoki butunlay yo'qolyapti, boshqa tomondan esa, yangi, yuqori malakali kasblarga ehtiyoj ortib bormoqdi. Bu jarayon O'zbekiston uchun ham alohida ahamiyat kasb etadi, chunki mamlakatimiz demografik jihatdan yosh va iqtisodiy jihatdan jadal o'sayotgan davlatlar sirasiga kiradi [1].

"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga qaratilgan siyosat hududiy mehnat bozorining kelajakdagi qiyofasini belgilaydi [2]. Ammo shu bilan birga, bu jarayon yangi muammolarni ham yuzaga keltiradi: ayrim kasblarning eskirib qolishi, malaka bo'shliqlari, hududlar o'rtasidagi raqamli tafovutlarning kuchayishi. Ba'zi hududlarda raqamli infratuzilma hali ham talab darajasida emasligi SI va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'sirini hududlar bo'yicha sezilarli farqlantiradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - SI va avtomatlashtirishning O'zbekiston hududiy mehnat bozorlariga ta'sirini tahlil qilish, bandlik va ishchi kuchi talabidagi tarkibiy o'zgarishlarni aniqlash hamda bu o'zgarishlarga moslashishning aniq yo'llarini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqot ob'ekti - O'zbekiston viloyatlarining mehnat

bozorlari, predmeti esa ushbu bozorlarning SI va avtomatlashtirishga munosabati hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Xalqaro Mehnat Tashkilotining (XMT) 2023 yilgi hisobotiga ko'ra, raqamli transformatsiya 2030 yilga kelib o'tish iqtisodiyotlarida 90-100 million yangi ish o'rni yaratishi mumkin. Biroq ayni vaqtda bu jarayon bir qator oldingi kasblarga jiddiy tahdid soladi va malaka bo'shliqlarini yanada kuchaytiradi (4). Bir tomonda imkoniyat, boshqa tomonda xavf - mehnat bozori tadqiqotchilarining asosiy diqqat - e'tibori shu ikki qutb orasidagi muvozanatga qaratilgan.

Toshpulatov A.T. (2025) O'zbekiston mehnat bozorini raqamlashtirish sharoitida keng tahlil qilgan. Uning fikricha, mamlakatimizning yosh demografik tuzilmasi strategik ustunlik beradi, lekin bu salohiyatdan foyda ko'rish uchun inson kapitaliga va raqamli infratuzilmaga sarmoyalarni sezilarli oshirish zarur [1]. Bu masala ayniqsa hududlar kontekstida dolzarb: poytaxt va viloyat markazlari o'rtasidagi texnologik uzoqlik mehnat bozorini notekis o'zgartirib bormoqda.

Kudryavtseva T., Skhvediani A. va Arteeva V. (2019) raqamli iqtisodiyotda eng talab qilinadigan ko'nikmalar sifatida moslashuvchanlik, ijodiy fikrlash, jamoaviy ishlash va raqamli savodxonlikni alohida ta'kidlaydilar [5]. Bu ko'nikmalar standart ta'lim dasturlarida yetarlicha o'rgatilmaydi - shu tufayli ta'lim tizimini yangi mehnat bozori talablariga moslashtirish masalasi butun dunyo bo'yicha, jumladan O'zbekistonda ham, kechiktirib bo'lmaydigan vazifaga aylangan.

O'zbekistonda sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning rivojlanish holati

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi [2]. Ushbu hujjat asosida davlat boshqaruvi, infratuzilma va yetakchi tarmoqlarda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha yirik o'zgarishlar boshlanib, hozir ham faol davom etmoqda.

Statistik ko'rsatkichlar ham ijobiy dinamikani tasdiqlaydi. 2024 yilning yanvar-iyun oylarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xizmatlarining YaIMdagi ulushi 2,4 foizni tashkil etdi [7] - bu 2019 yildagi 2,2 foiz bilan taqqoslaganda o'sishni anglatadi [8]. AKT xizmatlari eksporti esa 2024 yilda 619,7 million AQSh dollariga yetib, yillik sezilarli o'sish qayd etildi [9].

Shu bilan birga, hududlararo tafovut muammosi o'z keskinligini yo'qotmagan. Toshkent shahri va Toshkent viloyatida raqamli infratuzilma va internetga kirish darajasi boshqa viloyatlarga nisbatan ancha yuqori [10]. Qishloq joylarda internetdan foydalanuvchilar ulushi 2024 yilga kelib 92,6 foizga yetgan bo'lsada [11], tarmoq sifati va raqamli xizmatlardan amaliy foydalanish darajasi hududlar bo'yicha farqlanib turibdi. Bu farq mehnat bozorida ham o'z aksini topmoqda.

SI va avtomatlashtirishning hududiy mehnat bozoriga ta'siri

1. Ish o'rinlarining transformatsiyasi: yangi kasblar va yo'qolib borayotgan kasblar

SI va avtomatlashtirish bir vaqtning o'zida ikki qarama-qarshi jarayonni vujudga keltirmoqda: yangi, yuqori malakali kasblarni vujudga keltirish va ayrim

an'anaviy ish o'rinlarini siqib chiqarish. Ma'lumotlar tahlilchisi, SI muhandisi, robototexnika mutaxassisi, kiberxavfsizlik bo'yicha ekspert - bularning barchasi so'nggi besh yil ichida mustaqil kasb sifatida shakllangan yo'nalishlar (4). Ular asosan Toshkent shahri va yirik viloyat markazlarida - ya'ni raqamli infratuzilma rivojlangan joylarda talab qilinadi.

Boshqa tomondan, hisobchi - operator, oddiy konveyer ishchisi, kuryer va ba'zi qishloq xo'jaligi mutaxassislari singari takrorlanuvchi vazifalarni bajaruvchi kasblar avtomatlashtirishga ko'proq moyil. Bu xavf ayniqsa fermerchilik va sanoatning an'anaviy tarmoqlari ustun bo'lgan viloyatlarda bandlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Malaka talablarining o'zgarishi va malakasiz ishchilar uchun xavflar

Ish beruvchilar so'nggi yillarda nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki yumshoq ko'nikmalarga (soft skills) ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil, moslashuvchanlik, kommunikatsiya va raqamli savodxonlikka ham alohida urg'u berayotgani sezilmoqda [5]. Bu o'zgarish ta'lim tizimi uchun muhim signal: an'anaviy yod olish va bajarishga asoslangan o'qitish usullari mehnat bozorining yangi talablarini qondira olmaydi.

Malakasiz ishchilar uchun bu jarayon real xavf tug'diradi. Ularning ish o'rinlari avtomatlashtirishga ko'proq moyil bo'lib, qayta o'qitish va malaka oshirish imkoniyatlari esa cheklangan - ayniqsa, masofaviy hududlarda. Bu esa hududiy mehnat bozorlarida ishsizlikning oshishi va muhtoj qatlamlarning kengayishi xavfini kuchaytiradi.

3. Hududiy xususiyatlar va bandlik ko'rsatkichlariga ta'sir

O'zbekiston viloyatlari bir-biridan iqtisodiy tuzilishi, demografik tarkibi va raqamli tayyorgarlik darajasi bilan keskin farqlanadi. Toshkent shahri YaHMning shakllanishida yetakchi o'rin tutadi [6] va bu yerda yuqori malakali ishchi kuchiga talab yuqori bo'lib, AKT sohasi yangi ish o'rinlari manbai sifatida ahamiyati oshib bormoqda. Boshqa viloyatlarda - Jizzax, Sirdaryo, Xorazm kabi hududlarda - mehnat resurslarining ortiqchaligi va raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi bandlik muammolarini avvaldan murakkablashtirgan, SI va avtomatlashtirish esa bu muammoni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

Hududiy tafovutlar va mehnat bozori

Raqamli tafovut (digital divide) - hududlar o'rtasida texnologiyaga kirish imkoniyatlaridagi farq - O'zbekiston mehnat bozorini o'ziga xos tarzda bo'lib yubormoqda. Poytaxt va viloyat markazlarida SI va raqamli texnologiyalar yangi ish o'rinlari manbai bo'lib xizmat qilsa, qishloq hududlarda bu texnologiyalar ishsizlik darajasini oshishi omili sifatida namoyon bo'lishi ehtimoli ko'proq [10].

Innovatsion tadbirkorlik va investitsiyalarning hududiy taqsimlanishi ham notekis: Toshkent shahri va Toshkent viloyati ushbu ko'rsatkichlar bo'yicha qolgan hududlardan ancha oldinda [12]. Bu farq mehnat bozori uchun ikkiyoqlama ta'sir ko'rsatadi - yuqori texnologiyali ish o'rinlari aynan shu hududlarda to'planadi, boshqa joylarda esa texnologik yangilanish susayadi va bandlik muammolari ortadi.

Muammolar va yechimlar

SI va avtomatlashtirish davrida O'zbekistonning hududiy mehnat bozori bir qator o'tkir muammolarga duch kelmoqda. Ularning asosiylarini uchta yo'nalishda ko'rish mumkin.

Malaka bo'shlig'i. Mavjud ishchi kuchining ko'nikmalari bilan yangi iqtisodiyot talab qiladigan malakalar o'rtasidagi tafovut tobora kengaymoqda. Bir tomondan, yuqori malakali raqamli mutaxassislariga talab oshmoqda; boshqa tomondan, an'anaviy kasblarda band bo'lganlar uchun ish joyi yo'qolish xavfi ortmoqda.

Ta'lim tizimining orqada qolishi. Hozirgi o'quv dasturlari raqamli ko'nikmalar, ijodiy va tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishga yetarlicha yo'naltirilmagan. Umrbod ta'lim va qayta o'qitish tizimini kuchaytirish, kasbiy ta'limni modernizatsiya qilish - bu masalalar endi kechiktirish mumkin bo'lmagan ustuvorlikka aylangan [5].

Xulosa va takliflar

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish O'zbekistonning hududiy mehnat bozorini ko'p qirrali tarzda o'zgartirib bormoqda. Bu texnologiyalar bir tomondan iqtisodiy o'sishni jadallashtirish va yangi sifatli ish o'rinlari yaratish salohiyatiga ega. Boshqa tomondan, bandlik tarkibining o'zgarishi, malaka bo'shliqlari va hududiy tafovutlarning kuchayishi kabi muammolarni keltirishi mumkin. O'zbekiston uchun muhim vazifa - bu ikki tomonlama ta'sirni boshqara olishda, ya'ni imkoniyatlardan maksimal foyda ko'rish va xavflarni kamaytirish mexanizmlarini yaratishdadir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish: raqamli ko'nikmalar, ijodiy fikrlash va moslashuvchanlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini joriy etish, umrbod ta'lim va qayta o'qitish tizimini kengaytirish.

- Raqamli infratuzilmani hududlarga yetkazish: hududlararo raqamli tafovutni kamaytirish maqsadida qishloq va chekka joylarda sifatli internet ulanishini ta'minlash.

- Innovatsion ekotizimlarni barcha viloyatlarda qo'llab-quvvatlash: startaplar, kichik biznes va texnologik tadbirkorlikni rag'batlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish.

- Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish: avtomatlashtirish natijasida ish o'rinlarini yo'qotgan shaxslarni qayta o'qitish, yangi kasblarga yo'naltirish va bandligini ta'minlash dasturlarini ishlab chiqish.

- Maqsadli hududiy siyosatlarni ishlab chiqish: har bir viloyatning o'ziga xos iqtisodiy, demografik va texnologik xususiyatlarini hisobga olgan holda strategiyalar shakllantirishdan iborat.

Ushbu choralar birgalikda O'zbekistonda SI va avtomatlashtirish davrida inklyuziv va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga, hududiy mehnat bozorlarini yangi vaziyatga moslashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Toshpulatov, A.T. (2025). Labor Market Transformation in Uzbekistan in the Era of Digitalization. Modern American Journal of Business, Economics, and Entrepreneurship, 1(9), 529–533.

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. <https://lex.uz/uz/docs/-5030959>

[3] Saipova, D.Sh. (2023). Sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'siri. Zenodo. <https://zenodo.org/records/14189763>

[4] Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO). (2023). World Employment and Social Outlook: The Value of Essential Work. Geneva: ILO.

[5] Kudryavtseva, T., Skhvediani, A. & Arteeva, V. (2019). Digital competencies in the labor market. St. Petersburg Polytechnic University Journal: Economics, 12(4).

[6] O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). 2024-yilning yanvar-mart oylarida yalpi hududiy mahsulot (YAHM)ning tarmoqlar bo'yicha tarkibi. <https://stat.uz>

[7] O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). AKT xizmatlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi. <https://stat.uz>

[8] TAdviser. (2025). ICT market of Uzbekistan. https://tadviser.com/index.php/Article:ICT_market_of_Uzbekistan

[9] CEIC Data. (2024). Uzbekistan: ICT Service Exports (BOP). <https://www.ceicdata.com>

[10] Muhandislik-iqtisodiyot.uz. (2026). Hududlararo raqamli tafovut va mehnat bozori. ISSN: 3060-463X.

[11] Uzdaily.uz. (2025). Over 93% of Uzbekistan's Rural Population Now Has Internet Access. <https://www.uzdaily.uz>

[12] ResearchGate. (2026). O'zbekiston hududlarida innovatsion tadbirkorlikni integral indeks yondashuvi asosida baholashning hududiy differensial modeli. <https://www.researchgate.net>

UDK: 332.1:338.46

MINTAQAVIY NOMUTANOSIBLIKLARNI PASAYTIRISHDA XIZMATLAR SOHASINING IMKONIYATLARI: XORAZM VA BOSHQA HUDUDLAR QIYOSIY STATISTIK TAHLILI

Raximov Alisher Ibragimovich

“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Uragenh Ranch Texnologiya universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-2188-6831>

Email: rahimovalisher@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston hududlari, xususan Xorazm viloyati misolida xizmatlar sohasi va mintaqaviy iqtisodiy nomutanosibliklar o‘rtasidagi bog‘liqlik statistik tahlil asosida o‘rganilgan. 2015–2025 yillar davomida viloyat miqyosida ko‘rsatilgan xizmatlar hajmining o‘sishi va tarkibiy o‘zgarishlari, jon boshiga ko‘rsatilgan xizmatlar hajmidagi hududlararo farqlar tahlil etilgan. Xizmatlar sohasi diversifikatsiyasi, transport, moliya, turizm va raqamli

xizmatlarni rivojlantirish orqali hududlararo tengsizlikni kamaytirish imkoniyatlari va amaliy takliflar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: Xizmatlar sohasi, Xorazm viloyati, hududiy iqtisodiyot, jon boshiga xizmatlar hajmi, statistik.

Bugungi kunda xizmat koʻrsatish tarmogʻi zamonaviy iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biri hisoblanadi. Mazkur soha anʼanaviy ishlab chiqarish tarmoqlaridan farqli oʻlaroq, ham yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmini shakllantirishda, ham aholi bandligini taʼminlashda yetakchi oʻrinni egallamoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlarining 10-yoʻnalishi bevosita mamlakatning ichki hududlari hamda mintaqalar oʻrtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga qaratilgan boʻlib, u xalqaro taraqqiyot dasturida ustuvor vazifalardan biri sifatida eʼtirof etiladi [5]. Respublikamizda olib borilayotgan keng koʻlamli iqtisodiy islohotlar markazida barcha mintaqalarning mutanosib (balanslashgan) taraqqiyotini taʼminlash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, davlatimiz rahbarining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi joylarni kompleks va jadal surʼatlarda yuksaltirishga qaratilgan aniq amaliy chora-tadbirlar dasturida oʻz aksini topgan [1]. Shuningdek, Mintaqaviy miqyosda esa, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 4-apreldagi 154-sonli hukumat qarori Xorazm viloyati iqtisodiyotini yangi bosqichga olib chiqishda asosiy dasturilamal boʻlib xizmat qilmoqda. “2022 - 2026-yillarda Xorazm viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”ga Qarori doirasida viloyat taraqqiyotining yaqin istiqboldagi strategik maqsadli koʻrsatkichlari tizimli ravishda belgilab berilgan [5].

Jahon banki tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, xizmatlar sohasi YaIM tarkibida 50–70 foizni tashkil etuvchi mamlakatlarda hududiy tengsizlik kamroq kuzatiladi, chunki xizmatlar ishchi kuchini jalb qilish va daromadlarni qayta taqsimlash mexanizmi sifatida samarali ishlaydi [6].

Soʻnggi oʻn yil ichida Xorazm viloyatining iqtisodiy tarmoqlar tuzilmasida xizmatlar sohasi misli koʻrilmagan darajada kengaydi. Statistika tahlil koʻrsatadiki, 2015-yilda xizmatlarning viloyat yalpi hududiy mahsulotidagi hissasi 35,4 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2025-yil natijalariga asosan bu raqam 42,6 foizga yetgan [9].

Mintaqaviy xizmatlar sohasidagi mavjud nomutanosibliklarni tahlil qilishda aholi jon boshiga koʻrsatilgan xizmatlar hajmi indikatori muhim axborot manbayi boʻlib xizmat qiladi. Viloyat kesimidagi statistik raqamlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, yirik markazlashgan hududlar (shaharlar) hamda olis tumanlar oʻrtasidagi iqtisodiy farqlar yillar mobaynida saqlanib qolmoqda. Shu bilan birga, xizmat koʻrsatish tarmogʻining tuzilmaviy holati ham tuman va shaharlar kesimida bir-biridan jiddiy farq qiladi. Agar viloyat markazi - Urganch shahrida bank-moliya, IT (raqamli) va yuqori qoʻshilgan qiymat yaratuvchi xizmat turlari yetakchilik qilsa, qolgan tumanlarda asosan anʼanaviy xizmat turlaridan maishiy xizmat koʻrsatish, savdo va transport xizmatlari xissasi kattaligini koʻrishimiz mumkin.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar iqtisodiy resurslar va moliyaviy faollikning asta-sekin agrar va sanoat sektorlaridan xizmatlar yo'nalishiga ko'chib o'tayotganini tasdiqlaydi. Ammo erishilgan ushbu yuksalishning sifat darajasi qay ahvolda? Mazkur o'rinli savol e'tiborni bevosita muammoning o'zak qismiga qaratishga xizmat qiladi.

Olib borilgan o'rganishlar natijasida hududning xizmatlar sektorida bir qator chuqur tarkibiy yechimini kutayorgan muammolar borligi aniqlandi. Eng avvalo, sohaning o'ta markazlashganlik darajasini alohida ta'kidlash lozim. Ya'ni asosiy iqtisodiy va moliyaviy faollik viloyat markazida qaynaydi, qolgan tumanlar esa ushbu iqtisodiy afzalliklardan to'liq bahramand bo'la olmayapti. Navbatdagi jiddiy to'siq axborot texnologiyalari va raqamli infratuzilmadagi uzilish (raqamli bo'shliq) bilan bog'liq bo'lib, u chekka hududlarning zamonaviy milliy hamda xalqaro raqamli bozorga integratsiya bo'lishini kechiktirmoqda. Qolaversa, joylarda moliya bozoridagi qamrovning yetarli emasligi (moliyaviy inklyuzivlikning pastligi) mayda va o'rta biznes vakillariga kredit va bank xizmatlaridan erkin foydalanish imkonini bermayapti. Bu, o'z navbatida, hududlarda tarmog'ni kengaytirish va qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish amaliyotini jilovlab turuvchi asosiy omilga aylanmoqda.

O'tkazilgan qiyosiy-statistik tahlillar shuni namoyon etdiki, 2015–2025-yillar oralig'ida Xorazm viloyatida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 14,5 barobarga keskin o'sgan bo'lishiga qaramay, Urganch shahri hamda chekka tumanlar o'rtasidagi tafovut hamon dolzarbligicha qolmoqda. Bunga sabab bo'layotgan asosiy omillardan biri - tarmoqning tarkibiy nuqsonlari bo'lib, yashash va ovqatlanish xizmatlari jadal rivojlanayotgan bir paytda, iqtisodiyotning asosiy drayveri bo'lgan raqamli xizmatlar ulushi nisbatan past darajada saqlanib qolgan. Shu nuqtai nazardan, 2030-yilga qadar hududiy notenglikni sezilarli darajada yumshatish uchun mintaqada raqamli transformatsiyani jadallashtirish, turizm klasterlarini shakllantirish va moliyaviy xizmatlar qamrovini kengaytirishga qaratilgan maqsadli siyosatni amalga oshirish taqozo etiladi. Zero, Xorazm viloyati amaliyoti shuni tasdiqlaydiki, xizmatlar sohasini mintaqaviy iqtisodiy siyosatning tayanch vositasiga hamda joylarda resurslarni adolatli taqsimlovchi samarali kanalga aylantirish maqsadida tegishli institutsional shart-sharoitlarni yaratish bugungi kunning eng kechiktirib bo'lmaz vazifalaridan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 2022-yil 28 yanvardagi PF-60-sonli "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezident Farmoni
2. 2021-yil 11 maydagi PQ-5113-sonli "Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezident Qarori
3. 2022-yil 27 yanvardagi "Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezident PQ-104-sonli Qarori.
4. 2025-yil 27-fevraldagi "Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-78-son Qarori.

5. 2025-yil 27-fevraldagi 154-son “2022 - 2026-yillarda Xorazm viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori.

6. United Nations. (2023). Sustainable Development Goals Report 2023. - New York: UN Publications. - 72 p. - URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/>

7. World Bank. (2023). *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. - Washington, D.C.: World Bank. - DOI: 10.1596/978-1-4648-1941-4

8. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi, www.stat.uz

9. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi, www.xorazmstat.uz

UDK 332.14(575.11)

FARG‘ONA VODIYSINING IQTISODIY SALOHIYATI TAHLILI

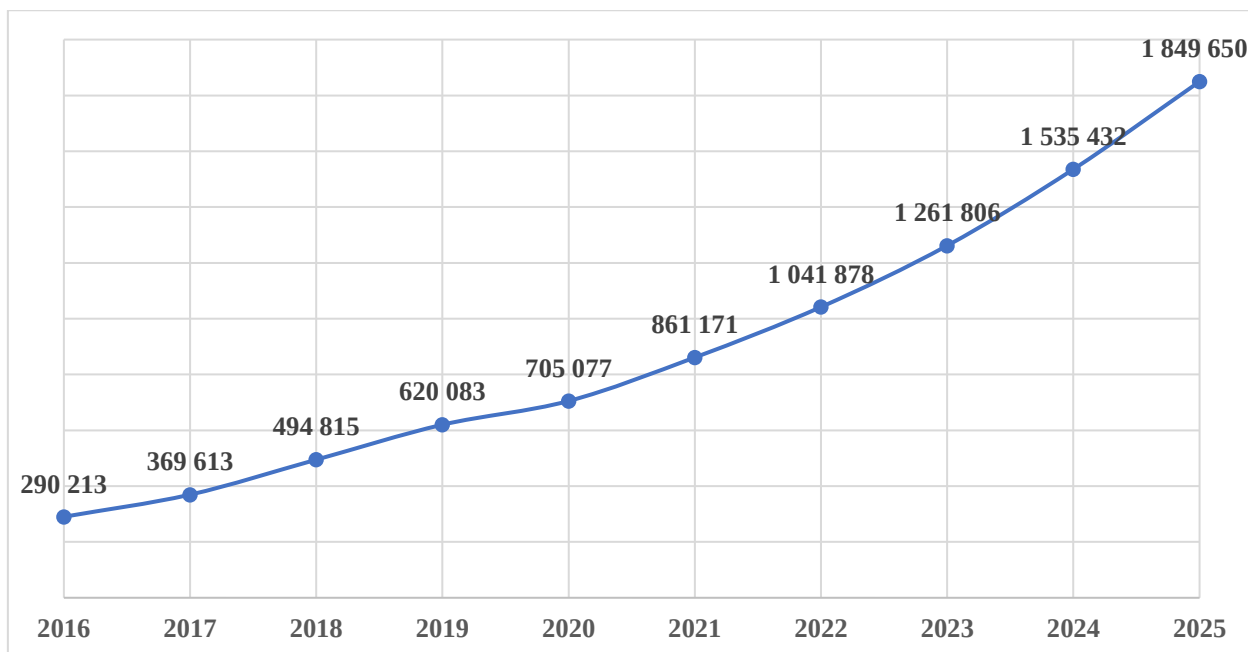
Ashurov Shuhratbek Quadrat o‘g‘li

“Mintaqaviy iqtisodiyot” kafedrası assistenti,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Mamlakat iqtisodiy rivojlanishda mintaqalarni o‘rni tobora ortib bormoqda. Shuningdek ularning iqtisodiy nomutanosibligini oldini olish hamda mintaqalar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirishdan iborat. Shu sababli mintaqalarning yalpi hududiy mahsulotlarining tahlilini amalga oshirish lozim. Ushbu ishda Farg‘ona vodiysining oxirgi yillardagi iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlil qilingan.

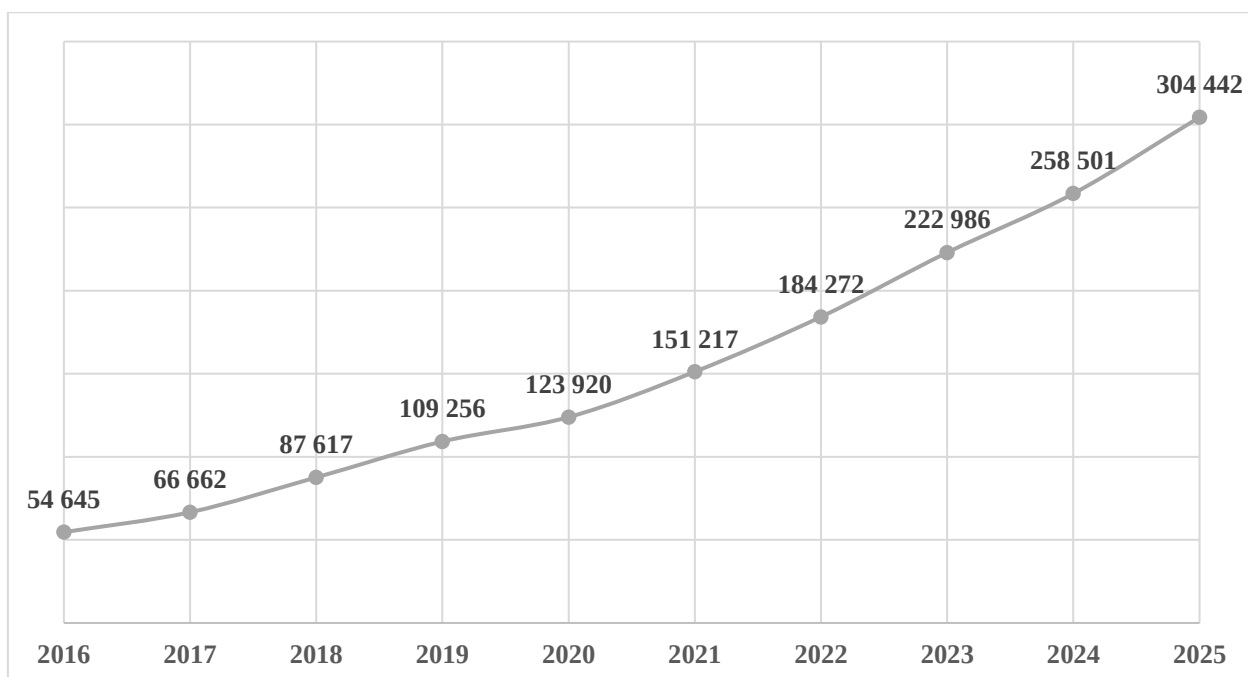
Kalit so‘zlar: Yalpi ichki mahsulot, yalpi hududiy mahsulot, viloyat, mintaq, iqtisodiy o‘sish.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholining yashash sharoitlarini tubdan yaxshilash, turmush darajasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga erishish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [1, p. 1]. Ma‘lumki O‘zbekiston 14 ta ma‘muriy hududiy birlikdan tashkil topgan. Ular Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 12 ta viloyat va Toshkent shahridan tashkil topgan. A.S.Soliev tomonidan amlakat 6 ta mintaqaga bo‘lgan [2, p. 21]. ulardan biri Farg‘ona vodiysidir. Mintaqa – mamlakat yagona xalq xo‘jaligi majmuasining hududiy kichik tizimi hisoblanadi [2, p. 6]. Farg‘ona vodiysi mamlakatning sharqida joylashgan 3 viloyat Andijon, Farg‘ona va Namangan viloyatlarini o‘z ichiga oladi. Farg‘ona vodiysi maydoni 18 500 km² tashkil qiladi bu esa mamlakatning 4,12 % ni tashkil qiladi. Quyida O‘zbekistonning Yalpi ichki mahsulot (YIM) hajmini keltirilgan.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasining Yalpi ichki mahsuloti (mlrd. so'mda)

2016-2025-yillarda O'zbekistonda YIM 6 barobar ko'proqqa oshgan. Ushbu ko'rsatkich mamlakat iqtisodiy salohiyatini ko'rsatib beruvchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Ushbu ilmiy ishda asosan biz Farg'ona vodiysining iqtisodiy salohiyatiga ko'proq urg'u beramiz. Shu sababli quyidagi 2-rasmda Farg'ona vodiysining Yalpi hududiy mahsuloti keltirilgan.

2-rasm. Farg'ona vodiysining Yalpi hududiy mahsuloti (mlrd. so'mda)

2016-2025-yillarda Farg'ona vodiysining YHM hajmi qariyb 6 barobarga oshganini ko'rishimiz mumkin. Biroq yuqorida mamlakatning iqtisodiy o'sish darajasi mintaqadan ortiqroqqa oshgan.

1-jadval. Farg‘ona vodiysining Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi (foizlarda)

Yillar	2021	2022	2023	2024	2025
Farg‘ona vodiysining YIM dagi ulushi	17,6	17,7	17,7	16,8	16,5

Farg‘ona vodiysining YIM dagi ulushi oxirgi ikki yilda kamayganini ko‘rishimiz mumkin. Buning asosiy sababi mamlakatning boshqa mintaqalarida iqtisodiy o‘shish sur‘atlari Farg‘ona vodiysiga nisbatan tezroq o‘sganligi bo‘ldi. Farg‘ona vodiysidagi Andijon, Farg‘ona va Namangan viloyatlarining yalpi hududiy mahsulotlari ko‘rsatkichlarini tahlil qilamiz.

2-jadval. Farg‘ona vodiysi viloyatlarining Yalpi hududiy mahsulot hajmi (mlrd. so‘mda)

	2021	2022	2023	2024	2025
Andijon viloyati	50 817	65 233	80 338	93 026	107 718
Namangan viloyati	41 994	50 668	61 075	71 869	85 419
Farg‘ona viloyati	58 406	68 370	81 573	93 606	111 305

Yuqoridagi 2-jadvalda viloyatlarning Yalpi hududiy mahsulotlari o‘rtasidagi farqlarni ko‘rishimiz mumkin. Eng yuqori ko‘rsatkich Farg‘ona viloyati qayd etgan bo‘lib, Namangan viloyatida esa eng past ko‘rsatkichni tashkil etgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-yanvardagi PQ-4102-son “Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.
2. I.O. Yakubov. Mintaqaviy iqtisodiyot: Darslik.-T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021-280 b.
3. www.lex.uz
4. www.stat.uz

UDK 378.091.313

**MINTAQALARDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASHDA
TADBIRKORLIK FAOLIYATI RAQOBATBARDOSHLIGINING
AHAMIYATI VA AHOLI FAROVONLIGIGA TA’SIRI**

Isakov Azim Yusubjanovich

PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqalarda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlashda tadbirkorlik faoliyatining o‘rni hamda uning raqobatbardoshligini oshirish orqali aholi farovonligini yuksaltirish masalalari tahlil qilingan. Globallashuv va iqtisodiy transformatsiya sharoitida tadbirkorlik subyektlarining raqobat muhitiga moslashuvi, innovatsion faollikni oshirishi hamda samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etishi barqaror o‘shishning muhim omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Maqolada raqobatbardoshlik tushunchasining nazariy-

metodologik asoslari yoritilib, tadbirkorlik faoliyatida uni ta'minlovchi omillar tizimli tahlil qilingan. Shuningdek, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, biznes muhitini yaxshilash va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish orqali aholi daromadlari va bandligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda raqobatbardosh tadbirkorlikni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Barqaror iqtisodiy o'sish, tadbirkorlik faoliyati, raqobatbardoshlik, aholi farovonligi, innovatsiya, biznes muhiti, institutsional islohotlar.

Jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan globallashtirish, raqamlashtirish va innovatsion transformatsiya jarayonlari milliy iqtisodiyotlar oldida yangi vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, mintaqalarda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish va aholi farovonligini ta'minlash masalasi har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. Barqaror iqtisodiy o'sish iqtisodiy ko'rsatkichlarning muttasil o'sishinigina emas, balki iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va aholi turmush sifati yaxshilanishini ham qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, hududlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning yetakchi sektori sifatida barqaror o'sishni ta'minlashda muhim o'rin tutmoqda. Shu bois, tadbirkorlik faoliyatida raqobatbardoshlikni ilmiy jihatdan tahlil qilish va uning aholi farovonligiga ta'sirini baholash dolzarb hisoblanadi.

Iqtisodiy nazariyada raqobatbardoshlik kategoriyasi keng qamrovli bo'lib, u mikro, mezo va makro darajalarda tadqiq etiladi.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillari - A. Smit [1, p.12] va D. Rikardo[2, p.35] asarlarida raqobatbardoshlik to'g'ridan-to'g'ri atama sifatida qo'llanilmagan bo'lsa-da, mutlaq va qiyosiy ustunlik nazariyalari orqali mamlakatlar va ishlab chiqaruvchilarning bozorda muvaffaqiyat qozonish omillari yoritib berilgan. Ushbu yondashuvlarda raqobatbardoshlik asosan ishlab chiqarish xarajatlari va mehnat unumdorligi bilan bog'langan.

Neoklassik maktab namoyandalari raqobatbardoshlikni bozorda samarali faoliyat yuritish, resurslardan oqilona foydalanish va narx mexanizmi orqali ustunlikka erishish qobiliyati sifatida izohlaydilar. Ushbu yondashuvda raqobatbardoshlik mikro-iqtisodiy darajada - firma va tarmoqlar kesimida ko'rib chiqiladi.

M.Porterning raqobat ustunliklari nazariyasiga ko'ra, korxona yoki iqtisodiy subyektning raqobatbardoshligi uning innovatsion salohiyati, ishlab chiqarish samaradorligi va bozor strategiyasi bilan belgilanadi [3, p.16].

Tadbirkorlik faoliyati nuqtai nazaridan raqobatbardoshlik korxonaning bozor kon'yunkturasiga moslashish, mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va iste'molchilar ehtiyojini qondirish qobiliyatini ifoda etadi. Barqaror iqtisodiy o'sish sharoitida raqobatbardoshlik uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlaydigan strategik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda tadbirkorlik shunchaki xo‘jalik yuritish shakli emas, balki iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantiruvchi, innovatsiyalarni harakatga keltiruvchi va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlovchi fundamental institut hisoblanadi. Xususan, kichik va o‘rta biznes (KO‘B) subyektlari iqtisodiyotning "elastikligini" oshirib, uni tashqi shoklar va inqirozlarga nisbatan chidamli qiladi.

Tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarni tezlashtiruvchi asosiy kuchdir. Ular yirik korxonalar kirib borishi foydali bo‘lmagan "nisha" bozorlarni egallaydi, ishlab chiqarish zanjirlarini diversifikatsiya qiladi va bozorda sog‘lom raqobat muhitini yaratadi. Raqobatning kuchayishi esa resurslarning samarali taqsimlanishiga va mahsulot sifatining oshishiga olib keladi.

Barqaror iqtisodiy o‘rish sharoitida tadbirkorlikning roli quyidagi strategik yo‘nalishlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

- Ijtimoiy drayver: Bandlik va mehnat bozori barqarorligi. Tadbirkorlik, ayniqsa kichik biznes, yangi ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichga ega. Bu nafaqat ishsizlik darajasini kamaytiradi, balki aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini iqtisodiy faoliyatga jalb etish orqali ijtimoiy tengsizlikni yumshatadi.

- Daromadlar generatori: Inson kapitaliga investitsiya. Tadbirkorlik faoliyatining kengayishi aholi daromadlarining izchil o‘rishiga xizmat qiladi. Daromadlarning oshishi esa ichki iste‘mol talabini rag‘batlantirib, iqtisodiy aylanishning yangi bosqichini boshlab beradi.

- Iste‘mol bozorining evolyutsiyasi: Tadbirkorlar bozorni yangi turdagi tovar va xizmatlar bilan to‘ldirish orqali iste‘molchilarning tanlov imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa yashash sifati standartlarining yuksalishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

- Texnologik progress va "Kreativ buzg‘unchilik": Y. Shumpeter ta’kidlaganidek, tadbirkor - bu innovatordir. Ular yangi texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va raqamli yechimlarni taqdim etish orqali iqtisodiyotning umumiy mahsuldorligini oshiradi [4, p.144].

Iqtisodiy o‘rishning sifati va barqarorligi bevosita tadbirkorlik muhitining jozibadorligiga bog‘liq. Shu bois, davlat tomonidan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash faqat imtiyozlar berish emas, balki quyidagilarni o‘z ichiga olishi lozim:

Institutsional muhitni yaxshilash va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish;

Moliyaviy resurslarga (kredit va investitsiyalarga) yo‘l ochish;

Tadbirkorlarning xalqaro bozorlarga chiqishini va eksport salohiyatini rag‘batlantirish.

Tadbirkorlik faoliyatida raqobatbardoshlikni ta‘minlash ko‘p qirrali omillar ta‘sirida shakllanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

Birinchidan, innovatsion faollik. Yangi texnologiyalar va innovatsion yechimlarni joriy etgan tadbirkorlik sub‘yektlari bozorda ustunlikka ega bo‘ladi. Innovatsiya mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi.

Ikkinchidan, inson kapitali. Malakali kadrlar, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega xodimlar raqobatbardoshlikning asosiy manbai hisoblanadi.

Ta'lim va kasbiy tayyorgarlik tizimining rivojlanishi tadbirkorlik samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, institutsional muhit. Qonun ustuvorligi, mulk huquqlarining himoyasi, biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar tadbirkorlik faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati. Kreditlar, investitsiyalar va davlat qo'llab-quvvatlovi raqobatbardosh tadbirkorlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega [5, p.126].

Zamonaviy iqtisodiy tizimlarda aholi farovonligi shunchaki ijtimoiy ko'rsatkich emas, balki barqaror iqtisodiy o'sishning pirovard maqsadi hisoblanadi. Bu maqsadga erishishda raqobatbardosh tadbirkorlik eng samarali va dinamik mexanizm vazifasini o'taydi. Tadbirkorlik subyektlari tomonidan yaratiladigan qo'shimcha qiymat zanjiri nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yuksaltiradi, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga ijobiy transformatsiya olib kiradi.

Raqobatbardosh tadbirkorlik subyektlari innovatsion texnologiyalar va samarali boshqaruv usullarini qo'llash orqali yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqaradi. Bu jarayon bevosita aholi farovonligiga quyidagicha ta'sir etadi:

- Daromadlar generatsiyasi: Yuqori texnologiyali va raqobatbardosh ishlab chiqarish tarmoqlarida ish haqi darajasi an'anaviy sohalarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

- Ijtimoiy xizmatlar sifati: Tadbirkorlikning rivojlanishi davlat byudjetiga soliq tushumlarining ko'payishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadbirkorlik subyektlari sonining ko'payishi va ular o'rtasidagi sog'lom raqobat muhiti iqtisodiyotning "o'zini-o'zi tartibga soluvchi" mexanizmi hisoblanadi.

Narxlar optimallasuvi: Raqobat sharoitida korxonalar o'z mijozlarini saqlab qolish va yangilarini jalb qilish uchun xarajatlarni kamaytirishga va narxlarni barqaror saqlashga majbur bo'ladilar. Bu esa aholining xarid qobiliyatini himoya qiladi.

Inflyatsiyani jilovlash: Tadbirkorlik orqali bozorda tovar va xizmatlar taklifining ko'payishi talab va taklif muvozanatini ta'minlaydi, natijada inflyatsiya xavflari minimallashtiriladi [6, p.22].

Raqobatbardosh tadbirkorlik faqat markaziy shaharlarda emas, balki chekka hududlarda ham rivojlanishi muhim strategik ahamiyatga ega:

Regional balans: Hududlarda tadbirkorlikning qo'llab-quvvatlanishi mahalliy resurslardan samarali foydalanishga va qishloq joylarida zamonaviy infratuzilmaning shakllanishiga xizmat qiladi.

Tafovutlarni kamaytirish: Tadbirkorlik aholining turli qatlamlari, ayniqsa yoshlar va ayollar uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Bu esa jamiyatdagi boy va kam ta'minlangan qatlamlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni (Gini koeffitsiyentini) qisqartirishga yordam beradi.

Raqobatbardosh tadbirkorlik iste'mol bozoriga yangi sifat standartlarini olib kiradi. Tadbirkorlar tomonidan taqdim etilayotgan innovatsion mahsulot va xizmatlar aholining vaqtini tejaydi, maishiy turmushini yengillashtiradi va yashash muhitini yaxshilaydi. Bu esa inson kapitalining rivojlanishi uchun qulay zamin yaratadi.

Barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy siyosati muhim o'rin tutadi. Davlat tomonidan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, soliq va bojxona imtiyozlari, infratuzilmani rivojlantirish raqobatbardosh biznes muhitini shakllantirishga xizmat qiladi [7, p.12].

Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, raqamli iqtisodiyot elementlarini joriy etish ham tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirishning strategik yo'nalishlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror iqtisodiy o'sishning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash va u orqali aholi farovonligini izchil ta'minlashda tadbirkorlik faoliyatining raqobatbardoshligi strategik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligi shunchaki bozorda yashab qolish vositasi emas, balki innovatsion yechimlar, boshqaruvning ilg'or metodlari hamda qulay institutsional va huquqiy muhitning mutanosib sintezi asosida shakllanadigan murakkab iqtisodiy hodisadir.

Raqobatbardosh tadbirkorlik muhitining qaror topishi makroiqtisodiy barqarorlikning kafolati sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon, o'z navbatida, iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish bilan bir qatorda, mehnat bozoridagi kon'yunkturani ijobiy tomonga o'zgartirish, aholining real bandlik darajasini oshirish va daromadlar bazasini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi. Raqobatbardosh korxonalar tomonidan yaratilgan qo'shimcha qiymat ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, jamiyatda turmush sifatining tubdan yuksalishiga zamin yaratadi.

Shu boisdan, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun faqatgina miqdoriy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish yetarli emas. Uzoq muddatli istiqbolda uning global va ichki bozorlardagi raqobatbardoshligini tizimli ta'minlash, tadbirkorlikning "immun tizimi"ni va tashkiliy metabolizmini kuchaytirish barqaror iqtisodiy o'sish strategiyasining eng ustuvor va almashtirib bo'lmaydigan yo'nalishlaridan biri bo'lib qolishi zarur. Bunday yondashuv milliy iqtisodiyotning tashqi xavf-xatarlarga chidamliligini oshirish bilan birga, inklyuziv rivojlanish va ijtimoiy adolat tamoyillarining qaror topishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа. - Петрозаводск: Петроком, 1993. - 12 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. - М.: Эксмо, 2016. - 35 с.
3. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов. - М.: Альпина БизнесБукс, 2005. - 16 с.
4. Экономическая теория: Учебник/Под ред. А.Г. Гязновой, Т.В. Чечелевой. - М., 2005. - С. 144–145.

5. Yusubjanovich I.A. O‘zbekistonda yashil energetikani rivojlantirilishining o‘ziga xos xususiyatlari // Science and Innovation. - 2024. - 3(Special Issue 24). - P. 126–129.
6. Yusubjanovich I.A. The role of investment activity in ensuring economic growth // International Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences. - 2023. - Vol. 17, No. 11. - P. 22–29.
7. Yusubjanovich I.A., Yuldashevna A.S. In training specialists integral educational technology // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. - 2019. - Vol. 7, No. 12.

UDK 338.43:504.06

AGROTADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARINING AHAMIYATI No‘monov Otabek O‘rmonjon o‘g‘li

Namangan Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada agrotadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida yashil iqtisodiyot tamoyillarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Hozirgi global iqtisodiy jarayonlarda qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirish, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot tamoyillari agrotadbirkorlik subyektlarida resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish va atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirishga xizmat qiladi. Maqolada agrotadbirkorlikni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, ekologik barqarorlik va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi.

Kalit so‘zlar: agrotadbirkorlik, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, resurs tejamkorlik, kichik biznes, innovatsion texnologiyalar, qishloq xo‘jaligi, ekologik mahsulot, iqtisodiy samaradorlik.

KIRISH

Bugungi kunda global iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, aholi sonining o‘sishi hamda resurslarga bo‘lgan talabning ortishi qishloq xo‘jaligi va agrotadbirkorlik sohasiga yangi talab va vazifalarni yuklamoqda. An‘anaviy ishlab chiqarish usullari ko‘pincha tabiiy resurslarning haddan tashqari sarflanishi va atrof-muhit ifloslanishiga olib kelayotgani sababli, zamonaviy iqtisodiy tizimlarda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Yashil iqtisodiyot – bu iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan rivojlanish modelidir. Ushbu yondashuv tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda ekologik xavfsiz ishlab chiqarishni tashkil etishni nazarda tutadi. Ayniqsa, agrotadbirkorlik sohasida bu tamoyillarni qo‘llash muhim bo‘lib, u qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining sifatini oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Agrotadbirkorlikni rivojlantirishda yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish kichik biznes subyektlari uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu esa nafaqat

iqtisodiy foyda olish, balki ekologik muvozanatni saqlash va aholining sog'lom oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, agrotadbirkorlik va yashil iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy masalalaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Agrotadbirkorlik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash va sotish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat tizimi bo'lib, u mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda ushbu sohada "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish dolzarb masalaga aylandi, chunki bu yondashuv nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki atrof-muhitni muhofaza qilishga ham xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyotning asosiy g'oyasi – tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish va kelajak avlodlar uchun qulay muhitni saqlab qolishdan iboratdir.

Agrotadbirkorlikda yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, organik dehqonchilikni rivojlantirish va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bu esa kichik va o'rta biznes subyektlariga raqobatbardoshlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish hamda xalqaro bozorlarga chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talabning ortishi agrotadbirkorlik subyektlari uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratmoqda.

Zamonaviy agrotadbirkorlikda yashil texnologiyalarni qo'llash ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bunday texnologiyalar suv resurslarini tejash, tuproq unumdorligini saqlash, pestitsid va kimyoviy o'g'itlardan foydalanishni kamaytirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishga asoslanadi. Ayniqsa, tomchilatib sug'orish tizimlari, bioo'g'itlar va quyosh energiyasidan foydalanish kabi innovatsiyalar agrotadbirkorlikda keng qo'llanilmoqda.

Resurs tejamkorlik tamoyili esa iqtisodiy va ekologik samaradorlikni birgalikda ta'minlashga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi, mahsulot sifati oshadi va atrof-muhitga yetkaziladigan zarar minimallashtiriladi. Shu sababli, yashil texnologiyalarni joriy etish agrotadbirkorlikni barqaror rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik agrosektorda muhim o'rin tutadi, chunki ular tezkor moslashuvchanlik, innovatsion yondashuv va mahalliy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega. Yashil iqtisodiyot sharoitida davlat tomonidan berilayotgan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va grantlar kichik agrotadbirkorlik subyektlarining rivojlanishiga turtki bo'lmoqda.

Bundan tashqari, ekologik sertifikatlash tizimi, organik mahsulotlar bozorini rivojlantirish va eksportni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki ekologik barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

1-jadval. Agrotadbirkorlikda yashil iqtisodiyot tamoyillarining asosiy yo'nalishlari

Yo‘nalishlar	Mazmuni	Kutiladigan natija
Resurs tejamkor texnologiyalar	Suv, energiya va yer resurslaridan samarali foydalanish	Xarajatlarning kamayishi va samaradorlikning oshishi
Organik ishlab chiqarish	Kimyoviy o‘g‘it va pestitsidlardan cheklangan foydalanish	Ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish
Qayta tiklanuvchi energiya	Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish	Energiya mustaqilligi va ekologik xavfsizlik
Chiqindilarni qayta ishlash	Qishloq xo‘jaligi chiqindilarini qayta ishlash tizimi	Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish
Innovatsion texnologiyalar	Raqamli va aqlli agrotexnologiyalarni joriy etish	Ishlab chiqarish samaradorligining oshishi

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini agrotadbirkorlikka joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda ekologik barqarorlikni ham ta‘minlaydi. Bu jarayon natijasida mahsulot tannarxi kamayadi, eksport salohiyati kengayadi va ichki bozorda raqobat kuchayadi. Shu bilan birga, tabiiy resurslarning asrab-avaylanishi kelajak avlodlar uchun barqaror ishlab chiqarish tizimini shakllantiradi.

Ekologik nuqtai nazardan esa, tuproq degradatsiyasi, suv tanqisligi va havo ifloslanishi kabi muammolar kamayadi. Bu esa qishloq hududlarida yashash sifatining yaxshilanishiga va aholining ijtimoiy farovonligining oshishiga olib keladi. Shunday qilib, yashil iqtisodiyot agrotadbirkorlikni barqaror rivojlantirishning muhim strategik yo‘nalishi hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, agrotadbirkorlikni rivojlantirishda yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish bugungi kunning eng muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bu yondashuv nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki tabiiy resurslarni asrab-avaylash, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va barqaror rivojlanishga erishish imkonini ham beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida ishlovchi agrotadbirkorlik subyektlari resurslardan oqilona foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda organik mahsulotlar ishlab chiqarish orqali bozorda raqobatbardoshligini oshiradi. Bu esa kichik biznes rivojiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, ekologik toza ishlab chiqarish tizimiga o‘tish atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytiradi, tuproq va suv resurslarini muhofaza qiladi hamda aholining sifatli va sog‘lom mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Shu sababli, agrotadbirkorlikni rivojlantirishda yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish kelajakda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashning muhim omili bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari: “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” bo‘yicha hujjatlar.
2. Narimov I.A. “O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Abduqodirov A.A. Agrobiznes va qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. To‘raqulov Sh.R. Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. Xolmatov B.B. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.

UDK: 332.1:330.43

EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH VOSITASIDA MINTAQAVIY NOMUTANOSIBLIKNI TAHLIL QILISH VA BARQAROR O‘SISH TRAYEKTORIYASINI PROGNOZLASH

Tursinbayev Azizbek Nabijon o‘g‘li

Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi

Namangan davlat universiteti

Namangan, O‘zbekiston

azizbektursinbayev005@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-5300-9934>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekonometrik modellashtirish vositasida mintaqaviy nomutanosibliklarni tahlil qilish va barqaror o‘shish trayektoriyalarini prognozlash masalalari yoritilgan. Asosiy e‘tibor O‘zbekiston Respublikasi hududlarining yalpi hududiy mahsulot (YaHM) hajmi, investitsiyalar va demografik omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni regressiya va ekonometrik modellar yordamida miqdoriy baholashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida hududlar rivojlanishidagi uzilishlarni (divergensiya) statistik tahlil qilish, ishlab chiqarish funksiyalari (Solow modeli elementlari) yordamida mintaqalarning kelgusi barqaror rivojlanish tendensiyalarini bashorat qilish amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: ekonometrik modellashtirish, mintaqaviy nomutanosiblik, YaHM, Solow o‘shish modeli, regressiya tahlili, panel ma‘lumotlar, konvergensiya, barqaror o‘shish, O‘zbekiston.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishini ta‘minlashda hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xos bo‘lgan mintaqaviy nomutanosibliklar iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini pasaytirish, mehnat resurslaridan samarali foydalanishni cheklash va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka tahdid solish xususiyatiga ega[9]. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng iqtisodiy islohotlar olib borilmoqda, biroq hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy farqlar hanuzgacha sezilarli darajada saqlanmoqda.

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida mamlakat iqtisodiyotini barqaror o‘shish traektoriyasiga o‘tkazish, ya’ni yaIM hajmini 160 mlrd dollarga yetkazish, investitsiyalar hajmining yillik o‘rtacha 7 foiz atrofida ta’minlash kabi strategik maqsadlar belgilab olingan. Bu maqsadlarga erishish mintaqaviy tengsizliklarni kamaytirish va har bir hududning iqtisodiy salohiyatini to‘liq ochishni talab qiladi[8].

Mintaqaviy nomutanosibliklarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish choralari iqtisodiy siyosatning samaradorligini oshirish uchun el zarur. Ekonometrik modellash ushbu jarayonlarni ilmiy asoslashning eng samarali usullaridan biri bo‘lib, turli omillarning iqtisodiy o‘shishga ta’sirini miqdoriy baholash, kelajak tendensiyalarni prognozlash imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi - O‘zbekiston Respublikasi hududlari misolida YaHM hajmi, investitsiyalar va demografik omillar o‘rtasidagi munosabatlarni ekonometrik usullar yordamida tahlil qilish, hududlar rivojlanishidagi uzilishlarni statistik baholash va barqaror o‘shish trayektoriyalarini prognozlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- mintaqaviy nomutanosibliklarni o‘rganishning nazariy asoslarini tahlil qilish; O‘zbekiston hududlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini statistik tahlil qilish;
- YaHM va investitsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni regressiya modellari yordamida baholash;
- panel ma’lumotlar asosida hududlar o‘rtasidagi konvergensiya (yaqinlashish) jarayonlarini tekshirish;
- Solow o‘shish modeli elementlari yordamida barqaror o‘shish trayektoriyalarini prognozlash;
- mintaqaviy tengsizliklarni kamaytirish bo‘yicha siyosat tavsiyalarini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqaviy iqtisodiyot nazariyasi hududlarning o‘ziga xos xususiyatlari, ularning milliy iqtisodiyot tarkibidagi o‘rni va o‘zaro munosabatlarini o‘rganadi. Asosiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri mintaqaviy nomutanosibliklarni tahlil qilish va ularni kamaytirish yo‘llarini ishlab chiqishdir. Mintaqaviy nomutanosiblik (regional disparities) - bu turli hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlarning keskin farqlanish holatidir.

Dunyo iqtisodiyoti nazariyasida mintaqaviy o‘shish masalalari bilan birinchi marta 1950-60-yillarda jiddiy shug‘ullana boshladilar. R. Solow (1956) neoklassik o‘shish modelini taklif qildi, uning asosida kapital va mehnat omillari o‘shishga ta’sir etishi tushuntirildi. Solow modeli kapitalning kamayuvchi rentabelligi qonuniga asoslanadi, ya’ni qo‘shimcha kapital kiritish unumdorlikni kamaytiradi, bu esa mamlakatlar o‘rtasidagi daromad farqlari vaqt o‘tishi bilan kamayishini bashorat qiladi[1, 66].

R. Lucas (1988) inson kapitalining ahamiyatini ko‘rsatdi va texnologik o‘shish endogen omil sifatida modellash zarurligini ta’kidladi. P. Romer (1990) o‘shishning endogen nazariyasini ishlab chiqdi va texnologik o‘shishning tashqi effektlarini

hisobga oldi. Uning modelida bilim va innovatsiyalar o'sishning asosiy haydovchi kuchlari sifatida ko'riladi[2, 40].

Mintaqaviy iqtisodiyotda konvergensiya (yaqinlashish) nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Konvergensiya ikki turga bo'linadi: absolyut (mutlaq) konvergensiya va shartli (nisbiy) konvergensiya. Absolyut konvergensiya quyi daromadli mamlakatlar yoki hududlar yuqori daromadlilar bilan taqqoslaganda tezroq o'sishini bashorat qiladi. Shartli konvergensiya esa har bir mamlakat o'zining barqaror holatiga yaqinlashishini anglatadi, bu holat institusional xususiyatlar va siyosat bilan belgilanadi[3,72].

Sala-i-Martin (1996) va Barro (1991) kabi olimlar konvergensiya nazariyasini keng qo'lladilar. Ular ko'rsatdiki, birinchi navbatda ichki xususiyatlarga e'tibor qaratish lozim - kapital jam'arish darajasi, inson kapitali darajasi, institutsional sifat va hokozo. A. Islam (1995) panel ma'lumotlardan foydalanib konvergensiyaning tekshirish usullarini takomillashtirdi va absolyut konvergensiya gipotezasini rad etdi, shartli konvergensiyaning tasdiqlanishini ko'rsatdi[4.1330].

O'zbekiston sharoitida mintaqaviy o'sish masalalari B. Xayrullayev, U. Xoshimov, S. Tosheva va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan. Ular mamlakat hududlarining iqtisodiy salohiyatini rivojlantirish, sanoat ixtisoslashuvi va mintaqaviy kooperatsiya masalalarini yoritishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqola mazmunini to'liq yoritib berish maqsadida nafaqat nazariy tushunchalar balki, ekonometrik modellar asosida tahlil ishlari amalga oshirildi.

Ushbu maqolada iqtisodiy tahlilning, gorizantal, vertikal usullaridan foydalanib ma'lumotlar analiz qilinadi. Shuningdek, induksiya va deduksiya tahlil usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Solow o'sish modeli neoklassik iqtisodiyot nazariyasining asosiy toshlaridan biri hisoblanadi. Modelning asosiy tenglamasi quyidagicha ifodalanadi:

Bunday qilib, $Y = A * F(K, L)$; ko'rinishidagi ishlab chiqarish funksiyasi kapital (K) va mehnat (L) omillarini, shuningdek, texnologik daraja (A) ni hisobga oladi. Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi eng keng tarqalgan shakl bo'lib, u quyidagi ko'rinishga ega:

$$Y_{it} = A_{it} * K_{it}^{\alpha} * L_{it}^{1-\alpha};$$

bu yerda: Y - yalpi mahsulot; A - umumiy omillar unumdorligi (texnologiya); K - kapital zaxiralari; L - mehnat resurslari; α - kapital elastikligi ($0 < \alpha < 1$).

Solow modelining neoklassik xususiyati kapitalning kamayuvchi rentabelligi qonuniga asoslanadi. Modelning asosiy bashorati shundan iboratki, uzoq muddatli barqaror holatda o'sish faqat texnologik o'sish hisobiga amalga oshiriladi, kapital to'plash esa faqatcha transitional jarayonni belgilaydi.

Regressiya tahlili ekonometrik modellashtirishning asosiy vositasidir. Oddiy chiziqli regressiya modeli quyidagicha ifodalanadi:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i;$$

bu yerda Y_i - bog'liq o'zgaruvchi, X_i - mustaqil o'zgaruvchi, β_0 - kesish nuqtasi, β_1 - regressiya koeffitsienti, ε_i - xatolik hadi. Ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli bir nechta mustaqil o'zgaruvchilarni kiritish imkonini beradi:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \dots + \beta_k X_{ik} + \varepsilon_i;$$

Panel ma'lumotlar regressiyasi kesma va vaqt qatorlari ma'lumotlarini birlashtirish orqali ko'proq kuzatuvlarni taqdim etadi. Uch asosiy model mavjud: OLS (oddiy eng kichik kvadratlar), FE (fiksirovanniy effektlar) va RE (tasodifiy effektlar) modellari. Hausman testi FE va RE modellari o'rtasida tanlash uchun qo'llaniladi[7,75].

Granger sabablik testi o'zgaruvchilar o'rtasidagi vaqtli bog'liqlikni tekshiradi va bir o'zgaruvchining o'tgan qiymatlari ikkinchisining hozirgi qiymatini bashorat qilishga yordam berishini aniqlaydi. Johansen ko-integratsiya testi esa o'zgaruvchilar o'rtasidagi uzoq muddatli muvozanat munosabatlarini aniqlash uchun ishlatiladi[5, 425].

Mintaqaviy iqtisodiy tahlilda quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi: deskriptiv statistika (o'rtacha qiymat, dispersiya, standart og'ish); korrelyatsiya tahlili (Pearson va Spearman koeffitsientlari); regressiya tahlili (oddiy va ko'p o'zgaruvchili); konvergensiya tahlili (sigma va beta-konvergensiya); klaster tahlili (hududlarni guruhlariga bo'lish); DEA (ma'lumotlarni o'rash tahlili) - samaradorlikni baholash.

Sigma-konvergensiya YaHM ning logarifmi dispersiyasining vaqt o'tishi bilan kamayishini anglatadi. Agar dispersiya kamayayotgan bo'lsa, bu hududlar o'rtasidagi farqlar qisqarayotganini ko'rsatadi. Beta-konvergensiya esa boshlang'ich daromad darajasi past bo'lgan hududlar yuqori bo'lganlarga qaraganda tezroq o'sishini tekshiradi[6, 1260p]. Regressiya tenglamasi quyidagicha ko'rinishga ega:

$$\frac{1}{T} \ln \left(\frac{y_{i,t}}{y_{i,0}} \right) = a + \beta \ln(y_{i,0}) + \varepsilon;$$

bu yerda $g_{i,t}$ - i-hududning o'sish sur'atini, $y_{i,0}$ - boshlang'ich YaHM darajasini ifodalaydi. $\beta < 0$ bo'lsa, konvergensiya mavjud, $\beta > 0$ bo'lsa divergensiya (uzilish) mavjud.

Mintaqaviy o'sishni tahlil qilishda odatda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- YaHM (yalpi hududiy mahsulot) va jon boshiga to'g'ri keluvchi YaHM; sanoat ishlab chiqarish hajmi;
- Investitsiyalar hajmi (asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar);
- Aholi soni va mehnat resurslari;
- Ishsizlik darajasi; tashqi savat hajmi;
- Inson kapitali ko'rsatkichlari (ta'lim darajasi).

O'zbekiston Respublikasi 12 ta viloyat, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahridan iborat bo'lib, jami 14 ta ma'muriy hududga ega. 2018-2024 yillar davomida mamlakat YaHM o'srtacha 5-6% sur'atda o'sdi, biroq mintaqalar o'rtasidagi farqlar sezilarli darajada saqlandi.

Toshkent shahri mamlakat YaHMinig 18-20% ini tashkil etadi va eng yirik iqtisodiy markaz sifatida ajralib turadi. 2024-yilda Toshkent shahri YaHM hajmi

taxminan 40 mlrd so'mni tashkil etdi. Toshkent viloyati va Navoiy viloyati ham yuqori ko'rsatkichlarga ega - ular mamlakat YaHMiga 10-12% dan hissa qo'shadilar.

Mintaqaviy nomutanosibliklarni ko'rsatuvchi asosiy ko'rsatkich - bu jon boshiga to'g'ri keluvchi YaHM. 2024-yilda O'zbekiston bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich taxminan 32 mln so'mni tashkil etdi, biroq mintaqalar o'rtasidagi farq 3-4 baravarga yetdi. Toshkent shahri bo'yicha bu ko'rsatkich respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 2.5-3 baravar yuqori.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston hududlarining 2023-2024 yillardagi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari keltirilgan (1-jadval).

1-jadval.

Hududlarning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari

Hudud	Sanoat		Xizmat ko'rsatish hajmi	
	2023	2024	2023	2024
Toshkent shahri	124116	171706	208503	310103
Toshkent vil	106915	138555	46267	57342
Navoiy	101842	145615	16773	20863
Namangan	21907	31696	34930	44129
Samarqand	32996	45408	47747	61018
Farg'ona	35795	45896	45228	56781
Andijon	73767	90627	34359	43233
Buxoro	31860	42244	28440	34442
Qashqadaryo	28768	39117	35747	43858
Surxandaryo	8849	13820	23467	28655
Jizzax	19197	24904	16156	19951
Sirdaryo	15348	20065	9514	11968
Qoraqalpog'iston	17791	24324	23218	28759
Xorazm	21589	28439	23015	29193

Jadval ma'lumotlari tahlil qilinsa, Toshkent shahri va Toshkent viloyati sanoat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallashini ko'rish mumkin. Navoiy viloyati sanoat ishlab chiqarish hajmi bo'yicha uchinchi o'rinda turadi, bu esa viloyatda qazib olish sanoati va og'ir sanoatning rivojlanganligini tasdiqlaydi. Samarqand, Andijon va Farg'ona viloyatlari o'rtacha ko'rsatkichlarga ega. Jizzax, Sirdaryo va Surxandaryo viloyatlari esa eng past ko'rsatkichlarga ega bo'lib, bu ularning iqtisodiy salohiyatini to'liq ishlatmasligini ko'rsatadi.

Mintaqaviy tengsizliklarni kvantifikatsiya qilish uchun variatsiya koeffitsienti hisoblandi. 2024-yilda sanoat ishlab chiqarishi bo'yicha variatsiya koeffitsienti 68%, xizmat ko'rsatish bo'yicha 82% ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkichlar hududlar o'rtasidagi keskin farqlarni tasdiqlaydi.

Investitsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy haydovchi kuchlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda investitsiyalar hajmi YaHMning 25-30% ini tashkil etadi, biroq ularning mintaqalar o'rtasidagi taqsimoti teng emas.

Toshkent shahri va viloyati investitsiyalarning 35-40% ini jalb qiladi. Bu tashqi investitsiyalar uchun eng jozibador mintaqalar ekanligi bilan izohlanadi. Navoiy viloyati qazib olish sanoati loyihalari tufayli investitsiyalar hajmi bo'yicha yetakchi o'rinlardan birini egallaydi.

Aholi soni va mehnat resurslari taqsimoti ham mintaqaviy iqtisodiyotga ta'sir etadi. Toshkent shahri zich aholi yashaydigan markaz bo'lib, aholi soni 3 milliondan oshiq. Farg'ona vodiysi viloyatlari (Farg'ona, Andijon, Namangan) umumiy aholi soni 7 milliondan oshiq bo'lib, mamlakat aholisining 20% dan ortig'ini tashkil qiladi.

Demografik taqsimot va investitsiyalar hajmi o'rtasidagi nomutanosiblik yaqqol ko'rinib turadi. Farg'ona vodiysi katta mehnat salohiyatiga ega bo'lsa-da, investitsiyalar hajmi cheklangan. Bu esa ishsizlik muammosini kuchaytiradi va mehnat muhojirligini rag'batlantiradi.

Quyidagi jadvalda hududlarga kiritilgan investitsiyalar va demografik ko'rsatkichlar keltirilgan (2-jadval).

2-jadval. Hududlarga kiritilgan investitsiyalar va demografik ko'rsatkichlar

Hudud	Investitsiyalar		Aholi soni(ming)	Ishsizlik (%)
	2023	2024		
Toshkent shahri	35200	45800	3145	5.8
Toshkent vil	28400	35600	3134	7.2
Navoiy	24600	32100	1103	6.5
Namangan	8600	11200	3158	10.2
Samarqand	11200	14800	4335	8.5
Farg'ona	15400	19800	4181	8.9
Andijon	12800	16200	3487	9.8
Buxoro	9800	12800	2089	7.8
Qashqadaryo	7200	9600	3673	9.2
Surxandaryo	6200	8400	2974	10.8
Jizzax	5400	7200	1551	11.5
Sirdaryo	3600	4800	938	12.3
Qoraqalpog'iston	4200	5600	2040	9.5
Xorazm	4800	6400	2045	8.1

Jadval ma'lumotlari 8shuni ko'rsatadiki, jon boshiga to'g'ri keluvchi investitsiyalar bo'yicha ham mintaqaviy farqlar sezilarli. Toshkent shahri va Navoiy viloyati eng yuqori, Surxandaryo va Sirdaryo viloyatlari esa eng past ko'rsatkichlarga ega.

Tadqiqotning asosiy qismida O'zbekiston hududlari bo'yicha YaHM hajmi va investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik regressiya tahlili yordamida o'rganildi. Quyidagi ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli qo'llandi:

$$\ln(Y_{it}) = \alpha_i + \beta_1 \ln(I_{it}) + \beta_2 \ln(L_{it}) + \beta_3 \ln(H_{it}) + \varepsilon$$

bu yerda: Yit - i-hududning t-yildagi YaHM hajmi; Iit - investitsiyalar hajmi (asosiy kapitalga kiritilgan); Lit - mehnat resurslari; Hit - inson kapitali ko'rsatkichi (o'rta maxsus va oliy ta'lim bitiruvchilar ulushi); α_i - hududiy effekt; ε - xatolik hadi.

Statistik ma'lumotlar asosida OLS (oddiy eng kichik kvadratlar) usuli bilan regressiya koeffitsientlari baholandi. Tahlil natijalari quyidagicha:

Investitsiyalar koeffitsienti $\beta_1 = 0.42$ ($p < 0.01$) bo'lib, investitsiyalar hajmining 1% oshishi YaHMning 0.42% o'sishiga olib kelishini anglatadi. Bu ko'rsatkich iqtisodiy nazariya bilan mos keladi - investitsiyalar o'sishning muhim omili hisoblanadi.

Mehnat resurslari koeffitsienti $\beta_2 = 0.35$ ($p < 0.05$) bo'lib, bu mehnat koligining o'sish ahamiyatini tasdiqlaydi. Inson kapitali koeffitsienti $\beta_3 = 0.18$ ($p < 0.10$) bo'lib, statistik ma'noli, biroq boshqa omillarga qaraganda kichikroq ta'sirga ega.

Determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0.78$ bo'lib, model yaHM o'zgaruvchanligining 78% ini tushuntiradi. Bu modelning yaxshi prognoz qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

F-statistika = 45.23 ($p < 0.001$) umumiy model signifikantligini tasdiqlaydi. Jarayonning avtokorrelyatsiyasi Darbin-Uotson mezoni (DW = 1.89) yordamida tekshirildi, bu qiymat normal oralig'da (1.5-2.5) joylashgan.

3-jadval. Regressiya tahlili natijalari

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	P-qiymat
Investitsiya	0.42	0.08	5.25	0.000
Mehnat	0.35	0.12	2.92	0.005
Inson kapitali	0.18	0.10	1.80	0.076
konstanta	1.25	0.45	2.78	0.007

Regressiya tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar YaHM o'sishiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Mehnat resurslari va inson kapitali ham ijobiy ta'sirga ega, biroq ularning salmoqi kamroq. Bu natijalar iqtisodiy siyosat uchun muhim xulosalarni beradi - investitsiya muhitini yaxshilash va malakali mehnat kuchini tayyorlash ustida ishlash kerak. Mintaqaviy o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olish uchun panel ma'lumotlar modeli qo'llandi. Uch turdagi modellar baholandi: OLS, FE (fiksirovanniy effektlar) va RE (tasodifiy effektlar). Hausman testi natijalari ($\chi^2 = 18.45$, $p < 0.05$) FE modelini afzal ko'rishni tasdiqladi.

FE modeli natijalari quyidagicha: investitsiyalar koeffitsienti 0.38 ($p < 0.01$), mehnat koeffitsienti 0.31 ($p < 0.05$), inson kapitali koeffitsienti 0.22 ($p < 0.05$). OLS modeliga qaraganda investitsiyalar ta'siri biroz kamaydi, bu hududiy effektlar qo'shilganda investitsiyalar samaradorligining mintaqalar o'rtasida farq qilishini ko'rsatadi.

Hududiy effektlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Toshkent shahri va Navoiy viloyati ijobiy hududiy effektga ega (0.15 va 0.12 mos ravishda), Jizzax va Sirdaryo viloyatlari esa salbiy effektga ega (-0.08 va -0.06). Bu ko'rsatkichlar mintaqaviy iqtisodiy salohiyat va infratuzilma taqchilligini aks ettiradi.

Konvergensiya tahlili natijalari: beta-konvergensiya koeffitsienti -0.023 ($p < 0.10$) bo'lib, zaif absolyut konvergensiya mavjudligini anglatadi. Sigma-konvergensiya tahlili esa vaqt o'tishi bilan jon boshiga YaHM dispersiyasining biroz kamayishini (0.8% yillik) ko'rsatdi.

Jamlanib, O'zbekiston mintaqalari o'rtasida zaif konvergensiya jarayoni kuzatilmoqda. Bu jarayon juda sekin kechadi va davlat siyosati aralashuviz hududlar o'rtasidagi farqlar uzoq vaqt saqlanib qolishi mumkin.

Solow neoklassik o'sish modeli elementlari yordamida mintaqalarning barqaror o'sish trayektoriyalarini prognozlash amalga oshirildi. Model ishlab chiqarish funksiyasi sifatida Cobb-Douglas funksiyasidan foydalandi: $Y = A * K^{0.4} * L^{0.6}$.

Har bir mintaq uchun kapital jamg'arish darajasi (s), aholining tabiiy o'sish sur'ati (n) va texnologik o'sish sur'ati (g) baholandi. Kapitalning barqaror holati quyidagi tenglamadan topildi:

$$k^* = \left(\frac{s}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha}};$$

bu yerda s - jamg'arish darajasi, δ - amortiziya stavkasi (qabul qilingan qiymat 0.05), n - aholining o'sish sur'ati, g - texnologik o'sish sur'ati.

O'zbekiston mintaqalari uchun prognoz hisoblashlar natijalari quyidagi ko'rsatkichlarni berdi:

Toshkent shahri va Toshkent viloyati yuqori jamg'arish darajasi (25-30%) va past aholi o'sish sur'ati (1.2-1.5%) tufayli eng yuqori barqaror YaHM darajasiga erishish prognozi berilmoqda. Bu mintaqalarda jon boshiga YaHM 2030-yilga borib 65-75 mln so'mni tashkil etishi kutilmoqda.

Navoiy viloyati ham yuqori jamg'arish darajasiga (22-25%) ega bo'lib, koncentratsiyalangan sanoat tufayli barqaror o'sishni ta'minlashi kutilmoqda. Biroq amortiziya stavkasi yuqoriligi hisobga olinishi kerak.

Farg'ona vodiysi viloyatlari (Andijon, Farg'ona, Namangan) past jamg'arish darajasi (10-15%) va yuqori aholi o'sish sur'ati (2.0-2.3%) tufayli barqaror o'sishga erishishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu mintaqalarda jon boshiga YaHM 2030-yilga borib 28-35 mln so'm atrofida bo'lishi kutilmoqda.

Jizzax, Sirdaryo va Surxandaryo viloyatlari eng zaif prognozlarga ega. Ularning jamg'arish darajasi past (8-12%) va iqtisodiy infratuzilma yetarlicha rivojlanmagan. Konvergensiya nazariyasiga asoslanib, bu mintaqalar boshqa hududlarga qaraganda tezroq o'sishi kutilsa-da, amaliy to'siqlar (infratuzilma, sarmoya, inson kapitali) jarayonni sekinlashtiradi.

Quyidagi jadvalda mintaqalarning prognozlangan barqaror o'sish ko'rsatkichlari keltirilgan (3-jadval).

3-jadval. Mintaqalarning iqtisodiy ko'rsatkichlari

Hudud	Jamg'arish %	Jon boshiga YaHM 2024	Prognoz 2030	O'sish sur'ati %
Toshkent shahri	28.5	58.2	75.4	4.4
Toshkent vil.	26.2	42.8	65.2	5.5
Navoiy vil.	24.8	45.6	62.8	5.3
Buxoro vil.	18.5	28.4	40.2	6.0
Samarqand vil.	16.2	22.6	35.8	6.9
Andijon vil.	14.8	18.2	30.5	7.2
Farg'ona vil.	15.5	19.8	32.4	7.0
Namangan vil.	13.2	15.4	28.2	7.5
Qashqadaryo vil.	14.5	16.8	29.5	7.3
Xorazm vil.	15.8	17.2	30.8	7.1
Jizzax vil.	12.5	14.2	26.5	7.8
Surxandaryo vil.	11.8	13.5	25.2	8.0
Sirdaryo vil.	10.5	12.8	22.4	8.2
Qoraqalpog'iston	13.5	15.8	27.8	7.6

Tadqiqot ishimizda Solow modelining standart taxminlariga asoslanadi: doimiy texnologik o'sish, konstanta elastikliklar, mukammal raqobat bozori. Amaliy siyosat uchun bu prognozlar ma'lum chegaralarga ega, chunki institutsional o'zgarishlar va tashqi shoklar hisobga olinmadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, mintaqaviy nomutanosibliklarni kamaytirish va barqaror o'sishni ta'minlash uchun quyidagi siyosat tavsiyalari ishlab chiqildi:

1. Investitsiya muhitini mintaqaviy diversifikatsiya qilish. Tashqi investitsiyalarni Toshkentdan boshqa mintaqalarga yo'naltirish uchun maxsus imtiyozlar va subsidiyalar joriy etish. Buning uchun viloyatlari bo'yicha investitsiya zonalarini yaratish va ularga soliq imtiyozlarini berish tavsiya etiladi.

2. Infratuzilmani rivojlantirish. Jizzax, Sirdaryo, Surxandaryo va boshqa orqada qolgan mintaqalarda yo'l, energetika va aloqa infratuzilmasini rivojlantirish. Bu investitsiyalar jamlanmasining 40% ini davlat budjeti hisobidan moliyalashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Inson kapitalini rivojlantirish. Mintaqalarda oliy va o'rta maxsus ta'lim muassaslarini sonini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash dasturlarini kengaytirish. Farg'ona vodiysi va boshqa zich aholi yashaydigan mintaqalarda bu ayniqsa muhim.

4. Mintaqaviy ixtisoslashuvni qo'llab-quvvatlash. Har bir hududning tabiiy resurslari va geografik joylashuviga asoslangan raqobat ustunliklarini shakllantirish. Navoiy viloyatida qazib oish va metallurgiya, Andijon va Farg'onada yengil sanoat va qishloq xo'jaligi, Buxoro viloyatida turizm va energetika.

5. Konvergensiya siyosati. Mintaqalar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish uchun qayta taqsimlash mexanizmlarini yaxshilash. Viloyatlararo transferlar tizimini samaradorligini oshirish va ularni maqsadli foydalanishni nazorat qilish.

6. Monitoring va baholash tizimini yaratish. Mintaqaviy o'sish ko'rsatkichlarini doimiy kuzatish va ekonometrik modellarni yangilash uchun raqamli platforma yaratish. Bu siyosatning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

7. Ochiq ma'lumotlar siyosati. Hududiy statistik ma'lumotlarni ilmiy jamoatchilik va biznes uchun ochiq va qulay shaklda taqdim etish. Bu tadqiqotchilar va tahlilchilar uchun mintaqaviy rivojlanishni chuqur o'rganish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda ekonometrik modellashtirish vositasida O'zbekiston Respublikasining mintaqaviy nomutanosibliklari tahlil qilindi va barqaror o'sish trayektoriyalari prognozlandi. Quyidagi asosiy natijalar erishildi:

1. Mintaqaviy nomutanosibliklarni baholash deskriptiv statistika va ekonometrik usullar yordamida amalga oshirildi. Toshkent shahri va viloyati, shuningdek Navoiy viloyati mamlakat YaHMiga eng katta hissa qo'shadilar va boshqa mintaqalardan keskin ajralib turishadi. Variatsiya koeffitsienti sanoat ishlab chiqarishi bo'yicha 68%, xizmat ko'rsatish bo'yicha 82% ni tashkil etdi.

2. Regressiya tahlili natijalari investitsiyalar, mehnat resurslari va inson kapitalining YaHM o'sishiga ijobiy ta'sirini tasdiqladi. Investitsiyalar eng kuchli omil bo'lib (koeffitsient 0.42), mehnat (0.35) va inson kapitali (0.18) ham muhim rol o'ynaydi. Model determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0.78$ bo'lib, yaxshi tushuntirish qobiliyatiga ega.

3. Panel ma'lumotlar tahlili mintaqaviy effektlar muhimligini ko'rsatdi. FE modeli hududlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oldi va investitsiyalarning mintaqaviy farqlarini aniq ko'rsatdi. Hausman testi FE modelini afzal ko'rishni tasdiqladi.

4. Konvergensiya tahlili zaif absolyut konvergensiya mavjudligini ko'rsatdi ($\beta = -0.023$), biroq bu jarayon juda sekin kechmoqda. Bu hududlar o'rtasidagi farqlar uzoq vaqt saqlanib qolishi mumkin degan xulosa beriladi.

5. Solow modeli asosida prognozlar ishlab chiqildi. 2030-yilga borib Toshkent shahri va viloyati jon boshiga YaHM bo'yicha 65-75 mln so'mga erishishi kutilmoqda, Farg'ona vodiysi mintaqalari 28-35 mln so'm, orqa mintaqalar esa 22-30 mln so'm atrofida bo'ladi.

6. Mintaqaviy nomutanosibliklarni kamaytirish uchun investitsiya muhitini diversifikatsiya qilish, infratuzilmani rivojlantirish, inson kapitalini oshirish, mintaqaviy ixtisoslashuvni qo'llab-quvvatlash va konvergensiya siyosatini faollashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati ekonometrik usullarning mintaqaviy tahlilda qo'llanishini kengaytirishdan, amaliy ahamiyati esa O'zbekiston iqtisodiy siyosatini ilmiy asoslashda namoyon bo'ladi. Kelajak tadqiqotlarida endogen o'sish modellari va fazoviy ekonometrika usullarini qo'llash orqali prognozlarni aniqligi oshirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // Quarterly Journal of Economics. 1956. Vol. 70(1). P. 65-94.

2. . Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development // Journal of Monetary Economics. 1988. Vol. 22(1). P. 3-42.
3. Romer P.M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. 1990. Vol. 98(5). P. S71-S102
4. Sala-i-Martin X. Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence // European Economic Review. 1996. Vol. 40(6). P. 1325-1352.
5. Granger C.W.J. Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods // Econometrica. 1969. Vol. 37(3). P. 424-438.
6. Hausman J.A. Specification Tests in Econometrics // Econometrica. 1978. Vol. 46(6). P. 1251-1271.
7. Wooldridge J.M. Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data. MIT Press, 2010.
8. Lex.uz – internet sayti. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.
9. Tursinbayev Azizbek Nabijon o‘g‘li. Milliy iqtisodiyotni global iqtisodiyot bilan integratsiyalashuvida barqaror rivojlanishini ta‘minlash uchun hududlar iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlari. Maqola. Namangan davlat universitet ilmiy axborotnomasi. 3-son, 2026. journal.namdu.uz.
10. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi. Stat.uz.

UDK 338.43:504.06

BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI VA QISHLOQ XO‘JALIGI KICHIK BIZNESINING O‘RNI No‘monov Otabek O‘rmonjon o‘g‘li

Namangan Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) va qishloq xo‘jaligi kichik biznesining o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning iqtisodiy va ekologik ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kichik agrar tadbirkorlik subyektlarining oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, kambag‘allikni kamaytirish va ekologik barqarorlikni mustahkamlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, kichik biznes, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik barqarorlik, agrobiznes, innovatsiya, kambag‘allikni kamaytirish.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida barqaror rivojlanish maqsadlari dunyo mamlakatlari uchun ustuvor strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan belgilangan BRMlar iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan kompleks tizimni ifodalaydi. Ushbu maqsadlar orasida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va kambag‘allikni kamaytirish alohida ahamiyatga ega.

Qishloq xo‘jaligi kichik biznesi esa ushbu maqsadlarga erishishda muhim o‘rin tutadi. Chunki u nafaqat aholining bandligini ta‘minlaydi, balki mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va ekologik muvozanatni saqlashga ham xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) zamonaviy dunyo taraqqiyotining eng muhim global strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ular iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashga qaratilgan. Ushbu maqsadlar tizimi qishloq xo‘jaligi sohasida ham chuqur o‘zgarishlarni talab etadi, chunki aynan agrar sektor aholining oziq-ovqat xavfsizligi, bandlik darajasi va hududiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi kichik biznes subyektlari esa ushbu tizimning eng faol va moslashuvchan bo‘g‘ini sifatida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Ular mahalliy resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va aholiga sifatli mahsulot yetkazib berish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kichik agrar biznesning BRMga qo‘shgan hissasi, avvalo, kambag‘allikni kamaytirish va bandlikni oshirish bilan bevosita bog‘liqdir. Qishloq hududlarida kichik fermer xo‘jaliklari va oilaviy tadbirkorlik subyektlari yangi ish o‘rinlarini yaratadi, aholining daromad manbalarini kengaytiradi hamda migratsiya jarayonlarini kamaytiradi. Bundan tashqari, kichik biznes subyektlari mahalliy bozorni rivojlantirib, importga bog‘liqlikni qisqartirishga ham xizmat qiladi. Bu esa iqtisodiy mustaqillikni kuchaytiradi va ichki ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi.

Shuningdek, barqaror rivojlanishning ekologik yo‘nalishi qishloq xo‘jaligida resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan chambarchas bog‘liq. Kichik biznes subyektlari yirik korxonalarga nisbatan tezroq moslashuvchanlikka ega bo‘lib, ekologik toza texnologiyalarni joriy etishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, tomchilatib sug‘orish tizimlari, organik o‘g‘itlardan foydalanish, biologik zararkunanda nazorati va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo‘llash orqali ular tuproq unumdorligini saqlash va suv resurslarini tejashga erishadilar. Bu esa BRMning ekologik barqarorlik bilan bog‘liq maqsadlariga bevosita mos keladi.

Qishloq xo‘jaligi kichik biznesi innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali ham barqaror rivojlanishga katta hissa qo‘shadi. Raqamli texnologiyalar, aqlli sug‘orish tizimlari, dronlar yordamida monitoring qilish va agroteknologik ma‘lumotlar bazalaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu jarayonlar nafaqat hosildorlikni ko‘paytiradi, balki resurs sarfini optimallashtiradi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

Kichik biznesning yana bir muhim jihati shundaki, u ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim o‘rin tutadi. Qishloq hududlarida ayollar va yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilishi jamiyatda ijtimoiy faollikni oshiradi va teng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa BRMning inklyuziv rivojlanish tamoyiliga mos keladi.

Quyidagi jadvalda qishloq xo‘jaligi kichik biznesining barqaror rivojlanish maqsadlariga qo‘shgan asosiy hissalarini tizimli ravishda ko‘rsatilgan:

1-jadval. Qishloq xo‘jaligi kichik biznesining barqaror rivojlanish maqsadlariga ta’siri

Yo‘nalish	Amalga oshirish mexanizmi	Natija
Iqtisodiy barqarorlik	Mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish	Kambag‘allikning kamayishi, daromadlarning oshishi
Oziq-ovqat xavfsizligi	Mahalliy mahsulot yetishtirish va ta’minot zanjirini qisqartirish	Sifatli va arzon oziq-ovqat mahsulotlari
Ekologik barqarorlik	Organik dehqonchilik va resurs tejamkor texnologiyalar	Atrof-muhit ifloslanishining kamayishi
Innovatsion rivojlanish	Raqamli texnologiyalar va agroinnovatsiyalar	Hosildorlik va samaradorlikning oshishi
Ijtimoiy barqarorlik	Ayollar va yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish	Bandlik oshishi va ijtimoiy faollik

Umuman olganda, qishloq xo‘jaligi kichik biznesi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, ekologik muvozanat va ijtimoiy farovonlikni birgalikda ta’minlaydi. Shu sababli, ushbu sohani rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim. Kichik agrar biznesni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ekologik barqaror ishlab chiqarishni kengaytirish orqali mamlakatda uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) qishloq xo‘jaligi sohasini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, kichik biznes subyektlari ushbu maqsadlarga erishishda muhim o‘rin tutadi. Kichik agrar tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi, balki oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, kambag‘allikni kamaytirish va aholi bandligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, qishloq xo‘jaligida kichik biznesning rivojlanishi ekologik barqarorlikni ta’minlashga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, organik ishlab chiqarishni kengaytirish va innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali tabiiy resurslarni asrash va atrof-muhitni muhofaza qilish imkoniyati yaratiladi.

Umuman olganda, kichik agrar biznesni qo‘llab-quvvatlash va uni barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari: Barqaror rivojlanish va qishloq xo‘jaligini qo‘llab-quvvatlashga oid hujjatlar.
2. Narimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

3. Abduqodirov A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va agrobiznes asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. To'raqulov Sh.R. Barqaror rivojlanish iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. Xolmatov B.B. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish muammolari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.

UDK: 338.48

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE EFFECTIVE USE OF REGIONAL TOURISM POTENTIAL AND THE DEVELOPMENT OF HOSPITALITY SERVICES

G'ayrataliyev Javohir Mirzohid o'g'li

Namangan State University, Faculty of Economics
Student, Economics Programme, IQT-BU-25 Group

Abstract: This article examines the priority directions for the effective use of regional tourism potential and the development of hospitality services from a scientific perspective. The study analyses development trends in international tourism economics, the key priorities of national tourism policy, and issues related to modernising regional tourism infrastructure. Although practical recommendations have been developed, the breadth and complexity of the problems examined mean that the significance of this research continues to grow under contemporary conditions.

Keywords: tourism potential, hospitality, regional development, infrastructure, tourism policy, investment, competitiveness, ecotourism.

1. INTRODUCTION

The role of tourism in the contemporary global economy is growing steadily. According to World Tourism Organization (UNWTO) data, tourism contributes approximately 10% of global gross domestic product and sustains more than 330 million jobs worldwide. The Republic of Uzbekistan, endowed with a rich historical and cultural heritage, unique natural resources, and a favourable geographic location, has considerable capacity to occupy a significant position in the international tourism market.

Identifying regional tourism potential and making rational use of it is a strategically important task not only in economic terms but also in social and ecological ones. Wide-ranging reforms aimed at developing hospitality services are under way across the country; nevertheless, persistent challenges in this field continue to require careful examination and systemic solutions.

The purpose of this study is to identify the priority directions for the effective development of regional tourism potential and hospitality services in Uzbekistan, to analyse international experience, and to propose evidence-based recommendations for policy and practice.

2. MATERIALS AND METHODS

The study is grounded in a combination of theoretical and empirical research methods. A systematic literature review was conducted to establish the conceptual foundations of regional tourism potential assessment, drawing on domestic and international scholarly sources. Statistical data published by the Ministry of Tourism and Sport of the Republic of Uzbekistan for the period 2020–2024 were used for quantitative analysis.

Comparative analysis was applied to assess international experience, with particular attention to the tourism development models of Turkey and China (Hainan Island Free Economic Zone). The cluster approach and the public–private partnership framework were used as the primary conceptual tools for formulating recommendations. Content analysis of current legislative acts, including the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-208 (28 April 2023) on further development of tourism in 2023–2025, informed the policy dimension of the study.

The assessment of regional tourism potential was structured around five principal criteria proposed by Pearce [2]: natural attractiveness, infrastructure quality, service standards, management effectiveness, and marketing activity. These criteria were adapted to the Uzbek context through expert judgement informed by secondary data.

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Theoretical Foundations of Tourism Potential Assessment

The concept of tourism potential is interpreted in various ways in the economic literature. The most widely accepted definition holds that tourism potential represents the aggregate of all resources and opportunities available within a given territory for tourism development [1]. These resources fall into four principal categories: natural and climatic resources; historical and cultural heritage; socio-economic resources; and infrastructural assets.

The American researcher D. Pearce advocates a comprehensive approach to evaluating tourism potential and recommends applying five core criteria when assessing a destination’s competitiveness: natural attractiveness, infrastructure level, service quality, managerial efficiency, and marketing activity [2]. These criteria must be considered in their interrelation rather than in isolation.

In the case of Uzbekistan, the following factors are of decisive importance for assessing tourism potential: the UNESCO World Heritage sites of Samarkand, Bukhara, and Khiva; the unique ecosystems of the Kyzylkum Desert; the craft traditions of the Fergana Valley; and the recreational resources of the Amudarya and Syrdarya river basins. These assets create a solid foundation for Uzbekistan to secure a distinctive and competitive niche in the international tourism market.

Table 1. Key indicators of tourism potential in Uzbekistan (2020–2024)

Indicator	2020	2022	2024
International tourist arrivals (million)	2.1	3.8	6.7

Tourism revenue (billion UZS)	12,500	28,300	54,700
Number of hotels (units)	890	1,240	1,850
Employment in tourism (thousand persons)	215	310	480

Compiled by the author based on data from the Ministry of Tourism and Sport of the Republic of Uzbekistan.

The data presented in Table 1 demonstrate a marked positive trend across all indicators. International tourist arrivals more than tripled between 2020 and 2024, rising from 2.1 million to 6.7 million, which reflects the effectiveness of the ongoing liberalisation of visa policy and the active promotion of Uzbekistan’s tourism brand abroad. Tourism revenue increased more than fourfold over the same period, confirming the sector’s growing contribution to the national economy.

3.2 Priority Directions for the Development of Hospitality Services

The hospitality industry constitutes a comprehensive system of tourist services encompassing accommodation, food and beverage provision, transportation, and entertainment. International evidence consistently indicates that improvements in hospitality service quality directly affect tourist flows and economic revenues [3]. Five priority directions have been identified for the development of hospitality services at the regional level:

Direction 1 – Modernisation of tourism infrastructure. This direction encompasses the alignment of hotels, roads, airports, and railway terminals with contemporary standards. In Uzbekistan, investments of USD 4.3 billion were planned for the development of tourism infrastructure over the period 2021–2026, signalling a commitment to large-scale capital improvement.

Direction 2 – Integration of digital technologies. Smart hotels, online booking platforms, artificial intelligence–based virtual assistants, and digital travel services are becoming key instruments for modernising the sector. Digitalisation is estimated to reduce operating costs by 15–20%, thereby enhancing the financial sustainability of hospitality enterprises.

Direction 3 – Human resource development and professional training. The quality of hospitality services is largely determined by the competencies of the workforce. Training internationally certified specialists, establishing exchange programmes to study foreign best practices, and building collaborative relationships with leading tourism operators are identified as essential measures for raising service standards.

Direction 4 – Development of ecotourism and rural (agri)tourism. Contemporary travellers increasingly prefer nature-oriented experiences. Creating ecotourism routes in the Kyzylkum Desert and forming rural tourism clusters in the

foothill regions are the primary initiatives in this direction, which targets a growing and underserved market segment.

Direction 5 – Inter-regional cooperation and cluster development. Joint utilisation of tourism resources across regions, implementation of shared marketing strategies, and coordination of tourist itineraries provide the foundation for the tourism industry to develop as an integrated cluster, achieving economies of scale and scope [4].

Table 2. Priority directions for hospitality service development and expected outcomes

Direction	Key Measures	Expected Outcome
Infrastructure modernisation	Hotel construction, road rehabilitation	40% increase in accommodation capacity
Digitalisation	Online systems, AI services	20% reduction in operating costs
Human resource development	Professional training, certification	35% improvement in service quality
Ecotourism and rural tourism	Eco-routes, agri-tourism clusters	Attraction of new tourist segments
Cluster cooperation	Shared marketing, unified itineraries	Growth in regional tourism revenues

Source: Compiled by the author.

3.3 International Experience and Implications for Uzbekistan

The study of international tourism development models reveals instructive lessons for Uzbekistan. Turkey’s sustained success in tourism has been driven by three principal factors: the deliberate spatial distribution of tourism complexes across regions to reduce over-concentration; the strengthening of public–private partnerships through regulatory and fiscal incentives; and an intensive focus on destination branding [5]. These strategies collectively enhanced Turkey’s competitiveness and expanded its market share.

The experience of the Hainan Island Free Economic Zone in China is equally noteworthy. The introduction of special tax preferences to incentivise investment in tourism infrastructure generated a rapid expansion of hospitality capacity and visitor arrivals. A comparable mechanism, appropriately adapted to Uzbekistan’s regulatory environment, could prove effective in attracting both domestic and foreign capital.

The principal constraints on the development of hospitality services in Uzbekistan that have been identified through this analysis are: the continued inadequacy of tourism infrastructure in many regions; a shortage of qualified professionals with international competencies; inconsistency in service standards across establishments; and the underdevelopment of destination marketing and

branding strategies. Addressing these constraints requires a coherent, systemic approach rather than isolated interventions.

4. CONCLUSION

The analysis carried out in this study leads to the following conclusions:

1. Effective utilisation of regional tourism potential requires a comprehensive assessment of available resources and a well-defined set of priorities. For Uzbekistan, historical and cultural heritage alongside natural resources represent the primary sources of competitive advantage in the international tourism market.

2. The development of hospitality services must be guided by five priority directions: infrastructure modernisation, digitalisation, professional human resource development, ecotourism and rural tourism, and inter-regional cluster cooperation. These directions are mutually reinforcing and should be pursued in a coordinated manner.

3. Drawing on international experience, the formation of tourism clusters and the strengthening of public–private partnerships in Uzbekistan offer viable pathways to enhanced sectoral competitiveness and increased regional economic benefits.

4. Effective implementation of regional tourism policy requires active and coordinated collaboration among local government bodies, the private sector, and academic and research institutions. Policy coherence across these actors is an essential precondition for sustainable tourism development.

Future research should focus on quantitative modelling of the relationship between infrastructure investment and tourist arrivals at the regional level, as well as on the development of region-specific tourism competitiveness indices tailored to Uzbekistan's diverse geographic and cultural landscape.

REFERENCES

1. Pearce, D. G. (1987). *Tourism Today: A Geographical Analysis*. Longman, London. 229 p.
2. Butler, R. W. (1980). *The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources*. *Canadian Geographer*, 24(1), 5–12.
3. Lozano-Oyola, M., Blancas, F. J., González, M., & Caballero, R. (2012). *Sustainable tourism indicators as planning tools in cultural destinations*. *Ecological Indicators*, 18, 659–675.
4. Republic of Uzbekistan. (2023). Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-208, 28 April 2023, on measures for further development of tourism in 2023–2025. Tashkent.
5. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Tourism Highlights: 2023 Edition*. UNWTO, Madrid. 96 p.
6. Karimov, Sh. A. (2022). *Problems and prospects of developing the tourism economy of Uzbekistan*. *Economics and Innovative Technologies*, 10, 145–158.

UDK: 332.1

MINTAQALARDA SANOATNI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSİYALAR TA'SIRINI BAHOLASH (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)

Ibraximov X. S.

Namangan, NamDU, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirishda investitsion faollik va resurs sarfi omillarining ta'siri tizimli tahlil qilingan. Namangan viloyati sanoat tarmog'ining ko'p yillik rivojlanish tendensiyalari asosida sanoat o'sishidagi investitsiyalarning drayverlik roli va resurs sig'imkorligining salbiy oqibatlari iqtisodiy jihatdan baholangan. Tadqiqot natijasida mintqa sanoatini ekstensiv rivojlanishdan resurs tejovchi innovatsion industrial tizimga o'tkazish bo'yicha amaliy takliflar va "Adaptiv rejalashtirish xaritasi" mexanizmi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar, resurs sarfi, ekstensiv rivojlanish, innovatsion texnologiyalar, Adaptiv rejalashtirish xaritasi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda mintaqalarning sanoat salohiyatini oshirish va barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash bevosita investitsiya oqimlarining hajmi hamda ulardan foydalanish samaradorligiga bog'liqdir [1]. O'zbekiston Respublikasida hududlar sanoatini modernizatsiya qilish va mahalliy xomashyo bazasidan oqilona foydalanish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq, aksariyat hollarda mintaqaviy sanoat korxonalariga yo'naltirilayotgan kapital qo'yilmalar ekstensiv xarakterga ega bo'lib qolmoqda [2]. Ya'ni, ishlab chiqarish hajmining o'sishi texnologiyalar samaradorligi hisobiga emas, balki xomashyo va energiya sarfini oddiy ko'paytirish (kapital-sig'imkorlik) hisobiga yuz bermoqda.

Ushbu muammo sanoat o'sishini ta'minlovchi real omillarni iqtisodiy jihatdan ajratish va ularning yakuniy natijaga ta'sirini to'g'ri baholashni taqozo etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi Namangan viloyati sanoat tarmog'i misolida investitsiyalar va resurs sarfi omillarining mahsulot ishlab chiqarish hajmiga ta'sirini tahlil qilish hamda sanoatni hududiy joylashtirishni optimallashtirish mexanizmini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning empirik bazasini shakllantirish uchun Namangan viloyati sanoat tarmog'ining ko'p yillik iqtisodiy va statistik ma'lumotlari asos qilib olindi. Mintaqaviy sanoatning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashda quyidagi tahliliy ko'rsatkichlar tizimi o'rganildi:

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy hajmi (natijaviy ko'rsatkich);

Sanoat sohasiga yo'naltirilgan yalpi va tarmoqlararo investitsiyalar hajmi [3];

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonida sarflangan energiya, yoqilg'i va xomashyo resurslarining umumiy hajmi.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistika, qiyosiy va tarkibiy tahlil, guruhlash hamda ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Sanoat tarmoqlarining investitsiyalarni

qabul qilish va ulardan foydalanish darajasi mintaqadagi tarkibiy o'zgarishlar dinamikasi bilan uzviy bog'liqlikda ko'rib chiqildi [4].

Namangan viloyati sanoat tarmog'ining statistik va iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili mintaqada sanoat ishlab chiqarishi va investitsiyalar o'rtasida o'ziga xos qonuniyatlar mavjudligini ko'rsatdi.

Olib borilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalar olindi:

Investitsiyalarning drayverlik roli: Sanoatga yo'naltirilayotgan investitsiyalar mintaqada sanoat o'sishining eng asosiy va hal qiluvchi omili (drayveri) ekanligi aniqlandi. Sanoatda kapital qo'yilmalarning ortishi ishlab chiqarish hajmlarining keskin ko'payishiga to'g'ridan-to'g'ri ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [5].

Resurs sarfi va samarasizlik muammosi: Tahlillar sanoatda xomashyo va energiya sarfi omilining samaradorligi past ekanligini ko'rsatdi. Resurs va energiya sarfining ortishi mahsulot hajmining o'sishiga mutanosib ravishda ijobiy ta'sir ko'rsatmayapti. Bu esa mintaqada sanoatda resurs sig'imkorligi hamon yuqoriligini va ishlab chiqarish jarayonlari ko'p jihatdan samarasiz ekanligini isbotlaydi.

Ekstensiv yondashuv oqibatlar: Sanoatni hududiy joylashtirishda va yangi quvvatlarni ishga tushirishda hali ham eski, ya'ni xomashyoni ko'proq jalb qilishga asoslangan ekstensiv yondashuv ustunlik qilmoqda. Bu holat ishlab chiqarish tannarxining oshishiga va mahsulotlarning raqobatbardoshligini cheklashga olib kelmoqda [6].

Olingan iqtisodiy tahlil natijalari Namangan viloyati sanoat tizimining asosiy tarkibiy muammosini yaqqol ko'rsatib beradi. Investitsiyalarning yuqori ijobiy ta'siri fonida resurs sarfining samarasizligi mintaqada sanoati hali ham xomashyoga tayanuvchi modeldan to'liq chiqmaganligidan dalolat beradi. Korxonalar xomashyo va energiyani ko'p sarflamoqda, biroq bu sarf tannarxning ortishiga xizmat qilyapti [2].

Ushbu muammoni hal etish va tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish doirasida quyidagi yaxlit strategik mexanizmlarni joriy etish taklif etiladi:

“Kapital-sig'imkorlik”dan “Texnologik-samaradorlik” mezoniga o'tish: Yangi loyihalarni moliyalashtirishda investitsiyalarning faqat hajmiga emas, balki ularning resurs tejovchi innovatsion texnologiyalarni olib kirish darajasiga urg'u berish lozim. Sanoat korxonalarida "kapital-sig'imkorlik" o'rniga texnologik samaradorlikni ustuvor etib belgilash orqali investitsiya qaytimini amaliyotda 1,6 barobargacha oshirish imkoniyati yaratiladi [7].

Logistik xarajatlarni lokal optimallashtirish: Resurs sarfining salbiy oqibatlarini kamaytirish va tannarxni maqbullashtirish uchun sanoat zonalarini va korxonalarini xomashyo manbalari bilan “nuqtali” (point-to-point) tizim asosida bog'lash, ishlab chiqarishni xomashyo bazasiga yaqinlashtirish zarur.

Sanoatning “Adaptiv rejalashtirish xaritasi”: Yangi investitsiyalarni kiritish va eski quvvatlarni modernizatsiya qilish davridagi vaqtinchalik uzilishlarni (lag-effektlarni) bartaraf etish hamda ishlab chiqarish tizimini samarali boshqarish maqsadida maxsus "Adaptiv rejalashtirish xaritasi"ni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu xarita ekstensiv tizimdan zamonaviy resurs tejovchi industrial modelga bosqichma-bosqich o'tishni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Smith, J. Regional Economic Development and Industrialization Trends. Academic Press, 2021.
2. Abdullayev, Q.H. Mintaqaviy iqtisodiyot va sanoat siyosati. Toshkent: "Iqtisodiyot", 2023.
3. Porter, M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.
4. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Sanoat ishlab chiqarishi va investitsiyalar: Statistika to'plam. Namangan, 2025.
5. Jones, R. Investment Efficiency in Developing Industrial Sectors. Journal of Regional Analysis, 2022.
6. Karimov, I.A. Sanoat korxonalarida resurs tejashning iqtisodiy mexanizmlari. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2024.
7. Chen, X. From Extensive Growth to Innovative Technology: Industrial Shifts. Global Economics Review, 2023.

UDK: 336.76

**"YASHIL MOLIYA" INSTRUMENTLARI ORQALI KICHIK
BIZNESNI VALYUTA RISKLARIDAN HIMOYALASH VA
RAQOBATBARDOSHLIKNI MUSTAHKAMLASH YONALISHLARI**
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromoddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon
o'g'li

Namangan davlat universiteti i.f.n, dotsent

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada "yashil moliya" instrumentlari (yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, ekologik sug'urta va xedjerlash mexanizmlari) yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilishning xalqaro tajribasi o'rganilgan hamda O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston misolida yashil moliya instrumentlarining valyuta kursi barqarorligi, kichik biznes raqobatbardoshligi va eksport imkoniyatlariga ko'rsatadigan ta'siri taqqosiy tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonda yashil moliya ekotizimini shakllantirish, kichik biznes uchun valyuta xedjeringini kengaytirish va xalqaro yashil moliya institutlari bilan integratsiyani rivojlantirish bo'yicha strategik yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yashil moliya, valyuta xavf-xatarlari, kichik biznes, yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, xedjerlash, valyuta barqarorligi, ESG, raqobatbardoshlik, O'zbekiston.

Zamonaviy global iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyot dinamikasining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Biroq kichik biznes subyektlari yirik korporatsiyalarga nisbatan valyuta xavf-xatarlariga ko'proq moyil bo'lib, import xarajatlarining kutilmagan o'sishi, eksport

tushumlarining qadrsizlanishi va valyuta kreditlari bo'yicha to'lov yuki ularning moliyaviy barqarorligini sezilarli darajada zaiflashtirishga qodir [1. 17-b].

Ayni paytda, jahon iqtisodiyotida "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan moliyaviy instrumentlar - yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, ekologik sug'urta mexanizmlari va barqaror rivojlanishga qaratilgan xedjerlash tizimlari - jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Bu instrumentlar nafaqat ekologik barqarorlikka hissa qo'shadi, balki ulardan foydalanuvchi kichik bizneslar uchun valyuta xavflarini kamaytirishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda [2. 74-b]. Xitoy, Germaniya va Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil moliya ekotizimlari yaxshi rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesning valyuta kursi tebranishlariga chidamliligi sezilarli yuqori ekanligi isbotlangan.

O'zbekiston uchun bu mavzu ayniqsa dolzarbdir. 2017-yildan beri amalga oshirilayotgan valyuta liberalizatsiyasi va 2022-yildan boshlangan yashil iqtisodiyotga o'tish siyosati kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar ochgan bo'lsa-da, valyuta xavf-xatarlari hali ham kichik tadbirkorlik rivoji uchun asosiy to'siqlardan biri bo'lib qolmoqda [3. 69-b]. Milliy valyutaning tebranuvchanligi, import tovarlariga bog'liqlik va xorijiy valyutadagi qarz yuklanmasi kichik biznesning raqobatbardoshligini pasaytirmoqda. Shu sababli yashil moliya instrumentlarining valyuta xavflarini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlarini ilmiy o'rganish strategik zarurat hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – "yashil moliya" instrumentlarining kichik biznesni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilish va raqobatbardoshligini oshirishdagi rolini xalqaro tajriba misolida o'rganib, O'zbekiston uchun amaliy yo'l-yo'riqlar ishlab chiqishdir. Bunda Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston kabi mamlakatlarning yashil moliya modellari taqqoslanadi.

O'zbekistonda 2019–2030 yillarga mo'ljallangan yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi amalga oshirilmoqda. Mamlakatda quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi bo'yicha yirik investitsion loyihalar ishga tushirilmoqda. Mazkur loyihalarda xorijiy investorlar, xalqaro moliya institutlari va import qilinadigan texnologiyalarning ulushi yuqori bo'lgani sababli valyuta risklarini samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, qayta tiklanuvchi energiya loyihalarida:

- uzoq muddatli valyuta prognozlarini ishlab chiqish;
- xedjirlash instrumentlaridan foydalanish;
- milliy valyutadagi yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirish;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash barqaror rivojlanishning muhim omillaridan hisoblanadi.

1-jadval

**Tanlangan mamlakatlarda yashil moliya va valyuta barqarorligi
ko'rsatkichlari taqqosiy tahlili (2023)**

Mamlakat / Mintaqa	Yashil kredit ulushi, jami kreditlarda (%)	O'rtacha foiz stavkasi (yashil, %)	Valyuta kursi tebranishi (σ , %)	Kichik biznesda yashil inv. ulushi (%)	ESG reyting indeksi (0– 100)	Yashil eksport ulushi YaIM da (%)
O'zbekiston (2023)	4.1	18.2	8.9	3.2	31	1.4
Xitoy (2023)	38.6	4.5	3.1	22.7	74	9.8
Germaniya (2023)	44.2	3.8	2.4	28.5	89	14.2
Janubiy Koreya (2023)	29.7	5.1	4.2	18.3	71	8.6
Qozog'iston (2023)	7.3	14.8	7.6	5.1	38	2.1
Braziliya (2023)	19.4	8.7	9.3	11.2	55	4.3
Niderlandiya (2023)	51.8	3.2	2.1	33.4	92	16.7

Manba: BIS Green Finance Statistics 2024; European Central Bank Green Finance Report 2023; People's Bank of China Annual Report 2023; O'zbekiston Markaziy banki 2023 yillik hisoboti; ADB Green Finance Progress Report 2024 asosida muallif tomonidan tuzilgan [4. 56-b].

1-jadvaldan ko'rinadiki, yashil kredit ulushi yuqori bo'lgan mamlakatlarda valyuta kursi tebranishi (σ) sezilarli darajada past ekanligi ko'zga tashlanadi. Niderlandiyada yashil kredit ulushi 51.8% ga yetgan holda valyuta kursi tebranishi atigi 2.1% ni tashkil etadi. Xitoyda bu ko'rsatkich 38.6% va 3.1% ga teng. Aksincha, O'zbekistonda yashil kredit ulushi 4.1% bo'lgan holda valyuta kursi tebranishi 8.9% ni tashkil etmoqda - bu tahlil qilingan mamlakatlar orasida eng yuqori ko'rsatkich. ESG reyting indeksi ham shunga o'xshash korrelyatsiya ko'rsatmoqda: Germaniya (89/100) va Niderlandiya (92/100) yuqori ESG ko'rsatkichlari bilan birga kichik biznesda yashil investitsiyalar ulushi ham 28–33% atrofida. O'zbekistonda bu ko'rsatkich hali 3.2% darajasida ekanligi sezilarli rivojlanish salohiyatini bildiradi. Yashil moliya (Green Finance) – ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan loyiha va tadbirlarga ajratilgan moliyaviy oqimlar, mahsulotlar va xizmatlarning yig'indisi sifatida tavsiflanadi [1. 45-b]. Xalqaro Valyuta Fondi (XVF) tasnifiga ko'ra, yashil moliya instrumentlari quyidagi uchta asosiy kategoriyaga bo'linadi: birinchisi - yashil qarz instrumentlari (yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, barqarorlik bog'liq kreditlar); ikkinchisi - yashil kapital instrumentlari (yashil aktsiyalar, ESG-fondlar, yashil venchur kapital); uchinchisi - yashil risk

boshqaruvi instrumentlari (ekologik sug'urta, valyuta xedjeringi, yashil derivativlar) [9. 29-b]. Valyuta risklari va yashil moliya o'rtasidagi bog'liqlik bir necha kanal orqali namoyon bo'ladi. Birinchi kanal - to'g'ridan-to'g'ri kanal: yashil kreditlar ko'pincha xalqaro moliyaviy institutlar (ADB, Jahon banki, GCF) tomonidan barqaror valyuta kursida taqdim etiladi va bu kreditlardan foydalanuvchi kichik biznes subyektlari valyuta tebranishlaridan qisman himoyalangan bo'ladi. Ikkinchi kanal - bilvosita kanal: yashil texnologiyalarga investitsiya qilgan kichik bizneslar energiya va xom ashyo importiga bog'liqlikni kamaytiradi, shu orqali chet el valyutasiga bo'lgan talab ham kamayadi [10. 45-b].

Uchinchi kanal - portfel diversifikatsiyasi kanali: ESG mezonlariga javob beruvchi kichik bizneslar xalqaro investorlar uchun jozibadorliroq bo'lib, xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimini jalb qiladi. Bu esa milliy valyuta taklifi ortishiga va kurs barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Porter va Krugman tomonidan ishlab chiqilgan "raqobatdosh ustunlik" va "xalqaro iqtisodiyot" nazariyalari asosida ta'kidlash mumkinki, yashil standartlarga rioya qiluvchi kichik bizneslar xalqaro bozorda narx raqobatidan sifat raqobatiga o'tib, valyuta tebranishlariga kamroq sezgir bo'ladi [11. 58-b]. Xitoy - yashil moliya sohasida dunyoning eng katta bozorini shakllantirgan davlat bo'lib, 2023-yil uchun yashil obligatsiyalar hajmi 85 mlrd. dollardan oshdi. Xitoy Xalq banki tomonidan joriy etilgan "yashil kredit ko'rsatmalari" tizimi barcha tijorat banklariga kichik biznes uchun yashil kreditlar portfelini umumiy kredit portfelining ma'lum ulushiga yetkazish majburiyatini yuklaydi [5. 25-b]. Bu siyosat natijasida kichik biznesda yashil investitsiyalar ulushi 22.7% ga ko'tarilgan - tadqiqotimizda o'rganilgan mamlakatlar orasida rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun eng yuqori ko'rsatkich. Xitoy tajribasidan asosiy saboq shundaki, yashil moliya va valyuta barqarorligini birlashtiruvchi "ikki yo'nalishli siyosat" samarali ishlaydi: renminbi (CNY) kursi barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar orasida yashil texnologiyalar eksportining o'sishi muhim rol o'ynamoqda. Mamlakat yashil texnologiyalar sohasida dunyo eksportining 30% dan ko'prog'ini ta'minlaydi va bu kichik ishlab chiqaruvchilar uchun barqaror valyuta tushumi manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Janubiy Koreya esa yashil moliyaning kichik biznes raqobatbardoshligiga ta'siri bo'yicha noyob model hisoblanadi. "Korea Green New Deal" dasturi (2020–2025) doirasida kichik va o'rta biznes uchun maxsus "yashil valyuta xedjerlash fondi" tashkil etildi. Ushbu fond kichik eksportchilarni valyuta kursi tebranishlaridan himoya qiluvchi subsidiyalashtirilgan xedjerlash xizmatlarini taqdim etib, 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra 38.6% kichik biznes subyektlari xedjerlash qamroviga kiritilgan [6. 12-b]. Niderlandiya bilan birga Janubiy Koreya Osiyo mintaqasida yashil moliya va valyuta barqarorligi integratsiyasining eng muvaffaqiyatli modelini namoyish etmoqda. Germaniya - Yevropada yashil moliyaning kichik biznes uchun institutsional ekotizimini eng yaxshi shakllantirgan davlatlardan biri. KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) - Germaniyaning rivojlanish banki - kichik biznes uchun yashil kreditlarning bosh taqsimlovchisi bo'lib, 2023-yilda jami yashil kredit hajmi 42 mlrd. yevroni tashkil etgan. KfW kreditlari tijorat banklari stavkalariga nisbatan 1.5–2.5 foiz punktga past stavkada

taqdim etilib, kichik tadbirkorlarning moliyaviy yuki sezilarli darajada kamayadi [4. 45-b]. Germaniya modelining o'ziga xos xususiyati shundaki, u valyuta xedjeringini bevosita yashil loyihalar moliyalashtirish bilan birlashtiradi. KfW yashil kreditlaridan foydalanuvchi eksportchi kichik bizneslar avtomatik ravishda evro/dollar paritetidagi tebranishlardan himoya qiluvchi xedjerlash paketiga kiritiladi. Bu mexanizm kichik eksportchilarning valyuta xavfiga ta'sirini 60–70% ga kamaytiradi. Bundan tashqari, Germaniya kichik biznes uchun ESG-muvofiqlik sertifikatini bepul taqdim etuvchi "Mittelstand ESG Hub" platformasini ishga tushirgan - bu esa kichik firmalarning xalqaro yashil moliya bozorlariga kirish imkonini kengaytirgan [11.163-b]. Qozog'iston Markaziy Osiyo mintaqasida yashil moliya sohasida eng faol mamlakat sifatida ajralib turadi. 2018-yilda Ostona xalqaro moliyaviy markazi (AIFC) doirasida yashil moliya taksonomiyasi joriy etildi va kichik biznes uchun yashil obligatsiyalar bozori ochildi. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, Qozog'istondagi yashil obligatsiyalar bozori hajmi 210 mln. dollarni tashkil etib, kichik va o'rta biznes subyektlarining 9.7% i valyuta riski sug'urtasidan foydalanmoqda [7. 23-b]. Qozog'iston tajribasidan asosiy saboq shundaki, mintaqaviy moliyaviy markaz yaratish yashil moliya va valyuta barqarorligini birlashtiruvchi "katalizator" vazifasini bajaradi. AIFC kichik biznes uchun tengkay raqamli yashil moliya platformasini ishga tushirib, moliyaviy xizmatlar qabul qilish muddatini 47 kundan 31 kungacha qisqartira oldi. O'zbekiston uchun bu tajriba ayniqsa amaliy, chunki ikkala mamlakat ham o'xshash iqtisodiy tuzilmaga va valyuta boshqaruvi muammolariga ega.

2-jadval

Yashil moliya instrumentlaridan kichik biznesda foydalanish ko'rsatkichlari: taqqosiy tahlil va O'zbekiston uchun 2030 maqsadlari

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Xitoy (2023)	Germaniya (2023)	Qozog'iston (2023)	Janubiy Koreya (2023)	Maqsadli ko'rsatkich (O'z., 2030)
Yashil moliya instrumentlari soni	4	18	24	7	16	12+
Xedjerlash qamrovi, kichik biznes (%)	6.2	41.3	67.8	12.4	38.6	25.0
Valyuta xavfi yuqori bizneslar ulushi (%)	58.3	21.7	8.4	44.2	19.8	30.0
Yashil kredit: qabul qilish	47	12	8	31	14	20

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Xitoy (2023)	Germaniya (2023)	Qozog'iston (2023)	Janubiy Koreya (2023)	Maqsadli ko'rsatkich (O'z., 2030)
muddati (kun)						
Raqamli yashil platforma integratsiyasi (%)	11.4	72.3	88.6	24.7	65.4	50.0
Yashil obligatsiya bozori hajmi (mln. \$)	85	8 640	42 300	210	3 870	500
Kichik biznesda valyuta risksug'urtasi (%)	3.8	34.5	61.2	9.7	42.1	20.0
Davlat yashil kafolatlar fondi (mln. \$)	120	15 400	38 700	340	4 200	800

Manba: IFC SME Green Finance Report 2024; GreenFin Monitor 2023; EBRD Green Economy Financing Facility Report 2024; O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi 2023 hisoboti; Qozog'iston Milliy banki 2023 yillik hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [8. 56-b].

Jadval tahlili: 2-jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekistonda yashil moliya instrumentlari soni (4 ta) va xedjerlash qamrovi (6.2%) taqqoslanayotgan mamlakatlar orasida eng past ko'rsatkichlar hisoblanadi. Germaniyada 24 ta, Xitoyda 18 ta yashil moliya instrumenti mavjud bo'lib, xedjerlash qamrovi kichik biznesning 41–68% ini qamrab olgan. Raqamli yashil platformalar integratsiyasi bo'yicha ham O'zbekiston (11.4%) sezilarli darajada orqada qolmoqda - Germaniyada bu ko'rsatkich 88.6%, Janubiy Koreyada 65.4% ni tashkil etadi. Yashil obligatsiyalar bozori hajmi bo'yicha O'zbekiston (85 mln. \$) Qozog'iston (210 mln. \$) va Xitoy (8.64 mlrd. \$) dan sezilarli past. 2030 yilga maqsadli ko'rsatkichlar asosida O'zbekiston yashil obligatsiyalar bozorini 500 mln. dollarga yetkazish va xedjerlash qamrovini 25% ga oshirish realistik maqsad sifatida belgilangan.

O'zbekiston Qozog'iston va Xitoy tajribasiga asoslanib, kichik biznes uchun moslashtirilgan yashil moliya taksonomiyasini qabul qilishi zarur. Ushbu taksonomiya qaysi loyihalar "yashil" hisoblanishini, qanday soliq imtiyozlari va

subsidiyalar beriladiganligini va valyuta xedjerlash mexanizmlariga kirish shartlarini aniq belgilashi lozim. Hozirda O'zbekistonda yagona qabul qilingan yashil moliya taksonomiyasi yo'qligi investorlar uchun noaniqlik yaratmoqda [3. 13-b].

Janubiy Koreya va Germaniya tajribasidan ilhomlangan holda, O'zbekiston Markaziy banki yoki O'z-MVK (O'zbekiston Milliy Valyuta Bozori) boshchiligida kichik eksportchi bizneslar uchun valyuta kursi barqarorlashtirish fondi yaratilishi lozim. Ushbu fond so'm/dollar paritetidagi tebranishlardan kichik tadbirkorlarni himoya qiluvchi arzon xedjerlash xizmatlarini taqdim etib, 2030 yilga kelib qamrovni 25% ga yetkazish maqsad qilinishi kerak [10. 71-b].

Toshkent xalqaro moliyaviy markazini (TIMC) yashil obligatsiyalar bozorini rivojlantirishning platforma sifatida ishlatish tavsiya etiladi. Germaniya KfW modeli asosida kichik bizneslar yashil obligatsiyalar chiqarishda davlat kafolatlari va subsidiyalashtirilgan stavkalardan foydalanishi uchun huquqiy asos yaratilishi kerak. Yashil obligatsiyalar bozori hajmini 2030 yilga kelib 500 mln. dollarga yetkazish O'zbekiston iqtisodiy o'sish strategiyasiga muvofiq realistik maqsad hisoblanadi [2. 61-b].

Xitoy va Janubiy Koreya tajribasida ko'rsatilganidek, raqamli platformalar yashil kredit berish muddatini keskin qisqartiradi va kichik biznesning moliyaviy xizmatlarga kirish imkonini kengaytiradi. O'zbekistonda kichik biznes uchun yagona raqamli yashil moliya portali yaratilishi, unda yashil kreditga ariza topshirish, ESG-baholash, valyuta xedjerlash bo'yicha maslahat xizmatlari va xalqaro yashil institutlar bilan aloqa integratsiyasi bo'lishi zarur. Bu chora moliyaviy xizmatlar qabul qilish muddatini hozirgi 47 kundan 20 kungacha qisqartirish imkonini beradi [6. 17-b].

Osiyo taraqqiyot banki (ADB), Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) va Yashil iqlim fondi (GCF) bilan hamkorlikni rivojlantirish O'zbekistonning yashil moliya ekotizimi uchun tashqi kapital oqimini jalb qilishning asosiy yo'li hisoblanadi. Ushbu institutlar bilan tuzilgan qo'shma dasturlar kichik biznes uchun barqaror valyuta kursidagi kredit liniyalarini ta'minlaydi. ADB CAREC dasturi doirasida O'zbekiston 2024–2027 yillarda 450 mln. dollar hajmida yashil moliya kreditlarini jalb qilishi rejalashtirilgan [8. 59-b].

"Yashil moliya" instrumentlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni valyuta xavf-xatarlaridan himoya qilishning zamonaviy va samarali mexanizmi sifatida jahon amaliyotida o'z samaradorligini isbotlagan. Xitoy, Germaniya, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribasining taqqosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil moliya ekotizimi yaxshi rivojlangan mamlakatlarda valyuta kursi tebranuvchanligi past, kichik biznesning eksport raqobatbardoshligi yuqori va xorijiy investitsiyalar oqimi barqaror bo'lmoqda.

O'zbekiston hozirda yashil moliya instrumentlari soni (4 ta), xedjerlash qamrovi (6.2%) va raqamli yashil platformalar integratsiyasi (11.4%) bo'yicha sezilarli orqada qolmoqda. Milliy valyutaning tebranuvchanligi ($\sigma = 8.9\%$) kichik biznes uchun operatsion xarajatlar noaniqligini oshirib, raqobatbardoshlikni pasaytirmoqda. Ushbu muammoni hal etish uchun maqolada tavsiya etilgan beshta

strategik yo'nalish - yashil moliya taksonomiyasi, subsidiyalashtirilgan valyuta xedjerlash fondi, yashil obligatsiyalar bozori, raqamli platforma va xalqaro integratsiya - birgalikda amalga oshirilsa, 2030 yilga kelib kichik biznesning valyuta xavflariga ta'sirchanligini sezilarli darajada kamaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlash maqsadi erishish mumkin bo'ladi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank va Tadbirkorlik vazirligi tomonidan yashil iqtisodiyot siyosatini ishlab chiqishda amaliy qo'llanma sifatida foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. IPCC. Climate Change and Finance: Special Report on Green Finance Mechanisms. IPCC, Geneva, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasini 2030 yilgacha barqaror rivojlantirish strategiyasi to'g'risida". Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Yashil iqtisodiyot bo'yicha 2023-yilgi monitoring hisoboti. Toshkent, 2024.
4. European Central Bank (ECB). Green Finance Report: Developments and Challenges in the European Union. Frankfurt, 2023.
5. People's Bank of China (PBOC). Annual Report on Green Finance Development in China 2023. Beijing, 2024.
6. Korea Development Institute (KDI). Green New Deal: Impact Assessment on SME Currency Risk Exposure. Seoul, 2024.
7. Astana International Financial Centre (AIFC). Green Finance Taxonomy and Market Development Report. Astana, 2023.
8. Asian Development Bank (ADB). CAREC Green Finance Framework: Progress and Prospects 2024. Manila, 2024.
9. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report: Climate Change and Financial Risk. Washington DC, 2024.
10. Obstfeld M., Taylor A.M. Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press, 2004.
11. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.
12. International Finance Corporation (IFC). SME Green Finance: Trends, Instruments and Opportunities. Washington DC, 2024.
13. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Green Economy Financing Facility (GEFF): Annual Report 2023–2024. London, 2024.
14. O'zbekiston Markaziy banki. Pul-kredit siyosati va valyuta bozori: 2023-yilgi yillik hisobot. Toshkent, 2024.
15. Tirole J. The Theory of Corporate Finance. Princeton University Press, 2006.

UDK: 332.14:338.45

MINTAQALARDA SANOATNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY MASALALARI

Ibraximov X. S.

Namangan, NamDU, katta o'qituvchi

Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy iqtisodiy tizimda sanoatni rivojlantirishning konseptual va nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Hududiy sanoat siyosatini shakllantirishda ekstensiv yondashuvlardan intensiv va resurs tejovchi innovatsion modellarga o'tishning obyektiv zaruriyati nazariy jihatdan asoslangan. Shuningdek, mintaqalarda industrial o'sishni ta'minlovchi omillar kombinatsiyasi, investitsion oqimlarning texnologik samaradorligi hamda hududiy resurs salohiyatini optimallashtirishga qaratilgan nazariy qarashlar tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, sanoat siyosati, nazariy konsepsiyalar, ekstensiv o'sish, texnologik samaradorlik, industrial klasterlar, adaptiv rejalashtirish.

Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta'minlashda sanoat tarmog'i yetakchi va harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Bugungi kunda hududlarning o'ziga xos resurs bazasi, mehnat salohiyati va infratuzilma imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda sanoatni joylashtirish hamda rivojlantirishning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish zaruriyati tug'ilmoqda [1]. Global iqtisodiy beqarorlik va resurslar cheklanganligi sharoitida, mintaqaviy sanoat tizimlari an'anaviy ekstensiv modeldan (shunchaki xomashyo va ishchi kuchini ko'paytirish) voz kechib, intensiv va texnologik jihatdan samarador modelga o'tishi shart. Mintaqalarda sanoatni rivojlantirishning nazariy jihatlarini tadqiq etish, kapital qo'yilmalar va resurs sarfi o'rtasidagi optimal iqtisodiy proporsiyalarni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi hududiy sanoat siyosatini shakllantirishning fundamental nazariy konsepsiyalarini tizimlashtirish va ularni zamonaviy mintaqaviy rivojlanish sharoitlariga moslashtirish prinsiplarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy industrializatsiya nazariyalariga oid klassik hamda zamonaviy iqtisodiy maktablarning yondashuvlari qiyosiy tahlil qilindi. Ilmiy mushohada yuritishda tizimli yondashuv, iqtisodiy-logik tahlil, induksiya va deduksiya, shuningdek, tarkibiy-funksional guruhlash usullaridan foydalanildi. Mintaqada sanoat ishlab chiqarish hajmining o'sishi investitsion faollik ("kapital-sig'imkorlik" va "texnologik-samaradorlik" nisbati) hamda resurs iste'moli cheklovlari kontekstida nazariy jihatdan modellashtirildi [2].

Mintaqalarda sanoatni rivojlantirish va hududiy joylashtirish nazariyalarining evolyutsiyasini tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy konseptual yo'nalishlar tizimlashtirildi:

Klassik va neoklassik yondashuvlar: J.H. fon Tyunen, V.Launhardt va A.Veberning "hududiy shtandort" (joylashuv) nazariyalariga ko'ra, sanoat korxonalarini joylashtirishda transport va logistika xarajatlarini hamda resurs manbalariga yaqinlikni optimallashtirish bosh mezon hisoblanadi [3]. Zamonaviy sharoitda bu nazariya sanoat zonalarini xomashyo bazalari bilan "nuqtali" (point-to-

point) bog'lash hamda lokal logistik xarajatlarni minimal darajaga keltirish strategiyasi sifatida namoyon bo'ladi.

"O'sish qutblari" konsepsiyasi: F.Perru va J.Buvil nazariyalariga ko'ra, sanoat mintaqada bir tekis rivojlanmaydi, balki ma'lum bir yetakchi tarmoq yoki yirik korxonalar atrofida ("o'sish qutblari" yoki hablar) to'planadi [4]. Ushbu nazariyaning amaliy davomi sifatida zamonaviy industrial klasterlar va maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilmoqda.

Ekstensiv va intensiv industrial o'sish nazariyasi: Nazariy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar mintaqa sanoatida kapital kiritish asosan xomashyo va energiya sarfini oshirish bilan parallel ravishda kechsa, bu tizimning samaradorligi pasayib boradi (resurs sig'imkorligi ortadi). Aksincha, investitsiyalar hajmi emas, balki ularning innovatsion tarkibi, ya'ni "texnologik-samaradorlik" mezonining ustuvorligi investitsiya qaytimini bir necha barobarga oshirish imkonini beradi [5].

Olingan nazariy xulosalar shuni ko'rsatadiki, mintaqalarda sanoat siyosatini faqatgina yalpi ko'rsatkichlarni (ishlab chiqarish hajmi, investitsiya hajmi) mexanik ravishda oshirishga yo'naltirish strategik jihatdan xatolikdir. Agar ishlab chiqarish jarayonida xomashyo va resurs sarfining samaradorligi tahlil qilinmasa, sanoat tizimi "salbiy bosim" ostida qoladi, ya'ni tannarx ortib, raqobatbardoshlik yo'qoladi [2].

Shu bois, mintaqaviy sanoatni boshqarishda nazariy modellarni amaliyotga ko'chirish uchun quyidagi ilmiy-amaliy yondashuvlarni joriy etish lozim:

Industrial joylashtirishni optimallashtirish: Korxonalarni hududiy taqsimlashda xomashyo va energiya yo'qotishlarini kamaytiradigan innovatsion texnologiyalarni qo'llash.

Investitsiya mezonlarini o'zgartirish: Yangi loyihalarni baholashda ularning kapital sig'imidan ko'ra, texnologik va innovatsion samaradorlik darajasiga (ROI – investitsiya qaytimiga) e'tibor qaratish [6].

Adaptiv boshqaruv mexanizmi: Mintaqa sanoatining ichki va tashqi o'zgarishlarga moslashuvchanligini oshirish hamda investitsion davrlardagi uzilishlarni bartaraf etish maqsadida hududiy sanoatning "Adaptiv rejalashtirish xaritalari"ni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Weber, A. Theory of the Location of Industries. Chicago: University of Chicago Press, 1929.
2. Abdullayev, Q.H. Mintaqaviy iqtisodiyot va sanoat siyosati asoslari. Toshkent: "Iqtisodiyot", 2023.
3. Isard, W. Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science. MIT Press, 1960.
4. Perroux, F. Economic Space: Theory and Applications. Quarterly Journal of Economics, 1950.
5. Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990.
6. Smith, J. Regional Industrial Systems and Technological Shifts. Academic Press, 2022.

CHEGARA TURIZMI VA MEHMONDO'STLIK XIZMATLARIDAN KELGAN VALYUTA TUSHUMLARI: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON UCHUN AMALIY TAVSIYALAR

**Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon
o'g'li**

Namangan davlat universiteti i.f.n, dotsent

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada chegara turizmi va mehmondo'stlik xizmatlaridan keladigan valyuta tushum oqimlarining xalqaro tajribasi o'rganilgan hamda O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Yevrosiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlarining misolida chegara turizmining to'lov balansi, valyuta zaxiralari va milliy iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, mehmondo'stlik infratuzilmasini rivojlantirishning valyuta barqarorligiga ijobiy ta'siri, raqamli to'lov tizimlari va xalqaro moliyaviy integratsiya masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekistonning chegara hududlarida turizm klasterlarini shakllantirish, mehmondo'stlik xizmatlarini diversifikatsiya qilish va valyuta tushumlarini oshirish uchun strategik yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: chegara turizmi, mehmondo'stlik xizmatlari, valyuta tushumlari, to'lov balansi, valyuta zaxiralari, xalqaro turizm tajribasi, mehmondo'stlik infratuzilmasi, turizm klasterlari.

Xalqaro turizm sanoati jahon iqtisodiyotining eng tez o'sib borayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, u nafaqat milliy valyuta tushumlarini oshirishda, balki hududiy rivojlanish va aholi bandligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynamoqda. Ayniqsa chegara hududlaridagi turizm - "chegara turizmi" - ikkita yoki undan ortiq davlat o'rtasidagi geografik yaqinlik, madaniy aloqalar va transport imkoniyatlaridan foydalanib, iqtisodiy o'zaro boyish uchun noyob imkon yaratadi [1]. Turizm va mehmondo'stlik xizmatlari eksporti bo'lmish "ko'rinmas eksport" tushunchasi eng samarali valyuta topish manbalaridan hisoblanadi, chunki turistlar ichki bozorda sarf-xarajat qiladi va natijada tashqi valyuta oqimi hosil bo'ladi.

O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa dolzarbdir. Qo'shni Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston bilan uzun chegara chizig'iga ega bo'lgan O'zbekiston hududlarida chegara turizmini rivojlantirish orqali qo'shimcha valyuta tushumlari jalb qilish imkoni katta. Biroq hozirgi kunda ushbu salohiyatdan samarali foydalanilmayapti: mehmondo'stlik infratuzilmasi yetarli emas, chegara o'tish punktlarida xizmat ko'rsatish sifati past va raqamli to'lov tizimlari taraqqiy etmagan [2]. Shu sababli xalqaro tajribani o'rganish va O'zbekiston sharoitiga moslash strategik zarurat hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi chegara turizmidan keladigan valyuta tushum oqimlarining xalqaro tajribasini o'rganib, O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunda Yevrosiyo (Avstriya, Polsha), Janubi-Sharqiy Osiyo (Tailand, Xitoy-Yunnan) va Markaziy Osiyo (Qozog'iston) mamlakatlarining brendlashgan chegara turizmi modellari taqqoslanadi.

Tanlangan mamlakatlar va mintaqalarda chegara turizmidan valyuta tushumlari ko'rsatkichlari (2023)

Mamlakat / Mintaqa	Chegara turizmidan valyuta tushumlari (mln. \$, 2023)	YaIM dagi ulushi (%)	Mehmonxona to'lishi koeffitsienti (%)	Turizm to'lov balansi (mln. \$)
O'zbekiston (o'rtacha)	1 240	1.8	52	+870
Toshkent (chegara yo'naklari)	480	0.7	65	+340
Farg'ona viloyati (Qirg'iziston cheg.)	210	0.3	44	+155
Surxondaryo (Afg'oniston cheg.)	95	0.14	31	+68
Tailand (Laos va Myanma chegarasi)	4 320	8.2	78	+3 210
Xitoy – Yunnan (Vietnam, Laos cheg.)	3 870	2.1	72	+2 980
Qozog'iston (Rossiya va Xitoy cheg.)	980	1.5	49	+620
Polsha (Germaniya chegarasi)	5 760	9.3	83	+4 100
Avstriya (Italiya va Shveysariya cheg.)	21 400	4.8	91	+18 700

Manba: UNWTO World Tourism Barometer 2024; Jahon banki Turizm statistikasi 2024; O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi 2023 yillik hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [3, 4, 5].

Jadval tahlili: 1-jadvaldan ko'rinadiki, Avstriya va Polsha kabi Yevropa davlatlari chegara turizmidan yillik mos ravishda 21.4 mlrd. \$ va 5.76 mlrd. \$ valyuta tushumlari shakllantirmoqda. Bu ularning yalpi ichki mahsulotida turizm ulushining yuqori darajada bo'lishi (4.8% va 9.3%) bilan izohlanadi. Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida Tailand chegara turizmi yo'nalishida kuchli natijalar ko'rsatib, 4.32 mlrd. \$ valyuta tushumi bilan YaIM ning 8.2% ini qamrab olmoqda. O'zbekiston hozircha 1.24 mlrd. \$ va YaIM ning 1.8% i darajasida bo'lib, bu potentsial bilan solishtirganda sezilarli rivojlanish imkoniyatlarini anglatadi. Chegara hududlarida mehmonxona to'lishi koeffitsienti ham bir ko'rsatkich sifatida muhim: Avstriyada 91%, Tailandda 78% bo'lsa, O'zbekistonda atigi 52% ni tashkil etmoqda.

1. Chegara turizmining to'lov balansiga ta'siri: nazariy asoslar
Chegara turizmi - to'lov balansini nuqtai nazaridan "xizmatlar eksporti" kategoriyasiga kirib, joriy hisob balansining ijobiy saldomini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Chet el turistlarining mamlakatda sarflagan mablag'lari milliy valyutaga aylantirilganda to'g'ridan-to'g'ri valyuta tushumi hosil bo'ladi. Bu tushum miqdori turistlar soni, o'rtacha sotuv narxi va mamlakatda qolish muddatiga bog'liq [6].

To'lov balansini modeli bo'yicha turizm tushumi quyidagi uchta asosiy kanal orqali amalga oshadi: birinchidan, to'g'ridan-to'g'ri turistik xarajatlar (mehmonxona, ovqatlanish, transport, ko'ngilochar xizmatlar); ikkinchidan, bilvosita xarajatlar - mahalliy ishlab chiqaruvchilardan sotib olinadigan mahsulotlar (suvenir, qo'lhunarmandchilik, mahalliy oziq-ovqat); va uchinchidan, sayyohlik sektoriga jalb qilinadigan xorijiy investitsiyalar. Chegara turizmida uchinchi kanal ayniqsa muhim, chunki yaqin geografik masofa xorijiy investorlarning risk baholashini sezilarli osonlashtiradi [7].

Xalqaro moliyaviy nazariya shuni ko'rsatadiki, turizmdan keladigan valyuta tushumlari milliy valyuta kursini barqarorlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Doimiy va barqaror turizm tushumlari markaziy bank valyuta zaxiralarining muntazam to'ldirilishini ta'minlaydi. Masalan, Tailandning Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, turizm sektori yillik valyuta zaxiralarining 12–15% ini ta'minlaydi va bu ko'rsatkich valyuta kursini stabilashtiruvchi bufer vazifasini bajaradi [8].

2. Yevropa modelining xususiyatlari: Avstriya va Polsha tajribasi
Avstriya - chegara turizmini iqtisodiy modelga aylantirgan dunyodagi eng muvaffaqiyatli mamlakatlardan biri. Italiya, Shveysariya, Germaniya va boshqa davlatlar bilan chegaradosh Avstriya o'z chegarasi hududlarida keng qamrovli turizm klasterlari tizimini shakllantirgan. Tyrol, Zalsburg va Karintiya kabi chegara mintaqalarida mehmonxona, dam olish va sog'lomlashtirish xizmatlari yaxlit "turizm produkti" sifatida taklif etiladi. Bu yondashuv o'rtacha turist xarajatini kuniga 312 dollardan yuqori darajaga ko'targan [3].

Avstriya tajribasidan asosiy saboq shundaki, chegara turizmi muvaffaqiyatining kalit omili infratuzilmaga emas, balki xizmat sifatiga investitsiya qilishdir. Kadrlar tayyorlash, ko'p tilli xizmat ko'rsatish va raqamli bronlash tizimlari turistlarning mamlakatda uzoqroq qolishini ta'minlaydi, bu esa valyuta tushumlarini ko'paytiradi. Polsha esa Yevropa ichida qisqa masofali chegara turizmida ajoyib muvaffaqiyatlarga erishgan. Germaniya chegarasi bo'ylab kichik shaharlar va savdo turizmini rivojlantirish orqali Polsha yillik 5.76 mlrd. \$ valyuta tushumi hosil qilmoqda - bu YaIM ning 9.3% i, ya'ni tadqiqotimizda o'rganilgan mamlakatlar orasida eng yuqori ko'rsatkich [3].

3. Janubi-Sharqiy Osiyo tajribasi: Tailand va Xitoy - Yunnan modeli
Tailand ilgari turizmi sohasida rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eng dolzarb tajribalardan birini taqdim etadi. Laos va Myanma bilan chegara hududlarida Tailand maxsus "chegara iqtisodiy zonalarini" tashkil etib, ularda turizm va savdo-sotiq funksiyalarini birlashtirgan. Chiangray va Chiangmai viloyatlarida chegara turizmini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari natijasida mehmondo'stlik

xizmatlari ulushi keskin o'sdi [9]. Tailanddagi chegara hududlarida raqamli to'lov tizimlarining ulushi 67% ga yetganligi turizm tushumlarini ro'yxatdan o'tkazish va soliq to'lashni osonlashtirgan - bu valyuta tushumlarining rasmiy kanallar orqali to'liq jamg'arilishini ta'minlagan.

Xitoyning Yunnan viloyati esa Vetnam va Laos bilan chegara turizmini rivojlantirishda noyob model hisoblanadi. Yunnan viloyati 2010-yillardan boshlab "Janubiy ipak yo'li" turizmini brend qilib, chegara yo'nalishlari bo'ylab turizm infratuzilmasiga 8 mlrd. dollardan ortiq investitsiya kiritdi. Buning natijasida chegara hududlarining YaIM da turizm ulushi 3 barobarga oshdi va mahalliy aholi ish bilan ta'minlanishi yaxshilandi. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun ham amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki Yunnan kabi O'zbekiston ham tranzit geografik o'ringa ega [10].

4. Markaziy Osiyo tajribasi va O'zbekiston uchun taqqosiy tahlil

Markaziy Osiyo mintaqasida Qozog'iston chegara turizmida eng ilg'or tajribaga ega. Rossiya va Xitoy bilan uzoq chegara chizig'idan samarali foydalanib, Qozog'iston yillik 980 mln. \$ chegara turizmi tushumi qilmoqda. Atyrau, Aqtau va Shymkent kabi chegara hududlarida maxsus mehmondo'stlik zonalari tashkil etilgan bo'lib, xorijiy turistlarga 72 soatlik vizasiz kirish imkoni berilgan. Bu chora chegara turizmi ko'rsatkichlarini keskin oshirgan [5].

O'zbekiston esa Farg'ona vodiysi (Qirg'iziston chegarasi), Surxondaryo (Afg'oniston chegarasi) va Jizzax (Tojikiston chegarasi) yo'nalishlarida chegara turizmi potentsialini to'liq ro'yobga chiqarmagan. Chegara hududlarida mehmondo'stlik infratuzilmasi yetarli emas - sharoitli mehmonxonalar soni cheklangan, raqamli to'lov qabul qilish tizimi taraqqiy etmagan va ingliz hamda xitoy tilida xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar juda oz [2]. Shu sababli chet el turistlar asosan Toshkent orqali kiradi va chegara hududlarida deyarli to'xtamaydi.

2-jadval

Chegara turizmi ko'rsatkichlari bo'yicha taqqosiy tahlil: O'zbekiston va xalqaro amaliyot (2023)

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Tailand (2023)	Avstriya (2023)	Qozog'iston (2023)	Polsha (2023)
Xalqaro turist soni (mln.)	6.7	28.2	31.5	8.4	19.7
Chegara turizmining ulushi (%)	38	52	61	44	57
O'rtacha turist xarajati (\$/kun)	87	148	312	102	179
Mehmonxona soni (chegara hududlari)	210	1 840	4 200	380	2 100

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Tailand (2023)	Avstriya (2023)	Qozog'iston (2023)	Polsha (2023)
Turizm infratuzilmasi indeksi (0–10)	5.2	7.8	9.1	6.3	7.4
Valyuta kursi barqarorligi indeksi (0–10)	6.1	7.2	9.4	6.8	8.5
Raqamli to'lov ulushi (%)	31	67	89	42	75
Turizm sektorining ish o'rinlari (mln.)	0.34	3.8	5.2	0.61	2.4

Manba: UNWTO Tourism Statistics Database 2024; Eurostat Tourism Report 2023; ASEAN Tourism Statistics 2024; O'zbekiston Turizm va madaniy meros vazirligi 2023 hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan [3, 5, 11, 12].

Jadval tahlili: 2-jadvaldan ko'rinadiki, O'zbekistonda xalqaro turist soni (6.7 mln.) nisbatan o'sib bormoqda, biroq chegara turizmining umumiy turizmga ulushi (38%) xalqaro miqyosda past ko'rsatkich hisoblanadi - Tailandda 52%, Polshada 57%, Avstriyada 61% ni tashkil etadi. O'rtacha turist xarajati kuniga atigi 87 dollar - Avstriya (312 \$) va Polsha (179 \$) bilan solishtirganda uch-to'rt barobar kam. Bu narsa mehmonxonalar sifati, raqamli to'lov tizimlari yetarli emasligi va xizmat diversifikatsiyasi past darajasi bilan bog'liq. Raqamli to'lov ulushi (31%) ayniqsa tashvishli ko'rsatkich bo'lib, ilg'or mamlakatlarda bu ko'rsatkich 75–89% ni tashkil etmoqda. Valyuta kursi barqarorligi indeksi (6.1/10) ham o'rtacha darajada bo'lib, investorlar uchun qo'shimcha risk omili hisoblanadi.

5. O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar

Xalqaro tajriba tahlili asosida O'zbekistonning chegara hududlarida turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi strategik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Birinchi yo'nalish - chegara mehmondo'stlik klasterlarini tashkil etish. Farg'ona vodiysi (Qirg'iziston yo'nalishi), Termiz (Afg'oniston yo'nalishi) va Denov (Tojikiston yo'nalishi) hududlarida maxsus turizm klasterlari tashkil etilishi lozim. Ushbu klasterlar ichida xalqaro standart mehmonxonalar, raqamli to'lov terminallari, ko'p tilli axborot markazlari va transport xizmati yaxlit tizim sifatida ishlashi kerak. Avstriya va Tailand tajribasi ko'rsatadiki, bunday klasterlar o'rtacha turist xarajatini 2-3 barobarga oshiradi [3, 9].

Ikkinchi yo'nalish - vizasiz yoki soddalashtirilgan chegara kiritish tartibini kengaytirish. Qozog'iston tajribasidagi 72 soatlik vizasiz kirish amaliyotini O'zbekistonning asosiy chegara o'tish punktlarida ham joriy etish tavsiya etiladi. Bu chegara turizmini faollashtirib, valyuta tushumlarini bevosita ko'paytiradi. Hozirgi kunda O'zbekistonga 90 dan ortiq mamlakat fuqarolari vizasiz kirsa ham, chegara

punktlarida qulaylik yaratilmaganligi bu imkoniyatdan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda [2].

Uchinchi yo'nalish - raqamli mehmondo'stlik platformalarini rivojlantirish. Tailand tajribasida ko'rindiki, raqamli to'lov ulushini oshirish valyuta tushumlarini rasmiy kanallar orqali to'liq ro'yxatdan o'tkazishni ta'minlaydi. O'zbekistonda chegara hududlari uchun maxsus raqamli platforma yaratilishi va barcha mehmonxona, restoran, transport xizmatlarida raqamli to'lovni qabul qilish majburiyati joriy etilishi lozim. Xitoyning WeChat Pay va Alipay kabi tizimlari xitoylik turistlar uchun, Yevropa kartlari uchun esa Visa/Mastercard contactless infratuzilmasi kengaytirilishi zarur [10].

To'rtinchi yo'nalish - mehmondo'stlik kadrlarini tayyorlash. Polsha tajribasi ko'rsatadiki, ko'p tilli xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar chegara turizmida hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'zbekistonning chegara hududlarida joylashgan kollejlar va universitetlarda turizm va mehmondo'stlik bo'yicha ixtisoslashtirilgan ta'lim yo'nalishlari ochilishi, ingliz, xitoy, arab va fors tillarida muloqot ko'nikmalarini shakllantirish dasturlari kengaytirilishi lozim [1].

Beshinchi yo'nalish - xalqaro moliyaviy integratsiyani kuchaytirish. Turizm sektori uchun maxsus valyuta hisobvaraqlarini ochish, turizm investitsiyalari uchun imtiyozli kreditlash dasturlarini joriy etish va Osiyo taraqqiyot banki (ADB) kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni rivojlantirish valyuta tushumlarining barqarorligini oshiradi. Shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlari bilan mintaqaviy turizm integratsiyasi doirasida umumiy "Markaziy Osiyo turizm pasporti" loyihasini amalga oshirish chegara turizmini sezilarli rivojlantiradi [7].

XULOSA

Chegara turizmi va mehmondo'stlik xizmatlaridan keladigan valyuta tushumlari milliy iqtisodiyotning to'lov balansini mustahkamlash va valyuta zaxiralarini to'ldirish uchun strategik manba hisoblanadi. Yevrosiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlarining taqqosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, chegara turizmi muvaffaqiyatining asosiy omillari - infratuzilma sifati, raqamli to'lov tizimlari, kadrlar malakasi va xalqaro integratsiya darajasidir.

O'zbekiston xalqaro turist soni o'sishi va geografik joylashuvining qulayligi jihatidan yuqori potentsialga ega, biroq chegara turizmidan keladigan valyuta tushumi hali o'z imkoniyatidan sezilarli past darajadadir. O'rtacha turist kunlik xarajatining past bo'lishi (87 \$/kun), raqamli to'lov ulushining past ko'rsatkichi (31%) va chegara hududlaridagi mehmonxona to'lishi koeffitsientining pastligi (52%) asosiy muammolar hisoblanadi.

Yuqorida tavsiya etilgan beshta strategik yo'nalish - chegara mehmondo'stlik klasterlari, soddalashtirilgan kiritish tartibi, raqamli platformalar, kadrlar tayyorlash va xalqaro moliyaviy integratsiya - amalga oshirilsa, 2030 yilga kelib chegara turizmi valyuta tushumlarini ikki barobarga oshirish, ya'ni 2.5 mlrd. dollardan ortiq darajaga ko'tarish realistik maqsad hisoblanadi. Bu esa milliy valyuta barqarorligini mustahkamlashda va hududiy iqtisodiyotlarni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNWTO. World Tourism Barometer. Vol. 22, No. 1. United Nations World Tourism Organization, Madrid, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. O'zbekiston turizmining 2023-yilgi yillik hisoboti. Toshkent, 2024.
3. World Bank. International Tourism, Receipts and Expenditure Statistics. Washington DC, 2024.
4. Eurostat. Tourism Statistics: Nights Spent at Tourist Accommodation Establishments. European Commission, Luxembourg, 2023.
5. Qozog'iston Respublikasi Milliy bank. Vneshniy sektor statistikasi. Almaty, 2024.
6. Ritchie J.R.B., Crouch G.I. The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. CABI Publishing, 2003.
7. Obstfeld M., Taylor A.M. Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press, 2004.
8. Bank of Thailand. Economic and Monetary Conditions Annual Report. Bangkok, 2024.
9. Tourism Authority of Thailand (TAT). Border Tourism Development Strategy 2023–2027. Bangkok, 2023.
10. Yunnan Provincial Tourism Bureau. Annual Tourism Statistics Report 2023. Kunming, China, 2024.
11. ASEAN. ASEAN Tourism Statistical Report 2023–2024. Jakarta: ASEAN Secretariat, 2024.
12. Asian Development Bank (ADB). Central Asia Regional Economic Cooperation Tourism Development Plan. Manila, 2024.
13. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. 12th ed. Pearson, 2023.
14. IMF. Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). Washington DC, 2022.
15. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.

UDK: 330.341.1:334.758

KORXONALARDA INNOVATSION FAOLIYAT VA KLASSTER TIZIMI INTEGRATSIYASI

Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li, Xayrullayev Foziljon Xayrullo o'g'li

Namangan davlat universiteti
Menejment kafedrası o'qituvchisi
+998930564888

Namangan davlat universiteti
iqtisodiyot fakulteti magistranti
+998770463636

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirish sharoitida klaster tizimining ahamiyati, uning nazariy asoslari va rivojlanish omillari tahlil qilingan. Shuningdek, korxona va tashkilotlarda innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish masalalari hamda innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish dinamikasi statistik ma'lumotlar asosida o'rganilgan. Tadqiqot natijasida klaster tizimini innovatsion yondashuv asosida rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport salohiyatini kuchaytirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan. Muallif tomonidan innovatsion klasterlarni shakllantirish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, klaster tizimi, innovatsion faoliyat, innovatsion samaradorlik, iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik, texnologik yangilanish, sanoat modernizatsiyasi, investitsiyalar, innovatsion mahsulotlar, ilmiy tadqiqotlar, eksport salohiyati

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning innovatsion yo'liga o'tish nafaqat O'zbekiston iqtisodiyotining klaster tizimida to'planib qolgan muammolarni, balki Hukumatimiz tomonidan jadallik bilan olib borilayotgan islohotlar oldida turgan asosiy vazifalarni hal etish zarurligi bilan ham bog'liq. Hozirgi sharoitda innovatsion faoliyat O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Ushbu omildan samarali foydalanish mamlakatimizda klaster tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashning yagona yo'lidir. Islohotlar jadallashib, jahon iqtisodiyotining globallashuvi kuchayib borayotgan sharoitda mamlakatimiz qisqa muddatda klaster tizimini rivojlantirishning innovatsion yo'lga jadal o'tishni amalga oshirishi, iqtisodiyotning ushbu strategik ahamiyatga ega tarmog'ini zamon talablariga javob beradigan darajaga yetkazishi lozim. Aks holda klaster tizimi rivojlanishdan ortda qoladi va raqobatbardosh bo'la olmaydi.

Engil sanoat, neft, gaz, ximiya, biotexnologiya, formatsiya, informatika, avtoqurilish, transport-logistika, rekratsion-turistik, oziq-ovqat, ta'lim, baliqchilik va boshqa sohalarda klaster tizimlarini yaratish ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarni moliyalashtirish hajmini ko'paytiradi, sifatni yaxshilaydi, ilmiy tadqiqot ishlarini texnik ta'minot darajasini yuksaltiradi, investitsiyaviy tashqi loyihalarda ishtirok etish, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash va malakasini oshirishning imkoniyatlarini yaratadi.

SHunday ekan, mamlakatimizdagi mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalangan holda zamon talablariga mos yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etgan holda yuqori sifatli mahsulot yaratish va unumdorligiga erishish, ya'ni innovatsion samaradorlikka erishish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Ilmiy tadqiqotimizning maqsadi – klaster tizimida innovatsion samaradorlikni oshirish va innovatsion klasterni shakllantiruvchi omillarni tadqiq qilish hamda uning nazariy jihatlarini tahlil qilish orqali ilmiy xulosa va tavsiyalar shakllantirishdan iboratdir.

“Klaster” atamasi frantsuzcha soʻz boʻlib oʻzbekcha tarjimasi “panja”, “bosh”, “bogʻlam”, “guruh”, “toʻplanish”, “turgʻun” maʼnolarini beradi. SHuningdek, “klaster” tanlanma tadqiqotlarning bir usuli sifatida ham ifodalanadi.

“Klaster” nazariyasining asosi Alfred Marshallning XIX asr oxirida yozilgan “Iqtisodiyot printsiplari” nomli asarida (1890 yil) ixtisoslashgan tarmoq-sohalarining alohida hududlarda uygʻunlashishi toʻgʻrisidagi fikr-mulohazalari hisoblanadi. Uning ilmiy xulosalari boʻyicha ixtisoslashgan faoliyat yurituvchi subʼektlarni hududiy uygʻunlashuvi:

- malakaviy mehnat resurslarining borligi;
- taʼminotchi va qoʻshimcha sohalarning oʻsishi;
- har-xil firmalarni ishlab chiqarish jarayonining turli boʻgʻinlariga ixtisoslashuvining mavjudligiga asoslanganligi.
- “Klaster” nazariyasining koʻp jihatlilik, unga nisbatan turli xil nazariy yondashuvlar shakllanishiga sabab boʻldi.
- 1980 yillardan keyin “Klaster nazariyasi”ning rivojlanishida 3 ta muhim (Amerika, Britaniya va Skandinaviya va boshqa) ilmiy maktablar yutuqlarini koʻrishimiz mumkin.
- Amerika olimlari: M.Porter “Raqobat ustunligi nazariyasi”, M.Enrayt, S.Rezenfeld, P.Maskell va M.Lorensenlar “mintaqaviy klasterlar kontsepsiyasi”, A.Marshall “Sanoat hududlari nazariyasi”, P.Bekatin “Italyan sanoat okruglari nazariyalari”, M.Storper “Ideal” hududiy klaster” nazariyalarini yaratgan. Qoʻshimcha qiymat va “klasterlar zanjiri uygʻunligi, mintaqalarni oʻqitish kontsepsiyalari” ham shu guruhdan oʻrin olgan. Aynan shu olimlar nazariyalarida klasterlar – ishlab chiqaruvchilar raqobat ustunligini oshirishda yuqori samarali boʻlib, ularning hududdagi taʼlim, fan, texnologik, iqtisodiy va boshqa xizmat koʻrsatuvchi subʼektlar faoliyati bilan uygʻunlashgan tizimi ekanligi taʼkidlanadi.

Mamlakatimizda ishlab chiqarishni modernizatsiyalashtirish boʻyicha olib borilayotgan islohotlar nafaqat korxonalarda ishlatiladigan texnika va texnologiya jarayonlarini yangilashni, balki boshqaruv va hisobni tashkil etishda innovatsion yondashuvni talab etadi. SHu nuqatai nazardan korxonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni baholashning amaliyotda qoʻllaniladigan ayrim jihatlarini tadqiq etish katta ahamiyatga ega. Quyidagi jadvalda soʻnggi yillarda imkoniyatlari bilan innovatsion mahsulotlar, ishlar, xizmatlar ishlab chiqargan korxona va tashkilotlar dinamikasi keltirilgan.

Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqargan korxona va tashkilotlar dinamikasi

Korxona va tashkilotlar	Yillar							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Jami korxona va tashkilotlar (nnovatsion mahsulotlar, ishlar, xizmatlar ishlab chiqargan) soni	289	447	338	842	1601	2134	2374	2171

Jumladan, birinchi marta innovatsion maxsulotlar, ishlar, xizmatlar, ishlab chiqarishni o'zlashtirgan korxonalar soni	229	385	251	683	825	1207	925	1236

Ko'rinib turibdiki, innovatsion mahsulotlar, ishlar, xizmatlar ishlab chiqargan korxona va tashkilotlar soni 2010 yildan 2017 yilga qadar 7,5 barobarga ko'payib, 289 tadan 2171 taga yetgan. Jumladan, birinchi marta innovatsion maxsulotlar, ishlar, xizmatlar, ishlab chiqarishni o'zlashtirgan korxonalar soni 1007 taga ko'paygan.

Innovatsion mahsulotlar, ishlar, xizmatlar hajmi 2017 yilda 18543,3 mlrd so'mni tashkil qildi. Ushbu ko'rsatkich 2016 yilga nisbatan 1,7 barobarga, 2010 yilga nisbatan esa 10 barobarga ko'paygan. Innovatsion xarajatlar 2010 yilda jami innovatsiyalarga nisbatan 14% bo'lgan bo'lsa, 2016 yilda ushbu ko'rsatkich 22%ni tashkil etgan .

Yaratilgan innovatsion mahsulotlar dinamikasi

Ishlar mazmuni	Yillar							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Jami innovatsion mahsulotlar, ishlar, xizmatlar hajmi (mlrd. so'm)	1849,0	1348,7	3635,9	4614,7	7043,0	8023,6	10688,2	18543,3
Innovatsion xarajatlar (mlrd. so'm)	264,4	372,6	311,9	4634,2	3757,4	5528,3	2571,4	4162,3

Innovatsion texnologiyalarni joriy qilishning foydalilik jihatini yuqorida ko'rganimizdek, 2017 yilda innovatsion maxsulotlar ishlar va xizmatlar hajmi 18543,3 mlr so'mni, ya'ni 2008 yilga nisbatan 14 barobor yuqori ko'rsatkichga erishildi. Hozirgi vaqtda faqatgina ishlab chiqarish faoliyatida emas, balki qishloq xo'jaligining barcha sohalarida, sanoat sohasida va ta'lim sohasida ham innovatsion yondashuv asosida faoliyat olib borish yo'lga qo'yilmoqda.

Bugungi kunda barcha rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga nazar soladigan bo'lsak, ularning eng katta yutug'i innovatsion texnologiyalarning rivojlanganligidir.

1981 yilda Maykl Blumberg tomonidan asos solingan Bloomberg kompaniyasi Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi jahon tashkilotlarining ko'rsatkichlari asosida 2018 yil uchun dunyoning eng kuchli innovatsion mamlakatlari ro'yxatini tuzdi. Hisobotda jahon miqyosidagi 143 davlatni aniqlash uchun 81 ta ko'rsatkich ishlatilgan.

Quyida innovatsion texnologiyalar ko'rsatkichi bo'yicha mamlakatlar egallab turgan kuchli 10 talikni ko'ramiz.

1. Janubiy Koreya, bu davlat oltinchi marotaba reytingda birinchi o'rinni

egallamoqda.

2. Germaniya, bu davlat o'tgan yilda 4 o'rinni egallagan edi.
3. Finlandiya
4. SHvetsariya
5. Isroil
6. Singapur
7. SHvetsiya
8. AQSH
9. Yaponiya
10. Frantsiya

Ruminiya ham ancha yaxshi o'sishga erishdi, u 6-pozitsiyaga ko'tarildi va hozirda 29-o'rinni egallab turibdi. Ukraina eng yomon pasayishga ega, u 7 pozitsiya yo'qotdi hamda 53-o'ringa tushib ketdi. Xitoy o'z pozitsiyasini 3 punktga yaxshiladi, biroq 16- pog'onani egalladi. Rossiya 2 pozitsiyani yo'qotdi, u hozirda 25-o'rinni egalladi.

Oxirgi o'rinlarni Saudiya Arabistoni, Qatar, CHili, Meksika va Vetnam egallagan, lekin Markaziy Osiyodan birorta davlat ushbu reytingda yo'q. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar orasida klaster tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunda Hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlar uchun asosiy vazifalarni hal etish, jumladan, klaster tizimida innovatsion faoliyatdan samarali foydalanish taqozo etiladi. Buning uchun mamlakatimiz qisqa muddatda klaster tizimini rivojlantirishning innovatsion yo'lini zamon talablariga javob beradigan darajaga yetkazishi lozim.

Ayniqsa, yaratilayotgan yarimtayyor mahsulotlarni aynan shu yerning o'zida klaster tizimi orqali tayyor mahsulot holiga keltirgan holda, uni jahon bozoriga olib chiqish rivojlanayotgan mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada yuksaltiradi.

Klaster tizimini innovatsion loyihalar va innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshirish butun jahon talablariga mos, sifatli va xaridorgir mahsulotlarni yaratishimiz uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Klaster tizimida innovatsion g'oya va texnologiyalarni qo'llashimizdan asosiy maqsad Respublikamizda mavjud bo'lgan resurslardan oqilona foydalanish, yarim tayyor mahsulotlar eksportini kamaytirgan holda, ularni qayta ishlash orqali tayyor mahsulot holida eksportga chiqarish.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion rivojlanish modeli O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, klaster tizimini shakllantirish va uni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda qo'shimcha qiymat yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, so'nggi yillarda innovatsion mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar sonining keskin ortishi mamlakatimizda innovatsion faoliyatga bo'lgan e'tibor kuchayganini ko'rsatadi. Shu bilan birga,

innovatsion xarajatlar va texnologik yangilanish darajasining oshib borishi iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
2. Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
3. Enright, M. (2003). *Regional Clusters: What We Know and What We Should Know*.
4. Maskell, P., & Lorenzen, M. (2004). *The Cluster as Market Organisation*.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining innovatsion rivojlanishga oid farmon va qarorlari.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
7. World Bank (Jahon banki) hisobotlari va statistik ma'lumotlari.
8. International Monetary Fund (Xalqaro valyuta jamg'armasi) ma'lumotlari.
9. Bloomberg Innovation Index hisobotlari.
10. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi materiallari.

UDK: 336.71

GLOBAL VALYUTA BEQARORLIGI SHAROITIDA BANK SEKTORINING BARQARORLIGINI KUCHAYTIRISH STRATEGIYALARI

**Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon
o'g'li**

Namangan davlat universiteti
i.f.n, dotsent

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada global valyuta bozorlari beqarorligi sharoitida bank sektorining moliyaviy barqarorligini ta'minlash masalalari tahlil qilingan. Xalqaro moliyaviy inqirozlar, inflyatsiya darajasining o'zgarishi, valyuta kurslari tebranishlari va geosiyosiy xavflarning bank tizimiga ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, bank sektorida risklarni boshqarish, kapital yetarliligini oshirish, likvidlikni ta'minlash hamda raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etishning strategik yo'nalishlari yoritilgan. Tadqiqot natijasida bank tizimi barqarorligini mustahkamlash uchun makroprudensial siyosat, zamonaviy fintech texnologiyalari va xalqaro moliyaviy hamkorlikni rivojlantirish muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: global valyuta bozori, bank sektori, moliyaviy barqarorlik, risk-menejment, fintech, likvidlik, kapital yetarliligi, makroprudensial siyosat.

Jahon iqtisodiyotida so'nggi yillarda kuzatilayotgan global moliyaviy inqirozlar, geosiyosiy ziddiyatlar va inflyatsion bosimlar xalqaro valyuta tizimida

sezilarli beqarorlikni yuzaga keltirmoqda[1]. Valyuta kurslarining keskin o'zgarishi bank sektorining likvidligi, kredit portfeli sifati va investitsion faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida valyuta risklari ortib borayotgani moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda.

Bugungi kunda bank tizimi nafaqat iqtisodiyotning moliyaviy tayanchi, balki investitsion jarayonlarning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Shu sababli global valyuta beqarorligi sharoitida bank sektorining barqarorligini saqlash va uni yangi iqtisodiy tahdidlarga moslashtirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Valyuta kurslari tebranishi banklarning xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Milliy valyutaning qadrsizlanishi tashqi qarz yukining oshishiga, kredit risklarining kuchayishiga va banklar rentabelligining pasayishiga olib keladi. Xalqaro tadqiqotlarga ko'ra, valyuta kursi volatiligini bank sektorining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi hamda banklarning *Z-score* ko'rsatkichini pasaytiradi[2].

Shuningdek, xalqaro moliya bozorlaridagi likvidlik tanqisligi bank tizimida kreditlash hajmlarining qisqarishiga sabab bo'ladi. *IMF(Xalqaro valyuta jamg'armasi)* hisobotlariga ko'ra, *global FX(valyuta ayirboshlash)* bozoridagi likvidlik xavflari banklar uchun qo'shimcha moliyaviy bosimlarni yuzaga keltirmoqda.

Global valyuta bozorlari beqarorligi sharoitida bank sektorining moliyaviy barqarorligini ta'minlash har qanday davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda jahonda yuz berayotgan iqtisodiy inqirozlar, geosiyosiy ziddiyatlar, inflyatsiyaning ortishi hamda xalqaro savdo munosabatlaridagi keskin o'zgarishlar bank tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi banklarning likvidligi, kredit portfeli sifati va investitsion faoliyatiga salbiy ta'sir qilmoqda. Shu sababli bank sektorining barqarorligini kuchaytirish uchun zamonaviy strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, bank tizimida risk-menejment mexanizmlarini takomillashtirish zarur hisoblanadi. Bank faoliyati doimiy ravishda turli moliyaviy xavflar bilan bog'liq bo'lib, ayniqsa valyuta risklari global iqtisodiy beqarorlik davrida yanada kuchayadi. Milliy valyuta kursining keskin qadrsizlanishi xorijiy valyutada olingan kreditlarning qaytarilishiga salbiy ta'sir qiladi hamda banklarning moliyaviy yo'qotishlarini oshiradi. Shu bois tijorat banklari zamonaviy risk-menejment tizimlarini joriy etishi, risklarni oldindan baholash va prognozlash usullaridan foydalanishi zarur. Stress-test mexanizmlari orqali turli iqtisodiy vaziyatlarda banklarning moliyaviy holati sinovdan o'tkaziladi va ehtimoliy xavflar oldindan aniqlanadi. Bundan tashqari, hedging instrumentlari, ya'ni fyuchers, opsion va svop kabi moliyaviy vositalardan foydalanish valyuta risklarini kamaytirishga xizmat qiladi. Diversifikatsiya mexanizmlarini qo'llash orqali bank aktivlari turli yo'nalishlarga taqsimlanadi va bu moliyaviy yo'qotishlar xavfini pasaytiradi.

Bank sektorining barqarorligini ta'minlashda kapital yetarliligini oshirish ham muhim omil hisoblanadi. Kapital bankning moliyaviy himoya vositasi bo'lib,

iqtisodiy inqirozlar davrida banklarning to'lovga qobiliyatini saqlab qolishga yordam beradi. Agar bank kapitali yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, moliyaviy yo'qotishlar bank faoliyatining izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli xalqaro amaliyotda *Basel III*[3] standartlari asosida bank kapitalining minimal miqdorini belgilash tizimi joriy qilingan. Mazkur standartlarga ko'ra, banklar yetarli kapital zaxirasiga ega bo'lishi, likvid aktivlarni shakllantirishi hamda qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyatini saqlab qolishi kerak. Likvidlik darajasining yuqori bo'lishi banklarning mijozlar oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishiga xizmat qiladi. Xususan, global moliyaviy inqiroz davrida likvidlik tanqisligi ko'plab banklarning faoliyatini izdan chiqargani sababli bugungi kunda banklar likvidlik zaxiralarini ko'paytirishga alohida e'tibor qaratmoqda[4].

Zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni bank tizimiga joriy etish ham bank sektorining raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishda muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida fintech texnologiyalari bank xizmatlarini tezkor, qulay va xavfsiz shaklda amalga oshirish imkonini bermiqda. Sun'iy intellekt, Big Data va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish bank operatsiyalarining samaradorligini oshiradi hamda inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi. Masalan, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy tizimlar mijozlarning moliyaviy holatini tezkor baholash va kredit risklarini aniqlash imkonini beradi. Big Data texnologiyasi esa katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlash orqali banklarga strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Bundan tashqari, mobil banking va internet banking xizmatlarining rivojlanishi bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Natijada bank tizimining samaradorligi ortadi va moliyaviy xizmatlarning ommabopligi ta'minlanadi.

Bank sektorining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda makroprudensial siyosatning roli ham juda katta. Markaziy banklar tomonidan amalga oshiriladigan monetar siyosat mamlakatdagi inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari va valyuta bozori holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar markaziy bank tomonidan puxta o'ylangan monetar siyosat yuritilsa, milliy valyuta kursining keskin tebranishlari oldi olinadi va iqtisodiy muvozanat saqlab qolinadi. Makroprudensial siyosat orqali bank tizimidagi tizimli risklar nazorat qilinadi hamda moliyaviy inqirozlarning oldini olish mexanizmlari ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, xalqaro valyuta zaxiralarini oshirish ham mamlakat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kuchli valyuta zaxiralari davlatning tashqi iqtisodiy bosimlarga bardosh berish imkoniyatini oshiradi va investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Inflyatsiyani nazorat qilish ham bank sektorining barqaror rivojlanishi uchun zarur omillardan biridir[5]. Yuqori inflyatsiya aholi va tadbirkorlarning bank tizimiga bo'lgan ishonchini pasaytiradi hamda kreditlash jarayonlariga salbiy ta'sir qiladi.

Shuningdek, global moliyaviy tahdidlarga qarshi kurashishda xalqaro moliyaviy hamkorlikni rivojlantirish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida hech bir davlat moliyaviy xavflardan to'liq mustaqil ravishda himoyalana olmaydi. Shu sababli davlatlar va bank tizimlari

xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirishga intilmoqda. *Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF)*, *Jahon banki* va *Bank for International Settlements (BIS)* kabi tashkilotlar bank tizimining barqarorligini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadi va mamlakatlarga moliyaviy ko'mak beradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun xalqaro moliyaviy institutlarning texnik va moliyaviy yordami bank sektorini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tajriba almashinuvi, zamonaviy bank standartlarini joriy etish va global moliyaviy monitoring tizimlarida ishtirok etish bank sektorining xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

Global valyuta beqarorligi sharoitida bank sektorining barqarorligini ta'minlash kompleks va uzoq muddatli strategiyalarni talab qiladi. Risk-menejment tizimini takomillashtirish, kapital va likvidlik darajasini oshirish, zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni joriy etish, makroprudensial siyosatni rivojlantirish hamda xalqaro moliyaviy hamkorlikni kuchaytirish bank tizimining moliyaviy xavflarga chidamliligini oshiradi. Shu orqali bank sektori iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi barqaror moliyaviy institut sifatida faoliyat yuritishi mumkin.

Global valyuta beqarorligi zamonaviy bank tizimi uchun asosiy xavf omillaridan biri hisoblanadi. Valyuta kurslari o'zgaruvchanligi banklarning likvidligi, kapital yetarliligi va kredit portfeli sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bank sektorida risklarni boshqarish tizimini rivojlantirish, kapital bazasini mustahkamlash, fintech texnologiyalarini joriy etish va makroprudensial siyosatni kuchaytirish zarur. Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy hamkorlikni kengaytirish bank tizimining global iqtisodiy tahdidlarga chidamliligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Monetary Fund. *Global Financial Stability Report*. Washington DC, 2025.
2. Oyadeyi O.O., Rahman M.M., Ugwu O. *Does Exchange Rate Volatility Matter for Banking-Sector Financial Stability? A Global Analysis*. Journal of Risk and Financial Management, 2026.
3. Bernanke B., Gertler M., Gilchrist S. *The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework*. Handbook of Macroeconomics, 1999.
4. Bruno V., Shin H.S. *Dollar Exchange Rate as a Credit Supply Factor*. IMF Economic Review, 2020.
5. Basel Committee on Banking Supervision. *Basel III: International Regulatory Framework for Banks*, 2023.
6. [International Monetary Fund Official Website](https://www.imf.org/)
7. [World Bank Official Website](https://www.worldbank.org/)
8. [Bank for International Settlements \(BIS\)](https://www.bis.org/)

UDK: 330.101.541

**MACROECONOMICS: RESOURCES, GOODS AND SERVICES, AND
THE CIRCULAR FLOW OF INCOME AND EXPENDITURES**

Haydaraliyev O'tkirbek

Namangan State University

Faculty of Economics

Student of Group IQT BU-25

Abstract. This article systematically analyzes the key concepts of macroeconomics, namely resources, goods and services, and the circular flow of income and expenditures. It explains the role of the factors of production-land, labor, capital, and entrepreneurship-in economic processes and highlights their significance in the production of goods and services. In addition, the article examines the economic relationships between households and firms, as well as the mechanism through which incomes are generated and transformed into expenditures through consumption and savings. The essence of the circular flow model, the effects of investment and the multiplier, and the changes in national income resulting from the participation of the government and the foreign sector are discussed on a scientific basis. The findings demonstrate that the efficient use of resources and the stability of income are essential conditions for macroeconomic development.

Keywords: Macroeconomics, resources, labor, capital, land, entrepreneurship, income, government, exports, imports.

Macroeconomics is the branch of economics that studies economic processes at the national level, where the continuous circulation of resources, goods and services, and income and expenditures occupies a central place. At the core of every economic system lies the challenge of satisfying unlimited human wants with limited resources. Resources are all factors used in the production process and are traditionally classified into land, labor, capital, and entrepreneurship. Land resources include natural wealth; labor resources represent the physical and intellectual efforts of people; capital refers to production equipment and financial assets; and entrepreneurship is the ability to organize production while assuming risk.

These resources are transferred to firms through the market mechanism, and firms use them to produce goods and services. Goods are tangible products, whereas services are intangible and include sectors such as education, healthcare, transportation, and communication. In the economy, the resource market and the goods and services market are closely interconnected, giving rise to the circular flow of income and expenditures.

The circular flow model is one of the most important concepts in macroeconomics and illustrates, in simplified form, the economic interactions between households and firms. Households supply labor, capital, and land to firms in the resource market and receive income in the form of wages, interest, rent, and profit. These incomes are then spent in the goods and services market to purchase products from firms, thereby returning to firms as expenditures.

For example, if an economy has one million workers and the average monthly wage is 3 million Uzbek soums, total labor income will amount to 3 trillion soums. If capital owners receive 500 billion soums in annual interest income, landowners earn 200 billion soums in rent, and entrepreneurs gain 300 billion soums in net profit, total household income will equal 4 trillion soums.

A fundamental principle of macroeconomics is that total income equals total expenditure. Thus, this 4 trillion soums of income is ultimately spent on goods and services. If households allocate 80 percent of their income to consumption and 20 percent to savings, consumption expenditures will amount to 3.2 trillion soums, while savings will equal 0.8 trillion soums.

For firms, household consumption expenditures constitute a major source of revenue, which is used to continue production, pay wages, and undertake new investments. Savings are transformed into investment through financial markets and become an important source of economic growt. If 75 percent of total savings are channeled into investment through the banking system, this will generate 600 billion soums in new investment. These investments are used to purchase new equipment, expand production capacity, and create jobs.

As a result, production increases in the following periods, and incomes continue to rise. This process is known as the multiplier effect. For example, if the investment multiplier is equal to 2, an investment of 600 billion soums will increase national income by 1.2 trillion soums.

Thus, the economic process begins with resources, proceeds through the production of goods and services, generates income, and returns to increased demand for resources through expenditures. In this way, a continuous circular flow of income and expenditures is formed.

In the real economy, this model also includes the government and the foreign sector. The government collects taxes from households and firms and returns these funds to the economy through public expenditures. If the government collects 1 trillion soums in taxes and spends 1.1 trillion soums, a budget deficit of 100 billion soums arises, which may stimulate additional economic activity.

The foreign sector is represented by exports and imports. If exports amount to 2 trillion soums and imports equal 1.5 trillion soums, net exports will total 500 billion soums, thereby increasing national income.

At the same time, the efficient allocation of resources is one of the main determinants of economic growth. If resources are misallocated or used inefficiently, the economy cannot fully realize its productive potential. For instance, if 10 percent of the labor force is unemployed and each worker contributes an average of 50 million soums of output annually, the economy loses 5 trillion soums worth of production each year.

Therefore, macroeconomics focuses on achieving full employment, expanding output, and ensuring income stability.

In conclusion, resources, goods and services, and the circular flow of income and expenditures together form an integrated macroeconomic mechanism. Every component is closely connected with the others, and any change in one part affects the entire economy. Economic activity begins with resources, generates production and income, and returns to production through expenditures, thereby ensuring the continuous functioning of the economic system.

Footnotes

1. Shodmonov Sh., G'afurov U. Iqtisodiy nazariya. Tashkent: Iqtisodiyot Publishing House, 2017, p. 245.

2. Rasulov B., Jo'rayev M. Iqtisodiyot nazariyasi. Tashkent: Fan va Texnologiya Publishing House, 2018, p. 198.

3. Ergashev E.I. et al. Makroiqtisodiyot. Tashkent: Iqtisod-Moliya Publishing House, 2018, p. 312.

UDK: 332.1

XALQARO VALYUTA TEBRANISHLARI SHAROITIDA MINTAQALARNING BARQAROR RIVOJLANISH STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH

Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li

Namangan davlat universiteti PhD, dotsent

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro valyuta tebranishlari sharoitida mintaqalarning barqaror iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish masalalari tahlil qilingan. Valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi mintaqalar eksport salohiyatiga, investitsiya muhitiga va hududlar o'rtasidagi resurs taqsimotiga ko'rsatadigan ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, mintaqaviy iqtisodiyotlarni valyuta beqarorligidan himoya qilishga qaratilgan siyosiy choralar, raqamli iqtisodiyot imkoniyatlari va hududiy rivojlanishni rag'batlantirishning zamonaviy mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijasida mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun eksport diversifikatsiyasi, mahalliy valyuta operatsiyalari, innovatsion klasterlar va xalqaro moliyaviy integratsiyani kuchaytirish muhim strategik yo'nalishlar ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro valyuta tebranishlari, mintaqaviy rivojlanish, barqaror iqtisodiyot, eksport diversifikatsiyasi, investitsiya muhiti, hududiy nomutanosiblik, raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy klaster.

Hozirgi globallashuv davrida xalqaro valyuta bozorlarida kuzatilayotgan tebranishlar nafaqat milliy iqtisodiyotga, balki alohida mintaqalar va hududlarning rivojlanish sur'atlariga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, eksport daromadlari asosan xom ashyoga bog'liq bo'lgan yoki tashqi investitsiyalarga yuqori darajada qaram bo'lgan mintaqalar valyuta kurslarining keskin o'zgarishidan ko'proq zarar ko'radi[1]. Valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi mintaqalar iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'siq bo'ladi va hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni yanada kuchaytirib yuboradi.

Mintaqaviy iqtisodiyot valyuta tebranishlariga bir necha yo'l bilan ta'sir ko'rsatadi: tovar va xizmatlar eksporti qimmatlanadi yoki arzonlashadi, xorijiy investorlarning qiziqishi o'zgaradi, import qilinadigan xom ashyo va texnologiyalar narxi ko'tariladi. Ushbu omillar birgalikda mintaqaning raqobatbardoshligini, aholi daromadlari darajasini va uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari belgilaydi. Shu sababli mintaqaviy iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda valyuta omilini hisobga olish strategik zarurat hisoblanadi.

1-jadval

Tanlangan mamlakatlar valyuta kursi volatiligi va mintaqaviy yaim o'sishi (2019–2024)[2]

Mamlakat / Mintaqa	Valyuta kursi o'zgarishi, % (2019–2024)	Mintaqaviy YaIM o'sishi, % (2024)	Eksport hajmi o'zgarishi, %	Xorijiy investitsiya oqimi, mlrd \$
O'zbekiston (Respublika o'rtacha)	−42.3	+6.2	+18.4	3.7
Toshkent mintaqasi	−42.3	+7.1	+22.6	2.1
Namangan viloyati	−42.3	+5.4	+14.2	0.4
Qashqadaryo viloyati	−42.3	+5.9	+11.7	0.6
Turkiya (janubiy-sharqiy mintaqa)	−78.6	−1.3	+8.9	5.2
Hindiston (janubiy mintaqalar)	−12.1	+7.8	+31.4	12.6
Xitoy (g'arbiy mintaqalar)	−3.2	+5.1	+9.3	8.4
Rossiya (Ural mintaqasi)	−55.4	−2.1	−6.7	0.9
Qozog'iston (shimoliy mintaqa)	−28.7	+3.8	+5.2	2.3

Jadval shuni ko'rsatadiki, valyuta kursining keskin qadrsizlanishi har doim ham iqtisodiy o'sishni to'xtatmaydi: masalan, O'zbekistonda kurs −42.3% ga pasaygan bo'lsa-da, YaIM o'sishi ijobiy (+6.2%) va eksport hajmi ham oshgan. Bu eksportga yo'naltirilgan siyosat va ichki talabning barqarorligi bilan izohlanadi. Boshqa tomondan, Turkiya va Rossiya misolida ko'rish mumkinki, yuqori valyuta volatiligi iqtisodiy pasayish bilan birga kelgan, ya'ni makroiqtisodiy beqarorlik investitsiya va ishlab chiqarishga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, Hindiston va Xitoy kabi davlatlarda nisbatan barqaror valyuta fonida yuqori iqtisodiy o'sish va investitsiya oqimi kuzatilgan.

Xalqaro valyuta bozorlaridagi o'zgarishlar mintaqalar iqtisodiyotiga turli kanalar orqali ta'sir o'tkazadi. Birinchidan, valyuta kursi o'zgarishi mintaqalarning eksport raqobatbardoshligini bevosita belgilaydi. Milliy valyutaning qadrsizlanishi eksportchi mintaqalar uchun qisqa muddatda foydali bo'lishi mumkin, biroq import qilinadigan mashina-mexanizmlar, texnologiyalar va xom ashyo narxlarining oshishi bu foydan ustun chiqishi mumkin[3]. Ikkinchidan, valyuta beqarorligi mintaqaga yo'naltirilayotgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmini qisqartiradi, chunki investor risk darajasini baholashda valyuta barqarorligini muhim mezon sifatida qabul qiladi.

Hududiy nomutanosiblik va valyuta beqarorligi o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik mavjud. Moliyaviy rivojlangan va diversifikatsiyalangan iqtisodiyotga ega bo'lgan shaharlashgan hududlar valyuta tebranishlariga nisbatan chidamliroq bo'ladi. Aksincha, agrar yoki yakka tarmog'ga ixtisoslashgan mintaqalar valyuta kurslarining o'zgarishiga nisbatan juda sezgir bo'lib qoladi. Bu esa mintaqalar o'rtasidagi daromad va rivojlanish tafovutini yanada kuchaytiradi, hududiy tengsizlik muammosini murakkablashtiradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, valyuta krizislari davrida ko'pincha eng zaif mintaqalar eng katta zarar ko'radi. Masalan, 2008-2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz va 2020-yildagi pandemiya davrida kuzatilgan valyuta tebranishlari rivojlanayotgan davlatlarning chekka va orqada qolgan mintaqalarida ishsizlik, inflyatsiya va qashshoqlanishni keskin oshirganini IMF va Jahon banki hisobotlari[4] tasdiqlamoqda.

Valyuta tebranishlariga chidamli mintaqaviy iqtisodiyotni shakllantirish uchun eksport tarkibini diversifikatsiya qilish eng muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bitta yoki bir necha xom ashyo turiga bog'liq bo'lgan mintaqalar global valyuta o'zgarishlariga nihoyatda sezgir bo'ladi. Shu sababli mintaqalarda qayta ishlash sanoatini, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni va xizmatlar sektorini rivojlantirish orqali valyuta risklari tarqatib yuboriladi.

Mintaqaviy klasterlarni shakllantirish ham samarali strategik yo'nalish hisoblanadi. Bitta yoki bir necha o'zaro bog'liq tarmoqlar asosida qurilgan sanoat klasterlari mintaqaga iqtisodiy sinergiya yaratadi, mahalliy ishlab chiqarish zanjirini mustahkamlaydi va import qilinadigan xomashyo ulushini kamaytiradi. Bu esa valyuta tebranishlarining ta'sirini kamaytiradi[5]. Masalan, IT texnologiyalar klasteri asosan milliy bozor va mahalliy resurslarga tayanishi mumkin bo'lib, bu valyuta tebranishlariga nisbatan yuqori chidamlilikni ta'minlaydi.

2-jadval

Mintaqaviy eksport tarkibi va diversifikatsiya indeksi (2023)[6]

Mintaqa / Hudud	Asosiy eksport mahsuloti	Eksport diversifikatsiya indeksi (0–1)	Raqamli eksport ulushi, %	Barqarorlik darajasi
Toshkent sh. (O'zbekiston)	Xizmatlar, IT	0.71	18.3	Yuqori
Andijon viloyati	Mashinasozlik, to'qimachilik	0.54	7.1	O'rtadan yuqori
Namangan viloyati	To'qimachilik, oziq-ovqat	0.48	4.2	O'rta
Surxondaryo viloyati	Xomashyo, qishloq xo'jaligi	0.22	1.1	Past
Qoraqalpog'iston	Qishloq xo'jaligi	0.18	0.6	Past
Janubiy Hindiston	IT, farmatsevtika	0.82	41.7	Juda yuqori

(o'rtacha)				
G'arbiy Xitoy (o'rtacha)	Sanoat, qurilish	0.63	14.2	O'rtadan yuqori

Jadvaldan ko'rinadiki, eksport tarkibi qanchalik diversifikatsiyalashgan bo'lsa, hududning iqtisodiy barqarorligi shunchalik yuqori bo'ladi: masalan, Toshkent shahrida indeks 0.71 va raqamli eksport ulushi 18.3% bo'lib, umumiy barqarorlik yuqori darajada. Aksincha, diversifikatsiya past bo'lgan Surxondaryo va Qoraqalpog'istonda eksport asosan xomashyo va qishloq xo'jaligiga bog'langanligi sababli barqarorlik darajasi past. Xalqaro tajribaga qaraganda, Janubiy Hindistonda yuqori diversifikatsiya (0.82) va katta raqamli eksport ulushi iqtisodiy barqarorlikni sezilarli oshirgan, G'arbiy Xitoyda esa sanoat asosidagi diversifikatsiya o'rtacha yuqori natijalarni ta'minlagan.

Mintaqaviy eksport strategiyasini ishlab chiqishda bozorlarni geografik jihatdan ham diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Bitta xorijiy bozorga yoki bir valyuta zonasiga ortiqcha qaram bo'lish, o'sha valyutada yuz bergan beqarorliklarning ta'sirini to'liq qabul qilishni anglatadi. Shu sababli mintaqalar o'z eksportini bir necha turli valyuta zonalaridagi bozorlar - EAIO, EU, ASEAN va boshqalar - o'rtasida taqsimlash orqali valyuta riskini minimallashtirishlari mumkin.

Mintaqaviy iqtisodiyotlarda investitsiya muhitini yaxshilash valyuta tebranishlari sharoitida barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir. Xorijiy investorlar investitsiya qarorlarini qabul qilishda valyuta riskini eng muhim omillardan biri sifatida baholaydi. Shu sababli mintaqaviy hukumatlar va markaziy davlat organlari investorlar uchun valyuta riskini kamaytiradigan kafolatlar va mexanizmlar yaratishi kerak. Bu jumlagi valyuta hedjirlash vositalarini rivojlantirish, investitsiya kafolatlarini berish va soliq imtiyozlari tizimini takomillashtirish[7] kiradi.

Mahalliy valyutada savdo-sotiq va hisob-kitoblarni olib borish ham muhim strategik chora hisoblanadi. Hududlar o'rtasidagi savdo va investitsiya jarayonlarida milliy valyutadan keng foydalanish valyuta tebranishlarining ta'sirini sezilarli darajada kamaytiradi. Xitoy, Rossiya va bir qator boshqa mamlakatlarning tajribasi ko'rsatadiki, ikki tomonlama savdoda milliy valyutalardan foydalanish kelishuvi dollar yoki evro kursi o'zgarishlaridan keladigan riskni sezilarli darajada kamaytiradi.

Mintaqaviy rivojlanish fondlarini shakllantirish ham valyuta riskini boshqarishning samarali mexanizmi sifatida qaralishi mumkin. Qo'shimcha daromad davrlarda jamg'arilgan valyuta zaxiralari kelajakda kurs tebranishlari davrida mintaqaviy infratuzilma loyihalarini va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda asqotadi. Bu esa mintaqaviy iqtisodiyotning valyuta beqarorligiga nisbatan tampon vazifasini bajaradi.

Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni mintaqaviy rivojlanishga jalb qilish valyuta tebranishlariga nisbatan chidamlilikni oshirishning zamonaviy yo'nalishi hisoblanadi. Raqamli xizmatlar ko'rsatish sohasidagi mintaqalar valyuta kurslarining o'zgarishiga nisbatan ancha moslashuvchan bo'ladi, chunki ushbu

sohadagi operatsiyalar kichik kapital talablariga ega va global bozorlarga integratsiyalashish oson amalga oshiriladi[8].

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari asosida mintaqaviy iqtisodiy prognozlash tizimlarini rivojlantirish valyuta tebranishlarini oldindan prognozlash imkonini beradi. Bu esa mintaqaviy hukumatlarga zarur moslashuv choralarini vaqtida ko'rish, mahalliy korxonalarga esa hedjirlash strategiyalarini oldindan ishlab chiqish imkonini yaratadi. Blokcheyn texnologiyasi esa mintaqalararo va davlatlararo savdo operatsiyalarida valyuta risklarini kamaytiruvchi yangi moliyaviy instrumentlarni vujudga keltirmoqda. E-tijorat va raqamli eksport platformalari mintaqalarning global bozorlarga integratsiyasini osonlashtiradi hamda an'anaviy valyuta ayirboshlash xarajatlarini kamaytiradi. Kichik va o'rta korxonalar uchun bu ayniqsa muhim bo'lib, bunday korxonalar odatda valyuta riskini boshqarish instrumentlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmagan. Raqamli to'lov platformalari esa mintaqalar uchun tezkor, arzon va valyuta konversiyasi xarajatlarini minimallashtiruvchi xalqaro to'lovlarni ta'minlaydi.

Mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashda davlat makroiqtisodiy siyosatining roli beqiyos. Markaziy hukumat tomonidan amalga oshiriladigan monetar va fiskal siyosat mintaqalarning valyuta risklariga chidamliligini bevosita belgilaydi. Barqaror inflyatsiya darajasini saqlash, valyuta zaxiralarini ko'paytirish va valyuta kursini tartibga solish mexanizmlari mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun qulay muhit yaratadi[9].

Hududiy rivojlanishni moliyalashtirishda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ham muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki (ADB) va Islom taraqqiyot banki (IsDB) kabi tashkilotlar mintaqaviy infratuzilma loyihalarini qulay shartlarda moliyalashtiradi. Bu esa mintaqalarning xususiy xorijiy investitsiyalarga bog'liqligini kamaytiradi va valyuta tebranishlariga nisbatan chidamliligini oshiradi. Qo'shni mamlakatlar bilan mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish ham valyuta tebranishlariga barqarorlikni oshiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. MDH, ShXTO va boshqa mintaqaviy tashkilotlar doirasidagi iqtisodiy hamkorlik mintaqalar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarni valyuta risklarisiz yo'lga qo'yishga yordam beradi. Ikki tomonlama valyuta almashinuvi shartnomalari (swap lines) ham mintaqaviy valyuta barqarorligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xalqaro valyuta tebranishlari sharoitida mintaqaviy barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish murakkab va ko'p qirrali vazifa hisoblanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiyotlar valyuta beqarorligiga barqarorlikni oshirish uchun eksport va ishlab chiqarish tarkibini diversifikatsiya qilishi, investitsiya muhitini yaxshilashi va mahalliy valyuta operatsiyalarini kengaytirishi zarur.

Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Sun'iy intellekt, blokcheyn va e-tijorat platformalari mintaqalarning global bozorlarga integratsiyasini osonlashtiradi,

valyuta konversiyasi xarajatlarini kamaytiradi va valyuta riskini boshqarishda yangi vositalar yaratadi.

Davlat makroiqtisodiy siyosati, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik va mintaqalararo integratsiya mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashda bir-birini to'ldiruvchi strategik yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ladi. Bu omillarning hamkorligi va izchil amalga oshirilishi mintaqaviy iqtisodiyotlarni global valyuta tebranishlariga nisbatan chidamli va barqaror holda saqlab qolishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Bank. Global Economic Prospects: Navigating Currency Volatility in Emerging Markets. Washington DC, 2024.
2. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. 12th ed. Pearson, 2023.
3. International Monetary Fund. Regional Economic Outlook: Resilience Under Pressure. Washington DC, 2024.
4. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998.
5. Obstfeld M., Taylor A.M. Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press, 2004.
6. UNCTAD. Digital Economy Report: Cross-border Data Flows and Development. United Nations, 2024.
7. Aghion P., Bacchetta P., Ranciere R., Rogoff K. Exchange Rate Volatility and Productivity Growth. Journal of Monetary Economics, 2009.
8. Asian Development Bank. Regional Cooperation and Integration Report. Manila, 2024.

UDK 373.3.016:51

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Ergashev Maksudbek Ibragimjon o'g'li

University of Business and Science magistranti

Gmail:ergashevmaxsudbek@gmail.com

[Tel:+998993991359](tel:+998993991359)

Annotatsiya: Davlat ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinf o'quvchilariga bugungi kunda, matematika fanining o'qitish metodikasi o'zgarib turibdi va o'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish, o'zlarining ma'lumotlarini oshirish va o'zlashtirish uchun multimedia vositalaridan foydalanishadi. Interaktiv ta'lim usullari mutaxassislariga ko'ra, o'quvchilarning matematikadan frustratsiyaga uchrashishiga va haqiqatdan kelib chiqqan ko'nikma va topshiriqlari o'rgatish huquqini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, matematika, savodxonlik, kompyuter, kommunikatsiya, axborot-kommunikatsiya, axborot texnologiyasi, standart, mezon.

Davlat ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinf o'quvchilariga bugungi kunda, matematika fanining o'qitish metodikasi o'zgarib turibdi va o'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish, o'zlarining ma'lumotlarini oshirish va o'zlashtirish uchun multimedia vositalaridan foydalanishadi. Interaktiv ta'lim usullari mutaxassislariga ko'ra, o'quvchilarning matematikadan frustratsiyaga uchrashishiga va haqiqatdan kelib chiqqan ko'nikma va topshiriqlari o'rgatish huquqini oshirishga yordam beradi. Bular videolar, PowerPoint prezentatsiyalari, interaktiv darsliklar, interaktiv ta'lim o'yinlari va boshqa turlari bo'lib, matematika savodxonligini oshirish uchun xavfsiz va samarali. Zero, maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni oshirish maktablardagi ta'lim sifatini ta'minlash va yaxshilash nafaqat maktabning ijtimoiy va iqtisodiy farovonligini kaliti, balki uning respublika miqyosidagi mavqeiga ta'sir qiluvchi omil ham bo'lmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini oshirishda multimedia vositalaridan foydalanish bo'yicha ko'plab adabiyotlar mavjud. Bu adabiyotlar orqali, matematika fanini o'quvchilarning tushunishini oshirishga yordam bersa-da, ular matematika fanidan junatishga muhim hissa qoshadi. Quyidagi adabiyotlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yaxshi ko'rsatkichlar bo'lishi mumkin:

1. "Teaching Mathematics with Virtual Manipulatives" (2008, by James E. Schwartz, Mathematics Teaching in the Middle School).

Bu kitobda virtual manipulyativlardan foydalanish orqali matematika fanning o'qitilishiga qanday qulaylik keltirish mumkinligi ko'rsatiladi. Kitobda ko'plab multimedia vositalari taqdim etiladi va ularni o'qitishda qanday foydalanishni tushuntiriladi. Kitob, matematikni ko'rsatish va tushunish jarayonida yordam beradi.

2. "Multimedia Projects in Education: Designing, Producing, and Assessing" (2006, by Karen S. Ivers and Ann E. Barron).

Bu kitob qisqa muddatli avval o'quvchi tashkil etilgan multidisciplinary dasturlarni tuzishni o'rgatishga yordam beradi. Kitobda multimedia vositalaridan foydalanishning ta'limiga yordamchi usullar va online tizimlar ko'rsatilgan.

3. "Multimedia Learning" (2011, by Richard E. Mayer).

Bu kitobda multimedia vositalaridan foydalanishning ta'limiga qanday tajribaviy ishlar ko'rsatilgan. Kitobda, mutaxassislar tarafdorligida multimedia vositalarining ta'limga nasihat va ko'rsatmalari taqdim etiladi. Kitob, matematika fanining ikki tomonlama tushuntirilishida multimedia vositalaridan foydalanishni o'rganish uchun yaxshi ko'rsatkich bo'lib hisoblanadi.

4. "Teaching with Digital Video" (2002, by Glen Bull).

Bu kitobda, multimedia vositalaridan biri sifatida video va filmkorlarni o'rganishga yordam beriladi. Kitob, multimedia vositalaridan foydalanishning ta'limiga ta'siriga yo'l qo'yishga yordam beradi.

Maqolada maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni oshirish muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Maktablarda maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida

matematik savodxonlikni oshirish bo'yicha reytingini aniqlash mezonlari tahlil qilinadi va rivojlangan davlatlar me'zonlari bilan solishtirildi. Matematik savodxonlikni oshirishda multimedia vositalaridan foydalanish bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

Bugungi kunda, matematika fanining o'qitish metodikasi o'zgarib turibdi va o'qituvchilar o'quvchilarni qiziqtirish, o'zlarining ma'lumotlarini oshirish va o'zlashtirish uchun multimedia vositalaridan foydalanishadi. Bular videolar, PowerPoint prezentatsiyalari, interaktiv darsliklar, interaktiv ta'lim o'yinlari va boshqa turlari bo'lib, matematika savodxonligini oshirish uchun xavfsiz va samarali.

1. Videolar: Matematika fanidagi masalalar va savollar o'qitish uchun videolar juda yuqori tashkilotlashgan. O'qituvchilar o'quvchilarning tushunchalarini bastirish, fikrlarini qondirish va matematikaga qiziqishlarini oshirish uchun joylashgan videolar ko'p.

2. PowerPoint Prezentatsiyalari: PowerPoint prezentatsiyalari matematikadan foydalanish uchun o'ta oson bo'lgan va o'qituvchilar uchun juda yaxshi bir vosita. Matematikaning ko'pgina qismi, jadvallar, hisob-kitoblarni namoyish etish va masalalar tahlil qilish uchun PowerPoint prezentatsiyalar ko'p qo'llaniladi.

3. Interaktiv darsliklar: Interaktiv darsliklar, o'quvchilarning matematikadagi tushunchalarini oshirishga yordam beradigan yangi bir usul. Bu darsliklar matematikaning ko'pgina xulosalari, misollar, savollarni ro'yxatga olish va yechimlarni o'zlashtirishni o'rganishga yo'l beradigan interaktiv vositalardir.

4. Interaktiv Ta'lim o'yinlari: O'yinlar o'quvchilarning o'rganish va yondirish usullaridan biridir. Matematikadan foydalanish uchun juda ko'p interaktiv ta'lim o'yinlari mavjud. Ushbu o'yinlar matematikaning qiyosiy tushunchalarini shakllantirish uchun yaxshi bir vosita bo'lib, o'quvchilarni o'rganishni ko'rsatadigan jarayonlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Shularning barcha edi-tarixi boshlanuvchisidan boshlab boshqacha yaxshi natijalarga erishish imkoniyatini olib kelgan.

Matematika fanidagi savodxonligini oshirishda multimedia vositalaridan foydalanish samarali usullar targ'ib etiladi:

1. Interaktiv darsliklar: Interaktiv darsliklar o'quvchilarni qiziqtirish va matematikaning ko'p sohalarini tushunishga yo'l qo'ymoqda. Ushbu darsliklar matematika qiyosiy tushunchalarini shakllantirish va savollarga yechim topishni o'rganishga yo'l beradi.

2. PowerPoint prezentatsiyalari: PowerPoint prezentatsiyalari o'quvchilarning matematikadagi savodxonligini oshirish uchun juda samarali vositalardan biri. Bu prezentatsiyalarda matematikadan foydalanish uchun ko'p qo'llaniladigan misollar, jadvallar va savollar ko'rsatiladi.

3. Videolar: Videolar matematikadan foydalanish uchun yuqori ta'lim sifatida xizmat qilishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarni video darslarni eshitishdan yoki masalalar yechishga qarshi video yordamida yordam berishdan foydalanishlari mumkin.

4. Interaktiv ta'lim o'yinlari: O'yinlar matematikaning qiyosiy tushunchalarini shakllantirish va masalalarni yechish jarayonlarini o'rganishga yordam beradi.

Interaktiv ta'lim o'yinlari juda sahifalashgan va o'quvchilarga matematikadan foydalanishni o'rganishni ko'rsatishadi.

5. Veb-saytlar: Shu katta dunyoda matematikani o'rganish uchun ko'pgina veb-saytlar mavjud. Ushbu saytlarda o'quvchilar o'zlarining matematika savodxonligini oshirishi uchun ko'p qo'llaniladigan misollar, turli jadvallar va savollarni topishlari mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini oshirishda multimedia vositalaridan foydalanishning interaktiv usullari quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

1. Interaktiv ta'lim darsliklari: Interaktiv darsliklar o'quvchilar uchun matematikadan foydalanishni o'rganishga oson va qiziqarli ko'rinishda ta'lim olib borishga imkon beradi. Bu darsliklarda o'quvchilar tez-tez savollarga javob berishi va tarixni ham faol yozishga imkoniyat berishadi.

2. Virtual misollar: Virtual misollar yordamida o'quvchilarning matematikadan foydalanish jarayonlari ko'rsatilishi va ular ularning o'zlarini o'rganishini oshiradi. Bu virtual misollar, o'quvchilar tasviriy ko'rinishda matematikadan foydalanishni o'rganishga yordam beradi.

3. Interaktiv ta'lim o'yinlari: Interaktiv ta'lim o'yinlarida o'quvchilar qiziqarli savollarni yechib berish, kvizlar qilish va matematikadan foydalanish jarayonli o'rganishning bir qator usullarini o'rganishadi. Bu usul o'quvchilarning matematika savodxonligini oshirishning o'ziga xos usulidir.

4. Barcha ko'nikmalar: Barcha ko'nikmalar, tahlil vositalari, masalalar va ish stoli hamtaroq va interaktiv tashqi modoallarda tegishli bo'lishi mumkin. Ular o'quvchilarning matematikadan foydalanish jarayonlari bn bog'liq masalalarni yechishga imkon berishadi va ularni ko'pincha tushunishga yordam beradi.

5. Multimedia ko'rish uchun yaxshi voqelar. Multimedia ko'rish uchun yaxshi voqelar, saytlar va video darslar ham o'quvchilarning matematikadan foydalanishini oshirishda samarali bo'ladi. Ular o'quvchilarning tushunishini ochib beradi va masalalarni yechishga yordam beradi.

1. Konkretizatsiya: Multimedia vositalaridan foydalanish orqali, matematik fanning konseptualarini va tushunchalarini real hayotga taalluqli yagona mavzuda jamlab olish va o'quvchilarga qabul qilinishi oson bo'lgan hollarda ko'rsatish mumkin.

2. Visualizatsiya: Matematikni vizualizatsiya qilish o'quvchilar uchun juda muhimdir. Multimedia vositalari ko'rsatkich kichik tushunchalarni katta tahrirlashga imkon beradi. Masalan, burchak, uzunlik, rasmlar tasvirlar, matplotlib, ma'lumotlar yig'ishlar (Google datosi va axborot yig'ish tizimlari).

3. Interaktivlik: Multimedia vositalari o'quvchilar uchun imkon beradi, ularning xatolarini aniqlashga, majburiy ishlar yaratishga, savollarni javoblashga, tushunchalarni sinashga, va shunga o'xshash ko'plab interaktiv modellarga ega. Bu metod shogirdlar uchun asosiy zarurdir, chunki ular o'ylash va fikrlash jarayonida o'quv jarayonlarini o'rganayotgan holda ishlashadi.

4. Qiyosiy qarshi tartiblanalari: multimedia vositalarida qiyosiy qarshi tartiblanalari ishlatish o'quvchilarga ijobiy xususiyatlariga egadir.

5. Qo'llanish g'naichliklari: Multimedia vositalari o'quvchilarga matematik fanning qo'llash g'naichliklarini, hisoblashni taqdim etishni va ribonchi majmuasi sifatida ishlatishni o'rganishadi.

6. Ta'lim tizimi: Multimedia vositalari ta'limiy tizimlarni chuqurlashtirishi va o'tishini osonlashtirishi mumkin. Masalan, u qatliq mustaqil ta'limining tavsiyasida bulish chumoli bilan birga maqulroqlik sifatida xalqaro tijoratni ko'rsatish va fund industriyasi talablari haqida to'liq ma'lumotlarni taqdim etish uchun yaxshi-noma maqolalar va shablonlarni ko'rsatadi.

Juda ko'p multimedia vositalari matematikaning qiyosiy tushunchalarini o'rganish uchun ko'rinib turadi va ulardan foydalanish matematika savodxonligini oshirishni yanada samarali qiladi. Multimedia vositalari, matematikadan foydalanish uchun juda keng qo'llanilmoqda. Interaktiv ta'lim usullari mutaxassislariga ko'ra, o'quvchilarning matematikadan frustratsiyaga uchrashishiga va haqiqatdan kelib chiqqan ko'nikma va topshiriqlari o'rgatish huquqini oshirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. M.E. Jumayev, Z.O' .Tadjiyeva. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. T., «Fan va texnologiya», 2005.
2. A.A.Abduqodirov, G.U.Umarova. Boshlang'ich sinflarda informatika elementlarini o'qitish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2016
3. Yuldashev U.Yu. Boqiev R.R. Zokirova F.M. Informatika o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. «Talqin» 2004.

UDK 330.15:334.722

“YASHIL IQTISODIYOT” VA OILAVIY TADBIRKOR

Tursunov N.N.

UBS katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilindi. Jahon tajribasi, xalqaro tashkilotlar statistik ma'lumotlari hamda O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari asosida oilaviy tadbirkorlikning aholi bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va ekologik barqaror iqtisodiyotni shakllantirishdagi ahamiyati yoritildi. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va empirik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda mikromoliyalashtirish institutlari, soliq imtiyozlari, kasb-hunar tayyorlash tizimi hamda yashil texnologiyalarni joriy etish muhim omil ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, bandlik, kambag'allikni qisqartirish, yashil texnologiyalar, mikromoliyalashtirish, iqtisodiy rivojlanish.

Jahon iqtisodiyotida ekologik barqarorlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda kambag'allikni qisqartirish masalalari XXI asrning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Shu sababli dunyo mamlakatlarida “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi asosida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va aholi

bandligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP) ma'lumotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyot inson farovonligini oshirish bilan birga ekologik xavflarni kamaytirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy model sifatida baholanadi [1].

Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik subyektlari jami ish o'rinlarining qariyb 70 foizini yaratmoqda [2]. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda oilaviy biznes aholining daromad manbaini shakllantirish, kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon banki hisobotlarida qayd etilishicha, mikrobiznes va oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash iqtisodiy o'sishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi [3].

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida kambag'allikni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash hamda yashil iqtisodiyot ulushini oshirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan [4]. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yil boshida O'zbekistonda kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 54 foizdan ortiqni tashkil etgan [5]. Mazkur ko'rsatkich oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" tizimlari orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni tadbirkorlikka jalb etish bo'yicha amaliy mexanizmlar joriy etildi. Ayniqsa, oilaviy tadbirkorlikni moliyalashtirish uchun imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va kasb-hunarga o'qitish dasturlarining kengaytirilishi aholining iqtisodiy faolligini oshirmoqda.

Shu bilan birga, oilaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, boshlang'ich kapital yetishmasligi, zamonaviy bilim va ko'nikmalarning kamligi, marketing tizimidagi muammolar hamda yashil texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklar oilaviy biznesning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi yashil iqtisodiyot sharoitida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Yashil iqtisodiyot va oilaviy tadbirkorlik masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. UNEP ekspertlari yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi iqtisodiy o'sish bilan ekologik muvozanatni uyg'unlashtirishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi [1]. OECD tadqiqotlarida esa yashil iqtisodiyot barqaror bandlik va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida talqin etiladi [6].

Jahon banki ekspertlari kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni kambag'allikni kamaytirishning samarali mexanizmi sifatida baholab, mikromoliyalashtirish tizimining rivojlanishi oilaviy biznesning kengayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini qayd etgan [3]. Muhammad Yunus tomonidan ishlab chiqilgan mikrokreditlash modeli ham aynan oilaviy biznesni qo'llab-quvvatlash orqali aholi farovonligini oshirishga xizmat qilgan [7].

Mashhur klassik iqtisodchi A. Smit va institutsional iqtisodiyot vakillari tadbirkorlikni iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida izohlagan bo'lsa, J. Schumpeter innovatsion tadbirkorlikni iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili deb hisoblagan [8].

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan S. G'ulomov, Q. Abdurahmonov va B. Xodiyevlarning ilmiy ishlarida kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikning milliy iqtisodiyotdagi o'rni keng yoritilgan [9]. Tadqiqotlarda oilaviy biznesning aholi bandligini ta'minlash, ichki bozorni to'ldirish va xizmatlar sektorini rivojlantirishdagi roli asoslab berilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonunida oilaviy korxona yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyekt sifatida belgilangan [10]. Mazkur qonun oilaviy biznesni huquqiy jihatdan himoya qilish va qo'llab-quvvatlashning institutsional asosini yaratdi.

Shuningdek, so'nggi yillarda yashil iqtisodiyot yo'nalishida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ekologik toza ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni qayta ishlash orqali oilaviy biznesni rivojlantirish imkoniyatlari alohida o'rganilmoqda [11].

Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida yashil iqtisodiyot sharoitida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning kompleks iqtisodiy mexanizmlari yetarli darajada tahlil qilinmagan. Mazkur maqola ushbu bo'shliqni qisman to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, BMT, Jahon banki, ILO, OECD hamda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida empirik tahlillar amalga oshirildi.

Tadqiqotning axborot bazasini xalqaro tashkilotlar hisobotlari, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar va statistik to'plamlar tashkil etdi. Oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy samaradorligi bandlik darajasi, daromadlarning o'sishi, yangi ish o'rinlari soni va iqtisodiy faollik ko'rsatkichlari orqali baholandi.

Tahlil jarayonida O'zbekistonda oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlari hamda ularning iqtisodiy samaradorligi o'rganildi. Yashil iqtisodiyot sharoitida oilaviy biznesni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar SWOT-tahlil usuli orqali baholandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, oilaviy tadbirkorlik aholining iqtisodiy faolligini oshirish va kambag'allikni qisqartirishda muhim rol o'ynamoqda. 2025-yilda O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda band bo'lganlar soni jami band aholining qariyb 74 foizini tashkil etgan [5].

Aholi sonining tez sur'atlarda o'sishi mehnat bozorida qo'shimcha ish o'rinlariga bo'lgan talabni oshirmoqda. O'zbekiston aholisi 2026-yilda 38 million nafardan oshgani mehnat resurslari hajmini kengaytirmoqda [5]. Mazkur sharoitda oilaviy tadbirkorlik yangi ish o'rinlarini yaratishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Davlat tomonidan oilaviy biznesni qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grantlar ajratilishi ijobiy natijalar bermoqda. Xususan,

“Har bir oila – tadbirkor” dasturi doirasida minglab oilalarga imtiyozli kreditlar ajratilgan [12]. Natijada xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik, chorvachilik va issiqxona xo‘jaliklari soni ortmoqda.

Yashil iqtisodiyot sharoitida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari aniqlandi:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- ekologik toza mahsulot ishlab chiqarish;
- chiqindilarni qayta ishlash biznesini rivojlantirish;
- suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish;
- “yashil” xizmatlar sektorini kengaytirish.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali norasmiy bandlikni qisqartirish imkoniyati mavjud. Ayniqsa, oilaviy korxonalarda ayollar va yoshlarning bandligi oshayotgani ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Biroq tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlandi. Jumladan:

- boshlang‘ich kapital yetishmasligi;
- zamonaviy biznes ko‘nikmalarining pastligi;
- yashil texnologiyalarning yuqori qiymati;
- marketing va logistika tizimidagi muammolar;
- ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli emasligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Oilaviy tadbirkorlik yashil iqtisodiyot sharoitida aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirishning muhim vositasi hisoblanadi.

2. O‘zbekistonda oilaviy biznesni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy va institutsional baza shakllangan bo‘lsa-da, moliyaviy va texnologik muammolar saqlanib qolmoqda.

3. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini oilaviy tadbirkorlikka joriy etish ekologik va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

4. Oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali yoshlar, ayollar va kam ta‘minlangan qatlamning iqtisodiy faolligini oshirish mumkin.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- oilaviy tadbirkorlik subyektlari uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish;
- mikromoliyaviy institutlar faoliyatini rivojlantirish;
- yashil texnologiyalar uchun subsidiyalar ajratish;
- hududlarda biznes inkubatorlar va konsalting markazlarini tashkil etish;
- kasb-hunar va biznes ko‘nikmalarini o‘qitish tizimini kengaytirish;
- oilaviy korxonalarni raqamlashtirish va elektron savdoga jalb etish.

Mazkur takliflarning amaliyotga joriy etilishi oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng tatbiq etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations Environment Programme (UNEP). *Towards a Green Economy*. – Nairobi, 2011.
2. International Labour Organization (ILO). *Small Businesses and Employment Report*. – Geneva, 2023.
3. World Bank. *World Development Report*. – Washington DC, 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari, 2025.
6. OECD. *Green Growth Strategy Report*. – Paris, 2022.
7. Yunus M. *Banker to the Poor*. – New York, 2007.
8. Schumpeter J. *Theory of Economic Development*. – Harvard University Press.
9. Abdurahmonov Q.X. *Mehnat iqtisodiyoti*. – Toshkent, 2021.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonuni.
11. United Nations Development Programme (UNDP). *Green Economy and Sustainable Development Report*. – 2023.
12. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari, 2025.

UDK 330.8(575.1)(092)

ZAXIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR VA BOBURIYLARNING IQTISODIY QARASHLARI

Tursunov N.N.

UBS katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur hamda boburiylar sulolasining iqtisodiy qarashlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, Boburning soliq siyosati, savdo-sotiq, yer munosabatlari, boj tizimi va iqtisodiy boshqaruvga oid fikrlari “Boburnoma” hamda “Mubayyin” asarlari asosida yoritilgan. Shuningdek, Boburiylar davrida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, dehqonchilik va savdoni rivojlantirishga qaratilgan islohotlarning tarixiy ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijasida Bobur va boburiylarning iqtisodiy qarashlari bugungi iqtisodiy islohotlar uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi asoslandi.

Kalit so‘zlar: Bobur, Boburiylar, iqtisodiy qarashlar, soliq siyosati, zakot, xiroj, savdo-sotiq, proteksionizm, iqtisodiy islohotlar.

O‘zbek xalqi tarixida buyuk davlat arboblari, olimlar va mutafakkirlar alohida o‘rin egallaydi. Ana shunday buyuk siymolardan biri Zahiriddin Muhammad Bobur bo‘lib, u nafaqat iste’dodli sarkarda va davlat arbobi, balki yirik adib, tarixchi, geograf va iqtisodiy tafakkur sohibi sifatida ham jahon tamadduni tarixida o‘chmas iz qoldirgan. Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda tug‘ilgan bo‘lib, temuriylar sulolasining munosib davomchisi hisoblanadi. U asos solgan Boburiylar saltanati

Hindiston tarixida markazlashgan qudratli davlat sifatida bir necha asr davomida faoliyat yuritgan.

Boburning iqtisodiy qarashlari uning “Boburnoma”, “Mubayyin”, “Zakot to’g’risidagi katta kitob” kabi asarlarida o’z aksini topgan. Ushbu manbalarda davlat boshqaruvi, soliq tizimi, yer-suv munosabatlari, savdo va boj siyosati, xalq farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy tamoyillar keng yoritilgan. Ayniqsa, iqtisodiy adolat, soliq yukining me’yoriyligi va savdo erkinligini ta’minlashga oid qarashlari o’z davri uchun nihoyatda ilg’or hisoblangan.

Tarixiy manbalarga ko’ra, Bobur davlatni boshqarishda iqtisodiy barqarorlikni asosiy omil deb bilgan. U ishlab chiqarish, dehqonchilik va savdo-sotiq rivojlanishini davlat taraqqiyotining negizi sifatida baholagan. Shu sababli Bobur hukmronligi davrida soliq yig’imlari aniq me’yor asosida tashkil etilgan, aholining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilingan va savdo karvonlarining xavfsizligi ta’minlangan.

Sharq iqtisodiy tafakkurida yer va suv masalalari muhim o’rin egallagan. Bobur ham sug’orish tizimini rivojlantirish va hosildorlikni oshirishga alohida e’tibor qaratgan. Uning fikricha, yer unumdorligini oshirish orqali davlat xazinasini boyitdi va xalq farovonligi ortadi. Shu jihatdan Boburning iqtisodiy qarashlari zamonaviy iqtisodiy siyosatning ayrim tamoyillariga hamohang ekanligi bilan ahamiyatlidir.

Boburiylar davrida iqtisodiy siyosat yanada takomillashtirildi. Xususan, Akbar davrida yagona soliq tizimi, uzunlik va og’irlik o’lchovlari joriy etilib, markazlashgan iqtisodiy boshqaruv tizimi shakllantirildi. Bu esa ichki savdo va bozor munosabatlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatdi.

Mazkur maqolaning maqsadi Bobur va boburiylarning iqtisodiy qarashlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning iqtisodiy siyosati va islohotlarining tarixiy ahamiyatini yoritish hamda bugungi iqtisodiy taraqqiyot nuqtayi nazaridan baholashdan iborat.

Bobur va boburiylar iqtisodiy qarashlari ko’plab tarixchi va iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ayniqsa, “Boburnoma” asari nafaqat tarixiy, balki iqtisodiy manba sifatida ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu asarda mamlakatlarning tabiiy boyliklari, savdo yo’llari, boj tizimi, dehqonchilik va hunarmandchilik haqida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan.

Akademik V.V. Bartold, H. Hasanov, B. Ahmedov singari olimlar Bobur faoliyatini o’rganar ekan, uning davlat boshqaruvida iqtisodiy barqarorlikka katta e’tibor qaratganini alohida ta’kidlaydi. Ularning fikricha, Bobur iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi davlat xazinasini boyitish bilan birga aholi manfaatlarini himoya qilishdan iborat bo’lgan.

“Boburnoma”da savdo-sotiq va xalqaro iqtisodiy aloqalar masalalariga alohida o’rin berilgan. Bobur savdo karvonlarining xavfsizligini ta’minlash, boj va yig’imlarni adolatli tashkil qilish orqali ichki va tashqi savdoni rivojlantirishga harakat qilgan. Bu esa iqtisodiy integratsiya va bozor munosabatlarining rivojlanishiga xizmat qilgan.

“Mubayyin” asari esa asosan soliq va huquqiy munosabatlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda zakot, xiroj, boj va boshqa yig‘imlarning turlari hamda ularni undirish tartibi izohlangan. Bobur soliqlarni aholining iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilash tarafdori bo‘lgan.

Boburiylar sulolasi vakillari ham iqtisodiy islohotlarni davom ettirgan. Ayniqsa, Akbar tomonidan amalga oshirilgan soliq islohotlari Hindiston iqtisodiy tarixida muhim o‘rin tutadi. “Akbarnoma” asarida mamlakatdagi iqtisodiy boshqaruv, yer hisobi va soliq tizimi haqida muhim ma’lumotlar mavjud.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Bobur va boburiylarning iqtisodiy qarashlari o‘z davri uchun ilg‘or bo‘lib, iqtisodiy adolat, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va savdo erkinligini ta’minlashga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va iqtisodiy-mantiqiy yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida “Boburnoma”, “Mubayyin”, “Akbarnoma” kabi tarixiy asarlar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi.

Shuningdek, Bobur va boburiylar davridagi iqtisodiy siyosatni bugungi iqtisodiy nazariyalar bilan qiyoslash asosida ilmiy xulosalar chiqarildi. Soliq tizimi, savdo siyosati va iqtisodiy boshqaruv mexanizmlari alohida tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Bobur iqtisodiy siyosatda adolat tamoyiliga alohida ahamiyat bergan. Xususan, zakot va xiroj tizimi aholining iqtisodiy imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilgan.

Bobur “Agar yerdan ikki hosil olsang, xirojni ham ikki marta to‘la” deb ta’kidlagan. Bu tamoyil soliqning hosildorlikka bog‘liq ravishda undirilganini ko‘rsatadi. Xiroj ikki turga - muqassam va muvazzarga bo‘lingan. Muqassam hosilning ma’lum ulushi sifatida, muvazzar esa yer maydonidan kelib chiqib belgilangan.

Suv resurslaridan foydalanish uchun ham alohida soliq joriy etilgan. Sug‘orish tizimiga sarflangan xarajatlarni hisobga olish orqali adolatli iqtisodiy mexanizm shakllantirilgan.

Bobur savdo-sotiq rivojiga katta e’tibor bergan. Savdo karvonlarining xavfsizligini ta’minlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan. Musulmon savdogarlardan savdo aylanmasining yigirmadan bir qismi miqdorida boj olingan. Chet ellik savdogarlar uchun esa o‘zaro tenglik tamoyili qo‘llanilgan.

Bu tizim bugungi xalqaro savdo tamoyillaridagi “o‘zaro manfaatdorlik” prinsipiga yaqin ekanligi bilan e’tiborlidir. Boburning iqtisodiy siyosati mamlakatda savdo hajmi ortishiga, bozorlar rivojlanishiga va iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilgan.

Boburiylar davrida, ayniqsa Akbar hukmronligi vaqtida iqtisodiy islohotlar yanada kengaydi. Yagona soliq tizimi va standart o‘lchov birliklarining joriy etilishi ichki bozor integratsiyasini kuchaytirdi. Natijada dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo rivojlandi.

Boburiylar iqtisodiy siyosatida proteksionizm elementlari ham mavjud bo‘lgan. Masalan, mamlakatga vino olib kirishning taqiqlanishi ichki iqtisodiy va ma’naviy manfaatlarni himoya qilishga qaratilgan edi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Zahiriddin Muhammad Bobur va boburiylarning iqtisodiy qarashlari o'z davri uchun nihoyatda ilg'or va ilmiy asoslangan bo'lgan.

Bobur iqtisodiy siyosatida:

- adolatli soliq tizimi;
- savdo erkinligini ta'minlash;
- dehqonchilikni qo'llab-quvvatlash;
- sug'orish tizimini rivojlantirish;
- iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash kabi masalalarga katta e'tibor qaratilgan.

Boburiylar davrida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar mamlakat taraqqiyoti va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Ayniqsa, yagona soliq tizimi va standart o'lchov birliklarining joriy etilishi iqtisodiy boshqaruv samaradorligini oshirgan.

Bugungi kunda ham Bobur va boburiylarning iqtisodiy qarashlarini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ularning iqtisodiy tafakkuri:

- iqtisodiy adolat;
- tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- savdo xavfsizligi;
- soliq tizimini takomillashtirish;
- iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash kabi yo'nalishlarda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boburnoma. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
2. Mubayyin.
3. Akbarnoma.
4. Bartold V.V. Turkiston mo'g'ullar bosqini davrida. – Toshkent.
5. Hasanov H. Bobur va uning ilmiy merosi. – Toshkent.
6. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent.
7. Abdurahmonov Q.X. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. – Toshkent.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.

UDK: 332.1

MINTAQALAR IQTISODIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA TRANSPORT TURLARI VA YUK TASHUVLARINING AHAMIYATI **Sattarova Gulnoza Xabibullayevna, Soliyeva Durdona Akmaljon qizi**

Namangan davlat universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası o'qituvchisi

Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

donaakmaljonovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida yuk tashuvlarida transport turlarining o'rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida

avtomobil, temir yo‘l, havo va multimodal logistika tizimlarining mintqa iqtisodiyotidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, transport koridorlari, tranzit salohiyati, xalqaro savdo yo‘nalishlari va logistika infratuzilmasining rivojlanish darajasi bo‘yicha tahlillar beriladi. Markaziy Osiyo davlatlarida transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: logistika, transport tizimi, Markaziy Osiyo, tranzit koridorlari, temir yo‘l transporti, avtomobil transporti, multimodal logistika, eksport-import.

Markaziy Osiyo geografik jihatdan Yevropa va Osiyoni bog‘lovchi strategik hudud hisoblanadi. Shu sababli mintaqada transport-logistika tizimlarini rivojlantirish iqtisodiy integratsiya, tashqi savdo va hududiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, xalqaro yuk tashuvlari hajmining ortib borishi transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Temir yo‘l, avtomobil, havo va multimodal transport tizimlari orqali yuklarni tezkor va xavfsiz yetkazib berish mintqa davlatlarining global bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda “Bir makon - bir yo‘l” tashabbusi, Transkaspiy xalqaro transport yo‘lagi va Shimol–Janub koridorlari Markaziy Osiyo davlatlarining tranzit salohiyatini yanada oshirmoqda. Natijada yuk tashish xizmatlariga bo‘lgan talab ortib, logistika markazlari, quruqlik portlari va zamonaviy transport terminallarini rivojlantirishga katta investitsiyalar yo‘naltirilmoqda. Bu esa hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga va eksport-import operatsiyalarining kengayishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Bundan tashqari, transport turlarining samaradorligi davlatlarning iqtisodiy xavfsizligi bilan ham chambarchas bog‘liq. Transport xarajatlarining pasayishi mahsulot tannarxini kamaytiradi, bu esa mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xalqaro bozordagi mavqeini mustahkamlash imkonini beradi. Shu sababli Markaziy Osiyoda yuk tashish tizimini diversifikatsiya qilish va logistika samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Markaziy Osiyoda temir yo‘l transporti yuk tashish tizimining asosiy tayanch yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, uzoq masofalarga katta hajmdagi yuklarni tashishda temir yo‘l transportining iqtisodiy samaradorligi yuqori hisoblanadi. Qozog‘iston, O‘zbekiston va Turkmaniston hududlari orqali o‘tuvchi xalqaro temir yo‘l koridorlari Xitoy va Yevropa o‘rtasidagi savdo aloqalarini jadallashtirmoqda. Bu esa tranzit xizmatlari hajmining oshishiga va mintqa davlatlari budjetiga qo‘shimcha daromadlar kirib kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Avtomobil transporti esa qisqa va o‘rta masofalarda yuklarni tezkor yetkazib berish imkoniyati bilan ajralib turadi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, tez buziluvchi oziq-ovqatlar va iste‘mol tovarlarini tashishda avtomobil logistikasining o‘rni katta. So‘nggi yillarda xalqaro avtomobil yo‘llarining rekonstruksiya qilinishi transport oqimini sezilarli darajada oshirdi. Natijada hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya kuchayib, ichki savdo hajmi ortmoqda.

Havo transporti yuqori qiymatga ega va tez yetkazilishi zarur bo‘lgan yuklarni tashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Elektronika mahsulotlari, farmatsevtika

vositalari hamda eksportbop tayyor mahsulotlarni yetkazishda aviatsiya logistikasining ulushi ortib bormoqda. Ayniqsa, Toshkent, Olmaota va Ashxobod xalqaro aeroportlari mintaqaning yirik logistika markazlariga aylanmoqda.

Bugungi kunda multimodal transport tizimlarini rivojlantirish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Multimodal tashuvlar bir nechta transport turidan foydalanish orqali yuk yetkazib berish muddatlarini qisqartiradi va logistika xarajatlarini kamaytiradi. Bu esa transport tizimining moslashuvchanligini oshirib, xalqaro savdo hajmining kengayishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli logistika texnologiyalarining joriy etilishi yuk tashish samaradorligini sezilarli oshirmoqda. GPS monitoring, elektron bojxona tizimlari, avtomatlashtirilgan logistika platformalari va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari transport jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermoqda. Natijada yuklarni kuzatish aniqligi oshib, transportdagi vaqt yo'qotishlari kamaymoqda.

1-jadval.

Markaziy Osiyoda yuk tashuvlarida transport turlari ulushi (2025)

Transport turi	Taxminiy ulushi	Asosiy tashiladigan yuklar
Avtomobil transporti	55–60 %	Oziq-ovqat, supermarket mahsulotlari, qurilish materiallari
Temir yo'l transporti	30–35 %	Neft, gaz, metall, don, konteyner yuklari
Havo transporti	1–2 %	Elektronika, farmatsevtika, tezkor yuklar
Multimodal logistika	5–10 %	Xalqaro konteyner tashuvlari

Jadval ma'lumotlari Markaziy Osiyoda yuk tashish tizimida avtomobil va temir yo'l transporti asosiy o'rin egallashini ko'rsatadi. Avtomobil transportining yuqori ulushi uning moslashuvchanligi, qisqa va o'rta masofalarda tezkor yetkazib berish imkoniyati bilan izohlanadi. Ayniqsa oziq-ovqat, qurilish materiallari va kundalik iste'mol mahsulotlarini tashishda truck logistika yetakchi hisoblanadi.

Temir yo'l transporti esa katta hajmli va og'ir yuklarni uzoq masofalarga tashishda eng samarali transport turi sifatida ahamiyatga ega. Asosan neft, gaz, metall, don va konteyner yuklari rail tizimi orqali tashiladi. Havo transportining ulushi kichik bo'lsa-da, elektronika, farmatsevtika va tezkor yuklarni yetkazishda muhim rol o'ynaydi.

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyoda multimodal logistika tizimi ham rivojlanib bormoqda. Bu esa mintaqaning xalqaro tranzit va savdo salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Avtomobil transportining ahamiyati: Mintaqada avtomobil transporti eng moslashuvchan logistika turi hisoblanadi. Ayniqsa O'zbekiston va Qozog'istonda

xalqaro truck logistika faol rivojlanmoqda. Avtomobil transporti orqali oziq-ovqat, kundalik iste'mol mahsulotlari, qurilish materiallari va eksport-import yuklari tashiladi.

Temir yo'l transportining strategik o'rni: Temir yo'l transporti Markaziy Osiyoda eng muhim strategik transport turi hisoblanadi. Qozog'iston orqali Xitoy–Yevropa temir yo'l koridori faol ishlamoqda. O'zbekiston ham tranzit markaz sifatida rail logistikasini kengaytirmoqda. Asosan neft, gaz, metall, paxta, don va konteyner yuklari tashiladi.

Havo transportining roli: Havo transportining ulushi kichik bo'lsa-da, qiymati yuqori yuklarni tashishda katta ahamiyatga ega. Elektronika, farmatsevtika va tez yetkazilishi kerak bo'lgan premium mahsulotlar asosan aviatsiya logistikasida tashiladi.

Multimodal logistikaning rivojlanishi: So'nggi yillarda Markaziy Osiyoda multimodal logistika rivojlanmoqda. Bu tizimda temir yo'l, avtomobil va dengiz transportlari birgalikda qo'llaniladi. Ayniqsa Transkaspiy xalqaro transport yo'lagi mintaqaning global savdodagi o'rini kuchaytirmoqda.

2-jadval.

Markaziy Osiyoda transport-logistika tizimidagi asosiy muammolar

Muammo turi	Mazmuni	Oqibatlari	Taklif etilayotgan yechimlar
Yo'l infratuzilmasi	Ayrim hududlarda yo'llar sifatsiz	Yetkazib berish kechikadi	Magistral yo'llarni modernizatsiya qilish
Chegara bojxona jarayonlari	Rasmiylashtirish uzoq davom etadi	Tranzit xarajatlari oshadi	Raqamli bojxona tizimi
Transport parki	Zamonaviy yuk mashinalari kam	Xarajat oshadi	Transport parkini yangilash
Rail logistika	Ba'zi hududlarda rail qamrovi past	Yuk hajmi cheklanadi	Yangi rail koridorlari
Raqamlashtirish	Logistika boshqaruvi sust	Samaradorlik pasayadi	AI va digital logistika tizimlari

Jadvalda Markaziy Osiyo transport-logistika tizimidagi asosiy muammolar va ularning oqibatlari yoritilgan. Tahlillarga ko'ra, ayrim hududlarda yo'l infratuzilmasining yetarli emasligi yuk yetkazib berish muddatining uzayishiga va transport xarajatlarining oshishiga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, bojxona va chegara rasmiylashtiruv jarayonlarining murakkabligi tranzit samaradorligini pasaytirmoqda.

Transport parkidagi eskirgan yuk mashinalari va vagonlar yoqilg'i sarfini oshirib, ekologik muammolarni kuchaytirmoqda. Rail logistika qamrovining ayrim hududlarda pastligi eksport-import imkoniyatlarini cheklaydi. Bundan tashqari,

logistika tizimida raqamlashtirish darajasining sustligi umumiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, raqamli logistika tizimlarini joriy etish va xalqaro transport koridorlarini rivojlantirish Markaziy Osiyo uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoda yuk tashuvlarida transport turlarining samarali faoliyati mintaqa iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Transport-logistika tizimining rivojlanganligi davlatlarning tranzit salohiyatini oshirish, tashqi savdo hajmini kengaytirish va hududlararo iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoning geostrategik joylashuvi uni xalqaro transport koridorlarining muhim bo'g'iniga aylantirmoqda. Shu sababli transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va logistika tizimlarini takomillashtirish mintaqa davlatlari oldidagi ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, temir yo'l transporti katta hajmdagi yuklarni uzoq masofalarga iqtisodiy jihatdan samarali tashish imkonini bersa, avtomobil transporti tezkorlik va moslashuvchanlik bilan ajralib turadi. Havo transporti esa yuqori qiymatli va tez yetkazilishi zarur bo'lgan mahsulotlarni tashishda muhim o'rin egallaydi. Multimodal transport tizimlari esa bir nechta transport turlarining afzalliklarini birlashtirish orqali logistika xarajatlarini kamaytirish va yetkazib berish samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, transport tarmoqlarining rivojlanishi hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishda ham katta ahamiyatga ega. Zamonaviy transport yo'llari va logistika markazlarining tashkil etilishi chekka hududlarning iqtisodiy faolligini oshirib, investitsiyalar oqimini kuchaytiradi. Natijada yangi ish o'rinlari yaratiladi, ishlab chiqarish hajmi ortadi va aholining turmush darajasi yaxshilanadi. Ayniqsa, transport infratuzilmasining rivojlanishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

Bundan tashqari, raqamli logistika texnologiyalarining joriy etilishi transport tizimining shaffofligi va samaradorligini oshirmoqda. Elektron bojxona tizimlari, GPS monitoring, aqlli logistika platformalari va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari yuk tashish jarayonlarida vaqt va xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Bu esa Markaziy Osiyo davlatlarining xalqaro logistika reytinglaridagi o'rnini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kelgusida Markaziy Osiyoda transport-logistika tizimini rivojlantirish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, yangi transport koridorlarini yaratish, ekologik xavfsiz transport vositalaridan foydalanishni kengaytirish hamda logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni ko'paytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, transport sohasida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va malakali mutaxassislar tayyorlash orqali mintaqaning global transport tizimidagi raqobatbardoshligini yanada oshirish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNCTAD. Review of Maritime Transport 2025.
2. World Bank. Central Asia Transport and Logistics Report.

3. OECD. Transport Connectivity in Central Asia.
4. O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi statistik ma’lumotlari.
5. Qozog‘iston Respublikasi logistika va tranzit hisobotlari.
6. Asian Development Bank. CAREC Transport Corridors Report.
7. Christopher, M. Logistics and Supply Chain Management.
8. Ballou, R. H. Business Logistics Management.
9. WTO. International Trade Statistics 2025.
10. ITF-OECD Transport Outlook 2025.

UDK 332.1:001.895:338.45

MINTAQA IQTISODIYOTINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA KOMPLEKS YONDASHUVNING AHAMIYATI

Akramboyev Azizbek Rustamjon o‘g‘li, Xayrullayev Foziljon Xayrullo o‘g‘li

Namangan davlat universiteti menejment kafedrası o‘qituvchisi
+998930564888

Namangan davlat universiteti iqtisodiyot fakulteti magistranti
+998770463636

Annotatsiya: Mazkur maqolada mintaqalarni kompleks-innovatsion rivojlantirishning nazariy asoslari hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilingan. Xususan, hududiy sanoatni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni, texnologik ukladlar evolyutsiyasi va innovatsion faoliyatni rag‘batlantiruvchi omillar yoritilgan. Namangan viloyati misolida sanoat salohiyati va mavjud muammolar tahlil qilinib, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, texnologiyalar transferi, startap loyihalar va investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Mintaqaviy rivojlanish, innovatsiya, kompleks rivojlanish, sanoat siyosati, texnologik uklad, innovatsion infratuzilma, texnologiyalar transferi, startaplar, investitsiyalar, raqobatbardoshlik, sanoat modernizatsiyasi, hududiy iqtisodiyot

KIRISH

Yapon iqtisodichisi Tomako Shiroyamaning “Modern Global Trade and the Asian Regional Economy” nomli monografiyasida hududlar rivojlanishtiing asosiy drayveri sanoat rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqligi yozilgan. Shuningdek, Armstrong, Taylorning “Regional economics and policy” kitobida hududlarni kompleks-innovatsion rivojlantirishda universitet-biznes tamoyili muhim ekanligini e‘tirof etgan.

Sanoat sohasida Porterning sanoat tarmog‘ining rivojlanish darajasi va bozordagi hissasi o‘rtasidagi munosabat bo‘yicha fikrlari muhim ahamiyatga ega. U sanoat korxonalarining faoliyati va foyda olishida ularning tarmoqdagi rivojlanish darajasi hamda bozordagi hissasi eng asosiy ko‘rsatkichlar sifatida qaralmasligi lozim deb hisoblagan. Bunday ko‘rsatkichlar ehtimoliy pul oqimlari va moliyaviy vositalarga talabni aniq ko‘rsatuvchi ishonchli ko‘rsatkichlar emasligi, sanoat

korxonalarining samarali faoliyatida raqobat kurashi strategiyasi alohida o'rin egallashini ta'kidlagan.

Texnologik ukladlar bir necha bosqichdan iboratligi ularning murakkab ichki tuzilmaga egaligini ko'rsatadi. Glazevning fikricha, asosiy texnologik birliklar texnologik tuzilmaning yadrosini tashkil etadi. Bunday yadrolarni yaratishda ishtirok etuvchi texnologik yangiliklar—asosiy omil nomini olgan.

Tashuvchi tarmoqlarda yangiliklarning tarqalishi bilan bog'liq harakatlanuvchi sanoat tarmoqlari yuzaga keladi. O'z navbatida, bunday tarmoqlarga —asosiy omilni intensiv ravishda iste'mol etuvchi hamda undan foydalanishga eng yaxshi moslashuvchi tarmoqlar kiradi. Ular yangi texnologik ukladlarning yoyilishi hamda ishlab chiqarishni ommaviy yangilab borishida muhim o'rin tutadi. Zamonaviy kommunikatsiya, robot texnologiyalari, yangi texnologik kashfiyot va boshqalar yangi texnologik uklad omili hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda beshinchi texnologik uklad mahsulotlari YaIMning katta qismini tashkil etmoqda.

Santo innovatsiyani —g'oyalar va kashfiyotlardan amalda foydalanish asosida eng zo'r mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqarishga olib keluvchi texnik va iqtisodiy jaraen deb ta'rif bergan holda, innovatsiya iqtisodiy foyda olishga qaratilgan bo'lsa, u holda yangi mahsulotning bozorda paydo bo'lishi va qo'shimcha daromadga olib keladi, deb ta'riflagan.

Rozenberg va Birdtsell, Rastvortseva g'arb mamlakatlari sanoatining iqtisodiy rivojlanishini uzluksiz imkoniyatlarni o'rganish va keyingi o'sishga ijobiy ta'sir etuvchi o'zgarishlarga moslashish, ya'ni innovatsiya orqali amalga oshganligi bilan bog'laydilar.

Drukerning fikricha esa, innovatsiya tadbirkorlarning alohida vositasi bo'lib, u orqali ular biznes va xizmatning yangi turini amalga oshirishga harakat qiladilar. Namangan viloyati va uning tuman, shaharlari sanoat majmuasini o'rganish tahliliga ko'ra, sanoat majmuasining hozirgi rivojlanishi ekstensiv xarakterga ega bo'lishiga qaramay, mavjud salohiyat yuqori texnologik mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi. Bu esa tarmoqdagi raqobatbardoshlikni oshiradi va mintaqa sanoatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish zaruratini belgilaydi. Umuman olganda Namangan viloyati boshqa viloyatlar orasida respublikamizda o'rtachadan pastroqda joylashganini kuzatishimiz mumkin. SHu sababli, Namangan viloyatining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini hududlarda sanoatni kompleks-innovatsion rivojlantirish orqali shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Buning uchun esa, hududlarda shart-sharoitlarni yaratish, sanoatning innovatsion rivojlanishiga keng yo'l ochib berish lozim.

Viloyat iqtisodiyotining asosini albatta qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi, xizmatlar sohasi, sanoat tarmog'idan esa, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, yengil sanoatlar tashkil etadi. SHuningdek, kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish, rezina va plastmassa buyumlar

ishlab chiqarish, mashina va uskunalar duna tashqari tayyormetall buyumlar ishlab chiqarish, elektr uskunalar ishlab chiqarish, mebel ishlab chiqarish sanoatlari ham ko'zga yaqqol tashlanadigan darajada tez rivojlanib bormoqda. Iqtisodiy salohiyat hududning iqtisodiy rivojlanishiga erishish yo'lidagi barcha imkoniyatlar hamda vositalar yig'indisi hisoblanadi. Mintaqaning yuqori darajadagi sanoat salohiyati mazkur hududda yashovchi aholi farovonligini ta'minlashda birlamchi asos hisoblanadi.

Hozirgi kunda sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning turli jihatlariga javob beruvchi institutlarning keng qamrovli tizimi mavjud. Bu esa ba'zan funktsiyalar takrorlanishiga olib kelishi va ular faoliyatini muvofiqlashtirishni qiyinlashtirishi ham mumkin. Bunday nomuvofiqliklar esa ba'zida sanoat tarmoqlarini kompleks-innovatsion rivojlantirishda to'siqlarni yuzaga keltirishi ham mumkin. Mintaqada innovatsiyalarni rag'batlantirish va texnologik transfer markazlari, venchur fondlari, sanoatni rivojlantirish markazlari singari innovatsion tuzilmalarni shakllantirish orqali sanoat kompleksining yangi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqish zarurati mazkur tadqiqotning asosiy vazifalaridan biridir (1-jadval).

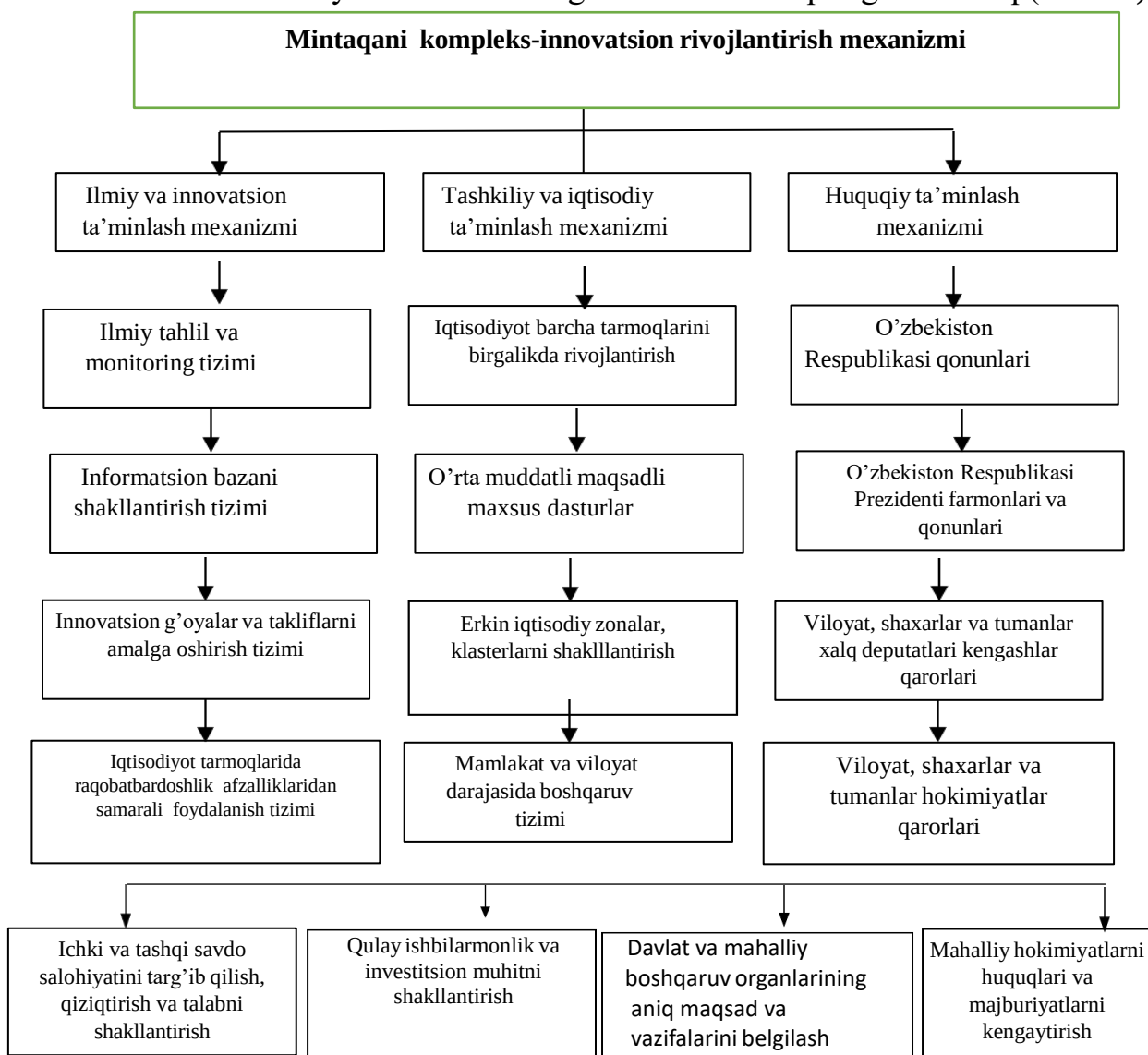
1-jadval

Mintaqa sanoatini kompleks-innovatsion rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi

Tashkiliy mexanizm		Iqtisodiy mexanizm	
Tadbirlar	Mexanizm	Tadbirlar	Mexanizm
IT-akademiylari, IT- village, Forsayt markazi, corporate university	Yuqori texnologik jarayon va innovatsion faoliyani shakllantirish	Innovatsion sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni rag'batlantirish	Innovatsion mahsulot ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalariga imtiyozlar paketini taqdim etish
Yirik, o'rta va kichik fondlarni shakllantirish. Sanoat uyushmalarini tashkil etish.	Fondlarni yaratish va eksport va savdoni qo'llab-quvvatlash	Soliq, bojxona tizimlari bo'yicha imtiyozlar paketini yanada ko'chaytirish.	Qo'llab-quvvatlash
Maxsus, maqsadli ilmiy-texnik loyihalarni amalga oshirish	Innovatsion dastur va loyihalarni shakllantirish	Hududiy boshqaruvni ko'llash	Vaucherlashtirish

Startap loyihalar va biznes inkubatorlar faoliyatini jadallashtirish	Maxsus biznes poligonlarini shakllantirish	Investorlarni jalbetish	Investitsion va innovatsion loyihalarni amalga oshirish bo'yicha imtiyozlarni joriy qilish

Namangan viloyatida sanoat tarmog'ida innovatsion siyosatning samarasi yuqori emasligining asosiy sabablaridan biri sohada institutsional bazaning zaifligidir. Biz taklif etayotgan innovatsion faoliyatni hududiy boshqaruv organlari tomonidan qo'llab-quvvatlashning tizimli sxemasi mintaqa innovatsion va texnologiyalar bozorida o'z o'rnini egallashiga xizmat qiladi. Bizning fikrimizcha, Namangan viloyatida sanoatni yaxlit tizim sifatida rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish uchta yo'nalishda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq (1-rasm).

1-rasm. Mintaqani kompleks-innovatsion rivojlantirish mexanizmi

1-rasmدا keltirilgan mintaqa sanoatini kompleks-innovatsion rivojlantirish mexanizmini amalda qo'llash bilan bir qatorda texnologik modernizatsiya uchun

ilmiy bilimlardan foydalanishning ahamiyatini oshirish lozim. Bu vazifaning zarurligi potentsial iste'molchilar tomonidan yuqori texnologiyali mahsulotlarga talab va to'lov qobiliyatining pastligi, asbob-uskunalarni import qilishga ko'proq qiziqish, shuningdek, innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishning yoki ishlab chiqarish darajasining o'zining to'liq emasligi, o'z ishlab chiqaruvchilari tomonidan innovatsion mahsulotlarni bozorda birgalikda ilgari surish bo'yicha yetarlicha faol ishlanmaganligi bilan izohlanadi.

O'zbekiston Respublikasining 24 iyul 2020 yildagi O'RQ-630-sonli "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi va 29 oktyabr 2019 yildagi O'RQ-576-sonli "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 6 noyabr 2020 yildagi PF-6108-sonli "O'zbekistonning Yangi Taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi va 29 oktyabr 2020 yildagi PF-6097-sonli "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 6 iyul 2022 yildagi PF-165-sonli "2022- 2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining Innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 6 iyul 2022 yildagi PQ-307-sonli "2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining Innovatsion rivojlanish Strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora- tadbirlar to'g'risida"gi, 1 aprel 2021 yildagi PQ-5047-sonli "Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 15 oktyabr 2022 yildagi 606-sonli "Respublika hududlarida innovatsiya va investitsiya faoliyatini jadallashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va tegishli davlat dasturlarining qabul qilinishi sanoat ishlab chiqarishini oshirishda ilm-fan va ta'lim tizimini rivojlantirishni ta'minlashga katta hissa qo'shdi.

Hozirgi kunda mintaqa sanoatini rivojlantirish imkonini beruvchi bir qancha stsenariylar mavjud. Biz ulardan birini tanlashga majburmiz. Birinchisi inertsiya, ya'ni sanoatni tabiiy xom ashyo va energiya manbai asosida rivojlantirish. Bu stsenariy asosida rivojlansak, u asta-sekin o'z resursini tugatishi mumkin. Ikkinchi stsenariy innovatsion texnologik yutuq asosida sanoat tarmog'ini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun o'rta muddatli istiqbolda innovatsion kapital qo'yilmalar hajmini sezilarli darajada (hajm bo'yicha) oshirish kerak. Sanoat xarakteridagi muhandislik ishlari noldan yaratilishi kerak. Sanoatning moddiy-texnik bazasini modernizatsiyalash uchun yangi texnologik baza va yangi tuzilmada asosiy vositalarni texnik qayta jihozlash bo'yicha davlat dasturini ishlab chiqish kerak.

Avvalo, mintaqada innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash lozim. Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, ilmiy tadqiqot ishlanmalarini moliyalashtirish hajmining ko'payishi umuman emas, balki innovatsion jarayonning barcha bosqichlari va turlari kesimida eng oqilona tarzda taqsimlangandagina ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy samara beradi. Innovatsion iqtisodiyotga o'tish sharoitida fan va

texnika yutuqlaridan samarali foydalangan holda mintaqa sanoatini rivojlantirishda zamonaviy innovatsion boshqarish usullarini joriy etish ham muhim shartlardan biri bo'lib qolmoqda. Shuningdek, bu yo'nalishda ustuvor loyihalarni amalga oshirishda davlatning qo'llab-quvvatlashi muhim omillardan biri bo'lib, ITTKIga davlat buyurtmalarini shakllantirish, loyihalar uchun viloyat darajasida ma'lumotlar bazasini shakllantirish, intellektual faoliyat natijalari va ularga tenglashtirilgan vositalar himoyasini ta'minlash, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash bo'yicha viloyat hokimligi fondi, tadqiqotlarni rivojlantirish bo'yicha byudjetdan tashqari jamg'arma faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, viloyatning tuman va shaharlaridagi sanoat korxonalariga noyob va ilg'or texnologiyalarni jalb etish maqsadida texnologiyalar transferi markazlarini yaratish, qo'llab-quvvatlash va ularni mintaqaviy tarmoqqa integratsiyalash muhim hisoblanadi. Texnologiyalar transferining mintaqaviy tarmog'i mamlakat darajasidagi tarmoqqa ulanishi lozim. Tarmoqdagi hamkorlikda ishlash korxonalarga raqobatbardoshlikni oshirish, yangi texnologiyalardan foydalangan yuqori texnologik loyihalarni ishga tushirish uchun yangi hamkorlarni topish imkonini beradi.

XULOSA

Mintaqalarni kompleks-innovatsion rivojlantirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida barqaror o'sishni ta'minlashning muhim omillaridan biridir. Hududiy sanoatni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarni qo'llash, ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, shuningdek, texnologik modernizatsiyani jadallashtirish muhim ahamiyatga ega. Namangan viloyati misolida o'tkazilgan tahlillar hududda sanoat salohiyati mavjud bo'lishiga qaramay, innovatsion infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatdi. Shu sababli, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi institutlarni rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, startup loyihalarni rag'batlantirish va texnologiyalar transferini kengaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.
2. Marshall, A. (1890). Principles of Economics. London: Macmillan.
3. Armstrong, H., & Taylor, J. (2000). Regional Economics and Policy. Oxford: Blackwell.
4. Shiroyama, T. (2010). Modern Global Trade and the Asian Regional Economy.
5. Glazev, S. Yu. Texnologik ukladlar nazariyasi bo'yicha ilmiy ishlari.
6. Drucker, P. (1985). Innovation and Entrepreneurship.
7. O'zbekiston Respublikasi "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni (2020).

MINTAQALAR IQTISODIY SALOHIYATINI ATKINSON INDEKSI ASOSIDA BAHOLASH VA HUDUDIY NOMUTANOSIBLIK LARNING O'ZGARISH DINAMIKASI

Pazilidinov Muxiddin Maxammadin o'g'li

Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston mintaqalarining iqtisodiy salohiyatini baholashda Atkinson indeksi va iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) dan foydalanilgan. 14 ta hududning 2023–2025 yillardagi statistik ma'lumotlari asosida tengsizlik darajasi va iqtisodiy salohiyat dinamikasi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, aholi jon boshiga YaHM bo'yicha Atkinson indeksi 0,2135 dan 0,2197 gacha oshgan, bu hududlar o'rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblikning kuchayganligini ko'rsatadi. Toshkent shahri, Navoiy va Buxoro viloyatlarida iqtisodiy salohiyat yuqori, Surxondaryo, Qoraqalpog'iston va Namangan viloyatlarida esa past ekanligi aniqlangan. Maqolada nomutanosibliklarni qisqartirish bo'yicha aniq mexanizmlar va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaq, iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI), Atkinson indeksi, tengsizlik, hududiy nomutanosiblik, aholi jon boshiga YaHM, konvergeniya, min-max normallashtirish.

KIRISH

Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash va hududiy nomutanosibliklarni qisqartirish davlatning mintaqaviy siyosatida muhim o'rin tutadi [1]. O'zbekiston iqtisodiyotida viloyatlar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud bo'lib, ularni kamaytirish barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir [2]. So'nggi yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lsa-da, hududlar iqtisodiy salohiyatining notekis taqsimlanishi muammosi o'z dolzarbligicha qolmoqda [3]. Ayniqsa, Navoiy viloyatining aholi jon boshiga YaHM ko'rsatkichi (152,2 mln so'm, 2025-y.) bo'yicha Toshkent shahriga (116,7 mln so'm) yaqinlashayotgani, ammo Surxondaryo (22,2 mln so'm) va Qashqadaryo (26,9 mln so'm) kabi hududlarning keskin orqada ekani diqqatga sazovor [4].

Mazkur maqolada hududiy nomutanosibliklarni baholash uchun quyidagi asosiy ko'rsatkichlar tanlab olingan: yalpi hududiy mahsulot hajmi (mlrd so'm, joriy narxlarda), aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (ming so'm) va yalpi hududiy mahsulot o'sish sur'atlari (o'tgan yilga nisbatan foizda) [5]. Tadqiqotning asosiy maqsadi – taklif qilinayotgan metodologiya asosida O'zbekiston hududlarini iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) va Atkinson indeksi bo'yicha baholash hamda hududiy tafovutlarni qisqartirish yo'nalishlarini belgilashdir.

ASOSIY QISM

Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholashda men ikki bosqichli metoddan foydalanaman. Birinchi bosqichda iqtisodiy salohiyat indeksini (ESI) hisoblayman. ESI – bu hududning yalpi mahsulot hajmi va aholi jon boshiga to'g'ri keladigan mahsulot ko'rsatkichlarini birlashtirgan umumlashtiruvchi mezon bo'lib, uning qiymati 0 dan 1 gacha o'zgaradi, 1 ga yaqinlashgan sari salohiyat yuqori hisoblanadi. ESI ikki komponentdan tashkil topadi: YaHM hajmi indeksi (YaHMi) va aholi jon

boshiga YaHM indeksi (AJonYaHMi) [6]. Har bir ko'rsatkichni avval min-max normallashtirish usuli yordamida 0–1 oralig'iga keltiraman, so'ngra oddiy o'rtacha qoidasi bo'yicha indeksni aniqlayman. Normallashtirish formulasi quyidagicha [7]:

$YaHM_i = \frac{YaHM_i - YaHM_{\min}}{YaHM_{\max} - YaHM_{\min}}$	i – viloyat indeksi $YaHM_i$ – i-chi viloyatning YaHM qiymati $YaHM_{\min}$ – barcha viloyatlar orasidagi minimal YaHM qiymati $YaHM_{\max}$ – barcha viloyatlar orasidagi maksimal YaHM qiymati $AJonYaHM_i$ – i-chi viloyatning AJonYaHM qiymati $AJonYaHM_{\min}$ – barcha viloyatlar orasidagi minimal AJonYaHM qiymati $AJonYaHM_{\max}$ – barcha viloyatlar orasidagi maksimal AJonYaHM qiymati
$AJonYaHM_i = \frac{AJonYaHM_i - AJonYaHM_{\min}}{AJonYaHM_{\max} - AJonYaHM_{\min}}$	
 Bu formulalar qiymatlarni 0 dan 1 gacha bo'lgan oralig'ga normallashtiradi: 0 – minimal qiymatga teng holat, 1 – maksimal qiymatga teng holat.	

1-rasm. Min-max usuli asosida YaHM va aholi jon boshiga YaHM ko'rsatkichlarini normallashtirish formulalari

Iqtisodiy salohiyat indeksi esa $ESI = (YaHMi + AJonYaHMi) / 2$ formula orqali hisoblanadi. 2025-yil uchun normallashtirishda foydalanilgan minimal va maksimal qiymatlar quyidagicha: YaHM hajmi bo'yicha minimal ko'rsatkich Sirdaryo viloyatiga (35 794,4 mlrd so'm), maksimal ko'rsatkich Toshkent shahriga (367 222 mlrd so'm) tegishli; aholi jon boshiga YaHM bo'yicha minimal ko'rsatkich Surxondaryo viloyatida (22 223,4 ming so'm), maksimal ko'rsatkich esa Navoiy viloyatida (152 238 ming so'm) qayd etilgan [8].

Hududiy nomutanosibliklarni miqdoriy jihatdan aniqlashda Atkinson indeksidan foydalanaman [9]. Atkinson indeksi – iqtisodiyotda tengsizlik va nomutanosiblik darajasini o'lchaydigan ko'rsatkich bo'lib, uning asosiy xususiyati tengsizlikka nisbatan sezgirlik darajasini ifodalovchi ε (epsilon) parametriga ega ekanligidir. ε qiymati qanchalik katta bo'lsa, indeks daromad taqsimotining quyi qismidagi o'zgarishlarga shunchalik sezgir bo'ladi. Ushbu tadqiqotda $\varepsilon = 1$ (o'rtacha tengsizlikka nisbatan sezgirlik) parametri qabul qilingan. Bu holda Atkinson indeksi quyidagi soddalashtirilgan formula orqali hisoblanadi [10]:

$$A = 1 - g / \mu$$

Bu yerda g – geometrik o'rtacha, μ – arifmetik o'rtacha. Indeks qiymati 0 (to'liq tenglik) va 1 (maksimal tengsizlik) oralig'ida o'zgaradi. Kichik qiymatlar nomutanosiblik darajasining pastligini, katta qiymatlar esa yuqori darajadagi farqlanishni bildiradi.

Quyida O'zbekiston mintaqalarining 2023 va 2025 yillardagi yalpi hududiy mahsuloti, aholi jon boshiga YaHM, shuningdek hisoblangan normallashtirilgan komponentlar va iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) keltirilgan. Ushbu ko'rsatkichlar hududlarning nisbiy iqtisodiy salohiyatini solishtirish va vaqt o'tishi bilan yuz berayotgan o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Jadvalda ESI qiymatlari asosida

hududlar iqtisodiy taraqqiyot darajasi bo'yicha guruhlariga ajratilgan va ularning o'zgarish dinamikasi aks ettirilgan. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasining rasmiy statistik to'plamlaridan olingan.

1-jadval.

O'zbekiston mintaqalarining 2023–2025 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlari va ESI tahlili

Viloyat	YaHM 2023 (mlrd so'm)	YaHM 2025 (mlrd so'm)	Aholi jon boshiga YaHM 2023 (ming so'm)	Aholi jon boshiga YaHM 2025 (ming so'm)	Norm. YaHM i 2025	Norm. AJonYa HMi 2025	ESI 2023	ESI 2025	O'zga rish
Toshkent shahri	222 926	367 222	74 343,7	116 747	1,000	0,748	1,000	0,87 4	-0,126
Navoiy viloyati	93 651,5	167 965	87 905,7	152 238	0,398	1,000	0,746	0,69 9	-0,047
Toshkent viloyati	124 087	180 177	41 053	57 480,2	0,436	0,271	0,615	0,35 4	-0,261
Buxoro viloyati	63 693,4	86 608,1	31 424,4	41 399,1	0,153	0,148	0,509	0,15 1	-0,358
Qashqadaryo viloyati	71 425	98 783,4	20 282,7	26 856,9	0,190	0,036	0,466	0,113	-0,353
Andijon viloyati	80 337,5	107 718	23 920,3	30 852,1	0,217	0,066	0,456	0,14 2	-0,314
Samarqand viloyati	86 313,3	121 490	20 731,6	28 001,8	0,259	0,045	0,452	0,15 2	-0,300
Qoraqalpog'iston Respublikasi	40 805,2	54 076,9	20 510,8	26 489,5	0,055	0,033	0,275	0,04 4	-0,231
Farg'ona viloyati	81 573,3	111 305	20 297,6	26 603,6	0,228	0,034	0,439	0,13 1	-0,308
Xorazm viloyati	45 358,6	62 987,5	22 945,1	30 713,5	0,082	0,066	0,351	0,07 4	-0,277
Surxondaryo viloyati	49 208,9	66 186,5	17 316,2	22 223,4	0,092	0,000	0,282	0,04 6	-0,236
Sirdaryo viloyati	24 873	35 794,4	27 474,6	38 137,2	0,000	0,123	0,304	0,06 2	-0,242
Jizzax viloyati	38 570,3	52 956,7	25 860,8	34 116,8	0,052	0,092	0,325	0,07 2	-0,253
Namangan viloyati	61 074,9	85 419	20 144,6	27 020,6	0,150	0,037	0,335	0,09 4	-0,241

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Toshkent shahri (ESI=0,874) va Navoiy viloyati (ESI=0,699) eng yuqori iqtisodiy salohiyatga ega. Buxoro, Toshkent va Samarqand viloyatlari o'rta darajani (ESI 0,15 atrofida) egallaydi. Surxondaryo (ESI=0,046), Qoraqalpog'iston (0,044), Sirdaryo (0,062) va Namangan (0,094) eng past salohiyatli hududlar hisoblanadi. 2023–2025 yillarda aksariyat hududlarda ESI qiymati pasaygan (Toshkent shahri va Navoiydan tashqari), bu markazning ulushining boshqa viloyatlarga nisbatan ortishini ko'rsatadi.

Atkinson indeksini hisoblashda 14 ta viloyatning aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot ko'rsatkichlari asos qilib olingan. Ushbu indeks daromadlar

taqsimotidagi tengsizlikni o'lchashning eng ishonchli usullaridan biri bo'lib, uning qiymati 0 (to'liq tenglik) va 1 (maksimal tengsizlik) oralig'ida o'zgaradi. Mazkur indeks yordamida umumiy nomutanosiblik darajasi va uning 2023–2025 yillardagi o'zgarish dinamikasi aniqlanadi.

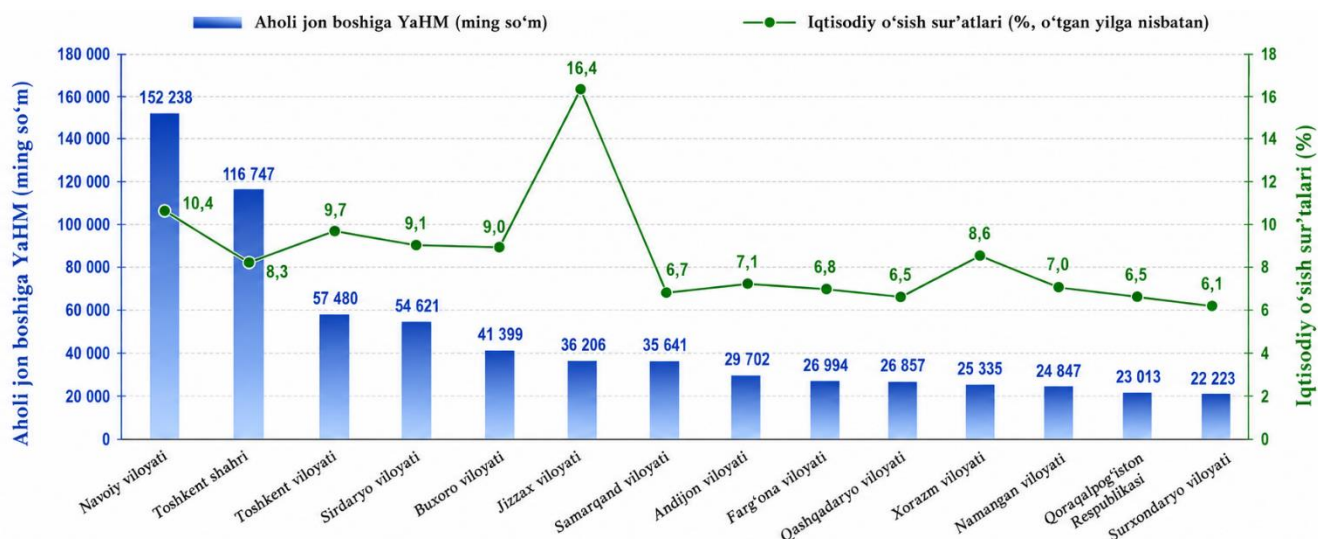
2-jadval.

O'zbekiston mintaqalarida Atkinson indeksi va nomutanosiblik dinamikasi

Yil	Aholi jon boshiga YaHM arifmetik o'rtachasi (ming so'm)	Aholi jon boshiga YaHM geometrik o'rtachasi (ming so'm)	Atkinson indeksi (A)	O'zgarish (2023→2025)
2023	33 192,2	26 105,1	0,2135	-
2024	39 111,5	30 611,4	0,2173	+0,0038
2025	46 668,7	36 414,2	0,2197	+0,0062

Atkinson indeksining 0,2197 darajasi (2025-y.) O'zbekiston viloyatlari o'rtasida sezilarli darajadagi nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatadi. 2023 yildagi 0,2135 dan 2025 yildagi 0,2197 ga oshish iqtisodiy konvergentsiya (ya'ni orqada qolgan hududlarning nisbatan tez o'sishi) jarayoni hali yetarli darajada emasligini, aksincha, nomutanosiblik biroz kuchayganligini ko'rsatadi. Ushbu tendensiya markaz – Toshkent shahri va Navoiy viloyatining yanada tez o'sib, boshqa hududlardan uzoqlashayotgani bilan izohlanadi.

Viloyatlarning iqtisodiy o'sish va salohiyat matritsasini tahlil qilish uchun men 2025-yildagi aholi jon boshiga YaHM (ming so'm) gorizonttal o'q va YaHM o'sish sur'ati (2025-yil, o'tgan yilga nisbatan foizda) vertikal o'q sifatida olib, har bir viloyatni shu ikki koordinatada joylashtiraman. Matritsaning markazida o'rtacha qiymatlar chizig'ini o'tkazaman: aholi jon boshiga YaHM o'rtachasi $\approx 45\,000$ ming so'm, o'sish sur'ati o'rtachasi $\approx 40\%$ (2024–2025 yillar oralig'ida hisoblangan). Ushbu matritsa yordamida har bir viloyatning nisbiy iqtisodiy holati – ya'ni iqtisodiy salohiyat darajasi (yuqori yoki past) va o'sish dinamikasi (tez yoki sekin) – bir vaqtning o'zida baholanadi. Matritsa to'rt kvadrantga bo'linadi: I-kvadrant (yuqori salohiyat – tez o'sish), II-kvadrant (yuqori salohiyat – sekin o'sish), III-kvadrant (past salohiyat – sekin o'sish), IV-kvadrant (past salohiyat – tez o'sish). Kvadrantlar tahlili mintaqaviy siyosatni differensiallashtirish, har bir hudud guruhiga mos qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Quyida har bir viloyatning aniq koordinatalari va ularning matritsa nuqtai nazaridan guruhlanishi keltirilgan.

2-rasm. O'zbekiston viloyatlarining aholi jon boshiga YaHM va iqtisodiy o'sish sur'atlari (2025-yil)

Sirdaryo viloyatining o'sish sur'ati (43,9%) o'rtachadan ancha yuqori, shuning uchun u IV-kvadrant (past salohiyat, tez o'sish) ga to'g'ri keladi. Matritsani to'rt kvadrantga ajratib tahlil qilaman: I-kvadrant (yuqori salohiyat – tez o'sish) ga hech qanday viloyat to'liq kirmaydi, chunki yuqori salohiyatli hududlar (Toshkent sh., Navoiy) o'sishi nisbatan past; II-kvadrant (yuqori salohiyat – sekin o'sish) ga Toshkent shahri, Navoiy, Toshkent viloyati, Buxoro viloyati kiradi – bu hududlarda innovatsiya va texnologik yangilanish orqali o'sishni jadallashtirish zarur; III-kvadrant (past salohiyat – sekin o'sish) ga Surxondaryo, Qashqadaryo, Qoraqalpog'iston, Farg'ona, Andijon, Samarqand, Xorazm, Namangan, Jizzax kiradi – bu hududlarda davlat tomonidan maqsadli qo'llab-quvvatlash, infratuzilma va sanoat zonalarini tashkil etish talab etiladi; IV-kvadrant (past salohiyat – tez o'sish) ga Sirdaryo viloyati kiradi – bu to'g'ri siyosat va investitsiyalar hisobiga qisqa vaqt ichida salohiyatni oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

ESI va Atkinson indeksi tahlillari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududlarida iqtisodiy salohiyat bo'yicha jiddiy nomutanosibliklar mavjud. Toshkent shahri, Navoiy va Buxoro viloyatlari eng yuqori salohiyatga ega bo'lib, ular respublika iqtisodiyotining asosiy markazlari hisoblanadi. Surxondaryo, Sirdaryo, Qoraqalpog'iston va Namangan viloyatlari esa iqtisodiy salohiyatining pastligi bilan ajralib turadi. Atkinson indeksining o'sishi (0,2135→0,2197) iqtisodiy konvergentsiyaning sustligi va markazning yanada kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Bu mintaqalararo siyosatni tubdan qayta ko'rib chiqish va kam rivojlangan hududlarni maqsadli qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi. Sirdaryo viloyatining misoli to'g'ri siyosat yordamida hatto past salohiyatli hududda ham yuqori o'sishga erishish mumkinligini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlar O'zbekiston hududlarida iqtisodiy salohiyat bo'yicha jiddiy tafovutlar mavjudligini, shu bilan birga konvergentsiya jarayonlarining yetarli darajada emasligini ko'rsatdi. Iqtisodiy salohiyat indeksi (ESI) va Atkinson indeksi hududlarni baholash va nomutanosibliklarni kuzatish

uchun samarali vosita hisoblanadi. Atkinson indeksining 2023–2025 yillarda 0,2135 dan 0,2197 gacha oshgani nomutanosiblikning kuchayganini ko‘rsatadi. Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, quyidagi aniq mexanizmlar va takliflar ishlab chiqilgan:

✓ Mintaqalar iqtisodiy salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish. Barcha hududlar uchun ESI va Atkinson indeksi har yili hisoblab borilsin va natijalar ochiq reyting shaklida e‘lon qilinsin. ESI tarkibiga qo‘shimcha ko‘rsatkichlar (asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, kichik biznes ulushi, eksport hajmi, transport infratuzilmasi zichligi – kamida 5 komponentli indeks) kiritilsin. Navoiy va Toshkent shahri misolida yuqori salohiyatli hududlarning tajribasini o‘rganuvchi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilsin.

✓ Kam rivojlangan hududlarni maqsadli qo‘llab-quvvatlash. Surxondaryo, Qoraqalpog‘iston, Namangan va Jizzax viloyatlarida 2027–2030 yillarga mo‘ljallangan maxsus sanoat zonalarini dasturi ishlab chiqilsin. Har bir hududga kamida 3 tadan yangi sanoat zonasi tashkil etilsin. Ushbu loyihalarni moliyalashtirish uchun Respublika byudjetidan har yili 500 mlrd so‘m maqsadli ajratma yo‘naltirilsin. Sirdaryo viloyatining tez o‘sish tajribasini o‘rganib, uni boshqa past salohiyatli hududlarga tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqilsin.

✓ Hududlararo nomutanosibliklarni qisqartirish mexanizmlarini joriy etish. Yuqori salohiyatli hududlardan (Toshkent sh., Navoiy) past salohiyatli hududlarga texnologiyalar va malaka transferi dasturlari tashkil etilsin (masalan, "O‘qitish – joriy etish – monitoring" bosqichlari). Atkinson indeksining o‘shishini to‘xtatish va uni pasaytirish uchun byudjet transfertlari va soliq tushumlarini tenglashtirishning shaffof formulasi joriy etilsin.

✓ Davlat-xususiy sheriklik (DXS) mexanizmlarini kengaytirish. Kam rivojlangan hududlarda infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda DXS loyihalari soni 2027-yilga borib ikki baravarga (35 dan 70 taga) oshirilsin. Xususiy investorlarga 5 yil muddatga yer solig‘i va mol-mulk solig‘idan ozod qilish kabi imtiyozlar berilsin.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, kelgusi 3–5 yil ichida O‘zbekiston hududlari o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosibliklar sezilarli darajada qisqaradi (Atkinson indeksini 0,18–0,19 darajasiga tushirish mumkin). Ayniqsa, past salohiyatli viloyatlarda aholi jon boshiga YaHM ko‘rsatkichi o‘rtacha 30–40 foizga oshadi va mamlakatning barcha mintaqalarida barqaror iqtisodiy rivojlanish ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y.

[2] Nazarov Sh.I. The KMRI (Kompleks mintaqaviy rivojlanish indeksi) methodology for comprehensive assessment of regional development: theoretical foundations and practical aspects // "Economics and tourism" international scientific and innovation journal. – 2026. – №4. – 15-23 b.

[3] Ibragimov B.B. O‘zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalanish darajasi tahlil qilishning uslubiy asoslarini takomillashtirish // "Marketing journal". – 2025. – №10. – 112-118 b.

[4] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2026 yil uchun yalpi hududiy mahsulot va aholi soni to‘g‘risidagi statistik to‘plami. – Toshkent, 2026. – 210 b.

[5] To‘ychiyev X.K. Hududiy iqtisodiyot salohiyatini statistik baholash (Qashqadaryo viloyati misolida) // "Raqqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali. – 2025. – №8. – 681-687 b.

[6] Mescon M.H., Albert M., Khedouri F. Fundamentals of Management. – New York: Harper & Row, 2020. – 450 p.

[7] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2024–2025 yillardagi mintaqalar kesimida yalpi hududiy mahsulot to‘g‘risidagi statistik to‘plamlari. – Toshkent, 2025. – 180 b.

[8] Shodiyev B.T. Mintaqalar iqtisodiyotini boshqarishda klaster yondashuvi // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" jurnali. – 2024. – №2. – 45-53 b.

[9] Atkinson A.B. On the Measurement of Inequality // Journal of Economic Theory. – 1970. – Vol. 2. – №3. – P. 244-263.

[10] Atkinson A.B. The Economics of Inequality. – Oxford: Clarendon Press, 1975. – 320 p.

UDK 334.722-022.51

**MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA KICHIK
BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING O‘RNI: “YASHIL”
IQTISODIYOT TAMOIYILLARI ASOSIDA**

Otamirzayev Farhodjon Solimirzayevich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

E-mail: farhodbek_otamirzaev@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonning 2030-yilgacha “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Unda “yashil” texnologiyalarni joriy etish, resurs tejamkorligini kuchaytirish, “yashil” investitsiyalar va imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanish orqali tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, kichik biznesda ekologik menejment, aylanma iqtisodiyot, yashil sertifikatlashtirish, energiya samaradorligi va ekologik madaniyatni shakllantirishning iqtisodiy hamda ijtimoiy samaralari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, yashil iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, innovatsiya, ekologik menejment, resurs tejamkorligi, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslardan foydalanish hajmining ortishi, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida ekologik yuklamaning kuchayishi iqtisodiy siyosatning yangi yo'nalishlarini shakllantirmoqda. Ana shunday sharoitda "yashil" iqtisodiyot tamoyillari iqtisodiy o'sishni ekologik xavfsizlik, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi bu boradagi institutsional va iqtisodiy islohotlarning muhim asoslaridan biri hisoblanadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotda bandlikni ta'minlash, mahalliy bozorni tovar va xizmatlar bilan to'ldirish, innovatsiyalarni tez joriy etish hamda hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Mazkur subyektlarning moslashuvchanligi, bozor talabiga tez javob qaytarishi va yangi texnologiyalarni amaliyotga joriy etish imkoniyati ularni "yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Shu jihatdan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni "yashil" iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish nafaqat ekologik muammolarni yumshatish, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, yangi bozor segmentlariga chiqish va tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

MAVZUNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

"Yashil" iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy o'sish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni o'zaro bog'liq holda rivojlantirishni nazarda tutadi. Bunday yondashuvda ishlab chiqarish jarayonlari resurslarni tejash, energiya sarfini kamaytirish, chiqindilarni qisqartirish, qayta ishlash va ekologik xavfsiz texnologiyalarni qo'llash asosida tashkil etiladi.

Kichik biznes subyektlari uchun "yashil" iqtisodiyot tamoyillarining ahamiyati ikki jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, ekologik talablar va resurslar narxining oshib borishi korxonalarni samarali texnologiyalarga o'tishga majbur qiladi. Ikkinchidan, ekologik toza mahsulot va xizmatlarga talabning ortishi tadbirkorlar uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi.

"Yashil" transformatsiya jarayoni faqat texnik yangilanish bilan cheklanmaydi. U korxona boshqaruvi, moliyalashtirish, kadrlar salohiyati, ishlab chiqarish madaniyati, iste'molchilar bilan ishlash va marketing strategiyasini ham qamrab oladi. Demak, kichik biznesda "yashil" yondashuvni joriy etish kompleks boshqaruv qarorlarini talab etadi.

KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA "YASHIL" IQTISODIYOTNING AFZALLIKLARI

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish orqali bir qator iqtisodiy va tashkiliy afzalliklarga ega bo'ladi. Ularning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- xarajatlarni optimallashtirish: energiya tejamkor uskunalar, LED yoritish tizimlari, suvni tejovchi texnologiyalar va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish kommunal hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi;
- mahsulot tannarxini pasaytirish: xomashyo, energiya va suv sarfini nazorat qilish ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha yo‘qotishlarning oldini oladi;
- yangi bozor imkoniyatlarini yaratish: ekologik talablar kuchaygan xalqaro bozorlarga chiqishda yashil standartlar va sertifikatlar muhim raqobat ustunligini beradi;
- iste’molchilar ishonchini mustahkamlash: zamonaviy xaridorlar ekologik mas’uliyatli, shaffof va ijtimoiy jihatdan faol brendlarga ko‘proq e’tibor qaratmoqda;
- moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish: xalqaro moliya institutlari, yashil fondlar, grantlar va imtiyozli kredit liniyalari ekologik loyihalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi;
- kelajakdagi ekologik talab va standartlarga moslashuv: ekologik me’yorlarga oldindan tayyorgarlik ko‘rgan korxonalar tartibga solishdagi o‘zgarishlarga kamroq xarajat bilan moslashadi.

KICHIK BIZNESDA “YASHIL” TRANSFORMATSIYANI AMALGA OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Kichik biznes subyektlarida “yashil” transformatsiyani izchil yo‘lga qo‘yish uchun bosqichma-bosqich, amaliy natijaga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq. Quydagi jadvalda bunday yo‘nalishlar, amaliy harakatlar va kutiladigan natijalar umumlashtirilgan.

1-jadval. Kichik biznesda “yashil” transformatsiyani joriy etishning asosiy yo‘nalishlari

T/r	Yo‘nalish	Amaliy harakatlar	Kutilayotgan natija
1	Energiya samaradorligi va muqobil energiyadan foydalanish	LED yoritish tizimlari, harakat datchiklari, energiya tejamkor uskunalar, quyosh panellari va quyosh suv isitgichlarini joriy etish; ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish.	Elektr energiyasi xarajatlari kamayadi, energiya ta’minotidagi uzilishlarga bog‘liqlik pasayadi, ishlab chiqarish barqarorligi oshadi.
2	Resurs tejamkorligi va aylanma iqtisodiyot	Xomashyo chiqindilarini kamaytirish, qog‘ozsiz ofis tizimiga o‘tish, suvni tejovchi texnologiyalarni qo‘llash, chiqindilarni saralash va qayta ishlashga topshirish.	Xomashyo va resurslar tejaladi, chiqindilar kamayadi, qo‘shimcha iqtisodiy samaradorlik yuzaga keladi.
3	Ekologik qadoqlash va	Plastik qadoqlardan bosqichma-bosqich voz	Yoqilg‘i xarajatlari qisqaradi, atrof-muhitga

	yashil logistika	kechish, biologik parchalanadigan yoki qayta ishlanadigan qadoqlardan foydalanish, yetkazib berish yo‘nalishlarini optimallashtirish.	salbiy ta’sir kamayadi, korxonaning “yashil brend” imiji mustahkamlanadi.
4	Yashil standartlar va sertifikatlashtirish	ISO 14001 kabi ekologik menejment standartlarini o‘rganish va joriy etish, “ekologik toza mahsulot” sertifikatlarini olish, yetkazib beruvchilarni ekologik mezonlar asosida tanlash.	Eksport imkoniyatlari kengayadi, ekologik talablarga ega bozorlarga chiqish osonlashadi, mijozlar bazasi kengayadi.
5	Ekologik madaniyat va inson kapitali	Xodimlar uchun resurs tejamkorligi bo‘yicha treninglar o‘tkazish, “yashil ofis” qoidalarini joriy etish, mijozlar bilan ekologik targ‘ibot ishlarini olib borish, qishloq xo‘jaligida biologik himoya usullarini kengaytirish.	Jamoadada ekologik mas’uliyat ortadi, korxonaning ijtimoiy nufuzi kuchayadi, ekologik xavfsiz ishlab chiqarish madaniyati shakllanadi.

MUAMMOLAR VA CHEKLOVCHI OMILLAR

O‘zbekiston sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayoni muayyan muammolar bilan bog‘liq. Mazkur muammolarni tizimli tahlil qilish ularni bartaraf etish bo‘yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

– boshlang‘ich investitsiya xarajatlarining yuqoriligi: energiya tejamkor uskunalar, qayta tiklanuvchi energiya qurilmalari va ekologik texnologiyalar kichik korxonalar uchun dastlabki bosqichda katta moliyaviy yuk bo‘lishi mumkin;

– bilim va kompetensiyalar yetishmasligi: ko‘plab tadbirkorlar ekologik menejment, yashil standartlar, energiya auditi va resurs tejamkor ishlab chiqarish bo‘yicha yetarli ma’lumotga ega emas;

– yashil moliyalashtirish mexanizmlarining cheklanganligi: imtiyozli kreditlar, kafilliklar, subsidiyalar va grantlardan foydalanish tartiblarining murakkabligi kichik biznesning faolligini pasaytiradi;

– sertifikatlashtirish xarajatlari: ekologik sertifikat va xalqaro standartlarni joriy etish jarayoni kichik korxonalar uchun moliyaviy hamda tashkiliy jihatdan murakkab kechadi;

– bozor rag‘batlarining yetarli shakllanmaganligi: ayrim iste’molchilar hali ekologik toza mahsulot uchun qo‘shimcha qiymat to‘lashga tayyor emas, bu esa tadbirkorlar motivatsiyasiga ta’sir ko‘rsatadi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining “yashil” iqtisodiyot sharoitidagi raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

– davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, xususan energiya tejamkor uskunalari, quyosh panellari va ekologik texnologiyalar importi uchun bojxona hamda soliq imtiyozlarini kengaytirish;

– kichik biznes uchun maxsus “yashil kredit” liniyalari, kafillik fondlari va subsidiyalash mexanizmlarini soddalashtirish;

– yashil sertifikatlashtirish xarajatlarini qisman qoplash va kichik korxonalar uchun maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish;

– “yashil startaplar” va ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlovchi biznes-inkubatorlar, texnoparklar va akseleratsiya dasturlarini rivojlantirish;

– tadbirkorlar uchun energiya auditi, ekologik menejment, aylanma iqtisodiyot va yashil marketing bo‘yicha qisqa muddatli amaliy o‘quv kurslarini tashkil etish;

– mahalliy hokimliklar, tijorat banklari, oliy ta’lim muassasalari va xususiy sektor o‘rtasida “yashil tadbirkorlik” bo‘yicha hamkorlik platformalarini shakllantirish;

– qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, oziq-ovqat ishlab chiqarish, qurilish materiallari va logistika sohalarida resurs tejamkor biznes-modellarni keng targ‘ib qilish.

XULOSA

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ularning “yashil” iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlanishi iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy mas’uliyatni uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, energiya samaradorligi, resurs tejamkorligi, ekologik qadoqlash, yashil logistika, sertifikatlashtirish va ekologik madaniyatni shakllantirish kichik biznesning uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshiradi. Bunda davlatning moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlovi, tijorat banklarining “yashil” moliyalashtirishdagi faolligi hamda tadbirkorlarning innovatsion salohiyati muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, “yashil” iqtisodiyotga o‘tish kichik biznes uchun faqat ekologik majburiyat emas, balki yangi bozor imkoniyatlari, xarajatlarni qisqartirish, brend nufuzini oshirish va barqaror moliyaviy rivojlanishni ta’minlovchi strategik yo‘nalishdir. Shu bois kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini yashil transformatsiyaga jalb etish O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining kelajakdagi raqobatbardoshligi va barqarorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori. "2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining 'yashil' iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida".

2. Мусаилова К.Г. Тенденции мировой 'зеленой' экономики и перспективы "зеленых" финансов в России // Российское предпринимательство. – 2018. – № 6. – С. 1765–1776.

3. Порфирьев Б.Н. 'Зеленая' экономика: реалии, перспективы и пределы роста. – Москва: Московский Центр Карнеги, 2013.

4. Порфирьев Б.Н. 'Зеленые' тенденции в мировой финансовой системе // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 9. – С. 5–16.

5. Koppert Biological Systems. Biological pest control. Elektron manba: <https://www.koppert.co.za/crop-protection/biological-pest-control>

UDK 338.24:004

RAQAMLI MOLIYA INSTITUTLARINING NAZARIY VA KONSEPTUAL ASOSLARI

Mashrabov Behzodjon Mansurjon o'g'li

Namangan Davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti

Yashil Iqtisodiyot va biznesni rivojlantirish kafedrası

1-bosqich magistranti

e-mail:behzodjonmashrabov2001@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli moliya institutlarining nazariy asoslari va konseptual mohiyati tahlil qilinadi. Xususan, an'anaviy moliya institutlaridan farqli o'laroq, raqamli institutlarning tarkibiy tuzilishi, ularning moliyaviy vositachilik funksiyasini bajarish shakllari, shuningdek, FinTech, neobank, blokcheyn asosidagi moliyaviy tuzilmalar va raqamli to'lov tizimlari o'rganilgan. Tadqiqotda raqamli moliya institutlarining iqtisodiy afzalliklari, ularga xos xavf-xatarlar va tartibga solish muammolari ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida O'zbekiston moliya tizimi uchun xorijiy tajribadan kelib chiqqan istiqbolli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli moliya, FinTech, neobank, blokcheyn, raqamli to'lov tizimlari, moliyaviy vositachilik, kriptovalyuta, ochiq bank tizimi (Open Banking), moliyaviy inklyuzivlik, raqamli transformatsiya, tartibga solish texnologiyalari (RegTech), sun'iy intellekt, InsurTech, WealthTech, moliyaviy ekotizim.

Bugungi kunda jahon moliya tizimi misli ko'rilmagan raqamli o'zgarishlar bosqichini boshidan kechirayotgan bo'lib, an'anaviy bank va moliya institutlari o'z faoliyatlarini tubdan qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar - sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar (big data) va bulut hisoblash - moliyaviy xizmatlarni taqdim etishning butunlay yangi paradigmasini vujudga keltirmoqda. Bunday sharoitda "raqamli moliya institutlari" tushunchasi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Raqamli moliya institutlari nafaqat moliyaviy xizmatlarning yangi shakli, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon

bo'lmoqda. Ular moliyaviy inklyuzivlikni oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va moliyaviy xizmatlar samaradorligini tubdan yaxshilash imkonini beradi. O'zbekiston uchun ham ushbu sohaning nazariy asoslarini o'rganish va xorijiy tajribani o'zlashtirish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Belgilansinki, O'zbekistonda raqamli moliya sohasini rivojlantirish borasida muhim qadamlar qo'yilgan bo'lib, "O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida 2030-yilga kelib naqdsiz to'lovlar ulushini 80 foizga yetkazish, moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirish va FinTech ekotizimini shakllantirish vazifalari belgilangan. [2]

ASOSIY QISM. Raqamli moliya institutlari - bu moliyaviy xizmatlarni asosan yoki to'liq raqamli texnologiyalar orqali taqdim etuvchi, an'anaviy fizik infratuzilmasiz yoki uni minimumga tushirib faoliyat yurituvchi tashkilotlar majmuidir. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tasnifiga ko'ra, raqamli moliya institutlari quyidagi asosiy yo'nalishlarda faoliyat yuritadi: to'liq raqamli bank xizmatlari (neobank), raqamli to'lov tizimlari, investitsiya va boshqaruv xizmatlari (WealthTech), sug'urta texnologiyalari (InsurTech) hamda markazlashmagan moliya (DeFi).

Raqamli moliya kontseptsiyasi asosida uchta fundamental tamoyil yotadi. Birinchidan, moliyaviy xizmatlarning demokratlashuvi - ya'ni ilgari bank xizmatlaridan foydalana olmagan aholi qatlamlarining ushbu xizmatlarga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'lishi. Ikkinchidan, operatsion samaradorlikning oshishi - raqamli jarayonlar hisobiga tranzaksiya xarajatlarining keskin kamayishi. Uchinchidan, innovatsion moliyaviy mahsulotlar yaratilishi - sun'iy intellekt va big data asosida shaxsiylashtirilgan moliyaviy echimlar taqdim etilishi.

Raqamli moliya institutlarining iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini to'rtta asosiy kanal orqali ko'rib chiqish mumkin.

1-jadval. Raqamli moliya institutlarining asosiy turlari

Institut turi	Ta'rifi	Misollar
Raqamli banklar (Neobank)	Filialsiz, to'liq onlayn xizmat ko'rsatuvchi banklar	Revolut, N26, Tinkoff, UzCard-Neo
To'lov tizimlari va platformalari	Onlayn va mobil to'lovlarni amalga oshiruvchi platformalar	PayPal, Stripe, Payme, Click, Uzun Pay
Moliyaviy texnologiyalar (FinTech) kompaniyalari	Moliyaviy xizmatlarni raqamli texnologiyalar orqali taqdim etuvchi tashkilotlar	Ant Financial, SoFi, Apelsin.uz
Kriptoalyuta va blokcheyn institutlari	Markazlashmagan moliyaviy xizmatlar va raqamli aktivlar bilan ishlovchi tuzilmalar	Coinbase, Binance, DeFi platformalari

Institut turi	Ta'rifi	Misollar
Raqamli sug'urta (InsurTech)	Sun'iy intellekt va big data asosida sug'urta xizmatlarini raqamlashtiruvchi institutlar	Lemonade, Oscar Health, Insr.uz
Robo-maslahatchilar va WealthTech	Avtomatlashtirilgan investitsiya va moliyaviy rejalashtirish xizmatlari	Betterment, Wealthfront, Robinhood

Birinchidan, raqamli moliya institutlari moliyaviy inklyuzivlikni oshiradi. Dunyo bo'ylab 1,4 milliard kattalar hozirda bank xizmatlaridan mahrum ekanligini e'tiborga olsak, raqamli institutlar uchun minimal infratuzilma talab etganligi bois qishloq va chekka hududlarda ham moliyaviy xizmatlar ko'rsata oladi. Bu ayniqsa O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, raqamli moliya institutlari operatsion samaradorlikni tubdan oshiradi. An'anaviy bank operatsiyalariga nisbatan raqamli tranzaksiyalar xarajati 60-80 foizga arzonroq bo'lishi mumkin. Bu moliyaviy xizmatlar narxini pasaytiradi va ularni keng omma uchun mavjud qiladi.

Uchinchidan, raqamli institutlar innovatsion ekotizim yaratadi. Open Banking printsiplari asosida moliyaviy ma'lumotlarni almashish va API integratsiyalari orqali yangi moliyaviy mahsulotlar tez sur'atda ishlab chiqilmoqda. Bu moliyaviy sektorni boshqa tarmoqlar bilan chuqur integratsiyalashuviga olib keladi.

To'rtinchidan, raqamli moliya institutlari kiberxavfsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi va tartibga solish muammolari kabi yangi xatarlarni ham keltirib chiqaradi. Raqamli platformalarning o'zaro bog'liqligi tizimli xavflarni oshirishi mumkin, bu esa samarali RegTech (Regulatory Technology) yechimlarini talab etadi.

Jahon yetakchilaridan biri Xitoydir. Xitoyning Ant Financial (hozirgi Ant Group) kompaniyasi 1 milliarddan ortiq foydalanuvchiga xizmat ko'rsatib, dunyodagi eng yirik raqamli moliya institutiga aylangan. Xitoyda davlat tomonidan "raqamli yuan" (e-CNY) loyihasi amalga oshirilmoqda, bu esa markaziy bank raqamli valyutasining (CBDC) amaliy tatbiqiga yorqin misoldir.

Singapur raqamli bank litsenziyalarini joriy etish sohasida oldinga chiqdi va 2020-yilda to'rtta raqamli bank litsenziyasini berdi. Mamlakat FinTech ekotizimini davlat-xususiy sheriklik asosida rivojlantirib, raqamli moliya markaziga aylandi. Hindistonning UPI (Unified Payments Interface) tizimi esa 2023-yilda oyiga 10 milliarddan ortiq tranzaksiyani qayd etib, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun namuna sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekiston uchun ushbu tajribalardan kelib chiqqan holda quyidagi istiqbolli yo'nalishlar va tavsiyalar ishlab chiqilgan: birinchi, raqamli moliya institutlari faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunchilik bazasini shakllantirish; ikkinchi, raqamli to'lov infratuzilmasini yanada rivojlantirish va interoperabellikni ta'minlash; uchinchi, milliy "sandbox" rejimi orqali FinTech startaplarga sinovdan o'tish

imkonini berish; to'rtinchi, moliyaviy savodxonlikni oshirish va raqamli moliya xizmatlaridan foydalanishni rag'batlantirish.

Raqamli moliya institutlari zamonaviy moliya tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ular an'anaviy bank tuzilmalarini raqobatga chorlash va moliyaviy xizmatlar bozorini demokratlashtirish orqali iqtisodiy o'sishning yangi dvigateli sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston uchun raqamli moliya institutlarini rivojlantirish nafaqat moliyaviy inklyuzivlikni oshirish, balki raqobatbardosh moliya tizimini shakllantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy modernizatsiyani jadallashtirish imkonini beradi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun xorijiy tajribalarni o'rganish, ilg'or tartibga solish yondashuvlarini joriy etish va raqamli moliya ekotizimini barqaror rivojlantirish strategik zaruriyat bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston - 2030" strategiyasini "Raqamli O'zbekiston" yo'nalishida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy inklyuzivlik strategiyasi 2023–2027. - Toshkent, 2023.
3. Arner D. W., Barberis J., Buckley R. P. FinTech, RegTech, and the Reconceptualization of Financial Regulation // Northwestern Journal of International Law & Business. – 2017. – Vol. 37. – P. 371-413.
4. BIS (Bank for International Settlements). Annual Economic Report 2023: FinTech and the Future of Finance. – Basel, 2023.
5. Dhar V., Stein R. M. FinTech Platforms and Strategy // Communications of the ACM. – 2017. – Vol. 60, No. 10. – P. 32-35.
6. IMF. Fintech: The Experience So Far. Policy Paper. – Washington D.C.: International Monetary Fund, 2019.
7. Philippon T. The FinTech Opportunity. NBER Working Paper No. 22476. – National Bureau of Economic Research, 2016.
8. Schueffel P. Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech // Journal of Innovation Management. – 2016. – Vol. 4, No. 4. – P. 32-54.
9. World Bank. Digital Financial Services. – Washington D.C., 2020.
10. Zavolokina L., Dolata M., Schwabe G. FinTech - What's in a Name? / Proceedings of ICIS 2016. – Dublin, 2016.
11. Zetsche D. A., Buckley R. P., Arner D. W. Distributed Ledger Technology in Finance // European Business Organization Law Review. – 2018. – Vol. 19. – P. 747-780.
12. Yermack D. Corporate Governance and Blockchains // Review of Finance. – 2017. – Vol. 21, No. 1. – P. 7-31.

UDK – 339.137.2

TOVAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING JAHON TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTONGA JORIY ETISH XUSUSIYATLARI

Raximjanova Shahzoda

Namangan davlat universitei magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada tovar raqobatbardoshligini oshirishning rivojlangan davlatlar tajribasi, zamonaviy boshqaruv usullari va innovatsion yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro tajribalarni O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida qo'llash imkoniyatlari, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirish hamda mahsulot sifatini yaxshilash masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida tovarlarning ichki va tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tovar raqobatbardoshligi, xalqaro tajriba, innovatsiya, eksport salohiyati, mahsulot sifati, marketing strategiyasi, iqtisodiy islohotlar, modernizatsiya, raqobat muhiti, O'zbekiston iqtisodiyoti, ishlab chiqarish samaradorligi, investitsiya, brending.

Kirish. Jahon bozorida tovar raqobatbardoshligini oshirish korxonalar faoliyati samaradorligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Raqobatbardoshlik faqat narx bilan belgilanmaydi: u mahsulot sifati, dizayni, ishonchliligi, texnik ko'rsatkichlari, servis darajasi, qadoqlash va ekologik xususiyatlar, shuningdek brend va marketing strategiyalariga ham bog'liq. Global iqtisodiyotda ishlab chiqaruvchilar o'rtasida raqobat kuchaygani sari, samarali boshqaruv, innovatsiya, sifatni boshqarish tizimlari va xalqaro standartlarga moslashish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu tezisning maqsadi tovar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha jahon tajribasini tahlil qilish hamda uni O'zbekiston sharoitiga joriy etishning o'ziga xos xususiyatlarini asoslab berishdan iborat. Tadqiqotda jahon amaliyotida qo'llanayotgan yondashuvlar, jumladan mahsulotni standartlashtirish, sifat menejmenti tizimlari, innovatsion ishlab chiqarish, logistika va eksportni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining o'rni ko'rib chiqiladi.

Tovar raqobatbardoshligi - iste'molchining muayyan mahsulotni boshqa raqib mahsulotlarga nisbatan tanlash ehtimolini oshiradigan xususiyatlar majmuasidir. U quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Sifat va ishonchlilik. Xomashyo sifati, ishlab chiqarish intizomi, nazorat mexanizmlari, tajriba va texnologiya darajasi yakuniy mahsulot sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

2. Narx va qiymat nisbati. Raqobatbardosh narxning o'zi yetarli emas; iste'molchi "narx-foйда" nisbatini baholaydi.

3. Innovatsiya va texnik daraja. Mahsulotning texnologik yangiligi, funksional imkoniyatlari va moslashuvchanligi raqobatni kuchaytiradi.

4. Qadoqlash va dizayn. Tovar ko'rinishi, ergonomik yondashuv, brending, qadoqlash funksionalligi iste'mol qarorini tezlashtiradi.

5. Servis va ta'minot. Sotishdan keyingi xizmat, kafolat, ehtiyot qismlar bilan ta'minlash savdo hajmini oshiradi.

6. Ekologik omillar. Barqaror ishlab chiqarish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik talablarga moslik tobora muhim segmentga aylanmoqda.

Shu sababli raqobatbardoshlikni oshirish ko'p tarmoqli yondashuvni talab qiladi.

Global amaliyotda tovar raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan bir nechta yoʻnalishlar keng qoʻllanadi. Sifat menejmenti tizimlari (ISO yondashuvi).Koʻplab yetakchi kompaniyalar mahsulot sifati barqarorligini taʼminlash uchun ISO 9001 kabi sifat menejmenti tizimlaridan foydalanadi. Bu yondashuv “jarayon yondashuvi” va doimiy takomillashtirish (Continuous Improvement) tamoyillariga tayanadi. Natijada xatolar kamayadi, ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, mijoz talablari aniqroq qondiriladi.

Innovatsion ishlab chiqarish va R&D.Raqobatbardoshlikni oshirishning eng muhim instrumentlaridan biri - tadqiqot va ishlanmalar (R&D)ga sarmoya kiritishdir. Jahon tajribasida yangi mahsulot yaratish, texnologiyalarni modernizatsiya qilish va raqiblar bilan solishtirganda funksional ustunlik berish orqali bozorda mustahkam pozitsiya egallanadi.

Qiymat zanjirini optimallashtirish (Value Chain).Korxona faqat ishlab chiqarish bilan cheklanmaydi; balki xomashyo yetkazib berish, ishlab chiqarish, qadoqlash, saqlash, transport/logistika, marketing va eksport jarayonlarini ham zanjir sifatida boshqaradi. Qiymat zanjiri samaradorligini oshirish narxni pasaytirish yoki qoʻshimcha qiymatni kuchaytirish imkonini beradi.

Ekologik standartlar va “yashil” raqobat.Yirik importyor bozorlarda ekologik talablar kuchaymoqda. Masalan, qadoqlash materiallari, chiqindi boshqaruvi, energiya samaradorligi boʻyicha talablarga moslashgan mahsulotlar kengroq bozorga kirish imkoniga ega boʻladi. Bu “yashil brend” imidjini ham kuchaytiradi.

Sertifikatlash va texnik reglamentlarga moslashish.Xalqaro bozorlarga chiqish uchun texnik reglamentlar, gigiyena va xavfsizlik talablari boʻyicha sertifikatlar talab qilinadi. Jahon tajribasida ishlab chiqaruvchilar ushbu talablarni oldindan oʻrganib, mahsulot dizayni va ishlab chiqarish jarayonlarini moslashtiradi. Natijada eksport jarayonida toʻsiqlar kamayadi.

Oʻzbekiston sharoitida tovar raqobatbardoshligini oshirish bir qator oʻziga xos jihatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim:

1.Mahalliy resurslardan samarali foydalanish va import oʻrnini bosish.Oʻzbekistonning xomashyo bazasi va mehnat resurslari kuchli. Biroq raqobatbardoshlikni oshirish uchun xomashyoni chuqur qayta ishlash, texnologik modernizatsiya va sifat nazoratini kuchaytirish zarur. Import oʻrnini bosish faqat “arzonlashtirish” bilan emas, balki xalqaro darajadagi sifat va texnik talablarga mos mahsulot yaratish bilan taʼminlanadi. Ushbu davrga kelib import hajmi 8 058,3 mln AQSH dollariga yetdi va 2025-yilning mos davriga nisbatan 29,8 % ga oʻsdi. Import tarkibida eng katta ulush, mashinalar va transport asbobuskunolari (36,1 %), sanoat tovarlari (14,3 %) hamda kimyoviy vositalar va shunga oʻxshash mahsulotlar (11,9 %) hisobiga toʻgʻri keldi. Tovarlar importi dinamikasi tahliliga koʻra, 2026-yilning yanvar-fevral oylarida import qilingan tovarlar hajmi, 2025-yilning mos davriga nisbatan 1 701,3 mln AQSH dollariga koʻpaydi va 7 214,3 mln AQSH dollarini tashkil etdi. Xizmatlar importi esa 844,0 mln AQSH dollariga yetganligini koʻrish mumkin.

2.Standartlashtirish va sertifikatlashni tizimli yondashuvga kiritish.Korxonalarda ISO va boshqa xalqaro standartlarni joriy etish

raqobatbardoshlikning poydevor omilidir. Bunda muammo shundan iboratki, ayrim korxonalarda tizimli boshqaruv madaniyati yetarli darajada shakllanmagan. Shuning uchun bosqichma-bosqich reja, o'qitish, ichki audit va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish kerak. Bu tizimli yondashuvga Germaniyani keltirishimiz mumkin. Germaniya tajribasi (Sifat va standart): "Nemis sifati" tushunchasi jahon bozorida eng yuqori ishonch belgisi hisoblanadi. Asosiy e'tibor xalqaro standartlarga (masalan, ISO 9000) qat'iy rioya etish, yuqori texnologiyali uskunalardan foydalanish va uzoq muddatli xizmat muddatini ta'minlashga qaratiladi.

3. Innovatsiyalarni rag'batlantirish va kadrlar salohiyati. Innovatsion yondashuv texnologiyagina emas, balki inson kapitaliga ham tayanadi. Korxonalarda muhandis-texnologlar, sifat menejerlari, marketing mutaxassislari va logistika yo'nalishi bo'yicha malakali kadrlar yetishmasligi raqobatni cheklashi mumkin. Shu bois kadrlar tayyorlash, amaliyot dasturlari va mentorlik tizimlari muhim. Ushbu yondashuvga Janubiy Koreyani misol qila olamiz. Janubiy Koreya tajribasi (Innovatsiya va brending): Samsung va LG kabi global korporatsiyalar misolida ko'rish mumkinki, davlat va xususiy sektor hamkorligida ilmiy-tadqiqot (R&D) ishlariga ulkan investitsiyalar kiritiladi. Bu esa tovarlarni yangi avlod texnologiyalari bilan boyitadi.

4. Eksport uchun logistika va tashqi bozor talablarini oldindan tahlil qilish. Ko'plab korxonalar mahsulot ishlab chiqaradi, lekin tashqi bozorga moslashish (qadoqlash, til/yorliqlar, standartlar, yetkazib berish muddatlari, bojxona hujjatlari)da qiyinchilikka duch keladi. Eksportga yo'naltirilgan korxonalarda logistika zanjiri va bozor talablarini oldindan o'rganish raqobatbardoshlikni oshiradi. Eksport tarkibida tovarlar ulushi 59,1 % ni tashkil etib, jumladan, sanoat tovarlari (18,1 %), oziq-ovqat mahsulotlari va tirik hayvonlar (9,9 %), kimyoviy vositalar va shunga o'xshash mahsulotlar (9,6 %) va har xil tayyor mahsulotlar hissasi yuqori (8,5 %) bo'ldi. Hamda 2026-yil yanvar-fevral oylarida xizmatlar eksporti hajmi 1 449,1 mln AQSH dollarini yoki jami eksport hajmining 40,9 % ini tashkil etib, 2025-yilning mos davriga nisbatan 25,1 % ga o'sdi. Xizmatlar eksporti tarkibining asosiy ulushi safarlar (turizm) (45,7 %), transport (36,7 %), telekommunikatsiya, kompyuter va axborot (10,8 %) va boshqa tadbirkorlik bilan bog'liq xizmatlar (2,2 %) hissasiga to'g'ri kelgan.

Mahsulotingizga bo'lgan talabni aniqlash uchun quyidagi omillarni tahlil qilish maqsadga muvofiq:

-Standartlar va sertifikatlashtirish: Tanlangan davlat talab qiladigan sifat va xavfsizlik standartlarini (masalan, Yevropa Ittifoqi uchun Idoralar belgisi - (CE)) o'rganing.

-Raqobat va narx: Bozor hajmi, asosiy raqobatchilar kimligi va ularning narx siyosatini tahlil qiling.

-Bojxona tariflari: Tovaringiz eksport qilinadigan davlat uchun bojxona bojlari va soliqlarni oldindan hisoblang ((15\%) dan (30\%) gacha bo'lishi mumkin).

Logistika va yetkazib berish zanjirini rejalashtirish – xomashyo manbasidan to yakuniy iste'molchigacha bo'lgan mahsulot, xizmat va ma'lumot oqimlarini muvofiqlashtirish jarayonidir. U xarajatlarni qisqartirish, yetkazib berish muddatini

tezlashtirish va mijozlar qoniqishini oshirishga xizmat qiladi. Logistika narxi mahsulot tannarxining sezilarli qismini tashkil qiladi:

Transport turini tanlash: Temir yo'l, avtomobil transporti, havo yoki dengiz yo'llarining narxi va tezligini solishtiring. Masalan, Yevropaga avtomobil transportida yetkazib berish \ (12-15\) kunni, dengiz transporti esa \ (30-45\) kunni olishi mumkin.

Incoterms qoidalari: Xaridor bilan shartnoma tuzishda yetkazib berish shartlarini (masalan, \ (EXW\), \ (FOB\), \ (CIF\)) aniq belgilang. Bu sug'urta va yuk tashish xarajatlari kimning zimmasida ekanligini anglatadi.

Qadoqlash va markalash: Mahsulot xalqaro standartlarga javob beradigan mustahkam qadoqda bo'lishi va import qiluvchi davlat tilida markalanishi shart.

Logistika va yetkazib berish zanjirida hujjatlarni rasmiylashtirish - yuklarning qonuniy, xavfsiz va to'xtovsiz harakatlanishini ta'minlaydigan eng muhim bosqichlardan biridir. Hujjatlarning noto'g'ri to'ldirilishi bojxonada ushlanib qolishga va moliyaviy jarimalarga sabab bo'ladi. Quyida logistikada rasmiylashtiriladigan asosiy hujjatlar turlari keltirilgan:

-Eksport uchun zarur bo'lgan asosiy hujjatlar ro'yxati: Tashqi savdo shartnomasi (kontrakt).

-Kelib chiqish sertifikatlari (masalan, O'zbekiston uchun \ (ST-1\) yoki \ (GSP\) shakllari).

-Hisob-faktura (Invoice) va qadoqlash varaqasi (Packing list).

-Yuk xatlari (masalan, \ (CMR\) avtotransport uchun, yoki \ (BillofLading\) dengiz transporti uchun).

Eksport faoliyatini boshlashda quyidagi rasmiy platformalardan foydalanish mumkin:

-Eksportchilarga ko'maklashish va bozorlar tahlili uchun O'zbekiston Eksportchilari portali dan foydalaning.(<https://exportportali.uz/>)

-Logistika marshrutlari va yuk tashish tariflarini aniqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi rasmiy sahifasiga murojaat qiling.(<https://gov.uz/uz/mintrans>)

-Global bozor talablari va bojxona stavkalari haqida ma'lumot olish uchun International Trade Centre platformasidan foydalaning.(<https://www.intracdcn.org/>)

6. "Brend" va marketing strategiyasini kuchaytirish. Mahsulot sifati yuqori bo'lsa ham, bozorda o'z o'rnini topishi uchun marketing zarur. O'zbekistonda ishlab chiqaruvchilar brendlash, raqamli marketing, display/savdo nuqtalarida taqdimot, iste'molchi bilan ishlashni kuchaytirsang, raqobatbardoshlik oshadi. Bu, ayniqsa, iste'mol tovarlari segmentida muhim va Made in Uzbekistan brendi ostida eng sifatli mahsulotlarni ishlab chiqish marketing strategiyasini ilg'or surish lozim.

O'zbekistonda tovar raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda amaliy choralar taklif etiladi:

1. Korxonalarda sifat menejmenti tizimini joriy etish: ISO 9001 asosida jarayonlarni hujjatlashtirish, ichki audit va doimiy takomillashtirishni yo'lga qo'yish.

2. Texnologik modernizatsiya: ishlab chiqarish uskunalari yangilash, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish.

3. R&Dni qo'llab-quvvatlash: yangi mahsulotlar va dizayn ishlanmalari uchun grant/hamkorlik mexanizmlarini kengaytirish.

4. Eksport bo'limi va bozor tahlilini kuchaytirish: har bir yo'nalish bo'yicha (EU, MDH, Yaqin Sharq va boshqalar) texnik talab va sertifikatlarni oldindan moslash.

5. Logistika zanjirini optimallashtirish: saqlash, tashish muddatlari va xarajatlarni kamaytirish.

6. "Yashil" talablarni hisobga olish: ekologik qadoqlash, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligi.

7. Kadrlar malakasini oshirish: sifat, muhandislik, marketing va sertifikatlashtirish bo'yicha treninglar.

Xulosa

Tovar raqobatbardoshligini oshirish - kompleks va tizimli jarayon bo'lib, u sifatni boshqarish, innovatsiya, standartlarga moslashish, qiymat zanjirini optimallashtirish, brend va marketingni kuchaytirish, shuningdek ekologik talablarni inobatga olishni qamrab oladi. Jahon tajribasida samarali natijaga olib kelgan yondashuvlar O'zbekiston sharoitida ham bosqichma-bosqich joriy qilinishi mumkin.

O'zbekistonda bu borada eng muhim omillar: ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, xalqaro standartlar bo'yicha sertifikatlashni tizimlashtirish, R&D va kadrlar salohiyatini oshirish, eksportga yo'naltirilgan logistika va marketing infratuzilmasini rivojlantirishdan iborat. Shular asosida milliy mahsulotlar ichki bozorda ham, tashqi bozorlarda ham raqobatbardoshlikka erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/tovarning-raqobatbardoshligini-oshirish-yo-llari-1>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-milliy-tovarlar-raqobatbardoshligini-oshirishning-xorij-tajribalari>
3. <https://tourquality.uz/upload/docs/ozdst%20iso%209001-2015.pdf>
4. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/c0dd1b72aece9d62107d04997bcf49a7-0080012021/original/Uzbekistan-Snapshot-AM-2021-UZ.pdf>
5. O'zbekiston Milliy Statistika Qo'mitasi (<https://stat.uz/uz/>)
6. UNCTAD hisobotlari (raqobatbardoshlik va eksport bo'yicha)(<https://unctad.org/publications>)
7. https://www.researchgate.net/publication/388147042_RAQOBATBARDOS_HLIKNI_OSHIRISH_VA_EKSPORTNI_RIVOJLANTIRISH_ORQALI_MINTA_QAVIY_IQTISODIY_BARQARORLIKNI_TAMINLASH_NAZARIYA_VA_AM_ALIY_YONDASHUVLAR
8. Texnik reglamentlar va sertifikatlash bo'yicha normativ hujjatlar (O'zbekiston) <https://lex.uz/uz/docs/-7409552>
9. Made in Uzbekistan <https://eastasiaforum.org/2026/04/18/uzbekistan-must-turn-eu-preferences-into-export-performance/>

Korxona raqobatbardoshligi tushunchasi va unga erishish yo'llari
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich

iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya. Maqola korxonalarning raqobatbardoshligini shakllantirishning dolzarb muammosiga bag'ishlangan. Muammoning ahamiyati, birinchi navbatda, moliyaviy-iqtisodiy beqarorlik sharoitida biznesning iqtisodiy xavfsizligini strategik istiqbolda saqlash va oshirish zaruriyati bilan bog'liq. Ishda "korxona raqobatbardoshligi" tushunchasining mohiyati tavsiflangan, ushbu tushunchani o'rganishga yondashuvlar ko'rsatilgan. Shuningdek, hozirgi xo'jalik yuritish sharoitida raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy yo'nalishlari va yo'llari aniqlangan.

Kalit so'zlar: korxona, raqobatbardoshlik, raqobat, raqobatbardoshlikni baholash, raqobatbardoshlikni oshirish yo'llari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida miliy iqtisodiyot sub'ektlari kuchli raqobat sharoitida maksimal samaradorlikni ta'minlashga intiladilar. Bu esa o'z navbatida korxona raqobatbardoshligi ta'minlash masalalarini tadqiq etishni talab etadi. Korxona raqobatbardoshligi – bu uning salohiyati, imkoniyatlari, shuningdek, bozor munosabatlariga moslashishdagi moslashuvchanligidir [2]. Bunday sharoitda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish usullari asosan mahsulot sifatini yaxshilash, tovarlar va xizmatlar narxini pasaytirish, innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etish, yangi imkoniyatlarni izlash bilan belgilanadi.

Korxona raqobatbardoshligi – bu bir-biriga bevosita bog'liq bo'lmagan, ammo bir-biriga ta'sir qiluvchi tarkibiy qismlar tizimidir. Ba'zi tadqiqotchilar raqobatbardoshlikni oshirish natijasi sifatida korxonaning bozor ulushi hajmini hisoblaydilar [4]. Ko'pincha raqobatbardoshlik korxonaning ideologiyasi, missiyasiga singdirilgan bo'lib, unda iste'molchilarning talablarini arzon narx va yuqori sifat bilan qondirish qobiliyati va maqsadi hisobga olingan.

Raqobatbardoshlik – bu xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'z maqsadlariga erishish uchun o'z ustunliklaridan foydalangan holda raqiblardan oldinga o'tish qobiliyatidir [2]. Ushbu tushuncha tadbirkorlik sektori vakillarining xo'jalik faoliyati samaradorligini baholashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan integral xarakteristikalaridan biridir. Ilmiy adabiyotlarda "korxona raqobatbardoshligi" tushunchasi turli nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. A.Smit va D.Rikardo kabi klassik iqtisodchilar raqobatbardoshlikni asosan narx omillari bilan bog'lagan bo'lsa [2], zamonaviy yondashuvlar ko'p omilli tahlilni talab qiladi. J.Shumpeter innovatsion faollikni raqobatbardoshlikning asosiy omili deb hisoblagan [2].

D.R.Hamidov "Raqobatbardoshlik" kategoriyasini to'rtta asosiy guruhga ajratgan holda o'rgangan: birinchi guruh – "ko'p bosqichli yondashuv" (M.Porter, A.P.Latkin, O.V.Vorobit, T.G.Filosofova, V.A.Bikov), ikkinchi guruh – "mahsulot yoki xizmat raqobatbardoshligiga asoslangan yondashuv" (G.L.Azoev, P.S.Zavyalova, R.A.Fatxutdinov va boshqalar), uchinchi guruh – "bozor ulushini baholashga asoslangan yondashuv" (E.Dj.Vizer, M.Meskon, A.Albert va boshqalar) [8]. Olim ta'kidlashicha, "xizmat ko'rsatish korxonalari raqobatbardoshligi – bu korxonaning bozorlarda raqobatlasha olish, yuqori sifatli tovar yoki xizmatlarni, arzon narxlarni taqdim etishi, xaridorlarga qulaylik yaratishi" [8].

O.T.Sattorqulov va A.A.Abduvoxidov (tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan. Ular Jahon banki tomonidan O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish borasida keltirilgan taklif va tavsiyalarni o'rganib, mamlakat iqtisodiyotining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini oshirish ko'p jihatdan islohotlar ko'lamini va shiddatiga bog'liqligini asoslaganlar [6]. K.I. Kurpayanidi Konstantin Ivanovich raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim tizimining raqobatbardoshligi masalalarini tadqiq qilgan. Uning ishlarida milliy innovatsion tizim O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishining asosiy omili sifatida baholanadi[9]. Shuningdek, Sh.Sh.Boltaboeva va Z.B. Mamadjonova bilan hamkorlikda raqamli iqtisodiyotning ta'lim tizimidagi istiqbollarni o'rganib, globallashtirish jarayonida mamlakatlar raqobatbardoshligini belgilashda raqamli iqtisodiyotning o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaganlar [9].

Korxona raqobatbardoshligini baholashning bir qancha usullari mavjud. Ularni ikki guruhga bo'lish mumkin: analitik usullar (retning baholash, bozor ulushini hisoblash, samarali raqobat nazariyasi) va grafik usullar (BKG matritsasi, SWOT-tahlil, PEST-tahlil, "raqobatbardoshlik ko'pburchagi") [4]. Metodik yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, eng ko'p qo'llaniladigan usullar qatoriga quyidagilar kiradi [10]:

- iqtisodiy ob'ekt xususiyatlari guruhlari va mijozlarning ularni qondirish darajasini baholash asosida integral ko'rsatkichni qurish;
- asosiy parametrlar ro'yxatini ishlab chiqish, ularni tartiblash va ekspert baholash;
- mijozlar va boshqa ekspertlarning so'rovlari;
- "radar" va boshqa grafoanalitik usullarini qurish [10].
- Korxona raqobatbardoshligini oshirish yo'llari

Korxona raqobatbardoshligini oshirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini ajratish mumkin:

- yangiliklardan uzluksiz foydalanish va innovatsion faollikni oshirish.
- ishlab chiqarilayotgan mahsulotning eng mukammal shakllarini izlash.
- davlat va jahon sifat standartlari talablariga javob beradigan mahsulot chiqarish.
- eng yuqori sifatli xom ashyo va materiallardan foydalanish.
- xodimlarni o'qitish va qayta tayyorlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash va rag'batlantirish.

- bozorning marketing tadqiqotlarini o'tkazish va raqobatchilar faoliyatini tahlil qilish.

S. Umarova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda savdo-sotiqni yengillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar va ularning O'zbekiston iqtisodiyoti raqobatbardoshligiga ta'siri tahlil qilingan [7]. Markaziy Osiyo mintaqasida savdo tartib-qoidalarini soddalashtirish va tegishli xarajatlarni kamaytirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar global miqyosda inklyuziv o'sish va farovonlikni rag'batlantirishning keng maqsadiga mos kelishi ta'kidlangan [7]. Bozor sharoitida faoliyat yurituvchi korxona oldida paydo bo'ladigan asosiy vazifa – bu omon qolish yoki o'z majburiyatlarini o'z vaqtida to'lash qobiliyati, boshqacha aytganda – to'lov qobiliyatini ta'minlashdir [8]. Bu muammo tayyor mahsulot va xizmatlarni sotish, marketing tadqiqotlari va tadbirlarini o'tkazish; bozor, assortimentning muntazam monitoringi, narx siyosatini iste'molchilar talabi va ishlab chiqarish xarajatlariga muvofiq tartibga solish orqali hal qilinadi. To'lov qobiliyatiga erishgandan so'ng, korxona oldida rentabellikka erishish masalasi paydo bo'ladi. Bunday vaziyatda marketing tadbirlarini iqtisodiy va tashkiliy-texnologik tarkibiy qismlar bilan to'ldirish maqsadga muvofiqdir. Joriy muammolarni yengib o'tgandan so'ng, keyingi darajadagi vazifalarni ko'rib chiqishga o'tiladi. Ikkinchi darajaning asosiy xarakteristikasi korxonaning strategik siyosatidir [10]. Firma rahbariyati korxonaning o'rta va uzoq muddatli istiqbolda qanday bo'lishi kerakligini tushunishga olib keladigan korxona faoliyatining ustuvor yo'nalishlari tizimini ishlab chiqishi kerak. Buning uchun strategik kontseptsiyani ishlab chiqish, SWOT-tahlil va biznes-jarayonlar tahlilini o'tkazish va ular asosida har bir tarkibiy bo'linma va butun korxona uchun strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Ushbu shartlarni amalga oshirish o'zgaruvchan bozor sharoitida biznesning o'z-o'zini tashkil etishi va moslashuvini faollashtirishi, sinergizm effektini amalga oshirish hisobiga yangi raqobat ustunliklarini taqdim etishi va boshqariladiganlik va korxona raqobatbardoshligi darajasini oshirishi kerak.

Raqobatbardoshlikni oshirishning muhim muammosi kompaniyalar manfaatlarining iste'molchilar manfaatlari bilan to'qnashuvidir [5]. Bizning fikrimizcha, bu muammo korxona mijozining bozor munosabatlari jarayonida tuzatilishi mumkin, buning natijasida mahsulot va xizmatlarni sotish xo'jalik yurituvchi sub'ekt uchun ham, iste'molchilar uchun ham samarali bo'ladi. Ushbu tuzatishni amalga oshirish faqat dastlabki ziddiyatdan kelib chiqadigan ma'lum to'siqlarni yengib o'tish bilan mumkin bo'ladi.

Mahsulot va xizmatlar narxini optimallashtirish masalasi birinchi o'ringa chiqadi, bu uni ishlab chiqarish va sotish jarayonining barcha sub'ektlarini qoniqtiradi. Keyingi muhim masala – bu ilmiy-texnik taraqqiyotning zamonaviy talablariga javob beradigan mahsulot chiqarish, xizmatlar ko'rsatishdir. Va nihoyat, korxona mijozlarining ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan, ammo ishlab chiqaruvchi firma uchun maksimal foyda olish nuqtai nazaridan alohida qiziqish uyg'otmaydigan infratuzilmani yaratish masalasi.

Yuqori rivojlangan mamlakatlarning ishlab chiqarish va texnik liderlari "yetakchilik uchun" navbatdagi sakrashni amalga oshirish maqsadida qo'llaydigan

aniq bosqichlar va harakatlarni o'rganish qiziqish uyg'otadi. Bu ishlab chiqarilayotgan tovarlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar assortimentini muntazam yangilash, yangi turdagi tovarlar va xizmatlarni doimiy ravishda ishlab chiqish va tez o'zlashtirish va mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish moslashuvchanligini sinxron ravishda oshirish, xarajatlar va harajatlarni qisqartirishga tegishlidir.

Korxona raqobatbardoshligi – bu murakkab va ko'p omilli kategoriya bo'lib, uni oshirish tizimli yondashuvni talab qiladi. O'zbekiston olimlari – Hamidov D.R., Sattorqulov O.T., Abduvoxidov A.A., Kurpayanidi K.I., Umarova S. va boshqalarning tadqiqotlari korxonalar va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini baholash va oshirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqishga muhim hissa qo'shmoqda.

Mahalliy korxonalarning raqobatbardoshligini barqaror oshirish faqat raqobatbardoshlikning barcha determinantlarini uzoq muddatli va uzluksiz rivojlantirish, umumma'lum iqtisodiy qonunlar va menejment, statistika, psixologiya, sotsiologiya va boshqa fanlar qonunlarining o'zaro bog'liqligiga asoslangan holda mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2023. – 656 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. – М.: Прогресс, 2021. – 473 с.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 2020. – 456 с.
4. Портер М. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2022. – 608 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации: оценка и повышение. – М.: ИНФРА-М, 2023. – 312 с.
6. Sattorqulov O.T., Abduvoxidov A.A. Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. – 2023. – №6. – DOI: 10.5281/zenodo.10138431
7. Umarova S. Savdo-sotiqni yengillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar va ularning Markaziy Osiyoga ta'siri: O'zbekiston misolida // Xalqaro munosabatlar: siyosat, iqtisod, huquq. – 2024. – ISSN 2010-6203
8. Hamidov D.R. Xizmat ko'rsatish sohasida raqobatbardoshlik salohiyatini oshirish yo'llari va yondashuvlari // Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2025. – 18(2). – B. 321-328
9. Boltaboeva Sh.Sh., Mamadjonova Z.B., Kurpayanidi K.I. Ta'lim tizimidagi raqamli iqtisodiyotning istiqbollari // Science and Education. – 2024. – №1 (62). – B. 45-52
10. Криворотов В.В. Конкурентоспособность и устойчивость предприятий. – М.: ИНФРА-М, 2023. – 345 с.

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING MINTAQAVIY IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Zokirjonova Muxtasar Obidjon qizi

Namangan davlat universiteti

Bank ishi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining O'zbekiston mintaqalarida iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda yalpi hududiy mahsulot, aholi jon boshiga YAHM, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, IT Park rezidentlari, raqamli eksport va davlatning sun'iy intellekt strategiyasi va sektorlar kesimida sun'iy intellektni joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mintaqaviy iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, YAHM, hududiy nomutanosiblik, IT Park, raqamli infratuzilma, innovatsion rivojlanish, ma'lumotlar tahlili.

Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish masalasi O'zbekiston iqtisodiy siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Hududlarning tabiiy resurslari, sanoat tuzilmasi, aholining bandligi, xizmatlar sohasi, raqamli infratuzilma va investitsion salohiyati bir xil emas. Shu sababli yangi texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt texnologiyalarining hududiy ta'siri faqat umumiy respublika ko'rsatkichlari bilan emas, balki viloyatlar va Toshkent shahri kesimida tahlil qilinishi zarur.

Sun'iy intellekt texnologiyalari iqtisodiyotda ma'lumotlarni qayta ishlash, prognoz qilish, avtomatlashtirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, transport va logistika xarajatlarini kamaytirish hamda davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish imkonini beradi. Biroq ushbu texnologiyalar bir hududda tezroq, boshqa hududlarda esa sekinroq joriy etilsa, iqtisodiy tafovutlar yanada kuchayishi mumkin. Demak, sun'iy intellekt mintaqaviy siyosat bilan bog'lanmasa, u rivojlanish omili bo'lish bilan birga nomutanosiblik omiliga ham aylanishi ehtimoli mavjud. O'zbekistonda sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha alohida strategik hujjat qabul qilingani bu masalaning amaliy ahamiyatini oshirdi. Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan 2030-yilgacha sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellektni keng joriy etish, texnik infratuzilmani yaratish va malakali kadrlar tayyorlash maqsadlari belgilangan [1]. Mintaqaviy iqtisodiyot nazariyasida hududlarning rivojlanishi ishlab chiqarish kuchlarining joylashuvi, hududiy mehnat taqsimoti, infratuzilma, tabiiy-iqtisodiy salohiyat va boshqaruv mexanizmlari bilan bog'liq holda o'rganiladi. Mintaqaviy iqtisodiyot bo'yicha darsliklarda hududlar iqtisodiy tizimning tarkibiy qismlari sifatida qaralib, ularning rivojlanish darajasi, resurslardan foydalanish, transport va aloqa infratuzilmasi, mintaqalararo iqtisodiy aloqalar alohida tahlil qilinadi [12].

Sun'iy intellekt bo'yicha mahalliy o'quv adabiyotlarida SI inson intellektining ayrim vazifalarini avtomatik bajaruvchi tizim sifatida izohlanadi. Bunday tizimlar ma'lumotlarni qayta ishlash, qaror qabul qilish, tanish, prognozlash va ekspert

bilimlaridan foydalanish orqali murakkab masalalarni hal qilish imkonini beradi [13]. Iqtisodiy nuqtayi nazardan esa SI samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini tezlashtirish vositasi sifatida qaraladi [9]. So'nggi yillarda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt bo'yicha ilmiy maqolalar soni ortmoqda. Rajabovning raqamli transformatsiya va mintaqaviy iqtisodiy tendensiyalar haqidagi tadqiqotida raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va IoT mintaqaviy iqtisodiy o'sish hamda innovatsion salohiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, lekin rivojlanayotgan hududlarda tengsizliklarni kuchaytirish xavfi ham mavjudligi ta'kidlanadi [8]. Boshqa tadqiqotlarda sun'iy intellektning raqamli iqtisodiyotdagi strategik ahamiyati, biznes jarayonlar, bandlik, xizmatlar sohasi va davlat boshqaruvida qo'llanilishi ko'rib chiqilgan [10; 11]. Biroq mavjud adabiyotlarda sun'iy intellektning aynan hududlar kesimidagi iqtisodiy natijalari, raqamli xizmatlar konsentratsiyasi va YAHM bilan bog'liqligi yetarli darajada chuqur tahlil qilinmagan. Shu sababli ushbu maqola sun'iy intellektni mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish indikatorlari bilan bog'lab tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqotda taqqoslama tahlil, statistik guruhlash, min-max normallashtirish va indekslash usullaridan foydalanildi. Maqolada nazariy ma'lumotlarni jadval ko'rinishida berishdan qochildi; jadvallar faqat statistik ko'rsatkichlar, maqsadli indikatorlar va hisob-kitob natijalarini aks ettirish uchun qo'llanildi.

Mintaqalar bo'yicha sun'iy intellektga tayyorgarlik va ta'sirni baholash uchun ochiq manbalarda mavjud bo'lgan uchta indikator asosida dastlabki SITA-open indeksi taklif etildi. Bu indeks sun'iy intellektning hududiy iqtisodiy ta'sirini to'liq o'lchamaydi, lekin mavjud ochiq statistik ma'lumotlar asosida hududlarning dastlabki raqamli-iqtisodiy pozitsiyasini ko'rsatadi.

Normallashtirish formulasi quyidagicha:

$$X_{norm\_i} = (X_i - X_{min}) / (X_{max} - X_{min})$$

Bu yerda X_i - i-hudud ko'rsatkichi, X_{min} - barcha hududlar ichidagi minimal qiymat, X_{max} - maksimal qiymat. Indeks 0 dan 1 gacha qiymat oladi.

SITA-open indeksi quyidagi formula asosida hisoblandi:

$$SITA\_open\_i = (YPC\_norm\_i + ICTPC\_norm\_i + G\_norm\_i) / 3$$

Bu yerda YPC_norm_i - aholi jon boshiga YAHM normallashtirilgan ko'rsatkichi, $ICTPC\_norm\_i$ - aholi jon boshiga aloqa va axborotlashtirish xizmatlari normallashtirilgan ko'rsatkichi, G_norm_i - YAHM o'sish sur'atining normallashtirilgan ko'rsatkichi.

Ma'lumotlar bazasi sifatida Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil yanvar-dekabr bo'yicha YAHM press-relizi, 2025-yil aloqa va axborotlashtirish xizmatlari statistikasi, IT Park Uzbekistan ma'lumotlari va sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar ishlatildi [1; 2; 4; 5; 6; 7].

PQ-358-son qaror O'zbekistonda sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish uchun normativ-huquqiy, infratuzilmaviy, ta'limiy va iqtisodiy asos yaratadi. Strategiyada sun'iy intellekt asosida yaratilgan dasturiy mahsulotlar va xizmatlar hajmini 2030-yilgacha 1,5 mlrd AQSH dollariga yetkazish, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida SI asosidagi xizmatlar ulushini 10 foizga

yetkazish, SI laboratoriyalari sonini 10 taga yetkazish va Government AI Readiness Index bo'yicha O'zbekistonni birinchi 50 ta davlat qatoriga kiritish belgilangan [1].

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, strategiyada faqat umumiy texnologik rivojlanish emas, balki ma'lumotlar, hisoblash quvvatlari, kadrlar, IT Park rezidentlari va davlat xizmatlari bo'yicha aniq indikatorlar belgilangan. Bu indikatorlar hududiy kesimda ham nazorat qilinsa, sun'iy intellektning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini real baholash mumkin bo'ladi.

1-jadval. Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Amaldagi	2026	2028	2030
SI uchun ajratilgan hisoblash quvvatlari ulushi, %	-	5	7	10
SI mahsulotlari va xizmatlari hajmi, mln dollar	10	200	500	1 500
Ochiq statistik va tarmoq ma'lumotlari, to'plam	5 777	7 500	8 500	10 000
SI loyihalari uchun ochiq idoraviy ma'lumotlar, to'plam	16	50	100	200
YAIDXPda SI asosidagi xizmatlar ulushi, %	-	1	5	10
Soha va tarmoqlarda SI loyihalari, soni	-	57	100	185
IT Parkda SI yo'nalishidagi rezidentlar, soni	10	20	35	50
SI yo'nalishida malakali mutaxassislar, nafar	572	650	800	1 000
SI ilmiy laboratoriyalari, soni	-	6	8	10
Government AI Readiness Indexdagi o'rin	87	75	65	50

2025-yil 10-iyuldagi 425-son qaror esa 2025-2026-yillarda vazirlik va idoralar tomonidan amalga oshiriladigan ustuvor SI loyihalari ro'yxatini tasdiqlagan hamda Raqamli texnologiyalar vazirligi huzurida sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish markazi tashkil etilganini qayd etgan [2]. Bu markaz hududiy loyihalarni metodik muvofiqlashtirish uchun ham muhim institutsional asos bo'lishi mumkin. Sun'iy intellektning mintaqaviy ta'siri hududlarning mavjud iqtisodiy bazasiga bog'liq. Katta sanoat salohiyatiga ega bo'lgan Navoiy va Toshkent viloyatida AI ko'proq sanoat samaradorligi, energiya boshqaruvi, texnik xizmat va logistika uchun dolzarb bo'lsa, xizmatlar sohasi ulushi yuqori bo'lgan Toshkent shahrida AI servislar, moliya, elektron hukumat, BPO va raqamli eksport orqali tezroq iqtisodiy natija beradi. 2025-yilda O'zbekistonda aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi 79,5 trln so'mni tashkil etgan va o'tgan yilga nisbatan 22,7 foizga oshgan [5]. Biroq hududiy taqsimot juda notekis: Toshkent shahrida ushbu xizmatlar hajmi 57,8 trln so'm bo'lib, respublika umumiy hajmining

taxminan 72,7 foiziga teng. Bu holat sun'iy intellekt infratuzilmasi, raqamli xizmatlar bozori va yuqori malakali IT kadrlar markazda jamlanib qolish xavfini ko'rsatadi.

2-jadval. Hududlar bo'yicha YAHM va aholi jon boshiga YAHM ko'rsatkichlari, 2025-yil

Hudud	YAHM 2025, mlrd so'm	O'sish, %	Jon boshiga YAHM, ming so'm	Jon boshiga o'sish, %
Qoraqalpog'iston Respublikasi	54 076.9	107.2	26 489.5	105.9
Andijon	107 717.6	106.8	30 852.1	104.8
Buxoro	86 608.1	107.2	41 399.1	105.6
Jizzax	52 956.7	108.2	34 116.8	106.1
Qashqadaryo	98 783.4	106.8	26 856.9	104.5
Navoiy	167 964.6	107.7	152 238.2	105.9
Namangan	85 419.0	108.2	27 020.6	106.0
Samarqand	121 489.5	108.0	28 001.8	105.9
Surxondaryo	66 186.5	106.6	22 223.4	104.2
Sirdaryo	35 794.4	109.8	38 137.2	107.9
Toshkent viloyati	180 177.4	107.2	57 480.2	105.4
Farg'ona	111 305.3	108.1	26 603.6	106.0
Xorazm	62 987.5	107.9	30 713.5	105.9
Toshkent shahri	367 222.3	111.3	116 747.3	108.9

2025-yilda respublika YAIMini shakllantirishda Toshkent shahri 19,9 foiz ulush bilan yetakchi bo'lgan, Toshkent viloyati 9,7 foiz, Navoiy viloyati esa 9,1 foiz ulushga ega. Eng past ulush Sirdaryo viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Jizzax viloyatida qayd etilgan [4]. Aholi jon boshiga YAHM bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Navoiy viloyatida 152,2 mln so'm, Toshkent shahrida 116,7 mln so'm, Toshkent viloyatida 57,5 mln so'mni tashkil etgan [4].

Bu ma'lumotlar sun'iy intellektni joriy etishda bir xil yondashuv yetarli emasligini ko'rsatadi. Navoiy uchun AI sanoat va kon-metallurgiya jarayonlarini optimallashtirishda, Toshkent shahri uchun xizmatlar va raqamli eksportda,

Surxondaryo va Qashqadaryo uchun qishloq xo'jaligi, suv resurslari va bandlikni prognozlashda, Samarqand va Buxoro uchun turizm va xizmatlar sifatini oshirishda yuqori samara berishi mumkin. Sun'iy intellekt ma'lumotlar, hisoblash quvvatlari, internet sifati, raqamli xizmatlar bozori va malakali kadrlar mavjud bo'lgan joyda tezroq iqtisodiy natija beradi. Shu sababli aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hududlarning AIga tayyorligini ko'rsatuvchi muhim bilvosita indikator hisoblanadi.

1-rasm. 2025-yilda aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining hududlar bo'yicha hajmi

Toshkent shahridan tashqari Samarqand va Farg'ona viloyatlarida 2,8 trln so'm, Toshkent viloyatida 2,6 trln so'm, Andijon va Qashqadaryoda 1,8 trln so'm ko'rsatkich qayd etilgan. Sirdaryo viloyatida esa aloqa va axborotlashtirish xizmatlari 631,1 mlrd so'm bo'lgan [5]. Raqamli xizmatlar bozoridagi bunday tafovut sun'iy intellektni mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish vositasiga aylantirish uchun hududiy infratuzilma siyosatini kuchaytirishni talab qiladi. Sun'iy intellektning mintaqaviy iqtisodiy ta'siri faqat ichki xizmatlar bilan cheklanmaydi. IT xizmatlari, BPO, data analytics, AI engineering va EdTech kabi yo'nalishlar eksportga ishlashi mumkin. Bu esa hududlar uchun yuqori qo'shilgan qiymatli ish o'rinlari yaratish imkonini beradi.

IT Park ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yanvar-may oylarida 636 ta yangi kompaniya IT Park rezidenti bo'lgan, ulardan 369 tasi Toshkentda, 267 tasi hududlarda ro'yxatdan o'tgan. Eksportga yo'naltirilgan kompaniyalar orasida Toshkent eksportchilari 46 mln dollardan ortiq, hududiy kompaniyalar esa 31 mln dollardan ortiq eksport maqsad qilgan [6]. Bu hududlarda raqamli eksport va AIga yaqin xizmatlar uchun real imkoniyat borligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 2024-yil III chorak yakunida IT Park a'zolari orasida hududlardagi ish o'rinlari 8 200 nafarga yetgani va yil boshidan 4 500 taga oshgani hududiy IT ekotizimning

shakllanayotganini ko'rsatadi [7]. Agar AI yo'nalishidagi rezidentlar Toshkentdan tashqarida ham ko'paytirilsa, bu jarayon mintaqaviy bandlik va eksport daromadlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Quyidagi hisob-kitoblar ochiq statistik ma'lumotlar asosidagi dastlabki baholashdir. SITA-open indeksi uch indikatori o'z ichiga oladi: aholi jon boshiga YAHM, aholi jon boshiga aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hamda YAHM o'sish sur'ati. Ushbu indeksda kadrlar, AI laboratoriyalari, IT Parkning viloyatlar kesimidagi to'liq rezidentlar soni va real AI loyihalar qamrovi kiritilmagan, chunki ular bo'yicha ochiq hududiy ma'lumotlar yetarli emas. Shuning uchun indeks metodik taklif sifatida qaraladi. SITA-open natijalari Toshkent shahrining juda yuqori ustunligini ko'rsatadi. Buning asosiy sababi Toshkentda aholi jon boshiga aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hamda umumiy raqamli xizmatlar hajmining keskin yuqoriligi bilan izohlanadi. Navoiy viloyati aholi jon boshiga YAHM bo'yicha eng yuqori hudud bo'lsa-da, raqamli xizmatlar hajmi bo'yicha Toshkentdan ancha past; bu hududda AI sanoat va texnologik modernizatsiya orqali samaradorlikni oshirish uchun katta imkoniyat borligini anglatadi.

Birinchidan, sun'iy intellekt ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Sanoat ulushi yuqori bo'lgan Navoiy va Toshkent viloyatlarida AI uskunalari holatini oldindan prognozlash, energiya sarfini optimallashtirish, ishlab chiqarishdagi nosozliklarni aniqlash va logistika jarayonlarini rejalashtirish uchun qo'llanishi mumkin. Bu xarajatlarni kamaytirish va yalpi qo'shilgan qiymatni oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, AI qishloq xo'jaligi hududlarida hosildorlik va suvdan foydalanish samaradorligini oshiradi. Jizzax, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Farg'ona vodiysi viloyatlarida agroiklim ma'lumotlari, suv resurslari, ekin maydonlari va bozor narxlarini tahlil qilish orqali fermerlar uchun prognozli qarorlar ishlab chiqish mumkin. Bu mintaqaviy oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq bandligi uchun muhimdir.

Uchinchidan, AI xizmatlar sohasi va turizmga yuqori samara beradi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent va boshqa turistik markazlarda talab prognozi, transport oqimlari, mehmonxona bandligi, turistlar uchun raqamli yordamchilar va marketing tahlili xizmatlar sifatini oshirishi mumkin. Bu yo'nalish YAHM tarkibida xizmatlar ulushi yuqori bo'lgan hududlar uchun ayniqsa dolzarb.

To'rtinchidan, AI davlat xizmatlarini hududlarda tenglashtirish vositasiga aylanishi mumkin. Elektron hukumat, murojaatlarni tasniflash, ijtimoiy yordam ehtiyojlarini aniqlash, bandlikni prognozlash va tibbiy xizmatlarni raqamlashtirish orqali chekka hududlarda xizmat ko'rsatish sifati oshadi. Strategiyada Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida SI asosidagi xizmatlar ulushini 10 foizga yetkazish belgilanganligi bu yo'nalishning davlat siyosatidagi ahamiyatini ko'rsatadi [1].

Beshinchidan, AI raqamli eksport va yuqori qiymatli bandlikni kengaytiradi. IT Parkdagi hududiy rezidentlar va eksportga yo'naltirilgan kompaniyalar sonining ortishi mintaqalarda BPO, data analytics, AI engineering va dasturiy xizmatlar eksportini rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi [6; 7]. Bu jarayon hududlarda

yoshlar bandligi va yuqori daromadli ish o'rinlari yaratish uchun muhim manba bo'lishi mumkin.

Aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining 2025-yilda Toshkent shahrida 57,8 trln so'mga yetgani va respublika umumiy hajmining taxminan 72,7 foizini tashkil etishi raqamli iqtisodiyotning kuchli markazlashganini ko'rsatadi. Shu sababli AI siyosati milliy darajadagi maqsadli ko'rsatkichlar bilan birga hududiy indikatorlar orqali ham boshqarilishi lozim. Yuqoridagi tahlillarga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Har bir hudud bo'yicha sun'iy intellektga tayyorgarlik indikatorlari joriy etilsin. Bunda aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, IT Park rezidentlari, AI loyihalari, ochiq ma'lumotlar sifati, kadrlar va raqamli eksport alohida baholanishi kerak.

2. Toshkentdan tashqarida mintaqaviy AI markazlari tashkil etilsin. Ular Farg'ona vodiysi, Zarafshon vohasi, janubiy hududlar va Quyi Amudaryo zonasi kabi makromintaqalar kesimida ixtisoslashtirilishi mumkin.

3. AI loyihalari hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi bilan bog'lansin: Navoiy va Toshkent viloyatida sanoat optimizatsiyasi, Qashqadaryo va Surxondaryoda qishloq xo'jaligi va suv resurslari, Samarqand va Buxoroda turizm, Toshkent shahrida raqamli xizmatlar eksporti ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak.

4. Ochiq ma'lumotlar bazasi hududiy kesimda kengaytirilsin. Strategiyada 2030-yilgacha ochiq statistik va tarmoq ma'lumotlari 10 000 to'plamga yetkazilishi belgilangan. Ushbu to'plamlarning hududlar kesimidagi sifati AI loyihalari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

5. IT Parkning hududiy filiallarida AI va data analytics bo'yicha eksportga yo'naltirilgan kompaniyalar uchun alohida rag'batlar berilsin. Bu hududlarda yuqori qiymatli ish o'rinlari yaratish va raqamli eksportni kengaytirishga xizmat qiladi.

6. Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt bo'yicha hududiy kadrlar tayyorlash kuchaytirilsin. Strategiyada 2030-yilgacha 1 000 nafar malakali mutaxassis tayyorlash belgilangan, ammo bu ko'rsatkichlar hududlar kesimida ham rejalashtirilishi zarur.

7. SITA-open kabi indeks har yili takomillashtirilib, barcha hududlar uchun e'lon qilinsin. Keyingi bosqichda indeksga AI laboratoriyalari, real AI loyihalar soni, raqamli eksport, startaplar, IT bitiruvchilari va korxonalarda avtomatlashtirish darajasi kabi indikatorlar ham qo'shilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori. Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyuldagi 425-son qarori. 2025-2026-yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida.

4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasi yalpi hududiy mahsuloti, 2025-yil yanvar-dekabr. E'lon qilingan sana: 26.01.2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi 79,5 trln so'mga yetdi. 09.02.2026.
6. IT Park Uzbekistan. Uzbekistan Strengthens Position as IT Hub: Over 280 Export-Oriented Companies Join IT Park in Five Months. 04.06.2025.
7. IT Park Uzbekistan. Uzbekistan's Export Geography Expands to 78 Countries: Q3 Results. 28.10.2024.
8. Rajabov A. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida raqamli transformatsiyaning mintaqaviy iqtisodiy tendensiyalarga ta'siri. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2025.
9. Maxmudovich A.U.B. Sun'iy intellektning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi roli va imkoniyatlari. CyberLeninka, 2024.
10. Muxamedrizayevna T.M.S., Hamroqulov B.T. Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot: strategik ahamiyati va kelajak istiqbollari. CyberLeninka, 2025.
11. Vaxabov U.X. O'zbekiston sharoitida sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotning o'rni. CyberLeninka, 2024.
12. Shadieva G.M., Sharipov T.S., Sultonov Sh.A., Artikova Z.S. va boshqalar. Mintaqaviy iqtisodiyot. Darslik. Samarqand: Fan bulog'i, 2023.
13. Xo'jaqulov T.A., Malikova N.T. Sun'iy intellekt. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2020.

UDK 332.146

HUDUD RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISHNING KONSEPTUAL-METODOLOGIK ASOSLARI

Tajibayev Komiljon Qurbanovich, Yoqubjonov Rahmonjon

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası dotsenti, i.f.f.d.

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hudud raqobatbardoshligini boshqarishning nazariy-metodologik va institutsional asoslari tizimli tahlil qilingan. Muallif tomonidan hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish tizimining beshta fundamental bloki asoslab berilgan. Sinergetik metodologiya doirasida tizimli, kompleks, integratsion, resurs va kognitiv yondashuvlarning o'zaro bog'liqligi ochib berilgan. Maqolada raqamli transformatsiya va iqtisodiy modernizatsiya sharoitida mezo-iqtisodiy institutsional muhit sifatining tadbirkorlik va kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishdagi strategik roli isbotlangan.

Kalit so'zlar. Hududiy raqobatbardoshlik, boshqaruv tizimi, sinergetik metodologiya, institutsional muhit, raqamli institutlar, aqlli tartibga solish, kichik biznes, fazoviy rivojlanish, kognitiv yondashuv, tranzaksion xarajatlar, entropiyani nivelirlash.

Hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish muammosi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy dinamikaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Hudud raqobatbardoshligini boshqarish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yoʻlida hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizim elementlarini muvofiqlashtirish va tartibga solishga qaratilgan koʻp qirrali jarayondir. U oʻz ichiga boshqaruv faoliyatining barcha vazifalari, funksiyalari va turlarini qamrab oladi. Hududning raqobatbardoshligini boshqarish tizimi maqsadli rivojlanishni taʼminlash uchun quyidagi beshta fundamental blokni oʻz ichiga olishi lozim:

1. Tarkibiy tarkibni boshqarish - hududning raqobatdosh salohiyatini shakllantiruvchi resurs va omillar elementlarini aniqlash va optimallashtirish.
2. Tuzilmaviy boshqaruv - hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizim sub'ektlari oʻrtasidagi aloqalar va proporsiyalarni tartibga solish.
3. Motivatsion boshqaruv - ichki va tashqi investorlar, tadbirkorlar va inson kapitalini hudud manfaatlari yoʻlida faollashtirish ragʻbatlarini yaratish.
4. Axborot-raqamli boshqaruv - zamonaviy Big Data va sunʼiy intellekt texnologiyalari asosida hududiy jarayonlar monitoringi va qarorlar qabul qilish tizimini shakllantirish.
5. Institutsional boshqaruv - raqobatni rivojlantiruvchi huquqiy, meʼyoriy va norasmiy muhitni yaratish.

1-rasm. Hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish turlari

Hudud raqobatbardoshligini kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga erishishning eng muhim tizim hosil qiluvchi omili sifatida baholash va uni boshqarishning fundamental asoslarini belgilash uchun iqtisodiy adabiyotlarda shakllangan metodologik yondashuvlarni koʻrib chiqamiz.

Sinergetik metodologiya doirasida hudud raqobatbardoshligini boshqarishda bir-birini toʻldiruvchi quyidagi ilmiy yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

Tizimli yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar raqobatbardoshligini boshqarishning tashkiliy modellari va instrumentlari shakllanishi hamda evolyusiyasi jarayonlarini yaxlitlikda oʻrganish uchun xizmat qiladi.

Kompleks yondashuv boshqaruvning texnik, ekologik, iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olish imkonini beradi.

Integratsion yondashuv boshqaruv tizimining alohida quyi tizimlari va komponentlari; boshqaruv ob‘ekti hayotiy siklining bosqichlari; vertikal boshqaruv darajalari hamda gorizontal boshqaruv sub‘ektlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tadqiq etishga qaratiladi.

Bozor yondashuvi boshqaruv quyi tizimini bevosita iste‘molchiga, bozor talablariga va hududning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga yo‘naltirish imkoniyatlarini belgilaydi.

Klassik va zamonaviy talqinda resurs yondashuvi hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning mavjud resurslari va ichki raqobatdosh salohiyatini samarali boshqarish uchun qo‘llaniladi.

Kognitiv yondashuv muammoga yo‘naltirilgan bilimlar bazasini shakllantirish hamda hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning real va potensial muammolarini hal qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar murakkablashib borgan sari, hududlarni rivojlantirishda kompleks tizimli yondashuvdan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Tizimli yondashuvni hududiy raqobatbardoshlikni tadqiq etish metodi sifatida qaraganda, ob‘ektning ko‘p qirrali ekanligini va unga turli soha mutaxassislarini jalb etish lozimligini hisobga olish kerak. Kompleks yondashuv ob‘ektni turli tomonlama ko‘rib chiqishda xususiy talablarni ifodalasa, tizimli yondashuvda bu xususiyat metodologik prinsip darajasiga ko‘tariladi. I.G. Altshuller ta’kidlaganidek, tizimli yondashuv metodologiya va metodlarni ishlab chiqsa, kompleks yondashuv strategiya va taktikani belgilab beradi.

Hudud raqobatbardoshligini boshqarishga institutsional yondashuv ushbu tizimni ochiq tizim sifatida qarashni taqozo etadi. Uning ichki muhiti tizimning yaxlit faoliyatini va ushbu faoliyatni boshqarishni ta’minlaydigan ishlab chiqarish, texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqaruv institutlari yig‘indisidan iborat.

Institutsional yondashuv mulkchilik munosabatlari, tranzaksion xarajatlar, shartnomaviy munosabatlar va guruhlar manfaatlari tushunchalariga asoslangan institutsionalizm nazariyasi va institutsional dinamika konsepsiyasidan kelib chiqadi. Nobel mukofoti laureati D. Nort institutlarni jamiyatdagi "o‘yin qoidalari" yoki inson tomonidan yaratilgan, ular o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi cheklovchi ramkalar sifatida ta’riflaydi. U institutlar tarkibida uchta asosiy komponentni ajratib ko‘rsatadi:

- norasmiy cheklovlar;
- rasmiy qoidalar;
- qoidalarga rioya etilishini ta’minlovchi majburlov mexanizmlari.

D. Nort talqinini rivojlantirgan holda, A. Shastitko institutlarga quyidagicha ta’rif beradi: "...iqtisodiy agentlar xulq-atvorini cheklovchi va ular o‘rtasidagi o‘zaro

hamkorlikni tartibga soluvchi qoidalar tizimi hamda ushbu qoidalarga rioya etilishi ustidan tegishli nazorat mexanizmlaridir".

Yana bir Nobel mukofoti laureati E. Ostrom esa institutlarni "qoidalar, normalar va birgalikda qabul qilingan strategiyalar bilan tuzilgan vaziyatlarda inson harakatlarini tartibga soluvchi vositalar" deb belgilaydi. Uning fikricha, institutlar "ko'rinmas" bo'lib, ishtirokchilar ongida yozma shakldan ko'ra ko'proq ichki bilim shaklida mavjud bo'ladi va amal qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda hududlar raqobatbardoshligini institutsional boshqarish faqatgina an'anaviy davlat institutlari bilan cheklanib qolmaydi. Bugungi kunda raqobatbardoshlikni oshirishda raqamli institutlar va aqlli tartibga solish konsepsiyalari muhim rol o'ynamoqda. Raqamli platformalar, blokcheyn texnologiyalari va elektron davlat xizmatlari tranzaksion xarajatlarni keskin kamaytirish orqali hududning institutsional muhitini shaffof va jozibador qiladi. Demak, zamonaviy bosqichda hudud raqobatbardoshligini boshqarishning sinergetik samarasi an'anaviy tizimli yondashuvni raqamli-kognitiv texnologiyalar va moslashuvchan institutsional muhit bilan integratsiyalash orqali ta'minlanadi.

Bugungi kunda bozor munosabatlariga o'tish va iqtisodiy transformatsiya davrida aynan institutsional tizimning zaifligi yoki rivojlanmaganligi amalga oshirilayotgan reformalar samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omil ekanligi ilmiy doiralarda o'z isbotini topmoqda. Bozor mexanizmlarining normal va barqaror ishlashini ta'minlaydigan kuchli institutlarning mavjudligi, iqtisodiy liberallashtirishning sur'atlari va radikallik darajasiga qaraganda transformatsiya muvaffaqiyati uchun ancha muhimroq ahamiyatga ega.

MDH mamlakatlarida, xususan, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida institutsionalizm nazariyasining shakllanishi va empirik rivojlanishiga akademik G.Kleyner, A.Tatarkin, Ye.Popov, I.Tkachenko, V.Lesных, V.Simonova, N.Xmelkova, M.Vlasov kabi olimlar ulkan hissa qo'shganlar. Bundan tashqari, milliy iqtisodiyotimizdagi bozor transformatsiyasi va hududiy tizimlar rivojining institutsional jihatlarini mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ham keng tadqiq etib kelinmoqda.

Akademik G.Kleynerning fikricha, ichki firma institutlari orasida korxonalar faoliyatiga eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan omil bu qaror qabul qilishning shakllangan tizimidir. Chunki qarorlar kimning manfaatlarini ko'zlab va qanday mexanizmlar yordamida qabul qilinishi, yakuniy natijada sub'ektlarning moliyaviy-iqtisodiy holatini belgilab beradi. Shu bilan birga, mikrodarajadagi institutsional muhit o'ziga xos xususiyatga ega. Ilmiy manbalarda ushbu xususiyat quyidagicha tavsiflanadi: "Institutsional muhit iqtisodiy agentlarning faoliyatini belgilab bersada, o'z navbatida, ushbu agentlarning o'zlari ham ichki muhitda institutlar tizimini shakllantiradilar. Bu tizim doirasida esa agentlar va boshqa individlar o'rtasidagi munosabatlar uchun normalar, qoidalar va sharoitlar yaratiladi".

Makro-(respublika), mezo-(hudud) va mikro-(korxona) darajalarida zarur institutlarning mavjud emasligi yoki ularning faoliyati sust tashkil etilganligi boshqaruv va umumiy iqtisodiy faoliyat samaradorligining pasayishiga olib keladi. Bunday sharoitda, hatto eng zamonaviy boshqaruv metodlari ko'rsatkichlarning

muvozanatlashgan tizimi, byudjetlashtirish tizimi yoki tejamkor ishlab chiqarish texnologiyalari joriy etilgan taqdirda ham, institutsional zaiflik tufayli kutilgan ijobiy natijaga erishib bo'lmaydi.

Ushbu qonuniyat hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar raqobatbardoshligini boshqarishda yaqqol namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ma'muriy va iqtisodiy islohotlar sharoitida hududlar raqobatbardoshligini oshirish faqatgina to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar yoki moddiy resurslar hajmiga bog'liq bo'lib qolmayapti. Mezodarajada institutsional muhitning sifati, ya'ni tadbirkorlik sub'ektlari uchun rasmiy "o'yin qoidalari"ning barqarorligi, byurokratik to'siqlarning mavjud emasligi, xususiy mulk himoyasi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining samaradorligi birinchi darajaga chiqmoqda. Shu bois, hudud raqobatbardoshligini boshqarishning konseptual modeli mikro va mezoinstitutlarning o'zaro mutanosib faoliyatiga asoslanishi va hududiy boshqaruv organlarining biznes sub'ektlari bilan integratsiyasini ta'minlashi zarur.

Bundan xulosa qilish mumkinki, hudud raqobatbardoshligini oshirish strategiyasini ishlab chiqishda nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni modellashtirish, balki hududning institutsional tayyorgarlik darajasini baholash ham metodologik jihatdan shart hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-6079-son. 2020 yil 5 oktyabr.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Милнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Пер. с англ. – М.: Мысль, ИРИСЭН, 2011. – 447 с.
4. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
6. Клейнер Г. Б. Микроэкономика знаний / Г.Б. Клейнер, М.А. Понамарев, Д.В. Ушаков. – М.: Экономика, 2007. – 204 с.
7. Татаркин А. И., Попов Е. В. Институциональная архитектура региональной экономики // Журнал экономической теории. – 2007. – № 1. – С. 5-21.
8. Ткаченко И. Н. Эволюция институциональных систем в мезоэкономике // Экономика региона. – 2011. – № 3. – С. 112-119.
9. Лесных В. В., Симонова В. Л. Институциональные ловушки в процессах модернизации региональных систем // Управленец. – 2015. – № 2(54). – С. 34-41.
10. Хмелкова Н. В., Власов М. В. Формирование институциональной среды инновационного развития мезоэкономических систем // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2018. – Т. 17. – № 4. – С. 588-605.

11. Алтшуллер И. Г. Стратегическое управление на основе системного подхода. – М.: Дело, 2006. – 288 с.
12. Тюнен И. Изолированное государство / Пер. с нем. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 412 с.

UDK 334.722-022.56:339.564

**KICHIK BIZNESNI EKSPORTGA YO‘NALTIRISHDA RIVOJLANGAN
DAVLATLAR TAJRIBASI VA UNDAN O‘ZBEKISTONDA
FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o‘g‘li

Namangan Davlat Universiteti

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchisi

rahmonjonyoqubjonov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlarini eksportga yo‘naltirishda rivojlangan xorij davlatlari Janubiy Koreya va Turkiya tajribasini O‘zbekiston iqtisodiyotiga moslashtirishning innovatsion mexanizmlari tadqiq etilgan. Kichik korxonalarning tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini baholashda mavjud an‘anaviy metodlar tahlil qilinib, xorij amaliyoti asosida subyektlarning resurslar cheklanganligi va moslashuvchanlik xususiyatlarini inobatga oluvchi "eksportboplikning integral ko‘rsatkichi"ni aniqlash usullari takomillashtirilgan. Tadqiqotda Janubiy Koreyaning texnologik standartlashtirish va Turkiyaning klasterli eksport modellaridan kelib chiqib, xalqaro logistika hamda innovatsion marketing yondashuvlari orqali mahalliy kichik biznes mahsulotlarining eksport tannarxini optimallashtirish omillari miqdoriy tahlil yordamida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, eksportga yo‘naltirish, Janubiy Koreya va Turkiya tajribasi, integral ko‘rsatkich, xalqaro raqobatbardoshlik, tannarx optimallashtirish, miqdoriy tahlil, innovatsion marketing.

Kirish. Raqobatbardoshlikni baholash va korxonalarning eksport salohiyatini aniqlash hamda ularni xalqaro tajriba asosida eksportga yo‘naltirish muammosi bugungi kunda universal va global xususiyatga ega. Ayniqsa, O‘zbekiston iqtisodiyoti globallashtirish, Jahon savdo tashkilotiga integratsiyalashuvi va xalqaro transport koridorlariga chiqishi sharoitida, kichik biznes subyektlarining tashqi bozorlarda yashab qolishi uchun raqobat muhiti misli ko‘rilmagan darajada keskinlashmoqda.[1] Bunday sharoitda kichik biznesni eksportga yo‘naltirish bo‘yicha muvaffaqiyatli xalqaro modellarni, xususan, Janubiy Koreyaning texnologik va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimi hamda Turkiyaning klasterli eksport va uyushgan sanoat zonalarini tajribasini tizimli tadqiq etish, ularni mahalliy sharoitga moslashtirishning innovatsion mexanizmlarini qo‘llash zaruriyati tobora ortib bormoqda.

Kichik biznes subyektlarining xalqaro miqyosda mahsulot raqobatbardoshligiga erishishi - bu nafaqat xorijiy bozor ulushini egallash, balki rivojlangan davlatlar amaliyotida bo‘lgani kabi innovatsiyalar, xalqaro standartlar ISO, CE, Halal va zamonaviy marketing strategiyalari orqali xorijiy iste‘molchi

uchun yangi qiymat value yaratish qobiliyatidir. Kichik korxonaning tashqi bozordagi barqarorligi va eksport geografiyasining kengayishi uning mahsulotlari qanchalik texnologik yangilanganligi, bojxona va logistika to'siqlariga moslashuvchanligi hamda xorijiy iste'molchi talablarini tezkorlik bilan qondira olish moslashuvchanlik xususiyatlariga bevosita bog'liq[2]. Janubiy Koreya va Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik korxonalar resurslari cheklangan sharoitda ham davlatning maqsadli dasturlari va subyektlarning moslashuvchanligi hisobiga global zanjirlarga muvaffaqiyatli integratsiyalasha oladi.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiy sharoitda kichik biznes korxonalari uchun eksportga yo'naltirilgan xorij tajribasini o'zlashtirish va innovatsion faollik - bu shunchaki ixtiyoriy tanlov emas, balki global raqobat asrida yashab qolish va barqaror o'sishning eng muhim shartidir. O'zbekistonda tashqi bozorlarda ijobiy natijalarga erishish uchun korxona rahbariyati va davlat regulyatorlari nafaqat ichki resurslarni xomashyo, mehnat unumdorligi, balki xalqaro sertifikatlashtirish, raqamli eksport platformalari va logistika innovatsiyalarini joriy etish orqali korxonaning eksport salohiyatini belgilovchi omillarni doimiy ravishda monitoring qilib borishi hamda xalqaro transformatsiya modellaridan unumli foydalanishi zarur[3].

Iqtisodiyot rivojlanishining hozirgi bosqichida tashqi bozorlarga chiqish va u yerda barqaror mavqega ega bo'lish kichik biznes subyektlarining strategik maqsadi hisoblanadi. Global bozor sharoitida kichik korxonalar uchun eksport imkoniyatlarini kengaytirish muammosi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki bu jarayonga nafaqat ichki boshqaruv sifati va mahsulot tannarxi, balki tashqi muhit omillari - maqsadli davlatlarning tarif va notarif cheklovlari, logistika zanjirining samaradorligi hamda mahsulotning innovatsionlik darajasi, ya'ni uning xorijiy analoglardan texnologik, ekologik va funksional jihatdan ustunligi bevosita va keskin ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan davlatlar, xususan, Janubiy Koreya va Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlarining eksport salohiyatini oshirish uchun ularning tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini tizimli va tezkor baholash, so'ngra maqsadli qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish lozim.

Kichik biznes subyektlarining xorijiy davlatlar tajribasi asosida tashqi bozorga chiqish imkoniyatlari va ularni belgilovchi omillarni baholash usullarini quyidagi xalqaro mezonlar bo'yicha tasniflash maqsadga muvofiq,

Korxonaning xalqaro bozordagi innovatsion mavqei, Subyektning tashqi bozorlardagi texnologik trendlarga moslasha olish darajasi Janubiy Koreyaning "K-InnoBiz" modeli kabi.

Eksportbop mahsulotning hayotiylik sikli va yangilanish darajasi, Tashqi bozorda mahsulotning ma'nan eskirish tezligi va uni modernizatsiya qilish imkoniyatlari.

Eksport salohiyati ko'rsatkichlarini hisoblashning soddalashtirilgan mexanizmlari, Kichik biznes uchun ortiqcha byurokratiyasiz, resurslarni tejaydigan tezkor baholash modellari Turkiyaning eksport uyushmalari – TIM tomonidan qo'llaniladigan ekspresstestlar kabi.

Eksport faoliyatiga innovatsiyalarni joriy etish natijasida kutilayotgan prognozlar, Tashqi bozorga chiqish orqali korxona rentabelligining o'sish ko'rsatkichlari. Mahsulotning xalqaro standarti, eksport tannarxi va innovatsion jozibadorligi, Logistika va bojxona xarajatlari bilan birgalikdagi yakuniy tannarx optimallashtirish.

Kichik biznes sharoitida resurslar cheklanganligi sababli xalqaro bozor imkoniyatlarini baholashning eng real va samarali metodi - bu tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarining integral ko'rsatkichidir. Bu ko'rsatkich eksportbop mahsulotning alohida xususiyatlari, makro va mikro darajadagi guruh mezonlarini umumlashtirgan holda, korxonaning xalqaro iqtisodiy makondagi aniq va oborotli pozitsiyasini ko'rsatib beradi[4]. Rivojlangan davlatlar amaliyotini O'zbekistonda qo'llash nuqtayi nazaridan, kichik biznes subyektlari uchun ushbu resurs va omillar yondashuvi bo'yicha baholash 3 bosqichda amalga oshirilishi taklif etiladi:

1. Birlik ko'rsatkichlarni hisoblash. Bu bosqichda eksportbop mahsulotning xalqaro texnik parametrlari, muvofiqlik sertifikatlari ISO, CE, Halal mavjudligi, innovatsiya xarajatlari hamda xorijiy bozorlar talablariga moslik darajasi alohida miqdoriy baholanadi. Janubiy Koreya tajribasiga ko'ra, kichik korxonalarning xalqaro patent va sertifikatlar olish xarajatlarining 70% gacha bo'lgan qismi davlat tomonidan qoplab berilishi, birlik ko'rsatkichlarni yaxshilashda asosiy drayver hisoblanadi.

2. Guruh ko'rsatkichlarni shakllantirish. Alohida ko'rsatkichlar tahlili umumlashtirilib, quyidagi tizimli guruhlariga birlashtiriladi.

Iqtisodiy guruh: Eksport tannarxi, transport-logistika xarajatlari, valyuta kursi tebranishlari xavfi. Texnik-texnologik guruh: Mahsulotning innovatsiyaviyligi, xalqaro standartlar va qadoqlash sifati. Marketing guruhi: Xorijiy bozordagi raqobat muhiti, brend tanilishi va raqamli savdo platformalaridan foydalanish darajasi. Turkiya amaliyotida ushbu guruhlarini yaxshilash UGO ichida korxonalarning logistik va marketing xarajatlarini klaster usulida optimallashtirish orqali hal etiladi.

3. Integral ko'rsatkichni aniqlash. Vaznli koeffitsiyentlarni hisobga olgan holda, kichik biznes korxonasining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarining yakuniy integral ko'rsatkichi hisoblab chiqiladi va korxonaning eksportga tayyorlik darajasi yuqori, o'rta, past aniqlanadi. Ushbu ko'rsatkich O'zbekistonda Eksportni rag'batlantirish agentligi tomonidan korxonalarga subsidiyalar ajratishda mezon skoring tizimi bo'lib xizmat qilishi lozim.

Resurs va omillarga asoslangan ushbu metod kichik biznes korxonalarida bir necha yillik tashqi savdo faoliyati ma'lumotlari mavjud bo'lgan taqdirda, eksport imkoniyatlari va raqobatbardoshlik dinamikasini vaqtlar kesimida kuzatish imkonini beradi. Shuningdek, tarmoqdagi yoki maqsadli xorijiy bozordagi boshqa subyektlar to'g'risida yetarli axborot to'plangan holda, reyting baholash orqali korxonaning xalqaro raqobatchilarga nisbatan o'rnini aniqlash mumkin.

Biroq, xalqaro amaliyotda, ayniqsa, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan bozorlar iqtisodiyotida kichik biznes sharoitida ushbu metod ma'lum cheklovlarga ega. Birinchidan, kichik korxonalarda ko'pincha tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha tizimli statistik ma'lumotlar bazasi shakllanmagan bo'ladi. Ikkinchidan, o'zgaruvchan

global bozor konyunkturasi, geosiyosiy vaziyat, logistika zanjiridagi uzilishlar va xorijiy iste'molchilarning innovatsion mahsulotlarga bo'lgan talabi tez o'zgarishi sharoitida birlik ko'rsatkichlarni o'zaro taqqoslash metodologik murakkablik tug'diradi. Rivojlangan davlatlar tajribasida ushbu ko'rsatkichlarni nisbiy foiz va indeks miqdorlarga o'tkazish yakuniy baholashdagi subyektivlikni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Kichik biznes subyektlarining eksport faoliyatidagi imkoniyatlarini xalqaro amaliyot kontekstida tizimli o'rganish uchun quyidagi fundamental nazariy yondashuvlarni mahalliy sharoitga moslashtirgan holda qo'llash maqsadga muvofiq.

Eksportbop mahsulot raqobatbardoshligiga yo'naltirilgan yondashuv. Kichik biznesda korxonaning xalqaro miqyosdagi muvaffaqiyati bevosita mahsulotning xorijiy iste'molchi tomonidan tan olinishiga bog'liq. Bu yondashuv innovatsion mahsulotning global sifat-narx nisbatini optimallashtirishni nazarda tutadi. Har bir mahsulot turi bo'yicha tashqi bozordagi sotish hajmi va xalqaro innovatsion jozibadorlik koeffitsiyenti aniqlanadi. Tadqiqot markazida aynan eksportbop tovar turishi, kichik biznesning tashqi bozorga chiqishida asosiy drayverdir[5]. Janubiy Koreya tajribasida ushbu yondashuv World Class 300 dasturi orqali qo'llaniladi, ya'ni davlat aynan eksportbop va global jozibadorlikka ega brend tovarlarni ishlab chiquvchi kichik korxonalarni maqsadli moliyalashtiradi.

Samarali xalqaro raqobat nazariyasi. Ushbu yondashuvga ko'ra, eksportga yo'naltirilgan kichik korxona - bu uning barcha bo'linmalari ishlab chiqarish, TIF bo'limi, xalqaro marketing, moliya xalqaro bozor talablariga moslashgan yaxlit tizimdir. Korxonaning mavjud innovatsion resurslari xalqaro patentlar, tillarni biluvchi malakali kadrlar, eksportni raqamlashtirish texnologiyalari ball tizimida baholanadi va ichki resurslar integratsiyasi ta'minlanadi. Turkiya tajribasida bu tizim KOSGEB Kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish boshqarmasi tomonidan korxonalarni eksport diagnostikasidan o'tkazish va xodimlarning TIF malakasini oshirish xarajatlarini subsidiyalash orqali muvaffaqiyatli amalga oshirib kelinmoqda.

Kompleks va potensial eksportboplik metodi. Kichik biznes uchun eng istiqbolli yondashuv - bu nafaqat hozirgi eksport hajmini, balki korxonaning kelajakdagi eksport potensialini innovatsion salohiyatini baholashdir. Joriy eksport imkoniyatlari mahsulotning bugungi ko'rsatkichlari orqali, potensial imkoniyatlar esa korxonaning yangi xalqaro standartlarni o'zlashtirish va moslashuvchanlik qobiliyati orqali aniqlanadi. Bu yondashuv uzoq muddatli strategik rejalashtirish va global bozorning kutilmagan o'zgarishlariga tayyor turish imkonini beradi[3]. O'zbekistonda ushbu modelni qo'llash orqali kichik korxonalarni shunchaki xomashyo emas, balki yuqori qo'shilgan qiymatli innovatsion mahsulotlar eksporti potentsiali bo'yicha strategik guruhlash imkoni tug'iladi.

SWOT-tahlili. Kichik biznesning eksport strategiyasi asosi. SWOT-tahlili iqtisodiy amaliyotda kichik biznes subyektlarining tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini baholash va ularni belgilovchi ichki hamda tashqi omillarni tizimlashtirishda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Kichik biznesning ichki Kuchli va Zaif hamda global tashqi Imkoniyatlar va Tahdidlar omillari tahlili

korxonaning xalqaro bozordagi moslashuvchanligini ko'rsatadi. Muhim jihati shundaki, kichik biznesning ixchamligi tufayli, innovatsiyalarni tezkor joriy etish orqali ichki zaif tomonlarni qisqa muddatda tashqi bozordagi kuchli ustunlikka aylantirish imkoniyati yuqori bo'ladi[8]. Xalqaro amaliyotda, xususan, Janubiy Koreya va Turkiya modellarida kichik korxonalarning kuchli va kuchsiz tomonlari aynan davlatning maqsadli dasturlari bilan sinxronizatsiya qilinishi orqali eksport drayveriga aylantiriladi.

1-jadval. Kichik biznes subyektlarini xalqaro tajriba asosida eksportga yo'naltirishning SWOT-tahlil modeli

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
1. Eksportbop innovatsion dizayn, yuqori sifat va mahsulot funktsionalligi (Koreyaning brend yaratish madaniyati).	1. Xalqaro marketing va xorijiy bozorlarni tadqiq etish (marketing tadqiqotlari) xarajatlarining yuqoriligi.
2. Tashqi bozor konyunkturasi o'zgarishlariga ko'ra qarorlarni tez qabul qilish va yuqori moslashuvchanlik.	2. Xalqaro logistika va bojxona tartib-taomillarini boshqarishda raqamli avtomatlashtirishning pastligi.
3. Xorijiy iste'molchilar va importyorlar talabiga ko'ra mahsulot xususiyatlarini tezkor o'zgartira olish.	3. Xorijiy bozorlarda yangi o'zbek brendiga nisbatan iste'molchilar ishonchining hali to'liq shakllanmaganligi.
4. Xalqaro standartlar va yangi ishlab chiqarish texnologiyalarini tez o'zlashtirishga tayyor jamoa.	4. Tashqi bozorlarda maqsadli auditoriya segmentini va xorijiy xaridorning madaniy afzalliklarini aniq bilmaslik.
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
1. Davlat tomonidan eksportni qo'llab-quvvatlash, subsidiyalar va transport xarajatlarini qoplash imtiyozlari Turkiyaning KOSGEB va Koreyaning KOTRA modellari.	1. Global bozorda yirik transmilliy korxonalarning agressiv narx siyosati va dumping xavfi.
2. Xalqaro E-tijorat platformalari Alibaba, Amazon va raqamli marketing orqali tashqi bozorlarga chiqish.	2. Global bozorda mahsulot va texnologiyalarning hayotiylik sikli juda qisqaligi va tez eskirishi.
3. Jahon bozorida ekologik toza va milliy brend ostidagi mahsulotlarga bo'lgan talabning o'sishi.	3. Xalqaro logistika koridorlaridagi geosiyosiy beqarorlik va transport xarajatlarining keskin ortishi.
4. Tarmoqlararo eksport klasterlari va kooperatsiya aloqalari orqali xalqaro bozorlarga birgalikda chiqish Turkiyaning Uyushgan sanoat zonalari tajribasi.	4. Maqsadli xorijiy davlatlar tomonidan kiritiladigan qat'iy notarif to'siqlar va xalqaro sertifikatlash ISO, CE talablari.

Kichik biznes uchun SWOT-tahlili shunchaki holatni qayd etish emas, balki tashqi bozorga chiqishda innovatsion o'zgarishlar drayverini aniqlash vositasidir. Janubiy Koreya va Turkiya amaliyoti shuni ko'rsatadiki, zaif tomon sifatida ko'rsatilgan xalqaro marketing, raqamli savdo va murakkab logistika muammolarini imkoniyatlar bo'limidagi davlat subsidiyalari, eksportni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari KOTRA va KOSGEB instrumentlari hamda xalqaro elektron platformalar hisobiga eliminatsiya qilib, kuchli tomonga aylantirish eng to'g'ri strategik yondashuv hisoblanadi[8].

Ushbu rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, O'zbekistonda ham xalqaro marketing xarajatlarini davlat tomonidan qisman qoplash, kichik korxonalarni transmilliy e-tijorat zanjirlariga integratsiya qilish hamda eksport klasterlarini qo'llab-quvvatlash orqali subyektlarning tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini tubdan yaxshilash va tizimli risklarni minimallashtirish strategik vazifa qilib belgilanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Maksimov I.A. Sanoat korxonasi raqobatbardoshligini baholash. – M.: Yuniti-Dana, 2007. – 36-b.
2. Belousov V.L. Firma raqobatbardoshligini tahlil qilish. – M.: Yuniti-Dana, 2001. – 25-b.
3. Schumpeter J.A. Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. – Harvard University Press, 1934.
4. Sirojiddinov K.I. Tadbirkorlik subyektlari raqobatbardoshligini baholashning uslubiy yondashuvlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2025. – №10. – B. 960-965.
5. Tajibayev K.Q. Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar // Green Economy and Development. – 2024. – T. 2. – № 1. – B. 66-72.
6. O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 24-iyul.
7. Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari faoliyatining innovatsion samaradorligini baholash metodikasi. Statistika to'plam. – Toshkent: Stat.uz, 2024.
8. Ablaev A.R., Ablaev R.R. Korxona raqobatbardoshligini baholash metodlarini tanlash. – M.: Direkt-Media, 2007. – 43-b.
9. Сирожиддинов К. И., Тохирова Г. Т. РАЗВИВАЮЩАЯСЯ СФЕРА УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТУРИЗМА // TIU Journal of Digital Economy and Business. – 2023. – Т. 2. – №. 2.
10. Якубжанов Р. Роль Сельского Хозяйства В Экономике Нашей Страны // Универсальная индексная библиотека Центрально-Азиатского журнала образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 5 Part 3. – С. 59-67.

HUDUD RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISHNING ASOSIY YONDASHUVLARI

Tajibayev Komiljon Qurbanovich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası dotsenti, i.f.f.d.

Annotatsiya. Ushbu maqolada hudud raqobatbardoshligini boshqarishning konseptual-metodologik asoslari va fundamental tamoyillari tizimli hamda sinergetik yondashuvlar negizida tahlil qilingan. Muallif tomonidan an'anaviy resurs va bozor yondashuvlarining o'zaro sintezi hamda ularning zamonauiy institutsional va kognitiv paradigmalar bilan integratsiyalashuvi mezoiktisodiy tizimlar barqarorligini ta'minlashning asosi sifatida isbotlangan. Maqolada hududiy raqobatbardoshlikni boshqarishning ilmiy-metodologik tamoyillari tashkiliy-metodologik va predmetli-metodologik guruhlariga tizimlashtirilgan. Sinergetik metodologiya doirasida «dual innovatsionlik», «dinamizm» hamda «qayta aloqaga ega kombinatsiyalashgan boshqaruv» kabi o'ziga xos tamoyillar kiritilgan bo'lib, ularning Namangan viloyatida kichik biznes eksport salohiyatini oshirish va urbanizatsiya jarayonlarini jadallashtirishdagi strategik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Hududiy raqobatbardoshlik, resurs yondashuvi, bozor yondashuvi, sinergetik metodologiya, dual innovatsionlik, kombinatsiyalashgan boshqaruv, qayta aloqa, dinamizm, mezoiktisodiy tizim, kichik biznes, Namangan viloyati.

Resurs yondashuviga muqobil sifatida, tahlilning asosiy birligi sifatida bozor tanlanadigan konsepsiyalarni ta'kidlab o'tish joiz. Bunday yondashuv ilmiy adabiyotlarda bozor yondashuvi deb ataladi. Xususan, XX asrning 80-yillarida strategik boshqaruv nazariyasida M.Porter, S.Djorj, A.Vaymerskix va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan raqobat kuchlari konsepsiyasi dominant paradigma hisoblangan. Tarmoq tashkilotlari nazariyasi doirasida shakllangan va bugungi kunda marketing sohasida keng ommalashgan ushbu yondashuv sub'ektni raqobat kuchlari ta'siridan himoya qiluvchi bozor pozitsiyasini egallashning ustuvor ahamiyatini belgilab beradi.

Bozor yondashuvi doirasida, mukammal bo'lmagan muhitga kirib borishni tiyib turish va strategik o'zaro ta'sir metodlariga asoslangan strategik nizo konsepsiyasini ham alohida qayd etish qiziqarlidir. Ushbu konsepsiyada o'yinlar nazariyasi instrumentlaridan foydalaniladi va u raqobat natijalarini bozorda raqiblar uchun noqulay sharoitlar yaratishga qaratilgan harakatlar samaradorligining funksiyasi sifatida belgilaydi. Shunday qilib, bozor yondashuvi, resurs yondashuvidan farqli o'laroq, iqtisodiy rentani bozorlardagi imtiyozli pozitsiyalarning natijasi sifatida talqin etadi.

1-jadval. Hudud raqobatbardoshligini boshqarishning asosiy yondashuvlari qiyosiy tahlili

Hudud raqobatbardoshligini boshqarishga	Tadqiqot predmeti va raqobat ustunliklari	Raqobat ustunliklarini shakllantirish jarayonining	Raqobatbardoshlikning maqsadli funksiyasi va mezoni	Raqobatbardoshlikni baholash metodlari

metodologik yondashuvlar	shakllanish sohasi	xususiyatlari		
Tizimli	Ishlab chiqarish tizimlari	Quyi tizimlar o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarni optimallashtirish	Tizimli samaraga erishish	tarkibiy tahlil; tashqi muhit ta'siri tahlili; funksional tahlil
Resurs	Moddiy resurslar	Eng muhim resursga egalik qilish zarurati va undan samarali foydalanish	Resurs qaytimining o'sishi: biznes rentabelligi, bozor ulushi, investitsiyalar va fond qaytimining ortishi va h.k.	moliyaviy tahlil; resurs salohiyati tahlili; SWOT tahlil; resurslar qiymatini baholash va h.k.
Resurs	Nomoddiy resurslar	Hududning nomoddiy resurslari va kompetensiyalarini rivojlantirish	Kompetensiyalarni rivojlantirish, nomoddiy aktivlar qiymatining oshishi	ekspert baholash; nomoddiy resurslar qiymatini baholashning moliyaviy metodlari
Institutsional	Rasmiy va norasmiy institutlar	O'zaro hamkorlik muhitini institutsionallashtirish hisobiga tashqi xavf-xatarlarni kamaytirish	Tranzaksion xarajatlarni qisqartirish yoki optimallashtirish	tashqi muhit xavf-xatarlarini baholash; hududning bozor barqarorligi tahlili; tranzaksion xarajatlar tahlili
Kognitiv	Bilish jarayonlari, shu jumladan bilimlarni o'zlashtirish	Raqobat ustunliklari bilimlar va o'zgarishlarni boshqarish jarayonida shakllanadi	Nomoddiy aktivlarning o'sishi	ta'lim xarajatlarini baholash; nomoddiy aktivlar qiymatini baholash; intellektual va inson kapitali qiymatini baholash va h.k.
Strategik	Strategiya	Hudud rivojlanishining uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqilishi	Boshqaruvning qo'shimcha metodologiyalaridan foydalanishni talab qiladi va maqsadli mezonni belgilaydi	strategiyani aktiv sifatida baholash va b.
Kompleks	Additiv tizimlar	Natijalarni keyinchalik umumlashtirgan holda, turli fanlar negizida sintez qilish	Iqtisodiy samaraga erishish	kauzal tahlil; tizimlar faoliyatining turli jihatlarini tahlil qilish

Biz tomondan olib borilgan tadqiqotlar natijasida hudud raqobatbardoshligini boshqarishga oid asosiy metodologik yondashuvlar qiyosiy tahlil qilindi (1-jadval). Tezkor o'zgaruvchi iqtisodiy sub'ektlar sharoitida tizimli va an'anaviy resurs yondashuvlari mazmunan transformatsiyalashib, zamonaviy kognitiv, institutsional va strategik yondashuvlar bilan boyitilmoqda. Ayniqsa, mezodarajada raqobatbardoshlikni boshqarishda institutsional va kognitiv yondashuvlarning integratsiyasi tranzaksion xarajatlarni optimallashtirish va inson kapitali qiymatini oshirish orqali yuqori sinergetik samara berishi asoslab berildi.

Bugungi kunda bozor va resurs yondashuvlarini integratsiyalash muammosi ilmiy doiralarda juda keng muhokama qilinmoqda. Masalan, M.Porter ta'kidlaganidek: "Raqobat ustunliklarini ta'minlaydigan resurslar hamda firmaning

xo'jalik maydonlari o'zaro qiyoslanadigan konsepsiya resurs-bozor portfelini tashkil etadi".

Hududiy boshqaruv kontekstida ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi mezo-iqtisodiy tizimlar raqobatbardoshligini baholashning eng istiqbolli instrumenti hisoblanadi. Hudud raqobatbardoshligini boshqarishda faqatgina ichki resurslarga tayanish yoki faqat tashqi bozor kon'yunkturasiga moslashish biryoqlamalikni keltirib chiqaradi. Zamonaviy globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida hududning raqobatbardoshlik strategiyasi klasterli yondashuv asosida qurilishi lozim. Bunda hududning ichki resurs imkoniyatlari tashqi global va mintaqaviy qiymat zanjirlaridagi bozor pozitsiyalari bilan mantiqiy birlashtiriladi. Natijada, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning sinergetik raqobatbardoshligi ta'minlanadi.

Shunday qilib, hudud raqobatbardoshligini boshqarishning konseptual-metodologik asoslarini tadqiq etish jarayonida tizimli, kompleks, integratsion, institutsional, resurs va bozor yondashuvlarining o'zaro sintezi zarurligi aniqlandi. Hududning ichki institutsional va resurs salohiyatini tashqi bozor imkoniyatlari bilan portfel tarzida muvofiqlashtirish mahalliy iqtisodiyotning barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlashning bosh mezonini bo'lib xizmat qiladi.

Hudud raqobatbardoshligini boshqarishning metodologik yondashuvlarini tadqiq etish asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarni shakllantirish imkoniyati yuzaga keldi:

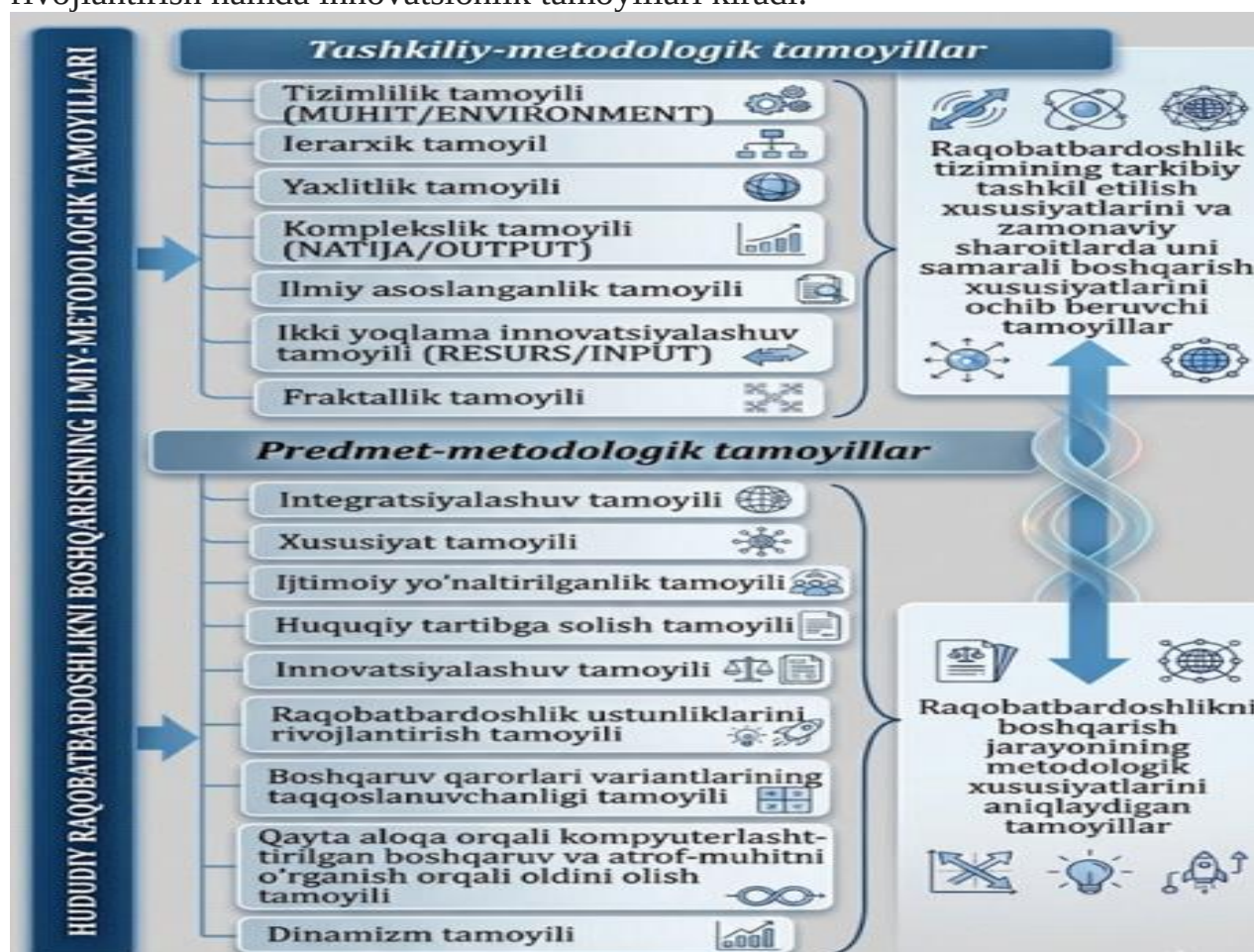
Birinchidan, hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish jarayonining ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida, sinergetik metodologiya doirasida tizimli, resurs, bozor, kompleks, integratsion va kognitiv kabi umumilmiy yondashuvlarni integratsiyalashtirish holda qo'llash lozim. Mazkur metodologik yondashuvlarning birlashtirilishi nafaqat sinergetika metodologiyasi ustuvorliklaridan to'liq foydalanish, balki hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni turli pozitsiyalardan tadqiq etish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini identifikatsiya qilish, boshqaruv tizimlariga tavsif berish hamda raqobatbardoshlikni oshirishning amaliy instrumentlarini ishlab chiqilishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hududning aniq faoliyat ko'rsatish sharoitlari va takror ishlab chiqarish xususiyatlaridan kelib chiqib, raqobatbardoshlikni ta'minlash tizimida metodologik yondashuvlarning turlicha kombinatsiyalaridan foydalanilishi mumkin. Hududiy iqtisodiyotning ichki va tashqi muhiti xususiyatlariga maksimal darajada mos keladigan metodologik yondashuvlarning uyg'unlashuvi ushbu yondashuvlar doirasida raqobatbardoshlikni boshqarishning turli metodlari, usullari va texnologiyalarini qo'llash uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi.

Bayon etilgan metodologik asoslardan kelib chiqib, biz tomondan hudud raqobatbardoshligini boshqarishning ilmiy-metodologik tamoyillari tizimlashtirildi. Ularni mazmuniy xususiyatlariga ko'ra ikki asosiy guruhga ajratish maqsadga muvofiq:

1. Tashkiliy-metodologik tamoyillar tizimli raqobatbardoshlikning tarkibiy tuzilmasi xususiyatlarini va zamonaviy sharoitda uni natijador boshqarish omillarini ochib beradi. Bunga yaxlitlik, komplekslik, ierarxiklik, tizimlilik, ko'p modellilik, tarixiylik va rivojlanish tamoyillari kiradi.

2. Predmetli-metodologik tamoyillar hudud raqobatbardoshligini boshqarish jarayonining bevosita metodologik jihatlarini aniqlash bilan bog'liq. Bunga hayot ta'minoti tizimini takror ishlab chiqarish, o'ziga xoslik, boshqaruvning huquqiy reglamentatsiyasi, ijtimoiy yo'naltirilganlik, raqobat ustunliklarini saqlash va rivojlantirish hamda innovatsionlik tamoyillari kiradi.

1-rasm. Hududiy raqobatbardoshlikni boshqarishning ilmiy-metodologik tamoyillari

Tadqiqotimiz doirasida zamin yaratish maqsadida, umumatizimli metodologik tamoyillarni quyidagi o'ziga xoslik tamoyillar bilan to'ldirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

Integratsiyalashganlik tamoyili hudud raqobatbardoshligini yanada yuqori darajadagi tizimlarning tarkibiy qismi sifatida qarashni taqozo etadi.

Qayta aloqaga ega kombinatsiyalashgan boshqaruv tamoyili tashqi muhitdagi salbiy ta'sirlar bo'yicha vaziyatni oldindan prognoz qilib, oldindan ogohlantiruvchi ta'sir choralarini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu boshqaruvning moslashuvchanligini keskin oshiradi.

Dinamizm tamoyili tashqi muhit sharoitlarining o'zgarishi raqobatbardoshlikni boshqarish tizimining ayniqsa alohida elementlarini ham, umuman butun tizimni ham tezkor korreksiya qilish yoki o'zgartirishga olib kelishi shart.

Dual innovatsionlik tamoyili raqobatbardoshlikni boshqarish tizimi, bir tomondan, hududda innovatsion takror ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan boshqaruvning o‘zida innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi.

Manfaatlar muvozanatini hisobga olish va ta‘minlash tamoyili hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi barcha sub’ektlar davlat organlari, mahalliy kichik biznes va yirik tadbirkorlik, ilm-fan muassasalari va keng jamoatchilik manfaatlarining balansini ta‘minlashni ko‘zda tutadi (1-rasm).

Mazkur tizimlashtirilgan tamoyillarning Namangan viloyati iqtisodiyoti kontekstidagi ahamiyati shundaki, hududda kichik biznes eksport salohiyatini oshirish va urbanizatsiya jarayonlarini jadallashtirishda dual innovatsionlik va qayta aloqaga ega kombinatsiyalashgan boshqaruv tamoyillari ustuvor rol o‘ynaydi. Zero, ichki institutsional muhitni raqamli texnologiyalar asosida yangilamasdan turib, tashqi bozorlarning dinamik o‘zgarishlariga moslashish va mezodarajada yuqori raqobatbardoshlikka erishib bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O‘zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. PF-6079-son. 2020 yil 5 oktyabr.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Милнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Пер. с англ. – М.: Мысл, ИРИСЭН, 2011. – 447 с.
4. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
6. Клейнер Г. Б. Микроэкономика знаний / Г.Б. Клейнер, М.А. Пономарев, Д.В. Ушаков. – М.: Экономика, 2007. – 204 с.
7. Татаркин А. И., Попов Е. В. Институциональная архитектура региональной экономики // Журнал экономической теории. – 2007. – № 1. – С. 5-21.
8. Ткаченко И. Н. Эволюция институциональных систем в мезоэкономике // Экономика региона. – 2011. – № 3. – С. 112-119.
9. Лесных В. В., Симонова В. Л. Институциональные ловушки в процессах модернизации региональных систем // Управленец. – 2015. – № 2(54). – С. 34-41.
10. Хмелкова Н. В., Власов М. В. Формирование институциональной среды инновационного развития мезоэкономических систем // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2018. – Т. 17. – № 4. – С. 588-605.
11. Алтшуллер И. Г. Стратегическое управление на основе системного подхода. – М.: Дело, 2006. – 288 с.

12. Тюнен И. Изолированное государство / Пер. с нем. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 412 с.

UDK 332.1:004.9

**O‘ZBEKISTON HUDUDLARINING XUSUSIYATLARIGA MOS AQLLI
SHAHAR TAJRIBALARINI QO‘LLASH ISTIQBOLLARI**
**Pazliddinov Muhiddin Maxammadin o‘g‘li, To‘rayev Abdullajon Isomiddin
o‘g‘li**

Namangan davlat universiteti katta o‘qituvchi

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada aqlli shahar boshqaruvi konsepsiyasining nazariy asoslari, xorijiy davlatlar tajribasi hamda ularni O‘zbekiston hududlarining iqtisodiy, demografik va infratuzilmaviy xususiyatlariga mos holda qo‘llash istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Singapur, Seul, Barselona va Janubiy Koreya tajribasi o‘rganilib, ularning aqlli transport, ekologik monitoring, raqamli boshqaruv, open data va IoT texnologiyalariga asoslangan yechimlari baholandi. Shuningdek, O‘zbekiston shaharlarida raqamli infratuzilmaning hozirgi holati, hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovut va mahalliy boshqaruv tizimidagi muammolar tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida Toshkent, Samarqand, Buxoro, Namangan va Nukus kabi hududlar uchun mos aqlli shahar elementlarini bosqichma-bosqich joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi. Maqolada aqlli shahar texnologiyalarini joriy etishda ma’lumotlar boshqaruvi, kiberxavfsizlik, raqamli inklyuziya va fuqarolar ishtiroki muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: aqlli shahar, raqamli boshqaruv, IoT, Big Data, smart transport, open data, raqamli infratuzilma, ekologik monitoring, sun‘iy intellekt, O‘zbekiston.

KIRISH

Bugungi kunda urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi, aholining shaharlarda zichlashuvi hamda transport, ekologiya va kommunal xizmatlar bilan bog‘liq muammolarning ortishi zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talab qilmoqda. Shu sababli dunyoning ko‘plab davlatlari “aqlli shahar” konsepsiyasini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Aqlli shahar – bu raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, IoT sensorlari, Big Data va integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari asosida shahar infratuzilmasini samarali boshqarishga qaratilgan modeldir[1].

O‘zbekiston Respublikasida ham “Raqamli O‘zbekiston – 2030”[2] strategiyasi asosida davlat boshqaruvi va hududlarni raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, mamlakat hududlarining iqtisodiy rivojlanish darajasi, demografik holati, ekologik sharoiti va infratuzilmaviy imkoniyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu sababli xorijiy davlatlarning aqlli shahar tajribalarini to‘liq ko‘chirish emas, balki hududiy xususiyatlarga moslashtirish muhim hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Aqlli shahar konsepsiyasi dastlab rivojlangan davlatlarda transport, energetika va kommunal xizmatlarni raqamlashtirish zaruratidan kelib chiqqan.

Hozirgi kunda esa ushbu model davlat boshqaruvi, ekologiya, xavfsizlik va fuqarolar ishtirokini qamrab oluvchi kompleks tizimga aylangan. Xususan, Singapur “Smart Nation” dasturi orqali transport, elektron hukumat va sun’iy intellekt texnologiyalarini yagona boshqaruv platformasiga birlashtirdi. Seul shahri esa Big Data va IoT asosidagi monitoring tizimlari bilan urban muammolarni hal qilishda muhim natijalarga erishdi. Barselona tajribasida open data va fuqarolar ishtiroki asosiy o‘ringa ega bo‘lib, ekologik monitoring va shaffof boshqaruv samaradorligi oshirildi[4].

1-jadval. Hududlar imkoniyatlariga mos aqlli shahar tajribalari[3].

Xorijiy tajriba	Asosiy xususiyati	O‘zbekiston uchun mos jihat	Qo‘llash mumkin bo‘lgan hududlar
Singapur	Yagona raqamli davlat va shahar boshqaruvi	Davlat xizmatlari, raqamli ID, elektron xizmatlar integratsiyasi	Toshkent, viloyat markazlari
Seul	Big Data, AI, IoT, xavfsizlik, raqamli inklyuziya	Transport, xavfsizlik va ma’lumotlar asosida boshqaruv	Toshkent, Namangan, Andijon, Samarqand
Barselona	Open data, fuqarolar ishtiroki, ekologik monitoring	Shaffoflik, turizm, ekologiya va fuqarolar bilan hamkorlik	Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent
Janubiy Koreya	Data hub, digital twin, aqlli infratuzilma	Shaharsozlik, transport, kommunal xizmatlar va urban data platform	Toshkent, yirik sanoat va transport markazlari

Mazkur tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari mavjud. Chunki so‘nggi yillarda mamlakatda internet qamrovi, mobil aloqa sifati va elektron davlat xizmatlari sezilarli rivojlandi. Ayniqsa Toshkent shahri aqlli transport, elektron to‘lov tizimlari va videokuzatuv texnologiyalarini joriy etish uchun katta salohiyatga ega[5].

Biroq O‘zbekiston hududlarining o‘ziga xos jihatlari aqlli shahar elementlarini differensial yondashuv asosida joriy etishni talab qiladi. Masalan, Toshkent shahrida transport oqimini boshqarish, aqlli svetoforlar va real vaqt monitoringi ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Samarqand va Buxoro kabi tarixiy shaharlarda esa turizm oqimini boshqarish, ekologik monitoring va tarixiy obyektlarni raqamli himoya qilish muhim ahamiyatga ega. Nukus va ekologik muammolar mavjud hududlarda havo sifati monitoringi hamda ekologik xavfsizlik tizimlarini rivojlantirish zarur.

Shuningdek, Farg‘ona vodiysi hududlarida aholining yuqori zichligi sababli aqlli transport va kommunal xizmatlarni raqamlashtirish muhim hisoblanadi. Aqlli hisoblagichlar, suv va elektr tarmoqlarini monitoring qilish, chiqindilarni boshqarish tizimlari resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Aqlli shahar texnologiyalarini joriy etishda bir qator muammolar ham mavjud[5]. Birinchidan, hududlar o'rtasidagi raqamli tafovut aqlli texnologiyalarni bir xil darajada joriy etishga to'sqinlik qiladi. Ikkinchidan, kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari dolzarb hisoblanadi. Uchinchidan, mahalliy hokimliklarda data-driven boshqaruv ko'nikmalarining yetarli emasligi ham muhim muammo sanaladi.

O'zbekistonda aqlli shaharlarni rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich, hududlarning iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki mamlakat hududlari o'zining aholi zichligi, transport tizimi, sanoatlashuv darajasi, ekologik holati va raqamli infratuzilma imkoniyatlari bilan bir-biridan sezilarli farq qiladi. Shu sababli xorijiy davlatlar tajribasini to'liq ko'chirish emas, balki O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan differensial smart city strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Toshkent shahri uchun aqlli transport tizimi, real vaqt rejimida harakatni monitoring qilish, aqlli svetoforlar va transport oqimini boshqarish ustuvor yo'nalish bo'lsa, Samarqand va Buxoro kabi tarixiy shaharlarda turizm infratuzilmasini raqamlashtirish, turistlar oqimini boshqarish, tarixiy obyektlarni raqamli monitoring qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash muhim hisoblanadi. Nukus va ekologik muammolar mavjud hududlarda esa havo sifati monitoringi, ekologik nazorat tizimlari va suv resurslarini raqamli boshqarish ustuvor vazifa sifatida qaralishi mumkin. Demak, aqlli shaharlarni rivojlantirishda har bir hududning ehtiyoji va muammolaridan kelib chiqadigan alohida strategik yondashuv zarur.

1-rasm. Aqlli shahar modelining elementlari hamda tuzilishi

Aqlli shahar boshqaruvining samarali ishlashi uchun yagona urban data platformalarini yaratish ham muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi[6]. Hozirgi vaqtda ko'plab davlat tashkilotlari, kommunal xizmatlar, transport tizimlari va xavfsizlik organlari alohida ma'lumotlar bazalarida faoliyat yuritadi. Bu esa ma'lumotlarning parchalanib ketishiga va boshqaruv samaradorligining pasayishiga olib keladi. Yagona urban data platformasi esa transport, energetika, kommunal xizmatlar, ekologiya, xavfsizlik va fuqarolar murojaatlari bilan bog'liq barcha ma'lumotlarni bir markazda jamlash imkonini beradi. Bunday platforma orqali

shahar infratuzilmasining holatini real vaqt rejimida kuzatish, muammolarni tezkor aniqlash va boshqaruv qarorlarini data-driven yondashuv asosida qabul qilish mumkin bo'ladi. Masalan, transport tirbandligi kuchaygan hududlar avtomatik aniqlanib, svetoforlarning ishlash rejimi o'zgartirilishi yoki jamoat transporti yo'nalishlari optimallashtirilishi mumkin. Shu bilan birga, yagona ma'lumotlar platformasi davlat tashkilotlari o'rtasida axborot almashuvini kuchaytirib, boshqaruv tizimining integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Transport va kommunal xizmatlarni IoT texnologiyalari asosida boshqarish ham O'zbekiston uchun dolzarb yo'nalish hisoblanadi. IoT, ya'ni "Internet of Things" texnologiyasi turli sensorlar, hisoblagichlar, kameralar va qurilmalarni internet orqali o'zaro bog'lash imkonini beradi. Aqlli transport tizimida GPS monitoring, aqlli svetoforlar, elektron to'lov tizimlari, avtoturargohlarni boshqarish va yo'lovchi oqimini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi[7]. Bu esa transport tizimini samarali boshqarish, tirbandlikni kamaytirish va jamoat transporti sifatini oshirishga yordam beradi. Kommunal xizmatlarda esa aqlli hisoblagichlar orqali suv, gaz va elektr energiyasi sarfini avtomatik nazorat qilish, nosozliklarni oldindan aniqlash va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, suv quvurlaridagi bosimning pasayishi yoki elektr tarmoqlaridagi ortiqcha yuklama sensorlar yordamida avtomatik ravishda aniqlanib, tegishli xizmatlarga signal yuboriladi. Bu esa avariylarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi[8].

Fuqarolar ishtiroki va open data platformalarini kengaytirish ham aqlli shahar boshqaruvining muhim yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy smart city modeli faqat davlat tomonidan boshqariladigan tizim emas, balki fuqarolar bilan hamkorlikda ishlaydigan ochiq boshqaruv tizimi hisoblanadi[9]. Shu sababli mobil ilovalar, elektron murojaatlar, onlayn ovoz berish tizimlari va open data platformalari orqali aholining shahar boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish zarur. Open data tizimlari transport, ekologiya, budjet xarajatlari, qurilish loyihalari va kommunal xizmatlarga oid ma'lumotlarni ochiq e'lon qilish orqali boshqaruv shaffofligini oshiradi. Bu esa fuqarolar ishonchini mustahkamlaydi va korrupsion omillarni kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ochiq ma'lumotlar IT kompaniyalar, tadqiqotchilar va startaplar uchun yangi innovatsion xizmatlar yaratish imkonini beradi. Masalan, transport harakati yoki ekologik holat bo'yicha ochiq ma'lumotlar asosida mobil ilovalar va tahliliy platformalar ishlab chiqilishi mumkin.

Aqlli shaharlarni rivojlantirishda kiberxavfsizlik va ma'lumotlar himoyasini kuchaytirish ham alohida ahamiyatga ega. Chunki aqlli shahar tizimlari transport, videokuzatuv, kommunal xizmatlar, elektron to'lovlar va fuqarolar murojaatlariga oid katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi. Agar ushbu ma'lumotlar yetarli darajada himoyalansa, kiberhujumlar, ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi yoki tizimlarning ishdan chiqishi jiddiy xavf tug'dirishi mumkin. Shu sababli zamonaviy kiberxavfsizlik standartlarini joriy etish, ma'lumotlarni shifrlash, xavfsiz server infratuzilmasini yaratish va axborot xavfsizligi bo'yicha malakali mutaxassislarini tayyorlash muhim vazifa hisoblanadi.

Ayniqsa, fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va raqamli tizimlarga bo'lgan ishonchni mustahkamlash aqlli shahar boshqaruvining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

O'zbekistonda aqlli shaharlarni rivojlantirish nafaqat texnologik yangilanish, balki shahar boshqaruvining yangi bosqichga o'tishini anglatadi. Ushbu jarayon hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilsa, resurslardan samarali foydalanish, ekologik barqarorlikni ta'minlash, transport va kommunal xizmatlar sifatini oshirish hamda aholining hayot darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida aqlli shahar elementlarini joriy etish uchun zarur raqamli baza shakllanmoqda. Biroq hududlarning iqtisodiy, ekologik va demografik xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich yondashuv zarur. Toshkent uchun aqlli transport, Samarqand va Buxoro uchun smart tourism, Nukus uchun ekologik monitoring, Farg'ona vodiysi uchun esa kommunal xizmatlarni raqamlashtirish ustuvor yo'nalish bo'lishi mumkin.

Kelajakda aqlli shahar texnologiyalarini keng joriy etish O'zbekiston shaharlarining barqaror rivojlanishi, resurslardan samarali foydalanish va aholining hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Smart City Data Governance – OECD Publishing, Paris, 2023
- [2] Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020.
- [3] Smart Cities Readiness Guide – Smart Cities Council, 2021
- [4] To'rayev Abdullajon bitiruv malakaviy ishi
- [5] PF-6079-son Farmon – "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020.
- [6] World Urbanization Prospects 208 – United Nations, New York, 208.
- [7] UNDP. Digital Economy Ecosystem in Uzbekistan. Tashkent, 2025.
- [8] World Cities Report 2022 – United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), 2022.
- [9] UN-Habitat. People-Centred Smart Cities Programme Report. Nairobi, 2021.

UDK 332.146

HUDUD RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISH

Tajibayev Komiljon Qurbanovich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrasasi dotsenti, i.f.f.d.

Annotatsiya. Ushbu maqolada hudud raqobatbardoshligini sinergetik metodologik baza kontekstida boshqarishning konseptual asoslari tizimli tadqiq etilgan. Muallif tomonidan hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning rivojlanish jarayonlaridagi noaniqlik, sikllilik va nochiziqlik sharoitida ichki va tashqi institutlarning, shuningdek, o'z-o'zini tashkil etish mexanizmlarining o'zaro ta'siri

ochib berilgan. Maqolada hududiy tizimlardagi tartibsizlik darajasini pasaytirish va boshqaruv samaradorligini oshirishda axborot-kognitiv texnologiyalar, tarmoqli modellar va Forsayt usullarining roli asoslangan. Sinergetik konseptual yondashuv doirasida rezonans ta'sirlar orqali mintaqaviy rivojlanish trendlarini barqaror innovatsion rejimga yo'naltirish tamoyillari ishlab chiqilgan bo'lib, ularning Namangan viloyati tumanlari iqtisodiyoti va kichik biznes sub'ektlari faoliyatini muvofiqlashtirishdagi amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hududiy raqobatbardoshlik, sinergetik boshqaruv, o'z-o'zini tashkil etish, nochiziqlilik, entropiyani nivelirlash, koevolutsion rivojlanish, rezonans ta'sir, kognitiv jarayon, kichik biznes,

Hudud raqobatbardoshligini boshqarish bu hududning takror ishlab chiqarish salohiyati xususiyatlarini maksimal darajada to'liq hisobga olgan holda, yangi ishlab chiqarish omillari va resurslarining optimal kombinatsiyasi hamda o'zaro ta'siri hisobiga barqaror innovatsion takror ishlab chiqarish rejimi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish asosida, raqiblarga nisbatan eng yaxshi ko'rsatkichlarga erishish maqsadida ichki institutlarni shakllantirish va tashqi institutlardan samarali foydalanish jarayonidir.

Hudud raqobatbardoshligini boshqarishni sinergetik metodologik baza kontekstida integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida tasavvur qilish mumkin. Ushbu tizim raqobatli menejment prinsiplari, metodlari va usullari majmuini o'z ichiga olib, tashqi muhit dinamikasiga yuqori adaptatsiyalashuv darajasini ta'minlash, shuningdek, zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning nochiziqliligi, siklliligi va noaniqlikning ortib borishi sharoitida sinergetik samaralarni identifikatsiya qilish imkonini beradi (1-rasm).

Tizimli ob'ekt sifatida taklif etilayotgan hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish tizimi quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

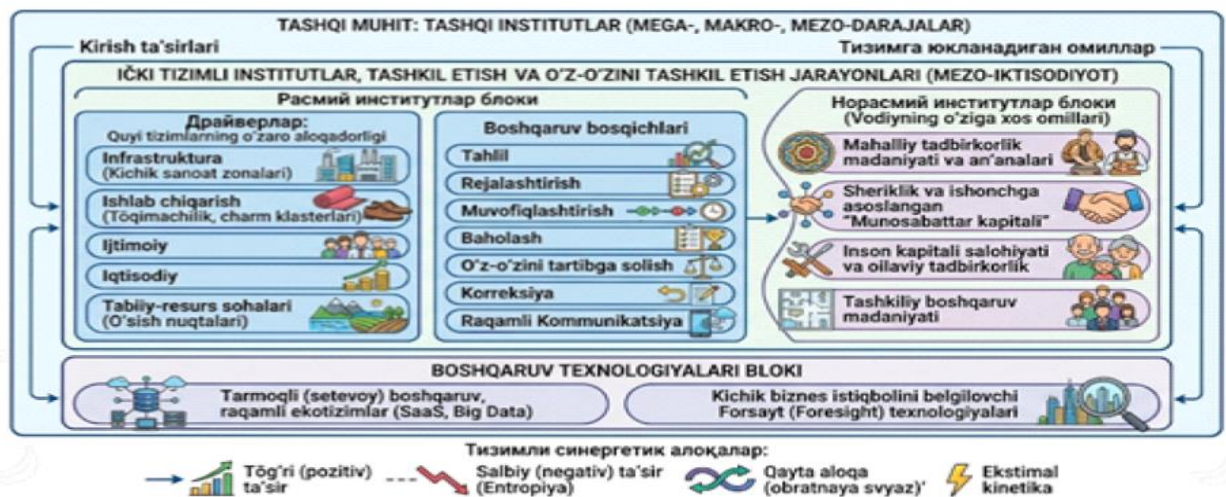
Yaxlitlik va bo'linuvchanlik tizim muayyan boshqaruv tamoyillari asosida o'zaro hamkorlik qiluvchi alohida elementlardan tashkil topadi;

Barqaror aloqalarning mavjudligi tashqi muhit bilan to'g'ri va qayta aloqalar tizimi shakllangan bo'ladi;

Muayyan tashkiliy tuzilmaga egalik: bu xususiyat entropiyaning kamayishida namoyon bo'ladi. Entropiyani nivelirlash umuman boshqaruv tizimlarini shakllantirishning asosiy maqsadlaridan biridir;

Cinergetik yaxlitlik har bir alohida element mustaqil ravishda boshqaruv maqsadlariga erishishni ta'minlay olmaydi, ushbu maqsadlarga faqatgina tizim bir butun sifatida faoliyat ko'rsatgandagina erishiladi.

Ta'kidlash joizki, biz tomondan taklif etilgan ta'rifda an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, raqobatbardoshlik nafaqat resurslar ustuvorligi, balki ichki institutlarni shakllantirish va tashqi institutlardan foydalanish jarayoni sifatida baholangan. Bu esa Namangan viloyati kabi raqamli transformatsiya va urbanizatsiya bosqichida turgan hududlar uchun o'ta muhimdir. Tizimning entropiyani nivelirlash xususiyati esa, mintaqaviy kichik biznes sub'ektlarining tashqi kon'yunktura xavf-xatarlariga qarshi institutsional himoya tizimini yaratishga xizmat qiladi.

1-rasm. Farg'ona vodiysida kichik biznes raqobatbardoshligini boshqarishning sinergetik metodologik bazasi modeli

G. Malineskiy fikriga ko'ra, sinergetik boshqaruv murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning faoliyatini optimallashtiruvchi boshqaruv parametrlarini izlashga, tashqi kommunikatsiyalarni modellashtirishga hamda ulardagi nochiqliq samaralar namoyon bo'lishini identifikatsiya qilish va anglashga xizmat qiladi.

Hudud raqobatbardoshligini boshqarishning sinergetik konsepsiyasi tamoyillariga muvofiq, murakkab tashkil etilgan mintaqaviy iqtisodiy tizimlarning rivojlanish trendlarini to'g'ri identifikatsiya qilish, ularning dinamikasi qonuniyatlarini tushunish, so'ngra aniq hisob-kitob qilingan rezonans ta'sirlar orqali har bir muayyan tizimni zarur rivojlanish yo'nalishiga yo'naltirish o'ta muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, hududiy raqobatbardoshlikni boshqarish bu qat'iy reglamentatsiyaga bo'ysunmaydigan kognitiv jarayondir. Zero, boshqaruvning deyarli har bir sub'ekti muayyan boshqaruv turlarini tanlash va ularni kombinatsiyalash asosida o'z shaxsiy boshqaruv texnologiyalarini qo'llaydi.

Zamonaviy davrda hudud raqobatbardoshligini boshqarish global raqobat sharoitida ekologik standartlarga hamda koevolyusion rivojlanish tamoyillariga rioya qilgan holda, tub innovatsiyalarni yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi shart.

Mintaqaviy iqtisodiyot kontekstida sinergetik boshqaruvning ushbu qonuniyatlari, ayniqsa, Namangan viloyati tumanlari iqtisodiyotini transformatsiya qilish va urbanizatsiya jarayonlarini boshqarishda yuqori ahamiyat kasb etadi. Hududning rivojlanish traektoriyasini boshqarishda an'anaviy metodlardan voz kechib, iqtisodiy o'sish nuqtalari va drayver tarmoqlarni aniqlash hamda ularga maqsadli imtiyozlar, raqamli texnologiyalar va institutsional qo'llab-quvvatlash orqali rezonans ta'sir ko'rsatish mahalliy kichik biznes sub'ektlarining eksport salohiyatini keskin oshirishga imkon beradi. Bu esa iqtisodiy tizimning o'z-o'zini tashkil etish xususiyatini faollashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-6079-son. 2020 yil 5 oktyabr.

2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Милнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Пер. с англ. – М.: Мысль, ИРИСЭН, 2011. – 447 с.
4. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
6. Клейнер Г. Б. Микроэкономика знаний / Г.Б. Клейнер, М.А. Пономарев, Д.В. Ушаков. – М.: Экономика, 2007. – 204 с.
7. Татаркин А. И., Попов Е. В. Институциональная архитектура региональной экономики // Журнал экономической теории. – 2007. – № 1. – С. 5-21.
8. Ткаченко И. Н. Эволюция институциональных систем в мезоэкономике // Экономика региона. – 2011. – № 3. – С. 112-119.
9. Лесных В. В., Симонова В. Л. Институциональные ловушки в процессах модернизации региональных систем // Управленец. – 2015. – № 2(54). – С. 34-41.
10. Хмелкова Н. В., Власов М. В. Формирование институциональной среды инновационного развития мезоэкономических систем // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2018. – Т. 17. – № 4. – С. 588-605.
11. Алтшуллер И. Г. Стратегическое управление на основе системного подхода. – М.: Дело, 2006. – 288 с.
12. Тюнен И. Изолированное государство / Пер. с нем. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 412 с.

UDK 338.24:004.9

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TADBIRKORLIKNI QO‘LLAB- QUVVATLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Tursunova Nigora Ulug‘bek qizi

Namangan davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida kichik va o‘rta biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashning institutsional va moliyaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Xususan, AQSh, Germaniya, Yaponiya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni, innovatsion faolligi hamda bandlikni ta‘minlashdagi roli yoritib berilgan. Shuningdek, Small Business Administration (SBA), SCORE, SBIR, STTR kabi dasturlar va institutlarning faoliyati hamda ularning tadbirkorlikni rivojlantirishdagi samaradorligi o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda davlat kafolatlari, innovatsion grantlar, konsalting xizmatlari va infratuzilma rivoji muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ushbu ilg‘or tajribalar

asosida O'zbekiston sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta biznes, tadbirkorlik, davlat siyosati, innovatsion faoliyat, institutsional qo'llab-quvvatlash, moliyaviy mexanizmlar, SBA, SCORE, SBIR, STTR, investitsiya, davlat kafolatlari, iqtisodiy rivojlanish.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta biznes sektori yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibida salmoqli ulushga ega bo'lib, uning innovatsion faolligi yuqori darajada namoyon bo'ladi [1]. Xususan, AQShda kichik korxonalarining YAIMdagi ulushi 52 foizga yetib, ushbu sektor band aholining 50 foizdan ortig'ini ish bilan ta'minlaydi. Kanadada kichik biznesning YAIMga qo'shgan hissasi 43 foizni tashkil etib, bandlik darajasi qariyb 47 foizni tashkil qiladi. Yaponiyada mazkur ko'rsatkichlar mos ravishda 51,6 foiz va 69,5 foizni, Germaniyada 57 foiz va 69,3 foizni, Singapurda esa 53 foiz va 69,3 foizni tashkil etadi. Italiyada tadbirkorlik sektorining YAIMdagi ulushi 55 foizni, bandlikdagi ulushi esa 71 foizni tashkil qilsa, Xitoyda kichik biznesning YAIMdagi hissasi 60 foizgacha yetadi. Bundan tashqari, ushbu mamlakatlarda kichik va o'rta biznes subyektlari umumiy korxonalar sonining 90 foizidan ortig'ini tashkil etib, iqtisodiyotning muhim tarkibiy elementi sifatida namoyon bo'ladi. Xuddi shuningdek, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi (ASEAN) mamlakatlarida ham mikro, kichik va o'rta korxonalar iqtisodiyotning tayanch ustunlaridan biri hisoblanadi. Mazkur hududda ular umumiy korxonalar sonining 89–99 foizini tashkil etib, milliy YAIMning 30–53 foizini hamda eksport hajmining 19–31 foizigacha bo'lgan qismini ta'minlaydi.

Kichik va o'rta biznes subyektlarini rivojlantirishga qaratilgan samarali davlat siyosati, odatda, maxsus tashkil etilgan institutsional tuzilmalar orqali amalga oshiriladi [2]. Jumladan, AQShda Small Business Administration agentligi kichik biznesni kompleks qo'llab-quvvatlash tizimini ta'minlaydi. Singapurda ushbu vazifani Spring Singapore agentligi bajaradi, Yaponiyada esa Small and Medium Enterprise Agency mazkur yo'nalishdagi davlat siyosatini amalga oshiradi. Buyuk Britaniyada 2000-yilda Savdo va sanoat vazirligi tarkibida tashkil etilgan Small Business Service agentligi kichik biznes sohasidagi davlat dasturlarini muvofiqlashtirish bilan shug'ullanadi. Germaniyada esa kichik va o'rta biznes, hunarmandchilik, xizmat ko'rsatish sohasi hamda erkin kasblarni rivojlantirish bo'yicha ixtisoslashgan bosh direktorati faoliyat yuritadi.

Ko'plab mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga doir funksiyalar tegishli vazirlik va idoralar, departamentlar, moliyaviy nazorat organlari, tijorat banklari, davlat tomonidan tashkil etilgan maxsus jamg'armalar hamda boshqa institutsional tuzilmalar o'rtasida taqsimlangan [3]. Rivojlangan davlatlarda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash institutlarining asosiy funksiyalari mazmunan o'xshash bo'lishiga qaramay, ularning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari, davlat organlari va jamoatchilik bilan hamkorlik shakllari, shuningdek, xususiy sektor bilan o'zaro aloqalari sezilarli darajada farqlanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi institutlarning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy hamda institutsional jihatdan qo'llab-quvvatlash;
- kichik korxonalar tomonidan innovatsion va raqobatbardosh mahsulot hamda xizmatlar ishlab chiqarish uchun zarur texnologik jihozlarni xarid qilish yoki mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish maqsadida investitsiyalarni jalb etish va uzoq muddatli kreditlash mexanizmlarini rivojlantirish;
- ichki bozorda mahalliy mahsulotlarning import tovarlarga nisbatan raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan kompleks iqtisodiy choralarni amalga oshirish;
- eksport faoliyatini rag'batlantirish, xususan, tadbirkorlik subyektlarini tashqi bozorlarga chiqishda huquqiy himoya qilish, kontraktlar tuzish va ularni amalga oshirish bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatish;
- mehnat resurslarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali inson kapitalini rivojlantirish.

Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash sohasida eng e'tiborga molik institutsional tajribalardan biri AQShda 1953-yilda tashkil etilgan Small Business Administration (SBA) faoliyati hisoblanadi [4]. Mazkur model kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda yuqori samaradorlikni namoyon etgani bois Yaponiya, Buyuk Britaniya hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tomonidan ham muayyan darajada adaptatsiya qilingan. Hozirgi kunda SBA AQShda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash sohasidagi eng yirik davlat institutlaridan biri bo'lib, u bevosita Prezident va Kongressga hisobdor hisoblanadi hamda institutsional jihatdan mustaqil faoliyat yuritadi.

SBAning tashkiliy tuzilmasi bir nechta asosiy departamentlardan iborat bo'lib, ular sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat yurituvchi kichik korxonalarni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, federal va hududiy dasturlarni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Shu bilan birga, tashkilot tarkibida ma'muriy departament mavjud bo'lib, u axborot ta'minoti, inson resurslarini boshqarish hamda strategik rejalashtirish kabi vazifalarni bajaradi. Bundan tashqari, SBA tarkibida bir qator maxsus bo'lim va xizmatlar faoliyat yuritadi. AQSh Kongressi qaroriga muvofiq, SBA tizimida yana ikki mustaqil tuzilma advokatura bo'limi va bosh inspeksiya boshqarmasi tashkil etilgan bo'lib, ular SBA rahbariyatiga bo'ysunmaydi. Mazkur institutsional yechim ushbu tuzilmalarga kichik biznesni qo'llab-quvvatlash siyosatini takomillashtirish, SBA faoliyatini mustaqil baholash hamda tegishli xulosalarni bevosita federal hukumatga taqdim etish imkonini beradi.

Shuningdek, Small Business Administration tomonidan AQShning barcha shtatlari va yirik shaharlari kesimida keng qamrovli infratuzilma shakllantirilgan. Mazkur infratuzilma tarkibiga maslahat byurolari, biznesni rivojlantirish markazlari, hududiy bo'linmalar, vakolatxonalar hamda vakolatli hamkor tashkilotlar tarmog'i kiradi. Ularning faoliyati to'liq yoki qisman davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi va kichik biznes subyektlariga kompleks xizmatlar ko'rsatishni ta'minlaydi.

Mamlakatimiz tajribasi uchun ahamiyatli bo'lishi mumkin bo'lgan muhim tashabbuslardan biri SCORE (Service Corps of Retired Executives) tizimidir. Mazkur model biznes, boshqaruv, huquq va moliya sohalarida katta amaliy tajribaga ega bo'lgan nafaqadagi mutaxassislarni birlashtirib, ularni faol tadbirkorlik subyektlariga bepul konsalting xizmatlari ko'rsatishga jalb etishga asoslanadi. Yevropa Ittifoqida ham ushbu yondashuvga o'xshash tuzilma European Senior Service Network faoliyat yuritib, tadbirkorlikni rivojlantirishda tajriba almashinuvi va maslahat xizmatlarini taqdim etadi. Tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash doirasida AQShda "mikrokreditlar" dasturi samarali joriy etilgan bo'lib, uning doirasida ajratiladigan mablag'lar asosan ishlab chiqarish jarayonining aylanma mablag'larini to'ldirish, inventar, mebel hamda asbob-uskunalarni xarid qilishga yo'naltiriladi [5]. Shu bilan birga, ushbu mablag'lardan amaldagi operatsion xarajatlarni moliyalashtirish uchun foydalanish cheklangan.

AQShda innovatsion yo'nalishdagi kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratiladi. Xususan, tadqiqot va ishlanmalar (R&D/NIIOKR) uchun sarflangan har bir dollar hisobiga to'g'ri keladigan innovatsion yechimlar soni kichik biznes subyektlarida yirik korxonalarga nisbatan sezilarli darajada, ya'ni taxminan 24 baravar yuqori ekanligi kuzatiladi. Sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida innovatsion loyihalarni moliyalashtirish federal darajadagi maxsus dasturlar asosida tanlov (grant) mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Jumladan, "Kichik biznesda innovatsion tadqiqotlar dasturi" (SBIR) hamda "Texnologiyalarni kichik biznes orqali transfer qilish dasturi" (STTR) ushbu yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, Small Business Administration (SBA) tomonidan kafolatlangan majburiyatlar asosida kichik tadbirkorlik subyektlarini barcha rivojlanish bosqichlarida maqbul foiz stavkalari sharoitida venchur va investitsiya kapitali bilan ta'minlashga qaratilgan "Kichik biznes investitsiya kompaniyalari dasturi" (SBIC) ham samarali amalga oshirilmoqda. Yana bir muhim mexanizm "Biznes axborot markazlari dasturi" bo'lib, u kichik korxonalarni zamonaviy dasturiy mahsulotlar hamda kommunikatsiya texnologiyalari orqali biznes yuritish vositalari bilan ta'minlashga xizmat qiladi.

Germaniya, AQSh va Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, investitsiya jalb etish jarayonida xatarlarni kamaytirishga qaratilgan maxsus institutlar va diagnostika markazlari muhim o'rin tutadi. Ushbu markazlar korxonalarning moliyaviy holati, aktivlari va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarini kompleks tahlil qilib, investorlar uchun asoslangan va ishonchli qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada investitsiya risklari sezilarli darajada kamayadi va kapital jalb qilish jarayoni samaradorligi oshadi [6].

Shuningdek, AQSh va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimida davlat kafolatlari instituti keng rivojlangan. Mazkur mexanizm kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, kredit olish jarayonini soddalashtirish hamda investitsiya jalb qilishdagi mavjud institutsional to'siqlarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi [7]. Shu jihatdan, davlat kafolatlari tizimi

kichik va o'rta biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznes iqtisodiyotning muhim drayveri sifatida faoliyat yuritib, YAIMning salmoqli qismini shakllantiradi hamda bandlik darajasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu mamlakatlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimi kompleks yondashuvga asoslanib, institutsional, moliyaviy va innovatsion mexanizmlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi. Xususan, davlat tomonidan kafolatlangan kreditlar, venchur moliyalashtirish, innovatsion grantlar (SBIR, STTR), bepul konsalting xizmatlari (SCORE) hamda rivojlangan infratuzilma kichik biznesning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, investitsiya xavfini kamaytirishga qaratilgan diagnostika markazlari va mustaqil baholash tizimlari investorlar ishonchini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur tajribalar asosida O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni yanada rivojlantirish uchun davlat qo'llab-quvvatlash institutlarini takomillashtirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish hamda konsalting va axborot xizmatlarini rivojlantirish zarur. Bu esa, o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Audretsch, D. B., & Belitski, M. (2021). Three-ring entrepreneurial university: From teaching to research to entrepreneurial ecosystem. *Journal of Technology Transfer*, 46(4), 1005–1023.
2. Beck, T., & Demirgüç-Kunt, A. (2006). Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint. *Journal of Banking & Finance*, 30(11), 2931–2943.
3. Shane, S. (2009). Why encouraging more people to become entrepreneurs is bad public policy. *Small Business Economics*, 33(2), 141–149.
4. Lerner, J. (2010). The future of public efforts to boost entrepreneurship and venture capital. *Small Business Economics*, 35(3), 255–264.
5. Autio, E., & Rannikko, H. (2016). Retaining winners: Can policy boost high-growth entrepreneurship? *Research Policy*, 45(1), 42–55.
6. Klapper, L., Laeven, L., & Rajan, R. (2006). Entry regulation as a barrier to entrepreneurship. *Journal of Financial Economics*, 82(3), 591–629.
7. Nightingale, P., & Coad, A. (2014). Muppets and gazelles: Political and methodological biases in entrepreneurship research. *Industrial and Corporate Change*, 23(1), 113–143.

UDK 332.146

YANGI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUD RAQOBAT USTUNLIKLARI VA RAQOBATBARDOSHLIGINING O'ZARO ALOQADORLIGI

Tajibayev Komiljon Qurbanovich

Namangan davlat universiteti Yashil iqtisodiyot

va barqaror biznes kafedrası dotsenti, i.f.f.d.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi iqtisodiyot shakllanishi sharoitida hududiy raqobat ustunliklari va hudud raqobatbardoshligining o‘zaro mantiqiy aloqadorligi tadqiq etilgan. Muallif tomonidan kichik biznes subyektlarining raqobat ustunliklari, raqobatbardosh pozitsiyasi va ularning hududiy miqyosdagi o‘zaro bog‘liqlik zanjirini ifodalovchi yangi model ishlab chiqilgan bo‘lib, unda mikroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning mezodaraja bilan tizimli integratsiyasi asoslab berilgan. Shuningdek, fazoviy iqtisodiyot nazariyalari (Y. Tyunen, J. Budvil, P. Pote, J. Fridman) va zamonaviy strategik yondashuvlar (M. Porter, K. Praxalad, G. Xamel) tahlili kontekstida Farg‘ona vodiysi, xususan Namangan viloyatidagi yuqori demografik o‘shish va urbanizatsiya jarayonlari o‘rganilgan. Maqolada markaz va periferiya o‘rtasidagi nomutanosibliklarni yumshatish, an‘anaviy resurslardan raqamli SaaS texnologiyalari hamda kichik biznesning noyob kompetensiyalariga o‘tish orqali hududning tizimli raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari bo‘yicha ilmiy taklif va xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi iqtisodiyot, hudud raqobatbardoshligi, raqobat ustunligi, raqobatbardosh pozitsiya, kichik biznes, fazoviy iqtisodiyot, o‘shish qutblari, rivojlanish koridorlari, markaz-periferiya modeli, SaaS texnologiyalari, noyob kompetensiyalar.

Jahon iqtisodiyoti va uning barcha tarmoq quyi tizimlari tashkiliy asoslarining tarmoqli kommunikatsiyalar, tezkor ichki rekonfiguratsiya va sinergetik samaralar asosidagi dinamik o‘z-o‘zini rivojlantirish yo‘nalishida tubdan o‘zgarishi sharoitida, raqobat kurashining shakllangan shakllari va vositalarini kompleks o‘rganish hamda tanqidiy qayta anglash, shuningdek, XXI asr iqtisodiy dinamikasi chaqiriqlariga mos keluvchi real iqtisodiy tizimlar raqobatbardoshligini oshirish usullarini tadqiq etish muammosi alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi kunda hayot faoliyatining barcha sohalari, ishlab chiqarish tizimlari va yashash muhitining ilmtalabligi ortib borishi, integratsiya va globallashtirish jarayonlarining chuqurlashishi hududlar raqobatli rivojlanishining kalit aspektlarini innovatsion omillarni hisobga olgan holda tadqiq etishni talab qiladi.

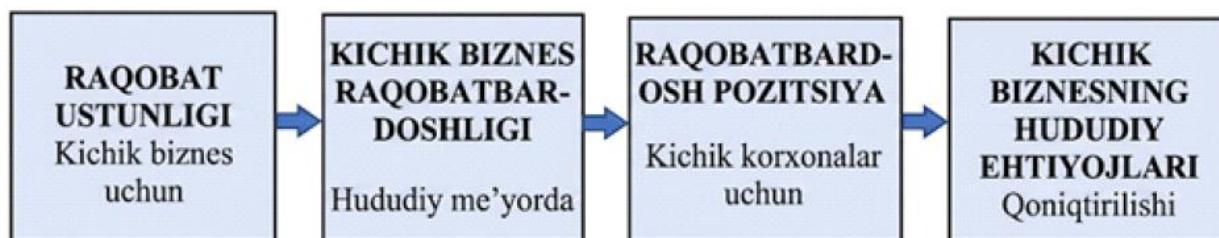
Hozirgi davrga qadar raqobat ustunliklarini shakllantirish jarayonlarini, raqobatning harakatlantiruvchi kuchlarini, turli ob‘ekt va sub‘ektlar raqobatbardoshligini ta‘minlash hamda ularning bozordagi yetakchilik pozitsiyalarini saqlab qolish jarayonlarini tavsiflovchi va o‘rganuvchi ko‘plab ilmiy yondashuvlar, konsepsiyalar va paradigmalar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, hudud raqobatbardoshligi va hududiy raqobat ustunliklari tushunchalari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikda yuz berayotgan zamonaviy o‘zgarishlarni aniqlash uchun, bizning fikrimizcha, ularni yangi iqtisodiyot (raqamli va bilimlar iqtisodiyoti) shakllanishi kontekstida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Iqtisodiy adabiyotlarda uchraydigan talqinlarni tahlil qilish natijasida, hududning raqobat ustunliklari tushunchasiga mintaqaviy tarkibiy qismning o‘ziga xos xususiyatlariga e‘tiborni kuchaytirish hamda raqobat ustunliklari, raqobatdosh pozitsiya va hudud raqobatbardoshligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yanada aniqroq aks ettirish zaruratidan kelib chiqqan holda bir qator aniqliklar kiritildi.

1-rasmda muallif tomonidan ishlab chiqilgan kichik biznes subyektlarining raqobat ustunliklari, raqobatbardosh pozitsiyasi va ularning hududiy miqyosdagi o'zaro mantiqiy bog'liqlik modeli keltirilgan.

Mazkur modelning o'ziga xosligi shundaki, unda mikroiqtisodiy ko'rsatkichlarning hududiy iqtisodiyot bilan uzviy aloqadorligi tizimli yondashuv asosida ko'rsatib berilgan. Unga ko'ra, dastlabki bosqichda kichik biznes subyektlari tasarrufidagi ichki va tashqi omillar negizida "Raqobat ustunligi" shakllantiriladi. Mazkur ustunliklar hududiy bozor subyektlari kontekstida transformatsiya qilinishi natijasida "Hududiy me'yordagi raqobatbardoshlik" darajasiga ko'tariladi.

Raqobatbardoshlikning hududiy miqyosda yuksalishi kichik korxonalarning bozorda barqaror "Raqobatbardosh pozitsiya"ni egallashini kafolatlaydi. Yakuniy bosqichda esa, ushbu barqaror pozitsiya orqali "Kichik biznesning hududiy ehtiyojlari qoniqtirilishi"ga, ya'ni hudud iqtisodiyotining barqaror o'sishi, bandlik muammosining hal etilishi va hududiy diversifikatsiyaga erishiladi. Bu esa kichik biznesni hududiy rivojlanishning drayveriga aylantirish imkonini beradi.

1-rasm. Raqobat ustunliklari, raqobatbardosh pozitsiya va kichik biznes raqobatbardoshligining o'zaro bog'liqligi

Ta'kidlash joizki, „yangi iqtisodiyot“ sharoitida hududning an'anaviy ustunliklari o'z ahamiyatini ikkinchi planga o'tkazmoqda. Zamonaviy bosqichda Namangan viloyati kabi yuqori demografik o'sish va urbanizatsiya sur'atlariga ega hududlar uchun raqobat ustunliklarining asosini raqamli texnologiyalar, innovatsion ekotizimlar, kichik biznesning moslashuvchan eksport traektoriyalari va inson kapitalining sifati tashkil etadi. Biz tomondan kiritilgan aniqliklar mahalliy kichik biznes sub'ektlarining tashqi bozorlarda barqaror raqobatdosh pozitsiyani egallashida mazkur yangi omillarning o'zaro dinamik zanjirini ochib berishga qaratilgan.

Shunday qilib, biz tomondan «hududning raqobat ustunliklari» deganda mintaqalararo raqobat sharoitida namoyon bo'ladigan, hudud raqobatbardoshligini shakllantirishning asosi bo'lib xizmat qiladigan, nisbatan foydaliroq raqobatdosh pozitsiyani real yoki potensial ta'minlashga olib keladigan, mintaqaviy manfaatlar va ehtiyojlarni maksimal darajada to'liq qoniqtirishga hamda barqaror hududiy rivojlanish shart-sharoitlarini yaratishga ko'maklashadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy-boshqaruv, resurs, ekologik va boshqa ustunliklar majmui tushuniladi.

Hududiy raqobat ustunliklarini bunday tarzda anglash ularni raqobatbardoshlikni shakllantirish va mintaqaning raqobatdosh pozitsiyasini belgilash asosi sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi, shuningdek, uning

mintaqaviy manfaatlarni qoniqtirish vazifalarini kompleks hal etishga yo'naltirilgan real yoki potensial imkoniyatlarini ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi.

Mazkur tushunchalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada aniqlashtirish uchun hududiy raqobat ustunliklarini tizimlashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, biz tomondan ilmiy adabiyotlarda uchraydigan turli belgilar va yondashuvlar asosida ularning kengaytirilgan va aniqlashtirilgan klassifikatsiyasi ishlab chiqildi. Ushbu klassifikatsiya hudud raqobatbardoshligini boshqarishning amaliy vazifalarini tadqiq etish va hal qilishda yuqori ilmiy-amaliy qimmatga ega.

Shuningdek, ko'rilayotgan muammo doirasida hududlarning fazoviy rivojlanishiga oid bir qator nazariya va konsepsiyalarning raqobat ustunliklarini shakllantirish vazifalarini hal etishga qo'shgan hissasini o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi.

Hududlar raqobatbardoshligini ta'minlashning sabab-oqibat aloqadorligini tadqiq etishning fundamental asoslari Y. Tyunen, V. Launxardt, A. Veber, F. Perru va boshqa asoschi-olimlarning mehnatlari, xususan, «rivojlanish markazlari», «o'sish qutblari» va «sanoat shtandorti» nazariyalari bilan uzviy bog'liqdir.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ko'pincha ushbu tushunchalar sinonim sifatida qaraladi. Vaholanki, masalan, J. Budvil tomonidan «o'sish qutbi» dinamik rivojlanayotgan tarmoqlar majmui sifatida, «rivojlanish markazi» esa ushbu qutbning geografik talqini, ya'ni iqtisodiy salohiyat va tadbirkorlik faolligi jamlangan aniq hudud sifatida ta'riflanadi.

V. Kristallerning «rivojlanish koridorlari» haqidagi g'oyalarini rivojlantirgan P. Potening ilmiy ishlarini ham alohida qayd etish lozim. O'sish qutblari o'rtasida joylashgan hududlar yuk oqimining ortishi, innovatsiyalarning yoyilishi va infratuzilmaning shakllanishi natijasida qo'shimcha rivojlanish impulsini oladi hamda «o'sish qutblari» bilan birshalikda makrohudud yoki mamlakat iqtisodiy rivojlanishining fazoviy asosini belgilab beradi.

Fazoviy iqtisodiyot konsepsiyalarini transformatsiya qilish kontekstida ta'kidlash joizki, Farg'ona vodiysi o'zining yuqori aholi zichligi va mehnat resurslari bilan J. Budvil va P. Pote nazariyalarini amaliyotga joriy etish uchun noyob mezoiktisodiy platforma hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, vodiylar sharoitida Namangan shahri va uning atrofidagi yirik tumanlar „o'sish qutblari“ vazifasini o'tasa, ularni bog'lovchi transport-logistika magistrallari va raqamli infratuzilma zanjirlari kichik biznes uchun „rivojlanish koridorlarini“ shakllantiradi. Bu esa kichik tadbirkorlik sub'ektlarining klasterlashuv samaradorligini oshirib, hududning an'anaviy ustunliklarini yangi raqamli iqtisodiyot sharoitida yuqori tizimli raqobatbardoshlikka aylantirishning asosiy mexanizmi bo'lib xizmat qiladi.

Keyinchalik, iqtisodiy makonning polyarizatsiyalashuvi va markaziy hamda periferiya hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarning chuqurlashishi natijasida, yuqorida tilga olingan nazariyalarning periferiyada kechayotgan iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri talqin qilishda ojizligi namoyon bo'ldi. Bu esa fazoviy rivojlanish nazariyasida yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Xususan, J. Fridman tomonidan 1966 yilda «Markaz-periferiya» nomini olgan konsepsiya ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiyada hududiy rivojlanishning fazoviy

modeli taklif etilgan bo'lib, u markaz va periferiya o'rtasidagi nomutanosibliklarning kelib chiqishini iqtisodiy o'sish va rivojlanishning notekisligi bilan asoslab beradi.

Mintaqaviy iqtisodiyotning fazoviy rivojlanish nazariyalarini tadqiq etish shunday xulosaga kelish imkonini beradiki, ularning asosiga muayyan rivojlanish bosqichiga mos keluvchi va nafaqat mintaqalarning o'ziga xosligini, balki ularning rivojlanish darajasini ham belgilab beruvchi hududiy lokalizatsiyalashgan ishlab chiqarish omillari iqtisodiy o'sishning manbai sifatida poydevor qilib qo'yilgan.

Ayrim mualliflar an'anaviy tajribadan va mavjud resurslardan to'g'ri foydalangan holda yangi kombinatsiyalarni yaratishga harakat qilishgan va bunda raqobatdosh yetakchilikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashga qodir bo'lgan vaqt omiliga alohida e'tibor qaratishgan. Masalan, M. Porter tomonidan qiymat yaratish zanjirida kompaniyaning bazaviy qiymatini aniqlash asosida raqobat ustunliklarini ta'minlashning standart strategiyalaridan foydalanish taklif etilgan. Boshqa tadqiqotchilar esa, zamonaviy jarayonlarning yuqori dinamikasini hisobga olgan holda, kelajak bozorlarida yetakchi pozitsiyalarni egallashni tavsiya etadilar va korxonalarning farqli kompetensiyalarini aniqlash asosida strategiyani qayta anglashni taklif qiladilar.

Bizning fikrimizcha, J. Fridmanning „Markaz-periferiya“ modeli Farg'ona vodiysi mezohududi, xususan Namangan viloyati uchun juda xarakterlidir. Viloyat markazi va unga tutash aglomeratsiya hududlari iqtisodiy faollik „markazi“ bo'lib xizmat qilsa, chekka tumanlar „periferiya“ni tashkil etadi. Bu disproporsiyani kamaytirishning yagona yo'li an'anaviy xomashyo resurslariga tayanish emas, balki K. Praxalad va G. Xamel aytganidek, periferiyadagi kichik biznes sub'ektlarining „noyob kompetensiyalarini“ shakllantirishdir. M. Porterning „qiymat yaratish zanjiri“ modelini raqamli SaaS texnologiyalari orqali ushbu kichik korxonalarga integratsiya qilish, ularning mahsulotlarini to'g'ridan-to'g'ri tashqi bozorga olib chiqish va vaqt omilidan yutish imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy makonning polyarizatsiyasini yumshatib, periferiyaning raqobatbardoshligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-6079-son. 2020 yil 5 oktyabr.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Милнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Пер. с англ. – М.: Мысл, ИРИСЭН, 2011. – 447 с.
4. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
5. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

6. Клейнер Г. Б. Микроэкономика знаний / Г.Б. Клейнер, М.А. Пономарев, Д.В. Ушаков. – М.: Экономика, 2007. – 204 с.
7. Татаркин А. И., Попов Е. В. Институциональная архитектура региональной экономики // Журнал экономической теории. – 2007. – № 1. – С. 5-21.
8. Ткаченко И. Н. Эволюция институциональных систем в мезоэкономике // Экономика региона. – 2011. – № 3. – С. 112-119.
9. Лесных В. В., Симонова В. Л. Институциональные ловушки в процессах модернизации региональных систем // Управленец. – 2015. – № 2(54). – С. 34-41.
10. Хмелкова Н. В., Власов М. В. Формирование институциональной среды инновационного развития мезоэкономических систем // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2018. – Т. 17. – № 4. – С. 588-605.
11. Алтшуллер И. Г. Стратегическое управление на основе системного подхода. – М.: Дело, 2006. – 288 с.
12. Тюнен И. Изолированное государство / Пер. с нем. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 412 с.

UDK:330.43

SANOAT KORXONALARI RIVOJLANISHINI O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH NAZARIY USULLARI

Buriyev Ubaydulla Bozor o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“Raqamli iqtisodiyot” kafedra o‘qituvchisi
buriyevubaydulla197@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda ishlab chiqarish sanoat korxonalarini rivojlantirishni nazariy asoslari va ularning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni nazariy tahlil qilinadi. Sanoat tarmog‘ining yalpi ichki mahsulotni shakllantirish, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish, bandlikni ta‘minlash hamda tashqi raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, sanoat ishlab chiqarishining ko‘p tarmoqli tarkibi, uning asosiy yo‘nalishlari hamda diversifikatsiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda sanoat tarmoqlarining tarkibi tizimli ravishda tasniflanib, ularning iqtisodiy rivojlanishdagi roli asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Sanoat korxonalari, sanoat ishlab chiqarish, industrial o‘rnatish, diversifikatsiya, iqtisodiy rivojlanish, tarmoqlar tarkibi, qo‘shilgan qiymat, bandlik, raqobatbardoshlik, ishlab chiqarish samaradorligi.

KIRISH.

Ishlab chiqarish sanoat korxonalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy iqtisodiy tizimlarda strategik ahamiyat kasb etuvchi ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Sanoat tarmog‘ining iqtisodiyotda tutgan o‘rni uning moddiy boyliklar yaratish, Yalpi ichki mahsulot hajmini shakllantirish, yuqori qo‘shilgan qiymatni ta‘minlash, mehnat bozorida barqaror bandlikni yaratish hamda milliy

iqtisodiyotning tashqi raqobatbardoshligini mustahkamlashdagi roli bilan belgilanadi. Hozirgi paytdagi ishlab chiqarish sanoat korxonalari ko'p tarmoqli hisoblanib o'zida juda ko'plab iqtisodiy faoliyat turlarini birlashtiradi. Ular Milliy iqtisodiyot ishlab chiqarishi uchun zarur bo'lgan mehnat qurollari, asbob uskunalar xom ashyo, yoqilg'i qazib olish va qayta ishlash, energiya ishlab chiqarish, yog'och tayyorlash yoki qishloq xo'jaligida olingan mahsulotlarga ishlov berish va ularni qayta ishlash faoliyat turlari bilan mashg'ul. Sanoat kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning asosini tashkil etadi va industrial o'sishni ta'minlaydi.

Zamonaviy sharoitlarda sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyalash jarayoni kuchli bo'lib faoliyat yo'nalishlari ixtisoslashib o'zida bir qancha tarmoqlarni birlashtirmoqda

Sanoat korxonalarining tarkibi va tavsifi

Sanoat tarmoqlari	Ishlab chiqarish yo'nalishi
Elektroenergetika sanoati	Elektr energiyasini ishlab chiqarish va uni iste'molchilarga uzatish tarmoqlaridan iborat.
Yoqilg'i sanoati	Har xil yoqilg'i turlarini qazib olish va qayta ishlash bilan band bo'lgan tarmoqlari majmui.
Mashinasozlik va metallga ishlov berish sanoati	Iqtisodiyot tarmoqlariga mehnat qurollari, iste'mol buyumlari ishlab chiqaruvchi og'ir sanoat sohalari majmui
O'rmon, yog'ochni qayta ishlash va sellyuloza-qog'oz sanoati	O'rmon sanoatining yog'ochga mexanik va kimyoviy mexanik ishlov berish qayta ishlash tarmog'i
Qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoati	Qurilish uchun zarur bo'lgan materiallarni ishlab chiqarish tarmog'i
Qurilish konstruksiyalari va detallari sanoati	Qurilishga beton va temir-beton mahsulotlari ishlab chiqish
Oyna va chinnifayans sanoati	Chinni va boshqa nafis keramika mahsulotlari ishlab chiqish
Yengil sanoat	<i>To'qimachilik, charm va ipak mahsulotlari ishlab chiqarish</i>
Oziq-ovqat sanoati	<i>Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqish va qayta ishlash</i>
Mikrobiologiya sanoati	<i>Ishlab chiqarishda nooziq-ovqat xom ashyo turlaridan qimmatli mahsulotlarni mikrobiologik sintez qilib olish</i>
Un-yorma va aralash yem sanoati	<i>Oziq-ovqat sanoatimng galla donlarini qayta ishlaydigan tarmog'i. Asosiy mahsuloti un va yorma hisoblanadi</i>
Tibbiyot sanoati	<i>Tibbiyot asbob-uskunalarini ishlab chiqish</i>
Poligrafiya sanoati	<i>Bosma mahsulotlar ishlab chiqarish majmui.</i>

Qora metallurgiya sanoati	<i>Po‘lat eritish, metall buyumlar ishlab chiqarish, qora metallarni qayta eritish tarmoqlarini o‘z ichiga oladi.</i>
Rangli metallurgiya sanoati	<i>Yengil metallar, og‘ir metallar, qimmatbaho metallar, nodir metallar ishlab chiqish va qayta ishlash</i>
Kimyo va neft kimyosi sanoati	<i>Neft va tabiiy yonuvchi gazlarni qayta ishlash sun‘iy materiallar va buyumlar ishlab chiqarish</i>

Industrial o‘shish mamlakat iqtisodiyotida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishning ustun bo‘lishini taqozo etadi. Bunday jamiyatda sanoat ishlab chiqarishi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining ustuvor tarmog‘iga aylanib boradi.

Bugungi kunda iqtisodiyotning taraqqiy etishi bilan sanoat ishlab chiqarishining turlari ham kengayib faoliyat yo‘nalishlari tabora boyib bormoqda. Bunday sharoitlarda sanoat xomashyoni qayta ishlash, yer osti boyliklarini o‘zlashtirish, ishlab chiqarish vositalari va xalq iste‘moli mollarini yaratishni qamrab oluvchi ishlab chiqarishning yirik tarmog‘iga aylanmoqda.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR SHARHI.

Sanoat tarmoqlarining hududiy joylashuvi masalalari dastlab iqtisodiy geografiya va mintaqaviy iqtisodiyot nazariyalari doirasida o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishda M.Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobatbardoshlik va klasterlar nazariyasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda hududiy sanoat tarmoqlari iqtisodiy o‘shishning asosiy drayveri sifatida talqin qilingan[1]. Porter tadqiqotlarida sanoat korxonalari hududiy konsentratsiyasi, innovatsion muhit shakllanishi va mahalliy bozorlar bilan o‘zaro aloqadorlik iqtisodiy o‘shishni ta‘minlovchi muhim omillar sifatida asoslangan.

Shuningdek, jahon ilmiy adabiyotlarida institutsional muhit, inson kapitali, sanoat infratuzilmasi va texnologik modernizatsiyaning mintaqaviy rivojlanishga ta‘siriga bag‘ishlangan qator tadqiqotlar mavjud. Xususan, D.Nort, A.Tompson, A.Strickland, G.Becker[2] kabi olimlar ishlarida iqtisodiy institutlarning sifati, innovatsiyalarni rag‘batlantirish mexanizmlari va boshqaruv samaradorligining hududlar rivojlanishidagi roli chuqur yoritilgan. Mazkur tadqiqotlarda sanoat tarmoqlari texnologik taraqqiyotni jadallashtiruvchi va mintaqaviy iqtisodiy tizimni barqarorlashtiruvchi asosiy element sifatida qaraladi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlarida esa hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va sanoat sohalarini davlat tomonidan tartibga solish masalalari iqtisodchi olimlarning doimiy e‘tibor markazida bo‘lib kelgan. Ushbu yo‘nalishda A.G.Granberg[3] tomonidan mintaqaviy iqtisodiyotning nazariy-metodologik asoslari shakllantirilgan bo‘lib, unda hududiy iqtisodiy tizimlar, ishlab chiqarish salohiyati va resurslardan foydalanish samaradorligi masalalari kompleks tarzda yoritilgan. Granbergning ilmiy ishlarida hududiy rivojlanish davlat siyosati bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida qaraladi[4].

Shuningdek, MDH olimlari - G.V.Gutman, R.N.Yevstigneev, N.V.Zubarevich, O.V.Kuznesova, V.N.Leksin, N.A.Mixalchenkova, T.G.Morozova, M.V.Stepanov va

boshqalar ishlarida hududiy iqtisodiy rivojlanish, sanoat tarmoqlarining oʻrni hamda hududlararo nomutanosibliklarni kamaytirish muammolari chuqur tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlarda asosiy eʼtibor statistik va qiyosiy tahlil usullariga qaratilgan boʻlib, sanoat ishlab chiqarishi va hududiy iqtisodiy oʻsish oʻrtasidagi bogʻliqliklar ochib berilgan. Biroq ularda prognozlash, ekonometrik modellar orqali omillar taʼsirini aniqlash va optimal tartibga solish masalalari ikkinchi darajali vazifa sifatida qolib ketgan[5].

TADQIQOT METADOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarining rivojlanish jarayonlarini oʻrganishda umumilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez, taqqoslash, guruhlash hamda tizimlashtirish usullari asosida sanoat tarmoqlarini tarkibi va ularning iqtisodiyotdagi oʻrni oʻrganildi.

Tadqiqot jarayonida sanoat ishlab chiqarishni koʻp tarmoqli tuzilmasi hamda uning asosiy yoʻnalishlari ilmiy jihatdan tasniflandi. Shuningdek, sanoat korxonalarini rivojlanishiga taʼsir etuvchi omillar nazariy jihatdan umumlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat korxonalarini rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, ushbu tarmoq milliy iqtisodiyotni barqaror oʻsishini taʼminlovchi asosiy drayverlardan biri hisoblanadi. Sanoat ishlab chiqarishini koʻp tarmoqli tuzilmasi iqtisodiyotni turli sohalari bilan uzviy bogʻliq boʻlib, ularni oʻzaro taʼsiri umumiy iqtisodiy samaradorlikni belgilaydi. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, sanoat tarmoqlarini tarkibiy jihatdan diversifikatsiyalashuvi ishlab chiqarish barqarorligini taʼminlash bilan birga, tashqi iqtisodiy xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, qayta ishlovchi sanoatning rivojlanishi yuqori qoʻshilgan qiymat yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi hamda eksport salohiyatini oshiradi.

Shu bilan birga, sanoat korxonalarini rivojlanishi bir qator omillar bilan bevosita bogʻliq boʻlib, ular orasida investitsiya resurslari, texnologik daraja, inson kapitali va institutsional muhit alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillar oʻzaro uygʻunlikda faoliyat yuritgandagina sanoat ishlab chiqarishini samaradorligi oshadi. Tahlil natijalari sanoat tarmoqlarida mavjud muammolarni ham koʻrsatadi. Xususan, ayrim korxonalarda texnologik eskirish, moliyaviy resurslarni cheklanganligi hamda innovatsion faoliyatni yetarli darajada rivojlanmaganligi sanoat rivojlanish surʼatlariga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Oʻtkazilgan tahlillar natijasida sanoat korxonalarini rivojlanishi koʻp omilli va murakkab jarayon ekanligi aniqlandi. Sanoat ishlab chiqarishi milliy iqtisodiyotni asosiy tayanchi boʻlib, uning barqaror rivojlanishi iqtisodiy oʻsish, bandlikni taʼminlash va raqobatbardoshlikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiyalashuvi va tarkibiy jihatdan takomillashuvi iqtisodiyotni barqarorligini taʼminlashda muhim omil sifatida namoyon boʻladi. Shu bilan birga, sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishi uchun investitsiya muhitini yaxshilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda yuqori malakali kadrlar tayyorlash zarur. Kelgusida sanoat korxonalarini rivojlantirishda kompleks

yondashuvni qo'llash, ya'ni iqtisodiy, texnologik va institutsional omillarni uyg'un holda rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990
2. North D. C. Institutions. - Journal of Economic Perspectives, 1991.
3. Thompson.A. A, Strickland, A. J. *Strategic Management: Concepts and Cases*.New York: McGraw-Hill,2003
4. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis* 1964
5. Гранберг А. Г. Региональная экономика. - М.: ГУ ВШЭ, 2000.
6. Зубаревич Н. В. Регионы России: социально-экономическое неравенство. - М.: ВШЭ, 2010;Кузнецова О. В. Региональная политика в России: проблемы и перспективы. - М.: ИЭ РАН, 2009;
7. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы: теория и практика регионального развития. - М.: Либроком, 2011;

UDK 656:339.138(575.172)

XORAZM VILOYATIDA TRANSPORT-LOGISTIKA KLASASTERINI SHAKLLANTIRISH: MARKETING YONDASHUVI VA RAQOBATBARDOSHLIK OMILLARI

Egamberdiyev Oybek Fozilovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch Davlat Universiteti tayanch doktoranti.
Mail:e.oybek0044@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatida transport-logistika klasterini shakllantirishning nazariy asoslari va marketing yondashuvi tahlil qilinadi. Xorazm viloyati statistika boshqarmasining 2021–2025-yillarga oid rasmiy ma'lumotlari asosida transport xizmatlarining o'sish dinamikasi ko'rib chiqiladi. Marketing aralashmasi (4P) modelining klasterga tatbiqi mexanizmi ishlab chiqilib, amaliy takliflar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: transport-logistika klasteri, marketing aralashmasi (4P), raqobatbardoshlik, Xorazm viloyati, mintaqaviy iqtisodiyot, logistika platformasi, intermodal tashish.

Hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashda transport-logistika infratuzilmasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasida mintaqaviy logistika markazlarini shakllantirish va transport sohasi samaradorligini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1, b. 18]. Ushbu vazifalar doirasida Xorazm viloyati - O'rta Osiyo tranzit yo'nalishlarining muhim tugunlaridan biri sifatida - transport-logistika klasteri uchun qulay zamin hisoblanadi.

Xorazm viloyati statistika boshqarmasining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, viloyatda transport xizmatlari hajmi 2021-yildagi 6 461,2 mlrd so'mdan 2024-yilda 13 266,1 mlrd so'mga yetgan, ya'ni uch yillik o'sish 2,05 barobarni tashkil etgan [3;

4]. Biroq ushbu o'sish asosan avtomobil transporti (93,2 foiz ulush) hisobiga erishilgan bo'lib, intermodal va multimodal tashish ulushi past bo'lib qolmoqda. Bu holat marketing strategiyasini samarali qo'llash orqali bartaraf etilishi mumkin bo'lgan tizimiy muammoni aks ettiradi [2].

Xorazm viloyati statistika boshqarmasining ma'lumotlariga ko'ra, transport xizmatlari hajmi yiliga o'rtacha 25–27 foiz sur'atda barqaror o'sib bormoqda. 2025-yilning dastlabki ikki oyida umumiy bozor xizmatlari hajmi 4 468,3 mlrd so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 9,3 foizga o'sgan [5]. Avtomobil transportining 93 foizdan ziyod ustun ulushi temir yo'l va intermodal tashishning rivojlanmagan ekanligini ko'rsatadi. Bu esa logistika xarajatlarini nisbatan yuqori darajada ushlab turish va raqobatbardoshlikni pasaytirish omili bo'lib xizmat qilmoqda.

1-jadval. Marketing aralashmasi (4P) elementlarining Xorazm transport-logistika klasteriga tatbiqi

4P Element		Xorazm klasteriga tatbiqi		Kutilayotgan natija
Mahsulot (Product)	→	Intermodal xizmat paketi: aviat (Urganch aeroporti), temir yo'l (Xiva–Gurlan), Amudaryo suv yo'li	→	Xizmat diversifikatsiyasi
Narx (Price)	→	Agrobiznes va sanoat uchun maxsus tarif paketlari; uzoq muddatli shartnomalarga chegirma tizimi	→	Logistika xarajatlari –12–15%
Taqsimlash (Place)	→	Yagona raqamli freyt platformasi; Urganch, Xiva, Gurlan intermodal tugunlari tarmog'i	→	Tranzit oqimi +20–25%
Targ'ibot (Promotion)	→	"Xorazm Logistics Hub" brendi; investorlar marketing paketi; CRM tizimi va B2B raqamli kanal	→	Yangi investitsiyalar jalbi

Manba: Kotler P., Keller K.L. (2022) asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Sxemada aks ettirilgan model bo'yicha transport xizmatlarini diversifikatsiya qilish (Product) Urganch aeroporti, Xiva–Gurlan temir yo'l yo'nalishi va Amudaryo suv yo'lini yagona multimodal tizimga birlashtirish orqali amalga oshiriladi. 2024-yilning yanvaridan Urganch shahrida brutto-shartnoma asosida yo'lovchi tashish tizimining joriy etilishi ushbu yo'nalishdagi dastlabki amaliy qadam bo'ldi [6]. Narx elementida agrobiznes hamda sanoat korxonalari uchun maxsus tarif paketlarini ishlab chiqish logistika xarajatlarini 12–15 foizga kamaytirish imkonini beradi.

Taqsimlash (Place) elementini amalga oshirishda Urganch, Xiva va Gurlan intermodal tugunlari asosida yagona raqamli freyt platformasini yaratish talab etiladi. Mintrans.uz ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning yanvar-may oylarida Xorazm viloyatiga 30 dona yangi avtobus yetkazilgani ushbu yo'nalishdagi infratuzilma yangilanishini ko'rsatadi [6]. Targ'ibot (Promotion) doirasida esa

«Xorazm Logistics Hub» brendini rivojlantirish va investorlar uchun marketing paketi tayyorlash hududning xalqaro logistika xaritasidagi mavqeini mustahkamlaydi.

Klasterni bosqichma-bosqich rivojlantirish yo'l xaritasi quyidagicha taklif etiladi: birinchi bosqich (2025–2026) - transport operatorlari auditini o'tkazish, klaster boshqaruv tuzilmasini shakllantirish va brending strategiyasini ishlab chiqish; ikkinchi bosqich (2027–2028) - yagona raqamli logistika platformasi va freyt birjasini ishga tushirish, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmi asosida infratuzilmani modernizatsiya qilish; uchinchi bosqich (2029–2030) - xalqaro sertifikatni qo'lga kiritish va O'rta Osiyo mintaqaviy logistika tarmog'iga to'liq integratsiyalash.

Xorazm viloyati statistika boshqarmasining 2021–2025-yillar uchun rasmiy ma'lumotlari transport xizmatlarining barqaror, yiliga 25–27 foizlik o'sish tendensiyasini tasdiqlamoqda. Avtomobil transportining 93 foizlik ustun ulushi intermodal rivojlanish uchun katta rezerv mavjudligini ko'rsatadi. Klaster modeli 4P marketing aralashmasi bilan uyg'unlashtirilganda transport sektorining samaradorligi oshadi, logistika xarajatlari kamayadi va investitsion muhit yaxshilanadi. Maqolada taklif etilgan tatbiq mexanizmi viloyat hokimligi hamda transport boshqarmasi uchun strategik qarorlar qabul qilishda amaliy asos bo'lib xizmat qila oladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2023.
2. Raximov A. Transport xizmatlari sektorining rivojlanishini statistik tahlili: Xorazm viloyati misolida // Green Economy and Development. – 2025. – №3(6). DOI: 10.5281/zenodo.15796317.
3. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Avtomobil transportida yuk tashish (2022-yil yanvar-dekabr). – Urganch: xorazmstat.uz, 2023.
4. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. Xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2024-yil yanvar-mart). – Urganch: xorazmstat.uz, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Xizmatlar sohasi (2025-yil yanvar-fevral). – Toshkent: stat.uz, 2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi. 2025-yil yanvar-may faoliyati to'g'risida ma'lumot. – Toshkent: mintrans.uz, 2025.
7. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 16th ed. – Hoboken: Pearson, 2022. – 736 p.

UDK 004.738.5:339.5:334.72

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA BLOKCHEYN TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA TADBIRKORLIKDA XALQARO SAVDO JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH

Xudayberdiyev Otabek Absalomovich

Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya. So‘nggi yillarda texnologik taraqqiyot va globallashuv jarayonlari iqtisodiyotni tubdan o‘zgartirib, raqamli texnologiyalarning joriy etilishini zaruratga aylantirdi. Mazkur maqolada tashqi iqtisodiy faoliyatni raqamlashtirish va blokcheyn texnologiyasini tatbiq etishning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Blokcheyn texnologiyasi taqsimlangan ma’lumotlar bazasi sifatida axborot almashinuvi, “Yagona darcha” modelini rivojlantirish va tovar hujjatlarini verifikatsiya qilishda samarali vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada talabni prognozlash, bojxona deklaratsiyasini avtomatlashtirish, raqamli egizak, sun’iy intellekt va Industrial Internet texnologiyalari orqali tashqi iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirish imkoniyatlari yoritiladi. Xalqaro tajribalar (Yevropa Ittifoqi va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi) blokcheyn va raqamli platformalarning samaradorligini oshirish, idoralararo hamkorlikni soddalashtirish va global bozorlarda raqobatbardoshlikni ta’minlashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Tashqi iqtisodiy faoliyat, raqamli iqtisodiyot, blokcheyn texnologiyasi, talabni prognozlash, bojxona deklaratsiyasi, raqamli egizak, sun’iy intellekt, industrial internet, B2B raqamli platformalar.

So‘nggi yillardagi texnologik taraqqiyot, asosan globallashuv jarayonlari bilan ajralmas tarzda bog‘liq bo‘lib, global iqtisodiyotni tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu jarayonning asosiy elementi yangi raqamli texnologiyalar to‘plamidir. Ularni iqtisodiyot va jamiyatga joriy etish jarayoni odatda raqamlashtirish deb ataladi [1]. Raqamli texnologiyalarning tarqalishi va axborotdan foydalanish muhim omilga aylanib bormoqda, chunki ular jarayonlarni optimallashtirish, mahsulot innovatsiyalarini amalga oshirish, qaror qabul qilishni yaxshilash va kelajakdagi voqealarni prognoz qilish imkonini beradi. Bu texnologiyalar ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida katta salohiyatga ega.

Ko‘p mamlakatlar iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq siyosatni amalga oshirmoqda. Loyihalarning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat: raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ichki xarajatlarni oshirish; barcha tashkilotlar va xonadonlar uchun ochiq bo‘lgan katta hajmdagi ma’lumotlarni yuqori tezlikda uzatish, qayta ishlash va saqlash uchun barqaror va xavfsiz axborot va telekommunikatsiya infratuzilmasini yaratish; shuningdek, davlat idoralari, mahalliy hokimiyat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan asosan ichki dasturiy ta’minotdan foydalanish [2]. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish ishlab chiqaruvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratishi va iste’molchilarga yuqori texnologiyali xizmatlarni yetkazish shakllarini tubdan o‘zgartirishi mumkin.

Blokcheyn texnologiyasini joriy etish masalasi tashqi iqtisodiy faoliyatni (TIF) raqamlashtirishning axborot maydonida uzoq vaqtdan buyon muhim o‘rin egallab kelmoqda. Ko‘plab analitik hisobotlarda ushbu texnologiyaning eng istiqbolli qo‘llanilish sohasi sifatida ta’minot zanjirlarini boshqarish ko‘rsatiladi. Dunyo bo‘ylab ko‘plab bojxona organlari mazkur texnologiyani pilot loyihalar doirasida sinab ko‘rmoqda; biroq hozirgi kunda faqat Urugvay va Argentina taqsimlangan reyestrlar tizimini milliy arxitekturaga to‘liq integratsiya qilgan [3].

Blokcheyn texnologiyasi o'zaro bog'langan bloklardan tashkil topgan taqsimlangan ma'lumotlar bazasi tizimiga asoslanadi. Har bir keyingi blok oldingi blokning identifikatsion kalitini o'z ichiga oladi, bu esa ma'lumotlarning uzluksizligi va o'zgartirib bo'lmazligi prinsipini ta'minlaydi.

Bugungi kunda blokcheyn bilan bog'liq bir qator istiqbolli yo'nalishlar mavjud:

- Axborot almashinuvi: bojxona va boshqa idoralar o'rtasida samarali va ishonchli ma'lumot almashinuvini tashkil etish;
- "Yagona darcha" modelini rivojlantirish: davlat xizmatlari integratsiyasini kuchaytirish orqali tartibga solish jarayonlarini soddalashtirish;
- Tovar hujjatlarini tasdiqlash (verifikatsiya): kelib chiqish sertifikatleri, muvofiqlik sertifikatleri va bojxona chegarasidan imtiyozli o'tkazishga doir hujjatlarning haqiqiylikini tekshirish.

Mamlakatimizda TIFni raqamlashtirish jarayonini rivojlantirishda Yevropa Ittifoqining qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) yig'ishda blokcheyn texnologiyasidan foydalanish tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Taqsimlangan reyestrlar tizimidan foydalanishning yana bir yo'nalishi tashuvchi, deklarant yuridik va faktik manzillari hamda tovar sertifikatlashtirish ma'lumotlarini himoya qilishdir. Yevropa Ittifoqi davlatlari soliq organlari bilan hamkorlikda QQS ma'lumotlarini soliq va bojxona xizmatlari o'rtasida almashish uchun blokcheyn texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlarini o'rganmoqda. 2021 yil 1 iyuldan boshlab "Import uchun yagona bosqichli do'kon" (Import One-Stop Shop) sxemasida ishtirok etuvchi va yagona QQS identifikatsiya raqamidan foydalanadigan kompaniyalar tovar import qilinayotgan har bir Yel davlatida alohida ro'yxatdan o'tish majburiyatidan ozod qilindi. Buning o'rniga QQS bo'yicha deklaratsiya va to'lovlar yagona Yel davlatida amalga oshiriladi, shuning uchun ma'lumotlar qolgan a'zo davlatlarga uzatiladi [4].

Ushbu tizim blokcheyn orqali ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlaydi va QQS jarayonidagi ishtirokchilarni identifikatsiyalaydi. Shuningdek, texnologiya smart-kontraktlar yordamida QQS to'lovlarini avtomatlashtirish imkonini beradi, bu esa kompaniyalardan soliq organlariga va aksincha yo'nalishdagi o'tkazmalarni tezlashtiradi hamda hisob-kitoblardagi kechikishlarni minimallashtiradi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlarida taqsimlangan reyestrlar tizimi ta'minot zanjirining barcha bosqichlarida izchillik va uzluksiz monitoring maqsadida logistik ma'lumotlar almashinuvi asosiy mexanizm sifatida qo'llaniladi. Singapur va Xitoy Xalq Respublikasi bojxona organlari o'rtasida idoralararo hamkorlik doirasida "Yagona darcha" loyihasi sifatida muvaffaqiyatli joriy etilgan.

Blokcheyn texnologiyasidan foydalanish uning izchillikni ta'minlash, idoralararo hamkorlikni soddalashtirish va TIFda yuqori samaradorlikka erishishda afzalliklarini ko'rsatmoqda. Shu sababli, ushbu texnologiyani bojxona va soliq organlari hamda logistika kompaniyalari darajasida mikrodaraja instrumentlari sifatida tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.

Tashqi bozorlarda talabni prognozlash va bojxona deklaratsiyasini avtomatlashtirish TIF samaradorligini oshirishda strategik ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining kombinatsiyasiga

asoslangan prognozlash moliyaviy rejalashtirish sifatini - ishlab chiqarish, tashish va sotish jarayonlarida - yuqori darajada ta'minlaydi hamda risklarni minimallashtiradi. Tez o'zgaruvchan bozor sharoitlari ishtirokchilardan raqobatdosh ustunliklarni maksimal darajada oshirish maqsadida operativ qarorlar qabul qilishni talab qiladi.

Bojxona deklaratsiyasi jarayonlarini avtomatlashtirish yuk rasmiylashtirishni sezilarli darajada tezlashtiradi va TIF ishtirokchilarining ma'muriy yukini kamaytiradi [5]. Elektron deklaratsiyalar, bojxona platformalari bilan integratsiya va sun'iy intellekt yordamida ma'lumotlarni avtomatik tekshirish quyidagi natijalarga olib keladi:

- bojxona protseduralarini bajarish vaqtini qisqartirish;
- xatolar sonini kamaytirish;
- kechikish ehtimolini minimallashtirish.

Bu xalqaro savdo hajmlari ortib borayotgan sharoitda ayniqsa muhimdir, chunki hujjatlarni qo'lda qayta ishlash ortib borayotgan yuklamaga dosh bera olmaydi [6]. Masalan, avtomatlashtirilgan tizimlar tovarlarning ko'rsatilgan parametrlariga muvofiqligini mustaqil tekshirishi, ma'lumotlarni sertifikatlar bazasi bilan solishtirishi va bojxona to'lovlarini hisoblashi mumkin. Bu nafaqat tovarlarni chiqarish jarayonini tezlashtiradi, balki biznes xarajatlarini ham kamaytiradi. Shuningdek, talabni prognozlash va bojxona jarayonlarini avtomatlashtirish uyg'unligi kompaniyalarga ta'minot zanjirlarini moslashuvchan boshqarish imkonini beradi. Prognoz ma'lumotlari zahiralarini boshqarish tizimlariga integratsiya qilinishi, logistikani oldindan rejalashtirish va bojxonada to'xtab qolishlarni minimallashtirishga yordam beradi [7]. Bojxona deklaratsiyasini avtomatlashtirish esa yuklarni operativ qayta ishlashni ta'minlaydi, bu ayniqsa mavsumiy tovarlar bilan ishlashda yoki cheklangan yetkazib berish muddatlari sharoitida muhimdir.

"Raqamli egizak + sun'iy intellekt + Industrial Internet" texnologiyalar majmuasini qo'llash istiqbolli yo'nalish sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Raqamli egizaklar hozirda sanoatda faol qo'llanilmoqda, ammo ularning salohiyati intellektual o'tkazish punktlarida joriy etish orqali yanada kengaytirilishi mumkin. Avtomobil o'tkazish punktining raqamli egizagi - obyektida kechayotgan barcha jarayonlar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan to'liq virtual nusxa hisoblanadi. Bu tovarlar, transport vositalari va davlat nazoratidan o'tish bosqichlari haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Neyron tarmoqlarga asoslangan intellektual tahlil yordamida real vaqt rejimida qoidabuzarlik risklarini aniqlash mumkin. Ushbu yondashuv bojxona va boshqa nazorat turlarini amalga oshirish protseduralarini sezilarli darajada tezlashtiradi, samaradorligini oshiradi va yuklarni qayta ishlash vaqtini qisqartiradi.

Globallasuv va iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi sharoitida B2B raqamli platformalari xalqaro tadbirkorlik aloqalarini o'rnatishda muhim vosita sifatida tobora kengaymoqda. Alibaba, Global Sources va TradeKey kabi platformalar korxonalarga global bozorlarga kirish, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish va kontragentlarni qidirish jarayonlarini tezlashtirish orqali o'z

samaradorligini isbotlagan. Zamonaviy B2B-platformalar sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va blokcheyn texnologiyalarini integratsiya qiladi, bu esa kontragentlarni tekshirish va bitimlarni boshqarish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Mashinali o'rganish algoritmlari kompaniya profillarini tahlil qiladi, talabni prognozlaydi va mos hamkorliklarni tavsiya qiladi; smart-kontraktlar esa tranzaksiyalarning xavfsizligini ta'minlaydi.

Xulosa. Maqola natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar va blokcheyn tizimlarining tatbiqi tashqi iqtisodiy faoliyatni samarali raqamlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Blokcheyn texnologiyasi ma'lumotlarning uzluksizligi, xavfsizligi va shaffofligini ta'minlab, ta'minot zanjirini boshqarish, bojxona jarayonlarini soddalashtirish va "Yagona darcha" modelini rivojlantirishga imkon beradi. Talabni prognozlash va bojxona deklaratsiyalarini avtomatlashtirish B2B raqamli platformalar bilan birgalikda global savdo jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli egizak, sun'iy intellekt va Industrial Internet texnologiyalari tashqi iqtisodiy faoliyatning operativligini oshirib, kompaniyalarga resurslarni samarali boshqarish va raqobatbardosh ustunlikni yaratish imkoniyatini beradi. Shu sababli, mamlakatlar uchun raqamli transformatsiya va texnologik innovatsiyalarni joriy etish strategik ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaye, S., & Mohiuddin, M. (2025). Digital transformation in international trade: Opportunities, challenges, and policy implications. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(8), 421.
2. Talipova, N., & Nazaraliyeva, R. (2025). Raqamli o'zgarishlar va institutsional transformatsiyalar asridagi global savdo. *Ilg'or Iqtisodiyot va Pedagogik Texnologiyalar*, 2(3), 85–94.
3. Masharipova, D. (2024). Raqamli platformalarning global tashqi savdoga ta'siri: Imkoniyatlar va muammolar. *Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 4(S/9), 200–206.
4. Li, F., Zhao, Y., Ortiz, J., & Chen, Y. (2023). How does digital technology innovation affect the internationalization performance of enterprises? The moderating effect of sustainability readiness. *Sustainability*, 15(14), 11126.
5. Schmeisser, B., Saebi, T., Schotter, A. P. J., & Gooderham, P. (2025). The digital transformation of international business: A conceptualization, multidisciplinary review, and research agenda. *Journal of World Business*, 61, 101695.
6. Hervé, A., Schmitt, C., & Baldegger, R. (2022). Digitalization and internationalization of micro-, small- and medium-sized enterprises: An overall conceptual process. *Journal of International Entrepreneurship*, 329–336.
7. Gu, S., Liao, P., & Li, X. (2024). The role and strategies of digital transformation in promoting sustainable development of international trade. *Information Systems and Economics*, 5, 18–26.

UDK 338.43:504.06

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA AGROBIZNESNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

No'monov Otabek O'rmonjon o'g'li

Namangan Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda ekologik barqarorlik, resurs tejamkorlik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish agrobiznes subyektlarining bozordagi o'rnini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Maqolada organik ishlab chiqarish, raqamli agrotexnologiyalar va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, agrobiznes, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, resurs tejamkorlik, innovatsiya, organik mahsulotlar, qishloq xo'jaligi, ekologik xavfsizlik.

KIRISH

Bugungi kunda global iqtisodiyotda yashil iqtisodiyot tamoyillarining joriy etilishi barcha sohalar kabi qishloq xo'jaligi va agrobiznes uchun ham yangi imkoniyatlar va talablarni yuzaga keltirmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik xavfsiz mahsulot ishlab chiqarish zamonaviy bozorda raqobatbardoshlikning muhim mezoniga aylanib bormoqda.

Agrobiznes subyektlari uchun raqobatbardoshlikni oshirish nafaqat mahsulot sifatini yaxshilash, balki ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iste'molchilarning ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talabini qondirish bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot tamoyillari agrobiznesni rivojlantirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirish bugungi global iqtisodiy jarayonlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy bozorda iste'molchilar nafaqat mahsulotning narxi va sifatiga, balki uning ekologik tozaligi, ishlab chiqarish jarayonining xavfsizligi va resurslardan oqilona foydalanilganiga ham katta e'tibor qaratmoqda. Shu sababli agrobiznes subyektlari o'z faoliyatini faqat daromad olishga emas, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillariga mos ravishda tashkil etishga majbur bo'lmoqda. Bu esa yashil iqtisodiyot tamoyillarining amaliyotga joriy etilishini yanada dolzarb qiladi.

Agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirishda eng muhim omillardan biri bu resurs tejamkor texnologiyalarni keng qo'llashdir. Suv resurslari tanqisligi, tuproq unumdorligining pasayishi va energiya xarajatlarining ortib borishi sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish zarurati kuchaymoqda. Tomchilatib sug'orish tizimlari, issiqxonalarda avtomatlashtirilgan boshqaruv, quyosh energiyasidan foydalanish kabi innovatsion yechimlar agrobiznesning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Natijada mahsulot tannarxi kamayadi, hosildorlik oshadi va bozorda raqobat ustunligi shakllanadi.

Shuningdek, organik qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning ortishi agrobiznes subyektlari uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlardan minimal foydalanish orqali ekologik toza mahsulot ishlab

chiqarish nafaqat ichki bozorda, balki eksport salohiyatini ham oshiradi. Bunday yondashuv iste'molchilarning ishonchini qozonish va brend qiymatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sertifikatlash tizimlarini joriy etish ham mahsulotlarning xalqaro bozorda raqobatbardoshligini mustahkamlashga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish ham agrobiznes raqobatbardoshligining muhim omili hisoblanadi. "Smart farming" tizimlari, dronlar yordamida monitoring, sun'iy intellekt asosida hosildorlikni prognoz qilish va onlayn savdo platformalari ishlab chiqarish zanjirini optimallashtiradi. Bu esa resurslardan samarali foydalanish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham agrobiznesning yashil iqtisodiyot sharoitida rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, soliq yengilliklari va grant dasturlari tadbirkorlarning innovatsion loyihalarni amalga oshirishiga turtki bo'ladi. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik ham yangi texnologiyalarni jalb qilish va bilim almashinuvi uchun imkoniyat yaratadi.

Quyidagi jadvalda yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy yo'nalishlar tizimli ravishda keltirilgan.

1-jadval. Yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznes raqobatbardoshligini oshirish yo'llari

Yo'nalish	Amalga oshirish mexanizmi	Kutiladigan natija
Resurs tejamkor texnologiyalar	Tomchilatib sug'orish, energiya tejamkor uskunalari	Xarajatlarning kamayishi, samaradorlik oshishi
Organik ishlab chiqarish	Kimyoviy vositalarni kamaytirish, bioo'g'itlardan foydalanish	Ekologik toza mahsulot va eksport imkoniyati
Raqamli agroteknologiyalar	Dronlar, smart farming, AI tizimlari	Hosildorlik va boshqaruv samaradorligi oshishi
Qayta tiklanuvchi energiya	Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish	Energiya mustaqilligi va ekologik barqarorlik
Davlat qo'llab-quvvatlashi	Subsidiyalar, kreditlar, soliq imtiyozlari	Investitsiya va innovatsiyalar ko'payishi

Ushbu jadvalda yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy yo'nalishlar tizimli ravishda ko'rsatilgan. Har bir yo'nalish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va bozor talablariga moslashish imkoniyatlarini

kengaytiradi. Ushbu omillar birgalikda agrobiznesning ichki va tashqi bozordagi raqobat ustunligini shakllantiradi.

Yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyalarini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy iste'molchilar tobora ekologik toza, sifatli va sertifikatlangan mahsulotlarni afzal ko'rmoqda. Shu sababli agrobiznes subyektlari o'z mahsulotlarini brending qilish, ularni "organik mahsulot", "ekologik toza mahsulot" sifatida bozorda ilgari surish orqali raqobat ustunligiga erishishi mumkin. Bu jarayonda raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar va elektron savdo platformalaridan foydalanish sotuv hajmini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, logistika va ta'minot zanjirini optimallashtirish ham agrobiznes samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Mahsulotni yetishtirishdan tortib iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan jarayonlarda yo'qotishlarni kamaytirish, saqlash infratuzilmasini yaxshilash va sovuq zanjir tizimini joriy etish mahsulot sifatini saqlab qolishga yordam beradi. Bu esa nafaqat ichki bozorda, balki eksport bozorlarida ham raqobatbardoshlikni oshiradi.

Kadrlar salohiyati ham yashil iqtisodiyot sharoitida muhim omillardan biridir. Agrobiznes sohasida ishlovchi mutaxassislarning zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, ekologik yondashuvlarni tushunishi va innovatsion texnologiyalarni qo'llay olishi talab etiladi. Shu sababli malaka oshirish kurslari, treninglar va xalqaro tajriba almashinuvi dasturlari orqali inson kapitalini rivojlantirish zarur.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarining keng joriy etilishi agrobiznes subyektlariga nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ham ta'minlash imkonini beradi. Bu esa uzoq muddatli istiqbolida mamlakat agrar sektorining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Agrobiznesning raqobatbardoshligi esa faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki ekologik mas'uliyat, innovatsion yondashuv va samarali boshqaruv tizimi bilan ham belgilanadi.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish orqali agrobiznesni modernizatsiya qilish, uning xalqaro bozordagi o'rnini mustahkamlash va barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot sharoitida agrobiznesning raqobatbardoshligini oshirish zamonaviy agrar siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki ekologik barqarorlikni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish agrobiznes subyektlarining bozordagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, agrobiznesda organik ishlab chiqarish, raqamli texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va samarali marketing strategiyalarini qo'llash orqali mahsulot sifati oshadi, tannarx kamayadi hamda eksport salohiyati kengayadi. Bu esa ichki va tashqi bozorda raqobat ustunligini shakllantiradi.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish agrobiznesning nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy barqaror rivojlanishini

ham ta'minlaydi. Shu sababli ushbu yo'nalishda davlat qo'llab-quvvatlashi va innovatsion yondashuvlarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari: "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ga oid hujjatlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2030. – Toshkent, 2019.
3. FAO (Food and Agriculture Organization). Sustainable Agriculture and Rural Development Reports. – Rome, 2022.
4. World Bank. Green Growth in Agriculture: Policy and Practice. – Washington, 2021.
5. UNEP (United Nations Environment Programme). Green Economy Report: Towards a Green Economy. – Nairobi, 2020.
6. OECD. Agricultural Policies for Sustainable Development. – Paris, 2021.
7. To'raqulov Sh.R. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
8. Xolmatov B.B. Kichik biznes va agrosektorni rivojlantirish muammolari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.

UDK 339.5:004.6

GLOBALLASHUV SHAROITIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATIDA XALQARO SAVDO MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA KATTA MA'LUMOTLAR TAHLILINING ROLI

Xudayberdiyev Otabek Absalomovich

Namangan davlat texnika universiteti

mustaqil izlanuvchisi

khudayberdievotabek@umail.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada katta ma'lumotlar tahlilini (Big Data Analytics – BDA) joriy etish orqali tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirish masalalari o'rganilgan. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida katta ma'lumotlar tahlilining kichik va o'rta biznesni rivojlantirishdagi o'rni hamda uning korxonalar raqobatbardoshligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Katta ma'lumotlar tahlili korxonalarga bozor talabi va mijozlar ehtiyojlarini chuqur o'rganish, asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish hamda biznes jarayonlarini optimallashtirish imkonini berishi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, katta ma'lumotlar tahlilini bosqichma-bosqich joriy etish, xodimlar malakasini oshirish, raqamli texnologiyalarni keng qo'llash va ilmiy muassasalar bilan hamkorlikni rivojlantirish tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlari sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: katta ma'lumotlar tahlili, tadbirkorlik faoliyati, kichik va o'rta biznes, raqamli iqtisodiyot, korxona samaradorligi, innovatsion texnologiyalar, raqamlashtirish, boshqaruv qarorlari, axborot texnologiyalari, raqobatbardoshlik.

Bugungi kunda globallashtirish, bilimlarga asoslangan iqtisodiyot, raqamlashtirishning yuqori sur'atlari, axborot oqimining kengayishi va kuchayib borayotgan raqobat hukmronlik qilayotgan dunyo biznes yuritish usullarini tubdan o'zgartirdi. Ushbu zamonaviy texnologik davr turli tarmoqlarda kompyuterlashtirish va ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlariga yo'naltirilayotgan katta hajmdagi investitsiyalar bilan yanada jadallashmoqda. Mazkur texnologik yutuqlar natijasida axborot texnologiyalarining (AT) yangi ilovalari va usullaridan foydalanish hamda ularni joriy etish ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning muhim omiliga aylanmoqda [1]. Shu bois innovatsion texnologiyalarni joriy etish nafaqat yirik korporatsiyalar, balki kichik va xususiy korxonalar (KXK) uchun ham kengroq biznes afzalliklari va yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

Raqamlashtirish jarayonlari chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda smartfonlar va ijtimoiy tarmoqlar kabi yangi raqamli texnologiyalardan keng foydalanish natijasida dastlabki (xom) ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish imkoniyatlari nisbatan kam xarajatlar evaziga tobora qulaylashmoqda [2]. Natijada har bir inson tomonidan yaratilayotgan keng ko'lamli va uzluksiz ortib borayotgan raqamli yozuvlar majmui, odatda katta ma'lumotlar (Big Data) deb ataladigan ma'lumotlar bazasini shakllantirmoqda. Hozirgi vaqtda katta ma'lumotlar kelajak texnologiyalarining asosiy ustunlaridan biri sifatida e'tirof etilib, korxonalar uchun yuqori darajadagi biznes qiymatini yaratish imkonini beradi. Katta ma'lumotlar tahlilining (Big Data Analytics – BDA) ko'plab afzalliklariga qaramay, korxonalar uni qanday joriy etishi va undan qanday qilib biznes qiymatini yaratishi mumkinligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Shu sababli korxonalar BDA ni joriy etish jarayonini qanday boshqarishi va amalga oshirishi to'g'risidagi tushunchalar hali to'liq shakllanmagan [3].

Kichik va xususiy korxonalar, xuddi tadbirkorlar kabi, tavakkalchilikka moyilligi va yangilikka intilishi bilan ajralib turadi. KXK iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'lib, yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, globallashtirish sharoitida rivojlanayotgan mamlakatlarda kambag'allik va tengsizlik darajasini kamaytirishning samarali usullaridan biri kichik va xususiy korxonalarni rivojlantirish hamda ularning bozor mavqeini mustahkamlash hisoblanadi. Tadbirkorlar, odatda, mustaqil qarorlar qabul qiladi va mijozlar uchun qo'shimcha qiymat yaratish, natijada esa iqtisodiyot samaradorligini oshirish maqsadida ijodiy yondashuvni namoyon etadi [4]. Tadbirkorlar bozorda raqobat ustunligini oshirish imkoniyatlarini izlashlari, innovatsion faoliyatni kengaytirishlari, mavjud bozor holatini o'zgartirishlari hamda yangi qiymatlarni shakllantirishlari zarur. Shu bois kichik va xususiy korxonalarda yangi texnologiyalarni joriy etish ularning bozor mavqeini mustahkamlash, innovatsion faolligini va samaradorligini oshirishning muhim strategiyalaridan biri bo'lishi mumkin. Mazkur korxonalarning innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarning afzalliklaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida tadqiqotchilar tomonidan

bulutli hisoblash texnologiyalarini joriy etish, mobil marketing hamda mobil tijoratni rivojlantirish masalalari keng o'rganilmoqda [5].

Katta ma'lumotlar tahlili (Big Data Analytics – BDA) kichik va o'rta biznesni rivojlantirishning nisbatan yangi strategiyalaridan biri bo'lib, tahliliy vositalarga asoslangan holda bozor va mijozlar ehtiyojlari to'g'risida yanada asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi [6]. Shuningdek, ushbu yondashuv korxonalarining bozordagi raqobatbardosh mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Katta ma'lumotlardan foydalanish va ularni tahlil qilish usullari faqat yirik korxonalar uchun xos emas. Katta ma'lumotlarni kichik va xususiy korxonalarda (KXK) joriy etish ham muhim biznes vazifalarini hal etishda samarali bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda kichik korxonalar ham biznes maqsadlariga muvofiq ishonchli qarorlar qabul qilish uchun onlayn va oflayn manbalardan olingan katta hajmdagi ma'lumotlarning afzalliklari hamda yashirin imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Katta ma'lumotlardan foydalanish kichik va o'rta biznes uchun foydali hisoblanadi, chunki ushbu texnologiya real vaqt rejimida yuzaga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan qarorlarni joriy etish orqali biznesga bo'lgan ishonchni oshiradi [7]. BDA texnologiyalaridan foydalanish kichik va o'rta korxonalarining faoliyatini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi, chunki ular yirik kompaniyalarga nisbatan moslashuvchanroq hisoblanadi [8]. Shunga qaramay, kichik va o'rta korxonalarining aksariyati katta ma'lumotlar bilan ishlash usullaridan foydalanishga yetarlicha qiziqish bildirmaydi yoki BDAGA yo'naltirilgan investitsiyalarning amaliy natijalarini ko'ra olmaydi. Bu holat, asosan, katta ma'lumotlar bo'yicha yetarli bilim va tushunchalarning mavjud emasligi bilan izohlanadi. Axborot texnologiyalari infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, zarur ko'nikmalarning yetishmasligi, yuqori boshqaruv darajasining sust qo'llab-quvvatlashi, katta hajmdagi tuzilmagan ma'lumotlarni qayta ishlashga mos texnologiyalarning mavjud emasligi, strategik muvofiqlashtirishning noaniqligi hamda moliyaviy resurslarning cheklanganligi kichik va xususiy korxonalarining BDA kabi yangi texnologiyalarni joriy etishga bo'lgan intilishini susaytiradi [9].

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishda katta ma'lumotlar tahlilini (Big Data Analytics – BDA) joriy etish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Katta ma'lumotlar tahlilini bosqichma-bosqich joriy etish

Kichik va o'rta korxonalarda katta ma'lumotlar texnologiyalarini bir vaqtning o'zida to'liq joriy etish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Shu sababli BDA texnologiyalarini dastlab marketing, sotuvlar va mijozlar bazasini tahlil qilish kabi eng muhim yo'nalishlardan boshlab joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2. Axborot texnologiyalari infratuzilmasini rivojlantirish

Korxonalarda katta ma'lumotlar tahlilini samarali joriy etish uchun zamonaviy serverlar, bulutli texnologiyalar, ma'lumotlar bazalari hamda tezkor internet infratuzilmasini rivojlantirish zarur. Bu esa ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va saqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish

Katta ma'lumotlar bilan ishlash uchun zarur bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda korxonalarda xodimlar uchun treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

4. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish

Katta ma'lumotlar tahlilining samaradorligi korxonalarda raqamlashtirish darajasiga bevosita bog'liqdir. Shu sababli elektron hujjat aylanishi, onlayn savdo tizimlari, CRM va ERP tizimlarini keng joriy etish katta ma'lumotlar tahlilidan samarali foydalanish imkonini oshiradi.

5. Ilmiy muassasalar bilan hamkorlikni rivojlantirish

Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlik qilish orqali korxonalar katta ma'lumotlar tahlili bo'yicha ilmiy asoslangan yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etishni tezlashtiradi.

6. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish

Kichik va o'rta biznesda katta ma'lumotlar texnologiyalarini joriy etishni rag'batlantirish maqsadida soliq imtiyozlari, subsidiyalar va imtiyozli kreditlar ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu korxonalar uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish xarajatlarini kamaytiradi.

7. Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash

Katta ma'lumotlar bilan ishlash jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlash muhim hisoblanadi. Shu sababli ma'lumotlarni himoya qilishning zamonaviy usullarini joriy etish, zahira nusxalarini yaratish va kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish zarur.

8. Boshqaruv qarorlarini ma'lumotlarga asoslash

Korxonalarda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda statistik ma'lumotlar va analitik natijalarga asoslangan yondashuvni qo'llash tavsiya etiladi. Bu qarorlarning aniqligi va samaradorligini oshiradi.

9. Bozor va mijozlar ehtiyojlarini muntazam tahlil qilish

Katta ma'lumotlar tahlili orqali mijozlarning xatti-harakatlarini, xarid tendensiyalarini hamda bozor o'zgarishlarini doimiy ravishda o'rganib borish korxonalarga raqobat ustunligini ta'minlash imkonini beradi.

10. Innovatsion biznes modellarini rivojlantirish

Katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish asosida yangi biznes modellarini ishlab chiqish, elektron tijoratni rivojlantirish va raqamli xizmatlarni kengaytirish tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hozirgi vaqtda kichik va xususiy korxonalarda (KXK) katta ma'lumotlar tahlilini (Big Data Analytics – BDA) joriy etish jarayoni boshlangan bo'lsa-da, yuqori boshqaruv bo'g'ini vakillarining yetarli darajada xabardor emasligi hamda hujjat aylanishi jarayonlarining yetarlicha raqamlashtirilmaganligi BDAning biznes faoliyatidagi rolini kuchaytirishga jiddiy to'sqinlik qilmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun yangi texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish, xodimlar uchun amaliy seminar va mahorat darslarini tashkil etish, mutaxassislarni malaka oshirish va stajirovkalarga yuborish, raqamli iqtisodiyot bilan bog'liq sohalardan

yosh mutaxassislarni ishga jalb etish, shuningdek ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chen H., Chiang R. H. L., Storey V. C. Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact // MIS Quarterly. – 2012. – Vol. 36, No. 4. – P. 1165–1188.
2. Wamba S. F., Gunasekaran A., Akter S., Ren S. J. F., Dubey R., Childe S. J. Big Data Analytics and Firm Performance: Effects of Dynamic Capabilities // Journal of Business Research. – 2017. – Vol. 70. – P. 356–365.
3. Akter S., Wamba S. F., Gunasekaran A., Dubey R., Childe S. J. How to Improve Firm Performance Using Big Data Analytics Capability and Business Strategy Alignment // International Journal of Production Economics. – 2016. – Vol. 182. – P. 113–131.
4. McAfee A., Brynjolfsson E. Big Data: The Management Revolution // Harvard Business Review. – 2012. – Vol. 90, No. 10. – P. 60–68.
5. Davenport T. H., Barth P., Bean R. How Big Data Is Different // MIT Sloan Management Review. – 2012. – Vol. 54, No. 1. – P. 43–46.
6. Gandomi A., Haider M. Beyond the Hype: Big Data Concepts, Methods, and Analytics // International Journal of Information Management. – 2015. – Vol. 35, No. 2. – P. 137–144.
7. Maroufkhani P., Tseng M. L., Iranmanesh M., Ismail W. K. W. Big Data Analytics Adoption: Determinants and Performances among Small and Medium Enterprises // Sustainability. – 2020. – Vol. 12, No. 12. – P. 4869.
8. Rialti R., Marzi G., Ciappei C., Busso D. Big Data and Dynamic Capabilities: A Bibliometric Analysis and Systematic Literature Review // Management Decision. – 2019. – Vol. 57, No. 8. – P. 2052–2068.
9. Müller J. M., Buliga O., Voigt K. I. Fortune Favors the Prepared: How SMEs Approach Business Model Innovations in Industry 4.0 // Technological Forecasting and Social Change. – 2018. – Vol. 132. – P. 2–17.

UDK: 334.72:

EKOLOGIK TADBIRKORLIK FAOLIYATINING NAZARIY VA IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI M.X.G‘aniyev

NDTU “Iqtisodiyot nazariyasi”
kafedrasi professori

Annotatsiya. Maqolada ekologik tadbirkorlikning nazariy-metodologik asoslari, uning iqtisodiyotni “yashillashtirish” jarayonidagi ahamiyati va asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Ekologik tadbirkorlikning organik mahsulotlar ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik xizmatlar ko‘rsatish va ekoturizmni rivojlantirish kabi shakllari yoritilgan. Maqolada ekologik barqarorlikni ta‘minlash va “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishda ekologik tadbirkorlikning o‘rni asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: ekologik tadbirkorlik, yashil iqtisodiyot, organik mahsulot, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik xavfsizlik, ekoturizm, ekologik innovatsiya, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье исследованы теоретико-методологические основы экологического предпринимательства, его роль в процессе «озеленения» экономики и основные направления развития. Рассмотрены такие формы экологического предпринимательства, как производство органической продукции, переработка отходов, оказание экологических услуг и развитие экотуризма. Обоснована значимость экологического предпринимательства в обеспечении экологической устойчивости и развитии «зелёной экономики».

Ключевые слова: экологическое предпринимательство, зелёная экономика, органическая продукция, переработка отходов, экологическая безопасность, экотуризм, экологические инновации, устойчивое развитие.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of ecological entrepreneurship, its role in the process of greening the economy, and its main development directions. The study highlights such forms of ecological entrepreneurship as organic production, waste recycling, environmental services, and ecotourism development. The article substantiates the importance of ecological entrepreneurship in ensuring environmental sustainability and promoting a green economy.

Keywords: ecological entrepreneurship, green economy, organic products, waste recycling, environmental safety, ecotourism, ecological innovation, sustainable development.

Ekologik iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi ekologik tadbirkorlik hisoblanadi.¹ Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida iqtisodiyotni “yashillashtirish” jarayonlari ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishni taqozo etmoqda. Iqtisodiyotni ekologiyalashtirish ekologik jihatdan xavfsiz mahsulotlar ishlab chiqarish, resurslarni tejovchi texnologiyalarni qoʻllash hamda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ishlab chiqarish tizimini shakllantirishni nazarda tutadi. Ekologik tadbirkorlik tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda XX asrning 1990-yillaridan keng qoʻllanila boshlandi. Dastlab u ekologik modernizatsiya hamda bozordagi muvaffaqiyatsizliklarga javob sifatida talqin qilindi. Mazkur yondashuvlar natijasida biznes va ekologiya uygʻunligini ifodalovchi yangi tadbirkorlik shakli shakllandi.

Klassik iqtisodchi olimlar A.Smit, D.Rikardo, Y.Shumpeter va R.Kantilon asarlarida “ekologik tadbirkorlik” atamasi qoʻllanilmagan boʻlsa-da, ularning resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion tadbirkorlik haqidagi qarashlari mazkur faoliyat bilan uygʻunlashadi. F.Kotler esa “yashil marketing” tushunchasi orqali ekologik yoʻnaltirilgan biznes faoliyatining nazariy asoslarini rivojlantirdi.² Xorijiy olimlar ekologik tadbirkorlikka turlicha taʼrif berganlar. Sh.Gvin ekotadbirkorlikni foyda olish bilan birga atrof-muhitga gʻamxoʻrlik qilishga qaratilgan faoliyat sifatida baholaydi.³ M.Kox-Vezer ekologik tadbirkorlikni biologik xilma-xillikni saqlash, ifloslanishni kamaytirish va “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyat deb hisoblaydi. Stefan Shaltegger esa uni

barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi innovatsion biznes shakli sifatida talqin qiladi. Rossiya Fanlar akademiyasi ensiklopedik lugʻatida ekologik tadbirkorlik atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslarni tiklash, ekologik mahsulot ishlab chiqarish hamda ekologik xizmatlar koʻrsatishga qaratilgan faoliyat sifatida izohlanadi. Ushbu yondashuvda ekologik tadbirkorlikni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash, kredit va imtiyozlar tizimi ham muhim oʻrin tutadi.

Mamlakatimiz olimlari tomonidan ham ekologik tadbirkorlikning turli jihatlari tadqiq etilgan. E.Gʻ.Umarov “yashil tadbirkor” konsepsiyasini ilgari surgan boʻlsa, Z.M.Tadjibaev ekologik klasterlar va ekologik xizmatlarni rivojlantirish masalalarini oʻrgangan. Professor A.A.Qulmatov ekologik tadbirkorlikni ekologik toza mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat sifatida baholaydi. Bizning fikrimizcha, ekologik tadbirkorlik – bu ekologik muvozanatni taʼminlash, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda innovatsion texnologiyalar asosida ekologik toza mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish orqali iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltiradigan faoliyatdir. Ekologik tadbirkorlik boshqa tadbirkorlik shakllaridan bir qator xususiyatlari bilan farq qiladi:

- investitsiya qaytimi uzoq muddatda namoyon boʻladi;
- davlat tomonidan muntazam qoʻllab-quvvatlashni talab etadi;
- ekologik samaradorlik iqtisodiy foyda bilan uygʻunlashadi;
- ekologik innovatsiyalar va resurs tejovchi texnologiyalarga asoslanadi.

Ekologik tadbirkorlikning asosiy yoʻnalishlari quyidagilardan iborat:

1. ekologik toza va organik mahsulotlar ishlab chiqarish;
2. chiqindilarni qayta ishlash va utilizatsiya qilish;
3. suv va havoni tozalash uskunalari ishlab chiqarish;
4. qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish;
5. ekologik xizmatlar va ekoturizmni rivojlantirish.

Organik mahsulotlar zamonaviy texnologiyalar asosida, kimyoviy moddalar va zararli qoʻshimchalarsiz ishlab chiqariladi. Rivojlangan davlatlarda bunday mahsulotlarga boʻlgan talab yil sayin ortib bormoqda. Chiqindilarni qayta ishlash ekologik tadbirkorlikning eng istiqbolli yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Oʻzbekistonda maishiy chiqindilar bilan ishlash tizimida davlat va xususiy korxonalar faoliyat yuritmoqda. Qayta ishlash orqali ikkilamchi xomashyo olish, chiqindilar hajmini kamaytirish va ekologik xavfsizlikni taʼminlash mumkin.

Jahon tajribasi shuni koʻrsatadiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy oʻsish bilan birga ijtimoiy muammolarni hal etishda ham muhim oʻrin tutadi. Shu bois tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab-quvvatlash va uning huquqiy asoslarini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Oʻzbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida soʻnggi yillarda qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 9 noyabrdagi PF–244-son Farmoni bilan tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish choralari belgilandi.⁸ Natijada litsenziya va ruxsat berish tartiblari qisqartirildi, tadbirkorlarning huquqiy himoyasi kuchaytirildi.

Ekologik tadbirkorlikning huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham mustahkamlangan. Xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 49-moddasida fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqi belgilangan.⁴ Davlatning ekologik muvozanatni saqlash, atrof-muhitni tiklash va muhofaza qilish bo‘yicha majburiyatlari qayd etilgan. 68-moddada esa yer, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar umummilliy boylik ekanligi belgilangan. Ushbu normalar ekologik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi.

Ekologik xavfsizlikni ta‘minlashda “Chiqindilar to‘g‘risida”gi Qonun muhim ahamiyatga ega. Mazkur qonun chiqindilar bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solib, chiqindilarni utilizatsiya qilish va qayta ishlashni rag‘batlantirishni nazarda tutadi.⁵

Qonunning 24–25-moddalarida chiqindilarni qayta ishlash bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlik sub’ektlariga imtiyozlar berilishi belgilangan. Ekologik ekspertiza tizimi ham ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq korxonalar atrof-muhitga ta’sir darajasiga qarab toifalarga ajratilgan.⁶ Ekologik ekspertiza orqali ekologik xavfsiz loyihalarni amalga oshirish, resurslarni tejash va organik mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 apreldagi PQ–4291-son qarori bilan “2019–2028 yillarda qattiq maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish strategiyasi” tasdiqlandi.⁷ Strategiya doirasida chiqindilarni saralash, qayta ishlash va utilizatsiya qilish tizimini modernizatsiya qilish belgilangan. Strategiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- aholini chiqindilarni yig‘ish xizmatlari bilan to‘liq qamrab olish;
- chiqindilarning kamida 60 foizini qayta ishlash;
- poligonlarga yuboriladigan chiqindilar hajmini kamaytirish;
- chiqindilarni qayta ishlash korxonalarini rivojlantirish;
- “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini keng joriy etish.

Mamlakatda 2023 yil 31 maydagi PF–81-son Farmon ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi.⁹ Mazkur farmon bilan ekologik monitoring tizimlarini joriy etish, chang-gaz tozalash uskunalarini modernizatsiya qilish va chiqindilarni boshqarishning “Nol chiqindi” tamoyilini amaliyotga tatbiq etish belgilandi. Farmonda ekoturizmni rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, milliy tabiat bog‘lari, o‘rmon xo‘jaliklari va tog‘ hududlarida zamonaviy ekologik turizm infratuzilmasini yaratish, “glemping”, “kemping”, “zipayn” va boshqa xizmatlarni rivojlantirish vazifalari belgilangan. Mazkur chora-tadbirlar ekologik tadbirkorlikni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda ekologik barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Ekologik tadbirkorlik “yashil iqtisodiyot”ni shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. U ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash hamda ekologik toza mahsulot ishlab chiqarishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslari shakllanib bormoqda. Konstitutsiyaviy normalar,

ekologik qonunchilik va Prezident farmonlari ushbu sohani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Kelgusida ekologik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq:

- ekologik innovatsiyalarni rag'batlantirish;
- organik mahsulot standartlarini ishlab chiqish;
- chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini kengaytirish;
- ekologik moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish;
- ekologik madaniyat va iste'molchilar ongini yuksaltirish.

Natijada mamlakatda ekologik barqarorlikni ta'minlash, "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish hamda iqtisodiy o'sishga erishish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shaltegger S. Ecopreneurship and Sustainable Development. – Berlin, 2002.
2. Kotler F. Green Marketing. – New York: Wiley, 2011.
3. Gvin Sh. Ecopreneurship and Environmental Business. – Washington, 1998.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasining "Chiqindilar to'g'risida"gi Qonuni, 05.04.2002.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi Qonuni, yangi tahrir, 29.04.2021.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.04.2019 yildagi PQ–4291-son qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.11.2022 yildagi PF–244-son Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 31.05.2023 yildagi PF–81-son Farmoni.
10. Portnov A.V. Yashil iqtisodiyot va ekologik tadbirkorlik. – Moskva, 2018.
11. Lebedeva M.A. Barqaror rivojlanish va ekologik tadbirkorlik. – Sankt-Peterburg, 2019

UDK 332.14

MINTAQALARDA AGLOMERATSIYA JARAYONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Abduraxmanov Muxtorali Abduvoxidovich

PhD, dotsent

Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy urbanizatsiyaning oliy bosqichi hisoblangan mintaqaviy aglomeratsiya jarayonlarining shakllanish qonuniyatlari va transformatsiyalashuvi tahlil qilinadi. Tadqiqotda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi kompleks ravishda qiyoslanib, global urbanizatsiya modellari detallashtirilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududlaridagi monotsentrik (yagona markazli) model, "soxta urbanizatsiya" (yashirin/virtual shaharlashish) va kuchli demografik bosim omillarining regional iqtisodiyotga ta'siri chuqur tahlil ostiga olingan hamda tegishli ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Urbanizatsiya (shaharlashish), Aglomeratsiya (hududiy-iqtisodiy jipslashuv), Suburbanizatsiya (markazdan qochish migratsiyasi), Soxta urbanizatsiya (psevdo-urbanizatsiya), Mayatniksimon migratsiya (kundalik davriy

qatnov), Sinergiya effekti (kooperatsiya samaradorligi), Politsentrik model (ko'p markazli tizim), shaxar kengaishi (shaharning yoyilib ketishi).

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev Boku shahrida bo'lib o'tgan Butunjahon urbanizatsiya forumi (World Urban Forum) 13-sessiyasining yetakchilar sammitidagi nutqida global urbanizatsiya muammolari, O'zbekistonning ushbu sohadagi strategik rejalari va bir qator muhim xalqaro tashabbuslarni ilgari surdi. XXI asr o'rtalariga borib dunyo aholisining qariyb 70 foizi shaharlarda yashashi tahlil qilinmoqda. Dunyoda 3 milliard aholi birlamchi uy-joy sharoitiga ega emas, 1 milliarddan ortig'i esa xaroba va norasmiy turar joylarda kun kechirmoqda. Iqlim o'zgarishi, geosiyosiy vaziyat va iqtisodiy inqirozlar migratsiya to'liqlarini kuchaytirib, urbanizatsiya jarayonlarini global barqarorlik va xavfsizlikka to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi omilga aylantirmoqda.

Bugungi kunda global aholining 55 foizdan ortig'i shahar tizimlarida (urbanizatsiyalashgan makonlarda) istiqomat qilmoqda va bu ko'rsatkich muntazam ravishda yuqori sur'atlarda o'sib bormoqda[1]. Zamonaviy urbanizatsiya jarayonlari shunchaki ma'muriy shahar chegaralarining kengayishi (ekstensiv o'sish) emas, balki sifat jihatidan yangi bosqich - aglomeratsiyalarning (hududiy-iqtisodiy jipsliklarning) shakllanishi bilan tavsiflanadi.

Aglomeratsiya - bu yirik markaziy shahar (yadro / sentr) atrofida sun'iy yo'ldosh aholi punktlarining (satellitlarning) iqtisodiy, mehnat, infratuzilmaviy va madaniy jihatdan integratsiyalashuvi (uzviy birlashishi)dir. Mintaqalar (regionlar) darajasida bu jarayon bir tekis (proporsional) kechmaydi; har bir hududning geourbanistik joylashuvi, demografik potentsiali (insoniy kapitali) va iqtisodiy tarmoqlar strukturasi aglomeratsiyaning o'ziga xos mahalliy modelini belgilab beradi.

Jaxonda mintaqaviy aglomeratsiyani belgilovchi uchta asosiy ustun yoki indikatorlar mavjud bo'lib, bir hududda oddiy avtonom shaharlar tizimi emas, balki yaxlit iqtisodiy organizm - aglomeratsiya shakllanayotganini quyidagi klassik mezonlar va indikatorlar orqali aniqlash mumkin[2].

Mayatniksimon mehnat migratsiyasi (davriy/kundalik qatnov): Chekka hududlar (periferiya/shahar atrofi) aholisining har kuni ertalab markaziy yadroga (ish, o'qish yoki xizmat ko'rsatish ob'ektlariga) kelishi va kechqurun yana doimiy yashash joyiga qaytib ketishi.

Iqtisodiy zanjir va klasterlashuv (tarmoqlararo integratsiya): Markazdagi yirik ishlab chiqarish va industrial korxonalar bilan atrofdagi kichik tadbirkorlik sub'ektlari, logistik markazlar yoki xomashyo bazalari o'rtasidagi uzviy kooperatsiya (hamkorlik) aloqalari.

Yagona infratuzilmaviy makon (kommunal-muhandislik yaxlitligi): Transport tarmoqlari (yo'llar, temir yo'llar), suv ta'minoti, elektr, gaz va raqamli aloqa (telekommunikatsiya) tizimlarining umumiy tarmoq sifatida birlashishi.

Global miqyosda aglomeratsiya jarayonlarini ikkita butunlay boshqacha iqtisodiy va ijtimoiy kuch harakatga keltiradi.

1-jadval.Global urbanizatsiya modellarining qiyosiy tahlili.

Tahlil	mezonlari	Rivojlangan	mintaqalar	Rivojlanayotgan

(Parametrlar)	(AQSh, G'arbiy Yevropa davlatlari)	mintaqalar (Osiyo, Lotin Amerikasi)
Jarayonning mohiyati (Drayverlar)	Suburbanizasiya (dekonsentraciya): Ekologik vaziyat, tirbandliklar va uy-joy tannarxining yuqoriligi sababli aholi markazdan shahar atrofida shahar kottejlarga («suburb»larga) ko'chadi. Markaz asosan moliyaviy-biznes (City) zonaga aylanadi.	Xalqchil (stixiyali/tartibsiz) urbanizasiya: Qishloqlardagi ishsizlik sababli aholining ish qidirib yoppasiga shahar periferiyasiga oqib kelishi. Shahar chegaralari rejasiz va keskin kengayadi.
Infratuzilmaviy ta'minot (Mobil tizim)	Yuqori darajadagi transport integratsiyasi (tezyurar temir yo'llar, metropoliten, keng qamrovli avtobanlar).	Infratuzilmaning aholi o'sish sur'atidan sezilarli orqada qolishi (transport kollapsi, tirbandliklar, kommunal tizimdagi avariyaaviy zo'riqishlar).
Iqtisodiy funktsiyasi (Spesifikatsiya)	Yuqori texnologiyalar (Hi-Tech), moliyaviy xizmatlar, ilm-fan, innovatsiyalar va boshqaruv (postindustrial markaz).	Sanoat zavodi, engil va og'ir ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohasidagi arzon ishchi kuchi hamda yirik iste'mol bozori.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda aglomeratsiya jarayoni "sifat bosqichiga" o'tgan. U erda markazdan qochish (suburbanizatsiya) tendentsiyasi ustuvor bo'lib, shahar atrofi infratuzilma jihatdan markaz bilan tenglashgan.

Rivojlanayotgan mintaqalarda esa jarayon "miqdor bosqichida" bo'lib, u iqtisodiy modernizatsiyadan ko'ra ko'proq demografik omil (qishloqlardan aholining siqib chiqarilishi) hisobiga amalga oshmoqda. Buning natijasida shahar atrofida "kambag'allik belbog'lari" (marginal hududlar) yoki tartibsiz aholi punktlari paydo bo'ladi, muhandislik infratuzilmasi esa demografik yuklamani ko'tara olmay qolmoqda.

Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududlarida (Toshkent, Samarqand, Namangan va Farg'ona vodiysi konurbatsiyalari/shaharlar zanjiri) aglomeratsiya jarayonlari so'nggi yillarda strategik ahamiyat kasb etib, davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ushbu mintaq uchun quyidagi xos xususiyatlar ajralib turadi[4].

Monotsentrik modelning (Yagona markazli tizim) ustuvorligi. Ko'plab mintaqalarda iqtisodiy tortishish kuchi faqat bitta yirik shahar atrofida (masalan, Toshkent megapolisi) kuzatilmoqda. Muqobil yoki ikkinchi darajali markazlarning

(sub-yadrolarning) sust rivojlangani oqibatida, barcha moliyaviy, iqtisodiy va demografik bosim yagona markaz zimmasiga tushmoqda.

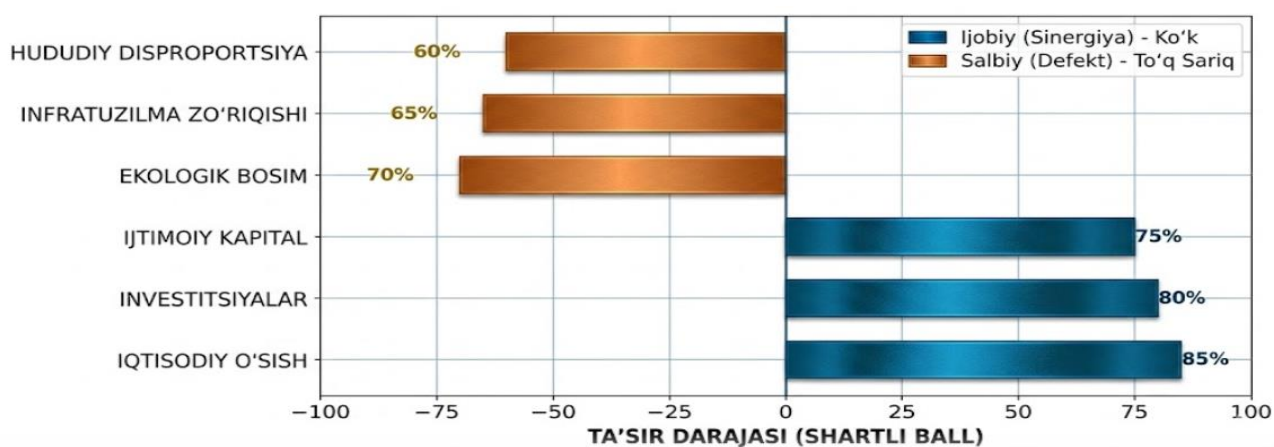
“Soxta urbanizatsiya” (Psevdo-urbanizatsiya) va agrar omil. Bu jarayon shahar atrofidagi qishloq hududlari aholisining ijtimoiy-iqtisodiy xulq-atvorida namoyon bo‘ladi. Insonlar huquqiy va ma’muriy jihatdan qishloq joyida yashasalar-da, ularning kundalik turmush tarzi, madaniyati va ehtiyojlari to‘liq shaharlashgan (urbanizatsiyalashgan). Biroq bu hududlar hali to‘liq muhandislik-kommunal va ijtimoiy infratuzilmaga ega emasligi sababli “soxta” yoki “yashirin” urbanizatsiya tushunchasini keltirib chiqaradi.

Jadal demografik bosim va er resurslari cheklanganligi. Mintaqada tug‘ilish ko‘rsatkichining (tabiiy o‘shishning) yuqoriligi va mehnat resurslarining haddan tashqari ko‘pligi shaharlarning makon jihatidan tez kengayishini (*Urban Sprawl* - shaharning rejasiz yoyilib ketishi) taqozo etmoqda. Bu esa unumdor qishloq xo‘jaligi (agrar) erlarining qurilishlar ostiga o‘tib ketishi xavfini tug‘diradi va oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid soladi (1-rasm).

Aglomeratsiya - iqtisodiy rivojlanishning ob‘ektiv qonuniyati bo‘lib, umumiy tizimga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Uni faqat optimal boshqarish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Aglomeratsiyani ijobiy tomonlari quyidagi uchta omilda ko‘rishimiz mumkin (Sinergiya / Kooperatsiya samarasi):

1-rasm. Aglomeratsiya effekti: Ijobiy (Sinergiya) va salbiy (Defekt) tomonlar.

- iqtisodiy kontsentratsiya samarasi, mehnat, kapital va ishlab chiqarish vositalarining bir makonda jamlanishi yalpi hududiy mahsulotning (YaHM) yuqori sur’atlarda o‘shishini va “miqyos effekti” (Scale Effect) hisobiga mahsulot tannarxining pasayishini ta’minlaydi;

- investitsion super-jozibadorlik, yirik va yaxlit iste’mol bozorlari transmilliy kompaniyalar va yirik investorlarni ko‘proq jalb qiladi; innovatsion va ijtimoiy kapital orqali aholi uchun sifatli sog‘liqni saqlash, yuqori texnologik tibbiyot, oliy ta’lim hamda madaniy xizmatlardan foydalanish imkoniyati keskin kengayishiga olib boradi.

Aglomeratsiyani salbiy tomonlari (Aglomeratsiya defekti / Disfunktsiyasi) quyidagi omillarda ko‘rinishi mumkin:

- ekologik degradatsiya (inqiroz) ya'niy atmosfera havosining zararli gazlar bilan ifloslanishi, "issiqlik orollari" effekti, yashil hududlarning kamayishi va qattiq maishiy chiqindilarni utilizatsiya qilish muammosi;

- hududiy kuchli disproportsiya (TSentr-periferiya bo'linishi)ni markaziy yadroning haddan tashqari boyib ketishi va chekka qishloqlarning intellektual hamda mehnat resurslaridan mahrum bo'lishi (kapital va miyalarning so'rib olinishi);

- **ijtimoiy-iqtisodiy zo'riqishni** er va uy-joy narxlarining keskin qimmatlashishi, yashash qiymatining ortishi va ijtimoiy tabaqalanish olib keladi.

Mintaqalarda aglomeratsiya jarayonlarini tizimli va ilmiy asosda o'rganish - samarali hududiy rejalashtirish va zamonaviy urban-planirovka (*Urban Planning*) uchun bosh poydevordir. Hozirgi bosqichda boshqaruv organlari (davlat va mahalliy hokimiyat) oldida turgan bosh strategik vazifa - aglomeratsiya yadrosi (markaz) va unga tutash yo'ldosh hududlar o'rtasidagi balansni, ya'ni barqaror eko-tizimni saqlashdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Integratsiyalashgan jamoat transportini rivojlantirish: Markaz va periferiyani bog'lovchi yuqori tezlikdagi elektropoezdlar, "metrobus" (BRT) va shaharlararo tezyurar transport yo'nalishlarini yaratish. Bu tirbandliklarni kamaytiradi va mayatniksimon migratsiya bosimini engillashtiradi.

2. "Yashil aglomeratsi" (Eco-Agglomeration) tamoyillarini joriy etish: Megapolislar atrofida yashil belbog'lar va eko-parklar yaratish, sanoat zonalarini shahar tashqarisiga ko'chirish va ularni ekologik toza ("yashil") texnologiyalarga o'tkazish.

3. Politsentrik (ko'p markazli) modelga o'tish: Aglomeratsiya ichida faqat bitta markazga bog'lanib qolmay, chekkaroq yo'ldosh shaharlarda kichik iqtisodiy sub-markazlarni, sanoat parklarini va xizmat ko'rsatish nuqtalarini rivojlantirish orqali yuklamani teng taqsimlash[6].

Aglomeratsiyalarni ahamiyati yirik mintaqaviy markazlar va shahar aglomeratsiyalarini rivojlantirishda soxta urbanizatsiya xavfini oldini olish uchun hududlarda nafaqat uy-joy qurish, balki birinchi navbatda «o'sish nuqtalari» (growth points) sifatida barqaror sanoat va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini yaratish zarur hisoblanadi.

Umumiy qilib aytganda, faqatgina oqilona, strategik va ilmiy asoslangan boshqaruv tizimi orqali mintaqaviy aglomeratsiyalarni ijtimoiy-iqtisodiy o'sishning chinakam va barqaror lokomotiviga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. UN-Habitat (2022). *World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities*. United Nations Human Settlements Programme.
2. Пертсик, Е. Н. (2019). *Геоурбанистика: учебник для вузов*. Москва: Издательство Юрайт.
3. Лаппо, Г. М. (2014). *Города России. Взгляд географа*. Москва: Новый хронограф.

4. Axmedov, E. A. (2020). *O'zbekistonda urbanizatsiya va shahar aglomeratsiyalari rivojlanishi*. Toshkent: Iqtisodiyot.
5. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
6. Hall, P., & Pain, K. (2006). *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Routledge.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (2024). *Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish kontsepsiyasi ma'ruzasi*. Toshkent.

UDK 339.138:004

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON TIJORATNI RIVOJLANTIRISH

M.X.G'aniyev

NDTU "Iqtisodiyot nazariyasi"
kafedrasi professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. O'zbekistonda elektron tijorat bozorining hozirgi holati, uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar, infratuzilma, raqamli to'lov tizimlari, logistika, huquqiy muhit va tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati o'rganilgan. Elektron tijoratni rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish, aholiga qulay xizmatlar ko'rsatish va raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, raqamli texnologiya, onlayn savdo, fintex, logistika, raqamli platforma, elektron to'lov, internet marketing.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты развития электронной коммерции в условиях цифровой экономики. Изучены текущее состояние рынка электронной коммерции в Узбекистане, факторы, влияющие на его развитие, инфраструктура, системы цифровых платежей, логистика, правовая среда и деятельность субъектов предпринимательства. Освещены вопросы повышения экономической эффективности, предоставления удобных услуг населению и повышения конкурентоспособности посредством развития электронной коммерции.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная коммерция, цифровые технологии, онлайн-торговля, финтех, логистика, цифровая платформа, электронные платежи, интернет-маркетинг.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of the development of e-commerce in the context of the digital economy. The current state of the e-commerce market in Uzbekistan, the factors influencing its development, infrastructure, digital payment systems, logistics, legal environment, and the activities of business entities are examined. The issues of increasing economic efficiency, providing convenient services to the population, and enhancing competitiveness through the development of e-commerce are highlighted.

Keywords: digital economy, e-commerce, digital technology, online trade, fintech, logistics, digital platform, electronic payment, internet marketing.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiy munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Internet texnologiyalarining kengayishi, mobil qurilmalardan foydalanish darajasining o'sishi va raqamli xizmatlarning rivojlanishi natijasida elektron tijorat iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Elektron tijorat mahsulot va xizmatlarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali sotish va xarid qilish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Uning asosiy ustunliklari sifatida vaqt va xarajatlarni tejash, bozor chegaralarini kengaytirish, aholiga qulaylik yaratish hamda tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirish mumkin.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatda elektron to'lov tizimlari, internet-banking, onlayn savdo platformalari va raqamli davlat xizmatlari jadal rivojlanmoqda. Shu bilan birga, elektron tijorat sohasida ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, logistika infratuzilmasining yetarli darajada emasligi, ayrim hududlarda internet tezligining pastligi, aholining raqamli savodxonlik darajasi hamda kiberxavfsizlik muammolari sohaning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Raqamli iqtisodiyot iqtisodiy faoliyatda raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va internet platformalaridan keng foydalanishga asoslangan iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Unda ma'lumotlar asosiy resurs sifatida namoyon bo'ladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes jarayonlari avtomatlashtiriladi, ma'lumot almashinuvi tezlashadi va xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi. Elektron tijorat esa raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U internet orqali tovar va xizmatlarni sotish, sotib olish, reklama qilish, to'lovlarni amalga oshirish va mijozlar bilan munosabatlarni yo'lga qo'yish jarayonlarini qamrab oladi. Iqtisodiy adabiyotlarda elektron tijoratning quyidagi asosiy shakllari ajratib ko'rsatiladi:

- B2B (Business to Business) – korxonalar o'rtasidagi elektron savdo;
- B2C (Business to Consumer) – biznesdan iste'molchiga onlayn savdo;
- C2C (Consumer to Consumer) – iste'molchilar o'rtasidagi elektron savdo;
- B2G (Business to Government) – biznes va davlat o'rtasidagi elektron munosabatlar.

Elektron tijoratning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan:

- bozorlarda raqobat muhiti kuchayadi;
- mahsulot va xizmatlar narxi nisbatan pasayadi;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun yangi imkoniyatlar yaratiladi;
- eksport salohiyati ortadi;
- aholiga xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi.

Iqtisodiy tahlil. So'nggi yillarda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar elektron tijorat bozorining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda internet foydalanuvchilari soni yildan-yilga ortib bormoqda. Bu esa onlayn savdo

xizmatlariga bo'lgan talabning o'sishiga xizmat qilmoqda. 2020–2025 yillar davomida O'zbekistonda elektron tijorat sohasining rivojlanish dinamikasi sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Xususan, internet foydalanuvchilari soni 2020 yildagi 22 million nafardan 2024 yilga kelib 32 million nafarga yetdi. Bu aholi o'rtasida raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi kengayib borayotganligini ko'rsatadi. Shu davrda onlayn to'lovlar hajmi ham jadal o'sdi. Agar 2020 yilda elektron to'lovlar hajmi 14 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilga kelib mazkur ko'rsatkich 65 trillion so'mga yetdi. Bu raqamli moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ishonch va talabning ortib borayotganligidan dalolat beradi.

Elektron tijorat bozori hajmi ham barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qildi. Jumladan, 2020 yilda 1,1 trillion so'mni tashkil etgan bozor hajmi 2024 yilda 9,8 trillion so'mga yetdi. Bu esa mamlakatda onlayn savdo munosabatlari tobora faollashayotganini ko'rsatadi. Onlayn savdo platformalari sonining ortishi ham raqamli iqtisodiyot rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. 2020 yilda 150 dan ortiq onlayn platforma faoliyat yuritgan bo'lsa, 2024 yilga kelib ularning soni 400 tadan oshdi. Bunday o'sish raqobat muhitini kuchaytirish va iste'molchilarga qulay xizmatlar taklif etish imkoniyatini kengaytirmoqda. Shuningdek, smartfon foydalanuvchilari ulushi 54 foizdan 79 foizgacha oshgani mobil internet va raqamli xizmatlar ommalashib borayotganligini anglatadi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasidan keyin aholi tomonidan onlayn savdo, elektron to'lov va masofaviy xizmatlarga bo'lgan talab keskin ortdi. Bu esa elektron tijoratning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Shu bilan birga, elektron tijorat sohasida kichik biznes sub'ektlarining ishtiroki ham kengaymoqda. Ko'plab tadbirkorlar ijtimoiy tarmoqlar, marketpleyslar va onlayn platformalar orqali mahsulot sotishni yo'lga qo'ymoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda elektron tijorat bozori jadal rivojlanmoqda. Mamlakatda internet foydalanuvchilari sonining ortishi, smartfonlar ommalashuvi va raqamli to'lov xizmatlarining rivojlanishi onlayn savdo hajmini kengaytirmoqda.

Davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, elektron tijorat to'g'risidagi qonunlar va axborot texnologiyalarini rivojlantirish dasturlari sohaning huquqiy asosini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda mamlakatda Uzum Market, Asaxiy, ZoodMall, OLX kabi onlayn platformalar faoliyati kengaymoqda. Ushbu platformalar aholiga turli tovar va xizmatlarni onlayn tarzda xarid qilish imkonini bermoqda. Elektron to'lov tizimlarining rivojlanishi ham elektron tijorat o'sishiga katta turtki bermoqda. Xususan, Payme, Click, Uzum Bank, Apelsin kabi raqamli to'lov tizimlari orqali onlayn hisob-kitoblarni amalga oshirish imkoniyatlari kengaydi. Shu bilan birga, mamlakatda elektron tijorat sohasida quyidagi muammolar mavjud:

- logistika tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- qishloq hududlarida internet sifati pastligi;
- ayrim aholi qatlamlarida raqamli ko'nikmalarning yetarli emasligi;
- kiberxavfsizlik bilan bog'liq xatarlar;
- elektron savdoga nisbatan ishonch darajasining to'liq shakllanmaganligi.

Xulosa va takliflar. Ushbu muammolarni hal etish elektron tijorat bozorini yanada rivojlantirish imkonini beradi. Elektron tijorat iqtisodiyot tarmoqlarida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, onlayn savdo orqali biznes sub'ektlari ijara, transport va ortiqcha vositachilar bilan bog'liq xarajatlarni qisqartirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, elektron tijorat kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Internet orqali mahsulot sotish imkoniyati tadbirkorlarga yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi.

Uchinchidan, elektron tijorat eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar onlayn platformalar orqali xorijiy mijozlarga mahsulot taklif qilish imkoniga ega bo'ladi.

To'rtinchidan, elektron tijorat aholi bandligini ta'minlashga yordam beradi. Onlayn savdo, kurerlik xizmati, raqamli marketing va IT xizmatlari sohasida yangi ish o'rinlari yaratiladi. Shuningdek, elektron tijorat davlat budjeti daromadlarini oshirish, iqtisodiyot shaffofligini ta'minlash va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni.
3. Abdullaev Y. Raqamli iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
4. Karimov Sh. Elektron biznes va raqamli texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Mesenbourg T. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of Census, 2019.
6. Laudon K., Traver C. E-Commerce: Business, Technology, Society. – Pearson Education, 2023.
7. UNCTAD Digital Economy Report 2024.
8. World Bank. Digital Development Overview Report, 2023.
9. OECD Digital Economy Outlook 2024.
10. Axmedov B. O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – №4.
11. Norqobilov A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes transformatsiyasi // Biznes-Ekspert jurnali. – 2024. – №2.
12. Internet World Stats xalqaro axborot manbalari ma'lumotlari.
13. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi materiallari.
14. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlari.

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Лутпидинов Шухрат Закирджанович

Наманганский государственный университет

доцент кафедры Зелёная экономика и устойчивый бизнес (PhD)

Аннотация: В данной статье исследуются теоретические основы и практические особенности регионального развития в Республике Узбекистан. Рассмотрены содержание регионального развития как экономической категории, его структурные индикаторы, а также методы оценки межрегиональных различий. На основе статистических данных проведён сравнительный и структурный анализ социально-экономического состояния регионов, рассчитан интегральный индекс развития, отражающий их экономический потенциал и уровень устойчивости.

Ключевые слова: региональное развитие; социально-экономический потенциал; межрегиональные различия; инфраструктура; инвестиционная активность; структурный анализ; валовой региональный продукт (ВРП); интегральный индекс развития; региональная политика; устойчивый экономический рост.

Введение. Региональное развитие является одной из ключевых категорий современной экономики, поскольку оно определяет социально-экономический потенциал территорий, уровень использования имеющихся ресурсов и их место в общей экономической системе страны. В условиях глобализации экономический рост государства оценивается не только по агрегированным макропоказателям, но и по степени устойчивости и сбалансированности развития его регионов. Территориальная неравномерность экономического развития оказывает прямое влияние на макроэкономические показатели, инвестиционную привлекательность и уровень жизни населения [1, р. 15-27].

За годы независимости Узбекистан реализовал широкомасштабные реформы, направленные на модернизацию региональной экономики. Создание индустриальных кластеров, совершенствование транспортно-логистической инфраструктуры, укрепление доходной базы местных бюджетов, повышение эффективности использования сельскохозяйственных земель, ускорение процессов урбанизации - все это вывело региональную экономику на новый этап развития. Тем не менее значительные различия в уровне экономического развития регионов страны сохраняются. В ряде территорий ведущая роль промышленности, высокий приток инвестиций и развитие сферы услуг обеспечивают стабильные темпы роста, тогда как в других регионах нехватка инфраструктуры, высокий уровень трудовой миграции и ограниченные возможности для экономически активного населения замедляют развитие.

Актуальность изучения регионального развития особенно возрастает в современных условиях. С одной стороны, сокращение межрегиональных различий определено государством как одно из приоритетных направлений, с другой стороны - международные организации предлагают новые модели и подходы, требующие дальнейшего совершенствования региональной политики. В частности, OECD, UNDP и Всемирный банк рекомендуют оценивать региональное развитие с учётом критериев инновационной

экономики, «зелёного» роста, модернизации инфраструктуры, цифровизации и социальной эффективности [2, р. 14-87].

Исходя из этого, в данном исследовании всесторонне изучены содержание регионального развития как экономической категории, его структурные показатели, методы анализа и механизмы оценки. Полученные результаты направлены на выявление экономического потенциала регионов, определение уровня их развития и формирование научно-практической базы для совершенствования региональной политики.

Методологической основой данного исследования послужили теории регионального развития, экономической географии и статистического анализа. В процессе исследования использовались официальные открытые данные Агентства статистики Республики Узбекистан, Всемирного банка, UNDP и других международных экономических структур. Ключевыми статистическими показателями при оценке социально-экономического развития регионов стали объём валового регионального продукта, доля промышленного производства, объёмы сельскохозяйственной продукции, развитие сферы услуг, объём инвестиций в основной капитал, уровень занятости населения и состояние инфраструктуры.

Исследование было направлено на выявление экономических различий между регионами и оценку уровня их развития с применением сравнительного анализа. Данный подход позволил проанализировать экономический потенциал регионов, инвестиционную привлекательность и динамику развития отраслей. Для определения структуры региональной экономики был использован структурный анализ, что позволило изучить отраслевые пропорции, территориальное распределение экономической активности и характер использования ресурсов.

В исследовании также применён метод интегральной оценки, предусматривающий расчёт сводного индекса регионального развития. Индекс был сформирован путём нормализации отдельных показателей и определения их вклада в общий результат посредством математических вычислений. Кроме того, был проведён анализ научной литературы за последние 5–10 лет, посвящённой проблемам регионального развития, территориальной дифференциации и экономического роста [3]. Это позволило сопоставить результаты данного исследования с существующими научными подходами.

Полученные данные были обработаны методом аналитической генерализации, что обеспечило формирование ключевых выводов и рекомендаций. Применённые методологические подходы повысили научную обоснованность исследования и обеспечили соответствие его результатов реальным экономическим процессам, а также их практическую значимость для совершенствования региональной политики.

Результаты. В рамках данного исследования оценен уровень регионального развития Узбекистана на основе нескольких ключевых экономических показателей. В исследовании проанализированы объем ВВП в разрезе территорий, доля промышленности, развитие сферы услуг, различия в структуре инвестиций и динамика экономического потенциала. Ниже приводится научная интерпретация двух основных таблиц и одного графика, отражающих результаты исследования.

Таблица 1.

Основные экономические показатели регионов Республики Узбекистан. [4]

Регион	Объём ВРП (трлн сум)	Доля промышленности (%)	Доля сфер услуг (%)	ВРП на душу населения (мл сум)
г. Ташкент	97.4	32.1	52.8	45.2
Навоийская область	41.3	48.5	27.4	39.7
Ферганская область	30.7	28.2	42.5	21.3
Кашкадарьинск область	28.5	21.7	37.6	18.9
Сурхандарьинск область	22.1	19.4	34.5	16.7

Представленные данные показывают значительную дифференциацию уровней экономического развития между регионами. Город Ташкент является лидером по объёму ВРП и доле сектора услуг, что объясняется высокой концентрацией бизнес-услуг, торговли, финансового сектора и IT-индустрии. Навоийская область характеризуется наиболее высокой долей промышленности за счёт развития горно-металлургического комплекса.

Регионы с относительно низкими показателями - Кашкадарьинская и Сурхандарьинская области - демонстрируют недостаточную инфраструктурную обеспеченность, более низкую диверсификацию экономики и ограниченный приток инвестиций, что сдерживает рост их экономического потенциала. (Таблица 1)

Таблица 2.

Интегральный индекс регионального развития (IRI) и уровни развития [5]

Регион	Значение IRI	Уровень развития
г. Ташкент	0.87	Высокий
Навоийская область	0.74	Высокий
Ферганская область	0.59	Средний

Кашкадарьинская область	0.41	Низкий
Сурхандарьинская область	0.38	Низкий

Интегральный индекс развития отражает совокупное влияние экономических, инфраструктурных и демографических факторов. Ташкент и Навоийская область занимают лидирующие позиции благодаря высокому уровню индустриализации, развитой инфраструктуре, инновационной активности и большому объёму инвестиций.

Средний и низкий уровни развития свидетельствуют о необходимости усиления региональной политики, направленной на диверсификацию экономики, поддержку малого бизнеса и модернизацию транспортно-логистической инфраструктуры. (Таблица 2)

Полученные результаты исследования свидетельствуют о том, что социально-экономическое развитие регионов Узбекистана формируется под воздействием сложной системы факторов, включающей структуру производства, качество инфраструктуры, степень промышленной специализации, доступность инвестиций и уровень человеческого капитала. Анализ интегральных показателей и структурных индикаторов демонстрирует устойчивые межрегиональные диспропорции, которые имеют как исторические, так и институциональные корни.

Прежде всего, высокая оценка уровня развития города Ташкента и Навоийской области объясняется их особым экономическим профилем. В Ташкенте сконцентрированы ключевые административные, финансовые, образовательные и коммерческие центры страны, что формирует мощный сервисный кластер и обеспечивает устойчивый рост сферы услуг. Навоийская область, в свою очередь, обладает уникальной промышленной базой, связанной с добычей и переработкой природных ресурсов, что делает её одним из наиболее индустриализированных регионов. В обоих случаях высокая доля инвестиций, развитая инфраструктура и сравнительно благоприятный деловой климат создают основу для ускоренного развития.

На другом полюсе находятся регионы с более низкими значениями интегрального индекса - Кашкадарьинская и Сурхандарьинская области. Эти территории сталкиваются с ограниченным доступом к инвестиционным ресурсам, недостаточной диверсификацией экономики и ограниченной транспортной связностью. Во многих случаях экономическая активность здесь основана преимущественно на сельском хозяйстве и низкотехнологичных производственных процессах, что снижает экономическую устойчивость и ограничивает потенциал роста. Кроме того, высокий уровень трудовой миграции уменьшает доступ к квалифицированной рабочей силе, что также негативно влияет на инвестиционную привлекательность регионов.

Сравнение полученных данных с международным опытом подтверждает, что дифференциация регионов по уровню развития является характерным явлением для большинства стран с переходной экономикой. Например, методологические подходы ЕС, используемые в рамках расчёта индексов конкурентоспособности регионов, показывают аналогичные тенденции: территории с развитой инновационной и сервисной инфраструктурой, качественными дорогами и активным частным сектором опережают регионы, ориентированные на сырьевую специализацию. Узбекистан в этом контексте демонстрирует схожую структуру различий.

Анализ динамики роста ВРП также подчеркивает неодинаковость модельных траекторий регионального развития. Регионы, обладающие либо развитым промышленным сектором (Навоийская область), либо мощной сервисной экономикой (Ташкент), демонстрируют более высокие темпы роста. В то время как регионы, не обладающие сильной индустриальной или сервисной базой, показывают более скромные результаты [6]. Эта закономерность указывает на необходимость стимулирования структурной модернизации, развития перерабатывающих отраслей, поддержки малого и среднего бизнеса и ускоренного внедрения инновационных технологий в отстающих регионах.

Особое внимание следует уделить инфраструктурным ограничениям. Исследование показывает, что транспортно-логистическая доступность напрямую коррелирует с уровнем экономического развития. Отстающие регионы зачастую формируют замкнутые локальные рынки, что препятствует развитию внутренней конкуренции, ограничивает торговые связи и снижает скорость экономических трансформаций. Это подтверждает необходимость реализации целевых инфраструктурных проектов, направленных на интеграцию регионов в национальное и международное экономическое пространство.

Таким образом, проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что межрегиональные различия носят комплексный характер и не могут быть устранены только за счёт точечных экономических мер. Требуется системный подход, включающий модернизацию производственных мощностей, поддержку инноваций, повышение привлекательности регионов для инвесторов, а также развитие человеческого капитала. Усиление региональной политики, адаптированной к специфике каждого региона, является ключевым условием для выравнивания территориального развития и повышения общей макроэкономической устойчивости страны.

Заключение. Проведённое исследование позволило комплексно оценить особенности и тенденции регионального развития в Республике Узбекистан, выявить структуру межрегиональных различий и определить ключевые факторы, влияющие на социально-экономическую динамику территорий. Полученные результаты подтверждают, что региональное развитие представляет

собой многокомпонентный процесс, в котором переплетаются экономические, инфраструктурные, институциональные и демографические элементы.

Анализ основных экономических показателей показал, что регионы страны развиваются асимметрично, что отражается в различиях уровня ВРП, структуры отраслей, инвестиционной активности и производственного потенциала. Ташкент и Навоийская область демонстрируют устойчивое лидерство благодаря развитой сервисной инфраструктуре, высокой концентрации инвестиций, промышленному потенциалу и благоприятному предпринимательскому климату [7]. Эти регионы становятся своеобразными точками роста, формируя ядро национальной экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Bobomurodov, Q. (2025). Regional Policy of Uzbekistan: Priorities and the Principles of Its Implementation. International Journal of Advances in Informatics. <https://inlibrary.uz/index.php/ijai/article/view/73539>
2. Oltaev, S. (2024). Statistical Analysis of Regional Development of Small Business and Private Entrepreneurship in Uzbekistan. Journal of Management and Economics. <https://inlibrary.uz/index.php/jme/article/view/34081>
3. Komiljonova, B. D. (2018). Role of Tashkent Region in Social and Economic Development of Uzbekistan. <https://cyberleninka.ru/article/n/role-of-tashkent-region-in-social-and-economic-development-of-uzbekistan>
4. Glazev, S. Y., Turabekov, S. Sh., Botirova, R. A. (2022). The Role of Regions in the Economic Development of Uzbekistan: Dynamics, Sectoral Structure and Stratification. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 7, 66–80. <https://geniusjournals.org/index.php/ejrди/article/download/1287/1140/1303>
5. S. (2025). Digital Transformation and Regional Development: Regional Features in the Innovative Development of the Service Sector (On the Example of the Regions of Uzbekistan). AJEMA Review. <https://grnjournal.us/index.php/AJEMA/article/view/8451>
6. International Journal of Social Science. (2024). Issues of Attracting Foreign Investments to the Regionsof Uzbekistan: Problemsand Solutions. <https://eipublication.com/index.php/jme/article/view/1773>
7. AJEBM. (2025). Regional Economic Growth Through Investment Policy. <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/3807>

ҲУДУДЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ ВА УЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ УСЛУБИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Файзуллаев Улуғбек Турсунбоевич

Наманган давлат техника университети доценти

<https://orcid.org/0009-0005-4342-5038>

javohirfayzullaev75@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақолада ҳудудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда инвестицияларнинг ўрни, уларнинг иқтисодий ўсиш, бандлик, инфратузилма ривожланиши ва ҳудудлар рақобатбардошлигини оширишга таъсири тадқиқ этилган. Тадқиқотда ҳудудларга инвестицияларни жалб қилишнинг назарий ва услубий асослари таҳлил қилиниб, инвестицион жозибадорликни белгиловчи омиллар ҳамда инвестицион муҳитнинг ҳудудий ривожланишдаги аҳамияти ёритилган. Шунингдек, инвестицияларни жалб қилишнинг амалдаги механизмларидаги мавжуд муаммолар аниқланиб, уларни бартараф этишга қаратилган илмий-амалий ёндашувлар ишлаб чиқилган. Тадқиқот натижасида ҳудудларнинг инвестицион салоҳиятини баҳолаш, инвестицион жозибадорлик даражасини аниқлаш ва инвестиция оқимларини рағбатлантиришга хизмат қилувчи услубий ёндашув таклиф этилган. Мазкур ёндашув ҳудудларнинг иқтисодий имкониятлари, инфратузилма ривожланганлиги, институционал муҳит сифати, инновацион салоҳияти ва инвестицион рискларини комплекс баҳолашга асосланади. Тадқиқот натижалари ҳудудлар инвестицион фаоллигини ошириш, инвестицион сиёсат самарадорлигини кучайтириш ҳамда ҳудудий ривожланиш стратегияларини такомиллаштиришда муҳим илмий ва амалий аҳамият касб этади.

Калит сўзлар: ҳудудий ривожланиш, инвестиция, инвестицион жозибадорлик, инвестицион салоҳият, инвестицион муҳит, ҳудудий иқтисодиёт, иқтисодий ўсиш, инвестицион сиёсат, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, инфратузилма, инновацион ривожланиш, инвестицион риск, инвестицион фаоллик, ҳудудлар рақобатбардошлиги, иқтисодий модернизация.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётида юз бераётган таркибий ўзгаришлар, иқтисодий глобаллашувнинг чуқурлашуви, халқаро капитал ҳаракатининг жадаллашуви ҳамда ҳудудлараро рақобатнинг кучайиши шароитида инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг асосий драйверларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Замонавий иқтисодий назарияларда инвестициялар ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлигини оширувчи, иқтисодий ўсишни рағбатлантирувчи ва ҳудудларнинг узоқ муддатли рақобатбардошлигини таъминловчи стратегик ресурс сифатида талқин қилинади. Айниқса, минтақавий ривожланиш сиёсатида инвестицияларни жалб қилиш масаласи ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий тафовутларни қисқартириш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш ва аҳоли фаровонлигини оширишнинг муҳим воситаси ҳисобланади [1].

Сўнгги йилларда жаҳон иқтисодиётида кузатилаётган геосиёсий беқарорлик, халқаро савдо муносабатларидаги трансформациялар, энергия хавфсизлиги билан боғлиқ муаммолар ҳамда яшил иқтисодиётга ўтиш жараёнлари инвестицион фаолиятнинг мазмуни ва йўналишларига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Бундай шароитда ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш, инвестицияларни самарали бошқариш ва капитал оқимларини иқтисодиётнинг устувор тармоқларига йўналтириш

давлатларнинг иқтисодий сиёсатидаги энг муҳим вазифалардан бирига айланмоқда. Халқаро амалиёт шуни кўрсатадики, инвестицион сиёсатнинг самарадорлиги нафақат жалб қилинган инвестициялар ҳажми билан, балки уларнинг ҳудудлар кесимида оқилона тақсимланиши ва иқтисодий натижадорлиги билан ҳам белгиланади [2].

Бугунги кунда инвестициялар иқтисодий ўсишнинг классик омилларидан бири бўлиш билан бирга, инновацияларни жорий этиш, технологик модернизацияни жадаллаштириш, инфратузилмани ривожлантириш ва инсон капитали сифатини оширишнинг ҳам муҳим манбаси ҳисобланади. Хусусан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (Фореигн Дирест Инвестмент – ФДИ) замонавий технологиялар, илғор бошқарув тажрибаси, янги ишлаб чиқариш усуллари ва халқаро бозорлар билан интеграциялашув имкониятларини таъминлаш орқали ҳудудларнинг иқтисодий ривожланишига кучли мультипликатив таъсир кўрсатади. Шу боис кўплаб мамлакатларда инвестицияларни жалб қилиш бўйича ҳудудий стратегиялар ишлаб чиқилиб, инвестицион жозибадорликни оширишга қаратилган институционал механизмлар такомиллаштирилмоқда [3].

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва тараққиёт бўйича конференцияси (УНСТАД) томонидан эълон қилинган таҳлилларга кўра, глобал тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими иқтисодий инқирозлар ва геосиёсий омиллар таъсирида ўзгарувчан характерга эга бўлишига қарамасдан, инвестициялар ривожланаётган мамлакатларда иқтисодий трансформациянинг асосий молиявий манбаларидан бири бўлиб қолмоқда. Шу билан бирга, инвестиция оқимларининг ҳудудлар кесимида нотекис тақсимланиши иқтисодий ривожланиш даражасидаги тафовутларнинг чуқурлашишига олиб келаётгани қайд этилган. Мазкур ҳолат инвестицион ресурсларни ҳудудлар бўйича мувозанатли тақсимлаш ва инвестицияларни нисбатан кам ривожланган ҳудудларга йўналтириш зарурлигини кўрсатади.

Жаҳон банки экспертлари томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижалари инвестицион муҳит сифати, ҳуқуқий барқарорлик, инфратузилманинг ривожланганлик даражаси ва институционал бошқарув самарадорлиги инвестицияларни жалб қилишнинг асосий детерминантлари эканлигини тасдиқлайди. Тадқиқотларга кўра, бизнес юритиш учун қулай шароитлар яратилган ҳудудларда инвестицион фаоллик даражаси юқори бўлиб, бу ўз навбатида иқтисодий ўсиш суръатларининг жадаллашишига хизмат қилади. Аксинча, институционал чекловлар, логистика муаммолари ва маъмурий тўсиқлар инвестицион жозибадорликнинг пасайишига сабаб бўлади [4].

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЕСД) тадқиқотларида ҳудудларнинг инвестицион ривожланишида транспорт-коммуникация инфратузилмаси, инсон капитали, инновацион салоҳият ва маҳаллий бошқарув сифати муҳим омиллар сифатида баҳоланган. ОЕСД экспертлари инвестицион жозибадорликнинг ҳудудий компонентларини кучайтириш орқали инвестициялар оқимини ошириш ва ҳудудлар рақобатбардошлигини

мустаҳкамлаш мумкинлигини таъкидлайдилар. Айниқса, инновацион кластерлар, саноат зоналари ва логистика марказларини ривожлантириш инвестицион фаолликни рағбатлантиришнинг самарали воситаси сифатида эътироф этилади [5].

Ўзбекистон Республикасида ҳам ҳудудларни инвестициялар асосида ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Мамлакатда инвестиция муҳитини яхшилаш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, эркин иқтисодий зоналар фаолиятини кенгайтириш ҳамда ҳудудларнинг инвестицион салоҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилган тизимли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бирок ҳудудлар кесимида инвестициялар ҳажми, инвестицион фаоллик даражаси ва инвестицион жозибадорлик кўрсаткичлари ўртасида сезиларли тафовутлар сақланиб қолмоқда. Натижада айрим ҳудудларда ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасининг ривожланиш суръатлари юқори бўлса, бошқа ҳудудларда мавжуд иқтисодий салоҳиятдан тўлиқ фойдаланилмапти.

Мазкур ҳолат инвестицияларни жалб қилиш механизмларини такомиллаштириш, ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашнинг илмий асосланган усулларини ишлаб чиқиш ҳамда инвестицион сиёсат самарадорлигини ошириш заруратини юзага келтирмоқда. Шу нуқтаи назардан, ҳудудларни ривожлантиришда инвестицияларнинг иқтисодий аҳамиятини чуқур таҳлил қилиш ва инвестицияларни жалб қилишнинг замонавий услубий ёндашувларини ишлаб чиқиш долзарб илмий-амалий масалалардан бири ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳудудларни ривожлантиришда инвестицияларнинг аҳамияти ва инвестицияларни жалб қилиш механизмларини такомиллаштириш масалалари иқтисодий фанларда узоқ йиллардан буён тадқиқ этиб келинаётган илмий йўналишлардан бири ҳисобланади. Мазкур масаланинг назарий асослари иқтисодий ўсиш, капитал жамғарилиши, ҳудудий ривожланиш ва инвестицион жозибадорлик назариялари билан чамбарчас боғлиқдир.

Инвестицияларнинг иқтисодий ривожланишдаги ролини илмий жиҳатдан асослаб берган олимлардан бири Robert Solow ҳисобланади. Унинг иқтисодий ўсиш моделига кўра, инвестициялар капитал захирасининг ортишини таъминлайди ва узоқ муддатли иқтисодий ўсишнинг муҳим омили сифатида намоён бўлади [6]. Solow инвестициялар ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлигини ошириш орқали ҳудудий иқтисодий ривожланишга хизмат қилишини таъкидлайди. Бироқ ушбу моделда институционал омиллар ва инновацион ривожланиш етарлича ҳисобга олинмаган.

Кейинги босқичда эндоген иқтисодий ўсиш назарияси асосчиси Paul Romer инвестицияларни нафақат моддий капиталга, балки билимлар, инновациялар ва технологик тараққиётга йўналтириладиган ресурс сифатида талқин қилади [7]. Олимнинг фикрича, ҳудудларнинг узоқ муддатли рақобатбардошлиги инвестициялар ҳажмига эмас, балки уларнинг инновацион салоҳиятни ривожлантиришга қанчалик хизмат қилишига боғлиқ. Ушбу

ёндашув бугунги рақамли иқтисодиёт шароитида алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Жаҳон миқёсидаги тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, инвестициялар ҳажмининг ўсиши ҳар доим ҳам ҳудудий ривожланишнинг мутаносиблигини таъминламайди. Хусусан, OECD экспертлари инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлиги уларнинг ҳудудлар бўйича тақсимланиши, инфратузилмавий таъминланганлик даражаси ва институционал бошқарув сифати билан бевосита боғлиқлигини таъкидлайдилар [8]. Бу эса инвестицияларни жалб қилиш сиёсатида ҳудудий хусусиятларни ҳисобга олиш зарурлигини кўрсатади.

Марказий Осиё олимлари орасида Қозоғистонлик иқтисодчи А.А. Сатубалдин ҳудудий инвестицион сиёсатнинг самарадорлиги инвестицион салоҳият ва ҳудуднинг иқтисодий ихтисослашуви ўртасидаги мувофиқликка боғлиқлигини асослаб берган [9]. Унинг фикрича, инвестицияларни жалб қилишда табиий ресурслар мавжудлиги билан бир қаторда инсон капитали ва институционал омиллар ҳам муҳим рол ўйнайди.

Ўзбекистонлик иқтисодчи академик С.С. Ғуломов инвестицияларни миллий иқтисодиёт ва ҳудудлар ривожланишининг стратегик омили сифатида баҳолайди [10]. Олимнинг фикрича, инвестициялар иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш, янги технологияларни жорий этиш ва экспорт салоҳиятини оширишнинг асосий манбаи ҳисобланади.

Профессор А.В. Ваҳобов тадқиқотларида инвестицион сиёсат самарадорлигини ошириш учун ҳудудларнинг инвестицион салоҳиятини комплекс баҳолаш тизимини жорий этиш зарурлигини асослайди [11]. Унинг фикрича, инвестицион қарорлар қабул қилишда иқтисодий, ижтимоий ва институционал кўрсаткичларнинг интеграллашган баҳолаш тизими муҳим аҳамият касб этади.

Юқорида келтирилган илмий қарашлар таҳлили шуни кўрсатадики, инвестициялар ҳудудий ривожланишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилган бўлса-да, инвестицияларни жалб қилишнинг услубий ёндашувлари бўйича ягона илмий қараш мавжуд эмас. Айрим тадқиқотчилар инвестициялар ҳажмини асосий омил сифатида баҳолаган бўлсалар, бошқалари инвестицияларнинг таркиби, инновацион йўналиши ва ҳудудий тақсимланишини устувор деб ҳисоблайдилар. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ҳудудий ривожланишни таъминлашда инвестициялар миқдоридан кўра уларнинг сифати, йўналтирилганлиги ва иқтисодий самарадорлиги муҳимроқ аҳамиятга эга.

Муаллифнинг фикрича, мавжуд илмий тадқиқотларда инвестицион салоҳият, инвестицион жозибадорлик ва инвестицион рискларни ягона интеграллашган тизим асосида баҳолашга етарли эътибор қаратилмаган. Шунингдек, ҳудудларнинг иқтисодий, институционал, инновацион ва инфратузилмавий имкониятларини комплекс ҳисобга олувчи инвестицияларни жалб қилиш методикаси ҳали тўлиқ шаклланмаган. Шу сабабли ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини кўп омилли интеграл индекс асосида баҳолаш

ҳамда инвестицияларни жалб қилишнинг дифференциаллашган услубий механизмларини ишлаб чиқиш мазкур тадқиқотнинг асосий илмий йўналиши ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқотда ҳудудларни ривожлантиришда инвестицияларнинг аҳамияти ва инвестицияларни жалб қилиш услубиятини такомиллаштириш масалаларини ўрганишда тизимли ёндашув, илмий абстракция, таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил ҳамда мантиқий умумлаштириш усулларида фойдаланилди. Тадқиқот давомида инвестициялар ва ҳудудий ривожланиш ўртасидаги ўзаро боғлиқлик назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинди. Шунингдек, мавзуга оид маҳаллий ва хорижий илмий адабиётлар, халқаро ташкилотларнинг ҳисоботлари ҳамда расмий статистик маълумотлар ўрганилиб, умумлаштирилди. Ҳудудларнинг инвестицион фаоллиги, инвестицион жозибadorлиги ва иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари қиёсий таҳлил асосида баҳоланди. Тадқиқот натижаларини шакллантиришда илмий кузатиш, гуруҳлаш ва умумлаштириш усулларида фойдаланилди. Бу эса ҳудудларга инвестицияларни жалб қилишнинг мавжуд ҳолатини баҳолаш ва уни такомиллаштириш бўйича илмий ҳулосалар ҳамда амалий тавсиялар ишлаб чиқиш имконини берди.

Таҳлил ва натижалар. Ҳудудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда инвестициялар муҳим стратегик ресурслардан бири ҳисобланади. Инвестиция фаолиятининг фаоллашуви ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш, янги иш ўринларини яратиш, инфратузилмани ривожлантириш ҳамда ҳудудларнинг рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади. Шу боис инвестициялар ҳажми, уларнинг молиялаштириш манбалари ва ўсиш суръатларини таҳлил қилиш ҳудудий ривожланиш тенденцияларини аниқлаш ҳамда инвестицияларни жалб қилиш сиёсати самарадорлигини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур тадқиқотда Наманган вилоятида 2019–2025-йиллар давомида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми, уларнинг молиялаштириш манбалари ҳамда ҳудудлар кесимидаги ўсиш суръатлари таҳлил қилинди. Ўтказилган таҳлиллар инвестицион фаоллик даражаси, инвестиция оқимларининг ҳудудлар бўйича тақсимланиши ва инвестицион ривожланишнинг асосий тенденцияларини аниқлаш имконини берди. Шунингдек, инвестицияларни жалб қилишнинг мавжуд ҳолати баҳоланиб, ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш ҳамда инвестицион сиёсат самарадорлигини кучайтиришга қаратилган илмий ҳулосалар шакллантирилди.

Ҳудудларни барқарор ривожлантиришда инвестициялар муҳим иқтисодий омиллардан бири ҳисобланади. Инвестициялар ҳажмининг ортиши ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш, инфратузилмани модернизация қилиш, янги иш ўринларини яратиш ҳамда ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлигини оширишга хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, Наманган вилоятида 2019–2025-йилларда асосий капиталга ўзлаштирилган

инвестициялар динамикасини таҳлил қилиш ҳудудий ривожланиш тенденцияларини баҳолаш имконини беради.

1-жадвал.

Наманган вилоятида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажмининг динамикаси (млрд сўм)

Ҳудудлар	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Наманган вилояти	12 084,9	12 007,2	12 982,0	14 775,1	19 220,1	54 231,4	61 125,3
Мингбулоқ тумани	275,2	295,6	354,0	454,8	473,1	1 123,9	1 943,4
Косонсой тумани	968,5	564,4	508,4	551,2	719,7	1 665,2	2 633,9
Наманган тумани	609,1	1 075,1	1 136,4	1 633,7	1 481,4	2 552,6	3 031,0
Норин тумани	297,6	383,9	361,4	470,1	451,1	1 385,5	2 182,3
Поп тумани	600,4	788,3	1 089,2	947,2	1 675,9	7 248,2	9 701,1
Тўрақўрғон тумани	3 594,5	1 203,8	1 030,8	1 575,1	1 984,8	3 598,3	6 271,2
Уйчи тумани	565,5	546,6	387,5	340,9	798,3	1 902,3	3 527,0
Учкўрғон тумани	476,3	782,0	473,5	565,9	696,9	1 802,4	1 972,8
Чортоқ тумани	250,8	388,3	608,9	626,0	1 357,6	1 995,1	2 210,8
Чуст тумани	428,5	1 042,8	1 156,9	1 362,5	2 181,3	4 230,6	4 604,4
Янгиқўрғон тумани	443,0	496,3	502,0	703,4	724,0	2 060,5	3 267,3
Наманган шаҳри	3 531,1	4 440,0	5 372,8	5 544,3	6 676,0	24 666,8	19 780,2

Манба: Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

жадвал маълумотларига кўра, 2019–2025-йилларда Наманган вилоятида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 12 084,9 млрд сўмдан 61 125,3 млрд сўмга етиб, 5,1 бараварга ошган. Хусусан, 2024-йилда инвестициялар ҳажми 54 231,4 млрд сўмни ташкил этиб, 2023-йилга нисбатан 35 011,3 млрд сўмга ёки 2,8 бараварга кўпайган. Бу даврда инвестицион фаолликнинг сезиларли даражада ортгани вилоятда амалга оширилган йирик инвестиция лойиҳалари ва иқтисодий ислохотлар натижаси сифатида баҳоланиши мумкин.

Ҳудудлар кесимида инвестициялар ҳажми бўйича Наманган шаҳри етакчи ўринни эгаллаб, 2019-йилдаги 3 531,1 млрд сўмдан 2025-йилда 19 780,2 млрд сўмга етган. Шунингдек, Поп туманида ушбу кўрсаткич 600,4 млрд сўмдан 9 701,1 млрд сўмга, Чуст туманида 428,5 млрд сўмдан 4 604,4 млрд сўмга, Янгиқўрғон туманида эса 443,0 млрд сўмдан 3 267,3 млрд сўмга ошган. Мазкур ҳудудларда инвестициялар ҳажмининг юқори суръатларда ўсиши саноат, хизматлар ва инфратузилма объектларига йўналтирилган инвестицион лойиҳаларнинг фаоллашуви билан изоҳланади. Шу билан бирга, айрим туманларда инвестициялар ҳажми нисбатан паст бўлиб қолаётгани инвестицион ресурсларни ҳудудлар бўйича янада мувозанатли тақсимлаш зарурлигини кўрсатади. Натижада инвестицияларни жалб қилиш механизмларини такомиллаштириш ва ҳудудларнинг инвестицион

жозибадорлигини ошириш ҳудудий ривожланишнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ҳудудий иқтисодий ўсишнинг молиявий асоси асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар ҳажми ва уларнинг манбалар таркиби билан белгиланади. Маблағ билан таъминлаш манбалари – республика бюджети, маҳаллий бюджет, банк кредитлари ҳамда чет эл инвестициялари – ҳудудлар иқтисодий ривожланишининг молиявий барқарорлигини ифодалайди. Ушбу кўрсаткичлар минтақавий инвестицион фаоллик даражаси, молиявий ресурслар диверсификацияси ва ривожланиш институтлари иштирокининг интенсивлигини баҳолаш имконини беради.

2-жадвал

Наманган вилояти ҳудудларида 2025-йилда маблағ билан таъминлаш манбалари бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар (млн сўм)

Ҳудудлар	Асосий капиталга инвестициялар	Республика бюджети	Корхоналар (маҳаллий бюджет)	Банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	Чет эл инвестициялари ва кредитлари
Наманган в.	61 125 294,4	1 829 300,9	5 003 601,8	487 648,8	50 339 205,7
Наманган ш.	19 780 179,4	712 260,0	1 482 710,8	114 766,3	16 995 969,3
Мингбулоқ	1 943 359,8	31 804,4	39 515,4	5 844,3	1 652 473,7
Косонсой	2 633 871,5	139 135,5	94 469,6	307,1	1 998 674,7
Наманган т.	3 031 007,8	101 534,5	124 159,9	84 410,8	2 508 097,9
Норин	2 182 342,6	29 023,9	168 647,0	0,0	1 753 642,6
Поп	9 701 122,4	205 778,9	243 315,3	13 799,2	9 021 970,1
Тўрақўрғон	6 271 247,2	117 268,5	753 125,1	49 112,0	5 083 310,1
Уйчи	3 526 951,8	136 838,9	1 022 489,9	22 047,2	2 090 740,3
Учқўрғон	1 972 759,8	77 834,9	116 598,4	75 827,6	1 382 609,3
Чортоқ	2 210 795,6	100 352,4	742 291,6	700,6	1 092 964,0
Чуст	4 604 362,9	144 927,1	134 034,4	53 405,1	3 963 141,3
Янгиқўрғон	3 267 293,7	32 541,9	82 244,4	67 428,6	2 795 612,5

Манба: Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Маълумотларга кўра, Наманган вилоятида асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар ҳажми 61 125 294,4 млн сўмни ташкил этиб, шундан 50 339 205,7 млн сўми чет эл инвестициялари ҳиссасига тўғри келади. Наманган шаҳрида жами 19 780 179,4 млн сўм инвестиция киритилган бўлиб, 16 995 969,3 млн сўми хорижий манбалардир. Косонсой (2 633 871,5 млн сўм) ва Чуст (4 604 362,9 млн сўм) туманларида ҳам инвестиция ҳажми юқори даражада шаклланган. Норин туманида 2 182 342,6 млн сўм инвестиция киритилган бўлса, унинг 1 753 642,6 млн сўми чет эл инвестициялари

ҳиссасига тўғри келади. Банк кредитлари улуши вилоят бўйича 487 648,8 млн сўмни ташкил этади, айрим ҳудудларда эса бу кўрсаткич нисбатан паст даражада сақланиб қолган.

Таҳлил шуни кўрсатадики, ҳудудларда инвестиция манбалари таркибида чет эл инвестицияларининг устунлиги кузатилмоқда, бу эса иқтисодий ўсишнинг ташқи капитал оқимларига юқори даражада боғлиқлигини англатади. Республика ва маҳаллий бюджет маблағлари асосан инфратузилмавий ва ижтимоий йўналишларга йўналтирилган бўлиб, банк кредитлари улушининг пастлиги молиявий воситачилик механизмларини фаоллаштириш заруратини кўрсатади. Инвестиция манбалари диверсификациясини кенгайтириш, маҳаллий бюджетларнинг инвестицион салоҳиятини ошириш ва ривожланиш институтлари орқали узоқ муддатли молиялаштириш инструментларини кенгайтириш минтақавий иқтисодий ўсишни барқарорлаштиришнинг муҳим шарти ҳисобланади.

3-жадвал

Наманган вилоятида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестицияларнинг ўсиш суръатлари динамикаси

Ҳудудлар	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Наманган вилояти	131,1	88,0	100,5	104,2	121,3	261,2	107,6
Мингбулоқ тумани	75,5	95,1	111,3	117,6	96,3	220,6	165,1
Косонсой тумани	217,5	51,6	83,7	99,3	120,7	215,1	150,6
Наманган тумани	117,0	156,2	98,2	131,6	84,6	159,6	112,8
Норин тумани	202,3	114,2	87,5	119,1	88,0	285,0	149,9
Поп тумани	156,2	116,2	128,4	79,6	165,1	400,0	128,1
Тўрақўрғон тумани	87,0	29,6	79,6	139,9	117,7	167,8	166,1
Уйчи тумани	293,0	85,6	65,9	80,5	198,9	220,9	176,4
Учқўрғон тумани	85,8	145,3	56,3	109,4	120,7	240,0	104,2
Чортоқ тумани	124,7	137,0	145,7	94,1	197,9	136,3	105,5
Чуст тумани	175,1	215,4	103,1	107,8	151,0	179,5	103,7
Янгиқўрғон тумани	273,9	99,1	94,0	128,3	95,4	263,8	151,4
Наманган шаҳри	186,4	111,3	112,5	94,5	112,5	341,6	76,7

Манба : Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Келтирилган жадвал маълумотлари Наманган вилоятида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестицияларнинг ўсиш суръатлари ҳудудлар кесимида бир хил бўлмаганлигини кўрсатади. Хусусан, вилоят бўйича инвестициялар ўсиш суръати 2019-йилдаги 131,1 фоиздан 2020-йилда 88,0 фоизгача пасайган бўлса, 2021–2023-йилларда мос равишда 100,5 фоиз, 104,2 фоиз ва 121,3 фоизни ташкил этган. 2024-йилда эса инвестицион фаоллик кескин ошиб, ўсиш суръати 261,2 фоизга етган. 2025-йилда мазкур кўрсаткич 107,6 фоизни ташкил этган бўлса -да, инвестициялар ҳажмининг мутлақ миқдорда юқори даражада сақланиб қолгани кузатилади. Бу ҳолат вилоятда

инвестицион муҳитнинг яхшиланиб бораётгани ва йирик инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши билан изоҳланади.

Худудлар кесимида энг юқори ўсиш суръатлари Поп, Наманган шаҳри, Норин, Янгиқўрғон ва Уйчи туманларида қайд этилган. Жумладан, 2024-йилда Поп туманида инвестициялар ўсиш суръати 400,0 фоизни, Наманган шаҳрида 341,6 фоизни, Норин туманида 285,0 фоизни ва Янгиқўрғон туманида 263,8 фоизни ташкил этган. Аксинча, айрим йилларда Тўрақўрғон (2020-йилда 29,6 фоиз), Косонсой (2020-йилда 51,6 фоиз) ҳамда Учқўрғон (2021-йилда 56,3 фоиз) туманларида инвестицион фаолликнинг сезиларли пасайиши кузатилган. Мазкур натижалар худудларнинг инвестицион жозибадорлиги, иқтисодий салоҳияти ва амалга оширилаётган инвестиция лойиҳалари ҳажми бўйича тафовутлар мавжудлигини кўрсатади. Шу боис инвестицияларни жалб қилиш сиёсатини худудларнинг мавжуд имкониятлари ва устунликларидан келиб чиқиб дифференциал ёндашув асосида амалга ошириш ҳудудий ривожланиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ўтказилган таҳлиллар натижасида 2019–2025-йилларда Наманган вилоятида инвестицион фаолликнинг сезиларли даражада ошгани аниқланди. Хусусан, асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 12 084,9 млрд сўмдан 61 125,3 млрд сўмга етиб, 5,1 бараварга кўпайган. Инвестициялар ҳажмининг ортиши вилоятда саноат, хизматлар ва инфратузилма тармоқларининг ривожланиши учун қулай шароит яратган. Худудлар кесимида Наманган шаҳри, Поп, Тўрақўрғон ва Чуст туманлари инвестицияларни жалб қилиш бўйича етакчи ўринларни эгаллаган бўлиб, ушбу худудларда инвестиция лойиҳаларининг юқори фаоллиги кузатилган. Шунингдек, инвестицияларнинг асосий қисми чет эл инвестициялари ва кредитлари ҳисобидан молиялаштирилгани вилоятнинг инвестицион жозибадорлиги ортиб бораётганини кўрсатади.

Шу билан бирга, таҳлиллар худудлар ўртасида инвестициялар ҳажми ва ўсиш суръатларида сезиларли тафовутлар мавжудлигини ҳам кўрсатди. Айрим туманларда инвестицион фаоллик юқори даражада шаклланган бўлса, бошқа худудларда инвестициялар ҳажми нисбатан пастлигича қолмоқда. Бу эса инвестиция ресурсларини худудлар кесимида мувозанатли тақсимлаш, маҳаллий инвестицион салоҳиятдан самарали фойдаланиш ва ички инвестиция манбаларини кенгайтириш зарурлигини англатади. Натижада худудларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш, инвестицияларни жалб қилиш механизмларини такомиллаштириш ҳамда инвестиция манбаларини диверсификация қилиш ҳудудий иқтисодий ривожланишнинг барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омиллари ҳисобланади.

Хулоса. Тадқиқот натижалари худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда инвестициялар ҳал қилувчи омиллардан бири эканлигини тасдиқлади. Ўрганилган давр мобайнида Наманган вилоятида инвестициялар ҳажмининг сезиларли даражада ортиши ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши, иқтисодий фаолликнинг кучайиши ҳамда худудларнинг инвестицион салоҳияти ошишига хизмат қилган. Шу билан бирга,

инвестициялар ҳажми, молиялаштириш манбалари ва ўсиш суръатлари бўйича ҳудудлар ўртасида сезиларли тафовутлар мавжудлиги аниқланди. Бу эса инвестицияларни жалб қилишнинг амалдаги механизмларини такомиллаштириш, инвестицион ресурсларни ҳудудлар кесимида самарали тақсимлаш ва ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш бўйича қўшимча илмий ёндашувларни ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Биринчидан, тадқиқот натижалари 2019–2025-йилларда Наманган вилоятида асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 12 084,9 млрд сўмдан 61 125,3 млрд сўмга етиб, 5 баравардан ортиқ ўсганлигини кўрсатди. Бу ҳолат ҳудудда олиб борилаётган инвестицион сиёсатнинг ижобий натижалар бераётганлигини тасдиқлайди. Шу муносабат билан инвестицияларни жалб қилишда ҳудудларнинг иқтисодий ихтисослашуви, мавжуд ресурс базаси ва рақобат устунликларини ҳисобга олувчи ҳудудий инвестицион стратегияларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Иккинчидан, таҳлиллар инвестицияларнинг асосий қисми Наманган шаҳри, Поп, Тўрақўрғон ва Чуст туманларида жамланганлигини кўрсатди. Мазкур ҳолат айрим ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлиги юқори эканлигини билдирса -да, инвестициялар тақсимоотидаги номуносибликлар мавжудлигини ҳам англатади. Шу сабабли инвестицион фаоллиги нисбатан паст бўлган ҳудудлар учун алоҳида рағбатлантирувчи механизмларни жорий этиш, инфратузилмани ривожлантириш ва инвестиция лойиҳалари портфелини кенгайтириш зарур. Бу эса ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий тафовутларни қисқартиришга хизмат қилади.

Учинчидан, инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркиби таҳлили чет эл инвестициялари ва кредитларининг устун мавқега эга эканлигини кўрсатди. Мазкур ҳолат бир томондан ҳудуднинг халқаро инвесторлар учун жозибадорлигини ифодаласа, иккинчи томондан инвестицион жараёнларнинг ташқи молиявий ресурсларга қарамлигини ҳам намоён этади. Шунинг учун маҳаллий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион фаоллигини ошириш, хусусий инвестицияларни рағбатлантириш, давлат-хусусий шериклик механизмларини кенгайтириш ва ҳудудий инвестиция фондларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Тўртинчидан, инвестициялар ўсиш суръатларининг ҳудудлар кесимида кескин фарқланиши инвестицион жозибадорлик даражасининг бир хил эмаслигини кўрсатди. Шу боис ҳудудларнинг инвестицион салоҳияти, инфратузилма ҳолати, тадбиркорлик муҳити ва инновацион имкониятларини баҳоловчи комплекс инвестицион рейтинг тизимини жорий этиш зарур. Мазкур тизим инвестиция ресурсларини самарали тақсимлаш, истиқболли ҳудудларни аниқлаш ва инвесторларга аниқ ахборот тақдим этиш имконини беради.

Бешинчидан, инвестицияларни жалб қилиш услубиятини такомиллаштириш мақсадида ҳудудларнинг рақамли инвестиция паспортларини яратиш, инвестиция лойиҳалари базасини шакллантириш, инвесторлар учун “ягона дарча ” тамойили асосида хизматлар кўрсатишни

кенгайтириш ҳамда инвестицион маркетинг механизмларини ривожлантириш тавсия этилади. Муаллифнинг фикрича, инвестицион салоҳият, инвестицион жозибадорлик ва инвестицион рискларни ягона баҳолаш тизими асосида интеграциялашган ҳолда таҳлил қилиш ҳудудларга инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Натижада ҳудудларнинг иқтисодий рақобатбардошлиги ортади, инвестицион фаоллик кучаяди ва барқарор ҳудудий ривожланиш учун мустаҳкам иқтисодий асос яратилади.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2024). The Sustainable Development Goals Report 2024. United Nations.
2. United Nations Conference on Trade and Development. (2024). World Investment Report 2024: Investment Facilitation and Digital Government. United Nations.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). Investment Policy Perspectives 2023. OECD Publishing.
4. World Bank. (2024). World Development Report 2024: The Middle-Income Trap. World Bank Group.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). Regions and Cities at a Glance 2024. OECD Publishing.
6. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press. Published in The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70(1), pp. 65–94.
7. Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. Chicago, IL: University of Chicago Press. Published in Journal of Political Economy, Vol. 98(5), pp. 71–102.
8. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). Regions and Cities at a Glance 2024. Paris: OECD Publishing.
9. Satubaldin, A. A. (2021). Regional Development and Investment Policy in Kazakhstan. Almaty: Institute of Economics of the Committee of Science of the Republic of Kazakhstan.
10. Ғуломов, С. С. (2020). Инвестициялар иқтисодий ўсиш омили сифатида. Тошкент: Ўзбекистон Миллий университети нашриёти.
11. Ваҳобов, А. В. (2021). Инвестицион сиёсат ва иқтисодий тараққиёт. Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти.
12. Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари

UDK 331.5:004(575.1)

ДОСТОЙНЫЙ ТРУД КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Нурматов Дилшадбек Набижанович, Нурматов Ахрорбек Дилшадбек угли

профессор кафедры экономики и финансы
Андижанский государственный университет
студент

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация: в статье обосновано, что устойчивое использование экономического потенциала регионов Узбекистана в условиях цифровой трансформации должно рассматриваться не только через показатели производства, инвестиций и инфраструктуры, но и через качество занятости, социальную защищённость работников, развитие человеческого капитала и соблюдение принципов достойного труда. Предложен аналитический подход, позволяющий увязать цифровую модернизацию региональной экономики с задачами повышения качества рабочих мест и сокращения территориальных диспропорций.

Ключевые слова: достойный труд, цифровая трансформация, региональная экономика, экономический потенциал, человеческий капитал, качество занятости, устойчивое развитие.

Постановка проблемы. Современный этап социально-экономического развития Узбекистана характеризуется одновременным решением нескольких взаимосвязанных задач: ускорением регионального роста, технологической модернизацией промышленности, развитием предпринимательства и повышением уровня жизни населения. В этих условиях экономический потенциал региона уже не может оцениваться только через наличие природных ресурсов, производственных мощностей, объём инвестиций или инфраструктурную обеспеченность. Всё большее значение приобретает способность территории создавать устойчивую добавленную стоимость на основе квалифицированного труда, социальной стабильности и институционального доверия [1, р. 1].

Особое место в данной логике занимает категория достойного труда. Для региональной экономики она выступает не только социальным ориентиром, но и важным экономическим ресурсом. Если рост производства сопровождается неустойчивой занятостью, низким уровнем социальной защиты, дефицитом профессиональных навыков или слабым участием работников в принятии решений, то такой рост не формирует долгосрочную конкурентоспособность региона. Напротив, качественные рабочие места, безопасность труда, справедливая оплата и возможности профессионального развития повышают производительность, расширяют налоговую базу и укрепляют человеческий капитал.

Актуальность рассматриваемой проблемы усиливается в условиях цифровой трансформации. Автоматизация, платформенные решения, искусственный интеллект, электронная коммерция и цифровые системы управления меняют структуру спроса на труд. Одни профессии постепенно сокращаются, другие требуют новых компетенций и постоянного обучения.

Поэтому региональная политика должна учитывать не только технологический эффект цифровизации, но и её социально-трудовые последствия [2, р. 1].

Цель исследования. Цель статьи состоит в теоретико-методическом обосновании роли достойного труда как фактора устойчивого использования экономического потенциала регионов Узбекистана в условиях цифровой трансформации. Для достижения данной цели рассматриваются место достойного труда в структуре регионального потенциала, основные риски цифровизации для рынка труда и практические направления совершенствования региональной политики занятости.

Методологическую основу исследования составляют системный и институциональный подходы, концепция достойного труда Международной организации труда, а также положения теории человеческого капитала и устойчивого развития. Используются методы сравнительного анализа, логического обобщения и теоретического моделирования. Такая методология позволяет рассматривать регион не только как производственно-территориальную единицу, но и как социально-экономическую систему, в которой качество труда влияет на устойчивость развития [3, р. 6].

Достойный труд в структуре регионального экономического потенциала. В традиционном понимании экономический потенциал региона включает производственные, природно-ресурсные, инвестиционные, инновационные, инфраструктурные и трудовые составляющие. Однако трудовой потенциал нередко сводится к численности экономически активного населения или уровню занятости. Такой подход недостаточен, поскольку не показывает, насколько занятость является устойчивой, продуктивной, безопасной и социально защищённой.

Концепция достойного труда расширяет содержание регионального анализа. Она включает четыре взаимосвязанных блока: занятость, права в сфере труда, социальную защиту и социальный диалог. Для региональной политики это означает необходимость оценивать не только количество созданных рабочих мест, но и их качество. Важными становятся такие вопросы, как официальное оформление трудовых отношений, безопасность условий труда, доступ работников к обучению, уровень оплаты, наличие механизмов защиты трудовых прав и участие социальных партнёров в решении вопросов модернизации [7, р. 113].

Особенно значимым данный подход является для промышленных регионов. Промышленность формирует мультипликативный эффект для занятости, инфраструктуры, малого бизнеса, профессионального образования и локализации производства. Вместе с тем именно промышленный сектор быстрее других сталкивается с автоматизацией, изменением технологий и обновлением требований к квалификации работников. Поэтому устойчивое использование промышленного потенциала невозможно без системного развития кадров и повышения качества рабочих мест.

Цифровая трансформация и региональные риски рынка труда. Цифровизация создаёт для регионов новые возможности: рост

производительности, снижение транзакционных издержек, повышение прозрачности управления, расширение доступа к рынкам и развитие новых видов занятости. Для предприятий цифровые инструменты позволяют оптимизировать производство, управлять логистикой, контролировать качество продукции и быстрее реагировать на изменение спроса.

Однако положительный эффект цифровизации не возникает автоматически. Он зависит от готовности предприятий, работников, образовательных организаций и органов управления. Если технологическая модернизация проводится без подготовки кадров и без оценки социальных последствий, она может усилить неравенство между работниками, предприятиями и регионами. Наиболее уязвимыми становятся занятые с низкой квалификацией, молодёжь без практических навыков, работники неформального сектора и малые предприятия, не имеющие достаточных ресурсов для цифрового обновления.

Для Узбекистана особую значимость имеет пространственная справедливость цифровой трансформации. Крупные города и промышленные центры обладают более высоким доступом к инфраструктуре, инвестициям, цифровым сервисам и квалифицированным кадрам. Периферийные территории могут отставать не только по уровню технологий, но и по качеству занятости. В результате цифровизация способна одновременно ускорять развитие одних территорий и углублять диспропорции других, если не сопровождается активной региональной политикой.

Предлагаемый аналитический подход. Для учёта человеческого измерения регионального развития целесообразно использовать трёхмодульный аналитический подход к оценке достойного труда в цифровизирующейся региональной экономике. Первый модуль отражает базовые характеристики достойного труда: занятость, оплату, безопасность, социальную защиту и трудовые права. Второй модуль фиксирует цифровые изменения: доступ работников к цифровым навыкам, участие в обучении, изменение содержания труда, использование цифровых платформ и влияние автоматизации на занятость. Третий модуль отражает региональную устойчивость: способность территории создавать качественные рабочие места, снижать диспропорции и обеспечивать связь между образованием, производством и рынком труда [4, p. 12].

Такой подход позволяет перейти от формальной оценки занятости к диагностике качества регионального развития. Например, рост числа рабочих мест в промышленной зоне должен анализироваться вместе с вопросами: являются ли эти рабочие места официальными; обеспечивают ли они достойный доход; предусмотрено ли обучение работников; соблюдаются ли нормы безопасности; есть ли возможности карьерного роста; участвуют ли образовательные учреждения региона в подготовке необходимых кадров. Только в этом случае экономический потенциал региона можно считать использованным устойчиво.

Практическая ценность предлагаемого подхода состоит в том, что он может быть встроен в региональные программы развития, мониторинг промышленных зон, стратегии занятости и оценку эффективности цифровых проектов. При этом показатели достойного труда должны рассматриваться не как дополнительная социальная нагрузка, а как фактор повышения производительности, инвестиционной привлекательности и институциональной устойчивости региона.

Практические направления совершенствования региональной политики. Первое направление связано с включением индикаторов достойного труда в систему оценки региональных программ. При создании промышленных зон, развитии кластеров и привлечении инвестиций необходимо учитывать не только количество предприятий и объём вложений, но и качество создаваемых рабочих мест. Это позволит повысить социальную отдачу инвестиционной политики и снизить риск формального роста без улучшения благосостояния населения.

Второе направление - развитие региональной системы непрерывного обучения. В условиях цифровизации ключевое значение приобретает связка «предприятие - техникум - университет - центр занятости». Она позволяет быстрее обновлять профессиональные компетенции, адаптировать учебные программы к потребностям предприятий и вовлекать молодёжь в перспективные виды занятости. Для регионов с высокой долей промышленности такая система становится одним из главных условий технологической модернизации.

Третье направление связано с формализацией занятости и повышением качества рабочих мест в малом бизнесе. Поддержка предпринимательства должна сочетаться с оформлением трудовых отношений, соблюдением норм охраны труда, развитием социального страхования и повышением производственной культуры. Это особенно важно для регионов, где малый бизнес и семейное предпринимательство являются важным источником доходов населения.

Четвёртое направление - институционализация социального диалога при внедрении новых технологий. Цифровая модернизация предприятий должна сопровождаться консультациями работодателей, работников, профсоюзов, образовательных учреждений и органов занятости. Такой диалог позволяет заранее выявлять риски высвобождения работников, определять потребность в переобучении и согласовывать меры социальной поддержки [5, р. 44].

Пятое направление - развитие региональной аналитики рынка труда. Необходимо фиксировать не только занятость и безработицу, но и структуру профессий, уровень цифровых навыков, масштабы неформальной занятости, участие работников в обучении, качество трудовых условий и потребность предприятий в новых компетенциях. Такая информация позволит принимать более точные управленческие решения на уровне региона.

Научная новизна и практическое значение. Научная новизна предлагаемого подхода состоит в том, что достойный труд рассматривается как

интегральный критерий устойчивого использования экономического потенциала региона. В отличие от подходов, где трудовой потенциал измеряется преимущественно количественно, в данной статье акцент сделан на качестве занятости и способности региона превращать цифровую модернизацию в рост человеческого капитала [6, p. 148].

Практическое значение исследования заключается в возможности применения предложенной логики при разработке региональных программ развития, оценке промышленных зон, совершенствовании политики занятости и формировании программ подготовки кадров. Для Узбекистана это особенно важно, поскольку цели промышленной модернизации, цифровизации и повышения благосостояния населения должны рассматриваться как взаимодополняющие элементы единой стратегии устойчивого развития.

Заключение. Проведённый анализ показывает, что в условиях цифровой трансформации достойный труд должен стать одним из ключевых критериев оценки экономического потенциала регионов. Он позволяет связать экономический рост с качеством занятости, развитием человеческого капитала, социальной защищённостью работников и институциональной устойчивостью территории.

Основной научно-практический вывод состоит в следующем: регион считается экономически сильным не только тогда, когда он привлекает инвестиции и наращивает выпуск продукции, но и тогда, когда создаёт достойные, безопасные и перспективные рабочие места. Именно такая логика позволяет превратить цифровую трансформацию из технологического процесса в инструмент устойчивого и инклюзивного регионального развития [8, p. 3].

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030».
2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 года № ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года».
3. International Labour Organization. Decent Work Country Programme for the Republic of Uzbekistan 2021–2025. Geneva: ILO, 2021.
4. International Labour Organization. Decent Work Indicators: Guidelines for Producers and Users of Statistical and Legal Framework Indicators. Geneva: ILO, 2013.
5. International Labour Organization. Work for a Brighter Future: Global Commission on the Future of Work. Geneva: ILO, 2019.
6. Anker R., Chernyshev I., Egger P., Mehran F., Ritter J. Measuring Decent Work with Statistical Indicators // International Labour Review. 2003. Vol. 142. No. 2. P. 147–177.
7. Ghai D. Decent Work: Concept and Indicators // International Labour Review. 2003. Vol. 142. No. 2. P. 113–145.

8. World Bank. World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. Washington, DC: World Bank, 2019.

OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI ANIQLASH ME'ZONLARI

(Noiqtisodiy yo'nalishi talabalari misolida)

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi,
Asqarov Abrorjon Hayitmirzayevich,
Abrorjonasqarov86@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, noiqtisodiy yo'nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o'qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an'anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o'quv jarayonini hayotiy va amaliy ko'nikmalarga bog'lash talab etiladi. Ushbu maqola davomida Namangan davlat pedagogika instituti, Qo'qon davlat pedagogika institutlari, Farg'ona davlat universiteti va Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetlaridan jami 804 nafar respondent talabalari jalb etilgan holda ularni 9 ta yo'nalish bo'yicha so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada talabalaridagi kognitiv, psixosotsial va stereotiplashtirish mezonlari birma-bir tahlil qilindi.

Аннотация. В настоящем исследовании опыт ведущих мировых высших учебных заведений, а также наши научные исследования показали, что традиционные подходы, основанные только на числах и формулах, недостаточно эффективны в обучении финансовой грамотности студентов неэкономической направленности (например, инженерной, медицинской или литературы на родном языке). Для такой аудитории необходимо связать процесс обучения с жизненными и практическими навыками. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов. Тута, Кокандского государственного педагогического института, Ферганского государственного университета и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека по 9 направлениям. В ходе

опроса были проанализированы когнитивные, психоэмоциональные и стереотипные критерии у студентов.

Annotation. In this study, the experience of the world's leading higher education institutions as well as our scientific research showed that traditional approaches based solely on numbers and formulas in teaching financial literacy for students of non-economic orientation (e.g. engineering, medicine or Mother-Language Literature) do not have sufficient results. For such an audience, it is necessary to link the learning process to real-life and practical skills. During this study, a survey was conducted among 804 respondents from Namangan State Pedagogical Institute, Kokand State Pedagogical Institute, Fergana State University, and Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, covering 9 areas. The questionnaire analyzed cognitive, psychoemotional, and stereotyping criteria in students one by one.

Kirish. Jahonda hozirgi globallashuv sharoitida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning kreativ metodlari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon davlat, biznes va jamoat tashkilotlarining sa'y-harakatlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan keng qamrovli muammo hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida ko'rsatilganidek, moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta'rif berilgan: "Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko'nikma, qadriyatlar (hayotiy yo'nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmuidir".

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilg'or xorijiy o'quv muassasalari va tadqiqot institutlari, moliya tashkilotlaridan yetakchi mutaxassislarni moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga oid ta'lim tadbirlariga keng jalb qilish samarali natija berishini alohida ta'kidlab o'tganlar. Shuningdek, noiqtisodiy yo'nalishdagi oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun «Moliyaviy savodxonlik» o'quv kursini fan sifatida joriy etish, ushbu fan doirasida mablag'larni to'g'ri boshqarish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish, jumladan moliyaviy

instrumentlar bo'yicha o'qitish metodologiyasini ishlab chiqish hamda «Moliyaviy savodxonlik olimpiadalari»ni tashkil etish orqali o'quv kursining samaradorligini baholash eng ustuvor vazifalardan ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Tahlil va muhokamalar. Ushbu tadqiqotda noiqtidosiy yo'nalishi talabalarida "Valyuta" mavzusi bo'yicha (1-ilovaga qarang) moliyaviy savodxonlikning rivojlanish darajasi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari asosida kompleks baholandi. Kognitiv mezon moliyaviy savodxonlikning asosiy komponenti hisoblanadi. Lusardi va Mitchell (2011, 2014) ta'kidlaganidek, "inflyatsiya, foiz stavkasi va risk tushunchalarini bilish moliyaviy qarorlarning sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi"^{2,3} Bizning fikrimizcha, ushbu tadqiqot natijalarining o'rta darajada ekanligi, talabalarda fundamental bilimlar mavjud, biroq tizimli emasligini ko'rsatadi. Bu holat OECD (2019) tavsiyalariga muvofiq ta'lim jarayonida testlar va simulyatsiyalar orqali bilimlarni muntazam baholash zarurligini tasdiqlaydi.⁴

Psixoemosional holat moliyaviy qaror qabul qilish jarayonida muhim omil hisoblanadi. Kahneman va Tversky (1979)ning "Prospect Theory" nazariyasiga ko'ra, qo'rquv va stress riskka munosabatni o'zgartiradi⁵. Shiller (2017) ham moliyaviy qarorlarda emotsiyalar roli yuqori ekanini ta'kidlaydi. Tadqiqotda ushbu mezonning o'rta darajada baholanishi, talabalarda emotsional barqarorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi⁶. Bu esa personallashtirilgan o'qitish va psixologik treninglarni joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

² Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 509–525.

³ Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44.

⁴ OECD. (2019). OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion. Paris: OECD Publishing.

⁵ Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291.

⁶ Shiller, R. J. (2017). Narrative economics. *American Economic Review*, 107(4), 967–1004.

Stereotipik fikrlash va odatlar moliyaviy xulq-atvorga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Thaler va Sunstein (2008)ning "Nudge" konsepsiyasiga muvofiq, insonlar ko'p hollarda avtomatik qarorlar qabul qiladi⁷. Barberis va Thaler (2003) esa impulsiv xarid va gender stereotiplarining moliyaviy natijalarga ta'sirini isbotlagan. Tadqiqot natijalarida ushbu mezonning yuqori darajada ekanligi talabalarda amaliy ko'nikmalar shakllanganini ko'rsatadi, biroq ijtimoiy stereotiplarni bartaraf etish uchun keys-stadi va rolli o'yinlar samarali vosita hisoblanadi.⁸ Tadqiqotchi O.Ye.Kuzina (2012) tomonidan davlat dasturlarida aholiga moliyaviy savodxonlikni o'rgatishda to'g'ri xulqni majburlab singdirishdan ehtiyot bo'lish, odamlarni axborot bilan ishlashga, xavfni baholashga, reklama-axborotini ajratishga o'rgatish, dasturlarni kamida 2 bosqichli qilish avval qiziqish uyg'otish, keyin haqiqiy o'qitishni taklif qilgan⁹. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, menimcha talabalarda moliyaviy savodxonlikning amaliy komponenti yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, nazariy bilimlar va psixoemosional barqarorlik o'rta darajada qolmoqda.

Kognitiv mezon doirasida talabalarning "Moliyaviy rejalashtirish" mavzusida o'tkazilgan so'rovnoma (2- ilovaga qarang) orqali ularning moliyaviy-hisobiy amaliyotlari, kunlik kommunal sarflarni (elektr, gaz, suv) hisoblash, oziq-ovqat xarajatlarini aniqlash va ta'lim jarayonidagi 1 soat dars qiymatini hisoblab chiqish kabi amaliy vazifalar qamrab olindi. Jadval ko'rsatkichlarida kognitiv yo'nalishda umumiy to'g'ri javoblar ulushi past ekanini anglatadi.

Masalan, kommunal xarajatlarni kunlik hisoblashga oid savollarda noto'g'ri javoblar salmog'i yuqori, shuningdek, "1 soat dars narxi"ni hisoblash kabi masalalarda ham ko'nikma yetarli darajada shakllanmagan. Bu holat moliyaviy rejalashtirishda asosiy tayanch bo'lgan hisob-kitobli fikrlash va xarajatlarni

⁷ Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press

⁸ Barberis, N., & Thaler, R. (2003). A survey of behavioral finance. In G. Constantinides et al. (Eds.), *Handbook of the Economics of Finance* (pp. 1053–1128). Elsevier.

⁹ О.Е.Кузина "Финансовая грамотность россиян (динамика и перспективы (2012))"

strukturalash kompetensiyalari tizimli ravishda rivojlantirilishi zarurligini ko'rsatadi.

Psixosotsial mezon esa talabalarda moliyaviy onglik, o'z-o'zini nazorat qilish va kundalik sarf-xarajatlarni kuzatish odatlari bilan ifodalandi. Natijalarda ayrim indikatorlar nisbatan ijobiy tendensiyani namoyon qiladi. Xususan, "bir kunda qancha xarajat qilishini bilish" savolida ko'pchilik talabalar to'g'ri javob bergani kuzatildi (masalan, NamDPIda 35/38, FarDUda 100/124).

Shuningdek, "OTMda bir kunlik jami xarajatni hisoblash" savolida ham to'g'ri javoblar ulushi nisbatan yuqori bo'lib, bu talabalarning o'z ta'lim muhitidagi kundalik moliyaviy tajribasi mavjudligidan dalolat beradi. Biroq mazkur ijobiy holat barqaror kompetensiyaga aylanishi uchun uni kognitiv komponent (hisob-kitob, tarif, birlik narxi, solishtirma tahlil) bilan integratsiya qilish talab etiladi. Stereotiplashtirish mezonida esa talabalarning rasmiy tarif va narxlar haqidagi aniq bilimlari tekshirildi. Jadvalda 1 kVt elektr, 1 kub gaz, 1 kg suyultirilgan gaz hamda 1 kub suv narxini aniq aytishga qaratilgan savollarda to'g'ri javoblar ulushi juda past ekanligi ko'rinadi.

Bizning fikrimizcha, mazkur holat talabalarda narxlar haqida umumiy tasavvurning ustunligi, ya'ni aniq manbaga tayanib qaror qabul qilish o'rniga, odatiy (stereotipik) bilimlar bilan cheklanish tendensiyasi borligini ko'rsatadi. Natijada moliyaviy rejalashtirishda muhim bo'lgan "ma'lumotni yangilash", "rasmiy manbaga murojaat qilish" va "narxlar dinamikasiga moslashuv" kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmagan bo'lishi mumkin. Umuman olganda, menimcha so'rovnoma natijalari talabalarda moliyaviy savodxonlikning ayrim psixosotsial jihatlari (kundalik sarfni bilish va ta'lim muhitida xarajatni hisoblash) nisbatan shakllanganini, biroq kognitiv ko'nikmalar (hisob-kitob, xarajatlarni detallashtirish) hamda stereotiplashtirishga qarshi barqaror bilimlar (tariflarni bilish va tekshirish) yetarli emasligini ko'rsatadi.

Natijalarga ko'ra, psixosotsial mezon (kundalik xarajatni nazorat qilish/kuzatishga moyillik) ayrim OTMlarda yuqori, ayrimlarida o'rtacha darajada ekani kuzatildi. Bu talabalarning moliyaviy xulq-atvorda "odat va intizom"

komponenti muayyan darajada shakllanganini bildiradi. Biroq kognitiv mezon (hisob-kitobga asoslangan moliyaviy amaliy ko'nikmalar) barcha OTMlarda past darajada qolmoqda. Bu holat moliyaviy rejalashtirishda zarur bo'lgan hisoblash, sarf-harajatni detallashtirish va baholash kompetensiyalari tizimli tarzda rivojlantirilishini talab qiladi. Shuningdek, stereotiplashtirish mezoni (tarif/narxlarni aniq bilish va "eshitganimcha"ga emas, dalilga tayanib baholash) ham barcha OTMlarda past darajada ekani aniqlandi. Demak, meni fikrimcha, talabalarda rasmiy tarif ma'lumotlarini topish, yangilash va qarorga tatbiq etish ko'nikmalari yetarli emasligi o'rganish davomida aniqlandi.

Kognitiv mezon doirasida talabalarda depozit haqidagi bazaviy bilim va tushunchalar (omonat mohiyati, omonatning qacda saqlanishi, omonatdan daromad olish mexanizmi) hamda formal ta'lim orqali ma'lumotlarni (3-ilovaga qarang) o'zlashtirish holati baholandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, umumiy kognitiv ko'rsatkich o'rtacha darajada (67,9%) bo'lib, OTMlar kesimida 62,0%–78,3% oralig'ida o'zgardi. Ayniqsa "Aslida omonat pullari qacda saqlanadi?" indikatorida to'g'ri javoblar ulushi juda yuqori bo'lib, bu talabalarda bank institutining depozit funksiyasi haqida umumiy tushuncha shakllanganini anglatadi.

Shu bilan birga, "o'qituvchi ma'lumot berganmi?" indikatorida to'g'ri javoblar ulushi nisbatan pastligi ta'lim jarayonida depozit mavzusini tizimli ravishda tushuntirish va metodik qo'llab-quvvatlash yetarli emasligini ko'rsatadi.

Psixoemosional mezon tahlili talabalarining moliyaviy axborotga qiziqishi, jamg'arishga bo'lgan ichki motivatsiyasi va amaliyotga moyilligini (shaxsiy jamg'armaning mavjudligi) qamrab oldi. Umumiy psixoemosional ko'rsatkich 68,3% bo'lib, Namangan DPI (75,0%) va Qo'qon DPI (79,3%)da yuqori daraja qayd etildi. Bu, xususan, "Pul jamg'arishni xohlaysizmi?" hamda "Omonat turlari va afzalliklari haqida to'liq ma'lumot olishni istaysizmi?" indikatorlarida to'g'ri javoblar ulushining yuqoriligi bilan izohlanadi.

Biroq "Shaxsiy jamg'argan pulingiz bormi?" indikatorida to'g'ri javoblar ulushi nisbatan pastroq ekani moliyaviy intizom va jamg'arish amaliyoti motivatsiya darajasiga to'liq mos ravishda shakllanmaganini anglatadi, demak, bilim va xohish

mavjud bo'lsa-da, ularni barqaror amaliy ko'nikmaga aylantirish uchun qo'shimcha pedagogik mexanizmlar talab etiladi.

Stereotiplashtirish mezonlari esa talabalarni moliyaviy qaror qabul qilishda maishiy odatlar, oilaviy namuna va "saqlash joyi, sarf maqsadi"ga doir tasavvurlar ta'sirini ochib beradi. Mazkur mezon bo'yicha umumiy natija past (29,1%) bo'lib, barcha OTMlarda 21,7%–37,0% atrofida qayd etildi. Bu holat "Omonat pullarini qayerda saqlashni xohlaysiz?" indikatorida to'g'ri javoblar ulushining pastligi hamda "Ota-ona omonatda pul saqlaydimi?" indikatorida ijtimoiy namuna ta'sirining zaif aks etgani bilan bog'liq hisoblanadi.

Demak, talabalarda depozitning bank instrumenti sifatidagi mohiyati ma'lum darajada shakllangan bo'lsa-da, uni shaxsiy amaliyotga tatbiq etishda (qayerda saqlash afzalligi, oilaviy moliyaviy madaniyat ta'siri, jamg'arilgan mablag'dan maqsadli foydalanish) stereotip va maishiy qarorlar ustun kelmoqda.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy savodxonlikni baholashda xalqaro adabiyotlarda keng qo'llaniladigan yondashuvni moliyaviy bilim (knowledge), munosabat (relation), qadriyat (attitudes) va xulq-atvor (behaviour) komponentlarining yig'indisi sifatida talqin qilishdir. Xususan, OECD/INFE hisobotlarida moliyaviy savodxonlik "moliyaviy xabardorlik, bilim, ko'nikma, munosabat va xulq-atvor" birligi sifatida ta'riflanib, amaldagi baholash instrumentlari aynan bilim–munosabat–xulq-atvor bloklari bo'yicha quriladi.¹⁰

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotda depozit (omonat) mavzusi doirasida talabalarining moliyaviy savodxonligi uch mezon jumladan, kognitiv mezon (depozit mohiyati, bankda saqlanishi, foiz, ko'payish tushunchasi, ta'lim manbai), Psixosotsial mezon (qiziqish, ma'lumotga ehtiyoj, jamg'arish istagi, shaxsiy jamg'arma mavjudligi), Stereotiplashtirish mezonlari (saqlash joyi haqidagi qarashlar, oilaviy namuna, jamg'arilgan mablag'dan foydalanishga doir qarorlar) orqali o'rganildi.

¹⁰ OECD/INFE. OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy (2023).

Mazkur tuzilma ilmiy adabiyotlardagi “bilim→munosabat, niyat → xulq-atvor” zanjiri bilan metodologik uyg‘un hisoblanadi. Kognitiv komponent moliyaviy qarorlarning intellektual bazasini belgilasa, psixoemosional komponent qarorga nisbatan ichki motivatsiya va munosabatni aks ettiradi, stereotiplashtirish esa qaror qabul qilishda ijtimoiy normalar, oilaviy modellar va maishiy odatlar ta’sirini ko‘rsatadi. Bu bog‘liqlikni xulq-atvorni tushuntiruvchi nazariyalar ham quvvatlaydi. Masalan, rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi (Ajzen)ga ko‘ra, amaliy xulq niyat orqali shakllanadi va niyatga munosabat, sub’ektiv normalar hamda nazorat hissi ta’sir qiladi.¹¹ Oilaviy namuna va atrof muhit ta’siri esa ijtimoiy o‘rganish, modellar mexanizmlari orqali tushuntiriladi (Bandura).¹² Shuningdek, ijtimoiy normalarning deskriptiv (“boshqalar nima qiladi”) va injunktiv (“nima qilish kerak”) turlari qarorga kuchli ta’sir qilishi qayd etiladi (Cialdini).¹³

Ushbu tadqiqotda oliy ta’lim muassasalari talabalari orasida “Kredit” mavzusi bo‘yicha o‘tkazilgan moliyaviy savodxonlik so‘rovnomasi (4-ildavga qarang) natijalari to‘g‘ri javoblar ulushi orqali hisoblanib, talabalarning kreditga oid bilimlari, munosabati va qaror qabul qilish xususiyatlaridagi barqaror tendensiyalar aniqlandi.

Birinchi navbatda, kognitiv mezon (cognitive criteria)-kredit tushunchasi, kredit stavkalari va imtiyozli foizlar haqidagi bilimlarni qamrab oldi. O‘rganishlarda 2-, 5- va 6-savollar natijalari tahlil qilinganda, umumiy to‘g‘ri javob ulushi past darajada ekani aniqlandi. Ayniqsa “kredit foizlari” va “imtiyozli kredit foizlari” haqida xabardorlik ko‘rsatkichlarining pasayishi talabalarda moliyaviy terminologiyani bilish bilan birga, moliyaviy mahsulotlarning amaliy mexanizmlarini tushunish yetarlicha shakllanmaganini anglatadi. Demak, kognitiv komponentdagi bo‘shliqlar talabalarning real hayotiy sharoitda to‘g‘ri moliyaviy qaror qabul qilish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

¹¹ Ajzen, I. *The Theory of Planned Behavior* (1991).

¹² Bandura, A. *Social Learning Theory* (материаллар тўплами) (1977 концепцияси).

¹³ Cialdini, R. B. *Managing social norms for persuasive impact* (2006).

Ikkinchi yo‘nalish-psixosomiy mezon (psycho-emotional criteria) kredit mavzusiga qiziqish va ta’limiy muloqotning mavjudligini aks ettirdi. Mazkur mezon 1- va 3-savollar natijalariga tayanilgan holda baholandi: “o‘qituvchi bilan kredit haqida gaplashganlik” hamda “bank kreditlari borligi bilan qiziqish” indikatorlari umumiy hisobda o‘rtacha darajani ko‘rsatdi.

Bu holat talabalarda mavzuga nisbatan muayyan qiziqish va ijtimoiy-ta’limiy muhitda muloqot imkoni borligini anglatadi. Biroq OTMlar kesimida farq kuzatilib, ayrim guruhlarda (masalan, Namangan DPI) muloqot va qiziqishning nisbatan pastligi moliyaviy masalalarni muvaffaqiyatli qilish madaniyatini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Uchinchi komponent-stereotiplashtirish mezon (stereotyping criteria)- kredit tanlash va foiz stavkalarini qiyoslash kabi qaror nuqtalarida soddalashtirilgan “intuitiv” qoidalar (evristikalar) ta’sirini baholadi. Bu mezon 4- va 7-savollarga asoslandi. Tahlil natijalari ushbu mezonda to‘g‘ri javob ulushi eng past ekanini ko‘rsatdi. Ayniqsa “oylik 9%” va “yillik 24%” stavkalarini solishtirishga oid savolda to‘g‘ri javoblarning juda kamligi talabalarda foizni davriylikka (oy/yil) keltirib baholash, real qiymat va umumiy to‘lov yukini hisoblash kompetensiyasi zaifligidan dalolat beradi. Bu esa moliyaviy qarorlarda “kattalikni tashqi ko‘rinishga qarab baholash” kabi stereotiplashtirilgan yondashuvlar ustunligini, natijada esa noto‘g‘ri kredit tanlovi va moliyaviy tavakkalchilik ehtimoli ortishini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, jadval ma’lumotlari talabalarda kredit mavzusiga qiziqish va muayyan muloqot borligini (psixosomiy mezon-o‘rtacha) ko‘rsatsada, kredit mahsulotlarining mazmuniy-amaliy bilimlari (kognitiv mezon-past) hamda stavkalarni qiyoslash va qaror qabul qilishdagi hisobiy savodxonlik (stereotiplashtirish mezon-past) yetarli emasligini tasdiqlaydi.

OECD/INFE yondashuviga ko‘ra, moliyaviy savodxonlik bilim (knowledge), munosabat (attitudes) va xulq-atvor, qaror (behaviour) komponentlarining uyg‘unligidan tashkil topadi. Shu bois baholashda faqat ta’rifiy bilim emas, balki qaror qabul qilishdagi amaliy kompetensiya ham hisobga olinadi.¹⁴ Huston

¹⁴ OECD. *OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion* (2022)

modellarida ham moliyaviy savodxonlik “bilish” bilan birga “qo‘llash” (application) qobiliyatini qamrab olishi ta’kidlanadi.¹⁵ Lusardi & Mitchell tadqiqotlarida foiz, kompaund foiz kabi bazaviy tushunchalarni tushunish moliyaviy qarorlar sifatini belgilaydigan muhim omil sifatida qaraladi.¹⁶ Qarz (debt) savodxonligi bo‘yicha Lusardi & Tufano ishida esa qarz shartlari va foizlarni to‘g‘ri anglamaslik ortiqcha qarzдорlik xavfini oshirishi ko‘rsatilgan.¹⁷ Shuningdek, qaror qabul qilishdagi evristika va og‘ishlar (biases) (masalan, “foizning davriyligi”ni inobatga olmaslik) Tversky & Kahneman konsepsiyasi bilan izohlanadi, bu holat mazkur ishda “stereotiplashtirish mezon”ni nazariy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.¹⁸

Moliyaviy savodxonlikni baholashda zamonaviy yondashuvlar uni ko‘p komponentli konstruksiya sifatida talqin qiladi. Moliyaviy (knowledge), munosabat (attitudes) va xulq-atvor (behaviours) komponentlari birgalikda moliyaviy qaror sifatiga ta’sir qiladi. Bu yondashuv OECD/INFE metodologiyasida ham asosiy mezon sifatida qabul qilingan.

Kognitiv mezon (Cognitive criteria)-sug‘urta bo‘yicha (5- ilovaga qarang) aniq tushuncha va amaliy tartib-qoidalarini bilish (sug‘urtaning imtiyozlari, turlari, tekshirish va murojaat mexanizmi) hisoblanadi. Bu komponent moliyaviy bilimni “inson kapitaliga investitsiya” sifatida tushuntiruvchi nazariyalar bilan ham uyg‘un hisoblanadi.

Psixoemotsional mezon (Psycho-emotional criteria)-sug‘urtaga nisbatan qiziqish, ichki motivatsiya va ijobiy munosabat (masalan, ma’lumot olish istagi, hayotni sug‘urta qilishga tayyorlik) bo‘lib, OECD/INFE yondashuvida “attitudes” moliyaviy qarorda muhim determinant sifatida qaraladi.

¹⁵ Huston, S. J. Measuring Financial Literacy

¹⁶ Lusardi, A., & Mitchell, O. S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence (2014), Journal of Economic Literature.

¹⁷ Lusardi, A., & Tufano, P. Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness (NBER

¹⁸ Tversky, A., & Kahneman, D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases (1974), Science.

Stereotiplashtirish mezon (Stereotyping criteria)-moliyaviy qaror va tasavvurlarning ijtimoiylashuv kanallari (o'qituvchi bilan muloqot, "ilk ma'lumot manbai") orqali shakllanishini ko'rishimiz mumkin. Bu kanallar ko'pincha tayyor qolip tasavvurlarni mustahkamlaydi. Bizning fikrimizcha, moliyaviy ijtimoiylashuv nazariyasida oila, ta'lim muhiti, tengdoshlar va media moliyaviy bilim-munosabatlarning shakllanishida hal qiluvchi omil sifatida ko'rsatiladi.

Kognitiv blokda savollar (sug'urta imtiyozlari, turlari, tekshirish mexanizmi) bo'yicha natijalar barcha OTMlarda 11–20% atrofida bo'lib, ilmiy nuqtai nazardan bu quyidagilarni anglatadi. Jumladan, sug'urta-riskni boshqarishning klassik instrumenti bo'lib, uning turlari va amal qilish tartibini bilmaslik moliyaviy xavfsizlikni pasaytiradi. Sug'urta savodxonligi past bo'lgan aholi segmentlarida "noto'g'ri tanlov", "kam sug'urtalanish" va riskka tayyorgarlikning yetarli emasligi kuzatilishi haqida empirik dalillar aniqlandi.

Menimcha, sug'urta bo'yicha kognitiv komponentni rivojlantirish talabalar moliyaviy savodxonligining "yadro qismi" bo'lib, u keyingi bosqichlarda moliyaviy qaror, riskni baholash, himoya strategiyasini belgilaydi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadval ma'lumotlarining umumiy tahlili talabalarda sug'urta mavzusiga nisbatan psixoemotsional tayyorlik nisbatan yuqori, biroq kognitiv bilimlar keskin yetarli emasligini ko'rsatdi. Xususan, "sug'urta haqida ma'lumot olish istagi" va "sug'urta haqida ilk ma'lumot manbai" kabi indikatorlarda to'g'ri javoblar ulushi umumiy namunadan yuqori bo'lib, bu talabalarda mavzuga qiziqish va axborot qabul qilishga tayyorlik mavjudligini anglatadi

Psixoemotsional ko'rsatkichlar (ma'lumot olish istagi, hayotni sug'urta qilishga tayyorlik) ayniqsa Farg'ona DU, O'zMU va Qo'qon DPIda 70% yuqoriligi aniqlandi. Bu holatni ilmiy jihatdan "motivatsion tayyorlik" deb talqin qilish ham mumkin. Biroq, talabada qiziqish bor, demak to'g'ri pedagogik intervensiya bilan kognitiv bo'shliqni tez to'ldirish mumkin.

"O'qituvchi bilan sug'urta haqida gaplashganmisiz?" hamda "ilk ma'lumot"ga oid savollar bo'yicha natijalar o'rtacha (52–67%) tashkil qildi. Ilmiy

tadqiqotchilardan Amos Tversky, Daniel Kahnemanlarning tadqiqotlarida Moliyaviy bilim va munosabatlar ko‘pincha ijtimoiylashuv agentlari (oila, maktab, o‘qituvchi, tengdoshlar, media) orqali shakllanadi, manba sifati va ishonchliligi keyingi qarorlar “qolipi”ni belgilaydi.¹⁹ deb izohlaydilar. Biroq menimcha, stereotiplashtirish kognitiv psixologiyada “mental qisqa yo‘llar (heuristics)” bilan ham bog‘lanadi. Talaba murakkab moliyaviy mahsulotlarni baholashda tayyor shablonlarga tayanadi, bu ba’zan xatolarga olib keladi.

Bizning fikrimizcha, talabalarning sug‘urta mavzusida moliyaviy savodxonligida asosiy muammo kognitiv komponentning yetarli darajada shakllanmagani ekanini ko‘rsatdi. Bu esa sug‘urta kabi risklarni boshqarish instrumentlaridan samarali foydalanish, moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash va asosli qaror qabul qilish jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sandra J. Huston o‘z tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlikni o‘lchashda uning faqat “bilish” qismi emas, balki bilimni amalda qo‘llash va qaror qabul qilish sifatini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar muhimligi ta’kidlanadi. Moliyaviy bilim-xulq-atvor va qarorlar uchun “kirish resursi” hisoblanib, moliyaviy savodxonlikni bilim va uning qo‘llanishi bilan bog‘lab talqin qiladi, bilim past bo‘lsa, amalda to‘g‘ri qaror chiqishi ehtimoli pasayadi.²⁰ Menimcha bu sug‘urta shartnomalaridagi terminlar va protseduralar murakkabligi (polis shartlari, istisnolar, da’vo jarayoni) tushunish to‘sig‘ini oshiradi. Sharon L.Tennyson esa tadqiqotlarida iste’molchilar sug‘urta terminlari va tushunchalarini yetarli anglamasligi qaror sifatiga salbiy ta’sir qilishini ko‘rsatadi.²¹ Oxirgi yillardagi empirik ishlar ham sug‘urta savodxonligi yuqori bo‘lsa, sug‘urta mahsulotlarida ishtirok etish, tanlash ehtimoli oshishini ko‘rsatadi.²²

Bizning fikrimizcha, bu yerda “motivatsiya bor, ammo aniq bilim yetishmaydi” disbalansi ko‘rinadi. Bunday disbalans ta’lim amaliyotida juda muhim signal

¹⁹ Amos Tversky, Daniel Kahneman Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases, Mon Sep 1 14:06:22 2003

²⁰ Sandra J. Huston, Measuring Financial Literacy, <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>

²¹ Sharon L. Tennyson, Consumers’ Insurance Literacy, 20 Pages Posted: 27 Jul 2011 Last revised: 28 Jul 2011

²² Paola Bongini, Dorian Cucinelli, Maria Gaia Soana, Insurance holdings: Does individual insurance literacy matter?, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104511>, Volume 58, Part C, December 2023, 104511

hisoblanib, interaktiv, keys-asosli metodlar orqali talabalardagi qiziqishni aniq bilim va amaliyotga aylantirish mumkin.

Talabalarda “Investitsiya” mavzusi bo'yicha (6-ilogaga qarang) o'tkazilgan “Moliyaviy savodxonlik” so'rovnomasi ma'lumotlari asosida kognitiv mezon talabaniing investitsiya tushunchasini anglashi, risk va yo'qotishni hisoblash, investitsiya qarorlariga oid bilimlar hamda jamg'arma mablag'larini oqilona yo'naltirish kabi bilim-amaliyot komponentlarini ifodalaydi. Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, kognitiv mezon bo'yicha to'g'ri javoblar ulushi Namanganda 43,3% va Qo'qonda 38,3% atrofida bo'lib, “o'rtacha” darajani aks ettiradi; O'zMUda esa 25,8% ko'rsatkich “past” darajaga mos keladi. Bu holat investitsiyaga oid bazaviy tushunchalar qisman shakllangan bo'lsa-da, ayniqsa riskni baholash va qaror qabul qilishga doir amaliy-hisobiy ko'nikmalar zaifligini anglatadi. Xususan, “g'oyadan qancha pul yo'qotish mumkinligini hisoblaganmisiz?” savolida to'g'ri javoblar ulushi past (masalan, Namanganda 3/15; O'zMUda 2/11; Qo'qonda 3/21) bo'lib, risk menejmentiga oid kompetensiyalarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, “investitsiya haqida qarorlarni bilasizmi?” savolida ham ko'pchilik noto'g'ri javob bergani (O'zMUda 1/11; Qo'qonda 3/21) investitsiya qarorlarining mezonlari, diversifikatsiya, likvidlik va risk–daromad nisbati kabi tushunchalarni o'quv jarayonida tizimli o'rgatish talab etilishini asoslaydi.

Psixoemosional mezon talabaniing moliyaviy faollikka tayyorligi, ishonch darajasi, motivatsiyasi va kelajakka yo'naltirilgan qarorlar qabul qilishga moyilligini ifodalaydi. Ushbu mezonda “biznesga vaqt sarflashga tayyorlik”, “yakka yoki sherikchilikka munosabat”, “daromadning ta'limga ajratiladigan ulushi” hamda “jamg'armaga oid bilim-ko'nikmalarni olish istagi” kabi ko'rsatkichlar tahlilga olindi. Natijalarga ko'ra, Namanganda 38,3% “o'rtacha”, Qo'qonda 31,4% “past”, O'zMUda 27,3% “past” daraja kuzatildi. Farg'ona DUda 66,7% ko'rsatkich nisbatan yuqoriroq ko'rinsa-da, tanlanma hajmi 3 nafar ekanligi sababli bu natijani umumlashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Umuman olganda, psixoemosional natijalar talabalarning moliyaviy o'z-o'zini rivojlantirishga qiziqishi mavjudligini, biroq bu qiziqishni aniq maqsad,

rejalashtirish va barqaror odatlarga aylantirish uchun ta'limiy intervensiya (amaliy treninglar, keyslar, simulyatsion o'yinlar) zarurligini ko'rsatadi. Jumladan, "jamg'arilgan mablag'ni sarflash uchun bilim-ko'nikmalar olishni xohlaysizmi?" savoli talabalarda ehtiyoj mavjudligini bildiradi, ammo to'g'ri javoblar ulushi barcha OTMlarda bir xil darajada yuqori emasligi motivatsiyaning barqaror emasligini anglatadi.

Stereotiplashtirish mezoni moliyaviy xulq-atvorda stereotip va odatiy (ratsional emas) sarf yo'nalishlariga moyillikni baholaydi. Bu mezonda ovqat, telefon va transport xarajatlari ulushiga oid savollar asosiy indikator sifatida qaraldi. Natijalar stereotiplashtirish mezonida eng muammoli holat Namanganda (20,0% — "past") ekanini ko'rsatdi, O'zMUDA ham past daraja (30,3%) qayd etildi. Telefon va transport xarajatlari nisbatan to'g'ri javoblar ayrim OTMlarda nisbatan o'rtacha ko'rinsa-da, ovqat xarajati ulushi bo'yicha to'g'ri javoblar juda pastligi (Namanganda 1/15; O'zMUDA 1/11; Qo'qonda 4/21) talabalarda budjetni tuzish, ustuvorliklarni belgilash va zarur-iqtisodiy maqsadli sarflar nisbatini anglash yetarli shakllanmaganini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida, ma'lumotlar talabalarda "investitsiya" mavzusidagi moliyaviy savodxonlik ko'proq o'rtacha-past darajada ekanini, ayniqsa riskni baholash, investitsiya qarorlarini tushunish hamda budjetda ratsional taqsimot (stereotip sarflarni kamaytirish) yo'nalishlarida ta'limiy bo'shliqlar mavjudligini ko'rsatadi.

Moliyaviy savodxonlik darajasi iqtisodiy qarorlar sifati, uzoq muddatli rejalash va moliyaviy farovonlik bilan uzviy bog'liq ekani ko'plab empirik ishlarda asoslangan. Masalan, Lusardi-Mitchell ishlarida moliyaviy savodxonlik past bo'lsa, pensiyaga tayyorgarlik ham zaiflashishi va bu kelajakda jamg'arma va farovonlikka salbiy ta'sir qilishi qayd etiladi.²³ Shuningdek, alohida tushuncha sifatida "pension literacy" (pensiya savodxonligi)-pensiya tizimi haqidagi bilim, munosabat, xulq-

²³ Annamaria Lusardi, Olivia S. Mitchell, Financial literacy and retirement planning in the united states, Working Paper 17108, <http://www.nber.org/papers/w17108>,

atvor va ko'nikmalar yig'indisi ekani, talabalar orasida bu yo'nalishda "kuchli-kuchsiz joylar" farq qilishi mumkinligi ko'rsatilgan.²⁴

Adabiyotlarda moliyaviy ta'lim dasturlari faqat bilimni oshirishga qurilsa, xulq-atvorni o'zgartirish ta'siri cheklangan bo'lishi mumkinligi ham ta'kidlanadi; shuning uchun amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvlar (keyc, simulyatsiya, odat/ko'nikma shakllantirish) ko'proq samara beradi.²⁵

Moliyaviy o'z-o'zini nazorat qilish, shaxsiy moliyaviy intizomni anglatuvchi xulqiy indikator hisoblanadi. Ko'p holatlarda talabalarda moliyaviy bilim mavjud bo'lsa ham, odat va amaliyot undan orqada qolishi o'rganishlar davomida aniqlandi.

Shu ma'noda, o'rganish natijalariga ko'ra, (7-ilovaga qarang) talabalarda "pensiya haqida umumiy ma'lumot" borligini, ammo "shaxsiy moliyaviy nazorat" amaliyoti barcha OTMlarda bir xil darajada emasligini ko'rsatdi. Masalan, stereotip ya'ni noaniq tasavvur orqali talabalar pensiya tushunchasini "ish hayoti tartibi" bilan mexanik bog'lab, "pensioner ham albatta ishga boradi" degan ijtimoiy nazariyaga suyanayotgan bo'lishi mumkin.

Talabalarda "nafaqa" bo'yicha bilimlarini o'rganish natijalari bo'yicha ya'ni pensiyaga oid umumiy kognitiv bilim nisbatan shakllanganini, ammo amaliy moliyaviy mexanizmlar (soliq, to'lov joyi) va shaxsiy moliyaviy xulq (xarajatni hisoblash) bo'yicha bo'shliqlar saqlanib qolayotganini aniqlandi. Bu borada, meni fikrimcha, dars mazmunida "pensiya tizimi"ni faqat ta'rif, yosh me'yorlari bilan cheklamasdan, keyslar orqali "pensiya soliq", "to'lovni olish kanallari", "murojaat tartibi" kabi amaliy ssenariylar bilan o'rgatish maqsadaga muvofiq bo'ladi.

O'rganishlar davomida psixoemosional mezon bo'yicha (xarajatni hisoblab borish) bir qator OTMlarda o'rtacha-past natija kuzatilishi talabalarda o'z-o'zini

²⁴ Mihovil Anđelinović, Ana Pavković, Pension Literacy Of Students At The University Of Zagreb, <https://ideas.repec.org/a/avo/emipdu/v32y2023i2p333-359.html>

²⁵Evaluation of national strategies for financial literacy © OECD 2022, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/02/evaluation-of-national-strategies-for-financial-literacy_64d71f5d/91e310db-en.pdf

nazorat qilish, moliyaviy rejalashtirishga odat (habit) hali to'liq shakllanmaganini anglatadi. Bu psixologik modellarda (munosabat va sub'ektiv me'yorlar niyatni, niyat esa xulqni belgilashi) bilan uyg'un hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, demak, ta'limda motivatsion va xulqiy mashqlar zarur bo'ladi.

Talabalarining stereotiplashtirish mezonini bo'yicha o'rganliganda past natija aniqlanib, ayniqsa 6-savolda-“pensiya”ga oid ijtimoiy rollar haqida avtomatik tasavvurlar kuchliligini yoki savolning “qopqon” xususiyati tufayli faktga emas, intuitsiyaga tayanish borligini ko'rsatadi. Bu esa moliyaviy qararlarda xatoga olib keluvchi kognitiv og'ishlar xavfini oshiradi (ayniqsa, ijtimoiy to'lovlar, imtiyozlar, huquqiy me'yorlar mavzusida).

O'rganish natijalariga ko'ra, talabalarda pensiya/nafaqaga oid umumiy qoida va atamalar bo'yicha bilimlar nisbatan shakllanganini, ammo pensiya tizimining amaliy-institutsional mexanizmlari (soliq, to'lov kanali, pensiya–mehnat munosabati) hamda shaxsiy byudjet nazorati kabi xulq-atvor ko'nikmalarida sezilarli bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi. Bu holat adabiyotlarda ta'kidlangan “moliyaviy savodxonlik — bilimdan tashqari xulq-atvor va ko'nikmalar majmuasi” degan yondashuv bilan mos keladi.

Talabalarda moliyaviy savodxonlikning rivojlanish darajasini baholashda soliqqa oid bilimlar, munosabat va xulqiy stereotiplarni kompleks ko'rish muhim hisoblanadi. Talabaning kognitiv mezon bo'yicha soliq normalari va imtiyozlari haqidagi bilimi va xabardorlik darajalari, psixosozial mezon bo'yicha – soliq mavzusiga nisbatan ishonch, o'rganishga tayyorlik va sub'ektiv qiyinchilik, stereotiplashtirish mezonini esa – soliqqa oid barqaror noto'g'ri tasavvurlar (miflar)ning mavjudligi aniqlandi.

Talabalarining (8-ildan oshirib) soliq mavzusi bo'yicha moliyaviy savodxonlik darajasini baholashda kognitiv komponent yetakchi ekanini ko'rsatadi. Masalan, OTMlar kesimida to'g'ri javoblar ulushi, asosan, past diapazonda jamlangan. Bu holat soliqqa oid bilimlar tizimida, ayniqsa maxsus holatlar va imtiyozlar bo'yicha tushunchalar mustahkam emasligini anglatadi.

Jadval ma'lumotlariga asosan, savollar "Sizga o'qituvchingiz ... o'rgatganmi?" shaklida kelgani uchun, ular talabada soliq mavzusining o'quv jarayonida o'zlashtirilganlik darajasi va shu orqali kognitiv tayyorgarlik shakllanishini indikativ ifodalaydi.

Savollar kesimida eng past to'g'ri javoblar "qimmatli qog'ozlardan olingan daromad solig'i" barcha OTMlarda juda past bo'lib, "qayta tiklanuvchi energiya manbalari o'rnatilganda mol-mulk solig'idan ozod etilish muddati", hamda "60 kv.m doirasida imtiyoz" kabi maxsus holatlar bilan bog'liq bandlarda ham kuzatildi.

Olingan natijalar kognitiv jihatdan soliq mavzusidagi tayyorgarlikning umumiy darajasi past ekanini ko'rsatadi. Ayniqsa, maxsus qoidalar va imtiyozlar (qimmatli qog'oz, 60 kv.m)ga doir bandlarda xatolarning to'planishi talabalarda qonun normasining amaliy qo'llanilishi bo'yicha tizimli tushuncha yetarlicha shakllanmaganidan dalolat beradi.

Psixosotsial mezon nuqtai nazaridan esa, "soliq qiyin" degan sub'ektiv baholash, soliq mavzusi bilan bog'liq xavotir va past ishonch (self-efficacy) amaliyotda ma'lumot izlash va qo'llashni pasaytirishi mumkin. Bu mexanizm Icek Ajzenning rejali xulq-atvor nazariyasidagi (TPB) "munosabat-me'yor-idrok qilingan nazorat" orqali xulqqa ta'sir qilish logikasi bilan tushuntiriladi.²⁶

Nihoyat, soliq madaniyati va ixtiyoriy itoat (voluntary compliance) psixologiyasi nuqtai nazaridan, soliq haqidagi tasavvurlar, adolatni qabul qilish va ishonch omili muhim ekani ta'kidlanadi. Soliqqa doir ijtimoiy tasavvurlar stereotiplarni kuchaytirishi, bu esa soliq xulqiga ta'sir qilishi mumkin. Erich Kirchlerning soliq xulqi psixologiyasiga oid ishlari va OECD materiallari ushbu omillarni (ishonch, adolat, xabardorlik) uzoq muddatli soliq madaniyati uchun hal qiluvchi deb ko'rsatadi.²⁷

²⁶ Icek Ajzen, The theory of planned behavior, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* Volume 50, Issue 2, December 1991, Pages 179-211 [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).

²⁷ Erich Kirchler, *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, This paper was written during a sabbatical leave at the Australian National University, Canberra, and at the University of Sydney, Sydney, Australia, spring 2005, and completed at the University of Vienna, Austria.

Talabalarining (8-ildavaga qarang) “soliq” mavzusi bo‘yicha moliyaviy savodxonlik rivojlanishi (kognitiv komponent) asosan past diapazonda ekanligi, eng katta bilim bo‘shlig‘i maxsus holatlar va imtiyozlar bo‘yicha tushuncha va qo‘llash algoritmlarida ekanligi aniqlandi.

Moliyaviy bilim inson kapitaliga investitsiya sifatida talqin qilinib, uning farovonlik va xavflarni boshqarishga ta’siri nazariy-empirik jihatdan asoslangan. Annamaria Lusardi va Olivia S. Mitchell moliyaviy bilimni inson kapitali tarkibida tahlil qilib, past savodxonlik moliyaviy qarorlarda xatolar xavfini oshirishini ko‘rsatadi²⁸. Olingan natijalar moliyaviy savodxonlikning kognitiv komponenti (soliq normalari bo‘yicha tushuncha va xabardorlik) yetarli darajada barqaror shakllanmaganini ko‘rsatadi. Bu holat moliyaviy savodxonlikni “bilim va uni qo‘llash qobiliyati” birligi sifatida ta’riflovchi Sandra J. Huston yondashuvi bilan uyg‘un hisoblanib, agar bilim fragmentar bo‘lsa, uni amaliy qarorga aylantirish ham cheklanadi.²⁹ Shuningdek, soliq mavzusidagi savollar mazmuni (imtiyoz, ozod etish, shartlar) talabalarda “oddiy qoida”ga suyanish va noto‘g‘ri umumlashtirish (miskonsepsiya) ehtimolini oshiradi. Yoshlar soliq mavzusida to‘liq tizimli tushunchaga emas, ayrim terminlarga tayanganda, stereotiplashtirish kuchayadi. Bunday holatlarni ta’lim jarayonida maxsus diagnostika qilish zarurligi ta’lim tadqiqotlarida ham asoslangan.³⁰

Talabalarining “Raqamli iqtisodiyot” bo‘yicha (9-ildavaga qarang) bilimlarini kognitiv me’zon bo‘yicha tahlili etilganda (rasmiy raqamli xizmatga murojaat yo‘llari) natijalar o‘rtacha darajada, lekin OTMlar orasida farq borligi o‘rganishlar

²⁸ Annamaria Lusardi, Olivia S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence, Mitchell Journal of Economic Literature vol. 52, no. 1, March 2014 (pp. 5–44), https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257%2Fjel.52.1.5&utm_source=chatgpt.com

²⁹ Sandra J. Huston, Measuring Financial Literacy, Volume 44, Issue 2 Special Issue: Financial Literacy, <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>,

³⁰ Nora Cechovsky, Vocational Business Students’ Conceptions and Misconceptions of Taxes as an Input for Instruction and Curriculum Development, International Journal for Research in Vocational Education and Training (IJRVET), 2020, Vol. 7, Issue 2, 126–147 <https://doi.org/10.13152/IJRVET.7.2.1>

davomida aniqlandi. Masalan, Farg‘ona DU va O‘zMU natijalari biroz yuqoriroq, Qo‘qon DPI va Namangan DPI esa pastroq ekanligi aniqlandi.

Talabalarning moliyaviy savodxonligi psixoemosional me‘zon bo‘yicha tahlili etilganda (o‘z xarajatini hisoblash odati) barcha OTMlarda nisbatan yaxshiroq ekanligi, talabalarda kundalik sarf-xarajatni kuzatish amaliyoti mavjudligi aniqlandi. Bu xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlovchi motivatsiya, o‘zini nazorat qilishning mavjudligini ko‘rsatadi va uni kognitiv bilimlar bilan bog‘lab ketish samarali strategiya bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shunchaki moliyaviy bilim berishning o‘zi (masalan, inflyatsiya nimaligini bilish) har doim ham amaliy harakatga olib kelmaydi. TPB (attitudes va perceived behavioral control → intention → behavior) modeli esa bilimni haqiqiy harakatga aylantirish uchun qaysi "nuqtalar"ga ta'sir qilish kerakligini ko‘rsatib beradi.³¹

Talabalarda stereotiplarni buzishga qaratilgan intervensiyani ya‘ni kredit tarixi, soliq, pensiya, ijtimoiy dasturlar faqat kattalar uchun degan qarashni kamaytirish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalarni jalb etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

✓ **Xulosa.** Talabalarga real hayotiy keyslar (stipendiya, kontrakt to‘lovi, mikrokredit, soliq imtiyozlari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash), “mif vs fakt” debatlar va interaktiv viktorinalar tashkil qilish, qaror qabul qilishda evristikalarni anglatuvchi mashg‘ulotlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda psixoemosional resursni (mavjud odatni) kapitallashtirish uchun, telefon xarajati misolida boshlangan hisob-kitobni “shaxsiy byudjet”, “maqsadli jamg‘arma”, “qarz yuki” ssenariylariga ulashish tavsiya etiladi.

✓ Talabalarda kognitiv komponentni kuchaytirish uchun moliyaviy savodxonlik modullariga “qaysi ma‘lumotnomani qaerdan olish”, “kabinet, portal, ilova orqali xizmat”, “ariza topshirish algoritmi” kabi bajariladigan ish tartibi bo‘yicha keyslarni

³¹ Dwi Sinta Anggraeni , Ika Yustina Rahmawati , Naelati Tubastuvi , Restu Frida Utami, Financial Behavior of University Students: A Theory of Planned Behavior Approach Through Cognitive, Socioeconomic, and Psychological Lenses, <https://journalsajsse.com/index.php/SAJSSE/article/view/1071>

kiritish (qadamma-qadam yo'riqnoma, simulyatsiya, mini-laboratoriya) maqsadga muvofiq bo'ladi.

✓ Bu “moliyaviy bilim + raqamli ma'muriy savodxonlik” integratsiyasida tizimli o'qitish va amaliyot (keys, trenajyor, mygov.uz bilan ishlash) yetarli emasligini anglatadi.

✓ Талабаларни psixoemosional va stereotip mezonlari bo'yicha ishonchli xulosa chiqarish uchun qo'shimcha shkalalarni instrumentga kiritish zarur, shuning uchun mazkur ishda 3 mezonli indeks modeli taklif etmoqchiman. Soliq mavzusini o'qitishda “**qoida** → **keys** → **hisoblash algoritmi**” zanjirini majburiy joriy etish (ayniqsa qimmatli qog'oz, 60 kv.m imtiyoz bloklari) maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Psixoemosional jihatdan esa (jadval bevosita o'lchamasa-da), kognitiv qiyinchiliklar yuqori bo'lgan mavzular talabalarda ishonch pasayishi va o'quv faolligi susayishiga olib kelishi mumkin, demak, ta'lim jarayonida “qonun normasi-amaliy, keys–hisoblash algoritmi”ni bog'lovchi interfaol yondashuvlar (keys-stadi, simulyatsiya kartochkalari) zarur hisoblanadi.

✓ Ta'lim jarayonida kognitiv bilimlarni chuqurlashtirish, psixoemosional qo'llab-quvvatlash va stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta'lim amaliyotida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarda: (a) kommunal va maishiy xarajatlar bo'yicha amaliy hisob-kitob topshiriqlari, (b) tarif/narx ma'lumotlarini rasmiy manbadan topish va yangilash ko'nikmalari, (v) kundalik byudjetni rejalashtirish va monitoring qilish instrumentlarini (jadval, chek-list, keys) joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Natijada psixoemotsional tayyorlik kognitiv kompetensiya bilan mustahkamlanib, stereotipik qaror qabul qilish o'rniga dalilga asoslangan moliyaviy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

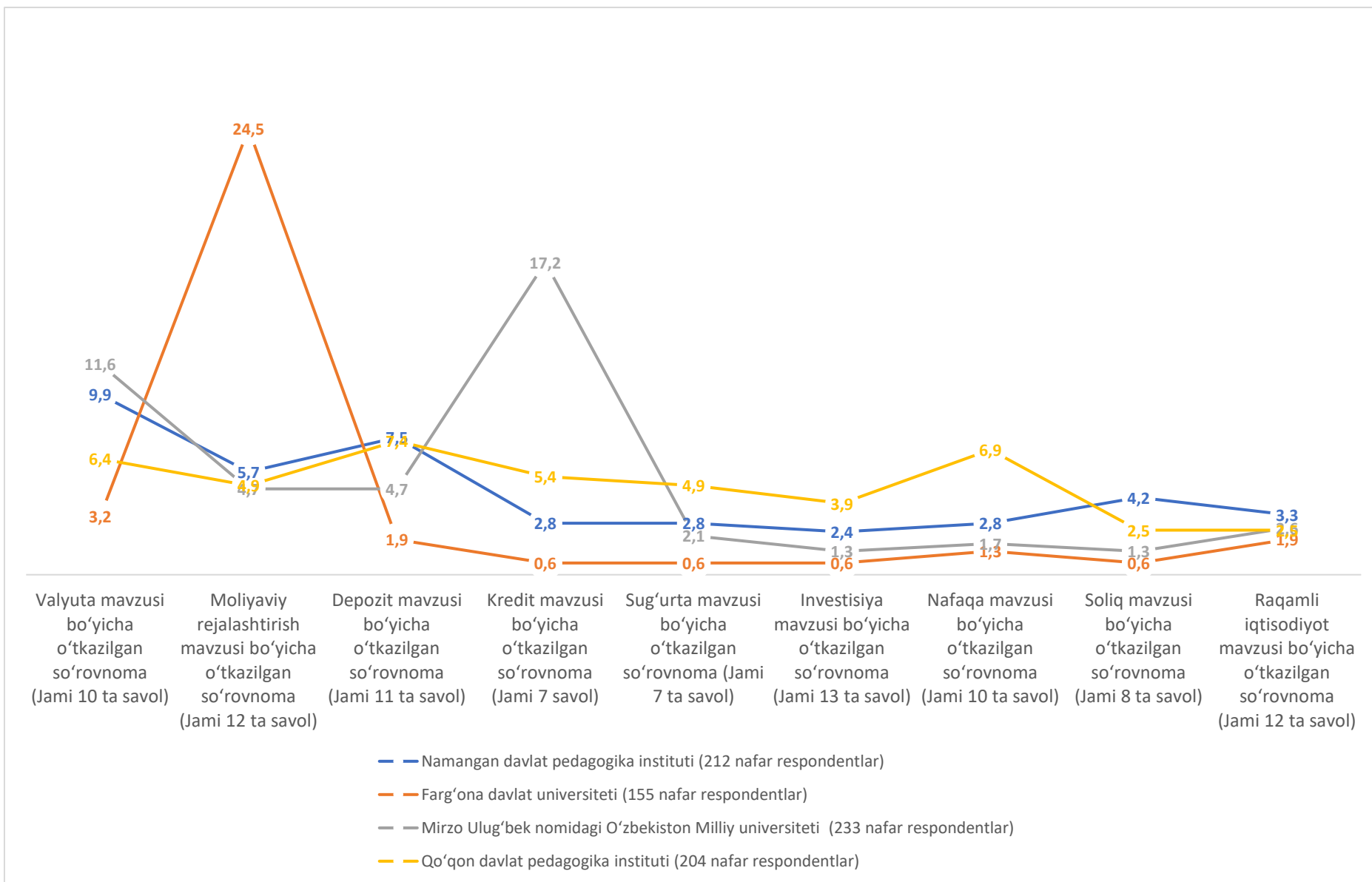
✓ O'quv dasturiga (1) risk va daromadni hisoblashga qaratilgan amaliy masalalar, (2) investitsiya qarorlari algoritmi (maqsad–muddat–risk–likvidlik–diversifikatsiya) bo'yicha keys-tahlillar, (3) shaxsiy budjet tuzish va xarajatni

monitoring qilish bo'yicha treninglar kiritish maqsadga muvofiq. Natijada kognitiv komponent mustahkamlanadi, psixoemosional tayyorlik amaliy ko'nikmalar bilan qo'llab-quvvatlanadi va stereotip sarf-odatlarini qisqartirishga xizmat qiladi.

✓ Ta'lim jarayonida sug'urta bo'yicha qisqa muddatli, ammo maqsadli "insurance literacy" modullarini joriy etish (sug'urta turlari, polis shartlari, murojaat algoritmlari, avtosug'urtani tekshirish amaliyoti) hamda interaktiv metodlar asosida psixoemotsional tayyorlikni kognitiv kompetensiyaga aylantirish tavsiya etiladi.

✓ Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish dasturlarida faqat ta'rifiy ma'lumotlar bilan cheklanmasdan, APR/samarali stavka, oylik-yillik stavkani ekvivalentlash, keys-stadi va simulyatsion hisob-kitobli topshiriqlar orqali qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta'lim jarayonida depozit mavzusini faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanmasdan, keys-stadi, simulyatsiya (bank depozit shartnomasi modellash), "shaxsiy byudjet va jamg'arma rejasi" kabi amaliy topshiriqlar orqali kognitiv bilimni psixoemosional motivatsiyaga va uning amaliyotdagi barqaror ko'rinishiga aylantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-rasm. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar orasida o'tkazilgan "Moliyaviy savodxonlik" bo'yicha o'tkazilgan so'rovnomada to'g'ri javob natijalari diagrammasi (% hisobida)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

1. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 509–525.
2. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44..
3. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. – Toshkent: O'zbekiston, 1995.
4. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291
5. Shiller, R. J. (2017). Narrative economics. *American Economic Review*, 107(4), 967–1004.
6. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press
7. Ал. Фаробий. Математические трактаты. Алма-ата: ИЛМ, 1972, стр, 327, 328.
8. OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, © OECD 2016,
9. Gary Rabbior, Money and youth, Canadian Foundation for Economic Education 1997, 2002, 2006, 2012, 2015, 2016, 2018, E-mail: mail@cfee.org; Web: www.cfee.org +
10. Barberis, N., & Thaler, R. (2003). A survey of behavioral finance. In G. Constantinides et al. (Eds.), *Handbook of the Economics of Finance* (pp. 1053–1128). Elsevier.
11. О.Е.Кузина “Финансовая грамотность россиян (динамика и перспективы (2012))”
12. Ajzen, I. *The Theory of Planned Behavior* (1991).
13. Sh.Ibragimova, Moliyaviy savodxonlikning aholi farovonligiga ta'siri, *Vestnik KGU im. Berdaxa*. № 2(56) 2022, 57-62-bet
14. Yu.S.Tokareva, N.V. Kononenko, N.Yu.Zarechnov, G.D.Tonkix, *Aktualnye problemy obrazovaniya v vysshey shkole, Uchyonye zapiski ZabGU. 2022. Tom 17, № 3*
15. M.R.Obilov Aholining moliyaviy savodxonligi: mazmuni, ahamiyati va asosiy jihatlari, E-mail: obilovmirkomil@mail.ru, “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, №1, yanvar-fevral, 2019
16. С.В.Бровчак, М.А.Селиванова, Е.Н.Сочнева, О.В.Фирсанова, А.А.Сыганов, В.Г.Шубаева, Вопросы повышения

- финансовой грамотности студентов высших учебных заведений финансово-экономической направленности, Интернационал Ссиентифис Элестронис Жоурнал, Перспективы Науки и Образования. 2019. 5 (41)
17. С.Д.Резник, О.А.Сазыкина, М.В.Черниковская “Повышение финансовой грамотности студентов: особенности и возможности региональных вузов”, Интеграция образования. Т. 27, № 3. 2023, <http://edumag.mrsu.ru>
 18. A.Menberu, Technology-mediated financial education in developing countries: a systematic literature review, <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2294879>, Cogent Business & ManageMent 2024, VoL. 11, no. 1, 2294879
 19. Белехова Г.В., Калачикова О.Н «Век живи – век учис»: концептуальный дискурс о финансовой грамотности населения, Экономические и сотсиальные перемены: факты, тенденции, прогноз Том 11, № 6, 2018
 20. Бляхман Л.С. “Перестройка экономического мышления”. – Издательства политика литературы, 1990 - Economics - 270 pages

Internet ma'lumotlari

21. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/>
22. <https://asic.gov.au/regulatory-resources/financial-literacy/national-financial-literacy-strategy>, <https://moneysmart.gov.au>
23. <https://asic.gov.au/regulatory-resources/financial-literacy/national-financial-literacy-strategy>, <https://moneysmart.gov.au>
24. R.Kiyosakiyoshlar doim qiladigan xatolar- dan saboqlar, https://youtu.be/cZeemapRShE?si=zL_06S9prahunouI

MUNDRIJA

1-SHO‘BA: HUDUDLARNING TURIZM SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH VA MEHMONDO‘STLIK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI	5
Xusanov Chari Kadirovich.....	6
Rustambekova Feruza Rustambek qizi, Hamidullayev Doniyor Dilshod o‘g‘li	12
Rustambekova Feruza Rustambek qizi, Abdurahimova Sarvinoza	15
Xolmuxammadova Nigoraxon Ikromjon qizi	21
Inamov Farhodjon Ikrom o‘g‘li.....	25
Fayzullayev Dilshod Saydullo o‘g‘li.....	30
Soibnazarov Dovudxon	33
Sirojiddinov Kamoliddin Ikramovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o‘g‘li	38
Rustamjonov Islomjon	47
Adashaliyev Azizbek Abduxoshim o‘g‘li	52
Nabiyev Furqatjon G‘anijon o‘g‘li.....	56
To‘ychiyeva Shohsanam Odiljon qizi	59
Dovudxon Soibnazarov	65
Komilov Dostonbek Ro‘zimboy o‘g‘li	70
Kuzimuratova Dilafruz Mennarovna	75
Turg‘unov O‘ktamjon Murodilla o‘g‘li.....	80
ISMOILOVA F.K, BOZOROV S.I	84
Teshaboyev Baxramjon Akramjanovich	89
Mirhamidova Gulibonu Mirabdullajon kizi, Khudayberdiyeva Nargiza Nizomiddin kizi	93
Mirhamidova Gulibonu Mirabdullajon qizi	97
Нарзуллаева Фариза Акмалевна	101
Ashirov Alisher, Nurmanov Nazarbek Sobir o'g'li Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiya universitetining Toshkent filiali o`qituvchisi.....	104
Нуруллаева Малика Самаджон кизи	111
Osiyo Ermatova.....	117
Zaripov Toxirjon Yusufboy o‘g‘li.....	127
Usmanova Gulida Valiyevna	130
Umurzakov Dilshodbek Xakimovich.....	135
Mamajonov Ravshanjon Isroiljon o‘g‘li	139
Umurzakov Dilshodbek Xakimovich.....	145
Jabborova Dilobarxon G‘ayratjon qizi	150
Jabborova Dilobarxon G‘ayratjon qizi	160
Jabborova Dilobarxon G‘ayratjon qizi	167
A.Soxadaliyev, X.Yo.Yokubjonova.....	174
Yunusova Sohiba Abdulmamedovna, Abdulhamidova Shodiyona	179

Soyibjonov Islomjon Sodiqjon o'g'li.....	185
Abdumutalova Ozodaxon Akramjon qizi.....	193
Odilov Xamidillo Maxmudjon O'g'li, Abdumutalova Ozodaxon Akramjon qizi	196
Xudayberdiyeva Nargiza Nizomiddin qizi.....	200
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich	206
Jabborova Dilobarxon G'ayratjon qizi.....	209
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Parpiboyeva Feruzabonu Baxodir qizi.....	212
Yoqubjonova Hulkarbonu Yoqubovna, Abubakirova Ruxsora Ozodbek qizi	215
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Qosimjonova Shoxsanam Nosirjon qizi	221
Yoqubjonova Hulkarbonu Yoqubovna, Abubakirova Ruxsora Ozodbek qizi	224
Sapayeva Nilufar Kadambayevna	230
Firuz Urazmetova Karimovna	234
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Parpiboyeva Feruzabonu Baxodir qizi.....	239
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Qosimjonova Shoxsanam Nosirjon qizi	243
Tadjimurodova Shahzoda Botir qizi	245
Matyusupov Bunyod	249
Sapayeva Nilufar Kadambayevna	252
Ashurova Maftuna Ortiq qizi	255
Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li.....	263
Ashurova Maftuna Ortiq qizi	272
Mirzarahmatov Azimjon Abdulaziz o'g'li	279
Hulkarbonu Yoqubjonova, Jo'raboyeva Zebo G'ulomjon qizi	284
Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li.....	287
Rashidov Saidislom Khushnud ugli	295
Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li.....	299
Irisboyev Shoxruxbek Nurmuxammad o'g'li.....	307
2-SHO'BA: HUDUDIIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MENEJMENT VA SAMARALI BOSHQARUV MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH	317
Soliyev Ibodulloxon Ismatullayevich.....	318
Kodirova.X.I	320
Солиев Ибодуллохон Исматуллаевич	324
Кдирова Онесия Есенгельдиевна, Утепбергенов Алламберген Омирбаевич.....	327
Raximov Xasan Shukurjonovich.....	333
Masharipova Maksuda Beknazarovna	338
Гафурова Шахлохон Каримовна.....	346
Pazilidinov Muxiddin Maxammadin o'g'li.....	349
Murodxujayeva Feruza Majidovna	356
Jumayev Erkin Xasanovich.....	361
Файзуллаев Дилшод Сайдулло ўғли	364

Jabborova Dilobarxon G'ayratjon qizi	367
Ишимбаев Рафаэль Наильевич	373
Navruzova Gulrukh Uktamovna	376
Sobirjonova Nodira Rustamjon qizi	380
Xudoyberdiyev Dilshod Murodovich.....	388
To'xtayev Husen Mirzayevich	392
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li	396
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li	401
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li	406
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li	411
Xasanova Naimaxon Akmal qizi.....	418
Xasanova Naimaxon Akmal qizi.....	420
Maxmudov Tohirjon Olimjonovich	422
Xamraqulov Akromjon Adaxamjon o'g'li	425
S.H. Rahmonov, Z.O.Abduraxmanova	429
Xudayberdiyeva Nargiza, Xaydaraliyev Abdulaziz	432
Sobirov Baxtiyor Karimjon o'g'li	436
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Boymirzaeva Mohinur Abdullo qizi	440
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Madaminov Bobur Botirjon o'g'li.....	443
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Risqulova Shahrizoda Avazbek qizi	445
Yusupov Nurillo Ikromjon o'g'li	448
Ахмедов Р. М.....	455
Ахмедов Р.М.....	464
Akhmedov R. M.....	473
Axmedov R.M. Raximjanova Sh.I.	483
Axmedov R.M., Raximjanova Sh.	488
To'xtaxo'jayev Ma'rufxon Abduradrashid o'g'li	493
A.Soxadaliyev, X.Yokubjonova.....	500
Ibroximov Avazbek Muxtorjon o'g'li.....	506
Aslanov Abdullo Xojimurodovich	509
Aslanov Abdullo Xojimurodovich, Umarov Diyorbek Umidjonovich.....	513
Исмоилова Ф.К, Бозоров С.И, Джалилова Г. А.....	516
Xulkar Yoqubjonova, Ermatova Osiyo	521
Ibrohimova Maqsuda Muhammadjon qizi	527
3-SHO'BA: MINTAQALAR IQTISODIY SALOHİYATINI BAHOLASH, HUDUDIIY NOMUTANOSIBLIK LARNI QISQARTIRISH VA BARQAROR RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	530
Murodxujayeva Feruza Majidovna	531
Soliyev Ibodulla, Xamidova Feruza.....	538
Raximov Alisher Ibragimovich.....	542

Ashurov Shuhratbek Qudrat o'g'li	545
Isakov Azim Yusubjanovich	547
No'monov Otabek O'rmonjon o'g'li	552
Tursinbayev Azizbek Nabijon o'g'li	555
No'monov Otabek O'rmonjon o'g'li	565
G'ayrataliyev Javohir Mirzohid o'g'li	568
Ibraximov X. S.	573
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromoddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li	575
Ibraximov X. S.	583
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li	585
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li, Xayrullayev Foziljon Xayrullo o'g'li	591
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li	596
Haydaraliyev O'tkirbek	600
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromovich, Ibrohimov Murodjon Shuhratjon o'g'li	602
Ergashev Maksudbek Ibragimjon o'g'li	607
Tursunov N.N.	611
Tursunov N.N.	615
Sattarova Gulnoza Xabibullayevna, Soliyeva Durdona Akmaljon qizi	618
Akramboyev Azizbek Rustamjon o'g'li, Xayrullayev Foziljon Xayrullo o'g'li	623
Paziliddinov Muxiddin Maxammadin o'g'li	629
Otamirzayev Farhodjon Solimirzayevich	635
Mashrabov Behzodjon Mansurjon o'g'li	640
Raximjanova Shahzoda	644
Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich	649
Zokirjonova Muxtasar Obidjon qizi	653
Tajibayev Komiljon Qurbanovich, Yoqubjonov Rahmonjon	660
Yoqubjonov Rahmonjon Rahimjon o'g'li	665
Tajibayev Komiljon Qurbanovich	671
Pazliddinov Muhiddin Maxammadin o'g'li, To'rayev Abdullajon Isomiddin o'g'li	676
Tajibayev Komiljon Qurbanovich	680
Tursunova Nigora Ulug'bek qizi	683
Tajibayev Komiljon Qurbanovich	687
Buriyev Ubaydulla Bozor o'g'li	692
Egamberdiyev Oybek Fozilovich	696
Xudayberdiyev Otabek Absalomovich	698
No'monov Otabek O'rmonjon o'g'li	703
Xudayberdiyev Otabek Absalomovich	706
M.X.G'aniyev	710
Abduraxmanov Muxtorali Abduvoxidovich	714

М.Х.Ғ'aniyev	719
Лутпидинов Шухрат Закирджанович.....	722
Файзуллаев Улуғбек Турсунбоевич	728
Нурматов Дилшадбек Набижанович, Нурматов Ахрорбек Дилшадбек угли	740
Asqarov Abrorjon Hayitmirzayevich.....	740